जैनाचार्य – जैनधर्मदिवाकर – पूज्यश्री – घासीलालजी – महाराज–
विरचितया विपाकचन्द्रिका टीकया समलङ्कृतं
हिन्दीगुर्जरभाषानुवादसहितम्

श्री विपाकसूत्रम्

SHRI VIPAKA SUTRAM

नियोजकः

संस्कृ–प्राकृतज्ञ–जैनागमनिष्णात–प्रियव्याख्यानि–
पण्डितमुनि–श्रीकन्हैयालालजी–महाराजः

❀

प्रकाशकः

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धार–समिति–प्रमुखः
श्रेष्ठि–श्रीशान्तिलाल–मङ्गलदासभाई–महोदयः
मु० राजकोट (सौराष्ट्र)

❀

द्वितीया आवृत्तिः प्रति १०००

वीर संवत् २४८५ विक्रमसंवत् २०१५
ईस्वीसन् १९५९

मूल्यम् रू. १५=००

પ્રાપ્તિસ્થાન :
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થાનકવાસી
જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ગ્રીન લૉજ પાસે, રાજકોટ.

Published by :
Shri Akhil Bharat S. S.
Jain Shastroddhar Samiti,
Garedia Kuva Road, RAJKOT.
(Saurashtra) W. Ry. India.

*

બીજી આવૃત્તિ : પ્રત ૧૦૦૦
વીર સંવત : ૨૪૮૫
વિક્રમ સંવત : ૨૦૧૫
ઇસ્વી સન્ : ૧૯૫૯

*

મુદ્રક : અને મુદ્રણસ્થાન :
જયંતિલાલ દેવચંદ મહેતા
જય ભારત પ્રેસ,
ગરેડીઆ કુવા રોડ
શાક માર્કેટ પાસે, રાજકોટ.

विपाकसूत्रकी अनुक्रमणिका

नं.	विषय	पृ.
१	मङ्गलाचरण	१
२	अवतरणिका	२--३२
३	चम्पानगरीको वर्णन	३३–३४
४	पूर्णभद्र उद्यानका वर्णन	३५–३६
५	सुधर्मस्वामिकावर्णन	३७–४०
६	जम्बूस्वामीकावर्णन	४१–५४
७	जम्बूस्वामि और सुधर्म स्वामीका प्रश्नोत्तर	५५–५८
८	चंदनपादप उद्यानका वर्णन	५८–६०
९	विजयनृप और मृगादेवीका वर्णन	६१–६२
१०	मृगापुत्रकावर्णन	६३–६४
११	जन्मांधपुरुषका वर्णन	६५–६६
१२	भगवान का समवसरण का वर्णन	६७–६८
१३	विजयनामक राजाका भगवानका दर्शनके लिये जाना	६८–७३
१४	जात्यान्ध पुरुषका कोलाहल विषयमें जिज्ञासा	७४–७६
१५	अन्धसहायक पुरुषका उत्तर और भगवानके समीप उसका जाना	७७–७८
१६	धर्मकथा में सबका अपने अपने स्थानमे जाना	७९
१७	गौतमस्वामीका वर्णन	८०–८२
१८	जात्यन्ध पुरुषके विषयमें गौतमस्वामीका प्रश्न	८३–८४
१९	जात्यन्ध पुरुषके विषयमें भगवान् का उत्तर	८५–८६
२०	मृगापुत्रको देखनेकेलिये गौतमस्वामीका जाना	८७
२१	मृगादेवी और गौतम स्वामीका संवाद	८८–९७
२२	मृगापुत्रको देखनेकेलिये गौतमस्वामीका भूमिगृहमें जाना	९८–१०४

પ્રસ્તાવના

*

વિપાકસૂત્ર જૈન આગમનું અગીઆરમું સૂત્ર છે. એ **કર્મવિપાકદશાને** નામે પણ ઓળખાય છે. વિદ્વાન ટીકાકાર મુનિ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ આરંભ વાકયોમાં કહે છે તેમ એમાં જીવનાં શુભ–અશુભ કર્મોના ફળભૂત વેદનારૂપ વિપાકનું વર્ણન છે. આ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ અને દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ, એવા બે વિભાગો છે. એમાં પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ દુઃખવિપાકસ્કન્ધ છે અને તે ખૂબ વિસ્તાર-વાળો છે, જ્યારે બીજો શ્રુતસ્કન્ધ સુખવિપાકસ્કન્ધ છે, જે એકદમ ટૂંકો છે. પ્રથમ વિભાગના વિષયભૂત પાપી જીવો અતિ દુઃખ ભોગવી છેવટે આત્મપુરુષાર્થથી મુકત થાય છે, જ્યારે બીજા વિભાગના વિષયભૂત બધા પુણ્યશાલી જીવ–આત્માઓ મહાવીર સ્વામીના બોધથી અણુવ્રતધારી શ્રાવક ધર્મનો અંગીકાર કરી એ જ ભવમાં નિર્ગ્રન્થ ધર્મ સ્વીકારે છે તેઓ થોડા ભવો કર્યા બાદ મુકત થશે. દરેક વિભાગનાં કુલ દશ અધ્યયનો છે. જંબૂસ્વામીએ મહાવીર સ્વામીના પાંચમા ગણ-ધર ગુરુ સુધર્મા સ્વામીને સૂત્રનાં અધ્યયનો વિષે પ્રશ્નો કરેલા તેના ઉત્તરરૂપે આ દશ અધ્યયનો કહેવામાં આવ્યાં છે. આખું સૂત્ર ગદ્યમાં છે અને સમાસો વગેરે તેમાં બહુ નથી. ભાષાદષ્ટિએ પણ તેનો અભ્યાસ આવશ્યક છે.

આ સૂત્રની સંસ્કૃત ટીકા અભયદેવસૂરીએ કરી છે. વિક્રમ સંવત ૧૫૮૨માં જાંબુનિવાસી શ્રીમાળી આરસિંહ રાણાએ અગીઆર અંગોની પ્રતો લખાવી હતી તેમાં એક પ્રત વિપાકસૂત્રની છે. પ્રાચ્યવિદ્યાવિશારદ વેબરે Indian Antiquary ના સત્તરમા અને વીસમા ગ્રન્થોમાં આ સૂત્ર વિષે વિવેચના કરી છે. વયોવૃદ્ધ મુનિ શ્રી ઘાસીલાલજીસંપાદિત આ સૂત્રમાં પાઠ, છાયા, અન્વય, સંસ્કૃત ટીકા અને ગૂજરાતી હિન્દી અનુવાદો તથા ભાવાર્થમાં જૈન આગમ સાહિત્યના પ્રકા-શનના ઇતિહાસમાં અનન્ય સ્થાન ધરાવશે.

વિપાકસૂત્ર અનેક રીતે અભ્યાસ માગે છે. મહાવીરસ્વામી ગૌતમ આદિ ગણધરો સહિત ભરતક્ષેત્રની જે જે નગરીઓમાં વિચર્યા હતા તેમનાં નામો, જે

પ્રસ્તાવના

★

વિપાકસૂત્ર જૈન આગમનું અગીઆરમું સૂત્ર છે. એ **કર્મવિપાકદશાને** નામે પણ ઓળખાય છે. વિદ્વાન ટીકાકાર મુનિ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ આરંભ વાકયોમાં કહે છે તેમ એમાં જીવનાં શુભ–અશુભ કર્મોના ફળભૂત વેદનારૂપ વિપાકનું વર્ણન છે. આ સૂત્રના પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ અને દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ, એવા બે વિભાગો છે. એમાં પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ દુઃખવિપાકસ્કન્ધ છે અને તે ખૂબ વિસ્તાર-વાળો છે, જ્યારે બીજો શ્રુતસ્કન્ધ સુખવિપાકસ્કન્ધ છે, જે એકદમ ટૂંકો છે. પ્રથમ વિભાગના વિષયભૂત પાપી જીવો અતિ દુઃખ ભોગવી છેવટે આત્મપુરુષાર્થથી મુકત થાય છે, જયારે બીજા વિભાગના વિષયભૂત બધા પુણ્યશાલી જીવ–આત્માઓ મહાવીર સ્વામીના બોધથી અણુવ્રતધારી શ્રાવક ધર્મનો અંગીકાર કરી એજ ભવમાં નિર્ગ્રન્થ ધર્મ સ્વીકારે છે તેઓ થોડા ભવો કર્યા બાદ મુકત થશે. દરેક વિભાગનાં કુલ દશ અધ્યયનો છે. જંબૂસ્વામીએ મહાવીર સ્વામીના પાંચમા ગણ-ધર ગુરુ સુધર્મા સ્વામીને સૂત્રનાં અધ્યયનો વિષે પ્રશ્નો કરેલા તેના ઉત્તરરૂપે આ દશ અધ્યયનો કહેવામાં આવ્યાં છે. આખું સૂત્ર ગદ્યમાં છે અને સમાસો વગેરે તેમાં બહુ નથી. ભાષાદૃષ્ટિએ પણ તેનો અભ્યાસ આવશ્યક છે.

આ સૂત્રની સંસ્કૃત ટીકા અભયદેવસૂરીએ કરી છે. વિક્રમ સંવત ૧૫૮૨માં જાંબુનિવાસી શ્રીમાળી આરસિંહ રાણાએ અગીઆર અંગોની પ્રતો લખાવી હતી તેમાં એક પ્રત વિપાકસૂત્રની છે. પ્રાચ્યવિદ્યાવિશારદ વેબરે Indian Antiquary ના સત્તરમા અને વીસમા ગ્રન્થોમાં આ સૂત્ર વિષે વિવેચના કરી છે. વયોવૃદ્ધ મુનિ શ્રી ઘાસીલાલજીસંપાદિત આ સૂત્રમાં પાઠ, છાયા, અન્વય, સંસ્કૃત ટીકા અને ગૂજરાતી હિન્દી અનુવાદો તથા ભાવાર્થમાં જૈન આગમ સાહિત્યના પ્રકા-શનના ઇતિહાસમાં અનન્ય સ્થાન ધરાવશે.

વિપાકસૂત્ર અનેક રીતે અભ્યાસ માગે છે. મહાવીરસ્વામી ગૌતમ આદિ ગણધરો સહિત ભરતક્ષેત્રની જે જે નગરીઓમાં વિચર્યા હતા તેમનાં નામો, જે

ઉદ્યાનોમા તેમનાં સમવસરણો થયાં હતાં તેમનાં નામો, જે યક્ષ–ચૈત્યોમાં એ સમવસરણો થયાં હતાં તે ચૈત્યોનાં તથા ચૈત્યોના અધિષ્ઠાતા યક્ષોનાં નામો અહીં આપવામા આવ્યાં છે. બીજી નગરીઓનાં નામો પણ અહીં મળી આવે છે. એ નગરીઓના રાજા રાણીઓ, યુવરાજો અને યુવરાણીઓ, સાર્થવાહો, ગાથાપતિઓ, વૈદ્યો, ગણિકાઓ, રાજનાપિતો, ચિત્રકારો, ગોમંડપો, ચોરપલ્લિકાઓ, અધિકારીઓ, વગેરેના અહી ઉલ્લેખો મળે છે. એ ઉપરથી તે સમયના રીતરીવાજોનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. એમાંના કોઇ કોઈ ઉપયોગી નિર્દેશો અહીં ટૂંકામાં આપવામાં આવ્યા છે.

નગરીઓમાં મૃગાગ્રામ, વાણિજ્યગ્રામ, પુરિમતાલનગર, શોભાંજની નગરી, કૌશાંબી નગરી, મથુરા, પાટલીખંડ. શૌર્યપુર, રોહિતક, વર્ધમાનપુર, રાજગૃહ, હસ્તિશીર્ષ, હસ્તિનાપુર, વૃષભપુર, વીરપુર, વિજયપુર, સૌગંધિકા નગરી, ચિકીત્સિકા નગરી, કનકપુર, મહાપુર, ચંપાનગરી, સાકેત (અયોધ્યા), શતદ્વાર, છગલપુર, ઇન્દ્રપુર, સુપ્રતિષ્ઠપુર, વાણારસી, સર્વતોભદ્ર, સિંહપુર, નંદીપુર, ગંગપુર, પુંડરીકિણી, ઇપુકાર, મહાઘોષ, સુઘોષ, માણિપુર, વગેરે છે. એમાં કૌશાંબી, વાણિજ્યગ્રામ, મથુરા, શૌર્યપુર, હસ્તિનાપુર, વાણારસી, રાજગ્રહ, સાકેત, એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ સમકાલીન નગરીઓ છે.

તમામ નગરીઓનાં મુખ્ય ઉદ્યાનોનાં તથા ત્યાં આવેલા યક્ષોનાં નામો અહીં આપેલા છે, ઉદ્યાનોનાં નામોમાં ચન્દનપાદપક, દ્યુતીપલાશ, અમોઘદર્શી, દેવરમણ, ચન્દ્રોત્તર, ભંડીર, વનખંડ, વિજય વર્ધમાન, પૃથ્વી–અવતંસક, પુષ્પ કરડક, સ્તૂપકરંડક, મનોરમ, રક્તાશોક, પૂર્ણભદ્ર, ઉત્તરકુરુ, ચન્દનવન, નીલાશોક, શ્વેતાશોક, સહસ્ર (આંબા) વન, એ મુખ્ય નામો છે. આ નામો કેવાં અર્થ-સૂચક છે ! !

મહાવીર સ્વામીનાં સમવસરણો યક્ષોનાં ચૈત્યોવાળાં ઉદ્યાનોમાં થતાં. ત્યાં જ પરિષદો થતી, ઉપદેશ ત્યાં જ અપાતો, રાજારાણીઓ, પ્રજાજનો વાંદવા તથા ઉપદેશ સાંભળવા ત્યાં જ જતાં. વિપાકસૂત્રમાં ઉદ્યાનોના યક્ષોનાં સૂચક નામો આપવામાં આવ્યા છે. આ યક્ષ–દેવતાઓની માનતા થતી હતી. ઉદુંબર યક્ષના નામ ઉપરથી એક અધ્યયનના વિષયભૂત જીવ–આત્માનું નામ ઉદુંબરદત્ત પાડવામાં આવ્યું હતું. એ જ અધ્યયનમા ઉદુબરયક્ષની પૂજાનુ ખૂબીદાર વર્ણન કરવામાં

આવ્યું છે. આ યક્ષોનાં અર્થસૂચક નામો અહીં આપ્યાં છેઃ- જેમકે, સુધર્મા, અમોઘ, શ્વેતભદ્ર, માણિભદ્ર, સુદર્શન, ઉદુંબર, શૌર્ય, ધરણ, કુતવનમાલ, ધન્ય, વીરસેન, અશોક, સુકાલ, વીરભદ્ર, રક્તપાલ, પૂર્ણભદ્ર, પાર્શ્વમિત્ર, વગેરે.

રાજારાણીઓનાં જે નામો આવે છે તેમાં શતાનીક, તેની રાણી મૃગાદેવી, તેમનો પુત્ર ઉદય, ઉદયની યુવરાજ્ઞી પદ્માવતી, એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ નામો છે.

સૂત્રમાં વર્ણવેલા સાર્થવાહો વહાણો લઇ દેશાંતર વેપાર કરતા હતા અને અઢળક દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કરતા હતા.

દુર્યોધન નામે ચારપાલક-જેઇલર-નિર્નય નામે મોટો ઇંડાં-માંસનો વેપારી, ચિત્ર નામે રાજ-આશ્રિત નાવિત અને આલંકારિક, ધન્વંતરી નામે રાજવૈદ્ય, સમુદ્રદત્ત નામે મચ્છીમાર, અહીં વર્ણવામાં આવ્યા છે. અહીં પૃથ્વીશ્રી અને કામધ્વજા ગણિકાઓનાં મનોરમ વર્ણનો આવે છે. અહીં પ્રિયસેન નપુંસકના રંજન પ્રયોગોનો નિર્દેશ મળે છે. અહીં સોળ રોગોનાં નામો આવે છે, અને તેમને ટાળવાનાં ઉપાયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અહીં રાજ્યની સેનાઓનાં સવિસ્તર વર્ણનો મળી શકે છે. દેહાંતદંડની સજાના વિધિઓનું અહીં વર્ણન જોવામાં આવે છે.

અહીં જુલમી અધિકારીઓ પ્રજા ઉપર કેવો જુલમ ગુજારતા હતા તે વાંચી શકાય છે. ભસ્મક રોગથી પીડાતા મૃગાપુત્રને રાજમહેલના ભોંયરામાં લાકડાની ગાડીમાં ભકતપાન – ખોરાક-પાણી જે સાધન વડે રાણી મૃગાવતી પહોંચાડતી હતી તે કાષ્ઠ-શકટિકા-લાકડાની ગાડીનું વર્ણન અહીં મળે છે. રાજ્યના દુશ્મનોનો નાશ કરતા કૂટાગારોની રચના અહીં વાંચી શકાય છે. નાના ગઢ જેવી પાંચસો ચોરોની નિવાસભૂમિ ચોર-પલ્લિકાનું વર્ણન અહીં મળે છે. અનેક સ્તંભોથી વિભૂષિત ઘાસપાણીના પૂરવઠાથી ભરપૂર, સંખ્યાબદ્ધ પશુઓને રક્ષતા ગોમંડપોનું વર્ણન અહીં મળી શકે છે.

વિપાકસૂત્ર અર્થસૂચક શબ્દપ્રયોગોથી ભરપૂર છે. કામધ્વજા ગણિકા **કર્ણીરથ** રથમાં નગરીમાં ફરતી હતી. લાંચ રૂશવત માટે અહીં **ઉત્કોચ** શબ્દનો

પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. કસાઈ માટે છાગલિક શબ્દ વપરાયો છે. રસોઇઆ માટે મહાનસિક શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. જે સ્ત્રીનાં બાળકો ઉછરતાં નહિ તે સ્ત્રી જાતિનિન્દુકા કહેવાતી હતી. અનેક શબ્દ-પ્રયોગો આવે છે, જે ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અનેરા છે. એક અધ્યયનમાં રાષ્ટ્રકૂટ ક્ષત્રિયનો ગંભીર ઉલ્લેખ થયો છે સૂત્રોમાં ઉકરડા માટે ઉત્કુટિકા શબ્દ વપરાયો છે પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના પ્રથમ અધ્યયનમાં ઇન્દ્ર મહોત્સવનો ઉલ્લેખ છે ક્ષીરધાત્રી, મજ્જનધાત્રી, મંડનધાત્રી. ક્રીડાપનક્ધાત્રી. અંકધાત્રી, એ પાંચ પ્રકારોની ધાત્રી-નર્સ Nurse ના ઉલ્લેખો મળે છે. તે સમયની સ્ત્રીઓ દોહદમાં માનતી હતી. પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના પંચમા અધ્યયનનો સર્વતોભદ્ર નગરીના જિતશત્રુ રાજાની મહેશ્વરદત્ત રાજ્યના વિવર્ધન માટે રાજપુરોહિત શાંતિહોમમાં નરમેધ કરતો હતો અને તેમાં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય શૂદ્ર ચારે વર્ણોના યુવકોને હોમતો હતો !!

પ્રાચ્યવિદ્યાનો કોઇ પણ અભ્યાસી આ સૂત્રમાં વિવિધ સાહિત્ય જોઇ શકશે. અહીં તો તે બ્યાન ટૂંકામાં આપવામાં આવ્યો છે.

તા. ૨. ઑગસ્ટ. ૧૯૫૯ રવિવાર.
ગોંડળ (સૌરાષ્ટ્ર)

કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ
નિવૃત્ત પ્રોફેસર.

दानवीरोनी नामावली.

*

श्री अखिल भारत श्वेताम्बर स्थानकवासी

जैन शास्त्रोद्धार समिति.

*

गरेडीया कुवा रोड-ग्रीन लोज पासे,

रा ज को ट.

*

शरुआत ता. १८-१०-४४ थी ता. १५-६-५९ सुधीमां

दाखल थयेल मेम्बरोनां मुबारक नामो.

*

गामवार ककावारी लिस्ट.

*

(रु. २५० थी ओछी रकम भरनारनुं नाम आ यादीमां

सामेल करेल नथी.)

ઉદ્યાનોમાં તેમનાં સમવસરણો થયાં હતાં તેમનાં નામો, જે યક્ષ-ચૈત્યોમાં એ સમવસરણો થયાં હતાં તે ચૈત્યોનાં તથા ચૈત્યોના અધિષ્ઠાતા યક્ષોનાં નામો અહીં આપવામાં આવ્યાં છે. બીજી નગરીઓનાં નામો પણ અહીં મળી આવે છે. એ નગરીઓના રાજા રાણીઓ, યુવરાજો અને યુવરાણીઓ, સાર્થવાહો, ગાથાપતિઓ, વૈદ્યો, ગણિકાઓ, રાજનાપિતો, ચિત્રકારો, ગોમંડપો, ચોરપલ્લિકાઓ, અધિકારીઓ, વગેરેના અહી ઉલ્લેખો મળે છે એ ઉપરથી તે સમયના રીતરીવાજોનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. એમાંના કોઇ કોઈ ઉપયોગી નિર્દેશો અહીં ટૂંકામાં આપવામાં આવ્યા છે.

નગરીઓમાં મૃગાગ્રામ, વાણિજ્યગ્રામ, પુરિમતાલનગર, શોભાંજની નગરી, કૌશાંબી નગરી, મથુરા, પાટલીખંડ. શૌર્યપુર, રોહિતક, વર્ધમાનપુર, રાજગૃહ, હસ્તિશીર્ષ, હસ્તિનાપુર, વૃષભપુર, વીરપુર, વિજયપુર, સૌગંધિકા નગરી, ચિકીત્સિકા નગરી, કનકપુર, મહાપુર, ચંપાનગરી, સાકેત (અયોધ્યા), શતદ્વાર, છગલપુર, ઇન્દ્રપુર, સુપ્રતિષ્ઠપુર, વાણારસી, સર્વતોભદ્ર, સિંહપુર, નંદીપુર, ગંગપુર, પુંડરીકિણી, ઇષુકાર, મહાઘોષ, સુઘોષ, માણિપુર, વગેરે છે. એમાં કૌશાંબી, વાણિજ્યગ્રામ, મથુરા, શૌર્યપુર, હસ્તિનાપુર, વાણારસી, રાજગ્રહ, સાકેત, એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ સમકાલીન નગરીઓ છે.

તમામ નગરીઓનાં મુખ્ય ઉદ્યાનોનાં તથા ત્યાં આવેલા યક્ષોનાં નામો અહીં આપેલાં છે, ઉદ્યાનોનાં નામોમાં ચન્દનપાદપક, દૂતીપલાશ, અમોઘદર્શી, દેવરમણ, ચન્દ્રોત્તર, ભંડીર, વનખંડ, વિજય વર્ધમાન, પૃથ્વી–અવતંસક, પુષ્પકરંડક, સ્તૂપકરંડક, મનોરમ, રક્તાશોક, પૂર્ણભદ્ર, ઉત્તરકુરુ, ચન્દનવન, નીલાશોક, શ્વેતાશોક, સહસ્ર (આંબા) વન, એ મુખ્ય નામો છે. આ નામો કેવાં અર્થ-સૂચક છે ! !

મહાવીર સ્વામીના સમવસરણો યક્ષોના ચૈત્યોવાળાં ઉદ્યાનોમાં થતાં. ત્યાં જ પરિષદો થતી, ઉપદેશ ત્યા જ અપાતો, રાજારાણીઓ, પ્રજાજનો વાદવા તથા ઉપદેશ સાંભળવા ત્યાં જ જતા. વિપાકસૂત્રમાં ઉદ્યાનોના યક્ષોનાં સૂચક નામો આપવામાં આવ્યા છે. આ યક્ષ–દેવતાઓની માનતા થતી હતી. ઉદુંબર યક્ષના નામ ઉપરથી એક અધ્યયનના વિષયભૂત જીવ–આત્માનું નામ ઉદુંબરદત્ત પાડવામાં આવ્યું હતુ. એ જ અધ્યયનમાં ઉદુંબરયક્ષની પૂજાનુ ખૂબીદાર વાર્ણન કરવામાં

આવ્યું છે. આ યક્ષોનાં અર્થસૂચક નામો અહીં આપ્યાં છેઃ– જેમકે, સુધર્મા, અમોઘ, શ્વેતભદ્ર, માણિભદ્ર, સુદર્શન, ઉદુંબર, શૌર્ય, ધરણ, કૃતવનમાલ, ધન્ય, વીરસેન, અશોક, સુકાલ, વીરભદ્ર, રક્તપાલ, પૂર્ણભદ્ર, પાર્શ્વમિત્ર, વગેરે.

રાજારાણીઓનાં જે નામો આવે છે તેમાં શતાનીક, તેની રાણી મૃગાદેવી, તેમનો પુત્ર ઉદય, ઉદયની યુવરાજ્ઞી પદ્માવતી, એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ નામો છે.

સૂત્રમાં વર્ણવેલા સાર્થવાહો વહાણો લઇ દેશાંતર વેપાર કરતા હતા અને અઢળક દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કરતા હતા.

દુર્યોધન નામે ચારપાલક–જેઇલર–નિર્નય નામે મોટો ઇંડાં–માંસનો વેપારી, ચિત્ર નામે રાજ–આશ્રિત નાવિત અને આલંકારિક, ધન્વંતરી નામે રાજવૈદ્ય, સમુદ્રદત્ત નામે મચ્છીમાર, અહીં વર્ણવામાં આવ્યા છે. અહીં પૃથ્વીશ્રી અને કામધ્વજા ગણિકાઓનાં મનોરમ વર્ણનો આવે છે. અહીં પ્રિયસેન નપુંસકના રંજન પ્રયોગોનો નિર્દેશ મળે છે. અહીં સોળ રોગોનાં નામો આવે છે, અને તેમને ટાળવાનાં ઉપાયોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અહીં રાજ્યની સેનાઓનાં સવિસ્તર વર્ણનો મળી શકે છે. દેહાંતદંડની સજાના વિધિઓનું અહીં વર્ણન જોવામાં આવે છે.

અહીં જુલમી અધિકારીઓ પ્રજા ઉપર કેવો જુલમ ગુજારતા હતા તે વાંચી શકાય છે. ભસ્મક રોગથી પીડાતા મૃગાપુત્રને રાજમહેલના ભોંયરામાં લાકડાની ગાડીમાં ભકતપાન – ખોરાક–પાણી જે સાધન વડે રાણી મૃગાવતી પહોંચાડતી હતી તે કાષ્ઠ–શકટિકા–લાકડાની ગાડીનું વર્ણન અહીં મળે છે. રાજ્યના દુશ્મનોનો નાશ કરતા કૂટાગારોની રચના અહીં વાંચી શકાય છે. નાના ગઢ જેવી પાંચસો ચોરોની નિવાસભૂમિ ચોર–પલ્લિકાનું વર્ણન અહીં મળે છે. અનેક સ્તંભોથી વિભૂષિત ઘાસપાણીના પૂરવઠાથી ભરપૂર, સંખ્યાબદ્ધ પશુઓને રક્ષતા ગોમંડપોનું વર્ણન અહીં મળી શકે છે.

વિપાકસૂત્ર અર્થસૂચક શબ્દપ્રયોગોથી ભરપૂર છે. કામધ્વજા ગણિકા કર્ણીરથ રથમાં નગરીમાં ફરતી હતી. લાંચ રૂશવત માટે અહીં ઉત્કોચ શબ્દનો

પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે. કસાઇ માટે છાગલિક શબ્દ વપરાયો છે. રસોઇઆ માટે મહાનસિક શબ્દનો પ્રયોગ થયો છે. જે સ્ત્રીનાં બાળકો ઉછરતાં નહિ તે સ્ત્રી **જાતિનિન્દુકા** કહેવાતી હતી અનેક શબ્દ–પ્રયોગો આવે છે, જે ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ અજોડ છે. એક અધ્યયનમાં રાષ્ટ્રકૂટ ક્ષત્રિયનો ગંભીર ઉલ્લેખ થયો છે. સૂત્રોમાં ઉકરડા માટે ઉત્કુટિકા શબ્દ વપરાયો છે પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના પ્રથમ અધ્યયનમાં ઇન્દ્ર મહોત્સવનો ઉલ્લેખ છે ક્ષીરધાત્રી, મજ્જનધાત્રી, મંડનધાત્રી, કીડારમણધાત્રી, અંકધાત્રી, એ પાંચ પ્રકારોની ધાત્રી–નર્સ Nurse ના ઉલ્લેખો મળે છે. તે સમયની સ્ત્રીઓ દોહલમાં માનતી હતી. પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધના પાંચમા અધ્યયનનો સર્વતોભદ્ર નગરીના જિતશત્રુ રાજાની મહેશ્વરદત્ત રાજ્યના વિવર્ધન માટે રાજપુરોહિત શાંતિહોમમાં નરમેધ કરતો હતો અને તેમાં બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય શૂદ્ર ચારે વર્ણોના યુવકોને હોમતો હતો !!

પ્રાચ્યવિદ્યાનો કોઇ પણ અભ્યાસી આ સૂત્રમાં વિવિધ સાહિત્ય જોઇ શકશે અહીં તો તે ખ્યાલ ટૂંકામાં આપવામાં આવ્યો છે.

તા. ૨, ઑગસ્ટ, ૧૯૫૯ રવિવાર.
ગોંડળ (સૌરાષ્ટ્ર)

કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ
નિવૃત્ત પ્રોફેસર.

❀

दानवीरोनी नामावली.

*

श्री अखिल भारत श्वेताम्बर स्थानकवासी

जैन शास्त्रोद्धार समिति.

*

गरेडीया कुवा रोड-ग्रीन लोज पासे,

रा ज को ट.

*

शरुआत ता. १८-१०-४४ थी ता. १५-६-५९ सुधीमां

दाखल थयेल मेम्बरोनां मुबारक नामो.

*

गामवार ककावारी लिस्ट.

*

(रु. २५० थी ओछी रकम भरनारनुं नाम आ यादीमां

सामेल करेल नथी.)

आद्यमुरब्बीश्रीओ–६

(ओछामां ओछी रु. ५००० नी रकम आपनार)

नंबर	नाम	गाम	रुपिया
१	शेठ शान्तीलाल मंगळदासभाइ जाणीता मीलमालीक	अमदावाद	१००००
२	शेठ हरखचंद कालीदासभाइ वारीया हा. शेठ लालचंदभाइ जेचंदभाइ, नगीनभाइ, वृजलालभाइ तथा वल्लभदासभाइ	भाणवड	६०००
३	कोठारी जेचंदभाइ अजरामर हा. हरगोविंदभाइ जेचंदभाइ	राजकोट	५२५१
४	शेठ धारशीभाइ जीवनभाइ	बारसी	५००१
५	स्व. पिताश्री छगनलाल शामळदासना स्मरणार्थे ह. भोगीलाल छगनलालभाइ भावसार	अमदावाद	५२५१
६	स्व. दिनेशभाइना स्मरणार्थे ह. शेठ कांतिलाल मणीलाल जेसींगभाइ	अमदावाद	५०००

मुरब्बीश्रीओ–२१

(ओछामां ओछी रु. १००० नी रकम आपनार)

नंबर	नाम	गाम	रुपिया
१	वकील जीवराजभाइ वर्धमान कोठारी ह. कहानदासभाइ तथा वेणीलालभाइ	जेतपुर	३६०५
२	दोशी प्रभुदास मूळजीभाइ	राजकोट	३६०४
३	म्हेता गुलाबचंद पानाचंद	राजकोट	३२८९।।।–।।
४	म्हेता माणेकलाल अमुलखराय	घाटकोपर	३२५०
५	संघवी पीतांबरदास गुलाबचंद	जामनगर	३१०१
६	शेठ रामजीभाइ वेलजीभाइ वीराणी	राजकोट	२५००
७	नामदार ठाकोर साहेब लखधीरसिंहजी बहादुर	मोरवी	२०००
८	शेठ म्होरचंद कुंवरजी ह. शेठ न्यालचंद लहेरचंद	सिद्धपुर	२०००
९	शाह छगनलाल हेमचंद वसा ह. मोहनलालभाइ तथा मोतीलालभाइ	मुंबइ	२०००

१० श्री स्थानकवासी जैन संघ

ह. शेठ चन्द्रकांत वीकमचन्द मोरबी १९६३

११ म्हेता सोमचंद तुलसीदास तथा तेमनां धर्मपत्नि

अ. सौ. मणीगौरी मगनलाल रतलाम १५००

१२ म्हेता पोपटलाल मावजीभाइ जामजोधपुर १३०१

१३ दोशी कपुरचंद अमरशी ह. दलपतरामभाइ. जामजोधपुर १००२

१४ बगडीआ जगजीवनदास रतनशी दामनगर १००२

१५ शेठ आत्माराम माणेकलाल अमदावाद १००१

१६ शेठ माणेकलाल भाणजीभाइ पोरबंदर १००१

१७ श्रीमान चंद्रसिंहजी साहेब म्हेता (रेल्वे मेनेजर) कलकत्ता १००१

१८ म्हेता सोमचंद नेणसीभाइ (करांचीवाळा) मोरबी १००१

१९ शाह हरीलाल अनोपचंद खंभात १००१

२० कोठारी छबीलदास हरखचंद मुंबइ १०००

२१ कोठारी रंगीलदास हरखचंद शिहोर १०००

सहायक मेम्बरो–५३

(ओछामां ओछी रु. ५०० नी रकम आपनार)

१ शाह रंगजीभाई मोहनलाल अमदावाद ७५१

२ मोदी केशवलाल हरीचंदभाई साबरमती ७५०

३ श्री स्थानकवासी जैनसंघ

हा. शेठ झुंझाभाइ वेलसीभाइ वढवाण शहेर ७५०

४ शेठ नरोत्तमदास ओघडभाइ शीव ७००

५ शेठ रतनशी हीरजीभाइ ह. गोरधनदासभाइ. जामजोधपुर ५५५

६ बाटवीया गीरधर परमानंद ह.अमीचंदभाइ खाखीजाळीआ ५२७

७ मोरबीवाळा संघवी देवचंद नेणशीभाइ तथा तेमनां धर्म-

पत्नि अ.सौ. मणीबाइ तरफथी ह. मुलचंद देवचंद. मलाड ५११

८ वोरा मणीलाल पोपटलाल अमदावाद ५०२

९ गोसलीया हरीलाल लालचंद तथा

चंपाबेन गोसलीया अमदावाद ५०२

१० शाह प्रेमचंद माणेकचंद तथा अ. सौ.
समरतबेन अमदावाद ५०२

११ शेठ इश्वरलाल पुरुषोत्तमदास अमदावाद ५०१

१२ शेठ चटुलाल छगनलाल अमदावाद ५०१

१३ शाह शान्तीलाल माणेकलाल अमदावाद ५०१

१४ शेठ शीवलाल डमरभाइ (करांचीवाला) लींबडी ५०१

१५ कामदार ताराचंद पोपटलाल धोराजीवाळा राजकोट ५०१

१६ म्हेता मोहनलाल कपुरचंद राजकोट ५००

१७ शेठ गोविंदजीभाइ पोपटभाइ राजकोट ५००

१८ शेठ रामजी शामजी वीराणी राजकोट ५०१

१९ स्व. पिताश्री नंदाजीना स्मरणार्थे
ह. वेणीचंद शान्तीलाल (जावुआवाळा) मेघनगर ५०१

२० श्री स्थानकवासी जैनसंघ
ह. शेठ ठाकरशी करशनजी थानगढ ५००

२१ शेठ ताराचंद पुखराजजी औरंगाबाद ५००

२२ श्री स्थानकवासी जैनसंघ औरगाबाद ५००

२३ म्हेता मूळचंद राघवजी
हा. मगनलालभाइ तथा दुर्लभजीभाइ ध्राफा ७५०

२४ शेठहरखचंद पुरुपोत्तम हा. इन्दुकुमार चोरवाड ५००

२५ शेठ केसरीमलजी वसतीमलजी गुगलीया राणावास ५०१

२६ स्था. जैनसंघ
हा. वाटवीआ अमीचंद गीरधरभाई खाखीजाळीआ ५०१

२७ शेठ खीमजीभाई वाघाभाइ हा. फुलचदभाई,
गुलाबचंदभाइ नागरदासभाइ तथा जमनादासभाइ मुंबइ ५०१

२८ शेठ मणीलाल मोहनलाल डगली
हा. मुळजीभाइ मणीलाल मुंबइ ५०१

२९ स्व. कांतीलालभाइना स्मरणार्थे
हा. शेठ वालचन्द साकरचन्द मुंबइ ५०१

३० कामदार रतीलाल दुर्लभजी (जैनपुरवाळा) मुंबइ ५०१

क्रम	नाम	गाम	रकम
३१	शाह जयंतीलाल अमृतलाल	शीव	५०१
३२	वोरा मणीलाल लक्ष्मीचन्द	शीव	५०१
३३	शेठ गुलाबचन्द भुदरभाइ तथा कस्तुरबेन हा. भाइ अनोपचन्द	खाररोड	५०१
३४	महान त्यागी बेन धीरजकुंवर चुनीलाल म्हेता	धाफा	५०१
३५	श्री स्थानकवासी जैनसंघ	धाफा	५०१
३६	श्री मगनलाल छगनलाल शेठ	राजकोट	५०१
३७	शेठ चतुरदास ठाकरशी तथा अ. सौ. नंदकुवरबेन तरफथी	जामनगर	५०३
३८	शेठ देवचन्द अमरशी (बेन धीरजकुंवरनी दीक्षा प्रसंगे भेट)	भाणवड	५०१
३९	श्री स्थानकवासी जैनसंघ (बेन धीरजकुंवरनी दीक्षा प्रसंगे भेट)	भाणवड	५०१
४०	वकील वाडीलाल नेमचन्द शाह	वीरमगाम	५०१
४१	म्हेता शांतिलाल मणीलाल ह. कमळाबेन म्हेता	अमदावाद	५५६
४२	श्रीयुत लालचन्दजी तथा अ. सौ. धीसाबेन	,,	५०१
४३	शेठ मोहनलाल मुकुटलाल बालया	,,	५०१
४४	स्व. शेठ उकाभाइ भोवनदासना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नी लक्ष्मीबाइ गीरधर तरफथी हा. मरघाबेन तथा मंगुबेन	,,	५०१
४५	पारेख जयंतीलाल मनसुखलाल राजकोटवाळा हा. विनुभाइ	,,	५०१
४६	श्रीयुत शेठ लालचन्दजी मीश्रीलालजी	,,	५०१
४७	श्री वांकानेर स्था. जैन संघ	वांकानेर	५०१
४८	श्री स्था. जैन संघ	बोटाद	५०१
४९	शेठ गुदडमलजी शेशमलजी जोवर (बरार)	पीपळगांव	५०१
५०	स्व. तुरखीया लहेरचन्द माणेकचन्दना स्मरणार्थे तेमना धर्मपत्नि जीवतीबाइ तरफथी ह. भाइ जयंतीलाल तथा पूनमचन्द	डभास	५०१

५१ शाह अचळदास शुकनराजजी
हा. शेठ शुकनराजजी अमदावाद ५०१
५२ भावसार खोडीदास गणेशभाइ धंधुका ५०१
५३ अ. सौ. हीराबेन माणेकलाल म्हेता घाटकोपर (मुंबइ) ५०१

४६० मेम्बरोनुं गामवार लीस्ट

अमदावाद तथा परांओ.

१ शेठ गीरधरलाल करमचन्द २५१
२ शेठ छोटालाल वखतचन्द ह. फकीरचन्दभाइ २५१
३ शाह कान्तीलाल त्रीभोवनदास २५१
४ शाह पोचालाल पीताम्बरदास २५१
५ शाह पोपटलाल मोहनलाल २५१
६ शेठ प्रेमचन्द साकरचन्द २५०
७ शाह रतीलाल वाडीलाल २५१
८ शेठ लालभाइ मंगळदास २५१
९ स्व. अमृतलाल वर्धमानना स्मरणार्थे
ह. कानजीभाइ अमृतलाल २५१
१० भावसार भोगीलाल जमनादास (पाटणवाळा) २५१
११ शाह नटवरलाल चन्दुलाल २५१
१२ शाह नरसिंहदास त्रीभोवनदास २५१
१३ श्री शाहपुर दरीयापुरी आठकोटी स्था. जैन उपाश्रय
ह. वहीवट कर्ता शेठ इश्वरलाल पुरुषोत्तमदास २५१
१४ श्री छीपापोळ दरीयापुरी आठकोटी स्था. जैनसंघ
ह. चन्दुलाल अचरतलाल २५१
१५ शाह चीनुभाइ वालाभाइ
C/o शाह वालाभाइ महासुखराम २५१
१६ शाह भाइलाल उजमशी २५१
१७ श्री सुखलाल डी. शेठ हा. डो. कुं. सरस्वतीव्हेन शेठ २५१
१८ श्री सौराष्ट्र स्था. जैनसंघ
हा. शाह कान्तिलाल जीवणलाल २५१

१९ मोदी नाथालाल महादेवदास २५१
२० शाह मोहनलाल त्रीकमदास २५१
२१ श्री छकोटी स्था. जैनसंघ
हा. शाह पोचालाल पीताम्बरदास २५१
२२ शेठ पोपटलाल हंसराजना स्मरणार्थे
हा. शेठ बाबुलाल पोपटलाल २५१
२३ देशाइ अमृतलाल वर्धमान बापोदरावाळाना स्मरणार्थे
हा. भाइलाल अमृतलाल देशाइ २५१
२४ शाह नवनीतलाल अमुलखराय २५१
२५ शाह मणीलाल आशाराम २५१
२६ शाह चीनुभाइ साकरचन्द २५१
२७ शाह वरजीवनदास उमेदचन्द २५१
२८ शाह रजनीकान्त कस्तुरचन्द २५१
२९ संघवी जीवणलाल छगनलाल (स्था. जैन) २५१
३० शाह शांतिलाल मोहनलाल ध्रांगध्रावोळा २५२
३१ अ. सौ. बेन रतनबाइ नादेचा
हा. धुलजीभाइ चंपालालजी २५१
३२ शाह हरिलाल जेठालाल भाडलावाला २५१
३३ श्री सरसपुर दरीयापुरी आठकोटी स्था. जैन उपाश्रय
हा. भावसार भोगीलाल छगनलाल २५१
३४ शेठ पुखराजजी समतीरामजी सादडीवाळा २५१
३५ स्व. पिताश्री जवाहीरलालजी तथा पूज्य चाचाजी
हजारीमलजी बरडीयाना स्मरणार्थे
हा. मूळचंदजी जवाहीरलालजी २५१
३६ स्व. भावसार बबाभाइ (मंगळदास) पानाचंदना स्मरणार्थे
हा. तेमनां धर्मपत्नि पुरीबेन २५१
३७ स्व. पिताश्री रवजीभाइ तथा स्व. मातुश्री मूळीबाइना
स्मरणार्थे हा. ककलभाइ कोठारी ३०१
३८ भावसार केशवलालभाइ मगनलालभाइ २५१

३९ शाह केशवलाल नानचंद जाखडावाळा हा. पार्वतीबेन २५१
४० शाह जीतेन्द्रकुमार वाडीलाल माणेकचंद
राजसीतापुरवाळा (साबरमती) २५१
४१ श्री स्था. जैन संघ (साबरमती) २५०
४२ श्री बीपिनचंद्र तथा उमाकांत चुनीलाल गोपाणी
(राणपुरवाळा) ३०१
४३ भावसार छोटालालभाइ छगनलालभाइ २५१
४४ भावसार शकराभाइ छगनलालभाइ २५१
४५ अ. सौ. जीवीबेन रतीलाल
हा. भावसार रतीलाल हरगोविंददास २५१
४६ संघवी वालुभाइ कमळशी तथा तेमनां धर्मपत्निओ
अ. सौ. चंपाबेन तथा वसंतबेन तरफथी २५१
४७ अ. सौ. विद्याबेन वनेचंद देशाइ
हा. भुपेन्द्रकुमार वनेचद देशाइ २५१
४८ स्व. पारेख नानचंद गोविंदजी मोरबीवाळाना स्मरणार्थे
हा. रतीलाल नानचंद पारेख ३०१
४९ शाह नटवरलाल गोकळदास २५१
५० शाह शामळभाइ अमरशीभाइ २५१
५१ शाह त्रीभोवनदास मगनलालना स्मरणार्थे
तेमनां धर्मपत्नि शीवकुंवरबेन तरफथी
हा. रतीलाल त्रीभोवनदास ४०२
५२ अ. सौ. कंकुबेन (भावसार भोगीलालभाइ
छगनलालभाइनां धर्मपत्नि) ३०१
५३ अ. सौ. सविताबेन (जयंतीलाल भोगीलालनां धर्मपत्नि) २५१
५४ अ. सौ. शांताबेन (दीनुभाइ भोगीलालनां धर्मपत्नि) २५१
५५ अ. सौ सुभद्राबेन (रमणभाइ भोगीलालनां धर्मपत्नि) २५१
५६ शेठ हीराजी रुगनाथजीना स्मरणार्थे ह वागमलजी रुगनाथजी ३०१
५७ शेठ मणीलाल चोथाभाइ २५१
५८ पटवा सुमेरमलजी अनोपचन्दजी जोधपुरवाळा ३०१

५९ स्व. माणेकलाल वनमाळीदास शाहना स्मरणार्थे
हा. रमणलाल माणेकलाल २५१

६० स्व. शाह धनराजजी खेमराजजीनां स्मरणार्थे
हा. कनैयालालजी धनराजजी ३०१

६१ श्री सारंगपुर द. आ. को. स्था. जैन संघ
हा. शाह रमणलाल भगुभाइ २५१

६२ दोशी हरजीवनदास जीवराज तथा लक्ष्मीबाई लहेरचन्दना
स्मरणार्थे हा. दोशी मनहरलाल करसनदास मुळीवाळा २५१

६३ शाह पूनमचन्द फतेहचन्द २५१

६४ श्री चतुरभाइ नंदलाल २५१

६५ श्रीयुत अमृतलाल ईश्वरलाल २५१

६६ शाह जादवजी मोहनलाल तथा शाह चीमनलाल अमुलखभाई २५१

६७ अ सौ. लाखुबेन मगनलाल हा. शाह अमृतलाल धनजीभाई
वढवाण शहेरवाळा ३०१

६८ अ.सौ. बहेन कान्ताबेन गोरधनदास(चांद मुनिना उपदेशथी) २५१

६९ दोशी फुलचन्द सुखलालभाइ बोटादवाळाना स्मरणार्थे
हा. दोशी छबीलदास फुलचन्दभाइ २५१

७० लालाजी रामकुमारजी जैन २५१

७१ शेठ छोटालाल गुमानचन्द पालनपुरवाळा २५१

७२ शाह धीरजलाल मोतीलाल २५१

७३ संघवी सूर्यकांत चुनीलालना स्मरणार्थे
हा. संघवी जीवणलाल चुनीलाल २५१

७४ भावसार मोहनलाल अमुलखराय २५१

७५ शाह फुलचन्द मुलचन्दभाइ हा. हसमुखभाइ फुलचन्दभाइ २५१

७६ लल्लुभाइ मगनभाइ चूडावालाना स्मरणार्थे
ह. जसवंतलाल लल्लुभाइ ३०१

७७ श्रीमान मीश्रीलालजी जवाहीरलालजी बरडीया अलवरवाळा २५१

७८ म्हेता मुळचन्द मगनलाल २५१

७९ वैद्य नरसीदास साकरचन्दनां धर्मपत्नि रेवाबाइना स्मरणार्थे
 ह. हरीलालभाइ २५१
८० कुमारी पुष्पाबेन हरीलाल (चांदमुनिना उपदेशथी) २५१
८१ शाह मणीलाल ठाकरशी ह. कमळाबेन मणीलाल
 (चांदमुनिना उपदेशथी) २५१
८२ मीस नलीनीबेन जयंतिलाल २५१
८३ अ. सौ. लीलावती ईश्वरलाल २५१
८४ स्व. उमेदराम त्रीभुवनदासना धर्मपत्नि काशीबाइना
 स्मरणार्थे ह. शांतिलाल उमेदराम (चांदमुनिना उपदेशथी) २५१
८५ स्व. भावसार मोहनलाल छगनलालना धर्मपत्नि दिवाळी-
 बाइना स्मरणार्थे ह. रतीलाल माणेकलाल
 (चांदमुनिना उपदेशथी) २५१
८६ म्हेता देवीचन्दजी खूबचन्दजी धोका. गढसीयाणावाळाना
 स्मरणार्थे ह. म्हेता चुनीलाल हरमानचन्द २५१
८७ घासीलालजी मोहनलालजी कोठारी C/o. लक्ष्मी पुस्तकभंडार २५१
८८ शाह मणीलाल छगनलाल २५१
८९ स्व. शेठ नाथालाल रतनाभाइ मारफतीयाना स्मरणार्थे
 पुनाव्हेन तरफथी ह. करसनभाइ (चांदमुनिना उपदेशथी) २५१

अजमेर

१ शेठ भुरालाल मोहनलाल २५१

अमरेली

१ मास्तर हकमीचन्द दीपचन्द शेठ २५१

अमलनेर

१ शाह नागरदास वाघजीभाइ २५१
२ श्री स्था. जैनसंघ हा. शाह गांडालाल भीखालाल २५१

अलवर

१ श्रीमती चंपादेवी C/o बुद्धामलजी रतनलालजी सचेती २५१
२ चांदमलजी महावीरप्रसाद पालावत २५१

आणंद

१	शेठ रमणीकलाल ए. कपासी ह. मनसुखलालभाइ	२५१

आसनसोल

१	बावीसी मणीलाल चत्रभुजना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नि मणीबाइ तरफथी ह. रसिकलाल, अनिलकांत, विनोदराय.	२५१

आटकोट

१	शाह चुनीलाल नारणजी	३०१

उदयपुर

१	श्रीयुत साहेबलालजी महेता	३०१
२	शेठ मोतीलालजी रणजीतलालजी हींगड	२५१
३	शेठ मगनलालजी बागरेचा	२५१
४	अ. सौ. ब्हेन चन्द्रावती ते श्रीमान बहोतलालजी नाहरनां धर्मपत्नि ह. शेठ रणजीतलालजी हींगड	२५१
५	स्व. शेठ काळुलालजी लोढाना स्मरणार्थे ह. शेठ दोलतसिंहजी लोढा	२५१
६	स्व. शेठ प्रतापमलजी साखलाना स्मरणार्थे हा. प्राणलाल हीरालाल साखला	२५१
७	पूज्य पिताश्री मोतीलालजी म्हेताना स्थरणार्थे ह. रणजीतलालजी मोतीलालजी म्हेता	२५१
८	शेठ छगनलाल बागरेचा	२५१
९	शेठ भीमराज थावरचन्द बाफणा	२५१

उमरगांवरोड

१	शाह मोहनलाल पोपटलाल पानेलीवाळा	२५१

उपलेटा

१	शेठ जेठालाल गोरधनदास	२५१
२	स्व. बेन संतोकबेन कचरा ह. ओतमचन्दभाइ, छोटालालभाई तथा अमृतलालभाइ वालजी (कल्याणवाळा)	२५१

३ शेठ खुशालचंद कानजीभाइ हा. शेठ प्रतापभाइ	२५१
४ संघाणी मूळशंकर हरजीवनभाइना स्मरणार्थे हा. तेमना पुत्रो जयंतीलालभाइ तथा रमणीकलाल	२५१
५ दोशी विठ्ठलजी हरखचंद	२५१

एडन केम्प

१ शाह गोकळदास शामजी उदाणी	२५१
२ शाह जगमोहनदास परसोतमदास	२५१

कुशळगढ

१ शेठ चंपालालजी देवीचंदजी	२५१

कत्रासगढ

१ श्री जैन श्वे. स्था. संघ ह. देवचंद अमुलख	२५१

कलकत्ता

१ श्री कलकत्ता जैन श्वे. स्था. (गुजराती) संघ ह. शाह जयसुखलाल प्रभुलाल	२५१

कलोल

१ शेठ मोहनलाल जेठाभाइना स्मरणार्थे ह. शेठ आत्माराम मोहनलाल	२५१
२ डो. मयाचंद मगनलाल शेठ ह. डो. रतनचंद मयाचंद	२५१
३ स्व. नाथालाल उमेदचन्दना स्मरणार्थे ह. शाह रतीलाल नाथालाल	२५१
४ शाह मणीलाल तलकचन्दना स्मरणार्थे ह. मारफतीया चन्दुलाल मणीलाल	२५१
५ स्वर्गस्थ श्रीयुत वाडीलाल परशोत्तमदासना स्मरणार्थे ह. घेलाभाइ तथा आत्मारामभाइ	२५१
६ शेठ नागरदास केशवलाल	२५१
७ श्री स्थानकवासी जैन संघ ह. शेठ आत्मारामभाइ मोहनलालभाइ	२५१

कडी

१ श्री स्था. दरीयापुरी जैन संघ
ह. भावसार दामोदरदासभाइ इश्वरभाइ — २५१

२ पार्वतीबेन C/o जेसींगभाइ इश्वरभाइ — २५१

कानपुर

१ शाह रमणीकलाल प्रेमचन्दभाइ — ३००

२ शाह हरकीशनदास फूलचन्दभाइ — २५१

३ स्व. काळीदास जेठालालना स्मरणार्थे
ह. सुमनलाल काळीदास — २५१

कुंदणी–आटकोट

१ दोशी रतीलाल टोकरशीभाइ — २५१

कोलकी

१ पटेल गोविंदलाल भगवानजी — २५१

२ पटेल खीमजी जेठाभाइ वाघाणी
(तेमना स्व. सुपुत्र रामजीभाइना स्मरणार्थे) — ३०२

खाखीजाळीया

१ बाटवीया गुलाबचन्द लीलाधर — २५१

खीचन

१ शेठ कीशनलाल पृथ्वीराज — ३५२

खुरदा रोड

१ शेठ गीरधारीलालजी सीताराम — ३००

२ शेठ नरसींहदास शांतीलालजी भोरलावाळा — २५१

खंभात

१ शेठ माणेकलाल भगवानदास — २५१

२ श्री स्था. जैन संघ ह. पटेल कान्तीलाल अंबालाल — २५१

३ शाह साकरचन्द मोहनलाल — २५१

४ शाह चन्दुलाल हरीलाल — २५१

५ शाह शकराभाइ देवचन्द २५१
६ शाह त्रिभोवनदास मंगळदास २५१

गांधीधाम

१ शाह मोरारजी नागजी एन्ड कुां. २५१

गुंदा

१ स्व. महेता पूनमचन्द भवानभाइना स्मरणार्थे
ह. तेमनां धर्मपत्नि दीवाळीबेन लीलाधर २५१

गोंडल

१ स्व. घाखडा वच्छराज तुलसीदासनां धर्मपत्नि कमळबाइ
ह. माणेकचन्दभाइ तथा कपुरचन्दभाइ २५१
२ पीपळीआ लीलाधर दामोदर तरफथी तेमनां धर्मपत्नि
अ. सौ. लीलावती साकरचन्द कोठारीना बीजा वरसीतपनी
खुशालीमां ३०१
३ कामदार जुठालाल केशवजीना स्मरणार्थे
ह. हरीलाल जुठाभाइ ३०१
४ स्व. कोठारी कृपाशंकर माणेकचन्दना स्मरणार्थे
ह. तेमनां धर्मपत्नि प्रभाकुंवरबेन २५१
५ कोठारी गुलाबचन्द रायचन्द २५१
६ जसाणी रुगनाथभाइ नानजी ह. चुनीलालभाइ २५१

गोधरा

१ शाह त्रीभोवनदास छगनलाल ३०१

गुंदाला (कच्छ)

१ शाह मालशी घेलाभाइ २५१

घटकण

१ शाह चन्दुलाल केशवलाल २५१

घोलवाड (थाणा)

१ महेता गुलाबचन्दजी गंभीरमलजी ३००

घोडनदी

१ शेठ चांदमल मोहनलाल भंडारी — २५१

चुडा (झालावाड)

१ श्री स्था. जैनसंघ हा. रतीलाल गांधो प्रमुख — २५१

जलेसर (बालासोर)

१ संघवी नानचन्द पोपटभाई थानगढवाळा — २५१

जयपुर

१ श्रीमान हिंमतसिंहजी साहेब गलूंडिया एडिसनल कमीश्नर अजमेर डीवझनवाळाना धर्मपत्नि अ. सौ. माणेककुंबरब्हेन तरफथी ह. खुशालसिंहजी गलूंडिया — ३५१

जामजोधपुर

१ श्री स्था. जैनसंघ ह. म्हेता पोपटलाल मावजीभाइ — ३८७

२ शाह त्रीभोवनदास भगवानजी पानेलीवाळा — २५१

३ दोशी माणेकचन्द भवान — २५१

४ पटेल लालजी जुठाभाइ — २५१

५ शेठ बावनजी जेठाभाइ — २५१

जामनगर

१ शेठ छोटालाल केशवजी — २५१

२ वोरा चीमनलाल देवजीभाइ — २५१

३ डो. साहेब पी. पी. शेठ — २५०

४ शाह रंगीलदास पोपटलाल — २५१

जामखंभाळीया

१ शेठ वसनजी नारणजी — २५१

२ श्री. स्था. जैनसंघ ह. म्हेता रणछोडदास परमाणंद — २५१

३ संघवी प्राणलाल लवजीभाइ — २५१

४ म्हेता हेमचन्द काळीदास — २५१

जावरा

१ स्व. भंडारी स्वरुपचंदजी शाहना धर्मपत्नि मोतीबेनना स्मरणार्थे ह. श्रीयुत लालचन्जी राजमलजी किशनगढवाळा (चांदमुनिना उपदेशथी) २५१

जुनागढ

१ शाह मणीलाल मीठाभाइ ह. हरीलालभाइ (हाटीना माळीआवाळा) २५१

जुनारदेव (मध्य प्रांत)

१ घेलाणी त्रीकमजी लाधाभाइ २५१

जेतपुर

१ शेठ अमृतलाल हीरजीभाइ ह. नरभेरामभाइ (जसापुरवाळा) २५१
२ दोशी छोटालाल वनेचन्द २५१
३ कोठारी डोलरकुमार वेणीलाल २५१
४ अ. सौ. व्हेन सुरजकुंवर वेणीलाल कोठारी २५१

जेतलसर

१ शाह लक्ष्मीचन्द कपुरचन्द २५१
२ कामदार लीलाधर जीवराजना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नि जयकबेन तरफथी ह. शान्तीलालभाइ गोंडलवाळा २५१

जोधपुर (राजस्थान)

१ शेठ हस्तीमलजी मनरुपमलजी सामसुखा २५१
२ शेठ पुखराजजी पदमराजजी भंडारी २५१

जोरावरनगर

१ श्री श्वे. स्था. जैन संघ ह. शेठ चंपकलाल धनजीभाइ २५१

डोंडाइचा

१ श्री स्था. जैन संघ हा. शेठ चंपालालजी मारवे २५०

ढसा (वाया धोळा)

१ श्री ढसागाम श्री स्था. जैन संघ ह. एक सद्‌ग्रहस्थ तरफथी २५१

थानगढ

१ शाह ठाकरशीभाइ करशनजी २५१
२ शेठ जेठालाल त्रीभोवनदास २५१
३ शाह धारशीभाइ पाशवीरभाइ ह. सुखलालभाइ २५१
४ शाह त्रीभोवन गोपालजी तथा अ. सौ. कसुंबाबेन त्रीभोवन २५१

दहाणुरोड (थाणा)

१ शाह हरजीवनदास ओघड खंधार (करांचीवाळा) २५१

दिल्ही

१ लाला पूर्णचंदजी जैन (सेन्ट्रल बेंकवाळा) ३५१
२ श्रीयुत म्हेताबचंद जैन २५१
३ लालाजी मीट्ठनलालजी जैन एन्ड सन्स ३०१
४ लालाजी गुलशनरायजी जैन एन्ड सन्स ३०१
५ अ. सौ. सज्जनबेन इद्रमलजी पारेख २५१

धार (मध्यप्रांत)

१ शेठ सागरमलजी पनालालजी २५१

ध्रांगध्रा

१ श्री स्था. जैन मोटा संघ ह. शेठ मंगळजीभाइ जीवराज २५१
२ संघवी नरसीदास वखतचंद ३०१
३ ठक्कर नारणदास हरगोवींददास २५१
४ कोठारी कपूरचन्द मंगळजी २५१

धोराजी

१ म्हेता प्रभुदास मूळजीभाइ ३५१
२ पिताश्री भगवानजी कचराभाइना स्मरणार्थे
ह. पटेल दलीचंद भगवानजी २५१
३ अ. सौ. बचीबेन बाबुभाइ २५१
४ धी नव सौराष्ट्र ओइल मील प्रा. लीमीटेड २५१
५ स्व. रायचंद पानाचंद शाहना स्मरणार्थे
ह. चीमनलाल रायचन्द ३०१

६ गांधी पोपटलाल जेचंद २५०

७ देशाई छगनलाल डाह्याभाइ लाठवाळानां धर्मपत्नि दिवाळीवेन तरफथी ह. कुमारी हसुमती २५१

धंधुका

१ शेठ पोपटलाल धारशी २५१

२ स्व. गुलाबचन्दभाइना स्मरणार्थे ह. पोपटलाल नानचन्द २५१

३ वसाणी चत्रभुज वाघजीभाइ २५१

नंदुरबार

१ श्री स्थानकवासी जैन संघ ह. शेठ प्रेमचन्द भगवानलाल २५०

पोर्टसुदान

१ शेठ सोमचन्द परसोतमदास ३०१

पाणसणा

१ श्री स्थानकवासी जैन संघ ह. छोटालाल पुंजाभाइ २५१

पालणपुर

१ लक्ष्मीवेन ह. म्हेता हरीलाल पीताम्बरदास २५१

२ श्री लोकागच्छ स्थानकवासी जैन पुस्तकालय २५१

३ महेता मणीलाल भाइचन्दभाइ २५१

४ महेता सूरजमल भाइचन्दभाइ २५१

पालेज

१ स्व. मनसुखलाल मोहनलाल संघवीना स्मरणार्थे ह. भाइ धीरजलाल मनसुखलाल ३०१

पुना

१ शेठ उत्तमचन्दजी केवळचन्दजी धोका २५१

प्रांतिज

१ श्री प्रांतिज स्था. जैनसंघ ह. श्रीयुत अंबालाल महासुखराम २५०

फालना

१ महेता पुखराजजी हस्तीमलजी (सादडीवाळा) ३०१

२ महेता कुन्दनमलजी अमरचन्दजी (सादडीवाळा) २५१

बरवाळा (घेलाशा)

१ स्व. मोहनलाल नरसीदासना स्मरणार्थे
ह. तेमनां धर्मपत्नि सुरजबेन मोरारजी २५१

बगसरा (भायाणी)

१ शेठ पोपटलाल राघवजी रायडीवाळा ह. शेठ मानसंग प्रेमचन्द २५१

बेराजा (कच्छ)

१ शेठ गांगजी केशवजी (ज्ञानभंडार माटे) २५१

बालोतरा

१ शाह जेठमलजी हस्तीमलजी, भगवानदासजी भणसारी २५१

बोरा

१ स्वरुपचन्दजी जवाहरमलजी बोरडीया
मेनोबाइ सुगनलालजीना स्मरणार्थे
(चांदमुनिना उपदेशथी) २५१

बेंगलोर

१ बाटवीया वनेचन्द अमीचन्द महावीर टेक्षटाइल स्टोर तरफथी
भाइ चन्द्रकांतना लग्ननी खुशालीमां २५२

बोटाद

१ स्व. वसाणी हरगोविंददास छगनलालना स्मरणार्थे
ह. तेमनां धर्मपत्नि छबलबेन २५१

बाकानेर

१ शेठ भेरुदानजी शेठीया २५४

बोडेली

१ शाह प्रवीणचन्द्र नरसीदास (साणंदवाळा) २५१
२ शाह गीरधरलाल साकरचन्द २५१

भाणवड

१ शेठ जेचंदभाइ माणेकचन्द ३५२
२ संघवी माणेकचन्द माधवजी २५१
३ शेठ लालजीभाइ माणेकचन्द (लालपुरवाळा) २५१
४ शेठ रामजी जीणाभाइ २५१
५ शेठ पदमशी भीमजी फोफरीआ २५१
६ फोफरीआ गांडालाल कानजीभाइ
ह. अ. सौ. शांताबेन वसनजी २५१
७ वकील मणीलाल खेंगारभाइ पूनातर २५१

भीलवाडा

१ श्री शांति जैन पुस्तकालय ह. चांदमलजी मानमलजी संघवी २५१
२ शेठ भीमराज मीश्रीलालजी २५१

भोजाय (कच्छ)

१ ज्ञान मंदिरना सेक्रेटरी शाह कुंवरजी जीवराज २५१

भावनगर

१ स्व. कुंवरजी बावाभाइना स्मरणार्थे
ह. शाह लहेरचन्द कुंवरजी ३०१
२ कोठारी उदयलालजी साहेब २५१

मद्रास

१ शेठ मेघराजजी देवीचन्दजी महेता २५१
२ श्रीयुत बापालाल भाइचन्द म्हेता २५१

मनोर (थाणा)

१ शाह शेरमलजी देवीचन्दजी जसवंतगढवाळा
ह. पूनमचन्दजी शेरमलजी बोल्या २५१

मानकुवा (कच्छ)

१ स्व. महेता कुंवरजी नाथालालना स्मरणार्थे
ह. तेमनां धर्मपत्नि कुंवरबाइ हरखचन्द २५१
(मानकुवा स्थानकवासी जैनसंघ माटे)

मालेगांव

१ श्री स्था. जैन संघ ह. फतेलाल मालु जैन	२५१

मुंबइ तथा परांओ

१ शेठ छगनलाल नानजीभाइ	२५१
२ शाह हरजीवन केशवजी	२५१
३ घेलाणी प्रभुलाल त्रीकमजीभाइ (बोरीवली)	२५२
४ शेठ छोटुभाइ हरगोविंददास कटोरीवाला	२५१
५ श्री वर्धमान स्था. जैन संघ ह. केशरीमलजी अनोपचन्दजी गुगळीया (मलाड)	२५१
६ शेठ डुंगरशी हंशराज वीसरीया	२५१
७ शाह रमणीकलाल काळीदास तथा अ. सौ. कान्ताबेन रमणीकलाल	२५१
८ शाह हिंमतलाल हरजीवनदास	२५१
९ शाह रतनशी मोणशीनी कम्पनी	२५१
१० शाह शीवजी माणेक (कच्छ बेराजावाळा)	२५१
११ वोरा पानाचन्द संघजीना स्मरणार्थे ह. त्रंबकलाल पानाचन्द एन्ड ब्रधर्स	२५१
१२ स्व. पू. पिताश्री वीरचन्द जेसींगभाइ लखतरवाळाना स्मरणार्थे ह. केशवलाल वीरचन्द शेठ	२५१
१३ शा. कुंवरजी हंसराज	२५१
१४ स्व. मातुश्री माणेकबेनना स्मरणार्थे ह. शेठ वलभदास नानजी (पोरबंदरवाळा)	३०१
१५ एक सद्गृहस्थ हा. शेठ सुंदरलाल माणेकचन्द	२५१
१६ अ. सौ. पानबाइ हा. शेठ पदमशी नरसिंहभाइ [मलाड]	२५१
१७ श्रीयुत अमृतलाल वर्धमान बापोदरावाळा हा. दलीचन्द अमृतलाल देशाइ	२५१
१८ स्व. शाह नागशी सोजपाळ गुंदाळावाळाना स्मरणार्थे हा. रामजी नागशी [मलाड]	३०१

१९	शाह रामजी करशनजी थानगढवाळा	२५१
२०	शाह नगीनदास कल्याणजी वेरावळवाळा	२५१
२१	शीवलाल गुलाबचन्द शेठ मेवावाळा	२५१
२२	स्व. जटाशंकर देवजी दोशीना स्मरणार्थे हा. रणछोडदास [बाबुलाल] जटाशंकर दोशी	२५१ ३०१
२३	स्व. गोडा वणारशी त्रीभोवन सरसइवाळाना स्मरणार्थे हा. जगजीवन वणारशी गोडा [मलाड]	२५१
२४	स्व. त्रीभोवनदास व्रजपाळ वींछीयावाळाना स्मरणार्थे हा. हरगोविंददास त्रीभोवनदास अजमेरा	२५१
२५	स्व. कानजी मूळजीना स्मरणार्थे तथा मातुश्री दिवाळीबाइना १६ उपवासना पारणा प्रसंगे हा. जयंतीलाल कानजी [मलाड]	२५१
२६	शेठ खुशालभाइ खेंगारभाइ	२५०
२७	शाह प्रेमजी मालशी गंगर [मलाड]	२५१
२८	स्व. पिताश्री पत्तुभाइ मोनाभाइना स्मरणार्थे हा. शाह कानजी पतुभाइ (मलाड)	२५१
२९	शाह वेलजी जेशींगभाई छासरावाळा तरफथी तेमनां धर्मपत्नि अ. सौ. स्व. नानबाइना स्मरणार्थे	३०१
३०	स्व. पिताश्री रायशी वेलजीना स्मरणार्थे हा. शाह दामजी रायशी (मलाड)	३०१
३१	शेठ त्रंबकलाल कस्तुरचन्द लींबडीवाळा तरफथी श्री अजरामर शास्त्रभंडार लींबडी माटे (माटुन्गा)	२५१
३२	स्व. पिताश्री भीमजी कोरशी तथा मातुश्री पालाबाइना स्मरणार्थे हा. शाह उमरशीभाइ भीमशी (मलाड)	३०१
३३	शेठ चुनीलाल नरभेराम वेकरीवाळा	२५१
३४	शाह वरजांगभाइ शीवजी (मलाड)	२५१
३५	श्रीयुत रतीलाल भाइचंद महेता	२५१

२५१	३६ शाह खीमजी मूळजी पूंजा (मलाड)	२५१
२५१	३७ मेसर्स सवाणी ट्रान्सपोर्ट कम्पनी हा. शेठ माणेकलाल वाडीलाल	२५१
२५१	३८ घेलाणी वलभजी नरभेराम हा. नरसीभाइ वलभजी	२५१
३०१	३९ अ. सौ. समताबेन शान्तीलाल C/o शान्तीलाल उजमशी शाह (मलाड)	२५१
२५१	४० तेजाणी कुबेरदास पानाचन्द	२५१
	४१ कपासी मोहनलाल शीवलाल	२५१
२५१	४२ स्व. केशवलाल वछराज कोठारीना स्मरणार्थे सुरजबेन तरफथी हा. तनसुखलालभाइ (मलाड)	२५१
	४३ दडीया अमृतलाल मोतीचंद (घाटकोपर)	२५१
२५१	४४ शेठ सरदारमलजी देवीचन्दजी कावेडीया (सादडीवाळा)	२५१
२५०	४५ दोशी चत्रभुज सुन्दरजी (घाटकोपर)	२५१
२५१	४६ दोशी जुगलकीशोर चत्रभुज (घाटकोपर)	२५१
	४७ दोशी प्रवीणचन्द्र चत्रभुज (घाटकोपर)	२५१
२५१	४८ शाह त्रीभोवनदास मानसिंग दोढीवाळाना स्मरणार्थे हा. शाह हरखचन्द त्रीभोवनदास	२५१
३०१	४९ शाह जेठालाल डामरशी ध्रांगध्रावाळा हा. शाह वाडीलाल जेठालाल	२५०
३०१	५० शाह चन्दुलाल केशवलाल	२५१
२५१	५१ स्व. पिताश्री शामळजी कल्याणजी गोंडलवाळाना स्मरणार्थे हा. वृजलाल शामळजी वावीशी	२५१
	५२ शाह प्रेमजी हीरजी गाला	२५१
३०१	५३ स्व. पिताश्री भगवानजी हीराचन्द जसाणीना स्मरणार्थे ह. लक्ष्मीचन्दभाइ तथा केशवलालभाइ	३०१
२५१ २५१	५४ स्व. पिताश्री हंसराज हीराना स्मरणार्थे ह. देवशी हंसराज कच्छ बीदडावाळा (मलाड)	२५१
२५१		

५५ स्व. मातुश्री गोमतीबाइना स्मरणार्थे ह. पोपटलाल पानाचन्द २५१

५६ शेठ नेमचन्द स्वरुपचन्द खंभातवाळा
ह. भाइ जेठालाल नेमचन्द २५१

५७ स्व. पिताश्री शाह अंबालाल परसोतम पाणशणावाळानां
स्मरणार्थें तेमना पुत्रो तरफथी ह. बापालालभाइ २५१

५८ बेन केशरबाइ चन्दुलाल जेसींगलाल शाह २५१

५९ दडीया जेसींगलाल त्रीकमजी २५१

६० शाह कान्तीलाल मगनलाल (घाटकोपर) २५१

६१ कोठारी सुखलालजी पूनमचन्दजी (खार) २५१

६२ स्व. मातुश्री कडवीबाइना स्मरणार्थे ह. तेमना पौत्र २५१
हकमीचन्द ताराचन्द दोशी (अंधेरी) २५१

६३ पारेख चीमनलाल लालचन्दनां धर्मपत्नि अ. सौ. श्रीमती
चंचळबाइना स्मरणार्थे ह. साराभाइ चमनलाल २५१

६४ शाह कोरशीभाइ हीरजीभाइ ३०१

६५ पिताश्री कुंदनमलजी मोतीलालजी मुथाना स्मरणार्थे
ह. मोतीलाल जुवरमल (अहमदनगरवाळा) २५१

६६ श्री वर्धमान श्वेताम्बर स्था. जैन संघ
ह. शेठ रुपचन्द शीवलाल कामदार (अंधेरी) २५१

६७ अ. सौ. कमळाबेन कामदार ह. रुपचन्द शीवलाल (अंधेरी) २५१

६८ धी मरीना मोर्डन हाइस्कुल ट्रस्ट फंड
ह. शाह मणीलाल ठाकरशी २५१

६९ स्व. मातुश्री जीवीबाइना स्मरणार्थे
ह. शामजी शीवजी कच्छ गुंदाळावाळा (गोरेगांव) २५१

७० शाह रवजीभाइ तथा भाइलालभाइनी कंपनी (कांदीवली) २५१

७१ अ. सौ. लाछुबेन ह. रवजी शामजी (कांदीवली) २५१

७२ अ. सौ. बेन कुंदनगौरी मनहरलाल संघवी (खाररोड) २५१

७३ शाह करशन लधुभाइ (दादर) ३०१

७४ अ. सौ. रंजनगौरी चन्दुलाल शाह
C/o. चन्दुलाल लक्ष्मीचन्द (माटुन्गा) — २५१

७५ म्हेता मोटर स्टोर्स हा. अनोपचन्द डी. महेता (मुंबइ) — २५१

७६ शेठ मनुभाइ माणेकचन्द
हा. झाटकीया नरभेराम मोरारजी (घाटकोपर) — २५१

७७ खेताणी मणीलाल केशवजी (वडीयावाळा) धाटकोपर — २५१

७८ स्व. कस्तुरचन्द अमरशीना स्मरणार्थे हा. तेमनां धर्मपत्नि
झवेरबेन मगनलालनी वती–
जयंतीलाल कस्तुरचन्द मश्कारीआ — २५१

७९ स्व. पूज्य मातुश्री जकलबाइना स्मरणार्थे
हा. देशाइ व्रजलाल काळीदास (मलाड) — २५१

८० शाह नटवरलाल दीपचन्द तरफथी तेमनां धर्मपत्नि
अ. सौ. सुशीलाबेनना वर्षीतपनी खुशालीमां — २५१

८१ शेठ रसीकलाल प्रभाशंकर मोरबीवाळा तरफथी तेमनां
मातुश्री मणीबेनना स्मरणार्थे — ३०१

८२ कोटीचा जयंतीलाल रणछोडदास सौभाग्यचन्द
जुनागढवाळा — २५१

८३ मोदी अभेचन्द सुरचन्द राजकोटवाळा
हा. डोसालाल अभेचन्द — २५१

८४ स्व. शाह रायशी कचराभाइना स्मरणार्थे तेमनां
धर्मपत्नि नेणबाइ वती ह. शाह जेठालाल रायशी — २५१

८५ श्रीयुत जे. सी. वोरा — २५०

८६ श्री वर्धमान स्था. जैन श्रावक संघ
ह. संघवी चीमनलाल अमरचन्द (दादर) — २५१

८७ स्व. आशाराम गीरधरलालना स्मरणार्थे ह. शांतिलाल
आशारामनी वती जसवंतलाल शांतीलाल लखतरवाळा — २५१

८८ शांतीलाल डुंगरशी अदाणी — २५१

८९	श्रीमती मणीबाइ बृजलाल पारेख चेरीटेबल ट्रस्ट फंड ह. पारेख बृजलाल दुर्लभजी	२५१
९०	शाह मनहरलाल प्राणजीवनदास	२५१
९१	वोरा ठाकरशी जसराज C/o M/s ठाकरशी एन्ड कुां.	२५१
९२	दोशी भीखालाल बृजलाल	२५१
९३	शाह गोपालजी मानसंग	२५१
९४	दोशी फूलचन्द माणेकचन्द	२५०
९५	गांधी कांतीलाल माणेकचन्द	२५१
९६	शेठ मणीलाल गुलाबचन्द	२५१
९७	कोठारी रमणीकलाल कस्तुरचन्द	२५१
९८	व्हेन चन्दबेन अमृतलाल वारिया	२५१

मांडवी (कच्छ)

१	श्री स्था. छ कोटी जैन संघ हा. महेता चुनीलाल वेलजी	२७७

मांडवा (धोळाजंकशन)

१	श्री मांडवा स्था. जैन संघ ह. अ. सौ. कन्चनगौरी रतिलाल गोसलीया गढडावाळा	२५१

मेसाणा

१	शाह पदमशी सुरचन्दना स्मरणार्थे हा. शीवलाल पदमशी	२५१

मोम्बासा

१	शाह देवराज पेथराज	२५०
२	श्रीयुत नाथालाल डी. महेता	२५१

यादगीरी

१	शेठ यादरमलजी सूरजमलजी बेन्कर्स	२५०

राणपुर (झालावाड)

१	श्रीमति मातुश्री समरतबाइना स्मरणार्थे ह. डो. नरोत्तमदास चुनीलाल कापडीया	२५१

राणावास (मारवाड)

१ शेठ जवानमलजी नेमीचन्दजी हा. बाबु रीखबचन्दजी — ३०१

राजकोट

१ धी वाडीलाल डाइंग एन्ड प्रिन्टींग वर्कस — ४००
२ शेठ रतीलाल न्यालचन्द — २५१
३ बाबु परशुराम छगनलाल शेठ (उदेपुरवाळा) — २५०
४ शेठ मनुभाइ मुळचन्द (एन्जीनीअर साहेब) — २५१
५ शेठ शान्तीलाल प्रेमचन्द तेमनां धर्मपत्निना वरसीतप प्रसंगे — २५१
६ उदाणी न्यालचन्द हाकेमचन्द वकील — २५१
७ शेठ प्रजाराम वीठ्ठलजी — २५१
८ वहेन सुर्यबाळा नौत्तमलाल जसाणी (वरसीतपनी खुशाली) — २५१
९ मोदी सौभाग्यचन्द मोतीचन्द — २५१
१० वदाणी भीमजी वेलजी तरफथी तेमनां धर्मपत्नि अ. सौ. समरतबेनना वरसीतपनी खुशाली — २५१
११ दोशी मोतीचन्द धारशीभाइ (रीटायर्ड एन्जीनीअर साहेब) — २५१
१२ कामदार चन्दुलाल जीवराज — २५०
१३ हेमाणी घेलुभाइ सवचन्द — २५१
१४ प्रभुलाल न्यालचन्द दफतरी — २५१
१५ स्व. महेता देवचन्द पुरुषोत्तमना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नि हेमकुंवरबाइ तरफथी हा. जयन्तिलाल देवचन्द महेता — २५१

राजाजीकाकेरडा (भीलवाडा)

१ श्रीमान जोरावरमलजी धर्मचन्दजी डुंगरवाल (मुनिश्री मांगीलालजीना उपदेशथी) — २५१

रायचुर

१ स्व. मातुश्री मोंघीबाइना स्मरणार्थे ह. शाह शीवलाल गुलाबचन्द वढवाणवाळा — २५१

रंगुन

१ कामदार गोरधनदास मगनलालनां धर्मपत्नि अ.सौ. कमळाबेन २५१

रापर (कच्छ)

१ पूज्य वालजीभाइ न्यालचन्द २५१

लखतर

१ शाह रायचन्द ठाकरशीना स्मरणार्थे
हा. शाह शान्तीलाल रायचन्द २५१

२ भावसार हरजीवनदास प्रभुदासना स्मरणार्थे
हा. भाइ त्रीभोवनदास हरजीवनदास २५१

३ शाह चुनीलाल माणेकचन्द २५१

४ शाह जादवजी ओघडभाइ सदादवाळाना स्मरणार्थे
हा. भाइ शान्तीलाल जादवजी २५१

५ दोशी ठाकरशी गुलाबचन्दना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नि
समरतबेन वृजलाल तरफथी हा. जयन्तिलाल ठाकरशी २५१

६ शाह तलकशी हीराचंदना स्मरणार्थे ह. अमृतलाल तलकशी २५१

लालपुर

१ शेठ नेमचन्द सवजीभाइ मोदी हा. मगनलालभाइ २५१

२ शेठ मुळचन्द पोपटलाल हा. मणीभाइ तथा जेसींगलालभाइ २५१

लाखेरी (राजस्थान)

१ मास्तर जेठालाल मोनजीभाइ हा. महेता अमृतलाल
जेठालाल (सीवील एन्जीनीअर साहेब) २५१

लीमडी (पंचमहाल)

१ शाह कुंवरजी गुलाबचन्द २५१

२ छाजेड घासीराम गुलाबचन्द २५१।≈

३ शेठ वीरचन्द पन्नालालजी कर्णावट २५१

लींबडी (सौराष्ट्र)

१ शाह चकुभाइ गुलाबचन्द २५१

लाकडीया (कच्छ)

१ श्री स्था. जैन संघ ह. शाह रतनशी करमण २५१

लोनावाला

१ शेठ धनराजजी मूळचन्द मुथा २५१

वढवाण शहेर

१ शाह दीलीपकुमार मचाइलाल हा. मावजीलाल चंपकलाल शाह २५१
२ शाह मगनलाल गोकळदास हा. रतीलाल मगनलाल कामदार २५१
३ संघवी मुळचन्द वेचरभाइ हा. भाइ जीवणलाल गफलदास २५१
४ शेठ धूजलाल सुखलाल २५१
५ शेठ कान्तीलाल नागरदास २५१
६ वोरा चत्रभुज मगनलाल २५१
७ संघवी जीवलाल हीमजीभाइ २५१
८ शाह देवशी देवकरण २५१
९ वोरा डोसाभाइ लालचन्द स्था. जैन संघ
हा. वोरा नानचन्द जीवलाल २५१
१० वोरा धनजीभाइ लालचन्द स्था. जैन संघ
हा. वोरा पानाचन्द गोवरदास २५१
११ दोशी वीरचन्द सुरचन्द हा. दोशी नानचन्द उजमशी २५१
१२ स्व. वोरा मणीलाल मगनलाल
हा. वोरा चत्रभुज मगनलाल २५१

वटामण

१ श्री वटामण स्था. जैन संघ
हा. श्री डाह्याभाइ हल्लुभाइ पटेल २५१

वलसाड

१ शाह खीमचन्द मूळजीभाइ २५१

वणी

१ महेता नानालाल छगनलालनां धर्मपत्नि स्व. चंचळबेन तथा पुरीबेनना स्मरणार्थे हा. भाइ मनहरलाल नानालाल २५१

वडोदरा

१ कामदार केशवलाल हिमतराम प्रोफेसर साहेब (गोंडलवाळा) २५१

२ वकील मणीलाल केशवलाल शाह २५१

वडीया

१ पंचमीया भवानभाइ काळाभाइ (जेतपुरवाळा) २५१

वांकानेर

१ मास्तर कान्तीलाल त्रंबकलाल खंढेरीया २५१

२ दफतरी चुनीलाल पोपटलाल मोरवीवाळा हा. भाइ प्राणलाल चुनीलाल २५१

वींछीया

१ श्री स्था. जैन संघ ह. अजमेरा रायचन्द वृजपाळ २५१

वीरमगाम

१ शाह वीठ्ठलभाइ मोदी मास्तर २५१

२ शाह नागरदास माणेकचन्द २५१

३ शाह मणीलाल जीवणलाल (शाहपुरवाळा) २५१

४ शाह अमुलख (बचुभाइ) नागरदासनां धर्मपत्नि अ. सौ. बेन लीलावंतीना वरसीतपनां पारणानी खुशालीमां ह. भाइ कान्तीलाल नागरदास ३००

५ स्व. शेठ उजमशी नानचन्दना स्मरणार्थे ह. शेठ चुनीलाल नानचन्द २५१

६ स्व. शेठ मणीलाल लक्ष्मीचन्दना स्मरणार्थे ह. खीमचन्दभाइ (खाराघोडावाळा) २५१

७ स्व. शेठ हरीलाल प्रभुदासना स्मरणार्थे
ह. शेठ अनुभाइ हरीलाल — २५१

८ संघवी जेचंदभाइ नारणदास — २५१

९ स्व. शाह वेलशीभाइ माकरचन्दभाइना स्मरणार्थे
ह. चीमनलाल वेलशी — २५१

१० पारेख मणीलाल टोकरशी लातीवाळा तरफथी
(मोटीबेनना स्मरणार्थे) — २५१

११ शाह नारणदास नानजीभाइना सुपुत्र वाडीलालभाइनां
धर्मपत्नि अ. सौ. नारंगीबेनना वरसीतप निमीत्ते
हा. शान्तीभाइ — २५१

१२ स्व. छबीलदास गोकळदासना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नि
कमळाबेन तरफथी हा. मंजुलाकुमारी — २५१

१३ श्री स्था. जैन श्राविका संघ — २५१
हा. प्रमुख अ. सौ. रंभाबेन वाडीलाल — २५१

१४ स्व. त्रीभोवनदास देवचंद तथा स्व. अ. सौ. चांचळबेनना
स्मरणार्थे हा. डो. हिंमतलाल सुखलाल — २५१

१५ शाह मूळचन्द कानजीभाइ तरफथी
हा. नागरदास ओघडभाइ — २५१

१६ शेठ मोहनलाल पीतांबरदास
हा. भाइ केशवलाल तथा मनसुखभाइ — २५१

१७ श्रीमती हीराबेन नथुभाइना वरसीतप निमित्ते
हा. नथुभाइ नानचन्द शाह — ३०१

१८ स्व. मणीयार परसोतमदास सुन्दरजीना स्मरणार्थे
हा. शेठ साकरचन्द परसोतमदास — २५१

१९ शेठ मणीलाल शीवलाल — २५१

वेरावल

१ शाह केशवलाल जेचन्दभाइ — २५१

२ शाह खीमचन्द सौभाग्यचन्द वसनजी २५१

३ स्व. शेठ मदनजी जेचंदभाइना स्मरणार्थे तेमनां धर्मपत्नि
लाडकुंवरबाइ तरफथी ह. धीरजलाल मदनजी २५१

सरखेज

१ स्व. पिताश्री शाह फकीरचंद पुंजाभाइना स्मरणार्थे
ह. शाह रमणलाल फकीरचंद २५१

सतारा

१ स्व. मदनलालजी कुंदनमलजी कोठारीना स्मरणार्थे
ह. तेमनां धर्मपत्नि राजकुवरबाइ मदनलालजी २५१

सादडी

१ शेठ देवराजजी जीतमलजी पूनमीया

सालवनी (बंगाळ)

१ दोशी चुनीलाल फुलचंद मोरबीवाळा २५०

साणंद

१ शाह हीराचन्द छगनलाल ह. शाह चीमनलाल हीराचन्द ३०१

२ अ. सौ. चंपाबेन ह. दोशी जीवराज लालचन्द २५१

३ पटेल महासुखलाल डोसाभाइ २५१

४ शाह साकरचन्द कानजीभाइ २५१

५ पुरीबेन चीमनलाल कल्याणजी संघवी लीमडीवाळाना
स्मरणार्थे हा. वाडीलाल मोहनलाल कोठारी २५१

६ पारेख नेमचन्द मोतीचन्द मुळीवाळाना स्मरणार्थे
ह. पारेख भीखालाल नेमचन्द २५१

७ संघवी नारणदास धरमशीना स्मरणार्थे
हा. भाइ जयन्तिलाल नारणदास २५१

सुरत

१ श्री स्था. जैन संघ हा. शाह रतीलाल लल्लुभाइ २५१

२ श्रीयुत कल्याणचन्द माणेकचन्द हडालावाळा २५१

३ श्री हरीपुरा छकोटी स्था. जैन संघ हा. बाबुलाल छोटालाल २५१

सुवइ (कच्छ)

१ सावळा शामजी हीरजी तरफथी सदानंदी जैन मुनिश्री छोटालाल महाराजना उपदेशथी सुवइ स्था. जैन संघ ज्ञानभंडारने भेट २५१

सुरेन्द्रनगर

१ शेठ चांपशीभाइ सुखलाल २५१
२ भावसार चुनीलाल प्रेमचन्द २५१
३ स्व केशवलाल मूळजीभाइनां धर्मपत्नि अमृतबाइना स्मरणार्थे हा. शाह भाइलाल केशवलाल २५१
४ शाह न्यालचन्द हरखचन्द २५१
५ शाह वाडीलाल हरखचन्द २५१

संजेली (पंचमहाल)

१ शाह लुणाजी गुलाबचन्द २५१
२ श्री स्था. जैन संघ हा. शेठ प्रेमचन्द दलीचन्द २५१

हाटीना माळीया

१ शेठ गोपालजी मीठाभाइ २५०
२ अ. सौ. मंजुलाबेन भगवानदास गांधी २५१

हारीज

१ अमुलखभाइ मुळजी हा. प्रकाशचन्द अमुलख ३०१
२ स्व. बेन चन्द्रकान्ताना स्मरणार्थे हा. अमुलख मुळजीभाइ ३०१

हुबली

१ हीराचन्द वनेचन्दजी कटारीया २५१

ता. १५-६-५९ सुधीमां मेम्बरोनी संख्या.

६ आद्य मुरब्बीश्री
२१ मुरब्बीश्री
५३ सहायक मेम्बरो
४६० लाइफ मेम्बरो
६८ बीजा क्लासना मेम्बरो

कुल मेम्बरो ६०८

राजकोट
ता. १६-६-५९

साकरचन्द भाइचन्द शेठ,
मंत्री.

શ્રી અખિલ ભારત શ્વેતામ્બર સ્થાનકવાસી જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિની

અગત્યની અપીલ

સ્થાનકવાસી જૈન ભાઇઓ અને બહેનો :-

સ્થાનકવાસી સમાજને બે અવલંબન છે તેમાં પહેલું મુનિવર્ગ અને બીજું શાસ્ત્રશ્રવણ છે જ્યાં જ્યાં મુનિમહારાજોની ગેરહાજરી હોય છે (અને ભવિષ્યમાં રહેવાની છે) તે સ્થળે આ શાસ્ત્રો સ્થાનકવાસી કોમને ટકાવી રાખવા મોટામાં મોટું સાધન છે

ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦૦) આપી આદ્ય મુરબ્બીપદ આપ દિપાવી શકો છો.
ઓછામાં ઓછા રૂ ૩૦૦૦) આપી એક શાસ્ત્ર આપના નામથી છપાવી શકો છો.
ઓછામાં ઓછા રૂ ૧૦૦૦) આપી મુરબ્બીપદ મેળવી શકો છો.
ઓછામાં ઓછા રૂ. ૫૦૦) આપી સહાયક મેમ્બર બની શકો છો.

અને ઓછામાં ઓછા રૂ ૨૫૦) આપી લાઇફ મેમ્બર તરીકે દરેક ભાઇ–બેન દાખલ થઇ શકે છે.

ઉપરના દરેક મેમ્બરોને ૩૨ સૂત્રો તથા તેના તમામ ભાગો મળી લગભગ ૭૦ ગ્રંથો જેની કિંમત લગભગ ૮૦૦ ઉપર થાય છે તે ભેટ તરીકે મળી શકે છે. અને દરેક શાસ્ત્રમાં તેમનુ નામ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે

દરેક શાસ્ત્ર ૪ ભાષામાં તૈયાર થાય છે એટલે દરેક પાનામાં ૪ ભાષા જોવામાં આવશે ઉપરમા અર્ધમાગધી, તેની નીચે સસ્કૃત છાયા–ટીકા ત્યાર બાદ હીન્દી રાષ્ટ્રભાષા અને છેવટે ગુજરાતીમાં અનુવાદ જોવામાં આવશે.

શ્રમણ વર્ગ, શ્રાવક વર્ગને દરેક પ્રદેશમાં વસતા સમાજનાં દરેક અગને એક સરખી રીતે ઉપયોગી થાય તેવી રીતે ખ્યાલ કરીને શાસ્ત્રની રચના કરવામાં આવે છે.

બહાર દેશાવરમાં વસતા આપણા ભાઈઓને તેમજ ગામડામાં વસતા શ્રાવકોને તેમજ પુરસદે વાંચન કરનાર બ્હેનો તેમજ વિદ્યાર્થીઓને એક સરખું ઉપયોગી થઇ શકે તેવુ સાહિત્ય બીજી કોઇ જગ્યાએ મળી શકે તેમ નથી.

श्रीवीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-विरचित-
विपाकचन्द्रिकाटीकासमलङ्कृतम्

श्री विपाकसूत्रम्

[मङ्गलाचरणम्]

मालिनीवृत्तम्-

परमगुणगभीरं तीर्णसंसारतीरं
वृजिनघनसमीरं कोपवह्नेः सुनीरम् ।
क्षपितमिह शरीरं कार्मणं यत् करीरं,
भविजनवरहीरं नौमि तं धीरवीरम् ॥ १ ॥

[वसन्ततिलकावृत्तम्]

आनन्तराऽऽगमसुधारसनिर्झरेण,
संसिच्य धर्मतरुमत्र शुभालवालम् ।
स्वर्गापवर्गसुखराशिफलं प्रदाय,
मोक्षं गतं तमिह गौतममानमामि ॥ २ ॥

[द्रुतविलम्बितवृत्तम्]

कमलकोमलमञ्जुपदद्विकं, विमलबोधिदबोधविबोधकम् ।
मुखलसत्सहदोरकवस्त्रिकं, गुरुवरं प्रणमामि विशोधकम् ॥ २ ॥

(अनुष्टुब्वृत्तम्)

विपाकश्रुतसूत्रस्य, भावार्थानां प्रकाशिका ।
विपाकचन्द्रिका टीका, घासीलालेन तन्यते ॥ ४ ॥

अवतरणिका—

इह खलु मिथ्यात्वाविरतिकषायादिमतां ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मकदर्थितानां प्राणिनां संसारे वैराग्यजननार्थं भगवताऽस्य विपाकसूत्रस्यार्थः प्रतिबोधितः। कस्य कस्य कर्मणः कीदृशः कीदृशो विपाको भवतीति बोधेन वैराग्यमुत्पद्यते, वैराग्येण च परम्परया मोक्षसिद्धिः ॥

विपाकश्रुत सूत्रकी विपाकचन्द्रिका टीकाकी अवतरणिका का हिन्दी अनुवाद

संसारस्थ समस्त प्राणी, मिथ्यात्व, अविरति और कषाय आदि कर्मबन्ध कराने वाले कारणों से सदा संतप्त एवं ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों से निरन्तर अत्यंत त्रस्त हो रहे हैं। सच्ची आत्मिक शांति क्या है? इस बात का उन्हें ज्ञान नहीं होता है। क्योंकि आत्मिक शांति का सच्चा उपाय एक वैराग्य ही है। उस वैराग्य से वे सर्वथा पराङ्मुख हैं, अतः उन्हें संसार से वैराग्य हो, इसलिये भगवान इस विपाकश्रुतसूत्र का अर्थ प्रकट करते हैं। इसमें वे यह स्पष्ट करेंगे कि, किस २ कर्म का कैसा२ विपाक होता है? इसके श्रवण से जीवों को वैराग्य की उत्पत्ति होगी, उससे अन्तमें उन्हें परंपरासंबंध से मुक्ति का लाभ और सच्ची आत्मिक शांति की प्राप्ति होगी।

વિપાકશ્રુતસૂત્રની વિપાકચન્દ્રિકા ટીકાની અવતરણિકાનો ગુજરાતી અનુવાદ

સંસારમા રહેનારા તમામ પ્રાણીઓ મિથ્યાત્વ, અવિરતિ અને કષાય આદિ કર્મબન્ધ કરાવનારા કારણો વડે હમેશાં ખૂબ સંતપ્ત, અને જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારનાં કર્મોથી હમેશા બહુજ અકળાયેલા થઈ રહ્યા છે સાચી આત્મશાંતિ કેવી હોય? તે વિષેનુ તેને જ્ઞાન થતું નથી, કારણ કે આત્મિક શાંતિનો સાચો ઉપાય એક વૈરાગ્ય જ છે તે વૈરાગ્યથી તે જીવો હમેશા વિમુખ છે, તે કારણથી તેઓને સંસાર ઉપરથી વૈરાગ્ય થાય તે માટે ભગવાન આ વિપાકશ્રુત સૂત્રનો અર્થ પ્રકટ કરે છે આ સૂત્રમા તે આ સ્પષ્ટ કરશે કે, કયા કયા કર્મોનો કેવો કેવો વિપાક થાય છે? એના સાંભળવાથી જીવોને વૈરાગ્યની ઉત્પત્તિ થશે અને છેવટે તેને પરમ્પરાસમ્બન્ધથી મોક્ષનો લાભ અને સાચી આત્મિક શાંતિ પ્રાપ્ત થશે

आस्रवात् कर्मागमनं भवति, आस्रवश्च-कायवाङ्मनसां योगः। स

कर्मों के आने का नाम आस्रव है। आस्रव से आत्मा में नवीन२ ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का आना होता है, अर्थात्-जीव मिथ्यादर्शन-आदि-कर्मबन्धक कारणों से निरन्तर कार्मण-वर्गणाओं को योगों द्वारा खींचता रहता है। आगत कार्मण-वर्गणाएँ, कषाय के संबंध से भिन्न२ ज्ञानावरणीय-आदि-रूप से, खाये हुए भोजन के परिपाक की तरह परिणत होती रहती हैं। मन, वचन और काय की क्रिया का नाम योग है, और वही आस्रव है।

भावार्थ-मन, वचन और काय के द्वारा आत्मा के प्रदेशों में जो परिस्पन्द (हलन-चलन) होता है, उसे योग कहते हैं। योग के तीन भेद हैं- मनोयोग, वचनयोग और काययोग।

मनोयोग-मनके निमित्त से आत्मा के प्रदेशों में परिस्पन्द होना।

वचनयोग-वचन के निमित्त से आत्मा के प्रदेशों में परिस्पन्द होना।

काययोग-काय के निमित्त से आत्मा के प्रदेशों में परिस्पन्द होना।

કર્મોનુ આવવું તેનું નામ આસ્રવ છે. આસ્રવ વડે કરીને આત્માને વિષે નવાં-નવાં જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મો આવે છે, અર્થાત્- જીવ મિથ્યાદર્શન આદિ કર્મબંધ કરાવનારા કારણો વડે હમેશા કાર્મણ વર્ગણાઓને યોગો દ્વારા ખેચતો રહે છે, અને તે કાર્મણવર્ગણાઓ કષાયના સંબંધના કારણે જુદા જુદા જ્ઞાનાવરણીય-આદિ-રૂપથી ખાધેલા ભોજનના પરિપાકની માફક પકવ થતી રહે છે. મન, વચન અને કાયાની જે ક્રિયા તેનું નામ યોગ છે, અને તેજ આસ્રવ છે.

ભાવાર્થ—મન, વચન અને કાયા દ્વારા આત્માના પ્રદેશોમાં જે પરિસ્પન્દ (હલન-ચલન) થાય છે, તેને યોગ કહે છે. તે યોગના ત્રણ ભેદ છે-મનોયોગ, વચન-યોગ અને કાયયોગ

મનોયોગ-મનના નિમિત્ત વડે આત્માના પ્રદેશોમાં જે હલન-ચલન થાય છે તે મનોયોગ છે, વચનના નિમિત્ત વડે આત્માના પ્રદેશોમા જે હલન-ચલન થાય છે તે વચનયોગ છે અને કાયાના નિમિત્ત વડે આત્માના પ્રદેશોમાં જે હલન-ચલન થાય છે તેને કાયયોગ કહે છે.

साम्परायिककर्मास्रवभेदाः कियन्तः ? इत्युच्यते-संपरैति=परिभ्रमति अस्मिन्नात्मेति संपरायः=चातुर्गतिकः संसारः, 'सम्' इति समन्ताद्भावे; 'परा' इति भृशार्थे; स सम्परायः प्रयोजनमस्य कर्मण इति साम्परायिकं-संसारपरिभ्रमणहेतुः । साम्परायिककर्मास्रवभेदाः-पञ्चेन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि, चत्वारः कषायाः क्रोधादयः, पञ्चाव्रतानि हिंसादीनि, पञ्चविंशतिः क्रियाः कायिक्यादयः ।

समझना चाहिये, अर्थात् एक मध्यम समय में ही सातावेदनीय कर्म के बंध की ये भिन्न२ अवस्थाएं होती हैं, दूसरे समयों में नहीं। यह क्षीणमोह-केवली की अपेक्षा से कहा है, उपशांत मोह की अपेक्षा से अनुत्तरविमानवासी देवों की ३३ तेतीस सागरोपमकी स्थिति है।

साम्परायिक आस्रव के भेद-

चतुर्गतिरूप संसार का नाम संपराय है। यह संपराय ही जिस आस्रव का प्रयोजन हो वह साम्परायिक आस्रव है। संसारमें परिभ्रमण करनेका जो कारण है वह साम्परायिक आस्रव है, इसके भेद-श्रोत्र-आदि पांच इन्द्रिय, क्रोधादिक ४ कषाय, हिंसादिक ५ अव्रत, कायिकी आदि २५ क्रियाएँ, इस प्रकार ३९ भेद हैं। इस आस्रव की विशेषता में ये नीचे लिखे भाव कारण हैं, अर्थात् संसारमें परिभ्रमण कराने वाले इन कर्मों का बंध करने वाले सकषाय जीवों के कर्मबन्धन तुल्य ही होता हो सो बात नहीं है, किन्तु तीव्रभाव,

સમજવો જોઇએ અર્થાત્-એક મધ્યમ સમયમા જ સાતાવેદનીય કર્મના બધની એ તમામ ભિન્ન-ભિન્ન અવસ્થાઓ થાય છે, બીજા સમયોમા થતી નથી. આ ક્ષીણમોહ કેવલીની અપેક્ષાથી કહેલુ છે, ઉપશાન્તમોહની અપેક્ષાથી અનુત્તરવિમાનવાસી દેવોની તેત્રીસ ૩૩ સાગરોપમની સ્થિતિ છે

સામ્પરાયિક આસ્રવના ભેદ

ચતુર્ગતિરૂપ સસારનુ નામ સપરાય છે આ સંપરાય જ જે આસ્રવનું પ્રયોજન હોય તે સામ્પરાયિક આસ્રવ છે. સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવાનુ જે કારણ છે તે સામ્પરાયિક આસ્રવ છે તેના ભેદ શ્રોત્રઆદિ પાચ ઇન્દ્રિયો, ક્રોધાદિક ચાર કષાય, હિંસાદિક પાચ અવ્રત અને કાયિકી આદિ પચીશ ક્રિયાઓ આ પ્રમાણે ૩૯ ઓગણચાલીશ ભેદ છે આ આસ્રવની વિશેષતામાં અહીં નીચે લખેલા ભાવ કારણ છે, અર્થાત્-સંસારમા પરિભ્રમણ કરાવવાવાળા એ કર્મોનો બંધ કરનાર સકષાય જીવોને કર્મબધ તુલ્ય જ થઇ જાય છે તે વાત નથી, પરન્તુ તીવ્રભાવ, મંદભાવ, મધ્યમભાવ,

संसारपरिभ्रमणजनकं साम्परायिकं कर्म बध्नतां सकषायजीवानां किं तत्कर्मबन्धस्तुल्य एव भवति, उत तत्र विशेषः ?।

उच्यते–अस्ति विशेषः, जीवानां हि परिणामोऽनेकरूपस्तद्भेदात् कर्मबन्धा नियमतः प्रतिविशिष्टा एव भवन्ति। तुल्या अतुल्याश्च कर्मबन्धा भवन्ति, न तु नियमतस्तुल्या एव भवन्ति, नापि वा नियमतोऽतुल्या एव। कदाचित् कदाचित् तुल्यपरिणामानां तुल्या अपि भवन्ति, विषमपरिणामानामतुल्याश्च।

ननु कतिविधास्ते परिणामा येषां विशेषाः कर्मबन्धान् विशेषयन्ति ?।

उच्यते–तीव्र–मन्द–मध्यमभावास्तथा ज्ञातभावोऽज्ञातभावश्च कर्मबन्धानां विशेषे हेतवो भवन्ति, एवं वीर्यविशेषस्तथाऽधिकरणविशेषोऽपि तत्र हेतुः।

तत्र तीव्रः=प्रकृष्टो भावः=परिणामस्तीव्रभावः, स च सातिशयः, तद्-यथा–तीव्रस्तीव्रतरस्तीव्रतम इति। कारणभेदात् कार्यभेदो भवति, कार्यभेदोऽपि कारणभेदं ज्ञापयति, अतः परिणाममात्रापेक्षया आत्मा कर्म बध्नाति। तथा

मन्दभाव, मध्यमभाव, ज्ञातभाव, अज्ञातभाव, वीर्यविशेष और अधिकरण-विशेष से इस आस्रव में विशेषता मानी गई है। जीवों के परिणाम जब अनेकरूप होते हैं तब उनके भेद से आये हुए कर्मों का बंध भी अनेक प्रकार का होता है–कभी तुल्य भी होता है और कभी अतुल्य भी होता है, यह नियम नहीं है कि तुल्य ही हो या अतुल्य ही हो। तुल्यपरिणामवाले जीवों के कर्मों का बंध तुल्य और अतुल्यपरिणामवाले जीवों के कर्मों का बंध अतुल्य भी होता है। अत्यन्त बढे हुए क्रोधादि कषायों द्वारा जो प्रकृष्ट–तीव्रपरिणाम होते हैं वे तीव्रभाव हैं। "तीव्रभाव" यह सामान्य शब्द है। तीव्र, तीव्रतर और तीव्रतम इस प्रकार इस भावकी ३ अवस्थाएँ होती हैं,

---

જ્ઞાતભાવ, અજ્ઞાતભાવ, વીર્યવિશેષ અને અધિકરણવિશેષથી એ અસ્રવમાં વિશેષતા માનવામાં આવી છે

જીવોના પરિણામ જ્યારે અનેકરૂપ થાય છે, ત્યારે તેના ભેદથી કર્મના બંધ પણ અનેક પ્રકારના થઇ જાય છે. ક્યારેક સમાન પણ હોય છે, અને ક્યારેક અસમાન પણ થાય છે. આ નિયમ નથી કે સમાન કે અસમાન જ હોય. સમાનપરિણામવાળા જીવોને કર્મોનો બંધ સમાન અને અસમાનપરિણામવાળા જીવોને કર્મોનો બંધ અસમાન પણ હોય છે, બહુજ વધેલા ક્રોધાદિક કષાયો દ્વારા જે પ્રકૃષ્ટ-તીવ્ર પરિણામ થાય છે તે તીવ્રભાવ છે. "તીવ્રભાવ" આ સામાન્ય શબ્દ છે. તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ એ પ્રમાણે આ ભાવની ત્રણ અવસ્થાઓ થાય છે, તેની ત્રણ અવસ્થાઓ થવાનું કારણ,

मन्दभावः-स्वल्पपरिणामस्तस्माच्च स्वल्प एव कर्मविशेषोऽवश्यंभावी । आन्तरः परिणामो यदा मृदुर्भवति, तदा कर्मबन्धोऽपि स्वल्पपरिणामापेक्षत्वान्मृदुरेव भवति, तत्र न कदाचित् तीव्रभावतुल्यो बन्धः । मन्दभावोऽपि सातिशयः, तद्-

इसकी इन तीन अवस्थाओं के होनेका कारण कारणभेद है । कषायों के अंश भी अनेक प्रकार के हैं । इन तमाम अंशों का समावेश इन तीनों अवस्थाओं में हो जाता है । इसी प्रकार जब तीव्र, तीव्रतर और तीव्रतम परिणाम जीवों के होते हैं तो उस समय उन परिणामों की अपेक्षा से होने वाले आस्रव में भी तीव्र, तीव्रतर और तीव्रतम ये तीन अवस्थाएँ होती हैं । तीव्र परिणामों से उपार्जित आस्रव तीव्र, और तीव्रतर परिणामों से उपार्जित आस्रव तीव्रतर, एवं तीव्रतम परिणामों से उपार्जित आस्रव तीव्रतम होगा । स्थिति-बंध में भी इस प्रकार से अन्तर समझ लेना चाहिये । स्वल्पपरिणाम से-कषायों की मंदता से जो भाव होते हैं वे मंदभाव हैं । इन में भी मन्द, मन्दतर और मंदतम ये अवस्थाएँ हुआ करती हैं । इन मंदभावों की अपेक्षा से भी आस्रव में मन्द, मन्दतर और मन्दतम इस प्रकार की ये तीन अवस्थाएँ होंगी । अर्थात् मंदभावों से उपार्जित आस्रव भी मंद होगा, एवं मन्दतर और मंदतम परिणामों से उपार्जित मंदतर और मंदतम होगा । तीव्रभावों से जिस प्रकार आस्रव में तीव्रता आती है, उसी प्रकार मंदभावों से उपार्जित

કારણભેદ છે. કષાયોના અંશના પણ અનેક પ્રકાર છે. એ તમામ અંશોનો સમાવેશ આ ત્રણ અવસ્થાઓમાં થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે જ્યારે તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ એ પરિણામ જીવોને થાય છે ત્યારે તે સમયે તે પરિણામોની અપેક્ષાથી થવાવાળા આસ્રવમા પણ તીવ્ર, તીવ્રતર અને તીવ્રતમ એ ત્રણ અવસ્થાઓ થાય છે. તીવ્ર પરિણામોથી ઉપાર્જિત આસ્રવ તીવ્ર. અને તીવ્રતર પરિણામોથી ઉપાર્જિત આસ્રવ તીવ્રતર એ પ્રમાણે તીવ્રતમ પરિણામોથી: ઉપાર્જિત આસ્રવ તીવ્રતમ થાય છે સ્થિતિબંધમા પણ આ પ્રમાણે અન્તર સમજી લેવું જોઈએ સ્વલ્પપરિણામથી-કષાયોની મંદતાથી જે ભાવ થાય છે તે મંદભાવ છે. તેમાં પણ મન્દ, મન્દતર અને મન્દતમ એ અવસ્થાઓ થયા કરે છે તે મંદભાવોની અપેક્ષાથી પણ આસ્રવમાં મન્દ, મન્દતર અને મન્દતમ આ પ્રમાણે ત્રણ અવસ્થાઓ થાય છે અર્થાત્-મંદભાવોથી ઉપાર્જિત આસ્રવ પણ મંદ હોય છે. એ પ્રમાણે મંદતર અને મંદતમ પરિણામોથી ઉપાર્જિત મંદતર અને મંદતમ થશે. તીવ્ર ભાવોથી જે પ્રમાણે આસ્રવમાં તીવ્રતા આવે છે તે પ્રમાણે

भावार्थ–मन से संरंभ करना, मनसे समारंभ करना, और मनसे आरंभ करना, वचन से संरंभ करना, वचन से समारंभ करना, वचन से आरंभ करना, काय से संरंभ करना, काय से समारंभ करना, काय से आरंभ करना, इस प्रकार संरम्भ आदि के योगों के साथ ९ भेद होते हैं। इसी प्रकार 'मन से संरंभ कराना' आदि ९ भेद, और 'मनसे संरंभ करने की अनुमोदना करना' आदि ९ भेद; ये १८ भेद होते हैं। सब मिलाकर २७ भेद होते हैं। ये ही २७ भेद, प्रकारान्तर से इस प्रकार समझने चाहिये–मन से स्वयं संरंभ करना, मन से दूसरों से संरंभ कराना, मन से संरंभ करनेवालों की अनुमोदना करना, तथा वचन से संरंभ करना, वचन से संरंभ कराना, और वचन से संरंभ करनेवालों की अनुमोदना करना, एवं काय से संरंभ करना, काय से संरंभ कराना और कायसे संरंभ करनेवालों की अनुमोदना करना, इस प्रकार ये ९ भंग एक संरंभ के होते हैं। इसी प्रकार समारंभ और आरंभ के भी योगों के द्वारा १८ भंग होंगे, अतः पूर्वोक्त ९ और ये १८ इस प्रकार २७ भंग हो जाते हैं। मन से जो व्यक्ति स्वयं संरंभ

"संरम्भः संकल्पः, परितापनया भवेत् समारम्भः ।
प्राणिवधस्त्वारम्भः, त्रिविधो योगस्ततो ज्ञेयः ॥"

ભાવાર્થ—મનથી સંરંભ કરવો, મનથી સમારંભ કરવો, મનથી આરંભ કરવો; વચનથી સંરંભ કરવો, વચનથી સમારંભ કરવો, વચનથી આરંભ કરવો; કાયથી સંરંભ કરવો, કાયથી સમારંભ કરવો, અને કાયથી આરંભ કરવો; આ પ્રકારે સંરંભ આદિના, યોગોની સાથે નવ ભેદ થાય છે. એજ પ્રકારે 'મનથી સરભ કરાવવો' આદિ નવ ભેદ, અને 'મનથી સંરંભ કરવાની અનુમોદના કરવી' આદિ નવ ભેદ, આ અઢાર ભેદો થાય છે બધા ભેદો મળીને સત્યાવીસ ભેદો થાય છે એજ સત્યાવીશ ભેદો બીજા પ્રકારે આ રીતે સમજવા જોઈએ–મનથી સ્વયં સંરંભ કરવો, મનથી બીજા પાસે સંરંભ કરાવવો, મનથી સંરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપવું, તથા વચનથી સંરંભ કરવો. કરાવવો, અને અનુમોદન આપવું, તેમજ કાયાથી સંરંભ કરવો, કરાવવો, અનુમોદન આપવું, એ પ્રમાણે ૯ નવ ભેદ એક સંરંભના થાય છે. એ પ્રમાણે સમારંભ અને આરંભના પણ યોગો દ્વારા ૧૮ અઢાર ભેદ થાય છે. તેથી પ્રથમનાં નવ–૯ અને બીજા ૧૮ અઢાર, એ પ્રમાણે સત્યાવીશ ભેદ થાય છે. જે વ્યક્તિ મનથી સ્વયં સંરંભ કરે છે તે કોઈ પણ કષાયના આવેશથી જ

(२) अजीवाधिकरणं च संक्षेपतस्तावच्चतुर्विधम्, तद्यथा–निर्वर्तनाधिकरणं१, निक्षेपाधिकरणं२, संयोगाधिकरणं३, निसर्गाधिकरणं४, चेति। अजीवविषयान् निर्वतना – निक्षेप–संयोग–निसर्गान् कुर्वन् रागद्वेषवान् आत्मा साम्परायिकं कर्म बध्नाति ।

निर्वर्त्यमानमजीवद्रव्यसंस्थानादिकं निर्वर्तना, तद्रूपमधिकरणं निर्वर्त्तनाधिकरणम्, तद् द्विविधम्-मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणम् १, उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं २

करता है, वह किसी न किसी कषाय के आवेश से ही करेगा, विना इसके नहीं, इसलिये मनसे या वचन से किसी भी योग से संरंभादि करते समय क्रोध आदि ४ चार कषायों में से किसी न किसी कषाय का सद्भाव होने से इस भावाधिकरण के १०८ भेद हो जाते हैं । इस प्रकार जीवाधिकरण का यहां तक कथन किया ।

अब अजीवाधिकरण का कथन करते हैं—

यह अजीवाधिकरण संक्षेप से ४ प्रकार का है—(१) निर्वर्तनाधिकरण, (२) निक्षेपाधिकरण (३) संयोगाधिकरण, और (४) निसर्गाधिकरण । प्राणी, अजीवविषयक इन ४ अधिकरणों को करता हुआ रागद्वेष से सम्पन्न होकर सांपरायिक कर्म का बंध करता है ।

(१) निर्वर्त्तनाधिकरण–रचना के विषयभूत अजीवद्रव्य का जो संस्थान आदि है वह निर्वर्तना है । 'निर्वर्तना' नाम रचना का है, रचनारूप अधिकरण ही निर्वर्तनाधिकरण कहलाता है । मूल-

કરે છે, તે વિના તે થતો નથી એટલા માટે મનથી અથવા તો વચનથી કોઇ પણ યોગથી સરંભાદિ કરવા સમયે ક્રોધ આદિ ચાર કષાયોમાંથી કોઈ એક કષાયનો સદ્ભાવ હોવાથી આ ભાવાધિકરણના એકસો આઠ (૧૦૮) ભેદ થાય છે આ પ્રમાણે જીવાધિકરણનો પ્રસંગ અહીં સુધી કહ્યો છે.

હવે અજીવાધિકરણ સક્ષેપથી કહે છે —

આ અજીવાધિકરણ સંક્ષેપથી ચાર પ્રકારનું છે- (૧) નિર્વર્તનાધિકરણ, (૨) નિક્ષેપાધિકરણ, (૩) સંયોગાધિકરણ અને (૪) નિસર્ગાધિકરણ પ્રાણી, અજીવ–વિષયક આ ચાર અધિકરણોને કરતાં કરતા રાગ–દ્વેષથી સપન્ન થઇને સાંપરાયિક કર્મનો બંધ કરે છે.

(૧) નિર્વર્ત્તનાધિકરણ–નિર્વર્ત્તના અર્થાત્ રચનાના વિષયભૂત અજીવ દ્રવ્યનાં જે સસ્થાન આદિક છે તે નિર્વર્ત્તના છે. નિર્વર્ત્તના નામ રચનાનુ છે રચનારૂપ અધિકરણજ નિર્વર્ત્તનાધિકરણ કહેવાય છે. મૂલગુણ–નિર્વર્ત્તના અને ઉત્તરગુણ–નિર્વર્ત્તના,

च। अथ किं नाम मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणम्?, उच्यते—मूलं चासौ गुणश्च मूलगुणः, मूलमाद्यं संस्थानाख्यो गुणो मूलगुणः, स एव निर्वर्तनाधिकरणं मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणम्, मूलगुणो हि निर्वृत्तः सन् अधिकरणीभवति कर्मबन्धस्य। औदारिकादीनां पञ्चविधशरीराणां स्वस्ववर्गणाप्रायोग्यद्रव्यनिर्मापितानि संस्थानानि प्रथमसमयादारभ्य मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणरूपाणि, बन्धनिमित्तत्वात्। तत्रौदारिकशरीरस्याङ्गोपाङ्गशुद्धिकर्णवेधावयवसंस्थानादि, तथा वैक्रियशरीरस्याङ्गोपाङ्ग—केश—दशन—नखादिकम्, आहारकशरीरस्य चाङ्गोपाङ्ग-

---

गुणनिर्वर्तना और उत्तरगुणनिर्वर्तना इस प्रकार से निर्वर्तना के २ भेद हैं। "मूलं चासौ गुणश्च मूलगुणः, मूलमाद्यं संस्थानाख्यो गुणः मूलगुणः" मूलरूप गुण का नाम मूलगुण है। यहाँ आदि का जो संस्थान है वही मूलगुण का वाच्य है। वह निर्वर्तना का अधिकरण होने से मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणरूप से कहा गया है। रचना का विषयभूत हुआ यह मूलगुण, कर्मबंध का अधिकरण होता है। औदारिक, वैक्रियिक, आहारक, तैजस और कार्मण, इन पौद्गलिक पांच शरीरों के आकार, अपनी २ वर्गणारूप योग्य द्रव्यों से रचे जाते हैं। ये आकार ही कर्मबंध के कारण होने से प्रथम समय से लेकर मूलगुणनिर्वर्तना के अधिकरणरूप होते हैं। औदारिक-शरीर में हाथ-पैर आदि अंग और अंगुलि वगैरह उपांगों की शुद्धि करना, कान आदि अवयवों का बींधना, शरीरके आकार का रचनाविशेष करना, यह औदारिक शरीर की उत्तरगुणनिर्वर्तना है। वैक्रियिक शरीर के अंग, उपांग, केश, दांत और नख आदि की

આ પ્રમાણે નિર્વર્ત્તનાના બે ભેદ છે. "मूलं चासौ गुणश्च मूलगुणः, मूलमाद्यं संस्थानाख्यो गुणः मूलगुणः" અર્થાત્–મૂલરૂપ ગુણ તેનું નામ મૂલગુણ છે. અહીં આદિનું જે સંસ્થાન છે તે મૂલગુણનું વાચ્ય છે. તે નિર્વર્ત્તનાનું અધિકરણ હોવાથી મૂલગુણ–નિર્વર્ત્તનાધિકરણ કહેવાય છે. રચનાના વિષયભૂત થયેલ આ મૂલગુણ, કર્મબંધનો અધિકરણ થાય છે. ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ, એ પૌદ્ગલિક પાંચ શરીરોનાં આકાર પોત–પોતાની વર્ગણારૂપ યોગ્ય દ્રવ્યોથી રચાય છે, એ આકારજ કર્મબંધનું કારણ હોવાથી પ્રથમ સમયથી લઈને મૂલગુણ–નિર્વર્ત્તનાના અધિકરણરૂપ થાય છે. ઔદારિકશરીરમાં હાથ–પગ આદિ અંગોની, અને અંગુલી વગેરે ઉપાંગોની શુદ્ધિ કરવી. કાન આદિ–અવયવોને વીંધવું, શરીરના આકારનો રચનાવિશેષ કરવો તે ઔદારિકશરીરની ઉત્તરગુણનિર્વર્ત્તના છે. વૈક્રિયશરીરના અંગ,

दिकम् उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं बोध्यम् , कार्मण-तैजस-शरीरयोरुत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं नास्त्येव, तयोरङ्गोपाङ्गाद्यभावात् । तथा-वाङ्मनोवर्गणायोग्यद्रव्यनिर्मापितौ वाङ्मनःसंस्थानविशेषौ मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणम् , तथा प्राणापानवर्गणायोग्यपुद्गलद्रव्यनिर्मापितौ उच्छ्वासनिःश्वासाकारौ मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणम् । एषां वागादीनामप्युत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं न सम्भवत्येव, अङ्गोपाङ्गाद्यभावात् । उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं काष्ठकर्म-पुस्तकर्म-चित्रकर्मादीनि । तत्र

रचना वह वैक्रियशरीर की उत्तरगुणनिर्वर्तना है । एवं आहारकशरीर में जो अंग उपांग आदि की रचना है, वह भी उत्तरगुणनिर्वर्तना है। तैजस और कार्मण शरीर में उत्तरगुणनिर्वर्तना संभावित नहीं है, क्यों कि वहां पर अंग और उपांगों की रचना नहीं है। इसी प्रकार वचनवर्गणा एवं मनोवर्गणा से निष्पादित मन और वचन भी आकार-विशेष हैं, अतः ये मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरण ही हैं। उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणता इनमें नहीं आती है, क्योंकि उत्तरगुणनिर्वर्तना का संबंध अंग-उपांग आदि से है। प्राण और अपान (श्वासोच्छ्वास) के वर्गणायोग्य पुद्गलद्रव्य से निष्पन्न उच्छ्वास और निःश्वास-रूप आकार भी मूलगुणनिर्वर्तना है। श्वासोच्छ्वासमें भी उत्तरगुणनिर्वर्तनारूपता इसलिये संभवित नहीं है कि वहां पर अंग-उपांगादिक का अभाव है। भाव यह है कि-शरीर, मन और श्वासोच्छ्वास की रचना का होना मूल-गुणनिर्वर्तना है। उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरण-काष्ठकर्म, पुस्तकर्म और

ઉપાગ, કેશ, દાત અને નખ આદિની જે રચના તે વૈક્રિયશરીરની ઉત્તરગુણ-નિર્વર્ત્તના છે. એજ પ્રમાણે આહારકશરીરમા જે અંગ-ઉપાગ આદિની રચના છે તે પણ ઉત્તર-ગુણ-નિર્વર્ત્તના છે તૈજસ અને કાર્મણ શરીરમા ઉત્તરગુણનિર્વર્ત્તના સભાવિત નથી, કારણ કે અહી અંગ અને ઉપાગોની રચના નથી. એ પ્રમાણે વચનવર્ગણા અને મનોવર્ગણાથી નિષ્પાદિત મન અને વચન પણ આકારવિશેષ છે, તે કારણથી એ મૂલગુણ-નિર્વર્ત્તનાધિકરણ જ છે ઉત્તરગુણ-નિર્વિર્ત્તનાધિકરણતા તેમા આવતી નથી, કારણ કે ઉત્ત-ગુણ-નિર્વર્ત્તનાનો સબધ અગ-ઉપાગ આદિ સાથે છે પ્રાણ અને અપન (શ્વાસોચ્છ્વાસ)ના વર્ગણાયોગ્ય પુદ્‌ગલદ્રવ્યથી નિષ્પન્ન ઉચ્છ્વાસ અને નિ.શ્વાસરૂપ આકાર પણ મૂલગુણનિર્વર્ત્તના છે શ્વાસોચ્છ્વાસમા પણ ઉત્તરગુણનિર્વર્ત્તનારૂપતા એટલા માટે સભવિત નથી કે ત્યા અંગ-ઉપાગાદિકનો અભાવ છે આનો ભાવ એ કે શરીર, મન અને શ્વાસોચ્છ્વાસની રચના થવી તે મૂલગુણનિર્વર્ત્તના છે ઉત્તર-

काष्ठकर्म-रथपुत्तलिकादिकं, तन्निर्माणं च। पुस्तकर्मचित्रकर्मणी अपि स्त्री-पुरुषादीनामाकृतेः प्रतिकृतिरूपे, तन्निर्माणरूपे च। एवमन्यदपि लेप्यं, पत्रच्छेद्यं, जलकर्म, भूकर्मेति उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं बोध्यम्। एवं कृपाणादिगतवधस्थानता मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणं, तत्र तीक्ष्णतोज्ज्वलतादि उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरणं ज्ञेयम्।

(२) अथ निक्षेपाधिकरणमुच्यते-निक्षिप्यते=स्थाप्यतेऽसाविति निक्षेपः=स्थाप्यः कश्चिदजीवपदार्थ एव, तद्रूपमधिकरणं निक्षेपाधिकरणम्। तच्चतुर्वि-

---

चित्रकर्म आदि हैं। अर्थात् काष्ठ, मिट्टी आदि से चित्र वगैरह की रचना करना उत्तरगुणनिर्वर्तना है। काष्ठ से रथ, पुतली आदि का बनाना काष्ठ-कर्म है। मिट्टी आदि से स्त्री-पुरुष आदि का चित्रण (आकृति) बनाना पुस्तकर्म है। फोटो वगैरह बनाना यह चित्रकर्म है। इसी प्रकार लेप्यकर्म, पत्रच्छेद्यकर्म, जलकर्म, और भूकर्म आदि समस्त चित्रण-क्रियाएँ, उत्तरगुणनिर्वर्तनाधिकरण समझनी चाहियें। तलवार आदि में जो मारने की योग्यता है, अथवा तलवार आदि की जो रचना है वह मूलगुणनिर्वर्तना है, उसमें तीक्ष्णता, उज्ज्वलता आदि की रचना उत्तरगुणनिर्वर्तना है।

(२) निक्षेपाधिकरण इस प्रकार है-वस्तु के रखने का नाम निक्षेप है। अजीवपदार्थ ही रखने योग्य होता है। निक्षेपरूप जो अधिकरण है वह निक्षेपाधिकरण है। यह ४ प्रकार का है—(१) अप्रत्युपेक्षितनिक्षेपाधिकरण, (२) दुष्प्रमार्जितनिक्षेपाधिकरण, (३)

ગુણનિર્વર્ત્તનાધિકરણ-કાષ્ઠકર્મ, પુસ્તકર્મ અને ચિત્રકર્મ આદિ છે, અર્થાત્ કાષ્ઠ, માટી આદિથી ચિત્ર વગેરેની રચના કરવી તે ઉત્તરગુણનિર્વર્ત્તના છે. કાષ્ઠથી રથ, પુતલી આદિનું બનાવવું તે કાષ્ઠકર્મ છે, માટી આદિથી સ્ત્રી-પુરુષ આદિના ચિત્રામણ (આકૃતિ) બનાવવી તે પુસ્તકર્મ છે, ફોટો વગેરે બનાવવું તે ચિત્રકર્મ છે એ પ્રમાણે લેપ્ય-કર્મ, પત્રચ્છેદ્યકર્મ, જલકર્મ અને ભૂકર્મ આદિ સમસ્ત ચિત્રામણ ક્રિયાઓને ઉત્તરગુણનિર્વર્ત્તનાધિકરણ સમજી લેવું જોઈએ તલવાર આદિમાં જે મારવાની યોગ્યતા છે, અથવા તલવાર આદિની જે રચના છે, તે મૂલગુણનિર્વર્ત્તના છે તેમાં તીક્ષ્ણતા, ઉજ્જવળતા આદિની રચના તે ઉત્તરગુણનિર્વર્ત્તના છે.

(૨) નિક્ષેપાધિકરણ આ પ્રમાણે છે —વસ્તુને રાખવાનું નામ નિક્ષેપ છે, અજીવ પદાર્થ જ રાખવા યોગ્ય છે, નિક્ષેપરૂપ જે અધિકરણ છે તે નિક્ષેપાધિકરણ

धम्-अप्रत्युपेक्षितनिक्षेपणाधिकरणं १, दुष्प्रमार्जितनिक्षेपाधिकरणं २, सहसा-निक्षेपाधिकरणम् ३, अनाभोगनिक्षेपाधिकरणं ४ चेति। चक्षुषाऽनवलोकिते भूप्रदेशे निक्षेप्यस्य=स्थापनीयस्य वस्त्रपात्रादेर्निक्षेपः=स्थापनम् अप्रत्युपेक्षिताधिकरणम् १। प्रत्यवेक्षितेऽपि भूप्रदेशे दुष्प्रमार्जिते, रजोहरणेनाऽप्रमार्जिते वा निक्षेपः= स्थापनं दुष्प्रमार्जिताधिकरणम्। एकस्मिन् स्थाने त्रिःप्रमार्जनेन सुप्रमार्जितं भवति, तद्विपरीत दुष्प्रमार्जितम् २। अप्रत्युपेक्षित-दुष्प्रमार्जितदेशे शक्त्यभावात् सहसा निक्षेपः सहसानिक्षेपाधिकरणम् ३। अनाभोगोऽत्यन्तविस्मृतिः, यस्यैव-

---

सहसानिक्षेपाधिकरण, और (४) अनाभोगनिक्षेपाधिकरण।

विना देखे जमीन पर रखने योग्य वस्त्र एव पात्रादिक उपकरणका रखना अप्रत्युपेक्षितनिक्षेपाधिकरण है १। देख कर के भी, विना अच्छी तरह पूंजे, अथवा नहीं पूंजे स्थान पर वस्त्र-पात्रादिक का रखना-यतनारहित होकर वस्तु रखना-वह दुष्प्रमार्जितनिक्षेपाधिकरण है। रखने योग्य स्थान को कमसे कम रजोहरण द्वारा ३ बार पूंजना चाहिये तभी वह सुप्रमार्जित होता है, अन्यथा वह दुष्प्रमार्जित है २। प्रतिलेखना और अच्छी तरह प्रमार्जना किये विना भूमिपर शक्ति के अभाव से सहसा-एकदम ही वस्त्र-पात्रादिक का रख देना-वह सहसानिक्षेपाधिकरण है ३। अत्यन्त विस्मृति का नाम अनाभोग है, जिसे इतनी भी स्मृति नहीं रहती है कि मुझे ये वस्त्र-पात्रादिक अच्छी तरहसे प्रतिलेखित और प्रमार्जित किये गये

છે તે ચાર પ્રકારના છે-(૧) અપ્રત્યુપેક્ષિત-નિક્ષેપાધિકરણ, (૨) દુષ્પ્રમાર્જિત-નિક્ષેપાધિકરણ, (૩) સહસા-નિક્ષેપાધિકરણ, અને (૪) અનાભોગ-નિક્ષેપાધિકરણ

નજરે બરાબર જોયા વિના જમીન ઉપર, રાખવા યોગ્ય વસ્ત્ર અને પાત્રાદિક ઉપકરણને રાખવું તે અપ્રત્યુપેક્ષિત-નિક્ષપાધિકરણ છે (૧) સારી રીતે જોયું હોય તો પણ સારી રીતે પૂંજ્યા વિના અથવા તો પૂંજ્યા વિનાના સ્થાન પર વસ્ત્ર-પાત્રાદિક રાખવા, યતનારહિત થઇને કોઇ પણ વસ્તુ રાખવી તે દુષ્પ્રમાર્જિત-નિક્ષેપાધિકરણ છે વસ્ત્ર-પાત્રાદિક રાખવા યોગ્ય સ્થાનને ઓછામાં ઓછું ત્રણ વખત રજોહરણ વડે પૂંજવું જોઇએ, ત્યારે તે સુપ્રમાર્જિત થાય છે તેમ કર્યા વિના તે દુષ્પ્રમાર્જિત છે (૨) પ્રતિલેખના અને સારી રીતે પ્રમાર્જના કર્યા વિના જમીન ઉપર શક્તિના અભાવથી સહસા-એકદમ વસ્ત્ર-પાત્રાદિકને રાખી દેવું તે સહસા-નિક્ષેપાધિકરણ છે (૩). અત્યત વિસ્મૃતિ-તદ્દન ભૂલી જવું, તેનું નામ અનાભોગ છે જેથી ઠરીને એટલી યાદી પણ નથી રહેતી કે:-મારે આ વસ્ત્ર-પાત્રાદિકને સારી રીતે પ્રતિલેખના-પડિલેહન અને પ્રમાર્જિત કરેલા સ્થાન પરજ રાખવાં જોઇએ; તેના દ્વારા

मपि स्मरणं नास्ति-'मया प्रत्यवेक्षिते सुप्रमार्जिते च देशे निक्षेप्तव्यम्' इति; तेन यो निक्षेपः क्रियते तदनाभोगनिक्षेपाधिकरणम् ४ ।

(३) संयोजनं संयोगः= मिश्रणम्, एकत्वीकरणं वा, तद्रूपमधिकरणं-संयोगाधिकरणम् । तद् द्विविधम्-भक्तपानसंयोगाधिकरणम्, उपकरणसंयोगाधिकरणं चेति । तत्र भक्तम् अशन-खाद्य-स्वाद्यभेदात् त्रिधा । तस्य संयोजनं=पात्रे मुखे वा व्यञ्जन-गुडोपदंश-फल-शाकादिना सह मिश्रणम् एकत्वीकरणं वा, तथा-पानस्य द्राक्षा--दाडिमपानकादेरपि प्रासुकजलारनालादेश्च खण्डशर्करामरिचादिभिः सह पात्रे मुखे वा संयोजनं तत् । उपकरण-

---

स्थान पर ही रखना चाहिये, उसके द्वारा जो उनका निक्षेप किया जाता है वह अनाभोगनिक्षेपाधिकरण है, अर्थात् किसी वस्तु को योग्य स्थानमें न रखकर विना प्रतिलेखित, विना प्रमार्जित किये कहीं भी रख देना अनाभोगनिक्षेपाधिकरण है ४ ।

(३) संयोगाधिकरण—मिला देने का नाम अथवा एकमेक करने का नाम संयोग है । इस० रूप जो अधिकरण है । वह संयोगाधिकरण है । यह भी दो प्रकार का है—(१) भक्तपानसंयोगाधिकरण, (२) उपकरणसंयोगाधिकरण । अशन, खाद्य और स्वाद्य के भेद से भक्त ३ प्रकार का है । पात्र में अथवा मुख में व्यञ्जन, गुड़, फल और शाक आदि के साथ भक्त-भोजन को मिलाना, अथवा भोजन को इनके साथ एकमेक करना वह भक्तसंयोगाधिकरण है । इसी प्रकार पीने योग्य द्राक्षा, दाडिम आदि के रस, एवं अन्य प्रासुक जल, आरनाल (कांजी) आदि को मिश्री, शक्कर और

જે તેનો નિક્ષેપ કરવામા આવે છે તે અનાભોગ-નિક્ષેપાધિકરણ છે, અર્થાત્-કોઇ પણ વસ્તુને યોગ્ય સ્થાન પર નહિ રાખતાં પ્રતિલેખિત કર્યા વિના અને પ્રમાર્જિત કર્યા વિના ગમે ત્યાં રાખી દેવું તે અનાભોગ-નિક્ષેપાધિકરણ છે (૪)

(૩) સંયોગાધિકરણ-મેળવી દેવું તેનું નામ અથવા તો બે વસ્તુને એકમેક કરી દેવું તેનું નામ સંયોગ છે. સયોગરૂપ જે અધિકરણ છે તે સયોગાધિકરણ છે, તેના પણ બે પ્રકાર છે-(૧) ભક્તપાન-સંયોગાધિકરણ, (૨) ઉપકરણ-સંયોગાધિકરણ. અશન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્યના ભેદથી ભક્તના ત્રણ પ્રકાર છે. પાત્રમાં અથવા મુખમાં વ્યંજન, ગોળ, ફળ અને શાક આદિની સાથે ભક્ત-ભોજનને મેળવી દેવું, અથવા ભોજનને તેની સાથે એકત્રિત કરી દેવું તે ભકતસંયોગાધિકરણ છે. એ પ્રમાણે પીવા યોગ્ય દ્રાક્ષ, દાડમ આદિનો રસ, તેમજ અન્ય પ્રાસુક પાણી, આરનાલ-કાંજી આદિને ખાંડ, સાકર અને મરી

संयोगाधिकरणं तु-उपकरणस्य वस्त्रपात्रादेः रक्तपीतादिवर्णैः, तत्प्रान्तभागस्य च शोभार्थं वस्त्रान्तरादिभिश्च नानावर्णसूत्रैश्च सह संयोजनम् ।

(४) निसर्जनं निसर्गः= त्यागः-उज्झनम्, तद्रूपमधिकरणं निसर्गाधिकरणम् । तत् त्रिविधम्--कायनिसर्गाधिकरणं १, वाङ्निसर्गाधिकरणं २, मनोनिसर्गाधिकरणम् ३-इति । तत्र कायनिसर्गः कः पदार्थः ? इति चेत्, उच्यते-कायः= शरीरम् औदारिकादि, तस्य निसर्गो=न्यायापेतमुज्झनम्=अविधिना त्यागः, स्वयमेव शस्त्रपाटनाग्निजलप्रवेशोद्वन्धनादिभिरिति भावः । वाङ्निसर्गः=वाचो-

मिर्च आदि के साथ पात्रमें या मुख में मिश्रित करना वह पान-संयोगाधिकरण है । अर्थात्-आहार-पानी आदि को दूसरे आहार-पानी आदि के साथ मिलाना वह भक्तपानसंयोगाधिकरण है १ । वस्त्र-पात्र आदि का रक्त, पीत आदि वर्णों के साथ, तथा शोभा के निमित्त उसके प्रान्तभाग को अन्य दूसरे वस्त्रों के साथ, तथा अनेक वर्ण के धागों के साथ युक्त करना सो उपकरणसंयोगाधिकरण है २ ।

(४) निसर्गाधिकरण-त्याग अथवा छोडने का नाम निसर्ग है । निसर्गरूप अधिकरण का नाम निसर्गाधिकरण है । यह तीन प्रकार का है-(१) कायनिसर्गाधिकरण, (२) वाङ्निसर्गाधिकरण, और (३) मनोनिसर्गाधिकरण । औदारिक आदि शरीर का अविधिरूप से त्याग करना-शस्त्र आदि से घात कर उसका त्यागना, अग्नि में गिरकर जल जाना, जल में डूबकर मर जाना, गले में फांसी लगाकर अपनी हत्या कर लेना आदि लोकविरुद्ध अपमृत्यु के कारणों से

આદિની સાથે પાત્રમાં અથવા મુખમાં મેળવી દેવું, તે પાનસંયોગાધિકરણ છે. અર્થાત્ આહાર પાણી આદિકને બીજા આહાર-પાણી વગેરેની સાથે મેળવી દેવું તે ભકતપાન સંયોગાધિકરણ છે. વસ્ત્ર-પાત્ર આદિને લાલ, પીળા આદિ રંગોની સાથે તથા શોભા માટે તેના એક ભાગને બીજા વસ્ત્રોની સાથે તથા અનેક રંગવાળા દોરાઓની સાથે જોડી દેવું તે ઉપકરણ-સંયોગાધિકરણ છે.

(૪) નિસર્ગાધિકરણ—ત્યાગ કરવો અને છોડી દેવું તેનું નામ નિસર્ગ છે, નિસર્ગ રૂપ અધિકરણનું નામ નિસર્ગાધિકરણ છે, અને તે ત્રણ પ્રકારના છે. (૧) કાયનિસર્ગાધિકરણ. (૨) વાઙ્‌નિસર્ગાધિકરણ, (૩) અને મનોનિસર્ગાધિકરણ ઔદારિક આદિ શરીર અવિધિથી ત્યાગ કરવો—શસ્ત્ર આદિથી ઘાત કરીને ત્યાગ કરવો, અગ્નિમાં પડીને બળવું, પાણીમાં ડૂબીને મરણ પામવું, ગળામાં ફાંસી નાંખી પોતાની હત્યા કરવી-વ

ऽपि त्यागः,प्रेरणं शास्त्रोपदेशादृते, इति भावः। मनोनिसर्गः= मनसो दुष्प्रवृत्तिः। अत्र बहिर्व्यापारापेक्षया शरीरादीनामजीवनिसर्गाधिकरणत्वमुक्तम्। जीवाधिकरणे चात्मनः परिस्पन्दरूपान्तर्व्यापारापेक्षया मनोवाक्कायानां ग्रहणम्, मूलगुणनिर्वर्तनाधिकरणे संस्थानमात्रं तेषामिति विशेषः।

शरीर का स्वयं विनाश करना सो कायनिसर्गाधिकरण है १। वचन की दुष्प्रवृत्ति करना–दूसरों को हिंसादिक पापकर्म करने की ओर उपदेश द्वारा प्रेरित करना वह वाङ्निसर्गाधिकरण है २। मानसिक दुष्प्रवृत्ति का नाम मनोनिसर्गाधिकरण है ३। यहां बाह्यव्यापार की अपेक्षा से मन, वचन और काय में अजीवाधिकरणता कही गयी है। जीवाधिकरण में आत्मा के परिस्पन्दरूप अन्तर्व्यापार की अपेक्षा से मन, वचन और काया का ग्रहण किया गया है। मूलगुणनिर्वर्त्तना में मन, वचन और काय का आकारमात्र गृहीत हुआ है।

भावार्थ—अजीवाधिकरण के भेदरूप मूलगुणनिर्वर्तना में तथा निसर्गाधिकरण में, एवं जीवाधिकरण के १०८ भेदों में मन, वचन, और काय का ग्रहण हुआ है, अतः इस प्रकार इनके ग्रहण करने से पुनरुक्ति-दोष का प्रसंग होता है, इस प्रकार की आशंका का परिहार करने के लिये टीकाकार कहते हैं कि–ऐसी आशंका नहीं करनी चाहिये; क्यों कि अजीवाधिकरण के भेदरूप निसर्गा-

---

લોકવિરુદ્ધ અપમૃત્યુના અકારણોથી પોતાના શરીરનો નાશ કરવો, તે કાયનિસર્ગાધિકરણ છે ૧. વચનની માઠી પ્રવૃત્તિ કરવી, બીજા માણસોને હિંસાદિક પાપકર્મ કરવાનો ઉપદેશ આપી પ્રેરણા કરવી તે વાઙ્નિસર્ગાધિકરણ છે ૨. માનસિક માઠી પ્રવૃત્તિનું નામ મનોનિસર્ગાધિકરણ છે ૩ અહીં બાહ્ય વ્યાપારની અપેક્ષાથી મન, વચન અને કાયામાં અજીવાધિકરણતા કહેવામાં આવે છે. જીવાધિકરણમાં આત્માના હલન-ચલનરૂપ અન્તર્વ્યાપારની અપેક્ષાથી મન, વચન અને કાયાનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. મૂલગુણનિર્વર્ત્તનામાં મન, વચન અને કાયાના આકારમાત્રનુ ગ્રહણ કર્યું છે

ભાવાર્થ—અજીવાધિકરણના ભેદરૂપ મૂલગુણ નિર્વર્તનામાં, તથા નિસર્ગાધિકરણમાં, અને જીવાધિકરણના ૧૦૮ એકસો આઠ ભેદોમાં મન, વચન અને કાયાને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે, એટલા માટે એ પ્રમાણે તેના ગ્રહણ કરવાથી પુનરુક્તિ દોષ આવવાનો પ્રસંગ બને છે. આ પ્રકારની જે શંકા થાય છે તેનો પરિહાર કરવા માટે ટીકાકાર કહે છે કે–એવી શંકા નહિ કરવી જોઇએ, કારણ કે અજીવાધિકરણના ભેદરૂપ નિસર્ગાધિકરણમાં મન, વચન અને કાયના બાહ્ય વ્યાપારને જ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે; મન, વચન અને કાયરૂપ યોગનું ગ્રહણ કર્યું નથી. મનની, વચનની

साम्परायिकं कर्म ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधम् ।

"अकषायजीवस्य ईर्यापथस्यैव कर्मण आस्रवो भवति, न तु साम्परायिकस्ये"-ति यदुक्तं, तत्र किं नाम ईर्यापथं कर्मेति ?, उच्यते-ईरणम् ईर्या=आगमानुसारिणी गतिः, सैव पन्थाः=मार्गः प्रवेशो यस्य कर्मणस्तदीर्यापथम्।

धिकरण में मन, वचन और काय के बाह्य व्यापार का ही ग्रहण किया गया है, मन-वचन-कायरूप योग का नहीं। मन की, वचन की और काय की बाह्य दुष्प्रवृत्ति ही वहां गृहीत हुई है। निर्वर्तनाधिकरण में मन, वचन और काय के आकार का ग्रहण हुआ है, मन, वचन और काय की प्रवृत्ति का नहीं। जीवाधिकरण में मन, वचन और कायरूप योग को, जो आत्मा के प्रदेशों का परिस्पन्दरूप अन्तरंग परिणाम है, ग्रहण किया है। योग क्या है ? इस विषय का खुलाशा पीछे किया जा चुका है।

आठ प्रकार का जो ज्ञानावारणीय आदि कर्म है वही साम्परायिक कर्म है।

जो जीव कषाय से रहित हैं उनके ईर्यापथकर्म का आस्रव होता है, साम्परायिककर्म का नहीं !"-यह जो बात पहिले कही है सो ईर्यापथकर्म क्या है ?-इस प्रकार की जिज्ञासा का समाधान करने निमित्त टीकाकार कहते हैं कि-"ईरणम् ईर्या=आगमानुसारिणी गतिः, सैव पन्थाः=मार्गः प्रवेशो यस्य कर्मणः, तदीर्यापथम्" आगमकी विधिके अनुसार जो गमन होता है वह ईर्या है, यह ईर्या ही जिस

અને કાયાની બાહ્ય માઠી પ્રવૃત્તિનેજ ત્યા સ્વીકારવામા-ગ્રહણ કરવામા આવી છે નિર્વર્ત્ત-નાધિકરણમા મન, વચન અને કાયાના આકારને ગ્રહણ કરેલ છે મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિનુ ગ્રહણ નથી જીવાધિકરણમાં મન, વચન અને કાયરૂપ યોગ, કે જે આત્માના પ્રદેશોના હલન-ચલનરૂપ અન્તરગ પરિણામ છે, તેનુ ગ્રહણ કર્યુ છે. યોગ એ શુ છે ? એ વિષયનો ખુલાસો પાછળ કરવામાં આવ્યો છે.

આઠ પ્રકારના જે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ છે, તે સામ્પરાયિક કર્મ છે

"જે જીવ કષાયથી રહિત છે તેને ઇર્યાપથકર્મનો આસ્રવ થાય છે, સામ્પરાયિક કર્મનો થતો નથી"-એ વાત જે પ્રથમ કહી છે તે ઇર્યાપથ કર્મ શું છે? એ પ્રકારની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા માટે ટીકાકાર કહે છે કે.—"ईरणम् ईर्या=आगमानुसारिणी गतिः सैव .पन्थाः=मार्गः प्रवेशो यस्य कर्मणः, तदीर्यापथम्" આગમની વિધિપ્રમાણે જે ગમન થાય છે તે ઇર્યા છે તે ઇર્યા જે કર્મના આગમનનો

गतिरत्रोपलक्षणमात्रं योगमात्रप्रत्ययत्वात् । गच्छतस्तिष्ठतो वा कषाय-रहितजीवस्य त्रिसमयस्थितिको बन्धो भवति । अकषायो द्विविधः-वीतरागः सरागश्च । तत्र वीतरागस्त्रिविधः-उपशान्तमोहः, क्षीणमोहः, केवली च । तत्र क्षीणमोह-केवलिनौ सर्वथोन्मूलितघातिकर्मराशिकौ । सरागस्तु-संज्वलन-कषायवानपि यः खल्वविद्यमानोदयः सोऽकषाय एव ।

साम्परायिकेर्यापथकर्मबन्धा नियमेन प्रतिविशिष्टा एव भवन्तीत्युक्तम्,

---

कर्म के आगमन का मार्ग है वह ईर्यापथकर्म है। ईर्यापथकर्म के आने में जो ईर्या को कारण रूप से कहा है वह सिर्फ उपलक्षण मात्र है, अर्थात् ईर्यापथ कर्मका आस्रव केवल योग से ही होता है, कषाय से नहीं । वह योगी चाहे चल रहा हो, चाहे बैठा हो, उसके तीन समय की स्थितिवाला ईर्यापथ कर्म का आस्रव ही होगा, साम्परायिक कर्म का आस्रव नहीं; और उसी का बन्ध होगा। अकषायी-जिनके कषाय का उदय नहीं है ऐसे जीव दो प्रकार के होते हैं-एक सरागी और दूसरे वीतरागी । उपशान्तमोहगुणस्थानवाले, क्षीणमोहगुणस्थानवाले और केवली, ये तीन जीव सर्वथा कषाय से रहित हैं, क्यों कि कषाय का उदय १० वें गुणस्थान तक ही होता है, आगे के गुणस्थानों में नहीं । सरागी जीव यद्यपि संज्वलनकषाययुक्त भी होते हैं फिर भी जिनके इसका उदय नहीं है वे जीव भी उनके उदयाभावकी अपेक्षा कषायरहित ही माने गये हैं ।

साम्परायिक और ईर्यापथ-कर्म का बंध जीवों के नियम से

માર્ગ છે તે ઇર્યાપથકર્મ છે ઇર્યાપથકર્મના આવવામાં જે ઇર્યાને કારણરૂપ કહેલ તે કેવળ ઉપલક્ષણ માત્ર છે, અર્થાત્ ઇર્યાપથકર્મના આસ્રવ કેવળ યોગથી જ થાય છે, કષાયથી નહિ. તે યોગી ઇચ્છા મુજબ ચાલે અથવા તો બેઠા રહે તો પણ તેને ત્રણ સમયની સ્થિતિવાળો ઇર્યાપથકર્મના આસ્રવ લાગશે જ, પણ સામ્પરાયિક કર્મનો આસ્રવ લાગશે નહિ; અને તેનો જ બંધ થશે. અકષાયી-જેને કષાયનો ઉદય નથી એવા-જીવો બે પ્રકારના હોય છે-(૧) એક સરાગી, અને (૨) બીજો વીતરાગી ઉપશાન્તમોહ-ગુણસ્થાનવાળા, ક્ષીણમોહ-ગુણ-સ્થાનવાળા અને કેવલી, એ ત્રણ જીવો સર્વથા કષાયથી રહિત છે, કારણ કે કષાયનો ઉદય દશમા ગુણસ્થાન સુધી જ હોય છે, પણ આગળના ગુણસ્થાનોમાં થતો નથી. સરાગી જીવ જો કે સંજવલનકષાયયુકત પણ હોય છે; તો પણ જેને તેનો ઉદય નથી તે જીવ પણ તેના ઉદયાભાવની અપેક્ષાથી કષાયરહિત જ માનવામાં આવેલ છે.

अथ तस्य साम्परायिकस्येर्यापथस्य च कर्मणः परिणामः फलं च विपाक इत्युच्यते, स च-उदयो वेदना चेत्युभयरूपः । तत्र-उदयः=उदयावलिकाप्रवेशः, वेदना=रसानुभवः । तत् कर्म पीडानुग्रहावात्मनः प्रदाय भुक्तभक्तादिविकारवन्निवर्तते= निःसरति, अवस्थानहेत्वसद्भावात् । अत्रेदमुक्तं भवति-विपाकात् कर्मणो निर्जरा=आत्मप्रदेशेभ्यः परिपतनं भवति । देशतः कर्मक्षयो निर्जरा,

---

विशिष्ट ही होता है, अर्थात् साम्परायिक कर्म का बंध कषायसहित जीवों के होने से उसमें स्थितिबंध और अनुभागबंध विशिष्ट होता है, परन्तु ईर्यापथ कर्म के आस्रव में कषाय का सर्वथा अभाव होने से स्थिति और अनुभागबंध नहीं होता, सिर्फ प्रकृतिबंध और प्रदेशबंध ही होता है । इन दोनों प्रकार के कर्मों का जो परिणाम एवं फल है उसका नाम विपाक है । यह विपाक उदय और वेदना इस रूप से दो प्रकारका होता है । उदयावलि में कर्मों का प्रवेश होना-स्थिति को पूरी करके फल देना, उदय है। रसानुभव का नाम वेदना है । उदय और वेदना-अवस्थारूप विपाकवाला कर्म आत्मा की पीडा और अनुग्रहरूप फल देकर खाये हुए भोजन के विकृत परिपाक की तरह बाद में झड जाता है-आत्मा से दूर हो जाता है, फिर वहां अपनी स्थिति पूरी हो जाने से ठहरता नहीं है । कहने का तात्पर्य यह है-विपाक से कर्मों की निर्जरा होती है-कर्मों का थोडा२ आंशिकरूप से आत्मा के प्रदेशों से संबंध का विच्छेद होता है। निर्जरा और मोक्ष में यही अन्तर है कि संचित कर्मों का थोडा२ नाश

સામ્પરાયિક અને ઇર્યાપથ-કર્મનો બંધ જીવોને નિયમથી વિશિષ્ટ જ હોય છે, અર્થાત્-સામ્પરાયિક કર્મનો બંધ કષાયસહિત જીવોને હોવાથી તેમાં સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધ વિશેષપ્રકારના હોય છે, પરંતુ ઇર્યાપથ કર્મના આસ્રવમાં કષાયનો સર્વથા અભાવ હોવાથી સ્થિતિ અને અનુભાગબંધ થતો નથી, કેવલ પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ જ થાય છે. આ બન્ને પ્રકારના કર્મોનું જે પરિણામ અને ફળ છે તેનું નામ વિપાક છે. એ વિપાક ઉદય અને વેદના એ પ્રમાણે બે પ્રકારનો છે ઉદયાવલિકામાં કર્મો પ્રવેશ થઇને સ્થિતિને પૂરી કરીને ફળ આપે છે તે ઉદય છે. રસાનુભવનુ નામ વેદના છે. ઉદય અને વેદના અવસ્થારૂપ વિપાકવાળા કર્મ આત્માને પીડા અને અનુગ્રહરૂપ ફળ આપીને ખાધેલા ખોરાકના વિકૃત પરિપાકની પેઠે પછીથી છુટી જાય છે, અર્થાત્ આત્માથી દૂર થઈ જાય છે પોતાની સ્થિતિ પૂરી થવાથી ફરીને ત્યાં સ્થિરતા કરતા નથી. કહેવાનો આશય એ છે કેઃ-વિપાકથી કર્મોની નિર્જરા થાય છે-કર્મોનો થોડા થોડા અંશરૂપથી આત્માના પ્રદેશો સાથેના સમ્બન્ધનો વિચ્છેદ થાય છે. નિર્જરા અને મોક્ષમાં એ જ

सर्वथा कर्मक्षयो मोक्ष इति विवेकः। निर्जरा द्विविधा-विपाकजा, अविपाकजा वा। विपाकः-उदयः। उदीरणा त्वविपाकः। संसारसागरे परिप्लवमानस्यात्मनः शुभाशुभस्य कर्मणो विपाककालप्राप्तस्य यथायथमुदयावलिकास्रोतसि पतितस्य फलोपभोगादुपजाते स्थितिक्षये या निवृत्तिः सा विपाकजा निर्जरा। यत्तु कर्म-अप्राप्तविपाककालम् औपक्रमिकक्रियाविशेषसामर्थ्यादनुदीर्णं बलादुदीर्य-उदयावलिकामनुप्रवेश्य वेद्यते पनसाम्रफलपाकवत् सा त्वविपाकजा

होना निर्जरा है और उनका सर्वथा विनाश होना मोक्ष है। विपाकजा और अविपाकजा के भेद से निर्जरा दो प्रकारकी है। उदय का नाम विपाक और उदीरणा का नाम अविपाक है। स्थिति विना पूरी किये ही कर्मों के फल देने का नाम उदीरणा है। संसारसागरमें अनादिकाल से गोते खानेवाली आत्मा के साथ क्षीरनीर की तरह संबंधित हुए शुभ और अशुभ कर्मों का यथायोग्य रीति से अपने समय पर प्राप्त फल के उपभोग से स्थिति के क्षय हो जाने पर जो आत्मा से उनकी निवृत्ति हो जाती है वह विपाकजा निर्जरा है। जिस कर्म का उदयकाल प्राप्त न हो उस कर्म को औपक्रमिकक्रिया-विशेष के प्रभाव से उदय में लाकर खपा देना इसका नाम अविपाकजा निर्जरा है। जैसे आम तथा पनस की डाली में लगा हुआ फल जो अपने समय पर पक कर टूट पडता है, उसके स्थानापन्न विपाकजा निर्जरा है। इससे आत्मा का कुछ भी हित नहीं होता है। जो फल कि जिसका विपाक काल प्राप्त नहीं हुआ है, डाली

भिन्नता छे के संचित कर्मोनो थोडो नाश थवो ते निर्जरा, अने तेनो सर्वथा नाश थवो ते मोक्ष छे. विपाकजा अने अविपाकजाना भेदथी निर्जराना बे प्रकार मानवामां आवे छे उदयनुं नाम विपाक अने उदीरणानुं नाम अविपाक छे. स्थिति पूर्ण कर्या विना करेला कर्मो जे फळ आपे तेनुं नाम उदीरणा छे. संसारसागरमां अनादि काळथी गोथां खानार आत्मानी साथे क्षीर-नीर-प्रमाणे संबंधमां आवेलां शुभ अने अशुभ कर्मोनो यथायोग्य रीते पोताना समय उपर प्राप्त फळना उपभोगथी स्थितिनो क्षय थतां जे आत्माथी तेनी निवृत्ति थई जाय छे ते विपाकजा निर्जरा छे. जे कर्मनो उदयकाळ आव्यो न होय ते कर्मने औपक्रमिक-क्रिया-विशेषना प्रभावथी उदयमां लावीने खपावी देवुं तेनुं नाम अविपाकजा निर्जरा छे. जेवी रीते आंबा तथा पनसनी डाळीमां लागेलुं फळ ते पोताना समय पर पाकीने टुटी जाय छे, तेनी माफक विपाकजा निर्जरा छे. तेनाथी आत्मानुं कोई प्रकारे हित थतुं नथी. जे फळनो विपाककाळ प्राप्त

निर्जरा। विपाको निर्जरायाः कारणम्। तपोऽपि निर्जरायाः कारणं भवति। अतो द्विविधा निर्जरा भवति।

निर्जरा कर्मणः परिणामः, अतः साऽपि विपाक इति व्यपदिश्यते। तदभिप्रायेणाऽपि विपाकस्य द्वैविध्यमुच्यते, तद् यथा–विपाको द्विविधः अबुद्धिपूर्वः १, कुशलमूलश्च २। तत्राबुद्धिपूर्वः कः पदार्थः? इत्युच्यते, बुद्धिः पूर्वा यस्य स बुद्धिपूर्वः, 'कर्म शाटयामि' इत्येवंरूपा बुद्धिः प्रथमं यस्य स बुद्धिपूर्वः, न बुद्धिपूर्वोऽबुद्धिपूर्वः। ज्ञानावरणीयादिकर्मणो यदावरणादिरूपं फलं तस्मिन्

से तोडकर पाल में रख दिया जाता है, वह समय के पहिले भी पक जाता है, इसके स्थानापन्न अविपाकजा निर्जरा है। यह तपश्चर्या आदि द्वारा साध्य हुआ करती है, और इसी से आत्मकल्याण का मार्ग हाथ लगता है। जिस प्रकार विपाक निर्जरा का कारण होता है, उसी प्रकार तप भी निर्जरा का कारण होता है। इस प्रकार निर्जरा दो प्रकार होती है।

कर्म का परिणाम निर्जरा है। इस अपेक्षा से निर्जरा भी विपाक है, ऐसा व्यपदेश होता है। इस अभिप्राय से भी विपाक अबुद्धिपूर्व और कुशलमूल के भेद से दो प्रकार का माना गया है। "कर्म शाटयामि"–'मैं कर्मों की निर्जरा करूँ'–इस प्रकार की बुद्धि से प्रेरित हो जो कर्मों की निर्जरा करने में प्रवृत्ति करता है, उसका वह परिणाम–विपाक, बुद्धिपूर्व है; क्यों कि "बुद्धिः पूर्वा यस्य स बुद्धिपूर्वः"–जिस विपाक के पहिले "कर्मों की मैं निर्जरा करूँ" इस प्रकार की

નથી થયો અને ડાલી ઉપરથી તોડીને તેને ઘાસમા રાખ્યુ, તે સમય પહેલાં પણ પાકી જાય છે, તેની માફક અવિપાકજા નિર્જરા છે આ નિર્જરા તપશ્ચર્યા આદિ દ્વારા સાધ્ય થયા કરે છે, અને તે વડે કરીને આત્મ-કલ્યાણનો માર્ગ હાથમાં આવે છે જેવી રીતે વિપાક એ નિર્જરાનું કારણ હોય છે, તે પ્રમાણે તપ પણ નિર્જરાનું કારણ થાય છે આ પ્રમાણે નિર્જરા બે પ્રકારે છે

કર્મનુ જે પરિણામ તે નિર્જરા છે. એ અપેક્ષાથી નિર્જરા પણ વિપાક છે, એવો વ્યપદેશ થાય છે એ અભિપ્રાયથી પણ વિપાક અબુદ્ધિપૂર્વ અને કુશલમૂળના ભેદથી બે પ્રકારનો માનવામા આવે છે "कर्म शाटयामि"–'હું કર્મોની નિર્જરા કરૂં'–આ પ્રકારની બુદ્ધિથી પ્રેરિત થઈને જે કર્મોની નિર્જરા કરવામાં પ્રવૃત્તિ કરે છે તેનુ તે પરિણામ–વિપાક બુદ્ધિપૂર્વ છે કારણ કે "बुद्धिः पूर्वा यस्य स बुद्धिपूर्वः" જે વિપાકના પહેલાં 'કર્મોની હું નિર્જરા કરૂં'–આપ્રકારની બુદ્ધિ થાય છે, તે બુદ્ધિપૂર્વ માનવામાં

नरकतिर्यङ्मनुष्यदेवेषु विपच्यमानेऽनुभूयमाने सति यस्तस्य कर्मणो निर्जरणरूपो विपाकः स भवत्यबुद्धिपूर्वकः। अयं संसारानुबन्धी विपाकः। यस्तु द्वादशविधेन तपसा परीषहजयेन वा जातो विपाकः, स नियमेन बुद्धिपूर्वको भवति, स कुशलमूल इत्युच्यते। अयमात्मनः कल्याणकारको विपाकः। अयं हि यदा सकलकर्मक्षयलक्षणो भवति, तदा मोक्षस्य साक्षात्कारणं भवति। एवंविधनिर्जराख्पस्य विपाकस्य मोक्षं प्रति साक्षात्कारणत्वमिति जैना-

---

बुद्धि होती है वह बुद्धिपूर्व माना गया है। इसीका दूसरा नाम कुशलमूल है। इस प्रकार की बुद्धि जिस परिणाम के पूर्व में नहीं हो, वह अबुद्धिपूर्व-परिणाम है। ज्ञानावरणीय आदि कर्मों का जो आत्मिक गुणों को आवरण करनेरूप फल है, जब वह अपने समय पर नरक, तिर्यञ्च, मनुष्य और देवपर्याय में परिपक्व होकर उदय में आता है तब वह अपनी स्थिति के पूर्ण होने से अवश्य२ निर्जरित हो जाता है, यही अबुद्धिपूर्वक विपाक है। क्यों कि यह विपाकरूप कर्मकी निर्जरा बुद्धिपूर्वक नहीं हुई है, किन्तु अपने समयानुसार ही हुई है, अतः यह आत्मा का हितविधायक नहीं है, प्रत्युत संसारानुबंधी ही है। जो कर्म का विपाक १२ प्रकार के तप के आराधन से, अथवा २२ प्रकार के परीषहों के जीतने से होता है वह नियम से बुद्धिपूर्वक ही होता है, इससे ही आत्मा का कल्याण होता है, और यही जिस समय समस्त कर्मों का क्षय-स्वरूप होता है उस समय मुक्ति का साक्षात्कारण होता है। इस प्रकार निर्जरारूप विपाक में मुक्ति के प्रति साक्षात्कारणता सिद्ध है; ऐसा

આવે છે, આનું બીજુ નામ કુશલમૂળ છે. આ પ્રકારની બુદ્ધિ જે પરિણામના પૂર્વમાં નથી થઇ તે અબુદ્ધિપૂર્વ-પરિણામ છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનુ જે આત્મિક ગુણોને આવરણ કરવા રૂપ ફળ છે તે જ્યારે પોતાના સમય ઉપર નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવ પર્યાયમાં પરિપકવ થઇને ઉદય આવે છે ત્યારે તે પોતાની સ્થિતિ પૂરી થતાં અવશ્ય નિર્જરિત થઇ જાય છે-ખરી જાય છે, તે અબુદ્ધિપૂર્વ વિપાક છે કારણ કે એ વિપાક-રૂપ કર્મની નિર્જરા બુદ્ધિપૂર્વક નથી થઇ, પરન્તુ પોતાના સમય અનુસાર જ થઇ છે, તેથી તે આત્મહિતસાધક નથી, પણ સંસારાનુબંધી જ છે જે કર્મોનો વિપાક બાર પ્રકારના તપની આરાધનાથી, અથવા બાવીશ પ્રકારના પરિષહોને જીતવાથી થાય છે તે બુદ્ધિપૂર્વક હોય છે, તેથી આત્માનું કલ્યાણ થાય છે, અને તે જે સમયે સમસ્ત કર્મોના ક્ષયસ્વરૂપ થાય છે તે સમયે મુકિતનું સાક્ષાત્કારણ થાય છે આ પ્રમાણે:

गमसिद्धान्तः ।

विपाकस्य प्रतिपादकं=बोधकं श्रुतं=प्रवचनं विपाकश्रुतम् । इदमेकादशमङ्गम् । इदं च विपाकस्य शुभाशुभकर्मसम्बन्धित्वेन शुभाशुभकर्मफलभूत-वेदनारूपं विपाकं वर्णयितुं प्रस्तुतम् । वेदनारूपो विपाकोः दुःखसुखभेदेन द्विविधः । अतोऽस्य शास्त्रस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ भवतः–दुःखविपाकाख्यः, सुखविपाकाख्यश्च । तत्र प्रथमश्रुतस्कन्धे दशाध्ययनानि सन्ति, तत्र प्रथमाध्ययनं वर्णयन्निदमाद्यं सूत्रमाह—" तेणं कालेणं " इत्यादि ।

जैनसिद्धान्त का कथन है, इसमें कोई भी विरोध नहीं है।

इस विपाक का प्रतिपादन करना ही इस शास्त्र का मुख्य उद्देश है, इसलिये विपाक का प्रतिपादक होने से यह सूत्र भी " विपाकश्रुत " इसी नाम से प्रसिद्धकोटि में आया है। उदय और वेदनारूप से विपाक दो प्रकारका पहिले वर्णित हुआ है। उनमें से इस शास्त्र में अशुभ और शुभ कर्मों के फलभूत वेदनारूप विपाक का कथन किया जायगा। यह वेदनारूप विपाक भी दुःख और सुख के भेद से दो प्रकार का है। इसलिये दुःखविपाक और सुखविपाक इस नाम से यह शास्त्र दो विभागों में विभक्त हुआ है। प्रथम विभाग में दश अध्ययन हैं। उनमें से प्रथम अध्ययन का वर्णन करते हुए सूत्रकार इस आदि सूत्र का कथन करते हैं– " तेणं कालेणं " इत्यादि।

નિર્જરારૂપ વિપાકમાં મુક્તિ તરફ સાક્ષાત્કારણતા સિદ્ધ છે. એ પ્રમાણે જૈનસિદ્ધાત કહે છે, તેમાં કોઇ પ્રકારનો વિરોધ નથી.

એ વિપાકનું પ્રતિપાદન કરવું તે જ આ શાસ્ત્રનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, એટલા માટે વિપાકનું પ્રતિપાદક હોવાથી આ સૂત્ર પણ " विपाकश्रुत " એ નામથી પ્રસિદ્ધકોટિમાં આવ્યું છે ઉદય અને વેદનારૂપથી વિપાકના બે પ્રકાર પ્રથમ વર્ણવેલા છે. તેમાંથી આ શાસ્ત્રમાં અશુભ અને શુભ કર્મોનાં ફળભૂત વેદનારૂપ વિપાકનું વર્ણન કરવામા આવશે એ વેદનારૂપ વિપાકના પણ દુઃખ અને સુખના ભેદથી બે પ્રકાર છે. એટલા માટે દુ.ખવિપાક અને સુખવિપાક એ નામથી આ શાસ્ત્ર બે વિભાગમાં વહેંચાએલું છે. પ્રથમ વિભાગમાં દશ અધ્યયન છે. તેમાંથી પ્રથમ અધ્યયનનું વર્ણન કરતાં સૂત્રકાર આ પ્રથમ સૂત્રનું કથન કરે છે–' तेणं कालेणं ' ઇત્યાદિ.

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था। वण्णओ। तत्थ णं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए पुण्णभद्दे चेइए होत्था। वण्णओ। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अज्जसुहम्मे णामं अणगारे जाइसंपण्णे कुलसंपण्णे, वण्णओ, चउद्दसपुव्वी चउनाणोवगए पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव जेणेव पुण्णभद्दे चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं जाव विहरइ। परिसा निग्गया। धम्मं सोच्चा निसम्म जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया ॥ सू० १ ॥

॥ टीका ॥

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले–सामान्येऽवसर्पिणीलक्षणे चतुर्थारके इत्यर्थः, तस्मिन् समये–विशिष्टे तदेकदेशभूते हीयमानलक्षणे इत्यर्थः। सूत्रे सप्तम्यर्थे तृतीया। 'चंपा णामं णयरी' चम्पा नाम नगरी 'होत्था' आसीत्। यद्यप्यधुनाऽपि साऽस्ति, तथाप्यवसर्पिणीकालस्य हीयमानत्वात् सुधर्मस्वामिनः समये सा वक्ष्यमाणवर्णकविशिष्टा नास्तीति कृत्वा 'आसीत्' इति भूतकाल-

---

'तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था' उस काल उस समय अर्थात् अवसर्पिणी काल के चौथे आरे में चम्पा नामकी एक नगरी थी। भूतकालिक "होत्था" क्रियापद का प्रयोग इस बात को लक्ष्य में लेकर किया गया है कि–जिस प्रकार वह चंपा नगरी चौथे आरे में ऋद्धि आदि से संपन्न थी वैसी सुधर्मा स्वामी के समय नहीं रही। चंपा नगरी तो अब भी है, परन्तु पहिले

(तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा णामं णयरी होत्था) તે કાળ અને તે સમયમાં અર્થાત્–અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરાને વિષે ચમ્પા નામની એક નગરી હતી. ભૂત–કાલિક "होत्था" ક્રિયાપદનો પ્રયોગ એ વાતનું લક્ષ્ય રાખીને કરેલો છે કે જે પ્રમાણે તે ચંપાનગરી ચોથા આરામા ઋદ્ધિ આદિથી સંપન્ન હતી, તેવી સુધર્મા સ્વામીના સમયમાં રહી ન હતી. ચંપા નગરી તો હાલમાં પણ છે. પરંતુ પહેલાં જેવી નથી.

विवक्षया निर्देशः। कीदृशी सा नगरी?– इत्यत आह–' वण्णओ ' वर्णकः–अस्या वर्णनम्, स च–'रिद्धत्थिमियसमिद्धा, पमुइयजणजाणवया ' इत्यादिरौपपातिकसूत्राद् विज्ञेय इत्यर्थः। तत्र ऋद्धस्तिमितसमृद्धा–ऋद्धा=नभःस्पर्शिबहुलप्रासादयुक्ता बहुलजनसंकुला च, स्तिमिता=स्वपरचक्रभयरहिता, समृद्धा=धनधान्यादिपूर्णा, पदत्रयस्य कर्मधारयः; विभवविस्तीर्णा शान्तिसम्पन्ना चेत्यर्थः, प्रमुदितजनजानपदा – प्रमुदिताः=प्रमोदं प्राप्ताः, जनाः=नागरिकाः, जानपदाः=अशेषदेशवासिनो यस्यां सा तथा, इष्टप्रभूतवस्तुसौलभ्यात् प्रमुदितनिखिलजनेत्यर्थः। ' तत्थ णं ' तत्र खलु ' चंपाए णयरीए बहिया ' चम्पाया नगर्या बहिः=तस्या बाह्यप्रदेशे ' उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए ' उत्तरपौरस्त्ये

जैसी नहीं है। ' वण्णओ ' इसका सविस्तर वर्णन औपपातिक सूत्र में ' ऋद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइयजणजाणवया ' इत्यादि है। ' ऋद्धा ' उसमें ऊंचे ऊंचे महल थे, और वह जनसंख्या से भरी हुई थी। ' स्तिमिता ' वहां स्वचक्र परचक्र- का भय नहीं था। ' समृद्धा ' वह धन, धान्य और विभव से परिपूर्ण थी। ' पमुइयजणजाणवया ' वहां का प्रत्येक जन आनंद में सदा मग्न रहता था, दूसरे देशों से आये हुए मनुष्य वहां पर किसी भी वस्तु की अप्राप्तिजन्य कष्ट का अनुभव नहीं करते थे। वे भी सदा प्रफुल्लितचित्त रहते थे, कारण कि वहां पर जीवननिर्वाह की समस्त साधन–सामग्री बहुत ही प्रचुररूप में सुलभ थी। उस नगरी में ऐसा कोई भी स्थान नहीं था जो जनसमुदाय से व्याप्त न रहता हो।

(तत्थ णं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए पुण्णभद्दे

(वण्णओ) तेनुं सविस्तर वर्णन ओपपातिक सूत्रमां ' ऋद्धत्थिमियसमिद्धा पमुइयजणजाणवया ' इत्यादि छे (ऋद्धा) तेमां ऊंचा ऊंचा महेल हता, अने ते नगरी माणुसोथी भरपूर हती (स्तिमिता) स्वचक्र–परचक्रनो त्यां भय न हतो. (समृद्धा) धन, धान्य अने वैभवथी ते परिपूर्ण हती (पमुइयजणजाणवया) त्यांना दरेक माणुसो आनंदमां मग्न रहेता हता. बीजा देशोमांथी आवेला माणुसो आ नगरीमां कोई वस्तु विना दुःख पामता नहि, अने ते पण हमेशां प्रफुल्लित मनथी रहेता हता; कारण के अहीं जीवन–निर्वाहनी तमाम साधन–सामग्री विशेष प्रमाणमां बहुज सुलभ हती आ नगरीमां एवुं कोई पण स्थान न हतुं के ज्यां माणुसोनी वस्ती न होय.

(तत्थ णं चंपाए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए पुण्णभद्दे चेइए

दिग्भागे=ईशानकोणे, 'पुण्णभद्दे' पूर्णभद्रं=पूर्णभद्रनामकं, 'चेइए' चैत्यम्=उद्यानम्, 'होत्था' आसीत्। 'वण्णओ' वर्णकः=वर्णनम्, स च–'चिराइए, पुव्वपुरिसपण्णत्ते' इत्यादिरौपपातिकसूत्रे द्रष्टव्यः; तत्र–'चिराइए' चिरादिकं=चिरकालिकम्, अत एव–'पुव्वपुरिसपण्णत्ते' पूर्वपुरुषप्रज्ञप्तं–पूर्वपुरुषैः=प्राचीनपुरुषैः प्रज्ञप्तं=कथितम्, इदं बहुकालतः प्रसिद्धमित्यर्थः।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अंतेवासी' अन्तेवासी=शिष्यः 'अज्जसुहम्मे णामं अणगारे' आर्यसुधर्मा नामानगारो विहरतीत्यन्वयः। स कीदृशः? इत्याह–'जाइसंपण्णे' जातिसम्पन्नः=

चेइए होत्था) उस चंपा नगरी के बाह्य ईशान-कोणमें एक पूर्णभद्र नामका बहुत प्राचीन उद्यान था। (वण्णओ) इसका भी वर्णन औपपातिक सूत्र में "चिराइए पुव्वपुरिसपण्णत्ते" इत्यादि पद द्वारा किया गया है। यह उद्यान चिरकाल का बना हुआ है। पूर्वपुरुषों द्वारा इस उद्यान के बारे में अनुश्रुति चली आ रही है, अर्थात् यह उद्यान बहुत कालसे प्रसिद्ध है।

(तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अज्जसुहम्मे णामं अणगारे जाइसंपण्णे कुलसंपण्णे, वण्णओ, चउद्दसपुव्वी चउनाणोवगए पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव जेणेव पुण्णभद्दे चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, अहापडिरूवं जाव विहरइ) एक समय की बात है कि–भगवान महावीर के शिष्य श्री–आर्य–सुधर्मा स्वामी अनगार उसी अवसर्पिणी काल के उसी चौथे आरे में तीर्थंकरों की परंपरा से विहार करते हुए उस उद्यान में अपने ५०० शिष्यों सहित पधारे। वह कैसे थे? सो कहते हैं–जातिसंपन्न

होत्था) આ ચંપાનગરીની બહાર ઇશાનકોણમાં એક પૂર્ણભદ્ર નામનો બહુજ પ્રાચીન બગીચો હતો. (वण्णओ) તેનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાં 'चिराइए पुव्वपुरिसपण्णत्ते' ઇત્યાદિ પદો વડે કર્યું છે આ ઉદ્યાન બહુ લાંબા સમયનો બનેલો છે.

(तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी अज्जसुहम्मे णामं अणगारे जाइसंपण्णे कुलसंपण्णे, वण्णओ, चउद्दसपुव्वी चउनाणोवगए पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे जाव जेणेव पुण्णभद्दे चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अहापडिरूवं जाव विहरइ) એક સમયની વાત છે કે ભગવાન મહાવીરના શિષ્ય શ્રીઆર્યસુધર્મા સ્વામી તે અવસર્પિણી કાળના તે ચોથા આરામાં તીર્થંકરોની પરંપરાથી વિહાર કરતા તે ઉદ્યાન–બગીચામાં પોતાના ૫૦૦ શિષ્યો સહિત

सुविशुद्धमातृवंशयुक्तः, 'कुलसंपण्णे' कुलसम्पन्नः-कुलं=पैतृकः पक्षस्तत्सम्पन्नः, उत्तमपैतृकपक्षयुक्त इत्यर्थः। 'वण्णओ' वर्णकः=वर्णनम्, स चान्यत्रोक्तः- 'वलसंपण्णे, विणयसंपण्णे, लाघवसंपण्णे, ओयंसी, तेयंसी, वयंसी, जसंसी. जियकोहमाणमायालोहे, जीवियासामरणभयविप्पमुक्के' इत्यादि। अस्य व्याख्या-वलसम्पन्नः=वलयुक्तः, लाघवसम्पन्नः-लाघवं=द्रव्यतः स्वल्पोपधित्वं भावतो गौरवत्रयनिवारणं च, तत्सम्पन्नः, ओजस्वी-ओजः=तपःप्रभृतिप्रभावात् समुत्थतेजः, तद्वान्; तेजस्वी=तेजोलेश्यादिमान्, वचस्वी-वचः=आदेयं वचनं-सकलप्राणिगणहितसम्पादकं निरवद्यवचनं, तद्वान् इत्यर्थः, यशस्वी = यशोयुक्तः,

---

थे-जिनका मातृपक्ष विशुद्ध था, कुलसंपन्न थे-जिनका पितृपक्ष निर्मल था। शास्त्रों में इनका वर्णन इस प्रकार आता है—"वलसंपण्णे, विणयसंपण्णे, लाघव-संपण्णे, ओयंसी तेयंसी, वयंसी, जसंसी, जियकोहमा-णमायालोहे, जीवियासा-मरणभयविप्पमुक्के" इत्यादि। वे आर्य सुधर्मा स्वामी अनगार वलयुक्त, विनयसंपन्न तथा लाघवगुणविशिष्ट थे। द्रव्य और भाव की अपेक्षा लाघव दो प्रकार का होता है। अत्यंत अल्प उपधि रखना यह द्रव्य की अपेक्षा लाघवगुण है, तीन गौरवों से रहित होना भाव की अपेक्षा लाघवगुण है। तपश्चर्या आदि के प्रभाव से जो तेज प्रकट होता है वह ओज, तथा तेजोलेश्या से उद्भूत शारीरिक चमक तेज कहलाती है, श्री सुधर्मा स्वामी इन दोनों से समन्वित थे। ओजस्वी थे और तेजस्वी भी थे। वे वचस्वी थे-उनके वचनों के प्रति समस्त प्राणियों के हृदय में स्नेह था, क्यों कि उनके

પધાર્યા છે તે કેવા હતા? તે કહે છે:-જાતિસંપન્ન હતા-જેનો માતૃપક્ષ વિશુદ્ધ હતો, કુળસંપન્ન હતા-જેનો પિતૃપક્ષ નિર્મલ હતો. શાસ્ત્રોમાં તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે આવે છે-'वलसंपण्णे विणयसंपण्णे, लाघवसंपण्णे, ओयंसी, तेयंसी, वयंसी, जसंसी, जियकोहमाणमायालोहे, जीवियासामरणभयविप्पमुक्के' ઇત્યાદિ, તે આર્ય સુધર્મસ્વામી અણગાર બલયુક્ત, વિનયસંપન્ન તથા લાઘવગુણવિશિષ્ટ હતા, દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષા લાઘવ બે પ્રકારનું છે બહુજ થોડી ઉપધિ-ઉપકરણ રાખવું તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લાઘવગુણ છે ત્રણ ગૌરવથી રહિત થવું તે ભાવની અપેક્ષાએ લાઘવગુણ છે. તપશ્ચર્યા આદિના પ્રભાવથી જે તેજ પ્રગટ થાય છે તે ઓજ, તથા તેજોલેશ્યાથી ઉત્પન્ન શારીરિક પ્રકાશ તે તેજ કહેવાય છે, શ્રીસુધર્મા સ્વામી એ બન્નેથી સમન્વિત હતા એટલે ઓજસ્વી અને તેજસ્વી હતા. વચસ્વી હતા-તેમના વચનો પર તમામ પ્રાણિઓના હૃદયમાં સ્નેહ હતો, કે તેમના તે વચનોથી સૌનુ સદા હિત થતું હતું, કોઇપણ વખત તેઓ સાવદ્ય

जितक्रोधमानमायालोभः=क्रोधादिकषायविजयीत्यर्थः, जीविताऽऽशामरणभयविप्रमुक्तः, पुनस्तद्वर्णनमाह – 'चउद्दसपुव्वी' चतुर्दशपूर्वी = चतुर्दशपूर्वधारी 'चउनाणोवगए' चतुर्ज्ञानोपगतः= केवलवर्जितमत्यादिचतुर्ज्ञानवान्, 'पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिवुडे' पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं संपरिवृतः 'पुव्वाणुपुव्विं' पूर्वानुपूर्व्या = तीर्थकरोक्तपरम्परया, 'चरमाणे' चरन्=विहरन् 'जाव' यावत्– ग्रामानुग्रामं द्रवन्नित्यर्थः, 'जेणेव पुण्णभद्दे चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता' यत्रैव पूर्णभद्रं चैत्यं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य 'अहापडिरूवं' यथाप्रतिरूपं= साधुकल्प्यम् 'जाव' यावत्, यावच्छब्देन – अवग्रहम्=आज्ञाम् अवगृह्य संयमेन तपसा चात्मानं भावयन् – इत्यर्थस्य संग्रहः, 'विहरइ' विहरति ।

'परिसा निग्गया' परिषन्निर्गता=श्रीसुधर्मस्वामिनं वन्दितुं धर्मकथा–

उन वचनों से सदा हित होता था, कभी वे सावद्य वचन नहीं बोलते थे। वे यशस्वी थे–उनका यश सर्वत्र प्रसिद्ध था। वे मुनिराज क्रोध, मान, माया और लोभ के सर्वथा विजयी थे। उन्हें न जीवन से मोह था और न मरण से भय ही, जीवन और मरण के प्रति उनके हृदय में सदा समभाव था। न वे जीविताशंसी थे और न मरणाशंसी ही। ये ग्यारह अंग और चौदह पूर्व के धारी, तथा मतिज्ञान, श्रुतज्ञान अवधिज्ञान और मनःपर्ययज्ञान, इन चार ज्ञानों से सुशोभित थे।

उस उद्यान में पधार कर मुनिकल्प के अनुसार अवग्रह–आज्ञा लेकर उतरे, और तप–संयम से अपनी आत्माको भावित करते हुए विचरने लगे।

વચન બોલતા નહિ. તે યશસ્વી હતા–તેમનું યશ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ હતું. તે મુનિરાજે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભને સર્વથા જીતી લીધા હતા તેમને જીવન ઉપર મોહ કે મરણ પ્રતિ ભય ન હતો. જીવન અને મરણ પ્રતિ તેમના હૃદયમાં હમેશાં સમભાવ હતો. તે જીવિતાશંસી ન હતા અને મરણાશંસી પણ ન હતા. તે અગિયાર અંગ અને ચૌદ પૂર્વોનાં જ્ઞાન ધરાવનાર, તથા મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને મનઃપર્યયજ્ઞાન, એ ચાર જ્ઞાનોથી સુશોભિત હતા.

તે ઉદ્યાનમાં પધારીને મુનિકલ્પ અનુસાર અવગ્રહ–આજ્ઞા લઈને ઉતર્યા, અને તપ–સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિચરવા લાગ્યા.

(परिसा निग्गया) ચંપાનગરીના નિવાસી જનોને 'સુધર્મા સ્વામી આ ઉદ્યાનમાં પધાર્યા છે' તેવા ખબર મળ્યા કે એટલામાં પરિષદ (માણસોનો સમુદાય)

श्रवणार्थं च परिषद्=वृन्दरूपेण जनसंहतिर्नगरान्निर्गता=निःसृता, पञ्चविधाभिगमपुरस्सरं तत्र समागताच। एवमत्र योजना-धर्मः कथितः=तेन सुधर्मस्वामिना धर्म उपदिष्टः। 'धम्मं सोच्चा निसम्म जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया' धर्मं श्रुत्वा निशम्य यस्या एव दिशः परिषत् प्रादुर्भूता=आगता तामेव दिशं प्रतिगता॥ सू. १॥

(परिसा निग्गया) चंपानगरी के निवासियों को ज्यों ही सुधर्मा स्वामी के उस उद्यान में आने की खबर मिली कि इतने में ही जनपरिषद् उनकी वंदना और उनसे धर्म श्रवण करने के लिये बडी उमंग से अपने २ स्थान से प्रस्थान कर उस उद्यान में पांच प्रकार के अभिगमपूर्वक एकत्रित हुई। सुधर्मास्वामी ने आई हुई उस परिषद् को धर्मदेशना दी। (धम्मं सोच्चा निसम्म जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया) धर्म सुनकर परिषद् के जन अपने २ स्थान पर गये।

भावार्थ—अवसर्पिणी काल के चतुर्थ आरे में चंपा नाम की एक नगरी थी, जो अपनी अनुपम कांति और प्रभाव से प्रसिद्ध थी, जिस में आकाशतलचुम्बी बडे २ सुन्दर महल और मकान बने थे। जहां की जनता हरएक प्रकार से संपन्न और सुखी थी। शांति का जहां एकछत्र राज्य छाया हुआ था। जिस में ऐसा कोई सा भी स्थान नहीं था जो निर्जन हो। हरतरह से यह नगरी सुखी और लक्ष्मी से हरी-भरी थी। इसके बाहर ईशान-कोण में एक बहुत प्राचीन पूर्णभद्र नामका मनोहर उद्यान था, जो देखने-

તેમને વંદના તેમજ તેમનાથી ધર્મ સાંભળવા માટે બહુજ ઉમંગથી પોતાના સ્થાનથી પ્રયાણ કરીને તે ઉદ્યાનમાં પાંચ પ્રકારના અભિગમ-પૂર્વક એકત્ર થઇ. સુધર્માસ્વામીએ આવેલી આ પરિષદને ધર્મદેશના આપી (धम्मं सोच्चा निसम्म जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया) ધર્મ સાંભળીને તે પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને ગઇ.

ભાવાર્થ—અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં ચંપા નામની એક નગરી હતી, જે પોતાની અનુપમ કાંતિ અને પ્રભાવથી પ્રસિદ્ધ હતી જેમાં આકાશનો સ્પર્શ કરતા હોય તેવા મોટા મોટા સુન્દર મહેલ અને મકાન બનેલા હતાં ત્યાંની જનતા તમામ પ્રકારથી સંપન્ન અને સુખી હતી. શાંતિનું જ્યાં એકછત્ર રાજ્ય હતું જેમાં માણસ-વસ્તી વિનાનું કોઇ પણ સ્થાન ખાલી ન હતું. તમામ પ્રકારથી આ નગરી સુખી અને લક્ષ્મીથી હરી-ભરી હતી તે નગરીની બહાર ઈશાન કોણમાં બહુજ પ્રાચીન પૂર્ણભદ્ર નામનો મનોહર ઉદ્યાન (બગીચો) હતું, જે ઉદ્યાન

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं अज्जसुहम्मस्स अंतेवासी अज्जजंबू णामं अणगारे सत्तुस्सेहे जहा गोयमसामी तहा जाव झाणकोट्ठोवगए विहरइ। तए णं अज्जजंबू णामं अणगारे जायसड्ढे जाव जेणेव अज्जसुहम्मे अणगारे तेणेव उवागए, तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता जाव पज्जुवासइ, पज्जुवासित्ता एवं वयासी–जइ णं भंते! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दसमस्स अंगस्स पण्हावागरणाणं अयमट्ठे पण्णत्ते, एक्कारसमस्स णं भंते! अंगस्स विवागसुयस्य समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते?। तए णं

वालों के मन को अपनी ओर बलात् आकृष्ट कर लेता था। जहां छह ऋतुओं का निवास जनता को सब प्रकारसे सुखित और शांति प्रदान करता रहता था। एक समय की बात है कि–ग्रामानुग्राम विहार करते हुए श्री सुधर्मा स्वामी, जो कि अनेक गुण–गणोंसे मण्डित, शांत, दांत और चतुर्दशपूर्वके धारी थे, उस उद्यान में अपने ५०० शिष्यों सहित पधारे। नगरनिवासियों को ज्योंही इस उद्यान में सुधर्मा स्वामी के पधारनेकी खबर पडी त्योंही नागरिक जन सब के सब उनके वंदन, दर्शन एवं उनसे धर्मश्रवण करने के निमित्त बडी ही उत्कंठा से वहां पर आये, सुधर्मा स्वामीने धर्मका उपदेश दिया, उपदेश सुनकर वे सब अपने अपने स्थान गये॥ सू० १ ॥

(બગીચો) જોનાર માણસના મનને પોતાની તરફ આકર્ષણ કરતું હતું. જ્યાં છ ઋતુઓ નગરીની પ્રજાને સર્વ પ્રકારે સુખ અને શાંતિ આપતી હતી. એક સમયની વાત છે કે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા શ્રીસુધર્માસ્વામી કે જે અનેક ગુણ–ગણોથી શોભતા, શાંત, દાંત, અને ચૌદ પૂર્વના ધારણ કરનાર હતા તેઓ તે ઉદ્યાનમાં પોતાના પાંચસો શિષ્યો સહિત પધાર્યા. નગરનિવાસીઓને જે વખતે આ ઉદ્યાનમાં સુધર્મા સ્વામીના પધારવાની ખબર પડી તેજ વખતે નગરીના તમામ માણસો તેમને વંદન, દર્શન અને તેમના પાસેથી ધર્મશ્રવણ કરવાના નિમિત્તથી બહુજ ઉત્કંઠાથી ત્યાં ગયા. સુધર્મા સ્વામીએ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, ઉપદેશ સાંભળી તે સૌ પોતપોતાના સ્થાન પર ગયા. (સૂ૦ ૧)

अज्जसुहम्मे अणगारे जंबू-अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू! समणेणं जाव संपत्तेणं एक्कारसमस्स अंगस्स विवागसुयस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता, तं जहा-दुहविवागा य, सुहविवागा य ॥ सू० २ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'अज्जसुहम्मस्स' आर्यसुधर्मणः=आर्यस्य सुधर्मस्वामिनोऽनगारस्य 'अंतेवासी' अन्तेवासी=शिष्यः, 'अज्जजंबू णामं अणगारे' आर्यजम्बूर्नामाऽनगारः, अस्य 'विहरती'-त्यत्रान्वयः। स कीदृशः? इत्याह-'सत्तुस्सेहे' सप्तोत्सेधः=सप्तहस्तप्रमाणशरीर इत्यर्थः। 'जहा गोयमसामी तहा' यथा गौतमस्वामी तथा=गौतमस्वामी प्रथमगणधरो यथा भगवतीसूत्रे वर्णितस्तथायं वर्णनीय इत्यर्थः, 'जाव' यावत्' यावच्छब्देन-'समचउरंससंठाणसंठिए, वज्जरिसहनारायसंघयणे, कणगपुलगनिघसपम्हगोरे, उग्गतवे, दित्ततवे तत्ततवे, महातवे, उराले, घोरे, घोर-

"तेणं कालेणं" इत्यादि।

(तेणं कालेणं तेणं समएणं अज्जसुहम्मस्स अंतेवासी अज्जजंबू णामं अणगारे) उस काल में और उस समय में आर्य सुधर्मा स्वामी के शिष्य श्रीजम्बूस्वामी कि जिनके (सत्तुस्सेहे) शरीर की उंचाई सात हाथ की थी (जहा गोयमसामी तहा जाव) भगवती सूत्र में प्रथम गणधर श्रीगौतमस्वामी का जिस प्रकार वर्णन किया गया है इसी प्रकार इनका भी वर्णन समझना चाहिये। सूत्रस्थ "जाव" यह पद "समचउरंससंठाणसंठिए, वज्जरिसहनारायसंघयणे, कणगपुलगनिघसपम्हगोरे, उग्गतवे, दित्ततवे, तत्ततवे महातवे, उराले, घोरे घोरव्वए, घोरगुणे,

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ.

(तेणं कालेणं तेणं समएणं अज्जसुहम्मस्स अंतेवासी अज्जजंबू णामं अणगारे) તે કાળમા અને તે સમયમાં આર્ય સુધર્મા સ્વામીના શિષ્ય શ્રીજંબૂ સ્વામી હતા. તેમના શરીરની ઉંચાઇ સાત હાથ હતી ભગવતી સૂત્રમાં પ્રથમ ગણધર શ્રી ગૌતમ સ્વામીનુ જે પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે. તે પ્રમાણે જંબૂ સ્વામીનું વર્ણન સમજવું જોઇએ. સૂત્રમાં 'जाव' એ પદ 'समचउरंससंठाणसंठिए, वज्जरिसहनारायसंघयणे, कणगपुलगनिघसपम्हगोरे, उग्गतवे, दित्ततवे, तत्ततवे, महातवे, [illegible], घोरे, घोरव्वए, घोरगुणे, घोरतवस्सी, घोरबंभचेरवासी, उच्छूढसरीरे

व्वए, घोरगुणे, घोरतवस्सी, घोरबंभचेरवासे, उच्छूढसरीरे, संखित्तविउलतेउलेस्से, उड्ढंजाणू, अहोसिरे, कयंजलिपुडे, उक्कुडासणे' इत्येषां संग्रहः। अस्य व्याख्या– समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः–समाः=तुल्याः–अन्यूनाधिकाः, चतस्रोऽस्रयः=हस्त-पादोपर्यधोरूपाश्चत्वारोऽपि विभागाः (शुभलक्षणोपेताः) यस्य संस्थानस्य तत् समचतुरस्रं=तुल्यारोहपरिणाहं, तच्च संस्थानम्=आकारविशेष इति समचतुरस्र-संस्थानम्, तेन संस्थितः–समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः। तथा वज्रर्षभनाराचसंह-ननः–नाराचम्=उभयतो मर्कटबन्धः, ऋषभः=तदुपरि वेष्टनपट्टाकृतिकोऽस्थिविशेषः, वज्रं=कीलिकाऽस्थि –उभयमस्थि दृढीकर्तुं तद्वेधकमस्थि, तेषां समाहारः, तद्रूपं संहननम्=अस्थ्नां बन्धविशेषो यस्य स वज्रर्षभनाराचसंहननः। कनकपुलकनिकष-

---

घोरतवस्सी, घोरबंभचेरवासी, उच्छूढसरीरे संखित्तविउलतेउलेस्से, उड्ढंजाणू, अहोसिरे, कयंजलिपुडे उक्कुडासणे" इन सब विशेषणों का सूचक है। इन सबका अर्थ इस प्रकार है– वे आर्य जम्बूस्वामी अनगार समचतुरस्रसंस्थानविशिष्ट थे। जिसमें हस्त, पाद, एवं ऊपर और नीचे के शरीर के विभाग न न्यून हो और न अपने प्रमाण से अधिक ही हो, वह समचतुस्रसंस्थान है। छह संस्थानों में से यह प्रथम संस्थान है। वज्रर्षभनाराचसंहनन से वे युक्त थे। आजू-बाजू दोनों ओर मर्कटबंध का नाम नाराच, उसके ऊपर वेष्ठनपट्टककी आकृति जैसी जो हड्डीविशेष है वह ऋषभ, दोनों हड्डियों को दृढ करने के लिये कील जैसी हड्डी का नाम वज्र है। इस संहनन में वज्र के समान हाड, वज्र के समान वेष्ठन और वज्र के समान कीलियां होती हैं। यह सब से उत्तम प्रकारका शरीर का बांधा है। इसमें

संखित्तविउलतेउलेस्से, उड्ढंजाणू, अहोसिरे, कयंजलिपुडे, उक्कुडासणे' આ સર્વ વિશેષણોના સૂચક છે. તે સર્વનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–તે આર્ય જમ્બૂ-સ્વામી અણગાર સમચતુરસ્રસંસ્થાનવિશિષ્ટ હતા. હાથ, પગ તથા ઉપર અને નીચેના શરીરનો કોઇપણ ભાગ પોતાના પ્રમાણથી ન્યૂનાધિક ન હોય તે સમચતુરસ્રસંસ્થાન કહેવાય છે છ સંસ્થાનોમા એ પ્રથમ સંસ્થાન છે. વજ્રઋષભનારાચસંહનનથી તે યુક્ત હતા. આજુ-બાજુ બન્ને તરફ જે મર્કટબંધ તેનું નામ નારાચ છે, તેના ઉપર વેષ્ટનપટ્ટકની આકૃતિ જેવું જે હાડકું હોય છે તે ઋષભ છે, બન્ને હાડકાંઓને મજબૂત કરવા માટે કીલ–ખીલા જેવા હાડકાનું નામ વજ્ર છે. આ સંહનનમાં વજ્ર સમાન હાડકાં, વજ્ર સમાન વેષ્ટન–આચ્છાદાન અને વજ્ર સમાન ખીલીઓ હોય છે. એ સૌથી ઉત્તમ પ્રકારના શરીરના બાંધા છે. તેમાં આજુબાજુનાં બન્ને હાડકાં પરસ્પરમાં

पद्मगौरः-कनकस्य=सुवर्णस्य, पुलकः=खण्डं तस्य निकषः=शाणनिघृष्टरेखा, 'पद्म' शब्देन पद्मकिञ्जल्कं गृह्यते, पद्मं=पद्मकिञ्जल्कं च तद्वद् गौर इति। यद्वा-कनकस्य=सुवर्णस्य पुलकः=सारो वर्णातिशयस्तत्प्रधानो यो निकषः=शाणनिघृष्टसुवर्णरेखा, तस्य यत् पक्ष्म=बहुलत्वं तद्वद् गौरः-शाणनिघृष्टाऽनेकसुवर्णरेखावच्चाकचिक्ययुक्तगौरशरीरः। उग्रतपाः-उग्रं=विशुद्धं प्रवृद्धपरिणामवत्त्वात्, पारणादौ विचित्राभिग्रहवत्त्वाच्च अप्रधृष्यं तपः=अनशनादि द्वादशविधं यस्य स

आजू-बाजू के दोनों हाड परस्पर में जुडे हुए रहते हैं। इन दोनों को आरपार जोडने वाली वज्रखील होती है। इनका शारीरिक सौन्दर्य भी सुवर्ण के भीतरी भाग की, कसोटी पर कसी गई रेखा के समान अधिक उज्ज्वल और कमल के केसर के तुल्य चमकीला एवं गौरवर्ण का था। कसौटी पर सुवर्ण की रेखा जैसे अधिक उज्ज्वल और चमकीली नजर आती है, और कमल के केसर जैसे अधिक मनोमोहक होता है, ये दोनों वस्तुएँ पीतवर्ण गौरवर्ण होती हैं, जैसे इनमें अधिक कांति रहती है उसी प्रकार जम्बूस्वामी का शरीर भी अधिक सतेज और चमकीला था। अतिशय अर्थ में भी 'पुलक' शब्द का प्रयोग होता है। शाण पर बार २ एक ही जगह सोने की मिली हुई रेखाएँ जिस प्रकार अधिक से अधिक चमकीलीं होतीं हैं उसी प्रकार उनका वह शरीर भी अधिक से अधिक चमकता था, गौरवर्णयुक्त वह शरीर भी खूब जगमगाता था। अनशन आदि १२ बारह प्रकार की तपस्या करने में उनके परिणाम सदा उत्तरोत्तर वृद्धियुक्त रहा करते थे, तथा पारणाके

જોડાએલા રહે છે એ બન્નેને આરપાર જોડનારી વજ્ર ખીલી હોય છે તેનું શારીરિક સૌન્દર્ય પણ સોનાના અંદરના ભાગને કસોટી પર કસતા જે રેખા દેખાય છે તેના સમાન અધિક ઉજ્જ્વલ અને કમલના કેસર તુલ્ય ચમકતું એ પ્રમાણે ગૌર વર્ણનું હતું. એ બન્ને વસ્તુ પીતવર્ણ અને ગૌરવર્ણજ હોય છે જેવી તેમા બહુજ કાંતિ રહે છે, એ પ્રમાણે જંબૂ સ્વામીનુ શરીર પણ અધિક તેજસ્વી અને પ્રકાશમાન હતું અતિશય અર્થમા પણ 'पुलक' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે કસોટીના પથ્થર પર વારવાર એકજ જગ્યાએ મળેલી સોનાની રેખાઓ જે પ્રમાણે અધિકથી અધિક, ચમકતી હોય છે તે પ્રમાણે તેમનુ શરીર પણ વધારેમા વધારે ચમકતુ હતું, ગૌરવર્ણયુકત તે શરીર પણ ખૂબ પ્રકાશતું હતું અનશન આદિ બાર પ્રકારની તપસ્યા કરવામા તેમના મનના પરિણામ હંમેશા ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિયુક્ત રહ્યા કરતા, તથા પારણાના દિવસે પણ

तथा, तीव्रतपोधारीत्यर्थः; दीप्ततपाः=दीप्तं कर्मवनदाहकत्वेनाग्निवज्ज्वलत्तेजस्कं तपो यस्य स तथा, तप्ततपाः-तप्तं=तापितं तपो येन स तप्ततपाः। तादृशं तपस्तप्तं, येन ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्म भस्मीभवति, कर्मनिर्जरणार्थं तपस्यावानित्यर्थः। महातपाः-महत्=बृहत् प्रशस्तं वा तपो यस्य स तथा। उदारः=सकलजीवैः सह मैत्रीभावात्। घोरः=परिषहोपसर्गकषायशत्रुप्रणाशविधौ भयानकः। घोरव्रतः-घोरं=कातरैर्दुश्चरं व्रतं=सम्यक्त्वशीलादिकं यस्य स तथा। घोरतपस्वी=घोरैः तपोभिः

दिवस में भी वे अनेक प्रकारके अभिग्रह करते थे, इसलिये उनकी तपस्या में किसी भी प्रकार से हीनता नहीं आने पाती थी, इसलिये वे उग्रतपस्वी थे-तीव्र तपों के तपने वाले थे। कर्मरूपी वन का विनाशक होने से अग्नि की तरह उनका तप अधिक प्रज्वलित था। अग्नि जिस प्रकार वन को भस्मसात् करती हुई आगे २ अधिक सतेज होती है, ठीक इसी प्रकार इनकी तपश्चर्या भी कर्मरूपी वन को दग्ध करने में प्रदीप्त थी। उनकी तपस्या से ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मों की प्रतिक्षण निर्जरा होती थी। इससे अविपाक-निर्जरा के वे अधिकरूप में धनी थे, यह बात स्पष्ट होती है। तपश्चर्या उनकी बृहत् एवं प्रशस्त थी। समस्त संसारी जीवों के साथ उनका मैत्रीभाव था। वे परीषह और उपसर्गों के विजयी थे। कषायरूप शत्रुओं के मर्दन करने में वे अतिशय धीर थे। कायरों से दुश्चर सम्यत्त्व एवं शील आदि व्रतों के वे आराधक थे। वे घोरतपस्वी

અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ તે કરતા હતા, તેથી તેમની તપસ્યામાં પણ કોઇ પ્રકારની ખામી-ઉણપ આવતી નહિ, તેથી તે ઉગ્રતપસ્વી હતા. તીવ્ર તપોના કરનારા હતા. કર્મરૂપી વનના વિનાશક હોવાથી અગ્નિ પ્રમાણે તેમનું તપ અધિક પ્રજવલિત હતું. અગ્નિ જે પ્રમાણે વનને બાળી ભસ્મ કરી નાંખીને આગળ આગળ સતેજ થતો જાય છે તે પ્રમાણે તેમની તપશ્ચર્યા પણ કર્મરૂપી વનને બાળવામાં પ્રદીપ્ત હતી. તેમની તપસ્યાથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોની પ્રતિક્ષણ નિર્જરા થતી હતી, તે કારણથી અવિપાક નિર્જરાના અધિક રૂપમાં ધનિક હતા, એ વાત સ્પષ્ટ છે. તેમની તપશ્ચર્યા વિશેષ એવં વખાણવા લાયક હતી. સર્વ સંસારી જીવોની સાથે તેમને મૈત્રીભાવ હતો. તેમણે પરિષહો અને ઉપસર્ગો પર વિજય મેળવ્યો હતો. કષાયરૂપ શત્રુઓનું મર્દન કરવામાં તેઓ અતિશય ધીર પુરુષ હતા. કાયર જીવોને કઠિન જણાતા સમ્યક્ત્વ અને શીલ આદિ વ્રતોના તે આરાધક હતા. ઘોરતપસ્વી હતા. ઘોરબ્રહ્મચારી હતા. બ્રહ્મચર્ય

तपस्वी। घोरब्रह्मचर्यवासी–घोरम्=अल्पसत्त्वदुश्चरत्वेन दारुणं यद् ब्रह्मचर्यं, तत्र वस्तुं शीलं यस्य स तथा, उच्छूढशरीरः–उच्छूढं=त्यक्तं शरीरं=शरीरशोभाकरणं येन स तथा, शोभनार्थशरीरसंस्कारपरित्यागीत्यर्थः। संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः–संक्षिप्ता= शरीरान्तर्गतत्वेन संकुचिता, विपुला=विस्तीर्णा–अनेकयोजनपरिमितक्षेत्रगतवस्तु- भस्मीकरणसमर्था तेजोलेश्या=विशिष्टतपोजनितलब्धिविशेषसमुत्पन्नतेजोज्वाला यस्य स तथा, शरीरान्तर्लीनतेजोलेश्यावानित्यर्थः। ऊर्ध्वजानुः– ऊर्ध्वे जानुनी यस्य स तथा। अधःशिराः=नतमस्तकः, इतस्ततश्चक्षुर्व्यापारं निवर्त्य नियमितभूमिभागनियतदृष्टिरित्यर्थः। कृताञ्जलिपुटः=मस्तकन्यस्तसंपुटीकृतहस्तः। उत्कुटासनः=उत्कुटं=भूमावलग्नपुतम् आसनं यस्य स तथा, भूमदेशास्पृष्ट- पुततयोपविष्टः। ध्यानकोष्ठोपगतः–ध्यानं=धर्मध्यानं शुक्लध्यानं च, तदेव कोष्ठः=

थे, घोरब्रह्मचारी थे–ब्रह्मचर्य जैसे महान कठिन व्रत के मन, वचन, और काया से पालन करने वाले थे। शारीरिक शोभा की ओर उनका बिलकुल भी लक्ष्य नहीं था। शरीर के भीतर ही उन्हों ने तेजोलेश्या को संवृत कर रखा था, बाहर में उसका उन्होंने कहीं पर भी किसी भी समय उपयोग नहीं किया। इस लेश्या की प्राप्ति जीवों को विशिष्ट तपस्या द्वारा ही होती है। यह तेजोलेश्या अनेक योजनतक क्षेत्रस्थ वस्तुओं का संहार करनेवाली होती है। दोनों घुटनों को ऊंचे करके नतमस्तक होकर रहते थे। मस्तक पर इन्होंने अंजली कर रखी थी। वे उत्कुटासन वाले थे–जिस आसन में बैठक जमीन को स्पर्श नहीं करती है, किन्तु दानों पैरों के सहारे बैठा जाता है उसका नाम उत्कुट–आसन है। तथा जिस प्रकार कोठे के भीतर रखा हुआ धान्य आदि जहां–तहां बिखर

જેવા મહાન વ્રતનું મન, વચન અને કાયાથી પાલન કરનાર હતા. શારીરિક શોભા તરફ તેમનું બિલકુલ લક્ષ જ ન હતું, શરીરની અંદરજ તેમણે તેજોલેશ્યાને ગોપવી રાખી હતી, બહારમાં તેમણે તેનો કોઇ સ્થળે અને કોઇ સમયે ઉપયોગ કર્યો ન હતો. આ લેશ્યાની પ્રાપ્તિ જીવોને વિશિષ્ટ તપસ્યા દ્વારાજ પ્રાપ્ત થાય છે. આ તેજોલેશ્યા અનેક યોજન સુધી ક્ષેત્રસ્થ વસ્તુઓનો સંહાર કરનારી હોય છે. તેઓ બન્ને ઘુટણોને ઉંચે રાખી નતમસ્તક થઇને રહેતા હતા તેમણે મસ્તક–માથાપર અંજલી કરી (બે હાથ જોડેલા રાખી) હતી તે ઉત્કુટાસનવાળા હતા. જે આસનમાં બેઠક જમીનનો સ્પર્શ કરતી નથી પરંતુ બન્ને પગના આધારે બેસાય છે, તેનું નામ ઉત્કુટાસન છે તથા જે પ્રમાણે કોઠારમાં રાખેલું અનાજ આદિ જ્યાં ત્યાં ખરાબ થઇને

कुशूलो ध्यानकोष्ठः, तमुपगतो ध्यानकोष्ठोपगतः, यथा कोष्ठगतं धान्यं विकीर्णं न भवति, तथैव ध्यानत इन्द्रियान्तःकरणवृत्तयो बहिर्न यान्तीति भावः, नियन्त्रितचित्तवृत्तिमानित्यर्थः । 'विहरइ' अत्रैवं योजना—संयमेन तपसा चाऽऽत्मानं भावयन् विहरति=आस्ते स्म ।

ततः खलु आर्यजम्बूनामाऽनगारो यत्रैवार्यसुधर्माऽनगारस्तत्रैवोपागत इत्यन्वयः। स जम्बूनामाऽनगारः कीदृशः? इत्याह—'जायसड्ढे' जातश्रद्धः—जाता= प्रागभूता, संप्रति सामान्येन प्रवृत्ता, श्रद्धा=तत्त्वनिर्णयविषयिका वाञ्छा

कर खराब नहीं हो सकता है तथा सुरक्षित बना रहता है, ठीक इसी प्रकारसे जिनकी इन्द्रिय और मनकी वृत्ति धर्म और शुक्ल ध्यान के बल से बाह्य व्यापार से निवृत्त होकर अन्तर्मुखी बनी हुई थी । इस प्रकार उग्रतपस्यावाले, दीप्ततपवाले, तप्ततपवाले, महातपवाले, उदार—सभी जीवों के साथ मैत्री रखने वाले, घोर और घोरव्रतवाले, घोरगुणवाले, घोरतपस्यावाले, घोरब्रह्मचर्यव्रतवाले, उच्छूढशरीरवाले—शरीर की ममता नहीं करनेवाले, विपुल तेजोलेश्या का संवरण करनेवाले, ऊर्ध्वजानुसंपन्न, अधोमस्तकयुक्त, अञ्जलिविशिष्ट और ध्यानस्थ होकर संयम और तपसे आत्मा को भावित करते हुए विराजमान थे ।

वे श्री आर्यजम्बू-स्वामी अनगार ग्यारहवें अंग के भाव पूछने के अभिप्राय से जहाँ श्री सुधर्मास्वामी विराजमान थे वहाँ पर पहुँचे। वे (जम्बू स्वामी) कैसे थे? सो कहते हैं— "जायसड्ढे"

વિખરાઇ નહિ જતાં સુરક્ષિત રહે છે, તેજ પ્રમાણે જેની ઇન્દ્રિયો અને મનની વૃત્તિ, ધર્મ અને શુકલ ધ્યાનના બળથી બહારના વ્યાપારથી નિવૃત્ત થઇને અન્તર્મુખી બની રહી હતી. એ પ્રમાણે ઉગ્રતપસ્યાવાળા, દીપ્તતપવાળા, તપ્તતપવાળા, મહાતપવાળા, ઉદાર–સહુ જીવોની સાથે મૈત્રી રાખવાવાળા,ઘોરવ્રતવાળા, ઘોરગુણવાળા, ઘોરતપસ્યાવાળા, ઘોરબ્રહ્મચર્યવ્રતવાળા ઉચ્છૂઢશરીરવાળા, અર્થાત્–શરીરની મમતા નહિ કરવા વાળા, તેજોલેશ્યાના સંવરણ કરવા વાળા, ઉર્ધ્વજાનુસંપન્ન, અધોમસ્તક–(નીચા મસ્તક વડે) યુક્ત, અંજલીસહિત અને ધ્યાનસ્થ થઇને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા બિરાજમાન હતા.

તે આર્ય જંબૂસ્વામી અણગાર અગિયારમાં અંગના ભાવ પૂછવાના અભિપ્રાયથી જ્યાં શ્રીસુધર્મા સ્વામી બિરાજમાન હતા ત્યાં પહોંચ્યા. તે (જમ્બૂસ્વામી) કેવા હતા તે

यस्य स तथा, वक्ष्यमाणतत्त्वजिज्ञासावानित्यर्थः, 'जायसंसए' जातसंशयः-जातः=प्रवृत्तः संशयो यस्य स तथा। दशमाङ्गे प्रश्नव्याकरणसूत्रे भगवत्प्रोक्त-मास्रवसंवरयोः स्वरूपं धर्माचार्यसमीपे श्रुतं, तद्विपाकविषये संशयोत्पत्त्या जात-संशय इति भावः। 'जायकोउहल्ले' जातकुतूहलः-जातं=प्रवृत्तं कुतूहलम्='मत्प्रश्नस्य कीदृशमुत्तरं मम धर्माचार्यो वक्ष्यती'-ति रूपम् औत्सुक्यं यस्य स तथा, तच्छ्रोतुमौत्सुक्यवानित्यर्थः। 'उप्पन्नसड्ढे' उत्पन्नश्रद्धः=उत्पन्ना-विशेषेण उत्कृष्ट-तया जाता श्रद्धा यस्य स तथा, यद्वा-श्रद्धायाः स्वरूपस्य तिरोहितत्वे जातश्रद्धः,

---

पहिले नहीं जाग्रत हुई वह अब सामान्यरूपसे तत्त्वों के विपाक का निर्णय करने के लिये जिनकी वांछा जगी थी। 'जायसड्ढे' पद के साथ का 'जाव' यावत् शब्द-"जातसंशयः, समुत्पन्नश्रद्धः, समु-त्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकुतूहलः' इन अन्य विशेषणों का सूचक है, इनका अर्थ इस प्रकार है-'जातसंशयः' श्रीजम्बूस्वामी पहिले भगवान द्वारा प्रतिपादित दशम अंग प्रश्नव्याकरण नामक सूत्र में आस्रव और संवर के भाव श्रीसुधर्मा स्वामी के पास सुना था; अतः उनके विपाक के विषय में उन्हें संशय की उत्पत्ति हुई। 'जातकुतूहलः' जब उन्हें उस विषय में शंका उत्पन्न हुई तब 'मेरी शंकाका समाधान धर्माचार्य किस रूपमें करेंगे':- इस बातकी उनके चित्त में उत्कंठा जगी थी। "उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्न-कुतूहलः" ये पद यद्यपि पूर्वोक्त इन "जातश्रद्धः, जातसंशयः, जातकुतूहलः"

કહે છે 'जायसड्ढे' પ્રથમ નહિ જાગ્રત થયેલી તે હવે સામાન્યરૂપથી તત્ત્વોના નિર્ણય કરવા માટે એની ઇચ્છા જાગી હતી 'जायसड्ढे' પદ સાથેનો 'जाव' યાવત્-શબ્દ 'जातसंशयः, जातकुतूहलः, उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः, संजात-श्रद्धः, संजातसंशयः. संजातकुतूहलः, समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्न-कुतूहलः' એ બીજા વિશેષણોનો સૂચક છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે,-'जातसंशयः' શ્રી જમ્બૂસ્વામી પ્રથમ ભગવાન દ્વારા પ્રતિપાદિત દશમ અંગ પ્રશ્નવ્યાકરણ નામના સૂત્રમાં આસ્રવ અને સંવરના ભાવ શ્રી સુધર્મા સ્વામી પાસે સાંભળ્યા હતા તેના વિપાકના વિષયમાં તેમને સંશયની ઉત્પત્તિ થઇ 'जातकुतूहलः' તેમને જ્યારે તે વિષયમાં ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થઇ ત્યારે 'મારી શંકાનું સમાધાન ધર્માચાર્ય પાસેથી કેવી રીતે મને મળશે ? એ વાતની તેમના ચિત્તમાં ઉત્કંઠા જાગી હતી 'उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः' એ પદ જો

तस्याः स्वरूपस्य प्रादुर्भावे तु उत्पन्नश्रद्ध इति भावः। एवम् 'उप्पन्नसंसए, उप्पन्नकोउहल्ले'–उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः इति। 'संजायसड्ढे, संजायसंसए, संजायकोउहल्ले'–संजातश्रद्धः, संजातसंशयः, संजातकुतूहलः। अत्र 'सं' शब्दः प्रकर्षविशेषादिवाचकः, तेन सविशेषेण भिन्नभिन्नवस्तुस्वरूपनिर्णयेच्छारूपेण

पदों के समानार्थक जैसे प्रतीत होते हैं, परन्तु सूक्ष्मदृष्टि से विचार करने पर इनके अर्थ में भेद है, और वह इस प्रकार से है-"जात-श्रद्धः, जातसंशयः, जातकुतूहलः" इन पदों द्वारा श्रद्धा आदि की जो उनमें जागृति प्रकट की है, वह केवल सामान्यरूपसे ही की गई समझनी चाहिये। 'उत्पन्नश्रद्धः' इत्यादि पदों द्वारा उनमें श्रद्धा, संशय और कुतूहल की उत्पत्ति विशेषरूपसे प्रकट की जा रही है। श्रद्धा-तत्त्वों के निर्णयविषयक वाञ्छा जब अपने स्वरूप से अप्रकट अवस्था में रहती है तब वह सामान्यरूपसे उत्पन्न हुई कही जाती है। इसी प्रकार संशय और कुतूहल के 'जात' और 'उत्पन्न' विशेषणों में भी यही सामान्य और विशेष धर्म की अपेक्षासे समाधान जान लेना चाहिये। सामान्यरूपसे उत्पन्न हुई श्रद्धा जब विशेषरूपसे प्रकट होती है, तब वहांपर "उत्पन्नश्रद्धः" इस पद की सार्थकता समझनी चाहिये। इसी प्रकार 'संजातश्रद्धः, संजातसंशयः, संजातकुतूहलः' इन पदों में जो "सं" यह शब्द है वह पूर्वकथित विशेष की अपेक्षा

કે પૂર્વોક્ત આ 'जातश्रद्धः, जातसंशयः, जातकुतूहलः' પદોના સમાન અર્થના સૂચવનાર જેવા દેખાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી વિચાર કરતાં તેના અર્થમાં ભિન્નતા છે, અને તે આ પ્રમાણે છે- 'जातश्रद्धः, जातसंशयः, जातकुतूहलः,' એ પદો દ્વારા શ્રદ્ધા આદિની તેમનામાં જાગૃતિ પ્રકટ કરી છે તે કેવલ સામાન્યરૂપથીજ કરી છે એમ સમજવું જોઇએ 'उत्पन्नश्रद्धः' ઇત્યાદિ પદો દ્વારા તેમનામાં શ્રદ્ધા, સંશય, અને કુતૂહલની ઉત્પત્તિ, વિશેષરૂપથી કરવામાં આવી છે શ્રદ્ધા-તત્ત્વના નિર્ણયવિષયક ઇચ્છા જ્યારે પોતાના સ્વરૂપથી અપ્રકટ અવસ્થામાં રહે છે, ત્યારે તે સામાન્યરૂપથી ઉત્પન્ન થયેલી કહેવાય છે, એ પ્રમાણે સંશય અને કુતૂહલના 'जात' અને 'उत्पन्न' એ વિશેષણોમાં પણ એ સામાન્ય અને વિશેષ ધર્મની અપેક્ષાથી સમાધાન જાણી લેવું જોઇએ સામાન્યરૂપથી ઉત્પન્ન થયેલી શ્રદ્ધા જ્યારે વિશેષરૂપમાં પ્રકટ થાય છે ત્યારે ત્યાં આગળ 'उत्पन्नश्रद्धः' એ પદની સાર્થકતા સમજવી જોઇએ એ પ્રમાણે 'संजातश्रद्धः, संजातसंशयः, संजातकुतूहलः' એ પદોમાં જે 'सं' શબ્દ છે તે પૂર્વકથિત વિશેષની અપેક્ષાએ પણ અધિક વિશેષ આદિ અર્થનો દ્યોતક છે તે કહે છે,

जाता=प्रवृत्ता श्रद्धा यस्य स तथा । एवमग्रेऽपि। 'समुप्पण्णसड्ढे, समुप्पण्ण-संसए, समुप्पण्णकोउहल्ले'-समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकुतूहलः। तत्र-समुत्पन्ना=सर्वथा संजाता श्रद्धा यस्य स तथा । एवमग्रेऽपि । श्रद्धादयः शब्दा व्याख्याता एव । अत्र श्रद्धादौ कार्यकारणभावोऽवगन्तव्यः, प्रश्नवाञ्छा जिज्ञासारूपा श्रद्धा जाता, तस्याः कारणं संशयः, कुतूहलं चेति । अन्ये त्वाहुः-

---

भी अधिक विशेष आदि अर्थ का द्योतक है। ये पद श्रद्धा, संशय एवं कुतूहल के भिन्न२ वस्तुस्वरूप के निर्णय में जाग्रति प्रदर्शित करते हैं। तथा 'समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकुतूहलः' ये पद भी श्रद्धा आदि की उत्पत्ति में सर्वथारूपसे जाग्रति प्रकट करने वाले हैं। "समुत्पन्ना = सर्वथा संजाता श्रद्धा यस्य सः" अर्थात् सर्व प्रकार से उत्पन्न हुई है श्रद्धा जिसके वह समुत्पन्नश्रद्ध कहलाता है।

शंका- सूत्र में सर्वप्रथम "जातश्रद्धः" इत्यादिक जो पद रखे गये हैं, वे सर्वथा व्युत्क्रमवाले हैं, क्यों कि जबतक संशय या कुतूहल नहीं होगा तबतक श्रद्धा हो ही नहीं सकती, इसीलिये सर्व-प्रथम सूत्रमें संशय आदि का पाठ रखना उचित था, बाद में श्रद्धा का।

समाधान-शंका ठीक नहीं; क्यों कि इस प्रकार के पाठ से विशिष्ट अर्थ की प्रतीति सूत्रकार को करानी इष्ट है, और वह इस प्रकार से। यह यद्यपि ठीक है कि-संशयादिपूर्वक ही श्रद्धा की संगति यहां ठीक जचती है, तो भी श्रद्धा में संशय और कुतूहल-

---

સંશય અને કુતૂહલના ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુસ્વરૂપના નિર્ણયમાં જાગૃતિ પ્રદર્શિત કરે છે. તથા 'समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकुतूहलः' એ પદો પણ શ્રદ્ધા આદિની ઉત્પત્તિમા સર્વથા રૂપથી જાગૃતિ પ્રકટ કરનારાં છે.'समुत्पन्ना = सर्वथा संजाता श्रद्धा यस्य सः' અર્થાત્ સર્વ પ્રકારથી ઉત્પન્ન થયેલી શ્રદ્ધા જેને છે તે સમુત્પન્નશ્રદ્ધ કહેવાય છે

શંકા—સૂત્રમાં સૌથી પ્રથમ 'जातश्रद्धः' ઇત્યાદિક જે પદો રાખેલાં છે તે સર્વથા વ્યુત્ક્રમવાળાં છે, કારણ કે જ્યાં સુધી સંશય અથવા કુતૂહલ નહિ થાય ત્યાં સુધી શ્રદ્ધા હોઇ શકેજ નહિ એટલા માટે સૌથી પ્રથમ સૂત્રમાં સંશય આદિને પાઠ રાખવો જોઇતો હતો, ત્યાર પછી શ્રદ્ધાનો.

ઉત્તર—શંકા બરાબર નથી, કારણકે આ પ્રકારના પાઠથી વિશિષ્ટ અર્થની પ્રતીતિ સૂત્રકારને કરાવવી ઇષ્ટ છે, અને તે આ પ્રકારથી. એ જો કે ઠીક છે કે સંશયાદિપૂર્વકજ શ્રદ્ધાની સંગતિ કરવી, તો પણ શ્રદ્ધામાં સંશય અને કુતૂહલ-પૂર્વકતા

जातश्रद्धादिपदत्रयेणावग्रहः, उत्पन्नश्रद्धादिपदत्रयेण ईहा, संजातश्रद्धादिपदत्रयेण अवायः, समुत्पन्नश्रद्धादिपदत्रयेण च धारणा प्रतिबोध्यते, इति । ईदृशाऽनेकगुण-

पूर्वकना आने से उनमें परस्पर में कार्य-कारणभाव प्रदर्शित होता है, प्रश्न के वश से जिज्ञासारूप श्रद्धा होती है उसका कारण संशय और कुतूहल होते हैं। (१) जातश्रद्धः जातसंशयः जातकुतूहलः, (२) उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः, (३) संजातश्रद्धः, संजातसंशयः, संजात-कुतूहलः, (४) समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकुतूहलः, "। यहां कोई इस प्रकार भी समाधान उपस्थित करते हैं कि-" जातश्रद्धः " इत्यादि तीन पदों से सूत्रकार यह बात पुष्ट करते हैं कि-जंबूस्वामी में जो सर्वप्रथम श्रद्धा, संशय एवं कुतूहल उत्पन्न हुए वे अवग्रहरूप में ही हुए, ईहा, अवाय और धारणारूप से नहीं। "उत्पन्नश्रद्धः" इत्यादि तीन पदों से यह पुष्ट होता है कि वे सब बाद में ही उनमें ईहारूप से, 'संजातश्रद्धः' इत्यादि तीन पदों द्वारा पश्चात् अवायरूपसे, और 'समुत्पन्नश्रद्धः' इत्यादि तीन पदों द्वारा फिर धारणारूप से पुष्ट हुए।

भाव यह है-कि आस्रव और संवर के विपाक के विषय में जो उन्हें श्रद्धा, संशय और कुतूहल हुए, वे उन्हें सर्वप्रथम अवग्रहरूप में हुए, क्यों कि सर्वप्रथम पदार्थ का अवग्रहरूप ही ज्ञान होता है। बाद में वहां पर संशय के होने पर उसके निराकरणरूप जो

આવવાથી તેમાં પરસ્પરમાં કાર્ય-કારણભાવ પ્રદર્શિત થાય છે પ્રશ્નના વશથી જિજ્ઞાસારૂપ શ્રદ્ધા થાય છે, જેનુ કારણ સંશય અને કુતૂહલ હોય છે (१) जातश्रद्धः. जातसंशयः, जातकुतूहलः, (२) उत्पन्नश्रद्धः, उत्पन्नसंशयः, उत्पन्नकुतूहलः, (३) संजातश्रद्धः, संजातसंशयः, संजातकुतूहलः, (४) समुत्पन्नश्रद्धः, समुत्पन्नसंशयः, समुत्पन्नकुतूहलः। અહીં કોઇ આ પ્રમાણે સમાધાન કરે છે કે.- 'जातश्रद्धः' ઇત્યાદિ ત્રણ પદોથી સૂત્રકાર એ વાત પુષ્ટ કરે છે કે- જંબૂસ્વામીમાં જે સર્વપ્રથમ શ્રદ્ધા, સંશય અને કુતૂહલ ઉત્પન્ન થયાં તે અવગ્રહ રૂપમાં જ થયાં છે, ઇહા, અવાય અને ધારણા રૂપથી નહી " उत्पन्नश्रद्धः " ઇત્યાદિ ત્રણ પદોથી એ પુષ્ટ થાય છે કે તે શ્રદ્ધાઆદિ પછીથી તેમનામાં "ईहा" રૂપથી, ' संजातश्रद्धः ' ઇત્યાદિ ત્રણ પદો દ્વારા ત્યારબાદ "अवाय" રૂપથી અને ' समुत्पन्नश्रद्धः ' ઇત્યાદિ પદો દ્વારા તે પછી 'धारणा' રૂપથી પુષ્ટ થાય છે.

ભાવ એ છે કે-આસ્રવ અને સંવરના વિપાકવિષયમાં જે તેમને શ્રદ્ધા, સંશય અને કુતુહલ થયાં છે તે તેમને સર્વપ્રથમ અવગ્રહરૂપમાં થયાં છે, કારણ કે સર્વ-પ્રથમ પદાર્થના અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન થાય છે. ત્યાર પછી સંશય થતાં તેના નિરાકરણ

संपन्नः श्रीजम्बूस्वामी, यत्रार्यः श्रीसुधर्मा स्वामी वर्तते तत्रागत्य, 'तिक्खुत्तो' त्रिकृत्वः=त्रीन् वारान् 'आयाहिणपयाहिणं' आदक्षिणप्रदक्षिणम् = अञ्जलिपुटं वद्ध्वा तं वद्धाञ्जलिपुटं दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन

प्रयत्नविशेष–झुकता हुआ ज्ञान होता है वह ईहा कहलाती है। विना अवग्रह के ईहा–ज्ञान नहीं होता है। ईहा के पश्चात् अवाय–पदार्थ का निश्चयस्वरूप ज्ञान होता है, और फिर धारणा, यह वह संस्कार है जो उस पदार्थ के ज्ञान को बहुत काल तक आत्मा में स्थिर कर रखता है। यहां पर भी यही बात घटित होती है, क्यों कि 'जात' पद से अवग्रह का, 'उत्पन्न' पद से ईहा का, 'संजात' पद से अवायका और 'समुत्पन्न' पद से धारणा का बोध सूत्रकारने जंबूस्वामी के आस्रव और संवर के विषय में उत्पन्न हुई श्रद्धा आदि ज्ञानविशेषों में कराया है। इनमें 'गृहीतार्थ-ग्राहकता'–पुनरुक्ति इसलिये नहीं है कि ये पूर्व–पूर्वकी अपेक्षा उत्तरोत्तर विशेष विषय के सूचक होते हैं।

श्री जम्बूस्वामीने, सुधर्मास्वामी के समीप जाकर, सुधर्मास्वामी को हाथ जोडकर आदक्षिण–प्रदक्षिणपूर्वक तीनबार वंदना–नमस्कार किये। अंजलिपुट को बांधकर दक्षिण कान से लेकर मस्तक के पास से घुमाते हुए बायें कानतक जो उन्हें घुमाकर फिर मस्तकपर

રૂપ જે પ્રયત્નવિશેષ–તે તરફ ઢળતુ જ્ઞાન થાય છે તે ઇહા, પછી અવાય–પદાર્થના નિશ્ચય-સ્વરૂપ જ્ઞાન થાય છે, અને ત્યાર બાદ ધારણા, તે એ સસ્કાર છે, જે, તે પદાર્થના જ્ઞાનને બહુજ કાળ સુધી આત્મામાં સ્થિર કરીને રાખે છે.

અહી આગળ એ વાત પણ ઘટી શકે છે કે:– 'जात' પદથી 'અવગ્રહ'નો 'उत्पन्न' પદથી 'ઇહા'નો 'संजात' પદથી 'અવાય'નો અને 'समुत्पन्न' પદથી 'ધારણા'નો બોધ સૂત્રકારે જમ્બૂસ્વામીના આસ્રવ અને સવરના વિષયમાં ઉત્પન્ન થયેલી શ્રદ્ધા આદિ જ્ઞાનવિશેષમા કરાવ્યો છે. તેમાં 'ગૃહીતાર્થ–ગ્રાહકતા'–પુનરુકિત એટલા માટે નથી કે– એ પૂર્વ–પૂર્વની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર વિશેષવિષયના સૂચક થાય છે

શ્રીજમ્બૂસ્વામીએ સુધર્માસ્વામીની પાસે જઇને સુધર્માસ્વામીને હાથ જોડીને આદક્ષિણ–પ્રદક્ષિણાપૂર્વક ત્રણવાર વદના–નમસ્કાર કર્યા બે હાથ જોડી તેને જમણા કાનથી લઇને મસ્તક પાસે ફેરવીને ડાબા કાન સુધી લઇ જઇને ફરી બે મસ્તક પાસે

चक्राकारं परिभ्राम्य ललाटप्रदेशे स्थापनरूपं 'करेइ' करोति, 'करित्ता' कृत्वा=आदक्षिणप्रदक्षिणं त्रिः कृत्वा, 'वंदइ' वन्दते=स्तौति, 'णमंसइ' नमस्यति=नमस्करोति, 'वंदित्ता' वन्दित्वा 'णमंसित्ता' नमस्यित्वा 'जाव' यावत् 'पज्जुवासइ' पर्युपास्ते=सेवते । अत्र यावच्छब्देन-एवं योजनाऽवगन्तव्या-'सुस्सूसमाणे, नमंसमाणे, विणएणं पंजलिउडे, अभिमुहे'-इति । अस्यच्छाया-शुश्रूषमाणः, नमस्यन्, विनयेन प्राञ्जलिपुटः, अभिमुख इति । तत्र श्रीसुधर्मस्वामिनं सेवमानः श्रीजम्बूस्वामी 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्-श्रीसुधर्मस्वामिनमपृच्छदित्यर्थः ।

'जइ णं भंते !' यदि खलु हे भदन्त != हे भगवन् ! 'समणेणं भगवया महावीरेणं' श्रमणेन भगवता महावीरेण 'जाव संपत्तेणं' यावत् संप्राप्तेन, अत्र यावच्छब्दादेवं बोध्यम्-आदिकरेण, तीर्थकरेण, स्वयंसम्बुद्धेन, यावत्-सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं संप्राप्तेन=गतेन, 'दसमस्स अंगस्स' दशमस्याङ्गस्य 'पण्हावागरणाणं' प्रश्नव्याकरणानां=प्रश्नव्याकरणरूपस्य 'अयमट्ठे, अयमर्थः= आस्रवसंवरनिरूपणरूपोऽर्थः 'पण्णत्त' प्रज्ञप्तः=प्ररूपितः-प्रतिबोधित इत्यर्थः, 'एका-

---

रखा जाता है वह आदक्षिण-प्रदक्षिण है। वन्दना-शब्द का अर्थ स्तुति और नमस्कार का अर्थ-दो हाथ, दो पैर और एक मस्तक, इन पांच अंगों को झुकाना है। वन्दना और नमस्कार करके पर्युपासना (सेवा) करने लगे। सूत्रस्थ 'यावत्' शब्द से "सुस्सूसमाणे, नमंसमाणे विणएणं पंजलिउडे, अभिमुहे" इन शब्दों की भी यहां योजना होती है।

श्रीसुधर्मास्वामी की सेवा करते हुए श्री जम्बूस्वामीने पूछा कि-हे भदंत ! धर्म की आदि करनेवाले, तीर्थंकर, स्वयंसंबुद्ध एवं सिद्धगति को प्राप्त हुए श्रमण भगवंत श्रीमहावीर प्रभुने प्रश्न-व्याकरण नामक दशम अंग का यह भाव फरमाया है, परन्तु हे

રાખવામાં આવે છે તે આદક્ષિણ-પ્રદક્ષિણ છે. વન્દના શબ્દનો અર્થ સ્તુતિ, અને નમસ્કારનો અર્થ-બે હાથ, બે પગ, એક મસ્તક, એ પાંચ અંગોને નમાવવું તે, આ પ્રમાણે વન્દના અને નમસ્કાર કરીને પર્યુપાસના-સેવા કરવા લાગ્યા, સૂત્રસ્થ 'यावत्' શબ્દથી 'सुस्सूसमाणे, नमंसमाणे, विणएणं पंजलिउडे, अभिमुहे" એ શબ્દોની પણ અહીં યોજના થાય છે.

શ્રીસુધર્માસ્વામીની સેવા કરતાં કરતાં શ્રીજમ્બૂસ્વામીએ પૂછ્યું કે- હે ભદંત! ધર્મની આદિ કરવાવાળા, તીર્થંકર, સ્વયંસંબુદ્ધ ઇત્યાદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ અને સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરનાર શ્રમણ ભગવંત શ્રીમહાવીર પ્રભુએ પ્રશ્નવ્યાકરણ નામના

रसमस्स णं भंते ! अंगस्स' एकादशस्य खलु हे भदन्त ! अङ्गस्य 'विवागसुयस्स' विपाकश्रुतस्य 'समणेणं जाव संपत्तेणं' श्रमणेन, भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं संप्राप्तेन 'के अट्ठे पण्णत्ते!' कोऽर्थः प्रज्ञप्तः?। 'तए' ततः=जम्बूस्वामिनः प्रश्नकरणानन्तरं 'णं' खलु 'अज्जसुहम्मे अणगारे जंबू-अणगारं' आर्यसुधर्माऽनगारो जम्बूस्वामिनमनगारम्, 'एवं वयासी' एवम् अवादीत्=वक्ष्यमाणप्रकारेणाकथयत्-'एवं खलु जंबू!' एवं खलु हे जम्बूः! 'समणेणं जाव सपत्तेणं' श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत्-सिद्धिगतिस्थानं संप्राप्तेन=गतेन 'एक्कारसमस्स अंगस्स विवागसुयस्स दो सुयक्खंधा पण्णत्ता?' एकादशस्याङ्गस्य विपाकश्रुतस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ प्रज्ञप्तौ, 'तंजहा' तद्यथा-'दुहविवागा य' दुःखविपाकाश्च-विपच्यन्ते=वेद्यन्ते-अनुभूयन्ते-इति विपाकाः, दुःखान्येव विपाका वाच्यतया यत्र ते दुःखविपाकाः, दुःखरूपविपाकबोधकतया दुःखविपाकनामकः प्रथमः श्रुतस्कन्ध इत्यर्थः, 'सुहविवागा य' सुखविपाकाश्च-सुखान्येव विपाका यत्र ते सुखविपाकाः, सुखरूपविपाकबोधकतया सुखविपाकनामको द्वितीयः श्रुतस्कन्ध इत्यर्थः ॥ सू० २ ॥

भगवन्! ग्यारहवां अंग विपाकश्रुत का क्या भाव फरमाया है?। इस प्रकार जंबूस्वामी के पूछने पर श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं कि-हे जबू! सिद्धगतिप्रास श्रीमहावीर प्रभुने ग्यारहवें अंग श्री-विपाकश्रुत के दो श्रुतस्कंध कहे हैं- एक दुःखविपाक और दूसरा सुखविपाक। जिनका अनुभव किया जाय वे विपाक हैं। जिस श्रुतस्कंध में दुःख ही विपाक शब्द के वाच्य (अर्थ) रूपसे प्रकट किये जायें वह "दुःखविपाक" है। इस श्रुनस्कंध का नाम दुःखरूप विपाक का बोधक होने से ही दुःखविपाक है। दूसरे श्रुतस्कंध का नाम सुखविपाक है, इसमें सुख ही विपाकरूपसे वर्णित है, अतः सुखरूप विपाक का बोधक होनेसे इसका नाम "सुखविपाक" है।

દસમા અંગના એ ભાવ ફરમાવ્યા છે, પરન્તુ હે ભગવન્! અગિયારમું અંગ જે વિપાકશ્રુત, તેમાં શું ભાવ કહેલા છે? આ પ્રમાણે જમ્બૂસ્વામીએ પૂછયું ત્યારે શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે-હે જમ્બૂ! સિદ્ધગતિને પામેલા શ્રીમહાવીર પ્રભુએ અગિયારમા અંગ શ્રીવિપાકશ્રુતના બે શ્રુતસ્કંધ કહેલા છે- (૧) એક દુઃખવિપાક અને (૨) બીજો સુખવિપાક જેનો અનુભવ કરવામાં આવે તે વિપાક છે જે શ્રુતસ્કંધમાં દુઃખને જ વિપાક શબ્દના વાચ્ય (અર્થ) રૂપથી પ્રકટ કરેલ છે, તે દુઃખવિપાક છે. આ શ્રુતસ્કંધનું નામ દુઃખરૂપ વિપાકનો બોધ કરાવનારૂં હોવાથી 'दुःखविपाक'

॥ मूलम् ॥

पढमस्स णं भंते! सुयक्खंधस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते?। तए णं सुहम्मे अणगारे जम्बू-अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू! समणेणं३ आइ-

भावार्थ-सभा विसर्जित हो चुकने के बाद श्रीजंबूस्वामी, जहां श्रीसुधर्मास्वामी विराजमान थे वहां पहुंचे, और उन्हें अपनी सामाचारी के अनुसार ३ बार वंदना एवं नमस्कार कर उनके संमुख बैठ गये। बैठकर विनयके साथ गुरुदेव से प्रश्न किया कि-हे भदन्त! भगवान महावीर प्रभुने १० वें अंग में आस्रव और संवर तत्त्व का वर्णन भलीभांति किया है। अब मैं आप से यह जानता चाहता हूँ कि भगवानने ११ वें अंग में उनके विपाक का किस रूप में कथन किया है? सुधर्मास्वामीने जंबू स्वामी से कहा कि-हे जंबू! इस ११ वें अंगका भगवान ने दो श्रुतस्कंधो में वर्णन किया है। (१) प्रथम श्रुतस्कन्ध का नाम दुःखविपाक और दूसरे श्रुतकंध का नाम सुखविपाक है। इनमें प्रथम में दुःखरूप विपाक का और द्वितीय में सुखरूप विपाक का वर्णन है ॥सू० २॥

છે બીજા શ્રુતસ્કંધનુ નામ **सुखविपाक** છે તેમાં સુખનું જ વિપાકરૂપથી વર્ણન કરાએલુ છે, તેથી કરી સુખરૂપ વિપાકનો બોધક હોવાથી તેનું નામ '**सुखविपाक**' છે

ભાવાર્થ—સભા-વિસર્જન થયા પછી શ્રી જમ્બૂસ્વામી, જ્યાં શ્રીસુધર્માસ્વામી બિરાજમાન હતા ત્યાં પહોચીને પોતાની સમાચારી પ્રમાણે ત્રણ વાર વંદના નમસ્કાર કરીને તેના સન્મુખ બેસી ગયા, બેસીને વિનય સાથે ગુરુદેવને પ્રશ્ન પૂછયો કે—હે ભદન્ત! ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ દસમાં અંગમાં આસ્રવ અને સંવર તત્વનું વર્ણન બહુ સારી રીતે કર્યું છે. હવે હું આપના પાસેથી એ જાણવા ઇચ્છા કરૂં છું કે ભગવાને અગિયારમાં અંગમા તેના વિપાકનું કેવી રીતે વર્ણન કર્યું છે?. સુધર્મા-સ્વામીએ જમ્બૂસ્વામીને કહ્યુ કે હે જમ્બૂ! એ અગિયારમા અંગનુ ભગવાને બે શ્રુતસ્કંધ-રૂપમાં વર્ણન કર્યું છે, (૧) પ્રથમશ્રુતસ્કંધનુ નામ **दुःखविपाक**, બીજા શ્રુતસ્કંધનું નામ **सुखविपाक** છે. તેમાં પ્રથમમાં દુઃખરૂપ વિપાકનું, અને બીજામાં સુખરૂપ વિપાકનું, વર્ણન કરેલું છે. (સૂ ૨)

गरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा—

मियाउत्ते[1], उज्झियए[2], अभग्ग[3], सगडे[4], बहस्सई,[5] नंदी[6] ।
उंबर[7], सोरियदत्ते[8], य, देवदत्ता[9] य, अंजू[10] य ॥ १ ॥ ॥सू० ३॥

टीका—

जम्बूस्वामी पुनः पृच्छति—'पढमस्स णं भंते !' इत्यादि । 'पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स' प्रथमस्य खलु हे भदन्त !=हे भगवन् ! श्रुतस्कन्धस्य, 'दुहविभागाण' दुःखविपाकानां=दुःखविपाकनामकस्य 'समणेणं जाव संपत्तेणं' यावत् संप्राप्तेन 'के अट्ठे' कोऽर्थः=को भावः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः? । 'तए णं' ततः खलु 'सुहम्मे अणगारे' सुधर्मा स्वामी अनगारो, 'जंबू—अणगारं'

'पढमस्स णं भंते!" इत्यादि ।

जम्बूस्वामी श्रीसुधर्मास्वामी से पूछते हैं-(पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ?) हे भदन्त ! श्रमण भगवान महावीर कि जो आदिकर—अपने शासन की अपेक्षा से धर्मके प्रथम प्रवर्तक, जो " तीर्थंकर, स्वयंसंबुद्ध—विना दूसरे के उपदेश से बोध पाये हुए इत्यादि विशेषणों से विशिष्ट, और सिद्धगति नामक स्थान में विराजमान हैं, उन्होंने दुःखविपाक नामक प्रथम श्रुतस्कंध का क्या भाव प्ररूपित किया है ? यहाँ 'यावत्' पदसे 'भगवता महावीरेण आदिकरेण तीर्थकरेण स्वयं संबुद्धेन सिद्धिगति नामधेय स्थानं' यहाँ तक के पदों का

'पढमस्स ण भंते!' ઇત્યાદિ.

જમ્બૂસ્વામી શ્રીસુધર્માસ્વામીને પૂછે છે કે (पढमस्स णं भंते ! सुयक्खंधस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव सपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર કે જે આદિકર- પોતાના શાસનની અપેક્ષાથી ધર્મના પ્રથમ પ્રવર્તક, તીર્થંકર, સ્વયંસંબુદ્ધ-બીજાનાં ઉપદેશ વિના બોધ પામેલા આ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ અને સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનમા બિરાજમાન છે તે પ્રભુએ દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમા શુ ભાવ પ્રરૂપિત કર્યો છે ? અહી 'यावत्' પદથી 'भगवता महावीरेण आदिकरेण तीर्थकरेण स्वयंसंबुद्धेन सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं'

जम्बूनामकमनगारम्, 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्–'एवं खलु जंबू!' एवं खलु हे जम्बूः! 'समणेणं ३' श्रमणेन भगवता महावीरेण 'आइगरेणं' आदिकरेण=स्वशासनापेक्षया धर्मस्य प्रथमप्रवर्तकेन, 'जाव संपत्तेणं' यावत्–सिद्धिगतिस्थानं संप्राप्तेन 'दुहविवागाणं' दुःखविपाकानां=दुःखविपाकनाम्नः प्रथमश्रुतस्कन्धस्येत्यर्थः, 'दस अज्झयणा पण्णत्ता' दशाध्ययनानि प्रज्ञप्तानि। अध्ययननामान्याह–'तं जहा' इत्यादि। तद्यथा–'मियाउत्ते' मृगापुत्रः १, 'उज्झियए' उज्झितकः २, 'अभग्ग' अभग्नः ३, 'सगडे' शकटः ४, 'बहस्सई' बृहस्पतिः ५, 'नंदी' नन्दिः ६, 'उंबर' उदुम्बरः ७, 'सोरियदत्ते य' शौर्यदत्तश्च ८, 'देवदत्ता य' देवदत्ता च ९, 'अंजू य' अञ्जूश्च १० ॥ सू० ३ ॥

ग्रहण हुआ है। (तए णं सुहम्मे अणगारे जंबू–अणगारं एवं वयासी–एवं खलु जंबू! समणेणं ३ आइगरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता) इस प्रश्न के समाधान निमित्त श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य श्री जम्बूस्वामी से कहते हैं कि–'आदिकर' 'आदि विशेषणों से विशिष्ट उन श्री श्रवण भगवंत महावीर प्रभुने दुःखविपाकनामक श्रुतस्कंध के अर्थ को स्पष्टरूप से प्ररूपित करने के लिये दश अध्ययनों की प्ररूपणा की है। (तं जहा) वे १० अध्ययन ये हैं—(मियाउत्ते उज्झियए अभग्ग सगडे बहस्सई नंदी। उंबर सोरियदत्ते य देवदत्ता य अंजू य ॥) (१) मृगापुत्र, (२) उज्झितक, (३) अभग्न, (४) शकट, (५) बृहस्पति, (६) नन्दि, (७) उदुम्बर, (८) शौर्यदत्त, (९) देवदत्ता, और १० अञ्जू।

भावार्थ–विपाक के दुःखविपाक और सुखविपाक इस प्रकार

અહીં સુધીના પદોનું ગ્રહણ થયું છે (तए णं सुहम्मे अणगारे जंबू–अणगारं एवं वयासी–एवं खलु जंबू! समणेणं ३ आइगरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता?) આ પ્રશ્નના સમાધાન નિમિત્તે શ્રી સુધર્મા સ્વામી પોતાના શિષ્ય શ્રી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે –'આદિકર' ઇત્યાદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ તે શ્રમણ ભગવંત મહાવીર પ્રભુએ દુઃખવિપાક નામના શ્રુતસ્કંધના અર્થને સ્પષ્ટ રૂપથી પ્રરૂપિત કરવા માટે દસ અધ્યયનોની પ્રરૂપણા કરી છે (तं जहा) તે દસ અધ્યયન આ પ્રમાણે છે (मियापुत्ते उज्झियए अभग्ग सगडे बहस्सई नंदी। उंबर सोरियदत्ते य देवदत्ता य अंजू य ॥) (૧) મૃગાપુત્ર, (૨) ઉજ્ઝિતક, (૩) અભગ્ન, (૪) શકટ, (૫) બૃહસ્પતિ, (૬) નન્દિ, (૭) ઉદુમ્બર, (૮) શૌર્યદત્ત, (૯) દેવદત્તા, (૧૦) અંજૂ.

ભાવાર્થ—વિપાકના દુઃખવિપાક અને સુખવિપાક એ પ્રમાણે બે ભેદ પ્રકટ કર્યા

॥ मूलम् ॥

जइ णं भंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं आइगरेणं तित्थयरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दस अज्झयणा पण्णत्ता, तं जहा–मियाउत्ते य जाव अंजू य । पढमस्स णं भंते ! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ?। तए णं सुहम्मे अणगारे जंबूअणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं मियागामे णामं णयरे होत्था, वण्णओ। तस्स णं मियागामस्स णयरस्स बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए चंदणपायवे णामं उज्जाणे होत्था। सव्वोउय० वण्णओ। तत्थ णं चंदणपायवस्स बहुमज्झदेसभाए सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खायणे होत्था, चिराइए, जहा पुण्णभद्दे।

तत्थ णं मियागामे णयरे विजए णामं खत्तिए राया परिवसइ । वण्णओ । तस्स णं विजयस्स खत्तियस्स मिया णामं देवी होत्था। सुकुमालपाणिपाया, अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा, वण्णओ। तस्स णं विजयखत्तियस्स पुत्ते मियाए देवीए अत्तए मियाउत्ते णामं दारए होत्था, जाइअंधे जाइ-

---

से दो भेद प्रकट किये गये हैं, उनमें श्री सुधर्मास्वामी से जंबूस्वामी यह पूछ रहे हैं कि–हे भदन्त ! प्रथम दुःखविपाकनामक श्रुतस्कन्ध के भाव की क्या प्ररूपणा है ?। तब श्रीसुधर्मास्वामी इस श्रुतस्कन्ध को विशेपरूप से प्रतिपादित करने के लिये मृगापुत्रादि १० अध्ययनों द्वारा दुःखविपाक नामक प्रथम श्रुतस्कंध के भाव प्रगट करते हैं ॥ सू० ३ ॥

છે તેમા શ્રી સુધર્મા સ્વામીને જંબૂ સ્વામી એ પૂછી રહ્યા છે કે–હે ભદન્ત ! પ્રથમ દુ:ખવિપાક નામક શ્રુતસ્કંધના ભાવની પ્રરૂપણા શું છે ? ત્યારે સુધર્માસ્વામી, એ શ્રુતસ્કંધનુ વિશેષરૂપથી પ્રતિપાદન કરવા માટે મૃગાપુત્રાદિ દસ અધ્યયનો દ્વારા દુ:ખવિપાક નામક પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના ભાવ પ્રકટ કરે છે. (સૂ૦ ૩)

मूए, जाइबहिरे, जाइपंगुले य, हुंडे य वायव्वे य, णत्थि णं तस्स दारगस्स हत्था वा, पाया वा, कण्णा वा, अच्छी वा, णासा वा, केवलं से तेसिं अंगोवंगाणं आगिई आगिइमेत्ते। तए णं सा मियादेवी तं मियापुत्तं दारगं रहस्सियंसि भूमिघरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी पडिजागरमाणी विहरइ ॥ सू० ४ ॥

टीका

श्रीजम्बूस्वामी पृच्छति-'जइ णं भंते!' इत्यादि। 'जइ णं भंते!' यदि खलु हे भदन्त!=हे भगवन्! 'समणेणं भगवया महावीरेणं आइगरेणं तित्थयरेणं' श्रमणेन भगवता महावीरेण आदिकरेण तीर्थकरेण 'जाव' यावत् सिद्धिगतिस्थानं 'संपत्तेणं' संप्राप्तेन=गतेन, 'दुहविवागाणं' दुःखविपाकानां=दुःखविपाकनामकस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्येत्यर्थः, 'दस' दश=दशसंख्यकानि, 'अज्झयणा' अध्ययनानि 'पण्णत्ता' प्रज्ञप्तानि, 'मियाउत्ते य जाव अंजू य' तद्यथा-मृगापुत्रश्च यावद् अञ्जूश्च। तत्र 'पढमस्स णं भंते!

'जइ णं भंते!' इत्यादि।

'भंते!' हे भदन्त! 'जइ णं' यदि 'आइगरेणं तित्थयरेणं जाव संपत्तेणं' आदिकर-स्वशासन की अपेक्षा धर्मके आदि प्रवर्तक, तीर्थकर और सिद्धिगतिनामक स्थान को प्राप्त हुए 'भगवया' भगवान् 'महावीरेणं' महावीरने 'दुहविवागाणं' दुःखविपाकनामक प्रथम श्रुतस्कंध के 'दस अज्झयणा' दश अध्ययन 'पण्णत्ता' प्ररूपित किये हैं। 'तं जहा-मियाउत्ते य जाव अंजू य' जो मृगापुत्र-अध्ययन से लेकर अञ्जू-नामक अन्तिम अध्ययन तक हैं। उनमें से 'भंते' हे भगवन्! 'दुह-

---

'जइ णं भंते! ઇત્યાદિ.

(भंते!) હે ભદન્ત! (जइ णं) યદિ (आइगरेणं तित्थयरेणं जाव संपत्तेणं) આદિકર-સ્વશાસનની અપેક્ષાએ ધર્મના આદિ પ્રવર્તક, તીર્થંકર અને સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલા (भगवया) ભગવાન્ (महावीरेणं) મહાવીરે (दुहविवागाणं) દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના (दस अज्झयणा) દસ અધ્યયન (पण्णत्ता) પ્રરૂપિત કર્યાં છે. (तंजहा-मियाउत्ते य जाव अंजू य) જે મૃગાપુત્ર અધ્યયનથી આરંભીને અંજૂ નામના છેલ્લા અધ્યયન સુધી છે. તેમાંથી (भंते!) હે ભગવન્!

अज्झयणस्स' प्रथमस्य खलु हे भदन्त ! अध्ययनस्य 'दुहविवागाणं' दुःखविपाकानां=दुःखविपाकश्रुतस्कन्धस्य 'समणेणं जाव' श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत्-सिद्धिगतिनामधेयं स्थानं 'संपत्तेणं' संप्राप्तेन=गतेन 'के अट्ठे पण्णत्ते ?' कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ? ।

'तए णं' ततः खलु=श्रीजम्बूस्वामिनः प्रश्नकरणानन्तरं खलु 'सुहम्मे अणगारे' श्रीसुधर्मा स्वामी अनगारः श्रीजम्बूस्वामिनमनगारम्, 'एवं वयासी' एवमवादीत्-एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्=कथयति स्म । 'एवं खलु जंबू !'-एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण खलु हे जम्बूः ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मियागामे णामं णयरे' मृगाग्रामो नामकं नगरम् 'होत्था' आसीत् । 'वण्णओ' वर्णकः-वर्णनं, स चौप-

---

विवागाणं' दुःखविपाकके 'पढमस्स णं अज्झयणस्स' प्रथम मृगापुत्रनामक अध्ययन का 'समणेणं जाव संपत्तेणं' आदिकर आदि विशेषणों से विशिष्ट उन श्रमण भगवान महावीरने 'के अट्ठे पण्णत्ते' क्या अर्थ कहा है ? । 'तए णं' श्री जंबूस्वामी के इस प्रकार के प्रश्न करने के पश्चात् 'सुहम्मे अणगारे' वे सुधर्मा स्वामीने 'जंबूअणगारं' उन जंबू स्वामी के प्रति 'एवं वयासी' इस प्रकार से कहा-कि 'जंबू ! एवं खलु' हे जम्बू ! तुम्हारे प्रश्न का उत्तर इस प्रकार है, सुनो- 'तेणं कालेणं तेणं समएणं मियागामे णयरे होत्था' उस अवसर्पिणी कालके चतुर्थ आरे में मृगाग्राम नाम का एक नगर था। 'वण्णओ' औपपातिक सूत्र में जिस प्रकार से चंपानगरी का वर्णन किया गया है, ठीक इसी प्रकार से इस नगर का भी वर्णन समझना चाहिये-

---

(दुहविवागाणं) દુ:ખવિપાકના (पढमस्स अज्झयणस्स) પ્રથમ મૃગાપુત્ર નામના અધ્યયનનુ (समणेणं जाव संपत्तेणं) આદિકર આદિ વિશેષણોથી વિશિષ્ટ તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે (के अट्ठे पण्णत्ते ?) શું અર્થ કહ્યો છે ? (तए णं) શ્રી જમ્બૂસ્વામીએ આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો ત્યાર પછી (सुहम्मे अणगारे) તે સુધર્મા સ્વામીએ જમ્બૂ અણગાર પ્રતિ (एवं वयासी) આ પ્રમાણે કહ્યુ કે.—(जंबू ! एवं खलु) હે જમ્બૂ ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે, સાંભળો (तेणं कालेणं तेणं समएणं मियागामे णयरे होत्था) તે અવસર્પિણી કાળના ચોથા આરામાં મૃગાગ્રામ નામનું એક નગર હતું (वण्णओ) ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે પ્રમાણે ચંપાનગરીનું વર્ણન કરેલું છે, તે પ્રમાણે આ નગરીનુ વર્ણન સમજી લેવું જોઇએ ચંપાનગરી જે પ્રમાણે અદ્ભુત શોભા આદિ ગુણોથી વિશિષ્ટ છે, તે પ્રમાણે આ નગર પણ પોતાની

पातिकसूत्राच्चम्पानगरीवद् बोध्यः। 'तस्स णं मियागामस्स णयरस्स' तस्य खलु मृगाग्रामस्य नगरस्य 'बहिया' बहिः=बाह्यप्रदेशे 'उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे=ईशानकोणे, 'चंदणपायवे णामं उज्जाणे' चन्दनपादप-नामकमुद्यानम् 'होत्था' आसीत्, तत् कीदृश?-मित्याह-'सव्वोउय० वण्णओ' सार्वर्त्तुक० वर्णकः-चन्दनपादपोद्यानस्य वर्णनं सार्वर्त्तुक०-इत्यादि विज्ञेयं, तथाहि-'सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे रम्मे नंदणवणप्पगासे पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे' सार्वर्त्तुकपुष्पफलसमृद्धं रम्यं नन्दनवनप्रकाशं प्रासादीयं दर्शनीयम् अभि-रूपं प्रतिरूपम्-इति। तत्र सार्वर्त्तुकपुष्पफलसमृद्धम्-सार्वर्त्तुकानि=वसन्तादि-सर्वऋतुसम्बन्धीनि यानि पुष्पफलानि तैः समृद्धं, रम्यं=रमणीयम्, नन्दनवन-प्रकाशं=नन्दनवनतुल्यं, प्रासादीयादिपदानामर्थाः पूर्ववद् बोध्याः। 'तत्थ णं

चंपानगरी जिस प्रकार की अद्भुत शोभा आदि गुणों से विशिष्ट है उसी प्रकार से यह नगर भी अपने अनुपम सौन्दर्य से युक्त है। 'तस्स णं मियागामस्स णयरस्स' उस मृगाग्राम नामके नगर के 'बहिया' बाह्यप्रदेशमें 'उत्तर-पुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तर और पूर्वदिशा के भाग-ईशान कोण में 'चंदणपायवे णामं उज्जाणे होत्था' चंदन-पादप नाम का एक उद्यान-बगीचा था। 'सव्वोउय वण्णओ' इसका वर्णन इस प्रकार समझना चाहिये, (सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे रम्मे नंदणवणप्पगासे पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे) यह समस्त-ऋतुसंबंधी पुष्प और फलों से सदा हरा-भरा बना रहता था। अनेक जाति के सुगंधित फूलों से यह सुरम्य और इन्द्र के नंदन-वन जैसा मन को आनंदित करने वाला, प्रासादीय, दर्शनीय, अभिरूप और प्रतिरूप था।'तत्थ णं चंदणपायवस्स बहुमज्झदेसभाए'

અનુપમ સૌન્દર્યથી યુક્ત છે. (तस्स णं मियागामस्स णयरस्स) આ મૃગાગ્રામ નામના નગરમાં (बहिया) બાહ્ય પ્રદેશમાં (उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए) ઉત્તર અને પૂર્વ દિશાના ભાગ-ઇશાન કોણ-માં (चंदणपायवे णामं उज्जाणे होत्था) ચંદન-પાદપ નામનો એક ઉદ્યાન-બગીચો હતો, તે (सव्वोउय० वण्णओ) આનું વર્ણન આ પ્રકારે જાણવું જોઇએ, (सव्वोउयपुप्फफलसमिद्धे रम्मे नंदणवणप्पगासे पासाईए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे) તમામ ઋતુનાં પુષ્પો અને ફળોથી તે બગીચો હંમેશા ભરપૂર હતો, અનેક જાતિના સુગંધિત ફૂલોથી તે સુરમ્ય અને ઇન્દ્રના નંદનવન પ્રમાણે મનને આનન્દ આપનારો, પ્રાસાદીય, દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હતો.

चंदणपायवस्स' तत्र खलु चन्दनपादपस्य 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे= सर्वथा मध्यभागे 'सुहम्मस्स जक्खस्स' सुधर्मनाम्नो यक्षस्य 'जक्खाययणे' यक्षायतनम्, 'होत्था' आसीत् । तच्च यक्षायतनं वर्णयन्नाह–'चिराइए जहा पुण्णभद्दे' चिरादिकं=चिरकालिकम्, यथा पूर्णभद्रं = पूर्णभद्रचैत्यसदृशम्, अत्र पूर्वपुरुषप्रज्ञप्तमित्यादिविशेषणमौपपातिकसूत्राद् विज्ञेयम् ।

'तत्थ णं मियागामे णयरे' तत्र खलु मृगाग्रामे नगरे 'विजए णामं खत्तिए राया परिवसइ' विजयो नाम क्षत्रियो राजा परिवसति । 'वण्णओ' वर्णकः=वर्णनम्, स च 'महयाहिमवंत–महंत–मलय–मंदर–महिंदसारे' इत्यादि-रौपपातिकवद् बोध्यः, अस्य व्याख्या–महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः–महांश्चासौ हिमवान् महाहिमवान्, महान् अन्यपर्वतापेक्षया मलयो=मलयाचलः,

---

उस चंदनपादप नामक बगीचा के ठीक मध्यभाग में 'सुहम्मस्स जक्खस्स' सुधर्म नामके यक्ष का 'जक्खाययणे होत्था' एक यक्षायतन था । 'चिराइए, जहा पुण्णभद्दे' पूर्णभद्र चैत्य की तरह यह भी बहुत अधिक प्राचीन था । इसके वर्णन में भी 'पूर्वपुरुषप्रज्ञप्तम्' इत्यादि औपपातिकसूत्रकथित समस्त विशेषणों का यहां पर भी संघटन कर लेना चाहिये ।

'तत्थ णं मियागामे णयरे' उस मृगाग्राम नगर में 'विजए णामं खत्तिए राया परिवसइ' विजय नामक एक क्षत्रिय राजा रहता था । 'वण्णओ' इस नरेश का वर्णन भी औपपातिक सूत्रमें वर्णित कूणिक राजाकी तरह समझना चाहिये, जैसे–'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' इत्यादि । पर्वतों में जैसे महाहिमवान् पर्वत प्रधान माना जाता है,

---

(तत्थ णं चंदणपायवस्स बहुमज्झदेसभाए) એ ચંદનપાદપ નામના બગીચાના મધ્ય ભાગમાં (सुहम्मस्स जक्खस्स) સુધર્મ નામના યક્ષનુ (जक्खाययणे होत्था) એક યક્ષાયતન હતુ (चिराइए जहापुण्णभद्दे) પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની પ્રમાણે આ યક્ષાયતન પણ બહુ પ્રાચીન હતું તેના વર્ણનમા પણ (पूर्वपुरुषप्रज्ञप्तम्) ઇત્યાદિ ઔપપાતિક સૂત્રમા કહેલા તમામ વિશેષણોને અહિ લગાડી દેવા જોઇએ.

(तत्थ णं मियागामे णयरे) આ મૃગાગ્રામ નગરમાં (विजए णामं खत्तिए राया परिवसइ) વિજય નામના એક ક્ષત્રિય રાજા રહેતા હતા. (वण्णओ) આ રાજાનુ વર્ણન પણ ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલા કૂણિક રાજા પ્રમાણે સમજી લેવું જોઇએ જેમ (महया–हिमवंत–महंत–मलय–मंदर–महिंद–सारे) ઇત્યાદિ. પર્વતોમાં જેવી રીતે મહાહિમવાન પર્વત પ્રધાન માનવામાં આવે છે, મલયાચલ જેવો શ્રેષ્ઠ

मन्दरो=मेरुगिरिः, महेन्द्रः=सुरपतिः, पर्वतविशेषो वा, तद्वत् सारः=प्रधानो यः स तथा ।

'तस्स णं विजयस्स खत्तियस्स' तस्य खलु विजयस्य क्षत्रियस्य राज्ञः 'मिया णामं देवी' मृगा नाम देवी 'होत्था' आसीत् । सा कीदृशी ?—त्याह 'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा=कोमलकरचरणा, 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा' अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा-अहीनानि=अन्यूनानि स्वरूपतः, प्रतिपूर्णानि लक्षणतः पञ्चापीन्द्रियाणि यस्मिंस्तत् तथाविधं शरीरं यस्याः सा तथा । 'वण्णओ' वर्णकः=वर्णनं, स चास्या औपपातिकसूत्राद् धारिणीदेवीवद् विज्ञेय इत्यर्थः । 'तस्स णं विजयखत्तियस्य' तस्य खलु विजयक्षत्रियस्य=विजयनामकस्य क्षत्रियस्य राज्ञः 'पुत्ते' पुत्रः 'मियाए देवीए' मृगाया

मलयाचल जैसे श्रेष्ठ गिना जाता है, मेरु पर्वत जिस प्रकार सर्वोत्तम है और महेन्द्र—सुरेन्द्र अथवा पर्वतविशेष जैसे मुख्य माना जाता है, उसी प्रकार यह राजा भी अन्य राजाओं में प्रधान—श्रेष्ठ था ।

'तस्स णं विजयस्स खत्तियस्स मिया णामं देवी होत्था' क्षत्रिय वंश में तिलकस्वरूप उस विजय नृपति की रानी का नाम मृगादेवी था । 'सुकुमालपाणिपाया अहीण० वण्णओ' इसके हाथ और पैर अत्यंत सुकुमार थे । शरीर भी इसका स्वरूप की अपेक्षा न्यूनतारहित, तथा लक्षण की अपेक्षा परिपूर्ण पांचों इन्द्रियों से युक्त था । औपपातिक सूत्र में जिस प्रकार का वर्णन धारिणी देवी का किया गया है ठीक उसी प्रकार का वर्णन इस मृगा देवी का भी समझना चाहिये । 'तस्स णं विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते मियाए देवीए अत्तए मियापुत्ते णामं दारए होत्था' उस विजय नामक क्षत्रिय राजा का एक पुत्र था, जिस का

માનવામાં આવે છે મેરુ પર્વત જેવી રીતે સર્વોત્તમ છે, અને મહેન્દ્ર—સુરેન્દ્ર અથવા પર્વતવિશેષ જેવી રીતે મુખ્ય માનવામાં આવે છે તે પ્રમાણે આ રાજા પણ અન્ય રાજાઓમાં મુખ્ય અને શ્રેષ્ઠ હતો. (तस्स णं विजयस्स खत्तियस्स मिया णामं देवी होत्था) ક્ષત્રિય વંશમાં તિલકસ્વરૂપ એ વિજય રાજાની રાણીનું નામ મૃગાદેવી હતું (सुकुमालपाणिपाया अहीण० वण्णओ) તેના હાથ—પગ બહુજ સુકોમલ હતા, તેનું શરીર પણ સ્વરૂપની અપેક્ષાએ ન્યૂનતારહિત અને લક્ષણની અપેક્ષાએ પરિપૂર્ણ પાંચ ઇન્દ્રિયોથી યુક્ત હતું ઔપપાતિક સૂત્રમાં ધારિણી રાણીનું—દેવીનુ જેવુ વર્ણન કરેલું છે તેવુંજ વર્ણન મૃગાદેવીનું સમજી લેવું જોઇએ. (तस्स णं विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते मियाए देवीए अत्तए मियापुत्ते णामं दारए होत्था) તે વિજય નામના ક્ષત્રિય રાજાને

देव्याः 'अत्तए' आत्मजः 'मियापुत्ते णामं दारए' मृगापुत्रो नाम दारकः =बालकः, 'होत्था' आसीत् । स कीदृशः ? इत्याह-'जाइअंधे' इत्यादि । 'जाइअंधे' जात्यन्धः=जन्मकालादारभ्यान्ध एवेत्यर्थः, 'जाइमूए' जातिमूकः-जन्मतो मूकः-वाक्शक्तिरहितः, 'जाइबहिरे' जातिबधिरः=जन्मतः श्रवणशक्तिरहितः, 'जाइपंगुले य' जातिपङ्गुलश्च=जन्मतः पङ्गुः=खञ्जः, चरणविकल इत्यर्थः । 'हुंडे य' हुण्डश्च=हुण्डसंस्थानवान्, सर्वावयवप्रमाणहीन इत्यर्थः । यत्र पादाद्यवयवा यथोक्तप्रमाणरहिताः प्रायस्तद् हुण्डसंस्थानम् । 'वायव्वे य' वायव्यश्च-वायुरस्यास्तीति वायव्यः=वायुरोगी-वातरोगवानित्यर्थः । 'णत्थि णं तस्स दारगस्स' न स्तः खलु तस्य दारकस्य 'हत्था वा' हस्तौ वा, 'पादा वा'

नाम मृगापुत्र था-जो मृगादेवी से उत्पन्न हुआ था। वह 'जाइअंधे, जाइमूए, जाइबहिरे, जाइपंगुले य, हुंडे य, वायव्वे य' जन्म से ही अंधा, और जन्म से ही मूंगा था। जन्म से बहिरा और जन्म से ही पांगला था। इसके शारीरिक अवयवों की रचना भी ठीक नहीं थी, क्योंकि इसका हुण्डक संस्थान था-प्रत्येक अवयव अपने२ प्रमाणमें रचना से हीन थे, उसके शरीर की बनावट सुन्दर नहीं थी-आकृति दुर्दर्शनीय थी। जिस प्रमाणमें जिस अंग और उपांग की रचना होनी चाहिये उस प्रकार की रचना से हीन अंग और उपांगों का होना ही हुण्डकसंस्थान है, इस नाम-कर्मके उदय से शरीर में अंग और उपांग किसी खास आकार के नहीं होते हैं। वह वात-रोगसे भी पीडित था। 'णत्थि णं तस्स दारगस्स हत्था वा पाया वा कण्णा वा, अच्छी वा, णासा वा' उस लड़के के न हाथ थे, न पैर थे,

---

એક પુત્ર હતો, તેનું નામ મૃગાપુત્ર હતું. જે મૃગાદેવી થકી ઉત્પન્ન થયો હતો તે કુંવર (जाइअंधे, जाइमूए, जाइबहिरे, जाइपंगुले य हुंडे य वायव्वे य) જન્મથી આંધળો અને જન્મથીજ મૂંગો હતો, જન્મથી બહેરો અને જન્મથીજ લૂલો હતો તેના શરીરના અવયવોની રચના પણ સારી ન હતી, કેમકે તેનું હુંડક સંસ્થાન હતું, તેના શરીરની રચનામાં સુંદરતા ન હતી-નજરે જોતા ગમે નહિ તેવી આકૃતિ હતી. જે પ્રમાણે જે જે અંગઉપાંગોની વ્યવસ્થા થવી જોઇએ તે પ્રકારની રચનાથી હીન અંગ-ઉપાંગોનું થવું તેજ હુંડક સંસ્થાન છે તે નામકર્મના ઉદયથી શરીરમાં અંગ અને ઉપાંગ કોઇ પણ ખાસ આકાર વિનાના રહે છે તે વાયુના રોગથી પીડિત હતો. (णत्थि णं तस्स दारगस्स हत्था वा, पाया वा, कण्णा वा, अच्छी वा, णासा वा)

पादौ वा, 'कण्णा वा' कर्णौ वा, 'अक्खी वा' अक्षिणी=चक्षुषी वा, 'णासा वा' नासे वा । 'केवलं से तेसिं अंगोवंगाणं' केवलं तस्य तेषामङ्गोपाङ्गानाम्--अङ्गानि=शिरः १, उरः २, पृष्ठम् ३, उदरम् ४, बाहुद्वयम् ५-६, पादद्वयं ७-८ चेत्यष्टौ, उपाङ्गानि=अङ्गावयवभूतानि-कर्णनयननासाऽङ्गुल्यादीन्यनेकविधानि तेषाम् 'आगिई' आकृतिः=आकारः, 'आगिइमेत्ते' आकृतिमात्रम्=आकारमात्रं, न तु तदुचितस्वरूपमित्यर्थः । 'तए ण सा मियादेवी' ततः खलु सा मृगादेवी 'तं मियापुत्तं दारगं' तं मृगापुत्रं दारकं 'रहस्सियंसि' राहसिके=प्रच्छन्ने-गुप्ते-जनेनाविदिते इत्यर्थः, 'भूमिघरंसि' भूमिगृहे-भूम्यधोभागवर्तिनि गृहे, 'रहस्सिएणं' राहसिकेन=प्रच्छन्नेन, 'भत्तपाणेणं' भक्तपानेन 'पडिजागरमाणी२' प्रतिजाग्रती२ = पालयन्ती२ 'विहरइ' विहरति ॥ सू० ४॥

न कान थे, न आँखें थीं और न नाक ही थी, 'केवलं से तेसिं अंगोवंगाणं आगिइमेत्ते' केवल अगों-मस्तक, उरस्थल, पृष्ठ, उदर-पेट, दो बाहु, दो पांव के, और उपांगों-अंग के अवयवस्वरूप कान, नाक आंखें और अंगुलि आदि के चिह्न-मात्र ही थे। 'तए णं सा मियादेवी तं मियापुत्तं दारगं रहस्सियंसि भूमिघरंसि' इस प्रकार की परिस्थितिसंपन्न उस बालकको उस मृगादेवीने लोगोंकी दृष्टि से छुपे हुए तलघर में रक्खा था, और 'रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी२ विहरइ' छिपा२ कर भोजन-पान से उसका सावधानी-पूर्वक पालन-पोषण करती थी।

भावार्थ—१० अध्ययनों में से प्रथम मृगापुत्र नामक अध्ययन का क्या भाव है?-इस प्रकार श्रीजंबूस्वामी द्वारा पूछे जाने पर श्रीसुधर्मा स्वामी इस अध्ययन का स्पष्टीकरण करते हुए कहते

ते કુમારને (પુત્રને) હાથ, પગ, કાન, આંખ, નાક કાંઈ પણ ન હતું. (केवलं से तेसिं अंगोवंगाणं आगिई आगिइमेत्ते). કેવલ અંગો-મસ્તક, ઉરસ્થળ, પૃષ્ઠ, ઉદર, પીઠ, બે હાથ, બે પગના, અને ઉપાંગો-અંગના અવયવ સ્વરૂપ કાન, નાક, આખ અને આંગળીઓના માત્ર ચિન્હજ હતા. 'तए णं सा मियादेवी तं मियापुत्तं दारगं रहस्सियंसि भूमिघरंसि' આ પ્રકારના તે બાળકને મૃગાદેવી, માણુસોની નજરે ન પડે એવી રીતે ખાનગી ઘરનાં નીચેના ભાગમાં રાખતી હતી, અને 'रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी२ विहरइ' છાની રીતે ભોજન-અન્ન, પાણી આપીને સાવધાનીપૂર્વક તેનું પાલન-પોષણ કરતી હતી.

ભાવાર્થ-દશ અધ્યયનોમાં મૃગાપુત્રનામવાળા પ્રથમ અધ્યયનનો શું ભાવ છે?. આ પ્રમાણે જમ્બૂસ્વામીએ જ્યારે પ્રશ્ન પૂછયો ત્યારે શ્રી સુધર્મા સ્વામી આ

हैं-मृगाग्राम-नामक एक बहुत विशाल और सुरम्य नगर था। उसके बाहर ईशानकोणकी ओर छह ऋतुओं की शोभासे विशिष्ट एक चंदनपादप-नामका, बहुत ही प्राचीन, नंदनवन जैसा विस्तृत मनोहर बगीचा था। उसके ठीक बीचोंबीच सुधर्मनामक यक्ष का एक आयतन था। उस नगर का शासक क्षत्रियकुलावतंस विजय नामक कोई एक राजा था, जो बहुत प्रतापी एवं नरपतियों का मुखिया था। उसकी रानी का नाम मृगादेवी था। वह बहुत ही सुन्दर एवं सुकुमार-अंगवाली थी। शारीरिक सौन्दर्य से जिसके समक्ष रति भी लज्जित होती थी। उसका शरीर प्रत्येक अंग और उपांगों की परिपूर्णता से भरा हुआ था, किसी भी अंग और उपांग में कोई भी न्यूनता नहीं थी। उसके एक पुत्र हुआ, जिसका नाम मृगापुत्र था। वह वेचारा जन्म से ही अंधा, बहिरा, गूंगा और लंगडा था। संस्थान भी इसका हुंडक था। न इसके हाथ-पैर आदि अंग थे और न अंग के अवयवभूत कोई उपांग ही, सिर्फ उसके शरीर में इनकी आकृतिमात्र ही थी। वह वातरोगी था। मृगादेवी उस बालक को लोगों से छिपाकर मकान के तलघर में ही रखती और वहीं पर उसे खाना-पीना देकर उसका पालन-पोषण करती थी ॥ सू० ४ ॥

અધ્યયનનું સ્પષ્ટીકરણ કરતા થકા કહે છે કે — મૃગાગ્રામ નામનું એક બહુજ વિશાલ અને સુન્દર નગર હતુ. તેના બહારના ભાગમાં ઇશાનકોણમાં છ ઋતુઓની શોભાથી વિશેષ શોભતો ચંદનપાદપ નામનો એક ઘણોજ પ્રાચીન નન્દનવન જેવો વિસ્તારવાળો મનોહર બગીચો હતો તેના મધ્યભાગમાં સુધર્મ નામના યક્ષનુ એક નિવાસસ્થાન હતુ. તે નગરનો અમલ કરનાર ક્ષત્રિયકુલાવતંસ વિજય નામનો કોઇ એક રાજા હતો તે ઘણોજ પ્રતાપી અને રાજાઓના સમુદાયમાં મુખ્ય હતો. તેની રાણીનું નામ મૃગાદેવી હતું. તે પણ બહુજ સુંદર અને સુકોમલ અંગવાળાં હતાં રાણીના શરીરની સુંદરતા એવી હતી કે તેના રૂપ પાસે કામદેવની સ્ત્રી રતિ પણ લજ્જા પામી જતી હતી રાણીના શરીર, પ્રત્યેક અંગ ઉપાંગોની પરિપૂર્ણતાથી યુકત હતુ, કોઇપણ અંગ-ઉપાંગમાં કોઇ પ્રકારની ન્યૂનતા ન હતી તે રાણીને એક પુત્ર થયો જેનું નામ મૃગાપુત્ર હતું તે બિચારો જન્મથીજ આંધળો, બહેરો, મૂંગો અને લંગડો હતો તે હુંડક સંસ્થાનવાળો હતો તેને હાથ, પગ આદિ અંગ અને તેના અવયવભૂત કોઈ ઉપાંગ ન હતાં, માત્ર તેની આકૃતિ હતી તે પુત્ર વાયુના રોગવાળો હતો મૃગાદેવી તે બાળકને લોકોથી છુપાવીને મકાનના નીચેના ભાગમાં રાખતી હતી, અને ત્યાં આગળ ખાવા-પીવાનું આપીને તેનું પાલન પોષણ કરતી હતી (સૂ૦ ૪)

॥ मूलम् ॥

तत्थ णं मियागामे णयरे एगे जाइअंधे पुरिसे परिवसइ। से णं एगेणं सचक्खुएणं पुरिसेणं पुरओ दंडएणं पगड्ढिज्जमाणे पगड्ढिज्जमाणे फुट्टहडाहडसीसे मच्छियाचडगरपहकरेणं अण्णिज्जमाणमग्गे मियागामे णयरे गिहे गिहे कालुण्णवडियाए वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ ॥ सू० ५ ॥

टीका—

'तत्थ णं' इत्यादि। 'तत्थ णं मियागामे णयरे' तत्र खलु मृगाग्रामे नगरे, 'एगे' एकः 'जाइअंधे' जात्यन्धः=जन्मकालतोऽन्धः 'पुरिसे परिवसइ' पुरुषः परिवसति। 'से णं एगेणं' स खलु एकेन 'सचक्खुएणं पुरिसेणं' सचक्षुष्केण पुरुषेण 'पुरओ दंडएणं' पुरतो दण्डकेन 'पगड्ढिज्जमाणे पगड्ढिज्जमाणे' प्रकृष्यमाणः प्रकृष्यमाणः=नीयमानो नीयमानः, 'फुट्टहडाहडसीसे' स्फुटितात्यर्थशीर्षः-स्फुटितं-स्फुटितकेशम् अत्यर्थम्, 'हडाहड' इति अत्यर्थवाचको देशीयशब्दः; शीर्षं=शिरो यस्य स तथा, 'मच्छियाचडगरपहकरेणं' मक्षिकाचटकरप्रकरेण-मक्षिकाणां चटकरः = प्रधानो-विस्तरवान् यः

'तत्थ णं' इत्यादि।

'तत्थ णं मियागामे णयरे' उसी मृगाग्राम नगर में 'एगे जाइअंधे' एक जन्म से अंधा कोई पुरुष रहता था। 'से णं एगेणं सचक्खुएणं' वह दूसरे किसी एक नेत्रयुक्त पुरुष की सहायता से 'पुरओ दंडएणं पगड्ढिज्जमाणे२' यष्टि-लकड़ी के सहारे चलता था। चलते चलते 'फुट्टहडाहडसीसे' इसके शिर के बाल बिलकुल अस्तव्यस्त-बिखरे हुए-थे और 'मच्छियाचडगरपहकरेणं अण्णिज्जमाणमग्गे' मक्खियों का

'तत्थ णं' ઇત્યાદિ.

'तत्थ णं मियागामे णयरे' તે મૃગાગ્રામ નગરને વિષે 'एगे जाइअंधे' એક જન્મથી આંધળો કોઇ પુરુષ રહેતો હતો. 'से णं एगेणं सचक्खुएणं' તે બીજા કોઇ નેત્રવાળા પુરુષની સહાયતાથી 'पुरओ दंडएणं पगड्ढिज्जमाणे२' લાકડીના આધારે ચાલતો હતો. ચાલતાં ચાલતાં 'फुट्टहडाहडसीसे' તેના માથાના બાલ એકદમ વિખરાએલા હતા, અને 'मच्छियाचडगरपहकरेणं अण्णिज्जमाणमग्गे' માખીઓનો

प्रकरः=समूहः स तथा तेन, 'अण्णिज्जमाणमग्गे' अन्वीयमानमार्गः=अनुगम्य-मानमार्गः, तस्य जात्यन्धस्य मार्गे मक्षिकाः पृष्ठतोऽनुधावमाना आसन् मल-युक्तत्वादिति भावः । तथाविधोऽसौ, 'मियागामे णयरे गिहे गिहे' मृगाग्रामे नगरे गृहे गृहे 'कालुण्णवडियाए' कारुण्यवृत्त्या=दयाजनकवृत्त्या, स्वदैन्यं प्रदर्शय-तस्तस्योपरि लोकानां दया यथा समुत्पद्येत तथेति भावः; 'वित्तिं' वृत्तिं=जीविकां 'कप्पेमाणे' कल्पयन्=कुर्वाणः सन् 'विहरइ' विहरति ॥ सू० ५ ।

बहुत अधिक समूह, उसके माथे के ऊपर उड़ता हुआ रास्ते भर पीछे२ चलता था। क्यों कि वह मलिन तन था। इस प्रकार की दुरवस्थासंपन्न वह बिचारा 'मियागामे णयरे गिहे गिहे' उस मृगाग्राम नगर में घर घर 'कालुण्णवडियाए वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ' दीनतापूर्वक-दया उत्पन्न हो इस प्रकार से जीविका-भीख मांग कर अपना निर्वाह करता था।

भावार्थ-उसी मृगाग्राम नगर में एक जन्मांध मनुष्य रहता था। उसे सहारा देने वाला वहां एक और दूसरा भिखमंगा व्यक्ति था जो अंधा नहीं था। उसकी सहायता के बलपर ही यह सब अपना काम किया करता था। वह जन्मांध जब भीख मांगने निमित्त जहीं-कहीं पर जाने के लिये उद्यत होता, तो वह उसे लकडी पकडवा कर ले जाता। अधिक गंदा रहने के कारण दुर्गंध से आकृष्ट मक्खियों का झुंड का झुंड इसके आस-पास माथे पर भिनभिनाता रहता। वह घर२ अपनी दीनता प्रकाशित करता हुआ

મોટો સમૂહ તેના માથા ઉપર ઉડતો હતો, અને તેના સાથે સાથે રસ્તામા તે સમૂહ પણ જતો, કારણકે તેનું શરીર બહુજ મેલુ હતું. આ પ્રકારની દુર્દશાવાળો તે બિચારો 'मियागामे णयरे गिहे गिहे' તે મૃગાગ્રામ નગરમાં ઘરે ઘરે 'कालुण्णवडियाए वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ' દીનતાપૂર્વક-દયા ઉત્પન્ન થાય તેવી રીતે ભીખ માગીને પોતાનો નિર્વાહ કરતો હતો.

ભાવાર્થ—તે મૃગાગ્રામ નગરમાં એક જન્માધ માણુસ રહેતો હતો. તેને સહાય આપનારો એક ભીખારી માણુસ બીજો હતો, તે આંધળો ન હતો, તેથી તેની સહાયતાના બળથી તે પોતાનું તમામ કામ કરતો હતો તે જન્માંધ જ્યારે ભીખ માગવા નિમિત્તે જ્યા-ત્યાં જવા માટે તૈયાર થતો ત્યારે તે આંખવાળો તેને લાકડી પકડાવીને લઇ જતો હતો એકદમ ગંદો રહેવાથી દુર્ગંધથી ખેંચાઇને માખીઓનાં ટોળાઓ તેના આસ-પાસ માથા ઉપર ફર્યા કરતાં હતા. તે ઘેર-ઘેર પોતાની દીનતા

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए। परिसा णिग्गया। तए णं से विजए खत्तिए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जहा कूणिए तहा निग्गए, जाव पज्जुवासइ ॥ सू० ६ ॥

टीका–

'तेणं कालेणं' इत्यादि । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'जाव' यावत्, इह यावत्करणात् इदं द्रष्टव्यम्– 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहंसुहेणं विहरमाणे' इत्यादि । पूर्वानुपूर्व्या चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् सुखं सुखेन विहरन् यत्रैव मृगाग्रामनामकं नगरं, यत्रैव चन्दनपादपनामकमुद्यानं तत्र 'समोसरिए' समवसृतः । 'परिसा णिग्गया' परिषद् निर्गता=

भीख मांग२ कर अपना गुजारा चलाता था ॥ सू० ५ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उसी काल और उसी समय में 'समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए' श्रमण भगवान् महावीर यावत् समवसृत हुए, यहाँ 'यावत्' शब्द से इन अन्य विशेषणों का ग्रहण हुआ है, जैसे– 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहं--सुहेणं विहरमाणे' इत्यादि। अर्थात् वे प्रभु तीर्थंकरोचित विहारक्रिया के अनुसार एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विचरते हुए, सुखशाता-पूर्वक वहां पर आये। 'परिसा णिग्गया' श्रीमहावीर प्रभु को वंदना

જાહેર કરીને ભીખ માંગી–માંગીને પોતાનુ ગુજરાન ચલાવતો હતો. (સૂ૦ ૫)

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ.

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયને વિષે 'समणे भगवं महावीरे जाव समोसरिए' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર યાવત્ સમવસૃત થયા. અહીં 'यावत्' શબ્દથી બીજા વિશેષણોનું ગ્રહણ થએલું છે, જેમ 'पुव्वाणुपुव्विं चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे सुहं–सुहेणं विहरमाणे' ઇત્યાદિ અર્થાત્– તીર્થંકરોચિત વિહાર કરવાની પદ્ધતિ પ્રમાણે એક ગામથી બીજે ગામમાં વિચરતા થકા સુખશાન્તિપૂર્વક અહીં આવ્યા. (परिसा णिग्गया) તે નગરના પ્રજા-

श्रीमहावीरस्वामिनं वन्दितुं धर्मकथाश्रवणाय च परिषद्=वृन्दरूपेण जनसंहतिः नगरान्निर्गता–निःसृतेत्यर्थः ।

'तए णं से विजए खत्तिए' ततः खलु स विजयः=विजयनामकः क्षत्रियो राजा, 'इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' अस्याः कथाया लब्धार्थः सन्=श्रमणो भगवान् महावीरः पूर्वानुपूर्व्या चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् इहागतः, इह संप्राप्तः, इह समवसृतः, इहैव मृगाग्रामस्य बाह्यप्रदेशे चन्दनपादपोद्याने यथाप्रतिरूपं=कथाकल्प्यन् अवग्रहमवगृह्य संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरती'–त्यस्याः कथाया ज्ञातार्थः सन्नित्यर्थः । 'जहा कूणिए तहा निग्गए' यथा कूणिकस्तथा निर्गतः–यथा कूणिकनामको राजा भगवन्तं वन्दितुं गृहान्निर्गतस्तद्वद् विजय-

---

करने तथा उनसे धर्मदेशना सुनने के लिये वहां का जनसमूह वहां पर एकत्रित हो गया। 'तए णं से विजए खत्तिए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' पश्चात् वह विजय नामका नृपति जब उसे यह खबर पडी कि–'श्रमण भगवान महावीर पूर्वानुपूर्वी से ग्रामानुग्राम विहार करते हुए इस मृगाग्राम नगर के बाहिर चंदनपादप नामके बगीचा में साधुसमाचारी के अनुसार अवग्रह लेकर, तप और संयम से अपनी आत्मा को भावित करते हुए विचरते हैं, तब 'जहा कूणिए तहा निग्गए' जिस प्रकार कूणिक राजा बडे ठाठ–बाट के साथ प्रभु की वन्दना एवं धर्मश्रवण करने की इच्छा से निकला उसी प्रकार यह विजयनामक क्षत्रिय राजा भी भगवान को वन्दन करने के लिये बडे ठाठ–बाट से निकला। अर्थात् भगवान के पधारने की वार्त्ता सुनते ही राजाका चित्त अपूर्व आनंद से

જનોનો સમુદાય શ્રીમહાવીર પ્રભુને વંદના કરવા તેમજ ધર્મદેશના સાંભળવાને માટે તે સ્થળે એકત્રિત થયો 'तए णं से विजए खत्तिए इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' પછીથી તે વિજય નામના રાજાને ખબર પડી કે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર પૂર્વાનુપૂર્વીથી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા–કરતા આ મૃગાગ્રામ નગરના બહાર ચંદનપાદપ નામના બગીચામાં સાધુ–સમાચારી અનુસાર અવગ્રહ લઈને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિચરે છે. ત્યારે 'जहा कूणिए तहा निग्गए' જે પ્રમાણે કૂણિક રાજા બહુજ ઠાઠ–માઠથી પ્રભુની વંદના અને ધર્મ શ્રવણ કરવાની ઇચ્છાથી નીકળ્યા હતા તે પ્રમાણે આ વિજય નામના ક્ષત્રિય રાજા પણ ભગવાનની વંદના કરવા માટે મોટા ઠાઠ–માઠથી નીકળ્યા. અર્થાત્ ભગવાનના પધારવાની વાત જાણતાજ રાજાનું ચિત્ત અપૂર્વ આનંદથી ભરાઇ ગયું. હૃદયમાં અપૂર્વ ઉત્સાહ હતો.

नामकः क्षत्रियो राजा हृष्टतुष्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितः हर्ष-वशविसर्पद्हृदयः, स्नातः, कृतबलिकर्म्मा, कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः, शुद्ध-प्रवेश्यानि-शुद्धानि=निर्मलानि, प्रवेश्यानि=राजसभाप्रवेशार्हाणि, मङ्गलानि वस्त्राणि प्रवरपरिहितः, अल्पमहार्घाभरणाङ्कृतशरीरः, आभिषेक्यं हस्तिरत्नमारूढः, पुरः-प्रस्थिताष्टाष्टमङ्गलकः सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन श्वेतवरचामरैरुद्धूय-

भर गया था। हृदय में अपूर्व उत्साह था। प्रभु के दर्शन, वन्दन और उनसे धर्मश्रवण करने की तीव्र लालसा अन्तःकरण में बढती चली जा रही थी। चित्तमें थोडी सी भी उदासीनता नहीं थी। प्रभु की ओर ही विचारधारा का प्रवाह अविरत बह रहा था। उसका मन राजकाज की चिन्ता से निवृत्ति पाकर अपूर्व हर्षोल्लास से युक्त हो परमशांति का अनुभव कर रहा था। हर्ष के आवेग में राजा का हृदय भर रहा था। फिर राजा ने स्नान किया, काक आदि प्राणियों के लिए अन्न देने-रूप बलिकर्म किया, रात्रि के दुःस्वप्न आदि दोषों की निवृत्ति के लिए कौतुक-मषीतिलकादि, मंगल-दधि अक्षत आदि का धारण-रूप प्रायश्चित्त किया, और सभा में जाने के योग्य सुन्दर बहुमूल्य वस्त्र, तथा भारसे थोडे भारवाले मूल्यसे अधिकमूल्य वाले अलंकार पहिने। सब प्रकार से सज-धजकर वह सुन्दर गजराज पर आरूढ हुआ। उस समय राजाके मस्तक पर कोरण्ट के पुष्पों की माला से सुशोभित छत्र अपनी पूर्ण आभासे सूर्य की आभा को निवारण करता हुआ चमक रहा था। आजूबाजू दोनों ओर

પ્રભુના દર્શન, વન્દન અને તેમના પાસેથી ધર્મ સાંભળવાની તીવ્ર લાલસા અંતઃકરણમાં વધવા લાગી. ચિત્તમાં થોડી પણ ઉદાસીનતા ન હતી. પ્રભુની તરફજ તેમની વિચાર-ધારાનો પ્રવાહ અવિચ્છિન્ન વહેતો હતો. તેનું મન એકદમ રાજકાજની ચિન્તાથી નિવૃત્તિ પામીને અપૂર્વ હર્ષોલ્લાસથી યુક્ત થઇ પરમ શાંતિનો અનુભવ કરી રહ્યું હતુ. હર્ષના આવેગમાં રાજાનું હૃદય ભરાઇ ગયું હતુ. રાજાએ સ્નાન કર્યું અને કાગડા આદિ પ્રાણીઓને માટે અન્ન દેવા રૂપ બલિકર્મ કર્યું. રાત્રીમાં માઠાં સ્વપ્ન થયાં હોય તેના દોષોની નિવૃત્તિ માટે કૌતુક-મષીતિલકાદિ, મંગલ-દધિ, અક્ષત (ચોખા) આદિનું ધારણરૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું, અને સભામાં જવા યોગ્ય સુન્દર બહુ મૂલ્યવાન વસ્ત્ર, તથા તદ્દન ઓછા ભારવાળા છતાં મૂલ્યમાં અધિક એવા અલંકાર પહેર્યા તમામ પ્રકારથી સજાયમાન થઇને એક સુંદર ગજરાજ (હાથી) પર સ્વારી કરી તે સમયે રાજાના મસ્તક પર કોરંટના પુષ્પોની માલાથી શોભતું છત્ર, પોતાના તેજથી સૂર્યના તેજનું

मानैः वैश्रमण इव नरपतिः अमरपतिसंनिभया ऋद्ध्या प्रथितकीर्तिः हयगज-रथयोधकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया समनुगम्यमानमार्गः यत्रैव चन्दनपादप-नामकमुद्यानं तत्रैव प्राधारयद् गमनाय। यस्य पुरतो महान्तोऽश्वाः, अश्ववराः, उभयपार्श्वयोर्नागाः=गजाः, नागवराः, पृष्ठतो रथसमूहः, तथा यस्य पुरतश्चाष्टाष्ट-मङ्गलानि प्रस्थितानि स विजयनामकः क्षत्रियो राजा प्रगृहीततालवृन्तः-प्रगृ-हीतं तालवृन्तं यस्मै स तथा, उच्छ्रितश्वेतच्छत्रः-उच्छ्रितम्=उपरिवितानितं, श्वेतं=शुक्लवर्णं छत्रं यस्मै स तथा, प्रवीजितवालव्यजनिकः-प्रवीजिता=प्रचा-लिता वालव्यजनिका यस्मै स तथा, सर्वर्द्ध्या=सकलया ऋद्ध्या, सर्वद्युत्या=

शरद्-ऋतुके बादलके समान शुभ्र-उज्ज्वल दो चामर ढुल रहे थे। देखने वालों को राजा उस समय साक्षात् कुबेर जैसा प्रतीत होता था। इन्द्र के समान विशिष्ट विभूति से युक्त यह नरपति अपनी चतुरंगिणी-हय गज, रथ और पदातियों से समन्वित सेना से सहित होकर जिस ओर चंदनपादप नाम का उद्यान था उसी ओर जाने का प्रस्थान किया। इस राजा के आगे बडे२ घोडों पर बैठे हुए सवार चल रहे थे। दोनों तरफ दिग्गज-जैसे मदोन्मत्त गजराज, पीछे की ओर रथों का समूह, आगे२ और भी अष्ट अष्ट मंगल इसके मार्ग को मंगलमय बनाते हुए चल रहे थे। इस प्रकार वह विजय नामक राजा कि जिसपर पंखे ढोरे जा रहे हैं, सफेद छाता जिसके ऊपर तना हुआ है, और चामर जिसके दोनों ओर ढुल रहे हैं, वह अपनी समस्त ऋद्धि, समस्त द्युति-सकल वस्त्र और

નિવારણ કરતું ચમકી રહ્યુ હતુ આજુ-બાજુ બન્ને તરફ શરદ્ ઋતુના વાદળ સમાન શુભ્ર-ઉજ્જવલ બે ચામર ઢળી રહેતા હતા જોનારાઓને એ સમયે રાજા સાક્ષાત્ કુબેર જેવા દેખાતા હતા ઇન્દ્ર-સમાન વિશેષ પ્રકારની સંપત્તિથી યુકત એ રાજા પોતાની ચતુરંગિણી-ઘોડા, હાથી, રથ અને પાયદલથી સમન્વિત સેના સહિત જે તરફ ચંદનપાદપ નામનો બગીચો હતો તે તરફ જવા માટે ચાલતા થયા તે રાજાના આગળ મોટા-મોટા ઘોડાઓ પર સ્વાર થયેલા રક્ષકો ચાલતા હતા. બને તરફ દિગ્ગજ જેવા મદોન્મત્ત ગજરાજ, પાછળના ભાગમાં રથોનો સમૂહ, આગળ-આગળ આઠ-આઠ મંગળ તેના માર્ગને મંગળમય બનાવીને ચાલતા હતા એ પ્રમાણે તે વિજય નામના રાજા કે જેના પર પંખા ઢોળાઇ રહ્યા છે, ઉઘાળેલું શ્વેત છત્ર જેના ઉપર શોભિત થઇ રહ્યું અને ચામર જેની બન્ને બાજુ ઢોળાઇ રહેલ છે, તે પોતાની સમસ્ત ઋદ્ધિ,

सकलवस्त्राभरणप्रभया, सर्वबलेन = सर्वसैन्येन, सर्वसमुदयेन = सर्वपरिवारादि-समुदायेन, सर्वादरेण, सर्वप्रयत्नेन, सर्वविभूत्या = सर्वविभूषया सर्वसंभ्रमेण= सर्वौत्सुक्येन, सर्वपुष्पगन्धमाल्यालङ्कारेण, सर्वत्रुटितशब्दसंनिनादेन=सर्वेषां त्रुटि-तानां=वाद्यानां यः शब्दस्तस्य संनिनादेन=प्रतिध्वनिना, महत्या ऋद्धया, महत्या द्युत्या, महता बलेन, महता समुदयेन, महता=बृहता वरत्रुटितयमकसमक-प्रवादितेन वरत्रुटितानां=श्रेष्ठविविधवाद्यानां, यत् यमकसमकं=युगपत्प्रवादितं=तेन तथा शङ्ख–पणव–पटह–भेरी–झल्लरी– खरमुखी–हुडुक–मुरज–मृदङ्ग–दुन्दुभि–निर्घोषनादितरवेण–शङ्खादिदुन्दुभ्यन्तानां वाद्यानां निर्घोषस्य नादितरवेण=प्रति-ध्वनिना समुपलक्षितः मृगाग्रामनगरस्य मध्यमध्येन निर्गत इति भावः। 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपास्ते। अत्र यावच्छब्दादेवं योजनाऽवगन्तव्या–स विजय-नामको राजा मृगाग्रामनगरतो निर्गत्य यत्रैव चन्दनपादपनामकमुद्यानं तत्रैवोपा-गच्छति, उपागत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य किञ्चिद्दूरे छत्रादिकान् तीर्थंकरातिशयान् पश्यति, दृष्ट्वा आभिषेक्यं हस्तिरत्नं स्थापयति, स्थापयित्वा तस्माद् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य, खड्गच्छत्रमुकुटादिकानि राजचिह्नानि

आभरणों की कान्ति, समस्त सैन्य, समस्त परिवार आदि के समूह और समस्त अपनी विभूति से अच्छी तरह सुसज्जित हो, बडे ही संभ्रमके साथ, अनेक प्रकार के साथ२ बजते हुए शंख, पणव, पटह, भेरी, झल्लरी, मृदंग, और दुन्दुभि आदि बाजों की गगनभेदी गडगडाहट से उस मृगाग्राम नगर को शब्दमय करता हुआ ठीक उसके मध्यभाग से निकला। 'जाव पज्जुवासइ' चलते२ जब वह बगीचा के निकट पहुँचा तो उसे कुछ दूर पर भगवान के अतिशय स्वरूप छत्र–चामर आदि बाह्य विभूति दृष्टिपथ हुई। उनके दिखते ही वह हाथी से उतर गया, और तलवार, छत्र एवं चामर आदि

સમસ્ત સમૃદ્ધિ, સકલ વસ્ત્ર અને આભરણોની કાંતિ, સમસ્ત સૈન્ય. સમસ્ત પરિવાર આદિનો સમૂહ અને પોતાની તમામ વિભૂતિથી સારી રીતે સુસજ્જિત થઈને મોટા સંભ્રમની સાથે, અનેક પ્રકારના એકસાથે વાગતા શંખ, પણવ, પટહ, ભેરી, ઝાલર, મૃદંગ, દુન્દુભિ આદિ વાજીંત્રોના ગગનભેદી ગડગડાટથી મૃગાગ્રામને શબ્દમય કરતા ગામના મધ્યભાગમાંથી નિકળ્યા છે. 'जाव पज्जुवासइ' ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે તે બગીચાની નજીક પહોંચ્યા ત્યારે થોડે દૂર પર ભગવાનના અતિશયરૂપ છત્ર, ચામર આદિ બાહ્ય વિભૂતિ તેની દૃષ્ટિએ પડી, તેમને જોતા જ તે રાજા હાથી ઉપરથી નીચે ઉતરી ગયા, અને તલવાર, છત્ર, ચામર આદિ રાજચિહ્નોનો ત્યાગ કરીને જે સ્થળે શ્રમણ

त्यक्त्वा, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेनाभिगमेन=सत्कारविशेषेण अभिगच्छति । पञ्चविधोऽभिगमस्त्वेवम्–सचित्तानां हरितफलकुसुमादिद्रव्याणां त्यागः १, अचित्तानां वस्त्राभरणादीनामत्यागः २, एकशाटिकोत्तराऽऽसङ्गकरणम्=भाषायतनार्थमस्यूतेनैकपटेन उत्तरासङ्गकरणम् ३, चक्षुःस्पर्शे–श्रीमहावीरस्वामिनि दृष्टिपथमागते, अञ्जलिप्रग्रहः=संयोजितकरद्वय–संपुटीकरणं चेति ४, मनसस्तस्मिन्नेव भगवति स्थिरीकरणम् ५ इति । पञ्चाभिगमपूर्वकं भगवत्समीपे गत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्वः= वारत्रयम् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति । कृत्वा, वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा, कायिकी–वाचिकी–मानसिकीभेदेन त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते=सेवते इति ॥ सू० ६ ॥

राजचिह्नों का परित्याग कर जहां श्रमण भगवान महावीर प्रभु विराजमान थे उस ओर पांच प्रकारके अभिगम से युक्त होकर चला। ५ प्रकार के अभिगम ये हैं- (१) सचित्त फूलमाला आदि का त्याग करना, (२) अचित्त वस्त्र–आभरण आदि का त्याग नहीं करना, (३) भाषाको संयमित करने के लिये मुख पर एक सावित वस्त्र (मुखपोतिका के सदृश) रखना, (४) प्रभु के दृष्टिपथ होते ही हाथ जोडना, (५) मनको भगवान में ही स्थिर करना। इन पांच अभिगमों से भगवान के संनिकट पहुंचकर उसने प्रभुकी ३बार आदक्षिण–प्रदक्षिणपूर्वक वंदना की और नमस्कार किया। पश्चात् मानसिक, कायिक और वाचिक इन ३ प्रकार की उपासना से प्रभु की उपासना करने लगा।

भावार्थ—उस समय श्रमण भगवान महावीर पूर्वानुपूर्वी से विहार करते हुए उस मृगाग्राम नगर के बाह्यप्रदेश में स्थित उस

ભગવાન મહાવીર પ્રભુ બિરાજમાન હતા તે તરફ પાચ પ્રકારના અભિગમયુક્ત થઇને ચાલતા થયા. પાંચ પ્રકારના અભિગમ એ છે-(૧) સચિત્ત-ફૂલમાળાનો ત્યાગ કરવો, (૨) અચિત્ત વસ્ત્ર–આભરણ આદિનો ત્યાગ નહિ કરવો, (૩) ભાષાનો સંયમ સાચવવા માટે એક સાબિત વસ્ત્ર (મુખવસ્ત્રિકા જેવું) રાખવું, (૪) પ્રભુને જોતાંજ બે હાથ જોડવા, (૫) મનને ભગવાનમાંજ સ્થિર કરવું આ પાંચ અભિગમો સાથે ભગવાનની નજીકમા પહોચીને તેણે પ્રભુની ત્રણવાર આદક્ષિણપ્રદક્ષિણપૂર્વક વંદના કરી, અને નમસ્કાર કર્યા, પછી માનસિક, કાયિક એ અને વાચિક ત્રણ પ્રકારની ઉપાસના થી પ્રભુની ઉપાસના કરવા લાગ્યા.

ભાવાર્થ—તે સમય ભગવાન મહાવીર પૂર્વાનુપૂર્વીથી વિહાર કરતા થકા તે

॥ मूलम् ॥

तए णं से जाइअंधे पुरिसे तं महाजणसद्दं जाव सुणेत्ता तं पुरिसं एवं वयासी–किन्नं देवाणुप्पिया! अज्ज मियागामे णयरे इंदमहेइ वा० जाव निग्गच्छंति?। तए णं से पुरिसे तं जाइअंधं पुरिसं एवं वयासी–नो खलु देवाणुप्पिया! इंद-महेइ वा जाव णिग्गच्छंति, एवं खलु देवाणुप्पिया! समणे

चंदनपादप नामके बगीचे में पधारे। समाचार पाते ही जनसमूह एकत्रित होकर, उनकी वंदना तथा उनसे धर्मदेशना सुनने के निमित्त उस बगीचे में जा पहुँचा। विजय राजा भी भगवान के आगमनवृत्तान्त को सुनकर अत्यंत हर्षित हो पूरे ठाटबाट के साथ अपनी समस्त सेना को साथ लेकर प्रभु की वंदना के लिये राज-महल से हाथी पर सवार होकर निकले। चलते२ जब प्रभु की बाह्य विभूति कुछ दूरसे उन्हें दृष्टि–गोचर होने लगी तब वे हाथी को खडा कर उससे उतर पडे, और राजचिह्नों का परित्याग कर, पांच अभिगमों से युक्त हो, प्रभु के निकट पहुँचे। पहुँचते ही उन्होंने भगवान की तीन बार हाथ जोडकर वंदना की, नमस्कार किया, फिर मानसिक, वाचिक एवं कायिक यह त्रिविध पर्युसना–सेवा करने लगे ॥ सू० ६ ॥

મૃગાગ્રામનગરના બાહ્યપ્રદેશમાં આવેલ ચંદનપાદપ નામના બગીચામાં પધાર્યા. સમાચાર મળતાંજ જનસમૂહ એકત્રિત થઈને તેમને વંદના કરવા તથા તેમની પાસેથી ધર્મ-ઉપદેશ સાંભળવા નિમિત્ત બગીચામાં જઈ પહોંચ્યો. વિજય રાજા પણ ભગવાનનું આગમન સાંભળીને અત્યંત હર્ષ પામી પૂરા ઠાઠ–માઠથી પોતાની તમામ સેનાને સાથે લઈને પ્રભુની વંદના કરવા માટે રાજમહેલમાંથી હાથીપર સ્વાર થઈને નીકળ્યા. ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે પ્રભુની બાહ્ય વિભૂતિ થોડા દૂરથી નજરે પડી ત્યારે તુરતજ હાથીને ઉભો રાખી નીચે ઉતરીને રાજાના તમામ ચિહ્નોને છોડી, પાંચ અભિગમોથી યુક્ત થઈને પ્રભુની નજીક પહોંચ્યા, પહોંચતાજ તેણે પ્રભુને ત્રણવાર હાથ જોડીને વંદના–નમસ્કાર કર્યા, અને માનસિક, વાચિક અને કાયિક એ ત્રણ પ્રકારથી પર્યુપાસના–સેવા કરવા લાગ્યા (સૂ० ६)

जाव विहरइ। तए णं एए जाव णिग्गच्छंति। तए णं से अंधपुरिसे तं पुरिसं एवं वयासी-गच्छामो णं देवाणुप्पिया! अम्हे वि समणं भगवं जाव पज्जुवासामो। तए णं से जाइअंधे पुरिसे पुरओ दंडएणं पगड्ढिज्जमाणे पगड्ढिज्जमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासइ। तए णं समणे भगवं महावीरे विजयस्स रन्नो तीसे य महइमहालयाए परिसाए विचित्तं धम्मं परिकहेइ। जहा जीवा बज्झंति। परिसा जाव पडिगया। विजए वि गए ॥ सू० ७ ॥

टीका—

'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से' ततः खलु स 'जाइअंधे' जात्यन्धः=जन्मान्धः 'पुरिसे' पुरुषः 'तं महाजणसद्दं' तं महाजनशब्दं= महान्तं जनशब्दं 'जाव' यावत्, इह यावच्छब्दादिदं द्रष्टव्यम्-जनव्यूहशब्दं जन-वोलं=जनानामव्यक्तवर्णकं ध्वनिम्, इति। 'सुणेत्ता' श्रुत्वा 'तं पुरिसं' तं=सच-क्षुष्कं स्वसहायकं पुरुषम् 'एवं वयासी' एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्- 'किन्नं' किं खलु 'देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रिय! 'अज्ज मियागामे णयरे'

'तए णं से' इत्यादि।

'तए णं' इसके अनन्तर 'से जाइअंधे पुरिसे' वह जात्यंध पुरुष 'तं महाजणसद्दं जाव सुणेत्ता' मनुष्यों के उस कोलाहल को सुनकर 'तं पुरिसं' उस अपने सहायकभूत मनुष्य से 'एवं वयासी' इस प्रकार बोला- 'देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रिय! 'किन्नं अज्ज मियागामे णयरे इंदमहे इ वा

'तए णं से' ઇત્યાદિ

'तए णं' તે પછી 'से जाइअंधे पुरिसे' તે જાત્યંધ પુરુષ 'तं महाजणसद्दं जाव सुणेत्ता' મનુષ્યોનો તે કોલાહલ સાંભળીને, 'तं पुरिसं' તે પોતાના સહાયક પુરુષને 'एवं वयासी' આ પ્રમાણે બોલ્યો કે.— 'देवाणुप्पिया!' હે દેવાનુપ્રિય! 'किन्नं मियागामे णयरे इंदमहे इ वा जाव णिग्गच्छंति' અહીં 'जाव' શબ્દથી

अद्य मृगाग्रामे नगरे 'इंदमहेइ वा' इन्द्रमहः=इन्द्रोत्सवः, अत्र 'इ वा' शब्दौ वाक्यालंकारे 'जाव णिग्गच्छंति' यावत् निर्गच्छन्ति, अत्र यावच्छब्देन- 'खंदमहे इ वा, मुगुंदमहे इ वा, णागमहे इ वा, जक्खमहे इ वा, भूयमहे इ वा, कूवमहे इ वा, तडागमहे इ वा, नईमहे इ वा, दहमहे इ वा, पव्वयमहे इ वा, जक्खमहे इ वा, चेइयमहे इ वा, थूभमहे इ वा, जं णं एए बहवे उग्गा भोगा राइन्ना इक्खागा णाया कोरव्वा खत्तिया खत्तियपुत्ता भडा भडपुत्ता' इत्यादि 'मियागामस्स नयरस्स मज्झं मज्झेणं' इत्यन्तं संग्राह्यम् । छाया-'स्कन्दमह इति वा, मुकुन्दमह इति वा, नागमह इति वा, यक्षमह इति वा, भूतमह इति वा, कूपमह इति वा, तडागमह इति वा, नदीमह इति वा, ह्रदमह इति वा, पर्वतमह इति वा, वृक्षमह इति वा, चैत्यमह इति वा, स्तूपमह इति वा, यत् खलु

जाव णिग्गच्छंति' यहाँ 'जाव' शब्द से 'खंदमहे इ वा, मुगुंदमहे इ वा, णागमहे इ वा, जक्खमहे इ वा, भूयमहे इ वा, कूवमहे इ वा, तडागमहे इ वा, नईमहे इ वा, दहमहे इ वा, पव्वयमहे इ वा, रुक्खमहे इ वा, चेइयमहे इ वा, थूभमहे इ वा, जं णं एए बहवे उग्गा भोगा राइन्ना इक्खागा णाया कोरव्वा खत्तिया खत्तियपुत्ता भडा भडपुत्ता' यहाँ लेकर 'मियागामस्स णयरस्स मज्झं मज्झेणं' यहाँ तक के पदों का संग्रह करना चाहिये। इसका अर्थ इस प्रकार है-क्या आज इस मृगाग्राम नगर में इन्द्रोत्सव है ?, स्कन्दोत्सव है ?, मुकुन्दोत्सव है ? नागोत्सव है ? यक्षोत्सव है ?, भूतोत्सव है ?, कूपोत्सव है ?, तडागोत्सव है ?, नदी का उत्सव है ?, ह्रदोत्सव है ?, पर्वतोत्सव है ?, वृक्षोत्सव है ?, चैत्योत्सव-स्मारकोत्सव है ? अथवा स्तूपोत्सव है ?,

---

'खंदमहे इ वा, मुगुंदमहे इ वा, णागमहे इ वा, जक्खमहे इ वा, भूयमहे इ वा, कूवमहे इ वा, तडागमहे इ वा, नईमहे इ वा, दहमहे इ वा, पव्वयमहे इ वा, रुक्खमहे इ वा, चेइयमहे इ वा, थूभमहे इ वा, जं णं एए बहवे उग्गा भोगा राइन्ना इक्खागा णाया कोरव्वा खत्तिया खत्तियपुत्ता भडा भडपुत्ता' અહીંથી લઈને 'मियागामस्स णयरस्स मज्झंमज्झेणं' અહીં સુધીના પદોનો સંગ્રહ કરી લેવો જોઈએ. આનો અર્થ આ પ્રકારે છે-શું આજ આ મૃગાગ્રામ નગરમાં ઇન્દ્રોત્સવ છે ? શું સ્કન્દોત્સવ છે ? મુકુન્દોત્સવ છે ? નાગોત્સવ છે ? યક્ષોત્સવ છે ? ભૂતોત્સવ છે ? કૂપોત્સવ છે ? તડાગોત્સવ છે ? નદીનો ઉત્સવ છે ? હ્રદોત્સવ છે ? પર્વતોત્સવ છે ? વૃક્ષોત્સવ છે ? ચૈત્યોત્સવ-સ્મારકોત્સવ છે ? અથવા સ્તુપોત્સવ છે ? જે આ ઘણાં ઉગ્ર,

एते बहव उग्रा भोगा राजन्या एक्ष्वाका ज्ञाताः कौरव्याः क्षत्रियाः क्षत्रियपुत्राः भटा भटपुत्राः' ....'मृगाग्रामस्य नगरस्य मध्य मध्येन-इति। तत्र चैत्यमहः= स्मारकोत्सव इति । 'तए णं' ततः खलु 'से पुरिसे' स सचक्षुष्कः पुरुषः 'तं जाइअंधं पुरिसं एव' जात्यन्धं पुरुषम् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्-'नो खलु देवाणुप्पिया!' नो खलु हे देवानुप्रिय! अद्य मृगाग्रामे नगरे 'इंदमहे इ वा जाव निग्गच्छंति' इन्द्रमहः=इन्द्रोत्सवो यावद् निर्गच्छन्ति, 'एवं खलु देवाणुप्पिया!' एवं खलु हे देवानुप्रिय! 'समणे जाव' श्रमणो यावत्, इह यावच्छब्देनैवं दृश्यम्-भगवान् महावीरः पूर्वानुपूर्व्या चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् इह समागतः, इह संप्राप्तः, इह समवसृतः, इहैव मृगाग्रामे बाह्यप्रदेशे चन्दनपादपोद्याने यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् 'विहरइ' विहरति । 'तए णं एए' ततः खलु एते

जो ये बहुतसे उग्र, भोग, राजन्य, ईक्ष्वाकुवंशी, ज्ञातवंशी, कौरव, क्षत्रिय, क्षत्रियपुत्र, भट और भटपुत्र आदि मृगाग्राम नगर के मध्यमध्य से होकर चले जा रहे हैं? । 'तए णं से पुरिसे तं जाइअंधं पुरिसं' इस बात को सुनकर वह चक्षुष्मान् पुरुष उस अंध पुरुष से 'एवं वयासी' इस प्रकार बोला कि-'देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय! 'नो इंदमहेइ वा जाव णिग्गच्छंति' आज इस नगर में इन्द्रोत्सव आदि नहीं है, किन्तु 'एवं खलु देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रिय! बात यह है कि 'समणे जाव विरहइ' श्रमण भगवान् महावीर ग्रामानुग्राम विहार करते हुए तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए इस नगर के बाह्य प्रदेश में स्थित चदनपादप नामके उद्यान में, जो ईशान कोण की ओर है, आये हुए हैं। 'तए णं एए जाव णिग्गच्छंति' इसलिये उनके

ભોગ, રાજન્ય, ઇક્ષ્વાકુવંશી, જ્ઞાતવંશી, કૌરવ, ક્ષત્રિય, ક્ષત્રિયપુત્ર, ભટ, અને ભટપુત્ર આદિ મૃગાગ્રામ નગરના મધ્ય-મધ્યથી થઈને ચાલ્યા જાય છે 'तए णं से पुरिसे तं जाइअंध पुरिसं' આ વાત સાભળીને તે દેખતો માણસ-આંખવાળો માણસ, આંધળા માણસને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો કે- 'देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય! 'नो इंदमहेइ वा जाव णिग्गच्छंति' આજે આ નગરમાં ઇન્દ્રોત્સવ આદિ નથી, પરતુ 'एवं खलु देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય! વાત એમ છે કે 'समणे जाव विहरइ' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા, તપ અને સયમથી આત્માને ભાવિત રતા થકા, આ નગરના બહારના પ્રદેશમા ઇશાનકોણમાં રહેલો ચંદનપાદપ નામનો ગીચો છે, ત્યાં પધાર્યા છે 'तए णं एए जाव णिग्गच्छंति' તેથી તેમને વંદના

'जाव णिग्गच्छंति' यावन्निर्गच्छन्ति=उग्रा भोगा यावदेकस्यां दिशि एकाभिमुखा निर्गच्छन्तीत्यर्थः । 'तए णं से अंधपुरिसे तं पुरिसं एवं वयासी' ततः खलु सोऽन्धपुरुषस्तं=सचक्षुष्कं पुरुषमेवमवादीत्-'गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! अम्हे वि समणं भगवं जाव पज्जुवासामो' गच्छामः खलु हे देवानुप्रिय ! वयमपि श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावत् पर्युपास्महे ।

'तए णं से जाइअंधे पुरिसे पुरओ दंडएणं' ततः खलु स जात्यन्धः पुरुषः पुरतो दण्डकेन 'पगड्ढिज्जमाणे पगड्ढिज्जमाणे' प्रकृष्यमाणः प्रकृष्यमाणः=नीयमानो नीयमानः 'जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य 'तिक्खुत्तो' त्रिकृत्वः=

वंदन एवं उनसे धर्मश्रवण करने के लिये ये उग्र, भोग आदि और अन्य समस्त नगरनिवासी जन मृगाग्राम नगर के मध्यमध्य से एक ही दिशा की ओर चले जा रहे हैं, इसलिये जनसमूह का यह कोलाहल हो रहा है। 'तए णं से अंधपुरिसे तं पुरिसं एव वयासी' इस बात को सुनकर पश्चात् वह जन्मांध व्यक्ति उस अपने सहायक व्यक्ति से कहने लगा कि 'गच्छामो ण देवाणुप्पिया अम्हे वि' हे देवानुप्रिय ! चलो, अपने भी चलें, और 'समणं भगवं जाव पज्जुवासामो' वहां चलकर श्रमण भगवान महावीर की वंदना, नमस्कार और त्रिविधरूप से पर्युपासना करें। 'तए णं से जाइअंधे पुरिसे' इस प्रकार उस जन्मांध के कथन को सुनकर वह चक्षुष्मान् पुरुष उस जन्मांध को 'पुरओ दंडएण पगड्ढिज्जमाणे पगड्ढिज्जमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' दंडे का अन्तभाग पकडवाकर और

કરવા અને તેમનાથી ધર્મ સાંભળવા, આ ઉગ્ર ભોગ આદિ અને બીજા સમસ્ત નગરનિવાસી માણુસો મૃગાગ્રામ નગરના મધ્ય મધ્યથી એક દિશામાંજ ચાલ્યા જાય છે, એટલા માટે જનસમૂહનો આ કોલાહલ થઇ રહ્યો છે. 'तए णं से अंधपुरिसे तं पुरिसं एवं वयासी' આ વાતને સાંભળીને પછી તે જન્માંધ માણુસ પોતાના સહાયક માણુસને કહેવા લાગ્યો કે:-'गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! अम्हे वि' હે દેવાનુપ્રિય ! આપણે પણ ત્યાં જઇએ, અને 'समणं भगवं जाव पज्जुवासामो' ત્યાં જઇને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના નમસ્કાર અને ત્રિવિધરૂપથી પર્યુપાસના-સેવા કરીએ. 'तए णं से जाइअंधे पुरिसे' આ પ્રમાણે તે જન્માંધ માણુસનાં વચનને સાંભળીને તે નેત્રવાળો માણુસ તે જન્માંધ માણુસના 'पुरओ दंडएणं पगड्ढिज्जमाणे पगड्ढिज्जमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' હાથમાં લાકડીનો એક છેડો

त्रीन् वारान् 'आयाहिणपयाहिणं' आदक्षिणप्रदक्षिणम्=अञ्जलिपुटं बद्ध्वा तं बद्धाञ्जलिपुटं दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकारं त्रिः परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूपं 'करेइ' करोति, 'करित्ता' कृत्वा=आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासइ' वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत् पर्युपास्ते ।

'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो 'विजयस्स रन्नो' विजयस्य=विजयनामकस्य राज्ञः 'तीसे य महइमहालयाए परिसाए' तस्याश्च महातिमहत्याः परिषदः 'विचित्तं' विचित्रम्=अनेकविधं-श्रुत-चारित्ररूपं 'धम्मं परिकहेइ' धर्मं परिकथयति, 'जहा जीवा बज्झंति' यथा

दूसरा भाग स्वयं पकड कर उसके सहारे उसे लेकर उसी मार्ग से आगे२ चला। इस प्रकार उस चक्षुष्मान् पुरुष के सहारे चलता२ वह अन्ध पुरुष जहाँ भगवान महावीर विराजमान थे वहां क्रमशः पहुँचा, 'उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ' पहुँचते ही उसके साथ उसने भगवान् महावीर को हाथ जोडकर तीनबार अंजलि की, 'करित्ता वंदइ नमंसइ' फिर वंदना की और नमस्कार किया, 'वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासइ' वन्दना नमस्कार करने बाद त्रिविधरूप से उनकी सेवा करने लगा। 'तए णं समणे भगवं महावीरे विजयस्स रन्नो तीसे य महइमहालयाए परिसाए विचित्तं धम्मं परिकहेइ' तदनन्तर श्रमण भगवान महावीर ने विजयनरेश और महती जन-मेदिनी के समक्ष श्रुत और चारित्ररूप धर्म की देशना दी, जिसमें यह प्रकट किया गया कि 'जहा जीवा बज्झंति' यह जीव कर्मों से

આપી બીજો છેડો પોતાના હાથમા રાખી, તે અધ માણસને લઇને તેજ માર્ગે ચાલતો થયો આ પ્રકારે તે નેત્રવાળા માણસની સહાયતાથી ચાલતોર તે અંધ માણસ જ્યા ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યા હળવે હળવે પહોચ્યો. 'उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेइ' પહોચતાની સાથેજ તેમણે ભગવાન મહાવીરને હાથ જોડીને ત્રણવાર અજલી કરી, 'करित्ता वंदइ नमंसइ' ફરી વદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા, 'वंदित्ता नमंसित्ता जाव पज्जुवासइ' વંદના નમસ્કાર કર્યા પછી ત્રિવિધ રૂપથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યા 'तए णं समणे भगवं महावीरे विजयस्स रन्नो तीसे य महइमहालयाए परिसाए विचित्तं धम्मं परिकहेइ' તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે, વિજય રાજા અને મોટી માનવમેદિનીના સમક્ષ શ્રુત અને ચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો તે ઉપદેશમા એ પ્રગટ કર્યું કે– 'जहा जीवा बज्झंति' આ જીવ

जीवा बध्यन्ते–इत्यादि । 'परिसा जाव पडिगया' परिषद् यावत् प्रतिगता । अत्र यावच्छब्दादेवं योजना–परिषत्=जनसंहतिः भगवतः समीपे सविधिवन्दन-पुरस्सरं धर्मकथां श्रुत्वा यस्या दिशः सकाशात् प्रादुर्भूता=आगता, तामेव दिशं प्रतिगता, इति। 'विजए वि गए' विजयोऽपि गतः । विजयनामकः क्षत्रियो राजाऽपि धर्मकथां श्रुत्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य स्वस्थानं प्रतिगत-इत्यर्थः ॥ सू० ७ ॥

किस प्रकार बंधाता है और उनसे किस प्रकार छूटता है? इत्यादि। 'परिसा जाव पडिगया विजए वि गए' धर्मकथा का श्रवण कर वह परिषद् प्रभु को सविधि वन्दना कर के जिस ओर से आई थी उसी ओर प्रफुल्लितचित्त होकर चली गई। विजय राजा भी धर्म-कथा को सुनकर भगवान को वंदना और नमस्कार कर अपने स्थान गया।

भावार्थ—एक दिशा की ओर ही एक तरफ जाते हुए जन-समूह के कोलाहल की आवाज जब उस जन्मांध व्यक्ति के कानों में पडी, तब वह अपने सहायभूत उस सूझते हुए व्यक्ति से पूछने लगा कि–हे भाई! आज यह कोलाहल इस नगर में क्यों हो रहा है? क्या कोई आज–यहां इन्द्रमहोत्सव आदि विशिष्ट उत्सव है? उसकी इस प्रकार की बात सुनकर वह सूझता व्यक्ति बोला कि–भाई! इस नगर में इस समय कोई भी उत्सव नहीं है, किन्तु यह कोलाहल जो हो रहा है उसका कारण यह है कि श्रमण भगवान महावीर इस नगर के चंदनपादप नामक बगीचे में आकर विराजमान

કર્મોથી કેવી રીતે બધાય છે?, અને કેવી રીતે છૂટે છે?, ઇત્યાદિ 'परिसा जाव पडिगया विजएवि गए' ધર્મકથાને સાંભળી તે માનવસમુદાય, પ્રભુને સવિધિ વંદના કરીને જે ઠેકાણેથી આવ્યો હતો તે તરફ પ્રફુલ્લિતચિત્તથી ચાલ્યો ગયો, અને વિજય રાજા પણ ધર્મકથા સાંભળીને ભગવાનને વંદના અને નમસ્કાર કરીને પોતાને સ્થાનકે ગયા.

ભાવાર્થ—એકજ દિશા તરફ જતા જનસમુદાયના કોલાહલનો અવાજ જ્યારે જન્માંધ માણસે સાંભળ્યો ત્યારે તે પોતાને સહાય કરનાર નેત્રવાળા માણસને પૂછવા લાગ્યો કે–હે ભાઇ! આ નગરમાં આજે આ શું કોલાહલ થાય છે? શું આજે અહીં ઇન્દ્રમહોત્સવ આદિ વિશિષ્ટ ઉત્સવ છે?. તેની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને તે નેત્રવાળા માણસે જવાબ આપ્યો કે–ભાઇ! આ નગરમા આજે કોઇ પણ ઉત્સવ નથી, પરન્તુ જે કોલાહલ થઇ રહ્યો છે, તેનું કારણ એ છે કે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર આ નગરના

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठ अंतेवासी इंदभूई णामं अणगारे जाव विहरइ । तए णं से भगवं गोयमे तं जाइअंधं पुरिसं पासइ, पासित्ता जायसड्ढे जाव एवं वयासी—अत्थि णं भंते! केइ पुरिसे

हुए हैं। राजा और प्रजा दोनों भक्ति और आनंद के आवेग से प्रेरित होकर बडी सजधज के साथ उनके दर्शन एवं उनसे धर्म-श्रवण करने के लिये जा रहे हैं। उसकी इस प्रकार की बात को हृदयंगम कर वह जन्मांध व्यक्ति भी "चलो, अपने भी प्रभु के दर्शन आदि के लिये चलें"—इस भावना से प्रेरित होकर उसकी सहायता के बलपर प्रभु के दर्शन के लिये चला। वहाँ पहुँच कर वह भगवान् महावीर को सविधि वंदना नमस्कार कर के सेवा करने लगा। भगवानने उस आई हुई परिषद एवं विजय नरेश के समक्ष श्रुत-चारित्र-रूप धर्म का उपदेश किया। उसमें यह प्रकट किया कि यह जीव कर्मों से किस प्रकार बंधता है और किस प्रकार छूटता है-इत्यादि इस प्रकार उपदेश श्रवण कर राजा और प्रजा सभी प्रभु को वंदना-नमस्कार करके अपने२ स्थान पर हर्षोल्लसित होकर चले गये ॥ सू० ७ ॥

ચંદનપાદપ નામના બગીચામાં આવીને બિરાજમાન થયા છે, રાજા અને પ્રજા બન્ને ભકિત અને આનંદના વેગમા ઉત્સાહપૂર્વક ભારે ઠાઠ—માઠથી તેમનાં દર્શન અને ધર્મશ્રવણ કરવા માટે જઇ રહ્યા છે તેની આ વાતને હૃદયમાં ઉતારીને તે જન્માધ માણુસ પણ 'ચાલો આપણે પણ પ્રભુનાં દર્શન આદિ માટે જઇએ' આવી ભાવનાથી મનમાં વિચાર કરીને તેની સહાયતાના બળ પર પ્રભુનાં દર્શન કરવા માટે ચાલ્યો. પ્રભુની પાસે જઇને ભગવાન મહાવીરને વિધિપૂર્વક વદના—નમસ્કાર કરીને સેવા કરવા લાગ્યો. ભગવાને તે આવેલી જનસમુદાયરૂપ પરિષદ્ અને વિજય રાજાના સમક્ષમા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો તેમા એ વસ્તુ જણાવી કે—'આ જીવ કર્મો વડે કેવી રીતે બધાય છે, અને કયા પ્રકારે છુટી શકે છે.' ઇત્યાદિ. આ પ્રકારના ઉપદેશ સાંભળીને રાજા અને પ્રજા સઘળા મનુષ્યો પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પોતાના પર હર્ષ અને ઉલ્લાસ પામીને ચાલ્યાં ગયાં. (સૂ૦ ૭)

जाइअंधे, जाइअंधरूवे? हंता! अत्थि। कहि णं भंते! से पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे? एवं खलु गोयमा! इहेव मियागामे णयरे विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते मियादेवीए अत्तए मियापुत्ते नामं दारए जाइअंधे जाइअंधरूवे, नत्थि णं तस्स दारगस्स जाव आगिइमित्ते। तए णं सा मियादेवी जाव पडिजागरमाणी२ विहरइ।

तए णं से भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी–इच्छामि णं भंते! अहं तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे मियापुत्तं दारगं पासित्तए। अहासुहं देवाणुप्पिया!। तए णं से भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्ठे तुट्ठे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अतुरियं जाव सोहेमाणे सोहेमाणे जेणेव मियागामे णयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मियागामं णयरं मज्झंमज्झेणं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता जेणेव मियादेवीए गिहे तेणेव उवागच्छइ ॥ सू० ८ ॥

टीका–

'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अंतेवासी' ज्येष्ठोऽन्तेवासी=मुख्यशिष्यः, 'इंदभूई णामं अणगारे' इन्द्र-

---

'तेणं कालेणं' इत्यादि।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उसी काल और उसी समय में, 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमण भगवान महावीर के 'जेट्ठे

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ.

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના 'जेट्ठे अंतेवासी' મોટા શિષ્ય

भूतिर्नामाऽनगारः, 'जाव विहरइ' यावद्विहरति। अत्र यावच्छब्देन-सप्तोत्सेधः= सप्तहस्तप्रमाणशरीरः, समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितः-इत्यादि वर्णनं भगवतीसूत्रतो विज्ञेयम्। तथाविधोऽसौ ऊर्ध्वजानुः, अधःशिराः, कृताञ्जलिपुटः, उत्कुटुकासनः, ध्यानकोष्ठोपगतः संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरतीत्यर्थः।

'तए णं से भगवं गोयमे तं जाइअंधं पुरिसं पासइ' ततः खलु स भगवान् गौतमस्तं जात्यन्धं=जन्मान्धं पुरुषं पश्यति, 'पासित्ता जायसड्ढे' दृष्ट्वा जातश्रद्धो 'जाव' यावत्-जातसंशयः, जातकुतूहलः-इत्यारभ्य समुत्पन्नकुतूहलः,

---

अंतेवासी' बडे शिष्य 'इंदभूई णामं अणगारे' इन्द्रभूति नामके अनगार थे, 'जाव विहरइ' जो सात हाथ की अवगाहनावाले और समचतुरस्र-संस्थान से युक्त थे। जो जानु को ऊंचे और मस्तक को नीचे किये हुए हाथ जोड कर उकडे आसन से बैठते थे। ये ध्यानरूपी कोष्ठ में निमग्न हुए संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए विचरते थे। 'तए णं से भगवं गोयमे' तदनन्तर उन गौतम स्वामीने 'तं जाइअंधं पुरिसं पासइ' उस जात्यंध-जन्मांध पुरुष को देखा, 'पासित्ता' देखकर उन्हें अन्धों के विषय में पूछने की श्रद्धा उत्पन्न हुई, संशय उत्पन्न हुआ, और उत्सुकता भी उत्पन्न हुई। इसी तरह उन्हें उसके विषय में और भी द्वितीय सूत्र में प्रतिपादित उत्पन्नश्रद्धा आदि परिणाम उद्भूत हुए। यही बात 'जायसड्ढे जाव' इस पद द्वारा यहां प्रदर्शित की गई है। 'जातश्रद्धा' आदि परिणामों में और 'उत्पन्नश्रद्धा'-आदि परिणामों में क्या अन्तर है? इस विषय का स्पष्टीकरण यहीं द्वितीय सूत्र की व्याख्या में

'इंदभूई नामं अणगारे' ઇંદ્રભૂતિ નામના અણુગાર હતા. 'जाव विहरइ' તે સાત હાથની અવગાહનાવાળા અને સમચતુરસ્ર-સંસ્થાનથી યુકત હતા, જે ઢીંચણોને ઉંચે રાખીને તથા મસ્તકને નીચે નમાવીને હાથ જોડીને ઉકડુ-આસનથી બેઠા હતા, અને તે ધ્યાનરૂપી કોષ્ઠમાં એકતાર થઈને સંયમ તથા તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિચરતા હતા 'तए णं से भगवं गोयमे' તે પછી તે ગૌતમસ્વામીએ 'तं जाइअंधं पुरिसं पासइ' તે જાત્યંધ જન્માંધ પુરુષને જોયા, 'पासित्ता' જોઇને અંધોના વિષયમાં પૂછવાની તેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ, સંશય ઉત્પન્ન થયો, અને ઉત્સુકતા પણ ઉત્પન્ન થઇ. એ જ પ્રમાણે તેમને બીજા સૂત્રમાં કથિત 'ઉત્પન્નશ્રદ્ધા' આદિ પરિણામ ઉત્પન્ન થયાં. એ વાત 'जायसड्ढे जाव' આ પદ દ્વારા અહીં પ્રદર્શિત કરી છે 'जातश्रद्धा' આદિ ઓમાં અને 'उत्पन्नश्रद्धा' આદિ પરિણામોમાં શું અંતર છે? એ વિષયનું

इत्यन्तो द्वितीयसूत्रे प्रागुक्तोऽर्थो विज्ञेयः। एवंभूतः सन् गौतमस्वामी यत्र श्रमणो भगवान् महावीरस्वामी वर्तते तत्रागत्य त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–'अत्थि णं भंते!' अस्ति खलु हे भदन्त!=हे भगवन्! 'केइ पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे' कोऽपि पुरुषो जात्यन्धो जात्यन्धरूपः=एवमन्योऽपि कश्चित् पुरुषः जात्यन्धः=जन्मान्धः-जन्मत एव दर्शनशक्तिरहितः, जात्यन्धरूपः=जन्मान्धरूपः–आदित एव नयनयोरनुत्पत्त्याऽतीव दृष्टिहीनः-कुत्सिताङ्गरूप इत्यर्थः, अतो नात्र पुनरुक्तिदोषः। भगवानाह–'हंता! अत्थि' हन्त! अस्ति, 'हन्त' इति स्वीकारार्थ-

---

किया जा चुका है। 'एवं वयासी' उस जन्मांध को देखकर पूर्वोक्त श्रद्धा आदि परिणामों से युक्त वे गौतम गणधर, श्री श्रमण भगवान महावीर स्वामी के समीप आकर और उन्हें अपने आचार के अनुसार तीन वार वंदना और नमस्कार कर विनययुक्त बोले– 'भंते! अत्थि णं केइ पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे' हे भगवन्! इस के अतिरिक्त और भी कोई जात्यंध और जात्यंधरूप पुरुष है क्या?। जन्म से ही दर्शनशक्ति से जो विकल होना है वह जात्यन्ध, एवं जन्म से ही जो नयन–नेत्र की अनुत्पत्ति से युक्त होता है, वह जात्यंध-रूप है। जात्यंध के नेत्र की आकृति तो होती है पर वह देखने की शक्ति से हीन होता है, जात्यंधरूप के नेत्रों की आकृति तक भी नहीं होती वह कुत्सितरूप होता है, यही जात्यंध और जात्यंध-रूप में अन्तर है। इस प्रश्न के उत्तर में भगवान ने कहा कि हे गौतम! 'हंता अत्थि' हां है। पुनः गौतमस्वामीने प्रश्न किया–

સ્પષ્ટીકરણ અહીં બીજા સૂત્રની વ્યાખ્યામાં કરેલું છે. 'एवं वयासी' તે જન્માંધને જોઇને પૂર્વ કહેલી શ્રદ્ધા આદિથી યુકત તે ગૌતમ ગણધર, શ્રીશ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમીપ આવીને તેમને પોતાના આચાર-અનુસાર ત્રણવાર વંદના અને નમસ્કાર કરી વિનયયુકત બોલ્યા કે:— 'भंते! अत्थि णं केइ पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे' હે ભગવન્! આનાથી બીજો કોઇ જાત્યંધ અને જાત્યંધરૂપ પુરુષ છે?. નેત્રથી જોવાની શકિતને દર્શનશકિત કહે છે, તે શકિતથી જે વિકલ-રહિત હોય છે તે જાત્યંધ છે અને જન્મથીજ નેત્રની ઉત્પત્તિ જેને થઈ ન હોય તે જાત્યંધરૂપ છે. જાત્યંધને નેત્રની આકૃતિ તો હોય છે પરન્તુ દેખવાની શકિત હોતી નથી, જાત્યંધરૂપને તો નેત્રોની આકૃતિ પણ હોતી નથી, અને કુત્સિતરૂપ-ધિક્કારવાયોગ્ય રૂપ હોય છે. આટલું અંતર જાત્યંધ અને જાત્યંધરૂપમાં છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે:– હે ગૌતમ!

क्रमन्वयम्, हे गौतम! अस्त्येवं जन्मान्धो जन्मान्धरूप इत्यर्थः। गौतमः पुनः पृच्छति-'कहि णं भंते!' इत्यादि। 'कहि णं भंते! से पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे' कुत्र खलु हे भदन्त! स पुरुषो जात्यन्धो जात्यन्धरूपः?, भगवान् कथयति-'एवं खलु गोयमा!' इत्यादि। 'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु हे गौतम! 'इहेव मियागामे णयरे' इहैव मृगाग्रामे नगरे 'विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते' विजयस्य=विजयनामकस्य क्षत्रियस्य राज्ञः पुत्रो 'मियादेवीए अत्तए' मृगादेव्या आत्मजो 'मियापुत्ते नाम दारए' मृगापुत्रो नाम दारकः=बालकः, 'जाइअंधे जाइअंधरूवे' जात्यन्धो जात्यन्धरूपः, 'नत्थि णं तस्स दारगस्स जाव आगिइमेत्ते' न स्तः खलु तस्य दारकस्य यावदाकृतिमात्रम्, इह यावच्छब्देन-'हस्तौ वा पादौ वा' इत्यादिरत्रैव चतुर्थसूत्रे द्रष्टव्यः, न सन्ति तस्य हस्ताद्यङ्गोपाङ्गानि, किन्तु केवलं तेषामङ्गोपाङ्गानाम् आकृतिमात्रं तस्य विद्यते इत्यर्थः। 'तए णं' ततः खलु 'सा मियादेवी' सा मृगादेवी 'जाव' यावत्, इह यावच्छब्दादेवं योजनीयम्-तं मृगापुत्रं दारकं राहसिके भूमिगृहे

'कहि णं भंते! से पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे' भगवन्! वह जात्यन्ध और जात्यन्धरूप पुरुष कहां है?, कहिये। 'एवं खलु गोयमा!' हे गौतम! सुनो, 'इहेव मियागामे णयरे विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते मियादेवीए अत्तए मियापुत्ते नामं दारए जाइअंधे जाइअंधरूवे' इसी मृगाग्राम नगर में जो विजय नृपति और उनकी रानी जो मृगादेवी हैं, उन दोनों का एक पुत्र कि जिसका नाम मृगापुत्र है वह जात्यंध एवं जात्यंधरूप है। 'नत्थि णं तस्स दारगस्स जाव आगिइमित्ते' उसके कोई भी हाथ पैर आदि अंग और उपांग नहीं हैं। सिर्फ उनकी आकृति-मात्र ही है। 'तए णं सा मियादेवी जाव पडिजागरमाणीर विहरइ' इसीलिये वह मृगादेवी उस

'हंता अत्थि' હા, છે ફરીથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો- 'कहि णं भंते! से पुरिसे जाइअंधे जाइअंधरूवे' હે ભગવન્! તે જાત્યંધ અને જાત્યંધરૂપ પુરુષ ક્યાં છે? કહો! 'एवं खलु गोयमा' હે ગૌતમ! સાંભળો 'इहेव मियागामे णयरे विजयस्स खत्तियस्स पुत्ते मियादेवीए अत्तए मियापुत्ते नामं दारए जाइअंधे जाइअंधरूवे' આ મૃગાગ્રામ નગરમાં જે વિજય રાજા અને તેની રાણી જે મૃગાદેવી છે તે બન્નેને એક પુત્ર છે, જેનુ નામ મૃગાપુત્ર છે તે જાત્યંધ અને જાત્યંધરૂપ છે. 'नत्थि णं तस्स दारगस्स जाव आगिइमित्ते' તેને કોઈ પણ હાથ પગ આદિ અંગ અને ઉપાંગ નથી કેવળ તેની આકૃતિમાત્ર જ છે 'तए णं सा मियादेवी जाव पडि- २ विहरइ' એટલા માટે મૃગાદેવી તે વિરૂપ-કુરૂપ પોતાના પુત્ર મૃગાપુત્રને

राहसिकेन भक्तपानेन 'पडिजागरमाणी२' प्रतिजाग्रती२=पालयन्ती२ 'विहरइ' विहरति। 'तए णं से भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' ततः खलु स भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्–'इच्छामि णं भंते! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मियापुत्तं दारगं पासित्तए' इच्छामि खलु हे भदन्त! अहं युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् मृगापुत्रं दारकं द्रष्टुम्। भगवानाह–'अहासुहं देवाणुप्पिया!' यथासुखं हे देवानुप्रिय!=यथा ते सुखं भवेत् तथा क्रियतामित्यर्थः। 'तए णं से भगवं गोयमे समणेणं भगवया

कुरूप अपने पुत्र मृगापुत्र को मकान के एकान्त तलघर (भोंयरे) में छिपाकर रखती है, और वहीं पर उसे खाना-पीना देती है, और बडी सावधानी से उसका पालन-पोषण करती है। 'तए णं' इस प्रकार प्रभु के द्वारा कहे जाने पर पश्चात् 'से भगवं गोयमे' उन गौतम स्वामीने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्री श्रमण भगवान महावीर स्वामी को तीनवार प्रदक्षिणापूर्वक वंदना की और नमस्कार किया, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वंदना नमस्कार कर के फिर उन्होंने कहा कि– 'भंते' हे भदन्त! 'तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे अहं मियापुत्तं दारगं पासित्तए इच्छामि' यदि आप आज्ञा प्रदान करें तो मैं उस मृगापुत्र को देखना चाहता हूँ। इस प्रकार गौतम-स्वामी की आकांक्षा देखकर श्रमण भगवान महावीर बोले कि– 'अहासुहं देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रिय! तुम्हें जैसा सुख हो वैसा करो। 'तए णं' भगवान की इस प्रकार आज्ञा पाकर 'से भगवं

મકાનના એકાંત તળીયાના ભાગમાં (ભોંયરામા) છુપાવીને રાખે છે, અને તેને તે ઠેકાણે જ ખાવા-પીવાનું આપે છે, અને ભારે સાવધાનીથી તેનુ પાલન-પોષણ કરતી રહે છે 'तए णं' આ પ્રમાણે પ્રભુના દ્વારા આ વાત સાંભળીને પછી 'से भगवं गोयमे' તે ગૌતમ સ્વામીએ 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને ત્રણવાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના અને નમસ્કાર કર્યા. 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' વંદના નમસ્કાર કરીને ફરીથી તેમણે કહ્યું કે, 'भंते' હે ભદન્ત! 'तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे अहं मियापुत्तं दारगं पासित्तए इच्छामि' જો આપ આજ્ઞા આપો તો હું તે મૃગાપુત્રને જોવાની ઇચ્છા રાખું છું. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીની ઇચ્છા જોઇને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બોલ્યા કે– 'अहासुहं देवाणुप्पिया!' હે દેવાનુપ્રિય! તમને જે પ્રકારે સુખ થાય તેમ કરો.

महावीरेणं अब्भणुन्नाए समाणे हट्ठे तुट्ठे समणस्स भगवओ महावीरस्स' ततः खलु स भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् हृष्टस्तुष्टः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'अतियाओ' अन्तिकात्=समीपात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति=निर्गच्छति, 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य, 'अतुरियं' अत्वरितं मनःस्थैर्यात्, 'जाव' यावत्, अत्र यावच्छब्दादेवं द्रष्टव्यम्-'अचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ ईरियं' अचपलं-कायचापल्याभावात्, अत्वरितमचपलमिति-द्वयं क्रियाविशेषणम् । तथा 'असंभंते' असंभ्रान्तः=संभ्रमरहितः 'जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए' युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या-युगं=यूपस्तत्प्रमाणो-जूसरा-प्रमाणः-चतुर्हस्तप्रमाणो भूमिभागोऽपि युगम्, तस्यान्तरे=मध्ये प्रलोकनं यस्याः सा तथा तया दृष्ट्या=चक्षुषा 'पुरओ' पुरतः=अग्रे 'ईरियं' ईर्याम्-ईर्या=गतिः, अत्रेर्याशब्देन गतिविषयो मार्गोऽपि गृह्यते, अतः ईर्यां=मार्गं, 'सोहेमाणे सोहेमाणे' शोधयन् शोधयन्=प्रेक्षमाणः प्रेक्षमाणो 'जेणेव सियागामे णयरे तेणेव

गोयमे' वे गौतमस्वामी 'समणेणं भगवया महावीरेणं' श्रमण भगवान महावीर प्रभु द्वारा 'अब्भणुन्नाए समाणे' आज्ञा पाकर 'हट्ठे तुट्ठे' बहुत ही अधिक आनंदित होते हुए, 'समणस्स भागवओ महावीरस्स अतियाओ' उन श्रमण भगवान महावीर के पास से 'पडिनिक्खमइ' निकले, और 'पडिनिक्खमित्ता' निकलकर 'अतुरियं' धीरे धीरे 'जाव'- 'जाव' शब्द से यहाँ पर 'अचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ ईरियं' यहाँ तक संगृहीत हुआ है। इसका अर्थ यह है-मानसिक स्थिरता से युक्त और कायिक चपलता से रहित होकर, जूसराप्रमाण या चार हाथ प्रमाण आगे की भूमि का अच्छी तरह से अवलोकन करनेवाली दृष्टि से मार्ग को 'सोहेमाणे२' देखते देखते ईर्यासमिति-

---

'तए णं' ભગવાનની એ પ્રમાણે આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને 'से भगवं गोयमे' તે ગૌતમ સ્વામી 'समणेणं भगवया महावीरेणं' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા 'अब्भणुन्नाए समाणे' આજ્ઞા મેળવીને 'हट्ठे तुट्ठे' બહુજ વધારે આનંદ પામીને 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ' તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના પાસેથી 'पडिनिक्खमइ' નીકળ્યા, અને 'पडिनिक्खमित्ता' નીકળીને 'अतुरियं' ધીરે ધીરે 'जाव' અહીં 'जाव' શબ્દથી 'अचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ ईरियं' એટલા પદોનો સંગ્રહ થયેલો છે આનો અર્થ એ પ્રમાણે છે- માનસિક સ્થિરતાથી યુક્ત અને કાયિક ચપળતાથી રહિત થઇને, ધોંસરા અર્થાત્ ચાર હાથ પ્રમાણ આગળ કરીને ભૂમિનું સારી રીતે અવલોકન તેવી દૃષ્ટિથી માર્ગને 'सोहेमाणे२' જોતાં ૨ ઇર્યાસમિતિપૂર્વક ગમન કરીને

उवागच्छइ' यत्रैव मृगाग्रामो नगरं तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता मियागामं णयरं' उपागत्य मृगाग्रामं नगरं 'मज्झं मज्झेणं अणुपविसइ' मध्यमध्येन अनुप्रविशति, 'अणुपविसित्ता जेणेव मियादेवीए गिहे' अनुप्रविश्य यत्रैव मृगादेव्या गृहं 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति ॥ सू० ८॥

पूर्वक गमन करते हुए 'जेणेव मियागामे णयरे तेणेव उवागच्छइ' जहां मृगाग्राम-नामका नगर था वहां पर पहुँचे, 'उवागच्छित्ता मियागामं णयरं मज्झंमज्झेण अणुपविसइ' पहुँचते ही वे उस नगर में ठीक उसके बीचोबीच मार्ग से प्रविष्ट हुए, 'अणुपविसित्ता जेणेव मियादेवीए गिहे तेणेव उवागच्छइ' प्रविष्ट होकर जहां मृगादेवी का महल था वहां पहुँचे ।

भावार्थ—भगवान के बडे शिष्य गौतम स्वामी, जो कि सात हाथ की अवगाहनावाले और समचतुरस्रसंस्थान आदि विशेषणों से युक्त थे, उन्हों ने उस जन्मांध व्यक्ति को देखकर बडे विनय और नम्रता के साथ दोनों हाथ जोडकर प्रभु से प्रश्न किया कि-हे भगवन्! जिस प्रकार यह मनुष्य जन्मांध और जन्मांधरूप है, क्या इस प्रकार का और भी कोई व्यक्ति है?। प्रभु ने उत्तर देते हुए कहा कि-हे गौतम! हां है, और वह इसी मृगाग्राम नगर के राजा विजय और रानी मृगादेवी का पुत्र है, उसके न कोई अंग हैं और न उपांग, सिर्फ इनकी उसमें आकृतिमात्र ही दृष्टिगोचर होती है। रानी उस अपने पुत्र को महल के भोंयरे

'जेणेव मियागामे णयरे तेणेव उवागच्छइ' જ્યાં મૃગાગ્રામ નામનું નગર હતું ત્યાં પહોંચ્યા. 'उवागच्छित्ता मियागामं णयरं मज्झंमज्झेणं अणुपविसइ' પહોંચતાંજ બરાબર નગરના વચલા માર્ગથી પ્રવેશ કર્યો. 'अणुपविसित्ता जेणेव मियादेवीए गिहे तेणेव उवागच्छइ' પ્રવેશ કરીને જ્યાં મૃગાદેવીનો મહેલ હતો ત્યાં ગયા.

ભાવાર્થ—ભગવાનના મોટા શિષ્ય શ્રીગૌતમસ્વામી કે જેઓ સાત હાથની અવગાહનાવાળા અને સમચતુરસ્રસંસ્થાન આદિ વિશેષણોથી યુક્ત હતા, તેમણે એ જન્માંધ વ્યક્તિને જોઇને બહુજ વિનય અને નમ્રતા સાથે બે હાથ જોડીને પ્રભુને પ્રશ્ન કર્યો કે—હે ભગવાન્! જે પ્રમાણે આ માણસ જન્માંધ અને જન્માંધરૂપ છે, તેવી રીતે બીજો કોઇ માણસ છે?. પ્રભુએ ઉત્તર આપતાં કહ્યું કે—હે ગૌતમ! હા છે, અને તે આ મૃગાગ્રામ નગરના રાજા વિજય અને રાણી મૃગાદેવીનો પુત્ર છે, તેને કોઇ અંગ નથી તેમજ કોઇ ઉપાંગ પણ નથી, કેવળ તેની આકૃતિમાત્ર તેનામાં છે. રાણી

॥ मूलम् ॥

तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठ-तुट्ठ जाव एवं वयासी–संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! किमागमणपयोयणं ?। तए णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी–अहण्णं देवाणुप्पिए ! तव पुत्तं पासिउं हव्वमागए। तए णं सा मियादेवी मियापुत्तस्स दारयस्स अणुमग्गजायए चत्तारि पुत्ते सव्वालंकारविभूसिए करेइ, करित्ता भगवओ गोयमस्स पाएसु पाडेइ, पाडित्ता एवं वयासी–एए णं भंते! मम पुत्ते पासह। तए णं से भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी–नो खलु देवाणुप्पिए! अहं एए तव पुत्ते पासिउं हव्वमागए, तत्थ णं जे से तव जेट्ठे मियापुत्ते दारए जाइ-अंधे जाइअंधरूवे, जं णं तुमं रहस्सियंसि भूमिघरंसि रहस्सि-एणं भत्तपाणेणं परिजागरमाणी२ विहरसि, तं णं अहं पासिउं हव्वमागए ॥ सू० ९ ॥

में रखती है और वहीं उसे खानापीना देती है। प्रभु द्वारा इस प्रकार कहे जाने पर गौतम स्वामीने फिर साधुसमाचारी के अनु-सार विनयावनत भाव से प्रभु से प्रार्थना की कि भगवन्! यदि आपकी आज्ञा हो तो मैं उस मृगापुत्र को देखना चाहता हूं, भगवानने कहा–जैसा सुख हो वैसा करो। गौतम स्वामी वहां से प्रभु की आज्ञा प्राप्त कर उस को देखने के लिये शान्तभाव से मृगाग्राम की ओर ईर्यासमितिपूर्वक चले, और जहां मृगादेवी का महल था वहां आये॥ सू. ८॥

પોતાના પુત્રને મહેલના ભોયરામાં રાખે છે અને તેને ત્યા ખાવા–પીવા આપે છે પ્રભુ પાસેથી આ વાત સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ ફરીથી સાધુસમાચારીના નિયમાનુસાર વિનય-ભાવથી પ્રભુને પ્રાર્થના કરી કે હે ભગવાન્ ! જો આપની આજ્ઞા હોય તો હું તે મૃગાપુત્રને જોવાની ઇચ્છા રાખુ છુ ભગવાને કહ્યું કે–જેમ સુખ ઉપજે તેમ કરો ગૌતમસ્વામી 'ની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને ત્યાંથી તે મૃગાપુત્રને જોવા માટે શાન્તભાવથી મૃગાગ્રામ તરફ મિતિપૂર્વક ચાલ્યા, અને જ્યાં મૃગાદેવીનો મહેલ હતો ત્યાં આવ્યા. (સૂ૦ ૮)

टीका-

'तए णं' इत्यादि । 'तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं' ततः खलु सा मृगादेवी भगवन्तं गौतमम् 'एज्जमाणं' आगच्छन्तं 'पासइ' पश्यति, 'पासित्ता हट्टतुट्ठ जाव एवं वयासी' दृष्ट्वा हृष्टतुष्ट यावत् एवमवादीत्-'संदिसंतु णं देवाणुप्पिया !' संदिशन्तु=ब्रुवन्तु खलु हे देवानुप्रियाः ! 'किमागमणपओयणं' किमागमनप्रयोजनम् ? । 'तए णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी' ततः खलु भगवान् गौतमो मृगादेवीमेवमवादीत्-'अहण्णं देवाणुप्पिए ! तव पुत्तं पासिउं' अहं खलु हे देवानुप्रिये ! तव पुत्रं द्रष्टुं 'हव्वमागए' शीघ्रमागतोऽस्मि ।

'तए णं सा मियादेवी मियापुत्तस्स दारगस्स' ततः खलु सा मृगा-

'तए णं' इत्यादि -

'तए णं' उसके बाद 'सा मियादेवी' उस मृगादेवीने 'एज्जमाणं भगवं गोयमं पासइ' आते हुए भगवान गौतमस्वामी को देखा, 'पासित्ता' देख कर 'हट्टतुट्ठ जाव एवं वयासी' वह बहुत ही अधिक हर्षित और भक्ति से पुलकित अन्तःकरण हो कर बोली - 'संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! किमागमणपओयणं' कहिये, भदंत ! आपका किस निमित्त से पधारना हुआ है ? 'तए णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी' मृगादेवी के इस विनयपूर्ण प्रश्न को सुनकर भगवान गौतम ने उससे कहा कि—'देवाणुप्पिए ! अहं णं तव पुत्तं पासिउं हव्वमागए' हे देवानुप्रिये ! मैं तेरे पुत्र को देखने के लिये ही यहां आया हूं। 'तए णं' इस प्रकार गौतमस्वामी की बात सुनकर

'तए णं' ઇત્યાદિ.

'तए णं' ત્યારપછી 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવીએ 'एज्जमाणं भगवं गोयमं पासइ' આવતા ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને જોયા, 'पासित्ता' જોઇને 'हट्ट-तुट्ठ-जाव एवं वयासी' બહુજ હર્ષિત અને સંતુષ્ટ થઇને તેમના સમીપ નજીકમાં આવીને વિનય અને ભકિતથી પુલકિત-અંતઃકરણ થઇને બોલી-'संदिसंतु णं देवाणुप्पिया ! किमागमणपओयणं' કહો- ભદંત ! આપનું શું નિમિત્તથી અહીં પધારવું થયું છે ?. 'तए णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी' મૃગાદેવીના વિનયપૂર્ણ એ પ્રશ્નને સાંભળીને ભગવાન ગૌતમે તેમને કહ્યું કે :— 'देवाणुप्पिए ! अहं णं तव पुत्तं पासिउं हव्वमागए' હે દેવાનુપ્રિયે ! હું તારા પુત્રને જોવા માટે અહીં આવ્યો છું. 'तए णं' આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીની વાત

॥ मूलम् ॥

तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी–से णं गोयमा ! तहारूवे णाणी वा तवस्सी वा जेणं तव समट्ठे मम ताव रहस्सिकए तुब्भं हव्वमक्खाए, जओ णं ब्भे जाणह ?। तए णं भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी- वं खलु देवाणुप्पिया ! मम धम्मायरिए समणे भगवं महा- रि, जओ णं अहं जाणामि। जावं च णं मियादेवी भगवया ोयमेणं सद्धिं एयमट्ठं संलवइ, तावं च णं मियापुत्तस्स ारगस्स भत्तवेला जाया यावि होत्था।

तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी– तुब्भे णं भंते! इह चेव चिट्ठह, जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं

कस कारण आप यहां पधारे ?। इस बात को सुनकर गौतम वामीने कहा कि–हे देवानुप्रिये ! मेरे आनेका मुख्य कारण तुम्हारे ुत्र को देखना है। इस प्रकार गौतमस्वामी का वचन सुनकर वह अपने मृगापुत्र के पीछे उत्पन्न हुए चार पुत्रों को वस्त्र और भूषण आदि से अलंकृत करके चरणों में उपस्थित किये। गौतम स्वामीने इन्हें देखकर मृगादेवी से कहा कि–मैं तुम्हारे इन पुत्रों को देखने के लिये नहीं आया हूँ, मैं तो उस पुत्र को देखना चाहता हूं कि जो इन सबों से बडा है, और जिसे तुम एकान्त अपने महल के भोंयरे में रखे हुए हो, तथा वहीं पर जिसके खाने–पीने की पूर्ण व्यवस्था कर रही हो ॥ सू० ९ ॥

હે ભદન્ત ! કહો, આજ શું કારણથી આપ અહીં પધાર્યા છો ? આ વાતને સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે– હે દેવાનુપ્રિયે ! મારૂં આવવાનું મુખ્ય કારણ તમારા પુત્રને જોવાનું છે આ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીનાં વચન સાંભળીને તેણે પોતાના મૃગાપુત્રની પછીથી થયેલા ચાર પુત્રોને વસ્ત્રો અને ઘરેણાં આદિથી શણગારીને તેમના ચરણોમાં ઉભા રાખ્યા. ગૌતમે તેને જોઇને મૃગાદેવીને કહ્યું કે– હું તમારા આ પુત્રોને જોવા માટે આવ્યો નથી, હું તો તે પુત્રને જોવા ઈચ્છું છું કે જે સૌથી મોટો છે અને જેને તમે એકાન્તમા તમારા મહેલના ભોંયરામાં રાખેલ છે, તથા ત્યાં જેને માટે ખાવા–પીવાની વ્યવસ્થા તમે કરો છો (સૂ૦ ૯)

दारगं उवदंसेमि–त्ति कट्टु, जेणेव भत्तपाणघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वत्थपरियट्टयं करेइ, वत्थपरियट्टयं करित्ता, कट्ठसगडियं गिण्हइ, गिण्हित्ता विउलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स भरेइ, भरित्ता तं कट्ठसगडियं अणुकड्ढमाणी२ जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता भगवं गोयमं एवं वयासी–एह णं तुब्भं भंते ! मम अणुगच्छह, जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि । तए णं से भगवं गोयमे मियं देविं पिट्ठओ समणुगच्छइ ॥ सू० १० ॥

टीका–

'तए णं' इत्यादि । 'तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी' ततः खलु सा मृगादेवी भगवन्तं गौतममेवमवादीत्–'से के णं गोयमा !' स कः खलु हे गौतम ! 'तहारूवे' तथारूपः=तादृशो 'णाणी वा तवस्सी वा जेणं तव एसमट्ठे' ज्ञानी वा तपस्वी वा येन तव एषोऽर्थो 'मम ताव' मम तावद् 'रहस्सिकए' राहसिकः=प्रच्छन्नः–गुप्तः 'तुब्भं हव्वमक्खाए' युष्मभ्यं शीघ्रमाख्यातः, 'जओ णं तुब्भे जाणह' यतः खलु यूयं जानीथ ? । 'तए णं भगवं

'तए णं' इत्यादि ।

'तए णं' भगवान गौतम की इस प्रकार की बात सुनकर 'सा मियादेवी' वह मृगादेवी 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवान गौतम से इस प्रकार बोली कि–'गोयमा ! से के णं तहारूवे णाणी वा तवस्सी वा' हे भदन्त ! यह तो कहिये ऐसा वह कौन–सा ज्ञानी अथवा तपस्वी है 'जेणं' जिसने 'तव' आपसे 'मम एसमट्ठो ताव रहस्सिकए हव्वमक्खाए' हमारा यह गुप्त समाचार कहा है, 'जओ णं तुब्भे जाणह'

'तए णं' ઇત્યાદિ.

'तए णं' ભગવાન ગૌતમની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવીએ 'भगवं गोयमं एवं वयासी' ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું–'गोयमा ! से के णं तहारूवे णाणी वा तवस्सी वा' હે ભદન્ત ! એ તો કહો, એવા તે કોણ જ્ઞાની અથવા તપસ્વી છે, 'जेणं' જેણે 'तव' આપને 'मम एसमट्ठो ताव रहस्सिकए हव्वमक्खाए' અમારા આ ગુપ્ત સમાચાર કહ્યા છે, 'जओ णं तुब्भे जाणह' અને જેનાથી આપે આ સમાચાર જાણ્યા છે. 'तए णं' મૃગાદેવીની

'गोयमे मियादेवीं एवं वयासी' ततः खलु भगवान् गौतमो मृगादेवीमेव-मवादीत्-'एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम धम्मायरिए समणे भगवं महावीरे' एवं खलु हे देवानुप्रिये ! मम धर्माचार्यः श्रमणो भगवान् महावीरः, 'जओ णं अहं जाणामि' यतः खलु अहं जानामि । 'जावं च णं' यावत्=यावति काले च खलु 'मियादेवी भगवया गोयमेणं सद्धिं' मृगादेवी भगवता गौतमेन सार्धम्, 'एयमट्ठं' एतमर्थं 'संलवइ' संलपति=भाषते, 'तावं च णं मियापुत्तस्स दारगस्स' तावत्काले च खलु मृगापुत्रस्य दारकस्य 'भत्तवेला' भक्तवेला=भोजनावसरः, 'जाया यावि होत्था' जाता चाप्यभवत् ।

'तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी' ततः खलु सा मृगादेवी भगवन्तं गौतममेवमवादीत्-'तुब्भे णं भंते !' यूयं खलु हे भदन्त !

जिससे कि आपने इस समाचारको जाना है। 'तए णं' मृगादेवी की इस बात को सुनने के बाद 'भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी' गौतमस्वामी ने उससे कहा कि 'देवाणुप्पिया ! एवं खलु' हे देवानुप्रिये ! यह सब बात इस प्रकार है-'मम धम्मायरिए समणे भगवं महावीरे' मेरे धर्माचार्य श्रमण भगवान महावीर हैं, 'जओ णं अहं जाणामि' उनसे मैंने इस गुप्त बात को जानी है, 'मियादेवी जावं च णं भगवया गोयमेणं सद्धिं एयमट्ठं संलवइ' मृगादेवी जबतक भगवान गौतम के साथ इस प्रकार की बातचीत कर रही थी कि 'तावं च णं मियापुत्तस्स दारगस्स भत्तवेला जाया यावि होत्था' इतने में ही मृगापुत्र के भोजन का समय भी हो गया।

'तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी' पश्चात् वह मृगादेवी भगवान गौतमस्वामी से इस प्रकार कहने लगी कि-

---

આ વાત સાંભળીને પછી 'भगवं गोयमे मियादेविं एवं वयासी' ગૌતમસ્વામીએ તેને કહ્યુ કે-'देवाणुप्पिये ! एवं खलु' હે દેવાનુપ્રિયે ! આ તમામ વાત એ પ્રકારે છે કે:- 'मम धम्मायरिए समणे भगवं महावीरे' મારા ધર્માચાર્ય શ્રમણ ભગવાન મહાવીર છે 'जओ णं अहं जाणामि' તેઓની પાસેથી મે આ ગુપ્ત વાતને જાણી છે. 'मियादेवी जावं च णं भगवया गोयमेणं सद्धिं एयमट्ठं संलवइ' મૃગાદેવી જ્યારે ભગવાન ગૌતમની સાથે આ પ્રકારની વાતચીત કરતી હતી, 'तावं च णं मियापुत्तस्स दारगस्स भत्तवेला जाया यावि होत्था' એટલામા મૃગાપુત્રના ભોજનનો સમય પણ થઇ ગયો.

'तए णं सा मियादेवी भगवं गोयमं एवं वयासी' તે મૃગાદેવી ભગવાન ગૌતમ-સ્વામીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે-

'इह चेव चिट्ठह' इहैव तिष्ठत । 'जा णं' यावत् खलु-यावति काले खलु 'अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं' अहं युष्मभ्यं मृगापुत्रं दारकम् 'उवदंसेमि' उपदर्शयामि, 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा 'जेणेव भत्तपाणघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भक्तपानगृहं तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य, 'वत्थपरियट्टयं' वस्त्रपरिवर्त्त-वस्त्रस्य परिवर्त्तं=परिवर्त्तनम् – साधारणवस्त्रपरिधानं 'करेइ' करोति, 'करित्ता' कृत्वा 'कट्ठसगडियं' काष्ठशकटिकां=काष्ठमयं लघुशकटं-गाडी'-इति प्रसिद्धं 'गिण्हइ' गृह्णाति 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'विउलस्स असण-पाणखाइमसाइमस्स' विपुलस्याऽशनपानखाद्यस्वाद्यस्य 'भरेइ' भरति=पूरयति, अत्र कर्मणः शेषत्वविवक्षायां षष्ठी, 'भरित्ता' भृत्वा 'तं कट्ठसगडियं' तां काष्ठ-शकटिकाम् 'अणुकड्ढमाणी२' अनुकर्षन्ती२ 'जेणेव भगवं गोयमे तेणेव उवा-गच्छइ' यत्रैव भगवान् गौतमस्तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता भगवं गोयमं

'भंते ! तुब्भे णं इह चेव चिट्ठह' हे भगवन् ! आप कुछ समय तक यहीं पर ठहरिये । 'जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि' मैं जब तक आपके लिये मृगापुत्र को दिखलाती हूं,-'त्तिकट्टु' ऐसा कह कर 'जेणेव भत्तपाणघरे तेणेव उवागच्छइ' वह जहां भक्तपानगृह था वहां पर गई, और 'उवागच्छित्ता' जाकर 'वत्थपरियट्टयं करेइ' वस्त्रपरिवर्तन करने लगी 'वत्थपरियट्टयं करित्ता' वस्त्रपरिवर्तन कर लेने के बाद 'कट्ठसगडियं' गिण्हइ' उसने एक छोटी सी लकडी की बनी हुई गाडी ली, और उसमें उसने 'विउलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स भरेइ' विपुल अशन, पान, खाद्य और स्वाद्यके भेद से चारों प्रकार के आहार-पानी भरे, भर कर 'तं कट्ठसगडियं अणुकड्ढमाणी२' वह उसे खेंचती हुई 'जेणेव भगवं गोयमे' जहां गौतमस्वामी खडे थे 'तेणेव उवागच्छइ'

'भंते ! तुब्भे णं इह चेव चिट्ठह' हे भगवान ! आप थोडो समय रोकाओ, 'जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि' ओटलामां हुं आपने मृगापुत्र बतावुं, 'त्ति कट्टु' ओ प्रमाणे कहीने 'जेणेव भत्तपाणघरे तेणेव उवागच्छइ' ते ज्यां भोजनगृह हतुं त्यां गई, अने 'उवागच्छित्ता' जईने 'वत्थपरियट्टयं करेइ' वस्त्रपरिवर्त्तन करवा लागी, 'वत्थपरियट्टयं करित्ता' वस्त्र बदलाव्या पछी 'कट्ठसग-डियं गिण्हइ' तेणे ओक नानी लाकडानी बनावेली गाडी लीधी अने तेमां तेणे 'विउलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स भरेइ' सारी रीते अशन, पान, खाद्य अने स्वाद्यना भेदथी चारेय प्रकारना आहार-पाणी पूरी रीते भरीने 'तं कट्ठसगडियं अणुकड्ढमाणी२'. ते तेने खेंचती थकी 'जेणेव भगवं गोयमे' ज्यां गौतम स्वामी

एवं वयासी' उपागत्य भगवन्तं गौतममेवमवादीत्-'एह णं तुब्भं भंते!' एत=आगच्छत खलु यूयं हे भदन्त! 'मम अणुगच्छह' मम अनुगच्छत-मम पश्चाद्भागतः समागच्छतेत्यर्थः, 'जा णं' यावत्=यावत्काले खलु, 'अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं' अहं युष्मभ्यं मृगापुत्रं दारकम्, 'उवदंसेमि' उपदर्शयामि। 'तए णं से भगवं गोयमे मियं देविं पिट्ठओ समणुगच्छइ' ततः खलु स भगवान् गौतमो मृगां देवीं पृष्ठतः समनुगच्छति ॥ सू० १० ॥

वहां ही पहुँची, 'उवागच्छित्ता' और पहुँच कर 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवान् गौतम से इस प्रकार कहने लगी-'भंते! तुब्भं एह णं' हे भदन्त! आप आइये और 'मम अणुगच्छह' मेरे पीछे२ चलिये, 'जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि' मैं आपको मृगापुत्र दिखलाती हूँ। 'तए णं से भगवं गोयमे मियं देविं पिट्ठओ समणुगच्छइ' मृगादेवी की इस प्रकार की बात सुनकर वे श्रीगौतमस्वामी उसके पीछे२ चले।

भावार्थः—गौतमस्वामी की इस प्रकार की मृगापुत्र को देखने की इच्छा जान कर मृगादेवी विस्मित सा होकर कहने लगी-भगवन्! कहिये तो सही, आपको हमारे इस पुत्र का समाचार किससे ज्ञात हुआ है?। मृगादेवी के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए गौतमने कहा कि-हे देवी! मेरे धर्माचार्य धर्मगुरु श्रीश्रमण भगवान महावीर हैं, मैं उन्हीं का अन्तेवासी हूं, अतः मुझे यह समाचार

ઉભા હતા, 'तेणेव उवागच्छइ' ત્યાંજ પહોંચી, 'उवागच्छित्ता' અને પહોંચીને 'भगवं गोयमं एवं वयासी' ભગવાન ગૌતમને આ પ્રમાણે કહેવા લાગી, 'भंते! तुब्भं एह णं' હે ભદન્ત! આપ આવો, અને 'मम अणुगच्छह' મારા પાછળ-પાછળ ચાલો, 'जा णं अहं तुब्भं मियापुत्तं दारगं उवदंसेमि' હું આપને મૃગાપુત્ર બતાવું છું. 'तए णं से भगवं गोयमे मियं देविं पिट्ठओ समणुगच्छइ' મૃગાદેવીની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને તે શ્રીગૌતમસ્વામી તેના પાછળ પાછળ ચાલ્યા.

ભાવાર્થ—ગૌતમસ્વામીની આ પ્રકારની મૃગાપુત્રને જોવાની ઇચ્છા જાણીને તે મૃગાદેવી આશ્ચર્ય પામીને કહેવા લાગી કે-હે ભગવાન! કહો તો ખરા; આપને અમારા આ પુત્રના સમાચાર કોના પાસેથી જાણવામાં આવ્યા છે. મૃગાદેવીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા થકા ગૌતમે કહ્યું કે:- દેવી! મારા ધર્માચાર્ય ધર્મગુરુ શ્રીશ્રમણ ભગવાન મહાવીર છે, હું તેમનો અન્તેવાસી (શિષ્ય) છું, તેથી મને આ સમાચાર

॥ मूलम् ॥

तए णं सा मियादेवी तं कट्ठसगडियं अणुकड्ढमाणी२ जेणेव भूमिघरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता चउप्पुडेणं वत्थेणं मुहं बंधेइ, मुहं बंधमाणी भगवं गोयमं एवं वयासी- तुब्भे वि णं भंते! मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह। तए णं से भगवं गोयमे मियादेवीए एवं वुत्ते समाणे मुहपोत्तियाए मुहं बंधेइ। तए णं सा मियादेवी परम्मुही भूमिघरस्स दुवारं विहाडेइ, तओ णं गंधे निग्गच्छइ, से जहा नामए अहिमडेइ वा जाव तओऽवि णं अणिट्ठतराए चेव जाव गंधे पण्णत्ते। तए णं से मियापुत्ते दारए तस्स विउलस्स असणपाणखाइ-

उन्हीं से परिज्ञात हुआ है। परस्पर में उन दोनों की जब तक इस प्रकार बातचीत हो रही थी कि इतने में ही मृगापुत्र के भोजन का समय भी हो गया। भोजन की वेला जान कर मृगा-देवीने कहा कि-हे भदन्त! आप थोडा ठहरिये, मैं आपको उसे दिखलाती हूं। ऐसा कह कर वह मृगादेवी वहां से उठी और एक काष्ठनिर्मित गाडी पर खाने-पीने आदि की समस्त विपुल सामग्री को भर कर वह पुनः गौतमस्वामी के समीप पहुँच कर कहने लगी-भदन्त! आइये और मेरे पीछे२ पधारिये, मैं आप को मृगापुत्र दिखलाती हूं। मृगादेवी की इस प्रकार बात सुनकर गौतम स्वामी उसके पीछे२ चलने लगे ॥ सू० १० ॥

તેમના પાસેથી જાણવામાં આવ્યા છે. પરસ્પરમાં એ બન્નેની જ્યારે આ પ્રકારે વાતચીત થતી હતી તેવામાં મૃગાપુત્રના ભોજનનો સમય પણ થઇ ગયો, ભોજનની વેળા જાણીને મૃગાદેવીએ કહ્યું કે:- હે ભદન્ત! આપ થોડો સમય થોભી જાઓ, હું આપને તે મૃગાપુત્ર બતાવું છું. આ પ્રમાણે કહીને તે મૃગાદેવી ત્યાંથી ઉઠી અને એક લાકડાની ગાડીમાં તે પુત્રને ખાવાપીવાની તમામ સામગ્રી સારા પ્રમાણમાં ભરીને તે ફરી ગૌતમ સ્વામીનાં નજીક જઇને કહેવા લાગી – હે ભદન્ત! આવો, અને આપ મારા પાછળ-પાછળ પધારો, હું આપને મૃગાપુત્ર બતાવું છું. મૃગાદેવીની આ પ્રકારની વાત સાંભળીને ગૌતમસ્વામી તેના પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યા (સૂ૦ ૧૦)

मसाइमस्स गंधेणं अभिभूए समाणे तंसि विपुलंसि असण-पाणखाइमसाइमंसि मुच्छिए, तं विउलं असणं४ आसएण आहारेइ, आहारित्ता खिप्पामेव विद्धंसेइ, विद्धंसित्ता तओ पच्छा पूयत्ताए य सोणियत्ताए य परिणामेइ । तंपि य णं पूयं च सोणियं च आहारेइ ॥ सू० ११ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । 'तए णं सा मियादेवी तं कट्ठसगडियं' ततः खलु सा मृगादेवी तां काष्ठशकटिकाम् 'अणुकड्ढमाणी२' अनुकर्षन्ती२ 'जेणेव भूमिघरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव भूमिगृहं तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'चउप्पुडेणं वत्थेणं' चतुष्पुटेन वस्त्रेण 'मुहं बंधमाणी' मुखं=घ्राणं बध्नती=आच्छादयन्ती 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत् 'तुब्भे वि णं भंते!' यूयमपि खलु हे भदन्त! 'मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह'

'तए णं' इत्यादि ।

'तए णं' इसके बाद 'सा मियादेवी' वह मृगादेवी 'तं कट्ठसगडियं' उस गाडी को 'अणुकड्ढमाणी२' खेंचती२ 'जेणेव भूमिघरे' जहां पर भोंयरा था 'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर पहुंची, और 'उवागच्छित्ता' पहुंचते ही उसने 'चउप्पुडेणं वत्थेणं' चार पुट किये हुए वस्त्र से 'मुहं बंधेइ' मुख को, अर्थात् नाक को ढक लिया, और 'मुहं बंधमाणी' मुख को अर्थात् नासिका को ढंकती हुई 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवान गौतम से कहने लगी कि-'भंते!' हे भदन्त! 'तुब्भे वि णं मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह' आप भी अपनी नाकको मुखप्रोंछनिका से, अर्थात्-धूलि

'तए णं' ઇત્યાદિ

'तए णं' ત્યાર પછી 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવી 'त कट्ठसगडियं' તે ગાડીને 'अणुकड्ढमाणी२' ખેંચતી ખેંચતી 'जेणेव भूमिघरे' જ્યાં આગળ ભોંયરૂં હતુ 'तेणेव उवागच्छइ' ત્યાં આગળ પહોંચી, અને 'उवागच्छित्ता' પહોંચીને તેણે 'चउप्पुडेणं वत्थेणं' ચારઘડીવાળેલા વસ્ત્રથી 'मुहं बंधेइ' મુખને, અર્થાત નાકને ઢાંકી લીધા, અને 'मुहं बंधमाणी' મુખને-નાસિકાને ઢાંકીને 'भगवं गोयमं एवं वयासी' ભગવાન ગૌતમને કહેવા લાગી કે—'भंते!' ભદન્ત! 'तुब्भे वि णं मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह' આપ પણ આપના નાકને

मुखपोतिकया=मुखप्रोञ्छनिकया–रजःस्वेदादिप्रोञ्छनार्थं यदन्यद् वस्त्रखण्डं हस्ते ध्रियते सा मुखप्रोञ्छनिकेत्युच्यते तया, 'मुहं बंधेह' मुखं बध्नीत=घ्राणमाच्छादयतेत्यर्थः, 'तए णं से भगवं गोयमे मियादेवीए एवं वुत्ते समाणे मुहपोत्तियाए मुहं बंधेइ' ततः खलु स भगवान् गौतमो मृगादेव्या एवमुक्तः सन् मुखपोतिकया मुखं बध्नाति–नासिकामाच्छादयतीत्यर्थः।

'मुह बंधमाणी' 'मुहं बंधेह' 'मुहं बंधेइ' इति वाक्यत्रये 'मुह'–शब्दो लक्षणया घ्राणस्य बोधकः। भूमिगृहद्वारोद्घाटनकाले दुर्गन्धाऽऽघ्राणवारणाय मुखबन्धनमनुपपन्नम्, मुखेन गन्धग्रहणाऽसंभवात्, तस्मादत्र 'मुह'–शब्दो न मुखपरः, किन्तु यथा–'गङ्गायां घोषः' इत्यत्र प्रवाहरूपे मुख्यार्थे घोषान्व-

एवं पसीना आदि को पोंछने के लिये जो एक दूसरा वस्त्रखंड हाथ में रखा जाता है उसको मुखप्रोञ्छनिका कहते हैं उससे अपनी नॉक को ढक लीजिए। 'तए णं' तत्पश्चात् 'से भगवं गोयमे' वे गौतम स्वामी 'मियादेवीए एवं वुत्ते समाणे' मृगादेवीके द्वारा इस प्रकार कहे जाने पर 'मुहपोत्तियाए' मुखप्रोञ्छनिका से 'मुहं बंधेइ' अपनी नाक को ढक लिया।

'मुहं बंधमाणी' 'मुहं बंधेह' 'मुहं बंधेइ' इस वाक्यत्रय में 'मुख' यह पद लक्षणा से 'नाक' इस अर्थ का बोधक है, ऐसा समझना चाहिये। क्यों कि यहां पर जो मुख का आवरण करना प्रकट किया गया है वह नाक को ढकने के उद्देश से ही समझना चाहिये, कारण कि भूमिगृह के द्वार का उद्घाटन करने से जो तीव्रतम–असह्य दुर्गंध आवेगी उस का सूंघना–कार्य मुख नहीं कर

મુખપ્રોંછનિકાથી, અર્થાત ધૂલ અને પરસેવા આદિને લુછવા માટે જે એક બીજું વસ્ત્રખંડ-કપડાનો ટુકડો હાથમાં રાખવામાં આવે છે તેને મુખપ્રોંછનિકા કહે છે, તેના વડે આપના નાકને ઢાંકી લ્યો. 'तए णं' ત્યારપછી 'से भगवं गोयमे' તે ગૌતમસ્વામી 'मियादेवीए एवं वुत्ते समाणे' મૃગાદેવીના કથન પ્રમાણે 'मुहपोत्तियाए' મુખપ્રોંછની વડે 'मुहं बंधेइ' પોતાનું નાક ઢાંકી લીધું.

'मुहं बंधमाणी' 'मुहं बंधेह' 'मुहं बंधेइ' આ ત્રણ વાક્યમાં 'મુખ' એ પદ લક્ષણાથી 'નાક' એ અર્થનો બોધ કરે છે, એમ સમજવું જોઈએ. કારણ કે અહીં આગળ જે મુખનું આવરણ કરવાનું પ્રકટ કર્યું છે તે નાક ઢાંકવાના ઉદ્દેશથી જ સમજવું જોઈએ, કેમ કે ભોંયરાના દરવાજાને ઉઘાડવાથી જે તીવ્રતમ-અસહ્ય દુર્ગંધ આવે, તેની ગંધ લેવી તે કાર્ય મુખનું નથી, એ કામ તો નાકનું છે,

यतात्पर्यानुपपत्त्या तत्समीपवर्तिनि तीरे लक्षणा मन्यते, तथा दुर्गन्धाऽऽघ्राणवारणोद्देशेन मुखोपरि वस्त्रबन्धनं नोपपद्यते, मुखबन्धने कृतेऽपि घ्राणेन्द्रियस्यानावरणेन तदुद्देशसिद्ध्यसम्भवादिति बन्धनान्वयतात्पर्यानुपपत्त्या तत्समीपवर्तिनि घ्राणे लक्षणा गम्यते। किञ्च-मुखोपरि सदोरकमुखवस्त्रिका बद्धवासीत्, तत्र पुनर्वस्त्रबन्धनविधानमनर्थकम्। तस्मादत्र 'मुहं' इति पदं नासिकार्थे लाक्षणिकमिति। हनुकपोलनासानयनभ्रूभालादेर्मुखावयवतया मुखत्वव्यपदेशो भवति, हनुकपोलादौ विकृते सति 'अस्य मुखं विकृतं, विरूपम्, असुन्दर'-मिति, शोभने तु तस्मिन्, 'अस्य मुखं सुन्दरं सुरूपं कमनीय'-मिति च प्रयोगो लोके दृश्यते, तत्र नासाऽपेक्षया मुखस्य प्रधानतया मुखशब्दः प्रयुक्तः, मुखसमीपवर्तित्वाद् गन्धग्रहणशक्तिमत्त्वाच्च घ्राणस्य बोधः सुकर इति भावः।

सकता है, यह काम तो नासिका का है, अतः जिस प्रकार 'गङ्गायां घोषः' इस वाक्य में गंगापद की लक्षणा तीर में होती है, क्यों कि घोष का सद्भाव प्रवाहरूप मुख्य अर्थ में बाधित होता है, अतः तत्समीपवर्ती तीररूप अर्थ में लक्षणा से उसका सद्भाव अंगीकार किया जाता है, ठीक इसी प्रकार दुर्गंध को वारण करने के लिये मुख के ऊपर वस्त्र का आवरण करना भी युक्तिसंगत प्रतीत नहीं होता है। कारण कि मुखके आवृत कर लेने पर भी दुर्गंध को नहीं सूंघने का जो उद्देश है वह किसी प्रकार से सिद्ध नहीं होता है, इस उद्देश की सिद्धि का तो जो साक्षात्कारण नासिका है, उस के आवृत करने से ही सिद्ध होता है इसीलिये जिस प्रकार गंगापद की लक्षणा तत्समीपवर्ती तीर में गृहीत होती है इसी प्रकार यहां पर भी 'मुख' शब्द लक्षणा से तत्समीपवर्ती नासिका का ही बोधक होगा।

તેથી કરી જેવી રીતે 'गङ्गायां घोषः' એ વાકયમાં ગંગાપદની લક્ષણા 'તીર-કાંઠામાં હોય છે, કારણ કે ઘોષનો સદ્‌ભાવ પ્રવાહરૂપ મુખ્ય અર્થમાં બાધિત થાય છે, તેથી કરી તત્સમીપવર્તી તીરરૂપ અર્થમાં લક્ષણાથી તેનો સદ્‌ભાવ અંગીકાર કરવામાં આવે છે, એ પ્રમાણે દુર્ગંધનુ વારણ કરવા માટે મુખ ઉપર વસ્ત્રને ઢાકવું તે યુક્તિસગત જણાતુ નથી, કારણ કે મુખને ઢાંકવાથી પણ દુર્ગંધ નહિ સુઘવાનો જે ઉદ્દેશ છે તે કોઇ પ્રકારે સિદ્ધ થતો નથી કારણ કે એ ઉદ્દેશની સિદ્ધિનુ સાક્ષાત્કારણ જે નાસિકા (નાક) છે તેને ઢાંકવાથીજ સિદ્ધ થાય છે. એટલા માટે જે પ્રમાણે ગગાપદ લક્ષણાથી તત્સમીપવર્તી તીરનો બોધક થાય છે, એ પ્રમાણે અહીં પણ 'મુખ' શબ્દથી લક્ષણા સમીપવર્તી નાસિકા-નાક-નોજ બોધ થઇ શકે છે.

केचित्तु वदन्ति-गौतमस्वामिनो मुखोपरि मुखवस्त्रिका बद्धा नासीत्, किन्तु हस्त एव धृता, अत एव मृगादेवी दुर्गन्धाघ्राणप्रतिबन्धाय 'तुब्भे वि णं भंते! मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह' इति प्रार्थितवतीति, तन्न सम्यक्, अनावृतमुखे संपातिमसूक्ष्मव्यापिजीवानां रक्षणार्थं, तथोड्डीयमानसचित्तरजोरक्षणार्थं, वायुकायरक्षणार्थं च मुखवस्त्रिकाबन्धनस्य सकलजैनागमतात्पर्यविषयतया मुखवस्त्रिका नासीदिति कल्पनं तावन्मिथ्यात्वविलसितं सकलागमविरुद्धं च। अधिकं

तथा-गौतमस्वामीने जब अपने मुख पर डोरे-सहित मुखपोतिका बांध ही रखी थी, तब क्या आवश्यकता थी कि वे वहां पुनः वस्त्र से बंधन करते, अतः वहां पुनः वस्त्र का बंधन सर्वथा अनर्थक ही है, इसलिये भी यही मानना चाहिये कि-मुखशब्द लक्षणा से 'नासिका' इस अर्थ का ही बोधक है, मुख का नहीं। दाढी, गाल, नाक, नेत्र, भ्रू, और भाल आदि, ये सब मुख के ही अवयव हैं, इसलिये इनमें मुख का व्यपदेश होता है। जब किसी प्राणी के दाढी, कपाल आदि विकृत होते हैं तब व्यवहार में यही कहा जाता है कि इसका मुख सुन्दर नहीं है, और दाढी कपोल आदि जब सुन्दर होते हैं तब कहा जाता है कि, देखो, इसका मुख कितना सुन्दर है। यहां पर 'नाक' न कह कर जो उस अर्थ में 'मुख' शब्द का प्रयोग सूत्रकार ने किया है उसका कारण यही है कि नाक की अपेक्षा मुख की ही प्रधानता मानी जाती है। फिर 'मुख' शब्द से नाकका ही जो यहां पर ग्रहण किया

વળી, ગૌતમ સ્વામીએ પોતાના મુખ પર દોરાસહિત મુખપોતિકા બાંધી જ રાખી હતી તો પછી ફરીને વસ્ત્ર બાંધવાની શું આવશ્યકતા હતી ?, માટે આ સ્થળે ફરી વસ્ત્ર બાંધવાની હકીકત સર્વથા નિરર્થક છે, તેથીજ પણ એજ માનવું જોઈએ કે 'મુખ' શબ્દ લક્ષણાથી "નાસિકા-નાક" એ અર્થનો જ બોધક છે, મુખનો નહિ. દાઢી, ગાલ, નાક, નેત્ર, ભ્રૂ અને કપાલ આદિ એ તમામ મુખના જ અવયવો છે, એટલા માટે તેમાં મુખનો વ્યપદેશ-વ્યવહાર થાય છે. જ્યારે કોઈ પ્રાણીની દાઢી, ગાલ આદિ વિકૃત હોય છે ત્યારે વ્યવહારમાં એવી રીતે કહેવામાં આવે છે કે તેનું મુખ સુંદર નથી, અને દાઢી, ગાલ આદિ જ્યારે સુન્દર હોય છે ત્યારે કહેવામાં આવે છે કે, જુઓ; તેનું મુખ કેટલું સુંદર છે. અહીં આગળ 'નાક' નહિ કહેતાં તે અર્થમાં 'મુખ' શબ્દનો પ્રયોગ સૂત્રકારે કર્યો છે. તેનું કારણ એ છે કે નાકની અપેક્ષા મુખની પ્રધાનતા માનવામાં આવે છે. બીજું કારણ એ છે કે, 'મુખ' શબ્દથી નાકનું જે અહીં ગ્રહણ

जिज्ञासमानैस्तु दशवैकालिकसूत्रस्य मत्कृताऽऽचारमणिमञ्जूषाटीकायां प्रथमाध्ययने मुखवस्त्रिकाविचारो द्रष्टव्यः ।

गया वह इस लिये कि एक तो वह मुख के बिलकुल समीपवर्ती है, दूसरे गन्ध के ग्रहण करने में वही शक्तिसम्पन्न है अन्य नहीं।

कोई २ ऐसा जो कहते हैं कि, गौतमस्वामीने मुख पर मुखवस्त्रिका नहीं बांधी थी, किन्तु उसे हाथमें ही रखा था। जो मुख पर मुखवस्त्रिका बंधी होती तो मृगादेवी 'तुब्भे वि णं भंते! मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह'–हे भदन्त! आप भी अपने मुख को मुखवस्त्रिका से आवृत कर लीजिये, ऐसा क्यों कहती!, अतः इस कथन से यही साबित होता है कि–उन्होंने उसे हाथ में ही ले रखी थी।–ऐसा कहना ठीक नहीं है, क्यों कि–इस प्रकार की मान्यता, मिथ्यात्व का विलास तथा आगममार्ग से विपरीत है। मुख पर जब मुखवस्त्रिका बंधी नहीं होती तो संपातिम सूक्ष्म जीवों का संरक्षण, तथा उडते हुए सचित्तरजःकणों का, एवं वायुकाय के जीवों का भी रक्षण कैसे हो सकता?, इन्हीं सब जीवों की रक्षा को लक्ष्य में रखकर ही तो मुख पर साधुजन मुखवस्त्रिका बांधते हैं, और इसी उद्देश से मुख पर मुखवस्त्रिका बांधने का आगममें विधान किया गया है। विशेष रीति से इस विषय को जिसे जानने की अभिलाषा हो, वे

કરવામા આવ્યુ છે, તે એટલા માટે છે કે, એક તો નાક તે મુખના એકદમ નજીક છે, બીજી વાત એ છે કે ગન્ધને ગ્રહણ કરવામા તે નાકજ શકિત ધરાવે છે, બીજુ અવયવ નહિ

કોઇ કોઇ એવી રીતે જે કહે છે કે, ગૌતમ સ્વામીએ મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા બાંધી ન હતી, પરન્તુ તેમણે હાથમાજ રાખી હતી જો મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા બાંધી હોત તો મૃગાદેવી 'तुब्भे वि णं भंते! मुहपोत्तियाए मुहं बंधेह' હે ભદન્ત! આપ પણ આપના મુખને મુખવસ્ત્રિકાથી ઢાંકી લેજો–આ પ્રમાણે શા માટે કહે? એટલા માટે આ કથનથી સાબિત થાય છે કે તેમણે (ગૌતમસ્વામીએ) તેને હાથમાં જ લઇ રાખી હતી, તે કહેવુ ઠીક નથી, કારણુ કે એ પ્રકારની માન્યતા મિથ્યાત્વનો વિલાસ તથા આગમમાર્ગથી વિપરીત છે જો મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા બાંધી ન હોય તો સંપાતિમ સૂક્ષ્મ જીવોનું સંરક્ષણ, તથા ઉડતાં સચિત્ત રજકણો તથા વાયુકાયના જીવોનું પણ રક્ષણ કેવી રીતે થઇ શકે?, એ તમામ જીવોની રક્ષાને લક્ષમાં રાખીનેજ સાધુ પુરુષ મુખવસ્ત્રિકા બાંધે છે, અને એજ ઉદ્દેશથી મુખવસ્ત્રિકાને મુખ પર બાંધવાનું માં વિધાન કરવામાં આવ્યું છે વિશેષપણે આ વિષયને જેઓ જાણવાની અભિ-

'तए णं सा मियादेवी' ततः खलु सा मृगादेवी 'परम्मुही' पराङ्मुखी=विमुखी भूमिगृहस्य द्वारं 'विहाडेइ' विघाटयति-उद्घाटयतीत्यर्थः। 'तओ णं' ततः=तस्माद् भूमिगृहात् खलु 'गंधे निग्गच्छइ' गन्धो निर्गच्छति-दुर्गन्धो वहिर्निःसरतीत्यर्थः। कीदृशः स दुर्गन्धः? इति दृष्टान्तं प्रदर्शयितुमाह-'से जहानामए' स यथा नामकम्-'नामकम्' इति वाक्यालङ्कारे, सः=दुर्गन्धः यथा=यत्प्रकारस्तथा, दृष्टान्तेन दर्शयतीति भावः। तथा हि-'अहिमडेइ वा' अहिमृतक इति वा, 'इति वा' उभयमपि वाक्यालङ्कारे, अहिमृतकस्य यथा गन्धो भवेदित्यर्थः, यथा मृतसर्पकलेवरस्य गन्धो दुःसहस्ततोऽप्यनिष्टतरो गन्ध इत्यग्रेऽन्वयः, 'जाव' यावत्-इह यावच्छब्दात्-"गोमडेइ वा, सुणगमडेइ वा, दीवगमडेइ वा, मज्जारमडेइ वा, मणुस्समडेइ वा, महिसमडेइ वा, मूसगमडेइ वा, आसमडेइ वा, हत्थिमडेइ वा, सीहमडेइ वा, वग्घमडेइ वा, विगमडेइ वा, दीवियमडेइ वा" इति। अस्य छाया-गोमृतकः, शुनकमृतकः दीपकमृतकः, मार्जारमृतकः,

---

'दशवैकालिक सूत्र' के प्रथम अध्ययन की 'आचारमणिमञ्जूषा' नाम की टीका में देख सकते हैं।

मृगादेवी के वचन से जब गौतम स्वामीने वस्त्र से नाक को बांध लिया, 'तए णं' तब 'सा मियादेवी' उस मृगादेवीने 'परम्मुही' तिरछा मुख करके 'भूमिघरस्स दुवारं विहाडेइ' उस भूमिघर-भौंयरे के द्वार को खोल दिया, खुलते ही 'तओ णं' उससे 'गंधे निग्गच्छइ' दुर्गन्ध निकली। 'से जहा नामए' वह कैसी थी? सो कहते हैं-'अहिमडे इ वा जाव' जिस प्रकार यहाँ 'यावत्' शब्द से 'गोमडे इ वा, सुणगमडे इ वा, दीवगमडे इ वा, मज्जारमडे इ वा, मणुस्समडे इ वा, महिसमडे इ वा, मूसगमडे इ वा, आसमडे इ वा, हत्थिमडे इ वा, सीहमडे इ वा,

---

લાષા રાખતા હોય તેમણે 'दशवैकालिक सूत्र' ના પહેલા અધ્યયનની 'आचारमणिमंजूषा' નામની ટીકામાં જોઈ લેવું

મૃગાદેવીના વચનથી ગૌતમસ્વામીએ વસ્ત્રથી જ્યારે નાકને ઢાંકી લીધુ, 'तए णं' ત્યારે 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવીએ 'परम्मुही' ત્રાંસું મુખ કરીને 'भूमिघरस्स दुवारं विहाडेइ' તે ભોયરાનો દરવાજો ઉઘાડયો. ઉઘાડતાંજ 'तओ णं' તેમાંથી 'गंधे निग्गच्छइ' દુર્ગન્ધ નીકળી. 'से जहा नामए' તે કેવી હતી?, તે કહે છે-'अहिमडे इ वा जाव' જે પ્રકારે સર્પના મડદા, અહીં 'यावत्' શબ્દથી 'गोमडे इ वा, सुणगमडे इ वा, दीवगमडे इ वा, मज्जारमडे इ वा, मणुस्समडे इ वा, महिसमडे इ वा, मूसगमडे इ वा, आसमडे इ वा, हत्थिमडे इ वा,

मनुष्यमृतकः, मूषकमृतकः, अश्वमृतकः, हस्तिमृतकः, सिंहमृतकः, व्याघ्रमृतकः, वृकमृतकः, द्वीपिकमृतकः। तत्र गोमृतकः—गोर्मृतको=मृतकलेवरमित्यर्थः। शुनकमृतकः—शुनकस्य=कुक्कुरस्य=मृतको मृतकलेवरम्। दीपकमृतकः—दीपकः=कृकलासः 'गिरगिट' इतिप्रसिद्धस्तस्य मृतकः=शवः—मृतकलेवरमित्यर्थः। एवं—मार्जारमृतकादयो व्याख्येयाः, द्वीपिको=व्याघ्रविशेषः—'चित्ता' इति भाषाप्रसिद्धः। कीदृशोऽहिमृतकादिरिति तद्विशेषणान्याह—'मय-कुहिय-विणट्ठ-दुरभि-वावण्ण-दुब्भिगंधे' इत्यादि। मृत-कुथित-विनष्ट-दुरभि-व्यापन्न-दुरभिगन्धः' मृतो=जीवविमुक्त एव सन् कुथितः=कोथमुपगतः—शटित इत्यर्थः, तथा विनष्टः=स्वरूपादपेतः सन् दुरभिः=तीव्रतरदुष्टगन्धोपेतः, तथा व्यापन्नः=शकुनिशृगालादिभिर्भक्षितत्वाद् विरूपां=बीभत्सावस्थां प्राप्तः सन् दुरभिगन्धः=दुरभिगन्धोऽस्यास्तीत्यर्थेऽच्, परमतीव्रदुर्गन्धवानित्यर्थः। ततः पदत्रयस्य कर्मधारयः। 'किमिजालाउलसंसत्ते' कृमिजालाकुलसंसक्तः—कृमिजालैः=कीटसमूहैराकुलं=व्याप्तं यथा भवति तथा संसक्तः=परिपूर्णः। तथा—'असुइ-विलीण-विगय-बीभच्छ-दरिसणिज्जे' अशुचि-विलीन-विकृत-बीभत्स-दर्शनीयः— अशुचिः – स्पर्शकरणायोग्यत्वात्, विलीनः—जुगुप्सासमुत्पादकत्वात्, विकृतः—चित्तसमुद्वेगजनकत्वात्, बीभत्सः—

वग्घमडे इ वा, विगमडे इ वा, दीवियमडे इ वा, मय-कुहिय-विणट्ठ-दुरभि-वावण्ण-दुब्भिगंधे, किमिजालाउलसंसत्ते, असुइ-विलीण-विगय-बीभच्छ-दरिसणिज्जे' इतने पदों का संग्रह हुआ है। इन पदों के अर्थ इस प्रकार हैं—सर्प के मृतक, गाय के, कुत्ते के, गिरगिट के, मार्जार के, मनुष्य के, महिष के, चूहे के, घोडे के, हाथी के, सिंह के, व्याघ्र के, वृक-(भेडिया) के और द्वीपिक चीता के मृतक-मरे हुए शरीर, जो कि कुथित-सडे हुए, अतएव विनष्ट-आकृतिरहित, दुरभि-दुर्गन्धयुक्त और व्यापन्न-शृगालादि से खाये जाने के कारण विरूप आकार के हैं, और जिन में कीडों का समूह बिलबिला रहा है, और इसी लिये जो स्पर्श के अयोग्य होने से अशुचि, घृणा का उत्पादक होने

सीहमडे इ वा, वग्घमडे इ वा, विगमडे इ वा, दीवियमडे इ वा, मय-कुहिय-विणट्ठ-दुरभि-वावण्ण-दुब्भिगंधे, किमिजालाउलसंसत्ते, असुइ-विलीण-विगय-बीभच्छ-दरिसणिज्जे' એટલા પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોના અર્થ આ પ્રકારે છે—સિંહ, વાઘ, ઘેટું, ચિત્તો વગેરેનાં મુડદાં, કે જે સડેલાં, આકૃતિ વિનાનાં, દુર્ગન્ધથી ભરપૂર અને શિયાળો દ્વારા ભક્ષિત થવાને કારણે વિરૂપ આકારવાળાં છે. અને જેમાં કીડાઓનો સમૂહ ખીચોખીચ ભર્યો છે (ખદબદી રહ્યો છે), એટલા માટે જે સ્પર્શ કરવા યોગ્ય

द्रष्टुमयोग्यत्वात्, एवं दर्शनीयः=दृश्यमानः यः स तथा। एवंभूते सर्पादिमृतके यादृशो गन्धो भवेत्, ततोऽप्यनिष्टतरो गन्धो भूमिगृहतो निर्गच्छतीत्याह-'तओ वि णं अणिट्ठतराए' इत्यादि। 'तओ वि णं' ततोऽपि=अहिमृतकादेरपि खलु, 'अणिट्ठतराए चेव जाव गंधे' अनिष्टतरक एव यावद् गन्धः=दुर्गन्धः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः।

'तए णं से मियापुत्ते दारए तस्स विउलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स गंधेणं अभिभूए समाणे' ततः खलु स मृगापुत्रो दारकस्तस्य विपुलस्याशनपानखाद्यस्वाद्यस्य गन्धेन अभिभूतः=आकृष्टः सन् तस्मिन् विपुलेऽशनादिके मूर्च्छितः, 'तं विउलं असणं ४' तं विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यम् 'आसएणं'

से विलीन, चित्त में उद्वेग का जनक होने से विकृत, और देखने के अयोग्य होने से बीभत्स होता है, और उनसे जिस प्रकार असह्य दुर्गन्ध निकलती है, 'तओवि णं अणिट्ठतराए चेव जाव गंधे पण्णत्ते' उससे भी अधिक अनिष्ट दुर्गंध उस भोंयरे से निकली।

'तए णं' जब मृगादेवीने भोंयरे के किवाड खोले और अशन-पान आदि की गाडी वहां पर धकेली उस समय 'से मियापुत्ते दारए' वह मृगापुत्र 'तस्स विउलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स गंधेण' उन विपुल अशन, पान, खादिम, और स्वादिम वस्तुओं की सुगंध से 'अभिभूए समाणे' आकृष्ट होता हुआ 'तंसि विउलंसि असणपाणखाइमसाइमंसि मुच्छिए' उस अनेक प्रकार की विपुल अशनादिक खाद्यसामग्री में मूर्च्छित होकर, 'तं विउलं असणं ४ आसएणं आहारेइ' उस

नहि હોવાથી અશુચિ, ધૃણાપાત્ર હોવાથી વિલીન, ચિત્તમાં ઉદ્વેગનું કારણ હોવાથી વિકૃત અને દેખાવમાં અયોગ્ય હોવાથી બીભત્સ જણાય છે, અને તેમાંથી જે પ્રકારે અસહ્ય દુર્ગન્ધ નિકળે છે, 'तओ वि णं अणिट्ठतराए चेव जाव गंधे पण्णत्ते' તેનાથી પણ વધારે અનિષ્ટ દુર્ગન્ધ તે ભોંયરામાંથી નીકળી.

'तए णं' જ્યારે મૃગદેવીએ ભોંયરાનું કમાડ ઉઘાડયું અને અશનપાન (ભોજન-પાણી) આદિની ગાડી ત્યાં આગળ ધકેલી તે સમયે 'से मियापुत्ते दारए' તે મૃગાપુત્ર 'तस्स विउलस्स असणपाणखाइमसाइमस्स गंधेण' તે પુષ્કળ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ વસ્તુઓની સુગંધથી 'अभिभूए समाणे' આકર્ષણ પામતો થકો, 'तंसि विउलंसि असणपाणखाइमसाइमंसि मुच्छिए' તે અનેક પ્રકારની પુષ્કળ અશનાદિક ખાદ્યસામગ્રીમાં મૂર્ચ્છિત થઇને 'तं विउलं असणं४ आसएणं आहारेइ' તે સમસ્ત ખાદ્ય સામગ્રીને પોતાના મુખથી ઉપાડી ઉપાડીને ખાઇ ગયો,

आस्येन=मुखेन 'आहारेइ' आहारयति=भुङ्क्ते। 'आहारित्ता' आहार्य=भुक्त्वा तदशनादिकं 'खिप्पामेव विद्धंसेइ' क्षिप्रमेव विध्वंसयति=विनाशयति, जठराग्नौ पाचयतीति भावः। 'विद्धंसित्ता' विध्वंस्य 'तत्तो पच्छा' ततः पश्चात् 'पूयत्ताए य' पूयतया च-दुर्गन्धश्वेतवर्णविकृतरक्ततयेत्यर्थः; 'सोणियत्ताए य' शोणिततया च 'परिणामेइ' परिणमयति। 'तं पि य णं पूयं च सोणियं च आहारेइ' तदपि च खलु पूयं च शोणितं च वमति, वान्त्वा आहारयति=भुङ्क्ते ॥ सू० ११ ॥

समस्त खाद्यसामग्री को अपने मुख से ही उठा२ कर खा गया, 'आहारित्ता खिपामेवं विद्धंसेइ' खाते के साथ ही उसका वह समस्त आहार भस्म हो गया-जठराग्नि द्वारा पचा दिया गया, 'विद्धंसित्ता तओ पच्छा पूयत्ताए य सोणियत्ताए य परिणामेइ' और पचते ही उसका परिणमन पीप और शोणित के रूप में हो गया। 'तं पि य णं पूयं च सोणियं च आहारेइ' पश्चात् उस मृगापुत्र ने पीप और खून की उल्टी (वमन) की, और उस छर्दित पीव और खून को भी वह चाट गया।

भावार्थ—मृगादेवी के पीछे२ चलते हुए गौतम स्वामी भोंहरे के पास पहुँचे। मृगादेवीने पहुँचते ही अशनादिक से भरी हुई गाडी को रोककर चार पुट किये गये कपडे से अपनी नाकको आवृत किया, और गौतम स्वामी से भी नांक ढंकने के लिये प्रार्थना की। जब उसने और गौतमस्वामी ने अपनी२ नाकको अच्छी तरह आवृत कर लिया, तब मृगादेवीने उस भोंहरे का

'आहारित्ता खिप्पामेव विद्धंसेइ' ખાવાની સાથેજ તેનો એ આહાર ભસ્મ થઇ ગયો–જઠરાગ્નિ દ્વારા તે આહારનું પાચન થઇ ગયું, 'विद्धंसित्ता तओ पच्छा पूयत्ताए य सोणियत्ताए य परिणामेइ' પાચન થતાંજ તેનું પરિણમન પરુ અને લોહીના રૂપમાં થઇ ગયુ, 'तं पि य णं पूयं च सोणियं च आहारेइ' પછી તે મૃગાપુત્રને પરૂ અને લોહીની ઉલટી થઇ અને તે ઉલટીમા બહાર આવેલ પરૂ અને લોહીને પણ તે ચાટી ગયો

ભાવાર્થ—મૃગાદેવીના પાછળ-પાછળ ચાલતા થયેલા ગૌતમસ્વામી, ભોંયરાની પાસે પહોચ્યા. મૃગાદેવી ત્યાં પહોંચતાજ તે અશનાદિક (ખોરાક)ની ભરેલી ગાડીને રોકીને ચાર પટવાળા કપડાથી પોતાના નાકને ઢાંકી લીધું, અને ગૌતમસ્વામીને નાક ઢાકવા માટે પ્રાર્થના કરી. જ્યારે તેણે તથા ગૌતમસ્વામીએ પોતાના નાકને સારી રીતે ઢાંકી ત્યારે મૃગાદેવીએ તે ભોંયરાનો દરવાજો, ત્રાંસું મુખ રાખીને ઉઘાડયો. તે ઉઘાડ-

॥ मूलम् ॥

तए णं भगवओ गोयमस्स तं मियापुत्तं दारयं पासित्ता अयमेयारूवे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था-'अहो णं इमे दारए पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं असुभाणं पावाणं कडाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ। ण मे दिट्ठा णरगा वा णेरइया वा, पच्चक्खं खलु अयं पुरिसे णरयपडिरूवियं वेयणं वेएइ'- त्ति कट्टु मियं देविं आपुच्छइ, आपुच्छित्ता मियादेवीए गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता, मियागामं णयरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी ॥सू० १२॥

दरवाजा पीछे की ओर मुखकर उघाडा। उसके उघडते ही वहां से जो दुर्गंध निकली, वह मरे हुए सर्पादिक के सड़े-गले कलेवर की दुर्गंधसे भी अधिक असह्य थी। उस खाद्यसामग्री की सुगन्धि से आकृष्ट हो वह मृगापुत्र उसमें अधिक आसक्तचित्त बनकर उसे अपने मुख से ही उठाउठा कर खा गया। खाते के साथ ही वह शीघ्र पच गया और पचते ही वह पीप और खून के रूप में परिणत भी हो गया। मृगापुत्र को उसी समय खून और पीप की उल्टी (वमन) हुई, वह उसको भी चाट गया ॥ सू० ११ ॥

તાંની સાથેજ તેમાંથી દુર્ગન્ધ નીકળી, તે મરી ગયેલા સર્પ આદિના સડી અને કોહાઇ ગયેલા કલેવરમાંથી જે દુર્ગન્ધ નીકળે તેનાથી પણ અધિક અસહ્ય દુર્ગન્ધ નીકળી હતી. પછી તે ખાવાની સામગ્રીની સુગન્ધથી આકર્ષણ પામીને તે મૃગાપુત્ર તેમાં અધિક આસકત-ચિત્ત બનીને તેને પોતાના મુખથી ઉપાડી-ઉપાડી ખાઇ ગયો. ખાવાની સાથે જ એકદમ તુરત તેને પાચન થઇ ગયું, અને પચતાંની સાથે તે પરૂ અને લોહીરૂપે પરિણત પણ થઇ ગયું. તે સમયે મૃગાપુત્રને લોહી અને પરૂની ઉલટી થઇ તેને પણ તે ચાટી ગયો. (સૂ૦ ૧૧)

टीका

'तए णं इत्यादि। 'तए णं भगवओ गोयमस्स' ततः खलु भगवतो गौतमस्य 'तं मियापुत्तं दारयं पासित्ता' तं मृगापुत्रं दारकं दृष्ट्वा 'अयमेयारूवे' अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणस्वरूपः, 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः=आत्मगतः, 'चिंतिए' चिन्तितः=पर्यालोचितः--पुनः पुनः स्मृतः, 'कप्पिए' कल्पितः=कल्पनायुक्तः, 'पत्थिए' प्रार्थितः=जिज्ञासितो 'मनोगए' मनोगतः=मनोवर्ती 'संकप्पे' संकल्पः=विचारः 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत=प्रादुर्भूतः-'अहो ! णं' अहो ! आश्चर्यं खलु 'इमे दारए अयं दारकः 'पुरापोराणाणं' पुरापुराणानां=पूर्वसम्बन्धिनां पुरातनानां 'दुच्चिण्णाणं'

'तए णं भगवओ०' इत्यादि।

'तए णं' इसके बाद 'मियापुत्तं दारयं' मृगापुत्र की परिस्थिति का 'पासित्ता' अवलोकन कर 'भगवओ गोयमस्स' भगवान गौतम को 'अयमेयारूवे' इस प्रकार का 'अज्झत्थिए' आत्मगत 'संकप्पे' संकल्प 'समुप्पज्जित्था' उत्पन्न हुआ। जिसमें 'चिंतिए' उन्हों ने बार२ विचार किया, 'कप्पिए' उस विचार में उनके हृदय में अनेक प्रकार की कल्पना भी उठी, 'पत्थिए' इन कल्पनाओं में सिर्फ एक यही विचार बार२ जिज्ञासित था कि-यह इस प्रकारकी हालत से युक्त क्यों हुआ है ?, 'मणोगए' यह उनका संकल्प अभीतक आत्मगत होकर भी बाह्यरूप में प्रकट नहीं हुआ था-सिर्फ मनके भीतर ही था। वह मनोगत संकल्प इस प्रकार का था- कि 'अहो इमे दारए पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं असुभाणं पावाणं कडाणं कम्माणं पावगं फल-

---

'तए णं भगवओ' ઇત્યાદિ

'तए णं' ત્યાર બાદ 'मियापुत्तं दारयं' મૃગાપુત્રની પરિસ્થિતિનું 'पासित्ता' અવલોકન કરીને, 'भगवओ गोयमस्स' ભગવાન ગૌતમને 'अयमेयारूवे' આ પ્રકારનો 'अज्झत्थिए' આત્માને વિષે 'संकप्पे' સંકલ્પ 'समुप्पज्जित्था' ઉત્પન્ન થયો જેમાં 'चिंतिए' તેમણે વારંવાર વિચાર કર્યો 'कप्पिए' તે વિચારમાં તેમના હૃદયમાં અનેક પ્રકારની કલ્પના પણ થવા લાગી, 'पत्थिए' આ કલ્પનાઓમાં કેવલ એક એ વિચારની વારંવાર જીજ્ઞાસા થઈ કે.-આ મૃગાપુત્ર આ પ્રકારની હાલતમાં કેવી રીતે આવ્યો ?, 'मणोगए' આ પ્રમાણે તેમનો સંકલ્પ હજુ સુધી આત્મગત થઈને પણ બાહ્યરૂપમાં પ્રકટ થયો ન હતો-કેવળ મનની અંદરજ હતો. તે મનોગત સંકલ્પ આ પ્રકારનો હતો-'अहो इमे दारए पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडि- [कंताणं] असुभाणं पावाणं कडाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुभव-

दुश्चीर्णानां=दुष्टभावेनाचरितानां, 'दुप्पडिकंताणं' दुष्प्रतिक्रान्तानां—प्रायश्चित्तप्रति-पत्त्यादिना अप्रतिक्रान्तानाम्—पश्चात्तापादिभिरनिवर्तितानामित्यर्थः, 'असुभाणं' 'अशुभानाम्—अशुभजनकानाम्, 'पावाणं' पापानां 'कडाणं कम्माणं' कृतानां कर्मणां ज्ञानावरणीयादीनां 'पावगं' पापकम्=अशुभम् 'फलवित्तिविसेसं' फलवृत्तिविशेषं—फलरूपः=परिणामरूपो यो वृत्तिविशेषः=अवस्थाविशेषस्तम्, 'पच्चणुब्भवमाणे' प्रत्यनुभवन्=भुञ्जानो 'विहरइ' विहरति । ततो भगवान् गौतमो 'ण मे दिट्ठा णरगा वा णेरइया वा' न मया दृष्टा नरका वा नैरयिका वा, 'पच्चक्खं खलु अयं पुरिसे' प्रत्यक्षं खलु अयं पुरुषः 'णरयपडिरूवियं' नरकप्रतिरूपिकां=नरकसदृशीं, 'वेयणं' वेदनां 'वेएइ' वेदयति=अनुभवति, त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इति मनसि कृत्वा 'मियं देविं'

वित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' अहो! इस बालक की इस दुर्दशा का कारण एक इसके पूर्वभव-उपार्जित ज्ञानावरणीयादिक अशुभ कर्म ही है, जिन्हें इसने पूर्वभव में बडे ही प्राणातिपातादिरूप दुष्ट भावों से अर्जित किये हैं, और उपार्जित करके भी जिनका इसने प्रायश्चित्त-आदि द्वारा संशोधन नहीं किया है, और इसी कारण जिनकी यह परम्परा वर्द्धित होती चली आ रही है, ऐसे इन अशुभ कर्मों के खोटे फल को यह भोग रहा है।

यद्यपि 'ण मे दिट्ठा णरगा वा णेरइया वा' मैंने प्रत्यक्षरूप में नरक और नारकियों को नहीं देखा है, तो भी इसे देखकर मुझे नरक और नारकियों का प्रत्यक्ष अनुभव होता है, क्यों कि 'पच्चक्खं खलु अयं पुरिसे णरयपडिरूवियं वेयणं वेएइ' यह पुरुष प्रत्यक्षरूप में ही नरक-जैसी वेदना का अनुभव कर रहा है, 'त्तिकट्टु' ऐसा मनमें विचार कर 'मियादेविं' उन्होंने मृगादेवी से

माणे विहरइ' અહો! આ બાળકની આવી દુર્દશાનુ કારણ એક તેના પૂર્વભવના સંચિત જ્ઞાનાવરણીય-આદિક અશુભ કર્મજ છે, જેને આ જીવે પૂર્વભવમાં મોટા પ્રાણાતિપાત-આદિરૂપ દુષ્ટભાવોથી ઉપાર્જિત કરેલ છે, અને ઉપાર્જિત કરીને પણ જેણે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ દ્વારા સંશોધન કર્યું નથી, અને તેથીજ જેની પરમ્પરામાં વૃદ્ધિ થતી રહી છે, એવા તે અશુભ કર્મોનું માઠું ફળ આ ભોગવી રહેલ છે.

જો કે 'ण मे दिट्ठा णरगा वा णेरइया वा' પ્રત્યક્ષરૂપમાં નરક અને નારકીના જીવોને મે દેખ્યા નથી, તો પણ આ જીવને જોઇને મને નરક અને નારકીઓનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થાય છે, કારણ કે- 'पच्चक्खं खलु अयं पुरिसे णरयपडिरूवियं वेयणं वेएइ' આ પુરુષ પ્રત્યક્ષરૂપમાંજ નરક જેવી વેદનાનો અનુભવ કરી રહ્યો છે,

मृगादेवीं 'गच्छामी'ति 'आपुच्छइ' आपृच्छति, 'आपुच्छित्ता' आपृच्छय 'मियादेवीए गिहाओ' मृगादेव्या गृहात् 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति, 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'मियागामं नयरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ' मृगाग्रामस्य नगरस्य मध्यमध्येन निर्गच्छति, 'निग्गच्छित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' निर्गत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरो विद्यते, तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं तिक्खुत्तो' उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिकृत्वः 'आयाहिणपयाहिणं' आदक्षिणप्रदक्षिणम्-अञ्जलिपुटं बद्ध्वा तं बद्धप्राञ्जलिपुटं दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशे वामकर्णान्तिकेन चक्राकारं त्रिः परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूपं 'करेइ' करोति, 'करित्ता वंदइ नमंसइ' कृत्वा वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा, 'एवं' वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्=अभाषत ॥सू० १२॥

'आपुच्छइ' जाने के लिये पूछा, और 'आपुच्छित्ता' पूछकर 'मियादेवीए गिहाओ पडिनिक्खमइ' फिर वे मृगादेवी के घर से निकले, और 'पडिनिक्खमित्ता' निकलकर 'मियागामं णयरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ' मृगाग्राम नगर के ठीक बीचोबीच होकर 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' जहां पर श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे 'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर आ पहुँचे, 'उवागच्छित्ता' आते ही उन्होंने 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान महावीर को 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ' तीन बार प्रदक्षिणापूर्वक वन्दना और नमस्कार किया, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना और नमस्कार करने के बाद वे भगवान महावीर से इस प्रकार बोले-

---

'त्ति कट्टु' એ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરીને, 'मियादेविं' તેમણે મૃગાદેવીને 'आपुच्छइ' જવા માટે પૂછ્યું, અને 'आपुच्छित्ता' પૂછીને 'मियादेवीए गिहाओ पडिनिक्खमइ' પછી તે મૃગાદેવીના ઘેરથી નિકળ્યા, અને 'पडिनिक्खमित्ता' નિકળીને, 'मियागामं णगरं मज्झंमज्झेणं निग्गच्छइ' મૃગાગ્રામ નગરના બરાબર વચમાં થઇને 'जेणेव समणे भगवं महावीरे' જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા 'तेणेव उवागच्छइ' ત્યાં આવી પહોંચ્યા, 'उवागच्छित्ता' આવતાં તરતજ તેમણે 'समणं भगवं महावीरं' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને 'तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करित्ता वंदइ नमंसइ' ત્રણવાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વન્દના અને નમસ્કાર કર્યા, 'वंदित्ता नमंसित्ता [illegible]' વંદના અને નમસ્કાર કરીને ભગવાન મહાવીર પાસે આ પ્રમાણે બોલ્યા.

भावार्थ—गौतमस्वामीने अपनी आँखों से उस मृगापुत्र की ऐसी परिस्थिति देखकर बड़ा ही आश्चर्य किया। उनके हृदयमें अनेक प्रकार की कल्पनाएँ होने लगीं। उन्होंने सोचा कि-इस प्रकारकी इसकी हालत का मूल कारण क्या है?। क्यों यह इस प्रकारसे अत्यंत दुःखी हो रहा है?। जब उनकी विचारधाराने स्थिरता का रूप धारण किया तो उन्हें ज्ञात हुआ कि, इसने पूर्वभव में बड़े ही अशुभ भावों से जो अशुभतम कर्मों का बंध किया है, वे ही इसकी इस कठिनतम आपत्ति के मूलकारण हैं। जो इसने पहिले अशुभतम कर्म कमाये हैं उनकी इसके द्वारा किसी भी रूप में प्रायश्चित्त करके शुद्धि नहीं की गई है, यही कारण है कि वे अब इसे फूट२ कर निकल रहे हैं। नरक और नारकी ये दोनों बातें शास्त्रप्रतिपादित वस्तुएँ हैं, फिर भी इसे देखकर उन दोनों बातों का मुझे प्रत्यक्ष भान होता है। नरकों में नारकी जीव भी इसी तरह की भयंकर वेदना का अनुभव करते हैं अर्थात् इसकी यह करुणाजनक परिस्थिति साक्षात् नरकों की और नारकी जीवों की प्रत्यक्षता की ज्ञापक है। नरकों में भी तो नारकी जीव ऐसे ही अनंत कष्टों का अनुभव करते रहते हैं। इस प्रकार विचार कर वे गौतमस्वामी मृगादेवी से पूछ कर वहांसे निकले, और निकल कर—

ભાવાર્થ—ગૌતમસ્વામી પોતાની નજરે એ મૃગાપુત્રને એવી પરિસ્થિતિમાં જોઇને બહુ જ આશ્ચર્ય પામ્યા. તેના હૃદયમાં અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ થવા લાગી તેમણે વિચાર કર્યો કે-આ પ્રમાણે આ જીવની હાલત-દશા થવાનું મૂળ કારણ શું છે? શું કારણથી આ પ્રમાણે તે અત્યંત દુ:ખી થઇ રહેલ છે. જ્યારે તેમની વિચારધારા સ્થિરતા પામી ત્યારે તેણે જાણ્યું કે આ જીવે પૂર્વ ભવમાં મોટા અશુભ ભાવોથી જે અશુભતમ કર્મોનો બંધ કર્યો છે, તેજ એની આ મહાન કઠિન આપત્તિનું મૂળ કારણ છે. એ જીવે પહેલાં જે અશુભ કર્મની કમાણી કરી હતી તેની કોઇ પણ રૂપમાં તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને શુદ્ધિ કરી નથી. તે જ કારણે તે કર્મ આજે ફૂટી-ફૂટીને નીકળી રહ્યાં છે. નરક અને નારકી એ બન્ને વાતો શાસ્ત્રથી પ્રતિપાદન કરેલી વસ્તુઓ છે, તો પણ આને જોઇને એ બન્ને વાતોનું મને પ્રત્યક્ષ ભાન થાય છે. નરકમાં નારકી જીવ પણ એવીજ ભયંકર વેદનાનો અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ એની આ કરૂણાજનક પરિસ્થિતિ સાક્ષાત્ નરકોની અને નારક જીવોની પ્રત્યક્ષતાની જ્ઞાપક-જ્ઞાન કરાવનાર-છે, નરકોમાં પણ નારકી જીવો આવીજ રીતે અનંત કષ્ટોનો અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ગૌતમસ્વામીએ મૃગાદેવીને પૂછીને ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું,-અને

॥ मूलम् ॥

एवं खलु अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे मियागामं णयरं मज्झंमज्झेणं अणुपविसामि० जेणेव मियादेवीए गिहे तेणेव उवागए। तए णं सा मियादेवी ममं एज्जमाणं पासइ, पासित्ता हट्ठ तं चेव सव्वं जाव पूयं च सोणियं च आहारेइ। तए णं मम इमे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था—अहो णं इमे दारए पुरा जाव विहरइ, से णं भंते! पुरिसे पुव्वभवे के आसि, किंणामए वा, किंगोत्तए वा, कयरंसि गामंसि वा, णयरंसि वा, किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा समायरित्ता, केसिं वा पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं असुभाणं पावाणं कडाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ ॥ सू० १३ ॥

टीका

'एवं खलु' इत्यादि। हे भगवन्! 'एवं खलु अहं तुब्भेहिं अब्भणु-

मृगाग्राम नगर के बीचों-बीच होते हुए जहां श्रीश्रमण भगवान महावीर विराजमान थे वहां पर आये, और आते ही उन्होंने भगवान को तीन बार प्रदक्षिणापूर्वक वंदना और नमस्कार किया। पश्चात् भगवान से उन्होंने अपने जाने से आने तक का समस्त वृत्तान्त इस प्रकार कहा ॥ सू० १२ ॥

'एवं खलु अहं' इत्यादि।

हे भगवन्! 'एवं खलु अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे' आपकी

પ્રયાણ કરીને મૃગાગ્રામ નગરના મધ્યભાગમા થઈને જ્યાં શ્રી-શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યાં આગળ આવ્યા, અને આવતાજ તેમણે ભગવાનને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના અને નમસ્કાર કર્યા. પછી તે ગૌતમસ્વામીએ પોતે ત્યાંથી ગયા અને પાછા આવ્યા ત્યાં સુધીની તમામ હકીકત આ પ્રમાણે કહી. (સૂ૰ ૧૨)

'एवं खलु अहं' ઇત્યાદિ

હે ભગવાન્! 'एवं खलु अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे' આપની આજ્ઞા

णाए समाणे मियागामं णयरं' एवं खलु अहं युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् मृगाग्रामनामकं नगरं 'मज्झंमज्झेणं मध्यमध्येन=सर्वथा मध्यमार्गेण 'अणुपविसामि०' अनुप्रविशामि—अनुप्रविष्ट इत्यर्थः, ततोऽहं 'जेणेव मियादेवीए गिहे तेणेव उवागए' यत्रैव मृगादेव्या गृहं तत्रैवोपागतः, 'तए णं सा मियादेवी' ततः खलु सा मृगादेवी 'ममं एज्जमाणं' मामेजमानम्=आगच्छन्तं 'पासइ' पश्यति, 'पासित्ता हट्ठ तं चेव सव्वं जाव पूयं च सोणियं च आहारेइ' दृष्ट्वा हृष्ट-तुष्टा यावत् तदेव सर्वं यावत् पूयं च शोणितं चाहारयति । 'तए णं मम' ततः खलु मम 'इमे' अयम् 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः=आत्मगतः, 'चिंतिए' चिन्तितः=पर्यालोचितः, 'कप्पिए' कल्पितः=कल्पनायुक्तः 'पत्थिए' प्रार्थितः=

आज्ञा प्राप्तकर मैं 'मियागामं णयरं' मृगाग्राम नगरमें 'मज्झंमज्झेणं' ठीक उसके मध्यमार्ग से 'अणुपविसामि' गया, और जहां मृगादेवी का महल था वहीं पर पहुँचा। 'तए णं' बाद में 'सा मियादेवी' उस मृगादेवीने 'ममं एज्जमाणं पासइ' मुझे आते हुए देखा, और 'पासित्ता' देख कर वह 'हट्ठ तं चेव सव्वं जाव पूयं च सोणियं च आहारेइ' वह बहुत ही अधिक हर्षित और संतुष्ट हुई। इस प्रकार गौतम-स्वामीने अपने जाने से लेकर 'वह मृगापुत्र पीप और शोणित का आहार करता है' यहां तक का समस्त वृत्तान्त श्रीश्रमण भगवान महावीर से सविनय निवेदन किया, और फिर यह भी निवेदन किया कि—'तए णं मम इमे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था' मैंने उस मृगापुत्र की यह परिस्थिति देखी और देखकर मेरे अन्तःकरण में उसके प्रति यह अध्यवसाय

પ્રાપ્ત કરીને હું 'मियागामं णयरं' મૃગાગ્રામ નગરમાં, 'मज्झंमज्झेणं' બરાબર નગરના મધ્યમાર્ગે થઇને 'अणुपविसामि' ગયો-પ્રવેશ કર્યો, અને જ્યાં મૃગાદેવીનો મહેલ હતો ત્યાં પહોંચ્યો. 'तए णं' તે પછી 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવી 'ममं एज्जमाणं पासइ' મને આવતો જોયો, અને 'पासित्ता' જોઇને તે 'हट्ठ तं चेव सव्वं जाव पूयं च सोणियं च आहारेइ' તે બહુજ હર્ષ અને સંતોષ પામી. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીએ પોતે ત્યાં ગયા ત્યાંથી આરંભી 'તે મૃગાપુત્ર પરૂ અને શોણિતનો આહાર કરે છે' ત્યાં સુધીની વાત શ્રીશ્રમણ ભગવંત મહાવીરને વિનયસહિત જણાવી, અને એ પણ નિવેદન કર્યું કે, 'तए णं मम इमे अज्झत्थिए चिंतिए कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था' મેં તે મૃગાપુત્રની એ પરિસ્થિતિ જોઇ અને તેને જોયા પછી મારા અન્તઃકરણમાં તેના માટે આ પ્રમાણે અધ્યવસાય ઉત્પન્ન

जिज्ञासितः, 'मणोगए' मनोगतः=मनस्यवस्थितः, 'संकप्पे' संकल्पः=विचारः, 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत=संजातः-'अहो ! णं इमे दारए पुरा जाव विहरइ' अहो ! खलु अयं दारकः पुरा यावद् विहरति, अत्र यावच्छब्दात् 'पुराणानां=पुरातनानां पूर्वभवसम्बन्धिनामित्यर्थः, दुश्चीर्णानां=दुश्चरितानां, दुष्प्रतिक्रान्तानाम् अशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन्'-इति योज्यम् । मृगापुत्रस्य दारकस्य यथादृष्टं वृत्तं भगवतः पुरतोऽभिधाय गौतमः पृच्छति- 'से णं भंते !' इत्यादि । 'भंते' हे भदन्त !=हे भगवन् ! 'से णं पुरिसे' स खलु पुरुषः 'पुव्वभवे' पूर्वभवे=पूर्वजन्मनि 'के आसी' क आसीत् ?, 'किंणामए वा' किंनामको वा, 'किंगोत्तए वा' किंगोत्रको वा, 'कयरंसि गामंसि वा णयरंसि वा' कस्मिन् ग्रामे वा नगरे वा, 'किं वा दच्चा' किं वा कुपात्रे दानं दत्त्वा, 'किं वा भोच्चा' किं वा भुक्त्वा मद्यमांसादिकं, 'किं वा समाय-

---

उत्पन्न हुआ कि, 'अहो ! णं इमे दारए पुरा जाव विहरइ' इसकी इस परिस्थिति का कारण इसके द्वारा पूर्वभव में अशुभतम भावों से अर्जित अशुभतम ज्ञानावरणीयादि कर्मों का निकाचित बंध है। इन अशुभतम कर्मों की, कि जो इसे सदा पाप प्रकृतियों के ही बंध कराने वाले हुए हैं; इसने कभी भी आलोचना आदि से शुद्धि नहीं की। इस प्रकार गौतमस्वामी मृगापुत्र के वृत्तान्त को और अपने मानसिक परिणामों को भगवान् से सुस्पष्ट कह कर फिर पूछने लगे कि-'भंते' हे भदन्त ! 'से णं पुरिसे' वह मृगापुत्र 'पुव्वभवे के आसी' पूर्वभवमें कौन था ?, 'कणामए वा किंगोत्तए वा' उसका क्या नाम और क्या गोत्र था?, 'कयरंसि गामंसि वा णयरंसि वा, किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा समायरित्ता' किस ग्राम अथवा नगर में वह

થયો કે, 'अहो ! णं इमे दारए पुरा जाव विहरइ' આ જીવની આવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થવામાં કારણરૂપ તેણે પૂર્વભવમાં અશુભતમ ભાવોથી ઉપાર્જિત કરેલ અશુભતમ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનો નિકાચિત બંધ છે, એ અશુભતમ કર્મો, જે તેને પાપ-પ્રકૃતિઓનો બંધ કરાવવાવાળાં થયાં છે, તેની તેણે કોઇ સમય પણ આલોચના આદિથી શુદ્ધિ કરી નથી. આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામી મૃગાપુત્રના વૃત્તાન્તને તથા પોતાના માનસિક પરિણામોને ભગવાન પાસે સ્પષ્ટરૂપથી કહીને ફરીથી પૂછવા લાગ્યા કે-'भंते' હે ભદન્ત ! તે મૃગાપુત્ર 'पुव्वभवे के आसी' પૂર્વભવમાં કોણ હતો ? 'किंणामए वा किंगोत्तए वा' તેનું નામ શું અને ગોત્ર શું હતું ?. 'कयरंसि गामंसि वा [illegible] वा, किं वा दच्चा, किं वा भोच्चा, किं वा समायरित्ता' ક્યા ગામ

रित्ता' किं वा समाचर्य=किं प्राणातिपातादि दुष्कर्म कृत्वेत्यर्थः, 'केसिं वा पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं असुभाणं पावाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' केषां वा पुरापुराणानां दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानाम् अशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन् विहरति ॥ सू० १३ ॥

रहता था? ऐसा क्या इसने पूर्वभवमें कुपात्र को दान दिया, अथवा मद्य, मांस आदि अभक्ष्य का भक्षण किया, या प्राणातिपातादिक दुष्कर्मों का आचरण किया? अथवा 'केसिं वा पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं असुभाणं पावाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' पूर्वभवों में उपार्जित, दुष्ट भाव से आचरित, अशुभ फलजनक, किये हुए किन पाप कर्मों के अशुभपरिणामरूप अवस्था का उपभोग कर रहा है?

भावार्थ—हे भगवन्! आपसे आज्ञा प्राप्तकर मैं मृगाग्राम नगर के मध्यभाग से मृगादेवी के घर पहुँचा, ज्यों ही मृगादेवीने मुझे अपने महलमें आते हुए देखा त्यों ही वह विशेषरूपसे हर्षित और संतुष्ट हुई, और उसने सविनय वन्दन कर मेरे वहां पहुंचने का कारण पूछा, मेरे आगमन के कारण से परिचित हो वह मृगापुत्र के खाने-पीने आदि की समस्त विपुल सामग्री को एक काष्ठ की गाडी में भरकर उसे खेंचती हुई मेरे आगेर चली, मैं उसके

અથવા નગરમાં રહેતો હતો, એવું કયું પાપ એણે પૂર્વભવમાં કર્યું ? શું કુપાત્રને દાન આપ્યું, અથવા મદ્ય, માંસ આદિ અભક્ષ્યનું ભક્ષણ કર્યું, અથવા પ્રાણાતિપાતાદિક દુષ્ટ કર્મોનું આચરણ કર્યું ? અથવા 'केसिं वा पुरा पोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं असुभाणं पावाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' પૂર્વભવોમાં ઉપાર્જિત, દુષ્ટભાવથી આચરિત, અશુભફળજનક, કરેલા કયા પાપકર્મોની અશુભપરિણામરૂપ અવસ્થાનો ઉપભોગ કરી રહ્યો છે ?

ભાવાર્થ—હે ભગવન્ ! આપની આજ્ઞા મેળવીને હું મૃગાગ્રામ નગરના મધ્ય-ભાગથી તે મૃગાદેવીને ઘેર પહોંચ્યો, જ્યાં મૃગાદેવીએ મને પોતાના મહેલમાં આવતો જોયો કે તે જ વખતે તે બહુજ હર્ષ અને સંતોષ પામી, અને તેણે સવિનય વન્દન કરીને મારૂં અહિઆં આવવાનું કારણ પૂછયું, મારા આવવાનું કારણ પુરૂં જાણીને તે મૃગાપુત્ર માટે ખાવા-પીવાની આદિ તમામ સામગ્રી પૂરી રીતે એક લાકડાની ગાડીમાં ભરીને તેને ખેંચતી થકી મારા આગળ-આગળ ચાલી, હું તેના પાછળ પાછળ ચાલ્યો,

॥ मूलम् ॥

गोयमाइ समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी—एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव

पीछेर चला,—यहां से लेकर 'वह मृगापुत्र पीप और शोणित का आहार करता है' यहां तक का समस्त वृत्तान्त श्रीगौतमस्वामीने श्रीश्रमण भगवान् महावीर के समक्ष सुस्पष्टरूप से कह सुनाया और साथमें मृगापुत्र की दयनीय परिस्थिति को देखकर जो उनके मनमें अनेक प्रकार के संकल्प—विकल्परूप मानसिक अध्यवसाय उठे थे वे भी सब कह दिये। पश्चात् फिर निवेदन किया कि—भगवन्! यह तो कृपा कर कहिये कि यह मृगापुत्र जो इस प्रकार की नारकीय यातना भोग रहा है उसका क्या कारण है? इसने कौन से ऐसे अशुभतम कर्मों का निकाचित बंध किया है जो इसे इस प्रकार की परिस्थिति का कारण हुआ है?, यह पूर्वभवमें कौन था?, क्या इसका नाम और क्या गोत्र था?, किस ग्राम अथवा नगर का यह निवासी था?, कौन से अकृत्यों से इसने इस प्रकार की अपनी हालत को बिगाडने वाले कर्मों का बंध किया था? तथा कौन से पुराने बहुत—कालके दुश्चीर्ण प्राणातिपातादिक से उपार्जित कर्मों का यह फल भोग रहा है? ॥ सू० १३ ॥

અહીંથી લઇને જ્યા સુધી 'તે મૃગાપુત્ર પરૂ અને લોહીનો આહાર કરે છે' ત્યા સુધીનો તમામ વૃત્તાન્ત શ્રીગૌતમસ્વામીએ શ્રીશ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે સ્પષ્ટરૂપમા કહી સભળાવ્યો, અને તે સાથે મૃગાપુત્રની દયાજનક પરિસ્થિતિને જોઇને જે તેમના મનમા અનેક પ્રકારના સકલ્પ—વિકલ્પરૂપ માનસિક અધ્યવસાય ઉઠયા હતા તે પણ તમામ કહ્યા, પછી ફરીને નિવેદન કર્યું કે.—હે ભગવન્! કૃપા કરીને એ તો કહો કે:—આ મૃગાપુત્ર જે આ પ્રકારની નારકીય યાતના ભોગવી રહેલ છે, તેનુ શુ કારણ છે? તેણે એવા કયા અશુભતમ કર્મોનો નિકાચિતબંધ કર્યો છે કે જે તેને આવા પ્રકારની પરિસ્થિતિ થવામાં કારણભૂત થયો છે? તે પૂર્વભવમાં કોણ હતો?, તેનું નામ અને ગોત્ર શુ હતુ? કયા ગામ અથવા નગરમા તે રહેતો હતો?, કયા પ્રકારના અકૃત્યોથી તેણે આ પ્રકારે હાલતને બગાડે તેવા કર્મોનો બંધ કર્યો હતો?, તથા કયા પુરાણા ઘણાજ લાબા સમયના દુશ્ચીર્ણ પ્રાણાતિપાતાદિક વડે પ્રાપ્ત કરેલ કર્મોનુ આ ફળ ભોગવી રહ્યો છે?. (સૂ. ૧૩)

जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे सयदुवारे णामं णयरे होत्था, रिद्धत्थिमियसमिद्धे, वण्णओ । तत्थ णं सयदुवारे णयरे धणवई णामं राया होत्था, वण्णओ। तस्स णं सयदुवारस्स णयरस्स अदूरसामंते दाहिणपुरत्थिमे दिसिभाए विजयवद्धमाणे णामं खेडे होत्था, रिद्धत्थिमिय० वण्णओ ।

तस्स णं विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाइं आभोए यावि होत्था । तंसि णं विजयवद्धमाणखेडंसि एक्काई णामं रट्ठकूडे होत्था–अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे । से णं इक्काई णामं रट्ठकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंचण्हं गामसयाणं आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे विहरइ ॥ सू० १४ ॥

टीका

'गोयमाइ' इत्यादि। 'गोयमाइ !' गौतम इति=हे गौतम ! इत्येवमामन्त्य 'समणे भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी' श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत्–'एवं खलु गोयमा !' एवं खलु हे गौतम ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे'

'गोयमाइ' इत्यादि ।

तब 'गोयमाइ' हे गौतम ! इस प्रकार संबोधित कर 'समणे भगवं महावीरे' श्रमण भगवान महावीर स्वामीने 'भगवं गोयमं एवं वयासी' भगवान गौतम के प्रति इस प्रकार से कहना प्रारंभ किया कि, 'एवं खलु गोयमा !' हे गौतम? तुम जो पूछ रहे हो सो उसका उत्तर इस प्रकार है–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल

'गोयमाइ' ઇત્યાદિ

ત્યારે 'गोयमाइ' હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે સંબોધન કરીને 'समणे भगवं महावीरे' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ 'भगवं गोयमं एवं वयासी' ભગવાન ગૌતમ પ્રતિ આ પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો કે:– 'एवं खलु गोयमा' હે ગૌતમ ! તમે જે પૂછો છો તેનો ઉત્તર આ પ્રકારે છે. 'तेणं कालेणं तेणं समएणं'

अहम्मप्पलोई, अहम्मजीवी, अहम्मप्पलज्जणे, अहम्मसीलसमुदायारे, अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ,* 'हण, छिंद, भिंद, विकत्तए, लोहियपाणी, चंडे, रुद्दे, खुद्दे, असमिक्खियकारी, साहस्सिए, उक्कंचण-वंचण-माई, नियडी, कूडमाई साइसंपओगबहुले, दुप्परिचए, दुच्चरिए, दुरणुणए, दुस्सीले, दुव्वए, इति। तत्र-अधर्मानुगतः-अधर्म=श्रुतचारित्राभावमनुगतः, अधर्मसेवी-अधर्मं सेवितुं शीलं यस्य स तथा। तत्र हेतुं प्रदर्शयन् विशेषणान्याह-अधर्मेष्टः-अधर्म एवेष्टो यस्य स तथा, अत एव-अधर्माख्यायी=अधर्मोपदेशकः, अधर्मानुरागी= अधर्मानुरागवान्, अधर्मप्रलोकी=अधर्ममुपादेयतया प्रलोकयति=प्रेक्षते यः सोऽधर्मप्रलोकी। अधर्मजीवी=अधर्मेणैव जीवनशीलः, अधर्मप्ररञ्जनः=अधर्मे

* 'हण' इत्यारभ्य 'दुप्पडियाणंदे' इत्यन्तानि विशेषणानि 'दशाश्रुतस्कन्धे' वर्तन्ते।

अहम्मसेवी, अहम्मिट्ठे' इत्यादि पदों का यहां पर ग्रहण हुआ है, इनका अर्थ इस प्रकार है-यह 'अहम्माणुगए' अधर्मानुगत था-श्रुत-चारित्ररूप धर्म की पालना से रिक्त था, यह 'अहम्मसेवी' अधर्मसेवी-अधर्म का ही उपासक था, इसमें कारण यह था कि यह 'अहम्मिट्ठे' अधर्मेष्ट था-अधर्म ही इसे अभीष्ट था। यह 'अहम्मक्खाई' अधर्माख्यायी-सदा अधर्म की ही प्ररूपणा करता था। 'अहम्माणुराई' अधर्मानुरागी-अधर्म में ही यह सदा अनुरागी था, 'अहम्मप्पलोई' अधर्मप्रलोकी-यह इसलिये था कि यह अधर्म को ही उपादेयरूप से मानता था, 'अहम्मजीवी' अधर्मजीवी-अधर्म ही इसका जीवन था, अतः 'अहम्मपलज्जणे' अधर्मप्ररञ्जन-अधर्म में ही मस्त रहता था, यह 'अहम्मसीलसमुदायारे' अधर्मशीलसमुदाचार-सुन्दर आचार और विचारों से सदा रहित था,

अहम्मिट्ठे' ઇત્યાદિ પદનું આ સ્થળે ગ્રહણ થયુ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-તે 'अहम्माणुगए' અધર્માનુગત—અધર્મ માર્ગે ચાલનાર શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ પાલનથી દૂર હતો, તે 'अहम्मसेवी' અધર્મસેવી-અધર્મનુ સેવન કરનાર, અને અધર્મનો ઉપાસક હતો, તેમાં કારણ એ હતું કે એ 'अहम्मिट्ठे' અધર્મેષ્ટ હતો, એટલે કે તેને અધર્મજ વહાલો હતો તે 'अहम्मक्खाई' અધર્માખ્યાયી-અધર્મી હોવાથી હમેશા અધર્મનીજ પ્રરૂપણા કરતો હતો, 'अहम्माणुराई' અધર્માનુરાગી-અધર્મમાંજ તે હંમેશા પ્રીતિવાળો હતો, 'अहम्मप्पलोई' અધર્મપ્રલોકી-તે અધર્મનેજ ઉપાદેય માનતો હતો, 'अहम्मजीवी' અધર્મજીવી-અધર્મ એજ તેનું જીવન હતું, તેથી 'अहम्मप्पलज्जणे' અધર્મપ્રરંજન-અધર્મમાંજ પ્રસન્ન રહેનાર-અધર્મમાં મસ્ત રહેતો. તે 'अहम्मसीलसमुदायारे' અધર્મશીલસમુદાચાર-એટલે કે સુન્દર

प्ररज्यते यः स तथा, अधर्मशीलसमुदाचारः=आचारविचारशून्यः, अधर्मेणत्र वृत्तिं=जीविकां कल्पयन्=कुर्वाणो विहरति। पुनः–जहि=मारय, छिन्धि=छेदय, भिन्धि=भेदय–इति भाषणशीलः, विकर्त्तकः=नासिकादिकर्त्तनशीलः, अतएव–लोहितपाणिः=रुधिरखरण्टितहस्तः, चण्डः=कोपनः, रुद्रः=भयजनकः, क्षुद्रः=क्षुद्रबुद्धिकः, असमीक्षितकारी=अविमृश्यकारी, अत एव–साहसिकः=दुस्साहसवान्, उत्कञ्चनः=उत्कोचग्राही, वञ्चनः=प्रतारकः, मायी=मायाकरणशीलः, निकृतिः=निकृतिमान्–गूढमायी, कूटमायी=गूढमायाच्छादनार्थं पुनर्मायाकारकः, साति-

और यह 'अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ' अधर्म से ही अपनी आजीविका करता था। फिर यह* 'हण, छिंद, भिंद'–मारो, काटो, भेदन करो'–इत्यादि वाक्य बोलता रहता था। 'विकत्तए' विकर्त्तक–प्राणियों के नाँक आदि अवयवों को काटनेवाला था, इसलिए 'लोहियपाणी' लोहितपाणि–इसके हाथ खून से भरे रहते थे। यह 'चंडे' चंड–बडा क्रोधी और 'रुद्दे' रुद्र–भयानक था, 'खुद्दे' बुद्धि इसकी तुच्छ थी, यह 'असमिक्खियकारी' असमीक्षितकारी–विना विचारे कार्य कर बैठता था, अतः यह 'साहस्सिए' साहसिक–बडा ही दुस्साहस वाला था, 'उक्कंचण–वंचण–माई' यह 'उत्कंचन'–घूँस–रिश्वत–खानेवाला पूरा था, 'वञ्चन' दूसरे को ठगने में बडा चतुर था, 'मायी' कपटशील था, 'नियडी' निकृतिवाला–गूढकपटी और 'कूडमाई' कूटमायी–किये हुए एक कपट को दूसरे कपट से छिपा लेता था,

* 'हण' यहाँ से लेकर 'दुप्पडियाणंदे' तक के विशेषण 'दशाश्रुतस्कन्ध' में है।

આચાર અને વિચારોથી હંમેશાં રહિત હતો, અને તે 'अहम्मेणं चेव वित्तिं कप्पेमाणे विहरइ' અધર્મથી આજીવિકા કરતો હતો. ફરી તે *'हण, छिंद, भिंद' મારો, કાપો, ભેદન કરો–ઇત્યાદિ વાકય બોલતો રહેતો હતો. 'विकत्तए' વિકર્ત્તક–પ્રાણીઓના નાક આદિ અવયવોને કાપવાવાળો હતો, તેથી કરી 'लोहियपाणी'–તેના હાથ લોહીથી ખરડાએલા રહેતા તે 'चंडे'–મહાન ક્રોધી અને 'रुद्दे'–ભયાનક હતો, 'खुद्दे'–તુચ્છ બુદ્ધિવાળો હતો. તેમજ 'असमिक्खियकारी'–અસમીક્ષિતકારી–વિના વિચારે કાર્ય કરી બેસતો હતો, તેથી તે 'साहस्सिए'–સાહસિક–ભારે સાહસ કરનાર હતો, 'उक्कंचण–वंचण–माई' તે ઉત્કંચન–લાંચરૂશ્વત ખાવાવાળો પૂરો હતો, વંચન–બીજાને ઠગવામાં બહુજ ચતુર હતો, માયી—માયામાં–કપટમાં કુશળ હતો. 'नियडी'–ગુઢકપટી હતો. 'कूडमाई'–કરેલા એક કપટને બીજા કપટ વડે

* 'हण' અહીંથી લઇને 'दुप्पडियाणंदे' અહીં સુધીના વિશેષણો 'दशाश्रुतस्कंध' માં છે.

संप्रयोगबहुलः—सातिसंप्रयोगः=लोकवञ्चनार्थं बहुमूल्यवस्तुनि हीनमूल्यवस्तु-संमेलनं, स बहुलो यस्य स तथा, दुष्परिचयः=दुस्सङ्गकारकः, दुश्चरितः=दुष्ट-चरित्रवान्, दुरनुनयः=अविनीतः—केनापि वशीकर्त्तुमशक्यः, दुःशीलः—दुष्टं=दोष-युक्तं शीलं=स्वभावो यस्य स तथा, दुर्व्रतः—दुष्टं=मांसभक्षणादिकं व्रतम्=आचरणं यस्य स तथा, 'दुप्पडियाणंदे' दुष्प्रत्यानन्दः=दुष्कृत्यकरणेष्वेव प्रसन्नमनाः, 'से णं एक्काई णामं रट्ठकूडे' स खलु एकादिर्नाम राष्ट्रकूटः, 'विजयवद्ध-माणस्स खेडस्स पंचण्हं गामसयाणं' विजयवर्धमानस्य खेटस्य पञ्चानां ग्राम-शतानाम् 'आहेवच्चं' आधिपत्यं, 'पोरेवच्चं' पौरोवर्त्यं=पुरोवर्तित्वम्—अग्रेसरत्वम्,

'साइसंपओगबहुले' सातिसंप्रयोगबहुल—अच्छी वस्तु में बुरी वस्तु को मिलाकर अच्छी वस्तु के भाव से बेच देता था। 'दुप्परिचए' दुष्परिचय—उसके दुष्टों की ही संगति थी, 'दुच्चरिए' दुश्चरित—बडा दुश्चरित्र था, और 'दुरणुणए' दुरनुनय—किसीका भी कहना नहीं मानने वाला था, 'दुस्सीले' दुश्शील—इसका स्वभाव भी दुष्ट था, 'दुव्वए' दुर्व्रत—मांसभक्षणादिक करना इसका दैनिक आचार था। 'दुप्पडियाणंदे' दुष्प्रत्यानन्द—यह दुष्कृत्य करने में ही सदा आनन्द मानता था। 'से णं एक्काई णामं रट्ठकूडे' यह एकादि नामका मांडलिक नरपति 'विजयवद्धमाणस्स णयरस्स पंचण्हं गामसयाणं आहेवच्चं' इस वर्द्धमान खेट के पांचसौ गाँवों का स्वयं अधिपतित्व करता था और अपने नियोगिजनों से भी उनका अधिपतित्व कराता था। 'पोरेवच्चं' स्वयं उनका मुखिया बना हुआ था, और अपने नियोगि-

છુપાવનારો હતો, 'साइसंपओगबहुले' સારી વસ્તુમાં નઠારી વસ્તુ મેળવીને તે સારી વસ્તુના ભાવથી વેચી દેતો હતો. 'दुप्परिचए' તેને દુષ્ટ માણસોની સોબત હતી, 'दुच्चरिए' બહુજ ભૂંડા ચારિત્ર-વાળો હતો, અને 'दुरणुणए' કોઈનું કહેવું નહિ માનવાવાળો હતો, 'दुस्सीले' દુશ્શીલ હતો-તેનો સ્વભાવ પણ દુષ્ટ હતો, 'दुव्वए' દુર્વ્રત હતો-માંસભક્ષણ કરવું તે તો તેનો હમેશાનો આચાર હતો, અને 'दुप्पडियाणंदे' દુષ્પ્રત્યાનંદ હતો-દુષ્ટકર્મ કરવામાંજ હમેશાં આનન્દ માનતો હતો. 'से णं एक्काई णामं रट्ठकूडे' તે એકાદિ નામનો માંડલિક રાજા, 'विजयवद्धमाणस्स णयरस्स पंचण्हं गामसयाणं आहेवच्चं' આ વર્દ્ધમાન ખેડના પાંચસો ગામોનું પોતે અધિપતિપણું કરતો હતો, અને પોતાના નિયોગી જનો પાસે તે ગામોનું અધિપતિત્વ કરાવતો હતો. 'पोरेवच्चं' પોતે તેઓનો ઉપરી બનીને રહેતો હતો, અને તેણે પોતાના નિયોગીજનો ને (રહેનાર વિશ્વાસુ માણસોને) પણ તેના મુખ્ય બનાવ્યા હતા. 'सामित्तं'

'सामित्तं' स्वामित्वं=नायकत्वं 'भट्टित्तं' भर्तृत्वम्=पोषकत्वम्, 'महत्तरगत्तं' महत्तरकत्वम्=उत्तमत्वम् 'आणाईसरसेणावच्चं' आज्ञेश्वरसेनापत्यम्-आज्ञायाम्= आज्ञाप्रदाने ईश्वरः=समर्थो यः सेनापतिस्तस्य भावस्तत्त्वं 'कारेमाणे' कारयन् =संपादयन् नियोगिकैरिति भावः, 'पालेमाणे' पालयन्=स्वयमेव रक्षन् 'विहरइ' विहरति ॥ सू० १४ ॥

जनों को भी उनका मुखिया बनाये हुए था, 'सामित्तं' स्वयं भी उनका नायक था और अपने नियोगिजनों को भी उनके नायक बना रक्खे थे, 'भट्टित्तं' स्वयं भी उनका पोषक था और अपने नियोगिजनों को भी उनके पोषक किये हुए था, 'महत्तरगत्तं' स्वयं भी यह उन गाँवों में महत्तर-सर्वोत्तम-रूप से विख्यात था, तथा अपने नियोगिजनों को भी यह उनमें महत्तररूप से प्रसिद्ध किये था। 'आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे विहरइ' इसकी और इसके नियोगिजनों की आज्ञा उन गाँवों में प्रधानरूप से चलती थी।

भावार्थ—अब श्रीश्रमण भगवान महावीर मृगापुत्र के पूर्व-भव का वर्णन करते हैं कि- हे गौतम! इस जंबूद्वीप के भरतक्षेत्र में उस काल और उस समय जन और धन आदि से सर्वप्रकार से परिपूर्ण शतद्वार नामका एक सुन्दर नगर था। यह अपने वैभव आदिसे देवलोक की तुलना करता था। जनता इसकी निर्भय

પોતે સૌનો નાયક હતો, અને તેણે પોતાનાં વિશ્વાસુ માણસોને પણ નાયક તરીકે રાખેલાં હતાં, 'भट्टित्तं' પોતે તેનો પોષક હતો તેમજ તેણે પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને પણ તેના પોષક બનાવ્યા હતાં. 'महत्तरगत्तं' પોતેજ તે ગામોમાં સર્વોત્તમરૂપથી પ્રખ્યાત હતો. તથા તેણે પોતાના વિશ્વાસુ માણસોને પણ સર્વોત્તમરૂપથી પ્રસિદ્ધ કર્યા હતા. 'आणाई-सरसेणावच्चं कारेमाणे पालेमाणे विहरइ' અને તેમની તથા તેના વિશ્વાસુ માણસો-ની આજ્ઞા તે ગામોમાં પ્રધાનપણે ચાલતી હતી.

ભાવાર્થ—હવે શ્રીશ્રમણ ભગવાન મહાવીર મૃગાપુત્રના પૂર્વભવનું વર્ણન કરે છે કે, હે ગૌતમ! આ જમ્બૂદ્વીપના ભરત ક્ષેત્રમાં તે કાળ અને તે સમયને વિષે જન અને ધન આદિ સર્વપ્રકારથી પરિપૂર્ણ શતદ્વાર નામનું એક સુન્દર નગર હતું. તે પોતાના વૈભવ આદિ વડે દેવલોકની તુલના કરતું હતું. ત્યાંના માણસો ભયરહિતપણે રહેતાં હતાં. દરેક પ્રકારે પ્રજામાં તેનું એકછત્ર રાજ્ય હતું.

होकर रहती थी। हरतरह से प्रजा में आनन्द का एकछत्र राज्य था। इस नगर का शासक धनपति नामका नरेश था, जिसके शौर्य और पराक्रम की धाक के मारे प्रबल पराक्रमी शत्रुजन भी कॉपते रहते थे। इसी नगर के कुछ निकट अग्निकोण में विजयवर्धमान नामका एक खेट बसा हुआ था। इसमें पांचसौ गॉव लगते थे। इसका अधिपति 'एकादि' इस नाम का एक मांडलिक राजा था। यह नीति और न्याय मार्ग से विपरीत-वृत्तिवाला था। धर्म-कर्म से इसे बिलकुल ही प्रीति नहीं थी। यह महाअधर्मी और महाअन्यायी था, दुराचारी और व्यभिचारी था, मांसादिक भक्षण करना और कराना इसका दैनिक आचार था। इसकी आजीविका भी ऐसे ही अधार्मिक कार्यों से संपन्न होती थी। श्रुत-चारित्ररूप धर्म का नाम सुनते ही इसके मस्तिष्क का पारा अपनी मर्यादा को उल्लंघन कर जाता था। स्वयं अधर्मी, दुराचारी, और अन्यायी तो यह था ही और दूसरों को भी इसी प्रकार से बनने का उपदेश आदि देता रहता था। उस खेट में और उससे लगे हुए उन पांचसौ ग्रामों में इसकी और इसके नियोगिजनों की आज्ञा चलती थी। यह और इनके नियोगीजन वहां के अधिपति थे, मुखिया थे, रक्षक थे, स्वामी थे और सेनापति आदि थे ॥ सू. १४ ॥

આ નગરનો શાસક ધનપતિ નામનો રાજા હતો, જેના શૌર્ય અને પરાક્રમના ભયથી પ્રબળ પરાક્રમી શત્રુઓ પણ કાંપતા હતા આ નગરની થોડી નજીકમાં-અગ્નિકોણમાં વિજયવર્દ્ધમાન નામનો એક ખેડ વસેલો હતો. તેના તાબામાં પાંચસો ગામ હતા, તેનો રાજા "એકાદિ" આ નામનો એક માંડલિક અધિપતિ હતો. તે નીતિ તથા ન્યાયમાર્ગથી વિપરીત-વૃત્તિ-વાળો હતો, ધર્મ-કર્મમાં તેને બિલકુલ પ્રીતિ ન હતી, તે મહા-અધર્મી અને મહા-અન્યાયી હતો, દુરાચારી અને વ્યભિચારી હતો, માંસાદિક ભક્ષણ કરવું અને કરાવવું એ તેનો દૈનિક આચાર હતો, તેની આજીવિકા પણ એવીજ અધાર્મિક કાર્યોથી સમ્પન્ન થતી હતી શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનુ નામ સાંભળતાંજ તેના મસ્તકનો પારો પોતાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી જતો હતો પોતે અધર્મી, દુરાચારી, અને અન્યાયી તો તે હતોજ અને બીજાને પણ એપ્રમાણે બનવાનો ઉપદેશ આપતો હતો તે ખેડ-કસબો અને તેની સાથેના તે પાંચસો ગામોમાં તેની અને તેના નિયોગીજનો-વિશ્વાસુ માણસોની આજ્ઞા ચાલતી હતી. તે પોતે તથા તેના વિશ્વાસુ માણસો ત્યાંના અધિપતિ હતા, મુખ્ય હતા, રક્ષક હતા, સ્વામી હતા અને સેનાપતિ આદિ હતા. (સૂ૦ ૧૪)

॥ मूलम् ॥

तए णं से एक्काई रट्ठकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाइं बहूहिं करेहि य भरेहि य विद्धीहि य उक्कोडाहि य पराभवेहि य दिज्जेहि य भिज्जेहि य कुंतेहि य लंछपोसेहि य आलीवणेहि य पंथकोट्टेहि य ओवीलेमाणे ओवीलेमाणे, विहम्मेमाणे विहम्मेमाणे, तज्जेमाणे तज्जेमाणे, तालेमाणे तालेमाणे, निद्धणं करेमाणे२ विहरइ।

तए णं से एक्काई रट्ठकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स बहूणं राईसर-तलवर-मांडबिय-कोडुंबिय-सेट्ठि-सत्थवाहाणं अन्नेसिं च बहूणं गामेल्लपुरिसाणं बहूसु कज्जेसु य, कारणेसु य, मंतेसु य, कुडुंबेसु य, गुज्झेसु य, रहस्सेसु य, निच्छएसु य, ववहारेसु य सुणमाणे भणइ—न सुणेमि, असुणमाणे भणइ—सुणेमि, एवं पासमाणे भासमाणे गिण्हमाणे जाणमाणे। तए णं से एक्काई रट्ठकूडे एयकम्मे, एयप्पहाणे, एयविज्जे, एयसमायारे सुबहुं पावकम्मं कलिकलुसं समज्जिणमाणे विहरइ ॥ सू० १५ ॥

टीका

'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से' ततः खलु सः 'एक्काई' एकादिः=एकादिनामको 'रट्ठकूडे' राष्ट्रकूटः, 'विजयवद्धमाणस्स खेडस्स पंच गामसयाइं' विजयवर्धमानस्य खेटस्य पञ्च ग्रामशतानि 'बहूहिं' बहुभिः 'करेहि

"तए णं से एक्काई" इत्यादि।

'तए णं से एक्काई' फिर वह एकादि नामका मांडलिक राजा, 'विजयवद्धमाणस्स' उस विजय वर्धमान खेट के 'पंच गामसयाइं' उन पांचसौ गांवों के निवासी जनों को 'बहूहिं' बहुत अधिक 'करेहि य' करों से, 'भरेहि य' करों की अधिकतासे, 'विद्धीहि य' वृद्धि—

'तए णं से एक्काई' ઇત્યાદિ

'तए णं से एक्काई' પછી તે એકાદિ નામનો માંડલિક રાજા 'विजयवद्धमाणस्स' તે વિજયવર્ધમાન ખેડના 'पंच गामसयाइं' તે પાચસો ગામનો નિવાસી જનોને 'बहूहिं' બહુજ અધિક 'करेहि य' કરોથી, 'भरेहि य' કરોની અધિકતાથી,

य' करैश्च=क्षेत्रादिनिमित्तकैः राज्ञे देयद्रव्यैश्च, 'भरेहि य' भरैश्च=राजग्राह्यकराणामेवाधिक्यैः, 'विद्धीहि य' वृद्धिभिश्च=कृषीवलादीनां दत्तस्य धान्यस्य द्विगुणादेर्ग्रहणैश्च, 'उकोडाहि य' उत्कोटैश्च-'उक्कोडा' इति देशीयः शब्दो लञ्चार्थकः, 'लाँच', घूस' इति भाषायाम्, 'पराभवेहि य' पराभवैश्च=तिरस्कारकरणैश्च, 'दिज्जेहि य' देयैश्च=सकलवस्तुषु करविशेषैश्च, 'भिज्जेहि य' भेद्यैश्च=दण्डद्रव्यैः-कश्चिदपराधमाश्रित्य संपूर्णग्रामादिषु ग्राह्यैरित्यर्थः, 'कुंतेहि य' कुन्तैश्च=कुन्तकम्-'एतावद् द्रव्यं त्वया देय'-मित्येवं नियन्त्रणया धनग्रहणैश्च, 'लंछपोसेहि य' लञ्छपोषैश्च=लञ्छाः=चौरविशेषाः, तेषां पोषाः=पोषणानि तैः, 'आलीवणेहि य' आदीपनैश्च=ग्रामादीनां दाहनैश्च, 'पंथकोट्टेहि य' पान्थकुट्टैश्च=पान्थानां शस्त्रप्रहारेण धनापहरणैश्च, 'ओवीलेमाणे२' अवपीडयन्२ 'विहम्मेमाणे२' विधर्मयन्२=सदाचारच्युतानि कुर्वन्२, 'तज्जेमाणे२' तर्जयन्२,

---

किसान आदि को दिये गये धान्य आदि को दूने आदि रूप में लेने से, 'उक्कोडाहि य' लांच-घूस आदि से, 'पराभवेहि य' तिरस्कार आदि से, 'दिज्जेहि य' समस्त चीजों पर कर 'टेक्स' आदि के लेने से, 'भिज्जेहि य' भेद्य-किसीपर कोई अपराध लगाकर समस्त गांव पर दण्ड कर के वसूल किये द्रव्य से, 'कुंतेहि य' 'तुम्हें इतना द्रव्य देना पड़ेगा' इस प्रकार की अनुचित यन्त्रणा से लिये गये द्रव्य से, 'लंछपोसेहि य' ग्राम आदि को लुटवाने के अभिप्राय से किये गये चौरों के पोषण से, 'आलीवणेहि य' ग्राम आदि में अग्नि के लगाने से, 'पंथकोट्टेहि य' रास्तागीरों को शस्त्रों के प्रहार द्वारा लूटने से, 'ओवीलेमाणे२' सदा दुःखित और 'विहम्मेमाणे२' सदाचार से भ्रष्ट करता हुआ, 'तज्जेमाणे२' तर्जित-करता हुआ-'देखो, याद रखो, जो

'विद्धीहि य' वृद्धि-ખેડુત આદિને આપેલાં ધાન્ય આદિને બમણા રૂપમાં લેવાથી 'उक्कोडाहि य' લાંચ-રૂશ્વત આદિથી, 'पराभवेहि य' તિરસ્કાર આદિથી, 'दिज्जेहि य' તમામ ચીજો પર કર (ટેક્સ) આદિ લેવાથી, 'भिज्जेहि य' ભેદ્ય-કોઇપણ માણસ પર કોઇપણ પ્રકારનો અપરાધ-ગુન્હો મૂકીને સમસ્ત ગામનો દંડ કરીને મેળવેલા દ્રવ્યથી, 'कुंतेहि य' 'તમારે આટલું દ્રવ્ય-ધન આપવું પડશે' આવા પ્રકારના અનુચિત હુકમ વડે લીધેલા દ્રવ્યથી, 'लंछपोसेहि य' ગામ આદિને લુંટવાના અભિપ્રાયે કરેલા ચોર લોકોના પોષણથી, 'आलीवणेहि य' ગામ-આદિને અગ્નિ લગાડવાથી, 'पंथकोट्टेहि य' રાસ્તાગીરોને હથીઆરના પ્રહાર દ્વારા લૂંટવાથી, 'ओवीलेमाणे २' સદા દુઃખિત અને-'विहम्मेमाणे २' સદાચારથી ભ્રષ્ટ

'अरे ! ज्ञास्यसि अथ यन्ममेदं न दत्से' इत्येवमङ्गुल्यादिनिर्देशेन भीषयन्नि-त्यर्थः, 'तालेमाणे२' ताडयन्२-कशाचपेटादिभिरिति भावः, 'निद्धणे करेमाणे२' निर्धनानि कुर्वन्२' 'विहरइ' विहरति ।

'तए णं से एकाई रट्ठकूडे विजयवद्धमाणस्स खेडस्स' ततः खलु स एकादी राष्ट्रकूटो विजयवर्धमानस्य खेटस्य 'बहूणं' बहूनां 'राईसर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-सेट्ठि-सत्थवाहाणं' राजेश्वर-तलवर-माडम्बिक-कौटुम्बिक-श्रेष्ठि-सार्थवाहानाम्-त्रत राजेश्वराः=युवराजाः तलवराः=नगररक्षकाः-'कोटवाल'इति ख्याताः, माडम्बिकाः=मडम्बाधिपतयः, मडम्बश्च ग्रामविशेषः, यस्य चतुर्दिक्षु योजन-पर्यन्तमन्यः कोऽपि ग्रामो न विद्यते स इत्यर्थः; कौटुम्बिकाः=ग्रामप्रधानाः,

---

तुम लोग मुझे अमुक वस्तु न दोगे तो फिर तुम्हारा भला नहीं' इस प्रकार अंगुली उठाकर उनकी भर्त्सना करता हुआ, एवं 'ताडेमाणे२' ताडित करता हुआ-कोडा, थप्पड़, लात और घूसा आदि से उन पर प्रहार करता हुआ, अन्तमें 'निद्धणे करेमाणे२ विहरइ' उन्हें निर्धन-दरिद्री बनाता हुआ रहता था ।

'तए णं से एकाई रट्ठकूडे' जब वह एकादि मांडलिक राजा, 'विजयवद्धमाणस्स खेडस्स' विजयवर्द्धमान खेट के 'बहूहिं राईसर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-सेट्ठि-सत्थवाहाणं अन्नेसिं च बहूणं गामेल्लपुरिसाणं' अनेक युवराज, तलवर-नगररक्षक कोटवाल, मडम्बाधिपति, जिसके चारों ओर एक एक योजन तक कोई भी गांव न हो वह मडंब कहा जाता है, उसके जो शासक होते हैं वे मडंबाधिपति कहे जाते हैं; कौटुम्बिक-गांव के मुखिया पुरुष, अथवा मनुष्यों

કરતો થકો, 'तज्जेमाणे २' તર્જિત કરતો થકો,-'જુઓ, યાદ રાખો; જો તમે લોકો મને અમુક વસ્તુ નહિ આપો તો પછી તમારી સલામતી નથી.' એ પ્રમાણે આગળી ઉંચી કરીને તેઓની ભર્ત્સના કરતો થકો, એવં 'ताडेमाणे २' તાડિત-કરતો થકો-કોયડા, થપ્પડ, લાત, ઠોંસા આદિ વડે તેના પર પ્રહાર કરતો થકો, છેવટે 'निद्धणे करेमाणे २ विहरइ' તેઓને નિર્ધન-દરિદ્રી બનાવતો થકો રહેતો હતો.

'तए णं से एक्काई रट्ठकूडे' જ્યારે તે એકાદિ માંડલિક રાજા, 'विजयवद्धमाणस्स खेडस्स' વિજયવર્દ્ધમાન ખેડના 'बहूहिं राइसर-तलवर-मांडविय-कोडुंबिय-सेट्ठि-सत्थवाहाणं अन्नेसिं च बहूणं गामेल्लपुरिसाणं' અનેક યુવરાજ, તલવર, નગરરક્ષક, કોટવાલ, માડંબિક-મંડંબાધિપતિ, જેની ચારે બાજુ એક યોજન સુધી કોઇ પણ ગામ ન હોય તેને મંડંબ કહે છે, તેનો જે શાસક હોય

कुटुम्बं-परिजनस्तस्य नायका वा, श्रेष्ठिनः-'शेठ' इति प्रसिद्धा महाजनाः, सार्थवाहाः=स्वद्रव्येण व्यापारं कारयित्वा लोकोपकारकाः, तेषां द्वन्द्वः, तेषां, 'अन्नेसिं च वहूणं' अन्येषां च वहूनां 'गामेल्लपुरिसाणं' ग्रामीणपुरुषाणां-ग्रामीणाः=ग्रामनिवासिनो ये पुरुषास्तेषामित्यर्थः, 'वहूसु' वहुषु 'कज्जेसु य' कार्येषु च=कर्तव्येषु प्रयोजनेष्विति यावत्, 'कारणेसु य' कारणेषु च=कार्य-जातसंपादकहेतुषु 'मंतेसु य' मन्त्रेषु च=कर्त्तव्यनिश्चयार्थं गुप्तविचारेषु 'कुडुंवेसु य' कुटुम्वेषु=वान्धवेषु च, 'गुज्झेसु य' गुह्येषु=लज्जया गोपनीयेषु व्यवहारेषु च, 'रहस्सेसु य' रहस्येषु च=रहसि एकान्ते भवा रहस्याः=प्रच्छन्नव्यवहारा-स्तेषु च 'निच्छएसु य' निश्चयेषु=पूर्णनिर्णयेषु च, 'ववहारेसु य' व्यवहारेषु=व्यवहारप्रष्टव्येषु च. 'सुणमाणे' शृण्वन् 'भणइ' भणति=वदति, 'न सुणेमि' न शृणोमि, 'असुणमाणे भणइ' अशृण्वन् भणति=वदति, 'सुणेमि' शृणोमि, एवं

में प्रधान माने गये व्यक्ति, सेठ-साहूकार-महाजन, सार्थवाह-अपनी पुंजी देकर व्यापार कराकर लोगों के उपकारक, इन सबों के, तथा और भी बहुत से ग्रामीण अन्य पुरुषों के 'वहूसु कज्जेसु य, कारणेसु य, मंतेसु य, कुडुंवेसु य, गुज्झेसु य, निच्छएसु य, ववहारेसु य' अनेक कार्यों-कर्तव्ययोग्य प्रयोजनों को, कारणों-कार्यसाधक हेतुओंको, मंत्रों-कर्तव्य को निश्चय करने के लिये किये गये गुप्त विचारों को, अपने२ कुटुंब के योग्य सलाहों को, अथवा कुटुम्बीजनों के लज्जा आदि वश गोपनीय व्यवहारों को, रहस्य-गुप्त बातों को, निश्चय-अनिश्चित विषय के पूर्ण निश्चय को, और व्यवहार-व्यावहारिक बातों को 'सुणमाणे' सुनता हुआ भी 'भणइ' कहता था. 'न सुणेमि' हमने नहीं सुना है, और तथा 'असुणमाणे' जो कोई की बात

તેને મડમ્બાધિપતિ કહે છે, કૌટુંબિક-ગામના મુખ્ય પુરુષ, અથવા માણસોમાં મુખ્ય માનવામાં આવતા પુરુષ, શેઠ-શાહૂકાર-મહાજન, સાર્થવાહ-પોતાની મૂડી આપીને વેપાર કરાવીને લોકો પર ઉપકાર કરનાર આ બધાંના, તથા બીજા પણ ઘણાં ગ્રામીણ અન્ય પુરુષોના 'वहूसु कज्जेसु य, कारणेसु य, मंतेसु य, कुडुंवेसु य, गुज्झेसु य, निच्छएसु य, ववहारेसु य' અનેક કાર્યો-કરવા યોગ્ય પ્રયોજનોને, કારણો-કાર્યસાધક હેતુઓને, મંત્રો-કર્ત્તવ્યોનો નિશ્ચય કરવા માટે કરેલા ગુપ્ત વિચારોને, પોતપોતાના કુટુંબને યોગ્ય સલાહોને, અથવા કુટુંબી જનોના લાંછન આદિ ખાનગી રાખવા યોગ્ય વ્યવહારોને, રહસ્ય-ગુપ્ત વાતોને, નિશ્ચય-અનિશ્ચિત વિષયના પૂર્ણ નિશ્ચયને અને વ્યાવહારિક વાતોને 'सुणमाणे' સાંભળતો થકો 'भणइ' કહેતો કે

'पासमाणे' पश्यन् 'भासमाणे' भाषमाणः, 'गिण्हमाणे' गृह्णन्, 'जाणमाणे' जानन्, अयमर्थः=पश्यन् वदति न पश्यामीति, अपश्यन् वदति–पश्यामीति, तथा भाषमाणो वदति–नाहं ब्रवीमीति, अभाषमाणस्तु वदति–अहं ब्रवीमीति, तथा गृह्णन् वदति–न गृह्णामीति, अगृह्णन् भणति–गृह्णामीति, जानन् भणति–न जानामीति, अजानन् वदति–जानामीति। 'तए णं से एक्काई रट्ठकूडे' ततः खलु स एकादी राष्ट्रकूटः 'एयकम्मे' एतत्कर्मा 'एयप्पहाणे' एतत्प्रधानः= एतन्निष्ठः, 'एयविज्जे' 'एतद्विद्यः–एषैव विद्या=विज्ञानं यस्य स तथा, 'एय-

---

सुनने में न आई हो तो उसे अपने मन से पैदा कर 'भणइ' कहता–'सुणेमि' अरे! भाई! यह क्या बात है, जो तुम्हारी मैं इस बात को सुन रहा हूं। 'एवं पासमाणे भासमाणे गिण्हमाणे जाणमाणे' इसी प्रकार नहीं देखे को देखा और देखे हुए को अदेखा, कही हुई बात को नहीं कही हुई और नहीं कही हुई को कही हुई, नहीं लिये हुए को लिया हुआ और लिये हुए का नहीं लिया हुआ, और ज्ञात को अज्ञात और अज्ञात को ज्ञात कहता था। 'तए णं' इस प्रकार की वंचनामय अशुभतम मायाचारी–परिणति से 'से एक्काई रट्ठकूडे एयकम्मे एयप्पहाणे एयविज्जे एयसमायारे' उस एकादि राष्ट्रकूट–मांडलिक राजा कि जो इस प्रकार वंचनामय मायाचारी–परिणति को ही अपना कर्तव्य समझे हुए था, जीवन में जिसके यही एक कार्य प्रधान था–यही जिसके जीवन की साधना थी, यही जिसका एक अनुपम विज्ञान था, और यही जिसके सिद्धान्तानुसार

'न सुणेमि' સાંભળ્યુ નથી. તથા 'असुणमाणे' જો કોઇની વાત સાંભળવામાં ન આવી હોય તો તેને પોતાના મનમાંથી પેદા કરીને 'भणइ' કહેતો કે 'सुणेमि' અરે ભાઇ! આ શું વાત છે જે તમારી હું એ વાતને સાંભળી રહ્યો છું. 'एवं पासमाणे भासमाणे गिण्हमाणे जाणमाणे' આ પ્રમાણે નહિ જોએલીને જોઇ છે અને જોએલીને નથી જોઇ, કહેલી વાતને નથી કહી અને નહિ કહેલી વાતને કહી છે, નહિ લીધેલી (વસ્તુ)ને લીધી છે અને લીધેલીને નથી લીધી, અને જાણેલને નથી જાણતો અને નથી જાણતો તેને જાણું છું, એમ કહેતો હતો. 'तए णं' આ પ્રમાણે ઠગાઇ ભરેલ અશુભતમ માયાચારી–પરિણતિથી 'से एक्काई रट्ठकूडे एयकम्मे एय-प्पहाणे एयविज्जे एयसमायारे' તે એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટ–માંડલિક નરેશ કે જે આ પ્રમાણે પરવંચનામય માયાચારી–પરિણતિને જ પોતાનું કર્ત્તવ્ય સમજતો હતો, જીવનમાં જેને એજ કામ મુખ્ય હતું, એજ જેના જીવનની સાધના હતી, એજ જેના

समायारे' एतत्समाचारः- एषः समाचारः=आचरणं यस्य स तथा, 'सुबहुं पावकम्मं' सुबहु पापकर्म=ज्ञानावरणीयादिकमशुभं कर्म, 'कलिकलुसं' कलिकलुषं-कलहहेतुकलुषं 'समज्जिणमाणे' समर्जयन् 'विहरइ' विहरति ॥ सू० १९ ॥

सर्वोत्तम आचरण था, तथा जो 'कलिकलुसं' आत्मा को अतिशय कलह-दुःखों के दाता होने से मलीमस-मैलतुल्य मलिन 'सुबहुं पावकम्मं' अधिक उत्कृष्टस्थितिसंपन्न बहुत ज्यादा ज्ञानावरणीयादिक अशुभ पाप कर्मोका 'समज्जिणमाणे विहरइ' बंध करता हुआ रहता था।

भावार्थ—मनमानी करने वाले उस एकादि मांडलिक राजा के राज्य में किसी को सुख नहीं था। प्रजा हरतरह से दुःखी थी। वह प्रजा को अपनी आँखों से सुखी नहीं देख सकता था। जोर-जुल्म से प्रजा पर अपने अधिकार का दुरुपयोग करता था। अपनी अनुचित आवश्यकताओं की पूर्ति के लिये, अथवा प्रजा में अपने भयंकर आतंक का सिक्का जमाने के लिये वह हर एक अवैध उपायों द्वारा उसके जन और धनका संहार और अपहरण कर आनंदित होता था। करवृद्धि से प्रजा दुःखी रहती थी। कृषक आदिकों के लिये जो इसकी ओर से क्षेत्रों में बोने आदि के लिये धान्य वितरित किया जाता उसे यह दुगुना-तिगुना कर उन

જીવનમા અનુપમ વિજ્ઞાન હતુ, અને એજ જેણે પોતાના સિદ્ધાત પ્રમાણે સર્વોત્તમ આચરણ માન્યું હતું, તથા-જે 'कलिकलुसं' આત્માને અતિશય કલહ-દુ ખોને આપનાર હોવાથી મલીમસ-મેલ જેવાં મલિન 'सुबहुं पावकम्मं' અધિકઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસ પન્ન બહુજ વધારે જ્ઞાનાવરણીય આદિ અશુભ કર્મોનો 'समज्जिणमाणे विहरइ' બધ કરતો થકો રહેતો હતો

ભાવાર્થ—મનમાની કરવાવાળા તે **એકાદિ** માંડલિક રાજાના રાજ્યમા કોઈને સુખ ન હતુ પ્રજા દરેક પ્રકારથી દુ:ખી હતી. તે પોતાની આંખોથી પ્રજાને સુખી જોઇ શકતો ન હતો જોર-જુલમથી પ્રજા પર પોતાના અધિકારનો દુરુપયોગ કરતો હતો પોતાની ખોટી આવશ્યકતાઓની પૂર્તિ માટે અથવા પ્રજામાં પોતાની ભયકરતાનો પ્રભાવ જમાવવા માટે તે દરેક અવૈધ ઉપાયો દ્વારા તેના જન અને ધનનો સંહાર અને અપહરણ કરીને આનંદ પામતો હતો. કરવૃદ્ધિથી પ્રજા દુ:ખી રહેતી હતી. ખેડુતોને તે પોતાના પાસેથી જે ખેતરમાં વાવવા માટે અનાજ આપતો હતો, તે પાછું લેતો ત્યારે બમણું ત્રણગણું કરીને

॥ मूलम् ॥

तए णं तस्स एक्काइयस्स रट्ठकूडस्स अण्णया कयाइं सरीरगंसि जमगसमगमेव सोलस रोगातंका पाउब्भूया, तंजहा—सासे १, कासे २, जरे ३, दाहे ४, कुच्छिसूले ५, भगंदरे ६, अरिसा ७, अजीरए ८, दिट्ठि ९,—मुद्धसूले १०, अरो-

से बड़ी निर्दयता से वसूल करता था। लांच और घूस का इस अन्यायी राजा के राज्य में सर्वत्र एकच्छत्र राज्य छाया हुआ था। इसकी कृपा से दुर्जन और प्रजापीडक जन वहाँ आनन्दित रहते, और न्यायी एवं धर्मात्माओं को अपना जीवन कष्टमय बिताना पड़ता था। इसके शासन में सज्जनों एवं न्यायप्रिय व्यक्तियोंका कोई आदर नहीं था, झूठे और दगाबाजोंकी ही वहां चलती थी। प्रत्येक वस्तु, चाहे वह उपयोगी हो चाहे अनुपयोगी हो सब पर, कर (टेक्स) की मुद्रा लगी हुई रहती थी। जरा-जरा से अपराध में लोगों मनमाना दण्ड किया जाता था, दण्ड की तो यहां तक दशा थी कि किसी एक व्यक्ति के अपराधी घोषित होने पर उस के पूरे गांववालों से इच्छानुसार दण्ड लिया जाता था। 'तुम्हें इतना दण्ड देना पड़ेगा!'—इस प्रकार की राजघोषणा होने पर फिर उसकी किसी भी कचहरी में अपील नहीं होती थी। राजाज्ञा

બહુજ નિર્દયતાથી વસુલ કરતો હતો લાંચ અને રૂશ્વતનું તે અન્યાયી રાજ્યમાં તમામ ઠેકાણે એકછત્ર રાજ્ય છવાઇ ગયું હતું. તેની કૃપાથી દુર્જન અને પ્રજાને પીડા કરનાર માણુસો તેના રાજ્યમાં આનન્દ કરતા હતા, અને જે ન્યાયપરાયણ તથા ધર્માત્મા હતા તેઓને પોતાનું જીવન કષ્ટથી વીતાવવું પડતું હતું. તેના શાસનમાં સજ્જનો અને ન્યાયપ્રિય માણુસોને કોઈ પ્રકારે આદર-ભાવ મળતો નહિ, જૂઠા અને દગાબાજોનું ત્યાં તમામ પ્રકારે ચલણ હતું. દરેક વસ્તુઓ કે જે ઉપયોગી હોય અગર ઉપયોગી ન હોય તે તમામ પર કર (ટેક્સ)ની છાપ લાગેલી રહેતી હતી. જરા- જેટલા અપરાધમાં પણ માણુસો પર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે દંડ કરતો, દંડની તો ત્યાં સુધી દશા કરી હતી કે-કોઈ એક માણસનો અપરાધ જાણવામાં આવતાં તેનો તમામ ગામવાળા માણુસો પાસેથી ઇચ્છાનુસાર દંડ લેવામાં આવતો હતો. "તમારે આટલો દંડ આપવોજ પડશે" —આ પ્રકારનો રાજા તરફથી ઢંઢેરા થતાં તેની કચેરીમાં

यए ११, ॥ १ ॥ अच्छिवेयणा १२, कन्नवेयणा १३, कंडू १४, उदरे १५, कोढे १६ ॥ तए णं से एक्काई रट्ठकूडे सोलसहिं रोगातंकेहिं अभिभूए समाणे कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी—गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! विजयवद्धमाणे खेडे सिंघाडग-तिय-चउक्क-चच्चर-महापह-पहेसु महया२ सद्देणं उ-

---

ही सर्वोपरि मान्य थी। इस राजा के शासन में चोरों को इस लिये पुष्ट किया जाता था कि वे प्रजाका धन अपहरण कर राज-भण्डार की वृद्धि करें। जो व्यक्ति राजाकी आज्ञा के अनुसार नहीं चलते, अपने कर्तव्यका पालन करते हुए नीतिमार्गका अनुसरण करते, तो राजा उनके घरों में आग लगवा देता था। पथिकों को सदा तस्करों द्वारा किये गये अनेक प्रहारों के साथ २ धनका अपहरण सहन करना पड़ता था। जो कोई विरोध करता तो राजाकी तरफ से वह दण्डित किया जाता—दुःखित किया जाता था। सदाचारियों को सदाचार से च्युत और धर्मात्माओं को धर्म से पराङ्मुख करवाने में या करने में ही राजा को आनंद आता था। तर्जना, भर्त्सना और ताडनाजन्य दुःखों को सदा प्रत्येक प्रजाजन को भोगाना और निर्धन बनाकर उन्हें रखना बस यही राजाकी नीति और रीति थी। यह था इस राजा के मनमाने शासन का नमूना।

કોઈ પ્રકારે અપીલ થઇ શકતી નહિ રાજાની આજ્ઞાજ સર્વોપરિ માન્ય રાખવી પડતી હતી આ રાજાના રાજ્યમા ચોર લોકોને એટલા માટે પુષ્ટ રાખવામાં આવતા હતા કે તે ચોર લોકો પ્રજાના ધનને હરણ કરી રાજાના ભંડારમા વધારો કરે જે માણસ રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે નહિ ચાલીને—પોતાના કર્ત્તવ્યનું પાલન કરતા થકા નીતિમાર્ગથી ચાલતાં તો રાજા તે માણસના ઘરમાં આગ લગાડી દેતો હતો. મુસાફરોને હમેશાં ચોરો દ્વારા થયેલા પ્રહારો સાથે ધનનું અપહરણ પણ સહન કરવું પડતું હતું. જો કોઈ વિરોધ કરતો તો તેને રાજા તરફથી દંડ કરવામાં આવતો હતો. તથા તેને દુઃખી કરવામાં આવતો હતો સદાચારીઓને સદાચારથી ભ્રષ્ટ અને ધર્માત્માઓને ધર્મથી વિમુખ કરવામાં રાજાને આનંદ આવતો હતો. તર્જના (તિરસ્કાર), ભર્ત્સના (અપમાનજનક વચન) અને તાડના (મારવું)—જન્ય દુઃખો હમેશાં દરેક પ્રજાજનને ભોગવવાં અને પ્રજાને નિર્ધન બનાવી રાખવી એજ તે રાજાની નીતિ અને રીતિ હતી. આ હતો તે રાજાના મનમાન્યા કારભારનો નમુનો.

ग्घोसेमाणा२ एवं वदह—एवं खलु देवाणुप्पिया ! एक्काइरट्ठकूडस्स सरीरगंसि सोलस रोगायंका पाउब्भूया, तं जहा—सासे १, कासे २, जरे ३, जाव कोढे १६, तं जो णं इच्छइ देवाणुप्पिया ! विज्जो वा विज्जपुत्तो वा जाणओ वा जाणयपुत्तो वा, तेइच्छिओ वा तेइच्छियपुत्तो वा, एक्काइरट्ठकूडस्स एएसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए, तस्स

राजा, ईश्वर, तलवर माडंबिक आदि जनों साथ बैठ कर कार्यों, कारणों, मंत्र (सलाह) और गुप्त बातों आदि के विषय में विचारविमर्श करते समय सुनी हुई बात के लिये वह कहता कि, यह बात मैंने नहीं सुनी है। तथा जिस बात का कोई भी विषय नहीं होता उसे यह अपनी मानसिक कल्पना से खडी कर देता और लोगों को दुःखित किया करता। इसी प्रकार देखी गई, कही गई, ग्रहण की गई और जानी गई को अदेखी, नहीं कही गई, नहीं ग्रहण की गई और नहीं जानी गई कहता और विपरीत को अविपरीत कहता था। इस प्रकार की मायाचारी–परिणति से ही यह अपने शासन को चलाता था। इस अशुभतम परिणतिमें मग्न यह राजा, संक्लिष्टयोग और कषायों से, उत्कृष्ट स्थिति को लिये हुए दुःखदायी प्रकृष्ट ज्ञानावरणीय आदि पाप कर्मों का उपार्जन करता रहता था ॥ सू० १५ ॥

રાજા ઇશ્વર, તલવર, માડંબિક આદિ તમામ માણુસોની સાથે બેસીને, કાર્યો, કારણો, મંત્રો અને ગુપ્ત વાતો આદિ માટે વિચાર–વિમર્શ કરતી વખતે સાંભળેલી વાતને માટે કહેતો કે આ વાત મેં સાંભળી નથી. તથા જે વાતનો કોઇ પતો પણ ન હોય તેને તે પોતાની માનસિક કલ્પનાથી ઉભી કરી દેતો અને લોકોને દુઃખી કર્યા કરતો આ પ્રમાણે જોયેલી, કહેલી, ગ્રહણ કરેલી અને જાણેલીને નહિ જોયેલી, નહિ કહેલી, નહિ ગ્રહણ કરેલી અને નહિ જાણેલી કહેતો, અને વિપરીતને અવિપરીત કહેતો હતો. આ પ્રકારની માયાચારી–પરિણુતિથીજ તે પોતાનું રાજકાજ ચલાવતો હતો. આ અશુભતમ–પરિણુતિમાં મગ્ન આ રાજાએ, સંક્લિષ્ટ યોગ અને કષાયોથી, ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિયુક્ત દુઃખદાયી પ્રકૃષ્ટજ્ઞાનાવરણીય આદિ પાપ કર્મોનિ ઉપાર્જન કરતો રહેતો હતો. (સૂ૦ ૧૫)

णं एक्काई रट्ठकूडे विपुलं अत्थसंपयं णं दलयइ । दोच्चंपि तच्चंपि उग्घोसेह, उग्घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह । तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति ॥ सू० १६ ॥

टीका

'तए णं तस्स' इत्यादि । 'तए णं तस्स' ततः खलु तस्य 'एक्काइयस्स' एकादिकस्य=एकादिनामकस्य 'रट्ठकूडस्स' राष्ट्रकूटस्य 'अन्नया कयाइं' अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'सरीरगंसि' शरीरे 'जमगसमगमेव' युगपदेव=एकस्मिन्नेव समये, घोरप्राणातिपातादिकर्मफलोदयवशात् षोडश रोगातङ्का उत्पन्ना इत्याह-'सोलस' इत्यादि । 'सोलस रोगातंका पाउब्भूया' षोडश रोगातङ्काः-रोगाश्चातङ्काश्चेति द्वन्द्वः, तत्र रोगाः=दाहज्वरादयः, आतङ्काः=शूलादयः, यद्वा-रोगाश्च ते आतङ्का रोगातङ्काः-रोगा=व्याधयस्त एव आतङ्काः=तीव्रकष्टकारिणः, प्रादुर्भूताः=समुत्पन्नाः । 'तं जहा' तद्यथा-

---

'तए णं तस्स' इत्यादि ।

'तए णं' कुछ कालके पश्चात् 'तस्स एक्काइयस्स रट्ठकूडस्स' उस एकादि नामक राष्ट्रकूटके 'सरीरगंसि' शरीर में 'अण्णया कयाइं' कोई एक समय 'जमगसमगमेव' एक ही साथ 'सोलस रोगायंका' सोलह रोग और आतङ्क-दाहज्वर आदि रोग और शूल वगैरह आतंक, अथवा तीव्र कष्टकारक होने से रोगरूप आतंक 'पाउब्भूया' उत्पन्न हुए, 'तं जहा' वे ये हैं-'सासे १, कासे २, जरे ३, दाहे ४. कुच्छिसूले ५. भगंदरे ६. अरिसा ७. अजीरए ८. दिट्ठि ९-मुद्धसूले १०, अरोयए ११. अच्छिवेयणा १२. कण्णवेयणा १३, कंडू १४,-उदरे १५.

"तए णं तस्स" ઇત્યાદિ.

'तए णं' કેટલોક કાળ વીત્યા પછી 'तस्स एक्काइयस्स रट्ठकूडस्स' તે એકાદિ નામક રાષ્ટ્રકૂટના 'सरीरगंसि' શરીરમાં 'अण्णया कयाइं' કોઈ એક સમયે 'जमगसमगमेव' એકીસાથે 'सोलस रोगातंका' સોળ રોગ અને આતંક-દાહજ્વર આદિ રોગ અને શૂલ વગેરે આંતક, અથવા તીવ્ર કષ્ટકારક હોવાથી રોગરૂપ આંતક, 'पाउब्भूया' ઉત્પન્ન થયા, 'तंजहा' તે એવી રીતે છે :- १-सासे. २-कासे, ३-जरे, ४-दाहे, ५-कुच्छिसूले. ६-भंगदरे, ७-अरिसा ८-अजीरए, ९-दिट्ठि-१०-मुद्धसूले. ११-अरोयए. १२-अच्छिवेयणा, १३-આવેયણ, १४-कंडू, १५-उदरे, १६-कोढे ॥ १-શ્વાસ-દમ-શ્વાસ; २-કાસ-

'सासे' श्वासः=ऊर्ध्वश्वासः १, 'कासे' कासः=श्लेष्मविकारः २, 'जरे' ज्वरस्तापः ३, 'दाहे' दाहः=दाहज्वरः ४, 'कुच्छिसूले' कुक्षिशूलः ५, 'भगंदरे' भगन्दरः ६, 'अरिसा' अर्शः=गुदाङ्कुररोगः ७, 'अजीरए' अजीर्णकः=आहारस्यापरिणतिः ८, 'दिट्ठिमुद्धसूले' दृष्टिमूर्द्धशूलम्-दृष्टिशूलं=नेत्रशूलम् ९, मूर्धशूलम्=मस्तकपीडा १०, 'अरोअए' अरोचकः=आहारादावरुचिः ११, 'अच्छिवेयणा' अक्षिवेदना १२, 'कण्णवेयणा' कर्णवेदना १३, 'कंडू' कण्डूः=खर्जूः-'खाज' इति प्रसिद्धो रोगः १४, 'उदरे' उदरम्=उदररोगः-जलोदरम् १५, 'कोढे' कुष्ठः १६।

'तए णं से' ततः खलु स 'एक्काई रट्ठकूडे' एकादी राष्ट्रकूटः 'सोलसहिं रोगातंकेहिं अभिभूए समाणे' षोडशभी रोगातङ्करभिभूतः सन् 'कोडुंबियपुरिसे' कौटुम्बिकपुरुषान्=आदेशकारिणः पुरुषान् 'सद्दावेइ' शब्दयति=आह्वयति 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा=आहूय, 'एवं वयासी' एवम् अवादीत्-'गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया!' गच्छत खलु यूयं हे देवानुप्रियाः! 'विजय-

---

कोढे १६' श्वास-उर्ध्वश्वास १, कास-श्लेष्मविकार २, ज्वर-ताव ३, दाह-दाहज्वर ४, कुक्षिशूल-उदरशूल ५, भगंदर ६, अर्श-बवासीर ७, अजीर्ण-अपच ८, दृष्टिशूल ९, मस्तकशूल १०, आहारादिक में अरुचि ११, नेत्रवेदना १२, कर्णवेदना १३, कंडू-खाज १४, उदर-रोग-जलोदर १५, और कुष्ठ-कोढ १६।

'तए णं' पश्चात् 'से एक्काई रट्ठकूडे सोलसहिं रोगातंकेहिं' उस एकादि राजाने इन सोलह रोगों से 'अभिभूए समाणे' अत्यंत पीडित होकर 'कोडुंबियपुरिसे' अपने आज्ञाकारी पुरुषोंको 'सद्दावेइ' बुलाया, और 'सद्दावित्ता' बुलाकर, 'एवं वयासी' इस प्रकार कहा कि-'गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रिय! आप लोग जाओ,

---

ઉધરસ-શ્લેષ્મવિકાર, ૩-જ્વર-તાવ, ૪-દાહ-દાહજ્વર, ૫-કુક્ષિશૂલ-ઉદરશૂલ, ૬-ભગંદર, ૭-અર્શ-બવાશીર, ૮-અજીર્ણ-અપચો, ૯-દૃષ્ટિશૂલ, ૧૦-મસ્તકશૂલ, ૧૧-અરૂચિ, ૧૨-નેત્રવેદના, ૧૩-કાનની વેદના, ૧૪-કંડુ-ખરજ, ૧૫-ઉદરરોગ-જલોદર, અને ૧૬-કુષ્ઠ-કોઢ.

'तए णं' પછી 'से एक्काई रट्ठकूडे सोलसहिं रोगातंकेहिं' તે એકાદિ રાજાએ તે સોળ રોગોથી 'अभिभूए समाणे' અત્યંત પીડિત થતાં 'कोडुंबियपुरिसे' પોતાના આજ્ઞાકારી પુરુષોને 'सद्दावेइ' બોલાવ્યા, અને 'सद्दावित्ता' બોલાવીને 'एवं वयासी' આ પ્રમાણે કહ્યું-કે 'गच्छह णं तुब्भे

वद्धमाणे खेडे' विजयवर्धमाने खेटे 'सिंघाडग-तिय-चउक्क-चच्चर-महापह-पहेसु' शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क-चत्वर-महापथ-पथेषु—शृङ्गाटकं=त्रिकोणमार्गः, त्रिकं=त्रिपथम्—यत्र त्रयो मार्गा मिलिताः सन्ति तत् स्थानम्, चतुष्कं=चतुष्पथं—यत्र चत्वारो मार्गा मिलितास्तत् स्थानम्, चत्वरम्=अनेकमार्गसंगमस्थानम्, महापथः=राजमार्गः, पन्थाः=मार्गः, एषां द्वन्द्वः, तेषु शृङ्गाटकादिषु जनसमूहस्थानेषु 'महया२' महता२ 'सद्देणं' शब्देन=नादेन 'उग्घोसेमाणा२' उद्घोषयन्तः२ 'एवं वदह' एवं वदत—'एवं खलु देवाणुप्पिया!' एवं खलु हे देवानुप्रियाः! 'एक्काइरट्ठकूडस्स सरीरगंसि' एकादिराष्ट्रकूटस्य शरीरे 'सोलस' षोडश 'रोगायंका' रोगातङ्काः 'पाउब्भूया' प्रादुर्भूताः, 'तं जहा' तद् यथा—'सासे १ कासे २ जरे ३ जाव कोढे १६' श्वासः १, कासः २, ज्वरः ३, यावत्कुष्ठः १६, 'तं' तत्=तस्मात् 'जो णं इच्छइ देवाणुप्पिया!' यः खलु इच्छति हे देवानुप्रियाः! 'विज्जो वा' वैद्यो वा, 'विज्जपुत्तो वा' वैद्यपुत्रो वा, 'जाणओ वा'

और 'विजयवद्धमाणे खेडे सिंघाडग-तिय-चउक्क-चच्चर-महापह-पहेसु' विजयवर्द्धमान खेट के शृंगाटक-तीन कोने वाले मार्गमें, त्रिक-त्रिपथ-तीन मार्ग जहां मिलते हों वहां, चतुष्क-चतुष्पथ-चार रास्ते जहां मिलते हों वहां, चत्वर-बहुत रास्ते जहां मिलते हों वहां, महापथ-राजमार्ग में और पथ-सामान्य मार्ग में 'महया२' जोर २ की 'सद्देणं' आवाज से 'उग्घोसेमाणा २ एवं वदह' बार बार घोषणा कर यह कहो कि, 'एवं खलु देवाणुप्पिया!' हे देवानुप्रियो! 'एक्काइरट्ठकूडस्स सरीरगंसि सोलस रोगातंका पाउब्भूया' एकादि राष्ट्रकूट राजाके शरीर में सास, कास-आदि सोलह रोग एक साथ उत्पन्न हुए हैं, 'तं' सो 'जो णं' जो कोई व्यक्ति चाहे वह 'विज्जो वा विज्जपुत्तो वा जाणओ वा जाणय-

---

देवाणुप्पिया!' હે દેવાનુપ્રિય! તમે જાઓ, અને 'विजयवद्धमाणे खेडे सिंघाडग-तिय-चउक्क-चच्चर-महापह-पहेसु' વિજયવર્દ્ધમાન ખેટના શૃંગાટક-ત્રણ ખુણા વાળા માર્ગમાં, ત્રિક-ત્રિપથ-ત્રણ માર્ગ જ્યાં મળે છે ત્યાં, ચતુષ્ક-ચતુષ્પથ-ચાર રસ્તા જ્યાં મળે છે ત્યાં, ચત્વર-ઘણા રસ્તા જ્યાં મળતા હોય ત્યાં, મહાપથ-રાજમાર્ગમાં. અને પથ-સામાન્ય માર્ગમાં 'महया२' જોર-જોર 'सद्देणं' અવાજથી 'उग्घोसेमाणा२ एवं वदह' વારંવાર ઘોષણા કરી એમ કહો કે— 'एवं खलु देवाणुप्पिया!' હે દેવાનુપ્રિયો! 'एक्काइरट्ठकूडस्स सरीरगंसि सोलस रोगातंका पाउब्भूया' એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટ રાજાના શરીરમાં શ્વાસ, કાસ આદિ સોળ રોગ એકસાથે ઉત્પન્ન થયા છે, 'तं' તે 'जो णं' જે કોઈ માણસ ગમે તે 'विज्जो वा विज्जपुत्तो

ज्ञायको वा, 'जाणयपुत्तो वा' ज्ञायकपुत्रो वा, 'तेइच्छिओ वा' चैकित्सिको वा, 'तेइच्छियपुत्तो वा' चैकित्सिकपुत्रो वा, 'एक्काइरट्ठकूडस्स एएसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं' एकादिराष्ट्रकूटस्य एषां षोडशानां रोगातङ्कानां मध्ये एकमपि रोगातङ्कम्, 'उवसामित्तए' उपशमयितुं=चिकित्सयितुं, 'यः खलु इच्छति–' इत्यत्र 'इच्छती–'त्यस्य धातूनामनेकार्थत्वात्--शक्नोतीत्यर्थः, 'तस्स णं एक्काई रट्ठकूडे विउलं' तस्य खलु एकादिराष्ट्रकूटो विपुलाम् 'अत्थसंपयं णं' अर्थसंपदं खलु 'दलयइ' ददाति=दास्यति। भो देवानुप्रियाः! एवमिदं वाक्यं 'दोच्चंपि तच्चंपि उग्घोसेह' द्वितीयवारमपि तृतीयवारमपि उद्घोषयत, उद्घोष्य 'एयमाणत्तियं' एताम्=उक्तरूपाम्, आज्ञप्तिकाम्=आज्ञावचनं

पुत्तो वा तेगिच्छिओ वा तेगिच्छियपुत्तो वा' वैद्य हो या वैद्यका पुत्र हो, ज्ञायक–(रोगोंका ज्ञाता) हो या ज्ञायकका पुत्र हो, इलाज करने वाला हो या इलाज करने वाले का पुत्र हो, कोई भी क्यों न हो 'एक्काइरट्ठकूडस्स एएसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायकं उवसामित्तए इच्छइ' एकादि राष्ट्रकूट के इन १६ प्रकार के रोगों में से किसी एक रोग को भी दूर कर सकता हो तो 'तस्स णं एक्काई रट्ठकूडे विउलं अत्थसंपयं णं दलयइ' उसके लिये निश्चय से यह एकादि राष्ट्रकूट बहुत अधिक अर्थसंपत्ति प्रदान करेगा। 'दोच्चंपि तच्चंपि उग्घोसेह' इस प्रकार की घोषणा एक बार, दो बार और तीन बार तक करो, 'उग्घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' और घोषणा करके पीछे मुझे खबर दो कि–'हमने इस घोषणा को कर दी है।'–इस

वा जाणओ वा जाणयपुत्तो वा तेइच्छिओ वा तेइच्छियपुत्तो वा' વૈદ્ય હોય કે વૈદ્યને પુત્ર હોય, રોગના જાણકાર હોય કે જાણકારનો પુત્ર હોય, ઇલાજ કરવા-વાળો હોય અથવા ઇલાજ કરનારનો પુત્ર હોય, કોઈ પણ કેમ ન હોય 'एक्काइरट्ठकूडस्स एएसिं सोलसण्हं रोगातंकाणं एगमवि रोगातंकं उवसामित्तए इच्छइ' એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટના એ સોળ પ્રકારના રોગોમાંથી કોઇ પણ એક રોગને પણ દૂર કરવાની ઇચ્છા રાખતા હોય અર્થાત્ દૂર કરી શકતા હોય તો 'तस्स णं एक्काई रट्ठकूडे विउलं अत्थसंपयं णं दलयइ' તેને માટે નિશ્ચયથી તે એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટ રાજવી ઘણીજ અર્થ–સંપત્તિ પ્રદાન કરશે, 'दोच्चंपि तच्चंपि उग्घोसेह' આ પ્રકારની ઘોષણા એક વાર, બે વાર અને ત્રણ વાર સુધી કરો, 'उग्घोसित्ता एयमाणत्तियं पच्चप्पिणह' પછી મને ખબર આપો કે–'અમે એ

'पच्चप्पिणह' प्रत्यर्पयत-मदुक्तानुसारं कार्यं संपाद्य मां कथयतेत्यर्थः। 'तए णं ते कोडुंबियपुरिसा जाव' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषा यावत् शृङ्गाटकादिषु घोषणां कृत्वा, 'पच्चप्पिणंति' प्रत्यर्पयन्ति='स्वामिन्! भवदाज्ञानुसारेणास्माभिः शृङ्गाटकादिषूद्घोषितमिति निवेदयन्तीत्यर्थः ॥ सू० १६ ॥

प्रकार राजाकी आज्ञा पाकर 'ते कोडुंबियपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति' उन कौटुंबिक पुरुषों ने विजयवर्द्धमान नगर में जाकर शृंगाटक, त्रिपथ और चतुष्पथ आदि मार्गों में राजा की पूर्वोक्त घोषणा बार २ उद्घोषित कर, पीछे लौट कर "घोषणा कर दी है" इस प्रकार राजा को खबर दी।

भावार्थ—जब उस राजा की अधार्मिक प्रवृत्ति से और अनीति मार्ग के आसेवन से संचित अशुभ कर्मों का विपाक हुआ तब उस राजा के शरीर में कुछ काल के बाद ही एक ही साथ श्वास, कास, ज्वर से लेकर कुष्ठ तक भयंकर १६ रोग फूट निकले। जो उस बात को प्रमाणित करते थे कि, संसार में रहकर अधार्मिक प्रवृत्ति ही चालू रखना मनुष्य के लिये हितकर मार्ग नहीं है। राजा इन रोगों से अत्यंत त्रस्त था। उसने अपने आदेशकारी जनों को बुलाकर कहा कि-'हे देवानुप्रिय! तुम जाओ और नगरमें प्रत्येक मार्ग पर इस बात की जोरदार शब्दों में बार २ घोषणा करो कि-'एकादि राजा के शरीर में श्वासकासादिक रोगों ने

ઘોષણા કરી દીધી છે'-આ પ્રમાણે રાજાની આજ્ઞા પામીને 'ते कोडुंबियपुरिसा जाव पच्चप्पिणंति' તે કૌટુંબિક પુરુષોએ વિજયવર્દ્ધમાન નગરમાં જઇને શૃંગાટક, ત્રિપથ અને ચતુષ્પથ આદિ માર્ગોમા રાજાએ કહેલી પૂર્વોક્ત ઘોષણા વારવાર કરી, પછી આવીને 'ઘોષણા કરી દીધી છે' આ પ્રમાણે રાજાને ખબર આપ્યા

ભાવાર્થ—જ્યારે તે રાજાની અધાર્મિક પ્રવૃત્તિ અને અનીતિમાર્ગના સેવનથી સંચય કરેલા અશુભ કર્મોનો વિપાક (પરિપાક) થયો, ત્યારે તે રાજાના શરીરમાં કેટલાક સમય પછી એકજ સાથે શ્વાસ, કાસ, જ્વરથી આરંભીને કોઢ સુધીના ભયંકર સોળ રોગો ફૂટી નીકળ્યા, જે એ વાતની સાક્ષી પૂરતા હતા કેઃ-સંસારમાં રહીને અધર્મમય પ્રવૃત્તિ ચાલૂ રાખવી તે માણસ માટે હિતકર માર્ગ નથી. રાજા આ રોગોથી અત્યંત ત્રાસ પામતો હતો. તેણે પોતાના આજ્ઞાકારી માણસોને બોલાવીને કહ્યું કે-હે દેવાનુપ્રિય! તમે જાઓ, અને નગરમાં પ્રત્યેક માર્ગ પર આ વાતની બહુજ જોર-શોર શબ્દોથી વારંવાર. ઘોષણા કરો કેઃ—'એકાદિ રાજાના શરીરમાં

॥ मूलम् ॥

तए णं विजयवद्धमाणे खेडे इमं एयारूवं उग्घोसणं सोच्चा निसम्म बहवे विज्जा य ६ सत्थकोसहत्थगया सएहिंतो २ गिहेहिंतो पडिनिक्खमंति, पडिनिक्खमित्ता विजयवद्धमाणस्स खेडस्स मज्झंमज्झेणं जेणेव एक्काइरट्ठकूडस्स गिहे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता एक्काइसरीरयं परामुसंति, तेसिं रोगाणं नियाणं पुच्छंति। एक्काइरट्ठकूडस्स बहूहिं अब्भंगेहि य उव्वट्टणाहि य सिणेहपाणेहि य वमणेहि य विरेयणेहि य सिंचणेहि य अवदहणेहि य अणुवासणाहि य बत्थिकम्मेहि य निरूहेहि य सिरावेहेहि य तच्छणेहि य पच्छणेहि य सिरबत्थीहि य तप्पणेहि य पुडपागेहि य छल्लीहि य वल्लीहि

भयंकर रूप से अपना घर बना लिया है, सो जो भी कोई वैद्य, ज्ञायक, चिकित्सक या उनके पुत्र, कि जो इन रोगों की चिकित्सा करने में सिद्धहस्त हों वे आकर राजाकी चिकित्सा करें, राजा उन के लिये अधिक से अधिक अर्थसंपत्ति का प्रदान करेगा'। राजा की यह आज्ञा पाकर उन व्यक्तियों ने (सेवकों ने) विजयवर्द्धमान नगर में जाकर प्रत्येक मार्ग पर खडे होर कर बार बार राजा की आज्ञाकी जोर२ से घोषणा की, और पीछे आकर "आप की पूर्ण आज्ञा सुना दी गई है"–इस प्रकार की राजा को खबर दी ॥ सू० १६ ॥

શ્વાસ કાસ–આદિ સોળ રોગોએ ભયંકર રૂપથી પોતાનું ઘર બનાવી દીધું છે, તો જે કોઈ પણ વૈદ્ય, જ્ઞાયક, ચિકિત્સક, અથવા તેના પુત્ર એ રોગોની ચિકિત્સા કરવામાં સિદ્ધહસ્ત હોય તે આવીને રાજાની ચિકિત્સા કરશે તો રાજા તેને વધારેમાં વધારે ધન-સંપત્તિ આપશે'. રાજાની આ પ્રમાણેની આજ્ઞા પામીને તે સેવકોએ વિજય-વર્દ્ધમાન નગરમાં જઈ પ્રત્યેક રસ્તા પર ઉભા રહીને વારંવાર રાજાની આજ્ઞાની જોર–શોરથી ઘોષણા કરી, પછી આવીને 'આપની પૂર્ણ આજ્ઞા સભળાવી દીધી છે' આ પ્રમાણે રાજાને ખબર આપ્યા. (સૂ ૧૬)

य मूलेहि य कंदेहि य पुप्फेहि य पत्तेहि य फलेहि य बीएहि य सिलियाहि य गुलियाहि य ओसहेहि य भेसज्जेहि य इच्छंति तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए, णो चेव णं संचाएंति उवसामित्तए।

तए णं ते बहवे विज्जा य विज्जपुत्ता य० जाहे नो संचाएंति तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए, ताहे संता तंता परितंता जामेव दिसिं पाउब्भूया, तामेव दिसिं पडिगया ॥ सू० १७ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं विजयवद्धमाणे खेडे इमं एयारूवं उग्घोसणं सोच्चा निसम्म वहवे' ततः खलु विजयवर्धमाने खेटे इमामेतद्रूपामुद्घोषणां श्रुत्वा निशम्य वहवो 'विज्जा य ६' वैद्याश्च वैद्यपुत्राश्च, ज्ञायकाश्च ज्ञायकपुत्राश्च, चैकित्सिकाश्च चैकित्सिकपुत्राश्च, 'सत्थकोसहत्थगया' शस्त्रकोशहस्तगताः-शस्त्रकोशो=नखच्छेदनादिभाजनं हस्ते गतोऽवस्थितो येषां ते तथा, 'सएहिंतो२'

'तए णं' इत्यादि।

'तए णं' घोषणा किये जाने के बाद, 'विजयवद्धमाणे खेडे इमं एयारूवं उग्घोसणं सोच्चा' विजयवर्द्धमान खेट में राजा की पूर्वोक्त घोषणा को सुनकर, और 'निसम्म' हृदय में उसका निश्चय कर, 'वहवे विज्जा य ६' अनेक वैद्य और वैद्यों के पुत्र, ज्ञायक और उनके पुत्र, चिकित्सक और उनके पुत्र ये सब 'सत्थकोसहत्थगया' छुरा, नहरणी आदि शस्त्रों की पेटी को हाथ में ले लेकर 'सएहिंतो२ गिहेहिंतो' अपने२ घरों

'तए णं' ઇત્યાદિ

'तए णं' જાહેરાત કર્યા બાદ, 'विजयवद्धमाणे खेडे इमं एयारूवं उग्घोसणं सोच्चा' વિજયવર્દ્ધમાન ખેડમા રાજાની પૂર્વોક્ત જાહેરાતને સાંભળીને, અને 'निसम्म' હૃદયમાં તેનો નિશ્ચય કરીને 'वहवे विज्जा य ६' અનેક વૈદ્ય અને વૈદ્યોના પુત્રો, જાણકાર અને તેના પુત્રો, ચિકિત્સક અને તેના પુત્રો, એ તમામ 'सत्थकोसहत्थगया' છરી, નહરણી, આદિ શસ્ત્રોની પેટીને હાથમાં લઇને

स्वकेभ्यः स्वकेभ्यः, 'गिहेहिंतो' गृहेभ्यः 'पडिनिक्खमंति' प्रतिनिष्क्रामन्ति=निर्गच्छन्ति, 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य, 'विजयवद्धमाणस्स खेडस्स मज्झंमज्झेणं' विजयवर्धमानस्य खेटस्य मध्यमध्येन 'जेणेव' यत्रैव 'एक्काइरट्ठकूडस्स गिहं' एकादिनामकस्य राष्ट्रकूटस्य गृहं 'तेणेव उवागच्छंति' तत्रैवोपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'एक्काइसरीरयं' एकादिशरीरकम्=एकादिनामकस्य राष्ट्रकूटस्य शरीरं 'परामुसंति' परामृशन्ति=स्पृशन्ति। 'तेसिं रोगाणं' तेषां रोगाणां 'नियाणं'=निदानम् उत्पत्तिकारणं 'पुच्छंति' पृच्छन्ति। 'एक्काइरट्ठकूडस्स' एकादिराष्ट्रकूटस्य 'बहूहिं' बहुभिः=बहुविधैः 'अब्भंगेहि य' अभ्यङ्गैश्च=तैलमर्दनैश्च 'उव्वट्टणाहि य' उद्वर्त्तनैश्च=मलापकर्षकद्रव्यसंयोगविशेषेण शरीरोपमर्दनैश्च, 'सिणेहपाणेहि य' स्नेहपानैश्च=औषधपरिपक्वघृतादिपानैश्च, 'वमणेहि

से 'पडिनिक्खमंति' निकले, और 'पडिनिक्खमित्ता' निकल कर 'विजयवद्धमाणस्स खेडस्स' विजयवर्धमानखेट के 'मज्झंमज्झेणं' बीचों बीच होकर 'जेणेव एक्काइरट्ठकूडस्स गिहे' जहां एकादि राष्ट्रकूट राजा का गृह था 'तेणेव उवागच्छंति' वहां पर पहुँचे, और 'उवागच्छित्ता' पहुँच कर उन्होंने 'एक्काइसरीरयं' एकादि नृपति के शरीर का 'परामुसंति' स्पर्श किया। पश्चात् 'तेसिं रोगाणं' उन रोगों का 'नियाणं' निदान- 'उत्पत्ति का मूल कारण क्या है?' यह 'पुच्छइ' पूछा। पूछने के बाद उन्होंने 'एक्काइरट्ठकूडस्स' उस एकादि राष्ट्रकूट का 'बहूहिं अब्भंगेहि य' बहुत प्रकार के अभ्यंगों-तैलों की मालिश के द्वारा 'उव्वट्टणाहि य' उद्वर्त्तना-मल को शरीर से बाहर निकालने वाली ओषधियों के संयोगविशेष से शारीरिक मालिश

'सएहिंतो २ गिहेहिंतो' પોતપોતાના ઘરથી 'पडिनिक्खमंति' નીકળ્યા, અને 'पडिनिक्खमित्ता' નિકળીને 'विजयवद्धमाणस्स खेडस्स' વિજયવર્દ્ધમાન ખેડનાં 'मज्झंमज्झेणं' વચ્ચોવચ્ચ થઈને 'जेणेव एक्काइरट्ठकूडस्स गिहे' જ્યાં એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટ રાજાનું નિવાસ્થાન હતું 'तेणेव उवागच्छंति' ત્યાં આવ્યા, અને 'उवागच्छित्ता' આવીને 'एक्काइसरीरयं' તેમણે એકાદિ રાજાના શરીરનો 'परामुसंति' સ્પર્શ કર્યો. પછી 'तेसिं रोगाणं' તે રોગોનું 'नियाणं' નિદાન-ઉત્પત્તિનું મૂલ કારણ શું છે ? એ 'पुच्छंति' પૂછ્યું, પૂછયા પછી તેમણે 'एक्काइरट्ठकूडस्स' તે એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટના 'बहूहिं अब्भंगेहि य' ઘણાંજ પ્રકારનાં અભ્યંગો-તેલોના માલિશ દ્વારા, 'उव्वट्टणाहि य' પીઠીઓ-મળોને શરીરમાંથી બહાર કાઢનારી ઓષધિઓનાં સંયોગવિશેષથી શારીરક માલિશ દ્વારા, 'सिणेहपाणेहि

य' वमनैश्च, 'विरेयणेहि य' विरेचनैश्च, 'सिंचणेहि य' सेचनैश्च=उष्णजलाभिषेकैश्च, 'अवद्दहणेहि य' अवदहनैः=दम्भनैः-तप्तलोहकोशादिना शरीरावयवविशेषे दाहकरणैः 'डांभ' इति भाषाप्रसिद्धैश्च, 'अणुवासणाहि य' अनुवासनैः=विरेचनविशेषैः-यन्त्रद्वाराऽपानमार्गेणोदरे तैलादिप्रवेशनरूपैः-'इनीमा' इति प्रसिद्धैश्च, 'वत्थिकम्मेहि य' वस्तिकर्मभिश्च=मलनिर्गमार्थं गुदे वर्त्यादिप्रक्षेपैश्चेत्यर्थः, 'निरूहेहि य' निरूहैश्च-द्रव्यपक्वतैलरूपविरेचनविशेषैश्च, 'सिरावेहेहि य' शिरावेधैश्च-विकृतरुधिरनिःसारणार्थं नाडीवेधैश्चेत्यर्थः, 'तच्छणेहि य' तक्षणैश्च-क्षुरप्रादिना त्वक्छेदनैश्च, 'पच्छणेहि य' प्रतक्षणैश्च=क्षुरप्रादिना हस्तलाघवेन

के द्वारा 'सिणेहपाणेहि य' ओषधि डाल कर पकाये गये घृतादिक के पिलाने द्वारा 'वमणेहि य' उल्टी-कय करवाने के द्वारा 'विरेयणेहि य' विरेचनों द्वारा 'सिंचणेहि य' गरम-गरम जल से अभिसेचन द्वारा, 'अवद्दहणेहि य' अग्नि में लाल किये हुए लोहे के तकुवे आदि से डांभ देने द्वारा, 'अणुवासणाहि य' यन्त्र से गुदा द्वारा पेट में तैल आदि के प्रवेश, अर्थात् इनीमा के प्रयोग द्वारा, 'वत्थिकम्मेहि य' बस्तिकर्म-संचित दूषित मलको निकालने के लिये गुदा में ओषधिनिर्मित बत्ती आदिके प्रक्षेप द्वारा, 'निरूहेहि य' निरूह-ओषधियां डालकर पकाये गये तैल रूप विरेचनविशेष द्वारा, 'सिरावेहेहि य' शिरावेध-विकृत रस-रुधिर को निकालने के लिये नाडी के वेध-काटने द्वारा, 'तच्छणेहि य' तक्षण-क्षुरा आदि से चमडी को छेदने द्वारा, 'पच्छणेहि य' प्रतक्षण-अपने सधे हुए हाथों से सफाईपूर्वक बढी हुई चमडी को

य' ઓષધિ મેળવીને પકાવેલા ઘૃતાદિકના પાન દ્વારા, 'वमणेहि य' ઉલટી કરાવવા દ્વારા, 'विरेयणेहि य' વિરેચનો-જુલાબ દ્વારા, 'सिंचणेहि य' ગરમ-ગરમ પાણીના અભિસેચન દ્વારા, 'अवद्दहणेहि य' અગ્નિમાં તપાવેલી લોહાની તરાક આદિથી ડામ દેવા દ્વારા, 'अणुवासणाहि य' યન્ત્રથી ગુદા દ્વારા પેટમા તેલ આદિને પ્રવેશ કરાવવા દ્વારા અર્થાત્ એનીમા દ્વારા, 'वत्थिकम्मेहि य' બસ્તિકર્મથી-સચિત દૂષિત મળને કાઢવા માટે ગુદામાં ઓષધિની બનાવેલી વાટ આદિ નાખીને તે દ્વારા, 'निरूहेहि य' નિરૂહ-ઔષધો નાખીને પકાવેલા તેલરૂપ એક પ્રકારના વિરેચન દ્વારા 'सिरावेहेहि य' શિરાવેધ-વિકૃત રસ-રૂધિરને કાઢવા માટે નાડીના વેધ-કાપવા દ્વારા, 'तच्छणेहि य' તક્ષણ-ક્ષુરા વડે ચામડીના છેદન દ્વારા, 'पच्छणेहि य' પ્રતક્ષણ-પોતાના સાધેલા હાથોવડે ચતુરતાપૂર્વક વધેલી ચામડીને છુરી આદિથી છોલવા દ્વારા,

त्वचः प्रतनूकरणैश्चेत्यर्थः, 'सिरवत्थीहि य' शिरोबस्तिभिश्च=शिरसि चर्मकोशं दत्त्वा तत्र संस्कृततैलादिपूरणैश्चेत्यर्थः, 'तप्पणेहि य' तर्पणैश्च-स्निग्धद्रव्येण शरीरसंवाहनैश्च 'पुडपागेहि य' पुटपाकैश्च=पाकविशेषनिष्पन्नौषधविशेषैश्च, 'छल्लीहि य' छल्लीभिश्च=निम्बादित्वग्भिश्च, 'वल्लीहि य' वल्लीभिश्च=गुडूच्यादिलताभिश्च, 'मूलेहि य कंदेहि य पुप्फेहि य पत्तेहि य फलेहि य बीजेहि य' मूलैश्च, कन्दैश्च, पुष्पैश्च, पत्रैश्च, फलैश्च, बीजैश्च, 'सिलियाहि य' शिलिकाभिश्च, शिलिका=किराततिक्तः 'चिरायता' इति प्रसिद्ध ओषधिविशेषः, 'गुलियाहि य' गुलिकाभिश्च 'ओसहेहि य' औषधैश्च 'भेसज्जेहि य' भैषज्यैश्च-अनेकौषधिमिश्रितरूपैः, 'इच्छंति' इच्छन्ति 'तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं

क्षुरा आदि से छीलने आदि द्वारा, 'सिरवत्थीहि य' शिरोबस्ति-सिर में चर्मका कोस बांधकर दवासे निर्मित तैल के भरने द्वारा, 'तप्पणेहि य' तर्पण-स्निग्ध द्रव्यसे शारीरिक मालिश द्वारा 'पुडपागेहि य' पुटपाक-पाकविशेष से तैयार की गई ओषधियों द्वारा, 'छल्लीहि य' नीम वगैरह की भीतरकी छाल द्वारा, 'वल्लीहि य' गुडूची आदि लताओं द्वारा, 'मूलेहि य, कंदेहि य, पुप्फेहि य, पत्तेहि य, फलेहि य, बीएहि य, सिलियाहि य, गुलियाहि य, ओसहेहि य, भेसज्जेहि य' मूल, कन्द, पुष्प, पत्र, फल, बीज, शिलिका-चिरायता, गुलिका, औषध और भैषज्यरूप अनेक ओषधियों से मिश्रित दवा-विशेष द्वारा

'सिरवत्थीहि य' શિરોબસ્તી-શિરમાં ચામડાનો કોશ નાખી દવાથી બનાવેલું તેલના ભરવા દ્વારા, 'तप्पणेहि य' તર્પણ-સ્નિગ્ધ દ્રવ્યથી શારીરિક માલિશ દ્વારા, 'पुडपागेहि य' પુટપાક-પાકવિશેષથી તૈયાર કરેલી ઓષધિઓ દ્વારા, 'छल्लीहि य' લીંબડા વગેરેની અંતરછાલ દ્વારા, 'वल्लीहि यं' ગળો આદિ લતાઓ દ્વારા, 'मूलेहि य, कंदेहि य, पुप्फेहि य, पत्तेहि य, फलेहि य, बीएहि य, सिलियाहि य, गुलियाहि य, ओसहेहि य, भेसज्जेहि य' મૂલ, કન્દ, ફૂલ, પત્ર, ફળ, બીજ, કરીઆતું, ગુલિકા, ઔષધ અને ભૈષજ્ય આદિ અનેક ઓષધિઓથી મિશ્રિત દવાવિશેષ દ્વારા

उवसामित्तए' तेषां षोडशानां रोगातङ्कानामेकमपि रोगातङ्कमुपशमयितुम्, किन्तु 'णो चेव णं' नो चैव खलु 'संचाएंति उवसामित्तए' शक्नुवन्त्युपशमयितुम्, एकमपि रोगातङ्कं निवारयितुं न शक्नुवन्तीत्यर्थः। 'तए णं ते बहवे विज्जा य विज्जपुत्ता य०' ततः खलु ते बहवो, वैद्याश्च वैद्यपुत्राश्च०, अत्र ज्ञायकादीनामपि समुच्चयो बोध्यः, 'जाहे' यदा 'नो संचाएंति' नो शक्नुवन्ति, 'तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए' तेषां षोडशानां रोगातङ्कानामेकमपि रोगातङ्कमुपशमयितुम्, 'ताहे' तदा 'संता' श्रान्ताः=श्रमातुराः, 'तंता' तान्ताः=खिन्नाः, 'परितंता' परितान्ताः=सर्वथा खिन्नाः=रोगातङ्कमपनेतुमसमर्थाः सन्तः 'जामेव दिसं पाउब्भूया तामेव दिसं पडिगया' यस्या एव दिशः प्रादुर्भूताः=आगतास्तामेव दिशं प्रतिगताः ॥ सू० १७ ॥

'इच्छंति तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंक उवसामित्तए' उन पूर्वोक्त १६ रोगों को दूर करने लगे; परंतु 'णो चेव णं संचाएंति उवसामित्तए' उन १६ सोलह रोगों में से वे एक भी राग को दूर करने के लिये समर्थ नहीं हुए। 'तए णं' इस के बाद 'ते बहवे विज्जा य विज्जपुत्ता य जाहे नो संचाएंति तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए' जब कि वे समस्त वैद्य और उनके पुत्र आदि उन १६ रोगोंमें से एक भी रोग को उपशांत करने के लिये समर्थ नहीं हुए 'ताहे संता तंता परितंता जामेव दिसिं पाउब्भूया, तामेव दिसिं पडिगया' तब थक कर, खेदखिन्न हो और हताश हो कर जहां से वे आये थे वहीं पर वापिस चले गये।

'इच्छंति तेसिं सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए' ते पूर्वोक्त सोळ रोगोने दूर करवाने महेनत करवा लाग्या, परन्तु 'णो चेव णं संचाएंति उवसामित्तए' ते सोळ रोगोमांथी એક પણ રોગને તે દૂર કરવા માટે સમર્થ થયા નહિ અર્થાત્ એક પણ રોગ મટાડી શક્યા નહિ 'तए णं' તે પછી 'ते बहवे विज्जा य विज्जपुत्ता य० जाहे नो संचाएंति तेसि सोलसण्हं रोगायंकाणं एगमवि रोगायंकं उवसामित्तए' જ્યારે તે તમામ વૈદ્ય અને તેના પુત્ર આદિ તે સોળ રોગોમાંથી એક પણ રોગને નિવારણ કરવા સમર્થ થયા નહિ 'ताहे संता तंता परितंता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया' ત્યારે થાકીને ખેદખિન્ન થઇ અને હતાશ બનીને જ્યાથી તે આવ્યા હતા, ત્યા પાછા ચાલ્યા ગયા

भावार्थ—उन रोगों से अत्यंत ही पीडित हुए उस राजाने कि जिसे वेदना के मारे न रात को नींद थी और न दिन को चैन ही था। अपने आज्ञाकारी मनुष्यों द्वारा जब सारे नगर में अपने रोगों की चिकित्सा करने वालें के लिये धनसंपत्ति के लाभ की घोषणा करवाई तब उस घोषणा को सुन कर वहां के जितने भी वैद्य और उनके पुत्र आदि चिकित्सक थे वे सब अपने२ रोग का इलाज करने के साधनों से सज्जित हो कर राजा के पास आ पहुँचे। आते ही सब ने राजा के शरीर का, तापमान आदि जानने के लिये, अपने २ हाथों से स्पर्श किया, तथा 'रोग का मूल कारण क्या है!' ऐसा पूछ कर परस्पर में विचार किया। विचार-विमर्श हो चुकने पर राजा की चिकित्सा प्रारंभ हुई। चिकित्सामें अनेक प्रकार के तैल आदि के मालिशों का, उद्वर्त्तनों-(उबटनों-पीठियों) का, ओषधि में परिपक्व किये गये घृतादिकों का, वमनकारक ओषधियों का, विरेचक चूर्णों का, गर्म जल का, डांभ देने का, बस्तिकर्म का- गुदाभाग से इनीमा-वत्ती आदि लगाने का, विशेष२ विरेचक दवाइयों का, नाडी को काटने का, छुरा आदिसे चमडी के छेदन करने आदिका प्रयोग किया

ભાવાર્થ—તે રોગોથી બહુજ પીડા પામીને તે રાજાને વેદનાથી રાત્રિ અને દિવસ નિદ્રા આવતી નહિ, તેમજ કોઇ ઠેકાણે ચેન પડતુ નહિ પોતાની આજ્ઞામાં રહેનારા માણસો દ્વારા જ્યારે આખા નગરમાં પોતાના રોગની ચિકિત્સા કરવાવાળા માટે 'ઘણીજ ધન-સંપત્તિ આદિનો લાભ મળશે' એવી જાહેરાત કરાવી ત્યારે, તે જાહેરાતને સાંભળીને ત્યાંના જેટલા વૈદ્ય અને તેના પુત્રો આદિ ચિકિત્સક હતા તે સર્વ, રોગના ઇલાજ કરવાના પોત-પોતાના સાધનો લઇને રાજાની પાસે આવી પહોચ્યા, આવીને તુરતજ સૌ વૈદ્યોએ રાજાના શરીરનો તાપમાન વગેરે જાણવા માટે પોત-પોતાના હાથથી સ્પર્શ કર્યો, તથા રોગનું મૂળ કારણ શું છે ? એ પૂછીને પરસ્પરમાં વિચાર કર્યો. પરસ્પર વિચારવિનિમય કર્યા પછી, રાજાની ચિકિત્સા કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. ચિકિત્સા-ઉપચારમા અનેક પ્રકારના તૈલો વડે માલિશ, ઉદ્વર્ત્તનો-ચોળવાના ઔષધોથી પરિપકવ કરેલા ઘૃતાદિકના માલિશ, વમન (ઉલટી) કરાવનારી દવાઓ, વિરેચન ઔષધો, ગરમ જલ, ડામ દેવા, બસ્તિ કર્મ-ગુદાભાગમાં એનીમા નાખવી, વિશેષ-વિશેષ વિરેચક દવાઓ, નાડીનું કાપવું. છરી વડે કરી ચામડીનું છેદન-ભેદન આદિ ઉપર જણાવેલા તમામ પ્રયોગો કર્યા. પરન્તુ અતિશય પ્રબળ-

॥ मूलम् ॥

तए णं एक्काई रट्ठकूडे विज्जेहि य ६ पडियाइक्खिए परियारगपरिच्चत्ते निव्विण्णोसहभेसज्जे सोलसरोगायंकेहिं अभिभूए समाणे रज्जे य रट्ठे य जाव अंतेउरे य मुच्छिए, रज्जं च रट्ठं च आसाएमाणे पत्थेमाणे पीहेमाणे अभिलसमाणे अट्ट-दुहट्टवसट्टे अड्ढाइज्जाइं वाससयाइं परमाउयं पालइत्ता काल-मासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने। से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव मियागामे णयरे विजयखत्तियस्स मियादेवीए कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववन्ने ॥ सू० १८ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं एक्काई रट्ठकूडे विज्जेहि ६ य' ततः खलु एकादी राष्ट्रकूटः वैद्यैश्च वैद्यपुत्रैश्च, ज्ञायकैश्च ज्ञायकपुत्रैश्च, चैकित्सिकैश्च

उस राजा को इन तमाम प्रकारकी चिकित्साओं द्वारा वे लोग थोडा सा भी लाभ न पहुँचा सके। दवा करते२ वे लोक थक गये, परन्तु राजाका उन रोगों में से एक भी रोग दूर नहीं हुआ। जब उन्होंने रोगकी थोडीसी भी क्षीणता नहीं देखी, तब हताश और खेदखिन्न हो कर वे सब के सबही अपने २ घर पर वापिस लौट गये ॥ सू १७ ॥

'तए णं एक्काई' इत्यादि।

'तए णं' इसके पश्चात् जब वह 'एक्काई रट्ठकूडे' एकादि

તાની સાથે આ અશુભ કર્મોના ઉદય થવાથી તે રાજાને તે તમામ પ્રકારના ઉપચારોથી જરા પણ લાભ થયો નહિ. જ્યારે તે વૈદ્ય આદિને રોગોની ક્ષીણતા જરા પણ જોવામાં નહિ આવી ત્યારે તે બધા એકદમ હતાશ થઇ, અને મનમાં ખેદ પામી પોત-પોતાના સ્થાને પાછા ચાલ્યા ગયા (સૂ ૧૭)

'तए णं एक्काई' ઇત્યાદિ

'तए णं' ત્યાર પછી જ્યારે તે 'एकाई रट्ठकूडे' એકાદિ રાષ્ટ્રકૂટ રાજાને

चैकित्सिकपुत्रैश्च 'पडियाइक्खिए' प्रत्याख्यातः=परित्यक्तः, 'परियारगपरिच्चत्ते' परिचारकपरित्यक्तः=सेवाकारिभिरपि परित्यक्तः-असाध्यरोगदर्शनादिति भावः, 'निव्विण्णोसहभेसज्जे' निर्विण्णौषधभैषज्यः=औषधभैषज्यकरणे विरक्तः 'सोलस-रोगायंकेहिं अभिभूए समाणे' षोडशरोगातङ्कैरभिभूतः सन् 'रज्जे य' राज्ये च, 'रट्ठे य' राष्ट्रे च, 'जाव' यावत् 'अंतेउरे य' अन्तःपुरे च 'मुच्छिए' मूर्च्छितः, 'रज्जं च रट्ठं च' राज्यं च राष्ट्रं च 'आसाएमाणे' आस्वादयन् 'पत्थेमाणे' प्रार्थयन्, 'पीहेमाणे' स्पृहयन्=विशेषेण वाञ्छन् 'अभिलसमाणे'

राष्ट्रकूट 'विज्जेहि य ६ पडियाइक्खिए' वैद्य, वैद्यपुत्र आदि चिकित्सकों द्वारा असाध्य जानकर छोड दिया गया, तथा 'परियारगपरिच्चत्ते' इसके जो परिचारक जन थे उन्होंने भी इसे छोड दिया तब 'निव्विण्णोसहभेसज्जे' राजाने भी स्वयं ओषधि और भैषज्य के सेवन से उपेक्षावृत्ति करली। इस अवस्था में 'सोलसरोगायंकेहिं अभिभूए समाणे' इसके सोलह रोग-आतंक दिन-प्रतिदिन अधिकाधि-करूप में बढते गये और वह उनसे बहुत ही अधिकरूप में पीडित होने लगा। फिर भी 'रज्जे य रट्ठे य जाव अंतेउरे य मुच्छिए' राज्य, राष्ट्र और अन्तःपुर आदि में अत्यंत मूर्च्छित बना हुआ यह 'रज्जं च रट्ठं च आसाएमाणे, पत्थेमाणे, पीहेमाणे, अभिलसमाणे' भोगे हुए राज्य सुखों की अभिलाषा से राज्य आदिमें गृद्ध होता हुआ रातदिन इन्हीं विचारों में मग्न रहा करता कि-'कहीं इस अवस्था में मेरा यह राज्य मुझ से छूट न जाय?', अतः इसकी प्रार्थना

'विज्जेहि य ६ पडियाइक्खिए' वैद्य, वैद्यपुत्र આદિ ચિકિત્સકોએ રોગ અસાધ્ય જાણી છોડી દીધો, તથા 'परियारगपरिच्चत्ते' તેની જે સારવાર કરનાર પરિચારક જન હતા તેમણે પણ રાજાને છોડી દીધા, ત્યારે 'निव्विण्णोसहभेसज्जे' રાજાએ પોતે પણ ઔષધ સેવન કરવામાં ઉપેક્ષાવૃત્તિ કરી લીધી. તે અવસ્થામાં 'सोलसरोगायंकेहिं अभिभूए समाणे' તેના સોળ રોગો દિન-પ્રતિદિન વધારે-વધારે થતા ગયા, અર્થાત્ એકદમ વધતા ગયા, અને તે કારણથી તે રાજા ઘણોજ પીડા પામવા લાગ્યો, તો પણ 'रज्जे य रट्ठे य जाव अंतेउरे य मुच्छिए' રાજ્ય, રાષ્ટ્ર અને અન્તઃપુર આદિમાં એકદમ ભારે મૂર્છા પામેલો તે રાજા 'रज्जं च रट्ठं च आसाएमाणे, पत्थेमाणे, पीहेमाणे, अभिलसमाणे' ભોગવેલા રાજ્યસુખોની અભિલાષાથી રાજ્ય આદિમાં આસક્ત થયેલો રાત્રિ-દિવસ તેના વિચારોમાં ડુબ્યો રહેતો કે-'ક્યાંક મારી આ અવસ્થા-સ્થિતિમાં મારૂં રાજ્ય

अभिलषन्, 'अट्टदुहट्टवसट्टे' आर्तदुःखार्तवशार्तः-आर्तः=मनसा दुःखितः, दुःखार्तः-देहेन, वशार्तः=राज्यसमासक्तेन्द्रियवशेन तत्सुखवियोगसम्भावनया पीडितः, एषां कर्मधारये आर्तदुःखार्तवशार्तः-आर्तध्यानोपगत इत्यर्थः, 'अड्ढाइज्जाइं वाससयाइं' अर्धतृतीयानि वर्षशतानि=सार्धद्वयवर्षशतानि, 'परमाउयं' परमायुष्कम्=उत्कृष्टायुष्कं 'पालित्ता' पालयित्वा 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, 'उक्कोसेणं' उत्कर्षेण 'सागरोवमट्टिइएसु' सागरोपमस्थितिकेषु 'नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने' नैरयिकेषु नैरयिकतया उत्पन्नः। 'से णं' स खलु 'तओ अणंतरं' ततोऽनन्तरं=ततः पश्चात्. 'उव्वट्टित्ता' उद्वर्त्य=निःसृत्य

का, स्पृहा-चाहना का और अभिलाषा-वाञ्छा का यदि कोई विषय था तो वह एक राज्य ही था, उसी में यह स्पृहाशील और अभिलाषासंपन्न बना हुआ था। 'अट्टदुहट्टवसट्टे' मानसिक दुःखों और शारीरिक कष्टों की परंपरा से, एवं इन्द्रियसंबंधी वैषयिक सुखों की अभिलाषा से अत्यंत दुःखित बना हुआ यह राजा 'अड्ढाइज्जाइं वाससयाइं परमाउयं पालइत्ता' ढाई सौ (२५०) वर्ष की उत्कृष्ट आयु का पालन कर 'कालमासे कालं किच्चा' अन्त में स्थिति के क्षय होते ही काल प्राप्त होकर, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इस रत्नप्रभा पृथिवी के 'उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने' उत्कृष्ट एक सागर की स्थितिवाले प्रथम नरकमें नारकीरूप से उत्पन्न हुआ। वहां के अनंत दुःखों को भोगते२ जब इसकी नारकीय स्थिति पूर्ण हो गई, तब 'से' वह 'अणंतरं' पश्चात् 'तओ' वहां से

મારી પાસેથી છુટી ન જાય', તેથી તેને પ્રાર્થના, સ્પૃહા અને અભિલાષાનો કોઈપણ વિષય હોય તો તે એક રાજ્યજ હતો, તેથી રાજ્યમાંજ તેની સ્પૃહા અને અભિલાષા કાયમ રહેની હતી 'अट्टदुहट्टवसट्टे' માનસિક દુ:ખો અને શારીરિક કષ્ટોની પરંપરાથી, અને ઇન્દ્રિયસંબંધી વિષયના સુખોની અભિલાષાથી બહુજ દુ:ખિત બનેલો તે રાજા 'अड्ढाइज्जाइं वाससयाइं परमाउयं पालइत्ता' અઢીસો (૨૫૦) વર્ષનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય પાલન કરીને 'कालमासे कालं किच्चा' અન્તમાં આયુ-સ્થિતિનો ક્ષય થતાંજ કાળ (મરણ) પામીને 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' એ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના 'उक्कोसेणं सागरोवमट्ठिइएसु नेरइएसु नेरइयत्ताए उववन्ने' ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરોપમની સ્થિતિવાળા પ્રથમ-પહેલા-નરકમા નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો ત્યાના અનંત દુ:ખોને ભોગવતો-ભોગવતો જ્યારે તેની નારકીની સ્થિતિ પૂરી

'इहेव मियागामे णयरे' इहैव मृगाग्रामे नगरे 'विजयखत्तियस्स' विजयक्षत्रियस्य=विजयनामकस्य क्षत्रियस्य राज्ञः, 'मियादेवीए' मृगादेव्याः 'कुच्छिसि' कुक्षौ=गर्भे 'पुत्तत्ताए' पुत्रतया 'उववन्ने' उत्पन्नः ॥ सू० १८ ॥

'उव्वट्टित्ता' निकल कर 'इहेव' इसी भरतक्षेत्र में स्थित इस मृगाग्राम नगर में 'विजयखत्तियस्स' विजय क्षत्रिय राजा की 'मिया-देवीए' रानी मृगादेवी की 'कुच्छिसि' कुक्षि-कूँख में 'पुत्तत्ताए उववन्ने' पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ।

भावार्थ—जब वैद्य आदिकों के वापिस अपने२ घर लौट जाने से, राजा के परिचारकों को 'राजा की बीमारी असाध्यकोटि में पहुँच चुकी है' यह निश्चय हो गया तब उन्होंने भी राजाकी परिचर्या-आदि करने की ओर से विमुखता धारण कर ली, ऐसा होने पर स्वयं राजाने भी ओषधि और भैषज्य आदि का सेवन करना छोड दिया। इस परिस्थिति में रोगों का उपद्रव राजा के शरीर ऊपर दिन दूना और रात चौगुना होने लगा, राजा की इस समय की अवस्था बडी ही दयनीय थी। इस हालत में भी वह राज्य, राष्ट्र एवं अन्तःपुर में ही बडा मूर्च्छित बना हुआ था। वह रात-दिन यही चिन्ता करता रहता था कि-'यदि मैं इस हालत से आक्रान्त होकर मर गया तो ये सब सुख मुझ से छूट

થઈ ગઈ ત્યારે 'से' તે 'अणंतरं' પછી 'तओ' ત્યાંથી 'उव्वट्टित्ता' નીકળીને 'इहेव' ભરત ક્ષેત્રમાં રહેલા એજ મૃગાગ્રામ નગરમાં 'विजयखत्तियस्स' વિજય ક્ષત્રિય રાજાની 'मिया-देवीए' રાણી મૃગાદેવીની કૂખ-ગર્ભમાં 'पुत्तत्ताए उववन्ने' પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થયો.

ભાવાર્થ—જ્યારે વૈદ્ય આદિ ઉપચારકો પોત-પોતાના સ્થાને પાછા ચાલ્યા ગયા તેથી રાજાનાં પરિવારોને ખાત્રી થઈ કે, રાજાનો રોગ અસાધ્ય સ્થિતિમાં આવી ગયો છે આ પ્રકારનો નિશ્ચય થઈ ગયા પછી તેઓએ પણ રાજાની સેવા (સારવાર) કરવામાં ઉપેક્ષા ધારણ કરી લીધી આ પ્રમાણે જ્યારે થયું ત્યારે રાજા પણ જાણી ગયો અને પોતે પણ ઔષધ ખાવાનું અને ઉપચારો કરવાનું છોડી દીધું. આ પરિસ્થિતિમાં રાજાના શરીરમાં રોગોનો ઉપદ્રવ દિન-પ્રતિદિન વધારેમાં વધારે વધવા લાગ્યો આ સમયની રાજાની અવસ્થા ઘણીજ કરુણાજનક હતી. આવી હાલતમાં પણ તે રાજા પોતાના રાજ્ય, રાષ્ટ્ર અને અંતઃપુરમાંજ બહુજ આસક્ત બની ગયો હતો, અને તે દિવસ-રાત્રિ એનીજ ચિન્તા કરતો હતો કેઃ-જો આવી સ્થિતિમાં હું

जायेंगे, हाय ! मैं इन्हें कैसे छोडूं ! यह राज्य कि जिसमें मैंने देवदुर्लभ सुखों का सेवन किया है, अपनी मनमानी इच्छाओं की पूर्ति जहां मैंने की है, विलास और वैभव में ही मैं जहाँ लगा हुवा रहता था, हाय ! इतना सुन्दर यह राज्य मुझ से कैसे छोडा जायगा ! मुझे इस संसार में कुछ नहीं चाहिये, बस; मेरी यही चाह, यही इच्छा और यही अभिलाषा है कि-'मैं और मेरा यह राज्य, ये दोनों सदा इस संसार में स्थिर रहें'। इस प्रकार के अनेक संकल्पों और विकल्पों में पडा हुआ वह नरेश कि जिसकी शारीरिक स्थिति अत्यंत बिगड चुकी थी, जो मरणतुल्य कष्ट से अत्यंत त्रस्त था। राज्य के ऊपर जिसका अत्यंत मोह था, इन्द्रिय-संबंधी विषयभोगों के भोगने के लिये जिसे इस दशामें भी तीव्र लालसा जग रही थी। वह अपनी ढाईसौ (२५०) वर्ष की आयु समाप्त कर आर्त्तध्यान से बिलबिलाता हुआ मरकर १सागर की उत्कृष्ट स्थितिवाले प्रथम नरक में जाकर उत्पन्न हुआ, और वहां के अनंत और अमर्यादित अशुभतम शीतादिवेदनाजन्य अपार कष्टों को भोगकर अपनी वहां की स्थिति के पूर्ण होते ही वहां

દુઃખી થઇ મરણ પામીશ તો આ તમામ સુખ મારા પાસેથી જતું રહેશે, હાય ! હુ તેને કેવી રીતે છોડી શકુ ? આ રાજ્ય કે જેની અંદર દેવોને પણ દુર્લભ એવા સુખોનુ મેં સેવન કર્યું છે, મારી દરેક મનમાની ઇચ્છાઓની આ રાજ્યમા મેં પરિપૂર્ણ કરી છે, વિલાસ અને વૈભવમાંજ હુ લાગેલો રહેતો હતો, હાય ! આટલું સુન્દર આ રાજ્ય હુ કેવી રીતે છોડી શકીશ ? મને આ સસારમાં બીજું કશુ ય જોઇતુ નથી, ફક્ત મારી એક એજ અભિલાષા અને ચાહના છે કેઃ-હું અને મારૂં આ રાજ્ય બન્ને હમેશ માટે આ સંસારમા સ્થિર રહીએ ' આ પ્રકારના અનેક સકલ્પ અને વિકલ્પોમાં પડેલો તે રાજા કે જેની શારીરિક સ્થિતિ બહુજ બગડી ગઇ હતી, અને જે મરણતુલ્ય કષ્ટથી બહુજ ત્રાસ પામતો હતો, રાજ્ય ઉપર જેને ઘણોજ મોહ હતો, ઇન્દ્રિયોસબન્ધી વિષયભોગો ભોગવવા માટે આવી દશામા પણ જેને તીવ્ર લાલસા જાગતી હતી તે રાજા પોતાની અઢીસો (૨૫૦) વર્ષની આયુષ્ય પૂરી કરીને આર્ત્ત-ધ્યાનથી બડબડાતો થકો મરણ પામીને એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા પ્રથમ નરકમાં નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો, અને ત્યાના અનત અને અમર્યાદિત અશુભતમ શીત-આદિ વેદનાજન્ય અપાર કષ્ટોને ભોગવીને, ત્યાંની સ્થિતિને પૂર્ણ કરી ત્યાંથી

॥ मूलम् ॥

तए णं तीसे मियादेवीए सरीरे वेयणा पाउब्भूया, उज्जला जाव जलंता। जप्पभिइं च णं मियापुत्ते दारए मियादेवीए कुच्छिंसि गब्भत्ताए उववन्ने तप्पभिइं च णं मियादेवी विजयस्स खत्तियस्स अणिट्ठा अकंता अप्पिया अमणुण्णा अमणामा यावि होत्था। तए णं तीसे मियादेवीए अण्णया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणीए इमे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था—एवं खलु अहं विजयस्स खत्तियस्स पुव्विं इट्ठा कंता धिज्जा वेसासिया अणुमया आसी, जप्पभिइं च णं मम इमे गब्भे कुच्छिंसि गब्भत्ताए उववन्ने, तप्पभिइं च णं विजयस्स खत्तियस्स अहं अणिट्ठा जाव अमणामा जाया यावि होत्था, नेच्छइ णं विजए खत्तिए मम नामं वा गोत्तं वा गिण्हित्तए, किमंग ! पुण दंसणं वा परिभोगं वा, तं सेयं खलु मम एयं गब्भं बहूहिं साडणाहि य पाडणाहि य गालणाहि य मारणाहि य साडित्तए वा ४, एवं संपेहेइ, संपेहित्ता बहूणि खाराणि य कडुयाणि य तूवराणि य गब्भसाडणाणि य खायमाणी य, पीयमाणी य, इच्छइ तं गब्भं साडित्तए वा ४, नो चेव णं से गब्भे सडइ वा ४। तए णं सा मियादेवी जाहे नो संचाएइ तं गब्भं साडित्तए वा ४, ताहे संता तंता परि-

---

से निकल कर इस मृगाग्राम नगर में विजय क्षत्रिय राजा के यहां मृगादेवी की कुक्षि में पुत्ररूपसे उत्पन्न हुआ ॥ सू० १८॥

નીકળીને, આ મૃગાગ્રામ નગરમાં વિજય ક્ષત્રિય રાજાને ત્યાં મૃગાદેવીની કુક્ષિમાં-કૂખમાં પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો—ગર્ભમાં આવ્યો (સૂ૦ ૧૮)

तंता अकामिया अस्सवसा तं गब्भं दुहं-दुहेणं परिवहइ। तस्स णं दारगस्स गब्भगयस्स चेव अट्ठ नालीओ अब्भिंतरप्पवहाओ, अट्ठ नालीओ बाहिरप्पवहाओ, अट्ठ पूयप्पवहाओ, अट्ठ सोणियप्पवहाओ, दुवे दुवे कण्णंतरेसु, दुवे दुवे अच्छिंतरेसु, दुवे दुवे नक्कंतरेसु, दुवे दुवे धमणिअंतरेसु, अभिक्खणं अभिक्खणं पूयं च सोणियं च परिस्सवमाणीओ २ चेव चिट्ठंति।

तस्स णं दारगस्स गब्भगयस्स चेव अग्गिए नामं वाही पाउब्भूए, जेणं से दारए जे आहारेइ, से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ, पूयत्ताए य सोणियत्ताए य परिणमइ। तं ।प य से पूयं च सोणियं च आहारेइ।

तए णं सा मियादेवी अन्नया कयाइं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारगं पयाया जाइअंधं जाव आगिइमेत्तं ॥सू० १९॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं तीसे मियादेवीए' ततः खलु तस्या मृगादेव्याः 'सरीरे' शरीरे=देहे 'वेयणा' वेदना=पीडा, 'पाउब्भूया' प्रादुर्भूता=समुत्पन्ना, सा वेदना कीदृशी?-त्याह--'उज्जला' उज्ज्वला=उत्कटा, 'जाव

'तए णं तीसे०' इत्यादि।

'तए णं' उस एकादि-जीव के गर्भमें आने के बाद 'तीसे मियादेवीए' उस मृगादेवी के 'सरीरे' शरीरमें 'वेयणा' अनेक वेदनायें 'पाउब्भूया' उत्पन्न हुई, जो वेदनायें 'उज्जला जाव जलंता' उज्ज्वल-महाविकट, विपुल-विशाल, कर्कश-कठोर, प्रगाढ-निबिड, चण्ड-उग्र-

---

'तए णं तीसे' ઈત્યાદિ

'तए णं' તે એકાદિ જીવના ગર્ભમાં આવ્યા પછી 'तीसे मिया-देवीए' તે મૃગાદેવીના 'सरीरे' શરીરમા 'वेयणा' વેદનાઓ 'पाउब्भूया' ઉત્પન્ન થઇ, જે વેદનાઓ 'उज्जला जाव जलंती' ઉજ્જવળ-મહાવિકટ, વિપુલ-વિશાળ, ભારે

जलंता' यावत् ज्वलन्ती, अत्र यावच्छब्दादेवं द्रष्टव्यम्-'विउला, कक्कसा, पगाढा, चंडा, दुहा, तिव्वा, दुरहियासा' इति। तत्र-विपुला=महती, कर्कशा=कठोरा, प्रगाढा=निबिडा-वेदनाया विरामाभावात् निरन्तरेत्यर्थः, चण्डा=उग्रा-भयावहेत्यर्थः, 'दुहा' दुःखा=दुःखोत्पादिका 'तिव्वा' तीव्रा=दुस्सहा-कष्टसह्येत्यर्थः 'दुरहियासा' दुरधिसहा=कदाचित् कष्टतरेण सह्या, ज्वलन्ती=ज्वलन्तीव ज्वलन्ती-दाहं कुर्वतीव। 'जप्पभिइं च णं' यत्प्रभृति=यदारभ्य-यस्माद्दिवसादारभ्य च खलु 'मियाउत्ते दारए' मृगापुत्रो दारकः=मृगापुत्रनामकः पुत्रः, 'मियादेवीए कुच्छिंसि' मृगादेव्याः कुक्षौ 'गब्भत्ताए उववन्ने' गर्भत्वेनोत्पन्नः=गर्भावस्थां प्राप्तः-गर्भे समागत इत्यर्थः, 'तप्पभिइं च णं' तत्प्रभृति=तदारभ्य-तस्माद्दिवसादारभ्य च खलु 'मियादेवी विजयस्स खत्तियस्स' मृगादेवी विजयस्य क्षत्रियस्य राज्ञः, 'अणिट्ठा' अनिष्टा=प्रतिकूला, 'अकंता' अकान्ता=अकमनीया-अमनोहरेत्यर्थः, 'अप्पिया' अप्रिया=द्वेष्या, 'अमणुण्णा' अमनोज्ञा=असुन्दरा, 'अमणामा' अमनोऽमा=अमनोगता=मनस्यनवस्थितेत्यर्थः, 'यावि' चापि 'होत्था' अभवत्, गर्भधारणकालतः प्रभृति स्वपतिनाऽपमानिता जातेत्यर्थः।

भयावह, दुःखोत्पादक, तीव्र-दुःसह कष्ट से सहन योग्य, दुरधिसह-अधिककष्ट से सहन करने योग्य और शरीरभर में दाह उत्पन्न करनेवाली थीं। तथा 'जप्पभिइं च णं' जिस दिन से लेकर 'मियादेवीए' मृगादेवी की 'कुच्छिंसि' कुक्षि में 'मियाउत्ते दारए' वह मृगापुत्र दारक 'गब्भत्ताए उववन्ने' गर्भरूप से उत्पन्न हुआ 'तप्पभिइं च णं' उसी दिन से लगाकर 'मियादेवी' वह मृगादेवी 'विजयस्स खत्तियस्स' अपने पति विजय राजा के लिये 'अणिट्ठा, अकंता, अप्पिया, अमणुण्णा, अमणामा यावि होत्था' अनिष्ट-प्रतिकूल, अकमनीय-अमनोहर, अप्रिय-द्वेष्य, अमनोज्ञ-असुन्दर और अमनोम-मन में नहीं रहने योग्य-अनगमती बन गई।

સખત, પ્રગાઢ-ચંડ-નિબિડ, ઉગ્ર-ભયાનક, દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારી, તીવ્ર-દુસ્સહ કષ્ટથી સહન કરવા યોગ્ય. દુરધિસહ-અધિક કષ્ટથી સહન કરવા યોગ્ય અને આખા શરીરમાં દાહ ઉત્પન્ન કરનારી હતી 'जप्पभिइं च णं' જે દિવસથી 'मिया-देवीए' મૃગાદેવીના કૂખમાં-ઉદરમા 'मियाउत्ते दारए' મૃગાપુત્ર દારક 'गब्भत्ताए उववन्ने' ગર્ભરૂપથી ઉત્પન્ન થયો, 'तप्पभिइं च णं' તે દિવસથી આરંભીને 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવી 'विजयस्स खत्तियस्स' પોતાના પતિ વિજય ક્ષત્રિય માટે 'अणिट्ठा, अकंता, अप्पिया, अमणुण्णा, अमणामा यावि होत्था' પ્રતિકૂલ, અમનોહર,

'तए णं तीसे मियादेवीए' ततः खलु तस्या मृगादेव्याः, 'अण्णया कयाइं' अन्यदा=कदाचित् कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि' पूर्वरात्रापररात्रकालसमये-रात्रेः पूर्वो भागः पूर्वरात्रः, रात्रेरपरो भागः-अपर-रात्रः, तावेव-तदुभयमिलितो यः कालसमयः=कालरूपः समयः, मध्यरात्र इत्यर्थः, तस्मिन्, 'अवरत्त'-इत्यत्र चार्षत्वादेकरेफलोपः 'अपररात्र'-इतिच्छाया; 'कुडुंबजागरियाए' 'कुटुम्बजागरिकया=कुटुम्बार्थजागरणेन-कुटुम्बचिन्तया,'जाग-रमाणीए'जाग्रत्याः=अजातनिद्रायाः, 'इमे' अयम् 'अज्झत्थिए'आध्यात्मिकः=आ-त्मविषयः 'जाव समुप्पज्जित्था' यावत् संकल्पो=विचारः समुदपद्यत-'एवं खलु अहं विजयस्स खत्तियस्स पुव्विं इट्ठा' एवं खलु अहं विजयस्य क्षत्रियस्य पूर्वमिष्टा, 'कंता' कान्ता, 'धिज्जा' ध्येया=चिन्तनीया, 'विस्सासिया' विश्वा-सिता-विश्वासः संजातोऽस्यामिति तथा, विश्वासपात्रमित्यर्थः, 'अणुमया' अनु-मता=संमता 'आसी' आसम्, 'जं पभिइं च णं मम इमे गब्भे' यत्प्रभृति च खलु ममायं गर्भः, 'कुच्छिंसि' कुक्षौ=उदरे 'गब्भत्ताए उववन्ने' गर्भत्वे-

---

'तए णं तीसे मियादेवीए अण्णया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणीए' कुछ समय पश्चात् एक दिन रात्रि के पूर्वभाग और अपरभाग से मिलित समय में-मध्यरात्रि में-वह मृगादेवी कुटुम्ब की चिन्ता से जग रही थी उस समय 'अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' उसके निज मन में, चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित और मनोगत ऐसा विचार उत्पन्न हुआ कि-'एवं खलु अहं विजयस्स खत्तियस्स पुव्विं इट्ठा कंता धिज्जा वेसासिया अणुमया आसी' मैं अपने पति विजय राजा के लिये पहिले, इष्ट, कांत, मनोज्ञ, ध्येय-चिन्तनीय, विश्वासपात्र और संमत थी, परन्तु 'जप्पभिइं च णं मम

અપ્રિય, અમનોજ્ઞ-અસુન્દર અને અણગમતી બની ગઈ

'तए णं तीसे मियादेवीए अण्णया कयाइं पुव्वरत्तावरत्तकालसमयंसि कुडुंबजागरियं जागरमाणीए' કેટલાક સમય પછી એક દિવસ રાત્રીના પૂર્વભાગ અને અપરભાગથી મિશ્રિત સમયમા એટલે મધ્યરાત્રિમાં તે મૃગાદેવી, કુટુંબની ચિન્તાથી જાગી રહી હતી, તે સમયે 'इमे अज्झत्थिए जाव समुप्पज्जित्था' તેના મનમાં ચિન્તિત, કલ્પિત, પ્રર્થિત અને મનોગત વિચારો ઉત્પન્ન થયા કે-'एवं खलु अहं विजयस्स खत्तियस्स पुव्विं इट्ठा, कंता, धिज्जा वेसासिया, अणुमया आसी' હું મારા પતિ વિજયરાજાને પ્રથમ ઇષ્ટ, વ્હાલી, કાંત, સુંદર, મનોજ્ઞ-મનહરણ કરનારી, ધ્યેય-ચિન્તનીય અને વિશ્વાસપાત્ર તથા માનીતી હતી; પરંતુ

नोत्पन्नः, 'तं पभिइं च णं विजयस्स खत्तियस्स अहं अणिट्ठा जाव अमणामा जाया यावि होत्था' तत्प्रभृति च खलु विजयस्य क्षत्रियस्याहमनिष्टा यावत् अमनोऽमा=अमनोगता जाता चाप्यभवम्। 'नेच्छइ णं विजए खत्तिए' नेच्छति खलु विजयः क्षत्रियो राजा 'मम नामं वा गोत्तं वा' मम नाम वा गोत्रं वा 'गिण्हित्तए' ग्रहीतुम्, 'किमंग पुण दंसणं वा परिभोगं वा करित्तए' किमङ्ग! पुनर्दर्शनं वा परिभोगं वा कर्तुमिति, 'तं' तत्=तस्मात् कारणात् 'सेयं' श्रेयः खलु 'मम एयं गब्भं' मम एतं गर्भं 'बहूहिं' बहीभिः 'साडणाहि य' शाटनाभिश्च=गर्भस्य खण्डशः करणेन विनाशनैश्च, 'पाडणाहि य' पातनाभिश्च 'गालणाहि य' गालनाभिश्च 'मारणाहि य' मारणाभिश्च 'साडित्तए वा ४'

इमे गब्भे कुच्छिसि गब्भत्ताए उववन्ने' जिस दिन से मेरी कुक्षि में यह जीव आया है 'तप्पभिइं च णं विजयस्स खत्तियस्स अहं अणिट्ठा जाव अमणामा जाया यावि होत्था' उसी दिन से लेकर मैं अपने पति के लिये अनिष्ट, अकांत, अप्रिय, अमनोज्ञ और अमनोगत हो गई हूं। 'णेच्छइ णं विजए खत्तिए मम नामं वा गोत्तं वा गिण्हित्तए, किमंग! पुण दंसणं वा परिभोगं वा, तं सेयं खलु मम एयं गब्भं बहूहिं साडणाहि य पाडणाहि य गालणाहि य मारणाहि य, साडित्तए वा ४ एवं संपेहेइ' अरे! क्या कहूं!, प्राणनाथ तो मेरे नाम और गोत्र को भी लेने में लज्जित होते हैं, तो फिर उनकी मुझे देखने की और परिभोग की तो बात ही क्या है?, अतः अब इसी में मेरी भलाई है कि-मैं इस गर्भ को विनाश करनेवाले प्रयोगों द्वारा खण्ड खण्ड

'जप्पभिइं च णं मम इमे गब्भे कुच्छिंसि गब्भत्ताए उववन्ने' જે દિવસથી મારા ગર્ભમાં આ જીવ આવ્યો છે 'तप्पभिइं च णं विजयस्स खत्तियस्स अहं अणिट्ठा जाव अमणामा जाया यावि होत्था' તે દિવસથી હું મારા પતિ વિજયરાજાને અનિષ્ટ, અકાંત, અપ્રિય અને અણુમાનીતી થઇ ગઇ છું. 'णेच्छइ णं विजए खत्तिए मम नामं वा गोत्तं वा गिण्हित्तए, किमंग! पुण दंसणं वा परिभोगं वा, तं सेयं खलु मम एयं गब्भं बहूहिं साडणाहि य पाडणाहि य गालणाहि य मारणाहि य साडित्तए वा ४ एवं संपेहेइ' અરે! શું કહું! મારા પ્રાણનાથને તો મારું નામ અને મારા ગોત્રનું નામ લેવામાં પણ લજ્જા આવે છે, તો પછી જોવાની કે પરિભોગની વાતજ ક્યાં રહી?, મારે માટે બસ એજ માર્ગ સારો છે કે-આ ગર્ભનો વિનાશ થાય તેવા પ્રયોગો દ્વારા એના ટુકડે ટુકડા કરી નાખું, ગર્ભ ગળી જાય તેવા ઉપાયો દ્વારા ગાળી નાખું,

तत्र षोडशसु नाडीषु 'अट्ठ पूयप्पवहा, अष्टौ पूयप्रवहाः, 'अट्ठ सोणियप्पवहा' अष्टौ शोणितप्रवहा इति। केन प्रकारेण ता अष्टाष्टसंख्यका इति जिज्ञासायामाह-'दुवे दुवे' इत्यादि। 'दुवे दुवे' द्वे द्वे=द्वे पूयप्रवहे द्वे शोणितप्रवहे 'कण्णंतरेसु' कर्णान्तरयोः=श्रोत्ररन्ध्रयोः, 'दुवे दुवे' द्वे द्वे 'अच्छितरेसु' अक्ष्यन्तरयोः, 'दुवे दुवे नक्कंतरेसु' द्वे द्वे नासान्तरयोः 'दुवे दुवे' द्वे द्वे=द्वे पूयप्रवहे, द्वे शोणितप्रवहे 'धमणिअंतरेसु' धमन्यन्तरेषु=हृदयकोष्ठकान्तर्वर्तिनाडीमध्येषु. 'अभिक्खणं अभिक्खणं' अभीक्ष्णमभीक्ष्णं=पुनः पुनः 'पूयं च सोणियं च' पूयं च शोणितं च 'परिस्सवमाणीओ२ चेव' परिस्रवन्त्यः२ एव=वहन्त्यः२ एव 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति।

'तस्स णं दारगस्स गब्भगयस्स चेव' तस्य खलु दारकस्य गर्भगतस्यैव 'अग्गिए नामं वाही' अग्निकनामको व्याधिः=भस्मकनामको वातजनितो रोगविशेषः 'पाउब्भूए' प्रादुर्भूतः। अग्निकव्याधेः स्वभावमाह-'जेणं से' इत्यादि।

शरीर से बाहिर पीप आदि को। इस प्रकार ये सोलह नाडियां जो शरीर के भीतर और बाहर रुधिर एवं पीप आदि अपवित्र और अशुचि द्रवरूप रस को बहाती थीं, उनमें से दो दो नाडियां कानों के दोनों रन्ध्रों में, दो दो आंखों के भीतर में, दो दो नाक के नथनों के भीतर में और दो दो हृदयकोष्ठ के भीतर रही हुई नाडियों के बीच में निरन्तर बार२ पीप और शोणित को बाहर और भीतर बहाती रहती थीं। 'तस्स णं दारगस्स गब्भगयस्स चेव अग्गिए नामं वाही पाउब्भूए, जेणं से दारए जे आहारेइ से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ. पूयत्ताए य सोणियत्ताए य परिणमइ' तथा गर्भ में रहे हुए ही इस मृगापुत्र का वहीं पर एक भस्मक व्याधि भी उत्पन्न हो चुकी थी, जिससे जो कुछ भी यह माता के द्वारा खाये हुए

આ પ્રમાણે સોળ નાડીઓ શરીરની અંદર અને બહાર લોહી અને પરૂ આદિ અપવિત્ર પ્રવાહીરૂપ રસને વહેવરાવતી હતી, તેમાંથી બે બે નાડીઓ કાનના બન્ને છિદ્રોમા, બે બે નાડીઓ નેત્રની અંદર, બે બે નાકના નસ્કોરામાં, બે બે નાડી હૃદયના કોઠાની અંદર રહેલી નાડીઓના વચમાં નિરંતર વારંવાર પરૂ અને રુધિરને બહાર અને અંદર વહેવરાવતી હતી 'तस्स णं दारगस्स गब्भगयस्स चेव अग्गिए नामं वाही पाउब्भूए, जेणं से दारए जे आहारेइ. से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ, पूयत्ताए य सोणियत्ताए य परिणमइ' તથા ગર્ભમાં રહેલા તે મૃગાપુત્રને એક ભસ્મક નામનો રોગ પણ ઉત્પન્ન થઇ ચુકયો હતો, તેથી તેની માતા

'जेणं से दारए जे आहारेइ' येन व्याधिना स दारकः यत् खलु आहारयति, 'से णं खिप्पामेव विद्धंसमागच्छइ' तत् खलु क्षिप्रमेव विध्वंसमागच्छति=परिणामान्तरं प्राप्नोति, तदेवाह—'पूयत्ताए' इत्यादि। 'पूयत्ताए सोणियत्ताए य परिणमइ' पूयतया शोणिततया च परिणमति। 'तं पि य' तदपि च 'से' सः=दारकः, 'पूयं च सोणियं च आहारेइ' पूयं च शोणितं च आहारयति।

'तए णं सा मियादेवी' ततः खलु सा मृगादेवी 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित् 'नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' नवानां मासानां बहुप्रतिपूर्णानां 'दारगं' दारकं=पुत्रं, 'पयाया' प्रजाता=प्रजनितवती। कीदृशं दारकमित्याह—'जाइअंधं' जात्यन्धम्—जन्मकालादारभ्यान्धं=नेत्रहीनम्, 'जाव' यावत्—इह यावत्करणात् 'जाइमूयं' जातिमूकम् इत्यादि बोध्यम्, 'आगिइमेत्तं' आकृतिमात्रम्=अङ्गोपाङ्गानाम् आकारमात्रधारिणम् ॥ सू० १९॥

आहार आदि को लेता था वह शीघ्र ही भस्म हो जाता, और पीप तथा रुधिर के रूप में परिणत हो जाता। 'तं पि य से पूयं च सोणियं च आहारेइ' उस पीप और रुधिरको भी यह खा जाता। 'तए णं सा मियादेवी अन्नया कयाइं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारगं पयाया जाइअंधं जाव आगिइमेत्तं' मृगादेवी के जब गर्भ के नौ माह के पूरे दिन निकल चुके तब उसके इस पुत्र का जन्म हुआ, जो जन्म से ही अंधा और गूंगा आदि था। इसके कोई भी अंग और उपांग पूर्ण नहीं थे; किन्तु उन सबकी केवल आकृति-मात्र ही थी।

भावार्थ—मृगापुत्र के अशुभ कर्मों की अतिशय प्रबलता प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि—जब से यह गर्भ में आया

દ્વારા ખાધેલ ખોરાકમાંથી જે કાંઈ આહાર તે મૃગાપુત્ર લેતો હતો તે તુરત જ બળીને ભસ્મ થઈ જતો હતો, અને પરૂ તથા રુધિરના રૂપમાં પરિણત પણ થઈ જતો હતો, 'तं पि य से पूयं च सोणियं च आहारेइ' તેને પણ તે ખાઈ જતો હતો 'तए णं सा मियादेवी अन्नया कयाइं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारगं पयाया जाइअंधं जाव आगिइमेत्तं' મૃગાદેવીને જ્યારે ગર્ભને નવ માસના પૂરા દિવસ થયા ત્યારે તેને એક પુત્રનો જન્મ થયો, તે જન્મથીજ આંધળો અને મૂગો હતો, તેનું કોઈ પણ અંગ-ઉપાંગ પૂરું ન હતું, પરન્તુ તે તે તમામની આકૃતિ માત્ર જ હતી.

ભાવાર્થ—મૃગાપુત્રના અશુભ કર્મોની પ્રબળતા પ્રગટ કરતાં સૂત્રકાર કહે છે છે કે.—જ્યારથી તે ગર્ભમાં આવ્યો હતો તે સમયથી તેને સુખ મળ્યું ન હતું,

था तभी से इसे सुख नहीं मिला, और इसके निमित्त से विचारी माताको भी सुख नहीं मिला। इस अभागे के गर्भ में आते ही माता को अनेक प्रकार के शारीरिक और मानसिक असह्य दुःखों को भोगना पड़ा। अपने पति के लिये यह गर्भावस्था के पहिले जितनी प्राणों से भी अधिक प्रिय आदि रूप में थी, गर्भ रहने पर वह उतनी ही अपने पति के लिये अप्रिय और अनगमती बन गई। इसके पति को तो इसके ऊपर यहां तक उपेक्षावृत्ति हो गई कि इसका नाम लेना भी उसको नहीं गमता। हर तरह से पति द्वारा उपेक्षित हुई उसने, एक दिन जब कि वह कुटुम्ब की चिन्ता से अत्यंत व्यथित होने की वजह से मध्यरात्रि तक में भी निद्रा से वंचित हो रही थी, इस अपने पति की उपेक्षा का मूल कारण एकमात्र गर्भ ही निश्चित किया। उसने उस गर्भ को नष्ट-विनष्ट आदि करने के लिये अनेक गर्भविध्वंसक क्षार आदि ओषधियों का और अन्य उपायों का आश्रय लिया, परन्तु फिर भी वह नष्ट न हुआ और न गिरा, न गला और न मरा ही। जब उसका कोई उपाय और वश न चला तब उसने किसी तरह से बड़ी उपेक्षा और दुःखित चित्तवृत्ति से उसे वहन किया।

તેમજ તેના નિમિત્તથી બિચારી તેની માતાને પણ સુખ મળ્યું ન હતું એ અભાગી જીવ ગર્ભમાં આવતા જ માતાને અનેક પ્રકારની શારીરિક અને માનસિક અસહ્ય પીડા-દુઃખ વગેરે ભોગવવું પડયું ગર્ભાવસ્થા પહેલાં પોતાના પતિને તે જે પ્રમાણે પ્રાણથી અધિક પ્રિય આદિ રૂપમા હતી, તે બાળક ગર્ભમાં આવ્યા પછી તે મૃગાદેવી પોતાના પતિને તેટલી વહાલી ન રહી, પરન્તુ ઉલટી અપ્રિય અને અણગમતી બની ગઇ તેના ઉપર તેના પતિને એટલે સુધી અણગમો અને ઉપેક્ષાવૃત્તિ થઇ ગઇ કે તેણે તેણીનુ નામ લેવુ પણ ગમતુ નહિ દરેક રીતે પતિદ્વારા ઉપેક્ષિત થયેલી તેને, એક દિવસ કુટુમ્બની ચિન્તાથી બહુજ દુઃખિત થવાના કારણે અર્ધરાત્રિ સુધીમાં પણ નિદ્રા ન આવી, ત્યારે તેણે પોતાની તરફ પોતાના પતિની ઉપેક્ષાનુ મૂળ કારણ એક માત્ર આ ગર્ભજ છે, એ પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યો પછી તેણે તે ગર્ભનો નાશ આદિ કરવા માટે અનેક પ્રકારના ગર્ભનાશ કરનારા ક્ષાર આદિ ઔષધોનો અને ઉપાયોનો આશ્રય લીધો. પરન્તુ તે ગર્ભનાશ પામ્યો નહિ તેમજ ગર્ભપાત પણ થયો નહિ, જ્યારે તેનો કોઇ પણ ઉપાય ચાલ્યો નહિ ત્યારે તે વાતની ઉપેક્ષા કરીને બહુજ દુઃખ પામીને તેણી ગર્ભને ધારણ કરવા લાગી.

गर्भ-अवस्था में ही इस बालक की १६ नाडियाँ रात और दिन खून और पीप की धाराएँ बहाती रहतीं। इनमें ८ नाडियां तो शरीर के भीतर खून आदि बहातीं और ८ नाडियां शरीर के बहार पीप आदि बहातीं। इस प्रकार जो ८ नाडियां रक्त को और ८ नाडियां पीप को बहाने वाली थीं, इनमें से २-२ खून और पीपको बहाने वाली नाडियों का स्राव कानों के भीतर और बाहर था, २-२ का आंखों के भीतर और बाहर, २-२ का नासिका के भीतर और बाहर, और २-२ का हृदयकोष्ठ के भीतर और बाहर था। इस पुण्यहीन अभागे गर्भ के दुःखों का अन्त नहीं था। इसके एक और भयंकर, अनिष्ट व्याधि थी, जिसके कारण इसके आहार किये हुए भोजन का खाते२ ही पचन हो जाता था और यह भूखे का भूखा ही बना रहता था। इस व्याधि का नाम भस्मक व्याधि है। इसमें खाया हुआ भोजनादि पदार्थ पेटमें पहुँचते ही भस्म हो जाता है, क्षुधा की निवृत्ति एक क्षण के लिये भी नहीं होती है, यही दशा इस गर्भस्थ बालककी थी। खाये हुए भोजन का परिपाक रुधिर और पीप के ही रूपमें होता था, उसे भी यह खा जाता था अपने नौ माह की पूरी स्थिति पूर्ण कर यह मृगादेवी की कुक्षि से जन्मा, और जन्म से ही

ગર્ભાવસ્થામાંજ આ બાળકની ૧૬ નાડીઓ રાત્રિ અને દિવસ રુધિર અને પરૂની ધારાઓ વહેવરાવની રહેતી. તેમાંથી આઠ નાડીઓ તો શરીરની અંદર રુધિરને વહેવરાવતી અને આઠ નાડીઓ શરીરની બહાર પરૂને વહેવરાવતી આ પ્રમાણે જે આઠ નાડીઓ રુધિર અને પરૂને વહેવરાવતી હતી તેમાંથી બે બે રુધિર અને પરૂને વહેવરાવતી નાડીઓનો સ્રાવ કાનોની અંદર અને બહાર હતો, બે બે નો નેત્રમાં તથા નેત્રની બહાર, બે બે નો નાસિકાની અંદર અને બહાર, અને બે બે નો હૃદયના કોઠાની અંદર અને બહાર હતો. આ પુણ્યહીન અભાગી ગર્ભને દુ:ખનો છેડો ન હતો. તેને બીજી પણ એક અનિષ્ટ ભયંકર વ્યાધિ હતી. તેના કારણથી તેનું ખાધેલુ ભોજન ખાવાની સાથેજ પાચન થઇ જતું હતું, તેથી ભૂખ્યો ભૂખ્યો થઇ રહેતો હતો. આ વ્યાધિ-રોગનુ નામ ભસ્મક રોગ હતું. આ રોગમાં ખાધેલો ખોરાક પેટમાં જતાંજ ભસ્મ થઇ જાય છે. તેથી ક્ષુધા-ભૂખ એક ક્ષણ માત્ર પણ મટતી નહિ આવી દશા આ ગર્ભમાં રહેલા બાળકની હતી ખાધેલા ખોરાકનો પરિપાક રુધિર અને પરૂના રૂપમાં થતો હતો, તેને પણ આ મૂકતો નહિ, એટલે કે ખાઇ જતો હતો. પોતાના નવ માસની સ્થિતિ પૂરી કરીને તે

॥ मूलम् ॥

तए णं सा मियादेवी तं दारगं हुंडं अंधरूवं पासइ, पासित्ता भीया तत्था उव्विग्गा संजायभया अम्मधाइं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–गच्छ णं देवाणुप्पिया ! तुमं एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झाहि। तए णं सा अम्मधाई मियादेवीए तहत्ति एयमट्ठं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता जेणेव विजए खत्तिए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी–एवं खलु सामी ! मियादेवी नवण्हं मासाणं जाव आगिइमेत्तं। तए णं सा मियादेवी तं हुंडं अंधरूवं पासइ, पासित्ता भीया तत्था उव्विग्गा संजायभया ममं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया! एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झाहि, तं संदिसह णं सामी! तं दारगं अहं एगंते उज्झामि, उदाहु मा!। तए णं से विजए खत्तिए तीसे अम्माधाईए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा तहेव संभंते उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठित्ता जेणेव मियादेवी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता मियादेविं एवं वयासी–देवाणुप्पिया ! तुम्हं पढमे गब्भे, तं जइ णं तुमं एयं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झासि, तओ णं तुम्हं पया नो थिरा भविस्सइ। तो णं तुमं एयं

अंधा और गूंगा, आदि हुआ। किसी भी अंग और उपांग की पूर्त्ति इसके नहीं थी, किन्तु यह केवल उन सबकी आकृतिमात्र से ही युक्त था ॥ सू० १९ ॥

મૃગાદેવીના ઉદરથી જન્મ પામ્યો, અને જન્મથીજ તે આંધળો અને મૂંગો હતો તેને કોઇ પણ અંગ કે ઉપાંગની પૂર્તિ ન હતી, પરન્તુ તેની આકૃતિમાત્ર હતી (સૂ. ૧૯)

दारगं रहस्सियगंसि भूमिघरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी२ विहराहि, तो णं तुम्हं पया थिरा भविस्सइ।

तए णं सा मियादेवी विजयस्स खत्तियस्स तहत्ति एयमट्ठं विणएणं पडिसुणेइ, पडिसुणित्ता तं दारगं रहस्सियंसि भूमिघरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी२ विहरइ। एवं खलु गोयमा! मियापुत्ते दारए पुरा पुराणाणं जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ ॥ सू० २० ॥

टीका

'तए णं इत्यादि। 'तए णं सा मियादेवी तं दारगं' ततः खलु सा मृगादेवी तं दारकं 'हुंडं' हुण्डम्=अव्यवस्थिताङ्गावयवं-सर्वावयवप्रमाणविकल-संस्थानेन युक्तमित्यर्थः, 'अंधरूवं' अन्धरूपं 'पासइ' पश्यति, 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'भीया' भीता=भययुक्ता भयजनकविकृताकारदर्शनात् 'तत्था' त्रस्ता=त्रासमुपगता, "अयमस्माकं कीदृशमशुभं विधास्यती"ति-चिन्तनात्, 'उव्विग्गा' उद्विग्ना=व्याकुला-

'तए णं सा' इत्यादि।

'तए णं' बालक के जन्म होनेके पश्चात् 'सा मियादेवी' उस मृगादेवीने 'हुंडं' हुण्डक-खास आकार से रहित एवं समस्त अवयवों के प्रमाण से शून्य संस्थानवाला, तथा 'अंधरूवं' अंधरूप 'तं दारगं' उस पुत्र को 'पासइ' देखा, 'पासित्ता' देखते ही यह इस विचार से कि-"यह हमारा क्या अनिष्ट करेगा?" 'भीया, तत्था, उव्विग्गा, संजायभया' अत्यंत डर गई एवं त्रस्त हुई, उद्विग्न-व्याकुल हुई, तथा भय से उसका शरीर कांपने लग गया। पश्चात् 'अम्मधाइं' धाय माता को 'सद्दावेइ' बुलाया, 'सद्दावित्ता'

'तए णं सा.' ઇત્યાદિ

'तए णं' બાળકનો જન્મ થયા પછી 'सा मियादेवी' તે મૃગાદેવીએ 'हुंड' હુંડ-ખાસ આકારરહિત એટલે કે તમામ અવયવોનાં પ્રમાણથી શૂન્ય સંસ્થાન વાળા, તથા 'अंधरूवं' અંધરૂપ 'तं दारगं' તે પુત્રને 'पासइ' જોયો, 'पासित्ता' દેખતાંજ તે "એ વિચારથી કે આ અમારૂં કેવું અનિષ્ટ કરશે" 'भीया तत्था उव्विग्गा संजायभया' બહુજ ભય પામી ગઇ, અને પીડિત થઇ, વ્યાકુળ પણ થઇ, તથા ભય વડે તેનું શરીર કંપવા લાગ્યું, પછી 'अम्मधाइं' ધાય માતાને 'सद्दावेइ'

कम्पमानहृदयेत्यर्थः, 'संजायभया' संजातभया=भयजनितकम्पेन प्रचलितगात्रा, 'अम्मधाइं' अम्बाधात्रीं 'सद्दावेइ' शब्दयति=आह्वयति, 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत्-'गच्छ णं देवाणुप्पिया! तुमं एयं दारगं एगंते' गच्छ खलु हे देवानुप्रिये! त्वमेतं दारकमेकान्ते=निर्जने, 'उक्कुरुडियाए' 'उत्कुरुटिकायाम्=कचवरनिक्षेपस्थाने 'उज्झाहि' उज्झ=उत्सृज-क्षिपेत्यर्थः। 'तए णं सा' ततः खलु सा 'अम्मधाई' अम्बाधात्री 'मियादेवीए' मृगादेव्याः 'तहत्ति' तथाऽस्तु-इत्युक्त्वा 'एयमट्ठं' एतमर्थं 'पडिसुणेइ' प्रतिशृणोति=स्वीकरोति, 'पडिसुणित्ता जेणेव विजए खत्तिए, तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता' प्रतिश्रुत्य यत्रैव विजयः क्षत्रियः, तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य 'करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' करतलपरिगृहीतं शिरआवर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा एवमवादीत्-'एवं खलु सामी!' एवं खलु हे स्वामिन्!

बुलाकर 'एवं वयासी' उसने ऐसा कहा कि-'देवाणुप्पिया! गच्छ णं तुमं' हे देवानुप्रिये! तुम शीघ्र जाओ, और 'एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए' इस बालक को ले जाकर किसी एकान्त स्थान में उकुरडी-कचरे के पुजमें 'उज्झाहि' डाल आओ। 'तए णं सा अम्मधाई' मृगादेवी के इस प्रकार के कहे हुए वचनों को सुनकर वह धायमाता 'तहत्ति' 'तथास्तु' ऐसा कहकर, 'मियादेवीए एयमट्ठं पडिसुणेइ' मृगादेवी के कथित अभिप्राय को स्वीकृत किया, 'पडिसुणित्ता' स्वीकृत कर 'जेणेव विजए खत्तिए तेणेव उवागच्छइ' वह फिर जहां पर विजय क्षत्रिय थे वहां पर आई, 'उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' आकर उसने दोनों हाथ जोड मस्तक पर

બોલાવી, 'सद्दावित्ता' બોલાવીને 'एवं वयासी' તેને આ પ્રમાણે કહ્યુ કે—' देवाणुप्पिया गच्छ णं तुमं ' હે દેવાનુપ્રિયે! તમે જલદી જાઓ, અને ' एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए' આ બાળકને લઈ જઈને કોઈ પણ એકાન્ત સ્થાનમાં ઉકરડા કે કચરાના ઢગલામા ' उज्झाहि ' નાખી આવો ' तए णं सा अम्मधाई ' મૃગાદેવીના આ પ્રકારના કહેલાં વચનોને સાંભળીને ધાયમાતા 'तहत्ति' તથાસ્તુ (તમે કહ્યુ તે પ્રમાણે કરીશ) — એમ પ્રમાણે કહીને, ' मियादेवीए एयमट्ठं पडिसुणेइ ' મૃગાદેવીના કહેલા અભિપ્રાયનો સ્વીકાર કર્યો. ' पडिसुणित्ता ' સ્વીકાર કરીને ' जेणेव विजए खत्तिए तेणेव उवागच्छइ ' તે પછી જ્યા વિજય ક્ષત્રિય હતા ત્યાં આવી 'उवागच्छित्ता करयलपरिग्गहियं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कट्टु एवं वयासी' આવીને તેણે બન્ને હાથ જોડી માથા પર અંજલી કરીને આ પ્રમાણે નિવેદન કર્યું—

'मियादेवी नवण्हं मासाणं जाव' मृगादेवी नवानां मासानां यावत्, अत्र यावच्छब्देनैवं द्रष्टव्यम्--बहुप्रतिपूर्णानां दारकं प्रजनितवती जात्यन्ध यावत् अङ्गोपाङ्गानाम् 'आगिइमेत्तं' आकृतिमात्रम्। 'तए णं सा मियादेवी तं हुंडं अंधरूवं पासइ' ततः खलु सा मृगादेवी तं हुण्डमन्धरूपं पश्यति, 'पासित्ता भीया तत्था उव्विग्गा संजायभया ममं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी' दृष्ट्वा भीता त्रस्ता उद्विग्ना संजातभया मां शब्दयति, शब्दयित्वा एवमवादीत्-'गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया!' गच्छ खलु त्वं हे देवानुप्रिये! 'एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए' एतं दारकमेकान्ते उत्कुरुटिकायां=कचवरस्थाने, 'उज्झाहि' उज्झ=क्षिप, 'तं' तत्=तस्मात् 'संदिसह णं सामी' संदिशत खलु यूयं हे स्वामिन्! 'तं दारगं

अञ्जलि करके इस प्रकार निवेदन किया-'सामी' हे स्वामिन्! 'मियादेवी नवण्हं मासाणं जाव आगिइमेत्तं' मृगादेवी के नौ मास के पूर्ण समय होने पर पुत्र प्रसव हुआ है, वह जन्मान्ध और जन्मान्धरूप है, एवं जिसके कोई भी अंग और उपांग पूर्ण नहीं है, सिर्फ उन सबकी उसमें आकृतिमात्र ही है। 'तए णं सा मियादेवी त हुंडं अंधरूवं पासइ पासित्ता भीया तत्था उव्विग्गा, संजायभया मम सद्दावेइ' जब मृगादेवीने उस हुण्डक और अंधरूप बालक को देखा तो देखते ही बहुत कुछ डर गई, चित्तमें विशेष उद्विग्न हुई, एवं मारे भयके उसके समस्त शरीर में कपकपी छूटने लगी। ऐसी हालत में उसने मुझे बुलाया और 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर इस प्रकार कहने लगी कि-'देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिये! 'तुमं णं गच्छ' तुम जाओ, और 'एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झाहि' इस बालक को किसी एकांत

'सामी!' હે સ્વામિન્! 'मियादेवी नवण्हं मासाणं जाव आगिइमेत्तं' મૃગાદેવીને નવ માસનો સમય પૂરો થતા પુત્રનો જન્મ થયો છે, તે જન્માંધ અને જન્માંધરૂપ છે, એટલે કે તેને કોઇ પણ અંગ અને ઉપાંગ પૂર્ણ નથી, કેવળ તે સર્વની તેનામા આકૃતિમાત્ર જ છે. 'तए णं सा मियादेवी त हुडं अंधरूवं पासइ पासित्ता भीया तत्था उव्विग्गा संजायभया ममं सद्दावेइ' જ્યારે મૃગાદેવીએ તે હુંડક અને અધરૂપ બાળકને જોયો, ત્યારે જોતાંની સાથેજ તે બહુજ ડરી ગઇ. ચિત્તમા વિશેષપણે ઉદ્વેગ પામી અને ભયના કારણે તેના શરીરમાં કંપારી છૂટી આવી હાલતમા તેણે મને બોલાવી અને 'सद्दावित्ता' બોલાવીને 'एवं वयासी' આ પ્રમાણે કહેવા લાગી કે 'देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિયે! 'तुमं णं गच्छ' તમે જાઓ અને 'एयं दारगं एगंते उक्कुरुडियाए उज्झाहि' આ બાળકને કોઇ એકાંત સ્થાનમાં ઉકરડામાં કે કચરામાં નાખી

प्रतिश्रुत्य=स्वीकृत्य 'तं दारगं रहस्सियंसि भूमिघरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी २ विहरइ' तं दारकं राहसिके भूमिगृहे राहसिकेन भक्तपानेन प्रतिजाग्रती २=पालयन्ती २ विहरति।

'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु हे गौतम! 'मियापुत्ते दारए' मृगापुत्रो दारकः 'पुरा पोराणाणं' पुरा=पूर्वकाले कृतानामिति भावः, अत एव पुराणानां=चिरन्तनानां 'जाव पच्चणुब्भवमाणे' यावत् प्रत्यनुभवन् अत्र यावच्छब्देन 'दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं असुभाणं पावाणं कडाण कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं' इति, अत्रत्यत्रयोदशसूत्रगतः पाठोऽनुसन्धेयः। दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानामशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन् विहरतीत्यन्वयः ॥ सू० २० ॥

रहस्सियंसि भूमिघरंसि रहस्सिएणं भत्तपाणेणं पडिजागरमाणी२ विहरइ' स्वीकार कर उस बालक को एकान्त गुप्तरूप भौंहरे में रखकर, प्रच्छन्नरूप से दिये गये भोजन और पान से उसका पालन-पोषण करने लगी। 'एवं खलु गोयमा! मियापुत्ते दारए पुरा पोराणाणं जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' इस प्रकार हे गौतम! मृगापुत्र दारक पूर्वकालीन अत एव चिरन्तन और दुश्चीर्ण- अशुभतम खोटे अध्यवसायों से उपार्जित तथा आलोचना आदि शुद्धि से अनिवर्तित-दूर नहीं किये गये ऐसे अशुभ अपने किये हुए पापकर्मों का अशातारूप अशुभ फल भोग रहा है।

भावार्थ—इस बालक का हुण्डक संस्थान है, इसके अवयव किसी खास आकार के नहीं हैं, और न वे अपने प्रमाणानुसार ही हुए हैं, यह तो एक विलक्षण आकृतिमात्र है, न जाने इसके

रमाणीर विहरइ' સ્વીકાર કરીને તે બાળકને એકાન્ત ગુપ્તરૂપ ભોંયરામાં રાખીને ગુપ્તરૂપથી ભોજન-પાન આપીને પાલન-પોષણ કરવા લાગી 'एव खलु गोयमा! मियापुत्ते दारए पुरा पोराणाणं जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' એ પ્રમાણે હે ગૌતમ! મૃગાપુત્ર દારક પૂર્વકાળના હોવાના કારણે પુરાતન અને દુશ્ચીર્ણ-અશુભતમ માઠા અધ્યવસાયોથી ઉપાર્જિત (મેળવેલા), તથા આલોચના-આદિ શુદ્ધિ વડે કરી દૂર નહિ કરેલા એવા અશુભ પોતાના કરેલા પાપકર્મોનાં અશાતારૂપ અશુભ ફળને ભોગવી રહ્યો છે

ભાવાર્થ-આ બાળકનુ હુંડક સંસ્થાન છે, તેના અવયવોમાં કોઇ પ્રકારનો ખાસ આકાર નથી, અને તે અવયવો પોતાના પ્રમાણ-અનુસાર પણ નથી આ તો એક વિલક્ષણ આકૃતિમાત્ર છે, ન જાણે આથી શું અશુભ થશે? અને એ કેવા પ્રકારનું

कारण क्या अशुभ होनेवाला है?, और यह कौन सा अनिष्ट करेगा?, इत्यादि विचारों से त्रस्त एवं उद्विग्न बनी हुई मृगादेवी का शरीर सहसा भावी अनिष्ट की आशंका से कंप उठा। उस से रहा नहीं गया और धायमाता को बुलाकर कहा कि, तुम इस बालकको किसी एकान्त स्थानमें जाकर उकरडी पर कूडे-कचरे में छोड़ आओ। रानी की इस बात को सुनते ही वह 'तथास्तु' कहकर विजय नरेश के निकट उनका अभिप्राय जानने के लिये पहुँची और रानी के उस पुत्रप्रसव का समस्त समाचार एवं रानी का हार्दिक विचार आद्योपांत कह सुनाया। राजा सुनकर आश्चर्यचकित हो उठा, और जैसा बैठा था वैसा ही रानी के निकट आपहुँचा। आते ही उसने अपना निजी विचार रानी से प्रकट करते हुए कहा कि-ऐसा करना योग्य नहीं है, कारण कि यह तुम्हारा प्रथम गर्भ है। इसमें इस प्रकारका कृत्य भावी संतान की स्थिरता में बाधक होगा, अतः अब यह जैसा हुआ है सो सब ठीक है, इस विषयमें विशेष चिन्ता न कर इसके पालन-पोषण की ही चिन्ता करना अब विशेष श्रेयस्कर है, इसलिये इसका सर्वोत्तम यही उपाय है कि तुम इसे अपने महलके भौंहरे में गुप्तरूप से रखो, वह स्थान ऐसा है कि जहां पर कोई भी

અનિષ્ટ કરશે?, ઇત્યાદિ વિચારોથી ત્રાસ અને ઉદ્વેગ પામેલી તે મૃગાદેવીનુ શરીર એકદમ ભવિષ્યમાં અનિષ્ટ થવાની શકાથી કપવા લાગ્યુ પોતાથી ન રહી શકાયું માટે ધાયમાતાને બોલાવીને કહ્યું કે-તમે આ બાળકને કોઇ એકાન્તસ્થાનમાં જઇને ઉકરડામાં મૂકી આવો રાણીની આ વાતને સાંભળીને 'તથાસ્તુ' કહીને તે, વિજય નરેશ પાસે તેમનો અભિપ્રાય જાણવા માટે પહોંચી, અને રાણીના તે પુત્ર-પ્રસવના તમામ સમાચાર, તથા રાણીના અંતરનો જે વિચાર હતો તે તમામ પહેલેથી છેલ્લે સુધીના કહી સંભળાવ્યા રાજા હકીકત સાંભળીને આશ્ચર્યચકિત થઇ, તરતજ જ્યાં રાણી હતા ત્યાં આવી પહોંચ્યા, આવીને રાજાએ પોતાના વિચારો પ્રગટ કરતાં કહ્યુ કે-એ પ્રમાણે કરવું તે યોગ્ય નથી, કારણ કે આ તમારો પ્રથમ ગર્ભ છે તેમાં આ પ્રકારનું કૃત્ય તમારા ભાવી સંતાનોની સ્થિરતામાં બાધક નિવડશે, તેથી જે થયું તે સર્વ ઠીક છે આ બાબતમાં વિશેષ ચિન્તા ન કરતાં તેનાં પાલન-પોષણની ચિન્તા કરવી તે જ વિશેષ કલ્યાણકારી છે માટે તમે એ બાળકને પોતાના મહેલના ભોંયરામાં ગુપ્તરૂપમાં રાખો તે એવું સ્થાન છે કે જ્યાં આગળ કોઇ પણ વ્યક્તિ આવી કે જઇ

॥ मूलम् ॥

मियापुत्ते णं भंते! दारए इओ कालमासे कालं किच्चा कहिं गमिहिइ?, कहिं उववज्जिहिइ? गोयमा! मियापुत्ते दारए बत्तीसं वासाइं परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढगिरिपायमूले सीहकुलंसि सीहत्ताए पच्चायाहिइ, से णं तत्थ सीहो भविस्सइ अहम्मिए जाव साहसिए बहुं पावं जाव समज्जिणइ, समज्जिणित्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसं सागरोवम-ट्ठिइएसु जाव उववज्जिहिइ। से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता सरीसिवेसु उववज्जिहिइ। तत्थ णं कालं किच्चा दोच्चाए पुढवीए

व्यक्ति आ-जा नहीं सकता. अतः वहीं पर गुप्तरूप से इसके खाने-पीने की पूर्ण व्यवस्था रखो, ऐसा करने से भावी संतान स्थिर होगी और इसका भी पालन-पोषण हो जायगा। राजा की इस संमति को स्वीकृत कर, रानीने राजाके द्वारा प्रदर्शित पद्धति के अनुसार ही उस बालक की सब प्रकारकी व्यवस्था कर उसका पालन-पोषण करने लगी। श्रीवीर प्रभु गौतमस्वामी से कहते हैं कि-हे गौतम। यह तुम्हारे प्रश्न का उत्तर है, इससे तुम समझ गये होंगे कि-यह मृगापुत्र पूर्वभव में बांधे हुए चिरन्तन अपने दुश्चीर्ण और दुष्प्रतिक्रान्त अशुभ पाप कर्मों का अशुभ फल भोग रहा है॥ सू० २० ॥

શકે તેમ નથી, તેથી ત્યાં ગુપ્તપણે તેના ખાવા-પીવાની પૂરી વ્યવસ્થા રાખો અને તે પ્રમાણે કરવાથી ભાવી સંતાન પણ સ્થિર થશે, અને આ બાળકનું પણ પાલન-પોષણ થઇ જશે. રાજાની આ પ્રકારની સંમતિનો સ્વીકાર કરીને રાજાએ બતાવેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે જ તે બાળક માટે રાણી તમામ પ્રકારની ગોઠવણ કરીને પાલન-પોષણ કરવા લાગી. શ્રીવીરપ્રભુ ગૌતમસ્વામીને કહે છે કે-હે ગૌતમ! આ પ્રમાણે તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર છે આ ઉપરથી તમે સમજી ગયા હશો કે:-આ મૃગાપુત્ર પૂર્વભવમાં બાંધેલા ચિરન્તન-પુરાતન પોતાના દુશ્ચીર્ણ અને દુષ્પ્રતિક્રાન્ત અશુભ પાપકર્મોનું અશુભ ફળ ભોગવી રહ્યો છે. (સૂ ૨૦)

उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमाइं०, से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता पक्खीसु उववज्जिहिइ, तत्थ वि कालं किच्चा तच्चाए पुढवीए सत्त सागरोवमाइं०, से णं तओ सीहेसु य०, तयाणंतरं चउत्थीए०, उरगो, पचमीए० इत्थी, छट्टीए० मणुओ, अहे सत्तमाए० ।

तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता से जाइं इमाइं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छ–कच्छभ–गाह–मगर-सुंसुमाराऽऽदीणं अद्धतेरसजाइकुलकोडिजोणिपमुहसयसहस्साइं, तत्थ णं एगमेगंसि जोणिविहाणंसि अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइ, उद्दाइत्ता तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइस्सइ ।

से णं तओ उव्वट्टित्ता एवं चउप्पएसु उरपरिसप्पेसु भुयपरिसप्पेसु खहयरेसु चउरिंदिएसु तेइंदिएसु बेइंदिएसु वणप्फइएसु कडुयरुक्खेसु कडुयदुद्धिएसु वाऊसु तेऊसु आऊसु पुढवीसु अणेगसयसहस्सक्खुत्तो०, से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता सुपइट्ठपुरे णयरे गोणत्ताए पच्चायाहिइ ।

से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते अन्नया कयाइं पढमपाउसंसि गंगाए महाणईए खलीणमट्टियं खणमाणे तडीए पल्लिए समाणे कालं गए तत्थेव सुपइट्ठपुरे णयरे सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाइस्सइ ॥ सू० २१ ॥

॥ टीका ॥

मृगापुत्रस्य पूर्वभववृत्तान्तं सर्वं भगवद्वचनादवगत्य गौतमो भगवन्तं पृच्छति–'मियापुत्ते णं भंते !' इत्यादि । 'भंते !' हे भदन्त !=हे भगवन् !

'मियापुत्ते णं' इत्यादि ।

इस प्रकार श्रीगौतमस्वामीने श्रीवीर प्रभु के मुख से

'मियापुत्ते णं' ઇત્યાદિ.

આ પ્રમાણે શ્રીગૌતમસ્વામીએ શ્રીવીરપ્રભુના મુખથી મૃગાપુત્રનાં સમસ્ત પૂર્વ-

मियापुत्ते णं दारए' मृगापुत्रः खलु दारकः 'इओ' इतः=अस्माद् भवात्, 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे=मरणावसरे कालं कृत्वा, 'कहिं गमिहिइ' कुत्र गमिष्यति ?, 'कहिं उववज्जिहिइ' कुत्रोत्पत्स्यते ?, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा!' हे गौतम ! 'मियापुत्ते दारए' मृगापुत्रो दारकः 'बत्तीसं वासाइं' द्वात्रिंशद् वर्षाणि, 'परमाउयं पालइत्ता' परमायुष्कं पालयित्वा 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे=मरणसमये प्राप्ते कालं कृत्वा=मरणं प्राप्य 'इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे' इहैव जंबूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे 'वेयड्ढगिरिपायमूले' वैताढ्यगिरिपादमूले=वैताढ्यनामकपर्वतस्याधोभागसमीपे 'सीहकुलंसि' सिंहकुले 'सीहत्ताए' सिंहतया 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते, 'से णं तत्थ सीहो भविस्सइ' स खलु तत्र सिंहो भविष्यति, कीदृशोऽसौ भविष्यती ? त्याह-'अहम्मिए' अधार्मिकः 'जाव साहसिए' यावत् साहसिकः, अत्र याव-

---

मृगापुत्र का समस्त पूर्वभव का वृत्तान्त जानकर पुनः प्रभु से यह पूछा कि-'भंते' हे भदन्त ! 'मियापुत्ते णं दारए इओ कालमासे कालं किच्चा कहिं गमिहिइ' मृगापुत्र बालक इस भव में काल के अवसर में काल कर कहां जायगा ? 'कहिं उववज्जिहिइ' कहां पर उत्पन्न होगा ?। प्रत्युत्तर में प्रभुने कहा-'गोयमा !' हे गौतम ! 'मियापुत्ते दारए बत्तीसं वासाइं परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे' यह मृगापुत्र बालक बत्तीस वर्ष की उत्कृष्ट आयु का पालन कर स्थिति के क्षय होने पर मर कर इस मध्य जंबूद्वीप के भरत क्षेत्र में 'वेयड्ढगिरिपायमूले' वैताढ्य पर्वत की तलहटी में 'सीहकुलंसि' सिंह के कुलमें 'सीहत्ताए पच्चायाहिइ' सिंह की पर्याय से उत्पन्न होगा। 'से णं तत्थ सीहो भविस्सइ अहम्मिए जाव साहसिए'

ભવનાં વૃત્તાન્તને જાણીને ફરી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું કેઃ—'भंते!' હે ભદન્ત ! 'मियापुत्ते णं दारए इओ कालमासे कालं किच्चा कहिं गमिहिइ' મૃગાપુત્ર બાલક આ ભવમાં મરણ પામીને ક્યાં જશે ?, 'कहिं उववज्जिहिइ' ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? પ્રત્યુત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું-'गोयमा ! હે ગૌતમ ! 'मियापुत्ते दारए बत्तीसंवासाइं परमाउयं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे' આ મૃગાપુત્ર બાળક બત્રીસ વર્ષના ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યનું પાલન કરીને સ્થિતિનો ક્ષય થતાં મરણ પામીને આ મધ્યજંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં 'वेयड्ढगिरिपायमूले' વૈતાઢ્ય પર્વતની તળેટીમાં, 'सीहकुलंसि' સિંહના કુળમાં, 'सीहत्ताए पच्चायाहिइ' સિંહની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થશે, 'से णं तत्थ सीहो भविस्सइ अहम्मिए जाव साहसिए'

च्छब्देन–'सूरे दढप्पहारी' इत्यादि बोध्यम्। एवंविधः स 'वहुं पावं जाव' वहु पापं यावत्, तत्र–वहु=वहुविधं पापं=प्राणातिपातादिलक्षणं, यावत्पदेन–कलिकलुषम्–इत्यस्य संग्रहः, 'समज्जिणइ' समर्जयति, अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याँ 'समज्जिणित्ता' संमर्ज्य=पापकर्मोपार्जनं कृत्वा, 'काल मासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् 'उक्कोसं' उत्कर्षं यथा स्यात्तथा 'सागरोवमट्ठिइएसु जाव' सागरोपमस्थितिकेषु यावत्–'नैरयिकेषु नैरयिकतया' इति संग्रहः, 'उववज्जिहिइ' उपपत्स्यते। 'से णं' स खलु 'तओ अणंतरं' ततोऽनन्तरम्=तत्पश्चात् 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=रत्नप्रभापृथिव्या निर्गत्य 'सरीसिवेसु' सरीसृपेषु=नकुला-

---

वह वहां अधर्मी, शूर, दृढप्रहारी एवं साहसिक सिंह होगा। 'जाव' शब्द से यहां 'सूरे दढप्पहारी' इन पदों का संग्रह किया गया है। 'वहुं पावं जाव समज्जिणइ' यावत् शब्द से यहां पर भी 'कलिकलुसं' इस पद का ग्रहण हुआ है। वह सिंह अपनी पर्याय से अनेक प्रकार के कलिकलुष प्राणातिपातादिरूप पापकर्मों का संचय करेगा। 'समज्जिणित्ता कालमासे कालं किच्चा' उनका संचय कर के कालमास-मृत्यु अवसर में मरकर वह 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसं सागरोवमट्ठिइएसु जाव उववज्जिहिइ' इसी रत्नप्रभा-पृथिवी के एक सागर की उत्कृष्ट स्थितिवाले प्रथम नरकमें नारकीरूपसे उत्पन्न होगा। 'से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता सरीसिवेसु उववज्जिहिइ, तत्थ णं कालं किच्चा दोचाए पुढवीए उक्कोसेण तिन्नि सागरोवमाइं' पश्चात् वह वहां से निकल कर सरीसृप-नकुल आदि योनियों में उत्पन्न

તે ત્યાં અધર્મી, શૂરવીર, દઢપ્રહારી અને સાહસિક સિંહ થશે. 'जाव' શબ્દથી અહીં, 'सूरे दढप्पहारी' આદિપદોનો સંગ્રહ કર્યો છે 'वहुं पावं जाव समज्जिणइ' યાવત શબ્દથી અહીં પણ 'कलिकलुसं' એ પદનુ ગ્રહણ થયું છે, તે સિંહ પોતાના પર્યાયથી અનેક પ્રકારના કલિકલુષ પ્રણાતિપાતાદિરૂપ પાપ કર્મોનો સંચય કરશે 'समज्जिणित्ता कालमासे कालं किच्चा' તેનો સચય કરીને મૃત્યુના અવસરે મરણ પામીને 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसं सागरोवमट्ठिइएसु जाव उववज्जिहिइ' પછી તે જીવ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરની સ્થિતિવાળા પહેલા નરકમા નારકીરૂપે ઉત્પન્ન થશે. 'से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता सरीसिवेसु उववज्जिहिइ, तत्थ णं कालं किच्चा दोचाए पुढवीए उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमाइं' પછી તે ત્યાથી નીકળી સરીસૃપ-નકુલ (નોળીયા) આદિની

दिषु 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते। 'तत्थ णं कालं किच्चा' तत्र खलु कालं कृत्वा 'दोच्चाए पुढवीए' द्वितीयस्यां पृथिव्याम्, 'उक्कोसेणं तिन्नि सागरोवमाइं' उत्कर्षेण त्रीणि सागरोपमानि स्थितिं प्राप्स्यति। 'से णं तओ अणंतरं' स खलु ततोऽनन्तरम् 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=द्वितीयस्याः पृथिव्या निर्गत्य 'पक्खीसु उववज्जिहिइ' पक्षिषूत्पत्स्यते। 'तत्थ वि कालं किच्चा' तत्रापि कालं कृत्वा 'तच्चाए पुढवीए' तृतीयस्यां पृथिव्यां 'सत्त सागरोवमाइं०' सप्त सागरोपमानि स्थितिं प्राप्स्यति। 'से णं' स खलु 'तओ' ततः=तत्पश्चात् 'सीहेसु य०' सिंहेसु चोत्पत्स्यते। 'तयाणंतरं' तदनन्तरं 'चउत्थीए०' चतुर्थ्यां पृथिव्यां नैरयिकेषु नैरयिकतयोत्पत्स्यते। तत उद्वृत्य 'उरगो' उरगः=सर्पो भविष्यति। तत्रापि कालं कृत्वा 'पंचमीए' पञ्चम्यां पृथिव्यां नैरयिके-

होगा। पश्चात् वहां की स्थिति के क्षय होने पर वह द्वितीय नरक कि जहां पर तीन सागर की उत्कृष्ट स्थिति है, उसमें जन्म धारण करेगा, फिर 'से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता पक्खीसु उववज्जिहिइ' वह वहां से निकलकर पक्षियों के कुल में उत्पन्न होगा। 'तत्थ वि कालं किच्चा तच्चाए पुढवीए सत्त सागरोवमाइं० से णं तओ सीहेसु य०, तयाणंतरं चउत्थीए०, उरगो०, पंचमीए०, इत्थी, छट्ठीए०, मणुओ, अहे सत्तमाए०' वहां से मर कर सातसागर की उत्कृष्ट-स्थितिवाले तृतीय नरक में, वहां से निकल कर तिर्यग्गति में सिंह की पर्याय में, वहां से मर कर दस सागर की उत्कृष्ट स्थितिवाले चतुर्थनरक में, वहां से अपने समय में मर कर सर्पपर्याय में, वहां से मर कर फिर सत्रह (१७) सागर की उत्कृष्ट स्थितिवाले पंचम नरक में, वहां

યોનિઓમા ઉત્પન્ન થશે પછી ત્યાની સ્થિતિનો ક્ષય કરીને તે બીજા નરકમા જ્યાં આગળ ત્રણ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે, તેમાં જન્મ ધારણ કરશે પછી 'से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता पक्खीसु उववज्जिहिइ' તે ત્યાથી નીકળીને પક્ષીઓના કુળમા ઉત્પન્ન થશે. 'तत्थवि कालं किच्चा तच्चाए पुढवीए सत्त सागरोवमाइं०, से णं तओ सीहेसु य०, तयाणंतरं चउत्थीए०, उरगो, पंचमीए०. इत्थी, छट्ठीए० मणुओ, अहे सत्तमाए०' પછી ત્યાંથી નીકળીને તિર્યંચ ગતિમાં સિંહની પર્યાયમા મરણ પામીને સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ-વાળા ત્રીજા નરકમા, ત્યાથી નીકળીને તિર્યંચ ગતિમા સિંહની પર્યાયમા, ત્યાંથી મરણ પામીને દસ સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ-વાળા ચોથા નરકમા, ત્યાંની તે સ્થિતિ પૂરી કરીને સર્પપર્યાયમાં. ત્યાંથી મરણ પામીને ફરી સત્તર (૧૭) સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ-

पूत्पत्स्यते। तत उद्वृत्य स खलु 'इत्थी' स्त्री भविष्यति। तत्रापि कालं कृत्वा 'छट्ठीए' षष्ठ्यां पृथिव्यां नैरयिकेषूत्पत्स्यते। तत उद्वृत्य स खलु 'मणुओ' मनुजः=मनुष्यो भविष्यति, तत्रापि कालं कृत्वा 'अहेसत्तमाए' अधःसप्तम्यां पृथिव्यां नैरयिकेषु नैरयिकतयोत्पत्स्यते।

'तओ अणंतरं' ततोऽनन्तरम् 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=अधःसप्तम्याः पृथिव्या निर्गत्येत्यर्थः, 'से' स मृगापुत्रदारकजीवः, 'जाइं इमाइं' यानि इमानि 'जलयर-पंचिंदिय-तिरिक्खजोणियाणं मच्छ-कच्छभ-गाह-मगर-सुंसुमारादीणं' जलचरपञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां मत्स्यकच्छपग्राहमकरसुंसुमारादीनां 'अद्धतेरसजाइकुलकोडिजोणिपमुहसयसहस्साइं' अर्धत्रयोदशजातिकुलकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि--जातौ=पञ्चेन्द्रियजातौ कुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि=योनिद्वारकाणि तेषां यानि शतसहस्राणि=लक्षाणि तानि, अर्धत्रयोदश च तानि जातिकुलकोटीयोनिप्रमुखशतसहस्राणि च—अर्द्धत्रयोदशजातिकुलकुकोटियोनिप्रमुखशतसहस्राणि—पञ्चेन्द्रियजातौ सार्धद्वादशलक्षकुलकोटीः प्राप्स्यति। 'तत्थ णं' तत्र खलु

से मर कर स्त्रीपर्यायमें, वहां से पश्चात् मर कर बाईस सागर की उत्कृष्ट स्थितियुक्त छठवें नरकमें, वहां से निकलकर मनुष्य पर्याय में, और अन्त में वहां से भी मर कर तेतीस (३३) सागर की उत्कृष्ट स्थितिवाले सातवें नरक मे उत्पन्न होगा। 'तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता से जाइं इमाइं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छ-कच्छभ-गाह-मगर-सुंसुमारादीणं अद्धतेरसजाइकुलकोडिजोणिपमुहसयसहस्साइं' पश्चात् वहां से निकल कर वह मृगापुत्र का जीव पंचेन्द्रिय-तिर्यंचों के भेदस्वरूप जलचर-मत्स्य, कच्छप, ग्राह मगर और सुंसुमार आदि तिर्यंचगति-नामकर्मविशिष्ट तिर्यञ्च जीवों की पञ्चेन्द्रियजातिमें -जो साढ़े बारह (१२॥) लाख कुलकोटि हैं उनमें-उत्पन्न होगा।

સ્થિતિવાળા પાંચમા નરકમાં, ત્યાંની સ્થિતિ પૂરી કરીને સ્ત્રીપર્યાયમાં, ત્યાંથી મરણ પામીને બાવીસ (૨૨) સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિ-વાળા છઠ્ઠા નરકમાં, ત્યાંથી નીકળીને મનુષ્ય પર્યાયમાં અને અન્તમાં ત્યાંથી મરણ પામીને તેત્રીસ (૩૩) સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ-સ્થિતિવાળા સાતમા નરકમાં ઉત્પન્ન થશે 'तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता से जाइं इमाइं जलयरपंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं मच्छ--कच्छभ--गाह--मगर--सुंसुमारादीणं अद्धतेरसजाइकुलकोडिजोणिपमुहसयसहस्साइं' પછી ત્યાંથી નીકળીને તે મૃગાપુત્રનો જીવ પચેન્દ્રિય તિર્યંચોના ભેદ-સ્વરૂપ જલચર, મચ્છ, કાચબો, ગ્રાહ, મગર અને સુંસુમાર આદિ તિર્યંચગતિનામકર્મવિશિષ્ટ તિર્યંચ જીવોની પચેન્દ્રિયજાતિમાં કે

'एगमेगंसि' एकैकस्मिन् 'जोणिविहाणंसि' योनिविधाने=योनिभेदे 'अणेगसयसहस्सक्खुत्तो' अनेकशतसहस्रकृत्वः=अनेकलक्षवारम् 'उद्दाइ' अवद्राति=म्रियते, 'उद्दाइत्ता' अवद्राय=मृत्वा 'तत्थेव' तत्रैव 'भुज्जो२,' भूयो भूयः=पुनःपुनः, 'पच्चायाइस्सइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते। 'से ण' स खलु 'तओ' ततः 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=निर्गत्य, एवं 'चउप्पएसु' चतुष्पदेषु गवादिषु 'उरपरिसप्पेसु' उरःपरिसर्पेसु=उरगेषु-सर्पादिषु 'भुयपरिसप्पेसु' भुजपरिसर्पेषु=भुजगामिषु नकुलगोधिकादिषु 'खहयरेसु' खचरेषु=गगनचरेषु पक्षिषु, 'चउरिंदिएसु' चतुरिन्द्रियेषु, 'तेइंदिएसु' त्रीन्द्रियेषु, 'बेइंदिएसु' द्वीन्द्रियेषु, 'वणप्फइएसु' वनस्पतिकेषु, 'कडुयरुक्खेसु' कटुकवृक्षेषु, 'कडुयदुद्धिएसु' कटुकदुग्धकेषु=अर्कादिषु, 'वाऊसु' वायुषु, 'तेऊसु' तेजस्सु, 'आऊसु' अप्सु, 'पुढवीसु' पृथिवीषु 'अणेगसयसहस्सखुत्तो०' अनेकशसहस्रकृत्वः=अनेक-

---

'तत्थ णं एगमेगंसि जोणिविहाणंसि अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता२ तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइस्सइ' उनमें एक२ **योनि के भेद में लाखों बार जन्म-मरण करेगा।** 'से णं तओ उव्वट्टित्ता एवं चउप्पएसु, उरपरिसप्पेसु, भुयपरिसप्पेसु, खहयरेसु, चउरिंदिएसु, तेइंदिएसु, वेइंदिएसु, वणप्फइएसु, कडुयदुद्धिएसु, वाऊ०, तेऊ०, आऊ०, पुढवीसु, अणेगसयसहस्सखुत्तो' **पश्चात् वहांसे निकल कर वह चतुष्पद-गाय आदि तिर्यंचों में, उरपरिसर्प-सर्पादिकों में, भुजपरिसर्प-नकुल गोह आदिकों में, खचर-पक्षियों में, चतुरिन्द्रियों मे, तेइन्द्रियों में, द्वीन्द्रिय जीवों में और एकेन्द्रिय वनस्पतिकाय कटुकवृक्षों में, कटुकदुग्धवाले आकडा आदि वृक्षों में, वायुकाय मे, तेजस्काय में, अप्काय में, और पृथिवीकाय में लाखोंवार उत्पन्न होगा।** 'से णं तओ अणतरं उव्वट्टिता सुपइट्ठपुरे णयरे

જેના સાડાબાર લાખ (૧૨ાા) કુલકોટી છે તેમા, ઉત્પન્ન થશે 'तत्थ णं एगमेगंसि जोणिविहाणंसि अणेगसयसहस्सखुत्तो उद्दाइत्ता२ तत्थेव भुज्जो भुज्जो पच्चायाइस्सइ' તેમાં એક એક યોનિના ભેદમા લાખો વાર જન્મ અને મરણ કરશે 'से णं तओ उव्वट्टित्ता एवं चउप्पएसु, उरपरिसप्पेसु, भुयपरिसप्पेसु, खहयरेसु, चउरिंदिएसु, तेइंदिएसु, वेइंदिएसु, वणप्फइएसु, कडुयरुक्खेसु, कडुयदुद्धिएसु वाऊ०, तेऊ, आउ०, पुढवीसु, अणेगसयसहस्सखुत्तो' પછી ત્યાંથી નીકળીને તે જીવ ચતુષ્પદ-ગાય આદિ તિર્યંચોમાં, ઉરપરિસર્પ-સર્પાદિકોમા, ભુજપરિસર્પ-નોળીઆ-ઘો આદિમાં, ખેચર-પક્ષિયોમાં, ચતુરિન્દ્રિયોમા, તેઇન્દ્રિયોમા, દ્વીન્દ્રિય જીવોમા અને એકેન્દ્રિય વનસ્પતિકાયિક કટુક વૃક્ષોમાં, કટુકદૂધવાળા-આકડા આદિ વૃક્ષોમાં, વાયુકાયમા, અગ્નિ-કાયમા, અપ્કાયમા અને પૃથિવીકાયમા લાખોવાર ઉત્પન્ન થશે. 'से णं तओ अणंतरं

लक्षवारम् उत्पत्स्यते। 'से णं' स खलु 'तओ अणंतरं' ततोऽनन्तरम् 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=निर्गत्य 'सुपइट्ठपुरे णयरे' सुप्रतिष्ठपुरे नगरे, 'गोणत्ताए' गोत्वेन=वृषभत्वेन-बलीवर्दतयेत्यर्थः, 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते।

'से णं तत्थ' स खलु तत्र 'उम्मुक्कबालभावे' उन्मुक्तबालभावः=बाल्यावस्थामतिक्रान्तः, 'जोव्वणगमणुपत्ते' यौवनकमनुप्राप्तः=तारुण्यमुपागतः, 'अन्नया कयाइं' अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'पढमपाउसंसि' प्रथमप्रावृषि=प्रथमवर्षाकाले, 'गंगाए महाणईए' गङ्गाया महानद्याः 'खलीणमट्टियं' खलीनमृत्तिकां-खलीनं=नदीतटं तस्य या मृत्तिका ताम्, 'खणमाणे' खनन्=उत्खनन् 'तडीए' तटयां, पतितायामिति शेषः, 'पेल्लिए समाणे' पीडितः सन् 'कालं गए' कालं गतः=मृतः। तत्पश्चात् 'तत्थेव' तत्रैव 'सुपइट्ठपुरे' सुप्रतिष्ठपुरे=सुप्रतिष्ठपुरनामके 'णयरे' नगरे 'सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए' श्रेष्ठिकुले पुत्रतया 'पच्चायाइस्सइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते ॥ सू० २१ ॥

गोणत्ताए पच्चायाहिइ' पश्चात् वहां से निकलकर वह सुप्रतिष्ठितपुर नगरमें गोण-बेलरूप से उत्पन्न होगा। 'से णं तत्थ' वहां पर वह 'उम्मुक्कबालभावे' बाल्यावस्था को छोडकर 'जोव्वणगमणुपत्ते' जब यौवन अवस्थाको प्राप्त करेगा, तब 'अन्नया कयाइं' कोई एक समय 'पढमपाउसंसि' प्राथमिक वर्षकाल में गंगाए महाणईए' गंगामहानदी 'के खलीणमट्टियं खणमाणे तडीए पेल्लिए समाणे कालं गए' तीर की मिट्टी को अपने सींगों से खोदेगा और खोदते२ जब तट उस पर गिर पडेगा तब उसके नीचे दब जाने से उसकी मृत्यु हो जायगी, और मर कर वह 'तत्थेव सुपइट्ठपुरे णयरे सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाइस्सइ' वहीं पर सुप्रतिष्ठपुर नगर में किसी एक श्रेष्ठी-सेठ के घरमें पुत्ररूप से उत्पन्न होगा।

उव्वट्टित्ता सुपइट्ठपुरे णयरे गोणत्ताए पच्चायाहिइ' પછી ત્યાંથી નીકળીને તે સુપ્રતિષ્ઠપુર નગરમાં ગોણ-સાઢ-બળદ-રૂપથી ઉત્પન્ન થશે. 'से णं तत्थ' ત્યા તે 'उम्मुक्कबालभावे' બાલ્યાવસ્થાને પૂરી કરીને 'जोव्वणगमणुपत्ते' જ્યારે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે 'अन्नया कयाइं' કોઈ એક સમય 'पढमपाउसंसि' પ્રાથમિક વર્ષાકાલમાં 'गंगाए महाणईए' ગગા મહાનદીના 'खलीणमट्टियं खणमाणे तडीए पेल्लिए समाणे कालं गए' તીરની માટીને પોતાના શીગડાથી ખોદશે, અને ખોદતા ખોદતાં તે તેના ઉપર પડી જશે, અને તેના પર માટી પડવાથી તે દબાઇ જશે, તેથી તેનું મૃત્યુ થશે, અને તે મરણ પામીને 'तत्थेव सुपइट्ठपुरे णयरे सेट्ठिकुलंसि

भावार्थ—श्रमण भगवान महावीर के श्रीमुख से मृगापुत्र का समस्त पूर्वभवीय वृत्तान्त यथावत् जानकर श्रीगौतमस्वामीने उनसे फिर यह प्रश्न किया कि–हे प्रभो! आप यह और प्रकट करने की कृपा करें कि वह मृगापुत्र मरकर कहां उत्पन्न होगा?, तब प्रभुने गौतमस्वामीके इस प्रश्न का उत्तर देते हुए इस प्रकार कहा कि–हे गौतम! वह मृगापुत्र अपनी उत्कृष्ट बत्तीस (३२) वर्ष की आयु को समाप्त कर जब इस पर्याय का परित्याग करेगा, तब वह सर्वप्रथम इस जंबूद्वीपस्थित भरतक्षेत्रान्तर्गत वैताढ्य पर्वत की तलहटी में सिंह की पर्याय को धारण करेगा। उसमें वह अपनी अधार्मिक, शौर्यविशिष्ट, दृढप्रहारकारी एव साहसिक प्रवृत्ति से अनेक प्रकार के अशुभतम प्राणातिपातादिरूप पापकर्मों का उपार्जन करेगा। उसके प्रभाव से अपनी आयु के परिसमाप्त होते ही यह मरकर प्रथम नरक का नैरयिक होगा, वहां की १ सागर की स्थिति समाप्त कर, वहां से निकल कर यह तिर्यंच-पर्याय में सरीसृप-आदि जीवों की पर्याय को धारण कर, और मर कर द्वितीय नरकका नैरयिक होगा। वहां की तीन सागर की स्थिति

पुत्तत्ताए पच्चायाइस्सइ' त्या सुप्रतिष्ठपुर नगरमा कोई એક શેઠના ઘેર પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થશે

ભાવાર્થ—શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના મુખથી મૃગાપુત્રના તમામ પૂર્વ-ભવના વૃત્તાન્તને યથાવત્ જાણીને શ્રીગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને ફરીથી આ પ્રશ્ન કર્યો કે —હે પ્રભો ! આપ એ પણ જણાવવાની કૃપા કરો કે તે મૃગાપુત્ર મરણ પામી કયા ઉત્પન્ન થશે ? ત્યારે પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા આ પ્રમાણે કહ્યુ કે —હે ગૌતમ ! તે મૃગાપુત્ર પોતાનું ઉત્કૃષ્ટ બત્રીશ (૩૨) વર્ષનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને જ્યારે તે પર્યાયનો ત્યાગ કરશે, ત્યારે તે સૌથી પ્રથમ આ જમ્બૂદ્વીપમા રહેલ ભરતક્ષેત્રની અદરના વૈતાઢય પર્વતની તળેટી મા સિંહની પર્યાયને ધારણ કરશે, તેમા તે પોતાની અધાર્મિક, શૌર્યવિશિષ્ટ, દૃઢપ્રહારકારી, સાહસિક પ્રવૃત્તિથી અનેક પ્રકારનાં અશુભતમ પ્રાણાતિપાતાદિરૂપ પાપ-કર્મોનું ઉપાર્જન કરશે તેના પ્રભાવથી પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મરણ પામી પ્રથમ નરકનો નારકી થશે ત્યાની એક ૧ સાગરની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને, ત્યાથી નીકળીને પાછો તે તિર્યંચ-પર્યાયમા સરીસૃપ આદિ જીવોની પર્યાયને ધારણ કરશે, પછી ત્યાંથી મરણ પામીને બીજા નરકમા નારકી થશે, ત્યાની ત્રણ સાગરની

भोगकर जब वहां से निकलेगा तब फिर से यह पक्षियों के कुल में पक्षीरूप से जन्मेगा। यहां की प्राप्त स्थिति भोगकर, फिर मर कर तृतीय नरक में जायगा। वहां की सातसागर की उत्कृष्ट स्थिति की समाप्ति कर, मर कर वहां से पुनरपि सिंह के भव को प्राप्त करेगा। यहां से मरकर चतुर्थनरक, कि जहां १० सागर की उत्कृष्ट स्थिति है उसमें नैरयिक का जीव होगा। वहां से मर कर १७ सागर की पांचवें नरककी स्थिति को और वहां के दुःखों को भोगते२ आयुष्य को समाप्त कर के निकल कर स्त्रीपर्याय में आयेगा। यहां मर कर छठे नरक की २२ सागर की स्थिति को वहां नारकी की पर्याय लेकर समाप्त कर, वहॉ से निकल फिर मानव पर्याय को पा, सातवें नरक का नैरयिक होगा, जहां ३३ सागर तक यह अनंत अपार कष्टों का भोक्ता बनेगा। सप्तम नरक की ३३ सागरप्रमाण स्थिति को भोगकर यह वहां से निकल जलचर-पंचेन्द्रिय-तिर्यञ्चों में साढे बारह (१२॥) लाख कुलकोडि की अनेक योनियों में लाखों बार जन्म-मरण कर, चतुष्पद-गाय आदि की पर्याय में, उरपरिसर्प-आदिकों में, चतुरिन्द्रिय जीवों में, तेइन्द्रिय जीवों में, द्वीन्द्रिय जीवों में और एकेन्द्रियजीव-वनस्पति-

---

સ્થિતિ ભોગવીને અને ત્યાંથી નીકળીને તે પક્ષિયોના કુળમાં પક્ષીરૂપથી જન્મ પામશે. ત્યાંની પ્રાપ્ત સ્થિતિ ભોગવીને, મરણ પામીને ત્રીજા નરકમાં જશે ત્યાં સાત ૭ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પૂર્ણ કરી. મરણ પામીને ત્યાંથી ફરી પણ સિંહના ભવમાં આવશે. ત્યાંથી મરણ પામીને ચોથું નરક કે જ્યાં દસ ૧૦ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ છે તેમાં નારકીનો જીવ થશે. તે સ્થિતિ પૂર્ણ થતાંજ તે સર્પની યોનિમાં જન્મ પામશે. ત્યાંથી મરણ પામીને સત્તર (૧૭) સાગરની પાંચમા નરકની સ્થિતિ વડે ત્યાંના દુઃખોને ભોગવીને આયુષ્યને સમાપ્ત કરતાં મરણ પામીને પછી સ્ત્રીપર્યાયમાં આવશે. ત્યાંથી મરણ પામીને છઠ્ઠા નરકની ૨૨ બાવીસ સાગરની સ્થિતિને નારકી જીવ પણે સમાપ્ત કરીને ત્યાંથી નીકળીને મનુષ્યપર્યાયને પામીને સાતમા નરકમાં નારકી જીવ થશે, જ્યાં ૩૩ તેત્રીશ સાગર સુધી અનંત-અપાર કષ્ટોને ભોગવશે. સાતમા નરકની તેત્રીશ-સાગરપ્રમાણ સ્થિતિને ભોગવીને તે ત્યાંથી નીકળીને જલચર-પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોમાં સાડા બાર લાખ (૧૨॥) કુલકોટીની અનેક યોનિયોમાં લાખો વાર જન્મ-મરણ કરીને ચતુષ્પદ-ગાય આદિની પર્યાયમાં, ઉરપરિસર્પ આદિમાં, ચતુરિન્દ્રિય જીવોમાં, તેઇંદ્રિય જીવોમાં, દ્વીન્દ્રિય જીવોમાં અને એકેન્દ્રિય જીવ-

॥ मूलम् ॥

से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयमेत्ते जोव्वणगमणुपत्ते तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म मुंडे भवित्ता अगाराओ अणगारियं पव्वइस्सइ। से णं तत्थ अणगारे भविस्सइ–ईरियासमिए जाव गुत्त बंभयारी।

से णं तत्थ बहूइं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते कालमासे कालं किच्चा सोहम्मे कप्पे देवत्ताए उववज्जिहिइ। से णं तओ अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे जाइं कुलाइं भवंति अड्ढाइं जहा दढपइन्ने सा चेव वत्तव्वया, कलाओ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ।

एवं खलु जंबू! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुह-विवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि ॥सू० २२॥

विवागसुए दुहविवागाणं मिगापुत्तीयं णामं पढमं अज्झयण समत्तं ॥ १ ॥

काय में, कटुकवृक्षों में, कटुकक्षीरवाले अर्क आदि वृक्षों में, वायुकाय में, तैजसकाय में, अप्काय एवं पृथिवीकाय में लाखों वार जन्म-मरण करेगा। पश्चात् सुप्रतिष्ठितपुर नामक नगर में वह एक मदोन्मत्त सांढ होगा। यह सांढ जब अपनी वाल्यावस्था को व्यतीत कर अपनी पूर्ण जवानी के जोशमें चढ़ेगा तब गंगानदी के तट की मिट्टी को सींगों द्वारा खोदेगा। उस नदी का तट उस पर गिर पडेगा, इससे वह मर कर उसी नगर में किसी एक सेठ के यहां पुत्र होगा॥ सू० २१ ॥

વનસ્પતિ કાયમા, કટુક વૃક્ષોમા, કટુકદૂધવાળા આકડા આદિ વૃક્ષોમાં, વાયુકાયમાં, તૈજસકાયમા, અપ્કાયમાં, અને પૃથિવીકાયમા પણ લાખો વાર જન્મ-મરણ કરશે પછીથી સુપ્રતિષ્ઠિતપુર નામના નગરમા તે એક મન્દોમત્ત સાંઢ થશે તે સાઢ જ્યારે પોતાની બાલ્યાવસ્થાને પૂરી કરીને પોતાની પૂરી જુવાનીના જોશમા ચઢશે ત્યારે ગ ગા નદીના કાંઠે તે કાંઠાની માટીને શીગડા દ્વારા ખોદશે, ત્યારે તે નદીનો કાંઠો તેના ઉપર પડશે, તેથી મરણ પામીને તે જ નગરમાં કોઇ એક શેઠના ઘેર પુત્રરૂપે જન્મ પામશે (સૂ૦ ૨૧)

टीका

'से णं' इत्यादि। 'से णं' स खलु 'उम्मुक्कबालभावे' उन्मुक्तबालभावः=बाल्यावस्थामतिक्रान्तः, 'विण्णायपरिणयमेत्ते' विज्ञातपरिणतमात्रः-विज्ञातम्=विज्ञानं-विशिष्टं ज्ञातं, तत् परिणतमात्रं यस्य स तथा, परिपक्वविज्ञान इत्यर्थः, 'जोव्वणगमणुपत्ते' यौवनकमनुप्राप्तः, 'तहारूवाणं थेराणं अंतिए' तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके 'धम्मं' धर्मं 'सोच्चा निसम्म मुंडे भवित्ता' श्रुत्वा निशम्य मुण्डो भूत्वा, 'अगाराओ' अगारात् अगारं=गृहं परित्यज्येत्यर्थः, 'अणगारियं पव्वइस्सइ' अनगारितां प्रव्रजिष्यति=साधुत्वं प्राप्स्यति। 'से णं तत्थ अणगारे भविस्सइ' स खलु तत्र अनगारो भविष्यति। कीदृशः? इत्याह-'ईरियासमिए' ईर्यासमितः=विवेकपूर्वकगमनवान् 'जाव' यावद् 'गुत्त बंभयारी' गुप्त ब्रह्मचारी=पूर्ण ब्रह्मचर्यपालकः 'से णं तत्थ बहूइं वासाइं' स खलु तत्र बहूनि

'से णं तत्थ' इत्यादि।

'से णं तत्थ' वह पुत्र, वहां 'उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयमेत्ते जोव्वणगमणुपत्ते' कौमार-अवस्था बीत जाने पर परिपक्वविज्ञानवाला हो, जब यौवन-अवस्था में प्राप्त होगा, तब 'तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' तथारूप स्थविर आचार्यों के समीप धर्म का श्रवण और उसे हृदय में धारण कर 'मुंडे भवित्ता' मुंडित हो 'अगाराओ' गृहका परित्याग करके 'अणगारियं पव्वइस्सइ' अनगार-अवस्था को अंगीकार करेगा। 'से णं तत्थ अणगारे भविस्सइ, ईरियासमिए जाव बंभयारी' वह मुनि पांच समिति और तीन गुप्ति का आराधक और गुप्त ब्रह्मचारी होगा। 'से णं तत्थ बहूइं वासाइं सामण्णपरियागं पाउणित्ता' वह उस अवस्था में अनेक वर्षों तक उस श्रमणपर्याय का-

---

'से णं तत्थ०' ઇત્યાદિ

'से णं तत्थ' તે પુત્ર ત્યાં 'उम्मुक्कबालभावे विण्णायपरिणयमेत्ते जोव्वणगमणुपत्ते' બાલ્યાવસ્થા પૂરી થયા પછી પરિપકવ-વિજ્ઞાનવાળા થઇને જ્યારે યુવાન-અવસ્થામા આવશે, ત્યારે 'तहारूवाणं थेराणं अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' તથારૂપ સ્થવિર આચાર્યોની પાસે જઇ ધર્મને સાભળી, તે ધર્મને હૃદયમાં ધારણ કરીને 'मुंडे भवित्ता' મુડિત થઇને 'अगाराओ' ઘરનો પરિત્યાગ કરીને 'अणगारियं पव्वइस्सइ' અણગાર (સાધુ)-અવસ્થાને અંગીકાર કરશે. 'से णं तत्थ अणगारे भविस्सइ ईरियासमिए जाव बंभयारी' પછી તે મુનિ પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિના આરાધક અને ગુપ્તબ્રહ્મચારી થશે. 'से णं तत्थ बहूइं वासाइं साम-

वर्षाणि 'सामण्णपरियागं' श्रामण्यपर्यायं=संयमपर्यायं 'पाउणित्ता' पालयित्वा, 'आलोइयपडिक्कंते' आलोचितप्रतिक्रान्तः—आलोचितं=गुरवे निवेदितं यदतिचारजातं तत् प्रतिक्रान्तं=गुरूपदिष्टप्रायश्चित्तेन पुनरकरणप्रतिज्ञया विशोधितं येन स तथा, 'समाहिपत्ते' समाधिप्राप्तः—समाधिं=शुभध्यानम् प्राप्तः=उपगतः, 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे=प्रथमे देवलोके, 'देवत्ताए' देवत्वेन 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते। 'से णं तओ अणंतरं चयं' स खलु ततोऽनन्तरं चयं=शरीरं—देवदेहमित्यर्थः, 'चइत्ता' त्यक्त्वा, 'महाविदेहे वासे' महाविदेहे वर्षे=महाविदेहक्षेत्रे 'जाइं कुलाइं भवंति' यानि कुलानि भवन्ति 'अड्ढाइं' आढ्यानि, तेषां खलु अन्यतरस्मिन् कुले पुत्रतयोत्पत्स्यते। 'जहा दढपइन्ने' यथा दृढप्रतिज्ञः—औपपातिकसूत्रे यथा दृढप्रतिज्ञनामको भव्यो वर्णितस्तथाऽयमपि वाच्य इत्यर्थः। 'सा चेव वत्तव्वया' सैव वक्तव्यता—या दृढ-

---

संयमभाव का—पालन कर, 'आलोइयपडिक्कंते' अपने लगे हुए अतिचारों को गुरुदेव से निवेदन कर, और उनके द्वारा कथित शुद्धि के अनुसार फिर नहीं करने की प्रतिज्ञा से उनका संशोधन कर, 'समाहिपत्ते' शुभ—ध्यानरूप समाधि में लवलीन हो, 'कालमासे कालं किच्चा' अपने आयुकर्म की स्थिति पूर्ण होने पर काल कर वहां से 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्म—नामक प्रथम देवलोक में 'देवत्ताए उववज्जिहिइ' देवरूप में उत्पन्न होगा। 'से णं तओ अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे जाइं कुलाइं भवंति अड्ढाइं जहा दढपइन्ने सा चेव वत्तव्वया, कलाओ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ' पश्चात् अपनी पूर्ण आयु का परिभोग कर उस देवपर्याय का परित्याग कर वह वहां से च्यवकर, महा-

---

ण्णपरियागं पाउणित्ता' ते मुनि—અવસ્થામાં અનેક વર્ષો સુધી શ્રમણ—પર્યાય—સંયમભાવને પાળીને, 'आलोइयपडिक्कंते' પોતાને લાગેલા અતિચારોને ગુરુદેવ પાસે નિવેદન કરી, અને તેમણે કહેલી શુદ્ધિને અનુસરીને ફરીથી અતિચાર નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞાથી તેનું સંશોધન કરી 'समाहिपत्ते' શુભધ્યાનરૂપ સમાધિમાં તલ્લીન થઈ, 'कालमासे कालं किच्चा', અને પોતાના આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ પૂર્ણ થતા મરણ પામીને ત્યાથી 'सोहम्मे कप्पे' સૌધર્મ નામના પ્રથમ દેવલોકમા 'देवत्ताए उववज्जिहिइ' દેવરૂપમાં ઉત્પન્ન થશે 'से णं तओ अणंतरं चयं चइत्ता महाविदेहे वासे जाइं कुलाइं भवति अड्ढाइं जहा दढपइन्ने सा चेव वत्तव्वया कलाओ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ' પછી પોતાના પૂર્ણ આયુષ્યને ભોગવીને તે દેવપર્યાયનો ત્યાગ કરી, ત્યાંથી ચવીને, મહાવિદેહક્ષેત્રમાં

प्रतिज्ञस्य वक्तव्यता=वर्णनं, सैवास्यापि वक्तव्यतेत्यर्थः। तामेव स्मारयन्नाह- 'कलाओ' इति। 'कलाओ' कलाः, काः ? द्वासप्ततिसंख्यकाः कला स्तेन ग्रहीष्यन्ते, यथा दृढप्रतिज्ञेन गृहीता इति भावः। 'जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ' यावत् सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति, इति भावः, अत्र यावच्छब्देन सर्वं चरित्रं वाच्यम्। सेत्स्यति, भोत्स्यते, मोक्ष्यते, परिनिर्वास्यति–इत्येषां संग्रहः। तत्र सेत्स्यति=सिद्धो भविष्यति–कृतकृत्यो भविष्यति, भोत्स्यते=केवलज्ञानेन सर्वं ज्ञेयं ज्ञास्यति, मोक्ष्यते=सकलकर्मबन्धाद् विमुक्तो भविष्यति, परिनिर्वास्यति=पारमार्थिकसुखं प्राप्स्यति। सर्वदुःखानाम् अन्तं=नाशं करिष्यति ।

विदेह क्षेत्र में जो भी समृद्धिशाली कुल हैं उनमें से किसी एक कुल में पुत्रपने उत्पन्न होगा। औपपातिक सूत्र में जिस प्रकार से दृढप्रतिज्ञ का वर्णन किया गया है ठीक उसी प्रकार से इसे भी समझना चाहिये। 'कलाओ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ' यही बात इन पदों से सूत्रकारने स्पष्ट की है कि जिस प्रकार दृढप्रतिज्ञ ७२ कलाओं में प्रवीण था उसी प्रकार से यह भी उनमें निपुणमति होगा, वह जिस प्रकार समस्त कर्मों का अन्त करने वाला हुआ, यह भी उसी प्रकार होगा। यावत् शब्द से 'सेत्स्यति भोत्स्यते, मोक्ष्यते, परिनिर्वास्यति' इन पदों का ग्रहण है, इनका अर्थ इस प्रकार है–'सेत्स्यति' वह सिद्ध–कृतकृत्य होगा, 'भोत्स्यते' केवल ज्ञान से समस्त ज्ञेयों का ज्ञाता होगा, 'मोक्ष्यते' समस्त कर्मों के बन्धन से सर्वथा मुक्त होगा, 'परिनिर्वास्यति' पारमार्थिक आत्मिक अनन्त अव्याबाध सुखों को प्राप्त करेगा, 'सर्वदुःखानाम् अन्तं करिष्यति' इस

જે સમૃદ્ધિશાલી કુળ છે તમાંના કોઇ પણ એક કુળમા પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થશે ઔપપાતિક સૂત્રમાં જે પ્રમાણે દૃઢપ્રતિજ્ઞનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, બરાબર તેજ પ્રમાણે અહીં પણ સમજવું જોઇએ. 'कलाओ जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिस्सइ' એજ વાત, આ પદોથી સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કરી છે કે.–જે પ્રમાણે દૃઢપ્રતિજ્ઞ બહોંતેર (૭૨) કલાઓમા પ્રવીણ હતો તે પ્રમાણે આ પણ તેમાં નિપુણબુદ્ધિવાળો થશે, તે જે પ્રમાણે સમસ્ત કર્મોનો અન્ત કરનાર થયો તે જ પ્રમાણે આ પણ થશે. 'यावत्' શબ્દથી 'सेत्स्यति, भोत्स्यते, मोक्ष्यते, परिनिर्वास्यति' એ પદોનુ ગ્રહણ કરવાનું છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે– તે સિદ્ધ–કૃતકૃત્ય થશે, કેવળજ્ઞાનથી જાણવા યોગ્ય સમસ્ત પદાર્થોનો જાણકાર થશે, સમસ્ત કર્મોના બન્ધનથી સર્વથા મુક્ત થશે, પારમાર્થિક આત્મિક અવ્યાબાધ સુખોને પ્રાપ્ત કરશે, 'सर्वदुःखानाम् अन्तं करिष्यति'

श्री सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनमाह-'एवं खलु जंबू !' इत्यादि । 'एवं खलु जंबू !' एवं खलु हे जम्बूः ! 'समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं' श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिगतिस्थानं संप्राप्तेन 'दुहविवागाणं' दुःखविपाकानां=दुःखविपाकनामकस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्येत्यर्थः, 'पढमस्स अज्झयणस्स' प्रथमस्याध्ययनस्य 'अयमट्ठे' अयमर्थः-मृगापुत्रस्यातीतवर्तमानानागतभवसम्बन्धिदुःखविपाकरूपोऽर्थः, 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः=कथितः । 'त्ति बेमि' इति ब्रवीमि=हे जम्बूः ! यथा भगवताऽभिहितं तथैव त्वां कथयामि, न तु स्वबुद्धया कल्पयित्वेति भावः ॥ सू० २२ ॥

प्रकार वह समस्त दुःखों का और उनके कारणभूत समस्त कर्मों का विनाश करने वाला होगा।

'एवं खलु जंबू ! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्ति बेमि' इस प्रकार श्री सुधर्मास्वामी जंबूस्वामी से कहते हैं कि- हे जम्बू ! सिद्धिगति नामक स्थान को प्राप्त हुए श्रीमहावीरप्रभुने दुःख विपाक नामक प्रथम श्रुतस्कंध के प्रथम अध्ययन का यह मृगापुत्र के अतीत, अनागत और वर्तमान-भवसंबंधी दुःखविपाकरूप भाव का कथन किया है। उन्होंने जैसा कहा वैसा ही मैंने तुम से कहा है, इसमें निजकल्पना से मैंने कुछ भी नहीं कहा है।

भावार्थ—वह पुत्र जब क्रमशः अपने कुमारावस्था के बीतने पर परिपक्वविज्ञानवाला हो यौवन-अवस्था को प्राप्त करेगा, तब वह तथारूप स्थविरों के पास धर्म की देशना के श्रवण से और

આ પ્રકારે તે સમસ્ત દુઃખો અને તેના કારણભૂત સમસ્ત કર્મોનો વિનાશ કરનારા થશે.

एवं खलु जंबू ! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते-त्ति बेमि' આ પ્રમાણે શ્રીસુધર્માસ્વામી જંબૂસ્વામીને કહે છે કે-હે જંબૂ! સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત થયેલા શ્રી મહાવીરપ્રભુએ દુઃખવિપાક-નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનનો આ મૃગાપુત્રના અતીત (ગયા સમયના), અનાગત આવતા સમયના અને વર્તમાનભવસંબંધી દુઃખવિપાકરૂપ ભાવનું કથન કર્યું છે. તેમણે જે પ્રમાણે કહ્યું હતું તેવુંજ મેં તમને કહ્યું છે, તેમાં મેં મારી સ્વતંત્ર કલ્પનાથી કાંઇ પણ કહ્યું નથી

ભાવાર્થ—તે પુત્ર જ્યારે ક્રમે-ક્રમે પોતાની બાલ અવસ્થાને પૂર્ણ કરી, પરિપકવવિજ્ઞાનવાળા થઇ યૌવનાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે તે તથારૂપ સ્થવિરો સેથી ધર્મના ઉપદેશને સાંભળવાથી અને હૃદયમાં તેનું મનન કરવાથી, સંસાર,

॥ इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचक–पञ्चदशभाषाकलितललित-कलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मायक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्र-पतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–'जैन-शास्त्राचार्य'–पदभूषित–कोल्हापुरराज-गुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकर–पूज्यश्री-घासीलाल–व्रतिविरचितायां विपाकश्रुते प्रथमश्रुत-स्कन्धस्य विपाकचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां मृगापुत्रीयं नाम प्रथममध्ययनं सम्पूर्णम् ॥१॥

हृदय में उसका मनन करने से, संसार, शरीर और भोगों से विरक्त हो, गृहस्थावस्था को त्याग कर, मुनिदीक्षा को अंगीकार कर, संयमी हो जावेगा। उस अवस्था में यह अनेक वर्षोंतक संयमभाव की सच्ची आराधना करने वाला होगा, और जो कुछ अतीचार लगे होंगे इनकी आलोचना और प्रतिक्रमण से शुद्धि कर, शुभ-ध्यानरूप समाधि में मग्न होकर, अपनी आयु को पूर्ण कर के यह सर्वप्रथम प्रथम देवलोकमें देव होगा। वहां को सुखराशि को भोगकर फिर वहां से चवेगा, और महाविदेह क्षेत्रमें किसी समृद्धिशाली कुल में पुत्ररूप से जन्म लेकर, दृढप्रतिज्ञ की तरह प्रत्येक कलाओं में विशारद बन, अन्त में समस्त कर्मों का अन्त कर निर्वाणस्थान को प्राप्त करने वाला होगा।

इस प्रकार श्री सुधर्मास्वामी अपने शिष्य श्री जंबूस्वामी को संबोधन करते हुए कहते हैं कि–हे जम्बू! इस दुःखविपाक-नामक प्रथम श्रुतस्कंध के प्रथम अध्ययन का यह मृगापुत्र के

શરીર અને ભોગોથી વિરકત થઇને ગૃહસ્થાવસ્થાનો ત્યાગ કરી, મુનિદીક્ષાને અંગીકાર કરી, સયમી થઇ જશે તે અવસ્થામા અનેક વર્ષો સુધી સયમભાવની સાચી આરાધના કરવાવાળા થશે, અને જે કાંઇ અતીચાર લગ્યા હશે તેની આલોચના અને પ્રતિક્રમણ કરી શુદ્ધ બની, શુભધ્યાનરૂપ સમાધિમા તલ્લીન થઇને. પોતાનું આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને સૌથી પ્રથમ પહેલા દેવલોકમા દેવ થશે ત્યાના સુખોના ભંડારને ભોગવી, પછી ત્યાથી ચવીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા કોઇ સમૃદ્ધિશાલી કુળમા પુત્રરૂપે જન્મ પામીને, **દૃઢપ્રતિજ્ઞ**ની માફક દરેક કળાઓમાં વિશારદ બની, અંતમાં સમસ્ત કર્મોનો અંત કરી નિર્વાણસ્થાનને પ્રાપ્ત કરનાર થશે

આ પ્રમાણે સુધર્માસ્વામી પોતાના શિષ્ય શ્રીજમ્બૂસ્વામીને સબોધન કરીને કહે છે કે–હે જંબૂ! આ દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના પહેલા

अतीत, अनागत, और वर्तमान-भव-संबंधी दुःखविपाकरूप अर्थ का कथन श्रीवीरप्रभुने किया है, अतः जैसा मैने उनसे सुना वैसा ही तुमसे कहा है, अपनी कल्पना से कुछ नहीं कहा है ॥ सू० २२ ॥

इति विपाकश्रुत के दुःखविपाकनामक प्रथम श्रुतस्कंध की
विपाकचन्द्रिका नामक संस्कृत टीका के हिन्दी
अनुवाद में मृगापुत्रनामक प्रथम
अध्ययन संपूर्ण हुआ ॥ १ ॥

અધ્યયનનો આ મૃગાપુત્રના ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન-ભવસંબંધી દુઃખવિપાક રૂપ અર્થનું કથન શ્રીપ્રભુએ કર્યું છે, તેથી જે રીતે મેં તેમની પાસેથી સાંભળ્યું છે, તેવું જ મે તમને કહ્યું છે, મારી પોતાની કલ્પનાથી કાંઈપણ કહ્યું નથી (સૂ૦ ૨૨)

ઇતિ વિપાકશ્રુતના દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધની **વિપાકચંદ્રિકા**
નામની ટીકાના ગુજરાતી અનુવાદમાં **મૃગાપુત્ર** નામનું
પ્રથમ અધ્યયન સંપૂર્ણ થયું (૧)

❀

॥ अथ द्वितीयमध्ययनम् ॥

श्रीजम्बूस्वामी दुःखविपाकश्रुतस्कन्धस्य प्रथमाध्ययनगतं संपूर्णमर्थं श्रुत्वा द्वितीयाध्ययनार्थं श्रोतुमुत्कण्ठितः सन् श्रीसुधर्मस्वामिनं पृच्छति- 'जइ णं भंते!' इत्यादि।

॥ मूलम् ॥

जइ णं भंते! समणेणं जाव संपत्तेणं दुहाविवागाणं पढमस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते, दोच्चस्स णं भंते! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते? तए णं से सुहम्मे अणगारे जंबू-अणगारं एवं वयासी-एवं खलु जंबू! तेणं कालेणं तेणं समएणं वाणियग्गामे णामं णयरे होत्था, रिद्धत्थिमियसमिद्धे, तस्स णं वाणियग्गामस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए दूइपलासे णामं उज्जाणे होत्था, तत्थ णं दूइपलासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था, वण्णओ ॥ सू० १ ॥

टीका

'जइ णं भंते!' यदि खलु हे भदन्त! हे भगवन्! 'समणेणं जाव संपत्तेणं' श्रमणेन यावत्संप्राप्तेन, अत्र 'यावत्' पदेन-श्रमणेन भगवता

द्वितीय अध्ययन

श्री जंबूस्वामी, दुखविपाक-श्रुतस्कंध के प्रथम अध्ययन के अन्तर्गत संपूर्ण अर्थ का अवधारण कर द्वितीय अध्ययन को सुनने के लिये उत्कंठित होते हुए श्री सुधर्मास्वामी से पूछते हैं- 'जइ णं भंते!' इत्यादि।

'भंते' हे भदन्त! 'जइ णं' यदि 'समणेणं जाव संपत्तेणं' श्रमण

દ્વિતીય અધ્યયન

શ્રીજમ્બૂસ્વામી, દુઃખવિપાક શ્રુતસ્કંધના પ્રથમ અધ્યયનમાં આવેલા સમ્પૂર્ણ અર્થ સાંભળીને, બીજા અધ્યયનને સાંભળવાની ઉત્કંઠાથી શ્રીસુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે- 'जइ णं भंते!' ઇત્યાદિ

'भंते!' હે ભદન્ત! 'जइ णं' જો 'समणेणं जाव संपत्तेणं' શ્રમણ ભગવાન

महावीरेण' इत्यारभ्य सिद्धिगतिनामधेयं स्थानम्' इत्यन्तानि पदानि संग्राह्याणि, 'दुहविवागाणं' दुःखविपाकानां=दुःखविपाकस्य श्रुतस्कन्धस्येत्यर्थः आदरार्थे विपाकबाहुल्यविवक्षया वा इह बहुवचनम्, 'पढमस्स अज्झयणस्स' प्रथमस्याध्ययनस्य 'अयमट्ठे' अयमर्थः-पूर्वमुक्तोऽर्थः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, 'दोच्चस्स णं भंते! अज्झयणस्स' द्वितीयस्य खलु हे भदन्त! अध्ययनस्य 'दुहविवागाणं' दुःख विपाकानां= दुःखविपाकश्रुतस्कन्धसम्बन्धिनः, 'समणेणं जाव संपत्तेणं' श्रमणेन यावत् संप्राप्तेन-श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिगतिस्थानं संप्राप्तेन कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ?-भगवता दुःखविपाकश्रुतस्कन्धस्य द्वितीयाध्ययने कोऽर्थः कथित इत्यर्थः।

'तए णं से सुहम्मे अणगारे' ततः खलु स सुधर्माऽनगारः, 'जंबू-अणगारं' जम्बनगारम्-जम्बूनामकमनगारम् 'एवं वयासी' एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवं खलु जंबू' एवं खलु हे जम्बूः! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन समये 'वाणियग्गामे णामं णयरे' वाणिजग्रामो

भगवान महावीरने, कि जो सिद्धिगतिनामक स्थान को प्राप्त कर चुके हैं, 'दुहविवागाणं' दुःखविपाक-नामक प्रथम श्रुतस्कंध के 'पढमस्स अज्झयणस्स' प्रथम अध्ययन का 'अयमट्ठे पण्णत्ते' यह पूर्वोक्त अर्थ प्रतिपादित किया है तो 'भंते!' हे भदन्त! 'दुहविवागाणं दोच्चस्स अज्झयणस्स' इसी दुःखविपाकनामक श्रुतस्कंध के द्वितीय अध्ययन का 'समणेणं जाव संपत्तेणं' उन्हीं श्री श्रमण भगवान महावीर प्रभुने कि जो सिद्धिगतिनामक स्थान को प्राप्त हो चुके हैं, 'के अट्ठे पण्णत्ते?' क्या भाव प्रतिपादित किया है? 'तए णं से सुहम्मे अणगारे' इस प्रकार श्री जंबूस्वामी के प्रश्न को सुनकर वे सुधर्मा स्वामी अनगार 'जंबू-अणगारं' जंबूस्वामी अनगार के प्रति 'एवं वयासी' इस प्रकार बोले-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल उस समय में 'वाणियग्गामे

મહાવીરે કે જેણે સિદ્ધિગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત કરેલ છે તેણે "દુહવિવાગાણ' દુઃખવિપાક-નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના 'पढमस्स अज्झयणस्स' પ્રથમ અધ્યયનના પૂર્વોક્ત અર્થ પ્રતિપાદન કર્યો છે તો 'भंते' હે ભદન્ત! 'दुहविवागाणं दोच्चस्स अज्झयणस्स' આ દુઃખવિપાક શ્રુતસ્કંધના બીજા અધ્યયનનો समणेणं जाव संपत्तेण' તે શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ કે જે સિદ્ધગતિ નામના સ્થાનને પ્રાપ્ત થઇ ચુકયા છે તેણે 'के अट्ठे पणत्ते' શું ભાવ પ્રતિપાદન કર્યો છે? 'तए णं से सुहम्मे अणगारे' આ પ્રકારના શ્રીજમ્બૂસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને સુધર્મા સ્વામી અણગાર 'जम्बू-अणगारं' જમ્બૂસ્વામી અણગાર પ્રતિ 'एवं वयासी' આ પ્રમાણે બોલ્યા- 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને

नाम नगरम् 'होत्था' आसीत् । तत् कीदृश ?-मित्याह-'रिद्धत्थिमियसमिद्धे' ऋद्धस्तिमितसमृद्धम्-ऋद्धं=नभःस्पर्शिवहुलप्रासादयुक्तं बहुजनसंकुलं च, स्तिमितं=स्वचक्रपरचक्रभयरहितं, समृद्धं च=धनधान्यादिमहर्द्धिसम्पन्नम्, अत्र पदत्रयस्य कर्मधारयः ।

'तस्स णं वाणियग्गामस्स' तस्य खलु वाणिजग्रामस्य 'उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे, ईशानकोणे इत्यर्थः; 'दूइपलासे णामं उज्जाणे' दूतीपलाशं नामोद्यानम् 'होत्था' आसीत् । 'तत्थ णं दूइपलासे तत्र खलु दूतीपलाशे 'सुहम्मस्स' सुधर्मणः=सुधर्मनामकस्य 'जक्खस्स' यक्षस्य 'जक्खाययणे' यक्षायतनम्=व्यन्तरदेवविशेषस्थानम्, 'होत्था' आसीत् 'वण्णओ' वर्णकः=यक्षायतनस्य वर्णनम्, स चान्यत्रोक्तरीत्या बोध्य इत्यर्थः ॥ सू० १ ॥

णामं णयरे होत्था' वाणिजग्राम नाम का एक नगर था, 'रिद्धित्थिमियसमिद्धे' जिसमें नभस्तलस्पर्शी अनेक बडे२ ऊँचे प्रासाद थे, और जो अनेकानेक जनों से व्याप्त था। जहां पर प्रजा सदा स्तिमित-स्वचक्र और परचक्र के भय से रहित थी। जो धन और धान्य आदि महा ऋद्धियों से संपन्न था। 'तस्स णं वाणियग्गामस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उस वाणिजग्राम नगर के ईशान कोण में 'दूइपलासे णामं उज्जाणे होत्था।' एक 'दूतीपलाश' इस नाम का बगीचा था। 'तत्थ णं दूइपलासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था, उस बगीचे में सुधर्मा नामके व्यन्तरदेव का एक आयतन था। 'वण्णओ' इसका वर्णन औपपातिक सूत्रमें 'चिराइए' इत्यादि पदों द्वारा वर्णित पूर्णभद्र चैत्य जैसा समझना चाहिये।

विषे 'वाणियग्गामे णामं णयरे होत्था' वाणिजग्राम नामनुं એક નગર હતું 'रिद्धत्थिमियसमिद्धे' જે નગરમાં આકાશને સ્પર્શ કરે તેવા ઘણા મોટા-મોટા ઉંચા મહેલો હતા, અને જે ઘણા માણસોથી પરિપૂર્ણ હતુ, જ્યાં પ્રજા હમેશાં ચંચળતારહિત, તથા સ્વચક્ર અને પરચક્રના ભયથી રહિત હતી, જે ધન-ધાન્ય આદિ મહાન ઋદ્ધિથી ભરેલું હતુ. 'तस्स णं वाणियग्गामस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' તે વાણિજગ્રામ નગરના ઇશાનકોણમા 'दूइपलासे णामं उज्जाणे होत्था' એક 'દૂતીપલાસ' નામનો બગીચો હતો 'तत्थ णं दूइपलासे सुहम्मस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था' તે બગીચામા સુધર્મ નામના વ્યન્તર દેવનું એક રહેવાનુ સ્થાન હતું. 'वण्णओ' તેનુ વર્ણન ઔપપાતિકસૂત્રમાં 'चिराइए' ઇત્યાદિ પદો વડે કરેલ પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યના વર્ણન પ્રમાણે સમજી લેવું.

भावार्थ—श्री जंबूस्वामी सुधर्मा स्वामी से दुःखविपाक श्रुतस्कंध के प्रथम अध्ययन का भाव यथावत् श्रवण कर द्वितीय अध्ययन के भाव को श्रवण करने के लिये उत्कंठित होकर उनसे पूछते हैं कि- हे भदन्त! इसके द्वितीय अध्ययन का क्या भाव है? तब श्री सुधर्मा स्वामी कहते हैं- हे जंबू! उस काल और उस समय में नभस्तलस्पर्शी प्रासादों एवं जनमेदिनी से परिपूर्ण एक वाणिज-ग्राम नाम का नगर था। जहां पर प्रजामें हरएक प्रकार का सुख और आनंद था, कोई भी किसी भी प्रकार से दुःखी नहीं था। वहां प्रजा को न अपने राजा की तरफ से कोई कष्ट था, और न अन्य राजाओं की तरफ से कष्ट था। प्रजा में धन-धान्य-आदि ऋद्धियों की कमी नहीं थी। उस नगर के ईशान कोण में दूतीपलाश नामका एक उद्यान था, जो बहुत प्राचीन था। हरएक प्रकार के वृक्षों से और षड् ऋतु की शोभा से जो सदा अलंकृत रहता था। यहां सुधर्मनामके एक व्यंतर देव का आयतन था। इसकी शोभा पूर्णभद्र चैत्य जैसी थी ॥ सू० १ ॥

ભાવાર્થ:—શ્રીજમ્બૂસ્વામી શ્રીસુધર્માસ્વામી પાસેથી દુ ખવિપાક શ્રુતસ્કધના પ્રથમ અધ્યયનનો ભાવ યથાવત્ સાભળીને દ્વિતીય- બીજા અધ્યયનના ભાવને સાભળવાની ઉત્કઠા થવાથી તેમને પૂછવા લાગ્યા કે–હે ભદન્ત! દુઃખવિપાક-નામક શ્રુતસ્કધના આ બીજા અધ્યયનનો ભાવ શુ છે? ત્યારે શ્રી સુધર્માસ્વામી કહે છે કે–હે જમ્બૂ! તે કાળ અને તે સમયને વિષે આકાશનો સ્પર્શ કરે તેવા બહુજ ઉચા મહેલો અને માનવમેદિનીથી ભરપૂર એક વાણિજગ્રામ નામનુ નગર હતુ, જ્યા પ્રજાને તમામ પ્રકારના સુખો અને આનદ મળતા હતાં, કોઇ પ્રકારે કોઇ પણ માણસ દુ ખી ન હતો, તેમજ તે નગરની પ્રજાને પોતાના રાજવી તરફથી પણ કોઇ પ્રકારે દુ ખ ન હતુ, તેમજ પરરાજ્ય અર્થાત્ બીજા રાજ્યો તરફનો પણ ભય ન હતો પ્રજાને ધન–ધાન્ય આદિ તમામ પ્રકારની ઋદ્ધિઓની ખોટ ન હતી તે નગરના ઇશાનકોણમા ‘દૂતીપલાશ’ નામનો એક બગીચો હતો, તે ઘણોજ પ્રાચીન હતો, દરેક પ્રકારના વૃક્ષોથી અને છ ઋતુઓની શોભાથી હમેશા તે શોભતો હતો ત્યા સુધર્મનામના એક વ્યતરદેવનુ નિવાસસ્થાન હતુ તેની શોભા ઔપપાતિકસૂત્રમાં વર્ણવેલ પૂર્ણભદ્ર ચૈત્ય જેવીજ હતી (સૂ૦૧)

मूलम्

तत्थ णं वाणियग्गामे मित्ते णामं राया होत्था। तत्थ णं मित्तस्स रन्नो सिरी णामं देवी होत्था। वण्णओ। तत्थ णं वाणियग्गामे कामज्झया णामं गणिया होत्था। अहीण-जाव सुरूवा बावत्तरिकलापंडिया चउसट्ठिगणियागुणोववेया एगूणतीसे विसेसे रममाणी एक्कतीसरइगुणप्पहाणा बत्तीसपुरिसोवयारकुसला णवंगसुत्तपडिबोहिया अट्ठारसदेसीभासाविसारया सिंगारागार-चारुवेसा गीयरइगंधव्वणट्टकुसला, संगय-गय-हसिय-भणिय-विहिय-विलास-ललिय-संलाव-निउण-जुत्तोवयार-कुसला सुंदर-थण-जहण-वयण-करचरण-लावण्णविलास-कलिया ऊसियज्झया, सहस्सलंभा विदिण्णछत्तचामरबालवीयणिया, कण्णीरहप्पयाया वि होत्था। बहूणं गणियासहस्साणं आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणी पालेमाणी विहरइ।

तत्थ णं वाणियग्गामे विजयमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ, अड्ढे। तस्स णं विजयमित्तस्स सुभद्दा णामं भारिया होत्था, अहीण०। तस्स णं विजयमित्तस्स पुत्ते सुभद्दाए भारियाए अत्तए उज्झियए णामं दारए होत्था। अहीण जाव सुरूवे ॥ सू० २ ॥

टीका

'तत्थ णं' इत्यादि। 'तत्थ णं वाणियग्गामे' तत्र खलु वाणिजग्रामे 'मित्ते णामं राया' मित्रो नाम राजा, 'होत्था' आसीत्। 'तत्थ णं मित्तस्स

'तत्थ णं' इत्यादि।

'तत्थ णं' उस 'वाणियग्गामे' वाणिजग्राम नगर में 'मित्ते णामं राया होत्था' मित्र इस नाम से प्रसिद्ध एक राजा था। 'तत्थ णं'

'तत्थ णं' ઇત્યાદિ

'तत्थ णं' ત્યાં 'वाणियग्गामे' વાણિજ્યગ્રામ નગરમાં 'मित्ते णामं राया होत्था' મિત્ર એ નામથી પ્રસિદ્ધ એક રાજા હતા. 'तत्थ णं' ત્યાં 'मित्तस्स

रण्णो' तत्र खलु मित्रस्य राज्ञः 'सिरी णामं देवी' श्रीर्नाम राज्ञी 'होत्था' आसीत् । 'वण्णओ' वर्णकः=वर्णनम्, तच्चौपपातिकसूत्रे द्वादशसूत्रोक्तधारिणीदेवी-वर्णनवद् बोध्यम् ।

'तत्थ णं वाणियग्गामे' तत्र खलु वाणिजग्रामे 'कामज्झया णामं गणिया' कामध्वजा नाम गणिका, 'होत्था' आसीत् । सा कीदृशीत्याह-'अहीण-जाव सुरूवा' अहीन-यावत्सुरूपा, अत्र यावच्छब्दादेवं योजना, द्रष्टव्या-'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा, लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणप्पमाणपडि-पुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगी, ससिसोमाकारा कंता पियदंसणा, सुरूवा' इति । तत्र 'अहीनमतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा'-अहीनानि-लक्षणतः, संपूर्णलक्षणानीत्यर्थः; परिपूर्णानि-स्वरूपतः, नातिह्रस्वानि नातिदीर्घाणि नातिपीनानि नातिकृशा-

---

वहां उस 'मित्तस्स रण्णो सिरी णामं देवी होत्था' मित्र राजा की श्री नाम की रानी थी। 'वण्णओ' औपपातिकसूत्र के १२ वें सूत्र में धारिणी देवी का जैसा वर्णन किया गया है, ठीक इसी प्रकार से इसका भी वर्णन समझना चाहिये। 'तत्थ णं वाणियग्गामे कामज्झया णामं गणिया होत्था' उसी वाणिजग्राम नगर में 'कामध्वजा' इस नामकी एक गणिका-वेश्या थी। 'अहीण-जाव-सुरूवा' जो अहीन यावत् सुरूप थी, यहां 'जाव' शब्द से 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा, लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगी, ससि-सोमाकारा, कंता, पियदंसणा, सुरूवा,' इन पदों का ग्रहण हुआ है। जिनका अर्थ इस प्रकार है-लक्षण की अपेक्षा अहीन-अर्थात् समस्त लक्षणों से युक्त, तथा स्वरूप की अपेक्षा परिपूर्ण-न अधिक

रण्णो सिरी णामं देवी होत्था' ते मित्रराजाने श्री नामनी राणी हती. 'वण्णओ' तेनुं वर्णन औपपातिकसूत्रना (१२मा) बारमा सूत्रमां धारिणी देवीनुं जे प्रमाणे वर्णन करेलुं छे ते ज प्रमाणे आ श्री-नामनी राणीनुं वर्णन समजी लेवुं 'तत्थ णं वाणियग्गामे कामज्झया णामं गणिया होत्था' ते वाणिजग्राम नगरमां कामध्वजा नामनी एक गणिका-वेश्या रहेती हती 'अहीण-जाव-सुरूवा' ते अहीन यावत् सुरूप हती आ स्थळे 'जाव' शब्दथी 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदिय-सरीरा, लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगी, ससिसोमाकारा कंता पियदंसणा सुरूवा' आ उपर कहेलां पदो ग्रहण करवामां आव्यां छे तेमनो अर्थ आ प्रमाणे छे:- लक्षणनी अपेक्षाए अहीन अर्थात् समस्त लक्षणोथी युक्त, तथा स्वरूपनी अपेक्षाए परिपूर्ण अर्थात् - ह्रस्वता-दीर्घता

नीत्यर्थः, एतादृशानि पञ्च इन्द्रियाणि यत्र तद्अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियं, तादृशं शरीरं यस्याः सा तथा, 'लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता' लक्षणानि=चिह्नानि–हस्तरेखादिरूपाणि स्वस्तिकादीनि, व्यञ्जनानि–मशतिलादीनि, तान्येव गुणाः प्रशस्तरूपाः, तैरुपपेता–सुसंपन्ना । 'मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्णसुजातसर्वाङ्गसुन्दराङ्गी, मानं= जलादिपरिपूर्णकुण्डादिप्रविष्टे पुरुषादौ यदा द्रोणपरिमित जलादि निःसरति, तदा स पुरुषादिर्मानवानुच्यते, तस्य शरीरावगाहनाविशेषो मानमत्र गृह्यते । उन्मानम्=ऊर्ध्वमानं–यत् तुलायामारोप्य तोलनेऽर्धभारप्रमाणं भवति तत् । प्रमाणं=निजाङ्गुलीभिरष्टोत्तरशताङ्गुलिपरिमितोच्छ्रायः, मानं च उन्मानं च प्रमाणं

ह्रस्व न अधिक दीर्घ, न अधिक पीन और न अधिक कृश, अपने२ प्रमाण से विशिष्ट ऐसी पांचों इन्द्रियों से जिसका शरीर सुशोभित था। हस्त की रेखा आदि चिह्नरूप जो स्वस्तिक आदि हुआ करते हैं वे लक्षण कहे जाते हैं। मसा. तिल आदि जो शरीर में हुआ करते हैं वे व्यञ्जन हैं। इन दोनों प्रकार के चिह्नों से जो सपन्न थी। जल से भरे हुए कुण्ड में मनुष्य के प्रविष्ट होने पर जब उससे द्रोणपरिमित जल बाहर निकलता है तब वह पुरुष मानवाला कहलाता है। यह मान शरीर की अवगाहना-विशेषरूप ही यहां गृहीत हुआ है। तराजू पर चढाकर तो तोलने पर जो अर्धभार प्रमाण होता है वह उन्मान है। अपनी अंगुलियोंद्वारा १०८ अंगुलि-परिमित जो उंचाई होती है वह प्रमाण है। अर्थात् उसके शरीर के मस्तक से लेकर पैरतक के समस्त मान उन्मान एवं प्रमाण से युक्त थे,

---

(લાંબાપણું અને ટુંકાપણું), સ્થૂલતા–કૃશતા (જાડાપણું અને દુબળાપણું) થી રહિત પોતપોતાના પ્રમાણથી વિશિષ્ટ સંપૂર્ણ શક્તિવાળી પાંચ ઇન્દ્રિયોથી જેનું શરીર સુશોભિત હતુ, હાથની રેખા વગેરેના ચિહ્નરૂપ જે સ્વસ્તિક આદિ હોય છે તેને લક્ષણ કહેવામા આવે છે, મસા, તિલ, આદિ જે ચિન્હ શરીરમા થાય છે તેને વ્યંજન કહે છે. તે ઉપર જણાવેલા બન્ને પ્રકારના ચિહ્નોથી તે યુક્ત હતી. પાણીના ભરેલાં કુંડમાં મનુષ્ય પ્રવેશ કરતા તેમાંથી દ્રોણ–પ્રમાણ પાણી બહાર નીકળે ત્યારે કરતાં તેમાંથી દ્રોણ–પ્રમાણ પાણી બહાર નીકળે ત્યારે તે પુરુષ માનવાળા કહેવાય છે એ માનને તે શરીરની અવગાહનાવિશેષરૂપે જ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે ત્રાજવા પર ચઢાવીને તોળવાથી જે અર્ધભાર પ્રમાણ થાય છે તે ઉન્માન છે. પોતાની આંગળીઓથી ૧૦૮ આંગળીઓના પ્રમાણમાં જે ઉંચાઇ હોય તે પ્રમાણ કહેવાય છે. અર્થાત્ તે વેશ્યાનું તમામ શરીર મસ્તકથી લઇને પગ સુધીના તમામ અવયવો માન. ઉન્માન અને પ્રમાણથી યુક્ત હતા, તથા જે જે અવયવોની

चेति मानोन्मानप्रमाणानि, तैः प्रतिपूर्णानि=संपन्नानि, अत एव सुजातानि= यथोचितावयवसंनिवेशयुक्तानि, सर्वाणि=सकलानि, अङ्गानि=मस्तकादारभ्य चरणान्तानि यस्मिंस्तादृशम्, अत एव सुन्दरमङ्गं=वपुर्यस्याः सा तथोक्ता। 'शशिसौम्याकारा कान्ता प्रियदर्शना'-शशीव=चन्द्र इव, सौम्यः=सुन्दरः, आकारः= स्वरूपं यस्याः सा तथा, कान्ता=कमनीया-मनोहरा, प्रियं=हृदयाह्लादकं दर्शनं यस्याः सा तथा। सुरूपा-शोभनं रूपं यस्याः सा तथा। 'बावत्तरिकलापंडिया' द्वासप्ततिकलापण्डिता, 'चउसट्ठिगणियागुणोववेया' चतुःषष्टिगणिकागुणोपपेता, 'एगूणतीसे विसेसे रममाणी' एकोनत्रिंशति विशेषेषु रममाणा, 'एक्कतीसरइगुणप्पहाणा' एकत्रिंशद्रतिगुणप्रधाना, 'बत्तीसपुरिसोवयारकुसला' द्वात्रिंशत्पुरुषोपचारकुशला, 'णवंगसुत्तपडिबोहिया' नवाङ्गसुप्तप्रतिबोधिता, 'अट्ठारसदेसी-

---

तथा जिन अवयवों की जैसी सुन्दर रचना होनी चाहिये, वैसी ही सुन्दर रचना से वे विशिष्ट थे- किसी भी अंग की रचना न्यूनाधिक नहीं थी। इसीलिये जिसका शरीर सर्वाङ्गसुन्दर था। जिसका आकार चन्द्रमा के समान सौम्य था। जो मन को हरण करनेवाली होने से कमनीय थी। जिसका दर्शन भी अन्तःकरण को आह्लादकारी था। इसीलिये जिसका रूप विशिष्ट शोभा से युक्त था। वह 'बावत्तरिकलापंडिया' बहत्तर (७२) कलाओं में निपुण थी। 'चउसट्ठिगणियागुणोववेया' गणिका के चोसठ (६४) गुणों से युक्त थी। 'एक्कतीसरइगुणप्पहाणा' रतिसंबधी ३१ गुणों में अतिशय चतुर थी, 'बत्तीसपुरिसोवयारकुसला' ३२ ऐसे गुण कि-जिनसे पुरुषवर्ग अपनी ओर आकृष्ट हो-रीझें, उनमें विशेष चतुर, 'णवंगसुत्तपडिबोहिया'

જેવી રીતે સુન્દરતા અને રચના હોવી જોઈએ તેવીજ સુન્દર રચનાથી તે પૂર્ણ હતી, કોઈ પણ અંગની રચના ન્યૂનાધિક ન હતી, એટલે કે તેનું શરીર સર્વાંગસુન્દર હતુ, જેનો આકાર ચન્દ્રમાસમાન સૌમ્ય હતો, જે મનને હરણ કરવાવાળી હોવાથી કમનીય હતી જેનું દર્શન પણ અન્તઃકરણને આહ્લાદ આપનારૂ હતુ તેથીજ જેનું રૂપ વિશિષ્ટશોભાપૂર્ણ હતુ, તે 'बावत्तरिकलापंडिया' બહોંતેર (૭૨) કલાઓમા નિપુણ હતી 'चउसट्ठिगणियागुणोववेया' ગણિકાના ચોસઠ ગુણો તેનામા પૂર્ણ હતા 'एगूणतीसे विसेसे रममाणी' ઓગણત્રીશ (૨૯) વિષયસંબંધી વિશેષોમા રમણ કરવા વાળી હતી 'एक्कतीसरइगुणप्पहाणा' રતિસંબંધી એકત્રીસ (૩૧) ગુણોમા અતિશય ચતુર હતી 'बत्तीसपुरिसोवयारकुसला' એવા બત્રીસ ગુણો તેનામા હતા કે જેનાથી પુરુષવર્ગનુ પોતાના તરફ આકર્ષણ થાય અને તેના પર પ્રસન્ન થાય તે ગુણોમા વિશેષ ચતુર

भासाविसारया' अष्टादशदेशीयभाषाविशारदा 'सिंगारागारचारुवेसा' शृङ्गारागारचारुवेषा-शृङ्गारस्य=शृङ्गाररसस्य अगारमिव=गृहमिव चारुः=शोभनो वेषो=नेपथ्यं वस्त्रादिरचना यस्याः सा तथा । 'गीय-रइ-गंधव्व-णट्ट-कुसला' गीत-रति गन्धर्व-नाटय-कुशला=गीतरतिश्चासौ गन्धर्व-नाटय कुशला चेति समासः । गन्धर्व-नृत्ययुक्तगीतम्, नाटय तु नृत्यमेव, तत्र कुशला । 'संगय-गय-हसिय-भणिय-विहिय-विलास-ललिय-संलाव-निउण-जुत्तोवयार-कुसला' संगत-गत-हसित-भणित-विहित-विलास-ललित-संलाप-निपुण-युक्तोपचार-कुशला-संगतेषु = समुचितेषु गत-हसित-भणित-विहित-विलास-ललितसंलापेषु निपुणा, तत्र गतं-गमनं राजहंसादिवत्, हसितं-स्मितं, भणितं वचनं कोकिलवीणादिस्वरेण च युक्तं, विहितं-चेष्टितं, विलासो-नेत्रचेष्टा, ललितसंलापः-वक्रोक्त्याद्यलङ्कारसहितं परस्परं भाषणं, तेषु

सोये हुए नव अंग-दो कान, दो नेत्र, दो नाक, एक जीभ, एक चमडी और एक मन-ये जिसके जग चुके हैं, अर्थात् जिसकी समस्त इन्द्रियां अपनार विषय ग्रहण करने में बडी निपुण हैं, ऐसी थी। अट्ठारसदेसीभासाविसारया' वह १८ देशों की भाषा जाननेवाली थी. 'सिंगारागारचारुवेसा' शृंगार रस का घर, सुन्दर वस्त्राभूषणों से सज्जित वेषभूषावाली, गीय-रइ-गंधव्व-णट्ट-कुसला' विद्या में, रतिविद्या में और गन्धर्व, नाटयकला (नृत्ययुक्त गीत का नाम गंधर्व, और केवल नाचने का नाम नाटय) इनमें कुशल, संगय-गय-हसिय-भणिय-विहिय-विलास-ललिय-संलाव-निउण-जुत्तोव-यार-कुसला संगत-समुचित गत-गज एवं हंस आदि जैसी चाल चलने में. हसित-हसने में, भणित कोकिल जैसी वाणी बोलने में, विहित-अनेक प्रकार की मनको लुभाने वाली चेष्टाओं में विलास-नेत्र की चेष्टा में, ललितसंलाप-

---

હતી 'णवंगसुत्तपडिबोहिया' સુતેલાં નવ અંગ-બે કાન, બે નેત્ર, નાકના બે છિદ્ર, એક જીભ, એક ચામડી અને એક મન, તે જેનામાં જાગી ચૂકેલાં હતા, અર્થાત્ જેની તમામ ઇન્દ્રિયો પોત-પોતાના વિષયોનું ગ્રહણ કરવામાં બહુજ નિપુણ હતી. 'अट्ठारसदेसी-भासाविसारया' જે અઢાર દેશની ભાષા જાણનારી હતી, 'सिंगारागारचारुवेसा' શૃંગારરસનું ઘર, સુન્દર વસ્ત્રભૂષણોથી સજ્જિત વેષ ભૂષાવાળી, 'गीय-रइ-गंधव्व-णट्ट-कुसला' સંગીત-વિદ્યામાં, રતિ-વિદ્યામાં અને ગંધર્વ, નાટ્યકલા (નૃત્યયુક્ત ગીતનું નામ ગંધર્વ, અને ફક્ત નાચવાનું નામ નાટ્ય) તેમાં કુશલ, संगय-गय-हसिय-भणिय-विहिय-विलास-ललिय-संलाव-निउण-जुत्तोवयार कुसला, સંગત-સમુચિત ગત-ગજ અને હંસ આદિ જેવી ચાલ ચાલનારી, હસિત-હસવામાં, ભણિત-કોકિલા જેવી વાણી બોલવામાં, વિહિત-અનેક પ્રકારની મનને લોભાવે તેવી ચેષ્ટાઓમાં, વિલાસ-

निपुणा=चतुरा, तथा युक्तेषु=समुचितेषूपचारेषु कुशला, ततः पदद्वयस्य कर्मधारयः । 'सुंदर-थण-जहण-वयण-कर-चरण-नयण-लावण्ण-विलास-कलिया' सुन्दरस्तन जघन-वदन कर-चरण-नयन-लावण्य-विलासकलिता, सुन्दरस्तनजघनादिनयनान्तेषु लावण्यविलासयुक्तेत्यर्थः; ऊसियज्झया' उच्छ्रितध्वजा—ऊर्ध्वीकृतजयपताका, 'सहस्सलंभा' सहस्रलाभा, सहस्रलाभः—गीतनृत्यादिकलाप्रदर्शनस्य शुल्कं यस्याः सा तथा, 'विदिण्णछत्तचामरवालवीयणिया' वितीर्णछत्रचामरवालव्यजनिका=छत्रं च चामरं च वालव्यजनिका चेति द्वन्द्वः, छत्रचामरवालव्यजनिकाः, ता वितीर्णाः—भूपेन पारितोषिकतया दत्ता यस्यै सा तथा, 'कण्णीरहप्पयाया वि'

निपुण-वक्रोक्ति आदि अलंकारसहित परस्पर संभाषण करने में विशेष विशारद, उचित उपचार करने में बहुत ही कुशल 'सुंदर-थण-जहण-वयण-कर-चरण-लावण्ण-विलास-कलिया', सुन्दर अंग—प्रत्यगों से युक्त, रमणीय जंघाओं से मनोहर, चंद्रतुल्य मुख से संपन्न, कमल जैसे कर—चरण वाली, तथा लावण्य और विलास से विशिष्ट, अथवा लावण्य के विलास से सहित थी, 'ऊसियज्झया' जिसके विलासभवन पर सदा विजयपताका फहराती रहती थी, 'सहस्सलंभा' जिसके गीत, नृत्य आदि कलाओं का शुल्क (फीस) सहस्रमुद्रायें थीं, 'विदिण्णछत्तचामरवालवीयणिया' राजा की ओर से जिसे पारितोषिकरूप में छत्र चामर और वालव्यजन प्रदान किये गये थे, और 'कण्णीरहप्पयायावि' जो कर्णीरथ—प्रवहणविशेष में बैठकर गमन करनेवाली थी, ऐसी वह कामध्वजा नामकी वेश्या 'होत्था' थी। 'कण्णीरहप्पयाया वि' में

નેત્રની ચેષ્ટામાં લલિતસંલાપનિપુણ—વક્રોક્તિ આદિ અલંકારસહિત પરસ્પર સંભાષણ કરવામાં વિશેષ વિશારદ, ઉચિત ઉપચાર કરવામાં બહુજ કુશળ, 'सुन्दर-थण — जहण —वयण —कर —चरण-लावण्ण-विलास-कलिया' સુંદર અંગ—પ્રત્યંગોથી યુક્ત, રમણીય જંઘાઓથી મનોહર, ચંદ્રતુલ્ય મુખવાળી, કમળ સરખા કર—ચરણ વાળી તથા લાવણ્ય અને વિલાસથી વિશિષ્ટ અથવા લાવણ્યપૂર્ણ—વિલાસ સહિત હતી. 'ऊसियज्झया' અને જેના વિલાસભવન ઉપર તેના નામની સદાય વિજયધ્વજા ફરકતી હતી એવી 'सहस्सलंभा' જેના ગીત. નૃત્ય આદિ કલાઓનું શુલ્ક (ફીસ) સહસ્રમુદ્રાઓ હતું 'विदिण्णछत्तचामरवालवियणिया' રાજા તરફથી જેણે ઈનામમાં છત્ર, ચામર અને બાલવ્યંજન મેળવ્યા હતા, અને 'कण्णीरहप्पयायावि' જે કર્ણીરથ-વિશિષ્ટ પ્રકારની સવારીમાં બેસીને પ્રયાણ કરવાવાળી હતી આ પ્રમાણે શક્તિ ધરાવનારી તે 'કામધ્વજા' નામની વેશ્યા 'होत्था' હતી.

कर्णीरथप्रयाताऽपि–कर्णीरथः=प्रवहणविशेषः, तेन प्रयातं–गमनं यस्याः सा तथा, कर्णीरथोहि केपाञ्चिदेव ऋद्धिमतां भवतीति, सोऽपि तस्या अस्तीत्यतिशय-प्रतिपादनार्थोऽपिशब्द इति । 'होत्था' आसीत्, सा कामध्वजानाम्नी वेश्या एवंविधाऽऽसीदिति भावः । सा गणिकासु मुख्याऽऽसीदित्याह–'बहूणं' इत्यादि । 'बहूणं गणियासहस्साणं' बहूनां गणिकासहस्राणाम् 'आहेवच्चं' आधिपत्यं= नेतृत्वम्, 'पोरेवच्चं' पौरोग्रत्यं=पुरोवर्तित्वम्--अग्रेसरत्वमित्यर्थः, 'सामित्तं' स्वा-मित्वं=प्रभुत्वं 'भट्टित्तं'. भर्तृत्वं=पोषकत्वम्, 'महत्तरगत्तं' महत्तरकत्वम्=अन्य-वेश्यापेक्षया श्रेष्ठत्वम्, 'आणाईसरसेणावच्च' आज्ञेश्वरसेनापत्यम्–आज्ञेश्वरः= आज्ञाप्रधानो यः सेनापतिस्तस्य भावः कर्म वा–आज्ञेश्वरसेनापत्यम्, तदिव तत्तथा, तत् 'कारेमाणी' कारयन्ती परैः, 'पालेमाणी' स्वयं पालयन्ती 'विहरइ' विहरति ।

अपि शब्द इस बात की पुष्टि के निमित्त सूत्रकारने दिया है कि यह कर्णीरथ विशेषधनिक व्यक्तियों के ही घर पर होता है, वह भी उसके पास था, इससे उसके ऋद्धि की अतिशयता जानी जाती है। 'बहूणंगणियासहस्साणं आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तं भट्टित्त महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्च कारेमाणी पालेमाणी विहरइ' वह वेश्या समस्त गणिकाओं में मुख्य थी इसीलिए हजारों वेश्याओं का नेतृत्व करती थी, उन सब में अग्रेसर मानी जाती थी। स्वामिनीरूप से उनमें प्रसिद्ध थी। उन सबका यह पोषण करती थी, अन्य वेश्याजनों की अपेक्षा इसी कारण यह श्रेष्ठ गिनी जाती थी। जिस प्रकार अपनी सेना का नायक सेनापति समस्त अपनी सेना में आज्ञा-प्रधान सेनापतित्व पद का उपभोग करता है, अथवा अपनी आज्ञा-

---

"कण्णीरहप्पयायावि" આ પદમા "अपि" શબ્દ. એ વાતની પુષ્ટિ માટે સૂત્રકારે આપેલ છે કે–આ કર્ણીરથ, વિશેષ ધનવાન માણસોના ઘેર જ હોય છે, તે રથ પણ તેની પાસે હતો, તે ઉપરથી તેની ઋદ્ધિની વિશેષતા જાણી શકાય છે. 'बहूणं गणियासहस्साणं. आहेवच्चं पोरेवच्चं सामित्तंभट्टित्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं कारेमाणी पाले-माणी विहरइ' તે વેશ્યા સમસ્ત વેશ્યાઓમાં મુખ્ય હતી; તેથી કરીને આ કામધ્વજા બીજી હજારો વેશ્યાઓનું નેતૃત્વ–નેતાપણું કરતી હતી, અને તે સર્વમાં અગ્રેસર મનાતી હતી, બીજી તમામ વેશ્યાઓમાં સ્વામિનીરૂપથી તેની પ્રસિદ્ધિ હતી, અને તે સૌ વેશ્યાઓનું પોષણ કરતી હતી, આ કારણથી તે સૌમાં શ્રેષ્ઠ ગણાતી હતી. જે પ્રમાણે પોતાની સેનાનો નાયક–સેનાપતિ પોતાની તમામ સેનામાં આજ્ઞાપ્રધાન–સેનાપતિપદનો ઉપભોગ કરે છે, અથવા પોતાની આજ્ઞાપ્રમાણે

'तत्थ णं वाणियग्गामे णयरे' तत्र खलु वाणिजग्रामे नगरे 'विजयमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ' विजयमित्रो नाम सार्थवाहः परिवसति। स कीदृशः? इत्याह-'अड्ढे' आढ्यः=समृद्धिसम्पन्नः। 'तस्स णं विजयमित्तस्स' तस्य खलु विजयमित्रस्य 'सुभद्दा णामं भारिया' सुभद्रा नाम भार्या 'होत्था' आसीत्, सा कीदृशी?-त्याह-'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा' अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा। 'तस्स णं विजयमित्तस्स पुत्ते' तस्य खलु विजयमित्रस्य पुत्रः, 'सुभद्दाए भारियाए' सुभद्राया भार्याया 'अत्तए' आत्मजः=अङ्गजः, 'उज्झियए णामं दारए' उज्झितको

नुसार उसका संचालन करता है, ठीक यह भी समस्त वेश्याजन-रूप अपनी सेना का संचालन करती और उसमें अपनी आज्ञा का एकच्छत्र राज्य स्थापित करती थी। इसकी इच्छा के विरुद्ध वहां एक भी वेश्या प्रवृत्ति नहीं करती। जो भी कोई नियम यह बनाती उसका यह स्वयं पालन करती हुई दूसरी वेश्या से भी पालन कराती थी।

'तत्थ णं वाणियग्गामे' उस वाणिजग्राम नगर में 'विजयमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ' विजयमित्र नामका एक सार्थवाह रहता था। 'अड्ढे' वह बहुत अधिक धनी था। 'तस्स णं विजयमित्तस्स सुभद्दा णामं भारिया होत्था' उस विजयमित्र सार्थवाह की सुभद्रा नाम की पत्नी थी। 'अहीण०' वह अहीन और परिपूर्ण पंचेन्द्रियों से विशिष्ट शरीरवाली थी। 'तस्स णं विजयमित्तस्स पुत्ते सुभद्दाए भारियाए अत्तए उज्झियए णामं दारए होत्था' उस विजयमित्र सार्थवाह का एक पुत्र था, जो सुभद्राभार्या का अंगजात था, एवं जिसका नाम उज्झित था।

ते सेनानुं संचालन करे छे, बराबर तेवीज रीते कामध्वजा वेश्या पण तमाम वेश्याजनरूप पोतानी सेनानुं, सञ्चालन करती अने तेना पर पोतानी आज्ञानु एकछत्र राज्य स्थापित करती हती, तेनी ईच्छाविरुद्ध त्यांनी एक पण वेश्या कोई पण काम करती नहि पोते जे काइ नियम करे तेनु पोते पालन करती, अने बीजी वेश्याओ पासे पालन करावती हती

'तत्थ णं वाणियग्गामे' ते वाणिज्यग्राम नगरमा 'विजयमित्ते णामं सत्थवाहे परिवसइ' विजयमित्र नामनो एक सार्थवाह (शेठ) रहेतो हतो 'अड्ढे' ते बहुज धनवान

'तस्स णं विजयमित्तस्स सुभद्दा णामं भारिया होत्था' ते विजयमित्र सार्थनी सुभद्रा नामनी पत्नी हती 'अहीण०' ते खोड-खापण विनानी (सम्पूर्ण अंगवाळी) अने तमाम पांच ईन्द्रियोथी विशिष्ट शरीरवाळी हती 'तस्स णं विजयमित्तस्स पुत्ते सुभद्दाए भारियाए अत्तए उज्झियए णामं दारए होत्था' ते विजयमित्र सार्थवाहने एक पुत्र हतो, जेनु नाम उज्झित हतुं,

नाम दारकः=बालकः, 'होत्था' आसीत्, स कीदृशः ? इत्याह—'अहीण जाव सुरूवे' अहीन–यावत्–सुरूपः=सुन्दराकृतिकः, अत्र 'यावत्'–पदेन 'अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरः, इत्यारभ्य सुरूपः इत्यन्तः पदसमूहः संग्राह्यः ॥ सू० २ ॥

यह 'अहीण जाव सुरूवे' अहीन यावत् सुरूप थी। यहां 'जाव' पद से 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरे, लक्खणवंजणगुणोववेए, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण्णसुजायसव्वंगसुंदरंगे, ससिसोमाकारे, कंते, पियदंसणे सुरूवे' इन सूत्रोक्त समस्त पदों का संग्रह करना चाहिये। इनका अर्थ पिछले सूत्रमें स्पष्ट लिखा जा चुका है।

भावार्थ—उस वाणिजग्राम नामके नगर में मित्र नामसे प्रसिद्ध एक राजा था। उसकी रानी का नाम श्रीदेवी था। वह समस्त स्त्रियों के उचित सद्गुणों से विभूषित थी। रानी धारिणी जैसी ही यह थी। उस नगर में कामध्वजा नाम की एक वेश्या रहती थी। जो सौन्दर्य से भरी हुई थी। वेश्याओं में जितने भी गुण होने चाहिये वे सब इसमें थे। ७२ कलाओं की यह पूर्ण चतुर थी। गणिका के ६४ गुणों से यह तन्मय थी। २९ प्रकार के विशेषों में यह पूर्ण दक्ष थी। ३१ प्रकार के रतिविषयक गुणों की यह पूर्ण जानकार थी। परपुरुषों के रिझाने में हेतुभूत ३२ प्रकार के उपचारों में यह पूर्णरूप से कुशल थी। श्रृंगाररस की यह परा-

---

જે સુભદ્રા સ્ત્રી થકી જન્મ પામેલો હતો, તે 'अहीण जाव सुरूवे' अहीन यावत् सुरुप હતો. 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरे, लक्खणवंजणगुणोववेए माणुम्माणप्पमाणडिपुण्णसुजायसव्वंगसुदरंगे ससिसोमाकारे कंते पियदंसणे, सुरूवे' આ સૂત્રમાં કહેલા એ તમામ વિશેષણોથી યુકત હતો. એ પદોનો અર્થ પાછળના સૂત્રમા સ્પષ્ટ લખ્યો છે

ભાવાર્થ:–તે વાણિજગ્રામ નગરમાં મિત્ર નામથી પ્રસિદ્ધ એક રાજા હતો. તેની રાણીનું નામ શ્રી દેવી હતુ તે તમામ સ્ત્રીઓના ઉચિત સદ્‌ગુણોથી શોભાયમાન હતી ધારિણી રાણી જેવી તે હતી તે નગરમાં કામધ્વજા નામની એક વેશ્યા રહેતી હતી. તે સૌંદર્યથી ભરપૂર હતી વેશ્યાઓમાં જેટલા ગુણો હોવા જોઈએ તે તમામ તેનામાં હતાં, બહોતેર કલાઓમા તે પૂરી ચતુર હતી, ગણિકાના ચોસઠ ગુણોમાં તે તન્મય હતી ઓગણત્રીશ (૨૯) વિશેષોમાં તે પૂરી રીતે કુશળ હતી, એકત્રીશ ૩૧ પ્રકારના રતિવિષયક ગુણોની પૂરી જાણકાર હતી પરપુરુષને રીઝાવવામાં ઉપયોગી બત્રીસ (૩૨) પ્રકારના ઉપચારોમાં તે પૂરી રીતે કુશલ હતી.

काष्ठा थी। सुन्दर वेषभूषा से यह सदा सुसज्जित रहा करती, एवं गीत, रति और गंधर्वनृत्य में यह विशेषरूप से प्रसिद्ध थी। इसकी चाल मत्तगजराज जैसी थी। कोकिल एवं वीणा का स्वर भी इसके सामने फीका था। चेष्टाएँ भी इसकी मनको मुग्ध करने वाली थीं। नेत्रों का नर्तन इसका अजीबप्रकार का था। वक्रोक्ति आदि अलंकार तो इसके भाषण में भरे ही रहते थे। इसके सब अंग-प्रत्यंग सुन्दर थे। चंद्रमा भी इसके मुखश्री के समक्ष लज्जित होता रहता था। इसके करपल्लव कमल के समान कोमल थे। अनियारे दीर्घ नयनों की चितवन तो अद्भुत ही थी। इसके विलासभवन पर सदा ध्वजा फहराती रहती थी। एक बार के ही गीतनृत्य आदि में जिसे हजारों मुद्राओं की प्राप्ति हो जाया करती थी। राजा की ओर से भी इसे पुरस्काररूप में छत्र चामर आदि प्राप्त हुए थे। जहां पर भी यह जाती थी कर्णीरथ में बैठकर ही जाती, इतनी तो यह विभूतिमती थी। यह अपने समस्त गणिकाओं के समूह का नेतृत्व करती थी। सब ही इसकी आज्ञानुसार चलती और इसके प्रत्येक आदेश को शिर-माथे पर चढाती थी। मतलब कहने का यह कि-जिस प्रकार सेनापति अपनी सेना

શૃંગારરસની તો તે અવધિ હતી, સુન્દર વેષ-ભૂષાથી એ હમેશા સુસજ્જિત રહેતી હતી એ પ્રમાણે ગીત, રતિ અને ગંધર્વ નૃત્યમાં તે ખાસ કરીને વધારે પ્રસિદ્ધ હતી તેની ચાલ મહોન્મત્ત હાથી જેવી હતી સ્વરમાં કોયલ અને વાણીના સ્વર પણ તેના સ્વર પાસે ફીકા લાગતા હતા તેની દરેક ચેષ્ટાઓ પણ મનને મુગ્ધ કરનારી હતી નેત્રના પલકારા પણ વિચિત્ર પ્રકારના હતા વક્રોક્તિ આદિ અલંકાર તો તેના ભાષણમા ભરેલાજ રહેતા હતા તેના તમામ અંગ-ઉપાંગ સુન્દર હતાં ચન્દ્રમા પણ તેના મુખ પાસે લજ્જાયમાન થઈ જતો હતો તેના બન્ને હાથ કમલ જેવા કોમળ હતા, સોગી અંજણ લાખા નેત્રોની ચિતવન અદ્‌ભુતજ હતી, તેના વિલાસભવન પર હમેશા ધ્વજા ફરકતી રહેતી, એકજ વખતના તેને ગીત અને નૃત્યમા હજારો રૂપિઆની પ્રાપ્તિ થતી હતી, એટલુજ નહિ પણ રાજા તરફથી તેને છત્ર, ચામર આદિ સત્કારરૂપે મળેલાં હતાં, અને જ્યાં જતી હતી ત્યા કર્ણીરથમાં બેસીને જતી હતી આ પ્રમાણે તે વૈભવશાલી હતી તે પોતાની તમામ ગણિકાઓનું નેતાપણું કરતી, અને તમામ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલતી, તેમજ તેના દરેક હુકમને ગણિકાઓ પોતાના માથા પર ચઢાવતી હતી, તાત્પર્ય એજ કે-જે પ્રમાણે સેનાપતિ

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं भगवं जाव समोसढे। परिसा निग्गया। रायावि निग्गओ, जहा कूणिओ निग्गओ धम्मो कहिओ। परिसा राया पडिगया ॥ सू० ३ ॥

टीका

'तेण कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरः 'जाव' यावत्=पूर्वानुपूर्व्या चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन् यत्रैव वाणिजग्रामनगरस्य दूतीपलाशनामकमुद्यानं, यत्रैव सुधर्मयक्षस्य यक्षायतन वर्तते, तत्रैव 'समोसढे' समवसृतः=

का संचालन करता है-ठीक उसीप्रकार यह भी वेश्याओं की सेनापति जैसी ही संचालिका थी। उस नगर में एक विजयमित्र नाम का सार्थवाह रहता था जो विशेषरूप से धनसंपन्न था। इसकी पत्नी का नाम सुभद्रा था। इसके उज्झित नामका एक पुत्र था। यह बहुत ही अधिक सौन्दर्यसपन्न था। इसका प्रत्येक अंग और उपांग लावण्यता से भरा हुआ था ॥ सू० २ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादि

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल उस समय में 'समणे भगवं जाव समोसढे' श्रमण भगवान महावीर प्रभु पूर्वानुपूर्वी से ग्रामानुग्राम विहार करते हुए जहां वाणिजग्राम नाम के नगर में दूतीपलाश नाम का उद्यान था, और उसमें जहां पर सुधर्मयक्ष का

પોતાની સેનાનું સંચાલન કરે છે તે જ પ્રમાણે કામધ્વજા પણ વેશ્યાઓનું સેનાપતિપ્રમાણે સંચાલન કરતી હતી તે નગરમા એક વિજયમિત્ર નામનો સાર્થવાહ (ધનવાન સંઘનો નાયક) રહેતો હતો અને તે વિશેષરૂપમાં ધનસંપન્ન હતો તેની પત્નીનું નામ સુભદ્રા હતું તેને ઉજ્ઝિત નામનો એક પુત્ર હતો, તે પણ બહુજ વધારે સૌંદર્યથી સંપન્ન હતો તેના પ્રત્યેક અગ અને ઉપાંગ લાવણ્યતાથી ભરેલા શોભતા હતાં. (સૂ૦ ૨)

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'समणे भगवं जाव समोसढे' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ પૂર્વાનુપૂર્વીથી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા થકા જ્યાં વાણિજગ્રામ નામના નગરનું દૂતીપલાશ નામનું ઉદ્યાન (બગીચો)

समागतः। 'परिसा' परिषद्=जनसहतिः, 'निग्गया' निर्गता-भगवद्वन्दनार्थं नगरतो निःसृता। 'रायावि' राजाऽपि मित्रनामा नृपश्च 'निग्गओ' निर्गतः= भगवन्तं वन्दितुं स्वनगरतो निःसृतः। 'जहा कूणिओ निग्गओ' यथा कूणिको निर्गतः, यथा कूणिको राजा हस्तिस्कन्धवरगतः सकोरण्टमाल्यदाम्ना छत्रेण ध्रियमाणेन श्वेतवरचामरैरुद्धूयमानैः वैश्रवण इव नरपतिः, अमरपतिसंनिभया

आयतन था वहां पर पधारे। 'परिसा निग्गया' प्रभु का आगमन सुनकर नगर की परिषद् एकत्रित होकर प्रभु के दर्शन और धर्म-श्रवण के लिये हर्षित होती हुई निकली। 'राया वि निग्गओ जहा कूणिओ निग्गओ' राजा भी कूणिक राजा की तरह बडे ही ठाटबाट से अपने राजमहल से प्रभु को वंदन करने के लिये निकला। प्रभु को वंदना के लिये कूणिक राजा जिस प्रकार की तैयारी के साथ निकला था, उसका वर्णन इस प्रकार है—श्री श्रमण भगवान महावीर जिस समय चंपानगरी के उद्यान में विहार करते हुए पधारे थे उस समय उनके आगमन का वृत्तान्त सुनकर उनके वंदन के लिये राजा कूणिक भी श्रेष्ठ गजराज पर बैठ कर गया था उसके ऊपर छत्रधारियोंने जो राज्यचिह्नस्वरूप श्वेत छत्र ताना था वह कोरंट के पुष्पों की माला से चारों ओर से वेष्टित था, कोरंट की मालाएँ उसके चारों ओर लटक रही थीं। उसके दोनों पार्श्वभाग की तरफ सफेद सुन्दर दो चामर ढुल रहे थे। राजा उस

હતું, અને તેમાં જે ઠેકાણે [illegible] નિવાસસ્થાન હતું તે ઠેકાણે પધાર્યા 'परिसा निग्गया' પ્રભુનું આગમન સાંભળીને નગરની પરિષદ્ એકઠી થઈને પ્રભુના દર્શન અને તેમના પાસેથી ધર્મ સાંભળવા માટે હર્ષ પામીને નીકળી 'राया वि निग्गओ जह कूणिओ निग्गओ' નગરના રાજા પણ કૂણિક રાજા જે પ્રમાણે ઠાઠ-માઠથી ગયા હતા, તે પ્રમાણે ઠાઠમાઠથી પોતાના રાજમહેલથી પ્રભુને વંદના કરવા માટે નીકળ્યા, પ્રભુની વંદના માટે કૂણિક રાજા જે પ્રમાણે તૈયારી કરીને નીકળ્યા હતા. તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે— શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જે સમયે ચંપાનગરીના ઉદ્યાનમાં વિહાર કરતા થકા પધાર્યા હતા તે સમયે તેમના આગમનની વાત સાંભળીને તેમને વંદન કરવા માટે રાજા કૂણિક પણ સૌથી સારા હાથી પર બેસીને ગયા હતા તેના ઉપર છત્રધારીઓએ જે સફેદ રાજ્યચિહ્નસ્વરૂપ છત્ર તાણ્યું હતું તેને કોરંટના પુષ્પોની માળા ચારે બાજુ વીંટાએલી હતી. અને ચારે બાજુ તે માળાઓ લટકતી હતી. અને તેની બન્ને બાજુ-તરફ સફેદ સુન્દર બે ચામર ઢળી રહ્યાં હતા આ સમયે રાજાનો દેખાવ, લોકોને કુબેર જેવો જણાતો હતો. ઇન્દ્ર જેવી વિભૂતિથી તેની નિર્મલ

ऋद्धया प्रथितकीर्तिः, हयगजरथप्रवरयोधकलितया चतुरङ्गिण्या सेनया समनुगम्यमानमार्गः सर्वालङ्कारविभूषितो महत्या ऋद्धया महत्या द्युत्या महता बलेन महता समुदयेन महता वरत्रुटितयुगपत्प्रवादितेन शङ्ख-पणव-पटह-भेरि-झल्लरि-खरमुखी-हुडुक्क-मुरज-मृदङ्ग-दुन्दुभि-निर्घोषनादितरवेण चम्पाया नगर्या मध्यमध्येन भगवन्तं वन्दितुं निर्गतस्तथा मित्रनामको भूपोऽपि वाणिजग्रामनगरान्निर्गत इत्यर्थः। निर्गत्य यत्रैव दूतीपलाशाख्यमुद्यानं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य

समय देखनेवालों को कुबेर जैसा मालूम होता था। इन्द्र जैसी विभूति से इसकी निर्मल कीर्ति खूब बढ रही थी। इसके आगे २ हाथी, घोडा, रथ और बलिष्ठ योद्धाओं का समूहरूप चतुरंगिणी सेना चल रही थी। इसके शरीर पर राज्यविभूति के परिचायक और नृपति के धारण करने योग्य समस्त अलंकार अपनी पूर्ण आभासे चमक दमक करते हुए सुशोभित हो रहे थे। इस प्रकार यह राजा विशिष्ट ऋद्धि से शरीर की विशिष्ट कान्ति से, अपनी समस्त सेना से, उमराव आदि सर्व प्रकार के परिवार के समुदाय से और सर्व प्रकारके वादित्रों के एक ही साथ किये गये गर्जनरवसे युक्त शंख, पणव, पटह, भेरी, झालर, खरमुखी, हुडुक्क, मुरज, मृदङ्ग और दुंदुभी आदि के निर्घोषों की महाध्वनि से सहित होकर चंपानगरी के ठीक बीचोबीच से होकर प्रभु को वंदन करने के लिये निकला था, इसी प्रकार की सजावट से मित्रराजा भी प्रभु के आगमन का वृत्तान्त सुनकर उनके वंदन के लिये अपने नगर से निकला। निकल कर वह वहां पहुँचा, जहां दूतीपलाश नाम का बगीचा था। उसके कुछ पास

કીર્તિ ખૂબ વધતી જતી હતી તેના આગળ-આગળ હાથી, ઘોડા, રથ અને બળવાન યોદ્ધાઓનો સમૂહ રૂપ ચતુરંગિણી સેના ચાલતી હતી તેના શરીર પર રાજ્ય વિભૂતિની ઓળખાણ આપનારા અને રાજાએ ધારણ કરવા યોગ્ય તમામ અલંકાર તે ધારણ કરવાથી પૂર્ણ કાંતિથી ચકચકાટ કરતાં શોભતા હતા આ પ્રમાણે આ રાજા વિશેષ પ્રકારની સંપત્તિથી, શરીરની વિશેષ કાન્તિથી, પોતાની સમસ્ત સેનાથી, ઉમરાવ આદિ સર્વ પ્રકારના પરિવારસમુદાયથી અને સર્વ પ્રકારના વાજીંત્રોના એક સાથે થતી ગર્જનાથી યુક્ત, શંખ, પણવ, પટહ, ભેરી, ઝાલર, ખરમુખી, હુડુક્ક, મુરજ, મૃદંગ અને દુદુભી આદિના અવાજના મહાધ્વનિસહિત ચંપાનગરીના મધ્ય રસ્તા પર થઈને પ્રભુને વંદન કરવા માટે નીકળ્યા હતા, આવાજ પ્રકારની સજાવટથી મિત્રરાજા પણ પ્રભુના આગમનની હકીકત સાંભળીને તેમના વંદન માટે પોતાના નગરથી નીકળ્યા, અને નીકળીને ત્યાં દૂતીપલાશ નામનો બગીચો હતો ત્યાં પહોંચી ગયાં નજીકમાં જતાં જ તેણે ભગવાનના

श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य नातिदूरे नातिसमीपे छत्रादिकं तीर्थकरातिशयं पश्यति, दृष्ट्वा आभिषेक्यं हस्तिरत्नं स्थापयति, स्थापयित्वा आभिषेक्याद् हस्तिरत्नात् प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य खड्गच्छत्रचामरमुकुटादिराजचिह्नानि त्यक्त्वा यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेनाभिगमेन अभिगच्छति। पञ्चविधेनाभिगमेन अभिगत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य त्रीन् वारान् आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति। कृत्वा वन्दते नमस्यति। वन्दित्वा नमस्यित्वा कायिक्यादिकया त्रिविधपर्युपासनया पर्युपास्ते।

पहुंचते ही उसने भगवान् की छत्र चामर आदि बाह्यविभूति को, जो तीर्थंकर प्रकृति के अतिशयस्वरूप थी; दिखते ही अपने गजराज को महावत से खडा करवाया- और उससे उतर कर वह अपने समस्त खड्ग, छत्र, चमर और मुकुट आदि राजचिह्नों का परित्याग कर पांच अभिगमों से युक्त हो जहां प्रभु विराजमान थे वहां पहुँचा। पांच अभिगम ये हैं- पुष्पमाला आदि सचित्त द्रव्यों का छोडना १, अचित्त द्रव्य-वस्त्र आभरण आदि का रखना २, मुख की यतना के लिये एकपट-अखंडवस्त्रका उत्तरासंग करना ३, प्रभु को देखते ही हाथ जोडना ४, और मन को अन्य कार्यों से हटाकर उनकी ही भक्ति में तन्मय करना ५। पहुंचते ही उसने प्रभु को तीनवार प्रदक्षिणापूर्वक नमस्कार किया। पश्चात् मन वचन और काया से प्रभु की उपासना-सेवा करने लगा। प्रभु के समक्ष अपने समस्त अंगों का संकोचन करना और नम्रीभूत होकर दोनों हाथ जोड उनके सन्मुख बैठना यह काय से उपासना है, प्रभु के वचन निकलते ही 'भदन्त!

છત્ર ચામર આદિ બહારની વિભૂતિ, કે જે તીર્થંકરપ્રકૃતિના અતિશયરૂપ હતી, તેને જોતા જ પોતાના માવતને સૂચના કરી હાથીને ઉભો રાખ્યો અને હાથી ઉપરથી ઉતરીને પોતાના તમામ ખડ્ગ, છત્ર, ચામર અને મુકુટ આદિ જે રાજચિહ્નો હતા તેને છોડીને પાંચ અભિગમોથી યુક્ત થઇને જ્યા પ્રભુ વિરાજમાન હતા ત્યા પહોચ્યા. પાચ અભિગમો આ પ્રમાણે છે — પુષ્પની માલા આદિ સચિત્ત દ્રવ્યોને ત્યજી દેવુ (૧), અચિત્ત દ્રવ્ય-વસ્ત્ર-આભરણ આદિ રાખવું (૨), મુખની યતના માટે એકપટ અખંડવસ્ત્રનુ ઉત્તરાસગ કરવું (૩) પ્રભુને જોતા જ હાથ જોડવા (૪), અને મનને બીજા કામમાથી હટાવીને પ્રભુની જ ભક્તિમાં તન્મય કરવું (૫) ત્યા પહોચીને તેણે પ્રભુને ત્રણ વાર પ્રદક્ષિણાપૂર્વક નમસ્કાર કર્યા, પછી મન, વચન અને કાયાવડે પ્રભુની ઉપાસના-સેવા કરવા લાગ્યા પ્રભુના સમક્ષ પોતાના તમામ અગોનું સકોચન કરવું અને નમ્ર થઇને બે હાથ જોડીને સન્મુખ બેસવું તે કાયાવડેની ઉપાસના છે, પ્રભુના

'धम्मो कहिओ' धर्मः-श्रुतचारित्रलक्षणो धर्मः कथितः-भगवता निगदितः। 'परिसा राया पडिगया' परिषत्, राजा मित्रभूपश्च, सर्वे प्रतिगताः-यस्या एव दिशः प्रादुर्भूतास्तामेव दिशं प्रतिगता इत्यर्थः ॥ सू० ३ ॥

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई जाव तेउलेस्से छट्ठं-छट्ठेणं जहा पण्णत्तीए पढमाए जाव जेणेव वाणियग्गामे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता वाणियग्गामे उच्चनीचमज्झिमकुलाइं अडमाणे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ णं बहवे हत्थी पासइ, सण्णद्धबद्धवम्मियगुडिए उप्पीलियकच्छे उद्दामियघंटे णाणामणिरयणविविहगेवेज्जे उत्तरकंचुइए परिकप्पियज्झयपडागवरपंचामेले आरूढहत्थारोहे गहियाउहप्पहरणे। अण्णे य तत्थ बहवे आसे पासइ, सण्णद्धबद्धवम्मियगुडिए, आविद्धगुडे, ओसारियपक्खरे उत्तरकंचुइए ओचूलमुहचंडाधरचामरथासकप-

---

धन्य हैं, आपके वचन बिलकुल सत्य हैं' इत्यादि वचनों का उच्चारण करना सो वचन से उपासना है, भगवान की सेवा भक्ति में मन लगाना सो मनद्वारा उपासना है! 'धम्मो कहिओ' प्रभुने आई हुई परिषद और राजा को धर्मका उपदेश दिया। 'परिसा राया पडिगया' श्रुत चारित्ररूप धर्म का उपदेश श्रवणकर परिषद् जहां से आई थी वहां वापिस गई। राजा भी अपने नगर को वापिस गया ॥ सू० ३ ॥

વચન નીકળતાં જ "ભદન્ત! ધન્ય છો, આપના વચન બિલકુલ સત્ય છે" ઇત્યાદિ વચનોનુ ઉચ્ચારણ કરવું તે વચનની ઉપાસના છે, ભગવાનની સેવા-ભક્તિમાં મન લગાડવુ તે મન દ્વારા ઉપાસના છે. 'धम्मो कहिओ' પ્રભુએ પરિષદ્ તથા રાજાને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. 'परिसा राया पडिगया' શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ સાભળીને પરિષદ્ જ્યાંથી આવી હતી ત્યાં પાછી ગઇ, રાજા પણ પોતાના નગર તરફ પાછો ગયો. (સૂ૦ ૩)

रिसंडियकडिए, आरूढस्सारोहे गहिआउहप्पहरणे, तेसिं च णं पुरिसाणं मज्झगयं एगं पुरिसं पासइ, अवओडगबंधणं उक्कत्त-कण्णणासं णेहतुप्पियगत्तं बज्झकरकडिजुयणियत्थं कंठे पगुण-रत्तमल्लदामं चुण्णगुंडियगायं चुण्णयं वज्झपाणप्पियं तिलं२ चेव छिज्जमाणं काकणिमंसखावियं णवीखक्खरसएहिं हम्ममाणं अणेगणरणारिसंपरिवुडं, चच्चरे चच्चरे खंडपडहएणं उग्घोसिज्जमाणं इमं च णं एयारूवं उग्घोसणं सुणेइ—'णो खलु देवाणुप्पिया! उज्झियगस्स दारगस्स केइ राया वा रायपुत्तो वा अवरज्झइ, अप्पणो से सयाइं कम्माइं अवरज्झंति' ॥ सू० ४ ॥

टीका

'तेणं कालेणं' इत्यादि। तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अंतेवासी ज्येष्ठोऽन्तेवासी=शिष्यः 'इंदभूई' इन्द्रभूतिः, 'जाव तेउलेस्से यावत् तेजोलेश्यः, अत्र यावच्छब्दात्—'णामं अणगारे गोयमगोत्ते' इत्यादि 'संखित्तविउलतेउलेस्से' छाया—इन्द्रभूतिनामकोऽनगारो गौतमगोत्रो यावत् संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः- इति द्रष्टव्यम् 'छट्ठं—छट्ठेणं जहा पण्णत्तीए' षष्ठ-षष्ठेन

'तेणं कालेणं' इत्यादि।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल उस समय में 'समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई' भगवान महावीर के बडे शिष्य इन्द्रभूति अनगार 'जाव तेउलेस्से' जो गौतम गोत्रके थे एवं तपके प्रभाव से उत्पन्न विस्तृत तेजोलेश्या जिन्होंने अपने शरीरके भीतर ही संक्षिप्त करके दबा रखी थी 'छट्ठंछट्ठेणं जहा पण्ण-

---

"तेणं कालेणं" ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયમા भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई' ભગવાન મહાવીરના મોટા શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ અણગાર 'जाव तेउलेस्से' જે ગૌતમ ગોત્રના હતા, તપના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી વિસ્તૃત તેજોલેશ્યા જેમણે પોતાના શરીરની અંદરજ સંક્ષિપ્ત કરીને દબાવી રાખી હતી, 'छट्ठं—छट्ठेणं जहा पण्णत्तीए' અને જે છટ્ઠ-છટ્ઠનુ તપ કરતા હતા છટ્ઠ

यथा प्रज्ञप्तौ=भगवतीसूत्रे यथा कथितं तथा वाच्यमित्यर्थः; तत्र हि 'छट्ठं-छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं अप्पाणं भावेमाणे विहरइ, तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि' इत्युक्तम्। अस्य च्छाया-षष्ठ-षष्ठेन अनिक्षिप्तेन तपः कर्मणाऽऽत्मानं भावयन् विहरति। ततः खलु स भगवान् गौतमः षष्ठक्षपणपारणके, 'पढमाए' प्रथमायां 'जाव' यावत्-इह यावत्-करणादिदं द्रष्टव्यम् 'पोरिसीए सज्झायं करेइ, बीयाए पोरिसीए झाणं झियाइ, तइयाए पोरिसीए अचवलमसंभंते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ वत्थाइं पडिलेहेइ, भायणाणि पमज्जइ, भायणाणि उग्गाहेइ, उग्गाहित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि वाणियगामे णयरे उच्चणीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए। अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह। तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओ इरियं सोहेमाणे' इति। पौरुष्यां स्वाध्यायं करोति, द्वितीयायां पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति, तृतीयायां पौरुष्याम् अचपलमसंभ्रान्तो मुखपोतिकां-सदोरकमुखवस्त्रिकामित्यर्थः प्रतिलेखयति, वस्त्राणि प्रतिलेखयति, भाजनानि=पात्राणि प्रमार्जयति, भाजनानि उद्ग्राहयति गृह्णातीत्यर्थः, यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा

तीए' और जो छठ-छठ तप करते थे। छठ (बेले) के पारणाके दिन भगवतीसूत्रमें कही विधिके अनुसार 'पढमाए जाव' प्रथम पौरुषीमें जिन्होंने स्वाध्याय और द्वितीय पौरुषीमें ध्यान किया। तृतीय पौरुषीमे अचपलरीति से असंभ्रान्त होकर सदोरकमुखवस्त्रिका की तथा वस्त्रों की एवं पात्रों की प्रतिलेखना कर, उन पात्रों को लेकर वे जहां श्रमण भगवान् महावीर थे वहां आये, आकर उन्होंने उन्हें वंदन एवं नमस्कार किया। वंदन और नमस्कार कर प्रभुसे

(બેલા)ના પારણાના દિવસે ભગવતીસૂત્રમાં કથિત વિધિ-અનુસાર 'पढमाए जाव' પ્રથમ પૌરુષીમાં જેમણે સ્વાધ્યાય અને બીજી પૌરુષીમાં ધ્યાન કર્યું. ત્રીજી પૌરુષીમાં ચંચલતારહિત અસંભ્રાંત થઈને દોરાસાથેની મુખવસ્ત્રિકા, વસ્ત્રો, અને પાત્રાની પ્રતિલેખના કરીને તે પાત્રોને લઈને તે જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર હતા ત્યાં આવ્યા, આવીને તેમને વંદન-નમસ્કાર કર્યાં, વંદના-નમસ્કાર કરી પ્રભુને

नमस्यित्वा एवमवादीत्-इच्छामि खलु हे भदन्त ! युष्माभिरनुज्ञातः षष्ठक्षपण-पारणके वाणिजग्रामे नगरे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदायस्य भिक्षाचर्यायै अटितुम्, भिक्षानयनार्थं गन्तुमिच्छामीत्यर्थः। भगवानाह-'अहासुहं' इत्यादि। यथासुखं हे देवानुप्रिय! मा प्रतिबन्धं=विलम्बं मा कुरु। ततः खलु भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिकात्=भगवतः समीपात्, प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य अत्वरितम्=शीघ्रतारहितम् अचपलम्-चंचलतारहितं यथास्यात्तथा असंभ्रान्तः=उद्वेगरहितः युगान्तरप्रलोकनया=पुरोवर्तिचतुर्हस्तप्रमाणभूभागमध्यावलोकनतत्परया दृष्ट्या पुरतः ईर्या=गमनं शोधयन् 'जेणेव वाणियग्गामे णयरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव वाणिजग्रामो नगरं तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता वाणियग्गामे उच्चनीयमज्झिमाइंकुलाइं' वाणियग्रामे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि, 'अडमाणे' अटन्=विचरन् 'जेणेव' यत्रैव 'रायमग्गे' राजमार्गः,-'तेणेव उवा-

इस प्रकार कहा-हे भदन्त! आज मेरी यह इच्छा है कि मैं यदि आप आज्ञा प्रदान करें कि इस षष्ठ-क्षपण के पारणा के निमित्त वाणिजग्राम में उच्च, नीच एवं मध्यम कुलोंके घरों में भिक्षाचर्या के लिये जाऊं। उनकी इसप्रकार प्रार्थना सुनकर भगवान्ने कहा कि-हे देवानुप्रिय! तुम्हें जैसा सुख हो वैसा करो, विलम्ब न करो। इस तरह प्रभु के फरमाने पर गौतमस्वामी भगवान् के पास से उठकर अचपलगति से उद्वेगरहित होकर 'जेणेव वाणियग्गामे तेणेव उवागच्छइ' वाणिजग्राम में आये। 'उवागच्छित्ता वाणियग्गामस्स उच्चनीचमज्झिमकुलाइं अडमाणे' आकर वहां के उच्च नीच एवं मध्यम कुलों के घरों में फिरते हुए 'जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ' जहां राजमार्ग था वहां आये। 'उवागच्छित्ता तत्थ णं बहवे अत्थि हत्थी

આ પ્રમાણે કહ્યું-હે ભદન્ત ! આજે મારી એ ઇચ્છા છે કે જો આપ આજ્ઞા આપે તો હું આ ષષ્ઠ-ક્ષપણના (પારણાનિમિત્તે) વાણિજગ્રામમાં ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોનાં ઘરોમાં ભિક્ષાચર્યા કરવા માટે જઉં. તેમની એ પ્રમાણેની પ્રાર્થના સાંભળી ભગવાને કહ્યું કે-હે દેવાનુપ્રિય ! તમને જે પ્રકારે સુખ થાય તે પ્રમાણે કરો. વિલમ્બ ન કરો આ પ્રમાણે પ્રભુની આજ્ઞા થતાં ગૌતમસ્વામી ભગવાનની પાસેથી ઉઠીને અચપલપણે ઉદ્વેગરહિત થઇ 'जेणेव वाणियग्गामे तेणेव उवागच्छइ' વાણિજગ્રામમાં આવ્યા, 'उवागच्छित्ता वाणियग्गामस्स उच्चनीचमज्झिमकुलाइं अडमाणे' આવીને ત્યાંના તમામ ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળવાળાના ઘરમાં ફરીને 'जेणेव रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ' જ્યાં રાજમાર્ગ હતો ત્યાં આવ્યા, 'उवाग-

गच्छइ' तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता उपागत्य, तत्थ णं बहवे' तत्र खलु बहून् 'हत्थी' हस्तिनः=गजान् 'पासइ' पश्यति। कीदृशान् हस्तिनो पश्यति? इत्याह-'सण्णद्ध०' इत्यादिना। 'सण्णद्धबद्धवम्मियगुडिए' संनद्धबद्धवर्मितगुडितान्-सनद्धं बद्धाः संनद्धबद्धाः=रज्ज्वादिना कवचस्य दृढबन्धनं प्राप्ताः, अत एव वर्मिताः=कवचिताः-संनाहयुक्ताः, ते चामी गुडिताः=गुडाः-हस्तिकवचाः-संजाता एषामिति गुडिताः-हस्तिकवचधारका इत्यर्थः, अत्र गोबलीवर्दन्यायेन वर्मितेति विशेषणोपादानम्, तान् 'उप्पीलियकयत्थे' उत्पीडितवरत्रान् उत्पीडिता=गाढतरसलग्ना वरत्रा=हस्तिमध्यबन्धनरज्जुर्येषां ते तथा तान् 'कयत्थ' इति देशीयः शब्दो वरत्रावाचकः। यद्वा-'कयत्थ' इति पृष्ठरक्षार्थमुपधानाकारं तूलपूर्णमुपकरणं 'कूंथ' इति प्रसिद्धम्, तत्र उत्पीडितं-गाढतरबद्धं येषां ते तथा तान्, तथा 'उद्दामियघंटे' उद्दामितघण्टान्-उद्दामिताः प्रलम्बिता, घण्टा येषां ते तथा तान्, तथा-'णाणामणिरयणविविहगेवेज्जे' नानामणिरत्नविविधग्रैवेयकान्=नानामणिरत्नमयानि विवि-

---

पासइ' आते ही उन्होंने वहां अनेक हाथियों को देखा। वे हाथी किस प्रकार के थे? सो कहेते हैं- 'सन्नद्धबद्धवम्मियगुडिए' इन सब हाथियों को जो कवच पहिराये गये थे, वे सब मोटे२ रस्सों से उन पर कस कर बंधे हुए थे। 'उप्पीलियकयत्थे' 'कयत्थ' यह देशीय शब्द है, इसका अर्थ 'वरत्रा अर्थात् हाथियों के मध्य भाग के बांधने की रस्सी' ऐसा है। अथवा 'कयत्थ' शब्द का अर्थ भाषा में 'कूंथ' भी होता है। यह हाथियों पर पृष्ठ-पीठ की रक्षा के निमित्त बांधी जाती है। इसमें रूई भरी होती है, और इसका आकार विस्तृत तकिया जैसा होता है। 'उद्दामियघंटे' इन प्रत्येक हाथियों की आजू-बाजू झूल के पास दोनों ओर बडे२ घंट लटक रहे थे। 'णाणाम-

---

च्छित्ता तत्थ णं बहवे हत्थी पासइ' આવતાં જ તેમણે ત્યાં અનેક હાથીઓને જોયા તે હાથી કેવા પ્રકારના હતા ? તે કહે છે- 'सन्नद्धबद्धवम्मियगुडिए' એ તમામ હાથીઓને જે કવચ પહેરાવેલાં હતા, તે તમામ મોટાં મોટાં દોરડાંથી તેનાપર કસી કરીને બાંધેલાં હતા 'उप्पीलियकयत्थे' "कयत्थ" આ શબ્દ દેશી છે તેનો અર્થ વરત્રા અર્થાત્-હાથિઓના મધ્ય ભાગને બાંધવાની રસ્સી (દોરડી) એવો થાય છે. અથવા 'કયત્થ' શબ્દનો, અર્થ ભાષામાં 'કૂંથ' પણ થાય છે. તે હાથીઓના પીઠની રક્ષા માટે બાંધવામાં આવે છે, તેમાં રૂ ભરેલું હોય છે, અને એનો આકાર મોટા ઓશિકા જેવો હોય છે. 'उद्दामियघंटे' તે પ્રત્યેક હાથીઓને આજુ-બાજુ ઝુલની પાસે બન્ને બાજુ મોટા-મોટા ઘંટ લટકી રહ્યા હતા 'णाणामणिरयणविविहगेवेज्जे'

धानि ग्रैवेयकाणि=ग्रीवाभरणानि येषां ते तथा तान्, 'उत्तरकंचुइए' उत्तरकञ्चुकितान्–उत्तरकञ्चुकाः=तनुत्राणविशेषाः संजाता येषां ते तथा तान्, 'पडिकप्पियज्झयपडागवरपंचामेलं' परिकल्पितध्वजपताकावरपञ्चापीडान्–परिकल्पिताः= चित्रिता ध्वजाः पताकाश्च वराः पञ्च आपीडाः=शिरोभूषणानि येषां ते तथा तान्, ध्वजत्रितयमध्ये पताकाद्वयमेतत्पञ्चकं हस्तिशिरोभूषणमिति भावः। 'आरूढहत्थारोहे' आरूढहस्त्यारोहान्–आरूढाः हस्त्यारोहाः –हस्तिपकाः 'महावत' इति प्रसिद्धाः येषु ते तथा, तान् 'गहियाउहप्पहरणे' गृहीतायुधप्रहरणान्, गृहीतानि=स्थापितानि। आयुधानि=शस्त्राणि प्रहरणानि= अस्त्राणि येषु ते तथा तान्, एवंविधान् गजान् गौतमः पश्यति स्मेत्यर्थः। अन्यांश्च तत्र बहून् अश्वान् पश्यति। कीदृशानश्वान्? इत्याह–'सण्णद्ध' इत्यादि। 'सण्ण-

णिरयणविविहगेवेज्जे' इन सवों के गलों में ग्रैवेयक–कण्ठाभरण पहिनाये गये थे। जो कण्ठाभरण ये पहिने हुए थे वे नाना प्रकार के मणियों एवं रत्नों से खचित थे। 'उत्तरकंचुइए' तनुत्राणविशेष का नाम उत्तरकंचुक है, ये भी सभी हाथियों को पहिनाये गये थे। 'परिकप्पियज्झयपडागवरपंचामेले' जो धारण किये इन हाथियों के शिर पर चित्रित तीन ध्वजायें और दो पताकाये इस प्रकार पॉच शिरोभूषण थे। इस शिरोभूषण में धारण किये तीन ध्वजाओं के बीच में दो पताकाएँ होती हैं। 'आरूढहत्थारोहे' इन सब पर हस्तिपक–महावत बैठे हुए थे। 'गहियाउहप्पहरणे' शस्त्र एवं अस्त्र इन सब हाथियों पर लदे हुए थे, अथवा इन समस्त हस्तिपकों (महावतों) के हाथो में अस्त्र-शस्त्र सुसज्जित थे। 'अण्णे य तत्थ बहवे आसे पासइ' हाथियों के बाद

તે હાથીઓના ગળામા ગ્રૈવેયક–કંઠાભરણ પહેરાવેલા હતાં જે જે કંઠાભરણ પહેર્યા હતા તે તમામ નાના પ્રકારના મણિયો અને રત્નોથી જડેલા હતાં 'उत्तरकंचुइए' તનુત્રાણવિશેષનુ નામ ઉત્તરકંચુક છે તે પણ તમામ હાથીઓને પહેરાવેલા હતાં, 'परिकप्पियज्झयपडागवरपंचामेले' આ હાથીઓનાં માથાં ઉપર, ચિત્રિત ત્રણ ધ્વજાઓ અને બે પતાકાઓ આ પ્રકારે પાચ શિરોભૂષણ હતા આ શિરોભૂષણમા ત્રણ ધ્વજાઓના વચમાં બે પતાકાઓ હોય છે 'आरूढहत्थारोहे' એ તમામ ઉપર મહાવત બેઠા હતા. કોઇ પણ એવો હાથી ન હતો કે જેના પર મહાવત બેઠો ન હોય 'गहियाउहप्पहरणे' શસ્ત્ર અને અસ્ત્ર એ તમામ હથીઆરો તે તમામ હાથી પર લાદેલા હતા, અથવા તો એ તમામ મહાવતોના-હાથમાં અસ્ત્ર-શસ્ત્ર સુસજ્જિત હતાં. 'अण्णे य तत्थ बहवे आसे पासइ' હાથીઓ પછી ગૌતમસ્વામીએ અનેક

द्धबद्धवम्मियगुडिए' संनद्धबद्धवर्मितगुडितान्=संनद्धबद्धाः, अत एव वर्मिताः=धृत-कवचाः गुडिताः=अश्वकवचवन्तः, गुडशब्दोऽश्वकवचेऽर्थेऽपि वर्तते, अत्र पदत्रयस्य कर्मधारयसमासः; तान् । एतत्पदबोधितमेवार्थं स्पष्टीकुर्वन्नाह – 'आविद्धगुडे, ओसारियपक्खरे उत्तरकंचुइए' इति । आविद्धगुडान्–आविद्धाः=संलग्नाः, गुडाः= कवचा येषां ते तथा, तान्, तथा अवसारितपक्खरान्–अवसारितानि=अवल-म्बितानि, पक्खराणि=कवचा येषां ते तथा, तान् 'पक्खर' इति देशीयः शब्दोऽश्वकवचवाचकः । तथा उत्तरकञ्चुकितान्–उत्तरकञ्चुकाः=तनुत्राणविशेषाः संजाता येषामिति तथा, तान् । 'ओचूलमुहचंडाधरचामरथासगपरिमंडियकडिए' अवचूलकमुखचण्डाधरचामरस्थासकपरिमण्डितकटीन्=अवचूलमुखं=वल्गायुक्तमुखम्, अत एव चण्डाधरं=भयानकाधरोष्ठं येषां ते तथा, चामरैः, स्थासकैः=दर्पणैः परि-मण्डिता कटिर्येषां ते तथा, ततः कर्मधारयः, तान् । 'आरूढस्सारोहे' आरूढाश्वारो-हान्-आरूढाः अश्वारोहा येषु ते तथा तान् । 'गहियाउहप्पहरणे' गृहीतायुधप्रहर-

---

गौतमस्वामीने अनेक घोडों को भी देखा । ये घोडे भी 'सन्नद्धबद्ध-वम्मियगुडिए, आविद्धगुडे, ओसारियपक्खरे, उत्तरकंचुइए, ओचूलमुहचंडाधर-चामरथासगपरिमंडियकडिए' हाथियों के जैसे कवच धारण किये हुए थे वैसे इन घोडों के भी थे, फर्क सिर्फ इतना ही था कि हाथी हस्ति-कवचों से युक्त थे और ये घोडे घोडेसंबंधी कवचों से युक्त थे । तात्पर्य इनका यह है कि—ये घोडे ऐसे थे कि जिन पर कवच लटक रहे थे, और शरीर की रक्षा के लिये जिन्हें विशेष परिधान भी पहिनाये गये थे । इनके मुखमें लगामें लगी हुई थीं, उनकी वजह से इनके मुखके अधरोष्ठ बडे भयानक दीखते थे । इनका कटिभाग स्थासकों (दर्पणों) से शोभित हो रहा था । इन सब पर भी बडे २ अश्वारोही–सवार थे । इन पर भी अस्त्र शस्त्र लदे हुए, अथवा

ઘોડાઓને પણ જોયા એ ઘોડાઓએ પણ 'सन्नद्धबद्धवम्मियगुडिए, आविद्धगुडे, ओसारियपक्खरे, उत्तरकंचुइए. ओचूलमुहचंडाधरचामरथासगपरिमंडियकडिए' હાથીઓ જેવા કવચ ધરણ કરેલાં હતાં ફરક માત્ર એટલો જ હતો કે હાથી હાથીના કવચોથી યુક્ત હતા, ત્યારે આ ઘોડાઓ ઘોડાસબંધી કવચોથી યુકત હતા. તાત્પર્ય એજ કે–ઘોડાઓ એવા હતા કે જેના ઉપર કવચ લટકી રહ્યાં હતાં, અને શરીરની રક્ષા માટે જેને વિશેષ પરિધાન પણ પહેરાવ્યાં હતાં તેના મોઢામાં લગામ લાગેલી હતી, તે કારણથી તેના મોઢાનો નીચેનો ભાગ ભયાનક દેખાતો હતો, તેની કમરનો ભાગ દર્પણોથી શોભતો હતો તે દરેક ઘોડાઓ ઉપર મોટા-મોટા સ્વાર બેઠા હતા તે ઘોડાઓ ઉપર પણ અસ્ત્ર-શસ્ત્ર લાદેલાં હતાં, અથવા તમામ સ્વાંગોના

णान्-गृहीतानि=स्थापितानि,आयुधानि=शस्त्राणि,प्रहरणानि=अस्त्राणि येषु ते तथा तान्, तथा-'तेसि च णं पुरिसाणं मज्झगयं एगं पुरिसं पासइ' तेषाम् हस्त्यारूढानाम् अश्वारूढानां च खलु पुरुषाणां मध्यगतम् एकं पुरुषं पश्यति । कथम्भूतं पुरुषं पश्यती ?-त्याह-'अवओडगबंधणं' इत्यादि । 'अवओडगबंधणं' अवकोटकबन्धनम्=रज्ज्वा गलं हस्तद्वयं च मोटयित्वा पृष्ठभागे हस्तद्वयस्य बन्धनं यस्य स तथा तम्, 'उक्कत्तकण्णनासं' उत्कृत्तकर्णनासम्=छिन्नकर्णनासिकम्. 'णेहतुप्पियगत्तं' स्नेहतुप्पियगात्रम्-स्नेहेन=घृतेन 'तुप्पिय' लिप्त-स्निग्धमित्यर्थः गात्रं यस्य स तथा तम्, 'तुप्पिय' इति देशीयः शब्दो घृतलिप्तवाचकः । वज्झकरकडिजुयणियत्थं' वद्धकरकडियुगन्यस्तम्, वद्धौ करौ कडियुगे न्यस्तौ=निक्षिप्तौ यस्य स तथा तम्, 'कडि' इति-लोहमयं बन्धनं 'हथकडी'-इति भाषाप्रसिद्धम् । 'कंठे गुणरत्तमल्लदामं' कण्ठे गुणरक्तमाल्यदामानं=कण्ठे=गले गुण इव=कण्ठसूत्रमिव रक्तं=लोहितं माल्यदाम=पुष्पमाला यस्य स तथा तं रक्तकणेर-

सब सवारों कि हाथों में अस्त्र शस्त्र सुसज्जित थे। गौतमस्वामीने इन घोडों के देखने के पश्चात् ' तेसिं च णं पुरिसाणं मज्झगयं एगं पुरिसं पासइ ' उन सब हस्तिपकों एवं घुडसवारों के बीचमें एक ऐसे पुरुष को देखा जो गले और दोनों हाथों को मरोड कर और उन दोनों हाथों के पृष्ठ भाग में लाकर गले के साथ उनको बांधना अवकोटक वन्धन है ' अवओडगबंधणं ' अवकोटकबन्धनसे युक्त था 'उक्कत्तकण्णनासं ' कान और नाक जिसके कटे हुए थे ' णेहतुप्पियगायं ' घी से जिसका शरीर चिकना हो रहा था । 'वद्धकरकडिजुयणियत्थं' जिसके वंधे हुए हाथ हथकडियों से युक्त थे-जिसके दोनों हाथों में हथकडियां पडी हुई थीं 'कंठेगुणरत्तमल्लदामं' जिसके कंठमें लाल डोरे के समान कनेर के लाल पुष्पोंकी माला पहिनी हुई थी। 'चुण-

હાથમા હથિઆર શોભતા હતા, એટલે કે તે સવારો હથિઆરોથી સુસજ્જ હતા ગૌતમસ્વામીએ આ ઘોડાઓને જોયા પછી ' तेसिं च णं पुरिसाणं मज्झगयं एगं पुरिसं पासइ ' તે તમામ હાથીના મહાવતો અને ઘોડેસવારોના વચ્ચમાં એક એવા પુરુષને જોયો કે જે ' अवओडगबंधण ' અવ કોટક, બધનથી યુકત હતો ગળા અને બન્ને હાથોને મરડીને, અને તે બન્ને હાથોને પૃષ્ઠ ભાગમા લાવીને ગળાની સાથે તેને બાધવું તે અવકોટક બધન છે ' उक्कत्तकण्णनासं ' કાન અને નાક જેનાં કપાઇ ગયેલા હતા, 'णेहतुप्पियगायं' જેનુ શરીર ઘી વડે કરીને ચીકાસવાળું થઇ રહેલ હતું ' बद्धकरकडिजुयणियत्थं ' જેના બાંધેલા હાથ હાથકડીઓથી યુકત હતા જેના બન્ને હાથમા હાથકડી પડી હતી ' कंठेगुणरत्तमल्लदामं ' જેના કંઠમાં (ગળામાં)

पुष्पमालायुक्तमित्यर्थः । 'चुण्णगुंडियगायं' चूर्णगुण्डितगात्रम्=चूर्णेन गैरिकेण गुण्डितं=लिप्तं गात्रं=शरीरं यस्य स तथा तम्, गैरिकरागरक्तदेहमित्यर्थः, 'चुण्णयं' चूर्णकं=संत्रस्तम् 'वज्झपाणप्पियं' वध्यप्राणप्रियं=वध्याः-वधदण्ड-योग्याः प्राणाः=उच्छ्वासादयः प्रिया यस्य स तथा तम्, प्राणदण्डं प्राप्तुमर्ह-मित्यर्थः । 'तिलं तिलं चेव छिज्जमाणं' तिलं तिलं चैव छेद्यमानम्-तिलश-स्तिलशश्छेद्यमानमित्यर्थः, 'काकणिमंसखाविज्जं' कागणिमांसखाद्यं 'कागणि' लघुतराणि मांसानि=मांसखंडानि-काकादिभिः खाद्यानि यस्य स तथा तम्, 'णवीखवक्खरसएहिं हम्ममाणं' नव्यखर्खरशतैर्हन्यमानम्-खर्खरः=अश्वत्रासनार्थ-चर्ममयतोत्रविशेषः, 'चाबूक' इति भाषाप्रसिद्धः, स्फुटितवंशो वा। शतसंख्यकाश्च ते नव्याः खर्खरास्तैर्हन्यमानं = ताड्यमानम्, 'अणेगणरणारिसंपरिवुडं' अनेक-नरनारीसंपरिवृतं, 'चच्चरे चच्चरे' चत्वरे चत्वरे-अनेकमार्गसंमिलिते स्थाने २ 'खंडपडहएणं' खण्डपटहेन-खण्डः = खण्डितः स्फुटितो यः पटहः

गुंडियगायं' शरीर भी जिसका गैरिक-गेरू-के चूर्ण से लिप्त हो रहा था। 'चुण्णयं' जो अत्यंत संत्रस्त था। 'वज्झपाणप्पियं' जिसके उच्छ्वास आदि प्यारे प्राण, वधदंड के योग्य हो रहे थे-जो प्राणदंड प्राप्ति के योग्य हो रहा था। 'तिलंतिलं चेव छिज्जमाणं' जिसका शरीर तिल-तिल के बराबर काटा जा रहा था, 'काकणिमंसखाविज्जं' जिसका मांस छोटे२ टुकड़े कर, कौवा आदि पक्षियों के खिलाने के लायक हो रहा था। 'णवीखवक्खरसएहि हम्ममाणं' सैकडों नवीन चर्मनिर्मित कोडों से जो पीटा जा रहा था। 'अणेगणरणारिसंपरिवुडं' जिसे देखने के लिये अनेक नर और नारियों का समूह एकट्ठा हुआ था, और इसीलिये जो इन सब से घिरा हुआ था। 'चच्चरे २ खंडपडहएणं

લાલ દોરા જેવી લાલ કરેણુના ફૂલોની માળા હતી 'चुण्णगुंडियगायं' શરીર પણ જેનુ ગેરૂના ચૂર્ણથી લિપ્ત થઇ રહ્યું હતુ, 'चुण्णयं' અને જે બહુ જ ત્રાસી ગયેલ હતો. 'वज्झपाणप्पियं' જેનાં શ્વાસોચ્છ્વાસ આદિ વહાલા પ્રાણ વધ દંડને લાયક થઇ રહ્યાં હતાં-જે પ્રાણદંડ પામવા યોગ્ય બની રહ્યો હતો. 'तिलं तिलं चेव छिज्जमाणं' જેના શરીરના તલ-તલ જેવડા નાના-નાના કકડા કરવામાં આવતા હતાં. 'काकणिमंसखाविज्ज' જેનું માંસ નાના-નાના ટુકડા કરીને કાગડા આદિ પક્ષિઓને ખવરાવવા લાયક થઇ રહ્યું હતુ 'णवीखवक्खरसएहिं हम्ममाणं' સેંકડો નવીન ચામડાના તૈયાર કરેલા કોયડા વડે કરીને જેને માર મારવામાં આવતો હતો 'अणेगणरणारिसंपरिवुडं' જેને જોવા માટે અનેક નર નારીઓનો સમુદાય એકઠો થયો હતો; અને તે માટે તે સૌથી ઘેરાએલો હતો. 'चच्चरे२ खंडपडहएणं उग्घोसि-

॥ मूलम् ॥

तए णं से भगवओ गोयमस्स तं पुरिसं पासित्ता इमे एयारूवे अज्झत्थिए, चिंतिए कप्पिए, पत्थिए, मनोगए संकप्पे समुप्पज्जित्था अहो णं इमे पुरिसे जाव णरयपडिरूवियं वेयणं वेएइत्तिकट्टु वाणियग्गामे णयरे उच्चनीयमज्झिमकुलेसु जाव अडमाणे अहापज्जत्तं समुदाणं गिण्हइ, गिण्हित्ता वाणियग्गामस्स मज्झं-मज्झेणं जाव पडिदंसेइ, पडिदंसित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ, वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी-एवं खलु

जो बंधा हुआ है, कान और नासिका जिसकी काटी जा चुकी है, गले में लाल कनेर के पुष्पों की माला जिसे पहिनायी गई है, जिसकी दशा बहुत बुरी की जा रही है, प्राणदंड के योग्य जो घोषित किया जा चुका है, जिसका मांस कौवा और कुत्तों के खाने योग्य हो रहा है। ऐसी दयनीय दशासे परिपूर्ण इस पुरुष को देखकर इन्हें बडा ही अफसोस हुआ। इसके विषय में यह घोषणा भी जो उस समय प्रत्येक चोराहे पर की जा रही थी उन्होने सुनी। घोपणा में यह कहा जा रहा था कि-इस पुरुष की इस दशा का कारण न यहां का राजा है, और न राजा का पुत्र है; किन्तु यह स्वयं ही अपने किये हुए कर्मों का फल भोग रहा है ॥ सू० ४ ॥

એવો પુરુષ છે કે જે બાંધેલો છે, જેના નાક અને કાન કાપી નાખેલા છે, ગળામા લાલ કરેણના પુષ્પોની માળા જેને પહેરવી છે જેની દશા બહુજ બુરી કરાય છે પ્રાણદંડ યોગ્ય હોવાની જાહેરાત થઇ ચૂકી છે જેનુ માસ કાગડા અને કુતરાને ખાવા યોગ્ય થઇ રહ્યું છે આવી દયાજનક દશાથી પરિપૂર્ણ આ પુરુષને જોઇને તેમને ભારે અફસોસ થયો આ માણસની બાબતમાં જે જાહેરાત તે સમયે દરેક સ્થળે ચૌટામાં થઇ રહી હતી તે પણ સાંભળી, જાહેરાતમા કહેવામા આવતુ હતુ કે-આ પુરુષની આવી દશા થવાનું કારણ અહીંના રાજા નથી, તેમજ રાજાનો પુત્ર પણ નથી, પરન્તુ આ પોતે જ કરેલા કર્મોનુ ફળ ભોગવી રહેલ છે (સૂ૦૪)

अहं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे वाणियग्गामं जाव तहेव निवेएइ। से णं भंते! पुरिसे पुव्वभवे के आसि? जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ॥ सू० ५॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए ण' ततः खलु 'से' तस्य 'भगवओ गोयमस्स' भगवतो गौतमस्य 'तं पुरिसं पासित्ता' तं पुरुषं दृष्ट्वा, 'इमे' अयम् 'अज्झत्थिए, चिंतिए, कप्पिए, पत्थिए, मनोगए' आध्यात्मिकः, चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः, 'अज्झत्थिए' इत्यादीनां पञ्चानां पदानां व्याख्या प्रथमाध्ययने द्वादशसूत्रे कृता। 'संकप्पे' संकल्पः=विचारः 'समुप्पज्जित्था' समुदपद्यत=समुत्पन्नः-'अहो! णं इमे पुरिसे' अहो! खलु अयं पुरुषः 'जाव' यावत्-अत्र यावच्छब्देन-प्रथमाध्ययगतद्वादशसूत्रस्य पाठो योजनीयः-'पुरापोराणाणं

'तए णं से' इत्यादि-

"तए णं' इस प्रकार इस विकट भयंकर हृदय को कंपाने वाले दुःखमय दृश्य के देखने 'से भगवओ गोयमस्स' उस भगवान गौतमस्वामी के हृदय में यह 'अज्झत्थिए चिंतिए, कप्पिए पत्थिए मणोगए संकप्पे' आध्यात्मिक- आत्मविषयक विचार, चिन्तित-बार बार स्मरणरूप विचार, कल्पित-भगवान को पूछनेरूप कार्य के आकार में परिणत हुआ विचार, प्रार्थित-पूछने का अभीष्टरूप से स्वीकृत विचार, और मनोगत संकल्प-'मुझे इस विषयमें भगवान को अवश्य पूछना है' इस प्रकार का मानसिक निश्चयरूप विचार उत्पन्न हुआ; और मन ही मन कहने लगे कि-'अहो णं इमे पुरिसे जाव णिरयपडिरूवियं वेयणं वेएइ' अहो देखो; यह पुरुष (यावत्) पूर्वकाल में पूर्वभवसंबन्धी दुश्चीर्ण,

---

'तए णं से०' ઇત્યાદિ.

'तए णं' આ પ્રકારે આ વિકટ-ભયંકર હૃદયને કંપાવે તેવા દુઃખમય દૃશ્યને જોવાથી 'से भगवओ गोयमस्स' તે ભગવાન ગૌતમસ્વામીના હૃદયમાં આ 'अज्झत्थिए. चिंतिए, कप्पिए, पत्थिए, मणोगए संकप्पे' આધ્યાત્મિક આત્મવિષયક વિચાર, **ચિન્તિત**-વાર વાર સ્મરણરૂપ વિચાર, **કલ્પિત**-ભગવાનને પૂછવા રૂપ કાર્યના આકારમાં પરિણિત થયેલો વિચાર, **પ્રાર્થિત**-પૂછવાના અભિષ્ટ રૂપથી સ્વીકૃત વિચાર અને **મનોગતસંકલ્પ**-'મારે આ વિષયમાં ભગવાનને જરૂર પૂછવું છે, આ પ્રકારના માનસિક નિશ્ચયરૂપ વિચાર ઉત્પન્ન થયો, અને પોતાના મન વડે મનમાં જ કહેવા લાગ્યા, 'अहो णं इमे पुरिसे जाव णिरयपडिरूवियं वेयणं वेएइ' અહો! જુઓ, આ પુરુષ (યાવત્) પૂર્વકાલમાં પૂર્વભવ સંબન્ધી દુશ્ચીર્ણ દુષ્પ્રતિક્રાન્ત

दुच्चिण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं असुभाण पावाणं कडाणं कम्माण पावगं फलवित्ति-विसेस पच्चणुब्भवमाणे विहरइ, न मे दिट्ठा णरगा वा णेरइया वा, पच्चक्खं खलु अयं पुरिसे णरयपडिरूवियं' छाया-'पुरा पुराणानां दुश्चीर्णानां दुष्प्रति-क्रान्तानाम् अशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन् विहरति, न मे दृष्टा नरका वा नैरयिका वा, प्रत्यक्षं खलु अयं पुरुषो नरक-प्रतिरूपिकाम्, इति। पुरा पूर्वकाले पुराणानां=पूर्वभवसम्बन्धिनां दुश्चीर्णानां= दुश्चरितानां, दुष्प्रतिक्रान्तानाम्=अकृतप्रायश्चित्तानाम्-अनिर्वर्तितविपाकानामित्यर्थः अशुभानाम्=असुखहेतूनाम्, पापाना=दुष्टस्वभावानां कृतानां कर्मणां=ज्ञानावरणी-यादीनाम्, पापकं फलवृत्तिविशेष प्रत्यनुभवन् विहरति। न मे=मया दृष्टाः नरका वा नैरयिका वा, प्रत्यक्षं=प्रत्यक्षदृष्टः खलु अयं पुरुषः 'णरयपडिरूवियं' नरकप्रतिरूपिकां=नरकतुल्यां वेदनां 'वेएइ' वेदयति=अनुभवति। 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा=इति मनसि निधाय, 'वाणियग्गामे णयरे' वाणिजग्रामे नगरे 'उच्च-णीयमज्झिमकुलेसु' उच्चनीचमध्यमकुलेषु 'जाव अडमाणे' यावत् अटन्=विचरन्, 'अहापज्जत्त' यथा पर्याप्तम्=स्वमर्यादाऽनुसारेण यथा पर्याप्तं=परिपूर्णं भवेत्तथा 'समुदाणं' समुदानम्=अनेकगृहेभ्यः स्वल्पं स्वल्पं याच्यमानभिक्षासमूहं 'गिण्हइ' गृह्णाति, 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'वाणियग्गामस्स णयरस्स' वाणिजग्रामस्य नगरस्य

दुष्प्रतिक्रान्त-प्रायश्चित्त जिनका नहीं किया गया-ऐसे दुःखके हेतु, अपने किये हुए अशुभ कर्मो-ज्ञानावरणीयादिकों का पापमय फलको भोग रहा है, न मैंने नरक को देखा और नारकी को, किन्तु यह साक्षात् नरक जैसी वेदना भोग रहा है। इस में कारण इसके पूर्वकाल में सञ्चित अशुभतम कर्म है। 'ति कट्टु वाणियग्गामे णयरे उच्चनीचमज्झिमकुलेसु जाव अडमाणे अहापज्जत्तं समुयाणं गिण्हइ' इस प्रकार विचार कर उन्होंने उस वाणिजग्राम नगर में उच्च, नीच एवं मध्यम कुलों के घरों से यथापर्याप्त समुदानी भिक्षा ली। फिर वे 'गिण्हित्ता

પ્રાયશ્ચિત્ત જેનું કર્યું નથી એવા દુઃખના હેતુરૂપ પોતે કરેલા અશુભ-જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના પાપમય ફળને ભોગવી રહ્યો છે મેં નરકને જોયું નથી, તેમજ નારકી જીવોને પણ જોયા નથી, પરન્તુ આ સાક્ષાત્ નરક જેવી વેદના ભોગવી રહ્યો છે તેનું કારણ તેણે પૂર્વ કાળમાં સંચય કરેલા અશુભતમ કર્મ છે 'त्ति कट्टु वाणियग्गामे णयरे उच्च-नीच-मज्झिम-कुलाइं जाव अडमाणे अहापज्जत्तं समुयाणं गिण्हइ' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ગૌતમ સ્વામીએ તે વાણિજગ્રામ નગરમાં ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમાંથી યથાપર્યાપ્ત-જરૂરપૂરતી સમુદાની ભિક્ષા લીધી, 'गिण्हित्ता वाणिय-

'मज्झं-मज्झेणं' मध्यमध्येन, 'जाव पडिदंसेइ' यावत् प्रतिदर्शयति, धर्माचार्यस्य भगवतो महावीरस्य पुरतः स्थापयित्वा दर्शयतीत्यर्थः; 'पडिदंसित्ता' प्रतिदर्श्य-भैक्षं दर्शयित्वा, 'समणं भगवं महावीरं वंदइ णमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, 'वंदित्ता णमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा, 'एवं'=वक्ष्यमाणप्रकारेण, 'वयासी' अवादीत्-'एवं खलु अहं भंते!' एवं खलु अहं हे भदन्त! 'तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे वाणियग्गामं' युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् वाणिजग्रामं 'जाव तहेव निवेएइ' यावत् तथैव निवेदयति, 'से णं भंते! पुरिसे' स खलु हे भदन्त! पुरुषः 'पुव्वभवे के आसि' पूर्वभवे क आसीत्? 'जाव पच्चणुब्भवमाणे' यावत् प्रत्यनुभवन्, अत्र यावच्छब्देन-प्रथमाध्ययनोक्तत्रयोदशसूत्रस्थपाठोऽनुसन्धेयः-'किंणामए वा किंगोत्ते वा कयरंसि

वाणियग्गामस्स णयरस्स मज्झं-मज्झेण जाव पडिदंसेइ' उसे लेकर उस वाणिजग्राम नगर के ठीक बीचोंबीच होते हुए अपने स्थान पर आये। आकर प्राप्त भिक्षा प्रभु को दिखलायी। दिखलाने के बाद उन्हों ने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वंदन और नमस्कार किया, 'वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी' वंदना और नमस्कार करने के अनन्तर फिर उन्होंने प्रभु से इस प्रकार कहा-'एवं खलु अहं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे वाणियग्गामं जाव तहेव निवेएइ' हे भदन्त! मैं आप से आज्ञा पाकर जब भिक्षाचर्या के लिये वाणिजग्राम नगर में गया-तब वहां राजमार्ग पर इस पूर्वोक्त प्रकार का दृश्य देखा। प्रभो! कहिये, 'सेणं भंते! पुरिसे पुव्वभवे के आसि? जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' वह पुरुष पूर्वभव में कौन था? 'जाव' शब्द से 'किंणामए' इत्यादि पदों का ग्रहण किया गया है। उन का

ग्गामस्स णयरस्स मज्झं-मज्झेण जाव पडिदंसेइ' भिक्षा लीधा पछी तेओ वाणिजग्राम नगरना बराबर मध्य भागना रस्ता पर थईने पोताना स्थान पर आव्या, आवीने मळेली भिक्षा प्रभुने बतावी पछी तेमणे 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान महावीरने वंदन अने नमस्कार कर्या, 'वंदित्ता णमंसित्ता एवं वयासी' वंदना अने नमस्कार करीने पछी तेमणे प्रभुने आ प्रकारे कह्यु— 'एवं खलु अहं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे वाणियग्गामे जाव तहेव निवेएइ' हे भदन्त! हुं आपनी आज्ञा मेळवीने ज्यारे भिक्षाचर्या करवा माटे वाणिजग्राम नगरमां गयो त्यारे त्यां राजमार्गो पर आ पूर्वोकत प्रकारनुं एक दृश्य जोयुं हे प्रभु! कहो, 'से णं भंते! पुरिसे पुव्वभवे के आसि जाव पच्चणुब्भवमाणे विहरइ' ते पुरुष पूर्वभवमां कोण हतो? अने तेनुं नाम अने गोत्र शुं

गामंसि वा णयरंसि वा किं वा दच्चा किं वा भोच्चा किं वा समायरित्ता केसिं वा पुरापोराणाणं दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं असुभाणं पावाणं कडाणं कम्माणं पावगं फलवित्तिविसेसं' छाया-किंनामको वा किंगोत्रो वा, कतरस्मिन् ग्रामे वा नगरे वा, किं वा दत्त्वा किं वा भुक्त्वा, किं वा समाचर्य, केषां वा पुरापुराणानां दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानामशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्ति-विशेषम्-इति । 'पच्चणुब्भवमाणे' प्रत्यनुभवन् 'विहरइ' विहरति ॥ सू० ५॥

अर्थ इस प्रकार है-उसका नाम और गोत्र क्या था? वह किस गाम और किस नगर में रहता था? इसने कौन ऐसे कुपात्र को दान दिया? अथवा किस मद्य-मांस आदि अभक्ष्य का भक्षण किया? या किन प्राणातिपादिक दुष्कर्मों का आचरण किया?, अथवा कौनसे ऐसे पूर्वके अनेक भवों में दुर्भावों से उपार्जित दुष्कर्मों का निकाचित बंध किया?, कि जिसके कारण यह इस प्रकार के भयंकर दुखरूप फलको भोग रहा है?।

भावार्थ—प्रभु गौतमने जब उसकी इस प्रकार दयनीय दशा का अवलोकन किया तब उनके अन्तःकरण में अनेक विचारधाराओं की उथल-पुथल होने लगी। वे वाणिजग्राम नगर से यथापर्याप्त भिक्षा लेकर प्रभु के समीप आये। प्राप्तभिक्षा प्रभुको दिखला कर, एवं उन्हें वंदन एवं नमस्कार कर फिर इस प्रकार बोले-हे नाथ! आज मैं आप से आज्ञा लेकर गोचरी के लिये वाणिजग्राम नगर में गया था। वहां के उच्चनीचादि कुलों से यथापर्याप्त भिक्षा प्राप्तकर ज्योंही

હતુ?, તે કયા ગામમા અને કયા નગરમા રહેતો હતો?, તેણે કોણ એવા કુપાત્રને દાન આપ્યુ?, અથવા તો મદ્ય-માંસાદિ કયા અભક્ષ્યનુ ભક્ષણ કર્યું?, અથવા તો કયા પ્રાણાતિપાતાદિક દુષ્કર્મોનુ આચરણ કર્યું?, અથવા કેવા પ્રકારનાં પૂર્વનાં અનેક ભવોમાં દુર્ભાવોથી ઉપાર્જન કરેલા દુષ્કર્મોનો નિકાચિત બધ કર્યો?, કે જેના કારણથી તે આ પ્રકારના ભયકર દુ.ખો રૂપ ફળને ભોગવી રહ્યો છે?

ભાવાર્થ—પ્રભુ ગૌતમે જ્યારે તેની આ પ્રકારની દયાજનક દશાનુ અવલોકન કર્યું, ત્યારે તેના અતઃકરણમા અનેક પ્રકારે વિચારધારાઓની ઉથલ-પાથલ થવા લાગી તે વાણિજગ્રામ નગરમાથી યથાપર્યાપ્ત ભિક્ષા લઈને પ્રભુની સમીપમા આવ્યા, પ્રાપ્ત ભિક્ષા પ્રભુને બતાવીને તેમને વદન અને નમસ્કાર કરીને પછી આ પ્રમાણે બોલ્યા-હે નાથ! આજ હુ આપની આજ્ઞા લઈને ગોચરી માટે વાણિજગ્રામ નગરમા ગયો હતો ત્યાના ઉચ્ચ નીચ આદિ કુલોમાંથી યથાપર્યાપ્ત ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને હું જ્યાં આવતો

॥ मूलम् ॥

एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे णामं णयरे होत्था, रिद्ध०। तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे सुणंदे णामं राया होत्था महयाहिमवंतमलयमंदर०। तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे बहुमज्झदेसभाए महं एगे गोमंडवे होत्था : अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे पासाईए ४। तत्थ णं बहवे गोरूवा सणाहा य अणाहा य णयरगावीओ य णयरबलीवद्दा य णयरपड्डियाओ य णयरमहिसीओ य णयरमहिसा य णयरवसभा य पउरतणपाणियणिब्भया णिरुव्विग्गा सुहं-सुहेणं परिवसंति।

तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे भीमे णामं कूडग्गाहे होत्था, अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे। तस्स णं भीमस्स कूडग्गाहस्स उप्पला णामं भारिया होत्था, अहीण० ॥ सू० ६ ॥

टीका

गौतमवचनं श्रुत्वा भगवानाह-'एवं खलु गोयमा' इत्यादि।

'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु हे गौतम! 'तेणं कालेणं तेणं

मैं आरहा था कि राजमार्ग में एक पुरुष का करुणाजनक बडा दृश्य देखा। हे भगवन्! कहिये-यह पुरुष इस प्रकार की दशा का पात्र क्यों हुआ है?, इसने पूर्व भव में ऐसे कौनसे अशुभ कर्म किये हैं कि जिनकी वजह से यह इस भयंकर दशाको भोग रहा है?, पूर्वभव में इसका क्या नाम था?, क्या गोत्र था?, इत्यादि ॥सू० ५॥

હતો ત્યા રાજમાર્ગમાં એક પુરુષનું કરૂણાજનક મોટું દૃશ્ય જોયું. હે ભગવાન! કહો તે માણસ આવી દશાને શા કારણથી પ્રાપ્ત થયો?, તેણે પૂર્વભવમાં એવું કયું અશુભ કર્મ કર્યુ છે કે જેના કારણથી તે આવી ભયંકર દશાને ભોગવી રહ્યો છે? પૂર્વભવમાં એનું નામ શું હતું? શું ગોત્ર હતું? ઇત્યાદિ. (સૂ૦ ૫)

समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे णाम णयरे होत्था' तस्मिन काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे भारते वर्षे हस्तिनापुरंनाम नगरमासीत्। तत् कीदृश? मित्याह-'रिद्ध०' इत्यादि। ऋद्धस्तिमितसमृद्धं-ऋद्धम्-नभःस्पर्शिबहुलप्रासादयुक्तं बहुलजनसंकुलं च, स्तिमितं=स्वपरचक्रभय रहितं, समृद्धम्-धनधान्यादिपरिपूर्णम्।

'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'सुणंदे णाम राया' सुनन्दे नाम राजा 'होत्था' आसीत्। स कीदृशः?-इत्याह-'महया' इत्यादि। 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' महाहिमवन्महामलय-मन्दरमहेन्द्रसारः, अस्य व्याख्या ज्ञातासूत्रस्य प्रथमाऽध्ययने श्रेणिकभूपवर्णनेऽ-

---

'एवं खलु' इत्यादि।

गौतम के पूर्वोक्त वचनों को सुनकर प्रभुने कहा-'गोयमा' हे गौतम सुनो; 'एवं खलु' तुम्हारे प्रश्नों का उत्तर इस प्रकार है-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे णामं णयरे होत्था' इस मध्य-जम्बूद्वीप के भरतक्षेत्र में एक हस्तिनापुर नाम का नगर था यह नगर 'रिद्ध०' 'ऋद्ध'-नभस्तलस्पर्शी अनेक प्रासादों से युक्त एवं बहुलजनों से व्याप्त, 'स्तिमित'-स्वचक्र एवं परचक्र के भय से रहित, और 'समृद्ध'-धनधान्यादि से परिपूर्ण था। 'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे सुणंदे णामं राया होत्था' उस हस्तिनापुर में एक सुनंद नामका राजा रहता था। 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' यह महाहिमवान् महामलय, मन्दर, एवं महेन्द्र के जैसे विशिष्ट सार से युक्त था। (इन पदों

'एवं खलु' ઇત્યાદિ

ગૌતમના પૂર્વોક્ત વચનો સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ-'गोयमा' હે ગૌતમ! સાભળો, 'एवं खलु' તમારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે—'तेणं कालेण तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणाउरे णामं णयरे होत्था' આ મધ્ય જબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમા એક હસ્તિના-પુર નામનુ નગર હતુ આ નગર 'रिद्ध०' ઋદ્ધ-નભતલસ્પર્શી (આકાશનો સ્પર્શ કરે તેવા ઉંચા-ઉંચા) અનેક મહેલોથી યુક્ત અને ઘણી જ વસ્તીથી ભરપૂર, સ્તિમિત સ્વચક્ર અને પરચક્રના ભયથી રહિત, તથા સમૃદ્ધ ધનધાન્યાદિકથી પરિપૂર્ણ હતુ. 'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे सुणंदे णामं राया होत्था' તે હસ્તિનાપુરમા એક સુનદ નામના રાજા રહેતા હતા 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' તે મહાહિમવાન, મહામલય, મન્દર એવા મહેન્દ્રના જેવા વિશિષ્ટ સારથી યુક્ત હતા (આ પદોની

समभिरुक्ता। 'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'बहुमज्झदेसभाए' बहुमध्यदेशभागे=सर्वथा मध्यभागे 'महं एगे गोमंडवे होत्था' महान् एको गोमण्डप आसीत्। स कीदृशः? इत्याह—'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे अनेकस्तम्भशतसन्निविष्टः—अनेकानि स्तम्भशतानि सन्निविष्टानि यत्र स तथा, अनेकशतस्तम्भयुक्त इत्यर्थः। तथा—'पासाईए' प्रासादीयः=मनःप्रसन्नताजनकः, अत्र-'दरिसणिज्जे' 'अभिरूवे' 'पडिरूवे' इति पदत्रयस्य संग्रहः, दर्शनीयः—यस्य दर्शने चक्षुषोः श्रान्तिर्न भवतीत्यर्थः। अभिरूपः—अभिमतरूपः-यस्य दर्शनं पुनः पुनरभिलषितं भवतीत्यर्थः। प्रतिरूपः—प्रति=नवं नवमिव दृश्यमानं रूपं यस्य स तथा। 'तत्थ णं बहवे गोरूवा' तत्र खलु बहवो गोरूपाः=गोप्रकाराः-पशव इत्यर्थः। कीदृशास्ते पशवः? इत्याह—'सणाहा य अणाहा य णयर गावीओ य णयरबलीवद्दा य' सनाथाश्च अनाथाश्च नगरगव्यश्च नगरबलीवर्दाश्च,

---

की व्याख्या ज्ञातासूत्र के प्रथम अध्ययन में की गई है।) 'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे बहुमज्झदेसभाए महं एगे गोमंडवे होत्था' उस हस्तिनापुर में ठीक उसके मध्यभाग में एक विशाल गोमंडप—गोशाला था। 'अणेगखंभसयसण्णिविट्ठे पासाईए ४' वह गोमण्डप अनेक खंभों से युक्त था। देखने वालों के चित्त में प्रसन्नता का उत्पादक था। देखते२ जिससे आंखे नहीं थकती थी। एकबार जिसे देखनेपर पुनः दर्शकको जिसके देखने की इच्छा होती रहती थी। जिसकी सुन्दरता देखनेवालों के लिये नवीन२ जैसी ही प्रतिभासित होती थी। 'तत्थ णं बहवे गोरूवा सणाहा य अणाहा य' नगर में रही हुई इस शाला में नगर के अनेक सनाथ और अनाथ पशु रहते थे, 'णयर गावीओ य' नगर की अनेक गायें रहती थीं। 'णयरबलीवद्दा य' नगर के

વ્યાખ્યા જ્ઞાતાસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનમાં કરવામા આવી છે) 'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे बहुमज्झदेसभाए महं एगे गोमंडवे होत्था' તે હસ્તિનાપુર નગરમાં બરાબર તેના મધ્યભાગમાં એક વિશાલ ગોમંડપ-(ગોશાળા) હતો 'अणेगखंभसयणिविट्ठे पासाईए ४' તે ગોમંડપ અનેક સ્તંભોથી યુક્ત હતો, જોનારના ચિત્તને પ્રસન્ન કરે તેવો હતો, જેને જોતાં જોતાં નેત્રને થાકજ લાગતો નહિ, એક વખત જોયા પછી પણ જોનાર માણસને તેને ફરીથી જોવાની ઇચ્છા રહ્યા કરતી, જેની સુંદરતા જોનાર માણસને માટે નવીન-નવીન હોય તેવી દેખાતી હતી 'तत्थ णं बहवे गोरूवा सणाहा य अणाहा य' નગરની એ ગોશાળામા નગરના અનેક સનાથ અને અનાથ પશુઓ રહેતા હતા, (णयरगावीओ य) નગરની અનેક ગાયો રહેતી હતી. (णयर बली वद्दा य) નગરના અનેક બળદો રહેતા હતા, નગરની (णयर पड्डियाओ य)

'णयरपड्डियाओ य' 'पड्डिया' इति देशीयः शब्दः, नगरावस्थायिन्यो बाल-महिष्यः, 'पाडी' इति भाषाप्रसिद्धाः, 'णयरमहिसीओ य' नगरमहिष्यश्च, 'णयरमहिसा य' नगरमहिषाश्च 'णयरवसभा य' नगरवृषभाश्च 'सांढ' इति भाषाप्रसिद्धाश्च, 'पउरतणपाणियणिब्भया' प्रचुरतृणपानीयनिर्भयाः-अधिकतरतृण-पानीयलाभेन बलाधिक्याद्भिर्भयाः, 'णिरुव्विग्गा' निरुद्विग्नाः-आहारादिचिन्ता-रहिताः, 'सुहं सुहेणं परिवसंति' सुखंसुखेन=अतिसुखेन परिवसन्ति ।

'तत्थ णं हत्थिणाउरे णयरे भीमे णामं' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे भीमो नाम 'कूडग्गाहे' कूटग्राहः, कूटेन=कपटेन जीवान् गृह्णातीति कूटग्राहः-माया-प्रपञ्चकरणेन जीवग्राहकः, 'होत्था' आसीत् । स कीदृशः ? इत्याह-'अहम्मिए' अधार्मिकः, 'जाव दुप्पडियाणंदे' यावद्-अत्र यावच्छब्दबोध्यः पाठः प्रथमा-ध्ययने चतुर्दशसूत्रव्याख्यावसरेऽस्माभिः प्रदर्शितः । दुष्प्रत्यानन्दः-दुः=दुःखेन

अनेक बेल रहते थे । 'णयरपड्डियाओ य' नगर की अनेक बालभैंसें-पाडियाँ रहती थीं, 'णयरमहिसीओ य' नगर की अनेक भैंसे रहती थीं, 'णयरमहिसा य' नगरके अनेक भैंसे रहते थे, 'णयरवसहा य' नगर के अनेक सांड रहते थे, 'पउरतणपाणियणिब्भया' इन्हें वहां यथासमय पानी और घास मिलता था, ये सब जानवर वहां सुरक्षितरीति से निर्भय बन कर रहते थे, 'णिरुव्विग्गा य सुहं सुहेणं परिवसंति' आहारादिक की इन्हें चिन्ता ही नहीं थी, इसलिये ये सबके सब चौपाये निरुद्विग्नचित्त होकर सुखपूर्वक शांति से रहते थे ।

'तत्थ णं हत्थिणाउरे भीमे णामं कूडग्गाहे होत्था' उसी हस्तिनापुर में भीम नामका एक कूटग्राह-मायाके प्रपञ्च से जीवों को फँसानेवाला रहता था । 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' यह महा अधार्मिक एवं दुष्प्रत्यानंदी-बहुत कठिनता से आनन्द प्राप्त करनेवाला था । 'तस्स

અનેક બાળ ભેંસો (પાડીઓ) રહેતી હતી (णयर महिसीओ य) નગરની અનેક ભેંસો રહેતી હતી (णयर महिसा य) નગરના અનેક પાડા રહેતા, (णयर वसहा य) નગરના અનેક સાંઢ પણ રહેતા હતા, (पउरतणपाणियणिब्भया) તે તમામને યથાસમય પાણી અને ઘાસ મળતું હતું, અને તે તમામ જાનવર ત્યાં સુરક્ષિતપણે નિર્ભય થઇને રહેતા હતા (णिरुव्विग्गा य सुहं सुहेणं परिवसंति) ખાવા-પીવાની તેને ચિંતાજ ન હતી, તેથી કરીને તમામ ચાર પગવાળા જાનવરો ઉદ્વેગરહિત ચિત્તથી સુખ-શાંતિ પૂર્વક રહેતા હતા

'तत्थ णं हत्थिणाउरे भीमे णामं कूडग्गाहे होत्था' તે હસ્તિનાપુરમાં ભીમ નામનો એક કૂટગ્રાહ-માયાના પ્રપંચ વડે જીવોને ફસાવનાર પણ રહેતો હતો. 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' તે મહા અધર્મી અને દુષ્પ્રત્યાનંદી મહા મુશ્કેલીએ

कृच्छ्रेण प्रतिगतः=प्रतिलब्धः आनन्दः आल्हादो यस्य स तथा, कष्टप्राप्तसुख इत्यर्थः। 'तस्स णं भीमस्स कूडग्गाहस्स' तस्य खलु भीमस्य कूटग्राहस्य 'उप्पला णामं भारिया' उत्पला नाम्नी भार्या=पत्नी 'होत्था' आसीत्। सा कीदृशी?–त्याह–'अहीण०' इति, 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा' अहीनपरिपूर्ण-पञ्चेन्द्रियशरीरा, प्रथमाध्ययने चतुर्थसूत्रे व्याख्यातमिदमस्माभिः, 'लक्षणव्यञ्जन-गुणोपपेता' इत्यादिवर्णकग्रन्थस्तु औपपातिकसूत्रादवसेयः। ॥ सू० ६ ॥

णं भीमकूडग्गाहस्स उप्पला णामं भारिया होत्था' इस भीम कूटग्राह की स्त्री का नाम उत्पला था, 'अहीण०' यह सौन्दर्य से युक्त एवं रूप-लावण्य से भरी थी। इसका शरीर, प्रमाण एवं लक्षण से युक्त था। इसके पांचों इन्द्रियां पूरी थीं।

भावार्थ– गौतम के प्रश्नों का उत्तर देने के लिये भगवान् ने इस प्रकार कहा–चतुर्थकाल के इस चौथे आरे में इस जंबूद्वीप में जो भरतक्षेत्र है इसमें एक हस्तिनापुर नामका नगर था। यह बडा ही सुरम्य एवं जन-धनादि से खूब परिपूर्ण था। इसमें मकानात बहुत ऊँचे बडे ही विस्तृत बने हुए थे। यह जन-धन से परिपूर्ण था। जनता को यहां किसी भी प्रकार का भय नहीं था। यहां का राजा सुनंद था। यह विशिष्ट शक्ति और बल का घर था। हिमवान आदि पर्वतों जैसा यह बलिष्ठ था। इस नगर में एक गोशाला थी। इसमें नगर के समस्त सनाथ अनाथ पशु रहते हैं। उनकी सर्वप्रकार की यहां खाने पीने की पूर्ण व्यवस्था थी। गोशाला की बनावट बहुत

આનંદ પ્રાપ્ત કરવાવાળો હતો 'तस्स णं भीमकूडग्गाहस्स उप्पला णामं भारिया होत्था' આ ભીમ કુટગ્રહની સ્ત્રીનું નામ ઉત્પલા હતું, 'अहीण' તે સૌન્દર્યથી પૂર્ણ અને રૂપ લાવણ્યથી ભરપૂર હતી તેનું શરીર પ્રમાણ અને લક્ષણોથી પૂર્ણ હતું તેને પાંચ ઇન્દ્રિયો પૂરી હતી

ભાવાર્થ–ગૌતમના પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવા માટે ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યુ.–ચતુર્થકાલના એ ચોથા આરામા આ જમ્બૂદ્વીપમા જે ભરતક્ષેત્ર છે, તેમા એક હસ્તીનાપુર નામનું નગર હતું તે ઘણુજ રમ્ય અને માણસ તથા ધન–ધાન્ય આદિથી પરિપૂર્ણ હતું તેમા મકાનો બહુજ ઉંચા અને મોટા વિસ્તારવાળા હતા, જન–ધનથી પરિપૂર્ણ હોવાથી ત્યાંની જનતાને કોઇપણ પ્રકારનો ભય ન હતો, ત્યાંના રાજા સુનંદ નામના હતા, તે પૂરા શક્તિશાળી અને બળવાન હતા, હિમવાન આદિ પર્વતો જેવા તે બળવાન હતા આ નગરમાં એક ગોશાળા હતી, તેમાં નગરનાં તમામ સનાથ અને અનાથ પશુ રહેતાં હતાં, તે તમામ પશુઓ માટે સર્વ પ્રકારની ખાવા–પીવાની

॥ मूलम् ॥

तए णं सा उप्पला कूडग्गाहिणी अण्णया कयाइं आव-ण्णसत्ता जाया यावि होत्था । तए णं तीसे उप्पलाए कूड-ग्गाहिणीए तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अयमेयारूवे दोहले पाउब्भूए । धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्धे जम्मजीवियफले, जाओ णं बहूणं णयरगोरूवाणं सणाहाण य जाव वसभाण य ऊहेहि य, थणेहि य वसणेहि य, छिप्पाहि य, ककुएहि य वहेहि य कण्णेहि य अक्खीहि य णासाहि य जिब्भाहि य ओट्ठेहि य कंबलेहि य सोल्लेहि य तलिएहि य भज्जिएहि य परिसुक्केहि य लावणिएहि य सुरं च महुं च मेरगं च जाइं च सीहुं च पसण्णं च आसाएमाणीओ विसाएमाणीओ परिभाएमाणीओ परिभुंजेमाणीओ दोहलं विणेंति, तं जइ णं अहमवि बहूणं णयर० जाव विणेमि-त्ति कट्टु तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि सुक्का भुक्खा निम्मंसा ओलग्गा ओलग्गसरीरा नित्तेया दीणविवण्णवयणा पंडुइयमुही जाव झियायइ ॥ सू० ७ ॥

ही सुन्दर एवं चित्ताकर्षक थी। अनेक खंभों से यह सुशोभित थी। इसी नगर में एक कूटग्राह-वंचना कर के जीवोंको फँसाने वाला भी रहता था। जिसका नाम भीमकूटग्राह था। यह बडा ही पापी एवं लुच्चा था। शांति एवं संतोष से यह रहित था, इसकी रूपवती उत्पला नाम की भार्या थी ॥ सू० ६ ॥

त्यां पूरी व्यवस्था हती, गोशाळानी रचना बहुज सुंदर चित्ताकर्षक हती, अनेक स्तंभोथी ते सुशोभित हती, आ नगरमां एक कूटग्राह-वंचना करीने जीवोने फसा-वनार पण रहेतो हतो तेनुं नाम भीम कूटग्राह हतुं, ते महापापी अने लुच्चो हतो, शांति अने संतोषथी ते रहित हतो, तेनी स्त्रीनुं नाम उत्पला हतुं, अने ते बहुज रूपवान हती (सू० ६)

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं' ततः खलु 'उप्पला' कूडग्गाहिणी उत्पला- उत्पलानाम्नी कूटग्राहिणी 'अन्नया कयाई' अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'आवण्णसत्ता' आपन्नसत्त्वा=गर्भवती-'जाया यावि होत्था' जाता चाप्य- भवत्। 'तए णं' ततः खलु 'तीसे उप्पलाए' तस्या उत्पलायाः 'कूडग्गाहिणीए' कूटग्राहिण्याः=भीमनामकस्य कूटग्राहस्य भार्यायाः, 'तिण्हं मासाणं' त्रयाणां मासानां 'बहुपडिपुण्णाणं' बहुप्रतिपूर्णानां=सर्वथा पूर्णानां-मासत्रयेषु सर्वथा पूर्णेषु सत्सु इत्यर्थः, 'अयमेयारूवे' अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणस्वरूपः, 'दोहले' दोहदः-गर्भस्थजीवप्रभावजनितोऽभिलाषः, 'पाउब्भूए' प्रादुर्भूतः=संजातः। स कीदृशः? इत्याह-'धण्णाओ णं' इत्यादि। 'धण्णाओ ण' धन्याः=प्रशंसनीयाः खलु 'ताओ अम्मयाओ' ता अम्बाः=मातरः, 'जाव' यावत्-अत्र यावच्छब्देन- 'संपुण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयत्थाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयपुण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयविहवाओ णं ताओ अम्मयाओ, तासिं अम्मयाणं' इत्यस्य संग्रहः। सपुण्याः खलु ता अम्बाः, कृतपुण्याः खलु ता अम्बाः, कृतलक्षणाः खलु ता अम्बाः, कृतविभवाः खलु ता अम्बाः, तासामम्बानां 'सुलद्धे' सुलब्धं=सुष्ठु प्राप्तं, 'जम्म- जीवियफले' जन्मजीवितफलम्, ताभिर्जननीभिः स्वकं जन्म जीवितं च सफ-

---

'तए णं सा उप्पला' इत्यादि।

'तए णं सा उप्पला' उसके बाद वह उत्पला 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'आवण्णसत्ता जाया' गर्भवती हुई। 'तए णं तीसे उप्पलाए कूडग्गाहिणीए तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाण अयमेयारूवे दोहले पाउब्भूए' उस उत्पला कूटग्राहिणी के गर्भ के तीन मास जब पूरे निकल चुके तब उसे इस प्रकार का दोहला उत्पन्न हुआ- 'धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ ४ जाव सुलद्धे जम्मजीवियफले' वे माताएँ धन्य हैं, कृतार्थ हैं, कृतलक्षण हैं, उन्होंने अपने जन्म और जीवित का

'तए णं सा उप्पला' ઇત્યાદિ

'तए णं सा उप्पला' ત્યારપછી તે ઉત્પલા 'अण्णया कयाइं' કોઈ એક સમયે 'आवण्णसत्ता जाया' ગર્ભવતી થઈ. 'तए णं तीसे उप्पलाए कूडग्गाहिणीए तिण्हं मासणं बहुपडिपुण्णाणं अयमेयारूवे दोहले पाउब्भूए' તે ઉત્પલા કૂટગ્રાહિણીને ગર્ભના ત્રણ માસ જ્યારે પૂરા થઈ ગયા ત્યારે તેને એક પ્ર- કારનો દોહલો ઉત્પન્ન થયો, धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ ४ जाव सुलद्धे जम्म- जीवियफले તે માતા ધન્ય છે-કૃતાર્થ છે, કૃતલક્ષણ છે, તેઓજ પોતાના જન્મ અને

लीकृतमित्यर्थः। कास्ता अम्बाः? इत्याकाङ्क्षायामाह-'जाओ णं' इत्यादि। 'जाओ ण' या खलु अस्त्राः, 'वहूणं' बहूनां=बहुविधानां, 'णयरगोरूवाणं' नगरगोरूपाणां 'सणाहाण य' सनाथानां च 'जाव वसभाण य' यावद् वृषभाणाम्, अत्र यावच्छब्देन-अनाथानां नगरगवीनां बलीवर्दानां, नगरपड्डिकानां= बालमहिषीणाम्, नगरमहिषीणां, नगरमहिषाणां, नगरवृषभाणाम्, इति बोध्यम्, 'ऊहेहि य' ऊधोभिश्च=गवादीनां स्तनोपरिभागैः, 'थणेहि य' स्तनैश्च 'वसणेहि य' वृषणैः=अण्डकोशश्च, 'छिप्पाहि य' पुच्छैश्च, 'छिप्पा' इति देशीयः शब्दः पुच्छवाचकः, 'ककुएहि य' ककुदैश्च 'वहेहि य' वहैः=स्कन्धैश्च, 'कण्णेहि य' कर्णैश्च, अक्खीहि य' अक्षिभिश्च, 'णासाहि य' नासाभिश्च, 'जिब्भाहि य' जिह्वाभिश्च 'ओट्ठेहि य' ओष्ठैश्च, कंवलेहि य' कम्बलैः=सास्नाभिश्च, 'सोल्लेहि य' पक्वैः-संदंशनेन वह्निपक्वैश्च, 'तलिएहि य' तलितैः=तैले घृते वा पक्वैश्च, 'भज्जिएहि य' भर्जितैश्च, 'परिसुक्केहि य' परिशुष्कैश्च, 'लावणिएहि य'

फल अच्छी तरह पाया है, 'जाओ णं वहूण णयरगोरूवाणं सणाहाण य जाव वसभाण य' जो नगरनिवासी अनेक सनाथ एवं अनाथ गाय आदि से लेकर सांड पर्यन्त जानवरों के 'ऊहेहि य' स्तन के उपर के भाग 'थणेहि य' स्तन, 'वसणेहि य' अंडकोश, 'छिप्पाहि य' पुच्छ, 'ककुएहि य' ककुद 'वहेहि य' स्कंध, कण्णेहिय कान 'अक्खीहिय' आँख, 'णासाहि य' नाक, 'जिब्भाहि य' जिह्वा, 'ओट्ठेहि य' ओष्ठ और 'कंवलेहि य' सास्ना (गले के नीचे लटकती हुई चमडी) ये सभी काट-काट कर लाये हुए हों, और फिर से 'सोल्लेहि य' संडासी द्वारा अग्नि में पके हुए हों, 'तलिएहि य' तैल अथवा घृत में तले गये हों, 'भज्जिएहि य' भूंजे गये हों, 'परिसुक्केहि य' सुकाये हुए हों,

જીવનનું ફળ સારી રીતે પ્રાપ્ત કર્યું છે 'जाओ णं वहूणं णयरगोरूवाणं सणाहाण य जाव वसभाण य' જે નગરમાં રહેનારી અનેક સનાથ અને અનાથ ગાય આદિથી લઇને સાઢ પર્યન્તના જાનવરોના 'ऊहेही य' સ્તનના ઉપરના ભાગ 'थणेहिय' સ્તન 'वसणेहि य' અંડકોશ 'छिप्पाहि य' પુછડાઓ 'ककुएहि य' કકુદો (સાંઢના કાંધના પાછળના ભાગનું માંસપિંડ) 'वहेहि य' સ્કંધ 'कण्णेहि य' કાન 'अक्खीहि य' આંખ 'णासाहि य' નાક 'जिब्भाहि य' જીભ 'ओट्ठेहि य' હોઠ અને 'कवलेहि य' સાસ્ના — ગળાની નીચે લટકતી ચામડી, એ બધા કાપી-કાપીને લાવેલા હોય, અને ફરી 'सोल्लेहि य' સાણસી દ્વારા અગ્નિમાં પકાવેલા હોય. 'तलिएहि य' ઘી અથવા તેલમાં તળેલા હોય, 'भज्जिएहि य' ભુંજેલા હોય, 'परिसुक्केहि य' સુકવેલા હોય, અને

लावणिकैः=लवणादिसंस्कृतैश्च, 'सुरं च' सुरां=मदिरां च, 'महु च' मधु च=पुष्पनिष्पन्नं मद्यविशेषं 'मेरगं' मेरकं=मद्यविशेषं तालफलनिष्पन्नम्, 'जाइं च' जातिं च-मद्यविशेषं च, 'सीहुं च' सीधु=मद्यविशेषं-गुडधातकीसंभवं च, 'पसण्णं च' प्रसन्नां च, प्रसन्ना=द्राक्षादिद्रव्यजन्या मदिरा, तां च, 'आसाएमाणीओ' आस्वादयन्त्यः=ईषत् स्वादयन्त्यः, 'विसाएमाणीओ' विस्वादयन्त्यः=विशेषेण स्वादयन्त्यः, 'परिभाएमाणीओ' परिभाजयन्त्यः=विभागं कुर्वन्त्यः-अन्याभ्यो ददत्यः, 'परिभुंजेमाणीओ' परिभुञ्जानाः 'दोहलं' दोहदं, 'विणेंति' विनयन्ति, विशेषेण अपनयन्ति, पूरयन्तीत्यर्थः, 'तं' तत्=तस्मात्, 'जइ णं' यदि खलु 'अहमवि बहूणं' अहमपि बहूनां 'णयर-जाव विणेमि' नगर-यावत्-विनयामि, अत्र यावच्छब्दाद्-नगरगोरूपाणां सनाथाना-मनाथानां

एवं 'लावणिएहि य' नमक मिर्च आदि मसाला से सुसंस्कृत किये गये हों, उनके साथ 'सुरं च' मदिरा को, 'महुं च' मधु एक प्रकार के मद्य को, 'मेरगं च' मेरक-ताडी को, 'जाइं च' जाति-मद्यविशेष को, 'सीहुं च' सीधु-गुड एवं महुओं के संयोग से बनी हुई मदिरा को 'पसण्णं च' प्रसन्ना-द्राक्षा आदि फलों से बनाई गई मदिरा को 'आसाएमाणीओ' रुच रुच कर आस्वादन करती हैं, 'विसाएमाणीओ' विशेषरीति से उसे खाती हैं, 'परिभाएमाणीओ' दूसरों को भी देती हैं, एवं 'परिभुंजेमाणीओ' सब के साथ हिलमिल कर जो आनंद के साथ मनमानेरूप से खाती हैं, और इस प्रकार जो 'दोहलं विणेंति' अपने गर्भ के प्रभाव से उद्भूत दोहले-मनोरथ को पूर्ण करती हैं, 'तं जइ णं अहमवि बहूणं णयर० जाव विणेमि-त्ति कट्टु' तो जो इसी तरह से मैं भी उन नगर के सनाथ अनाथ गाय

'लावणिएहि य' मीठुं, मरचां आदि मसालाथी तैयार करेला होय, तेनी साथे 'सुरं च' मदिराने, 'महुं च' मधुने, 'मेरगं च' मेरकने ताडीने 'जाइंच' जातिने-मद्य विशेषने 'सीहुं च' सीधुने-गोळ अने महुडाना योगथी बनेली मदिराने 'पसण्णंच' प्रसन्ना-द्राक्षादिक फळोथी तैयार करावेली मदिराने 'आसाएमाणीओ' राजी-खुशीथी धीमे धीमे स्वाद लईने खाय छे. 'विसाएमाणीओ' विशेष रीतथी स्वाद लईने खाय छे, 'परिभाएमाणीओ' बीजाओने पण आपे छे, अने 'परिभुंजेमाणीओ' सौनी साथे हळीमळीने आनंद-पूर्वक इच्छा प्रमाणे खाय छे, अने आ प्रमाणे जे 'दोहलं विणेंति' पोताना गर्भना प्रभावथी उत्पन्न थयेला दोहला-मनोरथने पूर्ण करे छे 'तं जइ णं अहमवि बहूणं णयर० जाव विणेमि-त्तिकट्टु' तो जो आ प्रमाणे हुं पण ए नगरनी सनाथ-अनाथ गाय आदिथी लईने सांढ पर्यन्तना

नगरगवीनां नगरबलीवर्दानां नगरपड्डिकानां नगरमहिषीणां नगरमहिषाणां नगरवृषभाणाम्, ऊधःस्तनवृषणपुच्छककुदादिभिरग्निपक्वैस्तलितैर्भर्जितैः परिशुष्कैर्लवणादिसंस्कृतैः सहानेकविधां सुरां मधु चास्वादयन्ती विस्वादयन्ती परिभाजयन्ती परिभुञ्जाना दोहदं विनयामीत्यर्थो बोध्यः। इति कृत्वा=इति मनसि निधाय 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' तस्मिन् दोहदे अविनीयमाने=अपूर्यमाणे सति, 'सुक्का' शुष्का 'भुक्खा' बुभुक्षिता 'निम्मंसा' निर्मांसा 'ओलग्गा' अवरुग्णा 'ओलग्गसरीरा' अवरुग्णशरीरा, 'णित्तेया' निस्तेजाः=गतकान्तिः, 'दीणविवण्णवयणा' दीनविवर्णवदना=दीनं-दैन्ययुक्तम्, अत एव विवर्णं-शोभारहितं, वदनं-मुखं यस्याः

आदि से लेकर सांड पर्यंत के जानवरों के काटे हुए एवं संडासी द्वारा पकड कर अग्नि में पकाये हुए, तले हुए, भुंजे हुए, सुकाये हुए, नमक आदि मसाला से तैयार किये हुए ऊधस्स से लेकर सास्नातक के मांस को सुरा, मधु, मेरक आदि जातिवाली मदिरा के साथ खाऊँ, खिलाऊँ और विभक्तकर दूसरों को भी दूं, इस प्रकार मैं अपना दोहद पूर्ण करूँ। इस प्रकार उसने विचार किया। परन्तु 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' उस के उस दोहले की पूर्ति नहीं हुई, इसलिये वह दिन प्रतिदिन 'सुक्का' सूकने लगी, और 'भुक्खा' भूखी रहने लगी, 'निम्मंसा' पर्याप्त भोजन नहीं खाने के कारण उसका शरीर भी मांसरहित हो गया और वह 'ओलग्गा' 'ओलग्गसरीरा' बीमार जैसी रहने लगी, 'नित्तेया' कांति उसकी फीकी पड गई, 'दीणविवण्णवयणा पंडुइयमुही' मुख भी उसका दीन और शोभा से रहित होता हुआ

જાનવરોના કાપેલા અને સાણસીથી પકડીને અગ્નિમાં પકાવેલા, તળેલા, ભૂંજેલા, સુકાવેલા, અને મીઠા આદિ મસાલાથી તૈયાર કરેલા ઉધસથી લઈને સાસ્ના (ગળાની નીચે લટકતી ચામડી) સુધીના માંસને સુરા, મધુ, મેરક આદિ જાતિની મદિરા સાથે ખાઉં, ખવરાવું, અને વહેંચીને બીજાને આપું આ પ્રકારે હું પોતાના દોહદને પૂર્ણ કરૂં —આ પ્રકારે તેણે વિચાર કર્યો પરન્તુ 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' मुक्का भुक्खा निम्मंसा ओलग्गा ओलग्ग-सरीरा नित्तेया दीणविवण्णवयणा 'पंडुइय हि जाव झियायइ' તેના તે દોહલાની પૂર્તિ થઈ નહિ, તે માટે તે 'सुक्का' દિન-પ્રતિદિન સૂકાવા લાગી, અને 'भुक्खा' ભૂખી રહેવા લાગી, 'निम्मंसा' પૂરી રીતે ભોજન નહિ ખાવાથી તેનું શરીર પણ માંસ વિનાનું થઈ ગયું, અને તે 'ओलग्गा ओलग्गसरीरा' બીમાર જેવી રહેવા લાગી, 'नित्तेया' કાંતિહીણ થઈને ફીકી પડી ગઈ. 'दीण विवण्णवयणी पंडुइयमुही' મુખ પણ દીન અને

सा तथा, 'पंडुइयमुही' पाण्डुकितमुखी-पाण्डुरीभूतवदना 'जाव' यावत्, यावच्छब्देन-'ओमंथियनयणवयणकमला जहोचियं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं अपरिभुंजमाणी करयलमलियव्व कमलमाला ओहयमणसंकप्पा' इति संग्रहः। अवमथितनयनवदनकमला=अधःकृतनेत्रमुखकमला यथोचितं=यथायोग्यं पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारम् अपरिभुञ्जाना=असेवमाना करतलमलिता=हस्ततलमर्दिता कमलमालेव कान्तिहीना, अपहतमनःसंकल्पा=कर्तव्याकर्तव्यविवेकविकला सती ध्यायति=आर्तध्यानं करोति ॥ सू० ७ ॥

बिलकुल पीला पड गया, 'ओमंथियनयणवयणकमला' चिंता के मारे उसके नेत्र और मुख नीचे की ओर ही रहता था, 'जहोचियं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं अपरिभुंजमाणी' पुष्प, वस्त्र, गंध, माला और अलंकारों को भी यथोचितरूप से धारण नहीं करती, वह 'करयलमलियव्व कमलमाला' हाथ से कुचली हुई कमलमाला के समान कान्तिहीन हो गई और 'ओहयमणसंकप्पा झियायइ' आर्त्तध्यान में ही अपना सब समय व्यतीत करने लगी ॥

भावार्थः- एक समय की बात है कि वह उत्पला गर्भवती हुई। जब उसका गर्भ ठीक तीन माह का हो चुका तब गर्भ के प्रभाव से उसे इस प्रकारका एक दोहला उत्पन्न हुआ कि- वे माताएँ धन्य हैं, और उन्ही का जन्म और जीवन सफल है जो अपने दोहलों की पूर्त्ति जानवरों के मांस के साथ अनेक प्रकार की मदिरा के सेवन से करती हैं। खुद खाती पीती हैं और दूसरों को भी खिलाती पिलाती रहती हैं। उन जैसी भाग्यशालिनी और

શોભાહીન બની ગયું. અને એકદમ પીળી પડી ગઈ, તે 'ओमंथियनयणवयण कमला' ચિંતાના કારણથી તેના નેત્ર અને મુખ નીચે રહેતાં-ઢળેલા રહેતા. 'जहोचियं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं अपरिभुंजमाणी' ફૂલ, વસ્ત્ર, ચંદન, માલા અને અલંકારોને પણ જોઈએ તેવા પ્રમાણમા ધારણ કરતી નહિ, 'करयलमलियव्व कमलमाला' તે હાથ વડે કરીને કચરી નાંખેલી કમળની માળા સમાન કાન્તિહીન થઈ ગઈ 'ओहयमणसंकप्पा झियायइ' અને આર્ત્તધ્યાનમાંજ પોતાનો તમામ સમય વીતાવવા લાગી.

ભાવાર્થ—એક સમયની વાત છે કે ઉત્પલા ગર્ભવતી થઈ, જ્યારે તેનો ગર્ભ બરાબર ત્રણ માસનો થયો ત્યારે તે ગર્ભના પ્રભાવથી તેને એવા પ્રકારનો એક દોહલો ઉત્પન થયો કે તે માતાઓ ધન્ય છે અને તેનો જન્મ તથા જીવન સફળ છે કે જે પોતાના દોહલાની પૂર્તિ જાનવરોનાં માંસ સાથે અનેક પ્રકારના મદિરાસેવનથી કરેછે, ખુદ પોતે ખાય-પીયે છે, અને બીજાને પણ ખવરાવે-પીવરાવે છે, તેનાં જેવી

॥ मूलम् ॥

इमं च णं भीमे कूडग्गाहे जेणेव उप्पला कूडग्गाहिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता ओहय जाव पासइ, पासित्ता एवं वयासी–किण्णं तुमं देवाणुप्पिया ! ओहय जाव झियायसि ?

तए णं सा उप्पला भारिया भीमकूडग्गाहं एवं वयासी– एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दोहले पाउब्भूए, धण्णाओ णं ४ जाओ णं बहूणं णयर गोरूवाणं जाव ऊहेहि य जाव लावणिएहि य सुरं च ६ आसाएमाणीओ ४ दोहलं विणेंति० । तए णं अहं देवाणुप्पिया ! तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि जाव झियामि ।

कौन हो सकती हैं ? जो पकाये गये भुजे गये और तले गये ऊधस आदि अवयवों को अनेक प्रकार की मदिराओं के साथ खा खा कर जो आनंद मनाती हैं । मैं भी अपने को भाग्यशालिनी तब ही मानूंगी कि जब मुझे भी इस प्रकार का अवसर हाथ लगे–मैं भी जानवरों के पकाये गये ऊधस् आदि अवयवों के साथ अनेक प्रकार की मदिरा पीऊँ और पिलाऊँ । उसका जब यह दोहद पूर्ण नहीं हुआ तब वह उसकी पूर्ति की चिंता के मारे रातदिन चिन्तित रहने लगी और वह बहुत दुबली भी हो गई । खाने पीने की रुचि उसकी जाती रही । बीमार जैसी उसकी हालत हो गई । मुख उसका निस्तेज और विवर्ण बन गया । सारा शरीर उसका पीला पड गया ॥ सू० ७ ॥

ભાગ્યશાળીની બીજી કોણ હોઈ શકે છે ? કેજે પકાવેલા ભુંજેલા અને તળેલા ઉધસ આદિ અવયવોને અનેક પ્રકારની મદિરાઓની સાથે ખાઈને આનંદ માણે છે હું પણ પોતાને ત્યારેજ ભાગ્યશાળી માનું કે જ્યારે મને પણ એવો સમય હાથમા આવે–હું પણ જાનવરોના પકાવેલા ઉધસ અવયવોની સાથે અનેક પ્રકારની મદિરા પીઉં અને પાઉં તેનો જ્યારે આ દોહદ પૂર્ણ થયો નહિ, ત્યારે તે તેની પૂર્તિની ચિંતાને કારણે ઘણીજ દુબલી પડી ગઈ. ખાવા–પીવાની રૂચિ પણ જતી રહી, અને બીમાર જેવી તેની હાલત થઈ ગઈ, તેનું મુખ તેજહીન અને ફીકું પડી ગયું, અને તમામ શરીર પીળું પડી ગયું (સૂ૰ ૭)

तए णं से भीमकूडग्गाहे उप्पलं भारियं एवं वयासी— मा णं तुमं देवाणुप्पिया! ओहय० झियाहि, अहं णं तं तहा करिस्सामि जहा णं तव दोहलस्स संपत्ती भविस्सइ, ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ ॥ सू० ८ ॥

टीका

'इमं च णं' इत्यादि। 'इमं च णं' इतश्च खलु 'भीमे कूडग्गाहे' भीमः कूटग्राहो 'जेणेव उप्पला कूडग्गाहिणी' यत्रैव उत्पला नाम्नी कूटग्राहिणी भार्या 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य उत्पलां कूटग्राहिणीं भार्याम् 'ओहय जाव' अपहत-यावत्,--यावच्छब्देन 'आहयमणसकप्पं करयलपल्हत्थमुहिं भूमिगयदिट्ठियं अट्टज्झाणोवगयं' इति सङ्ग्रहः। अपहतमनःसंकल्पाम्--अपहतो=विनष्टः मनःसंकल्पो=मानसिको विचारो यस्याः सा तथा ताम्, करतलपर्यस्तमुखीं—करतले पर्यस्तं=निक्षिप्तं--निहितं मुखं यया सा तथा ताम्, भूमिगतदृष्टिकाम्—अधोदृष्टिकाम् आर्त्तध्यानोपगताम्, 'पासइ' पश्यति, 'पासित्ता एवं वयासी' दृष्ट्वा एवमवादीत्-'किण्णं तुमं देवाणुप्पिया!' किं=कस्मात् खलु त्वं हे देवानुप्रिये! 'ओहय जाव झियासि' अपहतमनःसंकल्पा यावद् ध्यायसि। 'तए णं सा उप्पला भारिया भीमकूडग्गाहं एवं वयासी'

'इमं च णं' इत्यादि।

'इमं च णं' अब एक समय की बात है कि, यह 'भीमे कूडग्गाहे' भीम कूटग्राह 'जेणेव उप्पला कूडग्गाहिणी' जहां वह उत्पला कूटग्राहिणी थी 'तेणेव उवागच्छइ' वहां आये 'उवागच्छित्ता ओहय जाव पासइ' आकर उसने उसे आर्त्तध्यान में तन्मय देखा। 'पासित्ता एवं वयासी' देख कर फिर इस प्रकार बोला 'किण्णं तुमं देवाणुप्पिया! ओहय जाव झियासि' हे देवानुप्रिये! तुम क्यों चिन्तामग्न बन कर आर्त्तध्यान कर रही हो? क्या कारण है?। 'तए णं सा उप्पला भारिया 'भीम-

---

'इमं च णं' ઇત્યાદિ

'इमं च णं' હવે એક સમયની વાત છે કે તે 'भीमे कूडग्गाहे' ભીમ કૂટગ્રહ 'जेणेव उप्पला कूडग्गाहिणी' જ્યાં તે ઉત્પલા કૂટગ્રાહિણી હતી, 'तेणेव उवागच्छइ' ત્યાં આવ્યો, 'उवागच्छित्ता ओहय जाव पासइ' આવીને તેણે તે ઉત્પલાને આર્તધ્યાનમાં તન્મય જોઈ, 'पासित्ता एवं वयासी' જોઈને તે બોલ્યો– 'किण्णं तुमं देवाणुप्पिया! ओहय जाव झियायसि' હે દેવાનુપ્રિયે! તમે શા માટે ચિંતાતુર થઈને આર્ત્તધ્યાન કરી રહ્યા છો? શું કારણ છે? 'तए णं सा उप्पला भारिया भीमकूडग्गाहं एवं वयासी' આ પ્રમાણે

ततः खलु सा उत्पला भार्या भीमकूटग्राहमेवमवादीत्–'एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दोहले पाउब्भूए' एवं खलु हे देवानुप्रियाः! मम त्रयाणां मासानां बहुप्रतिपूर्णानां दोहदः प्रादुर्भूतः, 'धण्णाओ णं ४' धन्याः खलु ता अम्बाः, पुण्याः खलु ता अम्बाः, कृतार्थाः खलु ता अम्बाः, कृतलक्षणाः खलु ता अम्बाः, तासामम्बानां सुलब्धं जन्मजीवितफलं, 'जाओ णं बहूणं णयरगोरूवाणं' याः खलु बहूनां नगरगोरूपाणां, 'जाव' यावद् यावत्पदेन–'नगरवृषभाणाम्' इत्यन्तः पाठः संग्राह्यः; 'ऊहेहि य जाव' ऊधोभिश्च यावत्; अत्र यावच्छब्देन–स्तनैश्च वृषणैश्च पुच्छैश्च ककुद्भिश्च स्कन्धैश्चेत्यारभ्य कम्बलैश्च पक्वैश्च तलितैश्च=भर्जितैश्च परिशुष्कैश्चेत्यन्तः पदसमूहो बोध्यः तथा 'लावणिएहि य' लावणिकैश्च=लवणमरिचजीरकादिभिः संस्कृतैश्च सह 'सुरं च' सुरां चानेकविधां मधु च, 'आसाएमाणीओ ४' आस्वादयन्त्यो विस्वादयन्त्यः परिभाजयन्त्यः परिभुञ्जाना दोहदं 'विणेंति' विनयन्ति=पूरयन्ति।

कूडग्गाहं एवं वयासी' इस प्रकार अपने पति के वचन सुनकर उस उत्पला कूटग्राहिणीने कहा कि– 'एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दोहले पाउब्भूए' हे देवानुप्रिय सुनो, मेरी चिन्ता का कारण यह है कि, मेरे गर्भ के ३ माह अब पूर्ण हो चुके हैं; अतः मुझे इस प्रकार का एक दोहला उत्पन्न हुआ है कि, 'धण्णाओ ण ४ जाओ ण बहूणं गोरूवाणं ऊहेहि य जाव लावणिएहि य सुरं च ६ आसाएमाणीओ ४ दोहलं विणेंति' वे माताएँ धन्य हैं ४, जो अनेक गोरूप जानवरों के पके, तले एवं भुंजे हुए, एवं नमक–मिर्च–मसाला डालकर तैयार किये गये ऊधस आदि अवयवों को, अनेक प्रकार की ६ मदिरा के साथ खाती हैं, दूसरों को खिलाती हैं, एवं बाटती हैं, और इस प्रकार से अपने गर्भ के प्रभाव से उत्पन्न हुए दोहले

પોતાના પતિના વચન સાભળીને તે ઉત્પલા કૂટગ્રાહિણીએ કહ્યુ 'एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दोहले पाउब्भूए' દેવાનુપ્રિય! સાભળો મારી ચિંતાનુ કારણ એ છે કે મારા ગર્ભને હાલમા ત્રણ માસ પૂરા થઈ ગયા છે, તેથી મને આ પ્રકારનો એક દોહલો ઉત્પન્ન થયો કે– 'धण्णा णं४ जाओ णं बहूणं गोरूवाणं ऊहेहि य जाव लावणिएहि य सुरं च६ आसाएमाणीओ४ दोहलं विणेंति' તે માતાને ધન્ય છે ૪, જે અનેક ગોરૂપ જાનવરોના પકાવેલા, તળેલા ભુંજેલા અને મીઠુ–મરચા વગેરે મશાલા નાખીને સારા બનાવેલાં ઉધસ આદિ અવયવોના માંસને અનેક પ્રકારની મદિરા સાથે ખાય છે, બીજાને પણ ખવરાવે છે અને વહેંચે છે, અને એ પ્રમાણે પોતાના ગર્ભના પ્રભાવથી

'तए णं अहं देवाणुप्पिया !' ततः खलु अहं हे देवानुप्रियाः ! 'तंसि दोहलंसि' तस्मिन् दोहदे 'अविणिज्जमाणंसि जाव' अविनीयमाने=अपूर्यमाणे यावत् 'झियामि' ध्यायामि=आर्तध्यानं करोमि। 'तए णं से भीमकूडग्गाहे' ततः खलु स भीमकूटग्राहः, 'उप्पलं भारियं एवं वयासी' उत्पलां भार्यामेवमवादीत्- 'मा णं तुमं देवाणुप्पिया !' मा खलु त्वं हे देवानुप्रिये ! 'ओहय०' अपहत-मनःसंकल्पा यावत् 'झियाहि' ध्याय, आर्तध्यानं मा कुरु इत्यर्थः; 'अहं णं' अहं खलु 'तं' तत्-तस्मात् 'तहा करिस्सामि' तथा करिष्यामि, 'जहा णं' यथा खलु, 'तव दोहलस्स' तव दोहदस्य 'संपत्ती' सम्पत्तिः=सिद्धिः, 'भविस्सइ' भविष्यति। इत्युक्त्वा 'ताहिं' ताभिः प्रसिद्धाभि 'इट्ठाहिं' इष्टाभिः, 'कंताहिं' कान्ताभिः 'जाव' यावत् 'वग्गूहिं वाग्भिः 'समासासेइ' समाश्वासयति ॥सू० ८॥

की पूर्ति करती हैं। 'तए णं अहं देवाणुप्पिया ! तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि जाव झियामि' हे देवानुप्रिय ! मुझे भी अपने दोहले की इसी प्रकार के साधनोंद्वारा पूर्ति करने का विचार हुआ है; परन्तु वह पूरा नहीं हो रहा है। 'किस प्रकार से उसकी पूर्ति हो सकती है' इसी विचार में मैं तन्मय बनी हूँ, और यही मेरे आर्त्तध्यान का कारण है। 'तए णं से भीमकूडग्गाहे उप्पलं भारियं एवं वयासी' इस तरह उसकी बात सुनकर उस भीमकूटग्राहने उससे कहा कि- 'मा णं तुमं देवाणुप्पिया ! ओहय० झियाहि' हे देवानुप्रिये ! तुम चिन्ता मत करो, और न आर्त्तध्यान ही करो, 'अहं णं तं तहा करिस्सामि जहा णं तव दोहलस्स संपत्ती भविस्सइ' मैं इस प्रकार का उपाय करूँगा कि जिससे तुम्हारे इस दोहद की भले प्रकार से पूर्ति हो जायगी, 'ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ' इस प्रकार भीम कूटग्राहने उस

ઉત્પન્ન થયેલ દોહલાની પૂર્તિ કરે છે 'तए णं अहं देवाणुप्पिया!तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि जाव झियामि' મને પણ મારા દોહલાની એ પ્રમાણેનાં સાધનોદ્વારા પૂર્તિ કરવાનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો છે, પરન્તુ તે વિચાર પૂરો થતો નથી, 'કયા ઉપાયથી તેની પૂર્તિ થઇ છે?, આજ વિચારમા હુ તન્મય બની ગએલી છું. અને તે જ મારા આર્ત્તધ્યાનનુ કારણ છે 'तए णं से भीमकूडग्गाहे उप्पलं भारियं एवं वयासी' આ પ્રમાણે તેની વાત સાંભળીને તે ભીમકૂટગ્રાહે તેને કહ્યું કે— 'मा णं तुमं देवाणुप्पिया! ओहय० झियाहि, હે દેવાનુપ્રિયે ! તમે ચિન્તા કરશો નહિ અને આર્ત્તધ્યાન પણ કરશો નહિ 'अहं ण तहा करिस्सामि जहा णं तव दोहलस्स संपत्ती भविस्सइ' હુ હમણાંજ એવા પ્રકારનો ઉપાય કરીશ કે જેના વડે કરીને તમારા એ દોહદની રૂડી રીતે પૂર્તિ થઇ જશે, 'ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं जाव समासासेइ' આ પ્રમાણે

अपनी भार्या को इन इष्ट और कान्त वचनों से आश्वासित किया।

भावार्थ— एक समय की बात है कि भीमकूटग्राह जहां उसकी भार्या उत्पला बैठी हुई थी, वहां पहुँचा। पहुंचते ही उसने उसकी आकृति देखी। देखकर वह बोला कि- हे देवानुप्रिये! यह क्या बात है कि तुम आज मुझे चिन्तित एवं विवर्णवदन (तेजहीन मुखवाली) दिखती हो, इसका कारण मुझे जल्दी कहो। पति के इस प्रकार के वचन सुनकर वह बोली- हे नाथ! गर्भ के अब तीन महीने पूर्ण हो चुके है, इस समय मुझे इस प्रकार का एक दोहला उत्पन्न हुआ है कि धन्य हैं वे माताएँ जो गो आदि जानवरों के पके-तले ऊधस आदि अवयवों के मांस का, अनेक प्रकार की मदिराओं के साथ परिभोग करती हुई अपने दोहले की पूर्ति करती हैं। मैं भी इसी प्रकार से करूं, पर विवश हूं नाथ! क्या करू? अभीतक मेरा यह मनोरथ सफल नहीं हो सका है, मै अपने आप को इसीलिये अधन्य मान रही हूं, और यही मेरी चिन्ता और आर्त्तध्यान का कारण है। इस प्रकार उसका अभिप्राय जानकर उसने उसकी चिन्ता की निवृत्ति के लिये कहा— हे देवानुप्रिये! तुम खेदखिन्न मत होओ, मै इस प्रकार का उपाय करूंगा कि जिससे तुम्हारा यह दोहद पूर्ण हो जायगा। इस प्रकार

ભીમકૂટગ્રાહે તે પોતાની પત્નીને આવા ઇષ્ટ અને કાન્ત વચનોથી આશ્વાસન આપ્યું

ભાવાર્થ—એક સમયની વાત છે કે– ભીમકૂટગ્રાહ જ્યા તેની ભાર્યા ઉત્પલા બેઠી હતી ત્યા ગયો, જતાની સાથે જ તેણે તેની આકૃતિ જોઇ, જોઇને બોલ્યો કે–હે દેવાનુપ્રિયે! આ શુ વાત છે કે તમે આજે બહુજ ચિન્તાતુર અને વિવર્ણવદન (તેજ હીન મુખવાળી) દેખાઓ છો? તેનુ કારણ મને જલ્દી કહો? પતિના આ પ્રકારના વચન સાભળીને તે બોલી કે–હે નાથ? હાલ મારા ગર્ભના ૩ માસ પૂરા થઇ ચુકયા છે, આ સમયે મને આ પ્રકારનો એક દોહલો ઉત્પન્ન થયો છે કે — ધન્ય છે તે માતાઓ જે ગો આદિ જાનવરોના પકાવેલા–તળેલા ઉધસ આદિ અવયવોના માસનો અનેક પ્રકારની મદિરાની સાથે ઉપભોગ કરતી થકી પોતાના દોહલાની પૂર્તિ કરે છે હુ પણ એ પ્રમાણે કરૂ, પણ હુ લાચાર છુ. નાથ! શુ કરૂ! આજ સુધી મારો એ મનોરથ સફળ થયો નથી, તેથી હું પોતાને ભાગ્યશાલી માનતી નથી, અને એજ મારી તે ચિતા અને આર્ત્તધ્યાનનું કારણ છે. આ પ્રમાણે તેનો અભિપ્રાય જાણીને તે ભીમ કૂટગ્રાહે પોતાની પત્નીની ચિન્તા–નિવારણ માટે કહ્યુ–હે દેવાનુપ્રિયે! તમે ખેદ ન કરો–ખિન્ન ન થાઓ, હુ એવા પ્રકારનો ઉપાય કરીશ કે જેથી તમારો એ દોહદ પૂર્ણ થશે. આ

॥ मूलम् ॥

तए णं से भीमे कूडग्गाहे अद्धरत्तकालसमयंसि एगे अबीए सण्णद्धजाव-पहरणे साओ गिहाओ णिग्गच्छइ, णिग्गच्छित्ता हत्थिणाउरं मज्झं मज्झेणं जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता बहूणं णयरगोरूवाणं जाव वसभाण य अप्पेगइयाणं ऊहे छिंदइ, अप्पेगइयाणं कंबलए छिंदइ, अप्पेगइयाणं अण्णमण्णाइं अंगोवंगाइं वियंगेइ, वियंगित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता उप्पलाए कूडग्गाहिणीए उवणेइ । तए णं सा उप्पला भारिया तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं सुरं च ६ आसाएमाणी ४, तं दोहलं विणेइ । तए णं सा उप्पला कूडग्गाहिणी संपुण्णदोहला संमाणिय दोहला विच्छिण्णदोहला संपण्णदोहला तं गब्भं सुहंसुहेणं परिवहइ ॥सू० ९॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । 'तए ण से भीमे कूडग्गाहे' ततः खलु स भीमः कूटग्राहः 'अद्धरत्तकालसमयंसि' अर्धरात्रिकालसमये, 'एगे' एकः=एकाकी-अन्यजनसहायरहित इत्यर्थः, 'अबीए' अद्वितीयः-धर्माभावाद् यस्य द्वितीयः

भीमने अपनी पत्नी को प्रिय वचनों द्वारा संतुष्ट किया ॥सू० ८॥

'तए णं से' इत्यादि ।

'तए णं से भीमे कूडग्गाहे' उस को समझा बुझा देने के बाद वह भीमकूटग्राह 'अद्धरत्तकालसमयंसि' अर्धरात्रि के समय 'एगे' अकेला ही-किसी अन्यजन की सहायता के विना ही, 'अबीए' धर्म

પ્રકારે ભીમકૂટગ્રાહે પોતાની પત્નીને પ્રિયવચનો વડે સંતુષ્ટ કરી. (સૂ૦ ૮)

'तए णं से' ઇત્યાદિ

'तए णं से भीमे कूडग्गाहे' તેને સમજાવી-બોધ આપીને પછી તે ભીમ કૂટગ્રાહ 'अद्धरत्तकालसमयंसि' અર્ધ રાત્રિના સમયને વિષે 'एगे' એકલોજ- કોઇ બીજા માણસની સહાયતા વિના જ 'अबीए' ધર્મની ભાવનાથી રહિત 'सण्णद्ध-जाव पहरणे

सहायो धर्मोऽपि नास्ति स इत्यर्थः, 'सण्णद्ध-जाव-पहरणे' अत्र 'जाव' शब्दात्- 'सण्णद्ध बद्धवम्मियकवए, उप्पीलियसरासणपट्टिए,' इत्यादि-'गहियाउहप्पहरणे' इत्येवं योजनाऽवगन्तव्या। 'सन्नद्धबद्धवर्मितकवचः,उत्पीडितशरासनपट्टिकः'-इत्यादि गृहीतायुधप्रहरणः, इत्येवं छाया बोध्या। 'साओ गिहाओ' स्वकाद् गृहात्, 'णिग्गच्छइ' निर्गच्छति=निःसरति, 'णिग्गच्छित्ता हत्थिणाउरं मज्झं-मज्झेण जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ' निर्गत्य हस्तिनापुरं मध्यमध्येन यत्रैव गोमण्डपस्तत्रैवोपागच्छति. 'उवागच्छित्ता वहूणं णयरगोरूवाणं जाव वसभाण य अप्पेगइयाणं ऊहे' उपागत्य बहूनां नगरगोरूपाणां यावत् वृषभाणां चाप्येकेषाम् ऊधः, 'छिंदइ' छिनत्ति, 'अप्पेगइयाणं कंवले छिंदइ' अप्येकेषां कम्बलान् छिनत्ति. अप्पेगइयाणं 'अप्येकेषाम् 'अण्णमण्णाइं' अन्यान्यानि अन्यान्यप्रकारकाणि 'अंगोवंगाइं' अङ्गोपाङ्गानि, 'वियंगेइ' व्यङ्गयति=छिनत्ति, 'वियंगित्ता' व्यङ्गयित्वा=छित्वा 'जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव

की भावना से रहित 'सण्णद्ध जाव पहरणे साओ गिहाओ णिग्गच्छइ' कवच पहिर, हाथ में धनुष ले अपने घर से निकला, 'णिग्गच्छित्ता हत्थिणाउरं मज्झंमज्झेणं जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ' निकल कर ठीक हस्तिनापुर के बीचोंबीच से होकर जहां वह गोशाला थी वहां पहुँचा, 'उवागच्छित्ता वहूणं णयरगोरूवाणं जाव वसभाणं अप्पेगइयाणं ऊहे छिंदइ' वहां पहुँच कर उसने गो आदि पशुओं में किन्हीं२ के उधस को काटा, 'अप्पेगइयाणं कंवलए छिंदइ' किन्हीं के गलकंबलों को काटा, और, 'अप्पेगइयाणं अण्णमण्णाइं अंगोवंगाइं वियंगेइ' किन्हीं किन्हीं पशुओं के जुदे जुदे प्रकार के अंग और उपांगों को काटा। इस प्रकार 'वियंगित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ' काटकर वह जहां अपना घर था

साओ गिहाओ णिग्गच्छइ' કવચ પહેરી હાથમા ધનુષ લઇને પોતના ઘરેથી નીકળ્યે, 'णिग्गच्छित्ता हत्थिणाउरं मज्झमज्झेणं जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ' નીકળીને બરાબર હસ્તિનાપુર શહેરના મધ્ય-ભાગમા થઇને જ્યા તે ગોશાળા હતી ત્યા પહોચ્યો, 'उवागच्छित्ता वहूणं णयरगोरूवाणं जाव वसभाणं अप्पेगइयाणं ऊहे छिंदइ' ત્યા પહોચીને તેણે ગાય આદિ પશુઓમાથી કેટલીકના ઉધસને કાપ્યા, 'अप्पेगइयाण कंवलए छिंदइ' કેટલીના ગલકબલ (ગળાના ભાગની ચામડી) ને કાપ્યા, અને 'अप्पेगइयाणं अण्णमण्णाणं अंगोवंगाइं वियंगेइ' કોઇ-કોઇ પશુઓના જુદી જુદી જાતના અંગ અને ઉપાગોને કાપ્યા, આ પ્રમાણે 'वियंगित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ' કાપીને તે જ્યાં પોતાનુ ઘર હતુ ત્યાં પાછો આવ્યો, અને

स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता उप्पलाए कूडग्गाहिणीए' उपागत्य, उत्पलायाः कूटग्राहिण्याः 'उवणेइ' उपनयति=पुरतः स्थापयति। 'तए णं सा उप्पला भारिया तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं' ततः खलु सा उत्पला भार्या तैर्बहुभिर्गोमांसैः=गोमांसादिभिः, 'सोल्लेहिं ५' पक्वैः ५ 'सुरं च ६ आसाएमाणी ४' सुरां चास्वादयन्ती विस्वादयन्ती परिभाजयन्ती परिभुञ्जाना 'तं दोहलं' तं दोहदं 'विणेइ' विनयति=विशेषेण प्राप्नोति पूरयतीत्यर्थः। 'तए णं सा उप्पला कूडग्गाहिणी' ततः खलु सा उत्पला कूटग्राहिणी संपुण्णदोहला' संपूर्णदोहदा समस्ताभिलषितपूरणात्, 'संमाणियदोहला' संमानितदोहदा—वाञ्छितार्थसमानयनात्, विच्छिण्णदोहला' विच्छिन्नदोहदा=निवृत्ताभिलाषा—अभिलषितलाभेन वाञ्छाया विच्छेदादिति भावः। संपण्णदोहला 'संपन्नदोहदा' अभिलषितवस्तुभक्षणात् 'तं गब्भं' तं गर्भं 'सुहंसुहेणं' सुखसुखेन=अतिसुखेन 'परिवहइ' परिवहति—धारयति ॥ सू० ९ ॥

वहां वापिस आया, और 'उवागच्छित्ता' आकर उसने 'उप्पलाए कूडग्गाहिणीए उवणेइ' जानवरों के काटे हुए वे समस्त अंग और उपांग अपनी भार्या के लिये दिये। 'तए णं सा उप्पला भारिया तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं० सुरं च० आसाएमाणी ४ तं दोहलं विणेइ' पीछे उस उत्पला कूटग्राहिणीने पकाये गये, भूंजे गये, एवं तलकर नमक-मिर्च आदि मसालेद्वारा तैयार किये गये गाय आदि के ऊधस आदि अवयवों के मांस को अनेक प्रकारकी मदिरा के साथ खा कर अपने दोहले की पूर्ति की। 'तए णं सा उप्पला कूडग्गाहिणी' इस प्रकार वह उत्पला कूटग्राहिणी, 'संपुण्णदोहला' समस्त दोहद—अभिलषित की पूर्ति से 'संमाणियदोहला' वांछित पदार्थ की प्राप्ति से 'विच्छिण्ण दोहला' अभिलषित के लाभ से एवं 'संपण्णदोहला' इच्छित वस्तु के

'उवागच्छित्ता उप्पलाए कूडग्गाहिणीए उवणेइ' આવીને તેણે કાપેલા જાનવરોના સમસ્ત અંગ-ઉપાંગો પોતાની સ્ત્રીને આપ્યા 'तए णं सा उप्पला तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं० सुरं च० ६ आसाएमाणी४ दोहलं विणेइ' પછી તે ઉત્પલા કૂટગ્રાહિણીએ પકાવેલા, ભુંજેલા, સેકેલા, તળેલા અને મીઠું-મર્ચું આદિ મસાલા નાખીને સ્વાદિષ્ટ બનાવેલા ગો આદિના ઉધસ આદિ અવયવોના માંસને અનેક પ્રકારની મદિરાની સાથે જમીને પોતાના દોહલાને પૂરો કર્યો 'तए णं सा उत्पला कूडग्गाहिणी' આ પ્રમાણે તે ઉત્પલા કૂટગ્રાહિણી 'संपुण्णदोहला' તમામ દોહદ-ઇચ્છાની પૂર્તિ થવાથી, 'संमाणिय दोहला' વાંછિત પદાર્થની પ્રાપ્તિથી 'विच्छिण्ण दोहला' ઇચ્છેલી વસ્તુનો લાભ મળવાથી અને 'संपण्ण दोहला'

॥ मूलम् ॥

तए णं सा उप्पला कूडग्गाहिणी अण्णया कयाइं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारगं पयाया। तए णं तेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया२ सद्देणं विघुट्ठे विस्सरे आरसिए, तए णं तस्स दारगस्स आरोयसद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा जाव वसभा य भीया ४ सव्वओ समंता विप्पलाइया। तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो इयमेयारूवं

भक्षण से प्रसन्न होकर, 'तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ' उस गर्भ को सुखपूर्वक धारण करने लगी।

भावार्थ—पत्नी को आश्वासित एवं समझा-बुझाकर भीम-कूटग्राहने उसके दोहद की पूर्ति करने का उपाय किया। वह उसी दिन अर्धरात्रि के समय घरसे कवच एवं अस्त्रशस्त्रों से सुसज्जित हो धनुष-बाण हाथ में लेकर एकाकी निकला और चलते२ उस गोशाला में पहुँचा। वहाँ उसने समस्त जानवरों के अंग एव उपांगों का छेदन किया। छेदन कर वह वापिस उसी रात अपने घर लौट आया, और आकर उसने वे अपनी भार्या को दे दिये। उसने उन्हें भूंजकर, तलकर, एव उनमें नमक मिर्च मसाले मिलाकर मदिरा के साथ खा पीकर अपने दोहद की पूर्ति की, और सुखपूर्वक उस गर्भ को धारण करने लगी ॥ सू० ९ ॥

ઇચ્છેલી વસ્તુના ભક્ષણથી પ્રસન્ન થઇને, 'तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ' તે ગર્ભને સુખપૂર્વક ધારણ કરવા લાગી

ભાવાર્થ—પત્નીને આશ્વાસન આપી અને સમજાવીને ભીમકૂટગ્રાહે તેના દોહદની પૂર્તિ કરવાનો ઉપાય કર્યો તે તે જ દિવસે અર્ધરાત્રીના સમયે ઘેરથી કવચ અને અસ્ત્ર-શસ્ત્રોથી સુસજ્જિત થઇને, ધનુષ-બાણ હાથમા લઇને, એકલોજ ચાલી નીકળ્યો અને ચાલતાં-ચાલતા તે ગોશાળામા પહોચ્યો ત્યા જઇને તેણે તમામ જાનવરોના અંગ-ઉપાંગોને કાપ્યા પછી તે પાછો તેજ રાત્રીમા પોતાને ઘેર પહોચ્યો, અને આવીને તેણે લાવેલા તમામ પદાર્થો પોતાની સ્ત્રીને આપ્યાં, તેણે તે પદાર્થોને, સેકી, તળીને તેમા મીઠું મરચુ મસાલા મેળવીને મદિરાની સાથે ખાઇ-પીને પોતાના દોહદની પૂર્તિ કરી અને તે સુખપૂર્વક ગર્ભ ધારણ કરવા લાગી (સૂ ૯)

णामधेज्जं करेंति-जम्हा णं अम्हं इमेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया २ सद्देणं विघुट्ठे विस्सरे आरसिए, तए णं एयस्स दारगस्स आरसियसद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा जाव भीया ४ सव्वओ समंता विप्पलाइया, तम्हा णं होउ अम्हं दारए गोत्तासे णामेणं। तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कबालभावे जाव जाए यावि होत्था ॥सू० १०॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं सा उप्पला कूडग्गाहिणी अण्णया कयाइं नवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' ततः खलु सा उत्पला कूटग्राहिणी अन्यदा कदाचित् नवानां मासानां बहुप्रतिपूर्णानां 'दारगं' दारकं=बालकं 'पयाया' प्रजाता-प्रजनितवतीत्यर्थः। 'तए णं तेणं दारएणं' ततः खलु तेन दारकेण 'जायमेत्तेणं चेव' जातमात्रेणैव 'महया २ सद्देणं' महता २ शब्देन 'विघुट्ठे' विघुष्टं=चीत्कृतं, 'विस्सरे' विस्वरं=कर्णकटुस्वरयुक्तं 'आरसिए' आरसितं= क्रन्दितम् 'तए णं तस्स दारगस्स' ततः खलु तस्य दारकस्य 'आरोयसद्दं'

'तए णं सा' इत्यादि।

'तए णं' अनन्तर 'सा उप्पला कूडग्गाहिणी' उस उत्पला कूटग्राहिणीने 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'णवण्हं मासाणं' नौ महिना के 'बहुपडिपुण्णाणं' पूर्ण होने पर 'दारग पयाया' पुत्र को जन्म दिया। 'तए ण तेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया२ सद्देणं विघुट्ठे' उत्पन्न होते ही उस बालकने बडे जोर-शोर के शब्दों से रोना-चिल्लाना प्रारंभ किया। 'विस्सरे आरसिए' रोने-चिल्लाने का उसका वह शब्द बडा ही कर्णकटुक था। 'तए ण तस्स दारगस्स आरोयसद्दं

'तए णं सा' ઇત્યાદિ.

'तए णं' ત્યાર પછી 'सा उप्पला कूडग्गाहिणी' તે ઉત્પલા કૂટગ્રાહિ-ણીએ 'अण्णया कयाइं' કોઈ એક સમય 'णवण्हं मासाणं' નવ માસ 'बहु-पडिपुण्णाणं' પૂરાં થતા 'दारगं पयाया' પુત્રને જન્મ આપ્યો. 'तए णं तेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया२ सद्देणं विघुट्ठे' ઉત્પન્ન થતાંજ તે બાળકે બહુજ જોર શોરના શબ્દોથી રોવા અને રાડ પાડવાનો પ્રારંભ કર્યો 'विस्सरे आरसिए' રોવા અને ચીસો પાડવાનો તેનો એ શબ્દ બહુજ કર્ણકટુ હતો.

आरोदशब्दं=रोदनशब्दं 'सोच्चा' श्रुत्वा 'णिसम्म' निशम्य, 'हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा जाव वसभा य' हस्तिनापुरे नगरे बहवो नगरगोरूपा यावद् -नगरवृषभाश्च, 'भीया' भीताः=भययुक्ताः-भयजनकशब्दश्रवणात्, 'भीया' इत्यत्र-'तत्था, उव्विग्गा, संजायभया' इति द्रष्टव्यम्; 'तत्था' त्रस्ताः=त्रासमुपगताः-'कोऽप्यस्माकं प्राणापहारको जन्तुः समागतः' इतिज्ञानात्, 'उव्विग्गा' उद्विग्नाः=व्याकुलाः-कम्पमानहृदया इत्यर्थः, संजायभया' संजातभयाः=भयजनितकम्पेन प्रचलितगात्राः सन्तः, 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्ताद्=दिक्षु विदिक्षु 'विप्पलाइया' विपलायिताः=हस्तिनापुरनगरस्य गोबलीवर्दादयो भयादुद्विग्नाः सर्वासु दिक्षु विदिक्षु पलायिता इत्यर्थः। 'तए णं' ततः खलु 'तस्स दारगस्स' तस्य दारकस्य 'अम्मापियरो' मातापितरौ 'इमेयारूवं' इदमेतद्रूपं=वक्ष्यमाणस्वरूपं 'णामधेज्जं करेंति' नामधेयं कुरुतः-'जम्हा णं' यस्मात् खलु 'अम्हं' अस्माकम् 'इमेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया २ सद्देणं विघुट्ठे

सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा जाव वसभा य भीया ४ सव्वओ समंता विप्पलाइया' उस बालक के आरोदन शब्द को सुनकर, और 'यह महा अप्रिय है'-ऐसा विचार कर हस्तिनापुर नगर में नगर के गाय आदि से लेकर सांड तक समस्त ही पशु 'कोई हमारे प्राणों का अपहारक जीव आया है' इस ख्याल से भयान्वित हुए। उन सबका हृदय कंपित होने लगा, और हृदय के कंपन से जब उनके समस्त शरीर में कंपन बढ गया तो वे विचारे सब के सब इधर-उधर दिशा और विदिशाओं में भागने लगे। 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो इमेयारूवं णामधेज्जं करेंति' इस प्रकार की परिस्थिति देखकर उस बालक के मातापिताने इस ख्याल से उसका नाम ऐसा रखा कि 'जम्हा णं अम्हं इमेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया२ सद्देणं

'तए णं तस्स दारगस्स आरोयसद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा जाव वसभा य भीया४ सव्वओ समंता विप्पलाइया' ते બાળકના આ રૂદન (રોવા અને ચીસો) ના શબ્દને સાંભળીને અને "આ મહાઅપ્રિય છે" એવું વિચારીને હસ્તિનાપુર નગરના ગાય આદિથી લઇને સાંઢ સુધીના તમામ પશુઓ, 'કોઈ અમારા પ્રાણોનો નાશ કરનારો જીવ આવ્યો છે'-આ ખ્યાલથી ભયભીત થઈ ગયાં, તે સૌના હૃદય કંપવા લાગ્યા, અને હૃદય કંપવાથી જ્યારે તેનાં તમામ શરીરમાં કંપારી વધી ગઈ ત્યારે તે બિચારા તમામ જ્યાં-ત્યાં દિશા-વિદિશાઓમાં ભાગી ગયાં 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो इमेयारूवं णामधेज्जं करेंति' આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ જોઈને તે બાળકના માતા-પિતાએ તે ખ્યાલથી તેનું નામ આવું

विस्सरे आरसिए,तए णं एयस्स दारगस्स' अनेन दारकेण जातमात्रेणैव महता २ शब्देन विघुष्टं विस्वरमारसितम्, ततः खलु एतस्य दारकस्य 'आरसियसद्दं सोच्चा णिसम्म' आरसितशब्दं=क्रन्दितं श्रुत्वा निशम्य 'हत्थिणाउरे णयरे बहवे णयरगोरूवा जाव भीया ४ सव्वओ समंता विप्पलाइया' हस्तिनापुरे नगरे बहवो गोरूपा यावद् भीताः ४ सर्वत समन्ताद् विपलायिताः=विद्रुताः, 'तम्हा णं' तस्मात खलु 'होउ' भवतु 'अम्हं दारए' अस्माकं दारकः 'गोत्तासे णामेणं' गोत्रासो नाम्ना, अयमस्माकं पुत्रो गोत्रासनामको भवतु इत्यर्थः। 'तए णं से गोत्तासे दारए' ततः खलु स गोत्रासो दारकः 'उम्मुक्कबालभावे' उन्मुक्तबालभावः=बाल्यावस्थामतिक्रान्तः यावत् 'यावत्पदेन णिण्णयपरिणाममेत्ते इत्यारभ्य 'जोव्वणगमणुपत्ते' इत्यन्तः पदसमूहः सङ्ग्राह्यः,' 'जाए यावि होत्था' जातश्चाप्यभवत् ॥ सू० १० ॥

विघुट्ठे, विस्सरे आरसिए' जब यह बालक उत्पन्न हुआ तब बहुत जोर शोर से रोया और चिल्लाया। 'तए णं एयस्स दारगस्स आरसिए सद्दे सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे गोरूवा जाव भीया ४ सव्वओ समंता विप्पलाइया' उसके उस शब्द को कि-जो अत्यंत कर्णकटुक था, सुनकर हस्तिनापुर नगर में अनेक गो-आदि पशुओं के हृदय में त्रास उत्पन्न हुआ, और वे सब चारों ओर भगने लगे। 'तम्हा होउ अम्हं दारए गोत्तासे णामेणं' इस लिये हमारे इस लडके का नाम 'गोत्रास' हो, अर्थात् उस बालक का नाम 'गोत्रास' रक्खा। 'तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कबालभावे जाव जाए यावि होत्था' यह गोत्रास अब क्रमशः अपनी बाल्यावस्था को छोडकर तरुणावस्था को प्राप्त हुआ।

भावार्थ— गर्भ जब नौ माह का हो गया तब उत्पला के

રાખ્યું કે-'जम्हा णं अम्हं इमेणं दारएणं जायमेत्तेणं चेव महया२ सद्देणं विघुट्ठे, विस्सरे आरसिए, જ્યારે તે બાળક ઉત્પન્ન થયો ત્યારે બહુજ જોર-શોરથી રોયો અને ચીસો પાડી. ત્યારે તે શબ્દ બહૂજ કર્ણકટુ હતો. 'तए णं एयस्स दारगस्स आरसियसद्दं सोच्चा णिसम्म हत्थिणाउरे णयरे बहवे गोरूवा जाव भीया४ सव्वओ समंता विप्पलाइया' તે સાંભળીને હસ્તિનાપુર નગરમાં અનેક ગો-આદિ પશુઓનાં હૃદયમાં ત્રાસ ઉત્પન્ન થયો 'तम्हा होउ णं अम्हं दारए गोत्तासे णामेणं' આ કારણથી અમારા આ પુત્રનું નામ ગોત્રાસ થાઓ, અર્થાત્ એનુ નામ ગોત્રાસ રાખ્યું 'तए णं से गोत्तासे दारए उम्मुक्कबालभावे जाव जाए यावि होत्था' આ ગોત્રાસ હવે ક્રમશઃ પોતાની બાલ્યાવસ્થા મૂકીને તરુણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો.

ભાવાર્થ— ગર્ભ બરાબર જ્યારે નવ માસનો થઇ ગયો ત્યારે ઉત્પલાને એક

॥ मूलम् ॥

तए णं से भीमे कूडग्गाहे अण्णया कयाइं कालधम्मुणा संजुत्ते। तए णं से गोत्तासे दारए वहुणा मित्तणाइणियगसयणसंवंधिपरिजणेणं सद्धिं संपरिवुडे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे भीमस्स कूडग्गाहस्स णीहरणं करेइ, करित्ता वहूइं लोइयमयकिच्चाइं करेइ। तए णं से सुणंदे राया गोत्तासं दारयं अण्णया कयाइं सयमेव कूडग्गाहत्ताए ठवेइ। तए णं से गोत्तासे दारए कूडग्गाहे जाए यावि होत्था, अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे ॥ सू० ११ ॥

टीका।

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से भीमे कूडग्गाहे' ततः खलु स भीमः

एक पुत्र हुआ। उत्पन्न होते ही इसने बूरी तरह से रोना चिल्लाना प्रारंभ कर दिया। उसका वह शब्द लोगों को बडा ही कर्णकटुक लगा। यहांतक कि गो-आदि पशु भी त्रस्त हुए, वे सब के सब अपने२ स्थान से इधर-उधर भागने लगे। मातापिताने जब यह हालत देखी, तब गो आदि पशुओं को इसके विस्वर शब्द से त्रास होनेके कारण उन्होंने इसका नाम गोत्रास रख दिया। यह गोत्रास नाम से जनता में प्रसिद्ध हो गया, और यह गोत्रास क्रमशः वडते२ तरुणावस्था को प्राप्त हुआ ॥ सू० १० ॥

'तए णं से भीमे' इत्यादि।

'तए णं' इसके अनंतर 'से भीमे कूडग्गाहे' वह भीम कूटग्राह

પુત્ર થયો, તે ઉત્પન્ન થતાજ તેણે બહુજ ભૂંડી રીતે રોવા અને ચીસો પાડવાનું શરૂ કર્યું. તેનો તે શબ્દ લોકોના કાનને ઘણોજ કડવો લાગ્યો, એટલે સુધી-કે ગૌ-ગાય આદિ પશુ પણ ત્રાસ પામી ગયાં, તે સૌ પોત-પોતાના સ્થાનથી જ્યાં-ત્યા ભાગવા લાગ્યાં. માતા-પિતાએ જ્યારે આ પ્રમાણેની પરિસ્થિતિ-હાલત જોઇ ત્યારે ગાય આદિ પશુઓને આ બાળકના વિરસ શબ્દથી ત્રાસ થવાના કારણે તેણે એ બાળકનું નામ 'ગોત્રાસ' રાખ્યું. તે ગોત્રાસ નામથી જનતામાં પ્રસિદ્ધ થઇ ગયો, અને તે ગોત્રાસ ક્રમે-ક્રમે વધતો તરુણ વય ને પ્રાપ્ત થયો. (સૂ० १०)

'तए णं से भीमे०' ઇત્યાદિ.

'तए णं' તે પછી 'से भीमे कूडग्गाहे' તે ભીમકૂટગ્રાહ 'अण्णया

कूटग्राहः 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित्=अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित् समये, 'कालधम्मुणा संजुत्ते' कालधर्मेण संयुक्तः=मरणं प्राप्त इत्यर्थः 'तए णं से गोत्तासे दारए' ततः खलु स गोत्रासो दारकः, 'बहुणा' बहुना, 'मित्तणाइ-णियगसयणसंबंधिपरिजणेणं' मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन, 'सद्धिं' सार्धं 'संपरिवुडे' संपरिवृतः, 'रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे' रुदन् क्रन्दन् विलपन् 'भीमस्स कूडग्गाहस्स' भीमस्य कूटग्राहस्य 'णीहरणं' निर्हरणं=निर्गमनं-नगराद् बहिर्निःसारणं 'करेइ' करोति=स्वपितरं भीमकूटग्राहं दग्धुं श्मशानभूमौ नयतीत्यर्थः, 'करित्ता बहुइं' कृत्वा बहूनि 'लोइयमयकिच्चाइं' लौकिकमृतकृत्यानि अग्निसंस्कारादारभ्य तन्निमित्तकदानभोजनादिपर्यन्तानि कर्माणि 'करेइ' करोति।

'तए णं से' ततः खलु स 'सुणंदे राया' सुनन्दो राजा=सुनन्दनामको राजा, 'गोत्तासं दारयं अण्णया कयाइं' गोत्रासं दारकमन्यदा कदाचित् 'सयमेव'

'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'कालधम्मुणा संजुत्ते' काल धर्म को पाया-मर गया। 'तए णं से गोत्तासे दारए' पिताकी मृत्यु होनेके बाद गोत्रास दारक ने 'बहुणा मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरिजणेण सद्धिं संपरिवुडे' अनेक मित्र ज्ञातिजन, एवं अपने स्वजन संबंधी परिजनों के साथ मिलकर, 'रोयमाणे' रोते हुए 'कंदमाणे' आक्रन्द करते हुए एवं 'विलवमाणे' विलाप करते हुए 'भीमस्स कूडग्गाहस्स णीहरणं करेइ' भीमकूटग्राह की श्मशानयात्रा निकाली। 'करित्ता बहुइं लोइयमयकिच्चाइ करेइ' दाहसंस्कार होने के पश्चात् गोत्रास दारकने पिता के और भी लौकिक मरणकृत्य किये।

'तए णं से सुणंदे राया गोत्तासं दारगं अण्णया कयाइ सयमेव कूडग्गाहत्ताए ठवेइ' मरणकृत्यों से अवकाश पा चुकने के बाद गोत्रास

कयाइं' કોઈ એક સમયે 'कालधम्मुणा संजुत्ते' કાલ ધર્મને પામ્યો-મરણ પામ્યો. 'तए णं से गोत्तासे दारए' પિતાનું મૃત્યુ થયા પછી ગોત્રાસ દારકે, 'बहुणा मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरिजणेणं सद्धिं संपरिवुडे' અનેક મિત્ર, જ્ઞાતિજન અને પોતાના સ્વજન, સંબંધી પરિજનોની સાથે મળીને 'रोयमाणे' રડતો થકો, कंदमाणे આક્રંદન કરતો થકો, અને 'विलवमाणे' વિલાપકરતો થકો, भीमस्स कूडग्गाहस्स णीहरणं करेइ' ભીમકૂટગ્રાહની શ્મશાનયાત્રા કાઢી 'करित्ता बहूइं लोइयमयकिच्चाइ करेइ' અગ્નિસંસ્કાર કરી રહ્યા પછી ગોત્રાસ દારકે પિતાની બીજી પણ લૌકિક ક્રિયા કરી

तए णं से सुणंदे राया गोत्तासं दारगं अण्णया कयाइं सयमेव कुडग्गाहत्ताए ठवेइ' મરણક્રિયા કરી રહ્યા પછી જ્યારે અવકાશ મળ્યો ત્યાર પછી

स्वयमेव 'कूडग्गाहत्ताए' कूटग्राहतया 'ठवेइ' स्थापयति। 'तए णं से गोत्तासे दारए' ततः खलु स गोत्रासो दारकः 'कूडग्गाहे जाए' कूटग्राहो जातः=पितुः पदे तदधिकारं कूटग्राहतां प्राप्तश्चाप्यभवत् । स कीदृशः कूटग्राहो जातः? इत्याह-'अहम्मिए' अधार्मिकः, 'जाव' यावत्-अत्र यावच्छब्दात्-अधम्माणुए, अधम्मिट्ठे अधम्मक्खाई, अधम्मपलंजणे, अधम्मसीलसमुदायारे, अहम्मेण चेव वित्ति कप्पेमाणे विहरइ दुस्सीले दुव्वए' इति संग्रहः। अधर्मानुगः, अधर्मिष्ठः, अधर्माख्यायी, यद्वा अधर्मख्यातिः, अधर्मप्रलोकी, अधर्मप्ररञ्जनः, अधर्मशील-समुदाचारः, अधर्मेणैव वृत्तिं कल्पमानो विहरति, दुःशीलः, दुर्व्रतः इति, एषां व्याख्याऽत्रैव प्रथमाध्ययने चतुर्दशे सूत्रे कृताऽस्माभिः तथा 'दुप्पडियाणंदे' दुष्प्रत्यानन्दः=कष्टप्राप्तसुखः ॥ सू० ११ ॥

दारकको किसी एक समय सुनद राजाने इसके पिता के स्थान पर-कूटग्राह के पद पर-स्थापित किया। 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे जाए यावि होत्था' अब वह गोत्रास 'कूडग्राह' इस नाम से जनता में प्रसिद्ध हो गया। यह 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' महा अधार्मिक एवं दुष्प्रत्यानंदी-बहुत कठिनायी से आनन्द प्राप्त करने वाला था।

भावार्थ—गोत्रास के तरुण होने पर उसका पिता भीमकूट-ग्राह कालकवलित हो गया। गोत्रासने मित्र-ज्ञाति आदिजनों के साथ मिलकर पिताकी श्मशान यात्रा निकाली। दाहसंस्कार से निवृत्त हो चुकने के पश्चात् उसने उस समय के और भी लौकिक मरणकृत्य किये। जब वह सर्व प्रकार से निश्चिन्त हो चुका तब वहां के राजाने इसे अपने पिता के पद पर नियुक्त कर दिया।

તે ગોત્રાસ દારકને, કોઇ એક સમય સુનંદ નરેશે તેના પિતાના સ્થાનપર એટલે કે કૂટગ્રાહના પદ પર સ્થાપિત કર્યો 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे जाए यावि होत्था' હવે તે ગોત્રાસ 'કૂટગ્રાહ' આ નામથી જનતામા પ્રસિદ્ધ પણ થઇ ગયો, 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' તે મહા અધર્મી અને દુષ્પ્રત્યાનંદી બહુ જ મુશ્કેલીથી આનંદ પામવાવાળો હતો

ભાવાર્થ-ગોત્રાસ જ્યારે તરૂણ થયો તે પછી તેનો પિતા ભીમકૂટગ્રાહ કાળનો કોળીઓ થઇ ગયો મૃત્યુ પામ્યો. ગોત્રાસે મિત્ર, જ્ઞાતિજનોની સાથે મળીને પિતાની સ્મશાનયાત્રા કાઢી દાહસંસ્કાર કરી પછી તે મરણ સંબંધી બીજી પણ લૌકિક ક્રિયા કરી જ્યારે તે સર્વ પ્રકારથી નિશ્ચિત થઇ ગયો ત્યારે તે ગામના રાજાએ તેને તેના પિતાના પદ પર નિયુક્ત કરી દીધો. તે પણ પોતાના પિતાના

॥ मूलम् ॥

तए णं से गोत्तासे दारए कूडग्गाहे कल्लाकल्लिं अद्धरत्त-कालसमयंसि एगे अबीए सण्णद्धबद्धकवए जाव गहियाउह-पहरणे साओ गिहाओ णिज्जाइ, णिज्जित्ता जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता बहूणं णयरगोरूवाणं सणाहाण य जाव वियंगेइ, वियंगित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ । तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ ॥ सू० १२ ॥

टीका

'तए ण' इत्यादि । 'तए णं से गोत्तासे दारए कूडग्गाहे' ततः खलु स गोत्रासो दारकः कूटग्राहः 'कल्लाकल्लिं' कल्याकल्यम्=प्रतिदिनम् 'अद्धरत्तकालसमयंसि' अर्धरात्रिकालसमये-मध्यरात्रे 'एगे' एकः-एकाकी सहा-

---

यह भी अपने पिता के स्थान पर बैठते ही उस जैसा कूटग्राह बन गया । जैसा वह महा अधार्मिक एवं दुष्प्रत्यानंदी था, ठीक उसी तरह का यह भी उसकी प्रतिच्छाया की तरह लोगों की दृष्टि में आ गया ॥ सू० ११ ॥

'तए णं से गोत्तासे' इत्यादि—

'तए णं' इसके बाद 'से गोत्तासे दारए' वह गोत्रास दारक जो कूटग्राहपने से प्रसिद्ध हो चुका था, 'कल्लाकल्लिं' प्रतिदिन 'अद्धरत्तकालसमयंसि' अर्धरात्रि के समय उठकर 'एगे' अकेला ही विना किसी

સ્થાન પર બેસતા જ તેના પિતા જેવો કૂટગ્રાહ બની ગયો. જેવો પિતા અધર્મી અને દુષ્પ્રત્યાનંદી હતો, બસ તેવી જ રીતે આ પણ તેની પ્રતિચ્છાયાની માફક લોકોની દૃષ્ટિમા આવી ગયો, અર્થાત્ બીજો ભીમ કૂટગ્રાહ હોય તેમ લોકોમાં દેખાવા લાગ્યો. (સૂ૦૧૧)

'तए णं से गोत्तासे' ઇત્યાદિ.

'तए णं' તે પછી 'से गोत्तासे दारए' તે ગોત્રાસ દારક જે કૂટગ્રાહ પણાથી પ્રસિદ્ધ થયો હતો, 'कल्लाकल्लिं' પ્રતિદિન 'अद्धरत्तकालसमयंसि' અર્ધરાત્રિના સમયે ઉઠીને 'एगे' એકલોજ-બીજા કોઇ માણસની સહાયતા વિનાજ

यकद्वितीयजनरहितः, 'अवीए' अद्वितीयः - यस्य धर्मोऽपि द्वितीयः, सहायो नास्ति स इत्यर्थः, 'सण्णद्धबद्धकवए जाव गहियाउहपहरणे' सन्नद्धबद्धकवचो यावत् गृहीतायुधप्रहरणः, 'साओ गिहाओ' स्वस्मात् गृहाद् 'णिज्जाइ' निर्याति-निर्गच्छति. 'णिज्जित्ता' निर्याय=निर्गत्य, 'जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव गोमण्डपस्तत्रैवोपागच्छति. 'उवागच्छित्ता बहूण णयरगोरूवाणं उपागत्य बहूनां नगरगोरूपाणां 'सणाहाण य जाव' सनाथानां च यावत् यावत्पदेन- 'अनाथानाम् इत्यारभ्य 'अङ्गोपाङ्गानि' इत्यन्तः पाठः संग्राह्यः; 'वियंगेइ' व्यङ्गयति= छिनत्ति 'वियंगित्ता' व्यङ्गयित्वा=छित्त्वा, 'जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति। 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं' ततः खलु स गोत्रासः कूटग्राहस्तै बहुभिर्गोमांसैः=गोमांसादिभिः 'सोल्लेहिं' पक्वैः 'सुरं' सुरां च ६, अत्र-'महुं च, मेरगं च, जाइं च, सीहुं च, पसण्णं च' इत्यस्यैवाध्ययनस्य सप्तमसूत्रोक्तपाठोऽनुसन्धेयः, व्याख्याऽपि मत्कृता तत्रैव द्रष्टव्या, 'आसाएमाणे ४' आस्वादयन् विस्वादयन् परिभाजयन् परिभुञ्जानः 'विहरइ' विहरति ॥ सू० १२ ॥

दूसरे की सहायता के विना ही, 'अवीए' धर्मकी भावना से रहित. 'सण्णद्धबद्धकवए जाव गहियाउहपहरणे' कवच पहन कर और आयुध एवं प्रहरण लेकर 'साओ गिहाओ' अपने घर से 'णिज्जाइ' निकला, 'णिज्जित्ता जेणेव गोमडवे तेणेव उवागच्छइ' और निकलकर जहां वह गोशाला थी वहाँ गया, 'उवागच्छित्ता बहूणं णयरगारूवाणं सणाहाण य जाव वियंगेइ' जाकर वह वहां के सनाथ अनाथ अनेक गो-आदि समस्त पशुओं के अग और उपांगों को काटा, 'वियंगित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ' काटकर फिर वह वापिस अपने घर आया। 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे तेहिं बहुहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं सुरं च ६ आसाएमाणे ४ विहरइ' बाद में वह गोत्रास कूटग्राह उस नाना प्रकार के गोमांस

'अवीए' ધર્મની ભાવનાથી રહિત 'सण्णद्धबद्धकवए जाव गहियाउहपहरणे' કવચ પહેરીને અને આયુધ-હથિઆરને લઈને 'साओ गिहाओ' પોતાના ઘેરથી 'णिज्जाइ' નિકળતો 'णिज्जित्ता जेणेव गोमंडवे तेणेव उवागच्छइ' અને નીકળીને જ્યા તે ગોશાળા હતી ત્યાં જતો 'उवागच्छित्ता बहूणं णयरगोरूवाणं सणाहाण य जाव वियंगेइ' જઈને તે ત્યાંનાં સનાથ અને અનાથ અનેક ગાય આદિ સમસ્ત પશુઓના અંગ-ઉપાંગોને કાપતો હતો 'वियंगित्ता जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ' કાપીને પછી તે પાછો પોતાના ઘેર આવતો હતો 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे तेहिं बहूहिं गोमंसेहिं सोल्लेहिं सुरं च६ आसाएमाणे४ विहरइ' પછી તે ગોત્રાસ કૂટગ્રાહ તે નાના પ્રકારના ગોમાંસની સાથે-સાથે

॥ मूलम् ॥

तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे एयकम्मे एयपहाणे एयविज्जे एयसमायारे सुबहुं पावकम्मं समज्जिणित्ता पंचवाससयाइं परमाउं पालइत्ता अट्टदुहट्टोवगए कालमासे कालं किच्चा दोच्चाए

के साथ २, जो पका भूंजा एवं तला हुआ होता था; अनेक प्रकार की मदिरा का आस्वादन-विस्वादन आदि करता हुआ अपना समय निकालने लगा ।

भावार्थ—गोत्रास में माता के दोहद की पूर्ति के संस्कार अब जग उठे । जब यह पिता के पद पर आसीन हो चुका तब उस संस्कार की जागृति से वह गोत्रास प्रतिदिन अर्धरात्रि के समय अकेला उठता और निर्भय होकर कवच आदि से सुसज्जित हो अस्त्र-शस्त्र ले अपने घर से निकल उसी गोशाला में जाता-जहां पहिले इसके पिता गया था । वहाँ पहुँच कर यह वहाँ के पशुओं के अंग एवं उपांगों को काट कर चुप के से अपने घर ले आता, और उस गो आदि पशुओं के पकाये हुए मांस के साथ नाना प्रकार की मदिरा का सेवन करता और दूसरो को भी देता । इस प्रकार की नृशंस (निर्दय) क्रियाओं के करते२ गोत्रास का अपना समय निकलने लगा ॥ सू. १२ ॥

જે પકાવેલા, સેકેલા, તળેલા થયા કરતા હતા, અનેક પ્રકારની મદિરાનું આસ્વાદન-વિસ્વાદન આદિ કરીને પોતાનો સમય પૂરો કરવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ—ગોત્રાસમાં માતાના દોહદની પૂર્તિના સંસ્કાર હાલમાં જાગી ઉઠયા જ્યારે તે પોતાના પિતાના સ્થાન-પદ પર આરૂઢ થયો ત્યારે તે સંસ્કાર જાગૃત થવાથી તે ગોત્રાસ-પ્રતિદિન અર્ધરાત્રિના સમયે એકલો ઉઠીને અને નિર્ભય થઈને કવચ આદિથી સજ્જ થઈ અસ્ત્ર-શસ્ત્ર લઈને ઘેરથી નીકળીને તે ગોશાળામાં જતો, જ્યાં પ્રથમ તેના પિતા ગયા હતા; ત્યાં જઈને તે ત્યાંના પશુઓના અંગ-ઉપાંગોને કાપીને છાનો-માનો પોતાને ઘેર લઈ આવતો અને તે ગાય આદિ પશુઓનાં પકાવેલાં માંસની સાથે જુદા-જુદા પ્રકારની મદિરાનું સેવન કરતો હતો અને બીજાને પણ આપતો હતો આવા પ્રકારની ઘાતકી ક્રિયાઓ કરીને ગોત્રાસ પોતાનો સમય પૂરો કરવા લાગ્યો, (સૂ૦ ૧૨)

पुढवीए उक्कोसं तिसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे। तए णं सा विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दा भारिया जाइणिंदुया यावि होत्था तीए जाया २ दारगा विणिहायमावज्जंति ॥ सू० १३ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे' ततः खलु स गोत्रासः कूटग्राहः 'एयकम्मे' एतत्कर्मा=गवादिहिंसामद्यपानादिक्रियाकारकः, 'एयप्पहाणे' एतत्प्रधानः=गवादिहिंसामद्यपानादितत्परः, 'एयविज्जे' एतद्विद्यः=हिंसादिपापबुद्धिः, 'एयसमायारे' एतत्समाचारः=गवादिहिंसाविविधमद्यपानाऽऽचरणशीलः, 'सुबहुं पावकम्म' सुबहु पापकर्म 'समज्जिणित्ता समर्ज्य=उपार्जितं कृत्वा, 'पंचवाससयाइं' पञ्चवर्षशतानि 'परमाउ' परमायुः=उत्कृष्टमायुः 'पालित्ता'

'तए णं से गोत्तासे' इत्यादि।

'तए णं' इस प्रकार 'से गोत्तासे कूडग्गाहे' वह गोत्रास कूटग्राह, 'एयकम्मे' कि जिसका गो-आदि की हिंसा और मद्यपान आदि क्रिया करना यही एकमात्र कर्तव्य था; 'एयप्पहाणे' इन्हीं क्रियाओं के करने में जो रातदिन तत्पर रहा करता था; 'एयविज्जे' यही एक जिसके जीवन की विद्या थी और 'एयसमायारे' यही गो-आदिकों की हिंसा करना और मदिरा के नशे में धुत रहना ही जिसका एक आचरण बन चुका था; 'सुवहुं पावकम्मं समज्जिणित्ता' अनेकविध पापकर्मों का उपार्जन कर 'पंचवाससयाइं परमाउं पालइत्ता'

'तए णं से गोत्तासे' ઇત્યાદિ

'तए णं' આ પ્રમાણે 'से गोत्तासे कूडग्गाहे' તે ગોત્રાસ કૂટગ્રાહ, 'एयकम्मे' કે જેનું ગાય આદિની હિંસા અને મદ્યપાન આદિ ક્રિયા કરવી એજ એકમાત્ર કર્ત્તવ્ય હતુ, 'एयप्पहाणे' ક્રિયાઓ કરવામા જે રાત્રિ-દિવસ તૈયાર રહેતો હતો, 'एयविज्जे' એજ જેના જીવનની એક વિદ્યા હતી અને 'एयसमायारे' તે ગાય આદિ પશુઓની હિંસા કરવી અને મદિરા પાનના નશામા ચકચૂર રહેવું એજ જેનું એક આચરણ હતુ, 'सुवहुं पावकम्मं समज्जिणित्ता' અનેકવિધ પાપ-કર્મોનુ ઉપાર્જન (કમાણી) કરીને 'पंचवाससयाइं परमाउं पालइत्ता' ૫૦૦ પાંચસો

पालयित्वा, 'अट्टदुहट्टोवगए' आर्तदुर्घट्टोपगतः=आर्तम्=आर्तध्यानं, दुघट्टं=दुर्धर्षं दुर्वारम् उपगतः=प्राप्तः, 'कालमासे कालं किच्चा दोच्चाए पुढवीए' कालमासे कालं कृत्वा द्वितीयस्यां पृथिव्याम्, 'उक्कोसं' उत्कृष्टम् 'तिसागरोवमट्ठिइएसु' त्रिसागरोपमस्थितिकेषु 'णेरइएसु' नैरयिकेषु 'णेरइयत्ताए' नैरयिकतया 'उववण्णे' उपपन्नः=उत्पन्नः ।

'तए णं सा विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दा भारिया' ततः खलु सा विजयमित्रस्य सार्थवाहस्य सुभद्रा भार्या 'जाइणिंदुया यावि' जातिनिन्दुका चाऽपि=जातेर्जन्मत आरभ्य, निन्दुका-निन्दुरेव निन्दुका-मृतवत्सा चापि, जन्मकालादेव मृतवत्सात्वदोषयुक्ताचापीत्यर्थः; 'होत्था' आसीत्, तस्याः 'जाया जाया जाता जाता दारगा' दारकाः= ये ये शिशवः समुत्पन्नास्ते ते, 'विणिहायमावज्जंति' विनिघातमापद्यन्ते=मृता भवन्तीत्यर्थः ॥ सू० १३ ॥

पांचसौ (५००) वर्ष की अपनी उत्कृष्ट आयु भोगकर, 'अट्टदुहट्टोवगए कालमासे कालं किच्चा' मृत्यु के अवसर पर आर्त्तध्यान से मरा और मरकर, 'दोच्चाए पुढवीए उक्कोसं तिसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे' दूसरी पृथिवी कि जहाँ उत्कृष्ट तीनसागर की स्थिति है ऐसे नरक में नारकीकी पर्याय से उत्पन्न हुआ। 'तए णं सा विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दा भारिया जाइणिंदुया यावि होत्था' उस समय विजयमित्र सार्थवाह की भार्या सुभद्रा सार्थवाही थी, जो 'जातिनिंदुका' थी, अर्थात्- 'जाया जाया दारगा विणिहायमावज्जंति' जिसके बच्चे होते ही मर जाते थे।

वर्षनी पोतानी उत्कृष्ट आयुष्य भोगवीने 'अट्टदुहट्टोवगए कालमासे कालं किच्चा' मरणु समये आर्त्तध्यानथी मरणु पामीने, 'दोच्चाए पुढवीए उक्कोसं तिसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे' बीजी पृथ्वीमां ज्यां उत्कृष्ट त्रणु सागरनी स्थिति छे एवा नरकमा नारकीनी पर्यायथी उत्पन्न थयो. 'तए णं सा विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दा भारिया जाइणिंदुया यावि होत्था' विजयमित्र सार्थवाहनी भार्या सुभद्रा सार्थवाही हती. जे जातिनिंदुका हती, एटले के 'जाया जाया दारगा विणिहायमावज्जंति' तेने बच्चां-बाळक थतां ज मृत्यु पामता हता.

॥ मूलम् ॥

तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे दोच्चाओ पुढवीओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव वाणियग्गामे णयरे विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दाए भारियाए कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे। तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही अण्णया कयाइं णवण्हं मासाणं बहुपडि-पुण्णाणं दारयं पयाया। तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही तं दारगं जायमेयं चेव एगंते उक्कुरुडियाए उज्झावेइ, उज्झावित्ता दोच्चंपि गिण्हावेइ, गिण्हावित्ता अणुपुव्वेणं सारक्खेमाणी संगोवेमाणी संवड्ढेइ। तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो ठिइवडियं च चंदसूरपासणियं च जागरियं च महया इड्ढिसक्कारसमु-दएणं करेंति। तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्कारसमे

भावार्थ—गोत्रासने अपनी ५०० वर्ष की आयु का समस्त समय गो-आदिक पशुओं की हिंसा करने में और मांस खाने में एवं मदिरा के पीने में नष्ट कर दिया। इसके फलस्वरूप अशुभतम कर्मों का बंध कर वह जब मृत्यु के अवसर पर मरा तब आर्त्तध्यानी होकर मरा और मर कर द्वितीय पृथिवी के उत्कृष्ट तीनसागर की स्थिति-वाले नरक में नारकीकी पर्याय से उत्पन्न हुआ। विजयमित्र सार्थ-वाह की भार्या का नाम सुभद्रा था, जो जातिनिंदुका थी, अर्थात् जिसके बच्चे होते ही मर जाते थे ॥ सू० १३ ॥

ભાવાર્થ—ગોત્રાસે પોતની ૫૦૦ પાંચસો વર્ષની આયુષ્યનો સમસ્ત સમય ગાય આદિ પશુઓની હિંસા કરવામાં અને માંસમદિરા ખાવા-પીવામાં નાશ કર્યો હતો. તેના ફલસ્વરૂપ અશુભતમ કર્મોનો બંધ કરીને તેને જ્યારે મરણનો સમય આવ્યો ત્યારે તે આર્ત્તધ્યાન કરતા મરણ પામ્યો. તેથી બીજી પૃથ્વીના ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ સાગરોપમની સ્થિતિવાળા નરકમાં નારકી જીવની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો. વિજયમિત્ર સાર્થવાહની ભાર્યાનું નામ સુભદ્રા હતુ, જે જાતિનિંદુકા હતી, એટલે તે કારણથી તેનાં બાળકો જન્મતાંજ મરણ પામતાં હતાં. (સૂ. ૧૩)

दिवसे णिवत्ते, संपत्ते बारसाहे इयमेयारूवं गोणं गुणणिप्फण्णं णामधेज्जं करेंति, जम्हा णं अम्हे इमे दारए जायमेत्तए चेव एगंते उक्कुरुडियाए उज्झिए, तम्हा णं होउ अम्हं दारए उज्झिए णामेणं ॥ सू० १४ ॥

टीका

'तए णं से' इत्यादि। 'तए णं से गोत्तासे कूडग्गाहे' ततः खलु स गोत्रासः कूटग्राहो 'दोच्चाओ पुढवीओ द्वितीयायाः पृथिव्याः 'अणंतरं' अनन्तरम्=अन्तररहितम् 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=निःसृत्य, 'इहेव वाणियग्गामे णयरे विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स सुभद्दाए भारियाए' इहैव वाणियग्रामे नगरे विजयमित्रस्य सार्थवाहस्य सुभद्राया भार्यायाः 'कुच्छिसि' कुक्षौ=उदरे 'पुत्तत्ताए उववण्णे' पुत्रतयोत्पन्नः। 'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही' ततः खलु सा सुभद्रा सार्थवाही 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये

'तए णं से' इत्यादि।

'तए णं' इसके अनन्तर 'से गेत्तासे कूडग्गाहे' वह गोत्रास कूटग्राह का जीव 'दोच्चाओ पुढवीओ' उस द्वितीय पृथिवी से 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' सीधा निकल कर 'इहेव वाणियग्गामे णयरे' इसी वाणिजग्राम नगर में 'विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स' विजयमित्र सार्थवाह की 'सुभद्दाए भारियाए कुच्छिसि' सुभद्रा नामक भार्या की कुक्षि में 'पुत्तत्ताए उववण्णे' पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ। 'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही अण्णया कयाइं णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारयं पयाया' सुभद्राने किसी

'तए णं से' ઇત્યાદિ.

'तए णं' 'से गोत्तासे कूडग्गाहे' તે ગોત્રાસ કૂટગ્રાહનો જીવ 'दोच्चाओ' पुढवीओ' તે બીજી પૃથ્વીથી 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' નીકલીને સીધો 'इहेव वाणियग्गामे णयरे' આ વાણિજગ્રામ નગરમાં 'विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स' વિજયમિત્ર સાર્થવાહની सुभद्दाए सत्थवाहीए कुच्छिसि સુભદ્રા નામની ભાર્યાની કુંખમાં 'पुत्तत्ताए उववण्णे' પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો. 'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही अण्णया कयाइं णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारयं पयाया' સુભદ્રાને કોઈ

'णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' नवानां मासानां बहुप्रतिपूर्णानाम् अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी आर्षत्वात्, नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु इत्यर्थः, 'दारयं पयाया' दारकं प्रजाता=प्रजनितवती ।

'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही तं दारगं' ततः खलु सा सुभद्रा सार्थवाही तं दारकं 'जायमेयं चेव' जातमात्रमेव 'एगंते' एकान्ते 'उक्कुरुडियाए' उत्कुरुटिकायां=कचवरपुञ्जे 'उज्झावेइ' उज्झयति=निक्षेपयति-त्याजयति, 'उज्झावित्ता' उज्झयित्वा=निक्षेप्य 'दोच्चंपि' द्वितीयस्मिन्नपि=द्वितीयस्मिन्नेव क्षणे 'गिण्हावेइ' ग्राहयति=आनाययतीत्यर्थः, 'गिण्हावित्ता' ग्राहयित्वा=आनाय्य 'अणुपुव्वेणं' आनुपूर्व्या=क्रमेण, सा सुभद्रा सार्थवाही, 'सारक्खेमाणी' संरक्षन्ती=अपायेभ्यः पालयन्ती, 'संगोवेमाणी' संगोपयन्ती=वस्त्राच्छादनगर्भगृहप्रवेशनादिभिर्निलीनं कुर्वती 'संवड्ढेइ' संवर्धयति=पोषयति ।

'तए णं तस्स दारगस्स' ततः खलु तस्य दारकस्य 'अम्मापियरो' मातापितरौ=विजयमित्रसार्थवाहः सुभद्रा चेत्यर्थः, 'ठिइवडियं' स्थितिपतितां=कुल-

---

एक समय कि जब गर्भ के नौ मास ठीकर पूर्ण हो चुके तब पुत्र को जन्म दिया। 'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही तं दारगं जायमेयं चेव एगंते उक्कुरुडियाए उज्झावेइ' पुत्र के जन्म होते ही सुभद्रा सार्थवाहीने जातिनिन्दुक दोष की निवृत्ति के लिये उसे एकान्त में उक्करडी पर जहां कूडे-करकट का ढेर था; वहां रखवा दिया, 'उज्झावित्ता दोच्चंपि गिण्हावेइ' रखवा कर द्वितीय क्षण में ही वहांसे उसे उठवा लिया 'गिण्हावित्ता अणुपुव्वेणं सारक्खेमाणी संगोवेमाणी संवड्ढेइ' उठवाकर फिर उसका क्रमशः अच्छी तरह से लालन-पालन करना प्रारंभ कर दिया। यह सदा इसे वस्त्रों से ढके रहती और भौंहरे में इसे लेकर बैठी रहती। बच्चा भी क्रमशः बढने लगा। 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो ठिइ-

---

એક સમય જ્યારે ગર્ભના નવ માસ બરાબર પૂરા થઇ ગયા ત્યારે તેણે પુત્રને જન્મ આપ્યો. 'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही तं दारगं जायमेयं चेव एगंते उक्कुरुडियाए उज्झावेइ' પુત્રનો જન્મ થતાજ સુભદ્રા સાર્થવાહીએ જાતિનિન્દુક દોષની નિવૃત્તિ માટે એકાન્તમા ઉકરડી પર જ્યા કચરાના પુંજ-ઢગલા હતા ત્યા નખાવી દીધે 'उज्झावित्ता दोच्चंपि गिण्हावेइ' નખાવ્યા પછી બીજાજ ક્ષણે ત્યાથી ઉઠાવી લેવરાવ્યો गिण्हावित्ता आणुपुव्वेण सारक्खेमाणी संगोवेमाणी संवड्ढेइ' લેવરાવીને તેણે તે પુત્રનું સારી રીતે લાલન પાલન કરવાનું શરૂ કર્યું, તે હમેશા તેને વસ્ત્રથી ઢાકી રાખતી અને ભોંયરામા તેને લઇને બેઠી રહેતી બાળક પણ ક્રમે-ક્રમે મોટો થવા લાગ્યો 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो ठिइवडियं च

क्रमागतां वर्द्धापनिकादिकां पुत्रजन्महर्षक्रियां 'चंदसूरपासणियं च' चन्द्रसूर्यदर्शन-रूपं तृतीयदिवसोत्सवं च, 'जागरियं च' जागरिकां च=षष्ठरात्रिजागरणरूपमुत्सवं च 'महया' महता 'इड्ढिसक्कारसमुदएणं' ऋद्धिसत्कारसमुदयेन=उदारभावेन मित्र-स्वजनादिसत्कारपूर्वकं 'करेंति' कुरुतः । 'तए णं तस्स दारगस्स' ततः खलु तस्य दारकस्य 'अम्मापियरो' मातापितरौ 'एक्कारसमे दिवसे णिवत्ते' एकादशे दिवसे निवृत्ते=व्यतीते सति, 'संपत्ते बारसाहे' संप्राप्ते द्वादशाहे=द्वादशे दिवसे समागते सतीत्यर्थः, 'इयमेयारूवं' इदमेतद्रूपं=वक्ष्यमाणस्वरूपं 'गोणं' गौणं=गुणसम्बन्धि, 'गुणणिप्फण्णं' गुणनिष्पन्नं=गुणमाश्रित्य संजातं 'णामधेज्जं' नाम-धेयं, 'करेंति' कुरुतः -'जम्हा णं' यस्मात् खलु 'अम्हे' अस्माभिः 'इमे दारए जायमेत्तए चेव एगंते' अयं दारकः जातमात्र एव एकान्ते 'उक्कुरुडियाए'

वड्डियं च चंदसूरपासणियं च जागरियं च महया इड्ढिसक्कारसमुदएणं करेंति' तत्पश्चात् उस बच्चे के मातापिता-सुभद्रा सार्थवाही और विजयमित्र सार्थवाह ने कुलक्रमानुसार की जाने वाली बधाई बांटने-आदिरूप पुत्रजन्मक्रिया, तीसरे दिन किये जाने वाला चन्द्रसूर्यदर्शनरूप उत्सव, और छठी रात का जागरणरूप उत्सव स्वजन-संबन्धियों का सत्कार आदि करते हुए बडे ठाठबाट से किया। 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्कारसमे दिवसे णिव्वत्ते, संपत्ते बारसाहे' पश्चात् जब बच्चे की उत्पत्ति के ११ दिन भलिभाँति निकल गये और १२ वां दिवस जब प्रारंभ हुआ तब मातापिताने 'इमेयारूवे' इस प्रकार का 'गोणं गुणनिप्फण्णं' गुणके अनुसार इसका 'नामधिज्जं करेंति' नाम रखा, कि 'जम्हा ण अम्हे इमं दारए जायमेत्तए चेव एगंते उक्कुरुडियाए उज्झिए' हमारा यह दारक उत्पन्न होते ही एकान्तस्थानरूप कूडाकरकट डालने

चंदसूरपासणियं च जागरियं च महया इड्ढिसक्कारसमुदएण करेंति ત્યાર પછી તે બાળકના માતાપિતા સુભદ્રા-સાર્થવાહી અને વિજયમિત્ર સાર્થવાહે કુલક્રમથી થતી આવતી વધામણીરૂપ પુત્રજન્મોત્સવ, ત્રીજે દિવસે થતો ચંદ્રસૂર્ય દર્શનરૂપ ઉત્સવ, અને છઠ્ઠી રાતના જાગરણ કરવા રૂપ ઉત્સવ, પોતાના સ્વજન સંબધીઓના સત્કાર સાથે ઘણાજ ઠઠમાઠથી કર્યા. 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एक्का-रसमे दिवसे णिव्वत्ते संपत्ते बारसाहे' પછી જ્યારે તે બાળકના જન્મના ૧૧ અગીયાર દિવસ સારી રીતે નીકળી ગયા અને બારમા દિવસનો જ્યારે પ્રારંભ થયો ત્યારે માતાપિતાએ 'इमेयारूवे' આમ 'गोणं गुणनिप्फण्णं' તેના ગુણ પ્રમાણે 'नामधिज्जं करेंति' તેનું નામ રાખ્યુ કે-'जम्हा णं अम्हे इमे दारए जायमेत्तए चेव एगंते उक्कुरुडियाए उज्झिए' અમારો આ દારક-બાળક ઉત્પન્ન થતાં જ

उत्कुरुटिकायां=कचवरपुञ्जे 'उज्झिए' उज्झितः=निक्षिप्तः, 'तम्हा णं' तस्मात् खलु 'होउ' भवतु 'अम्हंदारए' अस्माकं दारकः 'उज्झिए णामेणं' उज्झितो नाम्ना, नाम्ना उज्झितो भवतु, इत्यन्वयः ॥ सू० १४ ॥

के स्थान पर छुडवाया दिया गया था, 'तम्हा णं' इस लिये 'होउ अम्हं दारए उज्झिए णामेणं' इस हमारे बालक का नाम 'उज्झित' ऐसा होओ।

भावार्थ—गोत्रास का जीव, नारकीय विविध यातनाओं को भोगते हुए जब अपनी नारकीय स्थिति को पूर्ण कर के वहां से निकला, तो इसी सुभद्रा सार्थवाही के गर्भ में पुत्ररूप से आया। यह तो जातिनिन्दुका थी, अर्थात् इसके बच्चे पैदा होते ही मरजाते थे; अतः इस पुत्र के जन्मते ही इसने इसे शीघ्र ही किसी उकुरडी पर डलवा दिया, ता कि जातिनिन्दुक दोष की निवृत्ति हो जाय। उकुरडी पर डलवाने के बाद ठीक दूसरे ही क्षण इसने वहां से इसे उठवा लिया। बालक का अब पालन-पोषण होने लगा। सुभद्रा इसे बाहर नहीं निकालती थी, और न कभी इसे उघाडा ही रखती थी। भोंहरे में कपडे से ढका हुआ ही रखती थी। बालक क्रमशः बढने लगा। मातापिताने कुलक्रमागत पुत्रजन्म-संबन्धी सभी उत्सव बडे ही ठाठबाट से किये। जब बालक ११ दिन का हो गया और १२ वां दिन प्रारंभ हुआ तब माता पिताने

એકાન્ત સ્થાનરૂપ ઉકરડામા છોડવામા આવ્યો હતો 'तम्हा णं' તેથી 'होउ अम्हं दारए उज्झिए' અમાના બાળકનુ નામ "ઉજ્ઝિત" એવુ થાય

ભાવાર્થ—ગોત્રાસનો જીવ નારકીય વિવિધ યાતનાઓને ભોગવીને જ્યારે ત્યાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરીને ત્યાથી નીકળ્યો ત્યારે આજ સુભદ્રા સાર્થવાહીના ગર્ભમા પુત્રરૂપથી આવ્યો, આતો જાતિનિન્દુકા હતી, એટલે તેના પુત્રો ઉત્પન્ન થતા જ મરી જાતા હતા, માટે આ પુત્રને જન્મતાજ તેણે તે બાળકને તુરતજ કોઈ એક ઉકરડામા નખાવી આપ્યો કે જેથી તેના જાતિનિન્દુક દોષની નિવૃત્તિ થઈ જાય ઉકરડામા નખાવ્યા પછી બીજીજ ક્ષણે તેણે તે બાળકને ત્યાથી પાછો ઉઠાવી લેવરાવ્યો, અને બાળકનું પાલન-પોષણ થવા લાગ્યું, સુભદ્રા તેને બહાર કાઢતી નહિ, અને ઉઘાડો પણ રાખતી નહિ ભોયરામા કપડાંથી ઢાકીને રાખતી આ પ્રમાણે સમય જતા બાળક ક્રમે-ક્રમે વધવા લાગ્યો માતાપિતાએ કુળક્રમાગત પુત્રજન્મસંબંધી વધામણીરૂપ ઉત્સવ ઠાઠમાઠથી કર્યા જ્યારે બાળક અગિયાર ૧૧ દિવસનો થઈ ગયો, અને બારમા (૧૨) દિવસનો પ્રારંભ થયો ત્યારે માતા-પિતાએ મળીને પરસ્પર સલાહ કરીને

॥ मूलम् ॥

तए णं से उज्झिए दारए पंचधाईपरिग्गहिए। तं जहा–खीरधाई १, मज्जणधाई २, मंडणधाई ३, कीलामणधाई ४, अंकधाई ५, जहा दढपइण्णे, जाव णिव्वायणिव्वाघायगिरि-कंदरमल्लीणेव चंपगपायवे सुहंसुहेणं संवड्ढेइ ॥ सू० १५ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से उज्झिए दारगे' ततः खलु स उज्झितो दारकः 'पंचधाईपरिग्गहिए' पञ्चधात्रीपरिगृहीतः=पञ्चभिर्धात्रीभिः सुरक्षितोऽभवदित्यर्थः, 'तं जहा' तद् यथा–ता धात्र्यो यास्ताः प्रोच्यन्ते– 'खीरधाई १, मज्जणधाई २, मंडणधाई ३, कीलामणधाई ४, अंकधाई ५' क्षीरधात्री १, मज्जनधात्री २, मण्डनधात्री ३, क्रीडापनधात्री ४, अङ्कधात्री ५। 'जहा

परस्पर में सलाह कर इसका नाम 'उज्झित' रखा। यह नाम इसका इस लिये रखा गया कि–यह उत्पन्न होते ही कूडे कचरे के ढेर में छोडा गया था, अतः यह इसका नाम गुणनिष्पन्न गुणानुसार हुआ ॥ सू० १४ ॥

'तए णं से उज्झिए' इत्यादि।

'तए णं' पश्चात् 'से उज्झिए दारए' यह उज्झित दारक 'पंच-धाईपरिग्गहिए' पांच धायमाताओ की देख-रेख में सुरक्षित रहने लगा; 'तं जहा' पांच धायमाताओं के नाम इस प्रकार हैं– 'खीरधाई' १–क्षीरधात्री, 'मज्जणधाई' २–मज्जनधात्री, 'मंडणधाई' ३–मंडनधात्री, 'कीलामणधाई' ४–क्रीडापनधात्री, एवं 'अंकधाई' ५–अंकधात्री, 'जहा दढपइण्णे'

તેનું નામ 'ઉજ્ઝિત' રાખ્યુ, આ નામ એટલા માટે રાખ્યુ હતું કે તે ઉત્પન્ન થતાની સાથે ઉકરડામા મૂકવામા આવ્યો હતો, તેથી આ નામ ગુણ નિષ્પન્ન ગુણાનુસાર થયુ (સૂ. ૧૪)

'तए णं से उज्झिए०' ઇત્યાદિ

'तए णं' પછી 'से उज्झिए दारए' આ ઉજ્ઝિત બાળક 'पंचधाईपरिग्गहिए' પાચ ધાયમાતાઓની દેખરેખમા સુરક્ષિત રહેવા લાગ્યો 'तं जहा' પાચ ધાયમાતાઓના નામ આ પ્રમાણે છે—'खीरधाई१' ક્ષીરધાત્રી 'मज्जणधाई२' મજ્જનધાઇ 'मंडणधाई३' મડનધાઇ 'कीलावण धाइ ४' ક્રીડાપનધાઈ અને 'अंकधाई ५' અંકધાઇ 'जहा दढपइण्णे' જે પ્રમાણે દૃઢપ્રતિજ્ઞનું પાંચ

दृढपइण्णे' यथा दृढप्रतिज्ञः-यथा दृढप्रतिज्ञस्य धात्रीपञ्चकैर्बह्वीभिर्दासीभिश्च क्षीरपान-मज्जन-मण्डन-क्रीडापनादिभिः सुरक्षणं परिवर्धनं च संजातं तद्वदस्य-उज्झितस्य दारकस्य सुरक्षणं परिवर्धनंचाभूदिति भावः। 'जाव' यावत्, अत्र यावच्छब्देन-अन्याभिश्च बह्वीभिः कुब्जाभिश्चिलातिकाभिः विदेशपरिमण्डिताभिः स्वदेशनेपथ्यगृहीतवेषाभिर्विनीताभिरिङ्गितचिन्तितप्रार्थितविज्ञायिकाभिर्निपुणकुश-लाभिश्चेटिकाचक्रवालवरतरुणीवृन्दपरिवारसंपरिवृतः, इत्यादि, 'रम्येषु मणिकुट्टि-मतलेषु परिगृह्यमाणः' इतिपर्यन्त पाठो बोध्यः। 'णिव्वायणिव्वाघायगिरिकंदर-मल्लीणेव' निर्वात निर्व्याघातगिरिकन्दरालीन इव 'चंपगपायवे' चम्पकपादपः= चम्पकवृक्षः, यथा वायुकृतोपद्रवरहितो वन्यजन्तुकृतव्याघातरहितश्च पर्वतकन्दरा-वस्थितश्चम्पकवृक्षः परिवर्धते, तथाऽयमुज्झितो दारकः 'सुहंसुहेण' सुखसुखेन 'वड्ढइ' वर्धते ॥ सू० १५ ॥

जिस प्रकार दृढप्रतिज्ञ का पंचधात्रियों एवं अनेक दासियोंने क्षीर-पान, मज्जन, मंडन एवं क्रीडापन आदि द्वारा सुरक्षण एवं परिवर्धन किया उसी प्रकार इन पूर्वोक्त धायमाताओंने 'जाव' यावत् और भी कई एक कुब्जा आदि दासियों के समूहने भी सुन्दर महल में रखकर इस उज्झित दारक का रक्षण एवं परिवर्धन किया, 'णिव्वाय-णिव्वाघायगिरिकंदरमल्लीणे व चंपगपायवे सुहंसुहेणं संवड्ढेइ' जिस प्रकार पर्वत की गुफा में अवस्थित चंपक का वृक्ष वायुकृत उपद्रव से एवं जंगली जानवरों के व्याघातों से रहित होकर आनंद से बढता रहता है उसी प्रकार इन पांच धायमाता आदि की देख-रेख में रहा हुआ यह उज्झित दारक भी आनंदपूर्वक बढने लगा ॥

भावार्थ—उज्झित दारकने सार्थवाह के यहां जन्म लिया इस लिये इसकी रक्षा एवं पालन के लिये भिन्न२ कामों को करने वाली ५

ધાયઓએ અને અનેક દાસીઓએ ક્ષીરપાન (દૂધપાવું) મજ્જન-સ્નાન, મંડન-શણગાર અને ક્રીડાપન-રમાડવું આદિ વડે રક્ષણ અને પરિવર્ધન કર્યું તે પ્રમાણે આગળ કહેલી ધાયમાતાઓએ 'जाव' યાવત્ ત્યાં સુધી કે બીજી પણ અનેક કુબ્જા કુમડી આદિ દાસીઓના સમૂહે પણ સુંદર મહેલમાં રાખીને આ ઉજ્ઝિત દારકનું રક્ષણ અને પરિવર્ધન કર્યું, 'णिव्वायणिव्वाघायगिरिकंदरमल्लीणेव चंपगपायवे सुहंसुहेणं वड्ढेइ' જે પ્રમાણે પર્વતની ગુફામાં રહેલ ચંપનું ઝાડ, વાયુના ઉપદ્રવથી અને જંગલી જાનવરોના પ્રહારથી રહિત બની આનંદથી વધે છે તે પ્રમાણે તે પાંચ ધાયમાતા આદિની દેખ-રેખમાં રહીને આ ઉજ્ઝિત બાળક પણ આનંદપૂર્વક વધવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ—ઉજ્ઝિત બાળકે સાર્થવાહના ઘેર જન્મ લીધો તેથી તેની રક્ષા અને

॥ मूलम् ॥

तए णं से विजयमित्ते सत्थवाहे अण्णया कयाइं गणिमं च धरिमं च मेज्जं च पारिच्छेज्जं च चउव्विहं भंडगं गहाय लवणसमुद्दं पोयवहणेणं उवगए। तए णं से विजयमित्ते तत्थ लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए णिव्वुड्डभंडसारे अत्ताणे असरणे कालधम्मुणा संजुत्ते।

तए णं तं विजयमित्तं सत्थवाहं जे जहा बहवे ईसर–तलवर-माडंबिय–कोडुंबिय–इब्भ–सेट्ठि–सेणावइ–सत्थवाहा लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए निव्वुड्डभंडसारं कालधम्मुणा संजुत्तं सुणेंति, ते तहा हत्थणिक्खेवं च बाहिरभंडसारं च गहाय एगंतं अवक्कमंति ।सू०१६।

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से विजयमित्ते सत्थवाहे' ततः खलु स विजयमित्रः सार्थवाहः 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्य-

---

धायें नियुक्त हुई। इनमें किसीने इसे दूध पिलाया, किसीने इसे स्नान कराया. किसीने इसे खिलाया, किसीने इसे मंडित किया और किसीने इसे गोद में लेकर लालन–पालन किया। इस प्रकार दृढप्रतिज्ञ की तरह इस उज्झित दारक का लालन–पालन बडे ही आनंद और ठाट–बाट के साथ होने लगा। पर्वत की गुफामें रहने वाला चंपकवृक्ष जैसे निरुपद्रव रीति से बढता है उसी प्रकार उज्झित दारक भी निर्विघ्नरीति से बढने लगा ॥ सू० १५ ॥

પાલન માટે જુદાં-જુદાં કામે કરનારી પાંચ ધાયોને રાખવામાં આવી, તેમાં એક બાળકને દૂધ પાતી, બીજી સ્નાન કરાવતી, ત્રીજી ભોજન કરાવતી, ચોથી મંડિત કરતી, અને પાંચમી પોતાના ખોળામાં બેસાડીને લાલન–પાલન કરતી આ પ્રમાણે દૃઢપ્રતિજ્ઞની પ્રમાણે ઉજ્ઝિત બાલકનું લાલન–પાલન ભારે આનંદથી અને ઠાઠ–માઠથી થવા લાગ્યું પર્વતની ગુફામાં રહેલું ચંપાનું ઝાડ જેવી રીતે ઉપદ્રવ રહિત રહીને વધે છે, તે પ્રમાણે ઉજ્ઝિત બાળક પણ નિર્વિઘ્ન પણે વધવા લાગ્યો (સૂ૦ ૧૫)

स्मिन् समये 'गणिमं च' गणिमं च-गणनया=संख्यया विक्रयणीयं वस्तु-नारिकेलादिकं च, 'धरिमं च' तुलायामुत्तोल्य विक्रयणीयं वस्तु धान्यादिकं च, 'मेज्जं च' मेयं च=मानयोग्यं च-मापनयोग्यं-वस्त्रादिकम्, 'पारिच्छेज्ज च' परिच्छेद्यं च=यस्य विक्रयः परिच्छेदेन=परीक्षणेन भवति तद्वस्तु-रत्नादिकमित्यर्थः; 'चउव्विहं भंडगं' चतुर्विधं भाण्डकं=पण्यं विक्रयणीयं वस्तु 'गहाय' गृहीत्वा 'लवणसमुद्दं' लवणसमुद्रं 'पोयवहणेणं' पोतवहनेन=नौरूपेण यानेन, 'उवगए' उपगतः=प्रविष्टः। 'तए णं से विजयमित्ते' ततः खलु स विजयमित्रः सार्थवाहः, 'तत्थ' तत्र=लवणसमुद्रे 'पोयविवत्तीए' पोतविपत्त्या-पोतस्य=जलयानस्य विपत्तिः=ब्रुडनं पोतविपत्तिस्तया-समुद्रस्य प्रबलतरतरङ्गतः संघट्टं प्राप्य पोतस्य

'तए णं से' इत्यादि।

'तए णं' इसके अनन्तर 'से विजयमित्ते सत्थवाहे' वह विजयमित्र सार्थवाह 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'गणिमं च धरिमं च मेज्जं च परिछेज्जं च चउव्विहं भंडगं गहाय' गणिम-गिनकर जो बेचे जाते हैं ऐसे नारियल आदि, धरिम-तुला से तोलकर जो बेचे जाते हैं ऐसे चावल धान्य आदि, मेय-मापकर जो बेचा जाता है ऐसा कपडा आदि और परिच्छेद्य-जिनकी परिक्षा से बिक्री होती है ऐसे रत्न आदि, इन चारों प्रकार की विक्रयणीय वस्तुओं को भरकर 'लवणसमुद्दं पोयवहणेणं उवगए' जहाजद्वारा लवणसमुद्र में प्रविष्ट हुआ। 'तए णं से विजयमित्ते तत्थ लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए निव्वुड्डभंडसारे अत्ताणे असरणे कालधम्मुणा संजुत्ते' जब इसका जहाज आगे बढ रहा था तब समुद्र की उछलती हुई तरङ्गों से टकरा कर वह उलट पडा और डूब

'तए ण से' ઇત્યાદિ

'तए णं' તે પછી 'से विजयमित्ते सत्थवाहे' તે વિજયમિત્ર સાર્થવાહ 'अण्णया कयाइं' કોઇ એક સમયે 'गणिमं च धरिमं च मेज्ज च परच्छेज्जं च चउव्विहं भडगं गहाय' ગણિમ-ગણીને જે વેચવામા આવે છે તે નારિયેલ આદિ, ધરિમ-તોળીને જે વેચવામા આવે છે એવા ચાવલ ચોખા ધાન્ય આદિ, મેય-માપ કરીને વેચાય છે એવા કપડાં આદિ, અને પરિચ્છેદ્ય જેની પરીક્ષા કરીને વેચાય છે એવા રત્ન આદિ એવી ચાર પ્રકારની વેચાણ કરવા યોગ્ય વસ્તુઓ ભરીને 'लवणसमुद्दं पोयवहणेणं उवगए' વહાણ દ્વારા લવણ સમુદ્રમા પ્રવેશ કર્યો 'तए णं से विजयमित्ते तत्थ लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए निव्वुड्डभंडसारे अत्ताणे असरणे कालधम्मुणा संजुत्ते' જ્યારે તેનુ વહાણ આગળ વધી રહ્યું હતુ ત્યારે સમુદ્રના ભારે ઉન્નત તરંગોથી અથડાઇને ઉંધું પડી ગયુ અને ડુબી ગયું અને વહાણમા

ब्रुडनेनेत्यर्थः, 'णिव्वुड्डभंडसारे' निमग्नभाण्डसारः=निमग्नानि जलान्तर्गतानि भाण्डानि=पण्यानि तान्येव साराणि=धनानि यस्य स तथा, 'अत्ताणे' अत्राणः 'असरणे' अशरणः 'कालधम्मुणा संजुत्ते' कालधर्मेण संयुक्तः=मरणं प्राप्तवानित्यर्थः।

'तए णं' ततः खलु तं 'विजयमित्तं सत्थवाहं' विजयमित्रसार्थवाहं 'जे जहा बहवे' ये यथा बहवः, 'ईसर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-इब्भ-सेट्ठि-सेणावइ-सत्थवाहा' ईश्वर-तलवर-माडम्बिक-कौटुम्बिके-भ्य-श्रेष्ठि-सेनापति-सार्थवाहाः 'लवणसमुद्दे' लवणसमुद्रे 'पोयविवत्तीए' पोतविपत्त्या=पोतस्य विपत्तिः=नाशः पोतविपत्तिस्तया 'निव्वुड्डभंडसारं' निमग्नभाण्डसारं-निमग्नानि=समुद्रान्तर्गतानि भाण्डानि=विक्रयणीयानि साराणि=धनानि यस्य स निमग्नभाण्डसारस्तम्, 'कालधम्मुणा संजुत्तं' कालधर्मेण संयुक्तं=मृतं 'सुणेंति' शृण्वन्ति, 'ते' ते=ईश्वरादयः 'तहा' तथा=साक्षिरहितं 'हत्थणिक्खेवं' हस्तनिक्षेपं हस्ते निक्षेपो यस्य तत् तथा तत्, हस्तनिक्षिप्तं धनमित्यर्थः, 'बाहिरभंडसारं च' बाह्यभाण्ड-

---

गया। इस प्रकार समस्त वस्तुसार के जलमें मग्न हो जाने पर यह भी अरक्षित एवं अशरण दशामें वहीं पर डूब कर मर गया। 'तए णं तं विजयमित्तं सत्थवाहं जे जहा बहवे ईसर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-इब्भ-सेट्ठि-सेणावइ-सत्थवाहा लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए निव्वुडुभंडसारं कालधम्मुणा संजुत्तं सुणेंति' कुछ समय बाद जब समस्त भांडसार के साथ लवण-समुद्र में विजयमित्र की नौका के डूब जाने का और साथ में स्वयं उसके भी डूब कर मर जानेका समाचार ईश्वर, तलवर, माडम्बिक, कौटुम्बिक, श्रेष्ठी, सेनापति और सार्थवाहोंने सुना 'ते तहा हत्थणिक्खेवं च बाहिरभंडसारं च गहाय एगंतं अवक्कमंति' तो वे ईश्वर तलवर आदि कि जिनके पास सार्थवाह का हस्तनिक्षेप-साक्षिरहित-दूसरों की

ભરેલી તમામ વસ્તુઓ પાણીમા ડુબી જતા તે પણ અત્રાણ અને અશરણ દશામાં આવી જતાં ત્યાં ડૂબીને મરણ પામ્યો 'तए णं तं विजयमित्तं सत्थवाहं जे जहा बहवे ईसर-तलवर-माडंबिय-कोडुंबिय-इब्भ-सेट्ठि-सेणावइ-सत्थवाहा लवण-समुद्दं पोयविवत्तीए निव्वुड्डभंडसारं कालधम्मुणा संजुत्तं सुणेंति' કેટલોક સમય ગયા પછી લવણ સમુદ્રમા સકળ ભાંડસાર (મૂળ ધન) સહિત વિજયમિત્રના વહાણના ડુબવાના સમાચાર અને તેની સથે તે વિજયમિત્રના મરણના સમાચાર પણ જ્યારે ઇશ્વર, તલવર, માડમ્બિક, કૌટુમ્બિક, શેઠ, સેનાપતિ અને સાર્થવાહોએ સાંભળ્યા 'ते तहा हत्थणिक्खेवं च बाहिरभंडसारं च गहाय एगंतं अवक्कमंति' ત્યારે તરતજ તે ઇશ્વર, તલવર આદિ સૌ કે જેમની પાસે સાર્થવાહના હસ્તનિક્ષેપ-

मारं, बाह्यं=बहिष्कृतं-जनैर्विदितं ससाक्षिकं प्रदत्तं पण्यधनं चेत्यर्थः, 'गहाय' गृहीत्वा 'एगंतं' एकान्तम्=अलक्षितस्थानम् 'अवक्कमंति' अपक्रामन्ति=वाणिजग्रामतः पलाय्य प्रयान्तीत्यर्थः ॥ सू० १६ ॥

॥ मूलम् ॥

तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही विजयमित्तं सत्थवाहं लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए णिव्वुड्डभंडसारं कालधम्मुणा संजुत्तं सुणेइ, सुणित्ता महया पइसोएणं अप्फुण्णा समाणी परसुनियत्ता विव चंपगलया धसत्ति धरणीतलंसि सव्वंगेहिं संणिवडिया। तए णं सा सुभद्दा मुहुत्तंतरेणं आसत्था समाणी

साक्षी के बिना दिया हुआ धन था, और जिन के पास बाह्यभाण्डसार-साक्षिसहित-अन्य लोगों की जान में दिया हुआ धन था, इन सभी धन को लेकर वे वहांसे बाहर दूसरी जगह किसी अन्य स्थान में चले गये।

भावार्थ—एक समय की बात है कि विजयमित्र सार्थवाह दूसरे अन्य देश में व्यापार करने के लिये बेचने योग्य समस्त वस्तुओं को जहाज में भरकर लवणसमुद्र में होकर जा रहा था कि-इतने में समुद्र की उछलनी हुई, तरंगों ने उसके जहाज को उलट दिया। उलटते ही जहाज सब सामानसहित डूब गया। विजयमित्र भी बचने का कोई उपाय न होने से वहीं पर डूब कर मर गया। जब यह समाचार नगर में लोगों को ज्ञात हुआ तो, जिन पर इसका थापण आदि था वे सब के सब बडे से बडे महाजन वाणिजग्राम को छोडकर ऐसी जगह जा पहुँचे, जहाँ उनका पता लगना भी मुश्किल हो ॥ सू० १६ ॥

સાક્ષી વિના આપેલુ ધન-હતુ, અને જેમની પાસે તેનો બાહ્ય ભાણ્ડસાર-બીજાના સાક્ષીમા આપેલુ ધન હતુ, તે લઇને ત્યાથી બહાર બીજા સ્થળે ચાલ્યા ગયા

ભાવાર્થ—એક સમયની વાત છે કે-વિજયમિત્ર સાર્થવાહ બીજા દેશમાં વેપાર કરવા માટે વેચાણ કરવા યોગ્ય તમામ વસ્તુઓનુ વહાણ ભરીને લવણસમુદ્રમા થઇને જતો હતો, એવામાં સમુદ્રના ભારે તરંગોએ વહાણને ઉધુ નાખી દીધુ, ઉધુ પડતાજ તમામ સામાનસહિત વહાણ ડૂબી ગયુ, વિજયમિત્રને પણ બચવાનો કોઇ ઉપાય નહિ રહેવાથી ત્યાં તે પણ ડૂબીને મરી ગયો જ્યારે આ સમાચાર નગરના લોકોના જાણવામાં આવ્યા ત્યારે, જેની પાસે તેની થાપણ હતી તે તમામ મોટા મહાજન પણ વાણિજગ્રામને છોડી. તેની જગ્યાએ જઇ પહોચ્યા, કે જ્યાં તેનો પત્તો લાગવો પણ મુશ્કેલ થઇ પડે (સૂ ૧૬)

बहूहिं मित्त–जाव परिवुडा रोयमाणी कंदमाणी विलवमाणी विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स लोइयाइं मयकिच्चाइं करेइ। तए णं सा सुभद्दा अण्णया कयाइं लवणसमुद्दोतरणं च लच्छि-विणासं च पोतविणासं च पइमरणं च अणुचिंतेमाणी २ कालधम्मुणा संजुत्ता। तए णं णयरगुत्तिया सुभद्दं सत्थवाहिं कालगयं जाणित्ता उज्झियगं दारगं साओ गिहाओ णिच्छु-भंति. णिच्छुभित्ता तं गिहं अण्णस्स दलयंति ॥ सू० १७ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं सा सुभद्दा सत्थवाही विजयमित्तं सत्थ-वाहं लवणसमुद्दे' ततः खलु सा सुभद्रा सार्थवाही विजयमित्र सार्थवाहं लवण-समुद्रे 'पोयविवत्तीए' पोतविपत्त्या=पोतविनाशेन 'निव्वुड्डभंडसारं' निमग्नभाण्ड-सारम्=समुद्रान्तःपतितसमस्तपण्यधनकमित्यर्थः, 'कालधम्मुणा संजुत्तं' कालधर्मेण संयुक्तं=मृतं सुणेइ' शृणोति, 'सुणित्ता महया पइसोगेणं' श्रुत्वा महता पति-शोकेन 'अप्फुण्णा समाणी' आस्पृष्टा=आहता–व्याकुला सती 'परसुनियत्ताविव

'तए णं सा' इत्यादि।

'तए णं' इस घटना के घट जाने के बाद 'सा सुभद्दा सत्थ-वाही' उस सुभद्रा सार्थवाहीने जब 'विजयमित्तं सत्थवाहं' अपने पति विजयमित्र सार्थवाह के 'लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए णिव्वुड्डभंडसारं' लवण समुद्र में जहाज उलट गया है, और समस्त पण्ययोग्य वस्तुएँ भी डूब गई हैं, 'कालधम्मुणा संजुत्तं' और स्वयं वे कालधर्म से युक्त हो चुके हैं, इस वृत्तान्त को सुना तो 'सुणित्ता' सुनते ही वह 'महया पइसोएणं' पति के असह्य मरणशोक से 'अप्फुण्णा समाणी' व्याकुल

'तए णं से०' ઇત્યાદિ

'तए णं' આ ઘટના બની ગયા પછી 'सा सुभद्दा सत्थवाही' તે સુભદ્રા સાર્થવાહીએ જ્યારે 'विजयमित्तं सत्थवाहं' પોતાના પતિ વિજયમિત્ર સાર્થવાહનુ 'लवणसमुद्दे पोयविवत्तीए णिव्वुड्डभंडसारं' લવણ-સમુદ્રમા વહાણ ઉંધું વળી ગયુ છે અને વેપારમાં વેચાણ કરવા યોગ્ય તમામ વસ્તુઓ પણ ડૂબી ગઇ છે, 'काल-धम्मुणा संजुत्तं' અને પોતે વિજયમિત્ર પણ કાલધર્મ પામી ગયા છે, આ વૃત્તાન્તને સાભળ્યા ત્યારે 'सुणित्ता' તે સાંભળતાંજ તે 'महया पइसोएणं' પતિ–મરણના

चंपगलया' परशुनिकृत्तेव चम्पकलता–परशुना=कुठारेण निकृत्ता=छिन्ना चम्पकलतेव, 'धसत्ति' 'धस' इतिशब्दपूर्वकं 'धरणीतलंसि' धरणीतले=भूमौ, 'सव्वंगेहिं' सर्वाङ्गैः=सकलावयवैः–छिन्नकदलीस्तम्भवत् 'संणिवडिया' संनिपतिता।
'तए ण सा सुभद्दा मुहुत्तंतरेणं' ततः खलु सा सुभद्रा मुहूर्तान्तरेण 'आसत्था' आस्वस्था=ईषत्स्वस्था=प्राप्तचेतनेत्यर्थः, 'समाणी सती, 'वहूहिं' वहुभिः मित्त–जाव–परिवुडा' मित्र यावत्–परिवृता, अत्र यावच्छब्देन मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिवृतेत्यर्थो वोध्यः। 'रोयमाणी, कंदमाणी, विलवमाणी' रुदती=अश्रूणि मुञ्चन्ती, क्रन्दन्ती=उच्चस्वरेण क्रन्दनं कुर्वती, विलपन्ती=आर्तस्वरेण करुणवचनं ब्रुवती, 'विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स' विजयमित्रस्य सार्थवाहस्य 'लोइयाइं' लौकिकानि, 'मयकिच्चाइं' मृतकृत्यानि 'करेइ' करोति। 'तए णं सा सुभद्दा अण्णया कयाइं' ततः खलु सा सुभद्रा अन्यदा कदाचित्

होती हुई 'परसुनियत्ता विव चंपगलया' तीक्ष्ण फरशा से निकृत्त–कटी हुई चंपकलता के समान 'धसत्ति धरणीतलंसि' 'धस'–इस शब्दपूर्वक धडाम से भूमि पर 'सव्वंगेहिं संणिवडिया' सर्वांगों से पछाड खाकर गिर पडी।
'तए णं' गिरने के पीछे 'सा सुभद्दा' वह सुभद्रा 'मुहुत्तंतरेणं आसत्था समाणी' जब थोडी देर के बाद सचेत हुई तो 'वहूहिं मित्त-जाव परिवुडा रोयमाणी कंदमाणी विलवमाणी विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स' अनेक मित्रादि स्वजन परिजनों से परिवृत होती हुई, आंसू बहाती हुई, आक्रंदन करती हुई–उच्चस्वर से रुदन करती हुई, और आर्त्तस्वर से करुणवचन बोलती हुई उसने अपने पति विजयमित्र सार्थवाह के 'लोइयाइं मयकिच्चाइं करेइ' मृत्यु के अवसर के समस्त लौकिक कृत्य

અસહ્ય શોકથી 'अप्फुण्णा समाणी' વ્યાકુળ થઇ ગઇ, અને 'परसुनियत्ता विव चंपगलया' તીક્ષ્ણ ફરશી-કુહાડીથી કાપેલી ચંપાની વેલ સમાન 'धसत्ति धरणीतलंसि' 'धस' આ શબ્દપૂર્વક ધડામ કરીને ભૂમિ પર 'सव्वंगेहिं संणिवडिया' સર્વાંગોથી પછાડ ખાઇને પડી ગઇ
'तए णं' ત્યાર પછી 'सा सुभद्दा' તે સુભદ્રા 'मुहुत्तंतरेण आसत्था समाणी' જ્યારે થોડી વાર પછી સચેત થઇ ત્યારે 'वहुहिं मित्त–जाव–परिवुडा रोयमाणी कंदमाणी विलवमाणी विजयमित्तस्स सत्थवाहस्स' અનેક મિત્રાદિ સ્વજનોથી વીંટાઇને રુદન કરતી–આંસૂ ટપકાવતી, આક્રન્દન કરતી–ઉંચા સ્વરથી રુદન કરતી, ખુબ વધારે વિલાપ કરતી–આર્ત્તસ્વરથી કરૂણ વચન બોલતી તેણે પોતાના પતિ વિજયમિત્ર સાર્થવાહની 'लोइयाइं मयकिच्चाइं करेइ' મૃત્યુ સમયની તમામ લૌકિક

'लवणसमुद्दोतरण च' लवणसमुद्रावतरणं च-लवणसमुद्रे प्रवेशं च, 'लच्छिविणासं च' लक्ष्मीविनाशं च=संपद्विनाशं च, 'पोतविणासं च' जलयानविनाशं च, 'पइमरणं च' 'पतिमरणं च अणुचिंतेमाणी २' अनुचिन्तयन्ती २ 'कालधम्मुणा संजुत्ता' 'कालधर्मेण संयुक्ता-पतिशोकेन मृतेत्यर्थः।

'तए णं' ततः खलु 'णयरगुत्तिया' नगरगोप्तृकाः=नगररक्षकाः 'सुभद्दं सत्थवाहिं कालगयं जाणित्ता' सुभद्रां सार्थवाहीं कालगतां ज्ञात्वा 'उज्झिययं दारगं साओ गिहाओ' उज्झितकं दारकं स्वकाद् गृहाद् 'णिच्छुभंति' निक्षिपन्ति=बहिर्निःसारयन्ति, तस्य दुराचारित्वादिति भावः; 'णिच्छुभित्ता तं गिहं अण्णस्स' निक्षिप्य, तद् गृहमन्यस्मै 'दलयंति' ददति ॥ सू० १७ ॥

किये। 'तए णं सा सुभद्दा अण्णया कयाइं लवणसमुद्दोतरणं च लच्छिविणासं च पोतविणासं च पइमरणं च अणुचिंतेमाणी२ कालधम्मुणा संजुत्ता' **किसी एक समय वह सुभद्रासार्थवाही भी' पतिका लवणसमुद्र में जाना, वहां उनके जहाजका डूबना, लक्ष्मी का विनाश होना और पति का भी मरण होना, इन्हीं सब बातों का बारंबार सोच बिचार एवं शोक करते२ मर गई।** 'तए णं णयरगुत्तिया सुभद्दं सत्थवाहिं कालगयं जाणित्ता उज्झियगं दारगं साओ गिहाओ णिच्छुभंति' **नगररक्षकों ने सुभद्रा को भी जब मरी हुई जाना तब उसके पुत्र उज्झित दारक को दुराचारी होने से उसके अपने घर से निकाल दिया और** 'णिच्छुभित्ता तं गिहं अण्णस्स दलयंति' **निकाल कर उसके घर को किसी दूसरे के लिये सौंप दिया।**

કિયાઓ કરી. 'तए णं सा सुभद्दा अण्णया कयाइं लवणसमुद्दोतरणं च लच्छिविणासं च पोयविणासं च पतिमरणं च अणुचिंतेमाणी२ कालधम्मुणा संजुत्ता' કોઈ એક સમયને વિષે તે સુભદ્રા સાર્થવાહી પણ પતિનુ લવણ સમુદ્રમા જવું, ત્યાં તેના વહાણનું ડૂબવું, લક્ષ્મીનો નશ થવો અને પતિનુ પણ મરણ પામવું, આવી તમામ વાતોને વારંવાર સભારી સભારીને શોક કરતી-કરતી મરણ પામી 'तए णं णयरगुत्तिया सुभद्दं सत्थवाहिं कालगयं जाणित्ता उज्झियगं दारगं साओ गिहाओ णिच्छुभंति' નગરના રક્ષણ કરનારાઓને જ્યારે 'સુભદ્રા પણ મરણ પામી છે' એવું જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેના પુત્ર ઉજ્ઝિત બાળકને દુરાચારી થવાથી તેના પોતાના ઘરમાંથી કાઢી મૂકયો, અને 'णिच्छुभित्ता तं गिहं अण्णस्स दलयंति' એને બહાર કાઢીને તેનું ઘર બીજાને સોંપી દીધું.

॥ मूलम् ॥

तए णं से उज्झियदारए सयाओ गिहाओ निच्छूढे समाणे वाणियग्गामे णयरे सिंघाडग–जाव–पहेसु जूयखलएसु वेसियाघरएसु पाणागारेसु य सुहंसुहेणं विहरइ। तए णं से उज्झियए दारए अणोहट्टए अणिवारए सच्छंदमई, सइरप्पयारे मज्जप्पसंगी चोरजूयवेसदारप्पसंगी जाए यावि होत्था। तए णं से उज्झिए दारए अण्णया कयाइं कामज्झयाए

भावार्थ– सुभद्रा सार्थवाहीने ज्यों ही अपने पति का लवणसमुद्रमें जहाज के पलट जाने से मरण सुना नो वह विचारी सुनते ही मूर्च्छा खा कर धडाम से एकदम जमीन पर गिर पडी। कुछ समय बाद सचेत होने पर फिर उसने रो–रो कर एवं चिल्ला-चिल्लाकर अपने मित्रादि परिजनों के साथ मृत्यु के अवसर पर किये जाने वाले समस्त ही लौकिक कृत्य किये। अब यह रात–दिन पति के शोक से व्याकुल एवं लक्ष्मी के विनाश से चिन्तित रहने लगी। चिन्ता करते२ ही यह विचारी स्वयं भी एक दिन मर गई। अब उज्झित दारक का अपना संसार में कोई नहीं रहा। यह निःसहाय बन गया। राज्यकर्मचारियों ने इसे दुराचारी समझकर घर से बाहिर निकाल दिया और इसका घर दूसरों को सौंप दिया ॥ सू० १७॥

ભાવાર્થ—સુભદ્રા સાર્થવાહીએ જ્યારે પોતાના પતિનું વહાણુ લવણસમુદ્રમાં ઉંધું વળવાથી પતિનું મરણ થયાનું સાંભળ્યું તો તે બીચારી સાંભળતાંજ મૂર્છા ખાઇને ધડામ કરીને એકદમ જમીન પર ઢળી પડી થોડા સમય પછી સચેત થતાં પછી ફરીથી તે કરૂણ સ્વરથી રડવા અને વિલાપ કરવા લાગી, અને પોતાના સંબંધીજનો સહિત મરણના સમયે કરવા યોગ્ય–તમામ લૌકિક ક્રિયાઓ કરી. હવે તે સાર્થવાહી રાત્રિ–દિવસ પતિશોકથી વ્યાકુળ તથા લક્ષ્મીના નાશથી ચિન્તાતુર રહેવા લાગી, ચિન્તા કરતી-કરતીજ તે પણ દુઃખમાં ને દુઃખમાં એક દિવસ મૃત્યુ પામી. હવે ઉજ્ઝિત દારકને સંસારમાં સ્વજન–પોતાના તરીકે કોઇ ન રહ્યું, અને નિઃસહાય બની ગયો, રાજ્યના કર્મચારીઓએ તેને દુરાચારી સમજી તેના ઘરમાંથી તેને બહાર કાઢી મૂકયો, અને તેનું ઘર બીજાને સોંપી દીધું. (સૂ૦ ૧૭)

गणियाए सद्धिं संपलग्गे जाए यावि होत्था, कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ ॥सू०१८॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से उज्झियदारए सयाओ गिहाओ' ततः खलु स उज्झितदारकः स्वकाद् गृहाद् 'निच्छूढे' निक्षिप्तः=बहिष्कृतः-निःसारितः 'समाणे' सन् 'वाणियग्गामे णयरे' वाणिजग्रामे नगरे 'सिंघाडग-जाव-पहेसु' शृङ्गाटक-यावत्-पथेषु, अत्र यावच्छब्दादेवं योज्यम्-शृङ्गाटक-त्रिक-चतुष्क-चत्वर-महापथ-पथेषु इति। 'जूयखलएसु' द्यूतखलकेषु=द्यूतक्रीडास्थानेषु, 'वेसियाघरएसु' वेश्यागृहकेषु 'पाणागारेसु य' पानागारेषु च-मद्यगृहेषु च 'सुहंसुहेणं' सुखसुखेन=अतिसुखेन 'विहरइ' विहरति-विचरति। 'तए णं से उज्झियए दारगे' ततः खलु स उज्झितको दारकः 'अणोहट्टए' अनपघट्टकः-अविद्यमानोऽपघट्टको=यदृच्छया प्रवर्तमानस्य हस्तग्रहादिना निवर्तको यस्य स

'तए णं से' इत्यादि।

'तए णं' इसके अनन्तर 'से उज्झियदारए' वह उज्झित दारक 'सयाओ गिहाओ' अपने घर से 'णिच्छूढे समाणे' निकाला गया होकर 'वाणियग्गामे णयरे सिंघाडग-जाव-पहेसु' उसी वाणिजग्राम नगर में श्रृंगाटक (त्रिकोण) आदि मार्गों से लगाकर छोटी२ और बडी२ गलियों तक में 'जूयखलएसु वेसियाघरएसु' तथा जुआ खेलने के अड्डों में, वेश्याओं के पाडों में, एवं 'पाणागारेसु' दारु के पीठों में-मदिरा पीने के स्थानों में 'सुहंसुहेणं' विना किसी संकोच के 'विहरइ' फिरने लगा। 'तए णं' इस से 'से उज्झियए दारए' वह उज्झित दारक 'अणोहट्टए' अनपघट्टक-निरङ्कुश बन गया, इच्छानुसार प्रवृत्ति करने से कोई रोकने वाला नहीं होने से यह यथेच्छ प्रवृत्ति

'तए णं से' ઇત્યાદિ

'तए णं' તે પછી 'से उज्झियदारए' તે ઉજ્ઝિત દારક 'सयाओ गिहाओ' પોતાના ઘરમાંથી 'णिच्छूढे समाणे' કાઢી મૂકાયેલો 'वाणियग्गामे णयरे सिंघाडग-जाव-पहेसु' તે વાણિજગ્રામ નગરમાં શૃંગાટક (ત્રિકોણ) આદિ માર્ગો પર થઈને નગરની તમામ નાની-મોટી ગલીઓમાં 'जूयखलएसु वेसियाघरएसु' તથા જુગાર ખેલનારના અડ્ડામાં, વેશ્યાઓના વાડામાં, અને 'पाणागारेसु' દારૂના પીઠાંઓમાં-મદિરા પીવાના સ્થાનોમાં 'सुहंसुहेणं' કોઈ પ્રકારના સંકોચ વિના 'विहरइ' ફરવા લાગ્યો. 'तए णं' તે કારણથી 'से उज्झियए' તે ઉજ્ઝિત દારક 'अणोहट्टए' નિરંકુશ બની ગયો, અને ઈચ્છાનુસાર પ્રવૃત્તિ કરતાં તેને કોઈ રોકવાવાળું નહિ હોવાથી

तथा, निरङ्कुश इत्यर्थः; 'अणिवारए' अनिवारकः—नास्ति निवारको 'मैवं कार्षी'-रित्येवं निषेधको यस्य स तथा, प्रतिषेधकरहित इत्यर्थः; 'सच्छंदमई' स्वच्छन्दमतिः 'सइरप्पयारे' स्वैरप्रचारः=स्वच्छन्दचारी, 'मज्जप्पसंगी' मद्यप्रसङ्गी=मदिराऽऽसक्तः, 'चोरजूयवेसदारप्पसंगी' चौरद्यूतवेश्यादारप्रसङ्गी. 'जाए यावि होत्था' जातश्चाप्यभवत्। 'तए णं से उज्झियए दारगे' ततः खलु स उज्झितको दारकः 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित्—कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'कामज्झयाए' कामध्वजया=कामध्वजानाम्न्या 'गणियाए' गणिकया=वेश्यया, 'सद्धिं' सार्धं 'संपलग्गे' संप्रलग्नः=संमिलितो 'जाए यावि होत्था' जातश्चाप्यभवत्. 'कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' कामध्वजया गणिकया सार्धमुदारान् मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहरति ॥ सू० १८ ॥

करने वाला हो गया। 'अणिवारए' 'अरे भाई! ऐसा मत कर' ऐसा कहने वाला इसे कोई नहीं रहा। इससे यह 'सच्छंदमई' स्वच्छंदमति और 'सइरप्पयारे' स्वेच्छानुसार चलनेफिरने वाला हो गया। 'मज्जप्पसंगी' मद्यपान एवं 'चोरजूयवेसदारप्पसंगी' चोरी, जूआ, वेश्या और परस्त्रीसेवन करने में भी खूब चतुर हो गया। संसार में जितनी भी बुरी आदतें और बुरे काम होते हैं उन सब का यह उस समय प्रधान सेवक माना जाने लगा। 'तए णं से उज्झियए दारए अण्णया कयाइं कामज्झयाए गणियाए सद्धिं संपलग्गे जाए यावि होत्था' किसी एक समय की बात है कि उज्झित दारक का मिलाप—वहाँ की एक प्रसिद्ध गणिका कि जिसका नाम कामध्वजा था, उसके साथ हो गया। 'कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं

મરજી પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવા વાળો થઇ ગયો. 'अणिवारए' 'અરે ભાઇ! આ પ્રમાણે તમે ન કરો' આવી સૂચના કે આજ્ઞા કરી રોકનાર તેને કોઇ રહ્યું નહિ 'सच्छंदमई' સ્વચ્છંદમતિ થઇ ગયો. 'सइरप्पयारे' સ્વેચ્છાનુસાર વર્તન કરવાવાળો થઇ ગયો, 'मज्जप्पसंगी' મદ્યપાન. અને 'चोरजूयवेसदारप्पसंगी' ચોરી, જુગાર, વેશ્યા અને પરસ્ત્રી સેવન કરવામાં પણ ખૂબ હોશિયાર બની ગયો, સંસારમાં જેટલી—જેટલી ખરાબ ટેવ અને ભુંડા કામ હોય છે, તે તમામનો તે દારક મુખ્ય સેવક ગણાતો હતો, 'तए णं से उज्झियए दारए अण्णया कयाइं कामज्झयाए गणियाए सद्धिं संपलग्गे जाए यावि होत्था' કોઈ એક સમયની વાત છે કે ઉજ્ઝિત દારકનો મેળાપ ત્યાંની એક મહાન્ પ્રસિદ્ધ ગણાતિ ગણિકા કે જેનું નામ કામધ્વજા હતું તેની સાથે થય ગયો 'कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं

माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' इस से वह उस कामध्वजा वेश्या के साथ मनुष्यसम्बन्धी विविध भोगों को-कामसुखों को भोगने लगा।

भावार्थ—उज्झित दारक घर से निकलते ही स्वेच्छाचारी हो गया। शरम और धरम इसने दोनों को त्याग दिया। जहां इच्छा होती वहां जाना, जिस की चाहना होती वही खाना और दिनभर पागलों की तरह अवारा फिरना यही सब बातें हैं, जिन्होंने उज्झित के जीवन को धूल में मिला दिया। नगर की ऐसी कोई सी भी छोटी-बडी गली नहीं थी जो उज्झितने न देखी हो। नगर का ऐसा कोई सा भी त्रिक-चतुष्क आदि मार्ग न था, जहां पर फिरते हुए लोगोंने इसे न देखा हो। इसकी दृष्टि से वहां का क्या दारुपीठ, क्या वेश्या के पाडे, क्या द्यूतगृह, ऐसा कोई सा भी पतन का स्थान नहीं बचा, जहां यह नहीं पहुँचा हो। सब पर इसनें चक्कर काटे-सब पर यह घूमा। रोकने वाला तो इसे कोई था ही नहीं, जो मनमें आया वही काम करता था। इस प्रकार स्वेच्छाचारी हो जाने के कारण इसका भयंकर से भयंकर पतन हो चुका। वहीं की एक वेश्या कि जिस का नाम कामध्वजा था, उसके साथ वह फँस गया। तात्पर्य यही है कि-उस समय के दुराचारी पुरुषों में यह अग्रेसर

भुंजमाणे विहरइ' પછી તે એ ગણિકા કામધ્વજા સાથે મનુષ્યસમ્બન્ધી વિવિધ ભોગો-કામસુખોને ભોગવવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ—ઉજ્ઝિત દારક ઘેરથી નીકળતાંજ તુરતમાં સ્વેચ્છાચારી થઇ ગયો, શરમ અને ધર્મ તેણે બન્નેનો ત્યાગ કરી દીધો. જ્યા ઇચ્છા થાય ત્યા જવું મનમાં ખાવાની જે ઇચ્છા થાય તે પદાર્થ ખાવો અને દિવસ ભર ગાંડાની માફક ફરવું એજ બધી વાતોએ ઉજ્ઝિતના જીવનને ધૂળમાં મેળવી દીધું નગરની નાની મોટી એવી કોઇ પણ ગલી ન હતી કે જે ઉજ્ઝિતે ન જોઇ હોય, નગરનો કોઈ પણ ત્રિકોણ કે ચાર શેરી વાળો એવો રસ્તો ન હતો કે, જે રસ્તા પર ફરતા ઉજ્ઝિતને લોકોએ ન દેખ્યો હોય, તેની નજર બહાર ત્યાંના કોઈ પણ દારૂપીઠાં, વેશ્યાવાડા, જુગારખાનાં તેમજ પતન થવાના સ્થાન રહ્યા ન હતાં કે જ્યાં તે પહોંચ્યો ન હોય પતનના સર્વ ઠેકાણાં તે ફરી વળ્યો હતો, કારણ કે તેને રોકનાર તો કોઇ હતુંજ નહિ. તેથી જે કાંઇ મનમાં ઇચ્છા થાય તે પ્રમાણે કામ કરતો હતો આ પ્રમાણે સ્વેચ્છાચારી થવાના કારણે તેનું મહાન ભયંકર પતન થઇ ગયુ. તે નગરીની એક વેશ્યા કે જેનું નામ કામધ્વજા હતું. તેની સાથે તે ફસાઇ ગયો. તાત્પર્ય એ છે કે- એ સમયના દુરાચારી પુરુષોમાં આ અગ્રેસર

॥ मूलम् ॥

तए णं तस्स मित्तस्स रण्णो अण्णया कयाइं सिरीए देवीए जोणीसूले पाउब्भूए यावि होत्था। णो संचाइए मित्ते राया सिरीए देवीए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए। तए णं से मित्ते राया अण्णया कयाइं उज्झिययं दारयं कामज्झयाए गणियाए गिहाओ णिच्छुभावेइ, णिच्छुभावित्ता कामज्झयं गणियं अब्भिंतरयं ठवेइ, ठवित्ता कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ। तए णं से उज्झिए दारए कामज्झयाए गणियाए गिहाओ णिच्छुभाविए समाणे कामज्झयाए गणियाए मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे अण्णत्थ कत्थइ सुइं च रइं च धिइं च अविंदमाणे तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तयप्पियकरणे तब्भावणाभाविए कामज्झयाए गणियाए बहूणि अंतराणि य छिद्दाणि य विवराणि य पडिजागरमाणे २ विहरइ ॥ सू० १९ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं' ततः खलु 'तस्स मित्तस्स रण्णो' तस्य मित्रस्य=मित्रनामकस्य राज्ञः, 'अण्णया कयाइं सिरीए देवीए' अन्यदा

बन गया और सातों ही दुर्व्यसनों के सेवन में विशेष निपुण हो गया। कोई भी उस समय ऐसा दुराचार कर्म न बचा था, जिसका सेवन उज्झितने न किया हो। उज्झित पक्का दुराचारी बन गया ॥ सू० १८॥

બની ગયો અને સાત પ્રકારનાં દુર્વ્યસનોનું સેવન કરવામાં વિશેષ હોશિયાર બની ગયો. તે સમયે કોઈ પણ એવું દુરાચાર વાળું કર્મ ન હતું કે જેનાથી તે બચી ગયો હોય, જેનું સેવન ઉજ્ઝિતે ન કર્યું હોય અર્થાત્ ઉજ્ઝિત પાકો દુરાચારી બની ગયો (સૂ૦ ૧૮)

कदाचित् श्रियो देव्याः=श्रीदेवीनाम्न्या राजपत्न्याः 'जोणीमूले' योनिशूलं= योनिशूलनामको रोगः, 'पाउब्भूए' प्रादुर्भूतः=संजातः 'यावि होत्था' चाप्यभवत्, 'णो संचाएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ' नो शक्नोति मित्रो राजा श्रीदेव्या सार्धमुदारान् मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जानो विहर्तुम्। 'तए णं से मित्ते राया' ततः खलु स मित्रो राजा 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'उज्झिययं दारयं' उज्झितकं दारकं 'कामज्झयाए गणियाए गिहाओ' कामध्वजाया गणिकाया गृहात् 'णिच्छुभावेइ' निक्षेपयति=बहिर्निःसारयति, 'णिच्छुभाविता' निक्षेप्य=बहिर्निःसार्य 'कामज्झयं गणियं' कामध्वजां गणिकाम् 'अब्भिंतरयं' आभ्यन्तरिकां=भवनाभ्यन्तरवर्तिनीं कृत्वा, 'त्वया गृहाद् बहिर्न गन्तव्य'-मिति विवशां कृत्वेत्यर्थः 'ठवेइ' स्थापयति, 'ठवित्ता' स्थाप-

---

'तए णं तस्स मित्तस्स' इत्यादि।

'तए णं तस्स मित्तस्स रण्णो' तदनन्तर उस मित्र राजा की 'सिरीए देवीए' महारानी श्रीदेवी को 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'जोणीमूले पाउब्भूए यावि होत्था' योनि में शूल उत्पन्न हुआ। इससे वह 'णो संचाएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए' मित्रराजा श्री-देवी के साथ उदार मनुष्य-सम्बन्धी कामभोगों को भोगने के लिये समर्थ नहीं हो सका। 'तए णं' अतः 'से मित्ते राया' उस मित्रराजाने 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'उज्झिययं दारयं कामज्झयाए गणियाए गिहाओ णिच्छुभावेइ' उज्झित दारक को कामध्वजा वेश्या के घर से बाहर निकलवा दिया। 'णिच्छुभावित्ता कामज्झयं गणियं अब्भितरयं ठवेइ' और निकलवा कर

'तए णं तस्स मित्तस्स०' ઇત્યાદિ

'तए णं तस्स मित्तस्स रण्णो' ત્યાર પછી તે મિત્ર રાજાની 'सिरीए देवीए' મહારાણી શ્રીદેવીને 'अण्णया कयाइं' કોઈ એક સમય 'जोणीमूले पाउब्भूए यावि होत्था' યોનિમાં શૂલ ઉત્પન્ન થયું, એ કારણથી તે 'णो संचाएइ मित्ते राया सिरीए देवीए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरित्तए' મિત્ર રાજા શ્રી દેવીની સાથે ઉદાર, મનુષ્યસમ્બન્ધી કામભોગોને ભોગવવા માટે સમર્થ થઇ શકયો નહિ 'तए णं' તે કારણથી 'से मित्ते राया' તે મિત્ર રાજાએ 'अण्णया कयाइं' કોઈ એક સમય 'उज्झिययं दारयं कामज्झयाए गणियाए गिहाओ णिच्छुभावेइ' ઉજ્ઝિત દારકને કામધ્વજા વેશ્યાના ઘરથી બહાર કાઢી મૂકાવ્યો. 'णिच्छुभावित्ता कामज्झयं गणियं अब्भिंतरयं ठवेइ' અને કઢાવીને તે

यित्वा, 'कामज्झयाए गणियाए सद्धिं' कामध्वजया गणिकया सार्धम्, 'उरालाइं जाव विहरइ' उदारान् यावद् विहरति। अत्र यावत्पदेन-'मानुष्यान् भोगभोगान् भुञ्जानः' इति संग्राह्यम्।

'तए णं से उज्झिए दारए कामज्झयाए गणियाए गिहाओ' ततः खलु उज्झितको दारकः कामध्वजाया गणिकाया गृहात् 'णिच्छुभाविए समाणे' निक्षेपितः=निःसारितः सन् 'कामज्झयाए गणियाए कामध्वजायां गणिकायां 'मुच्छिए' मूर्च्छितः=आसक्तः 'गिद्धे' गृद्धः=आकाङ्क्षावान्, 'गढिए' ग्रथितः= तत्प्रेमजालबद्धः, 'अज्झोववण्णे' अध्युपपन्नः-अधि-आधिक्येन उपपन्नः-संलग्न-मनाः, अत एव-'अण्णत्थ कत्थइ सुइं च रइं च धिइं च अविंदमाणे' अन्यत्र कुत्रापि स्मृतिं=स्मरणं च, रतिं=प्रीतिं च, धृतिं=चित्तस्थैर्यं च अविन्दन्=अलभमानः, 'तच्चित्ते' तच्चित्तः-तस्यामेव चित्तं यस्य स तथा, 'तम्मणे' तन्मनाः-तस्यामेव

उस कामध्वजा वेश्या को उसके मकान के अंदर ही बंद कर दिया, तथा 'तूँ अब बाहर मत आना-जाना!' इस प्रकार उस से कह दिया। 'ठविचा कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ' मकान में ही रोक कर राजाने उस कामध्वजा वेश्या के साथ, उदार मनुष्यसम्बन्धी कामभोगों को भोगने लगा। 'तए णं से उज्झिए दारए कामज्झयाए गणियाए मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे अण्णत्थ कत्थइ सुइं च रइं च धिइं च अविंदमाणे' वह उज्झित दारक कामध्वजा वेश्या में इतना अधिक मूर्च्छित गृद्ध एवं प्रेमपाश से जकडा हुआ था, तथा इतना अधिक उस में मग्न था कि जब वह उससे वियुक्त-अलग किया गया तो उसे और कहीं पर भी न किसी की याद आई, न उसकी किसी से प्रीति ही बढी और न चित्त में स्थिरता ही रही। 'तच्चित्ते

કામધ્વજા વેશ્યાને પણ તેના મકાનની અંદરજ બંધ કરી દીધી તથા "તારે હવેથી બહાર જવુ નહિ" એ પ્રમાણે તેને હુકમ કર્યો 'ठवित्ता कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ' મકાનમાજ તેને રોકી રાખીને રાજા તે કામધ્વજા વેશ્યાની સાથે ઉદાર, મનુષ્યસમ્બન્ધી કામભોગોને ભોગવવા લાગ્યો 'तए णं से उज्झिए दारए कामज्झयाए गणियाए अज्झोवण्णे अण्णत्थ कत्थइ सुइं च रइं च धिइं च अविंदमाणे' તે ઉજ્ઝિત દારક કામ-ધ્વજા વેશ્યામાં એટલો અધિક મૂર્ચ્છિત ગૃદ્ધ અર્થાત્ પ્રેમપાશથી જકડાએલો હતો તથા એટલો બધો તેનામાં મગ્ન હતો કે:- જ્યારે તેને તે વેશ્યાથી જુદો કર્યો ત્યારે તેને કોઈ સ્થળે કોઈ પણ યાદ ન આવ્યું, તેમજ તેની કોઈ સાથે પ્રીતિ ન બંધાણી અને તેના ચિત્તમાં કોઈ પ્રકારની સ્થિરતા રહી નહિ. 'तच्चित्ते

मनो यस्य स तथा. 'तल्लेस्से' तल्लेश्यः-तद्गताऽशुभात्मपरिणामविशेषवान्, 'तदज्झवसाणे' तदध्यवसानः-तस्यां=तद्विपयकम् अध्यवसानं=चिन्तनं यस्य स तथा, 'तदट्ठोवउत्ते' तदर्थोपयुक्तः-तदर्थं=तत्प्राप्तये-उपयुक्तः=उपयोगवान्, 'तयप्पियकरणे तदर्पितकरणः-तस्यामेवार्पितानि-करणानि=इन्द्रियाणि येन स तथा, 'तब्भावणाभाविए' तद्भावनाभावितः-तद्भावनया - कामध्वजाचिन्तया भावितः-वासितो यः स तथा, 'कामज्झयाए गणियाए' कामध्वजाया गणिकाया 'वहूणि' वहूनि 'अंतराणि य' अन्तराणि च अवसरान्-'कदा राजाऽस्या गृहान्निःसरिष्यती'ति भावः। छिदाणि य' छिद्राणि च-राजपुरुषनिर्गमनरूपाणि 'राजपुरुषा अपि इतः कदा निःसरिष्यन्तीति भावः। विवराणि य' अन्यजनाभावेन तत्र निःशङ्क-गमनयोग्यावसान् 'पडिजागरमाणे २' प्रतिजाग्रत् २- गवेषयन् २ 'विहरइ' विहरति-कामध्वजाया गृहोपान्ते इतस्ततो भ्राम्यतीत्यर्थः ॥ सू० १९ ॥

तम्मणे तल्लेस्से तदज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तयप्पियकरणे तब्भावणाभाविए' केवल कामध्वजा में ही इसका मन लवलीन रहा, उसी में इसकी आत्मा की दुश्चित्तवृत्तिरूपी परिणति जाग्रत रही, उसी एक की रटन चित्त में जमकर बैठीर इसे सताती रही, उसी में इसकी समस्त इन्द्रियों का व्यापार अर्पित रहा और कामध्वजा की चिन्ता से ही यह सदा वासित भी बन रहा। तथा 'कामज्झयाए गणियाए' उस कामध्वजा वेश्या से मिलने के लिये 'वहूणि अंतराणि य' अनेक अवसरों की- 'राजा इसके यहां से कब निकले और मैं कब इसके पास जाऊँ' इस प्रकार के समय की 'छिदाणि य' छिद्रों की- 'राजपुरुष भी यहां से कब हटें और मैं कब उस से मिलूं' इस प्रकार के अवसर की, तथा विवराणि य विवरोंकी-अन्यजनों के अभाव से उसके पास निःशंकरूप

तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तयप्पियकरणे तब्भावणाभाविए' કેવલ કામધ્વજામાંજ તેનુ મન લવલીન રહ્યું તેનામાં જ તેના આત્માની દુશ્ચિત્તવૃત્તિરૂપી પરિણતિ જાગ્રત રહી, તે એકનું જ રટણ તેનાં મનમાં સર્વદા સ્થિર રહ્યુ, તેનામાંજ તે દારકની તમામ ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપર અર્પિત રહ્યો, અને તેની ચિન્તામાંજ તે સદા નિમગ્ન રહેતો તથા 'कामज्झयाए गणियाए' તે કામધ્વજા વેશ્યાને મળવા માટે 'वहूणि अंतराणि य' અનેક અવસરો (તક) ની-'રાજા તેની પાસેથી ક્યારે નીકળે અને હું ક્યારે તેના પાસે (વેશ્યા પાસે) જાઉં' આપ્રકારની તકની 'छिदाणि य' છિદ્રોની-'રાજપુરુષ પણ ક્યારે ત્યાંથી જાય અને હુ ક્યારે તેને મળુ' આ પ્રકારના અવસરની, તથા 'विवराणी य' અન્ય માણસોના અભાવથી તેની નિઃશંકપણે

से जाने के समय की 'पडिजागरमाणे२' गवेषणा-प्रतीक्षा करता हुआ कामध्वजा वेश्या के मकान के ही आसपास इतस्ततः 'विहरइ' घूमता-फिरता रहा।

भावार्थ- एक समय की बात है कि- मित्रराजा की रानी श्रीदेवी के योनिशूल की व्याधि उत्पन्न हुई, इस से राजा उसके साथ यथेच्छ प्रसंग करने से वंचित रहने लगा। विषयसेवन का उपाय उसने उसी कामध्वजा वेश्या को समझा, अतः उसने उसे ही अपनी विषयवासना का लक्ष्य बनाया। परन्तु एक म्यान में दो तलवारों का रहना जिस प्रकार असंभव है उसी प्रकार एक स्त्री को चाहनेवाले दो पुरुषों का परस्पर निभाव होना असंभव है, इस लिये राजाने तुरंत ही उज्झित को-जो इस वेश्या में लगा हुआ था उसे अपने पुरुषों से पकडवा कर वहां से बाहिर निकलवा दिया। उज्झित को इस बात से असह्य कष्ट हुआ। राजाने वेश्या को उसके मकान के भीतर ही बंद कर रखा। उज्झित जो वेश्या के प्रेम में पागल हो चुका था, एवं अपना सब कुछ भूल चुका था, जिसे एक क्षण भी उसके विना चैन नहीं पडती थी, अब इस अवसर की प्रतीक्षा करने लगा कि-'कब राजा यहाँ से निकले और मै कब कामध्वजा के साथ रहूँ।' बस इसी ख्याल से वह उस के

વસવાના સમયની 'पडिजागरमाणे' ગવેષણા-પ્રતીક્ષા કરતો થકો કામધ્વજા વેશ્યાના મકાનની આસપાસ આમ-તેમ 'विहरइ' ફર્યા કરતો હતો.

ભાવાર્થ—એક સમયની વાત છે કે મિત્ર રાજાની રાણી શ્રી દેવીને યોનિ શૂલનો રોગ ઉત્પન થયો, તે કારણે તેની સાથે રાજા ઈચ્છા-પ્રમાણે વિષય સુખ ભોગવાથી વંચિત રહેવા, લાગ્યો વિષયસેવનનો ઉપાય તેણે તે કામધ્વજા વેશ્યાને સમજીને તેને જ પોતાની વિષયવાસનાનું લક્ષ્ય બનાવ્યું પરન્તુ એક મ્યાનમા બે તલવારોનુ રહેવું જે પ્રમાણે અસંભવિત છે, તેજ પ્રમાણે એક સ્રીને ચાહવાવાળા બે પુરુષોનુ પરસ્પર નભવું અસંભવ છે, તેથી તે રાજાએ તુરતજ ઉજ્ઝિતને-કે જે વેશ્યામા લાગી રહ્યો હતો તેને પોતાના નોકરો દ્વારા પકડાવીને ત્યાથી બહાર કાઢી મૂકયો. ઉજ્ઝિતને આ વાતથી અસહ્ય દુઃખ થયું. રાજાએ વેશ્યાને તેજ ઘરમા, કે જે ઘરમાં તે રહેતી હતી; પૂરી દીધી તે ઉજ્ઝિત કે જે તે વેશ્યાના પ્રેમમા ગાડો બની ગયો હતો, અને જે પોતાના સઘળા મિત્રોને ભૂલી ગયો હતો, જેને તે વેશ્યા વિના એક ક્ષણ પણ ચેન પડતું નહિ, તે એક તકની રાહ જોવા લાગ્યો કે 'કયારે રાજા ત્યાથી નીકળે અને હું કયારે કામધ્વજા વેશ્યા સાથે રહું.' બસ એજ ધૂનમાં તે વેશ્યાના

॥ मूलम् ॥

तए णं से उज्झियए दारए अण्णया कयाइं कामज्झयाए गणियाए अंतरं लभेइ, लभित्ता कामज्झयाए गणियाए गिहं रहस्सियं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता कामज्झयाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ। इमं च णं मित्ते राया ण्हाए जाव कयबलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए मणुस्सवागुराए परिक्खित्ते जेणेव कामज्झयाए गणियाए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तत्थ णं उज्झियं दारयं कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरमाणं पासइ, पासित्ता आसुरुत्ते ४ तिवलिं भिउडिं णिलाडे साहट्टु उज्झियं दारयं पुरिसेहिं गिण्हावेइ, गिण्हावित्ता अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्पर-प्पहारेणं संभग्गमहियगत्तं करेइ, कारित्ता अवउडगबंधणं करेइ, कारित्ता एएणं विहाणेणं वज्झं आणवेइ।

एवं खलु गोयमा! उज्झियए दारए पुरा पोराणाणं जाव पच्चणुभवमाणे विहरइ ॥ सू० २० ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से उज्झियए दारए अण्णया कयाइं कामज्झयाए गणियाए' ततः खलु स उज्झितको दारकः, अन्यदा कदाचित्

मकान के ही आसपास फिरता रहा। दूसरी जगह कहीं पर भी नहीं गया ॥ सू० १९ ॥

'तए णं से उज्झियए' इत्यादि।

'तए णं' इसके अनन्तर 'से उज्झियए दारए' उस उज्झित

મકાનની આસપાસ ફરતો રહ્યો અને બીજી કોઈ જગ્યાએ ગયો નહિ (સૂ० १९)

'तए णं से उज्झियए' ઇત્યાદિ

'तए णं' ते पछी 'से उज्झियए दारए' ते उज्झित दारके 'अन्यया

कामध्वजाया गणिकाया 'अंतरं' अन्तरम्=गृहे प्रवेष्टुमवसरं 'लभेइ' लभते, 'लभित्ता' लब्ध्वा 'कामज्झयाए गणियाए गिहं' कामध्वजाया गणिकाया गृहं 'रहस्सियं' राहसिकं=प्रच्छन्नम् 'अणुप्पविसइ' अनुप्रविशति, 'अणुप्पविसित्ता कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ' अनुप्रविश्य कामध्वजया गणिकया सार्धम् उदारान् यावद् विहरति। इह यावत्पदेन-मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जानः'-इति संग्राह्यम्।

'इमं च णं' इतश्च खलु=अस्मिन्नवसरे इत्यर्थः, 'मित्ते राया ण्हाए जाव' मित्रो राजा स्नातो यावत् 'कयवलिकम्मे 'कृतवलिकर्मा' कयकोउयमंगल-पायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए' कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः सर्वालङ्कारविभूषितः 'मणुस्सवागुराए' मनुष्यवागुरया-मनुष्याणां वागुरा=समूहः, तया 'परिक्खित्ते' परिक्षिप्तः=वेष्टितः, 'जेणेव कामज्झयाए गणियाए गिहं तेणेव उवागच्छइ,

---

दारकने 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय 'कामज्झयाए गणियाए' कामध्वजा गणिका के घर में प्रवेश करने के लिये 'अंतरं लभेइ' अव-काश प्राप्त कर लिया। 'लभित्ता कामज्झयाए गणियाए गिहं रहस्सियं अणुप्पविसइ' अवसर पाते ही वह कामध्वजा वेश्या के घर में प्रच्छन्न-रीति से घुस गया, 'अणुप्पविसित्ता कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरइ' और घुसकर उसने कामध्वजा गणिका के साथ उदार मनुष्यसंबंधी कामभोगों को भोगने लगा। 'इमं च णं मित्ते राया ण्हाए जाव कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए मणु-स्सवागुराए परिक्खित्ते' इस अवसर में मित्रराजा स्नान करके कौए आदि पक्षियों को अन्नदेनेरूप वलिकर्म से निपट कर कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्तविधि समाप्त कर और वस्त्र-आभूषण आदि पहिन

कयाइं' કોઈ એક સમય 'कामज्झयाए गणियाए' કામધ્વજા વેશ્યાના ઘરમા પ્રવેશ કરવા માટે 'अंतर लभेइ' અવકાશ મેળવી લીધો 'लभित्ता कामज्झयाए गणियाए गिहं रहस्सिय अणुविसइ' અવસર મળતાજ તે કામધ્વજા વેશ્યાના ઘરમા છાની રીતે પેસી ગયો, 'अणुप्पविसित्ता कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाय विहरइ' અને પેસીને કામધ્વજા વેશ્યા સાથે ઉદાર મનુષ્ય-સબધી કામભોગોને ભોગવવા લાગ્યો 'इमं च णं मित्ते राया ण्हाए जाव कयवलिकम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए मणुस्सवागुराए परिक्खित्ते' એટલામા મિત્ર રાજા સ્નાન કરીને કાગડા આદિ પક્ષીઓને અન્ન આપવારૂપ બલિ કર્મથી નિવૃત્ત થઈ, કૌતુક, મગલ અને પ્રાયશ્ચિત્તવિધિ પૂરી કરીને અને વસ્ત્ર-આભૂષણ આદિ પહેરીને રાજકર્મચારીઓથી વીંટાઇને 'जेणेव कामज्झयाए

उवागच्छित्ता तत्थ णं उज्झियं दारयं कामज्झयाए गणियाए सद्धिं' यत्रैव कामध्वजाया गणिकाया गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तत्र खलु उज्झितकं दारकं कामध्वजया गणिकया सार्द्धम्, 'उरालाइं जाव विहरमाणं पासइ' उदारान् यावद् विहरन्तं पश्यति, अत्र यावत्पदेन–'मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जानम्' इति संग्राह्यम्; 'पासित्ता' दृष्ट्वा 'आसुरुत्ते ४' आशुरुप्तः=शीघ्रमेव रोषाक्रान्तः, अत्र–'कुपितः चण्डिकितः मिसमिसायमानः' इति संग्रहः; 'तिवलिं भिउडिं' त्रिवलिं भ्रुकुटिं 'णिलाडे' ललाटे=भाले 'साहट्टु' संहृत्य=संकोच्य, भ्रूविकारेण ललाटे रेखात्रयं कृत्वेत्यर्थः, 'उज्झियं दारयं' उज्झितं दारकं, 'पुरिसेहिं' पुरुषैः=स्वभृत्यपुरुषैः 'गिण्हावेइ' ग्राहयति, 'गिण्हावित्ता' ग्राहयित्वा 'अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्परप्पहारेणं' अस्थिमुष्टिजानुकूर्परप्रहारेण–अस्थि='हड्डी' इति प्रसिद्धम्, मुष्टिः प्रसिद्धः, जानुः–प्रसिद्धः, कूर्परः=कफोणिः–भुजमध्यग्रन्थिः, एतेषां समाहारस्तत्र प्रहारेण=आघातेन 'संभग्गमहियगत्तं' संभग्नमथितगात्रं 'कारेइ'

कर राज्यकर्मचारियों से परिवृत हो 'जेणेव कामज्झयाए गणियाए गिहे तेणेव उवागच्छइ' जहां कामध्वजा वेश्या का घर था वहां गया। 'उवागच्छित्ता' जाकर उसने 'तत्थ णं उज्झियं दारयं कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरमाणं पासइ' वहां उज्झित दारक को कामध्वजा गणिका के साथ उदार मनुष्यसंबंधी भोगभोगों को भोगते हुए देखा। 'पासित्ता आसुरुत्ते ४ तिवलिं भिउडिं णिलाडे साहट्टु उज्झियं दारयं पुरिसेहिं गिण्हावेइ' देखते के साथ ही राजा रोषाक्रान्त बन गया और भ्रूविकार के कारण उस के ललाट में तीन रेखायें प्रकटित हो गयीं, फिर उसने उस उज्झित दारक को अपने पुरुषों से पकडवा लिया। 'गिण्हावित्ता अट्ठिमुट्ठिजाणुकोप्परप्पहारेणं संभग्गमहियगत्तं कारेइ' पकडवा कर अस्थि, मुष्टि, जानु एवं कूर्परों-कुहनियों के ऊपर बहुत

गणियाए गिहे तेणेव उवागच्छइ' જ્યાં કામધ્વજા વેશ્યાનું ઘર હતું ત્યાં ગયો. 'उवागच्छित्ता' જઈને તેણે 'तत्थ णं उज्झियं दारयं कामज्झयाए गणियाए सद्धिं उरालाइं जाव विहरमाणं पासइ' ત્યાં ઉજ્ઝિત દારકને કામધ્વજા વેશ્યાની સાથે ઉદાર મનુષ્યસંબંધી ભોગોને ભોગવતો જોયો 'पासित्ता आसुरुत्ते४ तिवलिं भिउडिं णिलाडे साहट्टु उज्झियं दारयं पुरिसेहिं गिण्हावेइ' જોતાની સાથેજ રાજા એકદમ ક્રોધમાં આવી ગયો અને ભ્રૂવિકાર-ભમરો ચડી જવાને કારણે તેના લલાટ-કપાલમાં ત્રણ રેખાઓ પ્રકટિત થઈ, અનેક રીતે રાજાએ તે ઉજ્ઝિત દારકને પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી પકડાવી લીધો. 'गिण्हावित्ता अट्ठिमुट्ठिजाणु-कोप्परप्पहारेणं संभग्गमहियगत्तं कारेइ' પકડાવીને અસ્થિ, મુષ્ટિ જાનુ કોણિયો ઉપર સખત રીતે આઘાત કરીને

कारयति, 'कारित्ता' कारयित्वा 'अवउडगवंधणं' अवकोटकबन्धनम्-अवकोटकेन= कृकाटिकाया अधोनयनेन बन्धनं यस्य स तथा तं, ग्रीवायाः पश्चाद्भागेन बद्धमित्यर्थः, 'कारेइ' कारयति, 'कारित्ता' कारयित्वा 'एएणं विहाणेणं' एतेन विधानेन=एतदध्ययनगत- चतुर्थसूत्रोक्तप्रकारेण 'वज्झ' वध्यं=हन्तव्यम् , 'आणवेइ' आज्ञापयति-'ताडनबन्धनपूर्वकमयं हन्तव्यः' इति स्वपुरुषानादिशतीत्यर्थः ।

उपसंहरन्नाह-'एवं खलु गोयमा !' एवं खलु हे गौतम ! 'उज्झियए दारए' उज्झितको दारकः 'पुरापोराणाणं' पुरापुराणानां पुरा=पूर्वकाले-पूर्वभवे कृतानां पुरातनानां 'जाव' यावत्-इह यावच्छब्देन-'दुच्चिण्णाणं दुप्पडिकंताणं' इत्यारभ्य 'पावगं फलवित्तिविसेसं' इत्यन्तस्य संग्रहः । 'दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानाम् , इत्यारभ्य, पापकं फलवृत्तिविशेषम्' एषां पदानां व्याख्या प्रथमाध्ययने द्वादशसूत्रे कृताऽस्माभिः । 'पच्चणुभवमाणे विहरइ' प्रत्यनुभवन् विहरति ॥ सू० २० ॥

बुरी तरह से प्रहार करवाया कि जिस से वह अधमरा हो गया । 'कारित्ता अवउडगबधणं कारेइ' अधमरा करा कर अवकोटक बन्धन से-अर्थात्-गले और दोनों हाथों को मरोड़ कर और उन दोनों हाथों को पृष्ठ भाग में लाकर, गले के साथ उन दोनों हाथों को बन्धनरूप अवकोटक बन्धन से बँधवा दिया, 'कारित्ता एएणं विहाणेणं वज्झ आणवेइ' बँधवाकर फिर उस राजाने, इस अध्ययन के चतुर्थ सूत्रमें उक्त प्रकारों से इसको मारने के लिये अपने पुरुषों को आज्ञा दी ।

भगवान कहते हैं-'एवं खलु गोयमा !' हे गौतम ! इस प्रकार यह 'पुरापोराणाणं जाव पच्चणुभवमाणे विहरइ' अपने पूर्वभव में उपार्जित दुश्चीर्ण एवं दुष्प्रतिक्रान्त पुराने पापकर्मों का फल भोग रहा है ॥

તેને અધમુવા જેવો કરી નખાવ્યો 'कारित्ता अवउडगवंधण कारेइ' અધમુવા કરાવીને પછી તે રાજાએ તેને અવકોટક બંધનથી-એટલે ગળા અને બન્ને હાથોને મરડી ને, અને તે બન્ને હાથોને પૃષ્ઠ ભાગમાં લાવીને ગળાની સાથે તે બન્ને હાથોનું બંધનરૂપ અવકોટક બંધનથી બંધાવ્યો, 'कारित्ता एएणं विहाणेण वज्झं आणवेइ' તેને બંધાવીને પછી તે રાજાએ આ અધ્યયનના ચતુર્થ સૂત્રોકત પ્રકારથી તેને મારવા માટે બંધાવીને પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી.

ભગવાન કહે છે કે-'एवं खलु गोयमा !' હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે તે 'पुरा पोराणाणं जाव पच्चणुभवमाणे विहरइ' પોતાના પૂર્વભવમાં મેળવેલા દુશ્ચીર્ણ અને દુષ્પ્રતિકાન્ત પુરાણા પાપકર્મોનું ફળ ભોગવી રહ્યો છે

॥ मूलम् ॥

उज्झियए णं भंते दारए इओ कालमासे कालं किच्चा कहिं गमिहिइ ?, कहिं उववज्जिहिइ ?। गोयमा उज्झियए दारए

भावार्थ–किसी समय उज्झित दारक को ऐसा मौका हाथ लग गया कि जिसकी वजह से वह प्रच्छन्नरीति से कामध्वजा वेश्या के पास जा पहुँचा और उसके साथ मनुष्यसंबंधी भोग भोगने लगा। जब यह कामध्वजा वेश्या के साथ मनुष्यसंबंधी कामभोगों को भोग रहा था, उसी समय अचानक ही राजा स्नानादि से निपट कर अपने सेवकों के साथ कामध्वजा के मकान पर आया। उज्झित दारक को देखकर वह क्रोधित हो गया, और शीघ्र ही उसने अपने पुरुषों से उसे पकडवा कर खूब पीटवाया। उन्होंने भी उसे इतनी बुरी तरह से पीटा की वह उनकी मार खाता२ अधमरा हो गया। इसको अधमरा कर फिर उन्होंने इसके दोनों हाथों को पीठ की तरफ मोडकर कस कर बांध दिया। जब वह अच्छी तरह से बंध चुका तब राजाने अपने पुरुषों से कहा कि इसे प्राणदंड की सजा दे दो। भगवान् कहते हैं–हे गौतम ! इस प्रकार यह अपने पूर्वभव में उपार्जित दुश्चीर्ण एवं दुष्प्रतिक्रान्त पुराने पापकर्मों का फल भोग रहा है ॥सू० २०॥

ભાવાર્થ—કોઈ એક સમયે તે ઉજ્ઝિત દારકને એવો જોગ હાથમા આવી ગયો કે જેના આધારે તે ગુપ્ત–છાની–રીતે કામધ્વજા વેશ્યાની પાસે જઈ પહોચ્યો, અને તેની સાથે મનુષ્ય સંબંધી ભોગ ભોગવવા લાગ્યો જ્યારે તે કામધ્વજા વેશ્યા સાથે મનુષ્યસંબંધી કામ–ભોગોને ભોગવી રહ્યો હતો તેવામાં જ રાજા સ્નાન આદિ કામથી નિવૃત્ત થઈને પોતાના સેવકોની સાથે કામધ્વજાના મકાન પર આવ્યો અને ઉજ્ઝિત દારકને જોઈને તે બહુજ ક્રોધમા આવી ગયો, અને તુરતજ પોતાના માણસોથી પકડાવી તેને ખૂબ માર મરાવ્યો, તે માણસોએ તેને એવો સખત રીતે માર માર્યો કે તે માર ખાતાં–ખાતાં અર્ધ મુવા જેવો થઈ ગયો, તેને એવી રીતે અર્ધ–મુવા જેવો કરીને પછી તેઓએ તેના બન્ને હાથોને પીઠની તરફ લઈ જઈને કસીને બાંધી દીધા, જ્યારે તેના હાથ સારી રીતે બંધાઇ ગયા ત્યારે રાજાએ પોતાના માણસોને હુકમ કર્યો કે– આ માણસને પ્રાણદંડની સજા કરો. ભગવાન કહે છે કે હે ગૌતમ ! આ પ્રકારે તે ઉજ્ઝિત દારક, તેણે પોતાના પૂર્વ ભવમાં પ્રાપ્ત કરેલાં દુશ્ચીર્ણ અને દુષ્પ્રતિક્રાન્ત પુરાણા પાપકર્મોનાં ફળને ભોગવી રહ્યો છે (સૂ૦ ૨૦)

पणवीसं वासाइं परमाउं पालइत्ता अज्जेव तिभागावसेसे दिवसे सूलभिण्णे कए समाणे कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ। से णं तओ अणंतरं उवट्टित्ता इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढगिरिपायमूले वाणरकुलंसि वाणरत्ताए उववज्जिहिइ। से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तिरियभोएसु मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे, जाए जाए वाणरपोए वहेहिइ। एयकम्मे ४ कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबूदीवे भारहे वासे इंदपुरे णयरे गणियाकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ। तए णं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्तगं वद्धेहिंति। तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्ते एगारसमे दिवसे संपत्ते वारसाहे इमं एयारूवं णामधेज्जं करेहिंति। होउ णं पियसेणे णपुंसए।

तए णं से पियसेणे णपुंसए उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते विण्णायपरिणयमित्ते रूवेण य जोव्वणेण य लावण्णेण य उक्किट्ठे उक्किट्ठसरीरे भविस्सइ। तए णं से पियसेणे णपुंसए इंदपुरे णयरे बहवे राईसर जाव पभिईओ बहूहि य विज्जापओगेहि य मंतचुण्णेहि य उड्डावणेहि य णिण्हवणेहि य पण्हवणेहि य, वसीकरणेहि य आभिओगेहि य अभियोगित्ता उरालाइं माणुस्साइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिस्सइ। तए णं से पियसेणे णपुंसए एयकम्मे ४ सुबहुं पावकम्मं

समज्जिणित्ता एक्कवीसं वाससयं परमाउं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ।

तओ सरीसिवेसु, संसारो, तहेव जहा पढमे जाव पुढवीसु से णं तओ अणंतरं उवट्टित्ता इहेव जंबूदीवे भारहे वासे चंपाए णयरीए महिसत्ताए पच्चायाहिइ। से णं तत्थ अण्णया कयावि गोट्ठिल्लएहिं जीवियाओ ववरोविए समाणे तत्थेव चंपाए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ ॥सू० २१॥

टीका

पुनर्गौतमस्वामी पृच्छति-'उज्झियए णं भंते!' इत्यादि।

'उज्झियए णं भंते! दारए' उज्झितकः खलु भदन्त! दारकः 'इओ' इतः=अस्मात् भवात् 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'कहिं गमिहिइ' कुत्र गमिष्यति? 'कहिं उववज्जिहिइ' कुत्रोत्पत्स्यते?। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा! उज्झियए दारए पणवीसं वासाइं' हे गौतम! उज्झितको दारकः पञ्चविंशतिं वर्षाणि 'परमाउं' परमायुः=पूर्णमायुः 'पालित्ता' पालयित्वा, 'अज्जेव' अद्यैव 'तिभागावसेसे' त्रिभागावशेषे-अवशिष्यते इत्य-

---

'उज्झियए णं भंते' इत्यादि।

गौतमने पुनः पूछा-'भंते!' हे भदन्त! 'उज्झियए णं दारए' यह उज्झित दारक 'इओ' इस भव से 'कालमासे' मृत्यु के अवसर पर 'कालं किच्चा' मर कर 'कहिं गमिहिइ' कहां जायगा? 'कहिं उववज्जिहिइ' कहां उत्पन्न होगा?। भगवानने कहा-'गोयमा' हे गौतम! 'उज्झियए दारए' यह उज्झित दारक 'पणवीसं वासाइं परमाउं पालइत्ता' पच्चीस (२५) वर्ष की उत्कृष्ट आयु को भोगकर 'अज्जेव तिभागावसेसे' आज

'उज्झियए णं भंते' ઈત્યાદી

ગૌતમે ફરીથી પૂછ્યુ 'भंते' હે ભદન્ત! 'उज्झियए णं दारए' તે ઉજ્ઝિત દારક 'इओ' આ ભવમાંથી 'कालमासे' મરણના સમયે 'कालं किच्चा' મરણ પામીને 'कहिं गमिहिइ' ક્યાં જશે? 'कहिं उववज्जिहिइ' ક્યાં ઉત્પન્ન થશે? ભગવાને કહ્યું-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'उज्झियए दारए' તે ઉજ્ઝિત દારક 'पणवीसं वासाइं परमाउं पालइत्ता' (૨૫) પચીસ વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવીને 'अज्जेव तिभागावसेसे' આજેજ દિવસના ત્રણ પ્રહર વીતતાં દિવસનાં

वशेषः, त्रिभागेभ्योऽवशेषः-त्रिभागावशेषस्तस्मिन् दिवसे-दिवसस्य चतुर्थप्रहरे इत्यर्थः, 'सूलभिण्णे कए समाणे' शूलभिन्नः कृतः सन्, 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां 'णेरइयत्ताए' नैरयिकतया 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते। 'से णं तओ अणंतरं' स खलु ततोऽनन्तरम् 'उव्वट्टित्ता' उद्वर्त्य=निःसृत्य, 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे' इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे 'वेयड्ढगिरिपायमूले' वैताढ्यगिरिपादमूले-वैताढ्यनामकपर्वताधोभागे 'वाणरकुलंसि' वानरकुले 'वाणरत्ताए' वानरतया 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते। 'से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे' स खलु तत्रोन्मुक्तबालभावः=बाल्यावस्थामतिक्रान्तः, 'तिरियभोएसु' तिर्यग्भोगेषु 'मुच्छिए' मूर्च्छितः=आसक्तः 'गिद्धे' गृद्धः=आकाङ्क्षावान् 'गढिए' ग्रथितः=तत्प्रेमजालबद्धः, 'अज्झोववण्णे' अध्युपपन्नः-अधि=आधिक्येन उपपन्नः=संलग्नमनाः सन्

ही त्रिभाग से अवशिष्ट दिवस में-दिवस के चतुर्थ प्रहर में 'सूलभिण्णे कए' शूल से विदीर्ण हो, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इस रत्नप्रभा पृथिवी में 'णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ' नारकी की पर्याय से उत्पन्न होगा। 'से णं तओ अणतरं उव्वट्टित्ता' वहां से बाद में निकल कर 'इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढगिरिपायमूले वाणरकुलंसि वाणरत्ताए उववज्जिहिइ' यह इसी जंबूद्वीप के भरतक्षेत्र में जो वैताढ्य पर्वत है, उसकी तलहटी में वानरकुल में वानर की पर्याय से उत्पन्न होगा। 'से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तिरियभोएसु मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे जाए जाए वाणरपोए वहेहिइ' वहां पर जब यह बाल्य अवस्था को अतिक्रान्त होकर यौवन अवस्थावाला होगा, तब तिर्यंचसंबंधी भोगों में मूर्च्छित, गृद्ध, एवं तत्संबंधी अधिक आसक्ति में रात-दिन जकड़ा रहकर, तथा 'अज्झोववण्णे' अध्युपपन्न-उन्हीं के सेवन में क्षण२

ચોથા પ્રહરમાં 'सूलभिण्णे कए' શૂલથી વિદીર્ણ થઈ, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભા પૃથિવીમા 'णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ' નારકીના પર્યાયથી ઉત્પન્ન થશે 'से ण तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता' પછી ત્યાથી નીકળીને 'इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे वेयड्ढगिरिपायमूले वाणरकुलंसि वाणरत्ताए उववज्जिहिइ' તે આ જબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમા જે વૈતાઢ્ય પર્વત છે, તેની તળેટીમા વાનરકુલમાં વાનરની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થશે 'से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तिरियभोएसु मुच्छिए गिद्धे गढिए अज्झोववण्णे, जाए जाए वाणरपोए वहेहिइ' ત્યા તે બાલ-અવસ્થાને પૂરી કરીને જ્યારે યૌવન અવસ્થામાં આવશે ત્યારે તિર્યંચસમ્બન્ધી ભોગોમા મૂર્છિત, ગૃદ્ધ અને તે

'जाएजाए' जातान् जातान् 'वाणरसीए' वानरपोतान्=वानरशिशून्, पुंस्त्व-विशिष्टान् वानरशिशूनिति भावः; 'वहेहिइ' हनिष्यति=मारयिष्यतीत्यर्थः। 'एयकम्मे ४' एतत्कर्मा=एतद्-जातमात्रवानरार्भकवधकरणरूपं कर्म यस्य स तथा, अत्र 'एयप्पहाणे, एयविज्जे, एयसमायारे' इति त्रयाणां पदानां संग्रहः, एषां व्याख्या अस्मिन्नेवाध्ययने (१३) त्रयोदशसूत्रे कृताऽस्माभिः। 'कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुदीवे भारहे वासे इंदपुरे णयरे गणियाकुले पुत्तत्ताए' कालमासे कालं कृत्वा इहैव जम्बूद्वीपे भारते वर्षे इन्द्रपुरे नगरे गणिकाकुले पुत्रतया 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते। 'तए णं तं दारगं' ततः खलु तं दारकम् 'अम्मापियरो' मातापितरौ 'जायमेत्तगं' जातमात्रकं 'वद्धेहिंति' वर्धयिष्यतः=वर्धितकं करिष्यतः-नपुंसकचेष्टारूपकुकर्मकरणार्थं लिङ्ग

में वासित अन्तःकरण वाला बना हुआ यह वानरियों के पुरुषजाति के बच्चों को मारता रहेगा। उस पर्याय में इसका 'एयकम्मे' वानरियों के जातमात्र बच्चों का वध करना यही एक मात्र काम होगा, 'एयप्पहाणे' इसी क्रिया में यह तत्पर रहेगा, 'एयविज्जे' यही एक इसके जीवन की विद्या होगी, 'एयसमायारे' यह वानरियों के बच्चों को मारने की धुन में ही लगा रहेगा। फिर 'कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे इंदपुरे णयरे गणियाकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चा-याहिइ' जब वहां की पर्याय की इसकी आयु पूर्ण हो जायगी, तब वहां से मरण के अवसर पर मर कर यह इसी जंबूद्वीप के भरत-क्षेत्र में रहे हुए इंद्रपुर नगर में वेश्या के कुल में पुत्ररूप से उत्पन्न होगा। 'तए णं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्तगं वद्धेहिंति' उत्पन्न होते ही इसके माता-पिता इसे वर्धित कर डालेंगे, नपुंसक बना देंगे।

સંબંધી અધિક આસક્તિમાં રાત્રી-દિવસ બંધાએલો તથા અધ્યુપપન્ન તેના સેવનમાં ક્ષણે-ક્ષણે ભાવિત અન્તઃકરણવાળો થઈને તે વાંદરીનાં પુરુષજાતિના બચ્ચાઓને મારતો રહેશે તે પર્યાયમાં તેને 'एयकम्मे' વાંદરીઓનાં તરતના જન્મેલા બાળકોનો નાશ કરવો એજ એક માત્ર કામ રહેશે 'एयप्पहाणे' એ ક્રિયામાં તે તત્પર રહેશે 'एयविज्जे' એ એક તેના જીવનની વિદ્યા હશે 'एयसमायारे' તે વાંદરીઓના બચ્ચાઓને મારવાની ધૂનમાંજ લાગ્યો રહેશે. પછી 'कालमासे कालं किच्चा इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे इंदपुरे णयरे गणिया-कुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ' વાનરપર્યાયનું આયુષ્ય પૂરૂ કરીને મરણ સમયે મરણ પામીને તે આ જમ્બૂદ્વીપ ભરતક્ષેત્રમાં રહેલા ઇંદ્રપુર નગરમાં વેશ્યાના કુલમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થશે 'तए णं तं दारगं अम्मापियरो जायमेत्तगं वद्धेहिंति'

छित्त्वा नपुंसकं करिष्यत इत्यर्थः। 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो' ततः खलु तस्य दारकस्य मातापितरौ 'णिव्वत्ते एक्कारसमे दिवसे' निवृत्ते=व्यतीते, एकादशे दिवसे 'संपत्ते वारसाहे' संप्राप्ते द्वादशाहे=द्वादशे दिवसे 'इमं एयारूवं णामधेज्जं करिस्संति' इदमेतद्रूपं नामधेयं करिष्यतः 'होउ णं' भवतु खलु 'पियसेणे णपुंसए' प्रियसेनो नपुंसक इति। पूर्वभवकृतनरजातिद्वेषजन्य-कर्मफलमेतदित्यवधेयम्।

'तए णं से पियसेणे णपुंसए उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते' ततः खलु स प्रियसेनो नपुंसकः, उन्मुक्तबालभावः, यौवनकमनुप्राप्तः, 'विण्णा-यपरिणयमेत्ते' विज्ञातपरिणतमात्रः, 'रूवेण य जावणेण य लावण्णेण य' रूपेण च यौवनेन च, लावण्येन च, 'उक्किट्ठे' उत्कृष्टः= उत्कर्षवान् 'उक्किट्ठसरीरे'

'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्ते एगारसमे दिवसे संपत्ते वारसाहे इमं एयारूवं णामधेज्जं करेहिंति' इस बालक को उत्पत्ति के ११ ग्यारह दिवस जब पूर्ण हो जायेंगे और १२ वाँ दिन ज्यों ही प्रारंभ होगा तब इनके माता-पिता इसका नाम ऐसा धरेंगे कि-'होउ णं पियसेणे णपुंसए' यह हमारा पुत्र 'प्रियसेन नपुंसक' इस नाम वाला होओ। पूर्व भवकी वानरपर्याय मे नरजातिके साथ किये गये द्वेषजन्य कर्मों का यह फल होवेगा, ऐसा समझना चाहिए। 'तए णं से पियसेणे णपुंसए उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते' यह प्रियसेन नपुंसक क्रमशः बाल्यावस्था का परित्याग कर तरुणावस्थाको प्राप्त होगा। विण्णाय-परिणयमित्ते' उस समय यह अपनी युवावस्था को जानता हुआ 'रूवेण य जोव्वणेण य लावण्णेण य उक्किट्ठे उक्किट्ठसरीरे भविस्सइ' रूप,

---

ઉત્પન્ન થતા જ તેના માતા-પિતા તેને વર્ધિત કરી નાખશે-નપુસક બનાવી દેશે. 'तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णिव्वत्ते एगारसमे दिवसे संपत्ते वारसाहे इमं एयारूवं णामधेज्जं करेहिंति' તે બાળકની ઉત્પત્તિના અગિયાર ૧૧ દિવસો વીતતા બારમે દિવસે તેના માતા-પિતા તેનુ નામ એવુ પાડશે 'होउ णं पियसेणे णपुंसए' આ અમારો પુત્ર 'પ્રિયસેન નપુંસક' આ નામ-વાળો થાઓ. પૂર્વભવમા નરજાતિની સાથે કરેલા દ્વેષરૂપ કર્મોનું આ ફળ થશે, એમ સમજી લેવુ 'तए णं से पियसेणे णपुंसए उम्मुक्कबालभावे जोव्वणगमणुपत्ते' તે પ્રિયસેન નપુંસક ક્રમે ક્રમે બાલ-અવસ્થા પૂરી કરીને યૌવન અવસ્થાને પ્રાપ્ત થશે. 'विण्णायपरिणयमित्ते' તે સમયે તે પોતાની યુવાવસ્થાને જાણતા થકા 'रूवेण य जोव्वणेण य लावण्णेण य उक्किट्ठे उक्किट्ठसरीरे भविस्सइ' રૂપ, યૌવન

उत्कृष्टशरीरः 'भविस्सइ' भविष्यति। 'तए णं से पियसेणे नपुंसए इंदपुरे णयरे' ततः खलु स प्रियसेनो नपुंसकः, इन्द्रपुरे नगरे 'बहवे' बहून् 'राईसर-जाव-पभिईओ' राजेश्वर-यावत्-प्रभृतीन्=राजे-श्वर-तलवर-माडम्बिक-कौटुम्बिके-भ्य-श्रेष्ठि-सार्थवाहप्रभृतीन् 'बहूहि य' बहुभिश्च 'विज्जापओगेहि य' विद्याप्रयोगैश्च=मन्त्रप्रयोगैश्च, कीदृशैर्विद्याप्रयोगैरित्याह-'मंतचुण्णेहि य' मन्त्रचूर्णैश्च, 'उड्डाव-णेहि य' उड्डायनैश्च=आकर्षणैश्चेत्यर्थः, 'णिण्हवणेहि य' निह्नवनैश्च=अदृश्यकरणैश्च, 'पण्हवणेहि य' प्रस्नवनैश्च=क्षरणैः प्रस्रवणैरित्यर्थः, काष्ठपाषाणादितोऽपि जल-दुग्धादिनिर्झरणैरिति भावः। 'वसीकरणेहि य' वशीकरणैश्च=वश्यताकारकैश्च, एवंविधैः 'अभिओगेहिं' आभियोगिकैः-अभियोगः=पारवश्यं प्रयोजनं येषां ते आभियोगिकास्तैः, 'अभिओगित्ता' अभियोज्य=वशीकृत्य 'उरालाइं माणुस्साइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिस्सइ' उदारान् मानुष्यकान् भोगभोगान् भुञ्जानो

यौवन एवं लावण्य के उत्कर्ष से सहित होता हुआ उत्कृष्ट शरीर संपन्न हो जायगा। 'तए णं' इसके बाद 'से पियसेणे णपुंसए' यह प्रियसेन नपुंसक 'इंदपुरे णयरे' उसी इन्द्रपुर नगर में 'बहवे राईसर-जाव-पभिईओ बहूहि य विज्जापओगेहि य मंतचुण्णेहि य उड्डावणेहि य णिण्ह-वणेहि य पण्हवणेहि य वसीकरणेहि य आभिओगेहि य आभिओगित्ता उरा-लाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिस्सइ' अनेक राजा, ईश्वर, तलवर माडम्बिक, कौटुम्बिक, इभ्य, श्रेष्ठी, सेनापति एवं सार्थवाह आदि जनों को मंत्रित चूर्ण आकर्षण अदृश्य करनेवाले विद्या, काष्ठ पाषाण से भी जल-दूध आदि की धारा बहवाने वाले उपाय, और वशीकरण आदि साधन रूप अनेक प्रकार के विद्याप्रयोगों से मोहित कर उदार ऐसे मनुष्यसंबंधी कामभोगों को भोगता हुआ

અને લાવણ્યના ઉત્કર્ષ સાથે ઉત્કૃષ્ટશરીરસંપન્ન થઇ જશે 'तए णं' તે પછી 'से पियसेणे णपुंसए' તે પ્રિયસેન નપુંસક 'इंदपुरे णयरे' તે ઇન્દ્રપુર નગરમાં 'बहवे राईसर० जाव पभिईओ बहूहि य विज्जापओगेहि य मंतचुण्णेहि य उड्डावणेहिय णिण्हवणेहि य पण्हवणेहि य वसीकरणेहि य आभिओगेहि य आभिओगित्ता उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरिस्सइ' અનેક રાજા, શેઠ, તલવર, માડંબિક, કૌટુમ્બિક, ઇભ્ય, શ્રેષ્ઠી સેનાપતિ અને સાર્થવાહ આદિ માણસોને જેમા મંતરેલા ચૂર્ણ, આકર્ષણ, અદૃશ્ય કરનારા વિધાન, લાકડાં અને પથ્થરમાંથી પણ પાણી અને દૂધ આદિની ધારા વહે. તેવી વિધાન ઉપાયે અને વશીકરણ આદિ સાધનરૂપ અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓના પ્રયોગોથી મોહિત કરીને ઉદાર એવા મનુષ્ય-સમ્બન્ધી કામ-

विहरिष्यति। 'तए णं से पियसेणे णपुंसए' ततः खलु स प्रियसेनो नपुंसकः 'एयकम्मे ४' एतत्कर्मा ४-एतत्=मन्त्रप्रयोगादिरूपं कर्म यस्य स तथा, 'सुबहुं पावकम्मं' सुबहु पापकर्म 'समज्जिणित्ता' समर्ज्य=समुपार्ज्य 'एक्कवीसं वाससयं' एकविंशतिं वर्षशतानि 'परमाउं' परमायुः=उत्कृष्टमायुः 'पालइत्ता' पालयित्वा 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा, 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए' अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिकतया 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते, 'तओ' ततः=रत्नप्रभापृथिवीदुःखभोगानन्तरं 'सरीसिवेसु' सरीसृपेषु=नकुलादिषु 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते। 'संसारो तहेव जहा पढमे' संसारस्तथैव यथा प्रथमे-संसारः=भवाद् भवान्तरे भ्रमणम् तथैव यथा प्रथमे=प्रथमाध्ययने मृगापुत्रस्य वर्णितः, 'जाव पुढवीसु' यावद् पृथिवीषु अनेकशत-

---

रहेगा। 'तए णं से पियसेणे णपुंसए एयकम्मे ४ सुबहु पावकम्मं समज्जिणित्ता एक्कवीसं वाससयं परमाउ पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ' इस प्रकार यह प्रियसेन नपुंसक इन मन्त्रों के प्रयोगरूप कर्मों में ही मग्न हो कर अनेकविध पापकर्मों का उपार्जन करता २ अपनी २१०० इक्कीससौ वर्ष की समस्त आयु को समाप्तकर मृत्यु के अवसरमें मर कर उन संचित पापकर्मों के उदय से प्रथमपृथिवी (रत्नप्रभा) का नारकी होगा। 'तओ सरीसिवेसु संसारो तहेव जहा पढमे जाव पुढवीसु' वहां से निकलकर फिर यह सरीसृप-नकुल आदि में उत्पन्न होगा। इसका एक भवसे दूसरे भवों में भ्रमण प्रथम अध्ययनमें वर्णित मृगापुत्र के भ्रमण की तरह जान लेना चाहिये। यह अन्त में लाखों बार पृथिवीकाय

ભોગોને ભોગવતો રહે. 'तए णं से पियसेणे णपुंसए एयकम्मे४ सुवहु पावकम्मं समज्जिणिचा एक्कवीसं वाससयं परमाउं पालइत्ता कालमासे कालं किचा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ' આ પ્રમાણે તે પ્રિયસેન નપુંસક તેના મંત્રોના પ્રયોગરૂપ કર્મોમાં જ મગ્ન થઈને અનેકવિધ પાપકર્મોનું ઉપાર્જન કરતો-કરતો એકવીસસો ૨૧૦૦ વર્ષનું તમામ આયુષ્ય પૂરૂં કરીને મૃત્યુ પામીને તે સંચય કરેલા પાપકર્મોના ઉદયથી પ્રથમ પૃથિવી-રત્નપ્રભામા નારકી થશે 'तओ सरीसिवेसु संसारो तहेव जहा पढमे जाव पुढवीसु' ત્યાંથી નીકળીને ફરી તે સરીસૃપ-નોળીઆ-આદિમા ઉત્પન્ન થશે તેનું એક ભવમાથી બીજા ભવોમા ભ્રમણ તે પ્રથમ અધ્યયનમા વર્ણવેલા મૃગાપુત્રના ભ્રમણ પ્રમાણે જાણી લેવું જોઈએ તે છેવટે લાખો વાર પૃથિવીકાયમાં ઉત્પન્ન થશે. અહીં જે કાંઇ ભાવ છે, તે પ્રથમ

सहस्रकृत्वः=अनेकलक्षवारमुत्पत्स्यते। अत्र यद्वाच्यं तदत्र प्रथमाध्ययनस्यैकविंशतितमे सूत्रे द्रष्टव्यम्।

'से णं' स खलु 'तओ अणंतरं' ततः=तस्माद् भवात् अनन्तरम्, 'उव्वट्टित्ता' उद्वृत्य=निःसृत्य, 'इहेव जंबूदीवे भारहे वासे चंपाए णयरीए' इहैव जम्बूद्वीपे भारते वर्षे चम्पायां नगर्यां 'महिसत्ताए' महिषतया 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते। 'से णं तत्थ अण्णया कयावि' स खलु तत्रान्यदा कदाचित् 'गोट्ठिल्लएहिं' गौष्ठिकैः=एकमण्डलीसदस्यैः समानवयस्कैः पुरुषैः 'जीवियाओ' जीवितात्, 'ववरोविए समाणे' व्यपरोपितः सन् 'तत्थेव चंपाए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए' तत्रैव चम्पायां नगर्यां श्रेष्ठिकुले पुत्रतया 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते ॥ सू० २१ ॥

में उत्पन्न होगा। यहां पर जो कुछ भाव है प्रथम अध्ययन के २१ वें सूत्र से देख लेना चाहिये। इसके बाद 'से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे चंपाए णयरीए महिसत्ताए पच्चायाहिइ' यह वहां से निकल कर इस जंबूद्वीप के भरतक्षेत्रमें जो चंपा नाम की नगरी है वहां महिष (पाडा) की पर्याय से उत्पन्न होगा। 'से णं तत्थ अण्णया कयावि गोट्ठिल्लएहिं जीवियाओ ववरोविए समाणे तत्थेव चंपाए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ' वहां यह गोष्ठि कों-एक मण्डली के सदस्य समानवयवाले पुरुषोंद्वारा मारे जाने पर उसी चम्पानगरी में किसी श्रेष्ठिकुल में पुत्ररूपसे उत्पन्न होगा।

भावार्थ—गौतम ने पुनः पूछा कि-हे भदन्त! यह उज्झित दारक इस पर्याय से मरकर अब कहाँ जायगा और कहाँ उत्पन्न होगा?। प्रभु ने गौतम के इस प्रश्न का उत्तर मृगापुत्र-अध्ययन के

અધ્યયનના ૨૧ એકવીસના સૂત્રમા જોઇ લેવુ જોઇએ. તે પછી 'से णं तओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे चंपाए णयरीए महिसत्ताए पच्चायाहिइ' તે ત્યાંથી નીકળીને આ જમ્બૂદ્રીપના ભરત ક્ષેત્રમા જે ચંપા નામની નગરી છે ત્યાં મહિષ (પાડા) ની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થશે 'से णं तत्थ अण्णया कयावि गोट्ठिल्लएहिं जीवियाओ ववरोविए समाणे तत्थेव चंपाए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चयाहिइ' ત્યાં તે ગોષ્ઠકો-એક મંડળીના સદસ્ય સમાનવયવાળા પુરુષો દ્વારા મરાયા પછી તે જ ચમ્પાનગરીમા કોઈ શેઠના કુલમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થશે

ભાવાર્થ—ગૌતમે ફરીવાર પૂછયુ કે-હે ભદન્ત! તે ઉજ્ઝિત દારક આ પર્યાયથી મરણ પામીને હવે કયા જશે? અને ક્યાં ઉત્પન્ન થશે? પ્રભુએ ગૌતમના

२१ वे सूत्र में दिया हैं। वे इस में यह प्रकट कर रहे हैं कि–हे गौतम! उज्झित के जीवन का आज अन्तिम समय है। इसका जीवन आज चतुर्थ प्रहर में समाप्त हो जायगा। यह मरकर प्रथम नरक का नैरयिक होगा। क्यों कि इसने अपने जीवन का प्रत्येक क्षण पापमय व्यापारों के सेवन में ही व्यतीत किया है, उससे जिन अशुभतम पापकर्मों का इसने बंध किया है, उन्हीं के उदय का इसे प्रबल दुःख प्रथम नरक में जाकर भोगना है। इसने २५ पच्चीस वर्ष की अपनी आयु पापों के सेवन करने में ही समाप्त की है। प्रथम नरक की स्थिति समाप्त कर जब यह वहाँ से निकलेगा, तो वैताढ्य पर्वत की तलहटी में बंदर होगा वहां भी यह विषय-भोगों में अत्यन्त गृद्ध होगा। 'मेरे सामने अन्य बंदर विषय को न भोग सके'–इस ख्याल से यह वहां जितने भी बंदरियों के पुरुष जाति के शिशु होंगे उन सब का घातक होगा। जब यह यहां से मरेगा तो इंद्रपुर में किसी वेश्या के घर में जन्म लेगा। वहां इस का नाम 'प्रियसेन नपुंसक' होगा। क्यों कि इसने बंदर की पर्याय में पुरुष जाति से द्वेष किया था, इसलिये इसका फल इसे इस पर्याय में भोगने को मिलेगा। उत्पन्न होते ही इसे नपुंसक

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર મૃગાપુત્ર–અધ્યયન ૨૧ એકવીસમા સૂત્રમાં આપ્યો છે તે એમા એ હકીકત પ્રગટ કરી રહ્યા છે કે—હે ગૌતમ! ઉજ્ઝિતના જીવનનો આજે છેલ્લો સમય છે. તેનું જીવન આજ ચોથા પ્રહરમા પૂરૂ થઈ જશે, અને તે મરણ પામીને પ્રથમ નરકનો નારકી થશે કારણ કે તેણે પોતાના જીવનની દરેક ક્ષણ, પાપમય વ્યાપારોના સેવનમાજ વ્યતીત કરી છે તેથી જે અશુભતમ પાપકર્મોનો તેણે બધ કર્યો છે તેના ઉદયનુ તેને પ્રબલ દુ ખ પ્રથમ નરકમા જઈને ભોગવવાનુ છે. તેણે પોતાની ૨૫ વર્ષની આયુષ્ય પાપોનૂ સેવન કરવામાજ પૂરી કરી છે તે પ્રથમ નરક-ની સ્થિતિ પૂરી કરીને જ્યારે ત્યાથી નીકળશે, તે પછી વૈતાઢ્ય પર્વતની તલેટીમા વાનર થશે ત્યા પણ તે વિષયભોગોમાં અત્યત આસક્ત રહેશે 'મારા સામે બીજા વાદરા વિષયો ન ભોગવી શકે' એજ દૃષ્ટિથી તે ત્યા આગળ જેટલા નરજાતિના વાનર બાળક હશે તે સર્વનો નાશ કરનાર થશે જ્યારે તે સ્થળમાં મરણ પામશે ત્યાર પછી ઇંદ્રપુરમા કોઈ વેશ્યાના ઘરમા જન્મ લેશે ત્યા તેનુ નામ 'પ્રિયસેન નપુસક' રહેશે કારણકે તેણે વાનરની પર્યાયમા નરજાતિ સાથે દ્વેષ કર્યો હતો, એ માટે તેનું ફળ એ પર્યાયમા ભોગવવાનુ મળશે ઉત્પન્ન થતા જ તેને નપુસક બનાવી

॥ मूलम् ॥

से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवलं बोहिं बुज्झिहिइ। अणगारे०, सोहम्मे कप्पे जहा पढमे जाव अंतं करेहिइ, णिक्खेवो ॥ सू० २२ ॥

विवागसुए दुहविवागाणं उज्झियईयं णामं बिइयं अज्झयणं समत्तं ॥ २ ॥

बना दिया जायगा। बाल्यावस्था से जब यह युवावस्था में आवेगा, और जब यह समझदार हो जावेगा, एवं रूप, यौवन तथा लावण्य से संपन्न होगा, तब यह अनेक प्रकार की विद्याओं के प्रयोगों से वहां के लोगों को मुग्ध कर मनुष्यसंबंधी भोगों को भोगता हुआ अपना समय व्यतीत करेगा। इसी प्रकार के कुकृत्यों में यह २१०० इक्कीस सौ वर्ष की अपनी आयु को समाप्त कर अनेकविध पापकर्मों का संचय करता हुआ ही मरेगा, और रत्नप्रभा नरक का फिर भी नैरयिक बनेगा। वहां की एक सागर की उत्कृष्ट स्थिति को समाप्त कर यह सरीसृपों-नकुल आदि योनियों में जन्म लेकर मृगापुत्र की तरह संसार में अनेक योनियों में परिभ्रमण करेगा। पश्चात् चंपा नगरी में यह भैंसा की पर्याय से उत्पन्न होगा, और वहां एक मंडली के सदस्य समवयस्क मित्रों द्वारा मारा जायगा। अन्त में भैंसा की पर्याय छोडकर उसी नगरी में सेठ के कुल में पुत्ररूप से उत्पन्न होगा ॥ सू० २१ ॥

દેવામાં આવશે, બાલ-અવસ્થા પૂરી કરીને જ્યારે તે યુવાવસ્થામા આવશે અને જ્યારે તે સમજણવાળો થઇ જશે, અને રૂપ, યૌવન તથા લાવણ્યથી સંપન્ન થશે, ત્યારે તે અનેક પ્રકારની વિદ્યાઓના પ્રયોગોથી ત્યાના લોકોને મુગ્ધ કરી મનુષ્ય-સમ્બન્ધી ભોગોને ભોગવતો થકો પોતાનો સમય પૂરો કરશે આ પ્રકારના કુકર્મોમા તે ૨૧૦૦ એકવીસ સો વર્ષની પોતાની આયુષ્ય પૂરી કરીને અનેક વિધ પાપ કર્મોનો સંચય કરીને મરણ પામશે, અને રત્નપ્રભા નરકમા ફરીને નારકીપણે ઉત્પન્ન થશે, ત્યાની એક સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને પૂરી કરીને તે સરીસૃપ-નોળીઆ-આદિ યોનિમાં જન્મ લઇને મૃગાપુત્રના ભ્રમણ પ્રમાણે સંસારમાં અનેક યોનિઓમા પરિ-ભ્રમણ કરશે, પછી ચંપા નગરીમાં પાડાની પર્યાયમા ઉત્પન્ન થશે. અને ત્યાં એક મંડળીના સદસ્ય સમાનવયના મિત્રો દ્વારા મરણ પામશે છેવટે તેજ નગરીમાં પાડાની પર્યાયથી છૂટીને શેઠના કુલમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થશે (સૂ. ૨૧)

टीका ।

'से णं तत्थ' इत्यादि । 'से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे तहारूवाणं-थेराणं अंतिए' स खलु तत्रोन्मुक्तबालभावस्तथारूपाणां स्थविराणामन्तिके 'केवलं बोहिं' केवलां बोधिं 'बुज्झिहिइ' भोत्स्यते, सम्यक्त्वं लप्स्यते इत्यर्थः। 'अणगारे०' अनगारो भावितात्मा भविष्यति । ततः स कालमासे कालं कृत्वा 'सोहम्मे कप्पे' सौधर्मे कल्पे 'जहा पढमे' यथा प्रथमेऽध्ययने प्रोक्तं तथाऽत्र वाच्यमित्यर्थः, तेनायमर्थो लभ्यते-'देवत्ताए उववज्जिहिइ' देवत्वेनोत्पत्स्यते । स खलु ततोऽनन्तरं देवशरीरं त्यक्त्वा महाविदेहे वर्षे यानि कुलानि भवन्ति आढ्यानि, तेषां खलु अन्यतरस्मिन् कुले पुत्रतयोत्पत्स्यते। 'जाव अंतं करेहिइ' यावद् अन्तं करिष्यति-सर्वदुःखानामन्तं=नाशं करिष्यति ।

'णिक्खेवो' निक्षेपः=निगमनं-समाप्तिवाक्यं वाच्यमित्यर्थः, तद्यथा-

---

'से णं तत्थ' इत्यादि ।

'से णं तत्थउम्मुक्कबालभावे' यह जब वहां बाल्यावस्थासे तरुणावस्था को प्राप्त करेगा, तब 'तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवलं बोहिं बुज्झिहिइ' तथारूप स्थविरों के समीप निर्मल समकित को प्राप्त करेगा, भावितात्मा अनगार होगा, 'सोहम्मे कप्पे जहा पढमे जाव अंत करेहिइ, णिक्खेवो' पश्चात् यह मृत्यु के अवसर मर कर सौधर्मकल्प मे देवपने उत्पन्न होगा । वहां की स्थिति समाप्त कर यह फिर महाविदेह क्षेत्र में जो वहां आढ्य कुल हैं उनमें से किसी एक आढ्यकुल में पुत्ररूप से उत्पन्न होगा, पश्चात् योग्य समय पर भागवती दीक्षा अंगीकार कर समस्त कर्मों का सर्वथा नाश कर मोक्ष को पावेगा। 'णिक्खेवो' यह पद द्वितीय अध्ययन की समाप्ति का सूचक है, जिसका

'से णं तत्थ' ઇત્યાદિ

'से ण तत्थ उम्मुक्कबालभावे' તે જ્યારે ત્યાં બાલ-અવસ્થા પૂરી કરીને તરૂણાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરશે, ત્યારે तहारूवाणं थेराणं अंतिए केवलं बोहिं बुज्झिहिइ' તથારૂપ સ્થવિરોની પાસે જઈને નિર્મલ સમકિતને પ્રાપ્ત કરશે, ભાવિતાત્મા અણગાર-મુનિ થશે. 'सोहम्मे कप्पे जहा पढमे जाव अंत करेहिइ णिक्खेवो' પછી તે મૃત્યુના સમયે મરણ પામીને સૌધર્મકલ્પમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થશે. ત્યાંની સ્થિતિ પૂરી કરીને, તે પછી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જે ત્યાં આઢ્ય (સર્વ સંપત્તિ સમ્પન્ન) કુળો છે તેમાંના કોઈ એક આઢ્ય કુળમાં પુત્ર રૂપથી ઉત્પન્ન થશે પછી યોગ્ય સમય પ્રાપ્ત થતાં ભાગવતી દીક્ષા અંગીકાર કરીને સમસ્ત કર્મોનો સર્વથા નાશ કરીને મોક્ષપદને પામશે 'णिक्खेवो' આ પદ બીજા અધ્યયનની

'एवं खलु जम्बू! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं बिइयस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते, त्तिबेमि'। अस्याध्ययनस्य समाप्तिकाले श्रीसुधर्मा स्वामी कथयति-'एवं खलु' इत्यादि। एवं खलु हे जम्बूः! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिस्थानं संप्राप्तेन दुःखविपाकानां द्वितीयस्याध्ययनस्यायमर्थः प्रज्ञप्तः इति। ब्रवीमि=यथा भगवता प्रोक्तं तथैव त्वां कथयामि, न तु स्वबुद्ध्या कल्पयित्वेति भावः ॥ सू० २२ ॥

॥ इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललित-कलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मायक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैन-शास्त्राचार्य'-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलाल-व्रतिविरचितायां विपाकश्रुतगत-दुःखविपाकनामक-प्रथमश्रुतस्कन्धस्य विपाकचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायाम् उज्झितकीयं नाम द्वितीयमध्ययनं सम्पूर्णम् ॥ १। २ ॥

भाव यह है- 'एवं खलु जंबू! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं बिइयस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते-त्तिबेमि' इस अध्ययन की समाप्ति के समय श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं कि-हे जम्बू! सिद्धिगतिनामक स्थान को प्राप्त श्रमण भगवान् महावीर ने, दुःखविपाक नामक प्रथम श्रुतस्कंध के इस द्वितीय अध्ययन में उज्झित दारक के आख्यानरूप जो यह भाव प्रकट किया है, सो मैंने तुझसे कहा है। यह जो कुछ भी तुमसे कहा है वह अपनी कल्पना से नहीं कहा है, किन्तु प्रभु के कथनानुसार ही कहा है ॥ सू० २२ ॥

श्री विपाकश्रुतके दुःखविपाकनामक प्रथम श्रुतस्कन्धमें 'विपाकचन्द्रिका' नामक संस्कृत टीका के हिन्दी अनुवाद में 'उज्झितकीय' नामक द्वितीय अध्ययन सम्पूर्ण ॥ १। २ ॥

સમાપ્તિનું સૂચક છે, જેનો ભાવ એ છે કે- 'एवं खलु जम्बू समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं बिइयस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णते त्ति बेमि' આ અધ્યયનની સમાપ્તિના સમયે શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે— હે જમ્બૂ! સિદ્ધિગતિ નામક સ્થાનને પ્રાપ્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે, દુઃખવિપાક-નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના આ બીજા અધ્યયનમાં ઉજ્ઝિત દારકના આખ્યાનરૂપ જે આ ભાવ પ્રગટ કર્યો છે, તે મેં તમને કહ્યું છે આ જે કાંઇ તમને કહ્યું છે તે મારી કલ્પનાથી કહેલ નથી, પરન્તુ પ્રભુના કહેવા પ્રમાણેજ કહેલ છે (સૂ૦ ૨૨)

શ્રી વિપાકશ્રુતના દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધની 'विपाकचन्द्रिका' નામની ટીકના ગુજરાતી અનુવાદમાં 'उज्झितकीय' નામનું બીજુ અધ્યયન સંપૂર્ણ. ॥ ૧ । ૨ ॥

॥ अथ तृतीयमध्ययनम् ॥

॥ मूलम् ॥

तच्चस्स उक्खेवो। एवं खलु जंबू ! तेणं कालेणं ते समएणं पुरिमताले णामं णयरे होत्था, रिद्ध०। तस्स पुरिमतालस्स णयरस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए एत्थ अमोहदंसी उज्जाणे, तत्थ णं अमोहदंसिस्स जक्खस्स जक्ख ययणे होत्था ॥ सू० १ ॥

टीका

'तच्चस्स' इत्यादि। 'तच्चस्स' तृतीयस्याध्ययनस्य 'उक्खेवो' उत्क्षेप प्रारम्भवाक्यम्। तृतीयाध्ययनस्य प्रारम्भवाक्यमत्र वक्तव्यमिति भाव अत्रैवमुत्क्षेपोऽनुसन्धेयः-

'जइ णं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दोच्चस्स अ यणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते, तच्चस्स णं भंते ! अज्झयणस्स दुहविवागाणं सम जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते ? तए णं से सुहम्मे अणगारे जंबू-अण एवं वयासी-' इति।

जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिनं पृच्छति-'जइ णं' इत्यादि। यदि ख हे भदन्त !=हे भगवन् ! श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिस्थ

॥ तृतीय अध्ययन ॥

'तच्चस्स' इत्यादि।

'तच्चस्स उक्खेवो' तीसरे अध्ययन का उत्क्षेप यहाँ बोल चाहिये, वह इस प्रकार-जंबूस्वामी ने श्री सुधर्मा स्वामी से पूछ 'जइ णं भंते ! समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाण दोच्चस्स अज्झयण अयमट्ठे पण्णत्ते ?' हे भदंत ! सिद्धिगति को प्राप्त श्रमण भगवान् महावीर

त्रीजुं अध्ययन

'तच्चस्स' ईत्यादि

'तच्चस्स उक्खेवो' त्रीजा अध्ययननो उत्पेक्ष अहीं बोलवो जोईए, आ प्रमाणे-जंबू स्वामीए श्री सुधर्मा स्वामीने पूछ्युं— 'जइ णं भंते समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं दोच्चस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते

प्राप्तेन दुःखविपाकानां द्वितीयस्याध्ययनस्य अयमर्थः=विजयमित्रसार्थवाहपुत्रस्योज्झितकस्य स्वकृतदुष्कृतफलदुःखविपाकरूपोऽर्थः प्रज्ञप्तः, तृतीयस्य खलु हे भदन्त! अध्ययनस्य दुःखविपाकानां श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिस्थानं संप्राप्तेन कोऽर्थः प्रज्ञप्तः?। ततः खलु स सुधर्माऽनगारो जम्बूनामकमनगारमेवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'एवं खलु जंबू' इत्यादि।

'एवं खलु जंबू!' एवं खलु हे जम्बूः! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं पुरिमताले णामं णयरे होत्था' तस्मिन् काले तस्मिन् समये पुरिमतालनामकं नगरमासीत्, तत् कीदृशम्? इत्याह-'रिद्ध०' इत्यादि। ऋद्धस्तिमितसमृद्धम्-ऋद्धं=नभःस्पर्शिबहुलप्रासादयुक्तं, बहुजनसंकुलं च, 'स्तिमितं'=स्वचक्र-

---

दुःखविपाक के द्वितीय अध्ययन का 'विजयमित्र सार्थवाह के पुत्र उज्झित ने अपने पूर्वोपार्जित दुष्कृतों के फलस्वरूप अनेकविध दुःखों को भोगा है' इसरूप जो भाव कहा है वह तो हमने सुन लिया है, 'तच्चस्स णं भंते! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते?' अब हे भदन्त! दुःखविपाक के तृतीय अध्ययन का सिद्धिगति को प्राप्त उन्हीं श्रमण भगवान् महावीर ने क्या भाव प्रतिपादित किया है? 'तए णं से सुहम्मे अणगारे जंबू-अणगारं एवं वयासी' इस प्रकार जंबूस्वामी के प्रश्न को सुनकर श्री सुधर्मास्वामी कहते हैं- 'एवं खलु जंबू' हे जंबू! इस तृतीय अध्ययन का भाव इस प्रकार है- 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'पुरिमताले णामं णयरे होत्था' एक पुरिमताल नामका नगर था। यह नगर 'रिद्ध०' नभःस्पर्शी बहुत से मकानों से युक्त एवं बहुजनों

હે ભદન્ત! સિદ્ધિ ગતિને પ્રાપ્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે, જે દુઃખવિપાકના બીજા અધ્યયનના 'વિજયમિત્ર સાર્થવાહના પુત્ર ઉજ્ઝિતે પોતાના પૂર્વભવના મેળવેલાં દુષ્કૃતોના ફળસ્વરૂપ અનેકવિધ દુઃખોને ભોગવ્યા છે' તે રૂપ જે ભાવ કહ્યા છે તે તો મેં સાંભળી લીધા છે, 'तच्चस्स णं भंते! अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते?' હવે હે ભદન્ત! સિદ્ધિગતિમાં બિરાજમાન તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે દુઃખવિપાકના ત્રીજા અધ્યયનના શું ભાવ પ્રતિપાદન કર્યા છે? 'तए णं से सुहम्मे अणगारे जंबू-अणगारं एवं वयासी' આ પ્રકારના જમ્બૂસ્વામીના પ્રશ્નને સાંભળીને શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે:- 'एवं खलु जंबू' હે જમ્બૂ! આ ત્રીજા અધ્યયનના ભાવ આ પ્રમાણે છે:- 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયને વિષે. 'पुरिमताले णामं णयरे होत्था' એક પુરિતમાલ નામનું નગર હતું. તે નગર 'रिद्ध०' આકાશને

परचक्रभयरहितम् , 'समृद्धं'=धनधान्यादिपूर्णम् । 'तस्स णं पुरिमतालस्स णयरस्स' तस्य खलु पुरिमतालस्य नगरस्य 'उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे- ईशानकोणे इत्यर्थः । अत्र खलु 'अमोहदंसी' अमोघदर्शि अमोघदर्शिनामकम् 'उज्जाणे' उद्यानमासीत् । 'तत्थ णं' तत्र खलु 'अमोहदंसिस्स जक्खस्स' अमोघदर्शिनः= अमोघदर्शिनामकस्य यक्षस्य 'जक्खाययणे होत्था' यक्षायतनमासीत् ॥ सू० १ ॥

॥ मूलम् ॥

तत्थ णं पुरिमताले महब्बले णामं राया होत्था । तस्स णं पुरिमतालस्स णयरस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए देसप्पंते एत्थ णं अडवीसंसिया सालाडवी णामं चोरपल्ली होत्था, विसमगिरिकंदरकोलंबसण्णिविट्ठा, वंसीकलंकपागारपरिक्खित्ता, छिण्णसेलविसमप्पवायफलिहोवगूढा, अब्भिंतरपाणिया सुदुल्लभजलपेरंता अणेगखंडी विइयजणदिण्णणिग्गमप्पवेसा सुबहुयस्सवि कुवियस्स जणस्स दुप्पवेस्सा यावि होत्था ॥ सू० २ ॥

से संकुल था। यहां के निवासियों को स्वप्न में भी स्वचक्र और परचक्र का भय नहीं था। यहां की प्रजा बिलकुल निर्भय थी। नगर में सर्व तरफ धन और धान्य की राशियों के ढेर लगे रहते थे। 'तस्स णं पुरिमतालस्स णयरस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' उस पुरिमतालनगर के ईशानकोणमें 'तत्थ णं अमोहदंसी उज्जाणे' एक अमोघदर्शी नामका उद्यान था। 'तत्थ णं अमोहदंसिस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था' उस उद्यान में अमोघदर्शीनामक यक्षका एक यक्षायतन था ॥ सू० १ ॥

સ્પર્શ કરે તેવા ઉંચા ઘણાજ મકાનોથી યુક્ત અને ઘણીજ વસ્તીથી ભરપૂર હતુ ત્યાના નિવાસીઓને સ્વપ્નામા પણ સ્વચક્ર અને પરચક્રનો ભય ન હતો. ત્યાંની પ્રજા એકદમ નિર્ભય હતી નગરમા ચારેય બાજુ ધન અને ધાન્યના ઢગલા લાગેલા હતા. 'तस्स णं पुरिमतालस्स णयरस्स उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' તે પુરિતમાલ નગરના ઈશાન કોણમા 'तत्थ णं अमोहदंसी उज्जाणे' એક અમોઘદર્શી નામનો બગીચો હતો 'तत्थ णं अमोहदंसिस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था' તે ઉદ્યાન-બગીચામા અમોઘદર્શી નામના યક્ષનુ એક યક્ષસ્થાન હતુ (૧)

टीका

'तत्थ णं' इत्यादि । 'तत्थ णं' तत्र खलु 'पुरिमताले' पुरिमताले=पुरिमतालनामके नगरे 'महब्बले णामं राया होत्था' महाबलो नाम राजाऽऽसीत् । 'तस्स णं पुरिमतालस्स णयरस्स' तस्य खलु पुरिमतालस्य नगरस्य 'उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे=ईशानकोणे 'देसप्पंते' देशप्रान्ते=जनपदसीमायाम् 'एत्थ णं' अत्र खलु 'अडवीसंसिया' अटवीसंश्रिता=महावनान्तर्गता 'सालाडवी णामं चोरपल्ली' शालाटवी नाम चोरपल्ली=चोराणां वृक्षवंशलतादिगहनाश्रितं वासस्थानम् 'होत्था' आसीत् । सा कीदृशी आसीत् ? –'विसमगिरिकंदरकोलंबसण्णिविट्ठा' विषमगिरिकन्दरकोलम्बसन्निविष्टा=विषमं यद् गिरेः कन्दरं, तस्य यः कोलम्बः=प्रान्तस्तत्र संनिविष्टा या सा तथा, 'वंसीकलंकपागारपरिक्खित्ता' वंशीकलङ्कप्राकारपरिक्षिप्ता=वंशीकलङ्का=वंशजालमयी वृतिः, सैव प्राकारस्तेन परिक्षिप्ता=वेष्टिता 'छिण्णसेलविसमप्पवायफलिहोवगूढा

'तत्थ णं' इत्यादि ।

'तत्थ णं पुरिमताले' उस पुरिमताल नगर में 'महब्बले णामं राया होत्था' 'महाबल' इस नाम का एक राजा था। 'तस्स णं पुरिमतालणयरस्स' उस पुरिमताल नगर के 'उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' ईशानकोण में 'देसप्पंते' जनपद की सीमा पर 'अडवीसंसिया' एक अटवी में रही हुई 'सालाडवी णामं चोरपल्ली होत्था' 'शालाटवी' इस नाम से प्रसिद्ध चोरपल्ली थी। यह 'विसमगिरिकंदरकोलंबसण्णिविट्ठा' गिरियों–पहाडों के दुर्गम कंदरों के प्रान्तभाग में स्थित थी। 'वंसीकलंकपागारपरिक्खित्ता' इसके चारों ओर बाँसो का झुरमुट सघनवन था, उससे यह ऐसी मालूम पडती थी कि यह कोट से घिरी है, 'छिन्नसेल-

---

'तत्थ णं' ઇત્યાદિ.

'तत्थ णं पुरितमाले' તે પુરિમતાલ નગરમા 'महब्बले णामं राया होत्था' મહાબલ એ નામનો રાજા હતો 'तस्स णं पुरिमतालणयरस्स' તે પુરિમતાલ નગરના 'उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' ઇશાન કોણમા 'देसप्पंते' જનપદની સીમા પર 'अडवीसंसिया' એક અટવી–વનમા રહેલી 'सालाडवी णामं चोरपल्ली होत्था' 'શાલાટવી નામથી પ્રસિદ્ધ એક ચોરપલ્લી (ચોરોનુ ગામ) હતી તે 'विसमगिरिकंदर-कोलंवसण्गिविट्ठा' ગિરિઓ–પહાડોના દુર્ગમ કંદરો (ગુફાઓ) ના પ્રાન્ત ભાગોમા (ખુણામા) રહેલી હતી 'वंसीकलंकपागारपरिक्खित्ता' તેની ચારેય બાજુ વાંસોનું ઝુંડ હતુ તેથી કરીને તે એવી રીતે દેખાતી હતી કે જાણે તે કોટથી ઘેરાયલી હોય.

छिन्नशैलविषमप्रपातपरिखोपगूढा छिन्नः=विदीर्णः शैलस्तस्य ये विषमप्रपाताः= गर्ताः, त एव परिखाः, ताभिरुपगूढा=वेष्टिता, 'अब्भिंतरपाणिया' अभ्यन्तर-पानीया=अभ्यन्तरजलयुक्ता 'सुदुल्लभजलपेरंता' सुदुर्लभजलपर्यन्ता सुदुर्लभम्= अतिदुर्लभं जलं पर्यन्ते यस्याः 'सा तथा, 'अणेगखंडी' अनेकखंडी=अनेकाः खण्डयः=अपद्वाराणि–गुप्तद्वाराणि यस्याः सा तथा, 'विइयजणदिण्णणिग्गमप्प-वेसा' विदितजनदत्तनिर्गमप्रवेशा=विदितानां=परिचितानामेव जनानां दत्तः निर्गमः प्रवेशश्च यस्यां सा तथा, पुनः 'सुबहुयस्सवि कुवियस्स जणस्स दुप्प-वेसा' सुबहुकस्यापि कुपितस्य=कोपाविष्टस्य वैरिण इत्यर्थः, जनस्य दुष्प्रवेशा= दुष्करः प्रवेशो यस्यां सा तथा. 'यावि' चापि 'होत्था' आसीत् ॥ सू० २ ॥

विसमप्पवायफलिहोवगूढा' इसके आस-पास की छोटी२ टेकरियां खोद डाली गई थीं, इससे भूमि में जगह२ खड्डे हो गये थे, इससे देखने वालों को ऐसा ज्ञान होता था कि मानो यह खाई से घिरी हुई हो। 'अब्भिंतरपाणिया' चोरपल्ली के भीतर ही पानी का प्रबंध था। पानी लाने के लिये वहां से लोगों को बाहर नहीं जाना पडता था। 'सुदुल्लभजल-पेरंता' क्यों कि इसके बाहर बहुत दूर तक पानी का कोई साधन नहीं था। 'अणेगखंडी' इसमें अनेक गुप्तद्वार भी थे। 'विइयजणदिण्ण-णिग्गमप्पवेसा' जान पहिचान वाले जन ही इसमें आ-जा सकते थे, अपरिचित नहीं। 'सुबहुयस्सवि कुवियस्स जणस्स दुप्पवेसा यावि होत्था' बहु संख्यक कुपित शत्रुओं को भी इसमें प्रवेश करना मुश्किल था। उनके लिये तो यह सर्वथा दुष्प्रवेश थी।

'छिन्नसेलविसमप्पवायफलिहोवगूढा' तेनी आसपासनी नानी टेकरीओ खोदी नाखेली हती, ते कारणथी जमीनपर ठेकाणे ठेकाणे खाडा थई गया हता तेथी जोनार माणसने एवु लागतु हतु के जाणे ते खाईओथी घेरायली होय 'अब्भितरपाणिया' चोरपल्लीनी अंदरज (चोरोनूं गाम) पाणीनो प्रबंध हतो, तेथी, पाणी लाववा माटे त्याना लोकोने बहार जवुं पडतु नहि 'सुदुल्लभजलपेरंता' कारण के तेनाथी बहार बहुज दूर सुधी पाणी माटे कोई साधन हतु नहि 'अणेगखंडी' तेमां अनेक गुप्तद्वार पण हता 'वइयजणदिण्णणिग्गमप्पवेसा' जे जाणवा–पीछाणवा वाळो माणस ज तेज तेमा आवी जई शकतो हतो, अजाण्यो माणस आवी शकतो नहि 'सुबहुयस्सवि कुवियस्स जणस्स दुप्पवेसा यावि होत्था' बहु मोटी संख्या-मां कुपितशत्रुओने पण तेमां प्रवेश करवो कठण हतो

॥ मूलम् ॥

तत्थ णं सालाडवीए चोरपल्लीए विजए णामं चोरसेणावई परिवसइ, अहम्मिए जाव लोहियपाणी बहुणयरणिग्गयजसे सूरे दढप्पहारे साहसिए सद्दवेही असिलट्ठिपढममल्ले। से णं तत्थ सालाडवीए चोरपल्लीए पंचण्हं चोरसयाणं आहेवच्चं जाव विहरइ। तए णं से विजए चोरसेणावई बहूणं चोराण य पारदारियाण य गंठिभेयगाण य संधिच्छेयगाण य, खंडपट्टाण य अण्णेसिं च बहूणं छिण्णभिण्णबाहिराहियाणं कुडंगे यावि होत्था। तए णं से विजए चोरसेणावई पुरिमतालस्स णयरस्स

भावार्थ– पुरिमताल नगर के राजा का नाम महाबल था। नगर के ईशान कोण में जनपद की सीमा पर एक घनी अटवी थी। इसमें एक चोरपल्ली थी। इसका नाम शालाटवी था। इसके आस–पास गिरियों–पहाडों की दुर्गम कंदराएँ थीं। चोरपल्ली चारों ओर से वांसोंके झुरमुट से घिरी हुई थी। इस के पास के पहाडों की छोटी२ टेकरियां खोद डाली गई थीं, अतः उनके गढे इस शालाटवी की खाई–जैसे मालूम देते थे। चोरों ने सब प्रकार की व्यवस्था इसके भीतर ही कर रखी थी। पानी वगैरह लाने के लिये वहां के निवासियों को बाहर नहीं जाना पडता था। परिचित के सिवाय और दूसरे जनों का यहां आना–जाना अशक्य था ॥ सू० २ ॥

ભાવાર્થ— પુરિમતાલ નગરના રાજાનુ નામ મહાબલ હતું. નગરના ઈશાન ખુણામાં એક ઘેરી અટવી (વન) હતી. તેમાં એક ચોરપલ્લી હતી. તેનું નામ શાલાટવી હતું. તેની આસપાસ ગિરિની (પર્વતની) દુર્ગમ ગુફાઓ હતી. ચોરપલ્લી ચારેય બાજુથી વાંસોના ઝુંડથી ઘેરાયલી હતી. તેની આજુબાજુના પહાડોની નાની નાની ટેકરીઓ ખોદેલી હતી, તેથી તેના ખાડા તે શાલાટવીની ખાઇ જેવા દેખાતા હતા, ચોરોએ તમામ પ્રકારની અનુકૂળતાની વ્યવસ્થા તેની અંદરજ કરી રાખેલી હતી, ત્યાંના નિવાસીઓને પાણી લેવા માટે પણ બહાર જવું પડતું નહિ, અને તે અટવીના માર્ગના જાણનાર વિના કોઇ બીજા માણસથી તેમાં આવવા–જવાનું બની શકતું નહિં (સૂ૦ ૨)

उत्तरपुरत्थिमिल्लं जणवयं बहुहिं गामघायएहि य णयरघाय-एहि य गोग्गहणेहि य बंदिग्गहणेहि य पंथकोट्टेहि य खत्तख-णणेहि य उव्वीलेमाणे २ विद्धंसेमाणे २ तज्जेमाणे २ तालेमाणे २ णित्थाणं, णिद्धणं, णिक्कणं, करेमाणे २ विहरइ । महब्बलस्स रण्णो अभिक्खणं २ कप्पाइं गिण्हइ । तत्थ णं विजयस्स चोरसेणावइस्स खंधसिरी णामं भारिया होत्था । अहीण० तत्थ णं विजयचोरसेणावइस्स पुत्ते खंधसिरीए भारियाए अत्तए अभग्गसेणे णामं दारए होत्था, अहीण० ॥ सू० ३ ॥

टीका

'तत्थ णं' इत्यादि। 'तत्थ णं' तत्र खलु 'सालाडवीए चोरपल्लीए' शालाटव्यां चोरपल्ल्यां 'विजए णामं' विजयो नाम=विजयनामकः, 'चोरसे-णावई' चोरसेनापतिः=चोराणां नायकः, 'परिवसइ' परिवसति। 'अहम्मिए' अधार्मिकः 'जाव' यावत्–अत्र यावच्छब्देन 'अधम्माणुए, अधम्मिट्ठे, अधम्म-क्खाई, अहम्मप्पलोई, अधम्मप्पलज्जणे, अधम्मसीलसमुदायारे, अधम्मेणं, चेव वित्तिं कप्पेमाणे दुस्सीले दुव्वए' इति संग्रहः। अधर्मानुगः, अधर्मिष्ठः, अध-र्माख्यायी, अधर्मप्रलोकी, अधर्मप्ररञ्जनः, अधर्मशीलसमुदाचारः, अधर्मेणैव वृत्तिं कल्पयन्, दुःशीलः, दुर्व्रतः, इति। एषां पदानां व्याख्याऽत्रैव प्रथमाध्ययने

'तत्थ णं सालाडवीए' इत्यादि।

'तत्थ णं सालाडवीए चोरपल्लीए' उस शालाटवी–नामक चोरपल्ली में 'विजए णामं चोरसेणावई परिवसइ' विजय–नामक एक चोरों का सरदार रहता था। यह 'अहम्मिए जाव लोहियपाणी' महा–अधार्मिक, अधर्मानुग, अधर्मिष्ठ, अधर्मख्यायी, अधर्मप्रलोकी अधर्मप्ररञ्जन, अधर्म-शीलसमुदाचारी, एवं अधर्म से ही अपनी आजीविका चलाने वाला था।

'तत्थ णं सालाडवीए चोरपल्लीए' ઇત્યાદિ

'तत्थ णं सालाडवीए चोरपल्लीए' તે શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીમાં 'विजए णामं चोरसेणावई परिवसइ' વિજય-નામનો એક ચોરોનો સરદાર રહેતો હતો, તે 'अहम्मिए जाव लोहियपाणी' મહા-અધર્મી, અધર્માનુગ, અધર્મિષ્ઠ અધર્મખ્યાયી, અધર્મપ્રલોકી, અધર્મપ્રરંજન અને અધર્મથીજ પોતાની આજીવિકા

चतुर्दशसूत्रव्याख्यावसरे कृताऽस्माभिः । 'लोहियपाणी लोहितपाणिः-लोहितौ= शस्त्रकर्तितपशुपक्षिदेहोद्गतरुधिरसंपर्केण रक्तौ पाणी=हस्तौ यस्य स तथा, 'बहुणगरणिग्गयजसे' बहुनगरनिर्गतयशाः=बहुषु नगरेषु निर्गतं=प्रसृतं यशः=प्रसिद्धिर्यस्य स तथा, 'सूरे' शूरः 'दढप्पहारे' दृढप्रहारः' दृढः=कठोरः=दुस्सहः प्रहारो यस्य स तथा, 'साहसिए' साहसिकः=असमीक्ष्यकारी, 'सद्दवेही' शब्दवेधी-शब्दं=ध्वनिम् अनुसृत्य वेधितुं=बाणेन विद्धं कर्तुं शीलमस्येति तथा 'असिलट्ठिपढममल्ले' असियष्टिप्रथममल्लः-असिः=खड्गः, यष्टिः='लाठी' इति भाषाप्रसिद्धा, तयोः प्रथमः=प्रधानो मल्लः=योद्धा, खड्गयष्टिप्रहरणकुशल इत्यर्थः । 'से णं तत्थ सालाडवीए चोरपल्लीए' स खलु तत्र शालाटव्यां चोरपल्ल्यां 'पंचण्हं

साथ में दुःशील एवं दुराचारी भी था। इसके दोनों हाथ सदा खून से ही रंगे रहते थे, क्यों कि यह शस्त्र से प्रतिदिन पशु एवं को मारा करता था। 'बहुणयरणिग्गयजसे सूरे दढप्पहारे साहसिए सद्दवेही असिलट्ठिपढममल्ले' इसकी प्रसिद्धि अनेक नगरों में हो चुकी थी, 'सूरे' यह बडा ही शूरवीर था, 'दढप्पहारे' इसका प्रहार बडा कठोर होता था, 'साहसिह' यह बडा ही साहसिक था बिना विचारे ही यह समस्त काम कर डालता था-'भविष्य में इसका परिणाम क्या होगा?' इसे इसकी बिलकुल चिन्ता ही नहीं होती थी, 'सद्दवेही' यह शब्दवेधी-बाणविद्या में विशेष पटु था, 'असिलट्ठिपढममल्ले' तलवार और लाठी के चलाने में इसने विशिष्ट निपुणता प्राप्त की थी-तलवार और लाठी इन दोनों द्वारा प्रहार करने में यह प्रथम नम्बर गिना जाता था। 'से णं तत्थ सालाडवीए चोरपल्लीए पंचण्हं चोरसयाणं

ચલાવનાર હતો. સાથે દુઃશીલ અને દુરાચારી પણ હતો તેના બન્ને હાથ હમેશાં લોહીથી રંગાએલા રહેતા હતા, કારણ કે તે હથિઆરો વડે હમેશાં પશુ-પક્ષીઓને માર્યા કરતો હતો. बहुणयरणिग्गयजसे' सूरे दढप्पहारे साहसिए सद्दवेही असिलट्ठिपढममल्ले' તેની પ્રસિદ્ધિ અનેક નગરોમા થઈ ચુકી હતી, 'सूरे' તે બહુજ શરવીર હતો 'दढप्पहारे' તેનો પ્રહાર બહુજ કઠોર થતો હતો, 'साहसिए, તે બહુજ સાહસિક હતો-કોઇ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના તે તમામ કામ કરતો હતો-'ભવિષ્યમાં તેનુ શું પરિણામ આવશે' તેની બિલકુલ ચિંતા તે કરતોજ નહિ, 'सद्दवेही' તે શબ્દવેધી-બાણવિદ્યામાં વિશેષ કુશળ હતો, 'असिलट्ठिपढममल्ले' તલવાર અને લાઠી ચલાવવામા તેણે ઉત્તમ પ્રકારની કુશળતા પ્રાપ્ત કરી હતી-તલવાર અને લાઠી એ બન્ને વડે પ્રહાર કરવામાં તે પહેલા નબરમાં ગણાતો હતો. 'से णं तत्थ सालाडवीए चोरपल्लीए पंचण्हं चोरसयाणं आहेवच्चं जाव

चोरसयाणं आहेवच्चं' पञ्चानां चोरशतानामाधिपत्यं 'जाव' यावत्-अत्र याव-च्छब्देन-'पोरेवच्चं, सामित्तं, भट्टित्तं, महत्तरगत्तं, आणाईसरसेणावच्चं, कारेमाणे, पालेमाणे.' इति संग्राह्यम्। एषां व्याख्याऽत्रैव प्रथमाध्ययने चतुर्दशसूत्रे कृताऽस्माभिः। 'विहरइ' विहरति सुखेन तिष्ठतीत्यर्थः। 'तए णं से विजए चोरसेणावई' ततः खलु स विजयनामकश्चोर सेनापतिः 'बहूणं चोराण य' बहूनां चोराणां च 'पारदारियाण य' पारदारिकाणां च=परस्त्रीलम्पटानां च 'गंठिभेयगाण य' ग्रन्थिभेदकानां च, 'संधिच्छेयगाण य' सन्धिच्छेदकानां च, 'खंडपट्टाण य' खण्डपट्टानां च खण्डः=अपरिपूर्णः पट्टः=परिधानवस्त्रं येषां ते तथा तेषाम्, ये खलु वस्त्रखंडेन चरणं परिवेष्ट्य कुष्ठव्रणादिव्याजेन गमनशक्त्यभावं ज्ञापयन्ति, अथवा-स्वचरित्रं गोपयन्तो ये कन्थां धारयन्ति तेषामित्यर्थः।

आहेवच्चं जाव विहरइ' यह उस चोरपल्ली में ५०० चोरों का आधिपत्य करता था। इनमें यह अग्रेसर था। इनका स्वामी एवं पोषक था। इनमें यह पूरा मान्य था और इन सबका आज्ञाप्रधानसेनापतित्व अपने द्वारा नियोजितजनों से कराता हुआ रहता था। 'तत्थ णं से विजए चोरसेणावई बहूण चोराण य यावि होत्था' ५०० चोरों के आधिपत्य करने के सिवाय वह विजय चोर सेनापति वहाँ पर बहुत से अन्य चोरों का, 'पारदारियाण य' परदारलंपटों का, 'गंठिभेयगाण य' गांठ-कतरनेवालों का, 'संधिच्छेयगाण य' संधिभेदकों का-मकानों में सेंध लगाकर जो चोरी करने वाले थे उनका, 'खंडपट्टाण य' खंडवस्त्रवालों का-जो व्रणादिक के बहाने से पैरों में चीथडे लपेटकर 'हम में चलने की शक्ति नहीं है'-इस प्रकार का देखाव करनेवाले

विहरइ' ते विજयચોર સેનાપતિ તે ચોરપલ્લીમાં ૫૦૦ પાચસો ચોરોનુ અધિપતિપણુ કરતો હતો, તેઓમા તે અગ્રેસર હતો, તેઓનો સ્વામી અર્થાત્ પોષણ કરનાર હતો. તે ચોરોમા તેનૂં પૂરૂ માન હતુ અને તે સૌનુ આજ્ઞાપ્રધાન-સેનાપતિ પણું પોતે નિયોજિત પુરુષો દ્વારા કરાવતો રહેતો હતો 'तत्थ णं से विजए चोरसेणावई बहूणं चोराण य पारदारियाण य गंठिभेयगाण य संधिच्छेयगाण य खंडपट्टाण य अण्णेसिं च बहूणं छिण्णभिण्णबाहिराहियाण कुडंगे यावि होत्था' તે વિજયચોર સેનાપતિ ત્યા ૫૦૦ ચોરો સિવાય બીજા ઘણા ચોરોના, 'पारदारियाण य' પરસ્ત્રીલંપટોના, 'गंठिभेयगाण य' ગઠિયાના 'संधिच्छेयगाण य' સધિભેદકોના ઘરમા ખાતર પાડીને ચોરી કરનારાઓના 'खंडपट्टाण य' ખંડવસ્ત્ર વાળાઓના જે ગુમડા થવાના બહાનાથી પગમા લુગડાના ચીંથરા વીટીને 'અમારામા ચાલવાની શક્તિ નથી' આ પ્રકારના દેખાવ કરનારા હોય છે તેના, અથવા જે

'अण्णेसि च बहूणं' अन्येषां च बहूनां 'छिण्णभिण्णबाहिराहियाणं' छिन्नभिन्नबहिराहितानां—छिन्ना नासिकादिषु, भिन्ना हस्तादिषु, बहिराहिताः=नगराद् बहिष्कृताः, एतेषां द्वन्द्वः—छिन्नभिन्नबहिराहितास्तेषां, 'कुडंगे' कुटङ्कः—कुटङ्क इव कुटङ्कः=वंशगहनमिव तेषामावरकः—गोपक इत्यर्थः 'यावि होत्था' चाप्यभवत् ।

'तए णं से विजए चोरसेणावई' ततः खलु स विजयश्चोरसेनापतिः, 'पुरिमतालस्स णयरस्स' पुरिमतालस्य नगरस्य 'उत्तरपुरत्थिमिल्लं' उत्तरपौरस्त्यम्=उत्तरपूर्वान्तरालस्थं 'जणवयं' जनपदं 'बहूहिं' बहुभिः 'गामघायएहि य' ग्रामघातकैश्च 'णयरघायएहि य' नगरघातकैश्च 'गोग्गहणेहि य' गोग्रह-

---

होते हैं उनका, अथवा अपने चरित्र को छुपाते हुए जो कन्था को धारण करने वाले होते हैं उनका, एवं 'अण्णेसिं च बहूणं छिण्णभिण्ण बाहराहियाणं' और भी बहुत से नासिका आदि अङ्ग—छिन्न—जिनका हाथ वगैरह कटा रहता था, भिन्न जिनकी नाक आदि कटी रहती थी, एवं जो बहिराहित—नगर से बहिष्कृत किये हुए होते थे, उन सबका भी यह 'कुडंगे यावि होत्था' कुटंक-बांस की झाडी के समान गोपक था, अर्थात्-जिस प्रकार बांस की झाडी अपने अंदर छिपी हुइ वस्तु की रक्षा करती है—उसे प्रकट नहीं होने देती है—उसी प्रकार से यह भी इन सब की रक्षा करता था, इसके सहारा पाने पर किसी का भी कोई बाल बांका नहीं कर सकता था । 'तए णं से विजयचोरसेणावई पुरिमतालस्स णयरस्स उत्तरपुरित्थिमिल्लं जणवयं' यह विजय चोरसेनापति पुरिमताल नगर के उत्तर और पूर्वदिशा के अन्तराल में रहे हुए जनपदों को 'बहूहिं' बहुत से 'गामघायएहि य' ग्रामों के घातनेरूप, 'णयरघायएहि य' नगरों के घातनेरूप, 'गोग्ग-

---

પોતાના ચરિત્રને છુપાવીને ગોદડી ધારણ કરનારા હોય છે તેના તથા 'अण्णेसिं च बहूणं छिण्णभिण्ण बाहिराहियाणं' બીજા પણ ઘણાજ, જેના નાક વગેરે અંગો કપાઈ ગયેલા રહેતા હતા, જેના હાથ વગેરે અંગો કપાયેલા હતા તે. તેમજ જે ગામમાંથી બહાર કાઢી મૂકેલા હતા તે, તથા ઉપર ગણાવેલા સૌ માટે તે 'कुडंगे यावि होत्था' વાંસની ઝાડી પ્રમાણે તેનો રક્ષક હતો, એટલે જે પ્રમાણે વાંસની ઝાડી પોતાની અંદરની વસ્તુનું રક્ષણ કરે છે—તેને પ્રગટ થવા દેતી નથી—તે પ્રમાણે આ ચોર પણ સૌની રક્ષા કરતો હતો. તેનો સહકાર મળતા તેના આશ્રયે રહેનારનો કોઈ પણ વાળ વાંકો કરી શકતા નહિ 'तए णं विजयचोरसेणावई पुरिमतालस्स णयरस्स उत्तरपुरत्थिमिल्लं जणवयं बहूहिं गामघायएहि य णयरघायएहि य गोग्गहणेहि य बंदिग्गहणेहि य पंथकोट्टेहि य खत्तखणणेहि य उव्वीलेमाणे२

णैश्च=गवापहरणैः, 'वंदिग्गहणेहि य' बन्दिग्रहणैश्च=वन्दिनः=कारागारस्थास्तेषां ग्रहणैरपहरणैरित्यर्थः, 'पंथकोट्टेहि य' पान्थकुट्टैश्च=बलात् पान्थानां हननेन ताडनेन वा तद्धनापहरणैश्चेत्यर्थः, 'खत्तखणणेहि य' खातखननैश्च-'खत्त' इति देशीयः शब्दः खातवाचकः, खातं=गृहे प्रवेशार्थं तद्भित्तौ छिद्रं 'सेन्ध' इति भाषाप्रसिद्धं तस्य खननैश्चेत्यर्थः, 'उव्वीलेमाणे २' उत्पीडयन् २=स्वर्णरूप्यकरजतवस्त्राद्यपहरणैः पुनः पुनर्व्यथयन्, 'विद्धंसमाणे २' विध्वंसयन् २ कपाटमञ्जूषादिभङ्गकरणैर्भूयोभूयो विनाशयन्, 'तज्जेमाणे २' तर्जयन् २ दुर्वचनैः, 'तालेमाणे २' ताडयन् २ कशादिभिः, 'णित्थाणं' निःस्थानं=स्थानवर्जितं गृहात् निष्कासनेन, 'णिद्धणं' निर्धनं=गोमहिष्यादिरहितं, 'णिक्कणं' निष्कणं=धान्यकणरहितं सर्वधान्यापहरणादिति भावः, 'करेमाणे २' 'विहरइ' कुर्वन् २

हणेहि य' गायों को चुरानेरूप, 'वंदिग्गहणेहि य' कारागार में बंद हुए बंदियों को भगानेरूप, 'पंथकोट्टेहि य' मुसाफिरों को बलात्कार से मारने या ताडन करने से उनका धनापहरण करनेरूप एवं 'खत्त खणणेहि य' मकानों में सेन्ध लगाकर घुसनेरूप क्रियाओं द्वारा 'उव्वलिमाणे २' स्वर्ण, चांदी एवं वस्त्र आदिकों के हरण करने से उत्पीडित करता, 'विद्धंसमाणे २' वहां के कपाट-मञ्जूषा-आदिके तोडने-फोडने से विध्वंस करता, 'तज्जेमाणे २' दुर्वचनों द्वारा तर्जित करता, 'तालेमाणे २' कशा-कोडाओं से ताडित करता, एवं 'णित्थाणं' वहां के जनों को स्थानान्तरित करता, 'णिद्धणं' धनरहित करता, 'णिक्कणं' खाने-पीने की वस्तुओं के चुराने से कणरहित करता

विद्धंसेमाणे२ तज्जेमाणे२ तालेमाणे२ णित्थाणं णिद्धणं णिक्कणं करेमाणे२ विहरइ'
તે વિજય ચોર સેનાપતિ પુરિતમાલ નગરના ઉત્તર અને પૂર્વદિશાના મધ્યમા રહેતા જનપદોને-દેશોને, 'बहूहिं' ઘણા 'गामघाएहि य' ગામોને મારવારૂપ, 'नगरघाएहि य' નગરોનો ઘાત કરવારૂપ, 'गोग्गहणेहि य' ગાયોને ચોરવારૂપ, 'वंदिग्गहणेहि य' બંદીખાનામા-જેલમા પડેલા ચોરને નસાડવારૂપ, 'पंथकोट्टेहि य' મુસાફરોને જોર-જુલમથી મારવા રૂપ અને તેની પાસેથી ધન માલ હરણ કરવા રૂપ, અને 'खत्तखणणेहि य' મકાનોમા ખાતર પાડવારૂપ ક્રિયાઓથી 'उव्वीलेमाणे २' લોકોના સોના, ચાદી અને વસ્ત્રોનું હરણ કરીને પીડા-દુ:ખ આપતો 'विद्धंसेमाणे२' ત્યાંના કપાટ, પેટીઓ તોડી-ફોડીને તેનો નાશ કરતો, 'तज्जेमाणे२' ખરાબ વચનોથી તિરસ્કાર કરતો, અને 'तालेमाणे२' કશા-કોયડાઓ વડે ત્યાના માણસોને મારતો, 'णित्थाणं' એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે લઇ જતો, 'णिद्धणं' ધનવિનાના 'णिक्कणं' ખાવા-પીવાની વસ્તુઓની ચોરી કરીને કણરહિત કરતો હતો. તથા

विहरति । 'महब्बलस्स रण्णो' महाबलस्य राज्ञः 'अभिक्खणं २' अभीक्ष्णम् २= पुनः पुनः 'कप्पाइं' कल्प्यानि=ग्राह्याणि द्रव्याणि, 'गिण्हइ' गृह्णाति-जनपदे राज्ञोंऽशे स्वभागं कल्पयित्वाऽपहरतीत्यर्थः ।

'तत्थ णं' तत्र=शालाटव्यां चोरपल्ल्यां खलु 'विजयस्स चोरसेणावइस्स' विजयस्य=विजयनामकस्य चोरसेनापतेः 'खंदसिरी णामं भारिया' स्कन्दश्रीर्नाम भार्या 'होत्था' आसीत् । सा कीदृशीत्याह-'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा=कोमलकरचरणा, 'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा' अहीनप्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा, अहीनानि=अन्यूनानि स्वरूपतः, प्रतिपूर्णानि लक्षणतः, पञ्चापीन्द्रियाणि यस्मिन् तत्, यथाविधं शरीरं यस्याः सा तथा ॥ सू० ३ ॥

रहता था, तथा 'महब्बलस्स रण्णो अभिक्खणं २ कप्पाइं गिण्हइ' महाबल राजा के कल्प्य-ग्राह्य द्रव्यादिकों का महसूल आदि का भी अपहरण करता रहता था, अर्थात् राजपुरुषों से ऐसा कह कर कि 'राजा के ग्राह्य अंश कर में मेरा भी हिस्सा है अतः मुझे दो' राजाके ग्राह्य अंश को लेता रहता था । 'तत्थ णं विजयस्स चोरसेणावइस्स खंधसिरिणामं भारिया होत्था' इस विजय चोरसेनापति की भार्या का नाम स्कंदश्री था। 'अहीण०' यह प्रमाण और लक्षण से उपेत पाँचों इन्द्रियों से परिपूर्ण शरीर युक्त थी। इसके हाथ और पैर बहुत ही सुकुमार थे।

भावार्थ—इस चोरपल्ली में ५०० चोरों का नायक एक विजय नामका चोरसेनापति रहता था । इसका व्यवहार जनता के प्रति महारौद्र-निकृष्ट था । जीवन भी इसका महा अधार्मिक था । शुभ कार्य क्या है? सहृदयता का व्यवहार कैसा होता है? यह इस

'महबलस्स रण्णो अभिक्खणं२ कप्पाइं गिण्हइ' મહાબલ રાજાને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય મહેસૂલ આદિ પણ હરણ કરતો હતો, એટલે તે રાજપુરુષોને કહેતો હતો કે-રાજાનો જે મહેસૂલ હક છે તેમા (રાજાના કરવેરામાં)મારો પણ ભાગ છે. તેથી તે મને આપો એમ કહીને રાજાનો ભાગ લેતો હતો. 'तत्थ ण विजयस्स चोरसेणावइस्स खंधसिरीणामं भारिया होत्था' આ વિજયચોર સેનાપતિની સ્ત્રીનું નામ સ્કંદશ્રી હતુ 'अहीण०' તે લક્ષણ અને પ્રમાણો સહિત પાચ ઈદ્રિયોથી પરિપૂર્ણ સુદર શરીરવાળી હતી. તેના હાથ પગ પણ બહુજ સુકોમળ હતા

ભાવાર્થ—તે ચોરપલ્લીમા ૫૦૦ પાચસો ચોરોનો નાયક વિજય નામનો ચોરોનો સેનાપતિ રહેતો હતો. માણસો સાથે તેનો વ્યવહાર બહુજ હલકા પ્રકારનો હતો તેનું જીવન પણ મહા અધર્મથી ભરેલુ હતુ, સારૂ કામ કેવુ કહેવાય ? સહૃદયતાનો વ્યવહાર કેવો હોય ? તે વાતને સ્વપ્નમા પણ જાણતો નહિ રાત્રી-

बातको स्वप्न में भी नहीं जानता था। रातदिन शिकार करना और पशु–पक्षियों के रुधिर से अपने हाथों को रंगे रखना, बस यही इसका दैनिक कार्य था। इसकी निर्दयता की कथा गांव में फैल चुकी थी। लोग इसका नाम सुनकर कांप जाते थे। यह सशक्तशरीर था। प्रहार इसका अति असह्य होता था। जो भी कुछ काम यह करता आगे पीछे का उसमें बिलकुल विचार नहीं करता था। शब्दवेधी बाणविद्या में यह बडी निपुणता रखता था। लकडी और तलवार चलाने में यह प्रथम नंबर का माना जाता था। यह प्रथम नंबर का बदमाश, निर्दयी और हत्यारा था। मानव के रूप में दानव था– मनुष्य के रूप में राक्षस था। संसार की जितनी दुर्वृत्तियों थीं उन सबका सम्मिलितरूप में यह एक घर था। इसके अधीन ५०० चोर थे। उन सब का यह सरदार था। साकार पापकी मूर्ति था। जितने भी परदारलंपटी थे, ग्रन्थिछेदक थे, संधिकर्ता थे, खंडपट्टधारक थे, लुच्चे लफंगे और बदमाश थे, नकटे लंगडे प्राणी थे, जनता से बहिष्कृत मनुष्य थे–वे सब इसके पासही आश्रय पाते थे। यह इन सब की दुर्वृत्तियों को प्रोत्साहित करता हुआ इन्हें कुमार्गगामी बनाने का ही जाल रचा करता था। इसके आतंक से पुरिमताल

દિવસ શિકાર કરવો પશુ–પક્ષિઓના લોહી વડે પોતાના હાથને રંગીને રાખવા, એજ તેનુ હમેશાંનું કામ હતુ તેની નિર્દયતા વિષેની વાત આખા ગામમાં ફેલાઈ ગઈ હતી, ગામના માણસો તેનુ નામ સાભળીને કંપતા હતા તે શરીરે શક્તિવાન હતો તેનો માર બહુજ અસહ્ય હતો તે જે જે કામ કરતો તેના વિષે આગળ–પાછળના પરિણામનો કાંઈ પણ વિચારજ કરતો નહિ શબ્દવેધી બાણવિદ્યામા તે બહુજ કુશળતા રાખતો હતો, લાકડી અને તલવાર ચલાવવામા તે પહેલા નંબરનો ગણાતો હતો, તેમજ પ્રથમ નંબરનો બદમાસ. નિર્દય અને હત્યારો હતો. માણસના રૂપમા તે અસુર–રાક્ષસ હતો સંસારનાં જેટલા ભૂડા–ભયંકર કામો છે તે તમામ તેનામાં ઘર કરીને રહેલા હતા, તેની આજ્ઞામાં ૫૦૦ પાંચસો ચોર રહેતા હતા. તે સૌનો આ વિજય ચોરસેનાપતિ સરદાર હતો, તે પાપની સાક્ષાત્ મૂર્તિ હતો, તે સઘળા ચોરો પરસ્ત્રીલંપટ અને મહા દુરાચારી હતા. ગંઠીછોડા હતા, મકાનમા કાણા પાડી ચોરી કરનારા હતા ખંડપટ્ટ–ચીંથરા ધારણ કરનાર, તથા લુચ્ચા, બદમાસ, નફ્ફટ–નકટા. ગામમાથી બહિષ્કૃત કરેલા આ તમામ અધમ માણસોને તેની પાસે આશ્રય મળતો હતો તે સૌ પાપીઓની પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજન આપતો અને તે હમેશા કુમાર્ગે જવાની જાળ રચતો

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे जेणेव पुरिमतालणामं णयरे जेणेव अमोहदंसी उज्जाणे, तेणेव,

नगर के आस पास के जितने भी जनपद थे वे सब आतङ्कित बन चुके थे। इसने कितनेक गांवों को भस्मसात् कर दिया था-वहां के अनेक निवासियों को मौत के घाट उतारा था। अनेक नगरों को ऊजड कर दिया था। जगह२ की गायों का हरण कर वहां की जनता को त्रसित कर रक्खा था। बंदियों को कारागार से भगाकर इसने अपनी वीरता का परिचय दिया था। अनेक रास्तागीरों को मार पीट कर बलात्कार से उनका धन छीन लेता था। कई मकानों में सेन्ध लगाकर इसने चोरियाँ की थीं। जनता इससे हरतरह दुःखी थी और कण२ के लिये तरसा करती थी। कई लोग तो इसके भय के मारे अपने२ स्थानों को छोड कर दूसरी जगह रहने लगे थे। राजा भी इससे तंग आ गया था। इस विजय चोरसेनापति की भार्या का नाम स्कन्धश्री था। विजय चोरसेनापति का स्कन्धश्री भार्या की कुक्षि से उत्पन्न हुआ एक पुत्र था, जिसका नाम अभग्नसेन था। यह भी अपनी माता जैसा ही सुंदर था ॥सू० ३॥

રહેતો હતો, તેના ભયથી પુરિમતાલનગરની આસપાસ જેટલા નગરો હતાં તેની પ્રજા હમેશા ભયભીત બની રહેતી હતી તેણે કેટલાક ગામોને મૂળથી બાળી નાંખ્યા હતા, ત્યાંના નિવાસીઓને મોતના પંજામાં મુકયા હતા, અનેક નગરોને સાવ ઉજ્જડ કરી નાખ્યાં હતા. દરેક ઠેકાણેથી ગાયોનુ હરણ કરી ત્યાની જનતાને ત્રાસ પમાડી દીધી હતી. જેલમા પડેલા ચોર લોકોને જેલમાથી ભગાડીને પોતાની શૂરવીરતા બતાવી હતી, રસ્તે ચાલતા અનેક માણસોને મારી-કૂટી બળાત્કારથી તેઓના સોના, ચાંદી આદિ ધન માલ લૂંટી લેતો હતો કેટલાક મકાનોમાં કાણાં પાડી તેણે ચોરીઓ કરી હતી, જનતા દરેક રીતે તેનાથી દુઃખી હતી અને કણ-કણ માટે તરસ્યા કરતી હતી કેટલાક માણસો તેના ભયથી પોતાનાં સ્થાન મુકીને બીજા સ્થળે રહેવા ગયા હતા, રાજા પણ તેનાથી તગ-સખ્ત મુઝવણવાળો થઈ ગયો હતો રાજાનો પ્રજા પાસેથી આવતો કર તે પણ પોતે લઈ લેતો હતો, આ વિજય ચોરસેનાપતિની સ્રીનું નામ સ્કંધશ્રી હતું વિજય ચોરસેનાપતિની સ્કંધશ્રી સ્રીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયેલો એક પુત્ર હતો. તેનુ નામ અભગ્નસેન હતું, તે પોતાની માતા જેવોજ સુંદર હતો. (સૂ. ૩)

समोसढे। परिसा निग्गया। राया निग्गओ। धम्मो कहिओ। परिसा पडिगया। रायावि गओ ॥ सू० ४ ॥

टीका

'तेणं कालेण' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'जेणेव पुरिमतालणामं णयरे' यत्रैव पुरिमतालनामकं नगरं 'जेणेव अमोहदंसी' यत्रैव अमोघदर्शि=अमोघदर्शिनामकम्, 'उज्जाणे' उद्यानं 'तेणेव' तत्रैव 'समोसढे' समवसृतः=समागतः। 'परिसा' परिषत्=जनसंहतिः 'निग्गया' निर्गता-श्रीमहावीरस्वामिनं वन्दितुं नगरान्निर्गतेत्यर्थः, 'राया' राजा=महाबलनामको नृपश्च 'निग्गओ' निर्गतः-श्रीमहावीरस्वामिनं वन्दितुं नगराद् निस्सृत इत्यर्थः। यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागत्य भगवन्तमादक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, यावत् पर्युपास्ते 'धम्मो कहिओ' धर्मः कथितः= भगवता श्रुतचारित्रलक्षणो धर्म उपदिष्टः। 'परिसा पडिगया' परिषत् प्रतिगता-परिषत् धर्मकथां श्रुत्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य प्रतिगता 'राया वि' राजाऽपि 'गओ' गतः=स्वस्थानं प्रतिगत इत्यर्थः ॥ सू० ४ ॥

'तेणं कालेणं' इत्यादि।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उसी काल और उसी समय 'समणे भगवं महावीरे' श्रमण भगवान् महावीर 'जेणेव पुरिमतालणामं णयरे उस पुरिमताल नगर में जेणेव' 'अमोहदंसी' जहाँ वह अमोघदर्शी 'उज्जाणे' उद्यान था 'तेणेव' वहाँ 'समोसढे' समवसृत हुए। 'परिसा णिग्गया' परिषद प्रभु का आगमन सुनकर उस बगीचे में पहुँची। 'राया निग्गओ' महाबल राजा भी पहुचा। 'धम्मो कहिओ' आई हुई परिषद एवं राजा को प्रभु ने श्रुत-चारित्र रूप धर्म का उपदेश दिया।

'तेण कालेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયને વિષે 'समणे-भगवं महावीरे' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર 'जेणेव पुरिमताले णाम णयरे' તે પુરિમતાલ નગરમાં 'जेणेवअमोहदंसी' જ્યાં તે અમોઘદર્શી 'उज्जाणे' બગીચો હતો 'तेणेव' ત્યાં 'समोसढे' સમવસૃત થયા 'परिसा निग्गया' પરિષદ્ પ્રભુનું આગમન સાંભળીને તે બગીચામાં પહોંચી 'राया निग्गओ' મહાબલ રાજા પણ ત્યાં પહોંચ્યા 'धम्मो कहिओ' આવેલી પરિષદ્ અને રાજાને પ્રભુએ શ્રુત-ચારિત્રરૂપ

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी गोयमे जाव रायमग्गं समोगाढे, तत्थ णं बहवे हत्थी जाव पासइ । तए णं तं पुरिसं रायपुरिसा पढमंसि चच्चरंसि णिसियाविंति णिसियावित्ता अट्ठ चुल्लपिउए अग्गओ घाएंति, घाइत्ता, कसप्पहारेहिं, तालेमाणा २ कलुणं काकणिमंसाइं खावेंति, खावित्ता रुहिरपाणं च पाएंति १ ।

तयाणंतरं च णं दोच्चंसि चच्चरंसि अट्ठ लहुमाउयाओ अग्गओ घाएंति, घाइत्ता० २, एवं तच्चे० अट्ठ महापिउए० ३, चउत्थे० अट्ठ महामाउयाओ ४, पंचमे० पुत्ता ५, छट्ठे० सुण्हा ६, सत्तमे० जामाउए० ७, अट्ठमे० धूयाओ ८, णवमे णत्तुए ९, दसमे णत्तुइणीओ १०, एगारसे णत्तुयावई ११, बारसमे णत्तुईओ १२, तेरसमे पिउस्सियावई १३, चउद्दसमे पिउस्सियाओ १४, पण्णरसमे माउस्सियावई १५, सोलसमे माउस्सियाओ १६, सत्तरसमे माउला १७, अट्ठारसमे माउलियाओ १८, एगूणवीसइमे अवसेसं मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणं अग्गओ घाएंति, घाइत्ता कसप्पहारेहिं तालेमाणा२ कलुणं काकणिमंसाइं खावेंति, रुहिरपाणं च पाएंति ॥ सू० ५ ॥

'परिसा पडिगया रायावि गओ' राजा प्रजा दोनों धर्मदेशना सुनकर अपने२ स्थान पर वापिस गये । ॥ सू० ४ ॥

ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. 'परिसा पडिगया रायावि गओ' રાજા પ્રજા બન્ને ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળીને પોતાના સ્થાનકે પાછા ગયાં (સૂ. ४)

टीका

'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठ अंतेवासी गोयमे' ज्येष्ठोऽन्तेवासी=शिष्यः गौतमो 'जाव' यावत्, इह यावच्छब्देन-अत्रैव द्वितीयाध्ययने चतुर्थसूत्रस्य व्याख्यायां वर्णितेन विधिना भगवदाज्ञामुपादाय भिक्षानयनार्थं पुरिमतालनगरे उच्चनीचमध्यमकुलानि अटन्-इति संग्राह्यम्। 'रायमग्गं' राजमार्गं 'समोगाढे' समवगाढः=समागतः। 'तत्थ णं' तत्र खलु 'बहवे हत्थी' बहून् हस्तिनः 'जाव पासइ' यावत् पश्यति। अत्र-यावच्छब्दादिदं द्रष्टव्यम्-'अन्यांश्च तत्र बहूनश्वान् पश्यति। तेषां हस्त्यारूढानामश्वारूढानां च खलु पुरुषाणां मध्यगतमेकं पुरुषं पश्यति' इति।

'तेणं कालेणं' इत्यादि।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उसी काल और उसी समय 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमण भगवान् महावीर के 'जेट्ठे अंतेवासी गोयमे' बडे शिष्य गौतम स्वामी जो विशिष्ट तपस्वी थे वे द्वीतीय अध्ययन में वर्णित विधि के अनुसार अपनी कृत तपस्या की पारणा के निमित्त भगवान से आज्ञा लेकर भिक्षा लाने के लिये पुरिमताल नगर में उच्च नीच एवं मध्यम कुलों के घरों में गोचरी के लिये घूमते हुए 'रायमग्गं' राजमार्ग पर 'समोगाढे' आ निकले 'तत्थ णं बहवे हत्थी जाव पासइ' वहां उन्होंने अनेक हाथियों को कि जिन पर महावत बैठे हुए हैं देखा। इसी प्रकार अनेक घोडों को भी देखा। महावतों एवं घुडसवारों के मध्य में एक पुरुष को भी देखा।

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ તે સમયને વિષે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના 'जेट्ठे अंतेवासी गोयमे' મોટા શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી જે વિશિષ્ટ તપસ્વી અને મહાન લબ્ધીધારક હતા તે બીજા અધ્યયનમા વર્ણવેલ વિધિ પ્રમાણે પોતાની કરેલી તપસ્યાના પારણા નિમિત્તે ભગવાનની આજ્ઞા લઇને ભિક્ષા લેવા માટે પુરિતમાલનગરને વિષે ઉચ્ચ નીચ અને મધ્યમ કુલોના ઘરોમાં ગોચરી માટે ફરતા-ફરતા 'रायमग्गं' રાજમાર્ગપર 'समोगाढे' આવ્યા 'तत्थ णं बहवे हत्थी जाव पासइ' ત્યા આગળ તેમણે અનેક હાથીઓને કે જેના ઉપર મહાવત બેઠા હતા તેને જોયા, તેજ પ્રમાણે અનેક ઘોડાઓને પણ જોયા મહાવતો અને ઘોડેસ્વારોના વચ્ચમાં એક પુરુષને પણ જોયો 'तए णं तं पुरिसं रायपुरिसा पढमंसि

'तए णं' ततः खलु, 'तं पुरिसं' तं पुरुषं 'रायपुरिसा' राजपुरुषाः 'पढमंसि चच्चरंसि' प्रथमे चत्वरे=चतुष्पथे, 'णिसियाविंति' निषादयन्ति=उपवेशयन्ति। 'णिसियावित्ता' निषाद्य=उपवेश्य, 'अट्ठ' अष्टौ 'चुल्लपिउए' क्षुल्लपितॄन्=पितुर्लघुभ्रातॄन्, 'अग्गओ' अग्रतः-तस्य पुरुषस्याग्रे इत्यर्थः, 'घाएंति' घातयन्ति=मारयन्ति। 'घाइत्ता' घातयित्वा, कसप्पहारेहिं कशाप्रहारैः, तं पुरुषं 'तालेमाणा२' ताडयन्तः २, 'कलुणं' करुणम्, इदं क्रियाविशेषणम्-सरोदनमित्यर्थः, 'काकणिमंसाइं' काकणीमांसानि काकणीरूपाणि तिलशः कृतानि मांसानि- लघुलघूनि मांसखण्डानि घातितानां तेषामित्यर्थः 'खावेंति' खादयन्ति। 'खावित्ता' खादयित्वा 'रुहिरपाणं च' रुधिरपानं च 'पाएंति' पाययन्ति, तस्य पुरुषस्य पितुर्लघुभ्रातॄणां रक्तानि पाययन्तीत्यर्थः। 'तणाणंतरं च णं' तदनन्तरं च खलु 'दोच्चंसि' द्वितीये 'चच्चरंसि' चत्वरे=चतुष्पथे, 'अट्ठ' अष्टौ, 'लहुमाउयाओ' लघुमातृकाः=लघुमातॄः-मातुर्लघुयातॄः, 'काकी' इति

'तए णं तं पुरिसं रायपुरिसा पढमंसि चच्चरंसि णिसियाविंति' साथ में यह भी देखा कि उस पुरुष को राजपुरुषों ने प्रथम चौहट्टे पर बैठा दिया है और 'णिसियावित्ता अट्ठ चुल्लपिउए अग्गओ घाएंति' बैठाकर उसी के समक्ष उसके पिता के आठ छोटे भाइयों को उन्होंने जान से मारडाला । 'घाइत्ता कसप्पहारेहिं तालेमाणा२ कलुणं काकणिमंसाइं खावेंति' मार कर फिर उन्हों ने कशाओं के प्रहारों से उसे ताडित किया ताडित करने के पश्चात् करुण विलाप करते हुए उस पुरुष को उन्हों ने काकणिप्रमाण-तिल२ बराबर करके मारे हुए उन पुरुषों के मांस को खिलाया 'खावित्ता रुहिरपाण च पाएंति' खिलाकर बाद में उसके लिये फिर रुधिरका पान करवाया। 'तयाणंतरं च ण' इसके अनन्तर 'दोच्चंसि चच्चरंसि अट्ठ लहुमाउयाओ अग्गओ घाएंति' वे

चच्चरंसि णिसियाविंति' સાથે તે પણ જોયું કે જે વધ્યમા પુરુષ હતો તેને રાજપુરુષોએ પ્રથમ ચૌટા-ચાર રસ્તા પર બેસારી દીધો અને 'णिसियावित्ता अट्ठ चुल्लपिउए अग्गओ घाएंति' બેસાડીને તેની સમક્ષમાં તેના પિતાના આઠ નાના ભાઇઓને તેઓએ જાનથી મારી નાખ્યા 'घाइत्ता कसप्पहारेहिं तालेमाणा २ कलुणं काकणिमंसाइं खावेंति' મારીને પાછી તેને કોયડાના પ્રહારોથી માર મારી અને પછીથી કરૂણ વિલાપ કરતા તે પુરુષને તેઓએ તલતલ જેવડા ટુકડા કરીને મારેલા પુરુષોનાં માંસને ખવરાવ્યું. 'खावित्ता रुहिरपाणं च पाएंति' ખવરાવીને પછી ફરીને તેને રૂધિરનું પાન કરાવ્યું 'तयाणंतरं च णं' તે પછી 'दोच्चंसि चच्चरंसि अट्ठ लहुमाउयाओ अग्गओ घाएंति' તેને બીજા ચૌટા પર લઇ ગયા ત્યાં

भाषाप्रसिद्धाः 'अग्गओ घाएंति' अग्रतो घातयन्ति। घातयित्वा तं पुरुषं तासां लघुमांसखण्डानि सकरुणं खादयन्ति, रुधिरं च पाययन्तीति समन्वयो बोध्यः, एवमग्रेऽपि सर्वत्र चत्वरे समन्वयः। 'एवं तच्चे०' एवम्=उक्तप्रकारेण तृतीयेऽपि चत्वरे 'अट्ठ' अष्टौ 'महापिउए' महापितृकान् पितुर्ज्येष्ठभ्रातॄन् इत्यर्थः। अग्रतो घातयन्ती-त्यादि पूर्ववत्। 'चउत्थे०' चतुर्थे-चत्वरे 'अट्ठ महामाउयाओ' अष्ट महामातृकाः=मातुर्ज्येष्ठयातॄः-बडीमाँ' इति भाषाप्रसिद्धाः, अग्रतो घातयन्तीत्यादि पूर्ववत्। 'पंचमे०' पञ्चमे चत्वरे 'पुत्ता' पुत्रान्, 'छट्ठे०' षष्ठे चत्वरे 'सुण्हा' स्नुषाः=पुत्रवधूः, 'सत्तमे०' सप्तमे चत्वरे 'जामाउए' जामातृकान्-जामातॄन् 'अट्ठमे०' अष्टमे चत्वरे 'धूयाओ' दुहितॄः=पुत्रीः, 'नवमे०' नवमे चत्वरे 'णत्तुए' नप्तृकान्-पौत्रान् दौहित्रांश्च, दशमे चत्वरे 'णत्तुइणीओ' नप्तृकीः=नप्तार एव नप्तृकास्तेषां भार्याः नप्तृकयक्ताः-पौत्रपत्नीः, दौहित्रपत्नीश्च, अग्रतो घातयन्तीत्यादि पूर्ववत्। 'एगारसे' एकादशे चत्वरे 'णत्तुयावई' नप्तृकापतीन्=पौत्रीपतीन् दौहित्रीपतींश्च, तथा 'वारसमे' द्वादशे चत्वरे 'णत्तुईओ नप्त्रीः=पौत्रीः, दौहित्रीश्च, 'तेरसमे' त्रयोदशे 'पिउस्सियावई' पितृष्वसृपतीन्, 'फूफा'- इति प्रसिद्धान्, 'चउद्दसमे' चतुर्दशे 'पिउस्सियाओ' पितृष्वसॄः 'भुआ--फूफी' इति भाषाप्रसिद्धाः, 'पण्णरसमे' पञ्चदशे 'माउस्सियावई' मातृष्वसृपतीन् 'मासा' इति

सब के सब उसे द्वितीय चौराहे पर ले गये वहां बेठाकर उसके समक्ष ही उन्होंने आठ जो उसकी काकियां थीं उन सबको मारा 'घाइत्ता०' मारकर फिर उन्होंने उस व्यक्ति को कशा के प्रहारों से ताडित किया, पश्चात् विलाप करते हुए उसे उन्हों ने मारी हुई काकियों का मांस तिल२ बराबर कर खिलाया और खून पिलाया। 'एवं' इसी प्रकार वे उसे 'तच्चे अट्ठ महापिउए, चउत्थे अट्ठ महामाउयाओ पंचमे पुत्ता, छट्ठे सुण्हा, सत्तमे जामाउए, अट्ठमे धूयाओ, णवमे णत्तुए, दसमे णत्तुइणीओ, एगारसे णत्तुयावई, बारसमे णत्तुईओ तेरसमे पिउस्सियावई, चउद्दसमे पिउस्सियाओ, पण्णरसमे माउस्सियावई, सोलसमे-माउस्सियाओ सत्तर-

---

તેની સમક્ષમાં જ તે રાજપુરુષોએ તે આઠ તેની જે કાકીઓ હતી તે તમામને મારી નાખી 'घाइत्ता०' મારીને પછી તેઓએ તે વ્યકિતને કોયડાના પ્રહાર કર્યા. અને તે પછી વિલાપ કરતા એવા તેને તેઓએ મારેલી કાકીઓનાં માસના તલ-તલ જેવડા ટુકડા કરીને ખવરાવ્યા તથા રૂધિર પાયું આ પ્રમાણે તેને तच्चे अट्ठ महापिउए, चउत्थे अट्ठ महामाउयाओ, पंचमे पुत्ता, छट्ठे सुण्हा, सत्तमे जामाउए, अट्ठमे [illegible], णवमे णत्तुए, दसमे णत्तुइणीओ, एगारसे णत्तुयावई, बारसमे णत्तु- तेरसमे पिउस्सियावई, चउद्दसमे पिउस्सियाओ, पण्णरसमे माउस्सिया-

प्रसिद्धान्, 'सोलसमे' षोडशे 'माउस्सियाओ' मातृष्वसृः 'मासी' इति प्रसिद्धाः, 'सत्तरसमे' सप्तदशे 'माउला' मातुलान् 'मामा' इतिप्रसिद्धान्, 'अट्ठारसमे' अष्टादशे 'माउलियाओ' मातुलानीः='मामी' इति प्रसिद्धाः, 'एगूणवीसइमे' एकोनविंशतितमे 'अवसेसं' अवशेषं 'मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणं' मित्र-ज्ञाति-निजक-स्वजन-सम्बन्धि-परिजनम्-मित्राणि=सुहृदः, ज्ञातयः=समानगोत्रजाः, निजकाः=पितरो मातरश्च, स्वजनाः=मातुलपुत्रादयः, सम्बन्धिनः=श्वशुर-

समे माउला, अट्ठारसमे माउलियाओ, एगूणवीसइमे अवसेसं मित्तणाइणियग-सयणसंबंधिपरियणं अग्गओ घाएंति' तृतीय चत्वर-(अनेक रास्ता जहां मिले वहां) पर ले गये, वहां उन्हों ने उसी के समक्ष उसके आठ पिताके ज्येष्ठ भाईयों को, चौथेचौटे पर लेजाकर उसकी आठ बडी माताओं को, पांचवें चौटे पर लेजाकर उसके आठ पुत्रों को, छठवें चौटे पर उसकी आठ पुत्रवधुओं को, सातवें चौटेपर जमाइयों को, आठवें चौटे पर पुत्रियों को, नवमें चौटे पर पौत्रों एवं दौहित्रों को, दशवें चौटे पर पौत्रों और दौहीत्रों की पत्नियों को, ग्यारहवें पर पौत्रियों के एवं दौहित्रियों के पतियोंको, बारहवें पर पौत्री एवं दौहित्रियों को, तेरहवें पर पिता की बहिनों के पतियों (फूफों) को, चौदह पर पिता की बहिनों (फूफियों) को पन्द्रहवें पर मौसियों के पतियों (मासों) को, सोलहवें पर मोसियां को, सत्तरहवें पर मामाओं को अठारहवें पर मामियों को और उन्नीसवें पर बाकी और भी जो उसके मित्र-सुहृद, ज्ञाति-समानगोत्रज, निजक-मातापिता, स्वजन-मामापुत्र आदि,

वई, सोलसमे माउस्सियाओ, सत्तरसमे माउला, अट्ठारसमे माउलियाओ, एगूणवीसइमे अवसेसं मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणं अग्गओ घाएंति' त्रीज चत्वर (અનેક રસ્તા જ્યાં ભેગા થાય છે ત્યાં) પર લઇ ગયા, ત્યાં આગળ તેઓએ તેના સમક્ષ તેના પિતાના આઠ મોટા ભાઇઓને, ચોથા ચત્વરમાં લઈ જઇને તેની આઠ મોટી માતાઓને, પાંચમા ચત્વર પર લઇ જઇને તેના આઠ પુત્રોને, છઠ્ઠા ચત્વર પર તેની આઠ પુત્રવધુઓને, સાતમા ચત્વર પર જમાઇઓને, આઠમાં ચત્વર પર પુત્રીઓને, નવમાં ચત્વર પર પૌત્રો-દિકરાના દિકરાઓને, તથા દૌહિત્રોને, દસમાપર પૌત્રો તથા દૌહિત્રોની પત્નીઓને અગીઆરમાં પર પૌત્રિઓ તથા દૌહિત્રીઓના પતિઓને બારમા પર પૌત્રિઓ અને દૌહિત્રિઓને, તેરમા પર પિતાની બેનો (ફોઇ) ના પતિઓને (ફુવાઓને) ચૌદમાં પર પિતાની બેનો-ફોઇઓને, પંદરમાં પર માસાને, સોળમા પર માસીયોને, સત્તરમા પર બાકી રહેલા બીજા તેના મિત્ર-સુહૃદ, જ્ઞાતિ-સમાનગોત્રજ, નિજક-માતા-પિતા, સ્વજન-મામાપુત્ર

वालकादयः, परिजनो=दासीदासादिः, तेषां समाहारः, तत्तथा तत्, सर्वान् मित्रादीन् इत्यर्थः 'अग्गओ' अग्रतः, 'घाएंति' घातयन्ति, 'घाइत्ता' घातयित्वा, तं पुरुषं 'कसप्पहारेहिं' कशाप्रहारैः, 'तालेमाणा२' ताडयन्तः२ 'कलुणं' करुणं 'काकणिमंसाइं' काकणीरूपाणि लघुलघूनि मांसानि=मांसखण्डानि, 'खावेंति' खादयन्ति, 'रुहिरपाणं च' रुधिरपान च 'पाएंति' पाययन्ति ॥सू० ५॥

सम्बन्धी-श्वशुर के पुत्र साले आदि, परिजन-दासदासी आदि थे उन सब को उन्होंने उसके समक्ष मारे और 'घाइत्ता कसप्पहारेहिं तालेमाणा२ कलुणं काकणिमसाइं खावेंति रुहिरपाणं च पाएंति' मार कर कशा के प्रहारों द्वारा उसे भी खूब पीटा, फिर बाद में बुरी तरह विलाप करते हुए उसे सब का भिन्न२ चौहट्टे पर बैठा तिल२ बराबर कर मांस खिलाया और उनका उसे पानी के स्थान पर खून पिलाया ।

भावार्थ—जनता के वापस चले जाने पर भगवान् के बडे शिष्य श्री गौतम स्वामी जो विशिष्ट तपस्वी थे अपने स्थान से उठे और उठकर प्रभु के निकट आये । आकर प्रार्थना की कि–हे भदंत ! आज छट्ठ के पारणे मै आप से पुरिमताल नगर में भिक्षाचर्या के निमित जाने की आज्ञा चाहता हूँ । प्रभु ने गौतम की प्रार्थना स्वीकार कर पुरिमताल नगर में जाने की आज्ञा प्रदान की। आज्ञा प्राप्त करते ही गौतम अमोघदर्शी उद्यान से चलकर भिक्षा के लिये पुरितमाल में आये । उंच नीच एवं मध्यम कुलो में पर्यटन

આદિ, સબધી-સસરાના પુત્ર (સાળા) આદિ, પરિજન-દાસ-દાસી આદિ જે હતા તે તમામને તે વ્યક્તિની સમક્ષમાં માર્યા અને 'घाइत्ता कसप्पहारेहिं तालेमाणा २ कलुणं काकणिमंसाइं खावेंति रुहिरपाणं च पाएंति' મારીને કોયડાના પ્રહારદ્વારા તેને પણ ખૂબ પીટ્યો-માર્યો, પછીથી ખૂબ ભૂડી રીતે વિલાપ કરતા તેને જૂદા-જૂદા ચૌટા પર બેસાડીને તલ-તલ બરાબર કરીને તેઓનુ માસ ખવરાવ્યુ અને તેને પાણી પીવા દેવાને બદલે તેઓનું રૂધિર પાયું

ભાવાર્થ—માણુસો પાછા ગયા પછી ભગવાનના મોટા શિષ્ય શ્રી ગૌતમસ્વામી જે વિશિષ્ટ તપસ્વી હતા, તે પોતાના સ્થાનથી ઉઠયા અને પ્રભુની નજીક આવ્યા, આવીને પ્રાર્થના કરી કે ભદન્ત! છઠના પારણાના નિમિત્ત હુ પુરિમતાલ નગરમાં ભિક્ષાચર્યા કરવા જવા માટેની આપની આજ્ઞા ચાહુ છુ પ્રભુએ ગૌતમની પ્રાર્થના વીકારીને પુરિમતાલ નગરમા જવાની આજ્ઞા આપી આજ્ઞા મેળવીને ગૌતમ અમોઘદર્શી બગીચામાંથી નીકળીને ભિક્ષા માટે પુરિમતાલ નગરમા આવ્યા, ઉચ-નીચ અને મધ્યમ

॥ मूलम् ॥

तए णं से भगवओ गोयमस्स तं पुरिसं पासित्ता अयमेयारूवे अज्झत्थिए५ संकप्पे समुप्पण्णे जाव तहेव णिग्गए०, एवं वयासी-एवं खलु अहं भंते! ० से णं भंते! पुरिसे पुव्वभवे के आसी जाव विहरइ ॥ सू० ६ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं' ततः खलु 'से' तस्य 'भगवओ गोयमस्स' भगवतो गौतमस्य 'तं पुरिसं पासित्ता' तं पुरुषं दृष्ट्वा 'अयमेयारूवे'

करते हुए जब वे राजमार्ग पर आये तो वहां उन्होंने अनेक हाथी और घोडों को सब साज-बाज से सजे हुए देखा। साथ में महावत और घुडसवारों के बीच में एक ऐसा भी व्यक्ति उन की दृष्टि में आया जिसे राजपुरुष वहां के १९ चोहट्टों पर क्रमशः बिठा-बिठाकर एक एक चौहट्टे पर उसके ही समक्ष उसके काका आदि से लेकर परिजनों तक की हत्या कर उन का मांस तिल२ बराबर कर के उसे खिलाते थे और पानी के स्थान पर उनका लोहू पिलाते थे। जब२ यह नहीं खाता तो वे इसे कोडों द्वारा इतनी बुरी तरह पीटते कि बेचारा अधमरा हो जाता था। मार पडते समय यह बडी बुरी रीति से कि जिसे सुनकर दया आजाय चिल्लाता-रोता और बिल्लाता था॥ सू० ५॥

ફરીને જ્યારે તે રાજમાર્ગ પર આવ્યા તો ત્યાં તેમણે અનેક હાથી અને ઘોડાઓને સર્વ સાજથી સજેલા જોયા, સાથે મહાવત અને ઘોડેસ્વારોની વચમાં એક એવી પણ વ્યક્તિ તેમના જોવામાં આવી કે જેને રાજપુરુષો ત્યાંના ૧૯ ચૌટા પર ક્રમશઃ બેસાડીને એક એક ચૌટાપર તેની સમક્ષમાં તેના કાકા આદિથી લઇને પરિજનોની હત્યા કરીને તેઓનાં માંસના તલ તલ બરાબર કટકા કરીને તેને ખવરાવતા હતા, અને પાણીના ઠેકાણે તેઓનુ રૂધિર-લોહી પાતા હતા, જ્યારે તે ન ખાતો પીતો ત્યારે તેને કોયડાથી બહૂજ બુરી રીતે મારતા હતા કે જેથી તે બિચારો અર્ધમરણતુલ્ય થઇ જતો. માર પડવા સમયે તે ભારે ભૂડી રીતે કે જેને સાભળીને દયા આવી જાય તેમ ચિલ્લાતો રોતો અને બિલ-બિલ કરતો હતો. (સૂ૦ ૫)

अयमेतद्रूपः=वक्ष्यमाणस्वरूपः 'अज्झत्थिए ५' आध्यात्मिकः, अत्रेमानि चत्वारि पदानि विज्ञेयानि–'चिंतिए, कप्पिए, पत्थिए, मणोगए' इति। चिन्तितः, कल्पितः, प्रार्थितः, मनोगतः, 'अज्झत्थिए' इत्यादीनां पञ्चानां पदानां व्याख्या प्रथमाध्ययने द्वादशसूत्रे कृता। 'संकप्पे' संकल्पः=विचारः 'समुप्पण्णे' समुत्पन्नः। 'जाव तहेव णिग्गए' यावत् तथैव निर्गतः–यथाऽत्रैव द्वितीयाध्ययने पञ्चमसूत्रे वर्णितस्तथा निर्गत इत्यर्थः। तथा च–अत्र यावच्छब्देनैवं द्रष्टव्यम्–'अहो! खलु अयं पुरुषः पुरापुराणानां दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानामशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन् विहरति, न मे दृष्टा नरका वा नैरयिका वा, प्रत्यक्षं खलु अयं पुरुषः नरकप्रतिरूपिकां वेदनां वेदयतीति कृत्वा पुरिमतालनगरे उच्चनीचमध्यमकुलेषु यावत् अटन् यथापर्याप्तं समुदानं=भैक्षं गृह्णाति, गृहीत्वा पुरिमतालनगरस्य मध्यमध्येन निर्गतः।

'तए णं भगवओ गोयमस्स०' इत्यादि।

'तए णं भगवओ गोयमस्स' भगवान् गौतम को 'तं पुरिसं पासित्ता' उस पुरुष को देखकर 'अयमेयारूवे अज्झत्थिए५ समुप्पण्णे जाव तहेव णिग्गए' आध्यात्मिक चिन्तित, कल्पित, प्रार्थित एवं मनोगत संकल्प इस विधि से ५ पांच प्रकार का विचार उद्भूत हुआ। अहो! आश्चर्य है यह पुरुष पूर्वभव में उपार्जित प्राचीन दुश्चीर्ण दुष्प्रतिक्रान्त ऐसे अशुभतम पापमय कृत कर्मों का पापस्वरूप ही फल भोग रहा है, न तो मैंने नरक देखे और न नारकी ही देखे, परन्तु इसकी वेदना देखकर ऐसा ही मालूम पडता है कि प्रत्यक्षरूप में नरककी जैसी वेदना का यह अनुभव कर रहा है। इस प्रकार विचार कर वे उस पुरिमताल नगर से उच्च नीच कुलादिकों से यथापर्याप्त भिक्षा प्राप्तकर अपने स्थान पर वापिस आगये। आते

'तए णं भगवओ गोयमस्स०' ઇત્યાદિ

'तए णं भगवओ गोयमस्स' ભગવાન્ ગૌતમને 'तं पुरिसं पासित्ता' તે પુરુષને જોઇને 'अयमेयारूवे अज्झत्थिए५ समुप्पण्णे० जाव तहेव णिग्गए' આધ્યાત્મિક, ચિન્તિત, કલ્પિત, પાર્થિત અને મનોગત સંકલ્પ, આ વિધિથી પાંચ પ્રકારનો વિચાર ઉત્પન્ન થયો–અહો આશ્ચર્ય છે કે આ પુરુષ પૂર્વભવમાં સંચય કરેલાં પ્રાચીન જૂના દુશ્ચીર્ણ દુષ્પ્રતિક્રાન્ત એવા અશુભતમ પાપમય કરેલા કર્મોનાં પાપસ્વરૂપજ ફળને ભોગવી રહ્યો છે મે નરક જોયા નથી તેમજ નારકીના જીવોને પણ જોયા નથી પરન્તુ આ માણસની વેદના-પીડા જોનાજ એવું જણાય છે કે પ્રત્યક્ષ રૂપમાં નરકના જેવીજ વેદના-પીડાનો અનુભવ કરી રહેલ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે પુરિમતાલ નગરમાંથી ઉંચ-નીચ કુલોમાંથી પર્યાપ્ત ભિક્ષા મેળવીને પોતાના સ્થાન પર પાછા આવી ગયા, આવીને તે જ્યાં

निर्गत्य यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावत् भिक्षां प्रतिदर्शयति, प्रतिदर्श्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा, 'एवं वयासी' एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्=उक्तवान्।

'एवं खलु अहं भंते!' एवं खलु अहं भदन्त! ०=हे भदन्त! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् पुरिमतालनगरं भिक्षानयनार्थमनुप्रविष्टोऽहं राजमार्गे चत्वरे चत्वरे राजपुरुषैस्ताड्यमानमेकं पुरुषं नरकप्रतिरूपिकां वेदनां वेदयन्तमपश्यम्। इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं पृच्छति-'से णं भंते! पुरिसे' स खलु हे भदन्त! पुरुषः 'पुव्वभवे के आसी' पूर्वभवे क आसीत्? 'जाव विहरइ' यावद् विहरति। अत्र यावच्छब्देन प्रथमाध्ययनोक्तत्रयोदशसूत्रस्थपाठो द्रष्टव्यः। केषां पूर्वकृतपापकर्मणां फलं प्रत्यनुभवन् विहरतीति संक्षिप्तार्थः ॥ सू० ६ ॥

ही वे वहां पहुँचे जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे, वंदना नमस्कार कर प्राप्तभिक्षा प्रभु को दिखलायी। दिखलाकर फिर वंदना नमस्कार कर प्रभु से 'एवं वयासी' इसप्रकार कहने लगे कि- 'एवं खलु अहं भंते' हे भदन्त! आप से आज्ञा पाकर आज मैं पुरिमताल नगर में भिक्षा लेने के लिये गया था। ज्यों ही मैं राजमार्ग पर आया तो वहां प्रत्येक चतुष्पथ (चार रास्ते) पर राजपुरुषोंद्वारा पीटा जाता एक पुरुष देखा-जो नरक जैसी वेदना भोग रहा था। इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान से पूछा 'से णं भंते पुरिसे पुव्वभवे के आसी' हे भदन्त! यह पुरुष पूर्वभव में कौन था। 'जाव विहरइ' यह किन पूर्वकृत पाप कर्मों का इस प्रकार का फल भोग रहा है?।

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યાં પહોંચ્યા વંદના નમસ્કાર કરી લાવેલી ભિક્ષા પ્રભુને બતાવી પછી ફરી વંદના નમસ્કાર કરીને પ્રભુને 'एवं वयासी' એ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા કે 'एवं खलु अहं भंते' હે ભદન્ત! આપની પાસેથી આજ્ઞા મેળવીને આજ હું પુરિમતાલ નગરમાં ભિક્ષા લેવા માટે ગયો હતો, જ્યાં હું રાજમાર્ગ પર આવ્યો તો ત્યાં આગળ દરેક ચાર રસ્તા પર રાજપુરુષો જેને મારતા હતા તેવો એક પુરુષ જોયો, જે નરકના જેવી વેદના ભોગવી રહ્યો હતો આ પ્રમાણે કહીને ભગવાનને ગૌતમે પૂછ્યું-'से णं भंते पुरिसे पुव्वभवे के आसी' હે ભદન્ત! તે પુરુષ પૂર્વભવમાં કોણ હતો? 'जाव विहरइ' તે કયા પૂર્વકૃત પાપકર્મોનું આ પ્રકારે ફળ ભોગવી રહ્યો છે?

॥ मूलम् ॥

एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुद्दीवे दीवे भारहे वासे पुरिमताले णामं णयरे होत्था, रिद्ध० ३। तत्थ णं पुरिमताले उदये णामं राया होत्था, महया०। तत्थ णं पुरिमताले निन्नए णामं अंडयवाणियए होत्था, अड्ढे० जाव अपरिभूए, अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे।

तस्स णं निण्णयस्स अंडयवाणियस्स बहवे पुरिसा दिण्ण-भइभत्तवेयणा कल्लाकल्लिं कोद्दालियाओ य पत्थिए य पडिए य गेण्हंति, गेण्हित्ता पुरिमतालस्स णयरस्स परिपेरंते सुबहुए कागिअंडए य घूइअंडए य पारेवइअंडए य टिट्टिभिअंडए य बगिअंडए य मऊरिअंडए य कुक्कुडिअंडए य, अण्णेसिं

भावार्थ—दुर्दशासंपन्न उस व्यक्ति को देखकर गौतम स्वामी को अनेक प्रकार के विचार उत्पन्न होने लगे। वे वहां से यथा-पर्याप्त भिक्षा प्राप्त कर वापिस अपने स्थान पर आये और आते ही जो कुछ भिक्षा में मिला था उसे प्रभु को दिखलाया। वंदना नमस्कार करने के अनंतर उस पुरुष पर बीतती हुई वह सब घटना प्रभु से निवेदन की। निवेदन करने के पश्चात् प्रभु से उन्होंने यह भी पूछा कि-हे प्रभो! इस प्रकार नरक जैसी दुर्दशा का पात्र यह व्यक्ति किन उपार्जित कर्मों के उदय से हो रहा है। पूर्वभव में यह कौन था ॥ सू० ६ ॥

ભાવાર્થ—દુર્દશાને પામેલ તે વ્યકિતને જોઇને ગૌતમ સ્વામીને અનેક પ્રકારના વિચારો ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા તે નગરમાંથી જે મળે તે ભિક્ષાને લઇને પાછા પોતાના સ્થાન પર આવ્યા, અને આવતાજ જે કાંઇ ભિક્ષા લાવ્યા હતા તે પ્રભુને બતાવી, પછી વંદના-નમસ્કાર કર્યા બાદ, તેમણે જે દુ:ખી વ્યકિતને જોયેલ અને તેના પર જે વીતતી હતી તે તમામ હકીકત પ્રભુ પાસે નિવેદન કરી, નિવેદન કર્યા પછી પ્રભુને તેમણે એ પૂછયુ કે—હે પ્રભુ! આવી નરકના જેવી દુર્દશાને પામેલ આ વ્યકિત કયા સંચય કર્મોના ઉદયથી આવું ફળ ભોગવી રહેલ છે? પૂર્વભવમાં તે કોણ હતો? (સૂ-૬)

चेव बहूणं जलयर–थलयर–खहयरमाईणं अंडाइं गेण्हंति, गेण्हित्ता पत्थियपडिगाइं भरेंति, भरित्ता जेणेव निण्णए अंडवाणियए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता निण्णयस्स अंडवाणियस्स उवणेंति।

तए णं तस्स निण्णयस्स बहवे पुरिसा कागिअंडए य जाव कुक्कुडिअंडए य अण्णेसिं च बहूणं जल–थल–खयर-माईणं अंडए तवएसु य कंडएसु य भज्जणएसु य इंगालेसु य तलंति भज्जंति सोल्लंति, तलित्ता भज्जित्ता सोल्लित्ता य रायमग्गंसि अंतरावणंसि अंडयपणिएणं वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति। अप्पणोवि य णं से निण्णए अंडवाणियए तेहिं बहूहिं काइअंडएहि य जाव कुक्कुडिअंडएहि य तलिएहिं भज्जिएहिं सोल्लिएहिं सुरं च ५ आसाएमाणे ४ विहरइ ॥ सू० ७ ॥

टीका

भगवानाह–'एवं खलु गोयमा!' इत्यादि। 'एवं खलु गोयमा!' एवं खलु हे गौतम! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे पुरिमताले णामं णयरे होत्था' तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे पुरिमतालनामकं नगरमासीत्। तत् कीदृशमित्याह–'रिद्ध०

'एवं खलु गोयमा० ' इत्यादि।

भगवान्‌ने कहा 'गोयमा!' हे गौतम! तुमने जो पूछा है उसका समाधान इस प्रकार है– 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे पुरिमताले णामं णयरे होत्था रिद्ध०' इस जंबूद्वीप के भरत क्षेत्र में पुरिमताल नामका

'एवं खलु गोयमा' ઇત્યાદિ

ભગવાને કહ્યું 'गोयमा' હે ગૌતમ! તમે જે પૂછ્યું છે તેનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે–'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાલ અને તે સમયને વિષે 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे पुरिमताले णामं णयरे होत्था रिद्ध०' આ જંબૂદ્વીપના ભરતક્ષેત્રમાં પુરિમતાલ નામનું એક નગર હતુ, તે ગગનસ્પર્શી અનેક

इत्यादि । 'रिद्धत्थिमियसमिद्धे' ऋद्धस्तिमितसमृद्धम्, ऋद्धं=नभःस्पर्शिबहुलप्रासादयुक्तं बहुलजनसंकुलं च, स्तिमितं=स्वपरचक्रभयरहितम्, समृद्धम्=धनधान्यादिपूर्णं, पदत्रयस्य कर्मधारयः । विभवविस्तीर्णं शान्तिसम्पन्नं चेत्यर्थः । 'तत्थ णं पुरिमताले' तत्र खलु पुरिमतालनगरे 'उदये णामं राया' उदयो नाम राजा 'होत्था' आसीत्, स कीदृशः ? इत्याह—'महया०' महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः । 'तत्थ णं पुरिमताले' तत्र खलु पुरिमताले नगरे 'निन्नए णामं अंडयवाणियए' निर्नयो नाम अण्डकवाणिजकः—अण्डान्येवाण्डकानि, तेषां वाणिजकः व्यापारी 'होत्था' आसीत् । स कीदृशः ? इत्याह—'अड्ढे जाव अपरिभूए' इत्यादि, आढ्यो यावदपरिभूतः, तत्र—आढ्यः=धनसम्पन्नः, यावद् अपरिभूतः=परकृतपराभवरहितः 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' अधार्मिको यावद् दुष्प्रत्यानन्दः । एषां पदानां व्याख्याऽत्रैव प्रथमाध्ययने चतुर्दशसूत्रे गता ।

नगर था । यह गगनस्पर्शी अनेक प्रासादों से युक्त और अनेक जनों से संकुल था । स्वचक्र और परचक्रका यहां भय नहीं था । एवं धान्यादिक से यह सदा परिपूर्ण रहता था । 'तत्थ णं पुरिमताले उदये णामं राया होत्था' वहां पुरिमताल नगर में उदय नामका एक राजा था । वह राजा कैसा था सो कहते है 'महया०' विशिष्ट शक्ति एवं बल से संपन्न था । 'तत्थ णं पुरिमताले निन्नए णामं अंडयवाणियए होत्था' उसी पुरिमताल नगर में एक निर्नय नामका व्यापारी था । इसके यहां अंडों का व्यापार होता था । 'अड्ढे० जाव अपरिभूए' यह धनशाली था, साथ में परकृत पराभव से भी रहित था । 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' अधार्मिक एक नंबर का था । संतोष और शांति से रहित था, यह दूसरों को दुःख पहुंचाने में ही आनन्द मानता था ।

મહેલોથી યુક્ત અનેક વસ્તીથી વ્યાપ્ત હતુ, સ્વચક્ર અને પરચક્રનો ત્યાં ભય ન હતો, ધન અને ધાન્યથી હમેશાં તે પૂર્ણ હતું 'तत्थ णं पुरिमताले उदये णामं राया होत्था' ત્યા પુરિમતાલ નગરમા ઉદય નામનો એક રાજા હતો તે રાજા કેવો હતો, તે કહે છે 'महया०' વિશિષ્ટ શક્તિ અને બલ સપન્ન હતો 'अड्ढे० जाव अपरिभूए' તે ધનવાન હતો, સાથે બીજા કોઇ પણ તેનો પરાભવ કરી શકે તેવો હતો 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' અધર્મમાં પૂરો હતો અર્થાત્ પહેલા નંબરનો હતો સંતોષ અને શાંતિથી રહિત હતો, અને તે બીજા જીવોને દુ:ખ પહોંચાડવામાજ આનન્દ માનતો હતો

'तस्स णं' तस्य खलु 'निण्णयस्स' निर्नयस्य 'अंडयवाणियस्स' अण्डकवाणिजकस्य 'बहवे पुरिसा' बहवः पुरुषाः 'दिण्णभइभत्तवेयणा दत्तभृतिभक्तवेतनाः–दत्तं भृतिभक्तरूपं वेतनं येषां ते तथा, तत्र भृतिः=द्रव्यादि, भक्तम्=अन्नादि। 'कल्लाकल्लिं' कल्याकल्ये–अनुदिनमित्यर्थः 'कोद्दालियाओ य' कुद्दालिकाः 'कुदाली' इति भाषाप्रसिद्धाः। पत्थिए य' पत्थिकाः=वंशदलिकनिर्मितभाजनानि 'टोकरी' इति भाषायाम्, 'पडिए य' पटिकाः=वस्त्रिकाः=वस्त्रनिर्मितभाजनानि 'थैला' इति प्रसिद्धाः, 'गेण्हंति' गृह्णन्ति, 'गेण्हित्ता पुरिमतालस्स णयरस्स' गृहीत्वा पुरिमतालस्य नगरस्य 'परिपेरंते' परिपर्यन्ते समीपे 'सुबहुए' सुबहूनि, 'कागि–अंडए य' काकाण्डकानि=काकग्या अण्डकानि च 'घूई–अंडए य' घूकाण्डकानि घूक्याः=उलूक्या अण्डकानि च, 'पारेवइ–टिट्टिभि–बगि–मऊरि–कुक्कुडि–अंडए य' पारावताण्डकानि, टिट्टिभाण्डकानि, बकाण्डकानि, मयूरा-

---

'तस्स णं निण्णस्स अंडयवाणियस्स बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा' उस निर्नय अंडव्यापारी के पास ऐसे कितनेक पुरुष थे, जिन्हें इसकी तरफ से द्रव्यादिरूप भृति एव अन्नादिरूप भक्त वेतन में प्राप्त होता था। 'कल्लाकल्लिं कोद्दालियाओ य पत्थिए य पडिए य गेण्हंति' प्रतिदिन कुदाली टोकरी एव थैला लेते थे 'गेण्हित्ता' ले लेकर 'पुरिमतालस्स णयरस्स परिपेरंते' पुरिमताल नगर के आसपास चारों ओर फिरते रहते और 'कागि–अंडए य घूइअंडए य, पारेवइ–अंडए य टिट्टिभि–अंडए य, बगी–अंडए य, मऊरी–अडए य, कुक्कुडि–अंडए य' अण्णेसिं चेव बहूणं जलयर–थलयर––खहयर–माईणं अंडाइं गेण्हंति' कौवी के अंडों को, उल्लू के अंडों को, कबूतरी के अंडों को, टिट्टिभी के अंडों को, बगुली के अंडों को, मयूरी के अंडों को, मुर्गी के अंडों को,

---

'तस्स णं णिण्णयस्स अंडयवाणियस्स बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा' તે નિર્નય અંડ-ઇંડાના વેપારીના પાસે એવા કેટલાક પુરુષો હતા કે.—જેઓને તેના તરફથી દ્રવ્યાદિરૂપ ભૃતિ એટલે કે અન્નાદિરૂપ ખાવાના પદાર્થો, વેતન-પગારરૂપે મળતા હતા 'कल्लाकल्लिं कोद्दालियाओ य पत्थिए य पडिए य गेण्हंति' હમેશાં કોદાળી ટોપલી અને થેલા લેતા 'गेण्हित्ता' લઇને 'पुरिमतालस्स णयरस्स परिपेरंते' પુરિમતાલ નગરની આસપાસ ચારે તરફ ફરતા રહેતા અને 'कागिअंडए य, घूइअंडए य, पारेवइअंडए य, टिट्टिभिअंडए य, बगीअंडए य, मऊरिअंडए य, कुक्कुडिअंडए य, अण्णेसिं चेव बहूणं जलयर-थलयर-खहयरमाईणं अंडाइं गेण्हंति' કાગડીના ઇંડાં, ઘુવડનાં ઇંડા, કબૂતરના ઇંડા, ટિટ્ટિભ–કાબર જેવું પ્રાણી તેના ઇંડા, બગલીના ઇંડાં, મોરડીનાં ઇંડા, મરઘીનાં ઇંડા તથા બીજા જલચર, થલચર અને

ण्डकानि, कुक्कुटाण्डकानि च, 'अण्णेसिं चेव वहूणं' अन्येषां चैव बहूनां 'जलयर-थलयर-खहयर-माईणं' जलचर-स्थलचर-खेचरादीनाम्, 'अंडाइं' अण्डानि 'गेण्हंति' गृह्णन्ति। 'गेण्हित्ता' गृहीत्वा 'पत्थियपडिगाइं' पत्थिकापटिकाः=वंशदलिकनिर्मितभाजनानि वस्त्रनिर्मितभाजनानि च'भरेंति'भरन्ति=पूरयन्ति। 'भरित्ता' भृत्वा=पूरयित्वा,'जेणेव' यत्रैव 'णिण्णए' निर्नयः 'अंडवाणियए' अण्डवाणिजकः, 'तेणेव उवागच्छंति' तत्रैवोपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'णिण्णयस्स अंडवाणियस्स' निर्नयस्याण्डवाणिजकस्य 'उवणेंति' उपनयन्ति=पुरतः स्थापयन्ति।

'तए णं तस्स अंडवाणियस्स वहवे पुरिसा' ततः खलु तस्य निर्नयस्याण्डवाणिजकस्य वहवः पुरुषाः 'दिण्णभइभत्तवेयणा' दत्तभृतिभक्तवेतनाः 'वहुए काइअंडए य जाव कुक्कुडिअंडए य अण्णेसिंच वहूणं जल-थल-खहयर-माईणं अंडए' वहूनि काकाण्डकानि च, यावत् कुक्कुटाण्डकानि च, अन्येषां च वहूनां जल-स्थ-लखेचरादीनामण्डकानि 'तवएसु य' तपकेषु='तवा' इति-

---

तथा और भी जलचर, थलचर एवं खेचर आदि पक्षियों के अंडों को ढूंढ२ कर ग्रहण कर लेते और 'गेण्हित्ता पत्थियपडिगाइं भरेंति' मिलने पर अपनी२ टोकरियों में अपने२ थेली में भर लिया करते थे। 'भरित्ता जेणेव णिण्णए अंडवाणियए तेणेव उवागच्छंति' और भर कर निर्नय अंडव्यापारी के यहां ले आते 'उवागच्छित्ता णिण्णयस्स अंडवाणियस्स उवणेंति' एवं लाकर उस अंडव्यापारी को सौंप देते।

'तए णं तस्स णिण्णयस्स वहवे पुरिसा' उस निर्नय व्यापारी के यहां ऐसे भी और कई मनुष्य काम पर नियुक्त थे जो 'काइ-अंडए य जाव कुक्कुडिअंडए य अण्णेसिं च वहूणं जल-थल-खहयर-माईणं अंडए' उन कौवी आदि के अंडों को एवं जल, थल और खेचर आदिकों के अंडों को 'तवएसु य' तवों पर रखकर 'कंडुएसु य' कडाहियों में

ખેચર આદિ પક્ષિઓના ઇંડાને જ્યા ત્યાથી શોધી-શોધીને મેળવતા અને 'गेण्हित्ता पत्थियपडिगाइं भरेंति' મેળવી લઇને પોતાની સાથે લાવેલ ટોપલીઓમાં થેલાઓમ ભરતા હતા 'भरित्ता जेणेव णिण्णए अंडवाणियए तेणेव उवागच्छंति' અને ભરીને પછી નિર્નય ઇંડાના વેપારીને ઘેર લાવતા હતા 'उवागच्छित्ता णिण्णयस्स अंडवाणियस्स उवणेंति' અને તે ઇંડાના વેપારીને સોંપી દેતા હતા.

'तए णं तस्स णिण्णयस्स वहवे पुरिसा' તે નિર્નય વેપારીને ત્યાં એવા કેટલાક માણસોને કામપર લગાડેલા હતા કે જેઓ 'काइअंडए य जाव कुक्कुडिअंडए य अण्णेसिंच वहूणं अंडए' તે કાગડી આદિના ઇંડાઓ તથા જલ, થલ અને ખેચર આદિ પક્ષિયોના ઇંડાઓને 'तवएसु य' તાવડામાં રાખીને 'कंडुएसु'

भाषाप्रसिद्धेषु तलनपात्रेषु च, 'कंडएसु य' कन्दुकेषु च कटाहेषु 'भज्जणएसु य' भर्जनकेषु=भर्जनपात्रेषु च, 'इंगालेसु य' अङ्गारेषु च=निर्धूमेषु काष्ठाग्निषु 'तलेंति' तलयन्ति 'भज्जेंति' भर्जयन्ति, 'सोल्लंति' पचन्ति–अङ्गारोपरि पचन्तीत्यर्थः। 'तलित्ता, भज्जित्ता, सोल्लित्ता य' तलयित्वा भर्जयित्वा पक्त्वा च, 'रायमग्गंसि' राजमार्गे 'अंतरावणंसि' अन्तरापणे हट्टस्य क्रय्यशालायाम् 'अंडयपणिएणं' अण्डकपण्येन=अण्डविक्रयेण 'वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' वृत्तिं कल्पयन्तो विहरन्ति। 'अप्पणावि य णं से' आत्मनाऽपि च=स्वयमपि च खलु स 'णिण्णए अंडवाणियए' निर्नयनामकोऽण्डवाणिजकः–'तेहिं' तैर्भृत्यानीतैः, 'बहुहिं काइअंडएहि य जाव कुक्कुडिअडएहि य' बहुभिः काक्या अण्डकैश्च यावत् कुक्कुटचा अण्डकैश्च 'तलिएहिं' तलितैः, 'भज्जिएहिं' भर्जितैः, 'सोल्लिएहिं' पक्वैः सह 'सुरं च' सुरां=मदिरां नानाविधां च, 'आसाएमाणे' आस्वादयन्, अत्र विस्वादयन् परिभाजयन् परिभुञ्जानः, इति संग्राह्यम् 'विहरइ' विहरति ॥ सू० ७ ॥

रखकर 'भज्जणएसु य' भुंजने के पात्र में रखकर 'इंगालेसु य' और अंगारो पर रखकर 'तलेंति' भज्जंति, सोल्लंति' तलते थे, भुंजते थे, और पकाते थे, 'तलित्ता भज्जित्ता सोलित्ता य' तलकर भुंजकर और पका कर फिर वे उन्हें 'रायमग्गंसि' राजमार्ग पर अंतरावणंसि' दुकानों के भीतर रखकर वेचते थे, इस प्रकार 'अंडयपणिएणं वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' अंडों की विक्री से वे अपनी आजीविका चलाते थे। 'अप्पणावि य णं से णिण्णए अंडवाणियए तेहिं बहूहिं काइ–अंडएहि य जाव कुक्कुडि–अंडएहि य तलिएहिं भज्जिएहिं सोल्लिएहिं सुरंच५ आसाएमाणे४ विहरइ' वह निर्नय व्यापारी स्वयं भी उन अनेक कौवी से लेकर कुक्कुडी–मुर्गी आदि के अंडों के साथ२ जब कि वे तलकर भुंजकर और पकाकर तैयार

કડાઈઓમાં રાખીને 'भज्जणएसु य' ભુંજવાના પાત્રમાં રાખીને 'इंगालेसु य' અને અંગાર પર રાખીને 'तलेंति भज्जेंति सोल्लंति' તલતા ભૂંજતા અને પકવતા હતા 'तलित्ता भज्जित्ता सोल्लित्ता य' તળીને; ભુંજીને તથા પકાવીને પછી તે 'रायमग्गंसि' રાજમાર્ગ પર 'अंतरावणंसि' દુકાનોમાં રાખીને વેચતા હતા. આ પ્રમાણે 'अंडयपणिएणं वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' ઈંડાઓના વેપારથી તે પોતાની આજીવિકા ચલાવતા હતા 'अप्पणावि य णं से णिण्णए अंडवाणियए तेहिं बहूहिं काइअंडएहि य जाव कुक्कुडिअंडएहि य तलिएहिं भज्जिएहिं सोल्लिएहिं सुरं च५ आसाएमाणे४ विहरइ' તે નિર્નય વ્યાપારી પોતે પણ તે કાગડી આદિના ઈંડાઓ જે તળીને સેકીને તથા પકાવીને તૈયાર કરાએલાં

कर दिये जाते थे उनके साथ अनेक प्रकार की मदिरा का सेवन आदि करता हुआ अपना समय बीताता था ॥

भावार्थ—गौतम के प्रश्न का समाधान करने के लिये प्रभुने इस प्रकार कहा- इस जंबूद्वीप के भरतक्षेत्र में पुरिमताल नाम का एक नगर था। इसमें एक राजा रहता था। जिसका नाम उदय था। यहां एक व्यापारी रहता था। इसका नाम निर्नय था। इसके यहां अंडों का व्यापार था। अंडों का संग्रह करने के लिये इसके यहां अनेक नौकर चाकर नियुक्त थे। वे प्रतिदिन टोकरी एवं कोथला लेकर नगर के बाहर ही आस पास अंडों के अन्वेषण के लिये घूमा करते और जहां जिसे जो भी अंडे मिलते उन्हें उठाकर अपनी२ टोकरी या कोथलों में भर लिया करते। कई नौकर ऐसे भी थे जो उन सब अंडों को तलते थे, भुंजते थे और पकाते थे। और उन सब को लेकर बाजार में दुकानों के अन्दर रखकर बेचते थे। इस प्रकार उन सब की भरण पोषण की वृत्ति उनकी विक्री की आय से चला करती थी। निर्नय व्यापारी भी इन तले हुए भुंजे हुए एवं पकाये हुए अंडों के साथ२ अनेक प्रकार की मदिरा का भोगोपभोग करता हुवा अपना समय बीताता था ॥ सू० ७ ॥

મળતા તેની સાથે અનેક પ્રકારની મદિરા-દારૂ આદિનું સેવન કરીને પોતાનો સમય વીતાવતો હતો

ભાવાર્થ—ગૌતમના પ્રશ્નનું સમાધાન કરવા માટે પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યુ- આ જમ્બૂદ્રીપના ભરતક્ષેત્રમા પુરિમતાલ નામનુ નગર હતુ, તેમા એક રાજા રહેતો હતો જેનું નામ ઉદય હતુ ત્યા એક વેપારી રહેતો હતો તેનુ નામ નિર્નય હતું તેને ત્યા ઇંડાઓનો વેપાર હતો. ઇંડાઓનો સંગ્રહ કરવા માટે તેને ત્યા અનેક નોકર ચાકર રાખવામાં આવ્યા હતા, તેઓ હમેશાં ટોપલા અને કોથળાઓ લઈને નગરની બહાર આસપાસ ઇંડાઓની શોધમા ફરતા હતા અને જે ઠેકાણેથી જેને જે કોઇ પ્રાણીનાં ઇંડાં મળતાં તેને લઇને પોતાની ટોપલીઓમાં અથવા તો કોથળામાં ભરી લેતા હતા. કેટલાક એવા નોકર પણ હતા કે જેઓ તમામ ઇંડાઓને લઇને બજારમા દુકાનોની અંદર રાખીને વેચતા હતા, આ પ્રમાણે તે તમામ માણસોની ભરણ-પોષણની ગોઠવણ તે વેપારની આવકમાથી ચાલતી હતી. નિર્નય વેપારી પણ એ તળેલાં શેકેલાં અને પકાવેલા ઇંડાઓની સાથે અનેક પ્રકારની મદિરા-દારૂનો ભોગ-ઉપભોગ કરતો થકો પોતાનો સમય વીતાવતો હતો (સૂ૦ ૭)

॥ मूलम् ॥

तए णं से णिण्णए अंडयवाणियए एयकम्मे ४ सुबहु पावं समज्जिणित्ता एगं वाससहस्सं परमाउं पालइत्ता कालमासे कालं किच्चा तच्चाए पुढवीए उक्कोसं सत्तसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे। से णं ताओ अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव सालाडवीए चोरपल्लीए विजयस्स चोरसेणावइस्स खंदसिरीए भारियाए कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे ॥ सू० ८ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से णिण्णए अण्डवाणियए' ततः खलु स निर्णयोऽण्डकवाणिजकः, 'एयकम्मे' एतत्कर्मा=अण्डकसंग्रहविक्रयकर्मकरणशीलः, अत्र-'एयप्पहाणे, एयविज्जे, एयसमायारे' इति पदत्रयं संग्राह्यम्, 'एतत्प्रधानः' =अण्डकसंग्रहविक्रयतत्परः, एतद्विद्यः=अण्डकसंग्रहविक्रयाचरणनिष्ठः, एतत्समाचारः=अण्डकक्रयविक्रयसमाचरणतत्परः, 'सुबहु पावं, घोरं पापकर्म 'समज्जिणित्ता' समर्ज्य उपार्जितं कृत्वा 'एगं वाससहस्सं' एकं वर्षसहस्रं 'परमाउं' परमायुष्कं=उत्कृष्टमायुः 'पालइत्ता' पालयित्वा 'कालमासे कालं किच्चा'

'तए णं से णिण्णए०' इत्यादि।

'तए णं से णिण्णए अंडयवाणियए' इस प्रकार उस निर्नय अंड-व्यापारी ने कि जिसका 'एयकम्मे४' अंडों का व्यापार करना आदि और स्वयं भी उनका खाने पीने में उपयोग करना यही एक जीवन-भर तक कर्म रहा 'सुबहु पावं समज्जिणित्ता' अनेक प्रकार के पापकर्मों का उपार्जन करके 'एगं वाससहस्सं' एक हजार वर्ष की 'परमाउं पालइत्ता' उत्कृष्ट अपनी आयु समाप्त कर वह जब 'कालमासे कालं किच्चा' कालमास में मरा तब 'तच्चाए पुढवीए' तृतीय पृथिवी के 'उक्कोसं

'तए णं से णिण्णए' ઇત્યાદિ

तए णं से णिण्णए अंडयवाणियए' આ પ્રમાણે તે નિર્નય ઇંડાનો વેપારી કે જેને 'एयकम्मे४' ઇંડાઓનો વેપાર કરવો વગેરે અને પોતે પણ ખાવા-પીવામાં તેનો ઉપયોગ કરવો એજ એક જીવનભર સુધીનું કર્મ રહ્યું. 'सुवहु पावं समज्जिणित्ता' અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મોનો સંચય કરી-મેળવીને 'एगं वाससहस्सं' એક હજાર વર્ષની 'परमाउं पालइत्ता' ઉત્કૃષ્ટ પોતાની આયુષ્ય પૂરી કરીને તે જ્યારે 'कालमासे कालं किच्चा' કાલ માસમાં મરણ પામ્યો ત્યારે 'तच्चाए पुढवीए'

कालमासे कालं कृत्वा 'तच्चाए पुढवीए' तृतीयस्यां पृथिव्याम् 'उक्कोसं' उत्कर्षतः 'सत्तसागरोवमट्ठिइएसु' सप्तसागरोपमस्थितिकेषु 'णेरइएसु' नैरयिकेषु 'णेरइत्ताए' नैरयिकतया 'उववण्णे' उत्पन्नः। 'से णं' स खलु 'ताओ' तस्याः=तृतीयपृथिव्याः, 'अणंतरं' अनन्तरं 'उव्वट्टित्ता' उद्वर्त्य=निःसृत्य 'इहेव' इहैव 'सालाडवीए' शालाटव्यां 'चोरपल्लीए' चोरपल्ल्यां 'विजयस्स चोर-सेणावइस्स' विजयस्य चोरसेनापतेः 'खंदसिरीए भारियाए' स्कन्दश्रीनाम्न्या भार्यायाः 'कुच्छिंसि' कुक्षौ 'पुत्तत्ताए' पुत्रतया 'उववण्णे' उत्पन्नः ॥ सू० ८ ॥

सत्तसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे' उत्कृष्ट सात सागर की स्थितिवाले नरक में नारकी की पर्याय से उत्पन्न हुआ 'से णं ताओ अणंतरं उव्वट्टित्ता' वहां की स्थिति पूर्ण भोग कर जब वह वहां से निकला तो 'इहेव सालाडवीए चोरपल्लीए विजयस्स चोरसेणावइस्स खंद-सिरीए भारियाए कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे' इसी शालाटवी नामकी चोरपल्ली में चोरों के सेनापति विजय की स्कंदश्री भार्या की कुक्षि में पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ ॥

भावार्थ—इस प्रकार निर्नय व्यापारी ने अपनी एक हजार वर्ष की आयु इन्हीं पापमय कर्मों के करने२ में ही व्यतीत कर दी। जब वह मरा तो कृत पाप कर्मों के उदय से तृतीय नरक का जहां सात सागर की उत्कृष्ट आयु है नारकी हुआ। वहां की स्थिति भोग यह वहां से भी निकला और शालाटवी नामकी चोरपल्ली में चोरों के सरदार विजय की भार्या स्कन्दश्री की कुक्षि (गर्भ) में पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ ॥ सू० ८ ॥

त्रीજી પૃથ્વીના 'उक्कोसं सत्तसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे' ઉત્કૃષ્ટ સાત સાગરની સ્થિતિવાળા નરકમા નારકી જીવની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો, 'से णं ताओ अणंतरं उव्वट्टित्ता' ત્યાની સ્થિતિ પૂરી ભોગવીને જ્યારે તે ત્યાથી નીકળ્યો પછી 'इहेव सालाडवीए चोरपल्लीए विजयस्स चोरसेणावइस्स खंद-सिरीए भारियाए कुच्छंसि पुत्तत्ताए उववण्णे' આ શાલાટવી નામની ચોરપ-લ્લીમા ચોર લોકોના સેનાપતિ વિજયની સ્કદશ્રી પત્નીના ઉદરમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થયો.

ભાવાર્થ—આ પ્રમાણે નિર્નય વેપારીએ પોતાનુ ૧૦૦૦ એક હજાર વર્ષનૂ આયુષ્ય તે પાપમય કર્મો કરવામાજ વીતાવ્યુ પછી તે જ્યારે મરણ પામ્યો ત્યારે કરેલા પાપ કર્મોના ઉદયથી તે ત્રીજું નરક કે જ્યાં સાત સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ આયુ છે ત્યા નારકીપણે ઉત્પન્ન થયો, ત્યાંની સ્થિતિ ભોગવીને ત્યાંથી પણ તે નીકળ્યો ને શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીમા ચોરોના સરદાર વિજયની ભાર્યા-સ્ત્રીના ગર્ભમા ત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થયો (સૂ૦ ૮)

॥ मूलम् ॥

तए णं तीसे खंदसिरीए भारियाए अण्णया कयाइं तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए–धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ ४ जाओ णं बहुहिं मित्तणाइ-णियगसयणसंबंधिपरियणमहिलाहिं अण्णाहि य चोरमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा ण्हाया० जाव पायच्छित्ता सव्वालंकारविभूसिया विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च५ आसाएमाणीओ ४ विहरंति। जिमियभुत्तुत्तरागयाओ, पुरिसणेवत्था, सण्णद्ध० जाव पहरणा भरिएहि य फलएहिं, णिक्किट्ठाहिं असिहिं, अंस-गएहिं तोणेहिं, सजीवेहि धणुहिं, समुक्खित्तेहिं सरेहिं, समु-ल्लासियाहि य दामाहिं, लंबियाहि य ओसारियाहिं उरुघंटाहिं, छिप्पतूरेणं वज्जमाणेणं २ महया २ उक्किट्ठ–जाव–समुद्दरवभूयं पिव करेमाणीओ सालाडवीए चोरपल्लीए सव्वओ समंता आलोए-माणीओ२ आहिंडमाणीओ२ दोहलं विणेंति। तं सेयं, जइ णं अहंपि बहुहिं मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणमहि-लाहिं अण्णाहि य जाव सालाडवीए चोरपल्लीए सव्वओ समंता आलोएमाणी२ आहिंडमाणी२ दोहलं विणिज्जामि–त्तिकट्टु तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि जाव झियाइ॥ सू० ९॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए ण' ततः खलु 'तीसे' तस्या 'खंदसिरीए

'तए णं तीसे०' इत्यादि।

'तए णं' गर्भ स्थित हो जाने के बाद 'तीसे खंदसिरीए भारियाए'

'तए णं तीसे०' ઇત્યાદિ

'तए णं ગર્ભ સ્થિત થયા પછી 'तीसे खंदसिरीए भारियाए' તે સ્કંદશ્રી શ્રીને

भारियाए' स्कन्दश्रियः भार्यायाः, 'अण्णया कयाइं तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' अन्यदा कदाचित् त्रिषु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु 'इमेयारूवे' अयमेतद्रूपः= वक्ष्यमाणस्वरूपः 'दोहले' दोहदः=गर्भप्रभावजनितोऽभिलाषः, 'पाउब्भूए' प्रादुर्भूतः=समुत्पन्नः-'धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ ४' धन्याः=प्रशंसनीयाः खलु ता अम्बाः, 'कृतपुण्याः खलु ता अम्बाः, कृतार्थाः खलु ता अम्बाः, कृतलक्षणाः खलु ता अम्बाः, तासामम्बानां सुलब्धं जन्मजीवितफलम्, कास्ता अम्बाः? इत्याकाङ्क्षायामाह-'जाओ णं' इत्यादि। 'जाओ णं बहुहिं मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणमहिलाहिं' याः खलु अम्बाः बहुभिर्मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनमहिलाभिः, 'अण्णाहि य चोरमहिलाहिं सद्धिं' अन्याभिश्च चोरमहिलाभिः सार्धं 'संपरिवुडा ण्हाया०' संपरिवृताः स्नाताः 'जाव पायच्छित्ता' यावत्-कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः, सव्वालंकार विभूसिया' सर्वालङ्कारविभूसिताः 'विउलं' विपुलम् 'असणं पाणं' अशनं पानं 'खा-

---

उस स्कंदश्री भार्या को 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय जब कि 'तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' गर्भ पूरे तीन मास का हो चुका था 'इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए' इस प्रकार दोहला उत्पन्न हुआ, 'धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ' वे माताएँ धन्य हैं, कृतपुण्य हैं, कृतार्थ हैं, कृत लक्षण हैं, एवं उन्हीं का जन्म और जीवन सफल है कि 'जाओ णं' जो निश्चय से 'बहुहिं मित्त-णाइ-णियग-सयण-संबंधि-परियणमहिलाहिं' अनेक मित्रों की, ज्ञाति की, निजजनों की, स्वजनों की, संबंधियों की एवं परिजनों की स्त्रियों के तथा 'अण्णाहि य चोरमहिलाहिं सद्धिं' अन्य चोरों की स्त्रियों के साथ२ 'संपरिवुडा' परिवृत होती हुई 'ण्हाया० जाव पायच्छित्ता सव्वालंकारविभूसिया' स्नानसे, कौतुक, मंगल, एवं प्रायश्चित्त से निवृत्त होकर, तथा समस्त वस्त्र एवं आभूषणों से सुसज्जित बन कर 'विउलं

'अण्णया कयाइं' કોઈ એક સમય જ્યારે કે 'तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' ગર્ભ પૂરા ત્રણ માસનો થઈ ગયો ત્યારે 'इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए' આ પ્રમાણે દોહલો ઉત્પન્ન થયો કે-'धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ' તે માતાઓ ધન્ય છે, પુણ્યવાન છે, કૃતાર્થ છે, કૃતલક્ષણ છે. અને તેનો જ જન્મ અને જીવન સફળ છે કે- 'जाओ णं' જેઓ નિશ્ચયથી बहुहिं मित्त-णाइ-णियग-सयण-संबंधि-परियण-महिलाहिं' અનેક મિત્રોની, જ્ઞાતિની, સ્વજનોની, નિજજનોની, સંબંધીઓની અને પરિજનોની સ્ત્રીઓ તથા 'अण्णाहि य चोरमहिलाहिं सद्धिं' અન્ય ચોરોની સ્ત્રીઓ સાથે સાથે 'संपरिवुडा' વીંટાઈને 'ण्हाया० जाव पायच्छित्ता सव्वालंकारविभूसिया' સ્નાનથી કૌતુક, મંગલ અને પ્રાયશ્ચિતથી નિવૃત્ત થઈને, તથા તમામ પ્રકારના વસ્ત્ર તથા આભૂષણથી સમ્પૂર્ણ તૈયાર થઈને 'विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च ५ आसाए

इमं साइमं' खाद्यं स्वाद्यं 'सुरं च' सुरां च ५ नानाविधां 'आसाएमाणीओ' आस्वादयन्त्यः=ईषत् स्वादयन्त्यः, अत्र 'विसाएमाणीओ' विस्वादयन्त्यः= विशेषेण स्वादयन्त्यः 'परिभाएमाणीओ' परिभाजयन्त्यः=विभागं कुर्वन्त्यः 'परिभुंजेमाणीओ' परिभुञ्जानाः, इति पदत्रयं संग्राह्यम्, 'विहरंति' विहरन्ति। 'जिमियभुत्तुत्तरागयाओ' जिमितभुक्तोत्तरागताः-जिमिताः-कृतभोजनाः, भुक्तोत्तरम्=भोजनानन्तरम् आगताःयोग्यं स्थानं प्राप्ताः, 'पुरिसणेवत्था' पुरुषनेपथ्याः=पुरुषवेषधारिण्यः, 'सण्णद्ध-जाव-पहरणा' सन्नद्ध-यावत्-प्रहरणा अत्र यावच्छब्दादेवं योजना बोध्या-'सण्णद्धवद्धवम्मियकवया, उप्पीलियसरासणपट्टिया, पिणद्धगेविज्जविमलवरचिंधपट्टा, गहियाउहप्पहरणा' इति। सन्नद्धबद्धवर्म्मितकवचाः-कवचं=तनुत्राणं, वर्म=लोहमयकुतूलिकादिरूपं संजातमस्मिन् इति वर्मितम्=सन्नद्धं शरीरे आरोपणाद्, बद्धं-गाढतरबन्धनेन बन्धनात्, कवचं याभिस्ताः सन्नद्धबद्धवर्मितकवचाः। 'उत्पीडितशरासनपट्टिकाः' उत्पीडिता= गुणसारणेन वक्रीकृता शरासनपट्टिका=धनुर्दण्डो याभिस्तास्तथा। 'पिनद्धग्रैवेयक-

---

असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च आसाएमाणीओ४ विहरंति' विपुल अशन पान खादिम एव स्वादिम इस तरह चारों प्रकार के आहार को तथा सब प्रकार की मदिरा को आस्वादती-ईषत्रूप से स्वाद लेती हैं, विस्वादती-विशेषरूप से स्वाद लेती हैं, परिभाजती-विभाग करती हैं और परिभोग करती हैं। इस प्रकार अपने समय को व्यतीत करती हैं 'जिमियभुत्तुत्तरागयाओ' तथा जो भोजन करने के बाद योग्य-स्थान पर आकर 'पुरिसणेवत्था सण्णद्ध-जाव-पहरणा' पुरुषवेष से सुसज्जित हो, लोहमयकुतूलिकावाले कवच को पहिन कर, डोरी के चढाने से वक्र हुए धनुष को तान कर. कण्ठाभरण पहिन कर एवं वीरांगनाओं के चिह्नस्वरूप पट्ट को बांध कर, बाण और तलवार आदि को लेकर

माणीओ४ विहरंति' પુષ્કળ અશન, પાન, ખાદિમ અને સ્વાદિમ, આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારના આહારને તમામ પ્રકારની મદિરા-દારૂની સાથે ખાઇ સ્વાદ લે છે, વિશેષ રૂપથી સ્વાદ લે છે તથા સૌને વહેંચીને પરિભોગ કરે છે એ પ્રમાણે પોતાનાં સમયને વ્યતીત કરે છે. 'जिमियभुत्तुत्तरागयाओ' તથા જે ભોજન કર્યા પછી યોગ્ય સ્થાન પર આવીને 'पुरिसणेवत्था सण्णद्धजाव-पहरणा' પુરુષવેષથી સુસજ્જિત થઇને, લોહમય કુતૂલિકાવાળા કવચને પહેરીને, દોરીને ચઢાવવાથી વક્ર થયેલા ધનુષને તાણીને, કંઠાભરણ પહેરીને અર્થાત્ વીરાંગનાઓના ચિહ્ન જેવો પટ્ટો બાંધીને બાણ અને તલવાર આદિ લઇને તથા 'भरिएहिं य' ભરિત હાથમાં લીધેલી

विमलवरचिह्नपट्टाः'-ग्रैवेयकं=ग्रीवाभूषणं, विमलवरश्चिह्नपट्टः=योधचिह्नपट्टश्चेति पद-द्वयस्य द्वन्द्वः ग्रैवेयकविमलवरचिह्नपट्टौ, तौ पिनद्धौ=बद्धौ याभिस्तास्तथा, 'गृहीतायुधप्रहरणाः' गृहीतानि आयुधानि=अस्त्राणि शरादीनि, प्रहरणानि=शस्त्राणि खड्गादीनि याभिस्तास्तथा 'भरिएहिं य' भरितैश्च=हस्ते धृतैः 'फल-एहिं' फलकैः 'ढाल' इतिप्रसिद्धैः 'णिकट्ठाहि' निष्कृष्टैः=कोशादाकृष्टैः 'असिहिं' असिभिः=खड्गैः, 'अंसगएहिं' अंशगतैः स्कन्धधृतैः 'तोणेहिं' तूणैः=शरधिभिः, 'भाता' इति भाषायाम्, 'सजीवेहिं' सजीवैः जीवा=धनुर्गुणः 'धनुषडोरी' इति भाषायाम्, तत्सहितानि सजीवानि तैस्तथा 'धणुहिं' धनुर्भिः 'समुक्खित्तेहिं' समुत्क्षिप्तैः=प्रक्षेपणार्थं धनुषि योजितैः, 'सरेहिं' शरैः, 'समुल्लालियाहि य' समुल्लालिताभिश्च, 'दामाहिं' दामभिः=पाशकविशेषैः, 'लंबियाहि य' लम्बिताभिः 'ओसारियाहिं' उत्सारिताभिः=चालिताभिः, 'उरुघंटाहिं' उरुघण्टाभिः जङ्घाऽवस्थितघण्टाभिः, 'छिप्पतूरेणं' क्षिप्रतूर्येण=शीघ्रवाद्यमानतूर्येण शीघ्रं शीघ्रं यद् वाद्यते तेनेत्यर्थः, 'वज्जमाणेणं२' वाद्यमानेन२, 'महया२' महता२ 'उक्किट्ठ-जाव समुद्दरवभूयं पिव' उत्कृष्ट-यावत् समुद्ररवभूतमिव, अत्र याव-

---

तथा 'भरिएहिं य' भरित-हाथ में ली हुई 'फलएहिं' ढालों से 'णिक्किट्ठाहिं असिहिं' म्यान से बाहर की गई तलवारों से 'अंसगएहिं तोणेहिं' कंधे पर लटकते हुए तूणीरों से 'सजीवेहिं धणुहिं' डोरीसहित धनुषों से समुक्खित्तेहिं सरेहिं' लक्ष्य वेधन करने के लिये धनुष पर आरोपित किये गये बाणों से 'समुल्लालियाहिं दामाहिं' समुल्लालित-ऊंची की गई पाशों-फाँसी देने की रस्सियों से 'लंबियाहि य ओसारियाहिं' लटकती हुई एव उत्सारित-ऊपर सरकाई गई 'ऊरुघंटाहिं' उरुघंटाओं-जंघा में अवस्थित घंटाओं से 'महया महया छिप्पतूरेणं वज्जमाणेणं२' बडे२ जल्दी२ बजने वाले बजाये गये बाजों से 'उक्किट्ठं जाव समुद्दरवभूयं पिव

'फलएहिं' ઢાલોથી 'णिक्किट्ठाहिं असिहिं' મ્યાનમાંથી બહાર કાઢેલી તલવારોથી, 'असंगएहिं तोणेहिं' ખભા ઉપર લટકતા બાણોના ભાતાઓથી 'सजीवेहिं धणुहिं' દોરીસહિત ધનુષોથી 'समुक्खित्तेहिं सरेहिं' લક્ષ્ય વેધન કરવા માટે ધનુષપર ચઢાવેલા બાણોથી 'समुल्लालियाहिं दामाहिं' સમુલ્લાલિત-ઉંચી કરેલી પાશો-ફાસી દેવાની દોરડિયોથી 'लवियाहिं उस्सारियाहिं' લટકતી રહેલી અને ઉપર સરકાએલી 'उरुघंटाहिं' ઉરૂઘંટાઓ-જાંઘમાં અવસ્થિત ઘંટાઓથી 'महया महया छिप्पतूरेणं वज्जमाणेणं २' મોટા મોટા અને જલદી જલદી વાગે તેવા વગાડેલા વાજાથી 'उक्किट्ठ-जाव-समुद्दरवभूयं पिव करेमाणीओ' આનંદની મહાધ્વનિથી

च्छन्देनैवं योजना–'उक्किट्ठसीहणायबोलकलकलरवेणं' इति। उत्कृष्टसिंहनाद-बोलकलकलरवेण=उत्कृष्टः–आनन्दमहाध्वनिः, सिंहनादः=प्रसिद्धः बोलश्च=वर्णव्यक्तिरहितो ध्वनिः, कलकलश्च=व्यक्तवचनः, स एव यो रवः=शब्दस्तेन, समुद्ररवभूतमिव=समुद्रशब्दं प्राप्तमिव गगनमण्डलं 'करेमाणीओ' कुर्वाणाः 'सालाडवीए चोरपल्लीए' शालाटव्यां चोरपल्ल्यां सर्वतः समन्तात् 'आलोएमाणीओ' आलोकमानाः२ 'आहिंडमाणीओ२' आहिण्डमानाः२=भ्रमन्त्यः२ 'दोहलं' दोहदं=गर्भप्रभावजनिताऽभिलाषं, 'विणेंति' विनयन्ति=पूरयन्ति 'तं' तत् 'सेयं' श्रेयः=श्रेयस्करं भवति 'जइ णं' यदि खलु 'अहंपि' अहमपि, 'बहुहिं' बहुभिः. 'मित्तणाइणियगसयणसंबंधिपरियणमहिलाहिं' मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनमहिलाभिः, 'अण्णाहि य' अन्याभिश्च=चोरमहिलाभिः सार्धं 'जाव' यावत् संपरिवृता, स्नाता यावत् कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ता सर्वालङ्कार-

---

करेमाणीओ' आनंद की महाध्वनि से, सिंहनादों से, वर्णों की अव्यक्त ध्वनि से, एवं कलकल-वर्णों के व्यक्त शब्दों से मानो समुद्र की गर्जना को प्राप्त न हुआ हो इस प्रकार गगनमंडल को गुञ्जित करती हुइ 'सालाडवीए चोरपल्लीए' शालाटवी नामकी चोरपल्ली में 'सव्वओ समंता' सब तरफ चारों ओर 'आलोएमाणीओ२' देखतीं२ 'आहिंडमाणीओ२' एवं घूमतीं२ 'दोहलं विणेंति' अपने दोहले की पूर्ति करती हैं। तं सेयं जइ णं अहंपि बहूहिं मित्तणाइ .. .. ..विणिज्जामि' मुझे भी यही बात श्रेयस्कर है कि–मैं भी इसी तरह अनेक मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन, संबंधी, एवं परिजनों की स्त्रियों एवं अन्य चोरस्त्रियों के साथ२ स्नान कर कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्त से निवट कर तथा समस्त अलङ्कारों से विभूषित होकर एवं विपुल अशनादि का भोजन

સિંહનાદોથી, વર્ણોના અવ્યક્ત–ન સમજાય એવા ધ્વનિથી, કલકલ–વર્ણોના વ્યક્ત–સમજાય એવા શબ્દોથી એટલે કે સમુદ્રની ગર્જના થતી ન હોય, એવી રીતે ગગન-મંડળને ગુંજિત કરતી 'सालाडवीए चोरपल्लीए' શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીમાં सव्वओ समंता' તમામ ઠેકાણે ચારેય તરફ 'आलोएमाणीओ' જોતી જોતી 'आहिंड-माणीओ' અને ફરતી ફરતી 'दोहलं विणेंति' પોતાના દોહલાની પૂર્તિ કરે છે 'तं सेयं जइ णं अहंपि बहूहिं मित्तणाइ०विणिज्जामि' મારા માટે પણ એ વાત હિતકર છે કે–હું પણ એ પ્રમાણે અનેક મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજજન, સ્વજન સંબંધી અને પરિજનોની સ્ત્રીઓ તથા અન્ય ચોરસ્ત્રીઓની સાથે સાથે સ્નાન કરી, કૌતુક મંગલ અને પ્રાયશ્ચિતથી નિવૃત્ત થઈને તથા તમામ અલંકારોથી શણગાર સજીને

विभूषिताः विपुलमशनादिकं भुक्त्वा पुरुषवेषेण तथैव 'सालाडवीए' शालाटव्यां 'चोरपल्लीए' चोरपल्ल्यां 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात 'आलोएमाणीओ२' आलोकमानाः२ 'आहिंडमाणीओ२' आहिण्डमानाः२ 'दोहल' दोहदं 'विणिज्जामि' विनयामि=पूरयामि 'त्तिकट्टु' इतिकृत्वा 'तंसि दोहलंसि' तस्मिन् दोहदे 'अविणिज्जमाणंसि' अविनीयमाने=अपूर्यमाणे सति 'जाव' यावद् 'झियाइ' ध्यायति=आर्तध्यानं करोति 'कथमयं मम दोहदः पूर्णः स्या'-दिति चिन्तयतीत्यर्थः ॥सू० ९॥

कर इसी शालाटवी नामकी चोरपल्ली में सब तरफ चारों ओर देखतीर घूमतीर अपने दोहले की पूर्ति करूँ। 'त्तिकट्टु' इस प्रकार विचार करने के अनन्तर जब 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' उसका यह दोहला पूर्ण नहीं हुआ तो 'जाव झियाइ' उसके चित्त में 'मेरा यह दोहला कैसे पूर्ण होगा' इस प्रकार का विचारात्मक आर्त्तध्यान उद्भूत हुआ ॥

भावार्थ—गर्भ जब ठीक तीन माह का हो चुका-तब स्कंदश्री को एक दोहला उत्पन्न हुआ, उस में इस ने विचारा कि वे माताएँ धन्य हैं जो अपने उद्भूत दोहले की पूर्ति से प्रसन्नवदन होती रहती हैं। स्त्रीपर्याय पाना उन्हीं नारियों का सफल है जो इस अवस्था में अपनी परिचित सहेलियों के साथ बैठ कर अनेक प्रकार का भोजन करती हैं, उनके साथ विविध प्रकार की मदिरा का सेवन करती हैं। खुद खाती हैं और दूसरों को भी खिलाती हैं। उन्हीं का जन्म कृतार्थ एवं पुण्यशाली है जो भोजन के बाद

અને પુષ્કલ અશનાદિનું ભોજન કરીને આ શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીમા તમામ ઠેકાણે ચારેય બાજુ જોતી-જોતી તથા ફરતી ફરતી મારા દોહલાની પૂર્તિ કરૂં ત્તિકટ્ટુ' આ પ્રકારનો વિચાર કર્યા પછી જ્યારે 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' તેનો એ દોહલો પૂર્ણ થયો નહિ ત્યારે તેના ચિત્તમા 'મારો આ દોહલો કેવી રીતે પૂર્ણ થશે' આ પ્રકારના વિચારનું આર્ત્તધ્યાન થયું

ભાવાર્થ—ગર્ભ જ્યારે બરાબર ત્રણ માસનો થઈ ગયો ત્યારે સ્કંદશ્રીને એક દોહલો ઉત્પન્ન થયો, તેમા તેણે વિચાર કર્યો કે તે માતાઓ ધન્ય છે કે-જે પોતાને ઉત્પન્ન થયેલા દોહલાની પૂર્તિ થવાથી પ્રસન્ન મુખથી રહે છે સ્ત્રીપર્યાય પ્રાપ્ત થવો તે સ્ત્રીઓનો સફળ છે કે જે એ અવસ્થામા પોતાની પરિચિત સખી સાહેલીઓની સાથે બેસીને અનેક પ્રકારના ભોજન કરે છે, તેઓની સાથે વિવિધ પ્રકારની મદિરા-દારૂનું સેવન કરે છે પોતે ખાય છે અને બીજાઓને પણ ખાવા આપે છે, તેનોજ જન્મ કૃતાર્થ છે અને પુણ્યશાલી છે કે-

॥ मूलम् ॥

तए णं से विजए चोरसेणावई खंदसिरिं भारियं ओहय—जाव पासइ, पासित्ता एवं वयासी—किण्णं तुमं देवाणुप्पिया ! ओहय—जाव झियासि, तए णं सा खंदसिरी भारिया विजयं चोर-सेणावइं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम तिण्हं मासाणं जाव झियामि।

तए णं से विजए चोरसेणावई खंदसिरीए भारियाए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म खंदसिरिं भारियं एवं वयासी—अहासुहं देवाणुप्पिए, एयमट्ठं पडिसुणेइ। तयाणंतरं सा खंद-सिरी भारिया विजएणं चोरसेणावइणा अब्भणुण्णाया समाणी

अनेक प्रकार के पुरुषवेषों से सुसज्जित बन, कवच आदि धारण करती हैं और वीरांगनाओं जैसी होकर एक हाथ में ढाल और दूसरे हाथ में चमचमाती हुई तलवार को ले कर घर से बाहर निकलती हैं, एवं इस शालाटवी में चारों ओर देखतीं एवं घूमती हुई भ्रमण करती हैं। ताने गये धनुषों की टंकारों से, बजाये गये बाजों की गडगडाहट से, सिंहनादादिक शब्दों से और जंघाओं में बांध कर लटकाई गई घंटिओं के निनादों से समुद्र की गर्जना की तरह आकाशमार्ग को गुञ्जित करती हैं। मैं भी इसी प्रकार से चाहती हूँ। परन्तु उसका यह विचार सफल नहीं हो सका अतः उसके हृदय में बडी भारी चिन्ता बढ गई ॥ सू० ९ ॥

જે ભોજન કર્યા પછી, અનેક પ્રકારના પુરુષવેષોથી સુસજ્જિત થઇને કવચ અને હથિઆર ધારણ કરે છે, અને વીરાંગનાઓ જેવી થઇને એક હાથમાં ઢાલ અને બીજા હાથમા ચમકતી તલવારને પકડીને ઘેરથી બહાર નીકળે છે અને તે શાલા-ટવીમાં ચારેય તરફ જોતી અને ફરતી ફરે છે તાણેલાં ધનુષોના ટંકારથી, વાગતાં વાજાંઓના ગડગડાટથી, સિંહનાદ જેવા શબ્દોથી અને બે જાંઘોમાં બાંધેલી અને લટકતી ઘંટડીઓના અવાજોથી સમુદ્રની ગર્જના પ્રમાણે આકાશ માર્ગને ક્ષુભિત-ગુંજિત કરે છે હું પણ એ પ્રમાણે ઈચ્છા રાખું છું પરન્તુ તેનો એ વિચાર સફળ થઈ શકયો નહિ તેથી તેના હૃદયમાં ભારે ચિન્તા વધવા લાગી (સૂ૦ ૯)

हट्ठतुट्ठ० बहुहिं मित्त–जाव अण्णाहि य बहुहिं चोरमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा ण्हाया जाव विभूसिया विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च५ आसाएमाणी४ विहरइ। जिमियभुत्तुत्तरागया पुरिसणेवत्था सण्णद्धबद्ध–जाव आहिंडमाणी दोहलं विणेइ। तए णं सा खंदसिरी भारिया संपण्णदोहला संमाणियदोहला विणीयदोहला, वोच्छिण्णदोहला संपुण्णदोहला तं गब्भं सुहं–सुहेणं परिवहइ ॥ सू० १० ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से विजए चोरसेणावई खंदसिरिं भारियं' ततः खलु स विजयश्चोरसेनापतिः स्कन्दश्रियं भार्याम् 'ओहय–जाव पासइ' अपहत०–यावत् पश्यति। अपहतमनःसंकल्पाम् आर्तध्यानं कुर्वतीं पश्यति, 'पासित्ता एवं वयासी' दृष्ट्वा ताम् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–किण्णं तुमं देवाणुप्पिया ओहय जाव झियासि' किं=कुतः खलु त्वं हे देवानुप्रिये! अपहतमनःसंकल्पा यावद् ध्यायसि। 'तए णं सा खंदसिरी भारिया विजयं चोर-

---

'तए ण से विजए०' इत्यादि।

'तए णं' कुछ समय के बाद 'से विजए चोरसेणावई' उस विजय चोरसेनापति ने 'खंदसिरिं भारियं' अपनी स्कंदश्री भार्या को 'ओहय जाव पासइ' आर्त्तध्यान करती हुई देखा–चिन्ता में तन्मय देखा। 'पासित्ता एवं वयासी' देखकर वह उससे इस प्रकार बोला– 'किण्णं तुमं देवाणुप्पिया! ओहय जाव झियासि' हे देवानुप्रिये! तुम किस कारण से चिन्ता में तन्मय बनी हुई विचारों में मग्न हो। 'तए णं सा खंदसिरी भारिया विजयं चोरसेणावइं एवं वयासी' पति के इस प्रकार वचन सुनने

'तए णं से विजए०' ઇત્યાદિ.

'तए णं' કેટલાક સમય પછી 'से विजए चोरसेणावई' તે વિજય ચોર સેનાપતિએ 'खंदसिरिं भारियं' પોતાની સ્કંદશ્રી સ્ત્રીને 'ओहय जाव पासइ' આર્ત્તધ્યાન કરતી ચિન્તાતુર સ્થિતિમાં પડેલી જોઈ 'पासित्ता एवं वयासी' જોઈને તે સ્ત્રીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો, 'किण्ण तुमं देवाणुप्पिया! ओहय जाव झियासि' હે દેવાનુપ્રિયે! તું શા કારણથી ચિન્તાતુર થઈને વિચારોમાં મગ્ન થઈ ગઈ છો. 'तए णं सा खंदसिरी भारिया विजयं चोरसेणावइं एवं वयासी'

सेणावइं एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया ! ममं तिण्हं मासाण' ततः खलु सा स्कन्दश्रीर्भार्या विजयं चोरसेनापतिमेवमवादीत्–एवं खलु हे देवानुप्रिय ! मम त्रिषु मासेषु, 'जाव झियामि' यावद् ध्यायामि=अत्र यावच्छब्देनैवं योजनाऽवगन्तव्या–बहुप्रतिपूर्णेषु एवं दोहदः प्रादुर्भूतः–बहुभिर्मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनमहिलाभिः, अन्याभिश्च चोरमहिलाभिः सार्धं संपरिवृता स्नाता यावत् सर्वालङ्कारविभूषिता विपुलमशनादिकं सुरां च ५ आस्वादयन्ती विस्वादयन्ती परिभाजयन्ती परिभुञ्जाना विहरामि, तदनन्तरं पुरुषवेषं धृत्वा गृहीतायुधप्रहरणा यावत् शालाटव्यां चोरपल्ल्यां सर्वतः समन्तात् आलोकमाना २, आहिण्डमाना २ दोहदं विनयामि, इतिकृत्वा=इति मनसि निधाय, तस्मिन् दोहदे अपूर्यमाणे सति यावद् ध्यायामि, इति ।

के पश्चात् इस स्कंदश्री भार्याने विजय चोरसेनापति से इस प्रकार कहा–'एवं खलु देवाणुप्पिया ममं तिण्हं मासाणं जाव झियामि' हे नाथ ! मेरे गर्भ के अब ठीक तीन माह पूर्ण हो चुके हैं । मुझे इस समय ऐसा दोहला उत्पन्न हुआ है कि–मैं अनेक मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन, संबंधी और परिजनों की महिलाओं एवं अन्य चोरों की महिलाओं के साथ घिरी हुई नहा धोकर और समस्त अलंकारों से विभूषित बन विपुल अशनादिक सामग्री एवं विविध प्रकार की मदिरा को आस्वादती विशेषरूप से स्वादती उनका परिभोग करती एवं दूसरोंको बांटती हुई विचरूं, फिर पुरुष के वेष से सज्जित होकर आयुध एवं प्रहरण लेकर इस शालाटवी में चारों ओर देखती हुई घूमूं भ्रमण करूं एवं अपने दोहद की पूर्ति करूं, परन्तु हे नाथ ! इस दोहद की अभीतक भी पूर्ति नहीं हो रही है, अतः पूर्ति के लिये चिन्तित हूं ।

પોતાના પતિના આ પ્રકારના વચન સાભળીને પછી તે સ્કદશ્રી સ્ત્રીએ વિજય ચોરસેનાપતિને આ પ્રમાણે કહ્યું–'एवं खलु देवाणुप्पिया ! ममं तिण्हं मासाणं जाव झियामि' હે નાથ ! મારા ગર્ભને બરાબર હાલમા ત્રણ માસ પૂરા થઈ ગયા છે આ વખતે મને એવો દોહલો ઉત્પન્ન થયો છે કે હું અનેક મિત્ર જ્ઞાતિ નિજક, સ્વજન સબધી અને પરિજનોની સ્ત્રીઓ અને બીજા ચોરોની સ્ત્રીઓની સાથે વીંટાઇ સ્નાન કરીને પછી તમામ અલંકારો-ઘરેણા–થી શોભાયમાન થઇ પુષ્કલ અશનાદિક સામગ્રી અને વિવિધ પ્રકારની મદિરા–દારૂ–નો સ્વાદ લેતી વિશેષ સ્વાદ લેતી તેનો પરિભોગ કરતી તથા બીજાને પણ દેતી વિચરૂં, પછી પુરુષના વેષમાં તૈયાર થઇને આયુધ અને પ્રહરણ લઇને આ શાલાટવીમાં ચારે તરફ જોતી જોતી ફરૂં અને મારા દોહદની પૂર્તિ કરૂં પરન્તુ હે નાથ ! આ મારા દોહદની આજ સુધી

'तए णं से विजए चोरसेणावई' ततः खलु स विजयश्चोरसेनापतिः 'खंदसिरीए भारियाए अंतिए' स्कन्दश्रियः भार्यायाः अन्तिके 'एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म खंदसिरिं भारियं एवं वयासी'-एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य स्कन्दश्रियं भार्याम् एवमवादीत्-'अहासुहं' यथासुखं कुरु 'देवाणुप्पिए' हे देवानुप्रिये!, इत्युक्त्वा 'एयमट्ठं' एतमर्थं स 'पडिसुणेइ' प्रतिशृणोति=स्वीकरोति। 'तयाणंतरं' तदनन्तरं 'सा खंदसिरी भारिया विजएणं चोरसेणावइणा अब्भणुण्णाया समाणी' सा स्कन्दश्रीभार्या विजयेन चोरसेनापतिनाऽभ्यनुज्ञाता सती 'हट्टतुट्ठ० बहुहि मित्तजाव अण्णाहिं बहुहिं चोरमहिलाहिं सद्धिं हृष्टतुष्टहृदया बहुभिः मित्र-यावत्-परिजनमहिलाभिः अन्याभिश्च बहुभिश्चोरमहिलाभिः सार्धं 'संपरिवुडा ण्हाया जाव विभूसिया' परिवृता स्नाता यावत् सर्वालङ्कारविभूषिता 'विउलं

'तए णं से विजए चोरसेणावई खंदसिरीए भारियाए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म' इस प्रकार विजय चोरसेनापति ने अपनी भार्या स्कंदश्री के मुख से इस अभिप्राय को सुनकर और उसका अच्छी-तरह विचार कर 'खंदसिरिं भारियं एवं वयासी' अपनी भार्या स्कंदश्री से इस प्रकार कहा कि-'अहासुहं देवाणुप्पिए' हे देवानुप्रिये! तुझे जिस मे सुख मिले वैसा करो 'एयमट्ठं पडिसुणेइ' इस प्रकार कहकर उसने उसके अभिप्राय को स्वीकृत कर लिया। 'तयाणंतरं सा खंदसिरी भारिया' इस के बाद उस स्कंदश्री भार्या ने 'विजएणं चोरसेणावइणा एवमब्भणुण्णाया समाणी' जब कि उसको अपने पति विजय चोरसेनापति की आज्ञा मिल चुकी तब 'हट्टतुट्ठ० बहुहिं मित्त-जाव अण्णाहिं बहुहिं चोरमहिलाहिं सद्धिं' हृष्ट तुष्ट हृदय होकर अनेक मित्रादिकों एवं चोरों की महिलाओं के साथ 'संपरिवुडा ण्हाया जाव विभूसिया' घिरकर नहा

પૂર્તિ થઈ શકી નથી તેની પૂર્તિ માટે હું ચિન્તાતુર છું 'तए णं से विजए चोरसेणावई खंदसिरीए भारियाए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म' આ પ્રમાણે વિજય ચોરસેનાપતિએ પોતાની સ્ત્રી સ્કંદશ્રીના મુખથી આ અભિપ્રાય સાંભળીને અને તે વિષે સારી રીતે વિચાર કરીને 'खंदसिरिं भारियं एवं वयासी' પોતાની સ્કંદશ્રી સ્ત્રીને આ પ્રમાણે કહ્યું કેઃ-'अहासुहं देवाणुप्पिए' હે દેવાનુપ્રિયે! તને જેમાં સુખ મળે તે પ્રમાણે કરો 'एयमट्ठं पडिसुणेइ' આ પ્રમાણે કહીને તેણે તેના અભિપ્રાયને સ્વીકારી લીધો. 'तयाणंतरं सा खंदसिरी भारिया' તે પછી એ સ્કંદશ્રી સ્ત્રીએ 'विजएणं चोरसेणावइणा एवमब्भणुण्णाया समाणी' જ્યારે પોતાના પતિ વિજય ચોરસેનાપતિની આજ્ઞા મળી ગઈ ત્યારે 'हट्ठतुट्ठ० बहुहिं मित्त-जाव अण्णाहिं बहुहिं चोरमहिलाहिं सद्धिं' હૃષ્ટ-તુષ્ટ હૃદય બનીને

असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च५ आसाएमाणी४ विहरइ' विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं सुरां च ५ आस्वादयन्ती ४ विहरति, 'जिमियभुत्तुत्तरागया' जिमितभुक्तोत्तरागता 'पुरिसणेवत्था' पुरुषनेपथ्या 'सन्नद्धबद्ध-जाव' सन्नद्धबद्ध-वर्मितकवचा गृहीतायुधप्रहरणा, 'जाव आहिंडमाणी' यावत्-आहिण्डमाना, अत्र यावच्छब्देन-शालाटव्यां चोरपल्ल्यां सर्वतः समन्तात् आलोकमाना २' इति संग्राह्यम् । आहिण्डमाना२-भ्रमन्ती २ 'दोहलं विणेइ' दोहदं विनयति-पूरयतीत्यर्थः । ततः खलु सा स्कन्दश्रीभार्या 'संपण्णदोहला' सम्पन्नदोहदा=संप्राप्तदोहदा, 'संमाणियदोहला' संमानितदोहदा-संमानितः=आदृतः दोहदः=अभिलषितं यस्या सा तथा 'विणीयदोहला' विनीतदोहदा, पूर्णतया संपादनात्, 'वोच्छिणदोहला' व्युच्छिन्नदोहदा=इष्टवस्तुप्राप्त्याऽभिलाषाऽभावात्, 'संपुण्ण-दोहला' संपूर्णदोहदा=अभिलाषस्य सर्वथाऽभावात् तं गर्भं 'सुहंसुहेणं' सुखसुखेन=दोहदपूरणाद् अतिसुखेन 'परिवहइ' परिवहति=धारयति ॥ सू० १० ॥

धोकर और सर्वालंकारों से विभूषित बन 'विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं' विपुल अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य सामग्री का एवं 'सुरं च५' विचित्र प्रकार की मदिरा का 'आसाएमाणी४ विहरइ' खूब आस्वाद लिया, विस्वाद लिया, परिभोग किया तथा दूसरों को भी अशनादि दिया, और जीमने के बाद अपने स्थान पर आकर पुरुषवेष से सज्जित होकर, कवचादि धारणकर और आयुध एवं प्रहरणों को लेकर चोरपल्ली में चारों ओर निरीक्षण करती हुई घूमने लगी । 'तए णं सा खंदसिरी भारिया संपण्णदोहला संमाणियदोहला विणीयदोहला वोच्छिण्णदोहला संपुण्ण दोहला तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ' इस प्रकार उस स्कंदश्री भार्या ने कि जिसका दोहद अच्छी तरह पूर्ण हुआ. पतिने जिसके दोहद को

અનેક મિત્રાદિક અને બીજા ચોરોની સ્ત્રીઓની વચમા 'संपरिवुडा ण्हाया जाव विभूसिया' ઘેરાઇ રહીને નાહી-ધોઇ અને સર્વ પ્રકારના અલંકારોથી શણગાર સજીને, 'विउलं असणं पाणं खाइमं साइमं सुरं च ५' પુષ્કલ અશન-પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય પદાર્થોનો તેમજ વિવિધ પ્રકારની મદિરા-દારૂ-નો 'आसाएमाणी४ विहरइ' ખૂબ સ્વાદ લીધો, વિસ્વાદ લીધો, પરિભોગ કર્યો તથા બીજાને પણ અશનાદિ આપ્યાં, પછી, પોતાના સ્થાન પર આવીને પુરુષના વેષથી તૈયાર થઇને કવચાદિક ધારણ કરીને તથા આયુધ પ્રહરણોને લઇ ચોરપલ્લીમા ચારે બાજુએ જોતી જોતી ફરવા લાગી 'तए णं सा खंदसिरी भारिया संपण्णदोहला संमाणियदोहला विणीयदोहला वोच्छिण्णदोहला संपुण्णदोहला तं गब्भं सुहसुहेण परिवहइ' આ પ્રમાણે તે સ્કંદશ્રી સ્ત્રીનો દોહદ સારી રીતે પૂર્ણ થયો પોતાના પતિએ તેના દોહદને આદરભાવની

आदर की दृष्टि से देखा, तथा हर तरह से जिसकी पूर्ति करने में कोई त्रुटि नहीं की गई, एवं इष्ट वस्तु की प्राप्तिसे जिसकी प्रत्येक अभिलाषाएँ शान्त हो गईं और जिसे फिर आगे कोई अभिलाषा भी उद्भूत नहीं हुई सुखपूर्वक गर्भ को वहने लगी ॥

भावार्थ—एक समय की बात है कि जब स्कंदश्री अपने विचारों की धारा में मग्न बैठी हुई थी तब सहसा विजयने उसे देख लिया। पास जाकर विजयने उससे पूछा–हे देवानुप्रिये! तुम मुझे चिन्तामग्न क्यों दृष्टिपथ में आरही हो। पति के वचनों को सुनकर स्कंदश्री ने कहा–हे नाथ! यह तो आपको ज्ञात ही है कि–मेरा यह गर्भका तीसरा महिना समाप्त हो चुका है। मुझे इस समय इस प्रकार का दोहद–मनोरथ उत्पन्न हुआ है कि–"मै मित्र, ज्ञाति आदि परिजनोकी महिलाओं के साथ एवं अन्य चोरमहिलाओं के साथ२ परिवृत होकर समस्त अलंकारों को पहिन कर अनेक प्रकार की भोजनसामग्री का एवं विविध जाति की मदिराका सेवन करूँ। फिर पुरुषवेष को पहिन कर विविध अस्त्र शस्त्रों को लेकर इस शालाटवी में चारों ओर घूमूँ"। अपनी पत्नी के इस दोहले को सुनकर विजयने उससे कहा–हे देवानुप्रिये! जैसा तुम्हें रुचे वैसा

દૃષ્ટિથી જોયું તથા દરેક પ્રકારે તેની પૂર્તિ કરવામા કોઇ પ્રકારે ખામી નહિ રાખી. અર્થાત્ ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવાથી તેની પ્રત્યેક અભિલાષાઓ શાન્ત થઇ ગઇ અને તેને ફરીથી આગળ ઉપર પણ કોઇ અભિલાષા ઉત્પન્ન થઇ નહિ અને સુખપૂર્વક ગર્ભને વહન કરવા લાગી.

ભાવાર્થ—એક સમયની વાત છે કે જ્યારે સ્કંદશ્રી પોતાના વિચારોની ધારામા મગ્ન થઇને બેઠી હતી, ત્યારે એકદમ વિજયે તે સ્કંદશ્રીને જોઇ લીધી પછી તેની પાસે જઇને વિજયે તેને પૂછ્યુ કે હે દેવાનુપ્રિયે! તમે આજે ચિંતામા ડૂબી ગયા હોય તેવા મને કેમ દેખાઓ છો? કહો શું હકીકત છે? પતિના વચનો સાંભળીને સ્કંદશ્રીએ કહ્યું કે–હે નાથ! એ તો આપ જાણો છો કે–મારા આ ગર્ભનો ત્રીજો માસ પૂરો થઇ ગયો છે, મને આ સમયે એક પ્રકારનો દોહદ–મનોરથ ઉત્પન્ન થયો છે કે–'હું મિત્ર, જ્ઞાતિ, આદિ પરિજનોની પત્ની–સ્ત્રી–ઓની સાથે તથા અન્ય ચોરમહિલાઓની સાથે વચમા બેસીને તમામ પ્રકારના અલંકારો પહેરીને અનેક પ્રકારની ભોજનસામગ્રી તથા વિવિધ પ્રકારની મદિરા–દારૂ–નું સેવન કરૂં, અને પછી પુરુષનો વેષ પહેરીને વિવિધ અસ્ત્ર–શસ્ત્ર લઇ કરીને આ શાલાટવીમાં ચારેય બાજુ ફરૂં, પોતાની પત્નીના આ પ્રકારના દોહલા–મનોરથને સાંભળીને વિજયે તેને કહ્યુ હે–દેવાનુ-

॥ मूलम् ॥

तए णं सा खंदसिरी चोरसेणावइणी णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारयं पयाया। तए णं से विजयचोरसेणावई तस्स दारगस्स इड्ढिसक्कारसमुदएणं दसरत्तट्ठिइवडियं करेइ। तए णं से विजयचोरसेणावई तस्स दारगस्स अईए एक्कारसमे दिवसे संपत्ते बारसाहे विउलं असणं ४ उवक्खडावेइ, उवक्खडावित्ता मित्तणाइ० आमंतेइ, आमंतित्ता जाव तस्सेव मित्तणाइ० पुरओ एवं वयासी–जम्हा णं अम्हं इमंसि दारगंसि गब्भगयंसि समाणंसि इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए, से य, अभग्गे तम्हा णं होउ अम्हं दारए अभग्गसेणे णामेणं ॥ सू० ११ ॥

टीका ।

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं सा खंदसिरी' ततः खलु सा स्कन्दश्रीः 'चोरसेणावइणी' चोरसेनापत्नी, 'णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' नवानां मासानां बहुप्रतिपूर्णानाम्, अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी–नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु=

ही करो। इस प्रकार पतिद्वारा अपने दोहले की पूर्ति करने के लिये अनुमोदित हुई। उस स्कंदश्री ने उत्पन्न हुई इच्छानुसार अपने दोहले की पूर्ति होनेसे गर्भ भी उसका आनंद के साथ बढने लगा। (सू०१०)

'तए णं सा खंदसिरी' इत्यादि।

'तए णं' जब गर्भ अच्छी तरह से बढ चुका तब 'सा खंदसिरी चोरसेणावइणी' उस चोरसेनापति की पत्नी स्कन्दश्रीने णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' नौ महिनों के ठीक साढे सात दिन अधिक

પ્રિયે! જેવી રીતે તમને રૂચે તે પ્રમાણે કરો આ પ્રમાણે પતિદ્વારા પોતાના દોહલાની પૂર્તિ કરવા માટે અનુમોદન મળ્યુ ત્યારે તે સ્કંદશ્રીએ પોતાને જે પ્રમાણે ઇચ્છા થઇ હતી તે પ્રમાણે દોહલાની પૂર્તિ કરી, દોહલાની પૂર્તિ થવાથી ગર્ભ પણ તેનો આનંદથી વધવા લાગ્યો. (સૂ૦ ૧૦)

'तए णं सा खंदसिरी' ઇત્યાદિ

तए णं' જ્યારે ગર્ભ સારી રીતે વધીને પૂરા દિવસો ગયા ત્યારે 'सा खंडसिरी चोरसेणावइणी' તે ચોરસેનાપતિની પત્ની સ્કંદશ્રીએ 'णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' નવ માસ અને બરાબર સાડાસાત દિવસ વધારે પૂરા

साधिकं पूर्णेषु सार्धसप्तदिवसाधिकेषु सत्सु इत्यर्थः। 'दारयं पयाया' दारकं प्रजाता=प्रजनितवती। 'तए णं से विजय चोरसेणावई तस्स दारगस्स' ततः खलु स विजयचौरसेनापतिस्तस्य दारकस्य 'इड्ढिसक्कारसमुदएणं' ऋद्धिसत्कारसमुदयेन–ऋद्ध्या=वस्त्रसुवर्णादिना सत्कारः=संमानं, तस्य समुदयः=समूहस्तेन 'दसरत्तट्ठिइवडियं' दशरात्रस्थितिपतितं=दशरात्रं यावत् स्थितिपतितं–स्थितिः=मर्यादा–कुलरीतिस्तत्र पतितं=समागतं–कुलपरम्परागतमर्यादाऽनुगतपुत्रजन्मोत्सवमित्यर्थः, 'करेइ' करोति। 'तए णं से विजयचोरसेणावई' ततः खलु स विजयचोरसेनापतिः 'तस्स दारगस्स अइए एक्कारसमे दिवसे' तस्य दारकस्यातीते एकादशे दिवसे 'संपत्ते बारसाहे' संप्राप्ते द्वादशे दिवसे, 'विउलं असणं४' विपुलम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं 'उवक्खडावेइ' उपस्कारयति=पाचयति. उपस्कारयित्वा 'मित्तणाइ०' मित्र–ज्ञाति–निजक–स्वजन–सम्बन्धि–परिजनम् 'आमं-

---

पूर्ण होते ही 'दारयं पयाया' पुत्र को जन्म दिया। 'तए णं से चोरसेणावई' अनन्तर विजय चोरसेनापतिने 'तस्स दारगस्स' उस दारक का 'इड्ढिसक्कारसमुदएणं' अपनी ऋद्धि–वस्त्र सुवर्णद्वारा संमानपूर्वक 'दसरत्तट्ठिइवडियं करेइ' दस रात्रि तक कुलरीत के अनुसार जन्मोत्सव मनाया। 'तए णं से विजयचोरसेणावई तस्स दारगस्स' पश्चात् उस विजय चोरसेनापतिने उस दारक की उत्पत्ति के जब 'अइए एक्कारसमे दिवसे' ११ ग्यारह दिन समाप्त हो चुके, तब 'संपत्ते बारसाहे' बारहवां दिवस लगते ही विउलं असणं ४ उवक्खडावेइ' विपुल अशनादिक सामग्री रंधवाई। 'उवक्खडावित्ता मित्तणाइ० आमंतेइ' रंधवाकर फिर उसने अपने मित्र, ज्ञाति, परिजनों को आमंत्रित किया।

थया. त्यारे 'दारयं पयाया' पुत्रने जन्म आप्यो. 'तए णं से विजयचोरसेणावई' पुत्रजन्म थया पछी विजय चोरसेनापतिए 'तस्स दारगस्स' ते दारक–बाळकनो 'इड्ढिसक्कारसमुदएणं' पोतानी ऋद्धि–वस्त्र सुवर्णद्वारा सन्मानपूर्वक 'दसरत्तट्ठिइवडिय करेइ' दस रात्रि सुधी कुलरीति प्रमाणे जन्मोत्सव उजव्यो. 'तए णं से विजयचोरसेणावई तस्स दारगस्स' पछी ते विजय चोरसेनापतिए ते बाळकना जन्मनो ज्यारे 'अइए एक्कारसमे दिवसे' अगियारमो दिवस पूरो थई गयो त्यारे 'संपत्ते वारसाहे' १२ बारमो दिवस प्रारंभ थताज 'विउलं असणं४ उवक्खडावेइ' पुष्कल अशनादिक सामग्रीनी रसोई करावी 'उवक्खडावित्ता मित्तणाइ० आमंतेइ' रसोई करावीने पछी तेणे पोताना मित्र, ज्ञाति, परिजनोने (पोतानी संबंधमां रहेनाराने) आमंत्रण आप्युं, 'आमंतित्ता जाव तस्सेव

तेइ' आमन्त्रयति, 'आमंत्तित्ता जाव तस्सेव मित्तणाइ० पुरओ' आमन्त्रयित्वा यावत् तस्यैव मित्रज्ञातिप्रभृतेः पुरतः=अग्रे 'एवं वयासी' एवमवादीत्—'जम्हा णं' यस्मात् खलु 'अम्हं' अस्माकम्. 'इमंसि दारगंसि गब्भगयंसि समाणंसि' अस्मिन् दारके गर्भगते सति, 'इमेयारूवे दोहले' अयमेतद्रूपो दोहदः 'पाउब्भूए' प्रादुर्भूतः, 'से य अभग्गे' स चाभग्नः 'तम्हा णं' तस्मात् खलु 'होउ' भवतु 'अम्हं दारए' अस्माकं दारकः 'अभग्गसेणे णामेणं' अभग्नसेनो नाम्ना ॥सू० ११॥

'आमंतित्ता जाव तस्सेव मित्तणाइ० पुरओ एवं वयासी' आमंत्रित करने के पश्चात् जब वे सब के सब एकत्रित हो चुके, तब उन सब के समक्ष उसने इस प्रकार कहा—'जम्हा णं अम्हं इमंसि दारगंसि गब्भगयंसि समाणंसि इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए से य अभग्गे तम्हा णं होउ अम्हं दारए अभग्गसेणे णामेणं' जब यह हमारा बालक अपनी माता के गर्भ में आया था तब इसकी माता को इस२ प्रकार का दोहद अभग्न हुवा इसलिये इसका नाम 'अभग्नसेन' रहे।

भावार्थ—कुछ अधिक दिन सहित नौ माह व्यतीत होने पर स्कंदश्री के पुत्र हुआ। विजय ने इस के जन्म का बडे ही ठाट-बाट के साथ उत्सव मनाया। ग्यारह दिन निकलने के बाद बारहवें दिन सर्व प्रकार का भोजन तैयार किया गया और मित्र ज्ञाति आदि परिजनों को आमंत्रित कर जिमाया गया। जीम कर जब सब एक जगह बैठ गये–तब विजय ने उनके समक्ष इस बालक का नाम दोहले के अनुसार अभग्नसेन रखा ॥ सू० ११ ॥

मित्तणाइ० पुरओ एवं वयासी' આમંત્રણ આપ્યા પછી જ્યારે તે તમામ એકઠા થયાં ત્યારે તે સૌના સમક્ષમાં તેણે આ પ્રમાણે કહ્યું– 'जम्हा णं अम्हं इमंसि दारगंसि गब्भगयंसि समाणंसि इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए सेय अभग्गे तम्हा णं होउ अम्ह दारए अभग्गसेणे णामेण' આ અમારો બાળક પોતાની માતાના ગર્ભમાં આવ્યો હતો, ત્યારે તેની માતાને અમુક અમુક પ્રકારના દોહલા–મનોરથ અભગ્ન થયા તે માટે આ બાળકનું નામ અભગ્નસેન રહે હોય.

ભાવાર્થ—થોડા વધારે દિવસ નવ માસ પૂરા થતાં સ્કંદશ્રીને પુત્ર ઉત્પન્ન થયો, વિજયે તેના જન્મનો મોટા ઠાઠ-માઠથી ઉત્સવ ઉજવ્યો, અગિયાર દિવસ પૂરા થઈને બારમા દિવસે અનેક પ્રકારનાં ભોજન તૈયાર કરાવ્યાં, અને મિત્ર જ્ઞાતિ આદિ પરિજનો સૌને આમંત્રણ આપ્યુ ને જમાડયા, જમી રહ્યા પછી સૌ એક સ્થળે જ્યારે બેઠા હતા ત્યારે વિજયે તેઓના સમક્ષ આ બાળકનું નામ દોહલા પ્રમાણે અભગ્નસેન રાખ્યું (સૂ૦ ૧૧)

॥ मूलम् ॥

तए णं से अभग्गसेणे कुमारे पंचधाई जाव परिवड्ढइ । तए णं से अभग्गसेणे णामं कुमारे उम्मुक्कबालभावे यावि होत्था । अट्ठ दारियाओ जाव अट्ठओ दाओ, उप्पिपासाय० भुंजमाणे विहरइ । तए णं से विजए चोरसेणावई अण्णया कयाइं कालधम्मुणा संजुत्ते । तए णं से अभग्गसेणे कुमारे पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं संपरिवुडे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे विजयस्स चोरसेणावइस्स महया इड्ढिसक्कारसमुदएणं णीहरणं करेइ, करित्ता बहूइं लोइयाइं मयकिच्चाइं करेइ, करित्ता कालेणं अप्पसोए जाए यावि होत्था । तए णं ते पंच चोरसयाइं अन्नया कयाइ अभग्गसेणं कुमारं सालाडवीए चोरपल्लीए महया२ इड्ढि० चोरसेणावइत्ताए अभिसिंचंति । तए णं से अभग्गसेणे कुमारे चोरसेणावई जाए, अहम्मिए जाव कप्पायं गेण्हइ ॥ सू० १२ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । तए णं से ततः खलु स 'अभग्गसेणे कुमारे' अभग्नसेनः कुमारः 'पंचधाई जाव परिवड्ढइ' पञ्चधात्रीपरिवृतः यावत् निर्वात-निर्व्याघात-गिरिकन्दरालीनचम्पकपादप इव सुखं-सुखेन परिवर्धते। पञ्चधात्रीनामान्यत्रैव द्वितीयाध्ययने पञ्चदशसूत्रे प्रोक्तानि । 'तए णं से'

'तए ण से अभग्गसेणे कुमारे' इत्यादि ।

'तए णं' नामसंस्कार हो चुकने के बाद 'से अभग्गसेणे कुमारे' वह अभग्नसेन कुमार 'पंचधाई जाव परिवड्ढइ' अब पंचधाय माताओं से पालित होता हुआ वृद्धिंगत होने लगा 'तए णं से अभग्गसेणे

'तए ण से अभग्गसेणे कुमारे' ઇત્યાદિ

'तए णं' નામસંસ્કાર થયા પછી 'से अभग्गसेणे कुमारे' તે અભગ્નસેન કુમાર 'पंचधाई जाव परिवड्ढइ' હવે પાંચ ધાયમાતાઓથી પાલિત થતો વૃદ્ધિ પામવા લાગ્યો 'तए णं से अभग्गसेणे णामं कुमारे उम्मुक्कबालभावे यावि

ततः खलु सः 'अभग्गसेणे णामं कुमारे' अभग्नसेननामकः कुमारः 'उम्मुक्कबालभावे यावि' उन्मुक्तबालभावश्चापि=बाल्यावस्थामतिक्रान्तश्चापि 'होत्था' अभवत्। 'अट्ठ दारियाओ जाव अट्ठओ दाओ' अष्ट दारिकाः परिणीतवान्, यावत् अष्टौ दायान् लब्धवान् 'उप्पिं पासाय०' उपरि-भवनावतंसकेऽष्टभिर्भार्याभिः सह मानुष्यकान् भोगभोगान् 'भुंजमाणे विहरइ' भुञ्जानो विहरति। 'तए णं से विजए चोरसेणावई' ततः खलु स विजयश्चोरसेनापतिः 'अण्णया कयाइं' अन्यदा कदाचित् 'कालधम्मुणा संजुत्ते' कालधर्मेण संयुक्तः-मृत इत्यर्थः।

'तए णं से अभग्गसेणे कुमारे पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं' ततः खलु सोऽभग्नसेनकुमारः पञ्चभिश्चौरशतैः सार्धं 'संपरिवुडे' संपरिवृतः, 'रोयमाणे' रुदन्=अश्रूणि मुञ्चन्, 'कंदमाणे' क्रन्दन्=उच्चस्वरेण रुदन् 'विलवमाणे' विलपन्='हे पितः!' इत्यादि व्यक्तं रुदन् 'विजयस्स चोरसेणावइस्स' विजयस्य

णामं कुमारे उम्मुक्कबालभावे जाए यावि होत्था' क्रमशः वृद्धिंगत होते२ यह बाल्य अवस्था को लांघकर तरुणावस्था को प्राप्त हुवा 'अट्ठ दारियाओ जाव अट्ठओ दाओ उप्पिं पासाय० भुंजमाणे विहरइ' पिताने इसका विवाह आठ कन्याओंके साथ कर दिया। प्रत्येक कन्या के पिताने इसे दहेज में वस्तुएँ आठ२की संख्या में प्रदान कीं। यह उन आठ स्त्रियों के साथ एक स्वतंत्र भवन में मनुष्यभवसंबंधी कामभोगों को भोगते हुए रहने लगा। 'तए णं से विजयचोरसेणावई अण्णया कयाइं कालधम्मुणा संजुत्ते' एक समय इसका पिता विजय चोर-सेनापति कालधर्म को प्राप्त हो गया। 'तए णं से अभग्गसेणे कुमारे पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं संपरिवुडे' अभग्नसेन कुमार ने पांचसौ चोरों के साथ मिलकर 'रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे' रोते हुए आक्रन्दन करते हुए एवं विलाप करते हुए 'विजयस्स चोरसेणावइस्स' अपने पिता

होत्था' ક્રમશઃ વૃદ્ધિ પામતાં પામતા તે બાલ્યાવસ્થા પૂરી કરીને તરૂણ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયો. अट्ठ दारियाओ जाव अट्ठओ दाओ उप्पिं पासाय० भुंजमाणे विहरइ' ત્યારે તેના પિતાએ તેનો વિવાહ આઠ કન્યાઓની સાથે કર્યો પ્રત્યેક કન્યાના પિતાએ તેને પહેરામણીમા પ્રત્યેક વસ્તુઓ આઠ આઠની સખ્યામાં આપી. તે આઠ સ્ત્રીઓની સાથે એક સ્વતત્ર ભવનમા મનુષ્યભવસંબધી કામભોગોને ભોગવતો રહેવા લાગ્યો. 'तए णं से विजए चोरसेणावई अण्णया कयाइं कालधम्मुणा संजुत्ते' એક સમયે તેના પિતા વિજય ચોરસેનાપતિ મૃત્યુ પામ્યા 'तए णं से अभग्गसेणे कुमारे पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं संपरिवुडे' અભગ્નસેન કુમારે પાચસો ચોરોની સાથે મળીને 'रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे' રૂદન તથા આક્રંદન-વિલાપ

चोरसेनापतेः, 'महया इड्डिसक्कारसमुदएणं' महता ऋद्धिसत्कारसमुदयेन 'णीहरणं' निर्हरणं=श्मशानदेशनयनं 'करेइ' करोति। 'करित्ता' कृत्वा 'बहूइं' बहूनि 'लोइयाइं' लौकिकानि 'मयकिच्चाइं' मृतकृत्यानि दानादीनि 'करेइ' करोति। 'करित्ता' कृत्वा 'कालेणं' कियता कालेन 'अप्पसोए' अल्पशोकः 'जाए यावि होत्था' जातश्चाप्यभवत्। 'तए णं से' ततः खलु सः 'पंचचोरसयाइं' पञ्च चोरशतानि 'अन्नया कयाइं अभग्गसेणं कुमारं' अन्यदा कदाचित् अभग्नसेनं कुमारं 'सालाडवीए चोरपल्लीए' शालाटव्यां चोरपल्ल्यां 'महया२' महता२ 'इड्ढि०' ऋद्धिसत्कारसमुदयेन 'चोरसेणावइत्ताए' चोरसेनापतित्वेन 'अभिसिंचंति' अभिषिञ्चन्ति, 'तए णं से अभग्गसेणे कुमारे चोरसेणावई जाए' ततः खलु सोऽभग्नसेनकुमारश्चोरसेनापतिर्जातः, चोरसेनापतेः पदं प्राप्त इत्यर्थः। ततः स कीदृशो जातः? किं च करोती?-त्याह-'अहम्मिए' इत्यादि।

विजय चोरसेनापतिकी 'इड्ढिसक्कारसमुदएणं णीहरणं करेइ' ऋद्धि एवं सत्कार के साथ श्मशानयात्रा निकाली 'करित्ता बहुइं लोइयाइं मयकिच्चाइं करेइ, तदनन्तर अभग्नसेनने पिता की मृत्युके उस अवसर पर होने वाले और भी अनेक लौकिक कृत्य किये 'करित्ता कालेणं अप्पसोए जाए यावि होत्था' लौकिक कृत्यों के समाप्त होने के बाद क्रमशः अभग्नसेन शोकरहित हो गया। 'तए णं ते पंचचोरसयाइं' तत्पश्चात् उन पांचसौ चोरोंने ' 'अणणया कयाइं' किसी एक समय 'अभग्गसेणं कुमारं' उस अभग्नसेन कुमार को'सालाडवीए . . अभिसिंचंति' शालाटवी नामक चोरपल्ली में गाजे बाजे के साथ चोरों के सेनापतिपद पर स्थापित कर दिया। 'तए णं से अभग्गसेणे कुमारे चोरसेणावई जाए' इस तरह वह अभग्नसेन कुमार अब चोरों का सेनापति बन गया।

કરવા સાથે 'विजयस्स चोरसेणावइस्स' પોતાના પિતા વિજય ચોરસેનાપતિની 'इड्ढिसक्कारसमुदएणं णीहरणं करेइ' ઋદ્ધિ (સંપત્તિ) અનુસાર સત્કાર સાથે શ્મશાનયાત્રા કાઢી 'करित्ता बहुइं लोइयाइं मयकिच्चाइं करेइ' તે પછી અભગ્નસેને પિતાના મૃત્યુ પછીના થતા તમામ લોકવ્યવહારો પણ કર્યા. 'करित्ता कालेणं अप्पसोए जाए यावि होत्था' લૌકિક ક્રિયાઓ પૂરી થયા પછી થોડા સમય પછી હળવે હળવે અભગ્નસેન શોકરહિત થઇ ગયો 'तए णं से पंचचोरसयाइं' તે પછી તે પાંચસો ચોરોએ 'अन्नया कयाइं' કોઇ એક સમય 'अभग्गसेणं कुमारं' તે અભગ્નસેનને 'सालाडवीए अभिसिंचंति' શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીમાં ગાજતે વાજતે બહુજ આનંદથી ચોરોના સેનાપતિપદ પર સ્થાપિત કર્યો 'तए णं से अभग्गसेणे कुमारे चोरसेणावई जाए' એ પ્રમાણે તે અભગ્નસેન કુમાર હવે ચોરોના

अधार्मिको 'जाव' यावत्-अत्र यावच्छब्दगम्योर्थोऽस्मिन्नेवाऽध्ययने तृतीयसूत्रे प्रोक्तः। 'कप्पायं' कल्पायं-कल्पः=उचितः, आयः प्रजातो लाभः कल्पायः= प्रजाभिर्देयो राजभागः, कर इत्यर्थः तं 'गेण्हइ' गृह्णाति=पुरिमतालनगराधीशस्य महाबलनामकस्य राज्ञः करं प्रजाभ्यः पितृवत् सोऽभग्नसेनकुमारो बलादपहरतीति भावः ॥ सू० १२ ॥

'अहम्मिए जाव कप्पायं गेण्हइ' और यह महा अधार्मिक होता हुआ प्रजा से प्रदत्त राजभाग को अपने लिये बलपूर्वक ग्रहण करने लगा।

भावार्थ-अभग्नसेन के लालन पालन के लिये विजयसेनने पांच धायोंको नियुक्त कर दिया। पांच धायोंकी देखरेख में पलकर जब अभग्नसेन तरुण होगया, तो विजयसेनने उसका विवाह आठ कन्याओं के साथ कर दिया। कन्या के पिताने इसे खूब दहेज दिया। अब वह उपरीमहलमें उन आठ स्त्रियों के साथ मनुष्यसम्बन्धी कामभोगोंको भोगते हुवे रहने लगा। एक दिन की बात है कि अचानक अभग्नसेन के पिता विजयका मरण हो गया। ठाटबाट के साथ अभग्नसेनने पांचसौ चोरों के साथ मिलकर पिताकी श्मशानयात्रा निकाली। दाहसंस्कार संपन्न हो चुकने के बाद अभग्नसेनने और भी जो उस समय के लौकिक कृत्य होते थे वे भी सब किये। जब सब बातों से यह निवृत्त हो चुका और पितृमरणजन्य शोक भी जब इसका हट गया, तब चोरों ने मिलकर इसे महोत्सवपूर्वक पिता के पद पर शालाटवी में अभिषिक्त कर दिया। इस प्रकार

સેનાપતિ બની ગયા, 'अहम्मिए जाव कप्पायं गेण्हइ' અને તે મહા અધાર્મિક થઈને પ્રજાએ આપેલા રાજભાગને પોતાના માટે બળપૂર્વક પ્રજા પાસેથી પોતે લેવા લાગ્યો.

ભાવાર્થ—અભગ્નસેનના લાલન-પાલન માટે વિજયે પાંચ ધાયોની ગોઠવણ કરી દીધી; પાંચ ધાયોની દેખરેખમાં પાલન પામી જ્યારે અભગ્નસેન તરૂણ થયો ત્યારે વિજયે તેનો વિવાહ આઠ કન્યાઓની સાથે કર્યો અને કન્યાના પિતાએ તેને ખૂબ પહેરામણી પણ આપી. પછી તે ઉપરના મહેલમાં આઠ સ્ત્રીઓની સાથે મનુષ્યસંબંધી કામભોગોને ભોગવતો રહેવા લાગ્યો. એક દિવસની વાત છે કે, અચાનક અભગ્નસેનના પિતા વિજયનું મૃત્યુ થયું, પછી ઠાઠ-માઠની સાથે અભગ્નસેને પાંચસો ચોરોની સાથે મળીને પિતાની શ્મશાનયાત્રા કાઢી, અગ્નિસંસ્કાર થયા પછી અભગ્નસેને બીજા જે જે લૌકિકવ્યવહારસમ્બન્ધી કાર્યો હતાં તે પણ કર્યાં, જ્યારે તે તમામ કામથી નિવૃત્ત થયો અને પિતાના મરણસંબંધી શોક પણ મટી ગયો, ત્યારે તમામ ચોરલોકોએ મળી મોટા મહોત્સવપૂર્વક પિતાના પદ પર શાલાટવીમા તેને બેસાડયો અને તે ચોરોનો

॥ मूलम् ॥

तए णं ते जाणवया पुरिसा अभग्गसेणचोरसेणावइणा बहुग्गामघायावणाहिं ताविया समाणा अण्णमण्णं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया ! अभग्गसेण-चोरसेणावई पुरिमताले णयरे पुरिमतालणयरस्स उत्तरिल्लं जणवयं बहुहिं गामघाएहिं जाव णिद्धणं करेमाणे विहरइ, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! महब्बलस्स रण्णो एयमट्ठं विण्ण-वित्तए। तए णं जाणवया पुरिसा एयमट्ठं अण्णमण्णं पडि-सुणेंति पडिसुणित्ता महत्थं महग्घं महरिहं रायरिहं पाहुडं गिण्हंति, गिण्हित्ता जेणेव पुरिमताले णयरे, तेणेव उवा-गच्छंति, उवागच्छित्ता जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता महब्बलस्स रण्णो तं महत्थं जाव पाहुडं उवणेंति, करयल० अंजलिं कट्टु महब्बलं रायं एवंवयासी–एवं खलु सामी ! सालाडवीए चोरपल्लीए अभग्गसेणे चोरसेणावई अम्हं बहुहिं गामघाएहि य जाव णिद्धणे करेमाणे विहरइ, तं इच्छामो णं सामी ! तुब्भं बाहुच्छायापरिग्गहिया णिब्भया निरुव्विग्गा सुहं-सुहेणं परिवसित्तए-त्तिकट्टु पायवडिया पंजलिउडा महब्बल-रायं एयमट्ठं विण्णवेंति ॥सू० १३ ॥

अभिषिक्त होकर यह चोरोंका सेनापति बन गया। अभग्नसेन चोर सेनापति ठीक अपने पिताके ही अनुरूप हो चला और महा अधार्मिक वृत्ति से युक्त होते हुए प्रजासे बलपूर्वक राजभाग को भी छीनने लग गया। ॥ सू० १२ ॥

સેનાપતિ બની ગયો, અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિ બરાબર પોતાના પિતા પ્રમાણેજ ચાલવા લાગ્યો અને મહા અધાર્મિક વૃત્તિથી યુકત બનીને પ્રજા પાસેથી બલવડે રાજભાગને લેવા લાગ્યો. (સૂ૦ ૧૨)

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं ते जाणवया पुरिसा' ततः खलु ते जानपदाः पुरुषाः=देशनिवासिनः पुरुषा 'अभग्गसेणचोरसेणावइणा' अभग्नसेन-चोरसेनापतिना 'बहुग्गामघायावणाहिं' बहुग्रामघातनाभिश्च=बहूनां ग्रामाणां लुण्टनैः 'ताविया समाणा' तापिताः सन्तापिताः=सन्तः 'अण्णमण्णं' अन्योन्यं= परस्परम् 'सद्दावेंति' शब्दयन्ति=आह्वयन्ति, 'सद्दावित्ता एवं वयासी शब्दयित्वा एवमवादिषुः-'एवं खलु देवाणुप्पिया !' एवं खलु हे देवानुप्रियाः ! 'अभग्ग-सेणचोरसेणावई' अभग्नसेनचोरसेनापतिः 'पुरिमताले णयरे' पुरिमताले नगरे 'पुरिमतालणयरस्स' पुरिमतालनगरस्य 'उत्तरिल्लं' उत्तरीयम्=उत्तरदिगवस्थितम् 'जणवयं' जनपदं=देश 'बहुहिं' बहुभिः 'गामघाएहिं' ग्रामघातैः=ग्रामलुण्टनैः

'तए णं ते जाणवया' इत्यादि ।

'तए णं' इसके बाद 'ते जाणवया पुरिसा' उन देशनिवासी पुरुषों ने 'अभग्गसेणचोरसेणावइणा' अभग्नसेन चोरसेनापतिद्वारा 'बहुग्गामघाया-वणाहि ताविया समाणा' अनेक ग्रामोंकी घातना आदि से संतापित होकर 'अण्णमण्णं सद्दावेइ' परस्पर मिलकर विचार करने का इरादा किया, इसके लिये उन्हों ने सबके पास सूचना पहुँचादी 'सद्दावित्ता एवं वयासी' सूचना मिलतेही जब सब एकत्रित हो चुके तब उन्होंने इस प्रकार कहना आरंभ किया— 'एवं खलु देवाणुप्पिया' भाईयों ! सुनो— हम सब लोग यहां पर इसलिये एकत्रित हुए हैं कि 'अभग्गसेण चोरसेणावई' चोरों का सरदार यह अभग्नसेन 'पुरिमताले नयरे' पुरि-मताल नगर में 'पुरिमतालणयरस्स उत्तरिल्लं जणवयं' पुरिमताल नगर के उत्तर दिशा में रहे हुए उनपद को 'बहुहिं गामघाएहिं जाव णिद्धण

'तए ण ते जाणवया' ઇત્યાદિ

'तए णं' તે પછી 'ते जाणवया पुरिसा' તે દેશના નિવાસી પુરુષોએ 'अभग्गसेणचोरसेणावइणा' અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિદ્વારા 'बहुग्गामघायावणाहिं ताविया समाणा' અનેક ગામોની ઘાતના આદિથી સંતાપિત થઇને 'अण्णमण्णं सद्दावेइ' પરસ્પર મળીને વિચાર કરવાનો ઇરાદો કર્યો અને તે માટે સૌને તેઓએ સમયસર સૂચના પહોંચાડી આપી 'सद्दावित्ता एवं वयासी' સૂચના મળતાં જ તમામ માણસો એકઠા થઇ ગયા ત્યારે તેઓની પાસે આ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રારંભ કર્યો 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' ભાઇઓ ! સાંભળો ! આપણે તમામ માણસો અહીંઆ એટલા માટે એકઠા થયા છીએ કે 'अभग्गसेणचोरसेणावई' ચોરોનો સરદાર એ અભગ્નસેન 'पुरिमतालणयरे' પુરિમતાલ નગરમાં 'पुरिमतालणयरस्स उत्तरिल्लं जणवयं' પુરિમતાલ નગરની ઉત્તર દિશામાં રહેલાં જનપદોને 'बहुहिं गामघाएहिं

'जाव' यावत् 'णिद्धणं' निर्धनं 'करेमाणे विहरइ' कुर्वन् विहरति। 'तं' तत्=तस्मात् 'सेयं' श्रेयः खलु 'देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रियाः! 'महाबलस्य रण्णो' महाबलस्य राज्ञः 'एयमट्ठं' एतमर्थं 'विण्णवित्तए' विज्ञापयितुम्। 'तए णं जाणवया पुरिसा' ततः खलु ते जानपदाः=देशनिवासिनः पुरुषा 'एयमट्ठ' एतमर्थं 'अण्णमण्णं' अन्योन्यं=परस्परं 'पडिसुणेति' प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति। 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य 'महत्थं' महार्थं=विशिष्टप्रयोजनकं, 'महग्घं' महार्घं=महामूल्यकं 'महरिहं' महार्हं=महतां योग्यं, 'रायरिहं' राजार्हं=राजयोग्यं 'पाहुडं' प्राभृतम्=उपहारं 'भेंट' इति भाषायाम्। गिण्हंति' गृह्णन्ति, 'गिण्हित्ता जेणेव पुरिमताले णयरे तेणेव उवागच्छंति' गृहीत्वा यत्रैव पुरि-

---

करेमाणे विहरइ' अनेक ग्रामों को विध्वंस आदि दुष्कृत्यों से निर्धन कर रहा है 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! इसलिये हम सब की भलाइ अब इसी में है कि हम सब लोग 'एयमट्ठं महब्बलस्स रण्णो विण्णवित्तए' इस बात को महाबल राजा के निकट पहुँचावें। तए णं जाणवया पुरिसा' इस प्रकार जनपदनिवासी पुरुषों ने 'एयमट्ठं अण्णमण्णं पडिसुणेंति' इस बात को एकमत होकर स्वीकार करलिया। 'पडिसुणित्ता महत्थं महग्घं महरिहं रायरिहं पाहुडं गिण्हंति' स्वीकृति मिलते ही राजा के पास जाने के लिये उन्हों ने विशिष्ट प्रयोजन का सिद्धिकारक महामूल्य एवं महार्ह–बडे पुरुषों के योग्य ऐसा प्राभृत जो राजा की भेंट के योग्य था साथ में लिया! गिण्हित्ता जेणेव पुरिमतालणयरे तेणेव उवागच्छंति' और लेकर पुरिमताल नगर की ओर चल दिये उवागच्छित्ता

जाव णिद्धणं करेमाणे विहरइ' અનેક ગામોનો નાશ આદિ દુષ્ટ કર્મોથી નિર્ધન કરી રહ્યો છે 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया!' એટલા માટે સૌની કુશળતા એમાં છે કે આપણે તમામ માણસો 'एयमट्ठं महब्बलस्स रण्णो विण्णवित्तए' મળી આ હકીકતને મહાબલ રાજા પાસે પહોંચાડીએ 'तए णं जाणवया पुरिसा' આ પ્રમાણે જનપદના નિવાસી પુરુષોએ 'एयमट्ठं अण्णमण्ण पडिसुणेंति' સૌએ મળીને આ વાતનો સ્વીકાર કરી લીધો 'पडिसुणित्ता महत्थं महग्घं महरिहं रायरिहं पाहुडं गिण्हंति' સૌ એ મળીને સ્વીકાર કર્યા પછી રાજાની પાસે જવા માટે તેઓએ વિશેષ પ્રકારની પ્રયોજનસિદ્ધિકારક મહામૂલ્યવાન વસ્તુ મોટા પુરુષો માટે યોગ્ય એવા રાજાને ભેટ ધરવા યોગ્ય વસ્તુ હતી તે સાથે લીધી 'गिण्हित्ता जेणेव पुरिमतालणयरे तेणेव उवागच्छंति' અને લઇને પુરિતમાલ નગરની તરફ ચાલ્યા 'उवागच्छित्ता

मतालनगरं तत्रैवोपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव महाबलो राजा तत्रैवोपागच्छन्ति, 'उवागच्छित्ता महब्बलस्स रण्णो तं महत्थं जाव पाहुडं 'उवणेंति' उपागत्य महाबलस्य राज्ञस्तन्महार्थं यावत् प्राभृतम् उपनयन्ति=पुरतः स्थापयन्ति। 'करयल० अंजलिं कट्टु महब्बलं रायं एवं वयासी' करतलपरिगृहीतं, शिरसावर्त्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा महाबलं राजानमेवमवादिषुः-'एवं खलु सामी!' एवं खलु हे स्वामिन्! 'सालाडवीए चोरपल्लीए अभग्गसेणे चोरसेणावई' शालाटव्यां चोरपल्ल्याम् अभग्नसेनश्चोरसेनापतिः, अम्हं' अस्मान् 'बहुहिं' बहुभिः 'गामघाएहि य' ग्रामघातैश्च=ग्रामलुण्टनैश्च यावत् निर्धनान् कुर्वन् विहरति 'तं' तत्=तस्मात् 'इच्छामो णं सामी!' इच्छामः खलु हे स्वामिन्! 'तुब्भं' युष्माकं 'बाहुच्छायापरिग्गहिया'

जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छंति' वहां पहुँचकर वे राजा महाबल के पास गये। 'उवागच्छित्ता महब्बलस्स रण्णो' जाकर उन्हों ने महाबल राजा के लिये 'तं महत्थं जाव पाहुडं उवणेंति' बडे पुरुषों के अनुरूप उस नजराने को भेंट किया। तथा 'करयल० अंजलिंकट्टु महब्बलं एवं वयासी' दोनों हाथ जोड कर महाबल राजा से इस प्रकार प्रार्थना की कि- 'एवं खलु सामी' हे स्वामिन् सुनिये हमारी यह प्रर्थना है कि- 'सालाडवीए चोरपल्लीए अभग्गसेणे चोरसेणावई' शालाटवी नामकी चोरपल्ली में अभग्नसेन जो चोरों का सरदार है 'अम्हं बहुहिं गामघाएहिं य जाव णिद्धणे करेमाणे विहरइ' हम लोगों को ग्रामघात आदि दुष्कृत्यों द्वारा निर्धन करता हुआ विचर रहा है 'तं इच्छामो णं सामी!' इसलिये हे स्वामिन्! हम सब चाहते हैं कि 'तुब्भं बाहुच्छायापरिग्ग-

---

जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छंति' त्यां पहोंचीने महाबल राजानी पासे गया 'उवागच्छित्ता महब्बलस्स रण्णो' जईने तेओए महाबल राजा माटे 'तं महत्थं जाव पाहुडं उवणेंति' मोटा पुरुषोने योग्य ते भेट आपी (नजराणु कर्युं) तथा 'करयल० अंजलि कट्टु महब्बलं एवं वयासी' बे हाथ जोडी महाबल राजा पासे आ प्रमाणे प्रार्थना करी- 'एवं खलु सामी' हे स्वामिन्! सांभळो अमारी आ प्रार्थना छे के 'सालाडवीए चोरपल्लीए अभग्गसेणे चोरसेणावई' शालाटवी नामनी चोरपल्लीमा अभग्नसेन जे चोरोनो सरदार छे ते 'अम्हं बहुहि गामघाएहिं य जाव णिद्धणे करेमाणे विहरइ' अमारा माणसोने ग्रामघात-गाम भांगवा आदि दुष्ट कर्मो वडे निर्धन करी नाखीने विचरे छे, 'तं इच्छामो णं सामी!' एटला माटे हे स्वामिन्! अमे सौ इच्छा करीए छीए के-तुब्भं बाहुच्छायापरिग्गहिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहंसुहेणं परिवसित्तए'

वाहुच्छायापरिगृहीताः 'णिब्भया' निर्भया 'निरुविग्गा' निरुद्विग्नाः सन्तः 'सुहंसुहेणं' सुखंसुखेन अतिसुखेन 'परिवसित्तए' परिवस्तुम्, 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा 'पायवडिया' पादपतिताः=चरणोपरि प्रणताः, 'पंजलिउडा' प्राञ्जलिपुटाः सन्तः 'महब्बलं रायं' महाबलं राजानम् 'एयमट्ठं' एतमर्थम्= उक्तमर्थं 'विण्णवेंति' विज्ञापयन्ति ॥ सू० १३ ॥

हिया णिब्भया णिरुव्विग्गा सुहंसुहेणं परिवसित्तए' आपकी छत्रच्छाया के सहारे रहे हुए हम सब प्रजाजन निर्भय एवं निरुद्विग्न होते हुए सुखपूर्वक रहें। 'त्तिकट्टु पायवडिया पंजलिउडा महब्बलरायं एयमट्ठं विण्णवेंति' ऐसा कह कर वे सब के सब राजाके पैरों में पड- और हाथ जोड कर विनयपूर्वक इस प्रकार अपना निवेदन राजा को सुना दिया ॥

भावार्थ—इस प्रकार जब अभग्नसेन के कुकृत्यों से प्रजाजन अधिक दुःखी हो चुके। उसके हिंसक कृत्यों से जब वे खूब ऊब चुके, तब उन्हों ने परस्पर में मिलकर यह सर्वसम्मति से विचार किया कि—भाइयों! हम सब लोगों को अपनी रक्षा का उपाय अब क्या करना चाहिये? अभग्नसेन अपने दुष्कृयों से नहीं हटता है, ऐसा कौनसा उपाय या मार्ग ग्रहण करना चाहिये? सब ने एक स्वर में यही कहा कि जैसे भी हो सके, हम सब को मिलकर महाबल राजा के पास इस बात को पहुँचाना चाहिये ताकि अभग्न-सेन का उपद्रव हट सके। इस प्रकार का विचार स्थिर होते ही समस्त प्रजाजन बहुमूल्य नजराना लेकर राजा के निकट पहुँचे,

આપની છત્રછાયામા રહેલા અમે સૌ પ્રજાજન નિર્ભય અને ઉદ્વેગરહિત થઇ સુખપૂર્વક રહીએ 'त्तिकट्टु पायवडिया पंजलिउडा महब्बलं रायं एयमट्ठं विण्णवेंति' એ પ્રમાણે કહીને તે સૌ રાજાના પગમા પડી ગયા અને હાથ જોડીને વિનય પૂર્વક એ પ્રમાણે પોતાનુ નિવેદન રાજાને સંભળાવી દીધુ.

ભાવાર્થ — આ પ્રકારે જ્યારે અભગ્નસેનના ભૂંડા કૃત્યોથી પ્રજા વધારે દુઃખી થવા લાગી તેના હિંસક કૃત્યોથી તે સૌ ખૂબ કંટાળી ગયા ત્યારે તે સૌએ પરસ્પર મલીને સૌની સંમતિથી વિચાર કર્યો કે-ભાઈઓ! આપણા સૌની રક્ષા માટે હવે આપણે શુ ઉપાય કરવો જોઇએ, અભગ્નસેન પોતાના દુષ્ટ કર્મોથી અટકતો નથી માટે હવે એવો કયો ઉપાય અથવા માર્ગ લેવો જોઈએ? કે જેથી આપણો બચાવ થઇ શકે? તે સાભળી તમામ મલીને એકજ અવાજથી કહ્યું કે-જેવી રીતે બની શકે તેવી રીતે આપણે સૌએ મલીને આ વાત રાજા મહાબલને પહોચાડવી જોઈએ, કે જેથી કરી અભગ્નસેન તરફથી થતો ઉપદ્રવ મટી શકે, આ પ્રમાણે સૌનો વિચાર સ્થિર થતાંજ સમસ્તપ્રજાજન બહુજ મૂલ્યવાન નજરાણાની વસ્તુ લઇ રાજાની પાસે પહોચ્યા અને પોતાના દુઃખની વાત કહીને

॥ मूलम् ॥

तए णं से महब्बले राया तेसिं जाणवयाणं पुरिसाणं अंतिए एयमट्ठं सोचा णिसम्म आसुरुत्ते जाव मिसमिसेमाणे तिवलियं भिउडिं णिलाडे साहट्टु दंडं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी—गच्छणं तुमं देवाणुप्पिया ! सालाडविं चोरपल्लिं विलुंपाहि अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हाहि, गिण्हित्ता ममं उवणेहि । तए णं से दंडे तहत्ति एयमट्ठं पडिसुणेइ । तए णं से दंडे बहुहिं पुरिसेहिं सण्णद्ध—जाव—पहरणेहिं सद्धिं संपरिवुडे, मग्गइएहिं फलएहिं जाव छिप्पतूरेणं वज्जमाणेणं२ महया उक्किट्ठसीहणाय० करेमाणे पुरिमतालणयरस्स मज्झंमज्झेणं णिग्गच्छइ, णिग्गच्छित्ता जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव पहारेत्थ गमणाए ॥ सू० १४ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । 'तए णं से महब्बले राया' ततः खलु स महाबलो राजा 'तेसिं जाणवयाणं पुरिसाणं अंतिए' तेषां जानपदानां पुरुषाणाम्

और अपने दुःख की बात कह कर उनसे अपनी रक्षा करने के लिये प्रार्थना की, और साथ में यह भी कहा कि महाराज ! आप जैसे नरेशों की छत्रच्छाया में हमारी इस प्रकार दुर्दशा हो यह शोभा की बात नहीं है, हम तो यही चाहते हैं कि आप के सहारे हमारा जीवन आदि सुरक्षित रहे ॥ सू० १३ ॥

'तए णं से महब्बले०' इत्यादि ।

'तए णं' इस प्रकार 'से महब्बले राया' उस महाबल राजा ने 'तेसिं जाणवयाणं पुरिसाणं' उन देशनिवासी पुरुषों के 'अंतिए' पास से

પોતાના રક્ષણ માટે પ્રાર્થના કરી અને સાથે સાથે તે પણ કહ્યું કે મહારાજ ! આપ જેવા રાજવીની છત્રછાયામા અમારી આવી દુર્દશા થાય છે તે શોભારૂપ નથી, અમે તો એ ઇચ્છીએ છીએ કે આપની સહાયથી અમારૂ જીવન વગેરે સુરક્ષિત રહે (સૂ ૧૩)

'तए णं से महब्बले०' ઇત્યાદિ.

'तए णं' આ પ્રમાણે 'से महब्बले राया' તે મહાબલ રાજાએ 'तेसिं जाणवयाणं पुरिसाणं' તે નગરના રહેનારા પુરુષો 'अंतिए' પાસેથી

अन्तिके 'एयमट्ठं सोच्चा' एतमर्थं श्रुत्वा=निशम्य 'आसुरत्ते' आशुरक्तः 'जाव' यावत् 'मिसमिसेमाणे' मिसमिसायमानः=क्रोधानलेन जाज्वल्यमानः, 'तिवलियं' त्रिवलिकां, 'भिउडिं' भ्रुकुटिं 'णिलाडे' ललाटे 'साहट्टु' संहृत्य=संकोच्य, 'दंडं' दण्ड=दण्डनामकं सेनापतिम् 'सद्दावेइ' शब्दयति, 'सद्दावित्ता' शब्दयित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत्–'गच्छ ण तुम देवाणुप्पिया' गच्छ खलु त्वं हे देवानुप्रिय ! 'शालडविं चोरपल्लिं' शालाटवीं चोरपल्लीं 'विलुंपाहि' विलुम्प=विध्वंसय-लुण्टयेत्यर्थः, 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं' अभग्नसेनं चोरसेनापतिं 'जीवग्गाहं गिण्हाहि' जीवग्राहं गृहाण जीवन्तं गृहाणेत्यर्थः, 'गिण्हित्ता' गृहीत्वा 'ममं उवणेहि' माम् उपनय=मत्समीपमानयेत्यर्थः। 'तए णं से दंडे सेणावई' ततः खलु स दण्डः सेनापतिः 'तहत्ति' तथेति–'तथाऽस्तु' इतिकृत्वा 'एयमट्ठं'

'एयमट्ठं' इस बात को 'सोच्चा' सुनकर एवं 'निसम्म' पूर्वापर इस पर अच्छी तरह विचार कर 'आसुरत्ते जाव मिसमिसायमाणे' शीघ्र ही कुपित हो क्रोधरूपी अग्नि से अत्यंत ज्वलित होते हुए तथा 'तिवलियं' त्रिवलित 'भिउडिं' भ्रकुटि को 'णिलाडे' मस्तक पर 'साहट्टु' चढाते हुए 'दंडं सद्दावेइ' दंड सेनापति को अपने निकट बुलाया। 'सद्दावित्ता एवं वयासी' बुलाकर उससे इस प्रकार कहा—'गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय ! तुम शीघ्र ही यहांसे जाओ और 'सालाडविं चोरपल्लिं विलुंपाहि' शालाटवी नामकी चोरपल्ली को विध्वंस करदो और 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हाहि' चोरों के सरदार अभग्नसेन को जीवित ही पकड लो। 'गिण्हित्ता ममं उवणेहि' पकड कर उसे मेरे पास ले आओ। 'तए णं से दंडे तहत्ति एयमट्ठं पडिसुणेइ' महाबल राजा की आज्ञा को सुनने के बाद उस दंडसेनापति ने 'तहत्ति' 'तथा इति' कहकर

'एयमट्ठं' त वातने 'सोच्चा' सાભળીને અને 'णिसम्म' તે વાત માટે સારી રીતે પૂર્વાપર વિચાર કરીને 'आसुरत्ते जाव मिसमिसायमाणे' તુરત જ કોપ કરી ક્રોધરૂપી અગ્નિથી અત્યંત બળતા થકા તથા 'तिवलियं' त्रिवलित 'भिउडिं' ભ્રુકુટીને 'णिलाडे' માથાપર 'साहट्टु' ચઢાવીને 'दंडं सद्दावेइ' દંડ સેનાપતિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા, 'सद्दावित्ता एवं वयासी' બોલાવીને તેને આ પ્રમાણે કહ્યું- 'गच्छ णं तुमं देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય! તમે તુરતજ અહીથી જાઓ અને 'सालाडविं चोरपल्लिं विलुंपाहि' શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીનો નાશ કરી નાખો અને 'अभग्गसेण चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हाहि' ચોરોના સરદાર અભગ્નસેનને જીવતોજ પકડી લો. 'गिण्हित्ता ममं उवणेहि' પકડીને તેને મારી પાસે લઇ આવો. 'तए णं से दंडे तहत्ति एयमट्ठं पडिसुणेइ' મહાબલ રાજાની આ પ્રમાણે આજ્ઞાને સાંભળીને પછી તે દંડસેનાપતિએ 'तहत्ति' કહીને તેમના એ

एतमर्थं 'पडिसुणेइ' प्रतिशृणोति=स्वीकरोति। 'तए णं से दंडे' ततः खलु स दण्डः, 'बहुहिं पुरिसेहिं' बहुभिः पुरुषैः 'सण्णद्ध जाव पहरणेहिं सद्धिं' सन्नद्ध-बद्धवर्मितकवचैः, यावद् गृहीतायुधप्रहरणैः सार्धं 'संपरिवुडे' संपरिवृतः, 'मग्गइएहिं' हस्तपाशितैः हस्ते बद्धैरित्यर्थः 'मग्गइअ' इति देशीयशब्दः। 'फल-एहिं' फलकैः-'ढाल' इति भाषाप्रसिद्धैः, 'जाव छिप्पतूरेहिं' अत्र यावच्छ-ब्देन-'णिक्किट्ठाहिं असीहिं, असगएहि तोणेहिं, सजीवेहिं, धणुहिं, समुक्खि-त्तेहिं सरेहिं समुल्लालियाहि य दामाहिं, लंबियाहि य, ओसारियाहि, उरुघटाहिं' इति संग्राह्यम्। एषां पदानां व्याख्याऽत्रैवाध्ययने नवमसूत्रे कृताऽस्माभिः। 'छिप्पतूरेणं' क्षिप्रतूर्येण=शीघ्रवाद्येन, शीघ्रं शीघ्रं यत् वाद्यते तेनेत्यर्थः। 'वज्ज-माणेणं२' वाद्यमानेन २ 'महया उक्किट्ठसीहणाय०' महता-उत्कृष्टसिंहनाद-बोलकलकलरवेण समुद्रमिव गगनमण्डलं 'करेमाणे' कुर्वन् 'पुरिमतालणयरस्स मज्झं मज्झेणं' पुरिमतालनगरस्य मध्यमध्येन 'णिग्गच्छइ' निर्गच्छति-निःसरति, 'णिग्ग-च्छित्ता' निर्गत्य, 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली' यत्रैव शालाटवी चोरपल्ली 'तेणेव' तत्रैव 'पहारेत्थ' प्राधारयद्, उद्युक्तोऽभवत्, 'गमणाए' गमनाय ॥ सू० १४ ॥

उनके उस आदेश को स्वीकार किया। 'तए णं से दंडे बहुहिं पुरिसेहिं सण्णद्ध जाव छिप्पतूरेणं वज्जमाणेणं महया उक्किट्ठसीहणाय० करेमाणे पुरि-मतालणयरस्स मज्झंमज्झेणं णिग्गच्छइ' इस प्रकार राजा के आदेश को स्वीकार करने के बाद वह दण्ड सेनापति अनेक योद्धा पुरुषों से कि जो कवच आदि पहिर कर सन्नद्ध हो चुके थे एवं आयुध और प्रहरणों को जो अच्छी तरह अपने२ हाथों मे संभाल कर ले चुके थे, ढालों को जिन्होंने अपने हाथों में बांध लिया था, इस प्रकार शस्त्र युक्त होकर जल्दी २ बजनेवाले बजते हुए वादित्रों की गडगडाहट के शब्दों से समुद्रकी तरह गगनमण्डलको गुञ्जित करता हुआ ठीक पुरिमताल के बीच में के मार्गसे-भीतरसे-होकर निकला। और 'णिग्गच्छित्ता जेणेव

હુકમનો સ્વીકાર કર્યો ' तए णं से दंडे बहुहिं पुरिसेहिं सणण्द्ध जाव छिप्पतूरेणं वज्जमाणेणं महया उक्किट्ठसीहणाय०करेमाणे पुरिमतालणयररस्स मज्झंमज्झेणं णिग्गच्छइ ' એ પ્રમાણે નરેશના આદેશનો સ્વીકાર કર્યા પછી તે દંડસેનાપતિ અનેક યોદ્ધા પુરુષોથી કે જે કવચ આદિ પહેરીને તૈયાર થઇ ગયેલા હતા અને જેણે આયુધોને સારી રીતે પોતાના હાથમાં સંભાળીને લઇ લીધાં હતા, જેણે પોતાના હાથમાં ઢાલોને બાંધી લીધી હતી, તેઓથી યુક્ત થઇને જલદી જલદી વાગનારા વાજીંત્રોના ગડગડાટ સાથે સમુદ્રની ગર્જના જેમ આકાશ મંડળને ગુંજીત કરતો પુરિમતાલના મધ્ય બજારના માર્ગના અંદરના ભાગમાંથી નીકળ્યો, અને णिग्गच्छित्ता जेणेव सालाडवी चोर-

॥ मूलम् ॥

तए णं तस्स अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स चोरपुरिसा इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा जेणेव सालाडवी चोरपल्ली जेणेव अभग्गसेणे चोरसेणावई तेणेव उवागया, करयल-जाव एवंवयासी-'एवं खलु देवाणुप्पिया पुरिमताले णयरे महब्बलेणं रण्णा महया भडचडगरेणं परिवारेणं दंडे आणत्ते-गच्छ णं

सालाडवी चोरपल्ली तेणेव पहारेत्थ गमणाए' निकल कर जहाँ वह शालाटवी नामकी चोरपल्ली थी वहाँ पर जाने के लिये प्रस्थित हुआ।

भावार्थ—प्रजाजनों की प्रार्थना सुनने के बाद महाबल राजा ने उन्हें धैर्य बंधाया और क्रोधायमान होकर उसने उसी समय अपने दंड नामके सेनापति को पास में बुलाकर यह आदेश दिया कि-हे सेनापति ! तुम यहाँ से शीघ्र जाओ और जाकर शालाटवी नामकी चोरपल्ली को नष्ट-भ्रष्ट कर दो। तथा चोरों के सरदार अभग्नसेन को जीवित पकड कर मेरे साम्हने उपस्थित करो। राजा के इस आदेश को प्रमाण मानकर दंड सेनापति अपनी सेनाके योद्धाओं को अस्त्रशस्त्रादिक से सुसज्जित कर वहाँ से शीघ्र ही चल पडा और बाजों को बजाता हुआ वह ठीक पुरिमताल नगरके भीतर से निकल-कर उस चोरपल्ली की ओर चला॥ सू० १४ ॥

पल्ली तेणेव पहारेत्थ गमणाए' જ્યા તે શાલાટવી નામની ચોરપલ્લી હતી ત્યાં જવા માટે પ્રસ્થિત થયો

ભાવાર્થ—પ્રજાજનોની પ્રાર્થના સાભળીને પછી મહાબલ રાજવીએ પ્રજાજનોને ધીરજ આપી પછી ક્રોધાયમાન થઇને તેમણે તે જ વખતે પોતાના દડ નામના સેનાપતિને પોતાની પાસે બોલાવીને એ પ્રમાણે હુકમ કર્યો કે-હે સેનાપતિ ! તમે અહીંથી તુરતજ જાઓ અને જઇને શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીનો નાશ કરી નાંખો, તથા ચોરોના સરદાર અભગ્નસેનને જીવતો પકડીને મારા સામે ઉભો રાખો, રાજાના આ પ્રમાણે હુકમનો સ્વીકાર કરીને દડસેનાપતિ પોતાની સેનાના યોદ્ધાઓને અસ્ત્ર-શસ્ત્ર સાથે તૈયાર કરી ત્યાંથી તુરતજ ચાલી નીકળ્યા અને વાજીત્ર વગાડતા તે ઠીક પુરિમતાલ નગરની અદરથી નિકળીને ચોરપલ્લી તરફ ચાલતા થયા (સૂ. ૧૪)

तुमं देवाणुप्पिया ! सालाडविं चोरपल्लिं विलुंपाहि, अभग्गसेण-चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हाहि, गिण्हित्ता ममं उवणेहि ।' तए णं से दंडे महया भडचडगरेणं जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव पहारेत्थ गमणाए ।

तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई तेसिं चोरपुरिसाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा, णिसम्म, पंचचोरसयाइं सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–एवं खलु देवाणुप्पिया ! पुरिमताले णयरे महब्बले जाव तेणेव पहारेत्थ गमणाए, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं तं दंडं सालाडविं चोरपल्लिं असंपत्तं अंतरा चेव पडिसेहित्तए ॥ सू० १५ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । 'ततः खलु तस्स अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स चोरपुरिसा' ततः खलु तस्य अभग्नसेननामकस्य चोरसेनापतेश्चोरपुरुषा 'इमीसे कहाए' अस्याः कथायाः 'लद्धट्ठा' लब्धार्थाः=ज्ञातार्थाः सन्तः 'जेणेव साला-डवी चोरपल्ली' यत्रैव शालाटवी चोरपल्ली, 'जेणेव अभग्गसेणे चोरसेणावई तेणेव उवागया' यत्रैव अभग्नसेनचोरसेनापतिस्तत्रैवोपागताः सन्तः 'करयल–

'तए णं' इत्यादि ।

'तए णं' बाद में 'तस्स अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स' चौरों के सरदार उस अभग्नसेन के 'चोरपुरिसा' चोरपुरुषोंने 'इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा' इस वृत्तान्त-समाचार को जाना तब 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली जेणेव अभग्गसेणे चोरसेणावई तेणेव उवागया' वे सब के सब शालाटवी नामक चोरपल्ली में जहां वह अभग्नसेन चोरसेनापति था वहां आये

'तए णं तस्स' ઇત્યાદિ.

'तए णं' તે પછી 'तस्स अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स' ચોરોના સરદાર તે અભગ્નસેનના 'चोरपुरिसा' ચોર પુરુષોએ જ્યારે इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा' આ સમાચાર જાણ્યા ત્યારે 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली जेणेव अभग्गसेणे चोरसेणावई तेणेव उवागया' તે સૌ મળી શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીમાં જ્યાં તે અભગ્નસેન ચોર સેનાપતિ હતો ત્યાં આવ્યા અને 'करयल जाव

जाव एवं वयासी' करतलपरिगृहीतं शिरसावर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा, एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादिषुः=उक्तवन्तः-'एवं खलु देवाणुप्पिया' एवं खलु हे देवानुप्रियाः ! 'पुरिमताले णयरे महब्बलेणं रण्णा' पुरिमताले नगरे महाबलेन राज्ञा 'महया भडचडगरेणं' महता भटचटकरेण=भटसमूहेन परिवारेण 'दंडे' दण्डः=दण्डसेनापतिः, 'आणत्ते' आज्ञप्तः-'गच्छ खलु तुमं देवाणुप्पिया' गच्छ खलु त्वं हे देवानुप्रिय ! 'सालाडविं' शालाटवीं चोरपल्लीं 'विलुपाहि' विलुम्प=लुण्टय 'अभग्गसेणचोरसेणावइं' अभग्नसेनचोरसेनापतिं 'जीवग्गाहं गिण्हाहि' जीवग्राहं गृहाण=जीवन्तं गृहाण. 'गिण्हित्ता ममं उवणेहि' गृहीत्वा मामुपनय=मत्समीपमानय। 'तए णं से दंडे' ततः खलु स दण्डो महया भडचडगरेण' महता भटचटकरेण=योधवृन्देन सार्धं 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव' यत्रैव शालाटवी चोरपल्ली तत्रैव 'पहारेत्थ गमणाए' प्राधारयद् गमनाय, प्रस्थित इत्यर्थः।

और 'करयल जाव एवं वयासी' दोनों हाथ माथे पर रखकर इस प्रकार कहने लगे-'एव खलु देवाणुप्पिया !' हे देवानुप्रिय ! सुनिये हम एक समाचार आपको सुनाते हैं, वह इस प्रकार है-'पुरिमताले णयरे महब्बलेणं रण्णा' पुरिमताल नगरमें महाबल राजाने 'महया भडचडगरेणं परिवारेण' भटसमूहरूप परिवारसे उपलक्षित 'दंडे आणत्ते' दडसेनापतिको इस प्रकार आदेश दिया है कि-'गच्छ ण तुमं देवाणुप्पिया ! सालाडविं चोरपल्लिं विलुंपाहि' हे देवानुप्रिय ! तुम जाओ और शालाटवी नामकी चोरपल्ली को नष्ट करदो तथा 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हाहि' अभग्नसेन चोरसेनापति को जीता ही पकडलो 'गिण्हित्ता ममं उवणेहि' पकड कर उसे मेरे पास ले आओ ! 'तए णं से दंडे महया भडचडगरेणं जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव पहारेत्थ गमणाए' इस प्रकार

एवं वयासी' બન્ને હાથ માથાપર રાખીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' હે દેવાનુપ્રિય! અમે આપને એક સમાચાર સંભળાવીએ છીએ તે આ પ્રમાણે છે- 'पुरिमताले णयरे महब्बलेणं रण्णा' પુરિમતાલ નગરમાં મહાબલ રાજાએ 'महया भडचडगरेणं परिवारेणं' ભટસમૂહરૂપ પરિવારોથી ઉપલક્ષિત 'दंडे आणत्ते' દંડ સેનાપતિને આ પ્રમાણે હુકમ કર્યો છે કે 'गच्छ णं तुम देवाणुप्पिया ! सालाडविं चोरपल्लिं विलुंपाहि' હે દેવાનુપ્રિય! તમે જાઓ અને શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીનો નાશ કરી દો તથા 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हाहि' અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિને જીવતો પકડી લો 'गिण्हित्ता ममं उवणेहि' પકડીને તેને મારી પાસે લઇ આવો 'तए णं से दंडे महया भडचडगरेणं जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव पहारेत्थ गमणाए' આ પ્રકારનો

'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई' ततः खलु स अभग्नसेनः, चोरसेनापतिः 'तेसिं चोरपुरिसाणं अंतिए' तेषां चोरपुरुषाणामन्तिके 'एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म' एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य 'पंचचोरसयाइं सद्दावेइ' पञ्चचोरशतानि शब्दयति 'सद्दावित्ता एवं वयासी' शब्दयित्वा एवं–वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्–'एवं खलु देवाणुप्पिया' एवं खलु हे देवानुप्रियाः! 'पुरिमताले णयरे' पुरिमताले नगरे 'महब्बले जाव' महाबलो यावत्, अत्र यावच्छब्देन–'महाबलो राजा दण्डमाज्ञप्तवान्–शालाटवीं चोरपल्लीं लुण्टयित्वा, अभग्नसेनचोरसेनापतिं जीवग्राहं गृहीत्वा मामुपनय। तदाज्ञया महता योधवृन्देन सह दण्डो यत्रैव

महाबल राजाका आदेश पाकर वह दंडसेनापति सबल भटसमूह से युक्त होकर इस शालाटवी नामक चोरपल्लीकी ओर आनेके लिये प्रस्थित हो चुका है।

'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई तेसिं चोरपुरिसाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म पंचचोरसयाइं सद्दावेइ' अपने गुप्तचर चोरों से इस प्रकार समाचार पाने के बाद उस अभग्नसेन चोरसेनापतिने सोच समझकर अपने उन पांचसौ चोरोंको बुलाया 'सद्दावित्ता एवं वयासी' और बुलाकर इस प्रकार कहा– 'एवं खलु देवाणुप्पिया! पुरिमताले णयरे महब्बले जाव तेणेव पहारेत्थ गमणाए' हे देवानुप्रियो! मेरे शूरवीर योद्धाओ! सुनो तुम्हें जिस कारण को लेकर यहां एकत्रित किया है वह कारण इस प्रकार है–आज पुरिमताल नगरमें महाबल राजाने भटसमूह से युक्त दंडसेनापतिको इस प्रकार आदेश दिया है कि–तुम जा कर शालाटवी को नष्ट करदो और अभग्नसेन को

મહાબલ રાજવીના હુકમ મેળવીને, તે દંડ સેનાપતિએ બલવાન યોદ્ધાઓના સમૂહથી તૈયાર થઇને આ શાલાટવી નામની ચોરપલ્લીની તરફ આવવા માટે પ્રસ્થાન કરી દીધું છે

'तए णं से अभग्गसेणचोरसेणावई तेसिं चोरपुरिसाणं अंतिए एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म पंचचोरसयाइं सद्दावेइ' પોતાના ખાનગી ખબર આપનારા ચોરો પાસેથી આ પ્રકારના સમાચાર મળ્યા પછી તે અભગ્નસેન ચોરપતિએ વિચાર કરી સમજીને પોતાના તે પાંચસો ચોરોને બોલાવ્યા 'सद्दावित्ता एवं वयासी' બોલાવીને આ પ્રમાણે કહ્યુ કે–'एवं खलु देवाणुप्पिया! पुरिमताले णयरे महब्बले जाव तेणेव पहारेत्थ गमणाए' હે દેવાનુ પ્રિયો! મારા શૂરવીર યોદ્ધાઓ સાભળો! તમને જે કારણુ માટે અહીં એકત્રિત–એકઠા કર્યા છે, તેનું કારણુ એ છે કે–આજ પુરિમતાલનગરમા મહાબલ રાજાએ મોટા યોદ્ધાઓના, સમૂહ સાથે દંડ સેનાપતિને આ પ્રમાણે હુકમ કર્યો છે કે, તમે જઇને શાલાટવીનો નાશ કરો અને

शालाटवी चोरपल्ली' इति बोध्यम्। 'तेणेव पहारेत्थ गमणाए' तत्रैव प्राधारयद् गमनाय-आगमनायेत्यर्थः प्रवृत्तः, 'तं' तत्=तस्मात् 'सेय' श्रेयः खलु 'देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रियाः! 'अम्हं' अस्माकं यत् तं दण्ड महाबलस्य राज्ञः सैन्यसहितं सेनापतिम्, 'सालाडविं चोरपल्लिं' शालाटवीं चोरपल्लीम् 'असंपत्तं' असंप्राप्तम्=शालाटवीं चोरपल्लीमसंप्रविष्टम् 'अंतरा चेव' अन्तरैव, मार्गमध्य एव 'पडिसेहित्तए' प्रतिषेधयितुम्-निरोद्धुम्, अस्माकं श्रेय इति पूर्वेण सम्बन्धः ॥ सू० १५ ॥

जीता पकडकर मेरे पास उपस्थित करो। इस प्रकार वह अपने मालिक के आदेश के अनुसार पुरिमताल नगर से भटों से परिवृत्त होकर शालाटवी की ओर प्रस्थित हो चुका है 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं तं दंडं सालाडविं चोरपल्लिं असंपत्तं अंतरा चेव पडिसेहित्तए' अतः हे देवानुप्रियो! अब हमारी भलाई इसी में है कि हम सब मिलकर उस का सामना करें और जबतक वह शालाटवी तक नहीं पहुंचे तबतक उसे बीच ही में रोक लें।

भावार्थ—अनेक सुसज्जित योद्धाओं सहित दंड सेनापति के चोरपल्ली को नष्ट-भ्रष्ट करने को आने के समाचार जब अभग्नसेन को अपने गुप्तचरोंद्वारा ज्ञात हुए, तो उसने सबही चोरों को एकत्रित किया और ये समाचार उन्हें सुना दिये। साथ में उसने सब ही के लिये यह भी आदेश दिया कि-देखो यह हमें जीता पकडना चाहता है और राजा के पास भेजना चाहता है अतः हे मेरे वीर योद्धाओ!

અભગ્નસેનને જીવતો પકડીને મારી પાસે ઉભો રાખો. તે પોતાના રાજા-ધણીના હુકમ પ્રમાણે પુરિમતાલ નગરથી ભટોના સમૂહ સાથે શાલાટવી તરફ રવાના થઈ ગયા છે 'तं सेयं खलु देवाणुप्पिया! अम्हं तं सालाडविं चोरपल्लिं असंपत्तं अतरा चेव पडिसेहित्तए' તેથી હે દેવાનુપ્રિયો! હવે આપણું હિત એમાં છે કે-આપણે સૌ મળીને તેનો સામનો કરીએ જ્યાં સુધી તે શાલાટવી સુધી આવી પહોંચ્યા નથી ત્યાં સુધીમાં તેને રસ્તામાં (વચમાં) જ રોકી દેવા

ભાવાર્થ—અનેક સુસજ્જિત યોદ્ધાઓસહિત દંડ સેનાપતિ ચોરપલ્લીનો નાશ કરવા આવે છે. તે સમાચાર જ્યારે અભગ્નસેનના ગુપ્તચરો પાસેથી તેને જાણવામાં આવ્યા ત્યારે તેણે તમામ ચોરોને એકઠા કર્યા અને તે સમાચાર તેને સંભળાવ્યા. સાથે તેણે સૌને એ આજ્ઞા પણ કરી કે જુઓ તે મને જીવતો પકડવા ઇચ્છે છે અને રાજાની પાસે મોકલવા ચાહે છે. તો હે મારા વીર યોદ્ધાઓ!

॥ मूलम् ॥

तए णं ताइं पंचचोरसयाइं अभग्गसेणस्स तहत्ति जाव पडिसुणेंति । तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई विउलं असणं ४ उवक्खडावेइ, उवक्खडावित्ता पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं ण्हाए जाव पायच्छित्ते भोयणमंडवंसि तं विउलं असणं ४ सुरं च ५ आसाएमाणे ४ विहरइ । जिमियभुत्तुत्तरागए वि य णं समाणे आयंते चोक्खे परमसुइभूए पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं अल्लं चम्मं दूरुहइ दूरुहित्ता सण्णद्ध जाव पहरणे मग्गइएहिं जाव रवेणं समुद्दरवभूयं पिव करेमाणे पच्छावरण्हकालसमयंसि सालाडवीओ चोरपल्लीओ णिग्गच्छइ, णिग्गच्छित्ता विसमदुग्गगहणट्ठिए गहियभत्तपाणए तं दंडं पडिवालेमाणे २ चिट्ठइ ॥सू०१६॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । 'तए णं ताइं पंचचोरसयाइं' ततः खलु तानि पञ्चचोरशतानि 'अभग्गसेणस्स' अभग्नसेनस्य 'तहत्ति' तथेति-'तथाऽस्तु' 'इत्युक्त्वा' 'जाव पडिसुणेंति' यावत् प्रतिशृण्वन्ति=स्वीकुर्वन्ति । 'तए णं से

तुम्हारा कर्तव्य है और मेरी भी यही सम्मति है कि शत्रु जबतक हमारे स्थान तक नहीं पहुंचता है तबतक हम इसे बीच ही में रोक दें। इसी में भलाई समाई हुई है ॥ सू० १५ ॥

'तए णं ताइं पंचचोरसयाइं' इत्यादि ।

'तए णं ताइं पंचचोरसयाइं' इसके पश्चात् उन पांचसौ चोरोंने 'अभग्गसेणस्स तहत्ति जाव पडिसुणेंति' अपने सरदार अभग्नसेन के इस

તમારૂ કર્ત્તવ્ય અને મારી પણ એ સંમતિ છે કે શત્રુ જ્યાં સુધી આપણા સ્થાન સુધી પહોંચ્યા નથી ત્યાં સુધીમાં આપણે તેને વચમાં જ રોકી દેવા, તેમાં આપણું હિત સમાએલું છે. (સૂ ૧૫)

'तए णं ताइं पंचचोरसयाइं' ઇત્યાદિ

'तए णं ताइं पंचचोरसयाइं' તે પછી એ પાંચસો ચોર લોકોએ अभग्गसेणस्स तहत्ति जाव पडिसुणेंति' પોતાના સરદાર અભગ્નસેનના એ હુકમને

अभग्गसेणे चोरसेणावई विउलं असणं ४' ततः खलु सोऽभग्नसेनश्चोरसेनापतिर्विपुलम् अशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं 'उवक्खडावेइ' उपस्कारयति=पाचयति, 'उवक्खडावित्ता' उपस्कार्य पाचयित्वा 'पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं' पञ्चभिश्चोरशतैः सार्धं 'ण्हाए जाव पायच्छित्ते' स्नातः यावत् कृतकौतुकमङ्गलमायश्चित्तः, राजसैन्यप्रतिषेधकार्ये विजयप्राप्तिविघ्ननिवृत्तिकामनयेति भावः 'भोयणमंडवंसि' भोजनमण्डपे 'तं विउलं असणं ४' तं विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं 'सुरं च' सुरां च=मदिरां च, अत्र-'महुं च, मेरगं च, जाइं च, सीधुं च, पसण्णं च' इति संग्राह्यम्, एषां पदानां व्याख्याऽत्रैव द्वितीयाऽध्ययनेऽष्टमसूत्रे निगदिता। 'आसाएमाणे ४' आस्वादयन्, अत्र-विस्वादयन्, परिभाजयन्, परिभुञ्जानः, इत्यपि बोध्यम् 'विहरइ' विहरति। 'जिमियभुत्तुत्तरागएवि य णं' जिमित-

---

आदेश को 'तहत्ति' कह कर स्वीकार कर लिया 'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई' जब उसका आदेश सबने सहर्ष मान लिया पश्चात् उस अभग्नसेन चोरसेनापतिने 'विउलं असण ४ उवक्खडावेइ' बहुत ही अधिक मात्रा में चार प्रकार के आहार को तैयार करवाया 'उवक्खडावित्ता पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं ण्हाए जाव पायच्छित्ते' सब प्रकार का भोजन तैयार करवा कर फिर पांचसौ चोरों के साथ उसने स्नान किया और कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्त आदि कृत्य भी किये। उसने जो ये कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्त कृत्य किये वे राजा की सेना को रोकने के लिये एवं विजयलाभ में आने वाले विघ्नों की निवृत्ति की इच्छा से ही किये 'भोयणमंडवंसि तं विउलं असण ४ सुरं च५ आसाएमाणे४ विहरइ' इसके बाद उसने भोजनशाला में बैठकर उस तयार किये हुए ४ प्रकार के आहार का और नाना प्रकार की मदिरा का आस्वाद किया

'तहत्ति' કહીને સ્વીકારી લીધો 'तए ण से अभग्गसेणे चोरसेणावई' જ્યારે તેના હુકમને સૌએ સહર્ષ થઇને સ્વીકારી લીધો ત્યાર પછી તે અભગ્નસેન ચોર સેનાપતિએ 'विउलं असणं४ उवक्खडावेइ' બહુજ વિશેષ પ્રમાણમાં ચાર પ્રકારના આહારને તૈયાર કરાવ્યા 'उवक्खडावित्ता पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं ण्हाए जाव पायच्छित्ते' તમામ પ્રકારનુ ભોજન તૈયાર કરાવીને પછી પાંચસો ચોરોની સાથે તેણે સ્નાન કર્યું અને કૌતુક મંગલ એવં પ્રાયશ્ચિત્ત આદિ કાર્યો પણ કર્યા તેણે જે કૌતુક મગલ પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા તે રાજાની સેનાને રોકવા માટે એટલે પોતાના વિજયલાભમાં આવનારા વિઘ્નોની નિવૃત્તિ થવાની ઇચ્છાથી કર્યા भोयणमंडवंसि तं विउलं असणं४ सुरं च ५ असाएमाणे४ विहरइ' તે પછી તેણે ભોજનશાળામા બેસીને તે તૈયાર કરેલા ચાર પ્રકારના આહાર તથા નાના પ્રકારની મદિરાનો

भुक्तोत्तरागतोऽपि च खलु जिमितः=कृतभोजनः, भुक्तोत्तरं=भोजनानन्तरम् आगतः-भोजनस्थानादन्यत्रागतः सन् 'आयंते' आचान्तः=कृतचुलुकः, 'चोक्खे' चोक्षः करमुखप्रक्षालनेन शुद्धः, 'चोक्ख' इति देशीयः शब्दः। 'परमसुइभूए' परमशुचिभूतः-सर्वथा पवित्रो भूत्वा, 'पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं' पञ्चभिश्चौरशतैः सार्धम् 'अल्लं' आर्द्रं, 'चम्मं' चर्म 'दूरुहइ' दूरोहति। 'सण्णद्ध जाव पहरणे' सन्नद्धबद्धवर्मितकवचः, यावद् गृहीतायुधप्रहरणः, 'मग्गइएहिं' हस्तबद्धैः, 'जाव-रवेण' यावत्-फलकैः, निष्कृष्टाभिरसिभिः अंसगतैस्तूणैः, सजीवैर्धनुर्भिः, समुत्क्षिप्तैः शरैः, क्षिप्ततूर्येण वाद्यमानेन २ महता महता उत्कृष्टसिंहनादबोलकलकलरवेण,

---

विस्वाद किया और दूसरों को भी खिलाया पिलाया। 'जिमियभुत्तुत्तरागएवि य णं समाणे आयंते चोक्खे परमसुइभूए पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं अल्लं चम्मं दूरुहइ' भोजन कर चुकने पर फिर वह वहां से निकला और निकल कर उसने कुल्ला किया-हाथ मुँह को साफ कर शुद्ध किया। अच्छी तरह जब यह शुद्ध हो चुका तब पांचसौ चोरों के साथ२ गीले चमडे के आसन पर बैठा 'दूरुहित्ता' बैठ कर सब चोरों को सज्जित होने का आदेश दिया। अपने सेनापति का आदेश पाकर वे सब के सब सज्जित होगये। उसने भी स्वयं 'सण्णद्ध जाव पहरणे' कवच को पहिरा और आयुध प्रहरण आदि अनेक प्रकार के शस्त्रों को लिया। इस प्रकार 'मग्गइएहिं जाव रवेणं' हाथों में पकडी हुई ढालों से, म्यान से बाहिर काढी गई तलवारों से, कंधों पर टांगे गये भातों से, प्रत्यञ्चासहित धनुषों से, उनपर आरोपित बाणों से सज्जित योधाओं के साथ२ जल्दी२ बजते हुए वादित्रों

આસ્વાદ-વિસ્વાદ કર્યો અને બીજાઓને પણ ખવરાવ્યા પીવરાવ્યા, 'जिमियभुत्तुत्तरागएवि य णं समाणे आयंते चोक्खे परमसुइभूए पंचहिं चोरसएहिं सद्धिं अल्लं चम्मं दूरुहइ' ભોજન કર્યા પછી તે ત્યાંથી નીકળ્યા અને નીકળીને પછી કોગળા કર્યા હાથ મુખને સાફ કરી શુદ્ધ કરી બરાબર જ્યારે શુદ્ધ થઇ ગયું ત્યારે પાંચસો ચોરોની સાથે ગીલા-ભીના ચામડાના આસન પર બેઠા. 'दूरुहित्ता' બેસીને તમામ ચોરોને તૈયાર થવાનો હુકમ કર્યો, પછી પોતાના સેનાપતિનો હુકમ થતાં તે સૌ સજ્જ-તૈયાર થઇ ગયા. તેણે પોતે પણ 'सण्णद्धजावपहरणे' કવચ પહેર્યું અને આયુધ પ્રહરણ આદિ અનેક પ્રકારનાં શસ્ત્રો લીધા, આ પ્રમાણે 'मग्गइएहिं जाव रवेणं' હાથોમાં પકડેલી ઢાલોથી, મ્યાનમાંથી બહાર કાઢેલી તલવારોથી, ખંભાપર ટાંગેલા તીરોના ભાથાથી પ્રત્યંચા સહિત ધનુષોથી, તેના પર રાખેલા બાણોથી સજ્જિત યોદ્ધાઓની સાથે એકી સાથે જલદી ૨ વાગનારા વાજીંત્રોના

'समुद्दरवभूयं पिव' समुद्ररवभूतमिव गगनमण्डलं 'करेमाणे' कुर्वन् 'पच्छावरह्ल-कालसमयंसि' पश्चादपराह्लकालसमये=दिवसस्य चतुर्थप्रहरे 'सालाडवीओ चोर-पल्लीओ' शालाटव्याश्चोरपल्ल्याः 'णिग्गच्छइ' निर्गच्छति=निःसरति 'णिग्गच्छित्ता' निर्गत्य 'विसमदुग्गगहणट्ठिए' विषमदुर्गगहनस्थितः-विषमम्=उच्चनीचं, दुर्गं=दुर्गमं यद् गहनं=वनं तत्र स्थितः, 'गहियभत्तपाणए' गृहीतभक्तपानकः-गृहीते भक्तपानके=आहारपानीये येन स तथा, तं दण्डं=सैन्यसहितं सेनापतिं 'पडि-वालेमाणे २' प्रतिपालयन् २=प्रतीक्षमाणः २ 'चिट्ठइ' तिष्ठति ॥ सू० १६ ॥

के शब्दों एवं उत्कृष्ट सिंहनाद बोल और कलकलरव से समुद्र की तरह गगनमण्डल को गर्जित करता हुआ 'पच्छावरह्लकालसमयंसि' दिवस के चतुर्थ प्रहर में 'सालाडवीओ चोरपल्लीओ णिग्गच्छइ' उस शालाटवी चोरपल्ली से निकला। 'णिग्गच्छित्ता' निकल कर 'विसमदुग्ग-गहणट्ठिए गहियभत्तपाणए तं दंडं पडिवालेमाणे२ चिट्ठइ' विषम और दुर्गम वन में ठहर गया। साथ में यह अपने घर से पर्याप्त आहार पानी का इन्तजाम करके ले गया था इसलिये निश्चिन्त होकर वह वहां बैठे२ सैन्यसहित उस दंडसेनापति की प्रतीक्षा करने लगा।

भावार्थ—सेनापति को बीच में ही रोक लेने की अभग्नसेन की सलाह सबको पसंद आगई। चोरसेनापतिने सब के खाने पीने का पर्याप्तमात्रा में इंतजाम किया। चारों प्रकार का आहार पर्याप्त-मात्रा में तयार करवाया गया। भोजन के तयार होने पर सेनापति ने सब के साथ स्नान किया। कौतुक मंगल आदि कार्य भी उसने

શબ્દો એટલે કે ઉત્કૃષ્ટ સિંહનાદ, બોલ અને કલકલરવથી સમુદ્રની માફક ગગન-મંડળને ગજાવતા થકા 'पच्छावरह्लकालसमयंसि' દિવસના ચોથા પ્રહરમાં 'सालाडवीओ चोरपल्लीओ णिग्गच्छइ' ને શાલાટવી ચોરપલ્લીથી નીકળ્યા 'णिग्गच्छित्ता' નિકળીને 'विसमदुग्गगहणट्ठिए गहियभत्तपाणए तं दंडं पडि-वालेमाणे२ चिट्ठइ' વિષમ અને દુર્ગમ વનમાં રહ્યા પોતાના સાથે ઘેરથી પરિપૂર્ણ આહાર-પાણી વગેરેની ગોઠવણ કરી લીધી હતી તેથી ચિંતારહિત બની તેઓ ત્યાં આગળ બેઠા અને સૈન્યસહિત તે દંડ સેનાપતિ આવે છે તેની રાહ જોવા લાગ્યા

ભાવાર્થ—સેનાપતિને વચમાંજ રોકી લેવાની અભગ્નસેનની સલાહ સૌને પસંદ પડી, ચોરસેનાપતિએ સૌના માટે ખાવા-પીવાની સંપૂર્ણ રીતે ગોઠવણ કરી હતી ચાર પ્રકારના આહાર પૂરા પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવ્યા હતા, ભોજન તૈયાર થતાં સેનાપતિએ સૌની સાથે સ્નાન કર્યું, કૌતુક મંગલ આદિ કાર્ય પણ તેણે

॥ मूलम् ॥

तए णं से दंडे जेणेव अभग्गसेणे चोरसेणावई तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता अभग्गसेणेणं चोरसेणावइणा सद्धिं संपलग्गे यावि होत्था। तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई

शत्रुसैन्य को रोकने एवं विजय में आने वाले विघ्नों की निवृत्ति की कामना से किये। शारीरिक कार्यों से निपट कर फिर वह सबके साथ भोजनशाला में गया। वहां उसने सबके संग में भोजन किया, भोजन करके हाथ मूँह साफ किये। पश्चात् वहां से आकर गीले चमडे के आसन पर बैठकर उसने सब अपने ५०० चोरों को सज्जित होने का आदेश दिया। सेनापति का आदेश पाकर वे सब के सब बहुत जल्दी अस्त्र शस्त्रों से सज्जित होगये। सेनापति भी स्वयं कवच आदि से सज्जित हुआ। सब के ढाल, तलवार, धनुष आदि से सज्जित हो चुकने पर वह अभग्नसेन दिवस के चोथे प्रहर में बजते हुए बाजों की गड-गड ध्वनि से समुद्रकी तरह आकाश मंडल को शब्द मय करता हुआ चोरपल्ली से सब के साथ निकला। चलते२ वह एक दुर्गम जंगल में आ पहुँचा। पास में पर्याप्त आहार पानी का इन्तजाम था ही। उसलिये निश्चिन्त होकर वह इस बात की प्रतीक्षा करने लगा कि कब यहां से होकर दंडसेनापति निकलता है ॥सू०१६॥

શત્રુસૈન્યને રોકવા માટે વિજયમા આવનારાં વિઘ્નોની નિવૃત્તિની ભાવનાથી કર્યા, શારીરિક કાર્યોથી નિવૃત્ત થઇને પછી સૌની સાથે ભોજનશાળામાં ગયાં, ત્યા સૌની સાથે ભોજન કર્યું ભોજન કર્યા પછી મુખ અને હાથ સાફ કર્યા. પછી ત્યાથી આવીને ભીના ચામડાના આસન પર બેસીને તેણે તમામ પોતાના ૫૦૦ ચોરોને તૈયાર થવાનો હુકમ આપ્યો, સેનાપતિનો હુકમ મળતાં તે તમામ બહુ જ ઉતાવળથી અસ્ત્ર-શસ્ત્રોથી સજ્જયમાન થઇ તૈયાર થઇ ગયા, સેનાપતિ પોતે કવચ આદિ ધારણ કરી સજ્જિત થઇ તૈયાર થયા. તમામ માણસો (યોધાઓ) સૌ ઢાલ, તલવાર, ધનુષ આદિથી તૈયાર થઇ ગયા પછી તે અભગ્નસેન દિવસના ચોથા પ્રહરમા વાગતા વાજાંઓની ધ્વનિ વડે આકાશમંડળને ગજવતા-શબ્દમય કરતા થકા ચોરપલ્લીથી સૌની સાથે નીકળ્યા. ચાલતા ચાલતા એક દુર્ગમ જગલમા આવી પહોંચ્યા, પોતાની પાસે સપૂર્ણ રીતે આહાર પાણીની ગોઠવણ હતી તેથી ચિન્તારહિત થઇને તેઓ એ વાતની રાહ જોવા લાગ્યા કે હવે કયારે અહી આગળ થઇને દંડ સેનાપતિ નીકળશે. (સૂ. ૧૬)

तं दंडं खिप्पामेव हयमहिय-जाव-पडिसेहइ । तए णं से दंडे अभग्गसेणचोरसेणावइणा हय-जाव-पडिसेहिए समाणे अत्थामे अवले अवीरिए अपुरिसक्कारपरक्कमे अधारणिज्जमितिकट्टु जेणेव पुरिमताले णयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता करयल-जाव एवं वयासी-एवं खलु सामी ! अभग्गसेणे चोरसेणावई विसमदुग्गगहणट्ठिए गहियभत्तपाणए, णो खलु से सक्के केणइ सुवहुएणवि आसवलेण वा हत्थिवलेण वा जोहवलेण वा रहवलेण वा चाउरंगिणीवलेणंपि उरं-उरेणं गिण्हित्तए, ताहे सामेण य भेएण य उवप्पदाणेण य वीसंभमाणे उवत्ते या वि होज्जा । तए णं से महब्बले राया जेवि य से अब्भिंतरगा सीसगसमा मित्तणाइणियगसयणसंवंधिपरियणा, तेवि य णं विउलेणं धणकणगरयणसंतसारसावएज्जेणं भिंदइ, अभग्गसेणस्स य चोरसेणावइस्स अभिक्खणं २ महत्थाइं महग्घाइं महरिहाइं रायरिहाइं पाहुडाइं पेसेइ, पेसित्ता अभग्गसेणं चोरसेणावइं वीसंभमाणेइ ॥सू० १७॥

टीका

'तए णं' इत्यादि । 'तए णं से दंडे' ततः खलु स दण्डः=दण्डसेनापतिः 'जेणेव अभग्गसेणे चोरसेणावई तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव अभग्नसेनश्चोरसेनापतिस्तत्रैवोपागच्छति. 'उवागच्छित्ता अभग्गसेणेणं' उपागत्य अभग्नसेनेन

'तए णं से दंडे' इत्यादि ।

'तए णं' बाद में 'से दंडे' वह दंड सेनापति 'जेणेव अभग्गसेणे तणेव उवागच्छइ' चलते २ वहीं पर आ पहुँचा कि जहाँ वह अभग्नसेन चोरों का सरदार इसकी प्रतीक्षा में ठहरा हुआ था । 'उवागच्छित्ता'

'तए णं से दंडे' ઇત્યાદિ.

'तए णं' તે પછી 'से दंडे' તે દંડ સેનાપતિ 'जेणेव अभग्गसेणे तेणेव उवागच्छइ' ચાલતાં ચાલતાં ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યા જ્યાં તે અભગ્નસેન ચોરોનો સરદાર તેની વાટ જોઈ રહેલો હતો, 'उवागच्छित्ता' આવતા જ

'चोरसेणावइणा सद्धिं' चोरसेनापतिना सार्धं 'संपलग्गे' संप्रलग्नः=योद्धुं प्रवृत्तः 'यावि होत्था' चाप्यभवत्। 'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई तं' ततः खलु सोऽभग्नसेनचोरसेनापतिस्तं दण्डं=सेनापतिं 'खिप्पामेव' क्षिप्रमेव 'हयमहिय जाव' अत्र 'जाव' इतिपदेन-'हयमहियपवरवीरघाइयनिवडियचिंधद्धयपडागं दिसोदिसिं' इति संग्रहः। हतमथितप्रवरवीरघातितनिपातितचिह्नध्वजपताकम्-हतः=शस्त्राघातं प्राप्तः, मथितः=मुष्टिपादप्रहारादिना मूर्छितः, प्रवरवीरघातितः-प्रवरवीराः=सुभटाः घातिताः=विनाशिता यस्य स तथा, निपातितचिह्नध्वजपताकः-निपातिताः चिह्नध्वजाः=गरुडादिचिह्नयुक्तकेतवः, पताकाश्च यस्य स तथा, ततश्चतुर्णां पदानां कर्मधारयस्तम्। 'दिसोदिसिं' दिशोदिशं-तदभिमुखस्थाया दिशोऽपरां दिशम् 'पडिसेहइ' प्रतिषेधयति=निवर्तयति परावर्तयतीत्यर्थः। 'तए णं से दंडे अभग्गसेणचोरसेणावइणा हय-जाव-पडिसेहिए समाणे' ततः खलु

आते ही 'अभग्गसेणेणं चोरसेणावइणा सद्धिं' अभग्नसेन का चोरसेनापति के साथ 'संपलग्गे यावि होत्था' उसका संग्राम प्रारंभ हो गया। 'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई' संग्राम प्रारंभ होते ही उस अभग्नसेन चोर-सेनापति ने 'तं दंड' उस दंड सेनापति को 'खिप्पामेव हयमहिय-जाव पडिसेहेइ' पहिले तो शीघ्र ही शस्त्रों से वेधा, बाद में मुष्टि एवं पावों के प्रहारों से उसे मूर्च्छित कर दिया। पश्चात् इसके सेना के सुभटों को क्षत विक्षत कर खूब मारा पीटा, इसकी गरुड आदि चिह्नों से युक्त ध्वजा और पताकाएँ छुडाकर जमीन पर पटक दीं, और उसे उसके सामने की दिशा से दूसरी दिशा की तरफ खदेड दिया। 'तए ण से दंडे अभग्गसेणचोरसेणावइणा' इस प्रकार वह दण्डसेनापति उस अभग्नसेन चोरसेनापतिद्वारा 'हय-जाव पडिसेहिए समाणे' हत,

---

'अभग्गसेणचोरसेणावइणा सद्धिं' અભગ્નસેન ચોર સેનાપતિની સાથે 'संपलग्गे यावि होत्था' તેના યુદ્ધનો આરંભ થઈ ગયો 'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई' યુદ્ધ પ્રારંભ થતાં જ તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિએ 'तं दंडं' તે દંડ સેનાપતિને 'खिप्पामेव हयमहियजाव पडिसेहेइ' પ્રથમ તો તુરત જ શસ્ત્રોથી વિંધી નાંખ્યો, પછીથી મુઠી અને પગના પ્રહારોથી તેને મૂર્ચ્છિત કરી દીધો તે પછી તેની સેનાના સુભટોને ક્ષત-વિક્ષત (જખમી-ઘવાએલ) કરીને ખૂબ માર માર્યો અને તેની ગરૂડ આદિ ચિન્હોથી યુક્ત ધ્વજા અને પતાકાઓ છોડાવીને જમીન પર નાંખી દીધી અને તેને પોતાની સામેની દિશામાંથી બીજી દિશામાં કાઢી મૂક્યા 'तए णं से दंडे अभग्गसेणचोरसेणावइणा' આ પ્રમાણે તે દંડસેનાપતિએ અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિદ્વારા 'हयजाव पडिसेहिए समाणे' હતમથિત (ઘવાએલ-

स दण्डोऽभग्नसेनचोरसेनापतिना हतमथित–यावत्–प्रतिषेधितः सन् 'अत्थामे' अस्थामा=अस्थिरः, 'अबले' अबलः–शारीरिकबलहीतः, 'अवीरिए' अवीर्यः= मनोबलरहितः 'अपुरिसक्कारपरक्कमे' अपुरुषकापराक्रमः=उद्योगशक्तिरहितः 'अधारणिज्ज' अधारणीयम्, अधारणीयं=धारयितुमशक्यं चोरबलम् अस्माभिः' 'इति–कट्टु' इति कृत्वा=इति–विदित्वा, स दण्डः–'जेणेव पुरिमताले णयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव पुरिमतालं नगर यत्रैव महाबलो राजा तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता करयल जाव' उपागत्य करतलपरिगृहीतं शिरआवर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा 'एवं'=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्–'एवं खलु सामी!' एवं खलु हे स्वामिन्! 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' अभग्नसेनश्चोरसेनापतिः 'विसमदुग्गगहणट्ठिए' विषमदुर्गगहनस्थितः=विषमम्=उच्च-

---

मथित आदि दशासंपन्न हुआ 'अत्थामे अबले अवीरिए अपुरिसकारपरक्कमे अधारणिज्जमिति कट्टु' अस्थिर, बलहीन, मानसिकशक्तिरहित एवं उद्योग-शक्तिविहीन बन कर 'इस चोर सैन्य का हम साम्हना नहीं कर सकते यह दुष्प्रधर्ष (जिसका दमन करना मुश्किल हो ऐसा) है' ऐसा विचार कर 'जेणेव पुरिमताले णयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ' वह पुरिमताल नगर की ओर महाबल राजा के निकट वापिस वहाँ से लौट आया। 'उवागच्छित्ता' आकर 'करयल जाव एव वयासी' उसने दोनों हाथ जोडकर राजा का अभिवादन किया और इस प्रकार फिर वह बोला–'एवं खलु सामी' हे स्वामिन्! मेरे लोट आने का कारण यह है कि 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' वह अभग्नसेन चोरसेनापति 'विसमदुग्गगहणट्ठिए' विषम और दुर्गम

બલોવાએલ) આદિદશાપ્રાપ્ત થઇને 'अत्थामे अबले अवीरिए अपुरिसकारपरक्कमे अधारणिज्जिमिति कट्टु' અસ્થિર, બલહીન, માનસિકશક્તિરહિત અને ઉદ્યોગ-શક્તિરહિત બનીને 'આ ચોરસૈન્યનો અમે સામનો કરી શકતા નથી આ દુષ્પ્રધર્ષ (જેનું દમન મુશ્કેલીથી થય એવો) છે' એ પ્રમાણે વિચાર કરીને 'जेणेव पुरिमताले णयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ' તે પુરિમતાલ નગરની તરફ મહાબલ રાજાની પાસે ત્યાથી પાછા ફરી આવ્યા 'उवागच्छित्ता' આવીને 'करयल जाव एवं वयासी' તેણે બન્ને હાથ જોડીને રાજાને વંદન કર્યું અને પછી આ પ્રમાણે બોલ્યા–'एवं खलु सामी' હે સ્વામિન્! મારૂં પાછુ ફરી આવવાનું કારણ એ છે કે–'अभग्गसेणे चोरसेणावई' તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિ 'विसमदुग्गगहणट्ठिए' વિષમ અને દુર્ગમ મહાવનની અંદર છુપાઇને બેઠો

नीचं, दुर्गं=दुर्गमं, यद् गहनं=वन, तत्र स्थितः, 'गहियभत्तपाणए' गृहीतभक्त-पानकः=सहानीताहारपानीयकः, 'णो खलु से सक्के केणइ सुवहुएणवि आस-बलेण वा हत्थिबलेण वा जोहबलेण वा रहबलेण वा चउरंगिणीबलेणंपि' नो खलु स शक्यः केनापि सुवहुकेनापि अश्वबलेन वा हस्तिबलेन वा योध-बलेन वा रथबलेन वा चतुरङ्गिणीबलेनापि 'उरंउरेणं' साक्षात्, 'उरंउरेणं' इत्यव्ययं देशीयपदम् 'गिण्हित्तए' ग्रहीतुम्—अभग्नसेनः केनापि बलेन साक्षाद् ग्रहीतुं न शक्य इति संक्षिप्तोऽर्थः, 'ताहे' तदा, 'सामेण य' साम्ना=प्रिय-वचनेन च, 'भेएण य' भेदेन—आभ्यन्तरिकैर्बन्धुमित्रादिभिर्वैमत्योत्पादनेन च, 'उवप्पदाणेण य' उपप्रदानेन=अभिमतवस्तुदानेन च, 'वीसंभमाणे' विश्रम्भ-माणः-उपजातविश्वासः, 'उवत्ते' उपात्तः=गृहीतः 'यावि होज्जा' चापि भवेत्

महावन के भीतर छिपा हुआ बैठा था 'गहियभत्तपाणए' खाने पीने की समस्त सामग्री उसके पास थी। ऐसी परिस्थिति में तो 'णो खलु से सक्के केणइ सुवहुएणवि आसवलेण वा हत्थिवलेण वा जोहवलेण वा रहबलेण वा चउरंगिणीवलेणंपि उरंउरेण गिण्हित्तए' वह किसी भी उपाय से चाहे बहुत भी घोडों का बल हो हाथियों का बल हो, योधाओं का बल हो, रथों का बल हो, अथवा चतुरंगिणी सेना का भी बल हो, किसी के भी द्वारा पकडा नहीं जा सकता—किसी भी बल से वह साक्षात् गृहीत नहीं हो सकता। हां कुछ उपाय ऐसे अवश्य हैं जिनके द्वारा यह हाथ आ सकता है, जैसे—'सामेण य' प्रिय वचन से 'भेएण य' बन्धुमित्रादिको में परस्पर में खटपट करा देने से, 'उवप्पदाणेण य' इच्छित वस्तु प्रदान करने से, सर्व प्रथम इन उपायों से 'वीसंभमाणे' इसे अपने ऊपर विश्वासु बना लेना

હતો 'गहियभत्तपाणए' ખાવા-પીવાની તમામ સામગ્રી તેના પાસે હતી, આવી પરિસ્થિતિમાં તો 'णो खलु से सक्के केणइ सुवहुएणवि आसबलेण वा हत्थिवलेण वा जोहवलेण वा रहवलेण वा चाउरंगिणीवलेणंपि उरंउरेणं गिण्हित्तए' તે કોઇ પણ ઉપાયથી ચાહે ઘણા ઘોડાઓનું બલ હોય, હાથિઓનું બલ હોય, યોધાઓનું બલ હોય, રથોનું બલ હોય, અથવા ચતુરંગિણી સેનાનું પણ બલ હોય, કોઇપણ દ્વારા પકડી શકાતો નથી. કોઇ પણ પ્રકારના બલથી તે સાક્ષાત્ પકડી નહિ શકાય, હા એક એવો ઉપાય જરૂર છે કે જેના દ્વારા તે હાથમાં આવી શકશે. જેમ કે 'सामेण य' પ્રિય વચનથી 'भेएण य' બન્ધુ મિત્રાદિકોમાં પરસ્પર ખટપટ કરાવવાથી 'उवप्पदाणेण य' ઈચ્છિત વસ્તુ આપવાથી, સર્વ પ્રથમ એ ઉપાયોથી 'विसंभमाणे' તેને આપણા પર વિશ્વાસુ બનાવી લેવો

ग्रहीतुं शक्यः स्यादित्यर्थः। 'तए णं से महब्बले राया' ततः खलु स महाबलो राजा 'जेवि य' येऽपि च 'से' तस्याभग्नसेनस्य 'अब्भितरगा' आभ्यन्तरकाः=आसन्ना मन्त्रिप्रभृतयः, 'सीसगसमा' शीर्षकसमाः–यथा शीर्षकं=मस्तकं शरीरस्य रक्षकं तथा ये तस्य रक्षकास्ते तथा इत्यर्थः, तथा 'मित्त-णाइ-णियग-सयण-संबंधि-परियणा' मित्र-ज्ञाति–स्वजन-सम्बन्धि-परिजनाः, 'तेवि य णं' तानपि च खलु 'विउलेणं' विपुलेन 'धणकणगरयणसंतसारसावएज्जेणं' धनकनकरत्नसत्सारस्वापतेयेन, 'भिंदइ' भिनत्ति, तेषाम् 'अभग्नसेनचोरसेनापतौ स्नेहं भञ्जयति, स्वस्मिन् स्नेहमुत्पादयतीत्यर्थः। 'अभग्गसेणस्स य चोरसेणावइस्स' अभग्नसेनस्य च चोरसेनापतेः समीपे 'अभिक्खणं २' अभीक्ष्णम् २ पुनः पुनः 'महत्थाइं' महार्थानि=महाप्रयोजनानि, 'महग्घाइं' महार्घाणि=महामूल्यानि, 'महा-

---

चाहिये, जब इसे पुरा विश्वास जम जायगा तब सरल रीति से 'उवत्ते' यह अपने द्वारा गृहीत हो जायगा। 'तए णं से महब्बले राया' सेनापति की इस प्रकार सलाह सुन चुकने के बाद उस महाबल राजा ने 'से' उस अभग्नसेन के 'जेवि य' जितने भी 'अब्भिंतरगा' सदा उसके निकट बैठने वाले, मंत्री आदि जन थे, 'सीसगसमा' जितने भी उसके अंगरक्षक थे, 'मित्त–णाइ–णियग-सयण-संबंधी–परियणा' और जो भी उसके मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन, संबंधी, परिजन थे 'तेवि य णं' उन सब को 'धणकणगरयणसंतसारसावएज्जेणं भिंदइ' धन से, कनक से, रत्नों से उत्तमोत्तमवस्तुओं से एवं रूप्या पैसा आदि से फोड लिया, अभग्नसेन के ऊपर जो इन सब का स्नेह था, उसे दूर कर दिया और अपने ऊपर अनुरक्तियुक्त बना लिया। तथा 'अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स अभिक्खणं अभिक्खणं महत्थाइं महग्घाइं

જોઇએ. જ્યારે તેનો આપણા પર પૂરો વિશ્વાસ જામી જાય ત્યારે સરલ રીતિથી 'उवत्ते' તે આપણાથી પકડાઇ જશે 'तए णं स महब्बले' સેનાપતિની આ પ્રકારની સલાહ સાંભળી લીધા પછી તે મહાબલ રાજાએ 'से' તે અભગ્નસેનના 'जेवि य' જેટલા તેના 'अब्भितरगा' હમેશાં તેની પાસે બેસવા વાળા મંત્રિ આદિ માણસો હતા. 'सीसगसमा' જેટલા તેના અંગરક્ષક હતા 'मित्तणाइणियग-सयणसंबंधिपरियणा' અને બીજા જે તેના મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક, સ્વજન, સંબંધી પરિજન હતા 'तेवि य णं' તે તમામને 'धणकणगरयणसंतसारसावएज्जेणं भिंदइ' ધનથી, સોનાથી રત્નોથી, ઉત્તમોત્તમ વસ્તુઓથી અને રૂપિયા–પૈસા આદિથી ફોડી લીધા. અભગ્નસેનના ઉપર તે સૌનો સ્નેહ હતો તેને દૂર કરી અને પોતાના પર પ્રસન્ન રહે તેમ બનાવી લીધા તથા 'अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स

रिहाइं' महार्हाणि=महतां योग्यानि, 'रायरिहाइं' राजार्हाणि=राजयोग्यानि 'पाहुडाइं' प्राभृतानि=उपहारवस्तूनि' 'पेसेइ' प्रेषयति, 'पेसित्ता' प्रेषयित्वा, 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं' अभग्नसेनचोरसेनापतिं 'वीसंभमाणेइ' विश्रम्भमानयति स महाबलो राजा तस्याभग्नसेनस्य विश्वासमुत्पादयतीत्यर्थः ॥ सू० १७ ॥

महारिहाइं रायरिहाइं पाहुडाइं पेसेइ' अभग्नसेन चोरसेनापति के निकट निरन्तर बारंबार महार्थ–महाप्रयोजनसाधक, महार्घ–महामूल्यवाले, महार्ह–महापुरुषादि के योग्य एवं राजार्ह–राजा महाराजाओं के अनुरूप नजरानों को भेजना प्रारंभ किया। 'पेसित्ता' इस प्रकार नजराना–उपहार भेजकर कर राजा ने उसे अपने ऊपर 'विसंभमाणेइ' विश्वासयुक्त बना लिया।

भावार्थ – दंडसेनापति के आते ही अभग्नसेन क्रोध से आरक्त बन उसके ऊपर भूखे बाघ की तरह झपटा। दोनों का वहीं पर घमसान–युद्ध प्रारंभ हो गया। अभग्नसेन ने पहिले से ही इसे आते ही तीक्ष्ण बाणों से घायल कर दिया। बाद में मुष्टि एवं पाँवों के प्रहारों से इसकी खूब खबर ली। इसकी सेना को तितर बितर कर ध्वजाएँ एवं पताकाएँ छीनकर जमीन पर पटक दीं। इस प्रकार अपनी दुर्दशा को देख कर वह दंडसेनापति एकदम घबरा गया, उसका सामना करने की उसमें बिलकुल शक्ति नहीं रही। वह सर्वथा निर्वीर्य बन पुरुषार्थ से भी क्षीण एवं मलीन होता हुआ

अभिक्खणं महत्थाइं महग्घाइं महरिहाइं रायरिहाइं पाहुडाइं पेसेइ' અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિના પાસે હમેશા વારવાર મહાર્થ–મહાપ્રયોજન સાધક મહાર્ઘ મહામૂલ્યવાળાં, મહાર્હ–મહાપુરુષોને યોગ્ય અને રાજાર્હ–રાજા-મહારાજાઓને લાયક નજરાણાં ભેટ મોકલવાનો પ્રારંભ કર્યો 'पेसित्ता' આ પ્રમાણે નજરાણા ઉપહાર મોકલી મોકલીને રાજાએ તેને પોતાના ઉપર 'विसंभमाणेइ' વિશ્વાસ રાખે તેવો બનાવી દીધો.

ભાવાર્થ—દંડ સેનાપતિ આવતા જ અભગ્નસેન ક્રોધથી લાલ–ચોળ બનીને તેનાપર ભૂખ્યા વાઘ પ્રમાણે પડયો, બન્નેનુ ત્યા આગળ ઘમસાણ યુદ્ધ થવા લાગ્યું અભગ્નસેને પહેલેથીજ તેના આવતાંની સાથે જ તીક્ષ્ણ બાણોથી ઘાયલ કરી દીધો, પછી મુઠીઓ તથા પગના પ્રહાર વડે તેની ખૂબ ખબર લીધી તેની સેનાને અસ્ત-વ્યસ્ત (વેરણ–છેરણ) કરી ધ્વજા-પતાકા પડાવીને જમીન પર નાખી દીધા. આ પ્રમાણે પોતની દુર્દશા જોઇને તે દંડસેનાપતિ એકદમ ગભરાઇ ગયો, અને તેનો સામનો કરવાની તેનામાં બીલકુલ શકિત રહી નહિ, તે તદ્દન નિર્વીર્ય બની પુરુષાર્થથી પણ ક્ષીણ મલિન થઇ ગયો 'આ ચોરસેનાપતિ દુર્જય છે' એવા

'यह चोरसेनापति दुर्जय है' इस प्रकार के विचार से अपने नगर को वापिस लौट आया। वहां आकर राजा से यथावत् समस्त वृत्तान्त आद्योपान्त कह सुनाया। उसने उसमें अभग्नसेन की शक्ति के गौरव का वर्णन करते हुए बतलाया कि–हे नाथ! मैं ज्यों ही यहां से ससैन्य शालाटवी की ओर प्रस्थित हुआ, एक गहन दुर्गम अटवी में अपने पूर्णरूप से खाने पीने की व्यवस्था कर छिपे हुए उस अभग्नसेन ने मेरा सामना किया। उस साम्हने में मुझे यह पूर्णरूप से विश्वास हो गया है कि जब यह इस प्रकार के उसके समक्ष न अश्वबल काम दे सकता है, न हस्तिबल टिक सकता है, न योद्धाओं की शक्ति उसे विजित कर सकती है, न रथबल उसे अपनी दुष्प्रवृत्ति से रोक सकता है और न चतुरंगिणी सेना ही उसे जीत सकती है। यह शक्तिबल से तो वश में किया नहीं जा सकता, तब मेरी राय तो अब यही है कि–उसे साम दाम दण्ड और भेद से वश करने का प्रयत्न करना चाहिये। प्रबल शत्रु इनके द्वारा ही परास्त किये जाते हैं। इस प्रकार दंड सेनापति की उचित सलाह मानकर महाबल राजा ने ऐसा ही किया। धनादिक की सहायताद्वारा उसने अभग्नसेन के पक्ष के मनुष्यों को फोड कर

વિચારથી પોતાના નગરમા પાછો ફરી આવ્યો, આવીને રાજાને જે કાંઇ હકીકત હતી તે તમામ પહેલેથી છેલ્લે સુધી કહી સભળાવી, તેણે અભગ્નસેનની શકિતનાં ગૌરવનુ વર્ણન કરતા જણાવ્યું કે–હે નાથ! હુ જ્યા અહીથી સૈન્ય સાથે શાલાટવીની તરફ પ્રસ્થિત થયો તેવામા એક ગહન દુર્ગમ વનમા પોતાના પૂરા પ્રમાણમા ખાન-પાનની ગોઠવણ કરીને સતાઈ રહેલ તે અભગ્નસેને મારો સામનો કર્યો, તેણે અમારો સામનો કર્યો તેમા મને પૂરી રીતે વિશ્વાસ આવી ગયો કે.- જ્યારે આ પ્રકારે તેની પાસે અશ્વબલ કામ આપી શકતું નથી, હાથીનુ બળ ટકી શકતું નથી યોદ્ધાઓની શકિત પણ તેને જીતી શકતી નથી. રથોનુ બળ પણ તેની દુષ્પ્રવૃત્તિને રોકી શકતુ નથી અને ચતુરગિણી સેના પણ તેને જીતી શકતી નથી, તે શક્તિ-બળ વડે તો કોઇ રીતે વશ કરી શકાશે નહિ, ત્યારે મારો વિચાર હાલમા એ છે કે તેને સામ, દામ, દડ અને ભેદ નીતિ વડે કરીને વશ કરવાના પ્રયત્નો કરવા જોઇએ મહાબળવાન શત્રુનો પણ તેના દ્વારા પરાજ્ય કરી શકાય છે આ પ્રમાણે દડ સેનાપતિની ઉચિત સલાહ માનીને મહાબલ રાજાએ તે પ્રમાણે કર્યું. ધન આદિની સહાયતાદ્વારા તેણે અભગ્નસેનના પક્ષમા રહેનારાં મનુષ્યોને ફોડયા અને

॥ मूलम् ॥

तए णं से महब्बले राया अण्णया कयाइं पुरिमताले णयरे एगं महं महइमहालयं कूडागारसालं कारेइ, अणेगक्खंभसयसंनिविट्ठं पासाईयं ४। तए णं से महब्बले राया अण्णया कयाइं पुरिमताले णयरे उस्सुक्कं जाव दसरत्तं पमोयं उग्घोसावेइ, उग्घोसावित्ता कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी-गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया! सालाडवीए चोरपल्लीए, तत्थ णं तुम्हे अभग्गसेणं चोरसेणावइं करयल जाव एवं वयह-एवं खलु देवाणुप्पिया! पुरिमताले णयरे महब्बलेणं रन्ना उस्सुक्के जाव दसरत्ते पमोए उग्घोसिए तं किण्णं देवाणुप्पिया! विउलं असणं ४, पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारे य इहं हव्वमाणेज्जा उदाहु सयमेव गच्छेज्जा? ॥ सू० १८ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से महब्बले राया अण्णया कयाइं पुरिमताले णयरे एगं महं' ततः खलु स महाबलो राजाऽन्यदा कदाचित् पुरिमताले नगरे एकां महतीं प्रशस्ताम् 'महइमहालयं' महातिमहालयाम्=

अपनी ओर कर लिया। तथा अभग्नसेन को भी अनेक प्रकार की भेटों द्वारा अपने ऊपर विश्वस्त बना लिया॥ सू० १७॥

'तए णं से' इत्यादि।

'तए ण' इस के बाद 'से महब्बले राया' इस महाबल राजा ने 'अण्णया कयाइं' कोइ एक समय 'पुरिमतालणयरे' पुरिमताल नगर में 'एगं' एक 'महं' प्रशस्त 'महइमहालयं' अतिशय विशाल 'कूडागारसालं'

પોતાના પક્ષમા કરી લીધા તથા અભગ્નસેનને પણ અનેક પ્રકારની ભેટો દ્વારા પોતાનો વિશ્વાસુ બનાવી લીધો (સૂ૦ ૧૭)

'तए णं से' ઇત્યાદિ

'तए णं' તે પછી 'से महब्बले राया તે મહાબલ રાજાએ 'अण्णया कयाइं' કોઇ એક સમય 'पुरिमतालणयरे' પુરિમતાલ નગરમા 'एगं' એક 'महं' વખાણુવા યોગ્ય 'महइमहालयं' અતિશયવિશાલ 'कूडागारसालं'

अतिविशालां 'कूडागारसालं' कूटागारशालां='कारेइ' कारयति, तां कीदृशी ?-मित्याह-' अणेगक्खंभसयसंनिविट्ठं ' अनेकस्तम्भशतसंनिविष्टाम्=अनेकशतस्तम्भयुक्ताम् 'पासाइयं' प्रासादीयां=प्रसन्नताकारिणीम्, अत्र-' दरिसणिज्जं, अभिरूवं, पडिरूवं ' इति त्रीणि पदानि संग्रहीतव्यानि । दर्शनीयाम्, अभिरूपाम्, प्रतिरूपाम् । 'तए णं से महब्बले राया अण्णया कयाइं पुरिमताले णयरे' ततः खलु स महाबलो राजा, अन्यदा कदाचित् पुरिमताले नगरे 'उस्सुकं' उच्छुल्कम्=शुल्कग्रहणरहितं, 'उस्सुक' इत्यादीनि वक्ष्यमाणस्य प्रमोदस्य विशेषणानि । 'जाव' यावत्, अत्र यावच्छब्देन-'उक्करं, अभडप्पवेसं, अदंडिमकुदंडिमं, अधरिमं, अधारणिज्जं, अणुद्धुयमुयंगं, अमिलायमल्लदामं, गणियावरनाडइज्जकलियं, अणेगतालायराणुचरियं, पमुइयपक्कीलियाभिरामं, महरिहं' इति संग्रहः । तत्र 'उत्करम्'=करवर्जितं-यत्र क्षेत्रगवादिकं प्रति राज्ञे द्रव्यं न देयं भवति तमित्यर्थः । 'अभटप्रवेशम्' यत्र अविद्यमानः भटानां=राजाज्ञानिवे-

---

कूटागारशाला 'कारेइ' बनवाई । 'अणेगक्खंभसयसंनिविट्ठं' जो अनेक खंभों से युक्त थी । 'पासाईयं' चित्त को आनन्द प्रदान करनेवाली थी। 'दरिसणिज्ज अभिरूवं पडिरूवं' दर्शनीय थी, अभिरूप था, एवं विशिष्ट शोभा का पात्र होने से जो अद्वितीय मानी जाती थी । 'तए णं से महब्बले राया अण्णया कयाइं' एक दिन की बात है कि उस महाबल राजा ने किसी एक समय 'पुरिमतालणयरे' पुरिमताल नगर में उस्सुक्कं जाव दसरत्तं पमोयं उग्घोसावेइ' दश दिन तक भरने वाले एक उत्सव की घोषणा करवाई । यहां यावत् शब्द से घोषणा में राजपुरुषों ने यह प्रकट किया कि 'उक्करं' इस उत्सव में आई हुई किसी भी वस्तु पर राज्य कर नहीं लेगा, इसमें दुकानों के लिये लीगई जमीन

કૂટાગારશાલા 'कारेइ' બનાવરાવી 'अणेगक्खंभसयसंनिविट्ठं' જે અનેક થાભલાઓથી જોડાએલી હતી, 'पासाईय, दरिसणिज्जं, अभिरूवं, पडिरूवं' ચિત્તને આનંદ આપનારી હતી જોવા લાયક હતી અનુરૂપ-મળતે મળતી જેવી જોઈએ તેવી હતી અને વિશેષ શોભાપાત્ર હેવાથી તે અદ્વિતીય-અજોડ માનવામા આવતી હતી 'तए णं से महब्बले राया अण्णया कयाइं' એક દિવસની વાત છે કે તે મહાબલ રાજાએ કોઈ એક સમય 'पुरिमतालणयरे' પુરિમતાલ નગરમા 'उस्सुक्कं जाव दसरत्तं पमोयं उग्घोसावेइ' ૧૦ દસ દિવસ ભરાય તેવા એક ઉત્સવની ઘોષણા કરાવી, અહી યાવત્ શબ્દથી ઘોષણામા રાજપુરુષોએ એ વસ્તુ પ્રકટ કરી કે-'उक्करं' આ ઉત્સવમા આવેલી કોઈ પણ વસ્તુ ઉપર રાજ્ય તરફથી કર (ટેકસ) લેવમા આવશે નહિ તેમજ આ ઉત્સવમા દુકાનો કરવા માટે જે જમીન

दकानां राजपुरुषाणां कौटुम्बिकगृहेषु प्रवेशो यत्र तम्, 'अदंडिमकुदंडिमं' दण्डोऽपराधानुसारेण निग्रहस्तेन निर्वृत्त राज्ञे देयतया व्यवस्थापितं दण्डिमम्, कुदण्डः=अनुचितनिग्रहस्तेन निर्वृत्त कुदण्डिमम्, ते उभे अविद्यमाने यत्र प्रमोदे सोऽदण्डिमकुदण्डिमस्तम्, 'अधरिमं' अविद्यमानं धरिमं=ऋणद्रव्यं यत्र स तथा तम्, उत्तमर्णाधमर्णाभ्यां परस्परं तदृणनिवारणार्थं न कलहनीयं किन्तु तद् द्रव्यं राज्ञा देयं भविष्यतीति भावः। 'अधारणिज्जं' अविद्यमानः धारणीयोऽधमर्णो यत्र स तथा तम्, केनापि जनेन कस्मादपि ऋणं न ग्राह्यम्, तस्मै ऋणग्राहकाय राज्ञा धनमपुनर्ग्रहणाय दास्यते इति भावः। 'अणुद्धुयमुयंगं' अनुद्धूतमृदङ्गम्–अनुद्धूताः=वादकैरानुपूर्व्येण वादनार्थमुत्क्षिप्ताः, मृदङ्गा यत्र स तथा तम्, यद्वा-अनुद्धूतमृदङ्गम्, अनुद्धूता=अत्यक्ता वादकैर्वादनार्थं परिगृहीता मृदङ्गा यत्र स तथा तम्, 'अमिलायमल्लदामं' अम्लानमाल्यदामानम्

का भाडा तथा बिक्री के लिये लाई गई गाय आदि पर का महसूल बिलकुल माफ किया गया है. 'अभडप्पवेसं' राजा कि तर्फ से कोई भी राजपुरुष किसी के घर पर आकर नवीन आज्ञा की घोषणा नहीं कर सकेंगे, 'अदंडिमकुदंडिमं' उचित और अनुचित सब प्रकार का दंड इसमें माफ रहेगा, 'अधरिमं' कोई भी साहूकार किसी भी कर्जदार को इस उत्सव में अपना ऋण अदा करने के लिये कह न सकेगा और न इसके लिये वे दोनों परस्पर में किसी भी प्रकार से अशान्ति ही उत्पन्न कर सकेंगे। 'अधारणिज्ज' कर्जदार के कर्ज को राजा अपनी तरफ से चुकता करेगा, अणुद्धुयमुयंगं' गाने बजाने की इसमें पूर्ण व्यवस्था रहेगी, 'अमिलायमल्लदामं' माला गूंथने लायक अम्लान–खिले हुए पुष्पों की दुकानें भी यहां खोली जायेंगी।

આપવામાં આવશે તેનું ભાડુ લેવાશે નહિ અને વેચાણ કરવા માટે લાવેલી ગાય આદિ પરનો કર તદ્દન માફ કરેલો છે 'अभडप्पवेसं', રાજ્ય તરફથી કોઇ પણ નોકર કોઈના ઘેર આવીને નવા હુકમની જાહેરાત કરશે નહિ 'अदंडिमकुदंडिमं' ઉચિત–અને અનુચિત તમામ પ્રકારના દંડ તેમા માફ રહેશે 'अधरिमं' કોઇપણ શાહુકાર કોઈપણ કરજદારને આ ઉત્સવમા પોતાનું દેણુ આપવા માટે કહી શકશે નહિ. અને લેણદાર તથા દેણદાર બન્ને પરસ્પર અશાન્તિ ઉત્પન્ન કરી શકશે નહિ 'अधारणिज्जं' કરજદારનું જે કરજ છે, તે રાજા પોતાના તરફથી ચૂકવી આપશે. 'अणुद्धयमुयगं' તથા ગાવ–બજાવવાની તેમા પૂરી વ્યવસ્થા રહેશે 'अमिलायमल्लदामं' માલા ગુંથવા લાયક અમ્લાન–નહિ કરમાએલા (ખીલેલા) પુષ્પોની

'गणियावरणाडइज्जकलियं' गणिकावरनाटकीयकलितं=गणिकाभिर्नाटकपात्रैश्च कलितो यः स तथा, तम्. 'अणेगतालायराणुचरियं' अनेकतालाचरानुचरितम्-अनेकैः तालाचरैः=प्रेक्षकविशेषैः तालवादकैरित्यर्थः, अनुचरितम्=आसेवितमित्यर्थः, 'पमुइयपक्कीलियाभिरामं' प्रमुदितप्रक्रीडिताभिरामम्=प्रमुदितैः=प्रहृष्टैः प्रक्रीडितैः=प्रक्रीडनैश्चाभिरामं=मनोहरम् 'महरिहं' महार्हम्=महतां योग्यम्, 'दस-रत्तं' दशरात्रं=दशाहोरात्रव्यापकम् 'पमोयं' प्रमोदम्=हर्षम्=उत्सवम्. 'उग्घो-सावेइ' उद्घोषयति, स्वपुरुषैरुद्घोषणां कारयतीत्यर्थः। 'उग्घोसाविता कोडुंबिय-पुरिसे सद्दावेइ' उद्घोषयित्वा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति=आह्वयति, 'सद्दाविता'

'गणियावरणाडइज्जकलियं' वेश्याओं एवं नाटक करने वालों के नाच, गान एवं अभिनय, इस अवसर पर देखने को मिलेंगे। 'अणेगताला-यराणुचरियं' तालविद्या में निपुण जनों का यहां अच्छा जमघट रहेगा. 'पमुइयपक्कीलियाभिरामं' अनेक प्रकार के खेल और तमाशे यहां जनता को दिखलाये जावेंगे, जनता के प्रत्येक आवश्यकीय कार्यों की एवं उसकी सुखसुविधा की यहां सुन्दर से सुन्दर व्यवस्था की जावेगी. 'महरिहं' इसे जहां तक हो सकेगा-दर्शनीय एवं अनुकरणीय बनाने की हर तरह से चेष्टा की जायगी। 'दसरत्तं पमोयं उग्घोसावेइ' यह उत्सव दश दिन तक होगा इस प्रकार राजाने अपने जनों द्वारा उत्सव की घोषणा कराई। 'उग्घोसाविता' इस घोषणा के हो चुकने पर फिर राजा ने 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' अपने आज्ञाकारी पुरुषों को अपने निकट बुलवाया 'सद्दाविता' और बुला कर 'एवं

ઉજવાતો એવો તે ઉત્સવમાં આવશે. 'गणियावरणाडइज्जकलियं' વેશ્યાઓ અને નાટક કરનારાઓના નાચ, ગાન અને અભિનય, આ અવસર ઉપર જોવા મળશે. 'अणेगतालायराणुचरियं' તાલવિદ્યામાં કુશળ માણસોની અહીં સારી રીતે જમાવટ થશે. 'पमुइयपक्कीलियाभिरामं' અનેક પ્રકારના ખેલ અને તમાસા, અહીં માણસોને બતાવવામાં આવશે. માણસોની તમામ પ્રકારની જરૂરીઆતો અને તેઓના સુખ માટે અહીં સારામાં સારી વ્યવસ્થા કરવામાં આવશે. 'महरिहं' તેને જ્યાં સુધી દર્શનીય અને અનુકરણીય બનાવવા માટે દરેક પ્રકારના પ્રયત્નો કરવામાં આવશે 'दसरत्तं पमोयं उग्घोसावेइ' તે ઉત્સવ દસ દિવસ સુધી રહેશે. આ પ્રમાણે રાજાએ પોતાના માણસો દ્વારા ઉત્સવની ઘોષણા-જાહેરાત કરાવી 'उग्घोसाविता' આ પ્રમાણે ઘોષણા કરાવ્યા પછી ફરીથી રાજાએ 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' પોતાની આજ્ઞામાં રહેનાર પુરુષોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા 'सद्दाविता' બોલાવીને 'एवं वयासी' આ પ્રમાણે કહ્યું-

शब्दयित्वा=आहूय, 'एवं'=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्='गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया' गच्छत खलु यूयं हे देवानुप्रियाः ! 'सालाडवीए चोरपल्लीए' शालाटव्यां चोरपल्ल्याम्, 'तत्थ णं तुम्हे अभग्गसेणं चोरसेणावइं करयल जाव एवं' तत्र खलु यूयम् अभग्नसेनं चोरसेनापतिं करतलपरिगृहीतं शिरआवर्तं मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा, एवं=वक्ष्यमाण प्रकारेण 'वयह' वदत-'एवं खलु हे देवाणुप्पिया !' एवं खलु हे देवानुप्रियाः ! 'पुरिमताले णयरे महब्बलेण रण्णा' पुरिमताले नगरे महाबलेन राज्ञा 'उस्सुक्के जाव दसरत्ते पमोए' उच्छुल्को यावत् दशरात्रव्यापकः प्रमोदः=उत्सवः, 'उग्घोसिए' उद्घोषितः, 'तं' तस्मात् 'किण्णं' किं खलु 'तुम्हे' यूयं 'देवाणुप्पिया !' हे देवानुप्रियाः ! 'विउलं असणं ४' विपुलमशनादिकं 'पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारे य' पुष्पवस्त्रगन्धमाल्या-

---

वयासी' इस प्रकार कहा कि- 'गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रियो ! आप लोग जाओ, जाकर 'सालाडवीए चोरपल्लीए' शालाटवी स्थित चोरपल्ली में 'तत्थ ण तुम्हे अभग्गसेणं चोरसेणावइं' अभग्नसेन चोरसेनापति को 'करयल जाव एवं वयह' योग्य शिष्टाचारपूर्वक अभिवादन कर हमारी ओर से यह खबर दो 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' देखो समाचार यह है कि- 'पुरिमताले णयरे महब्बलेण रण्णा उस्सुक्के जाव दसरत्ते पमोए उग्घोसिए' पुरिमताल नगर में महाबल राजा ने दश दिन तक एक उत्सव मनाने की योजना की है, इस में आने वाली चीजों पर चुंगी आदि सब प्रकार के कर राज्य की ओर से माफ किये गये है। इस उत्सव में मनोविनोद की प्रत्येक सामग्री का पूर्ण प्रबंध किया गया है 'तं किण्णं देवाणुप्पिया' इस लिये हे देवानुप्रिय ! आप 'विउलं असणं४ पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारे य' विपुल,

---

'गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિયે ! આપ લોકો જાઓ! જઈને 'सालाडवीए चोरपल्लीए' શાલાટવીસ્થિત ચોરપલ્લીમાં 'तत्थ णं तुम्हे अभग्गसेणं चोरसेणावइं' અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિને 'करयल जाव एवं वयह' શિષ્ટાચાર-યોગ્ય અભિનંદન કરીને અમારા તરફથી એ ખબર આપો- 'एवं खलु देवाणुप्पिया !' સમાચાર એ છે કે 'पुरिमताले णयरे महब्बलेणं रण्णा उस्सुके जाव दसरत्ते पमोए उग्घोसिए' પુરિમતાલ નગરમાં મહાબલ રાજાએ દશ દિવસ સુધીનો એક ઉત્સવ ઉજવવાની એક યોજના કરી છે તેમાં આવનારી ચીજોપર ચુંગી (દાણ) આદિ સર્વ પ્રકારના કર રાજ્ય તરફથી માફ કરેલા છે આ ઉત્સવમા મનોરંજનની તમામ સામગ્રીનો પૂરો પ્રબંધ કર્યો છે 'तं किण्ग देवाणुप्पिया !' એટલા માટે હે દેવાનુપ્રિય ! આપ 'विउलं असणं४ पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारे य' પુષ્કળ અશન, પાનાદિક અને

लङ्कारांश्च 'इहं' इह'हव्वं' अर्वाक्=शीघ्रम् 'आणेज्जा' आनाययेत=आनाययिष्यथ 'उदाहु' उताहो=अथवा 'सयमेव गच्छेज्जा' स्वयमेव गमिष्यथ?॥ सू० १८॥

अशन-पानादिक एवं पुष्प, वस्त्र, गंध, मालादिक समस्त सामग्री इहं हव्वमाणेज्जा' यहां मंगवायेंगे 'उदाहु' अथवा 'सयमेव गच्छेज्जा' आप स्वयं वहां पधारेंगे ?।

भावार्थ— महाबल राजा ने दंडसेनापति की सम्मति के अनुसार अभग्नसेन को अपने वश में करने के लिये आयोजन प्रारंभ कर दिया। इसमें उसने सर्व प्रथम नगर में किसी एक समय एक सुन्दर कूटागारशाला का जो विशेष विशालता लिये हुए थी निर्माण करवाया। राजाने इसे विशेषचित्ताकर्षक बनवाया। भवन पूर्णरूप से जब सांगोपांग निर्मित हो चुका तब राजाने अपने राजपुरुषोंद्वारा नगर में यह घोषणा करवाई कि-नगर में दश दिन तक एक महान उत्सव होगा, जिसमें जनता के लिये हरएक प्रकार से सुविधा दी जायगी, बहार अथवा शहर के समस्त दुकानदारों से किसी भी वस्तु पर राज्य कर नहीं लेगा। दुकान के लिये जमीन राज्य की ओर से मुफ्त दी जायगी। उत्सव में कोई भी व्यक्ति किसी भी व्यक्ति के लिये ऋण आदि अदा करने के लिये बाध्य नहीं कर सकेगा। कर्ज राजा की तरफ से चुकाया जायगा। राजकर्मचारी पुरुष मेले में सम्मिलित हुए किसी भी व्यक्ति को किसी रूप से

પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગંધમાલાદિક તમામ સામગ્રી 'इहं हव्वमाणेज्जा' અહીં મંગાવશો 'उदाहु' અથવા 'सयमेव गच्छेज्जा' આપ પોતે ત્યાં પધારશો.

ભાવાર્થ—મહાબલ નરેશે દંડ સેનાપતિની સલાહ પ્રમાણે, અભગ્નસેનને પોતાના વશ કરવા માટે આયોજન (પ્રવૃત્તિ) પ્રારંભ કરી દીધો તેમાં તેણે સૌ પહેલાં નગરમાં કોઇ એક સમયે એક સુંદર વિશેષ વિશાલતાવાળી કૂટાગારશાલા નિર્માણ કરાવી, રાજાએ તેને ખાસ કરીને ચિત્તનું આકર્ષણ કરે તેવી બનાવી, તે ભવન પૂરી રીતે જ્યારે સાંગેપાંગ તૈયાર થઇ ગયું ત્યારે રાજાએ પોતાના રાજપુરુષદ્વારા નગરમાં એવી ઘોષણા-જાહેરાત કરાવી કે, નગરમાં દશ દિવસ સુધી એક મહાન ઉત્સવ થશે, જેમાં માણસો માટે દરેક પ્રકારની સગવડ આપવામાં આવશે, બહાર અથવા શહેરના તમામ દુકાનદારો પાસેથી કોઇ પણ વસ્તુ પર રાજ્ય તરફથી કર-દાણ લેવાશે નહિ, દુકાનો માટે રાજ્ય તરફથી જમીન મફત આપવામાં આવશે ઉત્સવમાં કોઇ પણ માણસ કોઇ માણસ પાસેથી લેણું વસુલ કરવા માટે હરકત કરી શકશે નહિ, દેણું હશે તે રાજ્ય તરફથી ચુકવી અપાશે, રાજાના નોકરો આ ઉત્સવમાં આવેલા કોઇ પણ માણસને કોઇ

॥ मूलम् ॥

तए णं ते कोडुंबियपुरिसा महब्बलस्स रण्णो करयल-जाव पडिसुणेंति, पडिसुणित्ता पुरिमतालाओ णयराओ पडि-णिक्खमंति, पडिणिक्खमित्ता णाइविकिट्ठेहिं अद्धाणेहिं सुहेहिं पायरासेहिं जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता अभग्गसेणं चोरसेणावइं करयल जाव एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! पुरिमतालनयरे महब्बलेणं रण्णा उस्सुक्के जाव उदाहु सयमेव गच्छेज्जा ?। तए णं से अभ-

---

दबा नहीं सकेंगे। व्यवस्था हरएक प्रकार की इस उत्सव में सुन्दर से सुन्दर बनाने की तरफ ध्यान दिया गया है। आदि२ और भी उत्सव की जिस प्रकार से व्यवस्था चित्ताकर्षक बन सके उन२ बातों को राजा ने अपने व्यक्तियों द्वारा घोषित करवा दिया।

घोषणा हो चुकने पर राजा ने कौटुम्बिक पुरुषों को फिर से अपने निकट बुलवाया और कहा कि शालाटवी में जाकर चोर-पल्ली में रहने वाले अभग्नसेन से यह समाचार कहते हुए कहना कि–राजा ने इस उत्सव में सम्मिलित होने के लिये आपको सादर आमंत्रित किया है और यह पुछवाया है कि क्या आप उत्तम खाने पीने की सामग्री एवं पुष्प वस्त्र गंध माला आदि समस्त सामग्री यहां मंगवायेंगे अथवा आप स्वयं वहां पधारेंगे ? ॥सू० १८॥

પણ પ્રકારે દબાવી શકશે નહિ આ ઉત્સવમા દરેક પ્રકારની વ્યવસ્થા સારામા સારી રાખવા માટે ધ્યાન આપવામાં આવ્યું છે તેમજ ઉત્સવ ચિત્તનું આકર્ષણ કરે તેવો બનાવવા માટેની તમામ સૂચના રાજાએ પોતાના નોકરો દ્વારા કરાવી દીધી. સૂચના કરાવ્યા પછી રાજાએ કૌટુમ્બિક પુરુષોને ફરીથી પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યુ કે શાલાટવીમા જાઓ અને ચોરપલ્લીમાં રહેવાવાળા અભગ્નસેનને આ સમાચાર કહો અને કહેવું કે–રાજાએ આ ઉત્સવમાં સમ્મિલિત થવા માટે આપને આદરપૂર્વક આમંત્રણ કર્યું છે અને પૂછાવ્યુ છે કે–આપ ઉત્તમ ખાવાપીવાની સામગ્રી તથા પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગંધ, માલા આદિ સમસ્ત સામગ્રી અહિયા મંગાવશો અથવા આપ પોતે ત્યાં પધારશો ? (સૂ ૧૮)

गसेणे ते कोडुंबियपुरिसे एवं वयासी–'अहण्णं देवाणुप्पिया! पुरिमतालणयरे सयमेव गच्छामि। तए णं से कोडुंबियपुरिसे सक्कारेइ, सम्माणेइ, सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ ॥सू० १९॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं ते कोडुंबियपुरिसा महब्बलस्स रण्णो करयल जाव पडिसुणेंति' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः महाबलस्य राज्ञः करतलपरिगृहीतं शिरआवर्तं मस्तके अञ्जलिं कृत्वा तथेति–'तथाऽस्तु' इति कृत्वा प्रतिशृणोति=आज्ञां स्वीकरोति। 'पडिसुणित्ता पुरिमतालाओ णयराओ' प्रतिश्रुत्य, पुरिमतालान्नगरात् 'पडिणिक्खमंति' प्रतिनिष्क्रामन्ति=निर्गच्छन्ति, 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'णाइविकिट्ठेहिं' नातिविकृष्टैः=अनतिदीर्घैः, 'अद्धाणेहिं' अध्वभिः=मार्गैः 'सुहेहिं' सुखैः=सुखजनकैः, 'पायरासेहि' प्रातराशैः=प्रातरशनीयैः=प्रातःकाले भोजनीयैः सह 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली तेणेव

'तए ण ते' इत्यादि।

'तए णं' इस प्रकार के आदेश को सुनने के बाद 'ते कोडुंबियपुरिसा' उन कौटुम्बिकपुरुषोंने 'महब्बलस्स रण्णा' महाबल राजा को 'करयल जाव पडिसुणेंति' सादर करबद्ध नमस्कार कर उनके द्वारा प्रदत्त आदेश को स्वीकार किया। 'पडिसुणित्ता' एव स्वीकार कर 'पुरिमतालाओ णयराओ' वे पुरिमताल नगर से 'पडिणिक्खमति' शालाटवी की ओर जाने के लिये निकले 'पडिणिक्खमित्ता' निकल कर 'णाइविकिट्ठेहिं अद्धाणेहिं' अतिदूर नहीं ऐसे नजदीक के मार्ग से चलते हुए 'सुहेहिं' सुखपूर्वक 'पायरासेहिं' रास्ते में कलेवा करते२ वे सब के सब 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली' जहां वह शाला-

---

'तए णं ते' ઇત્યાદિ

'तए णं' આ પ્રમાણે આદેશને સાભળીને પછી 'ते कोडुंबियपुरिसा' તે કૌટુમ્બિક પુરુષોએ 'महब्बलस्स रण्णो' મહાબલ રાજાને 'करयल जाव पडिसुणेंति' સાદર બે હાથ જોડી નમસ્કાર કરી તેમણે આપેલા હુકમનો સ્વીકાર કર્યો 'पडिसुणित्ता' એ પ્રમાણે સ્વીકાર કરીને 'पुरिमतालाओ णयराओ' તે પુરિમતાલ નગરથી 'पडिणिक्खमंति' શાલાટવી તરફ જવા માટે નીકળ્યા 'पडिणिक्खमित्ता' નીકળીને 'णाइविकिट्ठेहिं अद्धाणेहिं' બહુ દૂર નહિ એવા નજીકના માર્ગેથી ચાલતા થકા 'सुहेहिं' સુખપૂર્વક 'पायरासेहिं' રસ્તામા કલેવા (નાસ્તા, ચા-પાણી) કરતા કરતા તે સૌ 'जेणेव सालाडवी चोरपल्ली' જ્યા તે શાલાટવી ચોરપલ્લી હતી, 'तेणेव उवागच्छंति' ત્યાં આવી પહોચ્યા

उवागच्छंति' यत्रैव शालाटवी चोरपल्ली तत्रैवोपागच्छन्ति। 'उवागच्छित्ता अभग्गसेणं चोरसेणावइं करयल जाव' उपागत्य, अभग्नसेनं चोरसेनापतिं कर-तल-यावत् मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा, 'एवं'-वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादिषुः- 'एवं खलु देवाणुप्पिया ! पुरिमतालणयरे' एवं खलु हे देवानुप्रियाः ! पुरि-मतालनगरे 'महब्बलेणं रण्णा' महाबलेन राज्ञा, 'उस्सुक्के' उच्छुल्कः शुल्क-ग्रहणरहितः, 'जाव' यावत्-अत्र यावच्छब्देन-उत्करः, अभटप्रवेशः, इत्यादि यावत् दशरात्रव्यापकः प्रमोदः=उत्सव उद्घोषितः, तस्मात् किं खलु यूयं हे देवानुप्रियाः ! विपुलमशनादिकं पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालङ्कारांश्च, इह शीघ्रमानायथि-

---

टवी चोरपल्ली थी 'तेणेव उवागच्छंति' वहाँ आ पहुँचे। 'उवागच्छित्ता' आते ही उन्हों ने 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं' अभग्नसेन चोरसेनापति के लिये सादर 'करयल जाव एवं वयासी' हाथ जोड इस प्रकार कहना प्रारंभ किया- 'देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय ! सुनिये 'एवं खलु' हमारे मुख से राजाने आप के लिये इस प्रकार समाचार कहलवाया है कि- 'पुरिमतालणयरे महब्बलेणं रण्णा उस्सुक्के जाव उदाहु सयमेव गच्छेज्जा' पुरिमताल नगर में श्रुझ महाबल राजाने एक १० दिन का उत्सव उद्घोषित किया है, उसमें किसी भी प्रकार का कर सम्मिलित होनेवाली जनता से नहीं लिया जायगा। जनता के मनोविनोद के लिये ही यह उत्सव किया गया है। इत्यादि पूर्वोक्त समस्त बातें इस उत्सव के साथ लगती हुई उन्हों ने अभग्नसेन से कहीं। और साथ में यह भी निवेदन किया कि हे देवानुप्रिय ! आप से राजाने यह भी पुछवाया है कि-आप क्या खाने पीने की सामग्री को एवं पुष्प वस्त्र गंध माला आदि सामग्री को यहीं मंगवायेंगे अथवा आप

'उवागच्छित्ता' આવીને તેઓએ 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं' અભગ્નસેન ચોરસેના-પતિને સાદર 'करयलजाव एवं वयासी' હાથ જોડી નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે કહેવાનો આરંભ કર્યો 'देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય ! સાંભળો 'एवं खलु' આપના માટે રાજાએ આ પ્રમાણે સમાચાર કહેવરાવ્યા છે તે અમારા મુખથી સાંભળો 'पुरिमतालणयरे महब्बलेणं रण्णा उस्सुक्के जाव उदाहु सयमेव गच्छेज्जा' પુરિમતાલ નગરમાં મે-મહાબલ રાજાએ એક દસ દિવસનો ઉત્સવ ઉજવવાનું જાહેર કર્યું છે, તેમાં આવનારી જનતા પાસેથી કોઇ પણ પ્રકારનો કર-દાણ લેવામાં આવશે નહિ, માણસોના મનોરંજન માટેજ એ ઉત્સવ કરવામાં આવ્યો છે. ઇત્યાદિ પૂર્વોકત આગળ કહેલી તમામ વાત આ ઉત્સવને લગતી જે હતી તે અભગ્નસેનને કહી, અને સાથે તે પણ જણાવ્યું કે-હે દેવાનુપ્રિય ! આપને રાજાએ તે વાત પણ પૂછાવી છે કેઃ આપ શું ખાવા-પીવાની સામગ્રી તથા પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગંધ માલા આદિ સામગ્રી

प्यथ, इति विज्ञेयम्. 'उदाहो' उताहो=अथवा, 'सयमेव' स्वयमेव 'गच्छेज्जा' गच्छेत=आगमिष्यथेत्यर्थः। 'तए णं' ततः खलु 'से अभग्गसेणे ते कोडुंबियपुरिसे एवं वयासी' सोऽभग्नसेनस्तान् कौटुम्बिकपुरुषान् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-'अहण्णं देवाणुप्पिया!' अहं खलु हे देवानुप्रियाः! 'पुरिमतालणयरे सयमेव गच्छामि' पुरिमतालनगरे स्वयमेव गच्छामि=आगमिष्यामि 'तए णं' ततस्तदनन्तरं खलु 'कोडुंबियपुरिसे' कौटुम्बिकपुरुषान् 'सक्कारेइ सम्माणेइ' सत्कारयति, सम्मानयति. 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ' सत्कारयित्वा सम्मानयित्वा प्रतिविसर्जयति ॥ सू० १९ ॥

स्वयं वहां पधारेंगे। 'तए णं से अभग्गसेणे ते कोडुंबियपुरिसे एवं वयासी' इस प्रकार उन कौटुम्बिकपुरुषों की बात सुन कर वह अभग्नसेन उनसे इस प्रकार बोला 'अहण्णं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय! मैं 'पुरिमतालणयरे सयमेव गच्छामि' पुरिमताल नगर में स्वयं आऊँगा। 'तए से कोडुंबियपुरिसे सक्कारेइ सम्माणेइ' इस प्रकार अपना अभिप्राय कहकर उस अभग्नसेनने उन सब का अच्छी तरह से आदर सत्कार एवं सन्मान किया। 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ' सत्कार एवं संमान करके बाद में उसने उन आये हुए राजपुरुषों को विसर्जित किये।

भावार्थ—महाबल राजा का आदेश प्रमाण कर वे समस्त कौटुम्बिक पुरुष पुरिमताल नगर से शीघ्र प्रस्थित होकर ऐसे मार्ग से उस शालाटवीस्थित चोरपल्ली की ओर रवाना हुए जो वहां से विशेष दूर नहीं पडता था। रास्ते में खाते पीते हुए वे लोग

અપના પાસે અહીં મંગાવશો કે આપ પોતે જ ત્યાં પધારશો? 'तए णं अभग्गसेणे ते कोडुंबियपुरिसे एवं वयासी' આ પ્રમાણે કૌટુમ્બિક પુરુષોની વાત સાંભળીને તે અભગ્નસેન તેઓને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો- 'अहण्णं देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય! હું 'पुरिमतालणयरे सयमेव गच्छामि' પોતે જ પુરિમતાલ નગરમાં આવીશ 'तए णं कोडुंबियपुरिसे सक्कारेइ सम्माणेइ' આ પ્રમાણે પોતાનો અભિપ્રાય કહીને તે અભગ્નસેને તે આવેલા સૌનો સારી રીતે આદર સત્કાર અને સન્માન કર્યું 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता पडिविसज्जेइ' સન્માન અને સત્કાર કર્યાં પછી તેણે આવેલા સૌ રાજપુરુષોને વિદાય-રવાના કર્યાં.

ભાવાર્થ—મહાબલ રાજાની આજ્ઞાને પ્રમાણ કરીને તે તમામ કૌટુમ્બિક પુરુષો પુરિમતાલ નગરથી તુરત જ તૈયાર થઈને બહુ દૂર ન થાય તેવા માર્ગથી શાલાટવીમાં રહેતી ચોરપલ્લી તરફ રવાના થયા, રસ્તામાં ખાતા-પીતા આનંદ કરતા

॥ मूलम् ॥

तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई बहुहिं मित्त–जाव-पडिवुडे ण्हाए जाव पायच्छित्ते सव्वालंकारविभूसिए सालाड-वीओ चोरपल्लीओ पडिणिक्खमइ, पडिणिक्खमित्ता जेणेव पुरि-मतालणयरे, जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ, उवा-गच्छित्ता करयलपरिग्गहियं० महब्बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ, वद्धावित्ता महत्थं जाव पाहुडं उवणेइ। तए णं से महब्बले राया अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स तं महत्थं जाव पडिच्छइ, अभग्गसेणं चोरसेणावइं सक्कारेइ, सम्माणेइ, सक्कारित्ता सम्माणित्ता विसज्जेइ, कूडागारसालं च से आवसहं दलयइ। तए णं से अभग्गसेणचोरसेणावई महब्बलेणं रण्णा विसज्जिए समाणे जेणेव कूडागारसाला तेणेव उवागच्छइ ।सू०२०।

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई बहुहिं'

आनंदपूर्वक चोरपल्ली में जा पहुँचे। पहुँचते ही उन्होंने अभग्नसेन चोरसेनापति को हाथ जोड नमस्कार किया। और राजाद्वारा पुरिमताल नगर में मनाये जाने वाले उत्सव का यथावत् समस्त समाचार कह सुनाया। सुनते ही अभग्नसेन ने भी अपना हार्दिक अभिप्राय उनसे कह दिया। पश्चात् उसने उन सबको अच्छी तरह आदर सत्कार के साथ वहां से पुरिमताल नगर के लिये विसर्जित कर दिये ॥ सू० १९ ॥

'तए णं से अभग्गसेणे०' इत्यादि।

તે માણસો ચોરપલ્લીમા જઈ પહોચ્યા પહોંચતાં જ તેઓએ અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિને હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા અને રાજાએ કહેલા પુરિમતાલ નગરમાં ઉજવવામાં આવનાર ઉત્સવ વિષેના તમામ સમાચાર કહી સભળાવ્યા સમાચાર સાંભળીને અભગ્નસેને પણ પોતાનો અંતરનો અભિપ્રાય તેઓને કહ્યો, પછી તેણે આવેલા તમામને સારી રીતે આદર સત્કાર કર્યો, પછી તે સૌને પુરિમતાલ નગર જવા માટે રજા આપી (સૂ ૧૯)

'तए णं से अभग्गसेणे०' ઇત્યાદિ

ततः खलु सोऽभग्नसेनश्चोरसेनापतिर्बहुभिः, 'मित्त–जाव–परिवुडे' मित्रज्ञातिनिजकस्वजनसम्बन्धिपरिजनैः परिवृतः, 'ण्हाए जाव पायच्छित्ते' स्नातः यावत् कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः, 'सव्वालंकारभूसिए' सर्वालङ्कारविभूषितः, 'सालाडवीओ चोरपल्लीओ' शालाटवीतश्चोरपल्लीतः 'पडिणिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति=निःसरति। 'पडिणिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'जेणेव पुरिमतालणयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव पुरिमतालनगरं यत्रैव महाबलो राजा तत्रैवोपागच्छति, 'उवागच्छित्ता करयलपडिग्गहियं महब्बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ' उपागत्य करतलपरिगृहीतं शिरआवर्तं मस्तकेऽञ्जलिंकृत्वा महाबलं राजानं जयेन

'तए णं' कौटुम्बिक पुरुषों के वहां से प्रस्थान कर चुकने बाद 'से अभग्गसेणे चोरसेणावई' उस अभग्नसेन चोरसेनापतिने 'बहुहिं मित्त जाव परिवुडे' अनेक अपने मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन सम्बन्धी एवं परिजनों से परिवृत होकर 'ण्हाए जाव पायच्छित्ते' स्नान किया। स्नान करने के बाद उसने कौतुक मंगल एवं प्रायश्चित्त कृत्य किये। इन सब से निवृत्त होकर बाद में 'सव्वालंकारविभूसिए' समस्त अलंकारों से विभूषित होकर वह 'सालाडवीओ चोरपल्लीओ' शालाटवीस्थित चोरपल्ली से 'पडिणिक्खमइ' निकला 'पडिणिक्खमित्ता' निकल कर जेणेव पुरिमतालणयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ' पुरिमताल नगर पहुँचा और वहाँ पहुँचते ही वह महाबल राजा के निकट जाकर उपस्थित होगया। 'उवागच्छित्ता' उपस्थित होकर 'करयलपरिग्गहियं० महब्बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ' उसने राजा को हाथ जोड नमस्कार किया और जय विजय के नाद

'तए णं' કૌટુમ્બિક પુરુષો ત્યાથી રવાના થયા પછી 'से अभग्गसेणे चोरसेणावई' તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિએ 'बहुहिं मित्त–जाव परिवुडे' પોતાના અનેક મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક, સ્વજન, સમ્બન્ધી અને પરિજનોની સાથે મલીને 'ण्हाए जाव पायच्छित्ते' સ્નાન કર્યું સ્નાન કર્યા પછી તેણે કૌતુક મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કાર્ય કર્યું એ તમામ કામથી નિવૃત્ત થઈને પછી 'सव्वालंकारविभूसिए' તમામ અલંકારોથી શણગાર સજીને તે 'सालाडवीओ चोरपल्लीओ' શાલાટવીસ્થિત ચોરપલ્લીથી 'पडिणिक्खमइ' નિકળ્યો 'पडिणिक्खमित्ता' નીકલી કરીને 'जेणेव पुरिमतालणयरे जेणेव महब्बले राया तेणेव उवागच्छइ' પુરિમતાલ નગર આવી પહોચ્યો અને પહોચતા જ તુરતજ મહાબલ રાજાની પાસે જઈને ઉભો રહ્યો 'उवागच्छित्ता' ઉપસ્થિત થઈને (નજીક ઉભા રહીને) 'करयलपरिग्गहियं० महब्बलं रायं जएणं विजएणं वद्धावेइ' તેણે રાજાને હાથ જોડીને નમસ્કાર કર્યા

विजयेन वर्धयति, 'वद्धाविता' वर्धयित्वा महत्थं महार्थं 'जाव' यावत् 'पाहुडं' प्राभृतम्=उपहारम्, 'उवणेइ' उपनयति=पुरतः स्थापयति। 'तए णं से महब्बले राया' ततः खलु स महाबलो राजा 'अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स तं महत्थं जाव' अभग्नसेनस्य चोरसेनापतेः तं महार्थं यावत् प्राभृतं 'पडिच्छइ' प्रतीच्छति=गृह्णाति। 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं सक्कारेइ सम्माणेइ' अभग्नसेनं चोरसेनापतिं सत्कारयति संमानयति, 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता विसज्जेइ' सत्कृत्य संमान्य विसर्जयति, 'कूडागारसालं च' कूटागारशालां च 'आवसहं' आवसथं=वसतिं 'दलयइ' ददाति। 'तए णं से अभग्गसेणे चोरसेणावई महब्बलेणं रण्णा विसज्जिए समाणे' ततः खलु सोऽभग्नसेनसेनापतिर्महाबलेन राज्ञा विसर्जितः सन् 'जेणेव कूडागारसाला तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव कूटागारशाला तत्रैवोपागच्छति ॥ सू० २० ॥

से वधाया। 'वद्धावित्ता महत्थं जाव पाहुडं उवणेइ' वधाकर फिर उसने महार्थ महामूल्य विशिष्ट नजराना राजा के सन्मुख भेट स्वरूप में रखदिया। 'तए णं से महब्बले राया अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स तं महत्थं० पडिच्छइ' राजाने भी चोरों के सेनापति उस अभग्नसेन का वह महार्थ महामूल्य नजराना स्वीकृत कर लिया और 'अभग्गसेणचोरसेणावइं सक्कारेइ' उसका अच्छी तरह से आदर सत्कार किया एवं 'सम्माणेइ' सन्मान किया। 'सक्कारित्ता सम्माणित्ता' जब अभग्नसेन का अच्छी तरह से अपनी ओर से सत्कार एवं सन्मान हो चुका तब 'विसज्जेइ' वहां से उसकी बिदा की कूडागारसालं च से आवसहं दलयइ' बिदाकर उसे कूटागारशाला में डेरा दिलाया। 'तए णं से अभग्गसेणचोरसेणावई' कूटागारशाला में ठहरना निश्चित हो जाने के बाद वह अभग्नसेन चारसेनापति 'महब्बलेणं रण्णा' महाबल राजा

અને જય-વિજયના ધ્વનિથી વધાવ્યા, 'वद्धावित्ता महत्थं जव पाहुडं उवणेइ' વધાવીને પછી તેણે મહામૂલ્યવાન નજરાણું રાજાના સન્મુખ ભેટ તરીકે રાખી દીધું 'तए णं से महब्बले राया अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स तं महत्थं पडिच्छइ' રાજાએ પણ ચોરસેનાપતિ અભગ્નસેને મૂકેલું નજરાણું લઇ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं सक्कारेइ' તે અભગ્નસેન ચોર સેનાપતિનો સારી રીતે આદર સત્કાર કર્યો અને 'सम्माणेइ' સન્માન કર્યું 'सक्कारित्ता सम्माणित्ती' જ્યારે અભગ્નસેન નો સારી રીતે પોતાના તરફથી સત્કાર સન્માન થઇ ગયો ત્યારે 'विसज्जेइ' પછી તેને ત્યાંથી વિદાયગીરી આપી 'कूडागारसालं च से आवसहं दलयइ' વિદાય કરીને તેને કૂટાગારશાળામાં તંબુ આપ્યા 'तए णं से अभग्गसेणं चोरसेणावई' કૂટાગારશાળામાં રહેવાનું નક્કી થયા પછી તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિ

द्वारा 'विसज्जिए समाणे जेणेव कूडागारसाला तेणेव उवागच्छइ' विसर्जित होकर जहां वह कूटागारशाला थी वहां आया।

भावार्थ—अभग्नसेन ने पुरिमताल नगर में मनाये जाने वाले उत्सव में सम्मिलित होने के अभिप्राय से अपनी तैयारी प्रारंभ की—उसने सर्वप्रथम अपने मित्रों को एवं स्वजन संबंधी आदिकों को इसकी खबर भिजवा दी। वे सब के सब ठीक समय पर इसके पास आ पहुँचे। सबके आ जाने पर अभग्नसेन ने स्नान किया, और मषीतिलकादि किये उसके बाद वह अपने शरीर पर बहुमूल्य वस्त्र आभरण पहिर कर अपने स्थान से सब के साथ पुरिमताल नगर की तरफ बडे ठाट-बाट से चला। वहां पहुँच कर उसने महाबल राजा से मुलाकात की। नमनपूर्वक उसने राजा का अभिनंदन किया और जय विजय नाद से राजा को बधाया, और राजा के लिये जो यह उपहार लाया था, वह उसने राजा की सेवा में अर्पित किया। राजाने बहुत आनंद के साथ इसकी प्रदत्त भेट को स्वीकार कर इसका आदर सत्कार किया तथा उसके ठहरने आदि की व्यवस्था कूटागारशाला में करने की अपने परिचारकों को आज्ञा दी। अभग्सेन भी राजा से बिदा होकर उस कूटागारशाला की ओर चल दिया। वहां आकर वह ठहर गया ॥ सू० २० ॥

'महाब्बलेणं रण्णा' મહાબલ રાજાદ્વારા 'विसज्जिए समाणे जेणेव कूडागारसाला तेणेव उवागच्छइ' વિદાય પામી જ્યાં તે કૂટાગારશાલા હતી ત્યાં આવ્યા.

ભાવાર્થ—અભગ્નસેને પુરિમતાલ નગરમાં થતા ઉત્સવમાં હાજરી આપવાના અભિપ્રાયથી ત્યાં જવા માટે પોતાની તૈયારીનો પ્રારંભ કર્યો, તેણે સૌથી પ્રથમ પોતાના મિત્રો, સ્વજન, સબંધી આદિ સૌને આ વાતની ખબર મોકલાવી દીધી એટલે તે સૌ બરાબર સમય પ્રમાણે તેની પાસે આવી પહોંચ્યા, સૌ આવી ગયા પછી. અભગ્નસેને સ્નાન કર્યું અને મષી-તિલક આદિ કર્યા. તે પછી પોતાના શરીર પર બહુજ મૂલ્યવાન વસ્ત્ર અને આભૂષણ પહેરીને પોતાના સ્થાનથી સૌના સાથે પુરિમતાલ નગર તરફ ભારે ઠાઠમાઠથી ચાલ્યો, ત્યાં પહોંચીને મહાબલ રાજાની મુલાકાત કરી નમનપૂર્વક તેણે રાજાને અભિનંદન કર્યું અને જય-વિજય નાદથી રાજાને વધાવ્યા તથા રાજા માટે જે ભેટ લાવ્યા હતા તે તેણે રાજાની સેવામાં અર્પણ કરી, રાજાએ ઘણા જ આનંદની સાથે તેણે આપેલી ભેટનો સ્વીકાર કર્યો, અને સ્વીકાર્યા પછી તેનો આદર સત્કાર કર્યો, તથા તેને રહેવા વગેરેની વ્યવસ્થા કૂટાગારશાલામાં કરવાની પોતાના નોકરોને આજ્ઞા કરી પછી અભગ્નસેન પણ રાજાની પાસેથી વિદાય લઈ તે કૂટાગારશાલા તરફ ચાલતો થયો, અને ત્યાં આવી મુકામ કર્યો (સૂ ૨૦)

॥ सूलम् ॥

तए णं से महब्बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दा-वित्ता एवं वयासी—गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया! विउलं असणं ४ उवक्खडावित्ता तं विउलं असणं ४ सुरं च ५ सुबहुं पुप्फगंधमल्लालंकारं च अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स कूडागारसालाए उवणेइ। तए णं ते कोडुंबियपुरिसा करयल जाव उवणेंति। तए णं से अभग्गसेणचोरसेणावई बहुहिं मित्त० सद्धिं संपरिवुडे ण्हाए जाव सव्वालंकारविभूसिए तं विउलं असणं ४ सुरं च५ आसाएमाणे ४ पमत्ते विहरइ ॥सू० २१॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से महब्बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता' ततः खलु स महाबलो राजा कौटुम्बिकपुरुषान् शब्दयति, शब्दयित्वा 'एवं'=वक्ष्यमाणप्रकारेण, 'वयासी' अवादीत्—'गच्छह णं तुम्हे देवा-णुप्पिया!' गच्छत खलु यूयं हे देवानुप्रियाः! 'विउलं असणं ४' विपुलमशनं पानं खाद्यं स्वाद्यं 'उवक्खडावेह' उपस्कारयत=पाचयत 'उवक्खडावित्ता' उप-

---

'तए णं से महब्बले०' इत्यादि।

'तए णं' अभग्नसेन के कूटागार शाला में ठहर चुकने के बाद 'से महब्बले राया' महाबल राजाने कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' कौटुम्बिक-पुरुषों को अपने पास बुलवाया। 'सद्दावित्ता' और बुलाकर 'एवं वयासी' इस प्रकार कहा कि— 'गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिय! आप लोग यहां से जाओ और 'विउलं असणं४ उवक्खडावेह' विपुल

'तए णं से महब्बले' ઇત્યાદિ

'तए णं' અભગ્નસેન કૂટાગારશાલામાં સ્થિર થયા પછી 'से महब्बले राया' મહાબલ રાજાએ 'कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ' કૌટુમ્બિક પુરુષોને પોતાના પાસે બોલાવ્યા 'सद्दावित्ता' અને બોલાવીને 'एवं वयासी' તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું કે— 'गच्छह णं तुम्हे देवाणुप्पिया' હે દેવાનુપ્રિય! તમે લોકો સૌ અહીંથી જાઓ અને 'विउलं असणं४ उवक्खडावेह' પુષ્કલ અશનાદિ તૈયાર કરો-

स्कार्य=पाचयित्वा, 'तं विउलं असणं४ सुरं च५' तं विपुलमशनादिकं सुरां च, मेरकं च, जातिं च, सीधुं च, प्रसन्नां च, तथा 'सुबहुं पुप्फगंधमल्लालंकारं च' सुबहु पुष्पगन्धमाल्यालङ्कारं च, 'अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स' अभग्नसेनस्य चोरसेनापतेः 'कूडागारसालाए' कूटागारशालायाम् 'उवणेह' उपनयत=समीपे प्रापयत। 'तए णं से कोडुंबिय पुरिसा करयल जाव' ततः खलु ते कौटुम्बिकपुरुषाः करतलपरिगृहीतं यावत् मस्तकेऽञ्जलिं कृत्वा तथेति राजाज्ञां स्वीकृत्य तदनुसारेण विपुलमशनादिकं सुबहुं पुष्पगन्धमाल्यालङ्कारं च अभग्नसेनस्य 'उवणेंति' उपनयन्ति=समीपे प्रापयन्ति। 'तए णं से अभग्गसेण-

---

अशनादि तैयार कराओ 'उवक्खडावित्ता' भोजन तयार हो जाय तब 'तं विउलं असणं४ सुरं च५ सुबहुं पुप्फगंधमल्लालंकारं च अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स कूडागारसालाए उवणेह' उस निष्पन्न हुए भोजन को एवं साथ में अनेक प्रकार की मदिरा को तथा पुष्प, गंध, माला और अलंकार आदि सामग्री को चोरों के सेनापति अभग्नसेन के पास कूटागारशाला में ले जाओ। 'तए णं' राजा के इस प्रकार के आदेश होने के बाद 'ते कोडुंबियपुरिसा करयल जाव उवणेंति' वे कौटुम्बिक पुरुष राजा की आज्ञा प्रमाण कर और उन्हें नमन कर वहाँ से चले आये और भोजनशाला में आकर समस्त सामग्री तयार करवाई, और निष्पन्न हुई उस खाने पीने की समस्त सामग्री को, अनेक प्रकार की मदिरा को, एवं पुष्प गंध माला आदि को साथ में लेकर कूटागार-शाला में जाकर उपस्थित हुए, और नमन कर सब लाई हुई उस सामग्री आदि को चोरों के सेनापति अभग्नसेन के समक्ष रखदिया।

'उवक्खडावित्ता' ભોજન તૈયાર થઈ જાય ત્યારે 'तं विउलं असणं सुरं च५ सुबहुं पुप्फगंधमल्लालंकारं च अभग्गसेणस्स चोरसेणावइस्स कूडागारसालाए उवणेह' એ તૈયાર થયેલા ભોજનને અને સાથે અનેક પ્રકારની મદિરા તથા પુષ્પ, ગંધ, માલા અને અલંકાર આદિ સામગ્રીને ચોરસેનાપતિ અભગ્નસેનની પાસે કુટાગારશાલામાં લઈ જાઓ. 'तए णं' રાજાનો આ પ્રકારનો હુકમ થયા પછી 'ते कोडुंबियपुरिसा करयल जाव उवणेंति' તે કૌટુમ્બિક પુરુષો રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણ કરીને તથા તેને નમન કરીને ત્યાંથી ભોજનશાલામાં આવી સમસ્ત ભોજન સામગ્રી તૈયાર કરાવી અને તૈયાર થયેલી ખાવા-પીવાની તમામ સામગ્રી તથા અનેક પ્રકારની મદિરા અને પુષ્પમાલા આદિ સામગ્રી સાથે લઈને કૂટાગારશાળામાં જઈને ઉભા રહ્યા. ને નમન કરીને જે સામગ્રી લાવ્યા હતા તે તમામને ચોરસેનાપતિ અભગ્નસેનની

चोरसेणावई बहुहिं मित्त०' ततः खलु सोऽभग्नसेनचोरसेनापतिर्बहुभिः मित्र-ज्ञातिप्रभृतिभिः 'सद्धिं संपरिवुडे ण्हाए जाव सव्वालंकारविभूसिए' सार्धं संपरिवृतः स्नातो यावत् सर्वालंकारविभूषितस्तं 'विउलं असणं ४ सुरं च' विपुल-मशनादिकं सुरां च विविधाम् 'आसाएमाणे' आस्वादयन् विस्वादयन् परिभाजयन् परिभुञ्जानः 'पमत्ते पमत्तः=प्रमादयुक्तः, 'विहरइ' विहरति=तिष्ठति ॥ सू० २१ ॥

'तए णं' बाद में 'से अभग्गसेणचोरसेणावइ बहुहिं मित्त० सद्धिं संपरिवुडे ह्राए जाव सव्वालंकारविभूसिए तं विउलं असणं४ सुरं च५ आसाएमाणे४ पमत्ते विहरइ' उस अभग्नसेन चोरसेनापति ने अपने सब मित्रजनों आदि के साथ स्नान आदि कर एवं अच्छी तरह कपडे और अलंकारों से सुसज्जित होकर उस आई हुई समस्त खाने पीने की सामग्री का और अनेक प्रकार की मदिरा का इच्छानुसार आस्वादन किया, परिभोग किया और पश्चात् नशे के आवेश में वह होशरहित हो गया।

भावार्थ— जब अभग्नसेन अपनी मित्रादिमंडलीसहित कूटागार शाला में ठहर चुका, तब उस समय उसकी पाहुनगति करने के लिये महाबल राजाने अपने कोटुम्बिक पुरुषों को बुलाकर यह आदेश प्रदान किया-कि तुम सब लोग यहां से शीघ्र जाओ और भोजन-शाला में पहुँचकर खाने पीने का सब प्रकार का सामान अधिक मात्रा में तयार कराओ। जब सब चीज तयार हो जावे तब उसे मदिरा आदि एवं पुष्पमाला आदि के साथ लेकर कूटागार शाला में

નજીક રાખી દીધી 'तए णं' તે પછી 'से अभग्गसेणचोरसेणावई बहुहिं मित्त० सद्धिं संपरिवुडे ण्हाए जाव सव्वालंकारविभूसिए असणं४ सुरं च५ आसाएमाणे४ पमत्ते विहरइ' તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિએ પોતાના તમામ મિત્રજનો આદિ સાથે સ્નાન આદિ કરીને તથા સારી રીતે કપડાં પહેરી તથા અલંકારોથી સુસજ્જિત થઈને તે આવેલી તમામ ખાવા-પીવાની સામગ્રી તથા અનેક પ્રકારની મદિરાનું ઇચ્છાનુસાર આસ્વાદન કર્યું, પરિભોગ કર્યો અને પછી નિશા-કેફ-ના આવેશમાં હોશરહિત-(ચેતનરહિત-ભાનવિનાનો) થઇ ગયો.

ભાવાર્થ—જ્યારે અભગ્નસેન પોતાની મિત્રમંડલી સાથે કૂટાગારશાલામાં રહ્યો ત્યારે તે સમયે તેની મેમાનગતિ કરવા માટે મહાબલ રાજાએ પોતાના કૌટુમ્બિક પુરુષોને બોલાવીને એ આજ્ઞા કરી કે-તમે સૌ લોકો અહીંથી તાકીદથી જાઓ અને ભોજનશાલામા પહોંચીને ખાવા-પીવાના તમામ પ્રકારના સામાનને વધારે પ્રમાણમાં તૈયાર કરાવો અને જ્યારે તમામ વસ્તુ તૈયાર થઇ જાય ત્યારે તે તમામને મદિરા આદિ પુષ્પમાલા વગેરેની સાથે લઈને કૂટાગારશાલામાં અભગ્નસેનની પાસે લઇ

॥ मूलम् ॥

तए णं से महब्बले राया कोडुंबियपुरिसे सद्दावेइ, सद्दावित्ता एवं वयासी–' गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! पुरिमतालस्स णयरस्स दुवाराइं पिहेह, अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हह, गिण्हित्ता ममं उवणेह '। तए णं ते कोडुंबियपुरिसा करयल जाव पडिसुणेंति । पडिसुणित्ता पुरिमतालस्स णयरस्स दुवाराइं पिहेंति, अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हंति । गिण्हित्ता महब्बलस्स रण्णो उवणेंति । तए णं से महब्बले राया अभग्गसेणं चोरसेणावइं एएणं विहाणेणं वज्झं आणवेइ । एवं खलु गोयमा ! अभग्गसेणे चोरसेणावई पुरा पोराणाणं जाव विहरइ ॥ सू० २२ ॥

अभग्नसेन के निकट जाओ । राजा की इस आज्ञा को स्वीकार कर वे सब भोजनशाला में पहुँचे और वहां सब प्रकार की खाने पीने की सामग्री तयार करवाकर राजा के आदेशानुसार उसे कूटागारशाला में ठहरे हुए अभग्नसेन के पास ले गये। अभग्नसेन ने नहा धोकर एवं अपनें नैमित्तिक कर्मों से निवृत्त होकर अपनी मित्रमंडलीसहित उस आई हुई सामग्री का बडे आनंद के साथ उपभोग किया । खा चुकने पर वे सब के सब नशा के आवेश से बेभान हो गये । अभग्नसेन भी बेहोश हो गया । ॥ सू० २१ ॥

જાઓ. રાજાની આ પ્રકારની આજ્ઞાને સ્વીકારીને તે સૌ ભોજનશાળામાં પહોંચ્યા અને ત્યાં ખાવા–પીવાની સામગ્રી તૈયાર કરાવીને રાજાની આજ્ઞા પ્રમાણે કૂટાગારશાળામાં રહેલા અભગ્નસેનની પાસે લઈ ગયા, અભગ્નસેને ન્હાઈ ધોઈને તથા પોતાના નૈમિત્તિક કર્મોથી નિવૃત્ત થઈને પોતાની મિત્રમંડલી સહિત તે આવેલી સામગ્રીનો ઘણા જ આનંદ સાથે ઉપભોગ કર્યો ખાધા પછી તે સૌ મદિરાના નિશા–કેફ–ના આવેશમાં બેભાન થઈ ગયા, અભગ્નસેન પણ બેભાન થઈ ગયો. (સૂ. ૨૧)

राजाज्ञां स्वीकुर्वन्ति, 'पडिसुणित्ता' प्रतिश्रुत्य=स्वीकृत्य, 'पुरिमतालस्स णयरस्स दुवाराइं' पुरिमतालस्य नगरस्य द्वाराणि 'पिहेंति' पिदधति=आवृण्वन्ति, 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हंति' अभग्नसेनं चोरसेनापतिं जीवग्राहं गृह्णन्ति। गिण्हित्ता महब्बलस्स रण्णो' गृहीत्वा महाबलस्य राज्ञः, 'उवणेंति' उपनयन्ति=समीपमानयन्ति। 'तए णं से महब्बले राया अभग्गसेणं चोरसेणावइं' ततः खलु स महाबलो राजा अभग्नसेनं चोरसेनापतिम्, 'एएणं विहाणेणं' एतेन विधानेन 'वज्झं' वध्यम्='अयं हन्तव्यः' इति, 'आणवेइ' आज्ञापयति। अभग्नसेनं हन्तुं महाबलेन राज्ञा कौटुम्बिकपुरुषा आज्ञप्ताः। इति पर्यन्तमुक्त्वा भगवान् पुनर्गौतमं सबोध्याह–'एवं खलु गोयमा!' इत्यादि, हे गौतम! 'अभग्गसेणचोरसेणावई' अभग्नसेनश्चोरसेनापतिः 'पुरा पोराणाणं' पुरा पुराणानां पुरा=पूर्वभवे पुराणानां=पूर्वकालकृतानाम्, 'जाव' यावत् अत्र यावच्छब्देन– 'दुच्चीण्णाणं दुप्पडिक्कंताणं असुभाणं पावाणं कडाणं कम्माणं पावगं फलवित्ति-

---

नमनपूर्वक स्वीकार किया। 'पडिसुणित्ता पुरिमतालस्स णयरस्स दुवाराइं पिहेंति' स्वीकार कर चुकने पर उन्हों ने शीघ्र ही पुरिमताल नगर के समस्त द्वारों को बन्द कर दिया, एवं 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हंति' अभग्नसेन चोरसेनापति को जिन्दा ही पकड लिया। गिण्हित्ता महब्बलस्स रण्णो उवणेंति' पकडकर वे उसे अपने स्वामी महाबल राजा के निकट ले आये। 'तए णं' बाद में 'से महब्बले राया' उस महाबल राजा ने 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं एएणं विहाणेणं वज्झं आणवेइ' अभग्नसेन चोरसेनापति के लिये अपने पुरुषों को इस प्रकार से 'यह मारने योग्य है,' ऐसी आज्ञा प्रदान की।

'एवं खलु गोयमा' इस प्रकार हे गौतम! 'अभग्गसेणे चोरसेणावई पुरा पोराणाणं जाव विहरइ' यह अभग्नसेन चोरसेनापति पूर्वो-

---

ભક્તિ સાથે નમનપૂર્વક સ્વીકારી લીધો. 'पडिसुणित्ता पुरिमतालस्स णयरस्स दुवाराइं पिहेंति' સ્વીકાર કર્યા પછી તુરત જ તેઓએ પુરિમતાલ નગરના તમામ દરવાજાને બંધ કરી દીધા અને 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं जीवग्गाहं गिण्हंति' અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિને જીવતોજ પકડી લીધો 'गिण्हित्ता महब्बलस्स रण्णो उवणेंति' પકડી કરીને તેઓ તેને પોતાના ધણી મહાબલ રાજાની નજીક લઈ આવ્યા 'तए णं' તે પછી 'से महाब्बले राया' તે મહાબલ રાજાએ 'अभग्गसेणं चोरसेणावइं एएणं विहाणेणं वज्झं आणवेइ' તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિ માટે પોતાના પુરુષોને 'આ પ્રકારથી એ મારવા યોગ્ય છે' એવી આજ્ઞા આપી

'एवं खलु गोयमा' આ પ્રમાણે હે ગૌતમ! 'अभग्गसेणे चोरसेणावई

विसेसं पच्चणुब्भवमाणे' इति संग्राह्यम् । दुश्चीर्णानां दुष्प्रतिक्रान्तानाम् अशुभानां पापानां कृतानां कर्मणां पापकं फलवृत्तिविशेषं प्रत्यनुभवन् , एषां पदानां व्याख्याऽत्रैव प्रथमाध्ययने द्वादशसूत्रे कृता 'विहरइ' विहरति=वर्तते ॥ सू० २२ ॥

पार्जित दुश्चीर्ण, दुष्प्रतिक्रान्त अपने अशुभ पाप कर्मों का विशेष फल भोग रहा है ।

भावार्थ—अभग्नसेन एवं उसकी मित्रमंडली जब खा पी कर अच्छी तरह बेसुध बन चुकी तब राजा ने उन का समाचार ज्ञातकर कौटुम्बिक पुरुषों को अपने पास बुलाया, और उनके आने पर यह आज्ञा प्रदान करते हुए उनसे कहा कि–तुम शीघ्र जाओ और पुरिमताल नगर के समस्त दरवाजों को बंद कर दो, तथा बंद करने के बाद ही जल्दी से जल्दी जीते हुए अभग्नसेन को पकड कर मेरे पास ले आओ। राजा की उक्त आज्ञा शिरोधार्य कर उन लोगों ने वैसा ही किया। प्रथम नगर के समस्त दरवाजे बंद किये, बाद में जीते हुए अभग्नसेन को पकड कर राजा के समीप उपस्थित कर दिया। राजा ने उसे मारने की आज्ञा दी ।

इस प्रकार हे गौतम ! यह अभग्गसेन अपने पूर्वोपार्जित निकाचित दुश्चीर्ण दुष्प्रतिक्रान्त अशुभ पाप कर्मों के उदयजन्य फल को भोग रहा है ॥ सू० २२ ॥

पुरा पोराणाणं जाव विहरइ' ते અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિ પૂર્વના મેળવેલા દુશ્ચીર્ણ દુષ્પ્રતિક્રાન્ત પોતાના અશુભ પાપકર્મોના વિશેષ ફળને ભોગવી રહ્યો છે.

ભાવાર્થ—અભગ્નસેન અને તેની મિત્રમંડલી જ્યારે સારી રીતે બેભાન થઇ ગઇ ત્યારે રાજાએ એવા સમાચાર જાણીને કૌટુમ્બિક પુરુષોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને તેઓ આવ્યા ત્યારે તેઓને આજ્ઞા કરતાં બોલ્યા કે–તમે તુરત જ જાઓ અને પુરિમતાલ નગરના તમામ દરવાજાઓને બંધ કરી આપો, તથા બંધ કર્યા પછી જલદી જઇને જીવતો જ અભગ્નસેનને પકડી કરીને મારી પાસે લાવો, રાજાની આ પ્રકારની આજ્ઞા માથે ચઢાવીને તેઓએ રાજાના કહેવા પ્રમાણે કર્યું. પ્રથમ નગરના તમામ દરવાજાને બંધ કરી દીધા, તે પછી જીવિતદશામાં અભગ્નસેનને પકડીને રાજાની નજીક ઉભો રાખ્યો, પછી રાજાએ તેને મારવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી.

આ પ્રમાણે હે ગૌતમ! તે અભગ્નસેન પોતાનાં પૂર્વે મેળવેલાં, નિકાચિત દુશ્ચીર્ણ દુષ્પ્રતિક્રાન્ત અશુભ પાપકર્મોનાં ઉદયજન્ય ફળને ભોગવી રહ્યો છે. (સૂ૦ ૨૨)

॥ मूलम् ॥

अभग्गसेणे णं भंते ! चोरसेणावई कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिइ, कहिं उववज्जिहिइ ?। गोयमा ! अभग्गसेणे चोरसेणावई सत्तावीसं वासाइं परमाउयं पालइत्ता अज्जेव तिभागावसेसे दिवसे सूलभिन्ने कए समाणे कालमासे कालं किच्चा इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं एगसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववज्जिहिइ । से णं ताओ अणंतरं उव्वट्टित्ता, एवं संसारो जहा पढमे जाव पुढवीसु । तओ उव्वट्टित्ता वाणारसीए णयरीए सूयरत्ताए पच्चायाहिइ । से णं तत्थ सोयरिएहिं जीवियाओ ववरोविए समाणे तत्थेव वाणारसीए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ ॥सू० २३॥

टीका

गौतमस्वामी भगवन्तं पृच्छति-'अभग्गसेणे णं भंते !' इत्यादि । 'भंते' हे भदन्त !=हे भगवन् ! 'अभग्गसेणे णं चोरसेणावई कालमासे कालं किच्चा' अभग्नसेनः खलु चोरसेनापतिः कालमासे कालं कृत्वा, 'कहिं' कुत्र 'गच्छिहिइ' गमिष्यति, कुत्र 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते ?।

'अभग्गसेणे' णं भंते' इत्यादि ।

अभग्गसेनकी भुज्यमान अत्यंत दारूण वेदनाका कारण जानकर श्री गौतमस्वामीने श्रमण भगवान् महावीरसे पुनः यह प्रश्न किया कि-भंते ! हे भदन्त 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' यह अभग्नसेन चोरसेनापति 'कालमासे' अपनी आयु पूर्ण होने पर' कालं किच्चा' मर कर 'कहिं गच्छिहिइ' कहां जायगा ? 'कहि उववज्जिहिइ' कहां

'अभग्गसेणे णं भंते !' ઇત્યાદિ

અભગ્નસેનની ભુજ્યમાન (ભોગવાતી) અત્યંત દારૂણ વેદનાનું કારણ જાણી કરીને શ્રી ગૌતમ સ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને ફરીથી એ પ્રશ્ન કર્યો કે- 'भंते' હે ભદન્ત 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' તે અભગ્નસેન ચોરસેનાપતિ 'कालमासे' પોતાની આયુષ્ય પૂરી થયા પછી 'कालं किच्चा' મરણ પામીને 'कहिं गच्छिहिइ' ક્યા જશે ?' 'कहिं उववज्जिहिइ' ક્યાં ઉત્પન્ન થશે ? ગૌતમનો

भगवानाह–'गोयमा!' इत्यादि हे गौतम! 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' अभग्नसेनश्चौरसेनापतिः, 'सत्तावीसं वासाइं' सप्तविंशतिं वर्षाणि 'परमाउयं' परमायुष्कम्=उत्कृष्टमायुष्यम्, 'पालइत्ता' पालयित्वा=उपभोगं कृत्वा 'अज्जेव' अद्यैव 'तिभागावसेसे' त्रिभागावशेषे=भागत्रयतोऽवशिष्टे चतुर्थप्रहरे इत्यर्थः, दिवसे 'सूलभिन्ने' शूलभिन्नः=शूलं=लोहमयसुतीक्ष्णकण्टकं, 'शूली' इति भाषाप्रसिद्धं, तेन भिन्नः=विद्धः कृतः सन् 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे कालं कृत्वा 'इमीसे' अस्यां 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायां पृथिव्याम्, 'उक्कोसेण' उत्कर्षेण 'एगसागरोवमट्ठीइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए' एकसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतया 'उववज्जिहिइ' उत्पत्स्यते। 'से णं ताओ अणंतरं' स खलु ततोऽनन्तरम् 'उव्वट्टित्ता' उद्वर्त्य=रत्नप्रभायाः पृथिव्याः निःसृत्य, 'एवं' अमुना प्रकारेण, संसारः=भवाद् भवान्तरे भ्रमणम्, 'जहा पढमे जाव पुढवीसु' यथा–प्रथमे यावत् पृथिवीषु प्रथमाध्ययनवत् सरीसृपेषूत्पत्स्यते, तत्र खलु कालं

उत्पन्न होगा?। गौतम का यह प्रश्न सुनकर श्रमण भगवान महावीरने कहा–'गोयमा!' हे गौतम 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' यह अभग्नसेन चोरसेनापति 'सत्तावीसं वासाइं' सत्तावीस २७ वर्षकी 'परमाउयं पालइत्ता' उत्कृष्ट आयुको भोगकर 'अज्जेव तिभागावसेसे दिवसे' आजही दिनके चौथे प्रहरमें 'सूलभिन्ने कए समाणे' शूली-पर आरोपित होकर 'कालमासे कालं किच्चा' मृत्यु के अवसर में मर कर 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' इस रत्नप्रभा पृथिवी में 'उक्कोसेणं एगसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए' उत्कृष्ट एकसागर की स्थितिवाले नारकी की पर्याय से 'उववज्जिहिइ' पतपन्न होगा। 'से णं ताओ अणंतरं उव्वट्टित्ता एवं संसारो जहा पढमे जाव पुढवीसु' वहां की स्थिति पूर्ण भोगकर जब यह वहांसे निकलेगा तो प्रथम अध्ययनमें–

આ પ્રશ્ન સાંભળીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે કહ્યુ–'गोयमा' હે ગૌતમ! 'अभग्गसेणे चोरसेणावई' તે અભગ્નસેન ચોર સેનાપતિ 'सत्तावीसं वासाइं' સત્તાવીસ ૨૭ વર્ષની 'परमाउयं पालइत्ता' ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવીને 'अज्जेव तिभागावसेसे दिवसे' આજનાજ દિવસના ચોથા પ્રહરમા 'सूलभिन्ने कए समाणे' શૂલીપર આરોપિત થઇને 'कालमासे कालं किच्चा' મૃત્યુના અવસરે મરણ પામીને 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए' આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા 'उक्कोसेणं एगसागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए' ઉત્કૃષ્ટ એક સાગરની સ્થિતિ વાળા નરકમાં નારકીની પર્યાયથી 'उववज्जिहिइ' ઉત્પન્ન થશે 'से णं ताओ अणंतरं उव्वट्टित्ता एवं संसारो जहा पढमे जाव पुढवीसु' ત્યાંની સ્થિતિ પૂરી ભોગવીને જ્યારે ત્યાંથી નીકળશે

कृत्वा द्वितीयस्यां पृथिव्यां त्रिसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु, ततोऽनन्तरं पक्षिषु, ततस्तृतीयस्यां पृथिव्या'-मित्यादि-'पृथिवीकायेषु अनेकशतसहस्रकृत्व उत्पत्स्यते' इति पर्यन्त पुनः-पुनर्भवाटवीभ्रमणं प्रथमाध्ययनस्यैकविंशतितम-सूत्रतोऽवगन्तव्यम् । 'तओ उव्वट्टित्ता' ततः=अनेकलक्षवारं पृथिवीकायेषु भ्रमणं कृत्वा तदनन्तरम्, उद्वर्त्य=निःसृत्य, 'वाणारसीए णयरीए' वाराणस्यां-काश्यां नगर्यां 'सूयरत्ताए' शूकरतया 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यत इत्यर्थः। 'से णं तत्थ' स खलु तत्र 'सोयरिएहिं' शौकरिकैः=शूकरजीविकैः शूकरघात-कैरित्यर्थः, 'जीवियाओ ववरोविए' जीविताद् व्यपरोपितः सन् 'तत्थेव वाणारसीए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए' तत्रैव वाराणस्यां नगर्यां श्रेष्ठिकुले पुत्रतया 'पच्चायाहिइ' प्रत्यायास्यति=उत्पत्स्यते ॥ सू० २३ ॥

वर्णित प्रकारकी तरह सरीसृपोंमें उत्पन्न होगा, वहांसे निकलकर द्वितीय पृथिवीमें तीनसागर की उत्कृष्ट स्थितिसे नारकी पर्याय में, वहांसे निकलकर पक्षियों के भवों में, यहाँसे मरकर तृतीय पृथिवीमें सात सागरकी उत्कृष्ट स्थितिसे युक्त नारकीपर्यायमें उत्पन्न होगा इत्यादि । इस प्रकार लाखों बार पृथिवी कायमें जन्म मरण के दुःखो को भोगता हुआ यह भवरूपी अटवीमें भ्रमण करता रहेगा। भ्रमण का प्रकार प्रथम अध्ययन के २१वें सूत्रमें प्रदर्शित किया गया है, वही प्रकार यहां भी समझलेना चाहिये । 'तओ उव्वट्टित्ता' पृथिवीकाय के भ्रमण को समाप्त कर फिर यह 'वाणारसीए णयरीए' बनारस-काशी नगरीमें 'सूयरत्ताए' सूकर की पर्यायसे 'पच्चायाहिइ' उत्पन्न होगा । 'से णं तत्थ सोयरिएहिं जीवियाओ ववरोविए समाणे' यह उस पर्यायमें शिकारियों द्वारा मारा जाकर 'तत्थेव वाणारसीए णयरीए सेट्ठिकुलंसि

ત્યારે પ્રથમ અધ્યનમા વર્ણવેલા પ્રકારે પ્રમાણે સરીસૃપોમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાંથી નીકળીને બીજી પૃથ્વીમા ત્રણ સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી નારકી પર્યાયમાં, ત્યાંથી નીકળીને પક્ષિઓના ભવોમા. ત્યાથી મરણ પામીને ત્રીજી પૃથ્વીમાં સાત સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિથી યુક્ત નારકી પર્યાયમા ઉત્પન્ન થશે ઈત્યાદિઃ આ પ્રમાણે લાખોવાર પૃથ્વીકાયમા જન્મ મરણનાં દુ ખને ભોગવતો થકો આ ભવરૂપી અટવી (વન) માં ભ્રમણ કરતો રહેશે. ભ્રમણના પ્રકાર પ્રથમ અધ્યયનના ૨૧ એકવીસમાં સૂત્રમા જણાવેલા છે તે જ પ્રકાર અહીં પણ સમજી લેવાં જોઇએ 'तओ उव्वट्टित्ता' પૃથ્વીકાયના ભ્રમણને પૂરૂં કરી ફરી તે 'वाणारसीए णयरीए' બનારસ-કાશી નગરીમાં 'सूयरत्ताए' સૂકર-ભૂંડના પર્યાયથી 'पच्चायाहिइ' ઉત્પન્ન થશે 'से णं तत्थ सोयरिएहिं जीवियाओ ववरोविए समाणे' તે એ પર્યાયમાં શિકારીઓદ્વારા

॥ मूलम् ॥

से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे, एवं जहा पढमे जाव अंतं काहिइ । णिक्खेवो ॥ सू० २४ ॥

पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ' पुनः उसी बनारस नगरी में किसी एक श्रेष्ठी के कुल में पुत्ररूपसे उत्पन्न होगा ।

भावार्थ—अभग्नसेन की दारूण परिस्थिति का हेतु परिज्ञातकर गौतम स्वामीने पुनः श्रमण भगवान महावीर प्रभु से यह प्रश्न पूछा कि-हे भदन्त ! यह इस परिस्थिति में मर कर कहां जायगा ? कहां उत्पन्न होगा ?। गौतम की जिज्ञासाका समाधान करते हुए महावीर प्रभुने कहा कि-हे गौतम ! यह २७ वर्ष की अपनी उत्कृष्ट आयु का परिपालन कर आज ही दिन के चौथे पहर में शूलीद्वारा मर कर प्रथम नरक में नारकी की पर्याय में उत्पन्न होगा । वहां की एक सागर की उत्कृष्ट स्थिति को भोगकर जब यह वहां से निकलेगा तो जिस प्रकार प्रथम अध्ययन में २१वें सूत्रमें मृगापुत्र का भ्रमणप्रकार वर्णित किया गया है, उसी प्रकार इसका भी होगा । बाद में यह बनारस नगरी में सूकर की पर्याय में जन्म धारण करेगा । वहां यह शिकारियों द्वारा मारा जावेगा और वहीं पर किसी सेठ के कुलमें पुत्ररूपसे उत्पन्न होगा ॥ सू० २३ ॥

માર્યો જશે પછી 'तत्थेव वाणारसीए णयरीए सेट्ठिकुलंसि पुत्तत्ताए पच्चायाहिइ' ફરીને તે બનારસ કાશી નગરીમાં કોઇ એક શેઠીયાના કુળમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થશે.

ભાવાર્થ—અભગ્નસેનની દારૂણુ પરિસ્થિતિનું કારણુ જાણી કરીને ગૌતમ સ્વામીએ ફરીથી શ્રમણુ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને એ પ્રશ્ન પૂછ્યો કે-હે ભદન્ત ! તે આવી પરિસ્થિતિમા મરણ પામીને કયાં જશે ? કયા ઉત્પન્ન થશે ? ગૌતમની જીજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા પ્રભુએ કહ્યુ કે-હે ગૌતમ ! તે ૨૭ સત્તાવીશ વર્ષની પોતાની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ભોગવીને આજના દિવસના ચોથા પ્રહરમાં શૂલીદ્વારા મરણુ પામીને પહેલી નરકમા નારકીના પર્યાયમા ઉત્પન્ન થશે, ત્યાં એક સાગરની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ભોગવીને જયારે ત્યાંથી નીકળશે તે પછી જે પ્રમાણે પહેલા અધ્યયનના ૨૧ માં એકવીસમા સૂત્રના મૃગ પુત્રના ભ્રમણુનો પ્રકાર વર્ણવેલો છે, તે પ્રમાણે એના પણુ ભવભ્રમણુના પ્રકાર થશે, પછી તે બનારસ-કાશી નગરીમાં સૂકર-ભૂંડની પર્યાયમાં જન્મ પામશે ત્યાં તે જીવ શીકારીઓદ્વારા માર્યો જશે અને પછી તેજ બનારસ-કશી નગરીમાં કોઈ એક શેઠના કુળમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થશે. (સૂ૦ ૨૩)

टीका

'से णं तत्थ' इत्यादि। 'से णं तत्थ उम्मुक्कबालभावे' सः=पूर्ववर्णितोऽभग्नसेनजीवः खलु तत्रोन्मुक्तबालभावः, 'एवं जहा पढमे' एवं यथा प्रथमे प्रथमाध्ययनवत् तत्र यद्वाविंशतितमसूत्रोक्तवर्णनवद् वर्णनं बोध्यम्। यावत 'अंतं' सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति। 'णिक्खेवो' निक्षेपः=निगमनं समाप्तिवाक्यं वाच्यमित्यर्थः, तद् यथा-

'एवं खलु जंबू! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं तच्चस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि'

'से णं तत्थ' इत्यादि।

सेठ के यहां पुत्ररूप से उत्पन्न हो जाने पर जब 'से' वह अभग्नसेनका जीव 'तत्थ' वहां 'उम्मुक्कबालभावे' अपने बाल्यकाल के बाद यौवन अवस्था संपन्न होगा तब प्रथम अध्ययन में २२वें सूत्र में जिस प्रकार मृगापुत्र की अवस्था का वर्णन किया है, उसी प्रकार इसका भी वर्णन समझ लेना चाहिये। जिस प्रकार मृगापुत्र ने तथारूप स्थविरों के समीप धर्म श्रवणकर अनगारधर्म स्वीकार कर अन्तमें अपने समस्त कर्मों का विनाश कर मुक्ति का लाभ करेगा उसी प्रकार यह भी तथारूप स्थविरों के समीप धर्म का श्रवण कर मुनिधर्म अंगीकार कर अन्तमें मुक्तिगामी बनेगा। इस प्रकार का वहां का यह समस्त वर्णन यहां पर अनुवर्तित कर लेना चाहिये। सूत्रस्थ 'निक्खेवो' यह पद इस अध्ययन की समाप्ति का सूचक है, वह इस प्रकार 'एवं खलु जंबू! समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं

'से णं तत्थ०' ઇત્યાદિ

શેઠના ઘેર પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયા પછી જ્યારે 'से' તે અભગ્નસેનનો જીવ 'तत्थ' ત્યાં 'उम्मुक्कबालभावे' પોતાના બાલ્યકાલ પછી જ્યારે યૌવન અવસ્થાને પામશે, ત્યારે પ્રથમ અધ્યયના ૨૨ બાવીસમા સૂત્રમાં જે પ્રમાણે મૃગાપુત્રની અવસ્થાનું વર્ણન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણે આનું પણ સમજી લેવું જોઈએ જે પ્રમાણે મૃગાપુત્રે તથારૂપ સ્થવિરોની પાસે ધર્મ શ્રવણ કરીને અણગાર ધર્મનો સ્વીકાર કરીને અન્તમાં પોતાના તમામ કર્મોનો સંપૂર્ણ પણે નાશ કરી મુક્તિનો લાભ પ્રાપ્ત કર્યો, તેજ પ્રમાણે આ પણ તથારૂપ સ્થવિરોની સમીપ-પાસે ધર્મને સાંભળીને મુનિધર્મ અંગીકાર કરીને અન્તમાં મુક્તિગામી બનશે તે પ્રમાણે ત્યાનું એ તમામ વર્ણન અહીં આગળ અનુંવર્તિત કરી (યોજી) લેવું જોઇએ, સૂત્રસ્થ 'निक्खेवो' એ પદ આ અધ્યયનની સમાપ્તિનું સૂચક છે તે આ પ્રમાણે- 'एवं खलु जंबू! समणेणं भगवया महा-

अस्याध्ययनस्य समाप्तिकाले श्री सुधर्मा स्वामी कथयति-'एवं खलु' इत्यादि । हे जम्बूः ! एवं खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिस्थानं सम्प्राप्तेन दुःखविपाकानां तृतीयस्याध्ययनस्याऽयमर्थः प्रज्ञप्तः । इति ब्रवीमि=यथा भगवता निगदितं तथैव त्वां कथयामि, न तु स्वबुद्धया कल्पयित्वेति भावः।

ननु यत्र देशे तीर्थङ्करा विहरन्ति, तत्र पञ्चविंशतेर्योजनानां मध्ये वैरादयोऽनर्था न भवन्ति । उक्तञ्च—

"पुव्वुप्पन्ना रोगा, पसमंति य ईइ वेरमारीओ ।
अइवुट्ठि-अणावुट्ठी, न होइ दुब्भिक्ख डमरं च" ॥ १ ॥

दुहविवागाणं तच्चस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि' इस अध्ययन की समाप्ति के अवसर में श्रीसुधर्मा स्वामी कहते हैं कि-हे जम्बू ! इस प्रकार श्रमण भगवान महावीर ने जिन्होंने सिद्धिस्थान को प्राप्त किया है, इस दुःखविपाकके तृतीय अध्ययन का यह भाव प्रतिपादित किया है, ऐसा मैं कहता हूं । मैने इसमें अपनी निज कल्पना से कुछ भी नहीं कहा है, श्रमण भगवान महावीर के मुखसे जैसा मैंने सुना है वैसा ही तुमसे कहा है अतः यह श्रद्धेय-ग्राह्य है ।

शंका—जिस देशमें तीर्थंकर विचरते हैं वहां २५ पचीस योजन के भीतर२ जीवों में परस्पर वैर आदि अनर्थ उत्पन्न नहीं होते हैं, उक्तञ्च-

'पुव्वुप्पन्ना रोगा, पसमंति य ईइ वेरमारीओ ।
अइवुट्ठि-अणावुट्ठी. न होइ दुब्भिक्ख डमरं च ॥ १ ॥

वीरेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं तच्चस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते त्तिबेमि' આ અધ્યયનની સમાપ્તિના અવસરે શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે કે-હે જમ્બૂ ! આ પ્રમાણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે જેણે સિદ્ધિસ્થાનને પ્રાપ્ત કર્યું છે તેણે આ દુઃખ-વિપાકના ત્રીજા અધ્યયનના જે ભાવ પ્રતિપાદન કરેલા છે, એવાજ હું કહું છું, મેં આ વિષે મારી પોતાની કલ્પનાથી કાંઈ કહ્યું નથી. શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના મુખથી જેવું મે સાંભળ્યું છે, તેવું જ મેં તમને કહ્યું છે. તેથી તે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે.

શંકા-જે દેશમાં તીર્થંકર વિચરે છે, ત્યાં આગળ પચીસ (૨૫) યોજનની અંદર-અંદર જીવોમાં પરસ્પર વૈર આદિ અનર્થ ઉત્પન્ન થતા નથી, જેમ કહ્યું છે—

'पुव्वुप्पन्ना रोगा, पसमंति य ईइ वेरमारीओ ।
अइवुट्ठि-अणावुट्ठी, न होइ दुब्भिक्ख डमरं च' ॥ १ ॥

छाया- पूर्वोत्पन्ना रोगाः, प्रशाम्यन्ति च ईति-वैर-मार्यः।
अतिवृष्टिरनावृष्टिर्न भवति दुर्भिक्षं डमरं च ॥ १ ॥

तत्कथं श्रीमन्महावीरे भगवति पुरिमताले नगरेऽवस्थिते सत्येवा-भग्नसेनं प्रति महाबलस्य राज्ञः पूर्ववर्णितो वैरभावः संजातः ? इति। अत्रोच्यते-

सर्वमिदमनिष्टमिष्टं वा प्राणिनां स्वकृतकर्मवशादेव समुत्पद्यते, कर्म च द्विविधम्-सोपक्रमं निरुपक्रमं च, तत्र यानि वैरादीनि सोपक्रमकर्मजन्यानि,

---

भावार्थ- जहां तीर्थंकरों का विचरण होता रहता है वहां जीवों के पूर्वोत्पन्न रोग स्वतः शांत हो जाते हैं, वैर एवं मरी आदि विमारियां नष्ट हो जाती हैं। अतिवृष्टि, अनावृष्टि एवं दुर्भिक्ष आदि सब प्रकारके उपद्रव भी शांत हो जाते हैं। अब यह सिद्धान्त का कथन है तो श्री भगवान् महावीर के पुरिमताल नगरमें विराजने पर भी अभग्नसेन के प्रति महाबल राजा का यह पूर्वोक्त वैरभाव कैसे हुआ?

उत्तर-सिद्धान्त में सोपक्रम ओर निरुपक्रम के भेद से कर्म दो प्रकार से वर्णित किये हैं। प्राणियों का जितना भी इष्ट और अनिष्ट होता है वह सब अपने कृत कर्मोंद्वारा ही साध्य होता है, इनमें जो वैरभाव आदि सोपक्रमकर्मद्वारा उत्पन्न होते हैं, वे ही जिनेन्द्र के अति-

---

ભાવાર્થ—જ્યાં તીર્થંકરોનું વિચરવાનું થાય છે ત્યાં જીવોમાં પૂર્વોત્પન્ન રોગ પોતાની મેળે જ શાંત થઇ જાય છે. વૈર અને મરી (કોલેરા) આદિ નાશ પામે છે અતિવૃષ્ટિ, અનાવૃષ્ટિ-દુષ્કાળ આદિ તમામ પ્રકારના ઉપદ્રવો પણ શાંત થઇ જાય છે. આવું જ્યાં સિદ્ધાન્તવચન છે, તો શ્રી ભગવાન મહાવીર પુરિમતાલનગરમાં બિરાજતા છતાં અભગ્નસેનના પ્રતિ મહાબલ રાજાને એ પૂર્વે કહેલો વૈરભાવ શા માટે થયો?

ઉત્તર—સિદ્ધાન્તમાં સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમના ભેદથી કર્મના બે પ્રકાર વર્ણવેલા છે પ્રાણીઓનું જેટલું ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ થાય છે તે સર્વ પોતાનાં કરેલાં કર્મોદ્વારા જ સાધ્ય થાય છે તેમાં જે વૈરભાવ આદિ સોપક્રમકર્મદ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે.

तान्येव जिनातिशयादुपशाम्यन्ति साध्यव्याधिवत्। यानि तु निरुपक्रमकर्मोद्भवानि, तान्यवश्यं विपाकवेद्यानि, असाध्यव्याधिवत् ॥ सू० २४ ॥

॥ इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलितललित-कलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैन-शास्त्राचार्य'-पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां विपाकश्रुते दुःखविपाकनामक-प्रथमश्रुतस्कन्धस्य विपाकचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायाम् अभग्नसेन नामकं तृतीयमध्ययनं सम्पूर्णम् ॥ १ । ३ ॥

❀

शय से उपशांत होते हैं। जिस प्रकार वैद्य की दवा से साध्यरोग ही शांत किये जाते हैं, असाध्य नहीं। जिन वैर आदि भावों का हेतु निरुपक्रम कर्म है, वे नियम से जीवों को अपना फल देते ही हैं॥ सू०२४ ॥

॥ इति श्री विपाकश्रुतके दुःखविपाकनामक प्रथम श्रुतस्कन्ध की अनुवाद में 'विपाकचन्द्रिका' नामक संस्कृत टीका के हिन्दी 'अभग्नसेन' नामक तृतीय अध्ययन सम्पूर्ण हुआ ॥ १ । ३ ॥

❀

તેજ જિનેન્દ્રના અતિશયથી ઉપશાંત થાય છે. જે પ્રમાણે વૈદ્યની દવાથી સાધ્ય રોગજ શાંત કરી શકાય છે અસાધ્ય નહિ. જે વૈરભાવનું કારણ નિરૂપક્રમ કર્મ છે. તે નિયમપ્રમાણે જીવોને પોતાનુ ફળ આપેજ છે (સૂ૦ ૨૪)

ઇતિશ્રી વિપાકશ્રુત સૂત્રની 'विपाकचन्द्रिका' ટીકામાં દુઃખવિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધમાં 'अभग्नसेन' નામના ત્રીજા અધ્યયનનો ગુજરાતી ભાષાનુવાદ સંપૂર્ણ થયો. ॥ ૧ । ૩ ॥

❀

॥ अथ चतुर्थाध्ययनम् ॥

॥ मूलम् ॥

जइ णं भंते! चउत्थस्स उक्खेवो। एवं खलु जम्बूः! तेणं कालेणं तेणं समएणं सोहंजणी णामं णयरी होत्था, रिद्धत्थिमियसमिद्धा। तीसे णं सोहंजणीए णयरीए बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए देवरमणे णामं उज्जाणे होत्था। तत्थ णं अमोहस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था, पुराणे ॥ सू० १ ॥

टीका

श्री जम्बूस्वामी तृतीयाध्ययनस्यार्थं श्रुत्वा, श्रीसुधर्मस्वामिनं पृच्छति– 'जइ णं भंते!' इत्यादि। 'चउत्थस्स उक्खेवो' चतुर्थस्य=चतुर्थाऽध्ययनस्य —'उक्खेवो' उपक्षेपः=प्रारम्भवाक्यम्। अत्रैवमुपक्षेपोऽनुसन्धेयः—

'जइ णं भंते समणेणं जाव संपत्तेणं दुहविवागाणं तच्चस्स अज्झयणस्स अयमट्ठे पण्णत्ते, चउत्थस्स णं भंते अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते, तए णं से सुहम्मे अणगारे जम्बू–अणगारं 'एवं वयासी' इति।

'जइ णं भंते' यदि खलु हे भदन्त!=हे भगवन्! 'समणेणं भगवया महावीरेण जाव' श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिस्थानं 'संपत्तेणं

॥ चतुर्थ अध्ययन ॥

जंबू स्वामी तृतीय अध्ययन का अर्थ सुनकर श्री सुधर्मस्वामी से अब चौथे अध्ययनके विषयमें पूछते हैं–'जइ णं भंते' इत्यादि। हे भदन्त! श्रमण भगवान् महावीरने जो कि सिद्धिस्थान को प्राप्त हुए हैं, दुःखविपाकनामक प्रथमश्रुतस्कंध के तृतीय अध्ययन का जो यह भाव प्रतिपादित किया है कि–अभग्नसेन ने अपने द्वारा कृत दुष्कर्मोंका महाभयंकर फल भोगा है, वह तो मैने सुना अब श्री

॥ ચોથું અધ્યયન ॥

જંબૂ સ્વામી ત્રીજા અધ્યયનનો અર્થ સાભળીને શ્રી સુધર્મા સ્વામીને હવે ચોથા અધ્યયનના વિષયમાં પૂછે છે– 'जइ णं भंते ? ઇત્યાદિ

હે ભદંત! શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જે સિદ્ધિસ્થાનને પ્રાપ્ત થયા છે. દુઃખ-વિપાક નામના પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના ત્રીજા અધ્યયનનાં જે ભાવ પ્રતિપાદિત કર્યા છે કે-અભગ્નસેને પોતાના કરેલા દુષ્કર્મોના મહા ભયંકર ફળ ભોગવ્યાં છે, તે તો મેં સાંભળ્યું

दुहविवागाणं तच्चस्स अज्झयणस्स' संप्राप्तेन दुःखविपाकानां तृतीयस्याध्ययनस्य 'अयमट्ठे' अयमर्थः-अभग्नसेनस्य यः स्वकृतदुष्कृतफलविपाकस्तद्रूपोऽर्थः 'पण्णत्ते' प्रज्ञप्तः, 'चउत्थस्स णं भंते अज्झयणस्स दुहविवागाणं समणेणं जाव संपत्तेणं के अट्ठे पण्णत्ते' चतुर्थस्य खलु हे भदन्त ! अध्ययनस्य दुःखविपाकानां श्रमणेन भगवता महावीरेण यावत् सिद्धिस्थानं संप्राप्तेन कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ?। 'तए णं से सुहम्मे अणगारे जम्बू-अणगारं' ततः खलु स सुधर्माऽनगारो जम्बूनामकमनगारम् एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण 'वयासी' अवादीत्—

एवं खलु हे जम्बूः ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'सोहंजणी णामं णयरी' शोभाञ्जनी नाम नगरी, 'होत्था' आसीत्। सा कीदृशी ?-त्याह-' रिद्धत्थिमियसमिद्धा ' ऋद्धस्तिमितसमृद्धा= ऋद्धा=नभःस्पर्शिबहुलप्रासादयुक्ता बहुजनसंकुला च, स्तिमिता=स्वचक्रपरचक्र-भयरहिता, समृद्धा=धनधान्यादिपूर्णा, अत्र पदत्रयस्य कर्मधारयसमासः । सक-

---

श्रमण भगवान् महावीरने जो सिद्धस्थान को पा चुके हैं, उन्होंने इस चतुर्थ अध्ययन का क्या भाव प्रतिपादित किया है ? इस प्रकार जंबू-स्वामी की जिज्ञासा जानकर श्री सुधर्मा स्वामी इस चौथे अध्ययन का भाव फरमाते हैं-'एवं खलु' इत्यादि ।

'एवं खलु जंबू' हे जम्बू ! सुनो, इस चतुर्थ अध्ययन का अर्थ श्रमण भगवान महावीरने इस प्रकार से कहा है-'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में और उस समय में 'सोहंजणी णामं णयरी होत्था' शोभाञ्जनी इस नामकी एक नगरी थी । 'रिद्धत्थिमियसमिद्धा' यह नभःस्पर्शी अनेक प्रासादों से युक्त तथा अनेक जनों से व्याप्त थी । स्वचक्र और परचक्र का भय इस में रहने वाली प्रजा को बिलकुल ही नहीं था । यह सदा धन धान्य आदिसे खूब परिपूर्ण थी ।

હવે શ્રી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર જે સિદ્ધિસ્થાનને પામી ચુક્યા છે, તે ચોથા અધ્યયનના ભાવ શું પ્રતિપાદન કર્યા છે ? આ પ્રમાણે જમ્બૂસ્વામીની જીજ્ઞાસા જાણીને શ્રી સુધર્મા સ્વામી આ અધ્યયનના ભાવ જણાવે છે- ' एवं खलु ' ઇત્યાદિ.

' जंबू ' હે જમ્બૂ ! સાંભળો આ ચોથા અધ્યયનનો અર્થ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે આ પ્રમાણે કહ્યો છે.- ' तेणं कालेणं तेणं समएणं ' તે કાળ અને તે સમયને વિષે ' सोहंजणी णामं णयरी होत्था ' શોભાંજની નામની એક નગરી હતી. ' रिद्धत्थिमियसमिद्धा ' તે આકાશ સુધી સ્પર્શ કરે એવા અનેક મહેલોથી યુકત તથા અનેક માણુસોથી વ્યાપ્ત હતી તે નગરીમાં રહેવાવાળી પ્રજાને સ્વચક્ર અને પરચક્રનો જરાપણ ભય ન હતો. તે હમેશાં ધન ધાન્ય વગેરેથી પરિપૂર્ણ હતી.

लविभवपूर्णा शान्तिसम्पन्ना चेत्यर्थः। 'तीसे णं' तस्याः खलु 'सोहंजणीए णयरीए' शोभाञ्जन्या नगर्याः 'बहिया' बहिः 'उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' उत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे-ईशानकोणे इत्यर्थः। 'देवरमणे णामं उज्जाणे' देवरमणं नामोद्यानं-देवरमणनामकमुद्यानम् 'होत्था' आसीत्। तत्र खलु 'अमोहस्स जक्खस्स' अमोघस्य=अमोघनामकस्य यक्षस्य 'जक्खाययणे' यक्षायतनं=यक्षस्थानम्, आसीत्। तत् कीदृश?-मित्याह-'पुराणे' पुराणं=पुरातनम् ॥सू० १॥

तात्पर्य यह है कि-यह नगरी सदा विभव से पूर्ण एवं शांति से संपन्न थी। 'तीसे णं सोहंजणीए णयरीए' उस शोभाञ्जनी नगरी के वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' बाहर की ईशान कोण में 'देवरमणे णामं' देवरमण इस नामका एक 'उज्जाणे होत्था' उद्यान था। 'तत्थ णं' उस उद्यान में 'अमोहस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था' अमोघ नामके यक्ष का एक यक्षायतन था। 'पुराणे' यह बहुत प्राचीन था।

भावार्थ—तृतीय अध्ययन का स्पष्टीकरण सुनकर जंबूस्वामी की चतुर्थ अध्ययन के भाव को परिज्ञात करनेकी जिज्ञासा बढी। इस अपनी बढी हुई जिज्ञासा की शांति के लिये वे श्री सुधर्मा स्वामी से पूछ रहे हैं-हे भदन्त! श्रमण भगवान् महावीर ने जो तृतीय अध्ययन का स्पष्टीकरण के निमित्त अभग्नसेन का परिषदा के भीतर जीवनवृत्तान्त सुनाया था, वह तो मैने आपके मुखारविन्द से सुनलिया, अब मै यह सुनना चाहता हूं कि उन्हीं श्रमण भगवान् महावीरने चतुर्थ अध्ययनका क्या भाव फरमाया है? इस प्रकार

તાત્પર્ય એ છે કે-તે નગરી હમેશા વૈભવથી પૂર્ણ અને શાંતિ-સુખથી સંપન્ન હતી. 'तीसे णं सोहंजणीए णयरीए' તે શોભાંજની નગરીના 'वहिया उत्तरपुरित्थिमे दिसीभाए' બહારના ઇશાન કોણમાં 'देवरमणे णामं' દેવરમણ એ નામનો એક 'उज्जाणे होत्था' બગીચો હતો 'तत्थ णं' તે ઉદ્યાનમાં 'अमोहस्स जक्खस्स जक्खाययणे होत्था' અમોઘ નામના યક્ષનું એક નિવાસસ્થાન હતું 'पुराणे' તે બહુજ પ્રાચીન હતુ

ભાવાર્થ—ત્રીજા અધ્યયનનું સ્પષ્ટીકરણ સાંભળીને જમ્બૂસ્વામીને ચોથા અધ્યયનના ભાવને સાંભળવાની-જાણવાની જીજ્ઞાસા વધી, તેથી પોતાની વધી રહેલી જીજ્ઞાસાને શાંત કરવા માટે શ્રી સુધર્મા સ્વામીને પૂછી રહ્યા છે-હે ભદન્ત! શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે જે ત્રીજા અધ્યયનના સ્પષ્ટીકરણના નિમિત્તે અભગ્નસેનનું જીવનવૃત્તાન્ત પરિષદમાં સંભળાવ્યું હતું, તે તો મેં આપના મુખકમલથી સાંભળી લીધું હવે હું તે સાંભળવાની ચાહના-ઇચ્છા કરૂં છું કે તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે ચોથા અધ્યયનના ભાવ

॥ मूलम् ॥

तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए महच्चंदे नामं राया होत्था, महया० । तस्स णं महच्चंदस्स रण्णो सुसेणे नामं अमच्चे होत्था, साम-भेय-दंड०-णिग्गह कुसले । तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए सुदंसणा नामं गणिया होत्था । वण्णओ ॥ सू० २ ॥

टीका

'तत्थ णं इत्यादि । 'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' तत्र खलु शोभाञ्जन्यां नगर्यां 'महच्चंदेनामं राया' महाचन्द्रनामकः, राजा 'होत्था' आसीत् । स कीदृशः? इत्याह-'महया०' अनेन 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' इति संग्राह्यम्, महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः=महांश्चासौ हिमवान् महाहिमवान्, स इव महान् अन्यमहापर्वतापेक्षया, मलयो=मलयाचलः, मन्दरो=

जंबूस्वामी के पूछने पर श्री सुधर्मास्वामी फरमाते हैं-हे जंबू! उस काल में और उसी समय में शोभाञ्जनी नामकी एक नभस्तलचुंबी प्रासादों से अलंकृत, अनेक जनों से संकुल, स्वचक्र परचक्र के भयसे निर्मुक्त एवं धन धान्यादि से सदा परिपूर्ण नगरी थी । इस के बाहिर ईशान कोण में देवरमण नामका एक सुन्दर बगीचा था । उसमें अमोघनामक यक्ष का बहुत प्राचीन एक यक्षायतन था ॥ सू० १ ॥

'तत्थ णं' इत्यादि ।

'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' इस शोभाञ्जनी नगरीमें 'महच्चंदेनामं राया होत्था' एक महाचंद नामका राजा था । मलयाचल सुमेरुगिरि और

શુ કહ્યા છે? આ પ્રમાણે જમ્બૂ સ્વામીએ પૂછ્યું ત્યારે શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છે-હે જમ્બૂ! તે કાલ અને તે સમયમાં શોભાંજની નામની એક નગરી હતી, તે મોટા-મોટા આકાશને સ્પર્શ કરે તેવા મહેલોથી શોભતી, અનેક માણસોની વસ્તીથી ભરપૂર સ્વચક્ર-પરચક્રના ભયથી રહિત અને ધન તથા ધાન્યાદિથી હમેશાં પરિપૂર્ણ હતી. તે નગરીના બહારના ઇશાન કોણના ભાગમાં દેવરમણ નામના એક સુંદર બગીચો હતો તે બગીચામા અમોઘ નામના યક્ષનું બહુજ પ્રાચીન નિવાસસ્થાન હતુ. (સૂ૦ ૧)

'तत्थ णं' ઇત્યાદિ

'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' તે શોભાંજની નગરીમાં 'महच्चंदे नामं राया होत्था' એક મહાચંદ નામના રાજા હતા 'महया०' તે હિમાલય પર્વત જેવા મહાન

मेरुगिरिः, महेन्द्रः=पर्वतविशेषस्तद्वत् सारः=प्रधानो यः स तथा । 'तस्सणं महचंदस्स रण्णो' तस्य खलु महाचन्द्रस्य राज्ञः 'सुसेणे णामं अमच्चे' सुषेणो नाम=सुषेणनामकः, अमात्यः=मन्त्री 'होत्था' आसीत् । स कीदृशः ? इत्याह– 'सामभेयदंड०' इति। 'सामभेयदंडउवप्पयाणणीतिसुप्पउत्तणयविहिन्नू' इति संग्राह्यम्। सामभेददण्डोपप्रदाननीतिसुप्रयुक्तनयविधिज्ञः– परस्परोपकारप्रदर्शनगुणकीर्तनादिना शत्रोरात्मवशीकरणं साम, शत्रुपरिवारस्य परस्परं स्नेहापनयनं भेदः, धनहरणादिको दण्डः, गृहीतधनप्रतिदानादिकमुपप्रदानं, तद्रूपा या राजनीतयः, तासां सुप्रयुक्तं– सुष्ठु प्रयोगो=व्यापारणं यस्य स तथा, नयानां=न्यायानां उक्तलक्षणनीतीनां च विधि–प्रकारं जानाति यः स तथा, पश्चात् पदद्वयस्य कर्मधारयः। 'णिग्गहकुसले' निग्रहकुशलः–निग्रहः=नियमनं वशीकरणं, तत्र कुशलः=निपुणः । 'तत्थ णं सोहं-

---

महेन्द्र के जैसा अन्यनृपतियों में प्रधान था । 'तस्स णं महचंदस्स रण्णो' उस महाचन्द्र राजा का 'सुसेणे णामं अमच्चे होत्था' सुषेण इस नामका एक मंत्री था। 'सामभेयदड० णिग्गहकुसले' यह साम, भेद एवं दण्ड आदि राजनीति प्रयुक्त करने में पटु एवं, परचित्तरंजन करने में कुशल था । यहां दंड के आगे के शून्य से 'उवप्पयाणणीतिसुप्पउत्तणयविहिन्नू' इस पाठ काग्रहण हुआ है । इन साम आदि पदों की व्याख्या इस प्रकार है– आपस में एक दूसरे के उपकार के दिखलाने से एवं गुणों के कथन आदिसे शत्रु को अपने वश करना साम है । जिस उपाय से शत्रु के पक्ष के परिवार में फूट डाली जाति है उसका नाम भेद है । शत्रु के धन आदि का हरण कर लेना दण्ड है । शत्रु के गृहीत धन को वापिस कर देना उपप्रदान है। 'णिग्गहकुसले' वह सचिव इन राज- नीतियों के प्रयोग करने में एवं न्याय करने की विधि में विशेष

હતા. મલયાચલ, સુમેરૂ પર્વત અને મહેન્દ્રના જેવા બીજા રાજાઓમાં મુખ્ય હતા. 'तस्स णं महच्चंदस्स रण्णो' તે મહાચંદ રાજાને 'सुसेणे णामं अमच्चे होत्था' સુષેણ નામના એક મંત્રી હતા, 'सामभेयदंड० णिग्गहकुसले' તે સામ, ભેદ અને દંડ આદિ રાજ- નીતિનો ઉપયોગ કરવામાં અને બીજાઓના ચિત્તને રંજન કરવામાં કુશળ હતા અહીં દંડ શબ્દની પાસે જે શૂન્ય છે તે શૂન્યવડે 'उवप्पयाणणीतिसुप्पउत्तणयविहिन्नू' આ પાઠને ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે, તે સામ આદિ પદોની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે પરસ્પરમાં એક બીજાનો ઉપકાર બતાવીને ગુણોનું કથન કરીને શત્રુને પોતાને વશ કરી લેવા તે સામ છે જે ઉપાયથી શત્રુના પક્ષના પરિવારમાં કે આપસમાં ફુટ પાડવી તેનું નામ ભેદ છે શત્રુના ધન વગેરે પદાર્થોનું હરણ કરવું તે દંડ છે, શત્રુના લઈ લીધેલા ધનને પાછું આપવું તે ઉપપ્રદાન છે, તે પ્રધાન (મંત્રી) 'णिग्गह कुसले'

जणीए णयरीए' तत्र खलु शोभाञ्जन्यां नगर्यां 'सुदंसणा णाम गणिया' सुदर्शना नाम-सुदर्शनानाम्नी गणिका 'होत्था' आसीत् । 'वण्णओ' वर्णकः=अस्या वर्णनम्, स चान्यत्र विज्ञेयः ॥ सू० २ ॥

॥ मूलम् ॥

तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए सुभद्दे णामं सत्थवाहे होत्था, अड्ढे जाव अपरिभूए। तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाणामं भारिया होत्था, सुकुमालपाणिपाया अहीण०। तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए सगडे णामं दारए होत्था, अहीण० ॥ सू० ३ ॥

विचक्षण था। किस निति एवं किस न्याय से क्या काम करना होता है, किस की किस समय आवश्यकता पडती है, ये सब बातें वह भली प्रकार जानता था। 'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' उसी शोभाञ्जनी नगरी में सुदंसणा णामं गणिया होत्था' एक वेश्या रहती थी जिसका नाम सुदर्शना था। 'वण्णओ' इसका वर्णन कामध्वजा वेश्या के समान है।

भावार्थ—इस नगरी के राजा का नाम महाचंद था। यह विशिष्ट प्रतापशाली था। इस का एक मंत्री था। जिसका नाम सुषेण था। यह राजनीति एवं न्याय में विशेष चतुर था। किसी को निग्रह-वश करने में अतिशय बुद्धिसंपन्न था। यहां पर सुदर्शना नामकी एक वेश्या रहती थी। जो रूप लावण्य से संपन्न थी ॥ सू० २ ॥

ते राजनीतिनो प्रयोग करवामां अने न्याय करवानी कळामा विशेष कुशळ हता, कइ नीतिथी अने कया न्याय वडे कयु काम करवुं जोइए, कया समये कोनी जरूरीयात पडे छे ते तमाम वात बहुज सारी रीते जाणतो हतो 'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' ते शोभाजनी नगरीमा 'सुदंसणाणामं गणिया होत्था' एक सुदर्शना नामनी वेश्या पण रहेती हती तेनुं 'वण्णओ' वर्णन कामध्वजा वेश्याना जेवुं छे

भावार्थ—आ नगरीना राजवीनुं नाम महाचंद हतु ते विशेष प्रतापी हता तेने एक मंत्री हता, जेनु नाम सुषेण हतु ते मंत्री राजनीति अने न्यायमा घणाज चतुर हता, कोइने पण वश करवामा के कबजे करवामा बहुज बुद्धिसंपन्न हता, आ नगरीमां एक सुदर्शना नामनी वेश्या रहेती हती, ते पण रूप अने लावण्यथी पूर्ण हती (सू० २)

टीका

'तत्थ णं' इत्यादि। 'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' तत्र खलु शोभाञ्जन्यां नगर्यां 'सुभद्दे णामं' सुभद्रो नाम=सुभद्रनामकः 'सत्थवाहे' सार्थवाहः 'होत्था' आसीत्। स कीदृशः? इत्याह-'अड्ढे जाव अपरिभूए' इति। आढ्यः=धनवान् यावद् अपरिभूतः। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स' तस्य खलु सुभद्रस्य सार्थवाहस्य 'भद्दाणामं' भद्रानाम=भद्रानाम्नी 'भारिया' भार्या, 'होत्था' आसीत्। सा कीदृशी?-त्याह-'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा=कोमलकरचरणा, तथा-'अहीण०'-'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा' अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा-अहीनानि=अन्यूनानि स्वरूपतः, परिपूर्णानि लक्षणतः, पञ्चापीन्द्रियाणि यस्मिंस्तत्, तथाविधं शरीरं यस्याः सा तथा। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स' तस्य खलु सुभद्रस्य सार्थवाहस्य 'पुत्ते' पुत्रः, भद्दाए भारियाए भद्राभार्यायाः 'अत्तए' आत्मजः 'सगडे णाम दारए' शकटो नाम=शकटनामकः, दारकः 'होत्था' आसीत्। स कीदृशः? इत्याह-'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरे' इति, अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरः ॥ सू० ३ ॥

'तत्थ णं' इत्यादि।

'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' उस सोभाञ्जनी नगरी में 'सुहद्दे णामं सत्थवाहे होत्था' सुभद्र नामका एक सार्थवाह रहता था। 'अड्ढेजाव अपरिभूए' यह जन धन आदि से परिपूर्ण था। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाणामं भारिया होत्था' इस सुभद्र की भार्या का नाम भद्रा था। 'सुकुमालपाणिपाया अहीण०' इसके कर और चरण दोनों सुकुमार थे। शरीर भी पांचों इन्द्रियों के यथावस्थित प्रमाण से परिपूर्ण था। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए' उस सुभद्र सार्थवाह का एक पुत्र था जो इसकी भद्रा पत्नी की कुक्षि से उत्पन्न हुआ था। 'सगडे णामं

'तत्थ णं' ઇત્યાદિ

'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' શોભાંજની નગરીમાં 'सुहद्दे णामं-सत्थवाहे होत्था' સુભદ્ર નામના એક સાર્થવાહ પણ રહેતા હતા 'अड्ढे जाव-अपरिभूए' તે માણસોથી અને ધનાદિકથી પરિપૂર્ણ હતા. 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाणामं भारिया होत्था' ને સુભદ્રની પત્નીનું નામ ભદ્રા હતું 'सुकुमाल०' 'अहीणं' તેના હાથ અને પગ બન્ને સુકુમાલ કોમળ હતા, શરીર પણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના યથા-યોગ્ય પ્રમાણથી પરિપૂર્ણ હતું 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए' તે સુભદ્ર સાર્થવાહને એક પુત્ર હતો તે તેની ભદ્રા પત્નીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયો હતો 'सगडे णामं दारए होत्था' ને બાળકનું નામ શકટ

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे० समोसढे। परिसा णिग्गया। राया वि णिग्गओ। धम्मो कहिओ। परिसा पडिगया ॥ सू० ४ ॥

टीका

'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् शोभाञ्जन्यां नगर्यां यत्रैव देवरमणनामकमुद्यानं तत्रैव 'समोसढे' समवसृतः। 'परिसा' परिषत् जनानां संहतिः 'णिग्गया' निर्गता-श्रीमहावीरस्वामिनं वन्दितुं शोभाञ्जनीनगरीतो बहिर्निःसृता। 'राया वि' राजाऽपि=महाचन्द्रनामको भूपतिश्च 'णिग्गओ' निर्गतः। यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागत्य भगव-

---

दारए होत्था' इसका नाम शकट था। 'अहीण०' यह भी परिपूर्ण अंगोपांग वाला और रूप लावण्य से युक्त था। ॥ सू० ३ ॥

तेणं कालेणं०' इत्यादि।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'समणे भगवं महावीरे० समोसढे' श्रमण भगवान महावीर विहार करते हुए उस शोभाञ्जनी नगरी में जहां देवरमण नामका उद्यान था वहां पर पधारे। प्रभुका आगमन जानकर 'परिसा णिग्गया' जनता उनके दर्शन एवं उनसे धर्म श्रवण करने के लिये अपने२ स्थान से निकली। 'राया वि णिग्गओ' महाचन्द्र राजा भी निकला। वे सब के सब चलकर वहां पर आये जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे।

હતું. 'अहीण०' તે પણ અંગોપાંગ પરિપૂર્ણ અને રૂપ-લાવણ્યથી શોભાયમાન હતો.(સૂ૦૩)

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'समणे भगवं महावीरे० समोसढे' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિહાર કરતા થકા તે શોભાજની નગરીમાં જ્યાં દેવરમણ નામનો બગીચો હતો ત્યા પધાર્યા પ્રભુનું આગમન જાણીને 'परिसा णिग्गया' ત્યાંની જનતા તેમનાં દર્શન અને તેમનાં પાસેથી ધર્મશ્રવણ કરવા માટે પોતાના સ્થાનથી નીકળી 'राया वि णिग्गओ' મહાચન્દ્ર રાજવી પણ નીકળ્યા. તે સૌ ચાલી કરીને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા

टीका

'तत्थ णं' इत्यादि। 'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' तत्र खलु शोभाञ्जन्यां नगर्यां 'सुभद्दे णामं' सुभद्रो नाम=सुभद्रनामकः 'सत्थवाहे' सार्थवाहः 'होत्था' आसीत्। स कीदृशः? इत्याह–'अड्ढे जाव अपरिभूए' इति। आढ्यः=धनवान् यावद् अपरिभूतः। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स' तस्य खलु सुभद्रस्य सार्थवाहस्य 'भद्दाणाम' भद्रानाम=भद्रानाम्नी 'भारिया' भार्या, 'होत्था' आसीत्। सा कीदृशी?–त्याह–'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा=कोमलकरचरणा, तथा–'अहीण०'–'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरा' अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा–अहीनानि=अन्यूनानि स्वरूपतः, परिपूर्णानि लक्षणतः, पञ्चापीन्द्रियाणि यस्मिंस्तत्, तथाविधं शरीरं यस्याः सा तथा। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स' तस्य खलु सुभद्रस्य सार्थवाहस्य 'पुत्ते' पुत्रः, भद्दाए भारियाए भद्राभार्यायाः 'अत्तए' आत्मजः 'सगडे णाम दारए' शकटो नाम=शकटनामकः, दारकः 'होत्था' आसीत्। स कीदृशः? इत्याह–'अहीणपडिपुण्णपंचिंदियसरीरे' इति, अहीनपरिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरः ॥ सू० ३ ॥

'तत्थ णं' इत्यादि।

'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' उस सोभाञ्जनी नगरी में 'सुभद्दे णामं सत्थवाहे होत्था' सुभद्र नामका एक सार्थवाह रहता था। 'अड्ढेजाव अपरिभूए' यह जन धन आदि से परिपूर्ण था। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाणामं भारिया होत्था' इस सुभद्र की भार्या का नाम भद्रा था। 'सुकुमालपाणिपाया अहीण०' इसके कर और चरण दोनों सुकुमार थे। शरीर भी पांचों इन्द्रियों के यथावस्थित प्रमाण से परिपूर्ण था। 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए' उस सुभद्र सार्थवाह का एक पुत्र था जो इसकी भद्रा पत्नी की कुक्षि से उत्पन्न हुआ था। 'सगडे णामं

'तत्थ णं' ઇત્યાદિ

'तत्थ णं सोहंजणीए णयरीए' શોભાંજની નગરીમાં 'सुहद्दे णामं-सत्थवाहे होत्था' સુભદ્ર નામના એક સાર્થવાહ પણ રહેતા હતા 'अड्ढे जाव-अपरिभूए' તે માણસોથી અને ધનાદિકથી પરિપૂર્ણ હતા 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाणामं भारिया होत्था' તે સુભદ્રની પત્નીનું નામ ભદ્રા હતું 'सुकुमाल०' 'अहीण' તેના હાથ અને પગ બન્ને સુકુમાલ કોમલ હતા, શરીર પણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના યથા-યોગ્ય પ્રમાણથી પરિપૂર્ણ હતું 'तस्स णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए' તે સુભદ્ર સાર્થવાહને એક પુત્ર હતો તે તેની ભદ્રા પત્નીના ઉદરથી ઉત્પન્ન થયો હતો 'सगडे णामं दारए होत्था' તે બાળકનું નામ શકટ

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे० समोसढे। परिसा णिग्गया। राया वि णिग्गओ। धम्मो कहिओ। परिसा पडिगया ॥ सू० ४ ॥

टीका

'तेणं कालेणं' इत्यादि। 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणे भगवं महावीरे' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् शोभाञ्जन्यां नगर्यां यत्रैव देवरमणनामकमुद्यानं तत्रैव 'समोसढे' समवसृतः। 'परिसा' परिषत् जनानां संहतिः 'णिग्गया' निर्गता-श्रीमहावीरस्वामिनं वन्दितुं शोभाञ्जनीनगरीतो बहिर्निःसृता। 'राया वि' राजाऽपि=महाचन्द्रनामको भूपतिश्च 'णिग्गओ' निर्गतः। यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागत्य भगव-

---

दारए होत्था' इसका नाम शकट था। 'अहीण०' यह भी परिपूर्ण अंगोपांग वाला और रूप लावण्य से युक्त था। ॥ सू० ३ ॥

तेणं कालेणं०' इत्यादि।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'समणे भगवं महावीरे० समोसढे' श्रमण भगवान महावीर विहार करते हुए उस शोभाञ्जनी नगरी में जहां देवरमण नामका उद्यान था वहां पर पधारे। प्रभुका आगमन जानकर 'परिसा णिग्गया' जनता उनके दर्शन एवं उनसे धर्म श्रवण करने के लिये अपने२ स्थान से निकली। 'राया वि णिग्गओ' महाचन्द्र राजा भी निकला। वे सब के सब चलकर वहां पर आये जहां श्रमण भगवान महावीर विराजमान थे।

હતુ. 'अहीण०' તે પણ અંગોપાંગ પરિપૂર્ણ અને રૂપ-લાવણ્યથી શોભાયમાન હતો.(सू०३)

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'समणे भगवं महावीरे० समोसढे' શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિહાર કરતા થકા તે શોભાંજની નગરીમાં જ્યાં દેવરમણ નામનો બગીચો હતો ત્યા પધાર્યા પ્રભુનું આગમન જાણીને 'परिसा . णिग्गया' ત્યાંની જનતા તેમના દર્શન અને તેમનાં પાસેથી ધર્મ શ્રવણ કરવા માટે પોતાના સ્થાનથી નીકળી 'राया वि णिग्गओ' મહાચન્દ્ર રાજવી પણ નીકળ્યા. તે સૌ ચાલી કરીને જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા

न्तमादक्षिणप्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, यावत् पर्युपास्ते । 'धम्मो कहिओ' धर्मः कथितः=भगवता श्रुतचारित्रलक्षणो धर्म उपदिष्टः । 'परिसा पडिगया' परिषत् प्रतिगता=धर्मकथां श्रुत्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य प्रतिनिवृत्ता । राजाऽपि प्रतिगतः ॥ सू० ४ ॥

॥ मूलम् ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी जाव रायमग्गे ओगाढे । तत्थ णं हत्थी आसे पुरिसे । तेसिं णं पुरिसाणं मज्झगयं पासइ एगं सइत्थियं पुरिसं अवउडगबंधणं उक्खित्तजाव उग्घोसणं, चिंता तहेव जाव भगवं वागरेइ ॥ सू० ५ ॥

टीका

'तेणं कालेणं' इत्यादि । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स' तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अंतेवासी' ज्येष्ठोऽन्तेवासी=शिष्यः, गौतमः, 'जाव' यावत्—एवमत्र योजना प्रागुक्त-

---

सबोंने प्रभु को वंदना की, नमस्कार किया एवं पर्युपासना की । 'धम्मो कहिओ' भगवानने श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपदेश दिया । 'परिसा पडिगया' धर्मकथा सुनकर सबके सब भगवान को वंदना एवं नमस्कार कर वापिस अपने स्थान पर गये । राजा भी वापिस गया । ॥ सू० ४ ॥

'तेणं कालेणं०' इत्यादि ।

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समय में 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमण भगवान् महावीर के 'जेट्ठे अंतेवासी जाव रायमग्गे ओगाढे' बडे शिष्य गौतम स्वामी, भगवान की आज्ञा

ત્યાં આગળ આવ્યા આ સૌએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા, અને પર્યુપાસના અર્થાત સેવામા બેઠા 'धम्मो कहिओ' પ્રભુએ તમામને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો, 'परिसा पडिगया' ધર્મકથા સાભળીને તે સૌ ભગવાનને વંદના–નમસ્કાર કરીને પોતાના સ્થાન પર પાછા ગયા, રાજા પણ પોતાના સ્થાનપર ગયા (સૂ० ૪)

'तेणं कालेणं' ઇત્યાદિ

'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના 'जेट्ठे अंतेवासी जाव रायमग्गे ओगाढे' મોટા શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી, ભગવાનની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને ભિક્ષા માટે

रीत्या-भगवदाज्ञामुपादाय भिक्षानयनार्थं शोभाञ्जनीनगर्यामुच्चनीचमध्यमकुलान्यटन् 'रायमग्गे' राजमार्गे 'ओगाढे' अवगाढः=समागतः। तत्र खलु 'हत्थी' हस्तिनः पश्यति, 'आसे' अश्वान् पश्यति 'पुरिसे' पुरुषान् पश्यति, 'तेसिं णं पुरिसाणं मज्झगयं' तेषां हस्त्यारूढानामश्वारूढानां च खलु पुरुषाणां मध्यगतम् 'एगं' एकं 'सइत्थियं' सस्त्रीकं=स्त्रीसहितं 'पुरिसं' पुरुषं 'पासइ' पश्यति । कथम्भूतं पुरुष ?-मित्याह-'अवओडगबंधणं' इति। अवकोटकबन्धनं-अवकोटकेन=कृकाटिकाया अधोनयनेन बन्धनं यस्य स तथा तम्, गलाधोभागतः पृष्ठदेशमानीतया रज्ज्वा पृष्ठदेशे बद्धं हस्तद्वयं यस्य तमित्यर्थः। 'उक्कित्तकण्णणासं' उत्कृत्तकर्णनासम् 'जाव उग्घोसणं' यावद् उद्घोषणाम्, इह एवं योजना-'णेहतुप्पियगत्तं' इत्यादि 'इमं च ण एयारूवं उग्घोसणं सुणेइ-णो खलु देवाणुप्पिया! 'इमस्स पुरिसस्स केई राया वा रायपुत्तो वा अवरज्झइ, अप्पणो से सयाइं कम्माइं अवरज्झइ' इति। एषां पदानां व्याख्याऽस्यैव द्वितीयाध्ययने चतुर्थसूत्रे द्रष्टव्या। 'चिंता' चिन्ता-तं पुरुषं दृष्ट्वा श्रीगौतमस्वामिन-श्चिन्ता=मनसि संकल्पः समुदपद्यत इत्यर्थः।

प्राप्तकर भिक्षा के लिये शोभाञ्जनी नगरी में उच्च नीच एवं मध्यम कुलों में फिरते हुए राजमार्ग पर आये। 'तत्थ णं हत्थी आसे पुरिसे' वहां उन्होंने हाथियों, घोडों एवं मनुष्यों को देखा। 'तेसिणं पुरिसाणं मज्झगयं' उन हाथी एवं घोडों पर चढे हुए पुरुषों के मध्य में रहे हुए 'एगं' एक 'सइत्थियं पुरिसं अवओडगबंधणं उक्कित्त जाव उग्घोसण चिंता तहेव जाव भगवं वागरेइ' स्त्रीसहित पुरुष को देखा। उसके गर्दन के नीचे के भाग से लेकर पृष्ठदेशपर्यन्त रस्सी से दोनों हाथ बंधे हुए थे। उस की नाक और कान दोनों कटे हुए थे। आदि२ स्थिति-युक्त उस पुरुष को देखकर, एवं उस के विषय में की जाती हुई घोषणा को सुनकर गौतम स्वामी के मन में इस प्रकार विचार

શોભાંજની નગરીમાં ઉચ્ચ-નીચ અને મધ્યમ કુલોમાં ફરતા થકા રાજમાર્ગ પર આવ્યા. 'तत्थ णं हत्थी आसे पुरिसे' ત્યાં તેમણે હાથીઓ, ઘોડાઓ અને મનુષ્યોને જોયા 'तेसि णं पुरिसाणं मज्झगयं' તે હાથી-ઘોડાઓ પર ચઢેલા પુરુષોના મધ્યમાં રહેલો 'एगं' એક 'सइत्थियं पुरिसं अवओडगबंधणं उक्कित्त० जाव उग्घोसणं चिंता तहेव जाव भगवं वागरेइ' સ્ત્રીસહિત પુરુષને જોયો. તેના ડોકની નીચેના ભાગથી લઈ પાછળની પીઠના તમામ ભાગ સુધી દોરડાથી બન્ને હાથ બાંધેલા હતા, તેના નાક અને કાન બન્ને કાપેલા હતા, આવી સ્થિતિમાં તે પુરુષને જોઈને અને તેના સંબંધમાં જે જાહેરાત થતી તે સાંભળીને ગૌતમસ્વામીના મનમાં આ પ્રમાણે

'तहेव जाव भगवं वागरेइ' तथैव यावद् भगवान् व्याकरोति। 'तथैव यावद्' इत्यनेनास्यैव द्वितीयाध्ययने पञ्चमसूत्रे यथा वर्णितं तद्वदेवात्रापि बोध्यम्। अहो! खलु अयं पुरुषः पूर्वभवकृतानामशुभानां कर्मणां फलं नरकप्रतिरूपिकां वेदनामनुभवतीति विचिन्त्य स श्रीगौतमस्वामी उच्चनीचमध्यमकुलेषु यावदटन् यथापर्याप्तां समुदानीभिक्षां गृहीत्वा भगवतः समीपमागत्य तत् सर्वं प्रदर्श्य भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्यैवमवादीत्–हे भगवन्! एवं खलु अहं भवताऽभ्यनुज्ञातः सन् शोभाञ्जन्यां नगर्यां भिक्षार्थं गच्छन् राजमार्गे सस्त्रीकमेक पुरुषं नरकप्रतिरूपिकां वेदनामनुभवन्तं दृष्टवान्। स खलु हे भगवन्! पूर्वभवे क आसीत्? यावत् प्रत्यनुभवन् विहरति?। ततो भगवान् व्याकरोति=वक्ष्यमाणप्रकारेण गौतमस्वामिनं प्रति तस्य पुरुषस्य चरित्रं वर्णयतीत्यर्थः॥ सू० ५॥

उत्पन्न हुआ– आश्चर्य है कि यह पुरुष पूर्वभव में कृत अशुभ कर्मों के फलस्वरूप नरक जैसी वेदना का अनुभव कर रहा हैं। इस प्रकार विचार कर गौतम स्वामी उच्च नीच मध्यम कुलों में फिर कर यथापर्याप्त भिक्षा ले भगवान के समीप आये। आते ही उन्होंने समस्त गृहीत भिक्षा भगवान को दिखलाई, और उन्हे वन्दन एव नमस्कार कर वे फिर इस प्रकार बोले कि–हे भगवान् मैं आज आप से आज्ञा प्राप्तकर शोभाञ्जनी नगरी में भिक्षा के लिये गया, जाते२ मार्ग में मैने सस्त्रीक एक पुरुष को देखा–जो नरक जैसी वेदना का अनुभव कर रहा था। हे भदन्त! यह पुरुष पूर्वभव में कौन था – जो इस प्रकार की दारुण व्यथा का पात्र बना हुआ है। फिर भगवान उस पुरुषका चरित्र कहते हैं॥ सू० ५॥

વિચાર ઉત્પન્ન થયો કે–આશ્ચર્ય છે કે આ પુરુષ પૂર્વભવમા કરેલા અશુભ કર્મોના ફળ સ્વરૂપ નરક જેવી વેદનાનો અનુભવ કરી-રહેલ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને ગૌતમ સ્વામી ઉચ્ચ–નીચ મધ્યમ કુલોમા ફરીને પુરતી ભિક્ષા લઇને ભગવાનની પાસે આવ્યા આવતાની સાથે જ તેઓ જે ભિક્ષા લાવ્યા હતા તે તમામ ભગવાનને બતાવી અને વદન–નમસ્કાર કરીને પછી આ પ્રમાણે બોલ્યા કે.– ભગવાન! હું આપની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને આજે શોભાજની નગરીમા ભિક્ષા લેવા માટે ગયો, જતાં જતાં માર્ગમા મે એક પુરુષને સ્રીની સાથે જોયો તે નરકના જેવી વેદનાનો અનુભવ કરી રહ્યો હતો હે ભદન્ત! તે પુરુષ પૂર્વભવમાં કોણ હતો જે આ પ્રકારની દારૂણ વેદના ભોગવવાનુ પાત્ર બન્યો છે? હવે ભગવાન તેનું ચરિત્ર કહે છે (સૂ. ૫)

॥ मूलम् ॥

एवं खलु गोयमा! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे छगलपुरे णयरे होत्था । तत्थ सीहगिरी णामं राया होत्था, महया । तत्थ णं छगलपुरे णयरे छण्णिए णामं छागलिए परिवसइ, अड्ढे जाव अपरिभूए अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे । तत्थ णं छण्णियस्स छागलियस्स बहूणं अयाण य, एलयाण य, रोज्झाण य, वसभाण य ससयाण य, पसयाण य, सूयराण य, सिंघाण य, हरिणाण य, संभराण य, महिसाण य, सयबद्धाणि य, सहस्सबद्धाणि य, जूहाणि य वाडगंसि सण्णिरुद्धाइं चिट्ठंति । अण्णे य तत्थ बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा, बहवे अए य, जाव महिसे य सारक्खमाणा संगोवेमाणा चिट्ठंति । अण्णे य से बहवे पुरिसा अयाण य जाव जूहाणि य गिहंसि सण्णिरुद्धाइं किच्चा चिट्ठंति । अण्णे य से बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा, बहवे अए य, जाव महिसे य जीवियाओ ववरोवित्ता मंसाइं कप्पणीकप्पियाइं करेंति, करित्ता छण्णियस्स छागलियस्स उवणेंति । अण्णे य से बहवे पुरिसा ताइं बहुयाइं अयमंसाइ य जाव महिसमंसाइ य तवएसु य कवल्लीसु य कंदुसु य भज्जणएसु य इंगालेसु य तलेंति य, भज्जेंति य, सोल्लेंति य, तलित्ता य३ रायमग्गंसि वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति । अप्पणावि य णं से छण्णिए छागलिए बहुविहेहिं अयमंसेहिं जाव महिसमंसेहि य तलिएहि य भज्जिएहि य सोल्लिएहि य सुरं च५ आसाएमाणे४ विहरइ ॥ सू० ६ ॥

टीका।

'एवं खलु०' इत्यादि। 'एवं खलु गोयमा' एवं खलु हे गौतम! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे' तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे 'छगलपुरे णयरे' छगलपुरनामकं नगरं 'होत्था' आसीत्। 'तत्थ' तत्र 'सीहगिरी णामं' सिंहगिरिर्नाम=सिंहगिरिनामकः, 'राया' राजा 'होत्था' आसीत्। स कीदृशः? इत्याह-'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदसारे' महाहिमवन्महामलयमन्दरमहेन्द्रसारः, अस्य व्याख्याऽस्मिन्नेवाध्ययने प्रागुक्ता। 'तत्थ णं छगलपुरे णयरे छण्णिए णामं छागलिए परिवसइ' तत्र खलु छगलपुरे नगरे छन्निको नाम छागलिकः परिवसति, स कीदृशः? इत्याह-'अड्ढे' इत्यादि। आढ्यः, 'जाव अपरिभूए'

'एवं खलु०' इत्यादि।

गौतमस्वामी के पूछने पर भगवान फरमाते हैं कि-'एवं खलु' 'गोयमा!' हे गौतम! इस प्रकार 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में एवं उस समय में 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे' इसी जंबूद्वीप नामक द्वीप में और इसी भरतक्षेत्र में 'छगलपुरे णयरे होत्था' एक छगलपुर नामका नगर था। 'तत्थ सीहगिरी णामं राया होत्था' उस नगर का राजा सिंहगिरि था। वह 'महयाहिमवंतमहंतमलयमंदर-महिंदसारे' महाहिमवान पर्वत जैसा, मलयाचल सुमेरुगिरि और महेन्द्र पर्वत के समान अन्य राजाओं में प्रधान था। 'तत्थ णं छगल-पुरे णयरे छण्णिए णामं छागलिए परिवसइ अड्ढे जाव अपरिभूए' उसी छगलपुर नगर में छन्निक नाम का एक कसाई भी रहता था। वह आढ्य जन धन धान्य आदिसे खूब परिपूर्ण एवं यावत् सबके

'एवं खलु' ઇત્યાદિ

ગૌતમ સ્વામીએ પૂછ્યું ત્યારે ભગવાન કહે છે કે-'गोयमा!' હે ગૌતમ! 'एवं खलु' આ પ્રમાણે 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' તે કાળ અને તે સમયને વિષે 'इहेव जंबूदीवे दीवे भारहे वासे' આ જમ્બૂદ્વીપનાં આ ભરત ક્ષેત્રને વિષે 'छगलपुरे णयरे होत्था' છગલપુર નામનું એક નગર હતું 'तस्स सीहगिरी णामं राया होत्था' તે નગરના સિંહગિરિ નામના રાજા હતા, તે 'महयाहिमवतमहंत-मलयमंदरमहिंदसारे' મહાહિમવાન પર્વત જેવા મલયાચલ સુમેરૂગિરિ અને મહેન્દ્ર પર્વત સમાન અન્ય રાજાઓમાં પ્રધાન-મુખ્ય હતા. 'तत्थ ण छगलपुरे णयरे छण्णिए णामं छागलिए परिवसइ अड्ढे जाव अपरिभूए' તે છગલપુર નગરમાં છન્નિક નામનો એક કસાઈ પણ રહેતો હતો, તે ખૂબ ધન, ધાન્ય આદિ સંપત્તિથી

'यावदपरिभूतः, 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' अधार्मिको यावद् दुष्प्रत्यानन्दः।
'तत्थ णं छण्णियस्स छागलियस्सबहूणं' तत्र खलु छन्निकस्य छागलिकस्य बहूनाम् 'अयाण य' अजानां च=छागानां च, 'एलयाण य' एलकानां=मेषाणां च, 'रोज्झाण य' रोज्झानां=पशुविशेषाणाम् 'रोझ' इति भाषाप्रसिद्धानाम्। 'वसभाण य' वृषभाणां च, 'ससयाण य' शशकानां च, 'पसयाण य' पसकानां= मृगशिशूनां च, 'सूयराण य शूकराणां च 'सिंघाण य' सिंहानां च, 'हरिणाण य' हरिणानां च 'संभराण य साम्भराणां च 'महिसाण य' महिषाणां च 'सय-बद्धाणि य' शतबद्धानि शतं शतमजादीन् योजयित्वा बद्धानि च, 'सहस्सबद्धाणि य' सहस्रबद्धानि-सहस्रं सहस्रं योजयित्वा बद्धानि च 'जूहाणि य' यूथानि च 'वाडगंसि' वाटके=परिधिरूपेण कण्टकादिना वेष्टितं स्थानं वाटः स एव वाटकस्तस्मिन्, 'सण्णिरुद्धाइं' संनिरुद्धानि 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति 'अण्णे य तत्थ

अपरिभूत—किसी से पराभव नहीं पाता था। वह बडा 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे' अधार्मिक अधर्मसेवी एवं अधर्म से ही अपनी आजीविका चलाता था। यावत् दुष्प्रत्यानन्द—दूसरे को दुःख पहुचाने में ही अपना आनन्द मानता था।

'तत्थ णं छण्णियस्स छागलियस्स बहूणं' वहां उस छन्निक कसाई के यहां बहुतसे 'अयाण य एलयाण य' बकरों का मेषों का, 'रोझाण य' रोझों का, 'वसभाण य' बैलों का 'ससयाण य' खरगोशों का 'पसयाण य' बालमृगों का सूयराण य' सूअरों का 'सिंघाण य' सिंहों का हरिणाण य' हिरणों का 'संभराण य' सांभरों का 'महिसाण य' एवं महिषों का 'सयबद्धाणि' सौ सौ के बंधे हुए 'सहस्सबद्धाणि' हजार हजार के बंधे हुए 'जूहाणि य' समूह 'वाडगंसि' बाडा—कांटों की बाड से वेष्टित स्थान में 'सण्णिरुद्धाइं' बन्धे हुए 'चिट्ठंति' रहते थे। 'अण्णे य तत्थ बहवे

पूर्ण હતો અને કોઇથી પરાભવ પામે તેવો ન હતો. અને બહુ જ 'अहम्मिए जाव दुप्पाडियाणंदे' અધર્મી અધર્મસેવી અધર્મથી જ પોતાની આજીવિકા ચલાવતો હતો, બીજાને દુઃખ પહોંચાડવામા જ પોતાનો આનન્દ સમજતો હતો.

'तत्थ णं छण्णियस्स छागलियस्स बहूणं' તે શહેરમાં છન્નિક કસાઇને ત્યાં ઘણુંજ 'अयाण य एलयाण य' બકરાઓનાં ઘેટાઓના 'रोझाण य' રોઝોના 'वसभाण य' બલદોના 'ससयाण य' સસલાઓના 'पसयाण य' બાલમૃગોના 'सूयराण य' સૂઅરોના 'सिंघाण य' સિંહોના 'हरियाण य' હરણોના 'सभ-राण य' સાંભરોના 'महिसाण य' પાડાઓના 'सयबद्धाणि' સો સોના બાંધેલા 'सहस्सबद्धाणि' હજાર હજારના બાંધેલા 'जूहाणि' સમૂહ 'वाडगंसि' વાડાઓ—કાંટાની વાડથી વિંટાયેલા સ્થાનમાં 'सण्णिरुद्धाइं' બાંધેલા 'चिट्ठंति' રહેતા હતા

बहवे पुरिसा' अन्ये च तत्र बहवः पुरुषाः 'दिण्णभइभत्तवेयणा' दत्त भृति भक्तवेतनाः, इदमसकृद्व्याख्यातम् 'बहवे अये जावमहिसे य' बहूनजांश्च यावद् महिषांश्च 'सारक्खमाणो' संरक्षन्तः, 'संगोवेमाणा चिट्ठंति' संगोपायन्तस्तिष्ठति। 'अण्णेय से बहवे पुरिसा' अन्ये च 'से' तस्यछम्निकछागलिकस्य, बहवः पुरुषा 'अयाण य जाव जूहाणि य' अजानां यावद् महिषाणां यूथानि 'गिहंसि' गृहे 'संणिरुद्धाइं' संनिरुद्धानि 'किच्चा' कृत्वा 'चिट्ठंति' तिष्ठन्ति। अण्णेय से बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा बहवे अए य जाव महिसे य, अन्ये च तस्य बहवः पुरुषा दत्तभृत्तिभक्तवेतनाः बहून् अजान् यावद् महिषांश्च, 'जीवियाओ ववरो विंति' जीविताद् व्यपरोपयन्ति=जीविताव पृथक्कुर्वन्ति=मारयन्तीत्यर्थः। 'ववरोवित्ता' व्यपरोप्य=मारयित्वा, 'मंसाइं' मांमानि 'कप्पणीकप्पियाइं'

पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा' इसके पास और दूसरे अनेक पुरुष काम करते थे। यह कसाई उन्हें उनकी नौकरी के उपलक्ष्य में भोजन एवं वेतन प्रदान करता था। 'बहवे अए य जाव महिसे य' इसमें कितनेक नौकर चाकर उन सब ही बकरों से लेकर महिषों तक के समस्त जानवरों की 'सारक्खमाणा संगोवेमाणा चिट्ठंति' रक्षा करते थे, सार-संभाल करते थे। 'अण्णे य से बहवे पुरिसा' कितनेक उसके पुरुष-नौकर चाकर 'अयाण य जाव जूहाणि य' उन समस्त अजादिक जानवरों के समूहों को 'गिहंसि' उनके अपने२ स्थानों में 'सणिरुद्धाइं किच्चा चिट्ठंति' बंद किये हुए रहते थे। 'अण्णे य से बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा' एवं दूसरे कई नौकर चाकर कि जिन्हें इसकी ओर से भोजन एवं वेतन प्राप्त होता था वे 'बहवे अए य जाव महिसे य जीवियाओ ववरोविंति' बहुत से उन अजादि से लेकर महिषों तक

'अण्णे य तत्थ बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा' तेना पासे बीजा अनेक माणुसो काम करता हता, ते कसाई ते माणुसोनी नोकरीना पगारमा तेमने भोजन अने पैसा आपतो हतो 'बहवे अए य जाव महिसे य' ते नोकरोमा केटलाक नोकरो ते तमाम बकराथी लइने पाडा सुधीना तमाम जानवरोनी 'सारक्खमाणा संगोवेमाणा चिट्ठंति' रक्षा करता, सार संभाल करता हता, 'अण्णे य से बहवे पुरिसा' केटलाक तेना नोकर–चाकर 'अयाण य जाव जूहाणि य' ते तमाम बकरा आदि जानवरोना समूहोने 'गिहंसि' पोत–पोताना स्थानोमा 'सणिरुद्धाइं किच्चा चिट्ठंति' बंध करीने रहेता हता, 'अण्णे य से बहवे पुरिसा दिण्णभइभत्तवेयणा' बीजा केटलाक नोकरो के जेमने कसाई तरफथी भोजन अने पगार मळतो हतो तेवा 'बहवे अए य जाव महिसे य जीवियाओ ववरोविंति' घणा बकरा आदिथी

कल्पनीकल्पितानि=कर्तरीकर्तितानि लघुलघूनि खण्डानीत्यर्थः, 'करेंति' कुर्वन्ति। 'करित्ता छण्णियस्स छागलियस्स' कृत्वा छन्निकस्य छागलिकस्य 'उवणेंति' उपनयन्ति=समीप आनयन्ति। 'अण्णेय से बहवे पुरिसा ताइं बहुयाइं अयमंसाइ य जाव महिस मंसाइ य' अन्ये च तस्य बहवः पुरुषास्तानि बहुकानि अजमांसानि=छागमांसानि यावद् महिषमांसानि च 'तवएसु य' तपकेषु च-तपकाः=लघुतलनपात्राणि तेषु, 'तवा' इति ख्यातेषु 'कवल्लीसु य' कवल्लीषु च='कडाह' इति प्रसिद्धेषु, 'कंदूसु य' कन्दूषु=लघुकटाहेषु च 'भज्जणएसु य' भर्जनकेषु च, भर्जनकानि=भर्जनपात्राणि तेषु च, 'इंगालेसु य' अङ्गारेषु=निर्धूमेषु काष्ठाद्यग्निषु च, 'तलेंति य' तलयन्ति च, तलधातुश्चुरादिपठितः, तलनपात्रे घृतादीनि निक्षिप्य तत्र पचन्तीत्यर्थः, 'भज्जेंति य' भृज्जन्ति च, 'सोल्लेंति य' सोल्लयन्ति=शूले धृत्वा पचन्ति। 'तलित्ता य' तलयित्वा च, अत्र भृष्ट्वा सोलयित्वा च, इत्यपि बोध्यम्। 'रायमग्गंसि' राजमार्गे 'वित्तिं कप्पेमाणा'

जानवरों को जीवन से पृथक करते थे-मारते थे। 'ववरोवित्ता' मारकर 'मंसाइं कप्पणीकप्पियाइं करेंति' उनके मांस के फिर वे कैंची से कतर२ कर टुकडे करते थे। 'करित्ता छण्णियस्स छागलियस्स उवणेंति' टुकडे कर पश्चात् उस छन्निक कसाई के पास उन्हें ले जाते। 'अण्णे य से बहवे पुरिसा' कोई पुरुष ऐसे भी कर्मचारी थे जो 'ताइं बहुयाइं अयमंसाइं य जाव महिसमंसाइं तवएसु य कवल्लीसु य कंदूसु य भज्जणएसु य इंगालेसु य तलेंति३' इन लाये हुए समस्त अजादिक के मांसखंडों को लोहे के तवों पर, बडे२ कडाहों में, छोटे२ कडैयों में, भूजने के पात्रों में एवं अंगारों के ऊपर यथाक्रम से घी में तलते थे, भूजते थे एवं सेकते थे 'तलित्ता य३' तलकर भूंजकर और सेककर फिर वे, 'रायमग्गंसि' राजमार्ग में- मनुष्यों के आने जाने के मार्ग

લઈને પાડાઓ સુધીના જાનવરોને મારતા હતા. 'ववरोवित्ता' મારીને 'मंसाइं कप्पणीकप्पियाइं करेंति' તેના માંસના કાતર વડે કતરીને ટુકડા કરતા હતા. 'करित्ता छण्णियस्स छागलियस्स उवणेंति' ટુકડા કર્યા પછી તેને છન્નિક કસાઈ પાસે તે લઈ જતા હતા. 'अण्णे य से बहवे पुरिसा' કેટલાક એવા નોકર પણ હતા કે 'ताइं बहुयाइं अयमंसाइं य जाव महिसमंसाइं तवएसु य कवल्लीसु य कंदूसु य भज्जणएसु य इंगालेसु य तलेंति३' તે લાવેલા સમસ્ત બકરા આદિના માંસના ટુકડાઓને લોઢાના તવા-તાવડા પર, મોટા કડાઈઓમાં, નાની કડાઈઓમાં, સેકવાના વાસણમાં અને અંગારાપર યથાક્રમ ઘીમાં તળતા હતા, ભુંજતા હતા અને સેકતા હતા 'तलित्ता य३' તળીને ભૂંજીને સેકીને પછી 'रायमग्गंसि' રાજમાર્ગમાં

वृत्तिं कल्पयन्तः=तेषां मांसानां विक्रयेण जीविकां कुर्वन्तः, 'विहरंति' विहरन्ति। 'अप्पणावियणं छण्णिए छागलिए बहुविहेहिं अयमंसेहिं जाव महिसमंसेहि य तलियेहि य भज्जिएहि य' आत्मनाऽपि च खलु स छन्निकश्छागलिको बहुविधै-रजमांसैर्यावद् महिषमांसैश्च तलितैश्च भृष्टैश्च, 'सोल्लिएहि य' शूलपक्वैश्च सह 'सुरं च५' सुरां=मदिरां नानाविधां च, 'आसाएमाणे ४' आस्वादयन् विस्वा-दयन् परिभुञ्जानः परिभाजयंश्च 'विहरइ' विहरति ॥ सू० ६ ॥

में 'वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' रखकर उन्हें बेचते और उस बिक्री की आय से अपनी जीविका चलाते। 'अप्पणा वि य णं से छण्णिए छागलिए बहुविहेहिं अयमंसेहिं जाव महिसमंसेहिं' वह छन्निक कसाई भी अजादिक से लेकर महिषतक के अनेक प्रकार के मांस के साथ जो 'तलिएहिं य भज्जिएहिं य' तला हुआ होता, भूंजा हुआ होता एवं 'सोल्लेहिं य' शूल पर रखकर जो पकाया हुआ होता उस के साथ 'सुरं च४ आसाएमाणे४ विहरइ' अनेक प्रकार की मदिरा का आसेवन आदि करता।

भावार्थ—गौतमस्वामी का इस प्रकार प्रश्नसुनकर वीर प्रभु ने कहा-हे गौतम! उस काल एवं उस समय में इस जम्बूद्वीप नाम के द्वीप में स्थित इस भरत क्षेत्र में एक छगलपुर नाम का नगर था। उसका शासक राजा सिंहगिरि था। यह बहुत ही अधिक पराक्रम-शाली था। इसके शत्रु भी इसका नाम सुनकर भय से कंपित हो उठते थे। इसी नगर में एक धनिक बहुत परिवार वाला एवं

માણસોને જવા-આવવાના રસ્તા ઉપર 'वित्तिं कप्पेमाणा विहरंति' રાખીને તેને વેચતા હતા અને તે વેચાણની આવકમાંથી પોતાની આજીવિકા ચલાવતા હતા. 'अप्पणा वि य णं से छण्णिए छागलिए बहुविहेहिं अयमंसेहिं जाव महिसमंसे हि' તે છન્નિક કસાઈ પણ બકરાદિકથી લઈને પાડાઓ સુધીના અનેક પ્રકારનાં માંસની સાથે જે 'तलिएहिं य भज्जिएहिं य' તળેલા, સેકેલા 'सोल्लेहि य' શૂલપર રાખીને પકાવેલા તેઓની સાથે 'सुरं च५ आसाएमाणे४ विहरइ.' અનેક પ્રકારની મદિરાનું પણ સેવન કરતો હતો

ભાવાર્થ—ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રકારના પ્રશ્નને સાંભળીને વીર પ્રભુએ કહ્યું કે-હે ગૌતમ! તે કાલ અને તે સમયને વિષે આ જમ્બૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં રહેલા આ ભરત ક્ષેત્રમાં એક છગલપુર નામનું નગર હતુ, તેના રાજાનું નામ સિંહગિરિ હતું તે બહુજ વધારે પરાક્રમ વાળો હતો. તેના શત્રુઓ પણ તેનું નામ સાંભળીને ભયથી કંપી ઉઠતા હતા તે નગરમાં એક ધનિક મોટા પરિવારવાળો અને મહા

॥ मूलम् ॥

तए णं से छण्णिए छागलिए एयकम्मे एयप्पहाणे एयविज्जे एयसमायारे सुबहु पावकम्मं कलिकलुसं समज्जिणित्ता

महा अधार्मिक छन्निक नामका कसाई भी रहता था। इसके यहां अनेक अज आदि जानवर एक वाडे में अनेकों की संख्या में घिरे हुए बंधे रहते थे। इन पशुओं की सार-संभार के लिये उसके यहां अनेक नौकर चाकर काम काज किया करते थे। वह उन्हें खाना पीना एवं वेतन देता था। उन सब का काम अलग२ बटा हुआ था। कोई उनकी रक्षा करते थे। किसी२ का काम यह था कि वह उन्हें उनके बांधनेयोग्य स्थान में बांधता, और वहीं पर रोककर रखता, ताकि वे कहीं बाहिर भाग नहीं सकते। कोई उनके वध करने के लिये नियुक्त थे। वे उनका वधकर उनके मांस को कैंची आदि से कतर२ कर टुकडे२ करते और अपने मालिक के पास उन्हें ले जाते। जब मालिक उनका अच्छी तरह निरीक्षण कर चुकता, तब उन टुकडों को तवा आदि पर तलकर भूंजकर एवं पकाकर बेंचने के लिये राजमार्ग पर लेकर बैठते थे, और उनकी बिक्री से जो भी आय होती उससे अपनी आजीविका चलाते। तथा स्वयं वह छन्निक कसाई भी तले हुए, भूंजे हुए, एवं पके हुए, उस मांस के साथ अनेक प्रकार की मदिरा का आसेवन करता था। ॥ सू० ६ ॥

અધાર્મિક છન્નિક નામનો કસાઇ પણ રહેતો હતો તેને ત્યાં બકરા આદિ ઘણાં જ જાનવરો મોટી સંખ્યામાં એક વાડામાં બાંધી રાખવામાં આવતાં હતાં, તેની સારવાર માટે ઘેર અનેક નોકર-ચાકર કામ કરી કરતા હતા, નોકરોને ખાવા-પીવાનું અને પગાર પણ આપતો હતો. તે તમામ નોકરોનું કામ-કાજ સૌને વહેંચી આપેલું હતુ, કેટલાક પશુઓના રક્ષણનું કામ કરતા હતા, કેટલાક સારી રીતે બાંધતા હતા, કેટલાક ત્યાં બાંધેલા પશુઓ બહાર જતાં ન રહે તે સંભાળ રાખતા હતા, કેટલાક તેને મારવા માટે રાખેલા હતા, તે પશુઓનો વધ કરી તેના માંસને કાતરથી ટુકડા કરીને પોતાના માલિકની પાસે લઇ જતા, અને માલિક બરાબર તેને જોઇ લેતા તે પછી તે માંસના ટુકડાઓને, તાવડા આદિ પર તળીને સેકીને, પકાવીને, તે વેચવા માટે રાજમાર્ગ પર રાખીને બેસતા હતા, અને તેને વેચાણની આવકમાથી પોતાની આજીવિકા ચલાવતા હતા. પોતે છન્નિક કસાઇ પણ, તળેલા શેકેલા અને પકાવેલાં માંસની સાથે અનેક પ્રકારની મદિરાનું સેવન કરતો હતો. (સૂ૦ ૬)

सत्तवाससयाइं परमाउं पालित्ता कालमासे कालं किच्चा चउत्थीए पुढवीए उक्कोसेणं दससागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु णेरइयत्ताए उववण्णे। तए णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दा भारिया जाइणिंदुया यावि होत्था, जाया२ दारगा विणिहायमावज्जंति। तए णं से छण्णिए छागलिए चउत्थीए पुढवीए अणंतरं उव्वट्टित्ता इहेव सोहंजणीए णयरीए सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाए भारियाए कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे ॥ सू० ७ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से छण्णिए छागलिए' ततः खलु स छन्निकश्छागलिकः, 'एयकम्मे' एतत्कर्मा–एतत्=अजादीनां–यावन्महिषाणां यानि यूथानि तानि शतबद्धानि सहस्रबद्धानि कृत्वा, तेषां मारणं तन्मांसानि पक्त्वा तेषां विक्रयेण वृत्तिकल्पनं, तथा तैर्मांसैः सह नानाविधसुरासेवनरूपं च कर्म=क्रिया यस्य स एतत्कर्मा। 'एयप्पहाणे' एतत्प्रधानः–एतत्=उक्तं कर्म प्रधानं यस्य स तथा, अजादियावन्महिषयूथमारणतन्मांसविक्रयभक्षणमद्यपानतत्पर इत्यर्थः। 'एय विज्जे' एतद्विद्यः–अजादियावन्महिषयूथमाराणदिविधिज्ञः। 'एयसमायारे'

'तए णं से०' इत्यादि।

'तए णं' पश्चात् 'से छण्णिए छागलिए' वह छन्निक कसाई 'एयकम्मे' कि जिसका अजादि से लगाकर महिषों तक के पशुओं का शतबद्ध एवं सहस्रबद्ध समुदाय का मारना, एव उनके मांस का पकवाना, तथा उसको बिक्री से आजीविका करना उनके मांसादिकों के साथ नाना२ प्रकार की मदिरा का आसेवन आदि करना यही एक मात्र कार्य था। 'एयप्पहाणे' यही जिसका प्रधान कर्तव्य था। 'एयविज्जे'

'तए णं से' ઇત્યાદિ

'तए णं' તે પછી 'से छण्णिए छागलिए' તે છન્નિક કસાઇ 'एयकम्मे' જેનું બકરા આદિથી લઇને પાડાઓ સુધીના પશુઓને સેકડો અને હજારોની સંખ્યામાં મારવા અને તેના માંસને રાંધવું તથા તેનાં વેચાણમાંથી આજીવિકા ચલાવવી, પશુઓના માંસાદિકની સાથે નાના પ્રકારની મદિરાઓનું સેવન કરવું એજ એક માત્ર કામ હતું 'एयप्पहाणे' તેજ જેનું મુખ્ય કામ હતું. 'एयविज्जे' બકરાદિક પશુઓને

एतत्समाचारः—अजादियावन्महिषयूथमारणाद्याचरणशीलः। 'सुबहु पावकम्मं कलिकलुसं' सुबहुपापकर्म कलिकलुषं 'समज्जिणित्ता' समुपार्ज्य=उपार्जितं कृत्वा, 'सत्तवाससयाइं परमाउं' सप्तवर्षशतानि=सप्तशतसंवत्सरान् परमायुः=उत्कृष्टमायुः 'पालयित्ता कालमासे कालं किच्चा चउत्थीए पुढवीए उक्कोसेणं' पालयित्वा कालमासे कालं कृत्वा, चतुर्थ्यां पृथिव्यामुत्कर्षेण 'दससागरोवमट्ठिइएसु णेरइयासु णेरइयत्ताए' दशसागरोपमस्थितिकेषु नैरयिकेषु नैरयिकतया 'उववण्णे' उत्पन्नः। 'तए णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दा भारिया' ततः खलु सुभद्रस्य सार्थवाहस्य भद्रा नाम्नी भार्या 'जाइणिंदुया' जातिनिन्दुका=जन्मतो मृतवत्सा, 'यावि होत्था' चाप्यभवत्। 'जाया जाया दारगा' जाता जाता दारकाः=शिशवः 'विणिहायमावज्जंति' विनिघातमापद्यन्ते—जाता एव म्रियन्ते इत्यर्थः। 'तए णं से छण्णिए छागलिए चउत्थीए पुढवीए अणंतरं' ततः खलु स छन्निकश्छागलि-

---

अजादिक पशुओं को मारने की विधि में जो विशेष निपुण था 'एयसमायरे' यही जिसका आचरण था 'सुबहु पावकम्मं कलिकलुसं' अत्यंत घोरतर निकाचितबंधसहित अनेक पापकर्मों को 'समज्जिणित्ता' उपार्जित कर 'सत्तवाससयाइं परामाउं पालित्ता' ७०० वर्ष की उत्कृष्ट आयु को भोगकर 'कालमासे कालं किच्चा' मृत्यु के अवसर पर मरकर 'चउत्थीए पुढवीए' चौथी पृथिवी में कि जहां 'उक्कोसेणं दससागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु' उत्कृष्ट १० सागर को स्थिति वाले नारकावास हैं, उनमें 'णेरइत्ताए' नारकी की पर्याय से 'उववण्णे' उत्पन्न हुआ। 'तए णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दा भारिया जाइणिंदुया यावि होत्था' सुभद्र सेठ की भद्रा भार्या जातिनिन्दुक थी 'जाया२ दारगा विणिहायमावज्जंति' उत्पन्न होते ही इसके बच्चे मरजाते थे 'तए णं से छण्णिए छागलिए'

મારવાની વિધિમાં તે વિશેષ કુશળ હતો. 'एयसमायारे' એજ જેનું આચરણ હતું 'सुबहु पावकम्मं कलिकलुसं' અત્યંત ઘોરતર નિકાચિતબંધસહિત અનેક પાપકર્મોને 'समज्जिणित्ता' ઉપાર્જન કરી મેળવીને 'सत्तवाससयाइं परमाउं पालित्ता' ૭૦૦ સાતસો વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યને ભોગવીને 'कालमासे कालं किच्चा' મૃત્યુનો સમય આવતાં મરણ પામીને 'चउत्थीए पुढवीए' ચોથી પૃથ્વીમાં કે જ્યાં 'उक्कोसेणं दससागरोवमट्ठिइएसु णेरइएसु' ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ દસ સાગરની સ્થિતિવાળા નરકવાસ છે તેમાં 'णेरइयत्ताए' નારકોની પર્યાયથી 'उववण्णे' ઉત્પન્ન થયો. 'तए णं सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दा भारिया जाइणिंदुया यावि होत्था' સુભદ્ર શેઠની ભદ્રા નામની પત્ની જાતિનિન્દુક હતી 'जाया२ दारगा विणिहायमावज्जंति' તેનાં બાળકો અવતરતાંની સાથે જ તુરત મરણ પામતાં હતાં 'तए णं

कश्चतुर्थ्याः पृथिव्या अनन्तरम्, 'उव्वट्टित्ता' उद्वर्त्य=निस्सृत्य 'इहेव सोहंजणीए णयरीए' इहैव शोभाञ्जन्यां नगर्यां 'सुभद्दस्स सत्थवाहस्स भद्दाए भारियाए' सुभद्रस्य सार्थवाहस्य भद्रानाम्न्या भार्यायाः 'कुच्छिंसि' कुक्षौ=उदरे 'पुत्तत्ताए' पुत्रतया= पुत्रगर्भतया 'उववण्णे'=उत्पन्नः भद्राया गर्भे जन्म लब्धवान् ॥ सू० ७ ॥

वह छन्निक कसाई 'चउत्थीए पुढवीए' अब उस चतुर्थी पृथिवी से 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' अपनी आयु के समाप्त होने के अनन्तर ही निकलकर 'इहेव सोहंजणीए णयरीए' इसी शोभाञ्जनी नगरी में 'सुभद्दस्स सत्थवाहस्स' उस सुभद्र सेठ की 'भद्दाए भारियाए' भद्राभार्या की 'कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे' कुक्षि में पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ ।

भावार्थ—एक समय की बात है कि वह छन्निक कसाई कि जिसने अपना ७०० वर्ष का समस्त जीवन इन्हीं पशुओं के मारने में, उनके मांस की विक्री से अपनी आजीविका करने में, स्वयं मांस खाने एवं मदिरा के पीने में ही व्यतीत किया है । जब अपनी आयु का अन्तिम समय समीप आजाता है, तब वह काल के गाल का अतिथी बनकर उपार्जित पापकर्मों के निकाचित बंध को भोगने के लिये १० सागर की स्थितियुक्त चतुर्थ नरक में वहां का नारकी उत्पन्न होता है । अब सुभद्र सेठ की कथा सुनिये-इस की जो भद्रा भार्या थी वह जाति निन्दुका थी कि इसकी संतान होते ही मरजाती थी।

से छण्णिए छागलिए ' તે છન્નિક કસાઇ 'चउत्थीए पुढवीए' હાલમા તે ચોથી પૃથિવીમાથી 'अणंतरं उव्वट्टित्ता' પોતાની આયુષ્ય પૂરી થયા પછી ત્યાથી નીકળીને 'इहेव सोहंजणीए णयरीए' આ શોભાજની નગરીમા ' सुभद्दस्स सत्थवाहस्स ' તે સુભદ્ર શેઠની 'भद्दाए भारियाए' ભદ્રા પત્નીના ' कुच्छिंसि पुत्तत्ताए उववण्णे ' ઉદરમાં પુત્રરૂપથી ઉત્પન્ન થયો છે

ભાવાર્થ—એક સમયની વાત છે કે તે છન્નિક કસાઇ કે જેણે પોતાની ૭૦૦ સાતસો વર્ષની આયુષ્યને તમામ સમય પશુઓ મારવામાં. તેના માસના વેચાણથી પોતાની આજીવિકા ચલાવવામાં, પોતે માંસ સાથે મદિરાનું પાન કરવામાં જ વીતવ્યો છે, જ્યારે પોતાની આયુષ્યનો છેલ્લો સમય નજીક આવે છે, ત્યારે તે કાળના મુખનો અતિથિ બનીને મેળવેલાં પાપકર્મોના નિકાચિત બંધને ભોગવવા માટે ૧૦ દસ સાગરની સ્થિતિવાળા ચોથા નરકમા ત્યાનો નારકી થઇને ઉત્પન્ન થાય છે, હવે સુભદ્ર શેઠની કથા સાંભળો—તેની જે પત્ની ભદ્રા, તે જાતિનિન્દુકા હતી તેને સંતાન જન્મ પામતાની સાથે જ મરણ પામતાં હતાં, તેથી તે સંતાન વિનાની હતી

॥ मूलम् ॥

तए णं तीसे भद्दाए सत्थवाहीए अन्नया कयाइं तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं इमे एयारूवे दोहले पाउब्भूए-धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ सपुण्णाओ णं कयत्थाओ णं जाव सुलद्धे तासिं माणुस्सए जम्मजीवियफले जाओ णं बहूणं णाणाविहाणं नयरगोरूवाणं पसूण य जलयर-थलयर-खहयर-माईणं पक्खीण य बहूहिं मंसेहिं तलिएहिं भज्जिएहिं सोल्लेहिं सद्धिं सुरं च महुं च मेरगं च जाइं च सीहुं च पसन्नं च आसाएमाणीओ विसाएमाणीओ परिभुंजेमाणीओ परिभाएमाणीओ दोहलं विणेंति, तं जइ णं अहमवि बहूणं जाव विणिज्जामि-त्ति कट्टु तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि सुक्का भुक्खा जाव झियाइ। तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे भद्दं भारियं ओहय जाव पासइ एवं वयासी-किं णं तुमं देवाणुप्पिया! ओहय जाव झियासि?। तए णं सा भद्दा सत्थवाही सुभद्दं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तिण्हं मासाणं जाव झियामि। तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे भद्दाए भारियाए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म भद्दा भारियं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया! तुह गब्भंसि अम्हाणं पुव्वकयपावप्पभावेणं केई अहम्मिए जावदुप्पडियाणंदे जीवे ओयरिए तेणं एयारिसे दोहले पाउब्भूए, तं होउ णं एयस्स

वह निस्संतान थी। वह छन्निक का जीव १० सागर की वहां की आयू पूर्ण होनेपर निकलकर इसी सेठ की सेठानी के गर्भ में पुत्ररूप से उत्पन्न हुआ। ॥ सू० ७ ॥

તે છન્નિકનો જીવ ૧૦ દસ સાગરની ત્યાંની આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં ત્યાંથી નીકળીને તે શેઠની શેઠાણીના ગર્ભમાં પુત્રરૂપે ઉત્પન્ન થયો. (સૂ૦ ૭)

पसायणं–ति कट्टु से सुभद्दे सत्थवाहे केणवि उवाएणं तं दोहलं विणेइ। तए णं सा भद्दा सत्थवाही संपुण्णदोहला संमाणिय-दोहला विणीयदोहला वोच्छिन्नदोहला संपन्नदोहला तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ ॥ सू० ८ ॥

टीका

'तए णं तीसे०' इत्यादि।

'तए णं' ततः गर्भस्थित्यनन्तरं खलु 'तीसे भद्दाए सत्थवाहीए अन्नया कयाइं' तस्याः भद्रायाः सार्थवाह्या अन्यदा कदाचित्=कस्मिंश्चिदन्यस्मिन् समये 'तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' त्रिषु मासेषु सर्वथा परिपूर्णेषु सत्सु 'इमे एयारूवे' अयमेतद्रूपः 'दोहले' दोहदः=गर्भस्थजीवप्रभावजनितोऽभिलापः 'पाउब्भूए' प्रादुर्भूतः=संजातः। स कीदृशः? इत्याह 'धण्णाओ णं' इत्यादि। धन्याः= प्रशंसनीयाः खलु 'ताओ अम्मयाओ' ता अम्बाः=जनन्यः एवं 'सपुण्णाओ णं कयत्थाओ णं जाव' सपुण्याः=पुण्यवत्यः ता अम्बाः कृतार्थाः=कृतेष्टसिद्धयः खलु ता अम्बाः, अत्र यावत्करणात् 'कयपुण्णाओ ण ताओ अम्मयाओ, कय-लक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयविहवाओ णं ताओ अम्मयाओ' इत्येषां

'तए णं तीसे०' इत्यादि।

'तए णं तीसे भद्दाए सत्थवाहीए अन्नया कयाइं तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं इमे एयारूवे दोहले पाउब्भूए' तदनन्तर उस भद्रा सार्थवाही के गर्भ के ३ मास जब पूर्ण हो चुके तब उस को इस प्रकार का दोहला उत्पन्न हुआ। 'धण्णाओ ण ताओ अम्मयाओ सपुण्णाओ णं कयत्थाओ णं जाव' वे माताएँ धन्य हैं पुण्यवती हैं और कृतार्थ हैं, यावत् शब्द से कयपुण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयविहवाओ णं ताओ अम्मयाओ' इन पदों का संग्रह है। वे माताएँ

'तए णं तीसे' ઇત્યાદિ.

'तए णं तीसे भद्दाए सत्थवाहीए अन्नया कयाइं तिण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं इमे एयारूवे दोहले पाउब्भूए' તે પછી તે ભદ્રા સાર્થવાહીના ગર્ભનાં ત્રણ ૩ માસ જ્યારે પૂર્ણ થઈ ગયા ત્યારે તેને આ પ્રકારે દોહલો-ભાવના (મનોરથ) ઉત્પન્ન થયો કે–'धण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ सपुण्णाओ णं कयत्थाओ णं जाव' તે માતાઓ ધન્ય છે; પુણ્યવતી છે, અને કૃતાર્થ છે, યાવત્ શબ્દથી- 'कयपुण्णाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ, कयविहवाओ णं ताओ अम्मयाओ' આ પદોના સંગ્રહ છે, તે માતાઓ પુણ્યશાળી

सङ्ग्रहः। कृतपुण्याः-पूर्वमेव कृतं पुण्यं=सुखजनकं कर्म याभिस्ताः, कृतलक्षणाः-कृतं फलयुक्तं लक्षणं=सुखजीवनरेखादिरूपं याभिस्ताः, कृतविभवाः-कृतः=सफलीकृतः दानादिशुभकार्ययोगेन विभवः=ऐश्वर्यसंपत्तिरूपो याभिस्ताः, 'सुलद्धे तासिं माणुस्सए जन्मजीवियफले' सुलब्धं खलु तासां मानुष्यकं जन्मजीवितफलं-सुलब्धं=शोभनप्रकारेण प्राप्तं खलु=निश्चयेन तासां मातॄणां मानुष्यकं=मनुष्यसम्बन्धि जन्मजीवितफलं=जन्मनो जीवितस्य च फल, 'जाओणं बहूणं णाणाविहाणं णयरगोरूवाणं पसूणय' याः खलु मातरः बहूनां=बहुसंख्यकानां नानाविधानाम्=अनेकप्रकाराणां नगरगोरूपाणां=नागरिकगवादीनां पशूनां च, तथा 'जलयर-थलयर-खहयरमाईणं' जलचरस्थलचरखेचरादीनां 'पक्खीण य' पक्षिणां च 'बहुहिं मंसेहिं' बहुभिर्मांसैः=प्रचुरमांसैः, कीदृशैः ? इत्याह-'तलिएहिं' तलितैः घृततैलादिना, 'भज्जिएहिं' भर्जितैः=अग्निपक्वैः, 'सोल्लेहिं' सोल्लैः=शूलं धृत्वा पक्वैः 'सद्धिं सुरं च' सार्द्धं सुरां च=मदिरां, कीदृशीम् ? इत्याह-'महुं

कृतपुण्य हैं उन्होंने पूर्वभवमें पुण्य उपार्जित किया है, वे कृतलक्षण-सुख जीवन आदि शुभरेखाओंसे युक्त हैं, कृतविभव-उन्होंने अपने विभव-संपत्ति को दानादि शुभ कार्य में सफल किया है। 'सुलद्धे णं तासिं माणुस्सए जम्मजीवियफले' उन्हीं का ही मनुष्यसम्बन्धी जन्म और जीवन सफल है, 'जाओ णं बहूणं णाणाविहाणं णयरगोरूवाणं पसूण य जलयर-थलयर-खहयर-माइण पक्खीण य' जिन्हों ने बहुत से अनेक प्रकार के नगरगोरूप-नगर के गाय आदि पशुओं के तथा जलचरादि पक्षियों के 'बहूहिं मंसेहिं' बहुत मांस जो कि 'तलिएहिं भज्जिएहिं सोल्लेहिं' घृत तैल आदि से तला गया हो, अग्निपक्व किया गया हो और शूलपर रखकर पकाया गया हो, उसके साथ 'सुरं च महु च मेरगं च जाइं च सीधुं च पसन्नं च' मधु-पुष्पों से बनी

છે, તેઓએ પૂર્વભવમાં પુણ્ય મેળવેલું હશે, તે કૃતલક્ષણ-સુખ જીવન; આદિ શુભ રેખાઓથી યુક્ત છે, કૃતવિભવ-તેમણે પોતાનો વૈભવ અને સંપત્તિને દાનાદિ શુભ કાર્યમાં સફળ કરી છે 'सुलद्धे णं तासिं माणुस्सए जम्मजीवियफले' તેમનો જ મનુષ્યસમ્બન્ધી જન્મ અને જીવન સફળ છે 'जाओ ण बहूणं णाणाविहाणं णयरगोरुवाणं पसूण य जलयर-थलयर-खहयर-मईण पक्खीण य' જેણે ઘણાંજ પ્રકારનાં નગરગોરૂપ-નગરના ગાય આદિ પશુઓના તથા જલચરાદિ પક્ષિઓના 'बहूहिं मसेहि' ઘણાજ માંસ જે 'तलएहिं भज्जिएहिं सोल्लहिं' ઘી-તેલ આદિથી તળેલા હોય, અગ્નિથી પકાવ્યાં હોય અને શૂળ પર રાખીને પકાવ્યા હોય, તેની સાથે 'सुरं च महुं च मेरगं च जाइं च सीधुं च पसन्नं च' મધુ-પુષ્પોમાંથી બનાવેલી

च' मधु च=पुष्पनिष्पन्नं मद्यम्, 'मेरगं च' मेरकं च=तदेव तालवृक्षनिष्पन्नम्, 'जाइं च' जातिं च=मद्यविशेषमेव, 'सीहुं च' सीधुं च=गुडधातकीसंभवं मद्यम्, 'पसन्नां च' प्रसन्नां च=द्राक्षादिद्रव्यजनिताम्, इत्येवरूपां मध्वादिपञ्चविधां मदिरां 'आसाएमाणीओ' आस्वादयन्त्यः=इषत्स्वादयन्त्यः, 'विसाएमाणीओ' विस्वादयन्त्यः=विशेषेण स्वादयन्त्यः, 'परिभुञ्जेमाणीओ' परिभुञ्जाना:=तेषां परिभोगं कुर्वाणाः, 'परिभाए माणीओ' परिभाजयन्त्यः=अन्याभ्यो विभागं कुर्वत्यः 'दोहल विणेंति' दोहदं विनयन्ति पूरयन्तीत्यर्थः, 'तं जइ णं अहमवि वहूणं जाव' तद् यदि खलु अहमपि वहूनां यावत्, यावच्छब्देन नगरगोरूपाणां पशूनां जलचरादिपक्षिणां च वहुभिर्मांसैः तलितैः भर्जितैः सोल्लैः सार्द्धं मदिरां मध्वादिपञ्चविधां मदिराम् आस्वादयन्ती विस्वादयन्ती परिभुञ्जाना परिभाजयन्ती दोहदं=स्वगर्भप्रभावजनिताभिलाषं 'विणिज्जामि' विनयामि=पूरयामि तदा श्रेयः, 'त्तिकट्टु' इति कृत्वा=इति विचार्य 'तंसि दोहलंसि' तस्मिन्

हुई मदिरा, मेरक-ताल से बनी हुई कि जिसको ताडी कहते हैं, जाति नाम की मदिरा, सीधु गुड और धावडी के फूलों से बनी हुई, तथा प्रसन्ना-द्राक्षा आदि से बनी हुई, इस प्रकार मधु आदि पांचों प्रकार की मदिरा का 'आसाएमाणीओ' आस्वादन करती हुई 'विसाएमाणीओ' वार वार स्वाद लेती हुई 'परिभुंजेमाणीओ' उनका परिभोग करती हुई और 'परिभाएमाणीओ' दूसरी स्त्रीयों को वांटती हुई 'दोहलं विणेंति' अपने दोहले को पूरा करती है 'तं जइ णं अहमवि' यदि मै भी इसी प्रकार 'वहूणं जाव' बहुत से नगरगोरूप पशुओं के और जलचर आदि पक्षियों के वहुत प्रकार के तले भुने और सोले किये हुए मांस के साथ मधु आदि पांच प्रकार की मदिरा का थोडा आस्वादन करूँ, बार बार आस्वादन करूँ, परिभोग करूँ

મદિરા, મેરક-તાડમાથી બનાવેલી મદિરા જેને તાડીરસ કહે છે જાતિ નામની મદિરા સીધુ-ગોળ અને ધાવડીના પુષ્પોમાથી બનેલી મદિરા તથા, પ્રસન્ના-દ્રાક્ષાદિથી બનેલી મદિરા. આ પ્રમાણે મધુ આદિ પાચ પ્રકારની મદિરાનો 'आसाएमाणीओ' આસ્વાદન કરતી થકી 'विसाएमाणीओ' વારવાર સ્વાદ લેતી થકી 'परिभुंजेमाणीओ' તેનો પરિભોગ કરતી થકી અને 'परिभाएमाणीओ' બીજી સ્ત્રીઓને વહેંચતી થકી 'दोहलं विणेंति' પોતાના દોહલા-મનોરથને પૂરા કરે છે 'जं जइ णं अहमवि' જો હું પણ એ પ્રમાણે 'वहुणं जाव' ઘણાંજ નગર ગોરૂપ પશુઓના અને જલચર, આદિ પક્ષિઓના બહુજ પ્રકારના તળેલા ભુંજેલા અને શૂલ પર પકાવેલા માંસની સાથે મધુ આદિ પાચ પ્રકારની મદિરાનું થોડું આસ્વાદન કરૂ, વારંવાર આસ્વાદન

दोहदे 'अविणिज्जमाणंसि' अविनीते=अपूरिते सति 'सुक्का' शुष्का=चिन्तया शुष्कशरीरा 'भुक्खा' बुभुक्षिता दोहदपूर्त्यभावादिति भावः, 'जाव झियाइ' यावत् ध्यायति=यावत् अपहतमनःसंकल्पा=अविनष्टमनोरथा सती ध्यायति= आर्त्तध्यानं करोति। 'तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे' ततः खलु एकदा स सुभद्रः सार्थवाहः 'भद्दं भारियं ओहय जाव पासइ एवं वयासी' भद्रां भार्यां अपहत-यावत् पश्यति=अपहतमनःसंकल्पामार्त्तध्यानं कुर्वतीं पश्यति, एवमवादीच्च- 'किं णं' इत्यादि-'किं णं तुमं देवाणुप्पिया !' किं खलु त्वं हे देवानुप्रिये ! 'ओहय जाव झियासि' अपहतमनःसंकल्पा सती आर्त्तध्यानं करोषि ? । 'तए णं सा भद्दा सत्थवाही सुभद्दं सत्थवाहं एवं वयासी' ततः खलु सा भद्रा

और दूसरी स्त्रीयों को भी बाँटूं, इस प्रकार अपने दोहले को 'विणिज्जामि' पूर्ण करूँ तो अच्छा हो 'त्तिकट्टु' ऐसा विचार कर 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' उस दोहले के पूर्ण न होने से वह भद्रा 'सुक्का भुक्खा जाव' सूखने लगी, चिन्ता के कारण अरुचि होने से वह भूखी रहने लगी, शरीर उसका रोगग्रस्त जैसा मालूम होने लगा और मुंह पीला पड गया तथा निस्तेज-फीका-हो गया. यह रात-दिन नीचे मुंह किये हुए आर्त्तध्यान करती रहती थी। 'तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे' एक समय वह सुभद्र सार्थवाह 'भद्दं भारियं ओहय जाव पासइ' भद्रा भार्या को पूर्वोक्त प्रकार से आर्त्तध्यान करती हुई देखा और 'एवं वयासी' कहा कि- किं णं तुमं देवाणुप्पिया ओहय जाव झियासि' हे देवानुप्रिये ! तुम ऐसे आर्त्तध्यान क्यों करती हो ? 'तए णं सा भद्दा सत्थवाही सुभद्दं सत्थवाहं एवं वयासी' सुभद्र के ऐसे

કરૂં. પરિભોગ કરૂ, અને બીજી સ્ત્રીઓને વહેચુ, આ પ્રમાણે મારા દોહલા (મનોરથ) ને 'विणिज्जामि' પૂર્ણ કરૂં તો સારૂં 'त्तिकट्टु' આ પ્રમાણે વિચાર કરીને 'तंसि दोहलंसि अविणिज्जमाणंसि' તે દોહલા--મનોરથ પૂર્ણ નહિ થવાથી તે ભદ્રા 'सुक्का भुक्खा जाव' સુકાવા લાગી ચિન્તાના કારણે ખોરાક પર અરૂચી થવાથી તે ભૂખી રહેવા લાગી, તેનું શરીર રોગગ્રસ્ત જેવું દેખાવા લાગ્યું અને મુખ પીળું પડી ગયુ તેમજ નિસ્તેજ ફીકું થઈ ગયુ, અને રાત્રી-દિવસ નીચુ મુખ રાખીને આર્ત્તધ્યાન કરતી હતી, 'तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे' એક સમય તે સુભદ્ર સાર્થવાહ 'भद्दं भारियं ओहय जाव पासइ' ભદ્રા ભાર્યાને પૂર્વોકત-આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે આર્તધ્યાન કરતી જોઇને 'एवं वयासी' કહ્યુ કે-'किं णं तुमं देवाणुप्पिया ओहय जाव झियासि' હે દેવાનુપ્રિય ! તમે આ પ્રકારે આર્ત્તધ્યાન શા માટે કરો છો ? 'तए णं सा भद्दा सत्थवाही सुभद्दं सत्थवाहं एवं वयासी' સુભદ્રના

सार्थवाही सुभद्रं सार्थवाहमेवमवादीत्-एवं खलु' इत्यादि-'एवं खलु देवाणुप्पिया!' एवं खलु हे देवानुप्रिय! 'मम तिण्हं मासाणं जाव' मम त्रिषु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु बहूनां गोरूपाणां पशूनां जलचरादिपक्षिणां च मांसैः सह मदिराणामुपभोगरूपो दोहदः प्रादुर्भूतस्तस्मिन्नपूरिते अपहतमनःसकल्पा सती 'झियामि' ध्यायामि=आर्त्तध्यानं करोमि। 'तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे भद्दाए भारियाए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म' ततः खलु स सुभद्रः सार्थवाहः भद्राया भार्याया अन्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य=पर्यालोच्य 'भद्दंभारियं एवं वयासी' भद्रां भार्यामेवमवादीत्-'एवं खलु' इत्यादि-'एवं खलु देवाणुप्पिया' एवं खलु=निश्चयेन हे देवानुप्रिये! 'तुह गब्भंसि अम्हाणं पुव्वकयपावप्पभावेणं कोइ अहम्मिए' तव गर्भे आवयोः पूर्वकृतपापप्रभावेणं कोऽपि=कश्चित् अधार्मिकः=धर्मशून्यः 'जाव

पूछने पर वह भद्रा सार्थवाही कहने लगी- 'एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तिण्हं मासाणं जाव झियामि' हे देवानुप्रिय। मेरे गर्भ के तीन माह पूरे होने पर इस प्रकार का दोहला उत्पन्न हुआ है कि-मैं नगर के बहुतसे गोरूप पशुओं के और जलचरादि पक्षियों के तले भूंजे सोले किये हुए मांस के साथ मध्वादि पांच प्रकार की मदिरा का आस्वादन करूँ, बार बार स्वाद लूं, उनका परिभोग करूँ और अन्यस्त्रीयों को भी दूं, इस प्रकार के दोहले के पूरे न होने से मैं 'झियामि' आर्त्तध्यान कर रही हूँ। 'तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे' फिर वह सुभद्र सार्थवाह 'भद्दाए भारियाए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म भद्दं भारियं एवं वयासी' भद्रा भार्या के समीप इस बात को सुनकर और हृदय में धारणकर भद्रा भार्या को इस प्रकार बोले 'एवं खलु देवाणुप्पिया' हे देवानुप्रिये! 'तुह गब्भंसि' तेरे गर्भ में 'अम्हाणं पुव्वकयपावप्पहावेणं'

પુછવાથી તે ભદ્રા સાર્થવાહી કહેવા લાગી-'एवं खलु देवाणुप्पिया! मम तिण्हं मासाणं जाव झियामि' હે દેવાનુપ્રિય! મારા ગર્ભના ત્રણ માસ પૂરા થતાં મને આ પ્રમાણે દોહલો-મનોરથ ઉત્પન્ન થયો છે કે-'હુ નગરનાં ઘણાં જ ગાય-રૂપ પશુઓના તથા જલચરાદિ પક્ષિઓના તળેલા ભુંજેલા અને શૂલપર રાખીને પકાવેલા માંસની સાથે મધુઆદિ પાંચ પ્રકારની મદિરાનું સેવન કરું, વારંવાર સ્વાદ લઉ તેનો પરિભોગ કરૂ અને બીજી સ્ત્રીઓને પણ તે આપુ, આ પ્રકારનો દોહલો પૂરો થયો નહિ તેથી હું 'झियामि' આર્ત્તધ્યાન કરી રહી છું' 'तए णं से सुभद्दे सत्थवाहे' પછી તે સુભદ્ર સાર્થવાહ 'भद्दाए भारियाए अंतिए एयमट्ठं सोच्चा निसम्म भद्दं भारियं एवं वयासी' ભદ્ર ભાર્યાની પાસેથી તે વાત સાંભળીને હૃદયમા ધારણ કરીને ભદ્રા પત્નીને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો-'एवं खलु देवाणुप्पिया! હે દેવાનુપ્રિયે 'तुह गब्भंसि' તારા ગર્ભમા 'अम्हाणं पुव्वकयपावप्पहावेण' અમારા પૂર્વસંચિત

दुप्पडियाणंदे जीवे' यावत् दुष्प्रत्यानन्दः, 'अधर्मानुगः' इत्यादि विशेषणविशिष्टः, दुष्प्रत्यानन्दः=दुष्कृत्यकरणेष्वेव प्रसन्नमनाः, एवंविधो जीवः 'ओयरिए' अवतरितः=तत्र गर्भे समागत इत्यर्थः, 'तेणं एयारिसे दोहलेपाउब्भूए' तेन कारणेन एतादृशो दोहदः प्रादुर्भूतः, 'तं होउणं एयस्स पसायणं' तत्=तस्माद् भवतु खलु एतस्य=गर्भगतजीवस्य प्रसादनं=प्रसन्नता 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा=इति विमृश्य 'से सुभद्दे सत्थवाहे केणवि उवाएणं तं दोहलं विणेइ' स सुभद्रः सार्थवाहः केनाप्युपायेन मांसमदिरासदृशफल-तद्रसप्रदानरूपेण तं दोहदं विनयति=पूरयति । तए णं सा भद्दा सत्थवाही 'संपुण्णदोहला' ततः खलु=दोहदपूर्त्यनन्तरं सा भद्रा सार्थवाही संपूर्णदोहदा समस्ताभिलषितपुरणात् 'संमाणियदोहला' संमानितदोहदा वाञ्छितार्थसमानयनात्, 'विणीयदोहला' विनीतदोहदा संपूर्ण-

---

अपने पूर्वसंचित पाप के प्रभाव से 'कोई' कोई एक 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे जीवे ओयरिए' अधार्मिक आदि विशेषण विशिष्ट, एवं दूसरों को दुःख पहुंचाने में ही प्रसन्नता मनाने वाला जीव आया है 'तेणं एयारिसे दोहले पाउब्भूए' इसी कारण तुझे यह दोहला उत्पन्न हुआ है 'तं होउ णं एयस्स पसायणं' तो इस गर्भगत जीव का भला हो त्तिकट्टु' ऐसा सोचकर 'से सुभद्दे सत्थवाहे' वह सुभद्र सार्थवाह 'केणवि उवाएणं' किसी उपाय से अर्थात् मांस-मदिरा के सदृश आकार के फल और रस को उसे देकर उसके 'तं दोहलं विणेइ' उस दोहले को पूरा किया । 'तए णं सा भद्दा सत्थवाही' फिर यह भद्रा सार्थवाही 'संपुण्णदोहला' दोहले के पूर्ण होने पर, वांछित वस्तु की प्राप्ति से दोहले का 'संमाणियदोहला' सम्मान होने पर, 'विणीयदोहला वोच्छिन्न दोहला संपन्नदोहला' समस्त मनोरथ के पूर्ण होने से अभिलाषकी निवृत्ति

પાપના પ્રભાવથી 'केई' કોઈ એક 'अहम्मिए जाव दुप्पडियाणंदे जीवे ओयरिए' અધાર્મિક આદિ વિશેષણવિશિષ્ટ, અને બીજાઓને દુઃખ પહોચાડવામાં પોતે આનંદ માનનારો જીવ આવ્યો છે 'तेणं एयारिसे दोहले पाउब्भूए' તે કારણથી તને આ પ્રકારનો દોહલો-મનોરથ ઉત્પન્ન થયો છે 'तं होउ णं एयस्स पसायणं' તો આ ગર્ભમાં રહેલા જીવનું સારૂ થાઓ 'त्तिकट्टु' એવો વિચાર કરીને 'से सुभद्दे सत्थवाहे' તે સુભદ્ર સાર્થવાહ 'केणवि उवाएणं' કોઈ પણ ઉપાયથી અર્થાત્ માંસ-મદિરાના જેવા આકારના ફળ અને તેનાં રસ લીને આપીને 'तं दोहलं विणेइ' તેના દોહલા (મનોરથ)ને પૂરો કર્યો. 'तए णं सा भद्दा सत्थवाही' પછી તે ભદ્રા સાર્થવાહી 'संपुण्णदोहला' પોતાનો દોહલો (મનોરથ) પૂરો થતાં, ઇચ્છિત વસ્તુની પ્રાપ્તિથી દોહલાનું 'संमाणि य दोहला' સન્માન થતાં, 'विणीयदोहला वोच्छिन्न

मनोरथपूरणात्, 'वोच्छिन्नदोहला' व्यवच्छिन्नदोहदा निवृत्ताभिलाषत्वात्, 'संपन्न दोहला' संपन्नदोहदा अभिलषितवस्तुभक्षणात्, 'तं गब्भं सुहं सुहेणं परिवहइ' तं गर्भं सुखसुखेन=अतिसुखेन परिवहति=धारयति ॥ सू० ८ ॥

॥ मूलम् ॥

तए णं सा भद्दा सत्थवाही अण्णया कयाइं णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं दारगं पयाया, तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायमेत्तं चेव सगडस्स हेट्ठओ ठावेंति, ठावित्ता गिण्हावेंति, गिण्हावित्ता दोच्चंपि ठावेंति, ठावित्ता दोच्चंपि गिण्हावेंति, आणुपुव्वेणं सारक्खेंति संगोवेंति, संवड्ढेंति। जहा उज्झियए, जाव जम्हा णं अम्हं इमे दारए जायमेत्ते चेव सगडस्स हेट्ठा ठाविए, तम्हा णं होउ णं अम्हं एस दारए सगडे नामेणं, सेसं जहा उज्झियए। सुभद्दे लवणसमुद्दे कालगए, माया वि कालगया। से वि सयाओ गिहाओ निच्छूढे ॥ सू० ९ ॥

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं सा भद्दा सत्थवाही नवण्णं मासाणं' ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही नवानां मासानां 'वहुपडिपुण्णाण' बहुप्रतिपूर्णानां, सप्तम्यर्थे षष्ठी नवसु मासेषु बहुप्रतिपूर्णेषु=सर्वथा पूर्णेषु इत्यर्थः, 'दारगं' दारकं=

होनेपर, और इच्छित वस्तु के खा लेने से प्रसन्न हुई वह 'तं गब्भं' उस गर्भ को 'सुहं सुहेणं' सुखपूर्वक 'परिवहइ' धारण करने लगी ॥सू० ८॥

'तए णं सा०' इत्यादि।

'तए णं' एक दिन की बात है कि 'सा भद्दा सत्थवाही' उस भद्रा सेठानी ने 'अण्णया कयाइं' किसी एक समय जब कि 'णवण्हं

दोहला संपन्नदोहला' તમામ મનોરથ પૂરા થવાથી પોતાની જે જે અભિલાષાઓ હતી તે નિવૃત્ત થતા, ઇચ્છિત વસ્તુ ખાવાથી પ્રસન્ન થયેલી તે 'तं गब्भं' તે ગર્ભને 'सुहं सुहेणं' સુખપૂર્વક 'परिवहइ' ધારણ કરવા લાગી (સૂ० ૮)

'तए णं सा०' ઇત્યાદિ

'तए णं' એક દિવસની વાત છે કે–'सा भद्दा सत्थवाही' તે ભદ્રા શેઠાણીએ 'अण्णया कयाइं' કોઇ એક સમય જ્યારે 'णवण्हं मासाणं बहुपडि-

पुत्रं 'पयाया' प्रजाता=प्रजनितवती। अत्रान्तर्भावितण्यर्थः। 'तए णं तस्स दारगस्स' ततः खलु तस्य दारकस्य 'अम्मापियरो' अम्बापितरौ=मातापितरौ 'जायमेत्तं चेव' जातमात्रमेव तं दारकं 'सगडस्स' शकटस्य 'हेट्ठओ' अधः 'ठावेंति' स्थापयतः=दास्या निक्षेपयतः। 'ठावित्ता' स्थापयित्वा=निक्षेप्य गिण्हावेंति' ग्राहयतः=आनाययतः, 'गिण्हावित्ता' ग्राहयित्वा-आनाय्य, पुनः 'दोच्चंपि' द्वितीयमपि-द्वितीयवारमपि 'ठावेंति' स्थापयतः 'ठावित्ता' स्थापयित्वा 'दोच्चंपि गिण्हावेंति' पुनर्द्वितीयवारमपि ग्राहयतः। 'आणुपुव्वेणं' आनुपूर्व्येण=क्रमेण 'सारक्खेंति' संरक्षयतः, 'संगोवेंति' संगोपयतः, 'संवड्ढेंति' संवर्धयतः। 'जहा उज्झियए' यथा उज्झितकः, अस्यैव द्वितीयाध्ययने चतुर्दशे सूत्रे यथा उज्झितको वर्णितस्तद्वदित्यर्थः। 'जाव' यावत्-अत्र यावच्छब्देन-'ततः खलु तस्य दारकस्याम्बापितरौ एकादशे दिवसे निवृत्ते, संप्राप्ते द्वादशे दिवसे इदमेतद्रूपं गौणं गुण-

---

मासाणं बहुपडिपुण्णाणं' अपने गर्भ के पूरे ९ माह व्यतीत हो चुके थे 'दारगं' एक पुत्र को 'पयाया' जन्म दिया। 'तए णं तस्स दारगस्स' पुत्र के जन्म होने के बाद उसके 'अम्मापियरो' माता पिता ने 'जायमेत्तं चेव' उस बालक को उत्पन्न होने के समय ही 'सगडस्स हेट्ठओ ठावेंति' गाडी के नीचे दासीद्वारा रखवा दिया। 'ठावित्ता' रखवाकर फिर उसे 'गिण्हावेंति' उठवालिया। 'गिण्हावित्ता' उठवाकर 'दोच्चंपि' दुबारा वहींपर 'ठावेंति' फिर रखवा दिया 'ठावित्ता' रखवाकर 'दोच्चंपि गिण्हावेंति' दुबारा फिर उठवा लिया 'आणुपुव्वेणं सारक्खेंति संगोवेंति संवड्ढेंति' फिर पश्चात् क्रमशः उन्होंने उसकी रक्षा की और खूब अच्छी तरह सार-संभाल की एवं उसे बडा किया। 'जहा उज्झियए' इसकी सार-संभाल आदि सब द्वितीय अध्ययन में वर्णित उज्झित

पुण्णाणं' પોતાનાં ગર્ભનાં પૂરા ૯ માસ પૂરા થઇ ગયા ત્યારે 'दारकं' એક પુત્રને 'पयाया' જન્મ આપ્યો 'तए णं तस्स दारगस्स' પુત્રનો જન્મ થયા પછી તેના માતા-પિતાએ 'जायमेत्तं चेव' તે બાળકનો જન્મ થયાના સમયે જ 'सगडस्स हेट्ठओ ठावेंति' દાસીદ્વારા ગાડીની નીચે રખાવી દીધો 'ठावित्ता' રખાવીને પછી 'गिण्हावेंति' પાછો ફરીથી ત્યાંથી ઉઠાવી લીધો 'गिण्हावित्ता' ઉઠાવી લઇને 'दोच्चंपि' ફરી બીજીવાર પાછો ત્યાં આગળ 'ठावेंति' રખાવી દીધો 'ठावित्ता' રખાવી કરીને 'दोच्चंपि गिण्हावेंति' ફરીથી બીજીવાર ઉઠાવી લીધો 'आणुपुव्वेणं सारक्खवेंति संगोवेंति संवड्ढेंति' પછી ક્રમશઃ તેમણે તેની રક્ષા કરવા માટે બહુજ સારી રીતે સાર-સંભાળ રાખી અને તે બાળકને મોટો કર્યો. 'जहा उज्झिपए' આ બાળકની સાર-સંભાળ તમામ પ્રકારે બીજા અધ્યયનમાં વર્ણન કરેલા ઉજ્ઝિત બાળકની પ્રમાણે

निष्पन्नं नामधेयं कुरुतः' इति बोध्यम्। 'जम्हा णं' यस्मात् खलु 'अम्हं' अस्माकम् 'इमे दारए' अयं दारकः 'जायमेत्ते चेव' जातमात्र एव 'सगडस्स' शकटस्य 'हेट्ठा' अधः, 'ठाविए' स्थापितः, 'तम्हाणं' तस्मात् खलु 'होउणं' भवतु खलु 'अम्हं एस दारए सगडेनामेणं' अस्माकम् एष दारकः शकटो नाम्ना 'सेसं जहा उज्झियए' शेषं यथा उज्झितकः, अस्यैव द्वितीयाध्ययने पञ्चदशसूत्रे यथोज्झितको वर्णितस्तथाऽत्रशिष्टमेतस्य शकटदारकस्य वर्णनं बोध्यम्। 'सुभद्दे सत्थवाहे' सुभद्रः सार्थवाहः, शकटदारकस्य पितेत्यर्थः, 'लवणसमुद्दे' लवणसमुद्रे 'कालगए' कालगतः=मृतः। 'मायावि' माताऽपि=शकटदारकस्य जनन्यपि भद्रा सार्थवाहीत्यर्थः, 'कालगया' कालगता=मृता। 'से वि' सोऽपि शकटदारकः 'सयाओ गिहाओ' स्वकाद् गृहात् 'णिच्छूढे' निक्षिप्तः=निःसारितः। नगरगोप्तृकैः स दुराचारितया गृहान्निष्कासित इत्यर्थः ॥ सू० ९ ॥

दारक की तरह ही हुई। 'जाव जम्हा णं अम्हं इमे दारए' जब पुत्र का ११ वां दिन व्यतीत हो चुका और १२ वां दिन प्रारंभ हुआ तब इस के माता पिता ने इस ख्याल से कि यह हमारा पुत्र 'जायमेत्ते चेव' उत्पन्न होते ही 'सगडस्स हेट्ठा' गाडी के नीचे 'ठाविए' रखवा दिया गया था 'तम्हा णं इसलिये 'होउ णं अम्हं एस दारए सगडे नामेणं' "शकट" इस नाम से इस की प्रसिद्धि होओ। 'सेसं जहा उज्झियए' बाकी का आगे का इस का वर्णन उज्झित दारक के समान जान लेना चाहिये। 'सुभद्दे सत्थवाहे लवणसमुद्दे कालगए, मायावि कालगया' इसका पिता सुभद्र सेठ लवणसमुद्र में डूबकर मर गया। माता भी इसकी मर गई। 'से वि सयाओ गिहाओ निच्छूढे' उस शकट दारक को भी राजपुरुषों ने मिलकर घर से बाहर निकाल दिया। क्यों कि यह दुराचारी हो गया था।

કરી 'जाव जम्हाणं अम्हं इमे दारए' આ પુત્રના જન્મ પછી અગીઆર ૧૧ મો દિવસ પૂરો થઇ ગયો અને બારમા ૧૨ દિવસનો પ્રારંભ થયો, ત્યારે તેના માતા-પિતાએ આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો કે-આ અમારો પુત્ર 'जायमेत्ते चेव' ઉત્પન્ન થતાં 'सगडस्स हेट्ठा' ગાડીની નીચે 'ठाविए' રાખી દેવામાં આવ્યો હતો, 'तम्हा णं' એટલા માટે 'होउ णं अम्हं एस दारए सगडे नामेणं' 'શકટ' આ નામથી એની પ્રસિદ્ધિ થાઓ, 'सेसं जहा उज्झियए' બાકીનું આગળનું એ બાળકનું વર્ણન ઉજ્ઝિત બાળકના પ્રમાણે જાણી લેવું જોઇએ 'सुभद्दे सत्थवाहे लवणसमुद्दे कालगए मायावि कालगया' તેના પિતા સુભદ્ર શેઠ લવણ સમુદ્રમાં ડુબી ગયા અને મરણ પામ્યા, તેની માતા પણ મરણ પામી ગઇ 'से वि सयाओ गिहाओ निच्छूढे'

॥ मूलम् ॥

तए णं से सगडे दारए सयाओ गिहाओ णिच्छूढे समाणे सिंघाडग तहेव जाव सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं संपलग्गे यावि होत्था। तए णं से सुसेणे अमच्चे तं सगडं दारगं अण्णया कयाइं

भावार्थ—जब सुभद्रकी धर्मपत्नी भद्रा सेठानी का गर्भ पूरे नौ माह का हो चुका, तब किसी एक समय में उसने एक पुत्र को जन्म दिया। जन्मते ही माता-पिता ने इसे किसी एक गाडी के नीचे दो बार रखवाकर उठवालिया। पुत्र का लालन पालन उन्हों ने बहुत ही आनंद और ममता के साथ किया। जब यह ११ दिन का हो चुका और १२ वां दिन प्रारंभ हुआ, तब उन्हों ने इस बालक की नामसंस्कारविधि की, और यह समझकर कि-यह होते ही गाडी के नीचे रखवाने में आया था इसलिये इसका नाम शकट रखदिया। जब शकट बाल्यावस्था का उल्लंघन कर युवावस्था में पहुंचा तो इसका पिता लवणसमुद्र में डूबकर मर गया, और माता भी मर गई। यह संरक्षक के अभाव में दुराचारी हो गया। नगररक्षकोंने इसकी यह परिस्थिति देखकर इसको इसके घर से बाहर निकाल दिया। ॥सू०९॥

તે શકટ દારક (બાળક)ને પણ રાજપુરુષોએ મળીને તેના ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો. કારણ કે તે દુરાચારી થઇ ગયો હતો.

ભાવાર્થ—જ્યારે સુભદ્રનાં ધર્મપત્ની ભદ્રા શેઠાણીને ગર્ભ નવ માસનો થઇ ચૂક્યો ત્યાર પછી કોઇ એક સમયને વિષે તેણે એક પુત્રને જન્મ આપ્યો. જન્મ થતાંની સાથેજ તે બાળકને તેના માતા-પિતાએ કોઇ એક ગાડીની નીચે બે વાર રખાવી દીધો, અને પછી ઉઠાવી લીધો અને તે પુત્રનું લાલન-પાલન બહુજ આનંદ અને પ્રેમથી કર્યું. જ્યારે તે અગીઆર ૧૧ દિવસનો થઇ ગયો અને બારમા દિવસમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે તેમણે તે બાળકની નામસંસ્કાર-વિધિ કરવા વિચાર્યું કે-આ બાળકને જન્મતાની સાથેજ ગાડીની નીચે રાખવામાં આવ્યો હતો તે કારણથી એનું નામ 'શકટ' રાખવું તેજ યોગ્ય છે આ અભિપ્રાયથી તેનું નામ તેઓએ 'શકટ' રાખી દીધું શકટ જ્યારે બાલ્યાવસ્થા પૂરી કરીને યુવાવસ્થામા આવી પહોંચ્યો તે સમયમાં તેના પિતા લવણસમુદ્રમાં ડુબી ગયા અને મરણ પામ્યા અને તેની માતા પણ મરી ગઇ. પાછળથી શકટનું સંરક્ષક કોઇ નહિ રહેવાથી તે દુરાચારી બની ગયો. ત્યારે નગરના રક્ષકોને આ વાતની ખબર પડી જતાં તેને (શકટને) તેના ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યો. (સૂ૦ ૯)

सुदरिसणाए गणियाए गिहाओ णिच्छुभावेइ, णिच्छुभावित्ता सुदरिसणं गणियं अब्भिंतरए ठावेइ, ठावित्ता सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ। तए णं से सगडे दारए सुदरिसणाए गिहाओ णिच्छूढे समाणे अण्णत्थ कत्थवि सुइं वा रइं वा धिइं वा अलभमाणे जाव विहरइ। तए णं से सगडे दारए अण्णया कयाइं सुदरिसणाए अंतरं लभेइ, लभित्ता रहस्सियं सुदरिसणाए गिहं अणुप्पविसइ, अणुप्पविसित्ता सुदरिसणाए सद्धिं उरालाइं भोगभोगाइं भुंजमाणे विहरइ ।सू० १०।

टीका

'तए णं' इत्यादि। 'तए णं से सगडे दारए सयाओ गिहाओ' ततः खलु स शकटो दारकः स्वकाद् गृहात् 'णिच्छूढे समाणे' निक्षिप्तः=निःसारितः सन् 'सोहांजणीए णयरीए' शोभाञ्जन्यां नगर्यां 'सिंघाडग तहेव जाव' शृङ्गाटक तथैव यावत्'-अत्रैवं योजना-'शृङ्गाटक-त्रिक चतुष्क-चत्वर-महापथ-पथेषु, द्यूतखलकेषु, वेश्यागृहेषु, पानागारेषु, सुखसुखेन विहरति। ततः खलु स

'तए णं से' इत्यादि।

'तए णं' पश्चात् 'सयाओ गिहाओ णिच्छूढे समाणे' अपने घर से बाहर निकला हुवा 'से सगडे दारए' वह शकट दारक 'सोहांजणिए णयरीए' शोभाञ्जनी नगरी में 'सिंघाडग-तहेव जाव सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं संपलग्गे यावि होत्था' शृंगाटक, त्रिक, चतुष्क, चत्वर और महापथादि में, जुआ खेलने के अड्डों में, वैश्याओं के वाटों में, दारूके पीठों में, निस्संकोच होकर घूमने-फिरने लगा। कोई अभिभावक

'तए णं से' ઇત્યાદિ

'तए णं' પછી 'सयाओ गिहाओ णिच्छूढे समाणे' પોતાના ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા પછી 'से सगडे दारए' તે શકટ દારક 'सोहांजणीए णयरीए' શોભાંજની નગરીમા 'सिंघाडग-तहेव जाव सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं संपलग्गे यावि होत्था' શૃંગાટક, ત્રિક, ચતુષ્ક, ચત્વર અને મહાપથાદિ (મોટા રસ્તા) મા, જુગાર રમવાના અડ્ડાઓમાં, વેશ્યાઓના વાડામા, દારૂઓના પીઠામા નિસ્કોચપણે ફરવા લાગ્યો, કોઈ

शकटो दारकः अनपघट्टकः, अनिवारकः, स्वच्छन्दमतिः स्वैरप्रचारः, मद्यप्रसङ्गी, चोरदूतवेश्यादारप्रसङ्गी जातश्चाप्यभवत्। ततः खलु स शकटो दारकः अन्यदा कदाचित्' इति। एषां व्याख्या द्वितीयेऽध्ययनेऽष्टादशसूत्रे कृता। 'सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं' सुदर्शनया=सुदर्शनानाम्न्या, गणिकया=वेश्यया, सार्धं=सह 'संपलग्गे' संप्रलग्नः=संमिलितः, 'यावि होत्था' चाप्यभवत्। 'तए णं से' ततः खलु स 'सुसेणे अमच्चे' सुषेणोऽमात्यः 'तं सगडं दारगं अण्णया कयाइं सुदरिसणाए गिहाओ' तं शकटं दारकमन्यदा कदाचित् सुदर्शनाया गणिकाया गृहात् 'णिच्छुभावेइ' निक्षेपयति=निःसारयति। 'णिच्छुभावित्ता' निक्षेप्य, सुदरिसणियं गणियं' सुदर्शनां गणिकाम् 'अब्भितरए' अभ्यन्तरे, 'ठावेइ' स्थापयति 'ठावित्ता' स्थापयित्वा, 'सुदरिसणियाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं' सुदर्शनया गणिकया सार्धमुदारान् मानुष्यकान्'भोगभोगाइं'भोगभोगान्-भुज्यन्ते= अनुभूयन्ते इति भोगाः=विषयास्तेषां भोगाः-भोगभोगास्तान् 'भुंजमाणे'

न होने से एवं खोटे मार्ग से कोई निषेधक न होने से अबारा इतस्ततः घूमने के कारण हरएक व्यसन के सेवन में निपुण हो गया। किसी एक समय इसका सम्बन्ध उस सुदर्शना वेश्या के साथ हो गया। 'तए णं' संबंध हो जाने के बाद 'से सुसेणे अमच्चे' उस सुषेण अमात्यने 'तं सगडं दारगं' उस शकट दारक को 'अण्णया कयाइं किसी एक समय सुदरिसणाए गणयिाए गिहाओ सुदर्शना गणिका के घर से भी 'णिच्छुभावेइ' निकलवा दिया। 'णिच्छुभावित्ता' निकलवा कर 'सुदरिसणं गणियं अब्भितरए ठावेइ' बाद में उसने सुदर्शना वेश्या को अंदर ही रोक दिया, जिससे उसके साथ कोई न मिल न सके। 'ठावित्ता सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं उरालाइं

સરક્ષક નહિ હોવાના કારણે અર્થાત્ ખોટા માર્ગે જતે તેને અટકાવનાર કોઇ નહિ હોવાથી સ્વતંત્રપણે આમતેમ ફરવાના કારણે સમય જતાં તમામ પ્રકારનાં વ્યસન સેવનમા કુશળ થઇ ગયો. અને કોઇ એક સમયમાં તેનો સંબધ તે સુદર્શના વેશ્યાની સાથે પણ બધાઈ ગયો, 'तए णं' સબંધ થઇ ગયા પછી 'से सुसेणे अमच्चे' તે સુષેણ મત્રીએ 'त सगडं दारगं' તે શકટ દારકને 'अण्णया कयाइं' કોઇ એક સમય 'सुदरिसणाए गणियाए गिहाओ' સુદર્શના વેશ્યાના ઘરમાંથી પણ 'णिच्छुभावेइ' બહાર કઢાવી મૂકયો 'णिच्छुभावित्ता' બહાર કઢાવીને 'सुदरिसणं गणियं अब्भितरए ठावेइ' પછીથી તેણે તે સુદર્શના વેશ્યાને પણ તેનાજ ઘરમા રોકી લીધી, જેથી તની સાથે કોઇને મળવાનું બની શકે નહિ, 'ठावित्ता सुदरिसणाए गणियाए सद्धिं उरालाइं माणुस्सगाइं भोगभोगाइं' અને તે સુદર્શના વેશ્યાની સાથે મનુષ્ય-

शरीरान्तरप्राप्तिस्थाने यान् पुद्गलान् गृह्णाति तान् बाह्यपुद्गलान् कार्मणेन सह तप्तायःपिण्डजलग्रहणवत् मिश्रयति यस्मिन् स्थाने, तत् स्थानं योनिः। प्रादुर्भावमात्रं शरीरिणां जन्म, इति योनि–जन्मनोर्भेदः। सा नवविधा। (१) सचित्ता, (२) अचित्ता, (३) सचित्ताचित्ता, (४) शीता, (५) उष्णा, (६) शीतोष्णा, (७) संवृता, (८) विवृता, (९) संवृतविवृता। उक्तञ्च—

"कइविहाणं भंते! जोणी पण्णत्ता? गोयमा! तिविहा जोणी पण्णत्ता, तंजहा–सीया जोणी, उसिणा जोणी, सीओसिणा जोणी। तिविहा जोणी पण्णत्ता, तंजहा–सचित्ता जोणी, अचित्ता जोणी, मीसिया जोणी।

ग्रहण करने के लिए नवीन शरीर की प्राप्ति के स्थान पर जिन बाह्य पुद्गलों को ग्रहण करता है, उन्हें जिस जगह पर कार्मणशरीर के साथ तपे लोहे के गोले और जलके समान एकमेक करता है, वह स्थान योनि कहलाता है। जीव का प्रादुर्भाव होना जन्म है। यह योनि और जन्म में अन्तर है। जन्म का आधार योनि है, अतः योनि और जन्म में आधाराधेयभाव–सम्बन्ध है। योनि के नौ भेद है.–(१) सचित्त, (२) अचित्त, (३) सचित्ताचित्त, (४) शीत, (५) उष्ण, (६) शीतोष्ण, (७) संवृत, (८) विवृत और (९) संवृत–विवृत। कहा भी है—

"भगवन्! योनि कितने प्रकार की कही गई है? गौतम! तीन प्रकार की योनि कही गई है। वह इस प्रकार–शीतयोनि, उष्णयोनि और शीतोष्णयोनि। तथा तीन प्रकार की योनि कही है। वह इस प्रकार–सचित्तयोनि, अचित्तयोनी और मिश्रयोनि।

કરવા માટે નવીન શરીરની પ્રાપ્તિના સ્થાન પર જે બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. તેને જે જગ્યા પર કાર્મણશરીરની સાથે તપેલા લોઢાનો ગોળો અને જલની સમાન એકમેક કરે છે તે સ્થાન યોનિ કહેવાય છે. જીવોનો પ્રાદુર્ભાવ થવો તે જન્મ છે. યોનિ અને જન્મમાં એજ અન્તર છે. જન્મનો આધાર યોનિ છે, તેથી યોનિ અને જન્મમાં આધાર–આધેય ભાવ સંબંધ છે યોનિના નવ ભેદ છેઃ–(૧) સચિત્ત (૨) અચિત્ત (૩) સચિત્તાચિત્ત (૪) શીત (૫) ઉષ્ણ (૬) શીતોષ્ણ (૭) સંવૃત (૮) વિવૃત અને (૯) સંવૃત–વિવૃત. કહ્યું પણ છે—

"ભગવન્! યોનિ કેટલા પ્રકારની કહી છે? ગૌતમ! ત્રણ પ્રકારની યોનિ કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે—શીતયોનિ, ઉષ્ણયોનિ અને શીતોષ્ણયોનિ. તથા ત્રણ પ્રકારની યોનિ કહી છે. તે આ પ્રમાણે છે–સચિત્તયોનિ, અચિત્તયોનિ અને મિશ્રયોનિ. ફરી પણ ત્રણ

तिविहा जोणी पण्णत्ता, तंजहा-संवुडा जोणी, वियडा जोणी, संवुडवियडा जोणी "। (प्रज्ञा. योनिपद ९)

जीवप्रदेशैरधिष्ठिता योनिः सचित्ता, जीवप्रदेशैरनधिष्ठिता योनिरचित्ता। क्वचिद्देशे जीवप्रदेशैरधिष्ठिता, क्वचिदनधिष्ठिता सा सचित्ताऽचित्ता। यत्र शीतस्पर्शः सा शीता। यत्रोष्णस्पर्शः सा योनिरुष्णा। यत्र क्वचिद्देशे शीतस्पर्शः, क्वचिदुष्ण-स्पर्शः सा शीतोष्णा। अप्रकटिता संवृता। प्रकटिता विवृता। यत्र क्वचिद्देशे प्रकटिता, क्वचिदप्रकटिताः सा संवृतविवृता योनिः।

कस्य जीवस्य का योनिर्भवती ?-त्युच्यते-देवनारकाणामचित्ता योनिः। देवानां प्रच्छदपटदेवदूष्यान्तरालं योनिः, तच्च जीवप्रदेशवर्जितम्। नाराकाणां तु

फिर भी तीन तरह की योनि कही है। वह इस प्रकार-संवृतयोनि विवृतयोनि और संवृत-विवृतयोनि "। (प्रज्ञा. योनिपद ९)

जीवप्रदेशों से अधिष्ठित योनि सचित्त कहलाती है और जो जीवप्रदेशों से अधिष्ठित न हो वह अचित्त कहलाती है। जो योनि कहीं जीवप्रदेशों से अधिष्ठित हो और कहीं अधिष्ठित न हो वह मिश्र योनि है। जहाँ शीत स्पर्श हो वह शीतयोनि, जहाँ उष्ण स्पर्श हो वह उष्णयोनि और जिस में कहीं शीत और कहीं उष्ण स्पर्श हो वह शीतोष्णयोनि है। अप्रकट योनि संवृत कहलाती है। प्रकट को विवृत कहते है और जो कहीं अप्रकट और कहीं प्रकट हो वह सवृतविवृतयोनि है।

किस जीव की कौन-सी योनि होती है ? वह वताते हैं-देव और नारकी जीवों को अचित्त योनि होती है। देवों की योनि प्रच्छदपट और देवदूष्य के बीच में होती है,

---

પ્રકારની યોનિ કહી છે તે આ પ્રમાણે છેઃ—સંવૃતયોનિ, વિવૃતયોનિ અને સંવૃત-વિવૃતયોનિ" (પ્રજ્ઞા. યોનિપદ ૯).

જીવપ્રદેશોથી અધિષ્ઠિત યોનિ સચિત્ત કહેવાય છે. અને જે જીવપ્રદેશોથી અધિષ્ઠિત ન હોય તે અચિત્ત કહેવાય છે. જે યોનિ કોઈ સ્થળે જીવપ્રદેશોથી અધિષ્ઠિત હોય અને કોઇ સ્થળે અધિષ્ઠિત ન હોય તે મિશ્રયોનિ કહેવાય છે જ્યાં શીત સ્પર્શ હોય તે શીતયોનિ, જ્યાં ઉષ્ણુસ્પર્શ હોય તે ઉષ્ણુયોનિ, અને જેમાં ક્યાંક શીત અને ક્યાંક ઉષ્ણુ સ્પર્શ હોય તે શીતોષ્ણુ યોનિ છે. અપ્રગટ યોનિ સંવૃત કહેવાય છે, અને પ્રકટ યોનિને વિવૃત કહે છે, અને જે ક્યાંક પ્રગટ અને ક્યાંક અપ્રગટ હોય તે સંવૃત-વિવૃત યોનિ છે

કયા જીવની કઈ યોનિ છે? તે બતાવે છે—દેવ-નારકી જીવોની અચિત્તયોનિ હોય છે. દેવોની યોનિ પ્રચ્છદપટ અને દેવદૂષ્યના વચમાં હોય છે અને તે જીવ

वज्रमयवातायनकल्पाः कुम्भयो योनयः, ता अपि जीवप्रदेशरहिताः। ये गर्भ-जास्तिर्यञ्चो मनुष्यास्तेषां मिश्रासचित्ताचित्तरूपा योनिः। स्थावरपञ्च-कस्य विकलेन्द्रियत्रयस्य अगर्भजपञ्चेन्द्रियतिरश्चां संमूर्छिममनुष्याणां च त्रिविधा सचित्ता, अचित्ता, सचित्ताचित्ता च।

गर्भजमनुष्यतिरश्चां देवानां च शीतोष्णा योनिः। तेजस्कायस्य उष्णा। स्थावरचतुष्टयस्य विकलेन्द्रियत्रयस्य अगर्भजपञ्चेन्द्रियतिरश्चां संमूर्छिममनुष्याणां नारकाणां च त्रिविधा शीता, उष्णा, शीतोष्णा च योनिः।

नारकाणां देवानामेकेन्द्रियाणां च संवृता योनिः। गर्भजानां पञ्चेन्द्रियतिरश्चां मनुष्याणां च संवृतविवृता योनिः। विकलेन्द्रियत्रयस्य

और वह जीवप्रदेशों से रहित है। नारकों की योनि वज्रमय वातायन के समान कुंभियाँ है। वे भी जीवप्रदेशों से रहित हैं। गर्भज तिर्यंचों और मनुष्यों की मिश्र (सचित्ताचित) योनि होती है। पाच स्थवरों की, तीन विकलेन्द्रियों की, अगर्भज पञ्चेन्द्रिय तिर्यंचो की तथा संमूर्च्छिम मनुष्यों की योनि तीनों प्रकार की (सचित्त, अचित्त और मिश्र) होती है।

गर्भज-मनुष्यों, तिर्यंचों और देवों की शीतोष्ण योनि होती है। तेजस्काय की उष्ण योनि है। चार स्थावरों की, तीन विकलेन्द्रियों की, आगर्भज पञ्चेन्द्रिय तिर्यंचों की संमूर्च्छिम मनुष्यों की और नारकों की तीनों प्रकार की (शीत उष्ण और मिश्र) योनि होती है।

नारकों देवों और एकेन्द्रियों की संवृत योनि है। गर्भज पञ्चेन्द्रिय तिर्यंचों और मनुष्यों की संवृतविवृत योनि होती है। तीन विकलेन्द्रियों की. अगर्भज पञ्चेन्द्रिय

પ્રદેશોથી રહિત છે. નારકીઓની યોનિ વજ્રમય વાતાયન (બારી)ની સમાન કુંભીઓ છે. તે પણ જીવપ્રદેશોથી રહિત છે.

ગર્ભજ તિર્યંચો અને મનુષ્યોની મિશ્ર (સચિત્તાચિત્ત) યોનિ હોય છે. પાચ સ્થાવરોની, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોની, અગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની તથા સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની યોનિ ત્રણેય પ્રકારની (સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્ર) હોય છે.

ગર્ભજ મનુષ્યો, તિર્યંચો અને દેવોની શીતોષ્ણ યોનિ હોય છે. તેજસ્કાયની ઉષ્ણયોનિ છે. ચાર સ્થાવરોની, ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોની, અગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોની સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની અને નારકોની ત્રણેય પ્રકારની (શીત, ઉષ્ણ અને મિશ્ર) યોનિ હોય છે.

નારકી, દેવો, અને એકેન્દ્રિયોની સંવૃત યોનિ છે. ગર્ભજ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોની સંવૃત-વિવૃત યોનિ હોય છે. ત્રણ વિકલેન્દ્રિયોની અગર્ભજ પંચેન્દ્રિય

अगर्भजपञ्चेन्द्रियतिरश्चां संमूर्छिममनुष्याणां च विवृता योनिः ।

यद्वा—चतुरशीतिलक्षणभेदेनानेकरूपा योनयः सन्ति, तथा हि-पृथिव्यप्तेजोवायूनां प्रत्येकं सप्त सप्त लक्षाणि २८, प्रत्येकवनस्पतीनां दश लक्षाणि ३८, साधारणवनस्पतीनां चतुर्दश लक्षाणि, ५२, विकलेन्द्रियत्रयस्य प्रत्येकं द्वे द्वे लक्षे, इति तेषां षड् लक्षाणि ५८, देव-नारक-पञ्चेन्द्रियतिरश्चां प्रत्येकं चत्वारि लक्षाणीति तेषां द्वादश लक्षाणि ७०, मनुष्याणां चतुर्दश लक्षाणि ८४। एवं सर्वसंकलने चतुरशीतिलक्षाणि जीवानां योनयो भवन्ति ।

अनेकविधयोनिप्राप्तौ सत्यामपरिज्ञातकर्मा जीवः कर्मफलं यथाऽनुभवति तत् प्रदर्शयति-'विरूपरूपान् प्रतिसंवेदयति' इति, विरूपं=दुःख-

---

तिर्यंचों की और संमूर्च्छिम मनुष्यों की विवृतयोनि होती है ।

अथवा-योनियों के चौरासी लाख भेद भी हैं। वे इस प्रकार हैः-पृथ्वीकाय, अप्काय, तेजस्काय, और वायुकाय, की सात-सात लाख योनियाँ हैं२८, प्रत्येक वनस्पति की दश लाख ३८, साधारण वनस्पति की चौद लाख ५२, तीन विकलेन्द्रि की प्रत्येक की दो-दो लाख अर्थात् विकलेन्द्रिय की कुल छह लाख५८, देवों नारकों और पञ्चेन्द्रिय तिर्यंचों में प्रत्येक की चार-चार लाख, कुल बारह लाख७०, मनुष्यों की चौदह लाख८४, इस प्रकार कुल चौरासी लाख जीवयोनियाँ हैं ।

अनेक प्रकार की योनियाँ प्राप्त होने पर अपरिज्ञातकर्मा जीव किस प्रकार कर्मफल भोगता है, सो बतलाते है-दुःखजनक होने के कारण इन्द्रियों के अनिष्ट विषयों

તિર્યંચોની અને સંમૂર્છિમ મનુષ્યોની વિવૃત યોનિ હોય છે.

અથવા-યોનિઓના ચોરાસી લાખ ભેદ પણ છે, તે આ પ્રમાણે છે—પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજસ્કાય, અને વાયુકાયની સાત-સાત લાખ યોનિઓ છે (૨૮), પ્રત્યેક વનસ્પતિની દસલાખ (૩૮), સાધારણ વનસ્પતિની ચૌદલાખ (૫૨), ત્રણ વિકલેન્દ્રિયની પ્રત્યેકની બેબે લાખ, અર્થાત્ વિકલેન્દ્રિયની કુલ છ લાખ (૫૮), દેવો નારકીઓ, અને પંચેન્દ્રિય તિર્યંચોમાં પ્રત્યેકની ચાર-ચાર લાખ, તમામ મળી બાર લાખ (૭૦), મનુષ્યોની ચૌદ લાખ (૮૪), આ પ્રમાણે કુલ ચોરાસી લાખ જીવયોનિ છે.

અનેક પ્રકારની યોનિઓ પ્રાપ્ત થવા છતાંય અપરિજ્ઞાતકર્મા જીવ કેવી રીતે કર્મફલ ભોગવે છે? તે બતાવે છે-દુઃખ ઉત્પન્ન કરનાર હોવાના કારણે ઇન્દ્રિયોના અનિષ્ટ-

हेतुत्वादशोभनं रूपं=स्वरूपं येषां ते विरूपरूपाः=अनिष्टाः, तान्, स्पर्शान्= इन्द्रियाणां विषयैः सह सम्बन्धाः स्पर्शाः, तान् प्रतिसंवेदयति=पुनः पुनरनुभवति । अनिष्टविषयसंयोगैः पुनः पुनर्दुःखमेव प्राप्नोतीत्यर्थः ।

यद्वा—विरूपं=विभिन्नरूपं विभिन्नात्मकं रूपं=स्वरूपं येषां ते विरूपरूपाः =नानाविधस्वरूपाः, तान् स्पर्शान्=दुःखसंपातान् प्रतिसंवेदयति । लक्षणया कार्य-कारणयोरभेदाद्वा स्पर्शजन्या अपि दुःखसंपाताः स्पर्शा इति व्यपदिश्यन्ते । अत्र स्पर्शानित्युपलक्षणं, तेन मानसानामपीष्टवियोगादिजन्यदुःखसंपातानां संग्रहः ।

यद्वा—स्पर्शान्=स्पर्शनेन्द्रियवेद्यान् दुःखसंपातान् प्रतिसंवेदयतीत्यर्थः ।

को भोगता है । इस प्रकार अनिष्ट विषयों का सयोग होने के कारण वह जीव पुनः-पुनः दुःख ही अनुभव करता है ।

अथवा—विरूप अर्थात् भिन्न-भिन्न स्वरूपवाले—नानाप्रकार के दुःखजनक स्पर्शों का संवेदन करता है । लक्षणावृत्ति से, अथवा कार्य-कारण के अभेद की विवक्षा से स्पर्शजन्य दुःख भी स्पर्श ही कहलाते हैं । यहाँ स्पर्श उपलक्षण मात्र है, उस से इष्टवियोग आदि मानसिक दुःखों का भी ग्रहण समझना चाहिए ।

अथवा—स्पर्श का अर्थ है—स्पर्शनेन्द्रियविषयभूत दुःख । जीव उन्हें भोगता है । तात्पर्य यह है कि—जीव अपरिज्ञातपापकर्मा होकर निगोद आदि नाना

દુઃખકારક વિષયોને ભોગવે છે, એ પ્રમાણે અનિષ્ટ વિષયોનો સંયોગ હોવાના કારણે તે જીવ ફરી-ફરી દુઃખનો જ અનુભવ કરે છે.

અથવા-વિરૂપ અર્થાત્ ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપવાળા નાના પ્રકારના દુઃખજનક, સ્પર્શોનું સંવેદન કરે છે. લક્ષણાવૃત્તિથી, અથવા કાર્યકારણના અભેદની વિવક્ષાથી સ્પર્શજન્ય દુઃખ પણ સ્પર્શ જ કહેવાય છે. અહિં સ્પર્શ ઉપલક્ષણ માત્ર છે, તેમાં ઇષ્ટવિયોગ આદિ માનસિક દુઃખોનું ગ્રહણ પણ સમજી લેવું જોઈએ.

અથવા-સ્પર્શનો અર્થ છે-સ્પર્શનેન્દ્રિયવિષયભૂત દુઃખ, જીવ તેને ભોગવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે:-જીવ અપરિજ્ઞાત-પાપકર્મા થઈને નરક-નિગોદ આદિ અનેક યોનિઓમાં

अपरिज्ञातकर्मतया नरकनिगोदाद्यनेकविधयोनीः संप्राप्य सर्वे जीवाः विचित्रकर्मोदयात् स्वकर्मफलं नानाविधं दुःखमेवानुभवन्तीति भावः ॥ ८ ॥

अथ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं जगाद-'तत्थे'-इत्यादि ।

मूलम्—

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया ॥ सू० ९ ॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता ॥ सू० ९ ॥

टीका—

हे जम्बूः ! अपरिज्ञातकर्मा जीवो विभावपरिणामं कुर्वन् नानाविधयोनिषु पुनः पुनर्दुःखमेव लभते । तत्र-अपरिज्ञातकर्मणो जीवस्य कृतकारितानुमोदितादिभेदेनोक्तसप्तविंशतिभङ्गरूपसावद्यक्रियानुष्ठानान्नरकनिगोदादिनानाविधयानिषु पुनः पुनर्दुःखानुभवविषये भगवता श्रीमहावीरस्वामिना परिज्ञा

योनियों में उत्पन्न होकर विचित्र कर्मों के उदय से अपने-अपने कर्मों का नानाविध दुःखरूप फल अनुभव करते हैं ॥ सू. ८ ॥

सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं-'तत्थ खलु.' इत्यादि ।

मूलार्थ-भगवान् ने परिज्ञा का उपदेश दिया है ॥ सू. ९ ॥

टीकार्थ- हे जम्बू ! अपरिज्ञातपापकर्मा जीव विभाव परिणाम धारण करता हुआ नाना प्रकार की योनियों में वारंवार दुःख पाता है । अपरिज्ञातपापकर्मा जीव के कृत कारित अनुमोदना आदि के भेद से सत्ताईस भंगरूप सावद्यक्रिया के अनुष्ठान से नरक निगोद आदि नाना प्रकार की योनियों में पुनः पुनः दुःखानुभव करने के विषयमें

ઉત્પન્ન થઈને વિચિત્રકર્મોના ઉદયથી પોત-પોતાના કર્મોના અનેક પ્રકારના દુઃખરૂપ ફલનો અનુભવ કરે છે. (સૂ૦ ૮)

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે-'तत्थ खलु.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાને પરિજ્ઞાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. (૯)

ટીકાર્થ—હે જમ્બૂ ! અપરિજ્ઞાતપાપકર્મા જીવ વિભાવ પરિણામ ધારણ કરતો થકો નાના પ્રકારની યોનિઓમાં વારંવાર દુઃખ પામે છે. અપરિજ્ઞાત-પાપકર્મા જીવના કૃત કારિત અને અનુમોદના આદિના ભેદથી સત્તાવીશ ભંગરૂપ સાવદ્ય ક્રિયાના અનુષ્ઠાનથી નરક-નિગોદ આદિ નાના પ્રકારના યોનિઓમાં પુનઃ પુનઃદુઃખ અનુભવ કરવાના વિષયમાં

खलु प्रवेदिता । तत्तद्दुःखकारणकर्मबन्धसमुच्छेदार्थं जीवेन परिज्ञाऽवश्यं शरणीकरणीयेति भगवता प्रबोधितमिति भावः परिज्ञा=सम्यगवबोधः । परिज्ञा द्विविधा ज्ञ-प्रत्याख्यान-भेदात् । 'सावद्यव्यापारेण कर्मबन्धो भवती'ति ज्ञानं ज्ञ-परिज्ञा । कर्मबन्धकारणस्य सावद्यव्यापारस्य परित्यागः प्रत्याख्यान-परिज्ञा । अत्रेदमवगन्तव्यम्-अतीतकाले मनसा वाचा कायेन च मया सावद्यक्रिया कृता, कारिता, अनुमोदिता च, तथा वर्तमानकाले सावद्यक्रियां करोमि, कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्यमनुमोदयामि । एवं यदि भविष्यत्कालेऽपि सावद्यक्रियां करिष्यामि, कारयिष्यामि करिष्यमाणमन्यमनुमोदयिष्यामि । इत्थमनेकविधसावद्यव्यापारं कुर्वन् जीवः संसारे परिभ्रमति, नरकनिगोदाद्यनेकविधदुस्सहयातनां

भगवान् महावीर स्वामीने परिज्ञा की प्ररूपणा की है। दुःखों के कारणभूत कर्मों के बन्ध का नाश करने के लिए जीव को परिज्ञा का शरण अवश्य ग्रहण करना चाहिए, ऐसा भगवान् न कहा है। परिज्ञा का अर्थ है-सम्यग्ज्ञान। परिज्ञा दो प्रकार की है-ज्ञ-परिज्ञा और प्रत्याख्यान परिज्ञा। सावद्य व्यापार से कर्मबन्ध होता है' ऐसा जानना ज्ञ-परिज्ञा है। और कर्म बन्ध के कारण सावद्य व्यापारो का परित्याग कर देना प्रत्याख्यान परिज्ञा है। यहाँ यह समझना चाहिए कि-भूतकाल में मैंने मन, वचन, काय से सावद्य क्रिया की, कराई और उस की अनुमोदना की, तथा वर्तमान काल में सावद्य क्रिया करता हूँ, कराता हूँ और दूसरे करने वाले का अनुमोदन करता हूँ,। इसी प्रकार भविष्यकाल में भी सावद्य क्रिया करूंगा, कराऊंगा, और दूसरे का अनुमोदन करूंगा। इस प्रकार भाँति-भाँति का सावद्य व्यापार करता हुआ जीव ससार में परिभ्रमण करता है और नरक निगोद आदि की

ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ પરિજ્ઞાની પ્રરૂપણા કરી છે. દુઃખોના કારણભૂત કર્મોના બંધનો નાશ કરવા માટે જીવને પરિજ્ઞાનુ શરણ અવશ્ય ગ્રહણ કરવું જોઈએ, એ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું છે. પરિજ્ઞાનો અર્થ છે સમ્યગ્જ્ઞાન. પરિજ્ઞા બે પ્રકારની છે-(૧) જ્ઞ-પરિજ્ઞા અને (૨) પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞા 'સાવદ્ય વ્યાપારથી કર્મબંધ થાય છે.' આ પ્રકારે સમજવું તે જ્ઞ-પરિજ્ઞા છે, અને કર્મબંધના કારણથી સાવદ્ય વ્યાપારોનો ત્યાગ કરી દેવો તે પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞા છે. અહિં આ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ કેઃ— ભૂતકાળમા મેં મન, વચન, કાયાથી સાવદ્ય ક્રિયા કરી છે, કરાવી છે. અને તેને અનુમોદન આપ્યું છે તથા વર્તમાન કાલમાં સાવદ્ય ક્રિયા કરૂં છુ, કરાવું છું, અને બીજા કરવાવાળાને અનુમોદન આપુ છું. આ પ્રમાણે ભવિષ્યકાલમા પણ સાવદ્ય ક્રિયા કરીશ, કરાવીશ અને બીજાને અનુમોદન આપીશ. આ પ્રમાણે અનેક તરેહના જૂદા-જૂદા

चानुभवति। एवं ज्ञपरिज्ञया विज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया सावद्यक्रिया परित्याज्येति भगवता बोधितमिति। इदं च ज्ञानं सहसम्मत्या (अवधि-मनःपर्यय-केवलज्ञानैर्जातिस्मृत्या वा) मतिज्ञानेन वा भवति, तस्मान्निश्चयव्यवहारस्वरूपसंयममार्गे प्रवृत्तिरेव जीवस्य हितकारिणी, अनयैव हि परमपदं मोक्षो लभ्यते ॥ सू० ९ ॥

ननु तर्हि दुःखफलेषु तेषु क्रियाविशेषेषु किमर्थं प्रवर्त्तते जीवः? इत्याशङ्कायामाह-'इमस्स चेव.' इत्यादि।

मूलम्—इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणणपूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं ॥ सू० १० ॥

छाया—अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय-जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुम् ॥ सू० १० ॥

अनेक प्रकार की दुस्सह यातनाएं भोगता है, इस प्रकार ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यान-परिज्ञा से सावद्य क्रिया त्यागने योग्य है। इस प्रकार भगवान्ने उपदेश दिया है। यह बोध-अवधि, मनःपर्यय, केवलज्ञान और जातिस्मरण से होता है, या, मतिज्ञान से होता है। इस लिये निश्चयव्यवहाररूप संयममार्ग में प्रवृत्ति करना ही जीव के लिए हितकर है और इसी से परमपद-मोक्ष प्राप्त होता है ॥ सू० ९ ॥

अगर सावद्य क्रियाएँ दुःख का कारण है तो उन में जीव प्रवृत्ति क्यों करता है? इस आशंका का समाधान करते है-'इमस्स चेव.' इत्यादि।

मूलार्थ-इस जीवन के लिए, परिवन्दन, मानन और पूजन के लिए, जन्म मरण से मुक्त होने के लिए, दुःख दूर करने के लिए, (जीव पापक्रिया में प्रवृत्त होता है) ॥ सू. १० ॥

સાવદ્ય વ્યાપાર કરતો જીવ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે, અને નરક, નિગોદ આદિની અનેક પ્રકારની કઠિન યાતનાઓ ભોગવે છે આ પ્રમાણે જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞાથી સાવદ્ય ક્રિયા ત્યાગવા યોગ્ય છે, આ પ્રમાણે ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો છે.

આ બોધ-અવધિ, મનઃપર્યય, કેવલજ્ઞાન અથવા જાતિસ્મરણથી થાય છે, અથવા તો મતિજ્ઞાનથી થાય છે. એ માટે નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ સંયમમાર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ જીવને માટે હિતકર છે, અને એનાથી પરમપદ મોક્ષ થાય છે (સૂ૦ ૯)

જો કે સાવદ્ય ક્રિયાઓ દુઃખનું કારણ છે, તો તેમાં જીવ પ્રવૃત્તિ શા માટે કરે છે? એ શંકાનું સમાધાન કરે છે—'इमस्स चेव.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—આ જીવનને માટે, પરિવંદન, માનન, અને પૂજન માટે, જન્મ મરણથી મુક્ત થવા માટે, દુઃખ દૂર કરવા માટે (જીવ પાપક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થાય છે). (૧૦)

टीका—'अस्य' इति-अस्य=प्रत्यक्षमनुभूयमानस्य वारितरङ्गवच्चञ्चलतरस्य, सन्ध्यारागवत्त्वरितभङ्गुरस्य जीवितस्य=जीवनस्य चिरसुखार्थमपरिज्ञातकर्मा जीवः कर्मबन्धहेतुभूतेषु क्रियाविशेषेषु प्रवर्त्तते। यथा-जीवनार्थं लावकतित्तिरादिपक्षिणाम्, अजमेषमृगमृगराजादिपशूनां वधरूपघोरकर्मसमाचरणम्। तथा-परिवन्दन-मानन-पूजनाय, तत्र-परिवन्दनं=प्रशंसा, तदर्थं, यथा-स्वख्यातिप्राप्त्यर्थं सापराध-निरपराध-प्राणिनां हिंसनम्। माननम्=अभ्युत्थानासनदानादिरूपः सत्कारः, स्वाज्ञा-स्वीकारो वा, तदर्थम्, यथा-माननार्थं परेषां हिंसनादिकरणम्। पूजनम्-रत्नवस्त्रादि-पुरस्कारः, प्रतिमादीनां पूजाप्रतिष्ठादि च, तदर्थं, प्राण्युपमर्दनरूपहिंसादिसावद्य-

---

टीकार्थ—प्रत्यक्ष अनुभव किये जाने वाले, जलकी तरङ्ग के समान अतिशय चंचल, सन्ध्या की लालिमा के समान भङ्गुर—जीवन के चिरकालीन सुख के लिए अपरिज्ञातकर्मा जीव कर्मबन्ध की कारणभूत क्रियाओं में प्रवृत्त होता है। जैसे—जीवित रहने के लिए, लावा, तीतर आदि पक्षियों का और बकरा, मेढा, हिरन एवं सिंह आदि पशुओं का वधरूप घोर पापकर्म का आचरण करना।

तथा परिवन्दन, मानन और पूजन के लिए जीव पापकर्म करता है। 'परिवन्दन' का अर्थ है प्रशंसा। प्रशसा के लिए सापराध और निरपराध प्राणियों का घात किया जाता है। उठकर खडा होना, आसन देना आदि सत्कार, अथवा अपनी आज्ञा स्वीकार कराना 'मानन' कहलाता है, इस के लिए भी दूसरों की हिंसा की जाती है। रत्नों और वस्त्रों आदि का पुरस्कार 'पूजन' कहलाता है, और प्रतिमा आदि की पूजा-

---

ટીકાર્થ—પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરવામા આવેલા જલના તરંગોની સમાન અતિશય ચંચલ, સંધ્યાની લાલાશ (રતાપણુ)ની સમાન ભંગુર જીવનના લાંબા સમયના સુખ માટે અપરિજ્ઞાતકર્મા જીવ કર્મબંધની કારણભૂત ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય છે. જેવી રીતે જીવિત રહેવા માટે લાવા તેતર, આદિ પક્ષીઓના અને બકરા, ઘેટા, હરણ એ પ્રમાણે સિંહ આદિ પશુઓના વધરૂપ ઘોર પાપકર્મનુ આચરણ કરવુ.

તથા પરિવન્દન, માનન અને પૂજન માટે પણ જીવ પાપ કર્મ કરે છે. 'પરિવંદન'નો અર્થ છે:-પ્રશંસા, પ્રશંસા માટે અપરાધવાળા અને અપરાધ વિનાના પ્રાણીઓનો ઘાત કરવામાં આવે છે ઉઠીને ઉભા થઈ જવું આસન આપવુ આદિ સત્કાર અથવા પોતાની આજ્ઞા સ્વીકાર કરાવવી તે 'માનન' કહેવાય છે, તે માટે પણ બીજાની હિંસા કરવામાં આવે છે. રત્ન અને વસ્ત્રો આદિનો પુરસ્કાર તે પૂજન કહેવાય છે, અને પ્રતિમા

क्रियां करोति । जातिमरणमोचनाय=जातिर्जन्म, तदर्थं भवान्तरसुखप्राप्त्यर्थं झम्पापातादिकं समाचरति । मरणार्थम्=मरणं येषां पित्रादीनां संजातं, तदर्थं पिण्डदानादिक्रियासु प्रवर्त्तते । यद्वा मरणं=वधस्तदर्थं, वधं निमित्तीकृत्य वैरनिर्यापनार्थम् । यद्वा-मरणार्थं=मृत्युनिवृत्त्यर्थं मिथ्यात्वबुद्ध्या देवीपूजादौ बलिदानादिकरणम् । मोचनम्=आत्मनः कर्मबन्धापगमस्तदर्थं विपरीतमत्या पञ्चाग्नितापादौ प्राण्युपमर्दनकर्मणि प्रवर्त्तते । तथा दुःखप्रतिघातहेतुं=दुःखानां प्रतिघातो=विध्वंसस्तस्य हेतुं क्रियाविशेषं हिंसादिकं करोति, यथा-व्याधि-

---

प्रतिष्ठा वगैरह भी '**पूजन**' है, उसके लिए भी मनुष्य प्राणियो का उपमर्दनरूप हिंसा वगैरह सावद्य क्रियाएँ करता है।

जन्म और मरण से छुटकारा पाने के लिए सावद्य क्रियाएँ की जाती है। '**जाति**'-जन्म के लिए जैसे आगामी भव में सुख प्राप्त करने के उद्देश से जीव झंपापात-(अग्नि तथा पाणीमें पडकर अथवा ऊपरसे गिरकर मरना) आदि का आचरण करता है। '**मरण**'-पिता आदि का मरण होने पर उनके लिए पिंडदान आदि क्रियाओ में प्रवृत्त होता है। अथवा-मृत्यु को निमित्त बनाकर वैर का प्रतिशोध (बदला) लेने के लिए पाप करता है। अथवा मृत्यु टालने की मिथ्याबुद्धि से देवी वगैरह के लिए बलिदान आदि करता है। तथा '**मोचन**' के लिए अर्थात् अपना कर्मबन्ध हटाने के लिए विपरीतमति हो कर पंचाग्निताप आदिरूप प्राणि हिंसा में प्रवृत्त होता है। तथा '**दुःखप्रतिघातहेतु**' दुःखों को निवारण करने के लिए हिंसा आदि पाप करता है। जैसे रोग मिटाने की बुद्धि से मांस

(मूर्ति) आदिनी पूजा-प्रतिष्ठा वगेरे पण 'पूजन' छे. तेना माटे पण जीव, प्राणिओनु उपमर्दनरूप हिंसा वगेरे सावद्य क्रियाओ करे छे.

જન્મ અને મરણથી છુટવા માટે પણ સાવદ્ય ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. જાતિ-જન્મ માટે, જેમ આગામી ભવમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી જીવ ઝંપાપાત (અગ્નિ કે પાણીમાં પડીને મરવું. ઉંચેથી પડતું મૂકવું) આદિનુ આચરણ કરે છે. 'મરણ' પિતા આદિના મરણ પ્રસંગે તેના માટે પિંડદાન આદિ ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, અથવા મૃત્યુ નિવારણ માટે મિથ્યાબુદ્ધિથી દેવી વગેરેને બલિદાન આદિ આપવાં. તથા 'મોચન' માટે અર્થાત્ પોતાના કર્મબંધને દૂર કરવા માટે વિપરીત મતિથી પંચાગ્નિતાપ આદિરૂપ હિંસામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તથા 'दुःखप्रतिघातहेतुं'-દુઃખોનુ નિવારણ કરવા માટે હિંસાઆદિ પાપ કરે છે. જેમ રોગ

विध्वंसनबुद्ध्या मांसं भक्षयति, मदिरादिकं पिबति, वनस्पतिमूलत्वक्पत्रनिर्यासादि-शतपाकसहस्रपाकादितैलार्थं वह्निवनस्पत्याद्यारम्भं करोति । अत्र कारितानुमोदित-भूतभविष्यत्कालादिभेदेन कर्मसमारम्भरूपाः क्रियाविशेषा अन्येऽप्यवगन्तव्याः ।

एवमपरिज्ञातकर्मतया संसारिणो जीवाः कर्मसमारम्भरूपैः क्रियाविशेषैः संसारे सर्वदिक्षु परिभ्रमन्तो विविधयोनिषु दुःखमेव प्राप्नुवन्तीति विज्ञाय भव्यैः कर्मसमारम्भरूपा सकलसावद्यक्रियाविशेषास्त्याज्या इति भावः ॥ सू. १० ॥

कर्मसमारम्भरूपान् क्रियाविशेषान् अनुस्मारयितुं प्रागुक्तमपि पुनः कथयति-'एयावंति' इत्यादि ।

खाता है, मदिरा आदि का पान करता है, वनस्पति की जड, छाल, पत्ता, रस वगैरह निकालता है, शतपाक एव सहस्रपाक आदि तैलो के लिए अग्नि और वनस्पति आदि का आरम्भ करता है । यहाँ कराना और अनुमोदन करना तथा भूत, भविष्य काल आदि के भेद से कर्मसमारम्भरूप अन्य क्रियाएँ भी समझ लेनी चाहिए ।

इस प्रकार अपरिज्ञातपापकर्मा होने के कारण संसारी जीव कर्मसमारम्भरूप क्रियाओं द्वारा संसार में समस्त दिशाओं में भ्रमण करते हुए नाना योनियों में दुःख का ही अनुभव करते है । ऐसा समझकर भव्य जीवों को पापकर्मजनक सावद्य क्रियाओं का त्याग करना चाहिए ॥ सू० १० ॥

कर्मसमारम्भरूप क्रियाविशेषो का स्मरण कराने के लिए पूर्वोक्त अर्थ को फिर कहते है-"एयावंति." इत्यादि ।

મટાડવાની બુદ્ધિથી માંસ ખાય છે, મદિરા વગેરેનુ પાન કરે છે, વનસ્પતિના મૂળ, છાલ, પાદડા રસ વગેરે કાઢે છે. શતપાક, સહસ્રપાક આદિ તેલો માટે અગ્નિ અને વનસ્પતિ આદિનો આરંભ કરે છે. અહિં કરાવવું અને અનુમોદન આપવુ, તથા ભૂત ભવિષ્ય કાલ આદિ ના ભેદથી કર્મસમારંભરૂપ અન્ય ક્રિયાઓ પણ સમજી લેવી જોઈએ

આ પ્રમાણે અપરિજ્ઞાતપાપકર્મા હોવાના કારણે, સંસારી જીવ કર્મસમારભરૂપ ક્રિયાઓદ્વારા સંસારમાં, સમસ્ત દિશાઓમા ભ્રમણ કરતો અનેક યોનિઓમા દુઃખ-નોજ અનુભવ કરે છે. આ પ્રમાણે સમજીને ભવ્ય જીવોએ પાપકર્મજનક સાવદ્ય ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરવો જોઈએ (સૂ૦ ૧૦)

કર્મસમારંભરૂપ ક્રિયાવિશેષોનુ સ્મરણ કરાવવા માટે પૂર્વોક્ત અર્થને ફરી કહે છે —'एयावति' ઇત્યાદિ.

मूलम्—एयावंति सव्वावंति लोगंसि कम्मसमारंभा परिजाणियव्वा भवंति ॥ सू. ११ ॥

छाया—एतावन्तः सर्वे लोके कर्मसमारम्भाः परिज्ञातव्या भवंति ॥सू. ११॥

टीका—'एतावन्तः' इति-लोके=जिनशासने कर्मसमारम्भाः=कर्मबन्धहेतवः क्रियाविशेषाः सर्वे एतावन्तः। कृतकारितानुमोदितभेदेन त्रिविधानां कर्मसमारम्भाणां प्रत्येकमतीतवर्त्तमानानागतत्रयभेदेन नवविधानां पुनर्मनोवाक्कायभेदेन प्रत्येकं त्रैविध्ये सति सप्तविंशतिर्भङ्गा भवन्तीति रीत्या पूर्वकथितसप्तविंशतिभङ्गवन्तः, न तु तेभ्योऽधिका इत्यर्थः। एते च कर्मसमारम्भाः परिज्ञातव्या भवन्ति, एतत्परिज्ञानार्थं यत्नो विधेय इत्यर्थः। ज्ञाते सति पुनः पुनरस्यानुस्मरणं करणीयं, न त्वत्र प्रमादः कार्य इति भावः ॥ सू. ११ ॥

कर्मसमारम्भपरिज्ञानस्य फलमाह-'जस्सेते.' इत्यादि।

मूलार्थ-जिनशासन में इतने कर्मसमारम्भ जानने योग्य हैं ॥ सू. ११ ॥

टीकार्थ—जिनशासन में कर्मबन्ध के कारण इतने ही है। कृत, कारित, और अनुमोदित के भेद से तीन प्रकार के कर्मसमारम्भोका अतीत वर्तमान और भविष्य काल के साथ गुणाकार करने पर नौ भेद होते है। ये नौ भेद मन, वचन, काय के भेदसे सत्ताईस भङ्गरूप हो जाते है। इस प्रकार सत्ताईस तरह के कर्मसमारम्भ जानने चाहिए, इनसे न कम है और न अधिक है। उन्हे जानने के लिए यत्न करना चाहिए। जान लेने के पश्चात् उनका वार-बार स्मरण करना चाहिए। इस विषय में प्रमाद नहीं करना चाहिए ॥ ११ ॥

कर्मसमारम्भ के ज्ञानका फल बतलाते है-'जस्सेते' इत्यादि।

મૂલાર્થ—જિનશાસનમાં આટલા કર્મસમારંભ જાણવા યોગ્ય છે (૧૧).

ટીકાર્થ—જિનશાસનમાં કર્મબંધનાં કારણ આટલાંજ છે. કરવું. કરાવવું અને અનુમોદન આપવું આ ભેદથી ત્રણ પ્રકારના કર્મસમારંભોને ભૂતકાલ, વર્ત્તમાન અને ભવિષ્ય કાલની સાથે ગુણાકાર કરવાથી નવ ભેદ થાય છે. આ નવ ભેદ મન, વચન, કાયાના ભેદથી સત્તાવીસ ભંગરૂપ થઈ જાય છે.એ પ્રમાણે સત્તાવીસ તરેહના કર્મસમારંભોને જાણવા જોઈએ. એનાથી ઓછા નથી અને અધિક પણ નથી. તેને જાણવા માટે યત્ન કરવો જોઈએ. જાણ્યા પછી તેનું વારંવાર સ્મરણ કરવું જોઈએ. આ વિષયમાં પ્રમાદ નહિ કરવો જોઈએ. (૧૧)

કર્મસમારંભના જ્ઞાનનું ફળ બતાવે છેઃ—'जस्सेते' ઇત્યાદિ.

मूलम्—जस्सेते लोगंसि कम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे–त्तिबेमि ॥ सू० १२ ॥

छाया—यस्य एते लोके कर्मसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० १२ ॥

टीका–'यस्य' इति–लोके यस्य=भव्यजीवस्य एते=प्रागुक्ताः कर्मसमारम्भाः= ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मणः समुत्पादकाः, सावद्यक्रियाविशेषा इत्यर्थः परिज्ञाता भवन्ति=' एते हिंसादयः सप्तविंशतिभङ्गवन्तः सावद्यक्रियाविशेषा आत्मनः कर्मबन्धे हेतवो भवन्ति ' इत्येवं ज्ञपरिज्ञया ज्ञाता भवन्ति स परिज्ञातकर्मा=ज्ञपरिज्ञया कर्मबन्धनिबन्धनत्वेन विज्ञाय, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्तसकलसावद्यक्रियाविशेषो निश्चयेन मुनिः=सर्वसावद्यक्रियोपरतिप्रतिज्ञावान् भवतीत्यर्थः ।

इति=आत्मतत्त्वस्वरूपनिरूपणं, कर्मबन्धहेतुभूतसकलसावद्यक्रियास्वरूपप्रदर्शनं, सावद्यक्रियानिवृत्तिपुरस्सर मुनेर्विहरणं चेति यत् तीर्थङ्करस्य भगवतो महावीरस्य

मूलार्थ–लोक में जो कर्मसमारम्भ जान लेता है, वह मुनि निश्चय से परिज्ञातकर्मा है, ऐसा मैं कहता हूँ ॥ सू. १२ ॥

टीकार्थ–लोक में जिस भव्य को पूर्वोक्त कर्मसमारम्भ अर्थात् ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मों के उत्पादक सावद्यव्यापार ज्ञात हो जाते है, अर्थात् जो पूर्वोक्त सत्ताईस भगों वाले हिंसादिक क्रियाविशेषो को अपने कर्मबन्धो का कारण समझ लेता है, वह परिज्ञात–कर्मा है । जो ज्ञ-परिज्ञा से कर्मबन्ध का कारण समझ कर प्रत्याख्यान परिज्ञा से सम्पूर्ण सावद्य क्रिया- ओंका त्याग करता है वह निश्चय से परिज्ञातकर्मा मुनि है ।

' त्ति बेमि ' इति=इस प्रकार का आत्मा के स्वरूप का निरूपण, कर्मबन्ध के कारणभूत समस्त सावद्य व्यापारो के स्वरूप का प्रदर्शन, और सावद्य क्रिया की निवृत्तिपूर्वक

મૂલાર્થ—લોકમાં જે કર્મસમારંભને જાણી લે છે, તે મુનિ નિશ્ચયથી પરિજ્ઞાત- કર્મા છે એ પ્રમાણે હું કહું છું. (સૂ૦ ૧૨)

ટીકાર્થ—લોકમાં જે ભવ્ય જીવને પૂર્વોક્ત કર્મસમારંભ અર્થાત્ જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોનો ઉત્પાદક સાવદ્ય વ્યાપાર જાણવામાં આવી જાય છે. અર્થાત્ જે પૂર્વે કહેલા સતાવીસ ભંગોવાળા હિંસાદિક્રિયાવિશેષોને પોતાના કર્મબંધનુ કારણ સમજી લે છે તે પરિજ્ઞાતકર્મા છે જે ન–પરિજ્ઞાથી કર્મબંધનુ કારણ સમજીને પ્રત્યાખ્યાન–પરિ- જ્ઞાથી સમ્પૂર્ણ સાવદ્ય ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે છે તે નિશ્ચયથી પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ છે.

ત્તિ બેમિ'—ઇતિ=આ પ્રમાણે આત્માના સ્વરૂપનું નિરૂપણ, કર્મબંધના કારણભૂત સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારોના સ્વરૂપનુ પ્રદર્શન, અને સાવદ્ય ક્રિયાની નિવૃત્તિપૂર્વક મુનિનુ

सकाशान्मया साक्षात् श्रुतं तद् ब्रवीमि=कथयामि न तु स्वबुद्धिपरिकल्पितम् । यतः स्वबुद्ध्या कथने श्रुतज्ञानस्याविनयो भवति, किञ्च–छद्मस्थानां दृष्टयोऽप्यपूर्णा भवन्ति तस्माद् यथाभगवत्प्रतिपादितमेव त्वां ब्रवीमि=उपदिशामीत्यर्थः । अत्र सङ्ग्रहगाथा-

" सुअणाणस्स अविणओ, परिहरणिज्जो सुहाहिलासीहिं ।
छउमत्थाणं दिट्ठी, पुण्णा णत्थि-त्ति सूइयं इइणा ॥ १ ॥ " इति ।

सावद्यक्रियायाः षड्जीवनिकायं प्रति शस्त्रवदुपघातकतया सावद्यक्रिया-स्वरूपबोधकस्य प्रथमाध्ययनस्य शस्त्रपरिज्ञया व्यपदेशः । ॥ सू. १२ ॥

प्रथमाध्ययनस्य प्रथमोद्देशः सम्पूर्णः ॥१-१॥

मुनिका विचरना जो तीर्थंकर भगवान् महावीर के सन्निकट मैने साक्षात् सुना है वही 'ब्रवीमि'=मैं कहता हूँ, अपनी बुद्धिसे कल्पित नहीं कहता । अपनी बुद्धिसे–तीर्थंकरकी वाणी की अपेक्षा न रखते हुए कथन करने से श्रुतज्ञान का अविनय होता है । दूसरी बात यह है कि छद्मस्थ की दृष्टि भी अपूर्ण होती है, अतः भगवान् द्वारा प्रतिपादित तत्त्व ही मैं तुम से कहता हूँ । यहाँ यह सङ्ग्रहगाथा है:—

" सुख के अभिलाषी भव्यों को श्रुतज्ञान के अविनय का त्याग करना चाहिए छद्मस्थों की दृष्टि पूर्ण नहीं होती, ऐसा यहाँ 'इति' शब्द से सूचित किया गया है " ॥ १ ॥

सावद्य क्रिया षड्जीवनिकाय के लिए शस्त्र के समान घातक है, अतः सावद्य क्रियाके स्वरूपके बोधक इस प्रथम अध्ययन का शस्त्रपरिज्ञा नाम हुआ है ॥ सू. १२ ॥

प्रथम अध्ययनका प्रथम उद्देश सम्पूर्ण ॥ १-१ ॥

વિચરવું. જે તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર પાસે મેં સાક્ષાત્ સાંભળ્યુ છે, તેજ 'ब्रवीमि'=હું કહું છું, પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પિત કહેતો નથી. પોતાની બુદ્ધિથી—તીર્થંકરની વાણીની અપેક્ષા નહી રાખીને કહીએ તો શ્રુતજ્ઞાનનો અવિનય થાય છે. બીજી વાત એ છે કે:—છદ્મસ્થની દૃષ્ટિ પણ અપૂર્ણ હોય છે, તે કારણથી ભગવાન દ્વારા પ્રતિપાદન કરાએલું તત્વજ હું તમને કહું છું. અહિં આ સંગ્રહગાથા છે.—

"સુખના અભિલાષી ભવ્યોએ શ્રુતજ્ઞાનના અવિનયનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. છદ્મસ્થોની દૃષ્ટિ પૂર્ણ હોય નહી. એ પ્રમાણે 'इति' શબ્દથી સૂચના કરવામાં આવી છે."(૭)

સાવદ્ય ક્રિયા ષડ્જીવનિકાય માટે શસ્ત્ર (હથીઆર) સમાન ઘાતક છે. એ કારણથી સાવદ્ય ક્રિયાના સ્વરૂપનો બોધ કરાવનારૂં આ પ્રથમ–અધ્યયન છે, તેનું શસ્ત્રપરિજ્ઞાનામ પડ્યુ છે.

નામક પ્રથમ અધ્યયનનો પ્રથમ ઉદ્દેશ
સંપૂર્ણ (૧-૧)

अथ प्रथमाध्ययनस्य

द्वितीयोद्देशः ।

प्रथमोद्देशे सामान्यरूपेणात्मनः स्वरूपं निरूपितम्, तस्यैव विशेषरूपेण बोधनाय द्वितीयोद्देशः प्रारभ्यते, तस्येदमादिमूत्रम्–'अट्टे' इत्यादि ।

तथा–इह 'पूर्वभवस्मृतिरूपं विशिष्टं ज्ञानं न भवति केषांञ्चि'–दिति प्रथमोद्देशे निगदितम्, अथ तत् कथं न भवतीति जिज्ञासायामुच्यते–'अट्टे' इत्यादि ।

प्रथम अध्ययनका

द्वितीय उद्देश ॥

पहले उद्देश में सामान्यरूपसे आत्मा के स्वरूप का निरूपण किया गया है । अब विशेषरूप से आत्मा का स्वरूप समझाने के उद्देश्य से दूसरा उद्देश आरम्भ किया जाता है, उसका यह आदिसूत्र है–'अट्टे' इत्यादि ।

तथा–पहले उद्देशमें बतलाया गया था कि–किन्हीं–किन्हीं जीवो को पूर्व भव का स्मरणरूप विशिष्ट ज्ञान नहीं होता । वह ज्ञान क्यों नहीं होता ? ऐसी जिज्ञासा होने पर कहते हैं–'अट्टे' इत्यादि ।

પહેલા અધ્યયનનો - બીજો ઉદ્દેશ.

પહેલા ઉદ્દેશમાં સામાન્યરૂપથી આત્માના સ્વરૂપનુ નિરૂપણુ કરવામાં આવ્યુ છે. હવે વિશેષરૂપથી આત્માનુ સ્વરૂપ સમજાવવાના ઉદ્દેશથી બીજા ઉદ્દેશનો આરંભ કરવામાં આવે છે, તેનુ આ આદિસૂત્ર છે–'अट्टे' ઇત્યાદિ.

તથા—પહેલા ઉદ્દેશમાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે–કોઈ–કોઈ જીવોને પૂર્વ-ભવના સ્મરણુરૂપ વિશિષ્ટ–ઉત્તમ અસાધારણુ જ્ઞાન થતું નથી. તે જ્ઞાન કેમ થતું નથી ? એવી જીજ્ઞાસા થવાથી કહે છેઃ–'अट्टे' ઇત્યાદિ.

तथा-अयमात्मा परिज्ञातकर्मतया सकलसावद्यक्रियानिवृत्तः सन् मुनिर्भवतीत्युपदिष्टम्, अथ यः पुनरपरिज्ञातकर्मा स खलु कीदृशो भवतीत्याकाङ्क्षायामाह-'अट्टे' इत्यादि ।

अट्टे लोए परिजुण्णे दुस्संबोहे अविजाणए, अस्सिं लोए पव्वहिए तत्थ तत्थ पुढो पास, आतुरा अस्सिं परितावेंति ।।सू. १।।

छाया—

आर्तः लोकः परिद्यूनः (परिजीर्णः) दुःसंबोधः अविज्ञानकः अस्मिन् लोके प्रव्यथिते तत्र तत्र पृथक् पश्य, आतुरा अस्मिन् परितापयन्ति ।। सू. १ ।।

तथा-यह कहा जा चुका है कि आत्मा कर्मों का स्वरूप समझ कर, और समस्त सावद्य व्यापारों से विरत हो कर मुनि हो जाता है, मगर जिसने कर्मों का स्वरूप नहीं समझा है, उस आत्मा की कैसी स्थिति होती है? ऐसी जिज्ञासा होने पर कहते है-'अट्टे' इत्यादि ।

मूलार्थ-(कर्मबन्ध का स्वरूप न समझने वाला) आर्त लोक परिजीर्ण है-असमर्थ है, बोध पाने मे अशक्त है, अज्ञान है, इस लोक में व्यथित है, पृथक्-पृथक् जीवो को देखो । वे आतुर-अज्ञानी-होकर जीवोंको परिताप पहुँचाते है ।। १ ।।

તથા-એ પ્રમાણે કહી ચૂકયા છીએ કે આત્મા કર્મોના સ્વરૂપને સમજીને અને સમસ્ત સાવદ્ય વ્યાપારોથી વિરત (દૂર) થઈને મુનિ થઈ જાય છે, પણ જેઓ કર્મોના સ્વરૂપને સમજ્યા નથી તે આત્માની સ્થિતિ કેવી થાય છે? એવી જીજ્ઞાસા થવાથી કહે છે:-'अट्टे' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—(કર્મબંધના સ્વરૂપને નહી સમજવાવાળા) આર્ત્તલોક પરિજીર્ણ છે. અસમર્થ છે. બોધ પામવામાં અશક્ત છે. અજ્ઞાન છે. આ લોકમાં દુઃખી છે. જૂદા-જૂદા જીવોને જુઓ તે આતુર-અજ્ઞાની થઇને જીવોને પરિતાપ પહોંચાડે છે. (૧)

टीका-

लोकः=पृथिव्यादिषड्जीवनिकायः खलु ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मवन्ध-हेतुभूतसावद्यक्रियाविशेपस्वरूपानवबोधेन आर्तः=विषयसुखतृष्णाव्याकुलो भवति। अत एव परिद्यूनः=शारीरमानसादिदुःखानलसंतप्तः। यद्वा-परिजीर्णः=क्षायोपशमिक-भावाभावेन मोक्षमार्गप्रवृत्तावक्षमः, अत एव-दुःसंबोधः=ब्रह्मदत्तवच्चरणकरण-शिक्षां ग्रहीतुमसमर्थः, अत एव अविज्ञानकः=सम्यग्ज्ञानरहितो भवति, अत एव पूर्वभवस्मृतिरूपमपि विशिष्टं ज्ञानं न भवतीति भावः। 'पश्य' इति पदेन शिष्येति संबोधनपदस्याध्याहारः—हे शिष्य ! प्रव्यथिते=पूर्वोपार्जितकर्मोदयेन क्षुधा-

---

टीकार्थ—लोक अर्थात् पृथिवीकाय आदि छह प्रकार के जीव, ज्ञाना-वरण आदि आठ प्रकार के कर्मों के वन्धके कारणभूत सावद्य व्यापारो का स्वरूप न समझकर आर्त होते है—विषयसुख की तृष्णा से व्याकुल होते है। अतएव वे शारीरिक और मानसिक दुःखों की आग से संतप्त है। अथवा क्षायोपशमिक भावों के अभाव के कारण मोक्षमार्ग में प्रवृत्ति नहीं कर सकते। इसी कारण वे ब्रह्मदत्त की तरह चरण और कारण की शिक्षा लेने में भी असमर्थ है। ऐसे जीव **अविज्ञानक** अर्थात् सम्यग्ज्ञान से रहित होते है, इसी कारण उन्हे पूर्व भव की स्मृतिरूप विशिष्ट (जातिस्मरण) ज्ञान भी नहीं होता।

'**पश्य**' (देखो) इस पद के द्वारा शिष्य के संवोधन का अध्याहार किया गया है। हे शिष्य! पूर्वोपार्जित कर्मों के उदय से भूख, प्यास, त्रास, इष्टवियोग,

---

ટીકાર્થ—લોક અર્થાત્ પૃથ્વીકાય આદિ છ પ્રકારના જીવસમૂહ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધના કારણે સાવદ્ય વ્યાપારોના સ્વરૂપને નહિ સમજીને આર્ત થાય છે. વિષય સુખની તૃષ્ણાથી વ્યાકુલ થાય છે. તે કારણથી તે શારીરિક અને માનસિક દુઃખોની આગથી સંતપ્ત—ખૂબતપેલા છે. અથવા ક્ષાયોપશમિક ભાવોના અભાવના કારણે મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃતિ કરી શકતા નથી. એ કારણથી તે બ્રહ્મદત્તની પેઠે ચરણ અને કરણની શિક્ષા લેવામાં પણ અસમર્થ છે, એવા જીવ **અવિજ્ઞાનક** અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનથી રહિત હોય છે. આ કારણથી તેને પૂર્વભવની સ્મૃતિરૂપ વિશિષ્ટ (જાતિસ્મરણ) જ્ઞાન પણ થતું નથી.

'**पश्य**' (દેખો—જુવો) આ પદથી 'શિષ્યના સમ્બોધનનુ અધ્યાહાર કરવામાં આવ્યું છે. હે શિષ્ય! પૂર્વોપાર્જિત કર્મોના ઉદયથી ભૂખ, તરસ, ત્રાસ, ઈષ્ટવિયોગ,

पिपासा-त्रास-प्रियवियोगा-ऽऽधि-व्याधि-परिपीडिते, अस्मिन् लोके तत्र-तत्र=सर्व प्राणिषु पृथक्=प्रत्येकं पश्य। आतुराः=विषयसुखतृष्णाव्याकुला अज्ञानिनः अस्मिन् लोके परितापयन्ति=पृथिव्यादिजीवान् परिपीडयन्ति, इति पश्येत्यर्थः।

यद्वा-लोकः-षड्जीवनिकायः, आर्तः=परिपीडितः अस्तीति शेषः। कुतः कारणाद् आर्तः? इत्यत आह-'परिज़ुण्णे' इति। यतः परिजीर्णः=मोक्ष मार्गप्रवृत्तावक्षमः। कथं परिजीर्णः? इत्यत आह-'दुस्संबोहे' इति, यतो दुःसंबोधः ब्रह्मदत्तवच्चरणकरणशिक्षां ग्रहीतुमसमर्थः। दुःसंबोधः कुतोऽस्ती?-त्यत आह-यतः-अविज्ञानकः-विज्ञानरहितः, पूर्वभवार्जितघोरतरहिंसादिदुरितकर्म-

---

मानसिक पीडा, शारीरिक पीडा आदि से पीडित इस लोक में जहाँ पृथक्-पृथक् प्राणियों को देखो। वे विषयसुख के लिए व्याकुल एवं ज्ञानहीन हो कर संसार में संताप भोग रहे है। वे पृथिवीकाय आदि जीवो को पीडा पहुंचाते है (यह देखो)।

अथवा-षड्जीवनिकायरूप यह लोक आर्त्त है-पीडा भुगत रहा है। यह किस कारण से आर्त्त है? इस प्रश्न का उत्तर यह है कि-वह परिजीर्ग अर्थात् मोक्षमार्ग में प्रवृत्ति करने में असमर्थ है। यह परिजीर्ण क्यों है? इस का समाधान यह है कि-वह दुःसंबोध है अर्थात् ब्रह्मदत्त की भाँति चरण-करण की शिक्षा ग्रहण करने में अशक्त है। वह दुःसंबोध क्यों है? इस का कारण यह है कि-वह ज्ञानहीन है अर्थात् पूर्वभव में उपार्जन किये हुए घोरतर हिंसा आदि पापकर्मोके वश हो कर एवं अत्यन्त

માનસિક પીડા, શારીરિક પીડા, આદિથી પીડિત આ લોકમાં જ્યાં-ત્યાં જૂદા-જૂદા પ્રાણીઓને જુઓ, તે વિષયસુખ માટે વ્યાકુલ એવં જ્ઞાનહીન થઈને સંસારમાં સંતાપ ભોગવી રહ્યા છે. તે પૃથિવીકાય આદિ જીવોને પીડા પહોંચાડે છે. તે જુઓ.

અથવા ષડ્જીવનિકાયરૂપ આ લોક આર્ત્ત છે-પીડા ભોગવી રહ્યા છે. તે શું કારણથી આર્ત્ત છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કેઃ-તે પરિજીર્ણ અર્થાત્ મોક્ષ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને અસમર્થ છે. તે પરિજીર્ણ શા માટે છે? તેનું સમાધાન એ છે કે-તે દુઃસંબોધ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મદત્તની પ્રમાણે ચરણ-કરણની શિક્ષા ગ્રહણ કરવામાં અશક્ત છે. તે દુઃસંબોધ શા માટે છે? તેનુ કારણ એ છે કેઃ- તે જ્ઞાનહીન છે. અર્થાત્ પૂર્વ-ભવમાં ઉપાર્જન કરેલા ઘોરતર હિંસા આદિ પાપકર્મોને વશ થઈને. એમ-એ પ્રમાણે

वशतः प्रगाढमिथ्यात्वमोहनीयोदयात् प्रगाढमोहाक्रान्त इत्यर्थः । एवं स्वकर्मवशतः परिपीडितमपि नितान्तदयनीयमपि रागद्वेषमोहान्धाः परितापयन्तीत्याह-अस्मिन् लोके' इत्यादि । अस्य व्याख्या पूर्ववत् बोध्या ।

'पश्य' इति पदेन भागवता मां संबोध्य यथोपदिष्टं तथा कथयामीति जम्बूस्वामिनं श्रीसुधर्मा स्वामी प्रतिबोधयति ।

'प्रव्यथिते' इति विशेषणपदं च स्वस्वकर्मणैव नानाविधवेदना-समन्वितानामपि पृथिव्यादिषड्जीवनिकायानां परिपीडने विषयसुखतृष्णाक्रान्ताना-

---

गाढ मिथ्यात्वमोहनीय के उदय से मोहयुक्त है । इस प्रकार अपने कर्मों से पीडित और अत्यन्त दयनीय पृथ्वीकाय आदि जीवों को राग-द्वेष और मोह से अन्धे पुरुष पीडा पहुंचाते है । 'अस्मिन् लोके'-(इस लोक मे) इत्यादि की व्याख्या पहले के समान समझ लेना चाहिए.

'पश्य' (देखो) इस पद से श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते है कि-मुझे संबोधन करके भगवान् ने जैसा उपदेश दिया है वैसा ही मैं कहता हूँ ।

'प्रव्यथिते' पद से यह सूचित किया गया है कि-बेचारे षट्काय के जीव अपने-अपने कर्मों के कारण नाना प्रकार की वेदनाएँ भोग ही रहे है, इस पर भी विषय-सुख के लोलुप लोग उन्हे और सताते है । उन्हें दु:खी देख कर भी इनके

અત્યન્ત ગાઢા મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદયથી મોહયુક્ત છે. એ પ્રકારે પોતાના કર્મોથી પીડિત અને અત્યન્ત દયાપાત્ર પૃથ્વીકાય આદિ જીવોને રાગ-દ્વેષ અને મોહથી અંધ થયેલ પુરૂષ પીડા પહોચાડે છે 'अस्मिन् लोके' (આ લોકમાં) ઈત્યાદિની વ્યાખ્યા પ્રથમ પ્રમાણે સમજી લેવી જોઈએ.

'पश्य' (જુઓ) આ પદથી શ્રી સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે:- મને સંબોધન કરીને ભગવાને જેવો ઉપદેશ આપ્યો છે તેવોજ હું કહું છું.

'प्रव्यथिते' પદથી એ સૂચિત કરવામા આવે છે કે:-બિચારા ષટ્કાયના જીવ પોત-પોતાના કર્મોના કારણે નાના પ્રકારની વેદનાઓ ભોગવીજ રહ્યા છે. તે ઉપરાંત પણ વિષય-સુખના લોલુપ માણસો. તેને વધારે સતાવે છે. તેને દુઃખી જોઈને પણ

मातुराणां हृदयं मनागपि न द्रवति; प्रत्युत मृगान् क्षुधितव्याघ्र इव ते पृथिव्यादि-प्राणिगणं प्रणिघ्नन्ति, इति संसूचयति ॥ सू. १ ॥

तत्र षड्जीवनिकायरूपे लोके प्राथम्यात् पृथिवीकायस्याधिकारमाह-'संति पाणा' इत्यादि ।

मूलम्—

संति पाणा पुढो सिया लज्जमाणा पुढो पास । अणगारामो-त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहि पुढविकम्मसमारंभेणं पुढविसत्थं समारंभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ सू. २ ॥

छाया—

सन्ति प्राणाः पृथक् श्रिताः लज्जमानाः पृथक् पश्य । अनगाराः स्म इति एके प्रवदमानाः, यदिदं विरूपरूपैः शस्त्रैः पृथिवीकर्मसमारम्भेण पृथिवीशस्त्रं समारम्भमाणा अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिंसन्ति ॥ २ ॥

मन में दया नहीं आती, प्रत्युत भूखा वाघ जैसे मृगों को मारता है उसी प्रकार विषय-लोलुप लोग उन जीवो की हिंसा करते हैं ॥ सू. १ ॥

षड्जीवनिकायरूप लोक में पृथ्वीकाय पहला है, अतः पृथ्वीकाय का अधिकार कहते हैः—'**संति पाणा**' इत्यादि ।

मूलार्थ-पृथ्वी में अलग—अलग प्राणी हैं । पृथ्वीकाय के आरंभ की निवृत्ति करने वालो (मुनियो) को पृथक् समझो । 'हम अनगार है' इस प्रकार कहनेवाले द्रव्यलिंगी नाना प्रकार के पृथ्वीशस्त्रो से पृथ्वीकर्म का समारम्भ करके पृथ्वीशस्त्र का समारम्भ करते हुए अनेक प्रकार के अन्य प्राणियों की भी हिंसा करते हैं ॥ सू. २ ॥

તેના મનમાં દયા આવતી નથી, પરન્તુ ભૂખ્યો વાઘ જેમ મૃગોને મારે છે, તે પ્રમાણે વિષય-લોલુપ લોક તે જીવોની હિંસા કરે છે. (૧)

ષડ્જીવનિકાયરૂપ લોકમાં પૃથ્વીકાય પ્રથમ છે, તે કારણથી પૃથ્વીકાયનો અધિકાર કહે છેઃ—'संति पाणा' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—પૃથ્વીમાં અલગ—અલગ પ્રાણી છે. પૃથ્વીકાયના આરંભની નિવૃત્તિ કરવાવાળા (મુનિયો)ને જૂદા જાણો. પરંતુ 'અમે અનગાર—સાધુ મુનિ છીએ.' આ પ્રકારનુ કહેવાવાળા દ્રવ્યલિંગી (વેષ ધારણ કરનારા) નાના—પ્રકારના શસ્ત્રોથી પૃથ્વી કર્મનો સમારંભ કરીને પૃથ્વીશસ્ત્રનો આરંભ કરતા થકા અનેક પ્રકારના અન્ય પ્રાણીઓની પણ હિંસા કરે છે. (૨)

टीका—

प्राणाः=प्राणाः सन्ति येषामित्यर्थेऽच्प्रत्ययः, प्राणिन इत्यर्थः । पृथक्=भिन्नभिन्नतया श्रिताः=स्वस्वशरीराधिष्ठिताः सन्ति । यद्वा–श्रिताः-पृथिव्याश्रिताः=अङ्गुलासंख्यातभागप्रमाणस्वशरीरावगाहिनः पृथिव्यामवस्थिताः पृथिवीकायिकाः, प्राणाः=जीवाः, पृथक्=पृथग्भावेन सन्ति, इति पश्य । इदमुक्तं भवति–पृथिव्या एकदेवतारूपत्वं मन्यमाना भ्रान्ताः, वस्तुतस्तु प्रत्येकशरीररूपाणामसंख्यात-पृथिवीकायिकजीवानां समुदायः पृथिवी । एवं च पृथिवी सचित्ताऽनेकजीवाधिष्ठिता चेति ।

अथ द्वारप्रदर्शनेन वस्तुस्वरूपं सम्यग् निर्णीयते तस्माद् द्वाराणि

टीकार्थ—प्राण का अर्थ है प्राणी । प्राणी पृथक्–पृथक् आश्रित है अर्थात् अलग–अलग प्राणी अपने–अपने शरीर में रहते है । अथवा '**श्रित**' का अर्थ है–पृथ्वी में आश्रित । अगुल के असंख्यातवे भाग अवगाहना वाले जीव पृथ्वी–आश्रित है, ऐसे पृथ्वीकाय के जीव पृथक्–पृथक् है । यह देखो । तात्पर्य यह है कि पृथ्वी को एक ही देवता मानने वाले लोग भ्रम में है । वास्तव में पृथ्वी प्रत्येक शरीर वाले असंख्यात पृथ्वीकायिक जीवों का पिंड है । इसी प्रकार पृथ्वी सचित्त है और अनेक जीवों से अधिष्ठित है ।

द्वारों के प्रदर्शन से वस्तु का स्वरूप स्पष्ट हो जाता है, अतः यहाँ द्वार

ટીકાર્થ—પ્રાણનો અર્થ પ્રાણી છે પ્રાણી પૃથક્-પૃથક્ આશ્રિત છે, અર્થાત્ અલગ-અલગ પ્રાણી પોત–પોતાના શરીરમાં રહે છે. અથવા 'श्रित'નો અર્થ છે. 'પૃથ્વીમાં આશ્રિત' આંગલના અસંખ્યાતમાં ભાગની અવગાહનાવાળા એ જીવ પૃથ્વી-આશ્રિત છે. એવા પૃથ્વીકાયના જીવ જૂદા-જૂદા છે તે જુઓ.

તાત્પર્ય એ છે કેઃ—પૃથ્વીને એકજ દેવતા માનવાવાળા લોક ભ્રમમાં છે વાસ્તવિક રીતે તો પૃથ્વી પ્રત્યેક શરીરવાળા અસંખ્યાત પૃથ્વીકાયિક જીવોનો પિંડ છે. આ પ્રમાણે પૃથ્વી સચિત્ત છે, અને અનેક જીવોથી અધિષ્ઠિત છે.

દ્વારોના પ્રદર્શનથી વસ્તુનું સ્વરૂપ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે; એટલે અહિં દ્વાર બતા-

प्रदर्श्यन्ते-(१) लक्षणं, (२) प्ररूपणा, (३) परिमाणं, (४) वधः, (५) शस्त्रम् (६) उपभोगः, (७) वेदना, (८) निवृत्तिश्चेत्यष्टौ। उक्तञ्च—

" लक्खण १ परूवणा २ खलु, परिमाणं ३ वह ४ तहेव सत्थं ५ च उवभोग ६ वेयणावि ७ य, निव्वत्ती ८ अट्ठ दाराइं ॥ १ ॥ "

(१) लक्षणद्वारम्—

ननु पृथिवी सचेतनाऽस्तीत्यत्र किं प्रमाणम्? उच्यते-अनुमानमे तावत्प्रथमं गृहाण। पृथिवी सचेतना तदधिष्ठितशरीरोपलब्धेः, गवाश्वादिवत्

बतलाये जाते हैं—(१) लक्षण, (२) प्ररूपणां, (३) परिमाण, (४) वध, (५) शास्त्र (६) उपभोग, (७) वेदना, और (८) निवृत्ति। ये आठ द्वार हैं। कहा भी है—

"लक्खण १ परूवणा २ खलु. परिमाणं ३ वह ४ तहेव सत्थं च ५ उपभोग ६ वेयणावि ७ य, निव्वित्ती ८ अट्ठ दाराइं ॥ १ ॥" इति।

लक्षण, प्ररूपणा, परिणाम, वध, शास्त्र, उपभोग, वेदना और निवृत्ति, ये आठ द्वा कहे गये है। ॥ १ ॥

शंङ्का—पृथ्वी सजीव है इस विषयमें क्या प्रमाण है?

समाधान—पहले अनुमान प्रमाण ही लीजिए-पृथ्वी सचेतन है, क्यों वि **उसमें** चेतना से अधिष्ठित शरीर की उपलब्धि होती है, गाय और अश्व के समान

વવામાં આવે છે કેઃ-(૧) લક્ષણ, (૨) પ્રરૂપણા, (૩) પરિમાણ, (૪) વધ, (૫) શસ્ત્ર (૬) ઉપભોગ, (૭) વેદના અને (૮) નિવૃત્તિ, આ આઠ દ્વાર છે. કહ્યું પણ છે કેઃ—

" लक्खण १ परूवणा २ खलु, परिमाणं ३ वह ४ तहेव सत्थं च ५। उवभोग ६ वेयणावि ७ य, निव्वित्ती ८ अट्ठ दाराइं ॥ १ ॥" इति।

" લક્ષણ, પ્રરૂપણા, પરિમાણ, વધ, શસ્ત્ર, ઉપભોગ વેદના અને નિવૃત્તિ. આ આ દ્વાર કહ્યા છે." (૧)

(૧) લક્ષણદ્વાર—

શંકાઃ—પૃથ્વી સજીવ છે, એ વિષયમાં શું પ્રમાણ છે?

સમાધાનઃ—પ્રથમ અનુમાન પ્રમાણને લઈએ-પૃથ્વી સચેતન છે. કારણ કે તેમાં ચેતનાથી અધિષ્ઠિત શરીરની ઉપલબ્ધિ થાય છે. ગાય અને અશ્વની સમાન

किञ्च–जीवस्य यानि लक्षणानि तानि पृथिवीकायस्य सन्ति, केवलमत्रस्त्यानर्द्धिनामदर्शनावरणकर्मोदयादुपयोगशक्तिर्ज्ञानदर्शनरूपा नास्ति व्यक्ता इत्यव्यक्तरूपेणोपयोगो वर्त्तते। तथौदारिक–तन्मिश्र–कार्मणशरीरात्मकः काययोगो वृद्धयष्टिवत् तस्यालम्बनाय वर्त्तते। तथा मानसिकचिन्ताविशेषवत्सूक्ष्मा आत्मपरिणामविशेषरूपा अध्यवसायास्तत्र सन्ति। तथा साकारोपयोगान्तर्गतमतिश्रुतरूपमज्ञानद्वयं च तत्रास्ति। तथा स्पर्शनेन्द्रियमात्रस्य सद्भावादचक्षुर्दर्शनं च। तथा सेवार्त्तसंहननं, चन्द्रमसूरसंस्थानं चास्ति। तथा–मिथ्यात्वादिसद्भावादष्टविधकर्मबन्धोऽपि। कृष्णनील-

---

दूसरी बात यह है कि–जीव के जो लक्षण है वे सब पृथ्वी में पाये जाते है। हां, पृथ्वीकाय में स्त्यानर्द्धिनामक दर्शनावरण कर्म के उदय से ज्ञान–दर्शनरूप उपयोगशक्ति प्रकटरूप में नहीं है। पृथ्वी में अव्यक्तरूप से उपयोग रहता है।

तथा औदारिक औदारिकमिश्र और कार्मण शरीररूप काययोग वृद्धपुरुष की लकडीके समान उस के आलम्बन के लिए विद्यमान है। पृथ्वी में आत्मा के परिणाम मानसिकचिन्तारूप अध्यवसाय भी मौजूद है।

पृथ्वी में साकार–उपयोग के अन्तर्गत मति और श्रत–अज्ञान भी पाये जाते है। अकेली स्पर्शनेन्द्रिय होने से अचक्षुदर्शन भी है। और सेवार्त संहनन, एवं चन्द्रमसूर संस्थान भी है। मिथ्यात्व आदि कारण विद्यमान होने से आठ प्रकारका कर्मबन्ध होता है। कृष्ण, नील, कापोत और तैजस ये चार लेश्याएँ भी पृथ्वीकाय में है।

બીજી વાત આ છે કે–જીવના જે લક્ષણ છે તે સર્વ પૃથ્વીમાં જોવામાં આવે છે. હા. પૃથ્વીકાયમાં સ્ત્યાનર્ધિનામક દર્શનાવરણીય કર્મના ઉદયથી જ્ઞાન–દર્શનરૂપ ઉપયોગશક્તિ પ્રકટ રૂપમાં નથી. પૃથ્વીમાં અવ્યક્ત રૂપમાં ઉપયોગ રહે છે.

તથા–ઔદારિક ઔદારિકમિશ્ર અને કાર્મણ શરીરરૂપ કાયયોગ વૃદ્ધપુરૂષની લાકડી સમાન તેના આલંબન માટે વિદ્યમાન છે. પૃથ્વીમાં આત્માના પરિણામ, માનસિકચિન્તારૂપ અધ્યવસાય પણ મોજુદ છે.

પૃથ્વીમાં સાકાર ઉપયોગના અન્તર્ગત મતિ અને શ્રુત અજ્ઞાન પણ જોવામાં આવે છે. એકલી સ્પર્શેન્દ્રિય હોવાથી અચક્ષુદર્શન પણ છે. અને સેવાર્ત સંહનન, એ પ્રમાણે ચન્દ્ર–મસૂર સંસ્થાન પણ છે.

મિથ્યાત્વ આદિ કારણ વિદ્યમાન હોવાથી આઠ પ્રકારનાં કર્મબંધ પણ થાય છે. કૃષ્ણ, નીલ, કાપોત, અને તૈજસ. આ ચાર લેશ્યાઓ પણ પૃથ્વીકાયમાં છે.

कापोततैजसलेश्याचतुष्टयं, सूक्ष्मपृथिवीकायस्याद्यलेश्यात्रयम् । तथा-आहारादि-सञ्ज्ञा अपि । तथा-वेदनाकषायमारणान्तिकसमुद्धाताऽसञ्ज्ञित्वं, नपुंसकवेदः । पर्याप्ति-चतुष्टयम् । तथा पृथिवीकायजीवा निरन्तरं सततमुच्छ्वसन्ति निःश्वसन्ति च । एवमुपयोगादिश्वासोच्छ्वासान्तजीवलक्षण समन्वितत्वान्मनुष्यवत्पृथिवीसचित्ताऽस्तीति सिद्धम् ।

ननु-उपयोगादीनि जीवलक्षणानि पृथिवीकायजीवेषु क्वचिन्नोपलभ्यन्ते, तथा सति-असिद्धेनैव उपयोगादिजीवलक्षणेन कथं पृथिव्याः सचित्तत्वं साध्यते ? ।

उच्यते-पृथिवीकायजीवेषुमासन्तुसुव्यक्तान्युपयोगलक्षणानि, अव्यक्तानि

सूक्ष्म पृथ्वीकाय में आदि की तीन लेश्याएँ है । आहार आदि संज्ञाएँ भी उसमें हैं ।

पृथ्वी में वेदना कषाय और मारणान्तिक समुद्घात है, असंज्ञीपन है, नपुंसक वेद है और चार पर्याप्तियाँ भी है, पृथ्वीकाय के जीव निरन्तर श्वासोच्छ्वास लेते रहते है । इस प्रकार उपयोग से लगाकर श्वासोच्छ्वास पर्यन्त जीव के लक्षणों से युक्त होने के कारण पृथ्वी मनुष्य के समान सचित्त है, यह बात सिद्ध हुई ।

शङ्का—जीव के लक्षण उपयोग वगैरह पृथ्वीकाय के जीवों में कहीं भी उपलब्ध नहीं होते । ऐसी स्थिति में वहाँ उपयोग आदि जीव के लक्षणों का होना असिद्ध है । असिद्ध कथन से पृथ्वी की सचित्तता किस प्रकार सिद्ध हो सकती है ?

समाधान—पृथ्वीकाय के जीवों में भलीभाँति व्यक्त उपयोग आदि लक्षण भले

સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયમાં આદિની ત્રણ લેશ્યાઓ છે. આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ પણ તેમાં છે.

પૃથ્વીમાં વેદના, કષાય અને મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત છે. અસંજ્ઞીપણું છે. નપુંસક વેદ છે અને ચાર પર્યાપ્તિઓ પણ છે. પૃથ્વીકાયના જીવ નિરંતર શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા રહે છે. આ પ્રમાણે ઉપયોગથી લઈને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યંત જીવના લક્ષણોથી યુક્ત હોવાથી પૃથ્વી મનુષ્ય પ્રમાણે સચિત્ત છે. તે વાત સિદ્ધ થઈ.

શંકા—જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ વગેરે પૃથિવીકાયના જીવોમાં કોઈ સ્થળે ઉપ-લબ્ધ થતાં નથી. એવી સ્થિતિમાં ત્યાં ઉપયોગ આદિ જીવના લક્ષણોનું હોવું તે નક્કી નથી. એ અસિદ્ધ કથનથી પૃથ્વીની સચિત્તતા કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે ?

સમાધાન—પૃથિવીકાયના જીવોમાં સારી રીતે (સ્પષ્ટ) વ્યક્ત ઉપયોગ આદિ

तु तत्र सन्त्येव. यथा—कस्यचिन्मनुष्यस्य अत्युत्कटमदिरातिपानजनित-पित्तोदयमूर्छितस्य चेतनाया अव्यक्तत्वेऽपि न तस्याचित्तरूपता विज्ञायते, एवं पृथिवीकायजीवेष्वव्यक्तचेतना संभवति।

न चाव्यक्तचेतनाऽभिव्यञ्जकमुच्छ्वासादिकं मद्यमूर्छितमनुष्यस्य सचित्त-त्वमावेदयति, इह तु न किञ्चिच्चेतनालक्षणं लक्ष्यत इति वाच्यम्।

यथा मनुष्यशरीरे क्षतस्थानं मांसादिरिक्तमपि पश्चात्क्षतादिनिवृत्तौ स्वयं भ्रियते, तथैव खनितं खनिभूम्यादिकं सजातीयावयवैर्भ्रियमाणं दृश्यते।

ही न हों, मगर अव्यक्तरूप में तो विद्यमान है ही। जैसे कोई मनुष्य खूब नसैली मदिराका डाँटकर पान कर ले और पित्त के प्रकोप से मूर्च्छित हो जाय तो उसकी भी चेतना अव्यक्त हो जाती है, फिर भी उसे अचित्त (अचेतन) नहीं कहा जा सकता। इसी प्रकार पृथ्वीकाय के जीवों में अव्यक्त चेतना है।

शङ्का—अव्यक्त चेतना के बोधक उच्छ्वास वगैरह मद्यमूर्च्छित मनुष्य की सचित्तता को प्रकट करते है, मगर यहाँ (पृथ्वीमें) तो चेतना का कोई भी लक्षण नहीं दिखाई देता। ऐसी स्थिति में पृथ्वी की सचेतनता किस प्रकार मानी जाय?

समाधान—जैसे—मनुष्य के शरीर में घाव हो जाता है तो उस स्थान में मांस आदि नहीं रहता। पश्चात् घाव मिट जाने पर वह भर जाता है। इसी प्रकार खोदी हुई खान आदि की भूमि अपने सजातीय अवयवों से भरजाती दिखाई देती है।

લક્ષણ ભલે ન હોય, પરન્તુ અવ્યક્ત રૂપમા તો વિદ્યમાન છેજ. જેમ કોઇ મનુષ્ય ખૂબ પેટભરીને ઘણા નીસાવાળી મદિરાનું પાન કરી લે અને પિત્તના પ્રકોપથી મૂર્છિત થઈ જાય તો તેની પણ ચેતના અવ્યક્ત થઈ જાય છે, એટલે તેને અચિત્ત કહી શકતા નથી. એ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયના જીવોમા અવ્યક્ત ચેતના છે.

શંકા—અવ્યક્ત ચેતનાના બોધક તરીકે ઉચ્છ્વાસ વગેરે મનુષ્યની સચિત્તતાને પ્રગટ કરે છે પરન્તુ અહિં (પૃથ્વીમાં) તો ચેતનાનુ કોઈ પણ લક્ષણ જોવામાં આવતું નથી. એવી સ્થિતિમા પૃથ્વીની સચેતનતા કેવી રીતે માની શકાય?

સમાધાન—જેવી રીતે મનુષ્યના શરીરમાં ઘાવ–ઉંડો જખમ થઇ જાય છે તો તે સ્થાનમાં માંસ આદિ રહેતુ નથી. પાછળથી ઘાવ રૂઝાઈ જતાં તે માંસથી ભરાઈ જાય છે. એ પ્રમાણે ખોદેલી ખાણની ભૂમિ પોતાના સજાતીય અવયવોથી ભરાઈ જાય છે.

एवं च मनुष्यवद् व्रणस्थानभरणरूपस्य चेतनालक्षणस्य पृथिवीकायेऽपि सत्त्वात् ।

यद्वा-पृथिवी सजीवा, दैनिकघर्षणोपचयसंदर्शनात्, चरणतलवत्, तद्यथा-चरणतलं घृष्यते पुष्यति च, तद्वत् पृथिव्यपि प्रत्यहं घृष्यते, उपचीयते च; तस्मात्तस्याः सजीवत्वम् ।

अथवा-विद्रुमपाषाणिरूपा पृथिवी सचेतना, काठिन्ये सत्यपि वृद्ध्यादिदर्शनात्, शरीरस्थितास्थ्यादिवत् । तद्यथा-शरीरस्थितमस्थ्यादिकं कमठपृष्ठकठिनं सदपि चित्तवदनुभूयमानमुपचयं च गच्छत् संदृश्यते । एवं विद्रुमशिलाद्यात्मिकायाः

इस प्रकार मनुष्य के समान घाव का भरना भी चेतना का एक लक्षण है, और वह पृथ्वी कायमें विद्यमान है ।

अथवा-पृथ्वी सजीव है, क्यो कि उस में प्रतिदिन घिसना और उपचय होना देखा जाता है, पैर के तल की तरह । तात्पर्य यह है कि-जैसे पैर का तलभाग घिसता है और फिर पुष्ट हो जाता है, उसी प्रकार पृथिवी भी प्रतिदिन घिसती है और भरजाती है । अतः पृथिवी भी सजीव है ।

अथवा-मूंगा, पाषाण आदि रूप पृथ्वी सजीव है, क्यो कि उसमें कठिनता होने पर भी वृद्धि आदि देखी जाती है; जैसे शरीर की हड्डी आदि । तात्पर्य यह है कि जैसे शरीर की हड्डी आदि कछुवे की पीठ की भाँति कठोर होने पर भी सचित्त मालूम होती है और उपचय को प्राप्त होती हुई दिखाई देती है. इसी प्रकार मूंगा-शिला

તે પ્રમાણે મનુષ્યના સમાન ઘાવનું ભરાઇ જવું તે પણ એક ચેતનાનું લક્ષણ છે, અને તે પૃથ્વીકાયમાં વિદ્યમાન છે.

અથવા—પૃથિવી સજીવ છે, કારણ કે તેમાં પ્રતિદિન ઘસાવું અને વધવું તે જોવામાં આવે છે, પગના તળીઆની પ્રમાણે. તાત્પર્ય એ છે કે-જેમ પગના તળીઆનો ભાગ ઘસાય છે અને ફરી પાછા પુષ્ટ થઈ જાય છે તે પ્રમાણે પૃથિવી પણ પ્રતિદિન ઘસાય છે અને ફરી પાછી ભરાઈ જાય છે, તેથી પૃથિવી પણ સજીવ છે.

અથવા—મુગા (પરવાળા) પાષાણ આદિરૂપ પૃથ્વી સજીવ છે કેમકે-તેમાં કઠિનતા હોવા છતાંય પણ વૃદ્ધિ વગેરે જોવામાં આવે છે, જેવી રીતે શરીરના હાડકાં આદિ. તાત્પર્ય એ છે કે-જેવી રીતે શરીરના હાડકાં આદિ કાચબાની પીઠ જેવા કઠોર હોવા છતાંય પણ સચિત્ત માલૂમ પડે છે, અને વૃદ્ધિને પ્રાપ્ત થતાં હોય તેમ દેખાય છે, તે

पृथिव्याः काठिन्ये सत्यपि वृद्धयादिकं प्रत्यक्षं दृश्यते तस्मात्तस्याः सचेतनत्वम् ।

अथ च-विद्रुमाद्यात्मिका पृथिवी सचित्ता, छेदादौ तत्सजातीयधातूत्पत्ति-दर्शनात्, अर्शोऽङ्कुरवत् । तद्यथा-अर्शसोऽङ्कुरे छिन्नेऽपि पुनस्तत्समान एवाङ्कुरः प्रादुर्भवति, एवं विद्रुमशिलाद्यात्मिकायाः पृथिव्याः खन्यादौ छेदेऽपि तत्सजातीय-धातुभिस्तद्रिक्तभागः परिपूर्यते, तस्मात् सिद्धं पृथिव्याः सचित्तत्वम् ।

किञ्च - यथा सास्नाविषाणाद्यवयवसंघातानां गोमहिष्यादिशरीराणां छिन्न-भिन्नो-त्क्षिप्त-स्पृष्ट-दृष्ट-द्रव्यत्वेन जीवशरीरत्वं, तथैव पृथिव्यादीनां प्रत्यक्षदृष्टं

आदिरूप पृथ्वी में, कठिनता होने पर वृद्धि आदि प्रत्यक्ष दिखाई देता है। इस कारण पृथिवी सचित्त है।

अथवा—मूँगा आदि पृथ्वी सचित्त है, क्यों कि उसका छेदन होने पर वहां उसी की सजातीय धातु उत्पन्न होती है, अर्श (मस्सा) के अंकुर के समान. जैसे अर्श के अंकुर एकबार काट देने पर भी फिर वहाँ उसी जाति के अंकुर उत्पन्न हो जाते हैं, उसी प्रकार मूंगा-शिला आदि रूप पृथिवी का खान आदि में छेदन कर देने पर भी उसी की सजातीय धातुओं से वह खाली स्थान भर जाता है, अतः पृथिवी की सचित्तता सिद्ध हुई।

और भी लीजिए—जैसे सास्ना (गायके गले में लटकने वाली चमडी) सींग आदि अवयवों का समुदायरूप गाय, भैंस आदि के शरीर छिन्न, भिन्न, उत्क्षिप्त, स्पृष्ट, दृष्ट और द्रव्यत्व के कारण जीव के शरीर हैं, इसी प्रकार पृथिवी आदि में प्रत्यक्ष से

પ્રમાણે મૂંગા (પરવાળા) શિલા આદિ રૂપ પૃથ્વીમાં કઠિનતા હોવા છતાંય પણ વૃદ્ધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે, આ કારણથી પૃથ્વી સચિત્ત છે.

અથવા—મૂંગા (પરવાળા) આદિ પૃથ્વી સચિત્ત છે. કેમકે—તેનું છેદન થવાથી ત્યાં તેની સજાતીય ધાતુ ઉત્પન્ન થાય છે, અર્શ (મસ્સા)ના અંકુર પ્રમાણે, જેમ અર્શના અંકુર એકવાર કાપી નાંખવા છતાંય પણ ફરીથી ત્યાં તે જાતિનો અંકુર ઉત્પન્ન થાય છે, તે પ્રમાણે મૂંગા-શિલા આદિરૂપ પૃથ્વિનું ખાણ આદિમાં છેદન કરી દેવા છતાંય પણ તેની સજાતીય ધાતુઓથી તે ખાલી સ્થાન ભરાઈ જાય છે, તે કારણથી પૃથ્વીની સચિત્તતા સિદ્ધ થઈ.

બીજું પણ પ્રમાણ કહીએ. જેમ સાસ્ના (ગાયના ગળામાં લટકનાર ચામડી) સીંગ આદિ અવયવોના સમુદાયરૂપ-ગાય, ભેંસ આદિના શરીર છિન્ન, ભિન્ન, ઉત્ક્ષિપ્ત, સ્પૃષ્ટ, દૃષ્ટ, અને દ્રવ્યત્વના કારણથી જીવનું શરીર છે. તે પ્રમાણે પૃથ્વી આદિમાં પ્રત્યક્ષ

छिन्नत्वादिकमपलपितुं न शक्यते, तस्मात्पृथिव्यादीनामपि जीवशरीरत्वं सिद्धयति। जीवशरीरत्वेन निरूपितत्वाच्च पृथिव्यादीनामपि करचरणसंघातानामिव कदाचिच्चैतन्यं सिद्धयति, ननु सर्वथा शाश्वतिकनिर्जीवत्वं तेषां संभवति, कदाचिदचित्तत्वमपि शस्त्रोपहतत्वादेव भवति करचरणादिवदिति।

पृथिव्याः सचित्तत्वेऽनेकजीवाधिष्ठितत्वे चागमोऽपि प्रमाणम्। तथाहि—"पुढवी चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता, अन्नत्थ सत्थपरिणएणं" (दश.४ अ.)

पृथिवी चित्तवती=सजीवा-आख्याता=भगवता कथिता अनेकजीवा=

दिखाई देने वाली छिन्नता आदि का अपलाप नहीं किया जा सकता. अतः पृथिवी आदि जीव के शरीर हैं, इस प्रकारका निरूपण करने से हाथ पैर की तरह उन में भी किसी समय चैतन्य का अस्तित्व सिद्ध होता है, उनकी सदैव और सर्वथा निर्जीवता सिद्ध नहीं हो सकती। पृथिवी आदि कदाचित् निर्जीव होती है सो उसका कारण शस्त्र का उपघात है। शस्त्र के प्रयोग से जैसे हाथ-पैर आदि अवयव निर्जीव हो जाते हैं उसी प्रकार पृथ्वी भी निर्जीव हो जाती है।

पृथ्वी सचित्त है और अनेक जीवों से अधिष्ठित है, इस विषय में आगमप्रमाण भी है वह इस प्रकार—"पृथ्वी सचित्त कही गई है उसमें अनेक जीव हैं और उन सब की सत्ता पृथक्-पृथक् है,-शस्त्रपरिणत पृथ्वी को छोडकर" (दश. ४. अ.)

अर्थात्-पृथ्वी सजीव है. ऐसा भगवानने कहा है। उस में अनेक एकेन्द्रिय जीव हैं।

દેખાઈ આવે તેવી છિન્નતા આદિનો અપલાપ (છતી વસ્તુ દેખાય તે ના કહેવી કે નથી દેખાતી) કરી શકાશે નહિ, એ માટે પૃથ્વી આદિ પણ જીવનું શરીર સિદ્ધ થાય છે. પૃથ્વી આદિ જીવનાં શરીર છે. એ પ્રકારનું નિરૂપણ કરવાથી હાથ-પગની પ્રમાણે તેમાં પણ કોઈ સમય ચૈતન્યનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થાય છે. તેની હમેશાં અને સર્વથા નિર્જીવતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. પૃથ્વી આદિ કદાચિત નિર્જીવ હોય છે, તો તેનું કારણ શસ્ત્રનો ઉપઘાત છે. (હથિઆરથી કપાવું-ખોદાવું તે છે) શસ્ત્રના પ્રયોગથી જેમ હાથ-પગ અવયવ નિર્જીવ થઈ જાય છે. તે પ્રમાણે પૃથ્વી પણ નિર્જીવ થઈ જાય છે.

પૃથ્વી સચિત્ત છે. અને અનેક જીવોથી અધિષ્ઠિત છે. આ વિષયમાં આગમ પ્રમાણ પણ છે. તે આ પ્રમાણે:—

"પૃથ્વી સચિત્ત કહેવામાં આવી છે. તેમાં અનેક જીવ છે. અને તે સર્વની સત્તા પૃથક્-પૃથક્ છે, શસ્ત્રપરિણત પૃથ્વીને ત્યજીને" (દશવૈકાલિક, ૪-૪)

અર્થાત્—પૃથ્વી સજીવ છે: એમ ભગવાને કહ્યું છે. તેમાં અનેક એકેન્દ્રિય જીવ છે.

अनेके=वहवो जीवा एकेन्द्रिया यस्यां सा तथोक्ता, पृथक्सत्त्वा=पृथक् पृथग्भूता अङ्गुलासंख्येयभागमात्रशरीरावगाहनामाश्रित्य विभिन्नरूपेण स्थिताः सत्वाः= स्पर्शनेन्द्रियवन्तो जीवा यस्यां सा तथोक्ता 'आख्याता' इति पूर्वोक्तेन संबन्धः।

ननु तर्हि तथाभूतायां सचित्तायां पृथिव्यां गमनागमनादिक्रियां कुर्वतां संयतानामहिंसाव्रतस्य संरक्षणं कथं भवति प्रत्युतावश्यकरणीयोच्चार-प्रस्रवणादिक्रियया हिंसैव भवति, तस्मादहिंसाव्रतपालनं वन्ध्यापुत्रपालनवद्-संभवम् ?–इत्यत आह–'अन्नत्थ सत्थपरिणएणं' इति, शस्त्रपरिणताया अन्यत्र, शस्त्रपरिणतां पृथिवीं वर्जयित्वाऽन्या पृथिवी सजीवा। शस्यते=हिंस्यते प्राणिगणोऽ-नेनेति शस्त्रं। यद् यस्य विनाशकारणं तत्तस्य शस्त्रमित्यर्थः। तत् द्विविधं द्रव्यभाव-

---

वे सब जीव अंगुल के असंख्यातवे भागकी शरीर–अवगाहनावाले भिन्न-भिन्न रूप में स्थित है। यहाँ सत्त्व का अर्थ एकेन्द्रिय जीव समझना चाहिए।

शङ्का—पृथ्वी अगर सचित्त है तो सचित्त पृथ्वी पर गमन–आगमन आदि क्रिया करने वाले साधुओं का अहिंसाव्रत कैसे स्थिर रह सकता है ? प्रत्युत मल–मूत्र आदि का त्याग अनिवार्य है और इस से हिंसा होना भी अनिवार्य है। एसी स्थिति में अहिंसा का पालन करना वंध्या–पुत्र का पालन करने के समान असंभव है।

समाधान—शास्त्र में कहा है–'अन्नत्थ सत्थपरिणएणं' अर्थात् शस्त्र-परिणत पृथ्वी को छोडकर दूसरी पृथ्वी सचित्त है। जिस के द्वारा प्राणिगण का हनन हो उसे शस्त्र कहते हैं। तात्पर्य यह है कि जो जिस के विनाश का कारण है, वह उस

તે સર્વ જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની શરીર–અવગાહનાવાળા ભિન્ન–ભિન્ન રૂપમા સ્થિત છે અહિં સત્ત્વનો અર્થ એકેન્દ્રિય જીવ સમજવો જોઈએ.

શંકા—પૃથિવી અગર સચિત્ત છે તો સચિત્ત પૃથ્વી પર જવા આવવાની ક્રિયા કરવાવાળા સાધુઓનુ અહિંસાવ્રત સ્થિર કેવી રીતે રહી સકે છે? ઉલટું મલ-મૂત્ર આદિનો ત્યાગ અનિવાર્ય છે, તેથી હિંસા થવી પણ અનિવાર્ય છે. એવી સ્થિતિમાં અહિંસાનું પાલન કરવું તે વંધ્યાપુત્રના પાલન કરવા સમાન અસંભવ છે.

સમાધાન—શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે:– 'अन्नत्थ सत्थपरिणएण' અર્થાત્ શસ્ત્ર-પરિણત પૃથ્વીને ત્યજી બીજી પૃથ્વી સચિત્ત છે. જેના દ્વારા પ્રાણિગણનુ હનન (નાશ) થાય તેને શસ્ત્ર કહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે–જે જેના વિનાશનુ કારણ છે તે તેના માટે શસ્ત્ર છે.

भेदात् । तत्र द्रव्यशस्त्रं स्वकायपरकायतदुभयलक्षणम् । तत्र स्वकायशस्त्रं पृथिव्याः पृथिव्येव यथा-कृष्णमृत्तिकायाः शुक्लमृत्तिकेत्यादि । परकायशस्त्रं जलाग्निगोमय-चरणशकटचक्रादि । उभयकायशस्त्रं जलादिमिश्रमृत्तिका । एवं च शस्त्रपरिणतायाः पृथिव्या अचित्ततया न तत्रोच्चारप्रस्रवणादिक्रियया मुनीनामहिंसाव्रतक्षतिः ।

(२) प्ररूपणाद्वारम्-

पृथिवीजीवा द्विविधाः सूक्ष्मबादरभेदात् । सूक्ष्मनामकर्मोदयात्सूक्ष्माः, बादरनामकर्मोदयाद् बादराः, न तु वदरामलकवदापेक्षिकं सूक्ष्मत्वं बादरत्वं च ।

के लिए शस्त्र है । शस्त्र के दो भेद है-द्रव्यशस्त्र और भावशस्त्र । स्वकाय, परकाय और उभयकायरूप द्रव्य-शस्त्र है । पृथ्वी का शस्त्र पृथ्वी-स्वकायशस्त्र है जैसे काली मिट्टी का शस्त्र सफेद मिट्टी है । परकायशस्त्र जैसे-जल, अग्नि, गोबर, चरण (पग), शकट (गाडी) का पैया आदि । जल आदि से मिली हुई मृत्तिका उभयकायशस्त्र है । इस प्रकार शस्त्र से परिणत पृथ्वी अचित्त हो जाती है, अत एव उस पर मल-मूत्र आदि त्यागने वाले मुनियों के अहिंसाव्रत में कोई क्षति नहीं पहुँचती ।

(२) प्ररूपणा-द्वार-

पृथ्वी के सूक्ष्म और बादर के भेदसे दो प्रकार हैं । सूक्ष्मनामकर्म के उदय से सूक्ष्म और बादरनामकर्म के उदय से बादर होते है । यहाँ सूक्ष्मता और बादरता वेर और आवले की तरह सापेक्ष नहीं समझनी चाहिए ।

શસ્ત્રના બે ભેદ છે. દ્રવ્યશસ્ત્ર અને ભાવશસ્ત્ર, સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાયરૂપ દ્રવ્યશસ્ત્ર છે. પૃથ્વીનું શસ્ત્ર પૃથ્વી સ્વકાય-શસ્ત્ર છે, જેમ કાલી માટીનું શસ્ત્ર સફેદ માટી છે. પરકાય-શસ્ત્ર જેમકે જલ, અગ્નિ, છાણ, પગ, ગાડીનું ચાક આદિ. જલ-પાણી આદિથી મળેલી માટી ઉભયકાય-શસ્ત્ર છે. આ પ્રમાણે શસ્ત્રથી પરિણત પૃથ્વી અચિત્ત થઈ જાય છે. એટલા માટે તેના પર મળ-મૂત્રાદિ ત્યાગ કરવાવાળા મુનિ-ઓના અહિંસાવ્રતમાં કોઈ હાનિ પહોંચતી નથી.

(૨) પ્રરૂપણાદ્વાર—

પૃથ્વીકાયના જીવ સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારના છે. સૂક્ષ્મનામકર્મના ઉદયથી સૂક્ષ્મ અને બાદરનામકર્મના ઉદયથી બાદર થાય છે. અહિં સૂક્ષ્મતા અને બાદરતા. બોર અને આંબળાની પ્રમાણે સાપેક્ષ સમજવી નહિ જોઈએ.

तत्र सूक्ष्माः द्विविधाः-पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च, ते कज्जलकूपिकावत् सर्वलोक-व्यापिनः ।

बादरा अपि द्विधा-पर्याप्तापर्याप्तभेदात् । तत्र बादराः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च लोकस्यैकदेशे पृथिव्यष्टकाधोऽधःपाताल-भवन-नकरप्रस्तरादौ सन्ति । ते विद्विधाः श्लक्ष्ण-खरभेदात् । तत्र श्लक्ष्णा बादरपृथिवी सप्तधाकृष्ण-नील-लोहित-पीत-शुक्ल-पण्डु-पनकभेदात् । खरबादरपृथिव्यास्तु चत्वारिंशद् (४०) भेदाः, तथाहि—

(१)शुद्धपृथिवी, (२)शर्करापृथिवी, (३)वालुकापृथिवी, (४)उपलः, (५)शिला, (६)लवणः,(७)ऊषः (८)अयः, (९)ताम्रः, (१०)त्रपुः, (११)सीसकम्, (१२)रूप्यम्, (१३)सुवर्णम्, (१४)वज्रः, (१५)हरितालः (१६)हिङ्गुलकः, (१७)मनःशिला,

---

सूक्ष्म जीव भी दो प्रकार के हैं—पर्याप्त और अपर्याप्त । ये जीव काजल की कुप्पी के समान सम्पूर्ण लोक में भरे हुए हैं ।

बादर भी पर्याप्त और अपर्याप्त—दो प्रकार के है । ये जीव लोक के एक देश में है । इन के दो भेद है—श्लक्ष्ण और खर । श्लक्ष्णबादरपृथ्वी के सात भेद है—कृष्ण नील लोहित (लाल) पीत शुक्ल पाण्डु और पनक खरबादर पृथ्वी के चालीस भेद हैं, वे इस प्रकार—

(१) शुद्ध—पृथिवी. (२) शर्करा—पृथिवी, (३) वालुका—पृथिवी, (४) उपल, (५) शिला, (६) लवण—नमक. (७) ऊष—क्षार. (८) लोहा, (९) तांबा, (१०) रागा, (११) सीसा. (१२) चांदी. (१३) सोना, (१४) वज्र, (१५) हरिताल, (१६) हींगलू,

---

સૂક્ષ્મ જીવ પણ બે પ્રકારના છે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત-જીવ કાજળની કુપ્પીના સમાન સંપૂર્ણ લોકમાં ભરેલા છે.

બાદર પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત એમ બે પ્રકારના છે. એ જીવ લોકના એક દેશમાં છે. તેના બે ભેદ છે. શ્લક્ષ્ણ અને ખર, શ્લક્ષ્ણ બાદર પૃથ્વીના સાત ભેદ છે. કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત (લાલ) પીત, શુકલ, પાંડુ અને પનક. ખર-બાદર પૃથ્વીના ચાલીસ ભેદ છે-તે આ પ્રમાણે છે —

(૧) શુદ્ધ પૃથિવીઃ (૨) શર્કરા પૃથિવી, (૩) વાલુકા પૃથિવી, (૪) ઉપલ, (૫) શિલા, (૬) લવણ-નમક. (૭) ઉષ-ક્ષાર. (૮) લોહા, (૯) ત્રાંબા, (૧૦) રાંગા-કલાઈ, (૧૧) સીસા, (૧૨) ચાંદી. (૧૩) સોના, (૧૪) વજ્ર, (૧૫) હરતાલ, (૧૬) હીંગુલ,

(१८) शस्यकः-पारदः, स्वनामख्यातो रत्नविशेषश्च, (१९) अञ्जनं, (२०) प्रवालम्, (२१)अभ्रपटलम्, (२२)अभ्रवालुका (अभ्रकचूर्णम्,) (२३)गोमेदकः, (२४)रुचकः, (२५)अङ्कः, (२६)स्फटिकः, (२७)लोहिताक्षः, (२८)मरकतः, (२९)मसारगल्लः, (३०)भुजमोचकः, (३१)इन्द्रनीलः, (३२)चन्दनम् ।, (३३) गैरिकम्ः, (३४)हंसगर्भः, (३५)पुलकः, (३६)सौगन्धिकः, (३७)चन्द्रप्रभः, (३८)वैडूर्यम्ः, (३९)जलकान्तः, (४०)सूर्यकान्तः । एते च शुद्धपृथिव्यादयः पृथिवीकायिकाः स्वाकरादौ सचित्ता भवन्ति ।

गोमय-कचवर-सवितृतापादिसंपर्कात्तु गतचेतना अपि भवन्ति। बादरपृथिव्या यत्रैको जीवस्तत्राऽसंख्यातैर्नियमतो भाव्यम् ।

एवमप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्पतिष्वपि विज्ञेयम् । निगोदे तु यत्रैको

---

(१७) मैनसिल, (१८) शस्यक-पारा, अथवा रत्नविशेष, (१९) अंजन,(२०) प्रवाल, (२१) अभ्रपटल, (२२) अभ्रवालुका (अभ्रकचूर्ण), (२३) गोमेद,(२४) रुचक,(२५) अंकरत्न,(२६) स्फटिक, (२७) लोहिताक्ष, (२८)मरकत, (२९) मसारगल्ल,(३०) भुजमोचक,(३१) इन्द्रनील, (३२) चंदन, (३३) गेरू, (३४) हंसगर्भ, (३५) पुलक, (३६)सौगंधिक, (३७) चन्द्रप्रभ-चन्द्रकान्त, (३८) वैडूर्य, (३९)जलकान्त, (४०) सूर्यकान्त। ये शुद्ध पृथिवी आदि चालीस जब अपने आकर (खान) में रहते है तो सचित्त होते है । गोबर कचरा सूरज की धूप आदि के संपर्क से अचेतन हो जाते है । जहां बादरपृथ्वीकाय का एक जीव होता है वहाँ असंख्यात जीव नियम से होते है ।

इसी प्रकार अप्, तेज, वायु, और प्रत्येकवनस्पति में भी समझना चाहिए ।

---

(૧૭) મનશીલ, (૧૮) પારો, (૧૯) સુરમો, (૨૪) રૂચક, (૨૫) અંક-રત્ન, (૨૬) સ્ફટિક, (૨૭) લોહિતાક્ષ, (૨૮) મરકત, (૨૯) મસારગલ્લ, (૩૦) ભુજમોચક, (૩૧) ઈન્દ્રનીલ, (૩૨) ચન્દન, (૩૩) ગેરૂ, (૩૪) હંસગર્ભ, (૩૬) પુલક, (૩૬) સૌગંધિક, (૩૬) ચન્દ્રપ્રભ-ચન્દ્રકાન્ત, (૩૮) વૈડૂર્ય, (૩૯) જલકાન્ત, (૪૦) સૂર્યકાન્ત. આ શુદ્ધ પૃથ્વી આદિ ચાલીશ જ્યારે પોતાનાં આકર-ખાણુમાં રહે છે તો સચિત્ત હોય છે. છાણુ, કચરા, સૂરજનો તડકો વગેરેના સંપર્કથી તે અચેતન થઈ જાય છે. જ્યાં બાદર પૃથ્વીકાયનો એક જીવ હોય છે, ત્યાં અસંખ્યાત જીવ નિયમથી હોય છે.

એ પ્રકારે અપ્, તેજ, વાયુ અને પ્રત્યેકવનસ્પતિમાં પણ સમજવું જોઈએ.

निगोदजीवस्तत्र नियमतोऽनन्ताः ।

वादराणां सूक्ष्माणां च पृथिवीकायानाभेते वक्ष्यमाणा भेदाः सन्ति, तत्रोभयोः पर्याप्तापर्याप्तभेदः प्रागुक्तः, अन्ये भेदा उच्यन्ते-शरीरत्रया-ऽङ्गुला-संख्येयभागशरीर-सेवार्त्तसंहनन-मसूरचन्द्रसंस्थान-कषायचतुष्क-सञ्ज्ञाचतुष्का-ऽऽद्यलेश्यात्रय-स्पर्शनेन्द्रिय-वेदनाकषायमारणान्तिकसमुद्घाता-ऽसञ्ज्ञित्व-नपुंसक-वेद-पर्याप्तिचतुष्टय-मिथ्यादर्शना-ऽचक्षुदर्शना-ऽज्ञान-काययोग-साकारानाकारो-पयोगाऽऽहारादिप्रभृतयः । तत्र विशेषस्तु वादरपृथिवीकायानां लेश्या आद्याश्चतस्रः, शेषं सर्वं समानम् । असंख्येयाश्च प्रत्येकमुभये ।

निगोद में जहाँ एक जीव होता है वहाँ नियम से अनन्त जीव होते है ।

वादर और सूक्ष्म पृथिवीकायो के भेद इस प्रकार है-दोनों के पर्याप्त और अपर्याप्त भेद पहले कहे जा चुके है । अब अन्य भेद कहते है-तीन शरीर, अंगुलका असंख्यातवां भाग शरीर, सेवार्त सहनन, मसूरचन्द्रसंस्थान, चार कषाय, चार संज्ञाएँ, प्रारंभ की तीन लेश्याएँ, स्पर्शनेन्द्रिय, वेदना कषाय और मारणान्तिक समुद्घात, असंज्ञीपन, नपुसकवेद, चार पर्याप्तियाँ, मिथ्यादर्शन, अचक्षुदर्शन तीन अज्ञान; काययोग, साकार तथा अनाकार उपयोग, आहार आदि । इन मे विशेषता इतनी ही है कि वादरपृथिवी-काय में पहले की चार लेश्याएँ होती है । शेष सब बोल समान है । दोनों ही असंख्यात-असंख्यात है ।

નિગોદમા જ્યાં એક જીવ હોય છે ત્યાં નિયમથી અનન્ત જીવ હોય છે.

બાદર અને સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયોના ભેદ આ પ્રમાણે છેઃ—બન્નેના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત બેઉ ભેદ પ્રથમ કહેવામા આવ્યા છે. હવે બીજા ભેદ કહે છે-ત્રણ શરીર, અંગુલના અસંખ્યાતમાં ભાગ શરીર, સેવાર્ત્ત સંહનન, મસૂર-ચન્દ્ર સંસ્થાન, ચાર કષાય, ચાર સંજ્ઞાઓ, પ્રારંભની ત્રણ લેશ્યાઓ, સ્પર્શ ઇન્દ્રિય, વેદના કષાય, અને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત, અસંજ્ઞીપણું, નપુસકવેદ, ચાર પર્યાપ્તિઓ, મિથ્યાદર્શન, અચક્ષુદર્શન, ત્રણ અજ્ઞાન, કાયયોગ, સાકાર તથા અનાકાર ઉપયોગ, આહાર આદિ. તેમાં વિશેષતા એટલી જ છે કેઃ-બાદર પૃથિવીકાયમા પ્રથમની ચાર લેશ્યાઓ હોય છે, બાકી તમામ બોલ સમાન છે બન્ને જ અસંખ્યાત-અસંખ્યાત છે.

(३) परिमाणद्वारम्--

बादरपर्याप्ताः पृथिवीकायजीवाः सर्वतः स्तोकाः। तदपेक्षया बादराऽपर्याप्ताः असंख्येयगुणाः। तदपेक्षया सूक्ष्माऽपर्याप्ता असंख्येयगुणाः। तदपेक्षया सूक्ष्मपर्याप्ता असंख्येयगुणाः। यदि जवारीधान्यकणप्रमाणपृथिव्यंशाश्रया जीवा एकैकं बहिर्निर्गत्य पृथक्-पृथक् कपोतमितं कायं कुर्युस्तर्हि तेषां लक्षयोजनप्रमाणजम्बूद्वीपे समावेशोऽपि न संभवति।

ननु जवारीधान्यकणमात्रे पृथिव्यंशे कथमियन्तो जीवास्तिष्ठन्ति ? इति चेत् उच्यते-यथा सहस्रौषधिसंमिश्रणनिष्पन्नसहस्रपाकतैलस्याल्पीयसि

---

(३) परिमाणद्वार-

पर्याप्त बादर पृथ्वीकाय के जीव सब से थोडे है। उन की अपेक्षा बादर अपर्याप्त असंख्यात गुना अधिक है। उन से सूक्ष्म अपर्याप्त असंख्येय गुना है। उन से सूक्ष्म पर्याप्त असंख्यात गुना है। अगर जवार नामक धान्य के कण के बराबर पृथ्वी के अंश में रहने वाले जीव एक-एक करके बाहर निकल जाएँ और वे सब अपना शरीर कवूतर के शरीर के बराबर बनालें तो एक लाख योजन विस्तार वाले जम्बूद्वीप में उनका समावेश नहीं हो सकता।

शङ्का-जवार के एक दाने के बराबर पृथिवी के अंश में इतने अधिक जीव किस प्रकार रह सकते है ?

समाधान—जैसे हजार औषधो के सम्मिश्रण से बने हुए सहस्र-पाक तैल के

---

(૩) પરિમાણદ્વાર-

પર્યાપ્ત બાદર પૃથ્વીકાયના જીવ સૌથી થોડા છે; તેની અપેક્ષા બાદર અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગણા અધિક છે. તેનાથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગણા છે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગણા છે. અગર જુવાર નામના ધાન્યના કણની બરાબર પૃથ્વીમાં રહેવાવાળા જીવ એક-એક થઈને બહાર નિકળે અને તે સર્વ પોતાનું શરીર કબૂતર-પારેવાનાં શરીર બરાબર બનાવી લીએ તો એક લાખ યોજનના વિસ્તારવાળા જમ્બૂ દ્વીપમાં તેનો સમાવેશ થઈ શકે નહિ.

શંકા—જુવારના એક દાણાની બરાબર પૃથિવીમાં એટલા અધિક જીવ કેવી રીતે રહી શકે છે?

સમાધાન—જેવી રીતે હજાર ઔષધોના સંમિશ્રણથી બનેલા સહસ્ર-પાક તૈલના

सूच्यग्रलग्नविन्दुमात्रेऽपि सहस्रौषधिसमावेशस्तथैव पृथिवीकायजीवास्तावन्मात्रे पृथिव्यंशे तिष्ठन्तीति। यथा वा सहस्रौषधिसंमिश्रणे कृते चूर्णीकृत्य परिपिष्य खसखसकणप्रमाणगुटिका क्रियते, तत्र प्रत्येकगुटिकायां सहस्रौषधिसमावेशो दृश्यते, तद्वज्जवारीधान्यकणमात्रेऽल्पीयसि पृथिव्यंशे पृथिवीकायजीवास्तिष्ठन्तीति नैतच्चित्रम्।

यदि लोकाकाशस्य प्रत्येकप्रदेशे, एकैकः पृथिवीकायजीवः स्थाप्यते तदा असंख्याता लोका पूरिता भवेयुः। पृथिवीकायजीवानां परिमाणं तावदस्ति, यदि लोका असंख्याता भवेयुः, तेषामसंख्यातलोकानां यावन्तः प्रदेशाः भवेयुस्तावन्तः पृथिवीकायजीवाः सन्तीति बोध्यम्।

छोटे से, सूई की नोंक पर लगे हुए एक बूंद में भी हजार औषधों का समावेश हो जाता है, इसी प्रकार जवार के एक दाने के बराबर पृथ्वी के अंश में इतने जीव रहते है। अथवा जैसे एक हजार औषधों को मिला दिया जाय और उनका चूर्ण बना लिया जाय, खूब पीसा जाय और उससे खसखस के दाने के बराबर गोली बना ली जाय तो उस प्रत्येक गोली में हजार औषधियों का समावेश जान पडता है। इस प्रकार जवार बराबर पृथ्वी के अंश में अगर इतने जीव रहते है तो इसमें आश्चर्य की कौन सी बात है?

अगर लोकाकाश के एक-एक प्रदेश में, एक-एक जीव स्थापित किया जाय तो असख्यात लोक भरजाएँ। पृथिवीकाय के जीवों का परिमाण इतना है कि-यदि लोक असख्यात हों और उन असंख्यात लोकों के जितने प्रदेश हों, उतने ही पृथिवीकाय जीव है, ऐसा समझ लेना चाहिए।

નાના એવા સોઈની અણી પર લાગેલા એક ટીપામાં પણ હજાર ઔષધોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે જુવારના એક દાણાની બરાબર પૃથ્વીમાં એટલા જીવ રહે છે. અથવા જેવી રીતે-એક હજાર ઔષધોને મેળવવામા આવે અને તેનુ ચૂર્ણ બનાવી લેવાય, અને તેને ખૂબ વાટવામાં આવે અને તેમાથી ખસ-ખસના દાણા બરાબર ગોળી બનાવવામાં આવે તો પ્રત્યેક ગોળીમા હજાર ઔષધીઓનો સમાવેશ થયેલો છે, એમ જાણી શકાય છે. એ પ્રમાણે જુવાર બરાબર પૃથ્વીમાં એટલા જીવ રહે છે તો તેમાં આશ્ચર્યની વાત શું હોઈ શકે?

અથવા લોકાકાશના એક એક પ્રદેશમાં, એક-એક જીવ સ્થાપિત કરવામાં આવે તો અસંખ્યાત લોક ભરાઈ જાય. પૃથિવીકાયના જીવોનું પરિણામ એટલું છે- જો લોક અસંખ્યાત હોય અને તે અસંખ્યાત લોકના જેટલા પ્રદેશો હોય એટલા જ પૃથિવીકાય જીવ છે. એમ સમજી લેવું જોઈએ.

ये पृथिवीकायहिंसायां लज्जमानास्ते-अनगाराः, ये तु तत्र प्रवृत्तास्ते द्रव्यलिङ्गिनः, इति बोधयितुमाह-'लज्जमाणाः' इत्यादि।

एके=अन्ये, लज्जमानाः=पृथिवीकायस्यारम्भे परमकरुणया द्रवितहृदयतया संकोचमापद्यमानाः पृथक्=केचित् प्रत्यक्षज्ञानिनोऽवधि-मनःपर्यय-केवलिनः, केचित् परोक्षज्ञानिनो भावितात्मानोऽनगाराः सन्ति, इति, पृथक्-पश्य।

इमे सूक्ष्मबादरपृथिवीकायारम्भकरणे भीतास्त्रस्ता उद्विग्नास्त्रिकरणत्रियोगैः पृथिवीकायारम्भपरित्यागिनो विद्यन्ते तानवलोकयेत्यर्थः।

एके पुनः=अन्ये तु-'वयमगाराः साधवः स्मः' इति साभिमानं प्रवदमानाः 'वयमेव पृथिवीकायजीवरक्षणपराः महाव्रतधारिणः' इति व्यर्थं

जो पुरुष पृथिवीकाय की हिंसा से विरत होते हैं, वेही अनगार हैं। जो उस हिंसा में प्रवृत्त हैं, वे द्रव्यलिंगी हैं। यह बतलाने के लिए कहते हैं-'**लज्जमाणा**' इत्यादि।

कोई-कोई पुरुष पृथिवीकाय के आरम्भ में अत्यन्त करुणाशील होने के कारण, द्रवित हृदय वाले होने से, संकोच-वृत्ति करते हैं, उन में से कोई-कोई प्रत्यक्षज्ञानी अर्थात् अवधिज्ञानी, मनःपर्ययज्ञानी और केवलज्ञानी, तथा कोई परोक्षज्ञानी भावितात्मा अनगार हैं, इस प्रकार पृथक्-पृथक्भाव से देखो। अर्थात् उन पुरुषो को देखो जो सूक्ष्म और बादर पृथ्वीकाय का आरम्भ करने में लज्जा करते है, त्रस्त होते है, और तीनकरण, तीनयोग से पृथिवीकाय के आरम्भ के त्यागी हैं।

और कोई-कोई '**हम साधु हैं**। ऐसा अभिमान के साथ कहते हुए '**हम ही पृथिवीकाय की रक्षा में तत्पर हैं और महाव्रतधारी हैं**'। इस प्रकार वृथा प्रलाप

જે પુરૂષ પૃથિવીકાયની હિંસાથી વિરત-નિવૃત્ત થાય છે તેજ અણુગાર છે. મુનિ છે. જે હિંસામાં પ્રવૃત્ત છે તે દ્રવ્યલિંગી છે. તે બતાવવા માટે કહે છે—'लज्जमाणा' ઇત્યાદિ.

કોઈ-કોઈ પુરૂષ પૃથિવીકાયના આરંભમાં અત્યન્ત કરૂણાશીલ હોવાના કારણે દ્રવિત હૃદયવાળા હોવાથી સંકોચ-વૃત્તિ કરે છે તેમાંથી કોઈ-કોઈ પ્રત્યક્ષજ્ઞાની અર્થાત્ અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યયજ્ઞાની અને કેવલજ્ઞાની અને કોઈ પરોક્ષજ્ઞાની ભાવિતાત્મા અણુગાર છે. પૃથક્=પૃથગ્ભાવથી જુઓ, અર્થાત્ તે પુરૂષોને જુઓ કે જે સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરવામાં લજ્જા કરે છે-શરમાય છે-ત્રાસ પામે છે. અને ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી પૃથ્વીકાયના આરંભના ત્યાગી છે.

અને કોઈ-કોઈ 'અમે સાધુ છીએ' એવા અભિમાનની સાથે કહે છે કે-'અમે પણ પૃથ્વીકાયની રક્ષામાં તત્પર છીએ, અને મહાવ્રતધારી છીએ.' આ પ્રમાણે વૃથા-

प्रलपन्तो द्रव्यलिङ्गिनः सन्ति तान् पृथक्=पृथग्भावेन पश्य ।

(४) वधद्वारं, (५) शस्त्रद्वारं च ।

इमे खल्वनगाराभिमानिनो द्रव्यलिङ्गिनो मनागप्यनगारगुणेषु न प्रवर्तन्ते, नापि गृहस्थकृत्यं किञ्चित् परित्यजन्ति, इति दर्शयति—

यद्=यस्माद् विरूपरूपैः=विभिन्नरूपैर्नानाविधैः शस्त्रैः=लोष्टपाषाणादिभिः स्वकायरूपैः, अग्न्यादिभिः=परकायरूपै हलकुद्दालखनित्रादिभिस्तदुभयरूपैः पृथिवीकर्मसमारम्भेण=पृथिव्याः कर्मसमारम्भः-पृथिवीकर्मसमारम्भः पृथिवीमाश्रित्य ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मबन्धनिबन्धनसावद्यव्यापारः, तेन इमं=पृथिवीकायं विहिंसन्ति । पृथिवीकायहिंसायां प्रवृत्ताः खलु षड्जीवनिकाय-

---

करते हुए द्रव्यलिंगी है उन्हे पृथक् देखो ।

(४) वध और (५) शस्त्रद्वार

अपने आप को अनगार समझने वाले ये द्रव्यलिङ्गी साधु के गुणों में तनिकभी प्रवृत्त नहीं होते, और न गृहस्थो के किसी कार्य का त्याग करते है, यह बात बतलाते हैं-

ये द्रव्यलिङ्गी लोग विभिन्न प्रकार के मिट्टी, पत्थर आदि स्वकाय-शस्त्रों से अग्नि आदि परकाय-शस्त्रों से, हल, कुद्दाल आदि खोदने के साधनरूप उभयकाय शस्त्रों से पृथिवीकर्मसमारम्भ करते है, अर्थात् पृथिवी के निमित्त से ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मबन्ध का कारण सावद्य व्यापार करते है, और उस से पृथिवीकाय की हिंसा करते है । पृथिवीकाय की हिंसा में प्रवृत्त होने वाला पुरुष छहों जीवनिकायों

મિથ્યા પ્રલાપ કરનારા દ્રવ્યલિંગી છે. તેને જૂદા જૂદા ભાવથી જુઓ.

(૪) વધ અને (૫) શસ્ત્ર દ્વાર—

પોતેજ પોતાને અણગાર—સાધુ સમજવાવાળા એ દ્રવ્યલિંગી, સાધુના ગુણોમાં જરા પણ પ્રવૃત્ત થતા નથી. અને ગૃહસ્થોના કોઈ કાર્યનો ત્યાગ કરતા નથી. એ વાત બતાવે છે—

એ દ્રવ્યલિંગી લોક જૂદા—જૂદા પ્રકારની માટી, પથ્થર આદિ સ્વકાય શસ્ત્રોથી અગ્નિ આદિ પરકાય શસ્ત્રોથી હળ, કોદાળી આદિ ખોદવાના સાધનરૂપ ઉભયકાય શસ્ત્રોથી પૃથ્વીકર્મસમારંભ કરે છે. અર્થાત્ પૃથ્વીના નિમિત્તથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના કર્મબંધના કારણ સાવદ્ય વ્યાપાર કરે છે, અને તેથી પૃથ્વીકાયની હિંસા કરે છે. પૃથ્વીકાયની હિંસામાં પ્રવૃત્ત થવાવાળા પુરૂષ છજીવનિકાયોની હિંસા કરે છે.

रूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्तीत्याह-' पुढवीसत्थं '-इत्यादि ।

पृथिवीशस्त्रम्=पृथिव्युपमर्दकं शस्त्रम्, शस्यते=हिंस्यते अनेनेति शस्त्रम्, तद् द्विविधं-द्रव्य-भाव-भेदात् । तत्र द्रव्यशस्त्रं=स्वकायपरकायतदुभयरूपम् । भावशस्त्रं=दुष्प्रयुक्तमनोवाक्कायलक्षणम्, समारभमाणाः=पृथिवीकायं प्रति व्यापारयन्तः, अन्यान पृथिवीकायभिन्नान् अनेकरूपान् अप्कायादीन् स्थावरान्, द्वीन्द्रियादीन् त्रसांश्च विहिंसन्ति ।

(६) उपभोगद्वारम्-

जगति खलु बहवो द्रव्यलिङ्गिनो विद्यन्ते, यथा-' वयं पञ्चमहाव्रतधारिणः

की हिंसा करता है, यह बतलाने के लिए कहते हैं-' पुढवीसत्थं ' इत्यादि ।

पृथिवीशस्त्रका अर्थ है-पृथिवीकाय की हिंसा करनेवाला शस्त्र । जिस से हिंसा हो वह शस्त्र कहलाता है । शस्त्र दो प्रकार का है-(१) द्रव्यशस्त्र और (२) भावशस्त्र । स्वकाय, परकाय और उभय-स्वपर-कायरूपसे द्रव्यशस्त्र तीन प्रकार का है । मन वचन और कायका दुष्प्रयोग करना भावशस्त्र है ।

पृथ्वीकाय का आरंभ करनेवाले, पृथिवीकाय से भिन्न अनेक अप्काय आदि स्थावर जीवों की, तथा द्वीन्द्रिय आदि त्रस जीवों की भी हिंसा करते है ।

(६) उपभोगद्वार-

संसार में बहुत से द्रव्यलिंगी हैं । जैसे-' हम पंचमहाव्रतधारी हैं, सब आरंभ

એ બતાવવા માટે કહે છે :—' पुढवीसत्थं ' ઈત્યાદિ.

પૃથ્વીશસ્ત્રનો અર્થ છે-પૃથ્વીકાયની હિંસા કરવાવાળાં શસ્ત્રો જેનાથી હિંસા થઈ શકે તે શસ્ત્ર કહેવાય છે. શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે. (૧) દ્રવ્ય શસ્ત્ર અને (૨) ભાવ-શસ્ત્ર-સ્વકાય, પરકાય, અને ઉભય-સ્વ-પરકાયરૂપ દ્રવ્યશસ્ત્ર ત્રણ પ્રકારના છે. મન, વચન અને કાયના દુષ્પ્રયોગ કરવા તે ભવશાસ્ત્ર છે.

પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરવાવાળા, પૃથ્વીકાયથી ભિન્ન અનેક અપ્કાય આદિ સ્થાવર જીવોની તથા દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવોની પણ હિંસા કરે છે.

(૬) ઉપભોગ-દ્વાર-

સંસારમાં ઘણાજ દ્રવ્યલિંગી સાધુ છે. જેવી રીતે " અમે પંચમહાવ્રતધારી

सर्वारम्भपरित्यागिनः षट्कायरक्षका अनगाराः (साधवः) स्मः' इति वदन्तो दण्डि-शाक्यादयः सन्ति। तत्र केचिद्देहशुद्ध्यर्थं मृत्तिकास्नायिनो भवन्ति। केचित्स्वनिवासार्थं गृहादिनिर्माणकरणं कुदालखनित्रादिभिः पृथिवीकायमुपमर्दयन्ति। केचित् स्वोदर-पूर्त्यर्थं कृष्यादिकर्म कुर्वन्ति। केचिच्च देवकुलाद्यर्थं सावद्यमुपदिशन्ति. पार्थिवी-देव-गुर्वादि-प्रतिमानिर्माणे जीर्णोद्धारकरणे च महाभीमभवसमुद्रादात्मनः समुद्धारो भवतीति मन्यन्ते, वदन्ति च—

"जिणभवणकारणविही, सुद्धा भूमी दलं च कट्ठाई। भियगाणइसंधाणं, सासयवुड्ढी य जयणा य ॥१॥... एयस्स फलं भणियं, इय आणाकारिणो उ सड्ढस्स।

और परिग्रह के त्यागी है, षट्काय के रक्षक साधु है'। इस प्रकार कहने वाले दण्डी शाक्य आदि है। इन में कोई-कोई तो शरीर की शुद्धि के लिए मिट्टी से स्नान करते है। कोई अपने रहने के लिए मकान आदि वनाने में कुदाल खनित्र (कुस) आदि खोदने के साधनों द्वारा पृथ्वीकाय का उपमर्दन करते है। कोई-कोई अपना पेट भरने के उद्देश्य से खेती आदि करते है। कोई देवकुल आदि के लिए सावद्य उपदेश देते है-देव गुरु आदि की पार्थिव प्रतिमा निर्माण कराने से और जीर्णोद्धार कराने से भवसागर से आत्मा का तरना होता है, ऐसा मानते हैं और कहते है कि—

"जिनभवन वनाने की विधि इस प्रकार है—"शुद्ध भूमि, शुद्ध ईंटें, पत्थर, काष्ठ आदि होना, कार्य करने वाले कारीगरों को प्रसन्न रखना, अपने परिणाम उत्तरोत्तर चढते हुए रखकर यतनापूर्वक कार्य कराना" इत्यादि। भगवान की आज्ञाके

છીએ. સર્વ આરંભ અને પરિગ્રહના ત્યાગી છીએ, ષટ્કાયના રક્ષક સાધુ છીએ.' આ પ્રમાણે કહેવાવાળા દંડી શાક્ય આદિ છે તેમાં કોઈ-કોઈ તો શરીરની શુદ્ધિ માટે માટીથી સ્નાન કરે છે. કોઈ પોતાને રહેવા માટે મકાન આદિ બનાવવામાં કોદાળી, કોસ આદિ ખોદવાનાં સાધનો દ્વારા પૃથ્વીકાયનું ઉપમર્દન કરે છે, કોઈ-કોઈ પોતાનુ પેટ ભરવાના ઉદ્દેશથી ખેતી કરે છે; કોઈ દેવકુળ આદિને માટે સાવદ્ય ઉપદેશ કરે છે-દેવ, ગુરૂ આદિની પાર્થિવ પ્રતિમા નિર્માણ કરાવવામાં અને જીર્ણોદ્ધાર કરાવામાં ભવસાગરથી આત્મા તરી શકે છે, એવુ માન છે અને કહે છે કેઃ—

"જિનમંદિર બનાવવાની વિધિ આ પ્રમાણે છેઃ-શુદ્ધ ભૂમિ, શુદ્ધ ઈંટો, પથ્થર, કાષ્ઠ આદિ જોઈએ. કામ કરવાવાળા કારીગરોને પ્રસન્ન રાખવા, પોતાનાં પરિણામ ઉત્તરોત્તર ચઢતાં રાખીને યતનાપૂર્વક કાર્ય કરવું." ઈત્યાદિ....ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક શ્રાવકને

चित्तं सुहाणुबंधं, निव्वाणं तं जिणिंदेहिं ॥ ४४ ॥ (पञ्चाशक टीका ७. वि.)

" जिणभवणाइं जे उद्धरंति भत्तीइ सडियपडियाइं ।

ते उद्धरंति अप्पं, भीमाओ भवसमुद्दाओ ॥ " (धर्मसंग्रहटीका २अधि.)

छाया—" जिनभवनकारणविधिः—शुध्धा भूमिर्दलं च काष्ठादि ।

भृतकानतिसन्धानं, स्वाशयवृद्धिश्च (शोभनाशयवृद्धिः) यतना च ॥

....एतस्य फलं भणितं, इत्याज्ञाकारिणस्तु श्राद्धस्य ।

चित्रं सुखानुबन्धं, निर्वाणान्तं जिनेन्द्रैः (भणितम्) ॥ ४४ ॥

जिनभवनानि ये उद्धरन्ति भक्त्या शटितपतितानि ।

ते उद्धरन्त्यात्मानं भीमाद् भवसमुद्रात् " इति च ॥

तथैव शास्त्रनिषिद्धे पूजाप्रतिष्ठादिसावद्यकार्ये प्रवृत्त्या द्रव्यलिङ्गिनोऽपि स्वात्मानं मुनिमेव मन्यन्ते । ये पथिवीशस्त्रं प्रयुञ्जानाः षड्जीवनिकाय-

---

आराधक श्रावक को भगवान् ने इस का फल इस प्रकार बताया है—"उसको अनेकानेक सुखों का अनुबन्ध होता है और परम्परा से मोक्ष की प्राप्ति होती है "। **(पञ्चाशकटीका ७ वि.)**

" जो पुरुष जीर्ण जिनभवनो का भक्तिसे उद्धार कराते है वे भीम भवसागर से अपनी आत्मा को तारते है " । (**धर्मसंग्रहटीका २ अधि.**)

इसी प्रकार शास्त्रनिषिद्ध पूजा प्रतिष्ठा आदि सावद्य कार्यों में प्रवृत्ति करके द्रव्यलिंगी भी अपनने आप को मुनि मानते है । आशय है कि—जो लोक पृथिवी-शस्त्र का प्रयोग करके षड्जीवनिकायरूप समस्त लोक की हिंसा करते हैं, और भगवानका नाम लेकर स्वयं खोटी प्ररूपणा करते है अतः वे द्रव्य

ભગવાને તેનુ ફલ આ પ્રમાણે બતાવ્યુ છે-તેને અનેકાનેક સુખોનો અનુબંધ થાય છે; અને પરમ્પરાથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે." (पंचाशकटीका ७ वि.)

"જે પુરૂષ જીર્ણ થયેલુ જિનમંદિર, તેનો ભક્તિથી ઉદ્ધાર કરાવે છે તે મહાન ભવસાગરથી પોતાના આત્માને તારે છે." (धर्मसग्रहटीका २ अधि.)

આજ પ્રમાણે શાસ્ત્રનિષિદ્ધ પૂજા, પ્રતિષ્ઠા આદિ સાવદ્ય કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરીને દ્રવ્યલિંગી પણ પોતે પોતાને મુનિ માને છે. આશય એ છે કે-જે લોક પૃથ્વીશસ્ત્રનો પ્રયોગ કરીને ષડ્જીવનિકાયરૂપ સમસ્ત લોકની હિંસા કરે છે અને ભગવાનનું નામ લઈને પોતે ખોટી પ્રરૂપણા કરે છે માટે તે દ્રવ્યલિંગી છે, સાચા

रूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्ति ते द्रव्यलिङ्गिनो नानगारा इति भावः, उक्तञ्च–

"सावज्जा किरिया जेसिं, सावज्जा देसणा तहा।
भमंति दीहसंसारे, ते सव्वे दव्वलिंगिणो ॥ १ इति ॥ सू. २ ॥

एवं शाक्यादीनां पृथिवीकायोपमर्दकत्वेन द्रव्यलिङ्गित्वं प्रतिबोधितं भगवतेति जम्बूस्वामिनं सुधर्मा स्वामी कथयति–' तत्थे '–त्यादि ।

॥ मूलम् ॥

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइआ, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणण-पूयणाए जाइमरणमोयणाए, दुक्खपडिघायहेउं, से सयमेव पुढवि-सत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा पुढविसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा पुढविसत्थं

लिंगी है–सच्चे अनगार नहीं है। कहा भी है–

"जिन की क्रिया सावद्य है और जिनका उपदेश सावद्य है, वे दीर्घ संसारमें परिभ्रमण करते है। उन सबको द्रव्यलिंगी जानना चाहिए" ॥ सू. २ ॥

इस प्रकार पृथिवीकाय का उपमर्दन करने वाले होने से शाक्य आदि को भगवान् ने द्रव्यलिंगी कहा है। यह बात सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते है–' **तत्थ खलु** ' इत्यादि।

मूलार्थ—भगवान् ने परिज्ञा का उपदेश दिया है। इसी जीवन के लिए–वन्दना, मान और पूजन के लिए, जन्म और मरण से मुक्त होने के लिए, दुःख का नाश करने के लिए वह स्वयं ही पृथिवीकाय का आरंभ करता है, दूसरों से पृथिवीकायका आरम्भ कराता है, और पृथिवीकायका आरभ करने वाले दूसरों का अनुमोदन करता है।

અણગાર–સાધુ નથી. કહ્યું છે કેઃ—

"જેની ક્રિયા સાવદ્ય છે, અને જેનો ઉપદેશ સાવદ્ય છે, તે દીર્ઘ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે. તે સર્વને દ્રવ્યલિંગી જાણવા જોઈએ." (સૂ૦ ૨)

એ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયનુ ઉપમર્દન–નાશ કરવાવાળા હોવાથી શાક્ય આદિને ભગવાને દ્રવ્યલિંગી કહ્યા છે. આ વાત સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે–'तत्थ' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાને પરિજ્ઞાનો ઉપદેશ આપ્યો છે, આ જીવનને માટે, વંદના, માન અને પૂજન માટે, જન્મ અને મરણથી મુક્ત હોવાના માટે, દુઃખનો નાશ કરવા માટે તે પોતે જ પૃથ્વીકાયનો આરભ કરે છે, બીજાથી પૃથિવીકાયનો આરંભ કરાવે છે, અને પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરનાર બીજાને અનુમોદન આપે છે. તે આરંભ તેના

समारंभंते समणुजाणइ। तं से अहियाए, तं से अबोहीए ॥ सू० ३ ॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता। अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय, जाति-मरण-मोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं, स स्वयमेव पृथिवीशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा पृथिवीशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा पृथिवीशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति। तत् तस्य अहिताय, तत् तस्य अबोधये ॥ सू० ३ ॥

टीका—

तत्र=पृथिवीकायसमारम्भे भगवता=श्रीमहावीरेण परिज्ञा=सम्यगवबोधः खलु प्रवेदिता=प्रबोधिता। कर्मबन्धसमुच्छेदार्थं जीवेन परिज्ञाऽवश्यं शरणीकरणीयेति भगवता प्रबोधितमिति भावः। परिज्ञा द्विविधा, ज्ञ-प्रत्याख्यान-भेदात्। 'सावद्यव्यापार एव कर्मबन्धस्य कारण'-मिति ज्ञानं-ज्ञपरिज्ञा, तद्व्यापारपरित्यागः -प्रत्याख्यानपरिज्ञा।

वह आरंभ उसके अहित के लिए और उसको अबोधि के लिए है ॥ सू. ३ ॥

टीकार्थ—पृथिवीकाय के समारंभ के विषय में भगवान् श्री महावीर स्वामीने सम्यग्बोधरूप परिज्ञा का सदुपदेश दिया है। तात्पर्य यह है कि—कर्मबन्ध को नष्ट करने के लिए जीव को वह परिज्ञा अवश्य ही स्वीकार करनी चाहिए, ऐसा भगवान्ने कहा है। परिज्ञा दो प्रकार की है—ज्ञपरिज्ञा और प्रत्याख्यानपरिज्ञा। 'सावद्य व्यापार से ही कर्मबन्ध का कारण होता है' ऐसा जानना ज्ञ-परिज्ञा है, और सावद्यव्यापार का त्याग करना प्रत्याख्यान-परिज्ञा है।

અહિત માટે અને તે તેની અબોધિ માટે છે. (૩)

ટીકાર્થ—પૃથ્વીકાયના સમારંભના વિષયમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ સમ્યગ્બોધરૂપ પરિજ્ઞાનો સદુપદેશ આપ્યો છે. તાત્પર્ય એ છે કેઃ-કર્મબંધને નાશ કરવા માટે જીવે તે પરિજ્ઞા અવશ્યજ સ્વીકાર કરવી જોઈએ, એ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું છે. પરિજ્ઞા બે પ્રકારની છે. જ્ઞપરિજ્ઞા, અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા, 'સાવદ્ય વ્યાપારજ કર્મબંધનુ કારણ થાય છે.' એ પ્રમાણે જાણવું તે જ્ઞ-પરિજ્ઞા છે, અને સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞા છે.

जीवः कस्मै प्रयोजनाय पृथिवीकायं प्रति सावद्यव्यापारं करोती ?-त्याह-'इमस्स चेवे'-त्यादि। अस्यैव विद्युल्लताविलासवत्क्षणभङ्गुरस्य जीवितस्य जीवन-स्वार्थे चिरसुखार्थं, प्रासादसदनादिरचनार्थं, गमना-गमना-वस्थानो-पवेशन-पार्श्व-परिवर्त्तन-पुत्तलिकाप्रतिमादिकरणो-च्चारप्रस्रवणादिकरणो-पकरणादिग्रहणनिक्षेपणा-ऽऽलेपन-प्रहरण-भूषण-क्रय-विक्रय-कृषिकरण-भाण्डादिनिर्माणाद्यर्थमित्यर्थः। तथा परिवन्दन-मानन-पूजनाय, परिवन्दनं=प्रशंसा, तदर्थं यथा *आश्चर्यगृहादि-

---

जीव किस प्रयोजनके लिये पृथिवीकाय के विषय में सावद्य व्यापार करता है ? सो बतलाते है—

विजली की चमक के समान इस क्षणविनश्वर जीवन के चिरकालीन सुख के उद्देश से महल, मकान आदि का निर्माण कराने के लिए, अथवा गमन, आगमन, अवस्थान (स्थित रहना), उपवेशन (बैठना), पार्श्व-परिवर्तन (पसवाडा बदलना), पुतली बनाना, प्रतिमा बनाना, मल-मूत्र त्यागना, उपकरण आदि ग्रहण करना, रखना, लेपकरना, ग्रहण करना, सजाना, खरीदना, बेचना, खेती करना, तथा वर्तन आदि बनाना, इत्यादि कार्यों के लिए सावद्य व्यापार किया जाता है।

इस के अतिरिक्त परिवन्दन मानन और पूजन के लिए भी सावद्य व्यापार किया जाता है। परिवन्दन अर्थात् प्रशंसा के लिए, जैसे आश्चर्यगृह (आजायव घर)

જીવ કયા પ્રયોજન માટે પૃથ્વીકાયના વિષયમાં સાવદ્ય વ્યાપાર કરે છે? તે બતાવે છેઃ—

વિજલીના ચમકારાની સમાન આ ક્ષણભંગુર જીવનના ચિરકાલીન (લાંબા સમય સુધી) સુખના ઉદ્દેશથી, મહેલ મકાન આદિ બનાવવાને માટે, અથવા ગમન, આગમન, અવસ્થાન, (સ્થિત રહેવું) ઉપવેશન, (બેસવું) પાર્શ્વ-પરિવર્ત્તન, (પડખાં-બદલવાં) પુતલી બનાવવી, પ્રતિમા બનાવવી, મલ-મૂત્ર ત્યાગ કરવો; ઉપકરણ આદિનું ગ્રહણ કરવું, રાખવું, લેપ કરવો, પ્રહરણ કરવું, સજાવવું, ખરીદવુ, વેચવું, ખેતી કરવી તથા વાસણ બનાવવા, ઇત્યાદિ કાર્યોને માટે સાવદ્ય વ્યાપાર કરવામાં આવે છે.

તે સિવાય પરિવંદન માન અને પૂજન માટે પણ સાવદ્ય વ્યાપાર કરવામાં આવે છે. પરિવન્દન અર્થાત્ પ્રશંસા માટે જેમ આશ્ચર્યગૃહ-(અજાયબ ઘર) આદિ બનાવવામાં

---

* आश्चर्यगृहम्-'म्युझियम' 'अजायबघर' इति भाषाप्रसिद्धम्।

करणे, माननं=जनसत्कारः, तदर्थं, यथा-कीर्तिस्तम्भादिकरणे पूजनं=वस्त्ररत्नादि-पुरस्कारलाभस्तदर्थं, यथा-शिल्पिनां राजदेवप्रतिमादिरचने । जातिमरणमोचनाय-जातिः=जन्म, तदर्थं भवान्तरसुखप्राप्त्यर्थं देवकुलादिकरणे, मरणं=मरणं येषां जातं तदर्थं मृतपित्रादिस्मरणार्थमित्यर्थः, यथा स्तूपचैत्यादि-करणे, मोचनं=मुक्तिस्तदर्थं, यथा-देवभवनप्रतिमादिकरणे । यद्वा जातिमरण-मोचनाय=जन्ममरणविमुक्तये । तथा दुःखप्रतिघातहेतुं=दुःखविध्वंसार्थं, यथा-

---

आदि बनवानेसे प्रशंसा होती है। मानन अर्थात् जनताद्वारा मिलने वाला सत्कार । उस सत्कार के लिए कीर्तिस्तम्भ (मेमोरियल) आदि बनवाकर समारम्भ करते हैं। पूजन का अर्थ है-वस्त्र या रत्न आदि का पुरस्कार पाना । जैसे शिल्पी लोग पुरस्कार पाने के उद्देश्य से राजा या देवता की प्रतिमा बनाते हैं।

जन्म, मरण और मुक्ति के लिए भी पृथिवीकायका समारम्भ किया जाता है । जन्म के लिए जैसे भवान्तर में सुख पाने के लिए देवकुल आदि का निर्माण कराने में और मृत्यु के लिए जैसे मृत पिता आदि का स्मारक (स्तूप-चैत्य) बनवाने में, और मोचन के अर्थात् मुक्ति के लिए देवभवन एवं उनकी प्रतिमा बनवाने में, अथवा जन्म-मरण-मोचन का अर्थ है-जन्म और मरणसे मुक्त होना, उस के लिए पृथ्वीकाय का समारम्भ करते है ।

तथा दुःखका नाश करने के लिए भी पृथ्वीकाय का समारम्भ करते हैं, जैसे

આરંભ કરે છે. માનન અર્થાત્ જનતા દ્વારા મળવાવાળો સત્કાર, તે સત્કાર માટે-કીર્તિસ્તંભ (મેમોરિયલ) આદિ બનાવીને સમારંભ કરે છે. પૂજનનો અર્થ છે-વસ્ત્ર અથવા રત્ન આદિનો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરવો. તે માટે શિલ્પીલોગ રાજાની કે દેવતાની પ્રતિમા બનાવવામાં સમારંભ કરે છે.

જન્મ મરણ મોચન (મૂકાવવા) માટે પણ પૃથ્વીકાયનો સમારંભ કરવામાં આવે છે. જન્મના માટે જેમ ભવાન્તરમાં સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે દેવકુલ આદિના નિર્માણ કરાવવામાં, અને મૃત્યુ માટે જેમ મૃત પિતા આદિનું સ્મારક સ્તૂપ-ચૈત્ય બનાવવામાં, મોચન અર્થાત્ મુક્તિને માટે દેવભવન એવં તેની પ્રતિમા બનાવવામાં, અથવા જન્મ-મરણ-મોચનનો અર્થ છે-જન્મ અને મરણથી મુક્ત થવું,તે માટે પૃથ્વીકાયનો સમારંભ કરેછે.

તથા દુઃખનો નાશ કરવા માટે પણ પૃથ્વીકાયનો સમારંભ કરે છે, જેમ-ગ્રીષ્મના

शीतत्राणादिनिवारणार्थं, स्वजनपरजनपरिवृत्त्यर्थं च भूमिगृहप्रासादादिरचने ।

सः=जीवनपरिवन्दनमाननपूजनार्थं जनः स्वयमेव पृथिवीकाय-समारम्भे=पृथिव्युपमर्दकं शस्त्रव्यापारं व्यापारयति । अन्यैर्वा पृथिवीकाय-समारम्भयति=उद्योजयति पृथिवीकायं समारभमाणान् अन्यान् समनुजानाति=अनुमोदयति ।

एतत्सर्वमागमवाक्यैः, तथा मनोवाक्कायैः पृथिवीकायसमारम्भ-भेदा अवगन्तव्याः ।

(७) वेदनाद्वारम्—

पृथिवीकायं समारभमाणः किं फलं प्राप्नोतीत्याह—'तं से अहियाए' इत्यादि ।

शीत के ताप से बचने के लिए, अपना, स्वजन और परजन के रहने निवृत्ति के लिए, भोंहरा या महल—हवेली (प्रासाद) बनवाना । इस प्रकार जीवन, परिवन्दन, मानन और पूजन आदि के लिए मनुष्य स्वयं ही पृथिवीकाय का आरम्भ करता है अर्थात् पृथिवी का हनन करने वाले शस्त्र और व्यापार का प्रयोग करता है और पृथिवीकाय का प्रयोग करने वाले दूसरों का अनुमोदन करता है ।

इस प्रकार आगम और व्यवहार से तीन करण, तीन योग और पृथिवीकाय के आरम्भ के भेद समझने चाहिए.

(७) वेदनाद्वार—

पृथिवीकाय का आरम्भ करनेवाला क्या फल पाता है? सो कहते हैं—'तं से अहियाए' इत्यादि ।

ટાઢથી બચવા માટે અથવા સ્વજન અને પરજનની રહેવાની નિવૃત્તિ માટે ભોંયરા મહેલ બનાવવા.

આ પ્રમાણે જીવન, પરિવંદન, માનન, અને પૂજન આદિ માટે મનુષ્ય પોતેજ પૃથ્વી-કાયનો આરંભ કરે છે. અર્થાત્ પૃથ્વીને હણનાર શસ્ત્ર અને વ્યાપાર આચરે છે. તથા બીજા પાસે પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરાવે છે. અને પૃથ્વીકાયનો પ્રયોગ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન આપે છે.

આ પ્રમાણે આગમ અને વ્યવહાર (સૂત્ર—વિશ્વાસથી) તથા ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગે પૃથ્વીકાયના આરંભના ભેદોને સમજી લેવા જોઈએ.

(૭) વેદનાદ્વાર—

પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરનાર શું ફળ પામે છે? તે કહે છે—'તં સે અહિયાએ' ઇત્યાદિ.

तत्-पृथिवीकायसमारम्भणं तस्य=पृथिवीशस्त्र समारभमाणस्य अहिताय=अकल्याणाय भवतीति शेषः। तत्-तदेव च पृथिवीकायसमारम्भणमेव च तस्य पृथिवीशस्त्र समारभमाणस्य अवोधये=सम्यक्त्वालाभाय, जिनधर्मप्राप्त्यभावाय च भवति। पृथिवीकायसमारम्भणं हि कृतकारितानुमोदितभेदेन त्रिविधं, तस्यातीतवर्तमानानागतभेदेन प्रत्येकं त्रैविध्ये नवधा भवति, नवविधस्यापि पृथिवीकायसमारम्भणस्य मनोवाक्काययोगभेदेन प्रत्येकं त्रैविध्ये सप्तविंशतिभङ्गा भवन्ति। एवंविधपृथिवीकायसमारम्भप्रवृत्तः खलु षट्कायारम्भसंपातजन्यघोरतरदुरितार्जनेन दुरन्तसंसारदावानलज्वालान्तःपातं प्राप्यानन्तनरकनिगोदादिदुःखमनुभवन् न कदाचित्कल्याणं शाश्वतसुखप्रदं मोक्षमार्गं प्राप्नोतीति भावः ॥३॥

वह पृथिवीकाय का आरंभ, आरंभ करने वाले के अहित के लिए और अवोधि के लिए होता है। अर्थात् आरंभ करने से सम्यक्त्व और जिनधर्म की प्राप्ति नहीं होती है।

पृथिवीकाय का आरंभ–करना, कराना, और अनुमोदन के भेद से तीन प्रकार का है। इन तीनों भेदो के अतीत वर्तमान और अनागत के भेद से तीन–तीन भेद करने पर आरम्भ नौ प्रकार होता है। इन नौ भेदों का मन, वचन, और काय से गुणाकार कर देने पर सत्ताईस भेद हो जाते हैं।

इस प्रकार के पृथिवीकाय के समारम्भ में प्रवृत्त पुरुष छहों कायो का आरम्भ करता है और अत्यन्त घोर पाप उपार्जन करके दुरन्त ससाररूपी दावानलकी ज्वालाओ में पडकर नरक निगोद आदि के दुःख भोगता हुआ न कभी कल्याण की प्राप्ति करता है और न शाश्वत सुख देनेवाले मोक्षमार्ग को पाता है ॥ ३ ॥

તે પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરવાવાળાના અહિત માટે અને અબોધિને માટે હોય છે. અર્થાત્–આરંભ કરવાથી સમ્યક્ત્વ અને જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થતી નથી.

પૃથ્વીકાયનો આરંભ–કરવો, કરાવવો અને કરવાવાળાને અનુમોદન આપવો વગેરેના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે, એ ત્રણેય ભેદોના ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્ત્તમાનકાળના ભેદથી ત્રણ ત્રણ ભેદ કરવાથી આરંભ નવ પ્રકારનો છે. એ નવ ભેદોને મન, વચન અને કાયા, આ ત્રણથી ગુણવા વડે કરી સત્તાવીશ ભેદ થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયના સમારંભમાં પ્રવૃત્ત પુરૂષ છ કાયોનો આરંભ કરે છે, અને અત્યન્ત ઘોર પાપ ઉપાર્જન કરીને દુરન્તસંસારરૂપી દાવાનલની જ્વાલાઓમાં પડીને, નરક–નિગોદ આદિનાં દુઃખ ભોગવતાં કોઈ વખત પણ કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કરી શકતા નથી. અને શાશ્વત સુખ દેવાવાળા મોક્ષમાર્ગને પણ પ્રાપ્ત થતા નથી. (૩)

(८) निवृत्तिद्वारम्

येन तु तीर्थकरादीनां समीपे पृथिवीकायजीवस्वरूपं ज्ञातं स एवं विजानातीत्याह-'से तं संवुज्झमाणे' इत्यादि।

॥ मूलम् ॥

से तं संवुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भगवओ अणगाराणं अंतिए। इहमेगे सिणायं भवइ-एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं, गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं पुढविकम्मसमारंभेणं पुढविसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ सू. ४ ॥

छाया—

स तत् संवुध्यमान आदानीयं समुत्थाय श्रुत्वा खलु भगवतः अनगाराणामन्तिके इहैकेषां ज्ञातं भवति-एष खलु ग्रन्थः, एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्यर्थं गृद्धो लोकः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः पथिवीकर्मसमारम्भेण पृथिवीशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिंसति ॥ सू. ४ ॥

---

(८) निवृत्तिद्वार-

जिसने तीर्थंकर आदिके समीप में पृथिवीकाय के जीवों का स्वरूप जान लिया है, वह इस प्रकार जानता है—'से तं.' इत्यादि।

मूलार्थ—जो पुरुष तीर्थंकर भगवान् के अथवा अनगारो के निकट उपदेश सुनकर समझता है और उपादेय (चारित्र) को अङ्गीकार करके विचरता है उसे ज्ञात हो जाता है कि पृथिवीकायका यह आरंभ ग्रथ है, यह मोह है, यह मार है, यह नरक है। इस में आसक्त पृथ्वीशस्त्र का आरंभ, करने वाला लोक तरह-तरह के शास्त्रो से पृथ्वीकायका आरंभ करके अन्य अनेक प्रकार के प्राणीकी हिंसा करता है ॥ सू ४ ॥

---

(૮) નિવૃત્તિદ્વાર

જેણે તીર્થંકર આદિના સમીપમા પૃથ્વીકાયના જીવોનુ સ્વરૂપ જાણી લીધું છે તે આ પ્રમાણે જાણે છે-'से तं.' ઈત્યાદિ

મૂલાર્થ—જે પુરૂષ તીર્થંકર ભગવાનની અથવા અણગારોની સમીપ ઉપદેશ સાંભળીને સમજે છે, અને ઉપાદેય (ચારિત્ર)ને અગીકાર કરીને વિચરે છે, તેને માલૂમ પડે છે કે-પૃથ્વીકાયનો આરંભ એ ગ્રંથ છે, એ મોહ છે, એ માર છે, એ નરક છે એમાં આસક્ત પૃથ્વીશસ્ત્રનો આરભ કરવાવાળા જાત-જાતના શસ્ત્રથી પૃથ્વીકાયને આરંભ કરીને અન્ય અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે (૪)

॥ टीका ॥

यः खलु भगवतः=तीर्थकरस्य, अनगाराणाम्=तदीयश्रमणनिर्ग्रन्थानाम्, अन्तिके=समीपे, श्रुत्वा=उपदेशं निशम्य, आदानीयम्, उपादेयं सर्वसावद्ययोग-परित्यागरूपं चारित्रं समुत्थाय=अङ्गीकृत्य विहरति, स तत्=पृथिवीकायसमारम्भणम् संबुध्यमानः=अहिताबोधिजनकत्वेन विज्ञाता भवतीति ।

स हि एवं विचारयति–इह मनुष्यलोके एकेषां=श्रमणनिर्ग्रन्थोपदेशसंजात-सम्यगवबोधवैराग्याणामात्मार्थिनामेव ज्ञातं=विदितं भवति । किं ज्ञातं भवती ?–त्याकाङ्क्षायामाह—'एस खलु गंथे'. इत्यादि ।

एषः पृथिवीशस्त्रसमारम्भः खलु=निश्चयेन ग्रन्थः=ग्रथ्यते=बध्यतेऽनेनेति ग्रन्थः=अष्टविधकर्मबन्धः । कारणे कार्योपचारात् पृथिवीशस्त्रसमारम्भस्य

टीकार्थ—जो भगवान् तीर्थकर के या उनके निर्गन्थ श्रमणो के समीप उपदेश सुनकर उपादेय को अर्थात् सर्वसावद्ययोग के त्यागरूप चारित्र को अङ्गीकार करके विचरता है वह पृथ्वीकायके समारभ को अहितकर और अबोधिजनक समझता है ।

वह इस प्रकार विचार करता है–इस मनुष्य लोक में श्रमण निर्ग्रन्थो के उपदेश से जिन्हें सम्यग्ज्ञान और वैराग्य हो गया है उन आत्मार्थी पुरुषो को ही ज्ञात होता है। उन्हें क्या ज्ञात होता है ? ऐसी आकांक्षा होने पर कहते है–'**एस खलु गंथे.**' इत्यादि ।

यह पृथ्वीकाय का समारम्भ निश्चय ही ग्रंथ है अर्थात् आठ प्रकार के कर्मोंका बंध है। कारण में कार्यका उपचार करके पृथिवीकाय के समारम्भ को यहाँ ग्रन्थ कहा है।

ટીકાર્થ—જે ભગવાન તીર્થંકરની અથવા તેના નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોની સમીપ ઉપદેશ સાંભળી ઉપાદેયને અર્થાત્ સર્વસાવદ્યયોગના ત્યાગરૂપ ચારિત્રને અંગીકાર કરીને વિચરે છે, તે પૃથ્વીકાયના સમારંભને અહિતકર અને અબોધિજનક સમજે છે.

તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે કેઃ-આ મનુષ્ય લોકમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના ઉપદેશથી જેને સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય થઈ ગયો છે તે આત્માર્થી પુરૂષોને જ જાણવામાં હોય છે.

તે શું જાણવામાં હોય છે? એવી શંકા થતાં કહે છે–'एस खलु गंथे' ઇત્યાદિ આ પૃથ્વીકાયનો સમારંભ નિશ્ચયજ ગ્રંથ છે. અર્થાત્ આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધ છે. કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને પૃથ્વીકાયના સમારંભને અહિં ગ્રંથ કહ્યો છે. આશય એ છે કે—

ग्रन्थरूपत्वम्, एवमग्रेऽपि बोध्यम् । तथा–एष एव पृथिवीसमारम्भः मोहः=विपर्यासः, विपरीतज्ञानरूपः । तथा–एष एव मारः=मरणम् निगोदादिमरणरूपः । तथा–एष खलु नरकः=नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम् । इत्यर्थम्=एतदर्थं कर्मबन्ध–मोह –मरण–नरकरूपं घोरं दुःखफलं प्राप्य पुनः पुनरेतदर्थमेव लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः गृद्धः=लिप्सुरस्ति । यद्वा गृद्धः=विषयभोगासक्तः लोकः=संसारी जीवः इत्यर्थं =एतदर्थमेव–कर्मबन्धमोहमरणनरकार्थमेव प्रवर्तते ।

यद्यपि–विषयभोगासक्तो लोकः शरीरादिपरिपोषणार्थं परिवन्दनमानन-पूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातार्थं च पृथिवीशस्त्रसमारम्भं करोति

आशय यह है कि आरंभ–ग्रन्थ (बंध) का कारण होने से ग्रन्थ कहा गया है । इसी प्रकार का उपचार आगे के कथन में भी समझ लेना चाहिए ।

यह पृथिवीकायसमारभ मोह अर्थात् विपर्यास है–विपरीत ज्ञानरूप है, तथा यही आरम्भ, निगोद आदि मरणरूप है । तथा यही आरंभ नरक है अर्थात् नारकी जीवों के लिए दश प्रकार की क्षेत्र वेदनाओं का स्थान है । इस समारंभ के कारण कर्मबंध, मोह, मरण एवं नरकरूप घोर दुःखमय फल प्राप्तकर के भी अज्ञानी लोग बार–बार इसी की इच्छा करते है । अथवा संसारी जीव विषयभोगों में आसक्त होता है अर्थात् कर्मबन्ध, मोह, मरण और नरक के लिए ही अज्ञानी जीव प्रवृत्ति करते है ।

विषयभोगों में आसक्त जीव यद्यपि शरीर आदि को पुष्ट करने के लिए परिवन्दन, मानन और पूजन के लिए, जन्म मरण से मुक्त होने के लिए, दु.ख का

આરંભ–ગ્રંથ (બંધ)નુ કારણુ હોવાથી ગ્રન્થ કહ્યો છે, આ પ્રમાણેનો ઉપચાર આગળના કથનમાં પણુ સમજી લેવો જોઇએ.

આ પૃથ્વીકાય–સમારભ મોહ અર્થાત્ વિપર્યાસ છે, વિપરીતજ્ઞાનરૂપ છે, તથા એ આરંભ નિગોદ આદિ મરણુરૂપ છે. તથા એ આરંભ નરક છે અર્થાત્ નારકીના જીવો માટે દસ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદનાઓનુ સ્થાન છે. આ સમારંભના કારણુે કર્મબંધ, મોહ, મરણુ અને નરકરૂપ ઘોર દુઃખમય ફ્લ પ્રાપ્ત કરીને પણુ અજ્ઞાની લોક વારવાર તેની ઇચ્છા કરે છે. અથવા સસારી જીવ વિષયભોગોમાં આસક્ત થાય છે, અર્થાત્ કર્મબંધ, મોહ, મરણુ અને નરકના માટેજ અજ્ઞાની જીવ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.

વિષયભોગોમા આસક્ત જીવ હજી પણુ શરીર આદિને પુષ્ટ કરવા માટે પરિવંદન, માનન, અને પૂજનને માટે, જન્મ મરણુથી મુક્ત થવા માટે દુઃખનો નાશ કરવા માટે,

तथापि तत्फलं कर्मबन्धमोहमरणनरकरूपमेव लभन्ते, अतः पृथिवीकर्मसमार
तदेव फलं भवतीति भावः । इत्यर्थमिति प्रयोगस्तु यथा-अयं संसारी लोको ज
मरणायैव, म्रियते च जननायैव, इति, तद्वत् ।

लोकः पुनः पुनः कर्मबन्धाद्यर्थमेव लिप्सुरस्ति, तदर्थमेव प्रवर्त्तते वा
प्रतिज्ञायां हेतुमाह-'जमिणं'. इत्यादि ।

यद्=यस्मात्=विरूपरूपैः= नानाविधैः शस्त्रैः=स्वकायपरकायतदुभ
पृथिवीकर्मसमारम्भेण=पृथिव्युपमर्दकसावद्यव्यापारकरणेन, यद्वा-पृथिवीकाय
श्याष्टविधकर्मसमुत्पादकसावद्यव्यापारेण, इमं = पृथिवीकायं विहि

विनाश करने के लिए, पृथिवीशस्त्र का आरंभ करता है तथापि इस आरंभ क
उसे कर्मबन्ध, मोह, मरण और नरक के रूप में ही मिलता है । अत एव आश
है कि-कोई किसी भी अभिलाषा से पृथिवीकायका आरंभ करे मगर फल तो वही
बंध आदि ही होगा । (इच्चत्थं) इस का प्रयोग यह बतलाने के लिए किया गया
संसारी जीव उत्पन्न होता है मरने के लिए और मरता है जनमने के लिए, इसी
यह प्रयोग है ।

लोक बारम्बार कर्मबंध आदि के लिए ही अभिलाषी है, अथवा-कर्मबंध के ति
प्रवृत्ति करता है । इस प्रतिज्ञा में हेतु कहते है-'जमिणं.' इत्यादि ।

जिस कारण से गृद्ध (आसक्त) लोक नाना प्रकार के शस्त्रों से-स्वकाय, परका
उभयकायरूप शस्त्रो से-पृथिवीकाय का समारंभ करके अर्थात् पृथिवीकाय की हिंसा
वाला सावद्य व्यापार करके, अथवा पृथिवीकाय के निमित्त से आठो कर्म-जनक

પૃથ્વીશસ્ત્રનો આરંભ કરે છે તો પણ તે આરંભનુ ફળ તેને કર્મબંધ, મોહ,
અને નરકના રૂપમાંજ મળે છે. એ માટે આશય એ છે કે-કોઈ કાંઈ પણ
લાષાથી પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે પરન્તુ ફળ તો તે કર્મબંધ આદિજ થશે.

'इच्चत्थं' એનો પ્રયોગ એ બતાવવા માટે, કર્યો છે કે આ સંસારી જીવ
થાય છે મરવાને માટે, અને મરે છે તે જન્મ લેવા માટે, આ પ્રમાણે એ પ્રયે

લોક વારંવાર કર્મબંધ આદિ માટેજ અભિલાષી છે. અથવા કર્મબંધ
પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પ્રતિજ્ઞામાં હેતુ કહે છે-'जमिणं'. ઇત્યાદિ.

જે કારણથી ગૃદ્ધ-આસકત લોકો નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી-સ્વકાય, પરકાય અને ઉભ
રૂપ શસ્ત્રોથી-પૃથ્વીકાયનો સમારંભ કરીને અર્થાત્ પૃથ્વીકાયની હિંસા કરવાવાળા
વ્યાપાર કરીને અથવા પૃથ્વીકાયના નિમિત્તથી આઠ કર્મોને ઉત્પન્ન કરનાર સાવદ્ય વ્યા

ग्रन्थरूपत्वम्, एवमग्रेऽपि बोध्यम् । तथा-एष एव पृथिवीसमारम्भः मोहः=विपर्यासः, विपरीतज्ञानरूपः । तथा-एष एव मारः=मरणम् निगोदादिमरणरूपः । तथा-एष खलु नरकः=नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम् । इत्यर्थम्=एतदर्थं कर्मबन्ध-मोह-मरण-नरकरूपं घोरं दुःखफलं प्राप्य पुनः पुनरेतदर्थमेव लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः गृद्धः=लिप्सुरस्ति । यद्वा गृद्धः=विषयभोगासक्तः लोकः=संसारी जीवः इत्यर्थं=एतदर्थमेव-कर्मबन्धमोहमरणनरकार्थमेव प्रवर्तते ।

यद्यपि-विषयभोगासक्तो लोकः शरीरादिपरिपोषणार्थं परिवन्दनमानन-पूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातार्थं च पृथिवीशस्त्रसमारम्भं करोति

आशय यह है कि आरंभ-ग्रन्थ (वंध) का कारण होने से ग्रन्थ कहा गया है । इसी प्रकार का उपचार आगे के कथन में भी समझ लेना चाहिए ।

यह पृथिवीकायसमारभ मोह अर्थात् विपर्यास है-विपरीत ज्ञानरूप है, तथा यही आरम्भ, निगोद आदि मरणरूप है । तथा यही आरंभ नरक है अर्थात् नारकी जीवों के लिए दश प्रकार की क्षेत्र वेदनाओं का स्थान है । इस समारंभ के कारण कर्मबंध, मोह, मरण एवं नरकरूप घोर दुःखमय फल प्राप्तकर के भी अज्ञानी लोग बार-बार इसी की इच्छा करते है । अथवा संसारी जीव विषयभोगों में आसक्त होता है अर्थात् कर्मबन्ध, मोह, मरण और नरक के लिए ही अज्ञानी जीव प्रवृत्ति करते है ।

विषयभोगों में आसक्त जीव यद्यपि शरीर आदि को पुष्ट करने के लिए परिवन्दन, मानन और पूजन के लिए, जन्म मरण से मुक्त होने के लिए, दु.ख का

આરંભ-ગ્રંથ (બંધ)નુ કારણુ હોવાથી ગ્રન્થ કહ્યો છે, આ પ્રમાણેનો ઉપચાર આગળના કથનમા પણુ સમજી લેવો જોઇએ.

આ પૃથ્વીકાય-સમારભ મોહ અર્થાત્ વિપર્યાસ છે, વિપરીતજ્ઞાનરૂપ છે, તથા એ આરંભ નિગોદ આદિ મરણુરૂપ છે. તથા એ આરંભ નરક છે અર્થાત્ નારકીના જીવો માટે દસ પ્રકારની ક્ષેત્ર વેદનાઓનું સ્થાન છે. આ સમારંભના કારણે કર્મબંધ, મોહ, મરણુ અને નરકરૂપ ઘોર દુઃખમય ફલ પ્રાપ્ત કરીને પણુ અજ્ઞાની લોક વારવાર તેની ઇચ્છા કરે છે. અથવા સસારી જીવ વિષયભોગોમાં આસક્ત થાય છે, અર્થાત્ કર્મબંધ, મોહ, મરણુ અને નરકના માટેજ અજ્ઞાની જીવ તેમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે.

વિષયભોગોમા આસક્ત જીવ હજી પણુ શરીર આદિને પુષ્ટ કરવા માટે પરિવંદન, માનન, અને પૂજનને માટે, જન્મ મરણુથી મુક્ત થવા માટે દુઃખનો નાશ કરવા માટે,

तथापि तत्फलं कर्मबन्धमोहमरणनरकरूपमेव लभन्ते, अतः पृथिवीकर्मसमारम्भस्य तदेव फलं भवतीति भावः। इत्यर्थमिति प्रयोगस्तु यथा-अयं संसारी लोको जायते मरणायैव, म्रियते च जननायैव, इति, तद्वत्।

लोकः पुनः पुनः कर्मबन्धाद्यर्थमेव लिप्सुरस्ति, तदर्थमेव प्रवर्त्तते वा, इति प्रतिज्ञायां हेतुमाह-' जमिणं '. इत्यादि।

यद्=यस्मात्=विरूपरूपैः = नानाविधैः शस्त्रैः=स्वकायपरकायतदुभयरूपैः पृथिवीकर्मसमारम्भेण=पृथिव्युपमर्दकसावद्यव्यापारकरणेन, यद्वा-पृथिवीकायमुद्दिश्याष्टविधकर्मसमुत्पादकसावद्यव्यापारेण, इमं = पृथिवीकायं विहिनस्ति,

---

विनाश करने के लिए, पृथिवीशस्त्र का आरंभ करता है तथापि इस आरंभ का फल उसे कर्मबन्ध, मोह, मरण और नरक के रूप में ही मिलता है। अत एव आशय यह है कि-कोई किसी भी अभिलाषा से पृथिवीकायका आरंभ करे मगर फल तो वही कर्मबंध आदि ही होगा। (इच्चत्थं) इस का प्रयोग यह बतलाने के लिए किया गया है-यह संसारी जीव उत्पन्न होता है मरने के लिए और मरता है जनमने के लिए, इसी प्रकार यह प्रयोग है।

लोक बारम्बार कर्मबंध आदि के लिए ही अभिलाषी है, अथवा-कर्मबंध के लिए ही प्रवृत्ति करता है। इस प्रतिज्ञा में हेतु कहते है-'जमिणं.' इत्यादि।

जिस कारण से गृद्ध (आसक्त) लोक नाना प्रकार के शस्त्रो से-स्वकाय, परकाय और उभयकायरूप शस्त्रो से-पृथिवीकाय का समारंभ करके अर्थात् पृथिवीकाय की हिंसा करने वाला सावद्य व्यापार करके, अथवा पृथिवीकाय के निमित्त से आठो कर्म-जनक सावद्य

પૃથ્વીશસ્ત્રનો આરંભ કરે છે તો પણ તે આરંભનું ફળ તેને કર્મબંધ, મોહ, મરણ અને નરકના રૂપમાંજ મળે છે. એ માટે આશય એ છે કે-કોઈ કાંઈ પણ અભિલાષાથી પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે પરન્તુ ફળ તો તે કર્મબંધ આદિજ થશે.

'इच्चत्थं' એનો પ્રયોગ એ બતાવવા માટે, કર્યો છે કે આ સંસારી જીવ ઉત્પન્ન થાય છે મરવાને માટે, અને મરે છે તે જન્મ લેવા માટે, આ પ્રમાણે એ પ્રયોગ છે.

લોક વારંવાર કર્મબંધ આદિ માટેજ અભિલાષી છે. અથવા કર્મબંધ માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. આ પ્રતિજ્ઞામાં હેતુ કહે છે-'जमिणं'. ઈત્યાદિ.

જે કારણથી ગૃદ્ધ-આસકત લોકો નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી-સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાય રૂપ શસ્ત્રોથી-પૃથ્વીકાયનો સમારંભ કરીને અર્થાત્ પૃથ્વીકાયની હિંસા કરવાવાળા સાવદ્ય વ્યાપાર કરીને અથવા પૃથ્વીકાયના નિમિત્તથી આઠ કર્મોને ઉત્પન્ન કરનાર સાવદ્ય વ્યાપારથી

छिनत्ति, भिनत्ति, प्राणरहितं करोति गृद्धो लोक इत्यादि । तथा पृथिवीशस्त्र= पृथिव्युपमर्दकं शस्त्र स्वकायपरकायतदुभयरूपं समारभमाण.=व्यापारयन् अन्यान्= अप्कायादीन् अनेकरूपान्=त्रसान् स्थावरांश्च, प्राणान्=प्राणिनो विहिनस्ति। पृथिवीकायहिंसया षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव प्रणिहन्तीति घोरतरं दुरितं कुर्वन् पुनः पुनः कर्मबन्धादिनरकान्तं प्राप्यापि तदर्थमेव प्रवर्त्तते न पुनर्मोक्षायेति भावः ॥ सू. ४ ॥

ननु पृथिवीकायजीवानां श्रोत्रनेत्रघ्राणरसनेन्द्रियाणि न सन्ति, नापि मनस्तेषां, कथं तर्हि दुःखवेदना संभवति ? ततश्च पृथिवीकायसमारम्भिणां

व्यापार से इस पृथिवीकाय का हनन करता है, छेदन करता है, भेदन करता है, उसे प्राणहीन बनाता है। तथा पृथिवीकाय के स्वकाय, परकाय, और उभयकायरूप शस्त्रों का उपयोग करता हुआ अप्काय आदि अनेक त्रस स्थावर प्राणियों की हिंसा करता है।

तात्पर्य यह है कि–पृथिवीकाय की हिंसा के द्वारा समस्त षड्जीवनिकायरूप लोक की हिंसा करता है। इस प्रकार अत्यन्त घोर पाप करता हुआ वारवार कर्मबंध करता है और यहाँ तक कि नरक को प्राप्त करके भी नरक के लिए ही प्रवृत्ति करता है, मोक्ष के लिए नहीं ॥ सू. ४ ॥

पृथिवीकाय के जीवो मे श्रोत्रेन्द्रिय, चक्षुरिन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय, रसना–इन्द्रिय और मन नहीं है, फिर उन्हे दुःख का अनुभव कैसे हो सकता है ? और ऐसी अवस्था में पृथिवीकाय का आरंभ करनेवालों को कर्मबंध क्यो होता है ? इस शंका का समाधान

આ પૃથ્વીકાયનો ઘાત કરે છે. છેદન કરે છે. ભેદન કરે છે, તેને પ્રાણહીન બનાવે છે. તથા પૃથ્વીકાયના સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાયરૂપ શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરતા થકા અપ્કાય આદિ અનેક ત્રસ–સ્થાવર પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે–પૃથ્વીકાયની હિંસા દ્વારા સમસ્ત ષડ્જીવનિકાયરૂપ લોકની હિંસા કરે છે. આ પ્રમાણે અત્યન્ત ઘોર પાપ કરીને વારવાર કર્મબંધ કરે છે. અને ત્યાં સુધી કે નરકને પ્રાપ્ત કરીને પણ નરક માટે જ પ્રવૃત્તિ કરે છે, મોક્ષ માટે કરતા નથી. (૪)

પૃથ્વીકાયના જીવોમા શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસના–ઇન્દ્રિય અને મન નથી, તો પછી તેને દુઃખનો અનુભવ કેવી રીતે થઈ શકશે ? અને એવી અવસ્થામાં પૃથ્વીકાયનો આરભ કરવાવાળાને કર્મબંધ કેમ થઇ શકશે ? આ શંકાનું

कथं कर्मबन्धः ? इति जिज्ञासायामाह—'से बेमि.' इत्यादि ।

(मूलम्)

से बेमि-अप्पेगे अंधमब्भे, अप्पेगे अंधमच्छे, अप्पेगे पायमब्भे, अप्पेगे पायमच्छे. अप्पेगे गुंफमब्भे२, अप्पेगे जंघमब्भे२, अप्पेगे जाणुमब्भे२, अप्पेगे उरुमब्भे२, अप्पेगे कडिमब्भे२, अप्पेगे णाभिमब्भे२, अप्पेगे उयरमब्भे२, अप्पेगे पासमब्भे२, अप्पेगे पिट्ठिमब्भे२, अप्पेगे उरमब्भे२, अप्पेगे हिययमब्भे२, अप्पेगे थणमब्भे२, अप्पेगे खंधमब्भे२, अप्पेगे बाहुमब्भे२, अप्पेगे हत्थमब्भे२, अप्पेगे अंगुलिमब्भे२, अप्पेगे णहमब्भे२, अप्पेगे गीवामब्भे२, अप्पेगे हणुयमब्भे२, अप्पेगे होट्ठमब्भे२, अप्पेगे दंतमब्भे२, अप्पेगे जीहमब्भे२, अप्पेगे तालुमब्भे२, अप्पेगे गलमब्भे२, अप्पेगे, गंडमब्भे२, अप्पेगे कन्नमब्भे२, अप्पेगे णासमब्भे२, अप्पेगे अच्छिमब्भे२, अप्पेगे भमुहमब्भे२, अप्पेगे णिडालमब्भे२, अप्पेगे सीसमब्भे, अप्पेगे संपमारए अप्पेगे उद्दवए ॥ सू. ५ ॥

(छाया)

अथ ब्रवीमि-अप्येकः अन्धमाभिन्द्यात् अप्येकः अन्धमाच्छिन्द्यात् । अप्येकः पादमाभिन्द्यात्, अप्येकः पादमाच्छिन्द्यात् । अप्येकः गुल्फमाभिन्द्यात्२, अप्येकः जङ्घामाभिन्द्यात्२, अप्येकः जानु आभिन्द्यात्२, अप्येकः उरु आभिन्द्यात्२, अप्येकः कटिमाभिन्द्यात्२, अप्येकः नाभिमाभिन्द्यात्२, अप्येकः उदरमाभिन्द्यात्२, अप्येकः पार्श्वमाभिन्द्यात्२, अप्येकः पृष्टिमाभिन्द्यात्२, अप्येकः उर आभिन्द्यात्२, अप्येकः

करने के लिए सूत्र कहते हैं-'से बेमि.' इत्यादि ।

मूलार्थ-मै कहता हूँ-कोई अन्धे को भेदे, कोई अंधे को छेदे, कोई पैर को भेदे कोई पैर को छेदे, कोई गुल्फ को भेदे छेदे, कोई पिण्डी को भेदे छेदे, कोई घुटने को भेदे, छेदे, कोई जांघ को भेदे छेदे, कोई कमर को भेदे छेदे, कोई नाभि को भेदे छेदे, कोई पेट को भेदे छेदे, कोई, पसवाडे को भेदे छेदे, कोई पीठ को भेदे छेदे, कोई छाती

સમાધાન કરવા માટે સૂત્ર કહે છેઃ-'से बेमि.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—હું કહું છું કોઈ આંધળાને ભેદન કરે, કોઇ આંધળાને છેદન કરે, કોઈ પગને કાપે, કોઈ પગને છેદે કોઈ ગુલ્ફ-(ઘુંટી)ને ભેદે, છેદે, કોઈ પીંડીને ભેદે, છેદે, કોઈ ઘુંટણને ભેદે છેદે, કોઈ જાંઘને ભેદે છેદે, કોઈ કમરને ભેદે છેદે કોઈ નાભિ(ડુંટી)ને ભેદે-છેદે; કોઈ પેટને ભેદે છેદે, કોઈ પાંસળીઓને ભેદે-છેદે કોઈ પીઠને ભેદે-છેદે, કોઈ-છાતીને ભેદે-છેદે કોઈ

हृदयमाभिन्द्यात्२, अप्येकः स्तनमाभिन्द्यात्२, अप्येकः स्कन्धमाभिन्द्यात्२, अप्येकः बाहुमाभिन्द्यात्२, अप्येकः हस्तमाभिन्द्यात्२, अप्येकः अङ्गुलिमाभिन्द्यात्२, अप्येकः नखमाभिन्द्यात्२, अप्येकः ग्रीवामाभिन्द्यात्२, अप्येकः हनु आभिन्द्यात्२, अप्येकः ओष्ठमाभिन्द्यात्२, अप्येकः दन्तमाभिन्द्यात्२, अप्येकः जिह्वामाभिन्द्यात्२, अप्येकः तालु आभिन्द्यात्२, अप्येकः गलमाभिन्द्यात्२, अप्येकः गण्डमाभिन्द्यात्२, अप्येकः कर्णमाभिन्द्यात्२; अप्येकः नासामाभिन्द्यात्२, अप्येकः अक्षि आभिन्द्यात्२, अप्येकः भ्रुवमाभिन्द्यात्२, अप्येकः ललाटमाभिन्द्यात्२, अप्येकः शीर्षमाभिन्द्यात्२, अप्येकः सम्ममारयेत्, अप्येकः उपद्रावयेत् ॥ सू. ५ ॥

को भेदे छेदे, कोई हृदय को भेदे छेदे, कोई स्तन को भेदे छेदे, कोई कन्धे को भेदे छेदे, कोई बाहु को भेदे छेदे, कोई हाथ को भेदे छेदे, कोई उंगली को भेदे छेदे, कोई नख को भेदे छेदे, कोई गर्दन को भेदे छेदे, कोई हनु (डाढी–ठोडी) को भेदे छेदे, कोई होठ को भेदे छेदे, कोई दांत को भेदे छेदे, कोई जीभ को भेदे, छेदे, कोई तालु को भेदे छेदे, कोई गले को भेदे छेदे, कोई गंडस्थल (कनपटी) को भेदे छेदे, कोई कान को भेदे छेदे, कोई नाकको भेदे छेदे, कोई आंख को भेदे छेदे, कोई भौंह को भेदे छेदे, कोई ललाट को भेदे छेदे, कोई सिरको भेदे छेदे, कोई मारकर बेहोश कर दे, या कोई मार ही डाले, इस प्रकार इन्द्रियबलहीन होने पर भी उसे वेदना का अनुभव होता ही है ॥ सू. ५ ॥

હૃદયને ભેદે છેદે, કોઈ સ્તનને ભેદે છેદે, કોઈ કાંધને ભેદે-છેદે, કોઈ બાહુને ભેદે છેદે, કોઈ હાથને ભેદે-છેદે, કોઈ આંગલીને ભેદે-છેદે, કોઈ નખને ભેદે-છેદે, કોઈ ગર્દનને ભેદે છેદે, કોઈ ડાઢીને ભેદે–છેદે, કોઈ હોઠને છેદે-ભેદે, કોઈ દાંતને ભેદે છેદે, કોઈ જીભને ભેદે છેદે, કોઈ તાલુ-(તાળવા) ને ભેદે–છેદે, કોઈ ગળાને ભેદે–છેદે, કોઈ ગંડસ્થલ (લમણા) કાનપટીને ભેદે–છેદે, કોઈ કાનને ભેદે–છેદે, કોઈ નાકને ભેદે–છેદે, કોઈ આંખને ભેદે–છેદે, કોઈ ભંભરને ભેદે–છેદે, કોઈ લલાટને ભેદે–છેદે, કોઈ શિરને ભેદે–છેદે, કોઈ મારીને બેહોશ કરી દે, અથવા કોઈ મારીજ નાંખે, આ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયબલહીન હોવા છતા પણ તેને વેદનાનો અનુભવ થાય છે. (૫)

॥ टीका ॥

'से बेमि' इत्यादि। अथेति प्रतिवाक्यप्रारम्भद्योतनाय। ब्रवीमि=पृथिवीकायस्य वेदनाविषये कथयामि। यथा-एकः=कश्चित् अन्धं-जन्मान्धं आभिन्द्यात्, तथा एकः=अपरः कश्चित् अन्धमपि आछिन्द्यात्।

अत्र अन्धमित्युपलक्षणं, बधिरमूकपङ्गुप्रभृतीनाम्। यः खलु जन्मान्धो जन्मबधिरो जन्ममूको जन्मपङ्गुर्मृगापुत्रवत्करचरणाद्यवयवविभागरहितः पूर्वभवार्जिताशुभकर्मोदयात् स्वहितप्राप्त्यहितपरिहाराक्षमोऽतिदयनीयदशामुपगतः।

एवंविधजन्मान्धादिकं कश्चित् कठोरहृदयो निर्दयतयाऽतिनिशितभल्लादिना भिनत्ति चेत्, सुतीक्ष्णपरशुकुठारादिना छिनत्ति चेत्तदाऽसौ स्वाङ्ग भेदनच्छेदनसमये भेदकं छेदकं न

टीकार्थ-'अथ' शब्द नया वाक्य आरंभ करने को प्रकट करता है-'कहता हूं' अर्थात् पृथिवीकाय की वेदना के विषय में कहता हूँ। जैसे-कोई पुरुष अंधे अर्थात् जन्म से अंधे को भेदे छेदे। यहाँ 'अंध' पद उपलक्षण है, उस से बहिरा, मूंगा, लंगडा, आदि भी ग्रहण कर लेना चाहिए।

जो जीव मृगालोढक की तरह जन्मान्ध है, जन्म से बहिरा है, जन्म से मूंगा है, जन्म से लंगडा है, हाथ-और आदि विभिन्न अवयवों का जिस के शरीर में भेद नहीं है, और जो पूर्वभव के अशुभ कर्मों के उदय से अपने हित की प्राप्ति तथा अहित के परिहार में असमर्थ है, अत्यन्त दयनीय दशा को प्राप्त है, इस प्रकार के जन्मान्ध वगैरह को कोई कठोर हृदयवाला पुरुष निर्दय हो कर आवेश के साथ, बहुत तीखे भाले वगैरह से भेदता है, अत्यन्त तीखे फरसी कुठार आदि से छेदता है,

---

ટીકાર્થ-'અથ' શબ્દ નવું વાકય આરંભ કરવાનું પ્રગટ કરે છે 'કહું છું' અર્થાત્ પૃથ્વીકાયની વેદનાના વિષયમાં કહું છું-જેમ કોઈ મનુષ્ય અન્ધ અર્થાત્-જન્મથી અંધને (આંધળો છે તેને) ભેદે છેદે. અહિં 'અંધ'પદ તે ઉપલક્ષણ છે, તેનાથી બહેરા મૂંગા, લંગડા આદિ પણ ગ્રહણ કરી લેવા જોઈએ.

જે જીવ મૃગલોઢાની માફક જન્માંધ છે. (જન્મથી આંધળો છે) જન્મથી; બહેરો છે. જન્મથીજ મૂંગો છે જન્મથી લંગડો છે. હાથ-પગ આદિ વિભિન્ન અવયવોના જેના શરીરમાં ભેદ નથી, અને તે પૂર્વભવના અશુભ કર્મોના ઉદયથી પોતાના હિતની પ્રાપ્તિ તથા અહિતના પરિહારમાં અસમર્થ છે, અત્યન્ત દયાપાત્ર-દશાને પ્રાપ્ત છે, આ પ્રકારના જન્માંધ વગેરેને કોઈ કઠોર હૃદયવાળા પુરૂષ નિર્દય થઈને આવેશની સાથે બહુજ તીક્ષ્ણ ભાલા વગેરેથી ભેદે છે (વિંધે છે), અત્યન્ત તીખી ધારવાળી ફરસી, કુઠાર આદિથી

पश्यति न, शृणोति, नाप्युच्चैः क्रन्दति, तावता तस्याऽजीवत्वं वेदनाया अभावो वा निश्चेतु वक्तुं वा न शक्यते, एवं पृथिवी सचेतना वेदनासहिता चेति निश्चीयते। जात्यन्धबधिरमूकपङ्ग्वादिगुणयुक्तपुरुषवत्, मृगापुत्रवत्, इत्यर्थः।

यद्वा पञ्चेन्द्रियाणां सुव्यक्तचेतनानां पादगुल्फजङ्घाजानूरुकटि-नाभ्युदरपार्श्वपृष्ठोरोहृदयस्तनस्कन्धबाहुहस्ताङ्गुलिनखग्रीवाहन्वोष्ठदन्तजिह्वाताल्वु-गलगण्डकर्णनासाक्षिभ्रूललाटमस्तकादिषु भिद्यमानेषु छिद्यमानेषु वा यथा घोरतर-वेदना जायते तथा प्रगाढमोहाज्ञानवतां स्त्यानद्धर्यादिकर्मोदयाद् अव्यक्तचेतनानां

भेदन–छेदन के समय, अपने अग के भेदने–छेदने वाले को न देखता है, न सुनता है, न उची आवाज से चिल्लाता है. इतने मात्र से उस में अजीवपना या वेदना का अभाव निश्चित नहीं किया जा सकता, और नहीं कहा जाता। इसी प्रकार पृथिवी सचेतन है और उसे वेदना भी होती है, यह बात निश्चित हो जाती है। अर्थात् जैसे मृगालोढक की तरह वहिरे, मूगे, लंगडे आदि पुरुष को वेदना होती है, उसी प्रकार पृथिवीकाय को भी वेदना होती है।

अथवा स्पष्ट चेतना वाले पञ्चेन्द्रिय जीवों के पैर, गुल्क, जांघ, जानु, उरू, कमर, नाभि, उदर, पार्श्व, पृष्ट, उर–छाती, हृदय, स्तन, स्कन्ध, वाहु, हाथ, अंगुली, नख, ग्रीवा, दाढी, होठ, दांत, जीभ, तालु, गला, कनपटी, कान नाक आँख, भौंह, ललाट, मस्तक आदि के भिदने–छिदने पर जैसे अत्यन्त घोर वेदना उत्पन्न होती है

છેદે છે, તો ભેદન–છેદનના સમયે પોતાના અંગનું ભેદન–છેદન કરનારને તે દેખતો નથી, સાંભળતો નથી, ઉંચા અવાજથી શોર–બકોર કરી શકતો નથી. એટલામાત્રથી તેમાં અજીવપણું અથવા વેદનાનો અભાવ નિશ્ચિત કરી શકાતો નથી, તેમ કહેવાતું પણ નથી. એ પ્રમાણે પૃથ્વી સચેતન છે અને તેને વેદના પણ થાય છે. એ વાત નિશ્ચિત થઈ જાય છે. અર્થાત્ જેવી રીતે મૃગાલોઢીઆ પ્રમાણે–બહેરા, મૂંગા, લંગડા આદિ પુરૂષને વેદના થાય છે, તે પ્રમાણે પૃથ્વીકાયને પણ વેદના થાય છે.

અથવા–સ્પષ્ટ ચેતનાવાળા જન્માન્ધ આદિ પંચેન્દ્રિય જીવોના પગ, ઢીંચણ, જાંઘ, જાનૂ, ઉરૂ કમર, નાભિ. ઉદર, પાર્શ્વ, પૃષ્ઠ, ઉર–છાતી, હૃદય, સ્તન, સ્કંધ, બાહુ હાથ, આંગલી, નખ. ગ્રીવા દાઢી. હોઠ દાંત. જીભ, તાળુ, ગળુ, લમણા, કાન, નાક, આંખ, ભમર, લલાટ, મસ્તક આદિના ભેદવા–છેદવાથી જેમ અત્યન્ત ઘોર વેદના ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ પ્રગાઢ

पृथिव्यादीनामव्यक्तैव घोरतरवेदना भवतीति भगवता केवलालोकेन साक्षात्कृत्य प्रवेदितम्।

अत्रैवान्यमपि दृष्टान्तमाह-"अप्पेगे संपमारए अप्पेगे उद्दवए" इति। एकः कश्चित् यथा सर्वावयवयुक्तं कश्चित्प्राणिनं संप्रमारयेत्=तीव्रद्वेषावेशेन शस्त्रादिप्रहारेण चेष्टाराहित्यरूपां मूर्छामापादयेत् तथा एकः कश्चित् मूर्छापन्नं उद्द्रावयेत्=प्राणेभ्यो व्यपरोपयेत्, तस्य मूर्च्छावशेन व्यक्त-वेदनाया अभावेऽपि अव्यक्ता घोरतरवेदना जायत एव, तथा पृथिवीजीवानामव्यक्ता घोरतरवेदना भवत्येव ॥ सू. ५ ॥

इत्थं पृथिवीकायस्य जीवत्वं शस्त्राद्याघातेन वेदनां च प्रदर्श्य, अधुना

उसी प्रकार प्रगाढ मोह अज्ञान वाले स्त्यानर्द्धि आदि कर्म के उदय से अप्रकट चेतना वाले पृथ्वीकाय आदि जीवो को अप्रकट किन्तु अत्यन्त दारुण वेदना होती है। यह बात भगवान् ने केवलज्ञान से साक्षात् जानकर प्रकट की है।

इसी विषय में एक दृष्टान्त और कहते हैं-'अप्पेगे' इत्यादि। जैसे-कोई पुरुष, सभी अवयवो से युक्त किसी प्राणी को तीव्र द्वेष के आवेश के वश हो कर शस्त्र आदि का प्रहार कर के चेष्टारहित-मूर्छित कर देता है, तथा कोई उस मूर्छित पुरुष को प्राणहीन करता है तो यद्यपि उस मूर्छित में व्यक्त वेदना नहीं है फिर भी अव्यक्त अत्यन्त घोर वेदना होती ही है, इसी प्रकार पृथिवीकाय में घोर अव्यक्त वेदना होती है ॥ सू. ६॥

इस प्रकार पृथिवीकाय की सचित्तता और शस्त्र आदि के आघात से होने वाली

---

(६७) મોહ અજ્ઞાનવાળા સ્ત્યાનર્દ્ધિ આદિ કર્મના ઉદયથી અપ્રકટ ચેતનાવાળા પૃથ્વી-કાય આદિ જીવોને અપ્રકટ પરન્તુ અત્યન્ત દારુણ વેદના થાય છે, આ વાત ભગવાને કેવલ જ્ઞાનથી સાક્ષાત્ જાણીને પ્રકટ કરી છે.

આ વિષયમાં એક બીજું દૃષ્ટાન્ત કહે છે-'अप्पेगे' ઈત્યાદિ, જેમ કોઈ પુરૂષ, સર્વ અવયવોથી યુક્ત કોઈ પ્રાણીને તીવ્ર દ્વેષથી આવેશને વશ થઈ શસ્ત્ર આદિનો પ્રહાર કરીને ચેષ્ટારહિત-મૂર્છિત કરી નાખે છે, તથા કોઈ તે મૂર્છિત પુરૂષને પ્રાણહીન કરે છે. તે મૂર્છિતમાં વ્યક્ત વેદના નથી. તો પણ અવ્યક્ત (જાણી-જોઈ શકાય નહિ તેવી રીતે) અત્યન્ત ઘોર વેદના થાય છે. એ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયમાં પણ ઘોર વેદના થાય છે. ॥૫॥

આ પ્રમાણે પૃથ્વીકાયની સચિત્તતા અને શસ્ત્ર આદિના આઘાતથી થવાવાળી

तत्समारम्भे कर्मबन्धो भवतीत्याह-'एत्थ' इत्यादि ।

॥ मूलम् ॥

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति ॥ सू. ६ ॥

॥ छाया ॥

अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति ॥ सू. ६ ॥

॥ टीका ॥

अत्र=पृथिवीकाये शस्त्रं=स्वकायपरकायतदुभयरूपं द्रव्यशस्त्रं, दुष्प्रणिहितमनोवाक्कायरूपं भावशस्त्रं वा समारभमाणस्य=व्यापारयतः इत्येते= प्रागुक्ताः सप्तविंशतिभङ्गरूपाः, आरम्भाः=खननकृष्यादिरूपाः सावद्यव्यापाराः, अपरिज्ञाता भवन्ति=कर्मबन्धहेतुत्वेन परिज्ञाता न भवन्ति, पृथिवीशस्त्रं समारभमाणः खननादिसावद्यव्यापारस्य कर्मबन्धकारणतामविज्ञाय चारित्ररूप-

---

वेदना प्रदर्शित कर के यह बताते हैं कि-पृथिवीकाय का आरंभ करने में कर्म का बंध होता है-'एत्थ' इत्यादि ।

मूलार्थ—पृथिवीकाय का आरंभ करने वाले को यह (पूर्वोक्त) आरंभ ज्ञात नहीं होता है ॥ सू. ६ ॥

टीकार्थ—पृथिवीकाय में स्वकाय परकाय और उभयकायरूप द्रव्यशस्त्र का, तथा मन वचन कायका दुष्प्रणिधानरूप भावशस्त्र का व्यापार करने वाले को ज्ञात नहीं होता कि- पूर्वोक्त सत्ताईस प्रकार का खनन एव कृषि आदिरूप सावद्य व्यापार कर्मबंध के कारण हैं। तात्पर्य यह है कि-जो पुरुष पृथिवीकाय का आरंभ करता है, उसे यह मालूम नहीं होता कि-यह सावद्य व्यापार कर्मबंध का कारण है, यह मालूम न होने के कारण

વેદના બતાવીને હવે એ બતાવે છે કેઃ-પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરવામાં કર્મનો બંધ થાય છે-'एत्थ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરવાવાળાને આ (પૂર્વોક્ત) આરંભ જ્ઞાન હોતું નથી. (૬)

ટીકાર્થ—પૃથ્વીકાયમા સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાયરૂપ દ્રવ્યશસ્ત્રનો તથા મન, વચન, કાયાનાં દુષ્પ્રણિધાન (ખરાબ ભાવ)રૂપ ભાવશસ્ત્રનો વ્યાપાર કરવાવાળાને ખબર નથી હોતી કે-પૂર્વોક્ત (પૂર્વે કહેલા) સત્તાવીસ પ્રકારના ખનન (ખોદવુ) એ પ્રમાણે કૃષિ-ખેતી આદિરૂપ સાવદ્ય-વ્યાપાર કર્મબંધનુ કારણ છે. તાત્પર્ય એ છે કેઃ-જે પુરૂષ પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરે છે, તેને એ માલુમ નથી કેઃ-આ સાવદ્ય વ્યાપાર કર્મ

मोक्षमार्गतो दूरमपगतो भवतीत्यर्थः ॥ सू० ६ ॥

(८) विवृत्तिद्वारम्-

पृथिवीकायसमारम्भपरिज्ञाने हि परिज्ञातकर्मा मुनिर्भवतीत्याह-'एत्थ' इत्यादि।

॥ मूलम् ॥

एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति। तं परिण्णाय मेहावी नेव सयं पुढविसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं पुढविसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे पुढविसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा। जस्सेते पुढविकम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे-त्तिबेमि ॥ सू० ७ ॥

॥ इय सत्थपरिण्णाए बीओ उद्देसो समत्तो ॥ १-२ ॥

॥ छाया ॥

अत्र शस्त्रं असमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति। तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं पृथिवीशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैः पृथिवीशस्त्रं समारम्भयेत्, नैवान्यान् पृथिवीशस्त्रं समारभतः समनुजानीयात्, यस्यैते पृथिवीकर्मसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स एव मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० ७ ॥

॥ इति शस्त्रपरिज्ञायां द्वितीय उद्देशः समाप्तः ॥ १ । २ ॥

यह चारित्ररूप मोक्षमार्ग से दूर ही रहता है ॥ सू. ६ ॥

पृथिवीकाय के समारम्भ का परिज्ञान होने पर ही परिज्ञातकर्मा मुनि होता है, इस बात को कहते है-'एत्थ' इत्यादि ।

मूलार्थ- -पृथिवीकाय में शस्त्र का आरंभ न करने वाले को यह आरंभ ज्ञात होता है। उन्हें जान कर बुद्धिमान् पुरुष न स्वयं पृथिवीकाय के शास्त्र का आरंभ करे, न दूसरो से पृथ्वीकाय के शस्त्रका आरंभ करावे और न पृथ्वीकाय का आरंभ करने वाले दूसरो की अनुमोदना करे। इन पृथिवीकर्मसमारम्भो को जानने वाला ही मुनि है, वही परिज्ञातकर्मा है, ऐसा मै कहता हूँ ॥ सू. ७ ॥

બંધનુ કારણ છે. આ માલૂમ નહિ હોવાથી તે ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગથી દૂરજ રહે છે. ॥૬॥

પૃથિવીકાયના સમારંભનું પરિજ્ઞાન હોવાથીજ પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ હોય છે, આ વાત બતાવે છે:-'एत्थ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—પૃથ્વીકાયમાં શસ્ત્રનો આરંભ નહિ કરવાવાળાને આ આરંભની ખબર હોય છે. તેને જાણીને બુદ્ધિમાન પુરૂષ પોતે પૃથ્વીકાયના શસ્ત્રનો આરંભ કરતા નથી; બીજા પાસે પણ પૃથ્વીકાયના શસ્ત્રનો આરંભ કરાવતા નથી. અને પૃથ્વીકાયનો આરંભ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન આપતા નથી. એ પૃથ્વીકર્મ-સમારંભોને જાણવાવાળાજ મુનિ છે, તે પરિજ્ઞાતકર્મા છે; એ પ્રમાણે હું કહું છું. (૭)

टीका—

अत्र=पृथिवीकाये शस्त्रं=स्वकायपरकायादिकम् असमारभमाणस्य=अव्यापारयतः इत्येते=पूर्वोक्ता आरम्भाः=सावद्यक्रियाविशेषाः परिज्ञाता भवन्ति। ज्ञपरिज्ञया सर्वान् पृथिवीकायसमारम्भान् कर्मबन्धहेतुत्वेन अनन्तनरकनिगोदादिदुःखजनकत्वेन च परिज्ञाय चारित्ररूपमोक्षमार्गे प्रवर्तत इति भावः। उपसंहारमाह—

तत्=पृथिवीकायसमारम्भणं परिज्ञाय=बन्धहेतुत्वेनावबुध्य मेधावी=सदसद्विवेकी पृथिवीशस्त्रं द्रव्यभावरूपं स्वयं नैव समारभते अपि च-अन्यैरपि पृथिवीशस्त्रं नैव समारम्भयति, पृथिवीशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् नैव समनुजानाति। एवं मनोवाक्कायभेदेनातीतानागतवर्त्तमानकालभेदेन च पृथिवीकाय-

---

टीकार्थ—पृथिवीकाय मे स्वकाय परकाय आदि शस्त्रो का आरंभ न करने वाले को यह पूर्वोक्त सावद्यव्यापाररूप आरंभ ज्ञात होता है। इन आरंभों को जानने वाला अर्थात् ज्ञपरिज्ञा से पृथिवीकायसबंधी आरंभो को कर्मबध का कारण तथा अनन्त नरक निगोद के दुःखो का कारण जानकर चारित्ररूप मोक्षमार्ग में प्रवृत्त होता है। उपसंहार करते है—

पृथ्वीकाय के आरंभ को बधका कारण जानकर बुद्धिमान् सत् असत् का भेद समझने वाला, द्रव्य-भावरूप पृथ्वीशस्त्रका स्वयं व्यापार नहीं करता, दूसरे से व्यापार नहीं कराता और व्यापार करने वाले को अनुमोदना भी नहीं करता। इसी प्रकार मन, वचन, काय के भेद से और अतीत, अनागत, वर्तमान काल के भेद से सत्ताईस प्रकार के

ટીકાર્થ—પૃથ્વીકાયમા સ્વકાય પરકાય આદિ શસ્ત્રોનો આરંભ નહિ કરવાવાળાને એ પૂર્વોક્ત સાવદ્ય વ્યાપારરૂપ આરંભની ખબર હોય છે, તે આરંભોને જાણવાવાળા અર્થાત્ જ્ઞપરિજ્ઞાથી પૃથ્વીકાયસમ્બન્ધી આરંભોને કર્મબંધનુ કારણ, તથા અનન્ત નરક નિગોદના દુઃખોનુ કારણ જાણીને ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગમા પ્રવૃત્ત થાય છે. હવે ઉપસંહાર કરે છે—

પૃથ્વીકાયના આરમ્ભને બંધનુ કારણ જાણીને બુદ્ધિમાન સત્-અસત્‌ના ભેદને જાણવા-સમજવાવાળા, દ્રવ્યભાવરૂપ પૃથ્વીશસ્ત્રનો પોતે વ્યાપાર કરતા નથી, બીજા પાસે વ્યાપાર કરાવતા નથી, અને વ્યાપાર કરવાવાળાને અનુમોદન પણ કરતા નથી આ પ્રમાણે મન, વચન, કાયાના ભેદથી, અને ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ, વર્ત્તમાનકાળના

समारंभान् विज्ञाय सर्वान् परित्यजेत् ।

एवं यस्य एते पृथिवीकर्मसमारम्भाः पृथिवीविषयाः खननकृष्यादिरूपाः सावद्यक्रियाविशेषाः परिज्ञाता भवन्ति=ज्ञपरिज्ञया कर्मबन्धहेतुत्वेन विज्ञाताः, तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्ता भवन्ति स एव परिज्ञातकर्मा=विदितपरित्यक्त-सकलसावद्यक्रियाविशेषः मुनिर्भवति, न त्वपरो द्रव्यलिङ्गीत्यर्थः । इति ब्रवीमि=यथा भगवता कथितं तथा कथयामीत्यर्थः ॥ सू० ७ ॥

॥ इति शस्त्रपरिज्ञाध्ययने द्वितीय उद्देशः समाप्तः ॥ १-२ ॥

पृथ्वीकायसमारंभ को जानकर सबका त्याग करना चाहिए ।

इस प्रकार जो पुरुष पृथ्वीकायसम्बन्धी खोदना जोतना आदि सावद्य व्यापारो को ज्ञपरिज्ञा से कर्मबंध का कारण समझता है, और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उन का त्याग कर देता है वही परिज्ञातकर्मा और सकल सावद्य क्रियाओ को जानने वाला पुरुष मुनि कहलाता है, सिर्फ द्रव्यलिंगी मुनि नहीं कहलाता । 'त्तिबेमि' भगवान्ने जैसा कहा है वैसा ही मैं कहता हूँ ॥ ७ ॥

आचाराङ्ग-सूत्र की आचारचिन्तामणि-टीका के हिन्दी-अनुवादमें
शस्त्रपरिज्ञानामक प्रथम अध्ययनका द्वितीय उद्देश
समाप्त ॥ १-२ ॥

ભેદથી સત્તાવીસ પ્રકારના પૃથ્વીકાયના સમારંભને જાણી કરીને સર્વનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

આ પ્રમાણે જે પુરૂષ પૃથ્વીકાયસમ્બન્ધી ખોદવું, ખેડવું આદિ સાવદ્ય વ્યાપારોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મબંધનું કારણ સમજે છે, અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે છે, તે પરિજ્ઞાતકર્મા અને સકલસાવદ્યક્રિયાઓને જાણવાવાળા પુરૂષ મુનિ કહેવાય છે, માત્ર દ્રવ્યલિંગી મુનિ કહેવાતા નથી. ભગવાને જેવું કહ્યું છે, એવું જ હું કહું છું ॥૭॥

આચારાંગ સૂત્રની આચારચિંતામણિ ટીકાના ગુજરાતી અનુવાદમાં
શસ્ત્રપરિજ્ઞાનામક પ્રથમ અધ્યયનનો બીજો ઉદ્દેશ
સમાપ્ત થયો ॥૧-૨॥

अथ तृतीयोद्देशः ।

द्वितीयोद्देशे पृथिव्याः सचित्तत्वं तत्र पृथक्पृथगनेकपृथिवीकायजीवाश्रितत्वं च प्रसाधितम्, तस्य हिंसया कर्मबन्धो भवतीत्युक्तम्, अन्ततश्च पृथिवीकायजीवहिंसानिवृत्त्या मुनिर्भवतीति सिद्धान्तितम् । इदानीमपां सचित्तत्वमनेकाप्कायजीवाश्रितत्व बोधयता भगवताऽप्कायहिंसया षट्कायजीवहिंसासंपातात् कर्मबन्धो भवति, तथाऽप्कायहिंसानिवृत्त्या च मुनित्वं लभ्यत इति बोधयितुं तृतीयोद्देशः प्रारभ्यते—'से बेमि' इत्यादि ।

अप्कायजीवस्वरूपविचारणायां प्रथममनगारस्य योग्यता दर्शयति—

तीसरा उद्देश

द्वितीय उद्देशक में पृथिवी की सचित्तता सिद्ध की और पृथिवी में पृथक्-पृथक् अनेक पृथिवीकाय के जीवों का रहना सिद्ध किया । यह भी बतलाया जा चुका है कि—उन जीवों की हिंसा करने से कर्म का बंध होता है । अन्त में यह भी प्रमाणित किया है कि—पृथ्वीकाय के जीवों की हिंसा का त्याग करने से मुनि होता है । अब यह बतलाते है कि—अप्काय सचित्त है, अनेक अप्काय के जीवों से आश्रित है और अप्काय की हिंसा से षट्काय के जीवों की हिंसा होती है और अप्काय की हिंसा का त्याग करने वाला मुनिपन पाता है । यह सब बतलाने के लिए तीसरा उद्देश आरभ किया जाता है—'से बेमि' इत्यादि ।

अप्काय के जीवों के स्वरूप का विचार करते हुए सर्व प्रथम अनगार की

ત્રીજો ઉદ્દેશક—

બીજા ઉદ્દેશકમાં પૃથ્વીની સચિત્તતા સિદ્ધ કરી છે. અને પૃથ્વીમાં જૂદા-જૂદા અનેક પૃથ્વીકાયના જીવો રહે છે તે સિદ્ધ કર્યું છે એ પણ બતાવવામાં આવ્યું છે કે તે જીવોની હિંસા કરવાથી કર્મનો બંધ થાય છે. અન્તમાં એ પણ પ્રમાણિત કર્યું કે પૃથ્વીકાયના જીવોની હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી મુનિ થાય છે. હવે તે બતાવે છે કેઃ—અપ્કાય સચિત્ત છે, અનેક અપ્કાયના જીવોથી આશ્રિત છે, અને અપ્કાયની હિંસાથી ષટ્કાયના જીવોની હિંસા થાય છે, અને અપ્કાયની હિંસાનો ત્યાગ કરવાવાળા મુનિપણાને પામે છે. એ સર્વ બતાવવા માટે ત્રીજા ઉદ્દેશકનો આરંભ કરવામાં આવે છે—'સેવેમિ' ઈત્યાદિ.

અપ્કાયના જીવોના સ્વરૂપનો વિચાર કરતા થકા સૌથી પ્રથમ અણગારની યોગ્યતા

सर्वविरतिरूपं पदं प्राप्तो मुनिः पृथिवीकायादिसूक्ष्मजीवसमारम्भनिवृत्त्यादि-कर्तव्यतायामल्पीयोऽपि प्रमादजातं स्खलनं समुपेक्षते चेत् तर्हि पुनस्तत्राधिकतरं स्खलनं कर्तुं न लज्जते, तथाविधनियमानुसारिणी हि मनोवृत्तिः, अतः स्वल्पमपि संयमतः स्खलनं यथा न भवेत् तथा प्रयतितव्यं मुनिभिः ।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

केनचिद् बाल्यावस्थायामन्यस्य कपर्दिकामात्रं स्तेयवृत्त्याऽपहृत्य स्वमातुरग्रे निहितम् । माता तदवलोक्य हृष्टा सती तस्मै मधुरं वस्तु ददौ । अथ पुनः पुनः स्तेयकर्मणि प्रवृत्तः स्वमातृहस्तात् पारितोषिकं प्राप्तः क्रमेण

योग्यता दिखलाते है—सर्वविरतिरूप पदको प्राप्त मुनि पृथिवीकाय आदि छोटे-छोटे जीवों के आरंभ का त्याग करने में यदि प्रमाद के कारण थोडे से भी स्खलन की उपेक्षा करता है तो फिर और अधिक स्खलन करने में भी संकोच नहीं करता । मनोवृत्ति का ऐसा ही नियम है कि—गिरी सो गिरती ही जाती है, अत एव मुनियों को ऐसा प्रयत्न करना चाहिए कि, जिस से संयम में तनिक भी स्खलन न हो ।

इस विषय में दृष्टान्त कहते हैं—

किसी बालकने अपनी बाल्यावस्था में एक कौडी चुराकर अपनी माता के पास रख दी । माता उसे देखकर हर्षित हुई और उसने इनाम के तौर पर बालक को मीठी चीज दी । इस के बाद वह बारबार चौरी करने लगा और अपनी माता के हाथ से पारितोषिक प्राप्त करने लगा । धीरे-धीरे वह ताम्रपण (तांबे का सिक्का) कार्षापण

બતાવે છે—સર્વવિરતિરૂપ પદને પામેલા મુનિ પૃથ્વીકાય આદિ નાના-નાના જીવોના આરંભનો ત્યાગ કરવામાં જો પ્રમાદના કારણે થોડાં પણ સ્ખલન (ત્રુટી)ની ઉપેક્ષા કરે છે. તો ફરીને વધારે સ્ખલન કરવામાં પણ સંકોચ કરતા નથી. મનોવૃત્તિનો એવોજ નિયમ છે કે—નીચે પડવા પછી વધારે નીચે પડી જાય છે. એ કારણથી મુનિઓએ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કેઃ—જેનાથી સંયમમાં થોડું પણ સ્ખલન નહી હોય.

આ વિષયમાં દૃષ્ટાન્ત કહે છેઃ—

કોઈ બાળકે પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં એક કોડી ચોરીને પોતાની માતાની પાસે રાખી દીધી; માતા તેને જોઈને રાજી થઈ અને તેને ઈનામ આપવાના ઢંગથી બાળકને મીઠી વસ્તુ આપી. ત્યાર પછી તે બાળક વારંવાર ચોરી કરવા લાગ્યો. અને પોતાની માતા પાસેથી (માતાના હાથથી) ઈનામ મેળવવા લાગ્યો. ધીરે ધીરે તે તામ્રપણ—ત્રાંબાના

ताम्रपण–कार्षापण–रूप्यक – दीनार–रत्न – स्वर्ण–मणि– माणिक्यादिहरणप्रवीणः कस्यचिन्नृपस्य कोशागारं प्रविष्टः । ततः प्रचण्डभुजदण्डकैस्तद्रक्षकैः सघोषणं धृतो राजान्तिकं समानीतः । तदपराधं विज्ञाय क्रोधाविष्टेन राज्ञा समादिष्टम्–अयं चौरः शूले समारोप्यताम्, इति ।

असौ पृष्टश्च राज्ञा–तव काचिदिच्छा वर्तते? चेद् ब्रूहि । चौरेणोक्तम्–राजन् ! स्वमातुर्मिलनं प्रार्थयेः । अथ नृपाज्ञया तज्जननी तत्रागत्य मिलिता । स चौरस्तत्र राज्ञः समक्षमेव सवेगमुत्थाय सत्वरं मातुर्नासिकां दन्तैश्चिच्छेद । ततोऽसौ राज्ञा पृष्टः–त्वया कथमेवं दुश्चरितमाचरितम् ? । चौरोऽवदत्–इयमेव ममै-

---

(चौअन्नी) रुपया, दीनार (सुवर्ण–मुहर), रत्न, सुवर्ण, मणि, माणिक आदि चुराने में भी प्रवीण हो गया । वह किसी राजा के खजाने में घुसा । खजाने के बलवान् पहरेदारों ने उसे पकड लिया और राजा के सामने पेश किया । राजा उसका अपराध सुनकर क्रोधित हुआ, उसने आज्ञा दी–'इस चोर को शूली पर चढा दो' ।

राजाने उस से पूछा–अगर तुम्हारी कोई इच्छा हो तो कहो।

चोरने कहा–' महाराज ! मैं अपनी माता से मिलने की प्रार्थना करता हूँ ।

राजा की आज्ञा से चोर की माता वहाँ आकर मिली । चौरने राजा के सामने ही वेग के साथ उठ कर जल्दी से अपनी माता की नाक दांतों से काटली । यह देखकर राजाने पूछा–अरे ! तूंने यह दुष्कर्म क्यों किया ?

સિક્કા, ચાર આની, રૂપિઆ, સોના મહોર, રત્ન, સોનુ, મણિ, માણેક આદિ ચોરવામાં પણ પ્રવીણ થઈ ગયો (કેટલોક સમય જતા) તે કોઇ રાજાના ખજાનામાં ઘુસી ગયો. ખજાનાના બલવાન્ પહરેદારો રક્ષકોએ તેને પકડી લીધો અને રાજાની સામે- હાજર કર્યો. રાજા તેનો અપરાધ સાંભળીને ક્રોધાયમાન થયા, અને આજ્ઞા આપી કે એ ચોરને શૂલી પર ચઢાવી દો !

રાજાએ તેને પૂછ્યું કે તારી કાંઈ ઇચ્છા હોય તો કહો

ચોરે કહ્યું–' મહારાજ ! હું મારી માતાને મળવાની પ્રાર્થના કરૂં છું.'

રાજાની આજ્ઞાથી ચોરની માતા ત્યાં આગળ આવી. અને ચોરને મળી, ચોરે રાજાના સામેજ વેગથી એકદમ ઉઠીને જલ્દીથી પોતાની માતાનુ નાક પોતાના દાંતથી કાપી લીધું તે જોઈને રાજાએ પૂછ્યું–અરે ! તેં આવું દુષ્કર્મ શા માટે કર્યું ?

तद्घोरतरदुःखप्रदशूलारोपणफलप्रदात्री प्राणापहर्त्री, न तु भवान् । इत्युक्त्वा सर्वं पूर्ववृत्तं राज्ञे विज्ञापयामास । ततः स्वकृतस्तेयकर्मणो विपाकं शूलारोपेण घोरतरवेदनां प्राप्नुवन्मृतः । तस्मात् स्वल्पोऽपि दोषो महाऽनर्थाय भवतीति विज्ञायात्मार्थिभिर्मुनिभिः संयमतः स्वल्पमपि स्खलनं यथा न भवेत् तथा वर्तितव्यम् ।

तपःसंयमे कदाचिदाकस्मिकस्खलनसंपातस्त्वन्य एव, स्खलनोपेक्षणमप्यन्यदेव, यतः स्खलनोपेक्षया पुनरुत्तरोत्तरस्खलनवृद्ध्या साधुत्वमेव नश्यतीति विचिन्त्य जागरूकाः साधवो नवनवागन्तुकस्खलनपरंपराविरहिताः पूर्वजातस्खलन-

---

चोर—महाराज ! इसी के कारण मुझे घोर दुःख देने वाली शूली पर चढना पड रहा है; यही मेरे प्राण लेने वाली है, आप नहीं । यह कह कर चोरने अपना सम्पूर्ण पूर्व—वृत्तांत राजा को सुना दिया ।

तत्पश्चात् अपने किये चौर्य कर्म का घोरवेदनारूप फल—शूली पर चढनेरूप—को भोगता हुआ वह चोर मर गया ।

अत एव थोडा—सा भी दोष महान् अनर्थ का कारण बन जाता है, ऐसा समझकर आत्मकल्याण के अभिलाषी मुनियो को ऐसा प्रयत्न करना चाहिए कि जिस से संयम में तनिक भी स्खलन न हो ।

तप और संयम में कदाचित् अकस्मात् स्खलना की बात दूसरी है किन्तु स्खलना की उपेक्षा करना और बात है, उस का कारण यह है कि स्खलना की उपेक्षा करने से उत्तरोत्तर स्खलना बढती ही चली जाती है, ऐसा विचार करके सदैव सावधान

ચોર કહે—મહારાજ ! એ માતાના કારણે જ મારે ઘોર દુઃખ આપવાવાળી શૂલી ઉપર ચઢવાનું થાય છે, એ મારો પ્રાણ લેવાવાળી છે, આપ નહિ. આ પ્રમાણે કહીને ચોરે પોતાની આગળની સંપૂર્ણ હકીકત રાજાને સંભળાવી. તે પછી પોતાનું કરેલ ચોરીનું કર્મનું ઘોરવેદનારૂપ ફલ—શૂલી પર ચઢવાનું, તે ભોગવતો થકો તે ચોર મરણ પામ્યો.

એટલે કે:—થોડો પણ દોષ મહાન્ અનર્થનુ કારણ બની જાય છે. એ પ્રમાણે સમજીને આત્મકલ્યાણના અભિલાષી મુનિઓએ એવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે, જેનાથી સંયમમાં થોડુંક પણ સ્ખલન ન થાય.

તપ અને સંયમમાં કોઇ વખત અકસ્માત્ સ્ખલનની વાત જૂદી છે. પણ સ્ખલનની ઉપેક્ષા કરવી તે બીજી વાત છે. તેનુ કારણ એ છે કે—સ્ખલનની ઉપેક્ષા કરવાથી ઉત્તરોત્તર સ્ખલન (ભૂલ) વધતું જ જાય છે. એવો વિચાર કરીને સદૈવ—હંમેશાં સાવધાન રહેવાવાળા

दोषमपनेतुं शक्नुवन्ति । तदेव विशदयन् सुधर्मा स्वामी प्राह–'से वेमि' इत्यादि ।

द्वितीयोद्देशसमाप्तौ "जस्सेते पुढविकम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मा" इत्युक्तम् । अधुना तु–न च तावतैव सर्वथा मुनिर्भवितुमर्हति। यथा भवति तथा दर्शयितुं श्रीसुधर्मा स्वामी प्राह–'से वेमि' इत्यादि ।

॥ मूलम् ॥

से वेमि–से जहावि अणगारे उज्जुकडे नियागपडिवण्णे अमायं कुव्वमाणे वियाहिए ॥ सू० १ ॥

॥ छाया ॥

तद् ब्रवीमि स यथापि अनगार ऋजुकृतः नियागप्रतिपन्नः अमायां कुर्वाणो व्याख्यातः ॥ सू० १ ॥

॥ टीका ॥

'से वेमि' इत्यादि । तद् ब्रवीमि यदन्यच्च भगवदन्तिके मया

रहने वाले साधु नयी–नयी होने वाली स्खलना के दोषों से बच सकते है । यही बात स्पष्ट करते हुए सुधर्मा स्वामी आगे कहते हैं–'से वेमि' इत्यादि ।

मूलार्थ (भगवान् के मुखारविन्द से जो सुना है,) सो कहता हूँ–ऋजुकृतः मोक्षमार्ग में प्राप्त और माया न करने वाला अनगार कहा गया है ॥ सू. १ ॥

टीकार्थ—भगवान् के समीप और भी जो सुना है वह कहता हूँ । पृथ्वीकाय के विषय मे शस्त्र का आरंभ न करने वाला पृथ्वीकाय के आरंभ को जानने वाला पुरुष जिस

સાધુ–નવી નવી થવાવાળી સ્ખલના દોષોથી બચી શકે છે, એ વાત સ્પષ્ટ કરીને સુધર્મા સ્વામી આગળ કહે છે–'से वेमि' ઇત્યાદિ.

બીજા ઉદ્દેશકની સમાપ્તિમાં કહ્યું હતું કેઃ–જે પુરૂષ પૃથ્વીકાયના આરંભને જાણીને તેનો ત્યાગ કરી આપે છે, તે મુનિ છે. અહિં એ બતાવવામાં આવે છે કેઃ–આટલું કરવા માત્રથી જ કોઈ પૂરી રીતે મુનિ થઇ શકતા નથી, મુનિ થવાને માટે બીજી–જે જે વાતોની (જાણવાની) આવશ્યકતા છે, તેને સુધર્મા સ્વામિ કહે છે–'से वेमि' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—(ભગવાનના મુખારવિંદથી જે સાંભળ્યું છે) તે કહું છું.—ઋજુકૃત, મોક્ષમાર્ગમાં પ્રાપ્ત અને માયા નહિ કરવાવાળા અણગાર કહ્યા છે (૧)

ટીકાર્થ—ભગવાનની પાસેથી બીજું પણ જે સાંભળ્યું છે, તે કહું છું.—પૃથ્વીકાયના વિષયમાં શસ્ત્રનો આરંભ નહિ કરવાવાળા, પૃથ્વીકાયના આરંભને

श्रुतं तत् कथयामि । स पृथिवीकायशस्त्रमसमारभमाणः परिज्ञातपृथिवीकर्मसमारम्भो यथा संपूर्णोऽनगारो भवति, अपिच-यथाऽनगारो न भवति, तद् द्वयमपि ब्रवीमि, वक्ष्यति च-' अणगारामोत्ति एगे पवयमाणा ' इत्यादि । सावद्यक्रियाया गृहाश्रयत्वाद् गृहपरित्याग एव मुनित्वे प्रधानकारणमिति बोधनाय साध्वादिशब्दं परित्यज्य 'अनगार'-शब्दोपादानम् । कथं सर्वथाऽनगारो भवति ? इत्याकाङ्क्षायामाह—

'उज्जुकडे' इति, ऋजुकृतः, अर्जयति क्षान्त्यादिगुणानिति ऋजुः । यद्वा-अर्जयति-सकलप्राणिगणहितं दयास्वभावमिति ऋजुः । यदिवा-अर्जयति= यथावस्थितात्मस्वरूपं प्रापयतीति ऋजुः । यद्वा-अर्जयति=प्रापयति शाश्वतिकं

प्रकार पूर्ण अनगार होता है, और जिस प्रकार पूर्ण अनगार नहीं होता, ये दोनो बातें मै कहता हूँ-'अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा' इत्यादि सूत्र में आगे कहा जायगा ।

गृह में सावद्यक्रिया अवश्य होती है, अत एव गृह का त्याग करना ही मुनिपन का प्रधान कारण है । यह बात प्रकट करने के लिए साधुवाचक अन्य शब्द छोडकर यहाँ **अनगार** शब्द का प्रयोग किया है । पूरा अनगार किस प्रकार बनता है, एसी आकांक्षा होने पर कहने है-'**उज्जुकडे**' इति ।

उज्जुकडे का संस्कृत रूप है '**ऋजुकृतः**' । क्षमा आदि गुणो को उपार्जन करने वाला ऋजु कहलाता है । अथवा समस्त प्राणियों के हितरूप दया को उपार्जन करने वाला **ऋजु** कहलाता है । अथवा आत्मा को अपने असली स्वरूप पर पहुंचाने

જાણુવાવાળા પુરૂષ, જે પ્રમાણે પૂર્ણ અણુગાર થાય છે અને જે પ્રમાણે પૂર્ણ અણુગાર નથી થતા, તે બન્ને વાતો હું કહું છું-'अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा' ઇત્યાદિ સૂત્રમાં આગળ કહેવામાં આવશે.

ઘરમાં સાવદ્યક્રિયા અવશ્ય થાય છે એટલા માટે ઘરનો ત્યાગ કરવો તેજ મુનિપણાનું પ્રધાન કારણ છે એ વાત પ્રગટ-કરવા માટે સાધુવાચક અન્ય સબ્દ ત્યજીને અહિં 'अनगार' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. પૂરા અણુગાર કેવી રીતે બને છે, એવી ઇચ્છા થવાથી કહે છે—' उज्जुकडे ' ઇતિ.

' उज्जुकडे 'નું સંસ્કૃત રૂપ ' ऋजुकृत ' થાય છે. ક્ષમા આદિ ગુણોનું ઉપાર્જન કરવાવાળા ऋजु (સરલ-સિધા) કહેવાય છે અથવા સમસ્ત પ્રાણીઓના હિતરૂપ દયાને ઉપાર્જન કરવાવાળા ऋजु કહેવાય છે. અથવા આત્માને અસલ સ્વરૂપ સુધી પહોંચાડવા-

शिवस्थानमिति – ऋजुः = विपमभावरहितत्वाद् दुष्प्रणिहितमनोवाकायनिरोधरूपः संयमः, स कृतः=अनुष्ठितो येन स ऋजुकृतः–मनोवाकायजन्यसकलसावद्य-क्रियानिवृत्त इत्यर्थः।

यद्वा–संपूर्णसंवरस्वरूपसंयमेन संयमिना मोक्षस्थानगमनार्थं ऋजुगतिः प्राप्यते, तत्र ऋजुगतेः कारणं संयम इति कारणे कार्योपचारात्सप्तदशविध-संयमोऽपि ऋजुरित्युच्यते, स कृतः=समाचरितो येनासौ ऋजुकृतः कृतसंपूर्ण-संयमानुष्ठान इत्यर्थः।

वाला ऋजु कहलता है। अथवा आत्मा को शाश्वत मोक्षस्थान पर पहुँचाने वाला ऋजु कहलाता है। अथवा ऋजु का अर्थ है–सयम। मन, वचन, काय के खोटे व्यापार को रोकनारूप संयम है। जिस ने एसा व्यापार रोक दिया है वह **ऋजुकृत** कहलाता है। अर्थात् जो मन, वचन और काय से होने वाली समस्त सावद्य क्रियाओ से निवृत्त हो गया हो वह '**ऋजुकृत**' है।

अथवा––सम्पूर्णसंवररूप संयम के द्वारा संयमी मोक्ष में गमन करने के लिए ऋजुगति प्राप्ति करता है। इस ऋजुगति का कारण संयम है। अतः कारण में कार्य का उपचार करने से सत्रह प्रकार का संयम भी 'ऋजु' कहलाता है। उस 'ऋजु' अर्थात् सयम का जिसने आचरण किया हो वह 'ऋजुकृत' कहलाता है। तात्पर्य यह है कि पूर्ण संयम का अनुष्ठान करने वाला **ऋजुकृत** है।

વાળા ऋजु કહેવાય છે. અથવા આત્માને શાશ્વત મોક્ષસ્થાન પર પહોંચાડવાવાળા ऋजु કહેવાય છે. અથવા ऋजुનો અર્થ છે સંયમ–મન, વચન અને કાયના ખોટા વ્યાપારને રોકવા રૂપ સંયમ છે. જેણે એવો વ્યાપાર રોકી આપ્યો છે તે 'ऋजुकृत' કહેવાય છે. અર્થાત્ જે મન, વચન અને કાયાથી થવાવાળી સમસ્ત સાવદ્ય ક્રિયા-ઓથી નિવૃત્ત થઈ ગયા હોય તે ऋजुकृत છે.

અથવા—સંપૂર્ણસંવરરૂપ સંયમદ્વારા સંયમી મોક્ષમાં ગમન કરવા માટે ઋજુગતિ પ્રાપ્ત કરે છે. તે ઋજુગતિનું કારણ સંયમ છે. તેથી કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી સત્તર (૧૭) પ્રકારનો સંયમ પણ 'ऋजु' કહેવાય છે તે ઋજુ અર્થાત્ સંયમનું જેણે આચરણ કર્યું છે તે 'ऋजुकृत' કહેવાય છે. તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્ણ–સંયમનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા ऋजुकृत છે.

तथा नियागप्रतिपन्नः, नि=निश्चयेन यजति=सम्यग्गमनं कुर्वन्ति यत्र स नियागः=मोक्षमार्गः ज्ञानक्रियालक्षणः। यद्वा-नि=निश्चयेन यजति=ददाति सिद्धिगतिमिति नियागः=क्षान्त्यादिदशविधो यतिधर्मः, तं प्रतिपन्नः=प्राप्तः।

तथा 'अमायां कुर्वाणः' माया=वीर्याचारसंगोपनं परवञ्चनं वा, न माया अमाया, तां कुर्वाणः अनगारो व्याख्यातः=भगवता कथितः।

अयं भावः-न केवलं पृथिवीशस्त्रसमारम्भमात्रनिवृत्त्याऽनगारो भवति किन्तु यः खलु पृथिवीशस्त्रसमारम्भनिवृत्तः परिज्ञातसकलसावद्यकर्मा निरव-

---

अब **'नियागप्रतिपन्न'** शब्दका अर्थ करते हैं। **'नि'** अर्थात् निश्चय से **'याग'** अर्थात् सम्यक् गमन जहाँ किया जाता है उसे **'नियाग'** या मोक्षमार्ग कहते है। ज्ञान और क्रिया मोक्ष का मार्ग है।

अथवा **'नि'** अर्थात् निश्चय से **'याग'** अर्थात् सिद्धिगति देने वाला क्षमा आदि दश प्रकार का यतिधर्म **'नियाग'** कहलाता है, एसे नियाग को जो प्राप्त हो चुका हो वह **नियागप्रतिपन्न** है।

तथा माया अर्थात् वीर्याचर का गोपन करना या दूसरे को गोखा देना माया है। इस माया का सेवन न करने वाला जो वही अनगार है, एसा भगवान् ने कहा है।

तात्पर्य यह है कि-केवल पृथ्वीशस्त्र के आरंभ का त्याग कर देने मात्र से ही कोई अनगार नहीं हो जाता, वरन् जो पृथ्वीशस्त्र के आरंभ का त्याग कर के सकल

હવે 'नियागप्रतिपन्न' શબ્દનો અર્થ કરે છે. 'नि' અર્થાત્ નિશ્ચયથી 'याग' અર્થાત્ સમ્યક્ગમન જ્યાં કરવામાં આવે છે. તેને નિયાગ અથવા મોક્ષમાર્ગ કહે છે. જ્ઞાન અને ક્રિયા મોક્ષનો માર્ગ છે. અથવા 'नि' અર્થાત્ નિશ્ચયથી 'याग' અર્થાત્ સિદ્ધગતિ આપવાવાળો ક્ષમા આદિ દસ પ્રકારનો યતિધર્મ 'नियाग' કહેવાય છે. એવા નિયાગને જે પ્રાપ્ત થઇ ચૂકયા છે, તે नियागप्रतिपन्न છે. તથા માયા અર્થાત્ વીર્યાચરનું ગોપન કરવું અથવા બીજાને ધોખો દેવો તે માયા છે. તે માયાનું સેવન નહિ કરવાવાળા જે હોય તે અણગાર છે. એ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું છે.

તાત્પર્ય એ છે કે-કેવલ પૃથ્વીશસ્ત્રના આરંભનો ત્યાગ કરી દેવા માત્રથીજ કોઇ અણગાર થતા નથી. પરન્તુ જે પૃથ્વીશસ્ત્રના આરંભનો ત્યાગ કરીને, સકલ સાવદ્ય કર્મોનો

शेपसंयमानुष्ठानप्रवृत्तः समाश्रितमोक्षमार्गः कर्पूरखण्डवदन्तर्बहिरेकरूपतया स्ववीर्यसंगोपन-परवञ्चनलक्षणमायाचाररहितो भवति स एव वस्तुतोऽनगारो बोद्धव्य इति ॥ सू० १ ॥

उक्तरूपस्यानगारस्य कर्त्तव्यमाह—'जाए' इत्यादि।

॥ मूलम् ॥

जाए सद्धाए निक्खंतो तमेव अणुपालिज्जा विजहित्ता विसोत्तियं पुव्वसंजोगं ॥ सू० २ ॥

॥ छाया ॥

यया श्रद्धया निष्क्रान्तस्तामेवानुपालयेत् विस्रोतसिकां पूर्व-संयोगम् ॥ २ ॥

॥ टीका ॥

यया श्रद्धया विस्रोतसिकां=शङ्कां, सर्वशङ्कां देशशङ्कां चेत्यर्थः।

सावद्य कार्यों का ज्ञाता होता है और पूर्ण संयम के अनुष्ठान में प्रवृत्त हो तथा मोक्षमार्ग का आश्रय लेता है। कपूर के टुकडे की भाँति भीतर-बाहर एकसा उज्ज्वल होने के कारण अपनी शक्ति का गोपन नहीं करता और दूसरों को धोखा नहीं देता अर्थात् मायाचार से रहित होता है, उसी को वास्तव में अनगार समझना चाहिए ॥ सू. १ ॥

उक्त प्रकार के अनगार का कर्तव्य बतलाते है-'जाए' इत्यादि।

मूलार्थ-शङ्का काङ्क्षा आदि का त्याग कर के और पूर्वकालीक सयोगों का त्याग कर के जिस श्रद्धा के साथ निकला है, उसी श्रद्धा का निरन्तर पालन करे ॥ सू. २ ॥

टीकार्थ--'विस्रोतसिका' का अर्थ है शङ्का, शङ्का दो प्रकार की है (१) सर्वशङ्का

જ્ઞાતા-જાણનાર થાય છે. અને પૂર્ણ સંયમના અનુષ્ઠાનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તથા મોક્ષ માર્ગનો આશ્રય લે છે. કપૂરના ટુકડાની માફક અંદર અને બહાર એકજ પ્રકારે ઉજ્જ્વલ હોવાના કારણે પોતાની શક્તિનુ ગોપન કરતો નથી. અને બીજાને દગો દેતો નથી. અર્થાત્ માયાચારથી રહિત હોય છે, તેને વાસ્તવિક રીતે અણુગાર સમજવો જોઇએ. (સૂ. ૧)

ઉપર કહ્યા તેવા અણુગારનું કર્તવ્ય બતાવે છેઃ-'जाए' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—શંકા, કાંક્ષા વગેરેનો ત્યાગ કરીને અને પૂર્વ કાલના સંયોગોનો ત્યાગ કરીને જે શ્રદ્ધાથી નિકળ્યા છે, તે શ્રદ્ધાનું નિરંતર પાલન કરવું. (સૂ. ૨)

ટીકાર્થ—'विस्रोतसिका'નો અર્થ છે શંકા, શંકા બે પ્રકારની છે-(૧) સર્વશંકા

"किमार्हतो मार्गोऽस्ति न वा" इति सर्वागमविषियका शङ्का सर्वशङ्का, तथा- "किमप्कायादयो जीवाः सन्ति न वा" इति देशशङ्का।

केवलालोकेन विलोक्य भगवता विशिष्य प्रवचने कथितत्वात् अप्कायादयः सन्ति जीवाः, इति पूर्वा कोटिः, चेतनारूपात्मलक्षणस्य सुस्पष्टमनुपलब्धेर्न सन्ति अप्कायादयो जीवाः, इत्युत्तरा कोटिः प्रादुर्भवति। पूर्वसंयोगं=मातापित्रादिसम्बन्धं, धनधान्यस्वजनादिसम्बन्धं वा।

इदमुपलक्षणम्-तेन पश्चात्संयोगमपि श्वशुरादिकृतं विहाय=परित्यज्य निष्क्रान्तः=अनगारो जातः, तां श्रद्धाम् अनुपालयेदेव निरतिचारं रक्षेदित्यर्थः।

और (२) देशशङ्का। अर्हन्त भगवान द्वारा प्ररूपित मार्ग वास्तव में मोक्षमार्ग है या नहीं? ऐसी-शंका सर्वशङ्का है। अप्काय आदि के जाव हैं या नहीं?' यह देश शङ्का है।

भगवान्ने केवल ज्ञान से देखकर प्रवचन में अप्काय आदि के जीवों का अस्तित्व प्रगट किया है, यह शङ्का की पूर्वकोटि है। आत्मा का चेतनालक्षण स्पष्ट रूप से नहीं पाया जाता, अत एव अप्काय आदि अजीव हैं, वह शङ्का की दूसरी कोटि है।

माता, पिता आदि का संबंध तथा धन; धान्य; स्वजन आदि का संबंध पूर्वसंयोग। कदलाता है। उपलक्षण से सास-ससुर आदि का संबंध पश्चात्संयोग कहलाता है। इन दोनों संयोगों की त्याग कर के जिस श्रद्धा के साथ अनगार हुआ है उसी श्रद्धा का पालन करे अर्थात् उस की निरतिचार रक्षा करे।

અને (૨) દેશશંકા 'અર્હન્ત ભગવાન દ્વારા પ્રરૂપિત માર્ગ વાસ્તવિક રીતે મોક્ષ માર્ગ છે કે નહીં?' આ પ્રકારની શંકા તે સર્વશંકા છે. અપ્કાય આદિના જીવ છે કે નહીં? આ દેશશંકા છે.

ભગવાને કેવલજ્ઞાન વડે જોઈને પ્રવચનમાં અપ્કાય આદિના જીવોનું અસ્તિત્વ પ્રગટ કર્યું છે, આ શંકાની પૂર્વકોટિ છે. આત્માનુ ચેતનાલક્ષણ સ્પષ્ટરૂપથી જોવામાં આવતું નથી તેથી અપ્કાય આદિ અજીવ છે, આ શંકાની બીજી કોટિ છે.

માતા-પિતા આદિનો સંબંધ તથા ધન, ધાન્ય સ્વજન આદિનો સંબંધ પૂર્વ-સંયોગ કહેવાય છે, ઉપલક્ષણથી સાસુ, સાસરા આદિનો સંબંધ પશ્ચાત્સંયોગ કહેવાય છે. આ બન્ને સંયોગનો ત્યાગ કરીને જે શ્રદ્ધાથી અણગાર થયા છે, તે શ્રદ્ધાનું પાલન કરે, અર્થાત્ તેની નિરતિચાર (વિના અતિચાર) રક્ષા કરે.

ननु का नाम श्रद्धा, यया विनाऽनगारत्वं नोपलभ्यते ? उच्यते–जीवादितत्त्वेषु श्रद्धानं, रुचिः, अभिप्रीतिः, सम्यग्दर्शनं श्रद्धा, 'एतत्तत्त्वमेवमेवे'–त्यवधारणम्, "तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं" इति वचनानुस्मरणेन जगदेकबन्धुना वीतरागेण भगवता यथा कथितं तथैवेदं जीवादितत्त्वं सत्यमिति निश्चय इति यावत्।

यद्वा मिथ्यात्वमोहनीयकर्मण उपशमात् क्षयोपशमात् क्षयाद्वा आत्मनोऽपूर्वा ज्ञानावस्था जायते, आविलसलिलस्य कतकफलचूर्णसंयोगात्स्वच्छतावत् सैव श्रद्धा।

शङ्का—यह श्रद्धा कौन-सी है जिस के विना साधुपन नही रह सकता ?

समाधान—जीवादि तत्त्वों पर श्रद्धा करना, रुचि होना, अभिप्रीति होना, यह सम्यग्दर्शन–श्रद्धा है। 'यह तत्त्व ऐसा ही है' इस प्रकार पक्का निश्चय करना श्रद्धा है। 'जिन भगवान्ने जो कहा है वही सत्य और संदेह–रहित है' इस वचन के अनुसार यह निश्चय करना कि जगत के अद्वितीय बन्धु वीतराग भगवान् ने जैसा निरूपण किया है, उसी प्रकार जीवादितत्त्व सत्य है। यह श्रद्धा का स्वरूप है।

अथवा—मिथ्यात्वमोहनीय कर्म के उपशम से, क्षयोपशम से अथवा क्षय से आत्मा की एक अपूर्व ज्ञानावस्था उत्पन्न होती है। जैसे–मलिन जल में कतकफल का चूर्ण डालने से जल स्वच्छ हो जाता है। ऐसी स्वच्छ-निर्मल आत्मदशा श्रद्धा कहलाती है।

શંકા—તે શ્રદ્ધા કેવી છે, કે જેના વિના સાધુપણું રહી શકે નહિ ?

સમાધાન—જીવાદિ તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા કરવી, રૂચિ થવી, અભિપ્રીતિ થવી, તે સમ્યગ્દર્શન શ્રદ્ધા છે, "આ તત્ત્વ આવુંજ છે" એ પ્રમાણે પાકો નિશ્ચય કરવો તે શ્રદ્ધા છે. "જિન ભગવાને જે કહ્યું છે તે સત્ય અને સંદેહરહિત છે" એ વચન પ્રમાણે એ નિશ્ચય કરવો કે જગતના અજોડ બન્ધુ વીતરાગ ભગવાને જેવું નિરૂપણ કર્યું છે, તે પ્રમાણે જીવાદિ તત્ત્વ સત્ય છે. આ શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ છે

અથવા—મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમથી, ક્ષયોપશમથી, અથવા ક્ષયથી આત્માની એક અપૂર્વ જ્ઞાનાવસ્થા ઉત્પન્ન થાય છે. જેમ મલીન પાણીમાં કતકફળ–નિર્મળીફળનું ચૂર્ણ નાખવાથી જલ સ્વચ્છ થઈ જાય છે. એવી સ્વચ્છ–નિર્મલ આત્મદશા શ્રદ્ધા કહેવાય છે.

अस्या लक्षणं तु शमसंवेगनिर्वेदानुकम्पाऽऽस्तिक्यानां प्रादुर्भावः। तत्र वीत-रागप्रणीतप्रवचनतत्त्वाभिनिवेशवशेनाऽनन्तानुबन्धिकषायाणामनुदयः शम इत्युच्यते। यद्वा विषयासक्तिनिवृत्तिः शमः।

तथा संवेगः=जिनप्रवचनानुसारेण नरकादिगतिषु नानाविधदुःखावलोकनाद्भयम्, यथा स्वकृतकर्मोदयान्नरकेषु-क्षेत्रजन्यशीतोष्णादिदशविधवेदनासहनं, परमाधार्मिकदेवकृतं, परस्परोदीरितं चेति त्रिविधं दुःखं, तथा तिर्यक्षु-ताडन-तर्जन-क्षुत्पिपासा-पारवश्य-भारारोपणाद्यनेकविधं दुःखं, मनुष्येषु-दारिद्र्य-

---

शम, संवेग, निर्वेद, अनुकम्पा और आस्तिक्य का प्रकट हो जाना श्रद्धा का चिह्न है।

वीतरागद्वारा प्ररूपित प्रवचन के तत्त्व में गाढी प्रीति होने से अनन्तानुबंधी कषायों का (क्रोध, मान, माया, लोभ, का) उदय न होना **शम** कहलाता है। अथवा विषयो के प्रति आसक्ति हट जाना '**शम**' है।

जिन भगवान् के वचन के अनुसार नरक आदि गतियो में नाना प्रकार के दुःखों को जानकर उन से भयभीत होना '**संवेग**' है। जैसे-"अपने किये कर्मों के उदय से नरको में क्षेत्रजन्य शीत-उष्ण (सर्दी-गर्मी) आदि दश प्रकार की वेदना, परमाधामी देवो द्वारा दीजाने वाली वेदना और परस्पर नारकी जीवो द्वारा होने वाली वेदना, नरक में यह तीन तरह की वेदना है। तिर्यंचो में ताडना, तर्जना, भूख, प्यास, पराधीनता, बोझा ढोना आदि अनेक प्रकार की वेदना है। मनुष्यो में दरिद्रता,

---

શમ, સંવેગ, નિર્વેદ, અનુકંપા અને આસ્તિકય વગેરે પ્રગટ થઈ જાય તે શ્રદ્ધાનું ચિહ્ન છે.

વીતરાગદ્વારા પ્રરૂપિત પ્રવચનનાં તત્ત્વોમાં સજ્જડ પ્રીતિ થવાથી અનન્તાનુબંધી કષાયોનો (ક્રોધ, માન, માયા, લોભનો) ઉદય થાય નહિ તે **શમ** કહેવાય છે. અથવા વિષયો પ્રતિ આસક્તિ હઠી જાય તે શમ છે.

જિન ભગવાનના વચન-અનુસાર નરક આદિ ગતિઓમાં નાના પ્રકારના દુઃખોને જાણી ને તેનાથી ભયભીત થવું તે 'સવેગ' છે. જેમકે-"પોતાના કરેલાં કર્મોના ઉદયથી નરકોમાં ક્ષેત્રજન્ય શીત-ઉષ્ણ (શર્દી-ગરમી) આદિ દસ પ્રકારની વેદના, પરમાધામી દેવો દ્વારા જે થાય છે તે વેદના, અને પરસ્પર નારકી જીવો દ્વારા થનારી વેદના, નરકમાં આ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારની વેદના છે. તિર્યંચોમાં તાડના, તર્જના (મારવું-તરછોડવું) ભૂખ, તરસ, પરાધીનતા, બોજા ઉપાડવા આદિ અનેક પ્રકારની વેદના છે. મનુષ્યોમાં દરિદ્રતા, દુર્ભાગ્ય,

दौर्भाग्य–जन्म–जरा–मरण–रोग–शोक–सन्तापादि, देवेषु–ईर्ष्या–विषाद–परप्रेष्यत्वादिदुःखं जीवा अनुभवन्ति, तस्माद्–'यथा ममेदृशं दुःखं न स्यात् तथा यत्नं करोमि' इत्याकारक आत्मिकपरिणामः संवेगः ।

यद्वा–सुदेव–सुगुरु–सुधर्मेषु निश्चलोऽनुरागः संवेगः । उक्तञ्च—

"तथ्ये धर्मे ध्वस्तहिंसाप्रबन्धे, देवे रागद्वेषमोहादिमुक्ते ।
साधौ सर्वग्रन्थसन्दर्भहीने, संवेगोऽसौ निश्चलो योऽनुरागः ॥ १ ॥" इति ।

आगमोऽप्यत्रार्थे प्रमाणम्—

जन्म, जरा, मरण, रोग, शोक, संताप आदि की वेदना है । देवों में ईर्ष्या, विषाद, आज्ञापालन आदि के दुःख है । जीव इन दुःखों का अनुभव करते है, अत एव मै ऐसा प्रयत्न करूँ कि–जिस से मुझे इस प्रकार के दुःख न भुगतने पडे " । इस प्रकार का आत्मा का परिणाम '**संवेग**' कहलाता है ।

अथवा सुदेव, सुगुरु और सुधर्म में अचल अनुराग होना '**संवेग**' कहलाता है । कहा भी है—

"हिंसा आदि की परम्परा से रहित सच्चे धर्म में, राग द्वेष और मोह आदि से रहित देव में, तथा सब प्रकार के परिग्रह से रहित गुरु–साधु में निश्चल अनुराग होना संवेग है" ॥ १ ॥

इस विषय में आगम प्रमाण भी है—

જન્મ, જરા, મરણ, રોગ, શોક, સન્તાપ આદિની વેદના છે. દેવોમાં ઈર્ષ્યા, વિષાદ, (શોક) આજ્ઞાપાલન આદિનાં દુઃખો છે. જીવ આ દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. તે કારણથી હું એવો પ્રયત્ન કરૂ કે–જેથી મને આ પ્રકારનુ દુઃખ ભોગવવું પડે નહિ." આ પ્રકારનુ આત્માનુ પરિણામ તે સંવેગ કહેવાય છે.

અથવા સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મમાં અચલ અનુરાગ–પ્રીતિ થવો તે સંવેગ કહેવાય છે. કહ્યું પણ છે કેઃ–

"હિંસા આદિની પરમ્પરાથી રહિત સાચા ધર્મમાં, રાગ દ્વેષ અને મોહ આદિથી રહિત દેવમાં, તથા સર્વ પ્રકારના પરિગ્રહથી રહિત ગુરૂ–સાધુમાં નિશ્ચલ અનુરાગ થવો તે સંવેગ છે." ॥ ૧ ॥

આ વિષયમાં આગમ પ્રમાણ પણ છેઃ–

"संवेगेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? संवेगेणं अणुत्तरं धम्मसद्धं जणयइ। अणुत्तराए धम्मसद्धाए संवेगं हव्वमागच्छइ। अणंताणुबंधिकोहमाणमायालोभे खवेइ। नवं च कम्मं न बंधइ। तप्पच्चइयं च णं मिच्छत्तविसोहिं काऊण दंसणाराहए भवइ। दंसणविसोहीए य णं विसुद्धाए अत्थेगइए तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ। विसोहीए य णं विसुद्धाए तच्चं पुणो भवग्गहणं नाइक्कमइ॥" (उत्तरा० अ० २९)

छाया—"संवेगेन भदन्त! जीवः किं जनयति? संवेगेन अनुत्तरां धर्मश्रद्धां जनयति। अनुत्तरया धर्मश्रद्धया संवेगो हव्यमागच्छति, अनन्तानुबन्धि-क्रोधमान-मायालोभान् क्षपयति, नवं च कर्म न बध्नाति, तत्प्रत्ययिकां च खलु मिथ्यात्वविशोधिं कृत्वा दर्शनाराधको भवति, दर्शनविशोध्या च खलु विशुद्धया अप्येककस्तेनैव भव-ग्रहणेन सिद्ध्यति। विशोध्या च खलु विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति॥"

सुदेव-सुगुरु-सुधर्मेषु निश्चलानुरागरूपेण संवेगेन उत्कृष्टतमां धर्मश्रद्धां

"भगवान्! संवेग से जीव को क्या लाभ होता है?

संवेग से सर्वश्रेष्ठ धर्मश्रद्धा उत्पन्न होती है, और धर्मश्रद्धा से संवेग शीघ्र उत्पन्न हो जाता है। अनन्तानुबन्धी क्रोध, मान, माया और लोभ का वह क्षय करता है। नवीन कर्मों का बंध नहीं करता, और इन कारणो से मिथ्यात्व की विशुद्धि कर के जीव दर्शन का अराधक होता है। दर्शनविशुद्धता बढजाने से कोई-कोई जीव उसी भव में सिद्ध हो जाता है, अगर कोई उसी भव में मोक्ष न जावे तो तीसरे भव का उल्लंघन नहीं करता, अर्थात् तीसरे भव में वह अवश्य मोक्ष जाता है"। -(उत्तराध्ययन अ. २९)

"सुदेव, सुगुरु और सुधर्म में निश्चल अनुरागरूप संवेग से जीव को सर्वोत्कृष्ट

"ભગવન્ સંવેગથી જીવને શું લાભ થાય છે?" સંવેગથી સર્વશ્રેષ્ઠ ધર્મશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, અને ધર્મશ્રદ્ધાથી સંવેગ શીઘ્ર ઉત્પન્ન થાય છે. અનન્તાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો તે ક્ષય કરે છે. નવીન કર્મોનો બંધ કરતો નથી, અને એ કારણોથી મિથ્યાત્વની વિશુદ્ધિ કરીને જીવ દર્શનનો આરાધક થાય છે. દર્શનવિશુદ્ધતા વધી જવાથી કોઈ-કોઈ એ ભવમાં સિદ્ધ થઈ જાય છે; કોઈ એ ભવમાં મોક્ષે ન જાય તો ત્રીજા ભવનુ ઉલ્લંઘન કરતા નથી, અર્થાત્ ત્રીજા ભવમાં તે અવશ્ય મોક્ષે જાય છે." (ઉત્તરા૦અ.૨૯)

સુદેવ, સુગુરૂ અને સુધર્મમાં નિશ્ચલ અનુરાગરૂપ સંવેગથી જીવને સર્વોત્કૃષ્ટ

जीवो जनयति । तथा च नरकादिभवेषु घोरतरबहुतराशातवेदनामवलोक्य तद्भयान्मोक्षमार्गं शरणीकृत्य मोक्षाभिलाषरूपं संवेगं शीघ्रं प्राप्नोति । अनन्तानुबन्धिकषायान् क्षपयति, नवीनं कर्म न बध्नाति, तेन मिथ्यात्वं क्षपयित्वा क्षायिकशुद्धसम्यक्त्वं निरतिचारेण पालयति । एवमतिनिर्मलया सम्यक्त्वविशुद्ध्या कश्चिद्भव्यजीवस्तेनैव भवग्रहणेन सिद्धिं प्राप्नोति । एकः पुनः सम्यक्त्वस्य निर्मलया विशुद्ध्या तृतीयं पुनर्भवग्रहणं नातिक्रामति । मिथ्यात्व-मोहनीयकर्मणो निरवशेषक्षयात् शुद्धक्षायिकसम्यक्त्ववान् भवत्रयमध्ये मोक्षं प्राप्नोत्येवेत्यर्थः ।

तथा निर्वेदः—आर्हतवचनाभिनिवेशात्सर्वविषयेषु—अनासक्तिः, 'इह —अलोके

श्रद्धा उत्पन्न होती है । उस श्रद्धा से नरक आदि गतियों में घोर और बहु असाता की वेदना देखकर तथा उस वेदना के भय से मोक्षमार्ग का आश्रय लेकर मोक्षाभिलाषा—रूपी संवेग को शीघ्र ही स्वीकार कर लेता है । वह अनन्तानुबंधी कषायों का क्षय करता है और नवीन कर्म के बंध को रोक देता है । मिथ्यात्व का क्षय कर के शुद्ध क्षायिक सम्यक्त्व का निरतिचार पालन करता है । इस प्रकार अत्यन्त निर्मल दर्शनविशुद्धि के कारण कोई—कोई भव्य जीव उसी भव में मुक्त हो जाता है, और कोई—कोई तीसरे भव का उल्लंघन नहीं करता अर्थात् मिथ्यात्वमोहनीय कर्म के सम्पूर्ण क्षय से शुद्धक्षायिकसम्यक्त्वी जीव तीन भवों में अवश्य मोक्ष पाता है ।

अर्हन्त भगवान् के प्रवचन में प्रगाढ प्रीति होने के कारण सब इन्द्रिय-विषयों में

શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, એ શ્રદ્ધાથી નરક આદિ ગતિઓમાં ઘોર અને બહુજ અસાતાની વેદના જોઈને. તથા એ વેદનાના ભયથી મોક્ષમાર્ગનો આશ્રય લઈને મોક્ષાભિલાષારૂપી સંવેગને શીઘ્રજ સ્વીકાર કરી લે છે. તે અનન્તાનુબંધી કષાયોનો ક્ષય કરે છે. અને નવીન કર્મના બંધને રોકી દે છે મિથ્યાત્વનો ક્ષય કરીને શુદ્ધ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વનું નિરતિચાર પાલન કરે છે. આ પ્રમાણે અત્યન્ત નિર્મલ દર્શનવિશુદ્ધિના કારણે કોઈ–કોઈ ભવ્ય જીવ એજ ભવમાં મુક્ત થઈ જાય છે, અને કોઈ–કોઈ ત્રીજા ભવનું ઉલ્લંઘન કરતા નથી. અર્થાત્ મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષયથી શુદ્ધક્ષાયિક-સમ્યક્ત્વી જીવ ત્રણ ભવોમાં અવશ્ય મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે.

અર્હંત ભગવાનના પ્રવચનમાં પ્રગાઢ-સજ્જડ પ્રીતિ હોવાના કારણે સર્વ ઇન્દ્રિયોના

कामभोगाध्यवसायः खलु दुरन्तोऽनन्तदुःखफलदश्च, परलोकेऽप्यतिकटुको नरकादि-जन्मफलप्रदः, इत्यतो न किञ्चित्प्रयोजनमनेन कामभोगाध्यवसायेन, परित्याज्य एवायमतिप्रयत्नेन' इत्येवंरूप आत्मकपरिणामो निर्वेदः ।

उक्तं च निर्वेदस्वरूपं तत्फलं च, तथाहि—

"निव्वेएणं भंते! जीवे किं जणयइ? निव्वेएणं दिव्यमाणुसतेरिच्छिएसु कामभोगेसु निव्वेयं हव्वमागच्छइ। सव्वविसएसु विरज्जइ। सव्वविसएसु विरज्जमाणे आरंभपरिच्चायं करेइ। आरंभपरिच्चायं करेमाणे संसारमग्गं वोच्छिदइ, सिद्धिमग्गं पडिवन्ने य हवइ।" (उत्तरा० अ. २९)

आसक्ति न होना 'निर्वेद' है। 'कामभोगसम्बन्धी अध्यवसाय इस लोक में अत्यन्त दुःख-दायक है, और परलोक में भी अत्यन्त कटुक नरक आदिरूप फल देने वाला है, अत एव कामभोगसंबंधी अध्यवसाय से मुझे क्या लेन-देन है। इसे खूब परिश्रम कर के त्याग ही देना चाहिए'। इस प्रकार का आत्मिक परिणाम 'निर्वेद' कहलाता है। निर्वेद का स्वरूप और फल इस प्रकार कहा गया है:—

"भगवन्! निर्वेद से जीव को क्या लाभ होता है? निर्वेद से जीव को देवता मनुष्य और तिर्यंच संबंधी काम भोगों में शीघ्र ही विरक्ति उत्पन्न होती है। सब विषयों से जीव विरक्त होकर आरम्भ का परित्याग करता है। आरम्भ का परित्याग करता हुआ संसारमार्ग को त्यागता है और मोक्षमार्ग को अंगीकार करता है"।—(उत्तरा. अ. २९)

વિષયોમાં આસક્તિ થાય નહિ તે નિર્વેદ છે. 'કામભોગસમ્બન્ધી અધ્યવસાય આ લોકમાં અત્યન્ત દુઃખદાયક છે, અને પરલોકમાં પણ અત્યન્ત કટુક નરકગતિ આદિ રૂપ ફળ દેવાવાળા છે, એટલા માટે કામભોગસમ્બંધી અધ્યવસાયથી મારે શું લેવા દેવા છે. તેને ખૂબ પરિશ્રમ કરીને ત્યજી દેવા જોઈએ.' આ પ્રકારનું આત્મિક પરિણામ તે નિર્વેદ કહેવાય છે. નિર્વેદનું સ્વરૂપ અને ફલ આ પ્રકારે કહ્યું છે—

"ભગવન્! નિર્વેદથી જીવને શું લાભ થાય છે?

નિર્વેદથી જીવને દેવતા, મનુષ્ય અને તિર્યંચસમ્બન્ધી કામભોગોમાં શીઘ્રજ વિરક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. સર્વવિષયોથી જીવ વિરક્ત થઈ જાય છે. સર્વ વિષયોથી વિરક્ત થઈને આરંભનો પરિત્યાગ કરતો થકો સંસારમાર્ગને ત્યજી દે છે. અને મોક્ષમાર્ગનો અંગીકાર કરે છે." (ઉત્તરા૦ અ૦ ૨૯)

'कदाऽहं संसारं परित्यजेयम् ?' इत्येवंरूपेण निर्वेदेन दिव्यमानुषतैरश्चेषु कामभोगेषु निर्वेदम्=अनासक्तिं जीवः शीघ्रं प्राप्नोति। इममेवार्थं स्पष्टयति-सर्वविषयेषु विरज्यते-'अलमेतैरनर्थहेतुभूतैर्विषयैः' इत्येवंरूपं वैराग्यं प्राप्नोति । वैराग्यं प्राप्तश्च सावद्यव्यापारं परित्यजति । तत्परित्यागं कुर्वन् संसारमार्गं=मिथ्यात्वाविरतिप्रभृति-रूपं व्यवच्छिनत्ति, संसारमार्गव्यवच्छेदे च जीवः सिद्धिमार्गं=सम्यग्दर्शनादिरूपं प्राप्नोतीत्यर्थः ।

अनुकम्पा-अनु=अनुकूलं कम्पनं=रक्षणचेष्टाकरणमनुकम्पा=जिनप्रवच-नानुसारेणजीवानामुपरि कारुण्यं, प्राणातिपाताकरणं, परदुःखनिवारणं, म्रियमाण-

---

'कब मै संसार का त्याग करूँ ?' इस प्रकार के निर्वेद से जीव को देव मनुष्य और तिर्यच संबंधी काम भोगों में अनासक्ति प्राप्त होती है । इसी विषय को स्पष्ट करते है कि-जीव सब विषयो से विरक्त हो जाता है, अर्थात् 'इन अनर्थ के कारणभूत विषयों से वस करो !' इस प्रकार का वैराग्य पाता है । वैराग्य पाकर जीव सावद्य व्यापार का त्याग कर देता है । सावद्य व्यापारका त्याग करता हुआ मिथ्यात्व अविरति आदि संसारमार्ग को छोडता है और ससारमार्ग का त्याग कर के सम्यग्दर्शन आदिरूप मोक्षमार्ग को प्राप्त कर लेता है ।

'अनु' अर्थात् अनुकूल 'कम्पन' अर्थात् रक्षा करने की चेष्टा करना-अनुकम्पा है । अर्थात् जिन भगवान् के उपदेश के अनुसार जीवों पर करुणाभाव होना, किसी के प्राणो का वियोग न करना, दूसरों का दुःख दूर करना, मरते हुए और मारे जाते हुए प्राणियों को प्राण

'हुं क्यारे संसारनो त्याग करूं ?' आ प्रकारना निर्वेदथी जीवने देव, मनुष्य अने तिर्यंच सम्बन्धी कामभोगोमां अनासक्ति प्राप्त थाय छे, ते विषयने स्पष्ट करे छे केः-जीव सर्व विषयोथी विरक्त थई जाय छे. अर्थात् आ अनर्थना कारणभूत विषयोथी बस करो ?' आ प्रकारनो वैराग्य पामे छे वैराग्य पामीने जीव सावद्य व्यापारनो त्याग करी दे छे. सावद्य व्यापारनो त्याग करतो थको मिथ्यात्व, अविरति आदि संसारमार्गने छोडे छे, अने संसारमार्गनो त्याग करीने सम्यग्दर्शन आदिरूप मोक्षमार्गने प्राप्त करी ले छे.

अनु अर्थात् अनुकूल, कम्पन अर्थात् रक्षा करवानी चेष्टा करवी ते अनुकम्पा छे. अर्थात्-जिन भगवानना उपदेश प्रमाणे जीवो पर करुणाभाव थवो, कोईना प्राणोनो वियोग करवो नहि, बीजाना दुःख दूर करवां, मरतां अने मरातां प्राणीओने प्राण-

मार्यमाणप्राणिनां प्राणसंकटान्मोचनं च ।

आस्तिक्यम्-जिनप्रणीतागमानुसारेण 'अस्ति जीवादिपदार्थसार्थः' इति मतिर्यस्य स आस्तिकः, तस्य भावः आस्तिक्यम् । 'जिनेन्द्रप्रवचनोपदिष्टा जीवपरलोकादयः सर्वेऽतीन्द्रियाः पदार्थाः सन्ति' इत्येवंरूप आत्मपरिणामः ।

एभिः शमसंवेगादिभिर्भव्यानां श्रद्धाऽवबुध्यते ।

। मिथ्यादृष्टेरपि श्रद्धाप्राप्तिः-

श्रद्धा निसर्गादधिगमाद्वा जायते । उक्तञ्च—

"सम्मद्दंसणे दुविहे पण्णत्ते तंजहा-निसग्गसम्मद्दंसणे चेव अधिगम-

---

संकट से छुडाना—**अनुकम्पा** है ।

'आस्तिक्य'—"जिनप्रणीत आगम के अनुसार जीवादि पदार्थों का अस्तित्व है" । एसी "जिस की मति हो वह **'आस्तिक'** है । आस्तिकपन को **'आस्तिक्य'** कहते हैं । जिनप्रवचन में उपदिष्ट जीव, परलोक आदि सभी अतीन्द्रिय पदार्थ हैं" इस प्रकार का आत्म-परिणाम **'आस्तिक्य'** है ।

इन शम संवेग आदि से भव्यों के सम्यक्त्व का पता लगता है ।

मिथ्यादृष्टि को श्रद्धाप्राप्ति

जिस [२] (स्वभाव) से अथवा अधिगम (किसी के द्वारा सुनने आदि) से श्रद्धा उत्पन्न होती है । कहा भी है—

"सम्यग्दर्शन दो प्रकार का कहा गया है-निसर्ग-सम्यग्दर्शन और अधिगम-

---

સંકટથી છોડાવવા તે अनुकम्पा છે.

आस्तिक्य—"જિનપ્રણીત આગમ અનુસાર જીવાદિ પદાર્થોનું અસ્તિત્વ છે." એવી જેની મતિ છે. તે આસ્તિક છે. આસ્તિકપણાને 'आस्तिक्य' કહે છે. 'જિન પ્રવચનમાં ઉપદિષ્ટ જીવ, પરલોક આદિ સર્વ અતીન્દ્રિય પદાર્થ છે. આ પ્રકારનાં આત્મપરિણામ તે आस्तिक्य છે.

આ શમ, સંવેગ, આદિથી ભવ્યોના સમ્યક્ત્વનો પતો લાગે છે.

મિથ્યાદૃષ્ટિને શ્રદ્ધાની પ્રાપ્તિ

નિસર્ગ (સ્વભાવ)થી અથવા અધિગમ (કોઈના દ્વારા સાંભળવું આદિ)થી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે. કહ્યું પણ છે કે—

"સમ્યગ્દર્શન બે પ્રકારનું કહ્યું છે-નિસર્ગ-સમ્યગ્દર્શન અને (૨) અભિગમ-

सम्मदंसणे चेय" (स्थानाङ्ग० स्था. २ उ. १)

तत्र निसर्गः, परिणामः, स्वभावः, इत्येकार्थकाः ।

अपूर्वकरणानन्तरं यद् भवत्यनिवृत्तिकरणं तन्निसर्ग इति कथ्यते। निसृज्यते कार्योत्पत्तौ सत्यामिति निसर्गः, कार्ये समुत्पन्ने सति कारणस्य न किञ्चित् प्रयोजनं भवति, उत्पन्ने सम्यक्त्वे प्रयोजनाभावादनिवृत्तिकरणं परित्यज्यते। न चात्यन्तं परित्यागस्तस्येष्यते यतस्तदेव कारणं तेनाकारेण परिणतम्, यथा—उत्थितोऽपि पुरुषः पुरुष एव, आसीनो शयितो वा पुरुषः पुरुष एव, अवस्थामात्रभेदादवस्थावतो भेदः क्वापि न दृश्यते। तत्र—परिणामस्यानेकरूपत्वेऽपि परिणामिनोऽन्वयिद्रव्यस्य न तत्त्वात् सर्वथा भेदः,

---

सम्यग्दर्शन" । (स्थानांग. स्था. २ उ १)

निसर्ग, परिणाम, या स्वभाव, ये सब पर्यायवाचक है ।

अपूर्वकरण के पश्चात् होने वाला अनिवृत्तिकरण **'निसर्ग'** कहलाता है। कार्य की उत्पत्ति हो जाने पर जो त्याग दिया जाता है वह **'निसर्ग'** है। कार्य की उत्पत्ति हो जाने के बाद कारण का कोई प्रयोजन नहीं रहता, क्यों कि सम्यक्त्व उत्पन्न होने पर प्रयोजन नहीं रहने से अनिवृत्तिकरण त्याग दिया जाता है, मगर उस का अत्यन्त परित्याग नहीं किया जाता, क्यों कि वही कारण उस आकार में—कार्यरूप में—परिणत हो जाता है। जैसे—खडा हुआ पुरुष—पुरुष ही है। बैठा हुआ या सोया हुआ पुरुष भी पुरुष ही है। अवस्थाओं में भेद होनेमात्र से अवस्थावाले में कहीं सर्वथा

સમ્યગ્દર્શન" (સ્થાનાંગ૦ સ્થા. ૨ ઉ. ૧)

નિસર્ગ, પરિણામ અથવા તો સ્વભાવ, આ સર્વ પર્યાયવાચક શબ્દો છે. અપૂર્વ કરણની પછી થવાવાળાં અનિવૃત્તિકરણ નિસર્ગ કહેવાય છે. કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ જવા પછી જે ત્યજી દેવામા આવે છે. તે નિસર્ગ છે. કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ ગયા પછી કારણનું કોઈ પ્રયોજન રહેતું નથી. કેમકે—સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન હોવા છતાંય પણ પ્રયોજન નહિ રહેવાથી અનિવૃત્તિકરણ ત્યાગી દેવામાં આવે છે. અર્થાત્ પ્રયોજન નહિ રહેવાથી અનિવૃત્તિકરણનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે. પરન્તુ તેનો અત્યન્ત પરિત્યાગ કરવામાં આવતો નથી; કારણ કે તે કારણ તેવા આકારમાં—કાર્યરૂપમાં—પરિણત થઈ જાય છે. જેમ ઉભો રહેલો પુરૂષ, પુરૂષજ છે, બેઠેલો અથવા સુતેલો પુરૂપ પણ પુરૂષજ છે, અવસ્થાઓમાં ભેદ થવા માત્રથી અવસ્થા-

तथाऽत्रापि अनिवृत्तिकरणरूपः परिणामो निसर्गः सम्यक्त्वाकारेण वर्तते पूर्वावस्थामपनुद्यावस्थान्तरप्राप्तिः परिणामः, परिणामि जीवद्रव्यं तु ध्रुवमेव। परिणामोऽप्यत्र वैस्रसिक एव, अभ्रेन्द्रधनुरादिवदिति परिणामः स्वभाव इति वाच्यम्।

ननु श्रद्धा निसर्गतः कथमुत्पद्यते? उच्यते-कर्मणोऽनादित्वात्पूर्वकर्मोदयेन यद्यदन्यत्कर्म ज्ञानावरणीयादिकं स्वेनैव कृतं तदपि कार्मणशरीरेण सहैव बध्यते कर्मत्वादिदानींतनकर्मवत्। एवंविधपूर्वगृहीतकर्मणः फलमुपभुञ्जानस्य भव्यजीवस्य ज्ञानदर्शनोपयोगस्वभावतयाऽनादिमिथ्यादृष्टेरपि तादृशभवस्थिति-

---

भेद नहीं देखा जाता। जैसे परिणमन, अनेक प्रकार का होने पर भी परिणामी-अन्वयिद्रव्य एक होने से उस में सर्वथा भेद नहीं होता। उसी प्रकार यहाँ अनिवृत्तिकरणरूप परिणाम निसर्गसम्यक्त्व के रूप में परिणत हो जाता है-उसकी पूर्व-अवस्था मिटकर नवीन अवस्था उत्पन्न हो जाती है, फिर भी परिणामी-जीवद्रव्य-ज्यो का त्यो ध्रुव बना रहता है। परिणाम भी यहाँ **वैस्रसिक** (स्वाभाविक) लेना चाहिए, मेघ तथा इन्द्रधनुष की तरह, अत एव परिणाम का अर्थ-स्वभाव है।

शङ्का—श्रद्धा, स्वभाव (निसर्ग) से किस प्रकार उत्पन्न होती है?।

समाधान—अनादि काल से लगे हुए पूर्वकर्मों के उदय से ज्ञानावरणीय आदि जो-जो कर्म जीवने किये है, वे सब कार्मण शरीर के साथ ही बँधते है, क्योंकि वे कर्म हैं, वर्तमानकालीन कर्मों के समान। इस प्रकार के पहेले ग्रहण किये हुए कर्मों का फल भोगते हुए भव्य जीव ज्ञानदर्शनरूप उपयोगस्वभाववाला होने के कारण

વાળામાં કોઈ સર્વથા ભેદ જોવામાં આવતો નથી જેમ-પરિણમન અનેક પ્રકારનાં હોવા છતાંય પણ પરિણામી-અન્વયિદ્રવ્ય એક હોવાથી તેમાં સર્વથા ભેદ થતો નથી, તે પ્રમાણે અહિં અનિવૃત્તિકરણરૂપ પરિણામ નિસર્ગસમ્યક્ત્વના રૂપમાં પરિણત થઈ જાય છે-તેની પૂર્વ અવસ્થા મટીને નવીન અવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, પણ પરિણામી-જીવદ્રવ્ય-જેમ છે તેમ ધ્રુવ બની રહે છે. પરિણામ પણ અહિ વૈસ્રસિક (સ્વાભાવિક) લેવું જોઈએ, મેઘ તથા ઈન્દ્રધનુષની માફક. એ પ્રમાણે પરિણામનો અર્થ સ્વભાવ છે.

શંકા—શ્રદ્ધા સ્વભાવ (નિસર્ગ)થી કયા પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે?

સમાધાન—અનાદિ કાળથી લાગેલાં પૂર્વ કર્મોના ઉદયથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ જે-જે કર્મ જીવે કર્યાં છે, તે સર્વ કાર્મણ શરીરની સાથેજ બંધાય છે; કેમકે તે કર્મ છે, વર્તમાનકાલીન કર્મોની સમાન. આ પ્રકારનાં પહેલાં ગ્રહણ કરેલા કર્મોનુ ફલ ભોગવતો

परिपाकवशेन शुभपरिणामरूपाऽध्यवसाया भवन्ति, तेषां स्थानानि मन्द-मध्य-तीव्राणि भवन्ति। तत्र जघन्यशुभपरिणामस्य स्थानं विशुद्धं, तस्मादुत्कृष्टस्य विशुद्धतरं, ततोऽप्युत्कृष्टशुभपरिणामस्य विशुद्धतमं स्थानं प्राप्नुवतो जीवस्य वर्धमानशुभपरिणत्या तादृक्परिणामविशेषो जायते, येन तीर्थङ्कराद्युपदेश-मन्तरेण स्वत एव जीवस्य कर्मोपशमादिभ्यः श्रद्धोत्पद्यते। तत्रायं क्रमः—

श्रद्धाप्राप्तयेऽधिकारी द्विविधो भवति, अनादिमिथ्यादृष्टिः, सादि-मिथ्यादृष्टिश्च। यः पूर्वं कदापि सम्यक्त्वं न लब्धवान् सोऽनादिमिथ्यादृष्टिः। यश्च भव्यः पूर्वं सम्यक्त्वं प्राप्य पश्चादनन्तानुबन्धिकषायोदयादुपजातमिथ्यात्वः

अनादिकाल से मिथ्यादृष्टि होने पर भी अमुक प्रकार की भवस्थिति का परिपाक होने से उसके शुभपरिणामरूप अध्यवसाय उत्पन्न होते है। उन अध्यवसायो के स्थान मन्द, मध्यम और तीव्र होते है। इन में जघन्य शुभ परिणाम का स्थान विशुद्ध है, उस से उत्कृष्ट विशुद्धतर है। और उससे भी उत्कृष्ट शुभपरिणाम विशुद्धतम है। इन स्थानों को प्राप्त जीव के बढते हुए शुभ परिणामो से एक ऐसा परिणाम उत्पन्न होता है, जिस के द्वारा तीर्थंकर आदि के उपदेश के विना ही स्वयमेव जीव को कर्मों का उपशम आदि होने से श्रद्धा उत्पन्न हो जाती है।

क्रम इस प्रकार है—

दो प्रकार के जीव श्रद्धा पाने के अधिकारी है-(१) **अनादिमिथ्यादृष्टि** और (२) **सादिमिथ्यादृष्टि**। जिस जीवने पहले कभी सम्यक्त्व नहीं पाया वह **अनादिमिथ्यादृष्टि** कहलाता है। जिस भव्य जीवने पहले सम्यक्त्व पाया किन्तु

थको ભવ્ય જીવ જ્ઞાન-દર્શનરૂપ ઉપયોગસ્વભાવવાળા હોવાના કારણે અનાદિ કાલથી મિથ્યાદૃષ્ટિ હોવા છતાંય પણ અમુક પ્રકારની ભવસ્થિતિનો પરિપાક હોવાથી તેને શુભ પરિ-ણામરૂપ અધ્યવસાય ઉત્પન્ન થાય છે તે અધ્યવસાયોનાં સ્થાન મંદ, મધ્યમ અને તીવ્ર હોય છે. તેમા જઘન્ય શુભ પરિણામનુ સ્થાન વિશુદ્ધ છે, તેનાથી ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધતર છે, અને એનાથી પણ ઉત્કૃષ્ટ શુભ પરિણામ વિશુદ્ધતમ છે. આ સ્થાનોને પ્રાપ્ત જીવના વધતા ગયેલા શુભ પરિણામોમાંથી એક એવું પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે કે જેના દ્વારા તીર્થંકર આદિના ઉપદેશ વિનાજ સ્વયમેવ, જીવને કર્મોનો ઉપશમ આદિ થવાથી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ જાય છે.

ક્રમ આ પ્રકારે છે-

બે પ્રકારના જીવ શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરવાની અધિકારી છે. (૧) અનાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ અને (૨) સાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ જે જીવે પહેલા કયારેય સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કર્યું. નથી તે અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ કહેવાય છે. જે ભવ્ય જીવે પહેલાં સમ્યકૃત્વ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ પરન્તુ પછીથી

जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तम्, स उत्कर्षतो देशोनार्द्धपुद्गलपरावर्त्तं स्थित्वा पुनः सम्यक्त्वं प्राप्स्यति, स सादिमिथ्यादृष्टिर्भवति।

यथाप्रवृत्तिकरणम्-

एवमुभयविधस्य मिथ्यादृष्टेर्जीवस्य परिणामरूपाध्यवसायः पूर्वं जघन्य-शुभपरिणाममङ्गीकृत्य परः परः शुभपरिणामः परिणामविशेष इत्युच्यते। स एव परिणामविशेषो 'यथाप्रवृत्तिकरण'-मित्युच्यते।

यथाप्रवृत्तिकरण-मित्यस्य शब्दार्थस्त्वेवम्-यथा=येन अनादिसंसिद्ध-प्रकारेण प्रवृत्तिर्यस्य तत् यथाप्रवृत्ति, क्रियते कर्मक्षपणमनेनेति करणं=जीवस्य शुभपरिणामः, यथाप्रवृत्ति च तत्करणं च यथाप्रवृत्तिकरणं कर्मक्षपणकारणस्या-

---

बाद में अनन्तानुबन्धी कषाय के उदय से फिर मिथ्यात्व आ गया किन्तु वह मिथ्यात्व जघन्य अन्तर्मुहूर्त तक और उत्कृष्ट देशोन अर्द्धपुद्गलपरावर्तन तक रहता है वह जीव **सादिमिथ्यादृष्टि** है।

यथाप्रवृत्तिकरण-

इस प्रकार दोनो प्रकार के मिथ्यादृष्टि जीवो का अध्यवसाय पहले के जघन्य शुभ परिणाम से लेकर उत्तरोत्तर बढते हुए शुभ परिणाम, परिणामविशेष कहलाता है। उसी परिणामविशेष को **'यथाप्रवृत्तिकरण'** कहते है।

'यथाप्रवृत्तिकरण' का शब्दार्थ इस प्रकार है-**'यथा'** अर्थात् अनादि-कालीनरूप से जिस की **प्रवृत्ति** हो वह **यथाप्रवृत्ति** कहलाता है। जिस से कर्मो का क्षय किया जाता है, जीव के उस शुभ परिणाम को **'करण'** कहते है। यथाप्रवृत्ति-

---

અનન્તાનુબંધી કષાયના ઉદયથી ફરીથી મિથ્યાત્વ આવી ગયું. પણ તે મિથ્યાત્વ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને ઉત્કૃષ્ટ દેશોન અર્દ્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્તન સુધી રહે છે. તે જીવ સાદિમિથ્યાદૃષ્ટિ છે.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ—

આ પ્રકારના બન્ને મિથ્યાદષ્ટિ જીવોના અધ્યવસાય પહેલાના જઘન્ય શુભ પરિ-ણામથી લઈને ઉત્તરોત્તર વધતા શુભ પરિણામ, પરિણામવિશેષ કહેવાય છે. તે પરિણામ-વિશેષને યથાપ્રવૃત્તિકરણ કહે છે. "યથાપ્રવૃત્તિકરણ" નો શબ્દાર્થ આ પ્રકારે છે—'યથા' અર્થાત્ અનાદિ કાલીનરૂપથી જેની 'પ્રવૃત્તિ' હોય તે 'યથાપ્રવૃત્તિ' કહેવાય છે. જેનાથી કર્મોનો ક્ષય કરવામાં આવે છે, જીવના તે શુભ પરિણામને "करण" કહે છે.

ध्यवसायमात्रस्य सर्वदैव भावादुदयावलिकाप्रविष्टानां कर्मणां सर्वदैव क्षपणात् ।

यथाप्रवृत्तिकरणं भव्यस्याभव्यस्य च भवति । वक्ष्यमाणमपूर्वकरणमनिवृत्तिकरणं च भव्यस्यैव भवति, न त्वभव्यस्य ।

मिथ्यात्ववशादनन्तान् पुद्गलपरावर्त्तान् अनन्तदुःखान्यनुभूय कथमपि तादृशभवस्थितिपरिपाकवशाद् गिरिणदीप्रवहदुद्वर्त्तितापवर्त्तितपाषाणवर्त्तुलावस्थावदनाभोगनिर्वर्त्तितेन यथाप्रवृत्तिकरणेन विशुद्धपरिणामविशेषरूपेणायुष्यकर्म वर्जयित्वा ज्ञानावरणीयादिकर्माणि सर्वाण्यपि पल्योपमासंख्येयभागन्यूनैक-

---

रूप करण **यथाप्रवृत्तिकरण** कहलाता है । कर्मक्षय का कारणभूत अध्यवसाय सदैव बना रहता है, क्यों कि उदयावलिका में आए हुए कर्मों का सदा क्षय होता रहता है ।

यथाप्रवृत्तिकरण भव्य जीव को भी होता है और अभव्य जीव को भी होता है, किन्तु आगे कहे जाने वाले अपूर्वकरण और अनिवृत्तिकरण भव्य जीव को ही होते है, अभव्य जीव को नहीं ।

मिथ्यात्व के वश होकर अनन्त पुद्गलपरावर्तनो तक अनन्त दुःखों को भोगने के पश्चात् किसी भी तरह उस प्रकार की भवस्थिति का परिपाक होने से पहाडी नदी के प्रवाह में वहने वाला, लुढक (गुडक)ने वाला, घिसने वाला पाषाण जैसे गोलमटोल बन जाता है, उसी प्रकार अनजान में ही यथाप्रवृत्तिकरणरूप विशुद्ध परिणाम के कारण आयुकर्म को छोडकर ज्ञानावरणीय आदि सात कर्म पल्योपम के असंख्यातवे भाग कम

યથાપ્રવૃત્તિરૂપ કરણ તે 'યથાપ્રવૃત્તિકરણ' કહેવાય છે. કર્મક્ષયના કારણભૂત અધ્યવસાય હમેશાં બની રહે છે, કેમકે–ઉદયાવલિકામાં આવેલાં કર્મોનો હમેશાં ક્ષય થયા કરે છે.

યથાપ્રવૃત્તિકરણ ભવ્ય જીવને પણ થાય છે, અને અભવ્ય જીવને પણ થાય છે, પરન્તુ આગળ કહેવામાં આવશે તે અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ ભવ્ય જીવોને જ થાય છે, અભવ્ય જીવોને થતાં નથી.

મિથ્યાત્વને વશ થઈને અનન્ત પુદ્ગલપરાવર્ત્તનો સુધી અનન્ત દુઃખોને ભોગવ્યા પછી કોઈ પણ પ્રકારે આ પ્રકારની ભવસ્થિતિનો પરિપાક થવાથી પહાડી નદીના પ્રવાહમાં વહેવાવાળો–ગબડવાવાળો, ઘસાતો જતો પથ્થર જેવી રીતે ગોળ–મટોળ બની જાય છે, એ પ્રમાણે અજાણતાં પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણરૂપ વિશુદ્ધ પરિણામના કારણે આયુકર્મને ત્યજીને બીજા જ્ઞાનાવરણીય આદિ સાત કર્મ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ–ઓછાં

सागरोपमकोटीकोटीस्थितिकानि करोति । उक्तञ्च—

"अंतिमकोडाकोडीए होइ सव्यासिं कम्मपगडीणं ।
पलियामसंखभागे, खीणे सेसे हवइ गंठी ॥ १ ॥"

तत्रायं क्रमो विज्ञेयः—ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीय-वेदनीया-ऽन्तरायकर्म-चतुष्टयस्य त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटच उत्कृष्टा स्थितिः। नामगोत्रयोर्विंशति-सागरोपमकोटीकोटचः, मोहनीयस्य सप्ततिसागरोपमकोटीकोटच उत्कृष्टा स्थितिः। तत्र यथाप्रवृत्तिकरणेन जीव उत्कृष्टां स्थितिं ह्रासयन् तावतीं स्थितिं प्रापयति, येन समानरूपेण सप्तानां कर्मणां पल्योपमासंख्येयभागन्यूनैकसागरोपमकोटीकोटीस्थिति-

---

एक कोडाकोडी सागरोपम की स्थिति में लाये जाते हैं। कहा भी है—

"समस्त कर्म प्रकृतियाँ जब पल्य के असंख्यातवें भाग कम कोडाकोडी की स्थितिवाली होती है, तब ग्रन्थि होती है" ॥ १ ॥

क्रम इस प्रकार है-ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय, वेदनीय और अन्तराय, इन चार कर्मों की उत्कृष्ट स्थिति तीस-तीसकोडा-कोडी सागरोपम की है। नाम और गोत्रकी वीस-वीस कोडाकोडी सागरोपम की है, और मोहनीय कर्म की उत्कृष्ट स्थिति सित्तर (७०) कोडाकोडी सागरोपम की है। यथाप्रवृत्तिकरण के द्वारा जीव इस सारी उत्कृष्ट स्थिति को घटाकर इतनी कम कर डालता है कि सातों कर्मों की स्थिति समानरूप से पल्योपम के असंख्यातवें भाग कम एक सागरोपम कोडाकोडी

એક કોડા-કોડી સાગરોપમની સ્થિતિમાં લાવવામાં આવે છે. કહ્યું પણ છે.

"સમસ્ત કર્મપ્રકૃતિઓ જ્યારે પલ્યના અસંખ્યાતમાં-ભાગ ઓછા-એક કોડા-કોડીની સ્થિતિવાળી હોય છે, ત્યારે ગ્રંથિ થાય છે." ॥૧॥

ક્રમ આ પ્રમાણે છે-જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, વેદનીય અને અન્તરાય આ ચાર કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રીસ-ત્રીસ કોડા-કોડી સાગરોપમની છે. નામ અને ગોત્રની વીસ વીસ કોડા-કોડી સાગરોપમની છે. અને મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સીતેર (૭૦) કોડા-કોડી સાગરોપમની છે. યથાપ્રવૃત્તિકરણદ્વારા જીવ તમામ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ઓછી કરીને-એટલી ઓછી કરી નાંખે છે કે-સાતે કર્મોની સ્થિતિ સમાનરૂપથી પલ્યોપમના અસંખ્યાતમાં ભાગ ઓછા એક સાગરોપમ કોડા-કોડીની બાકી રહી જાય છે એના

स्त्रशिष्टा भवति। अत्रान्तरे च यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्मनिर्जरां कुर्वतो जीवस्य यावत् पूर्वकर्मणो निर्जरा न भवति तावत् स्थीयमानं तीव्ररागद्वेषपरिणामरूपं कर्म, ग्रन्थि-सादृश्याद् ग्रन्थिरित्युच्यते ॥

यथा काष्ठविशेषस्य अतिकठोरनिविडातिशुष्कघनगूढग्रन्थिर्दुर्भेद्यस्तथा तीव्ररागद्वेषपरिणामरूपः कर्मविशेषोऽपि दुर्भेद्यो भवति तस्माद् ग्रन्थिशब्देन व्यवहृयते।

अभव्या अपि यथाप्रवृत्तिकरणबलेन कर्म क्षपयित्वाऽनन्तवारमेतद्ग्रन्थि-पर्यन्तमागच्छन्ति। कश्चिद् ग्रन्थिस्थान प्राप्य तस्मादधः पतति। कश्चित्तत्रैव ग्रन्थिस्थाने स्थितस्तिष्ठति, न तस्मादग्रे प्रवर्तते।

की बाकी रह जाती है। इसी बीच-यथाप्रवृत्तिकरणद्वारा कर्मों की निर्जरा करते हुए जीव के जितने कर्मों की निर्जरा नहीं होती अर्थात् जो कर्म शेष रह जाते है, वेतीव्र राग द्वेषपरिणामरूप कर्म, ग्रन्थि के समान होने के कारण **ग्रन्थि** (गांठ) कहलाती हैं।

जैसे-काठविशेष की अत्यन्त कठिन घनी और एकदम सूखी भीतरी गांठ दुर्भेद्य होती है, उसी प्रकार राग-द्वेषपरिणामरूप कर्मविशेष भी दुर्भेद्य होता है, अत एव वह कर्म, **ग्रन्थि** कहलाती है।

अभव्य जीव भी यथाप्रवृत्तिकरणद्वारा कर्म का क्षय कर के अनन्त वार ग्रन्थि पर्यन्त आ पहुँचते है, कोई-कोई ग्रन्थिस्थान को प्राप्त कर के फिर नीचे गिर जाता है। कोई-कोई ग्रन्थिस्थान पर ही ठहर जाता है, आगे नहीं बढता है।

વચમાં-યથાપ્રવૃત્તિકરણદ્વારા કર્મોની નિર્જરા કરતા થકા જીવનાં જેટલાં કર્મોની નિર્જરા નથી થતી અર્થાત્ જે કર્મ શેષ રહી જાય છે તે તીવ્ર રાગ-દ્વેષપરિણામરૂપ કર્મ, ગ્રંથિના સમાન હોવાના કારણે ગ્રથિ (ગાઠ) કહેવાય છે.

જેવી રીતે કાષ્ઠ (લાકડા) વિશેષની અત્યન્ત કઠિન, મજબુત અને એકદમ સૂકી અંદરની ગાંઠ દુર્ભેદ્ય હોય છે, એ પ્રમાણે રાગ-દ્વેષપરિણામરૂપ કર્મવિશેષ પણ દુર્ભેદ્ય હોય છે. એટલા માટે તે કર્મ, ગ્રથિ કહેવાય છે.

અભવ્ય જીવ પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણદ્વારા કર્મનો ક્ષય કરીને અનંતવાર ગ્રંથિ સુધી પહોચે છે. કોઈ કોઈ ગ્રંથિ સ્થાનને પ્રાપ્ત થઈને પાછા નીચે પડી જાય છે. કોઈ-કોઈ ગ્રંથિ સ્થાન ઉપરજ રહી જાય છે. આગળ વધી શકતા નથી.

अभव्योऽपि कश्चिद् यथाप्रवृत्तिकरणेन ग्रन्थिपर्यन्तं समागत्य तीर्थङ्करातिशय-दर्शनेन लब्धिधारिभावितात्ममहात्मनो महिमावलोकनेन, प्रयोजनान्तरेण वा प्रवर्त्तमानः सूत्रार्थतदुभयश्रवणपठनरूपं श्रुतसामायिकं लभते, न त्वन्यदपूर्व-करणादिकम् ।

॥ अपूर्वकरणम्—

तदनन्तरं कश्चिदेव भव्यजीव आसन्नसिद्धिसुखत्वादुदितप्रचुरदुर्निवारवीर्य-प्रसरोऽतिनिशितकुठारेणेव यथाप्रवृत्तिकरणापेक्षया विशुद्धतरेणाभूतपूर्वशुभा-ध्यवसायविशेषरूपेणापूर्वकरणेन प्रागुक्तं दुर्भेद्यं कर्मग्रन्थिं भिनत्ति ।

कोई अभव्य भी यथाप्रवृतिकरणद्वारा ग्रन्थि तक आकर तीर्थंकर भगवान् का अतिशय देखकर, लब्धिधारी भावितात्मा महात्मा की महिमा देखकर, अथवा किसी अन्य प्रयोजन से प्रवृत्ति करता हुआ सूत्र, अर्थ और तदुभय आगम का श्रवण या पठनरूप श्रुतसामायिक को प्राप्त कर लेता है, मगर वह अपूर्वकरण आदि को नहीं पा सकता ।

अपूर्वकरण—

तदनन्तर मोक्षसुख समीप होने के कारण जिस में प्रचुर और दुर्निवार शक्ति उत्पन्न हो गई है ऐसा कोई भव्य जीव ही बहुत तीखे कुल्हाडे के समान यथाप्रवृत्ति-करण की अपेक्षा अधिक विशुद्ध, और पहले कभी भी प्राप्त न होने वाले शुभअध्यवसायरूप **अपूर्वकरण** के द्वारा उस दुर्भेद्य कर्मग्रन्थि को भेदता है ।

કોઈ અભવ્ય પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણદ્વારા ગ્રંથી સુધી આવીને તીર્થંકર ભગવાનના અતિશયને જોઈને, લબ્ધિધારી ભાવિતાત્મા મહાત્માનો મહિમા જોઈને. અથવા કોઈ અન્ય પ્રયોજનથી પ્રવૃત્તિ કરતો થકો. સૂત્ર, અર્થ અને તદુભય આગમના શ્રવણ અથવા પઠનરૂપ શ્રુત-સામાયિકને પ્રાપ્ત કરી લે છે, પરન્તુ તે અપૂર્વકરણ આદિને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

અપૂર્વકરણ—

ત્યાર પછી મોક્ષસુખ સમીપ હોવાના કારણે જેનામાં મહાન અને કોઈથી નિવારી શકાય નહિ તેવી શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે. એવો કોઈ ભવ્ય જીવજ બહુજ તીખા કુહાડા સમાન યથાપ્રવૃતિકરણની અપેક્ષા અધિક વિશુદ્ધ, અને પહેલાં કોઈ વખત પણ પ્રાપ્ત નહિ થયેલા શુભ-અધ્યવસાયરૂપ અપૂર્વકરણ દ્વારા એ દુર્ભેદ્ય કર્મગ્રંથિને ભેદે છે.

अस्मिन् ग्रन्थिभेदे मनःक्षोभपरिश्रमादिविघ्नाः भवन्ति । यथा विद्यासाधकस्य विद्याधिष्ठातृदेवताकृतोपसर्गैर्मनःक्षोभो भवति, यथा घोरमहासमरगतसुभटस्य दुर्धर्ष-बहुतरशत्रुगणपराजयकरणात्परिश्रमो भवति, यथा च महासमुद्रादिभ्यो नौकादितारणे नाविकस्य परिश्रमो भवति तथा प्रचुरदुर्जयकर्मशत्रुसंघातपराजये परिश्रमोऽतिशयेन जायते । वज्राश्मवद्दुर्भेद्योऽयं कर्मग्रन्थिः । अपूर्वकरणवज्रसूच्याश्रयमन्तरेणास्य भेदो दुष्करः ।

अपूर्वकरणवज्रसूच्या सकृद् ग्रन्थिभेदे कृते सति लब्धविशुद्धतमश्रद्धा-

---

ग्रन्थिभेदन करने में मानसिक क्षोभ तथा परिश्रम आदि अनेक विघ्न उपस्थित होते हैं । जैसे विद्या की साधना करने वाले को विद्या की अधिष्ठात्री देवता के द्वारा किये जाने वाले विघ्नों से मन में क्षोभ होता है, और घनघोर महायुद्ध में गये हुए योद्धा को वहु-संख्यक और दुर्जय शत्रुओं के दल पर विजय प्राप्त करने में परिश्रम करना पडता है, अथवा जैसे किसी महासमुद्र से जहाज वगैरह को पार लगाने में नाविक को परिश्रम करना पडता है, उसी प्रकार बहुत-से दुर्जय कर्मशत्रुओं के दल को पराजित करने में अत्यन्त परिश्रम करना पडता है । यह कर्मग्रन्थि वज्र की तरह वडी कठिनाई से भेदी जाती है । अपूर्वकरणरूपी वज्र की सुई का सहारा लिये विना उस का भेदन होना अशक्य है ।

अपूर्वकरण की वज्रमय सुई से एक वार कर्मग्रन्थि का भेदन हो जाने पर

ગ્રંથિભેદન કરવામાં માનસિક ક્ષોભ તથા પરિશ્રમ આદિ અનેક વિઘ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. જેમ વિદ્યાની સાધના કરવાવાળાને વિદ્યાની અધિષ્ઠાત્રી દેવતાદ્વારા થવાવાળા વિઘ્નોથી મનમાં ક્ષોભ થાય છે, અને ઘનઘોર મહાયુદ્ધમાં ગયેલા યોધાને ઘણીજ સંખ્યાવાળા અને દુર્જય શત્રુઓના દળ ઉપર વિજય મેળવવામાં જેમ પરિશ્રમ કરવો પડે છે. અથવા—જેવી રીતે કોઈ મહાસમુદ્રમાંથી વહાણ વગેરેને પાર લઈ જવામાં નાવિકોને પરિશ્રમ કરવો પડે છે, એ પ્રમાણે બહુજ દુર્જય કર્મશત્રુઓના દળનો પરાજય કરવામાં અત્યન્ત પરિશ્રમ કરવો પડે છે.

આ કર્મગ્રંથિ વજ્રના જેવી મહાકઠિનતાથી ભેદી શકાય છે. अपूर्वकरण રૂપી વજ્રની સોયની સહાય લીધા વિના તેનુ ભેદન થવું અશક્ય છે.

अपूर्वकरणની વજ્રમય સોયથી એકવાર કર્મગ્રંથિનુ ભેદન થઈ જવા પછી

सामर्थ्यान्न पुनर्ग्रन्थिबन्धनं भवति, यथा जातवेधो मणिः कथञ्चिद्रजसा परिपूरितेऽपि रन्ध्रे न पूर्वावस्थां प्राप्नोति, तथैव संस्पृष्टसम्यक्त्वो जीवः कथञ्चित्सम्यक्त्वापगमे पश्चात्तीव्ररागद्वेषपरिणामप्राप्तावपि न पुनर्ग्रन्थिरूपेण कर्म बध्नाति ।

यथा जन्मान्धस्य कथञ्चिच्चक्षुःप्राप्तौ सत्यां यथावस्थितपदार्थसार्थावलोकनेन, यथा च महाव्याधिजनितदुरन्तघोरवेदनासमाक्रान्तस्य तद्व्याध्यपगमे महान् प्रमोदो जायते तथा भव्यस्यानिवृत्तिकरणबलेन वीतरागोपदिष्ट-

---

जीव को श्रद्धा की अत्यन्त विशुद्ध शक्ति प्राप्त हो जाती है, अत एव फिर कर्मो ग्रंथिबंध नहीं होता । किसी मणि में एक बार छेद कर दिया जाय और कालान्तर में उस में धूल भर जाय तो भी वह छेद पहले की भाँति नहीं होता । इसी प्रकार एकवार सम्यक्त्व प्राप्त कर लेने वाला जीव सम्यक्त्व के नष्ट हो जाने पर भी बाद में तीव्र राग-द्वेषरूप परिणामों की प्राप्ति होने पर भी ग्रंथि के रूप में कर्मों का बंध नहीं करता ।

जैसे जन्म से अंधे को किसी उपाय से आंख मिलने पर पदार्थों का असली स्वरूप देखकर अत्यन्त हर्ष होता है, अथवा जैसे किसी महान् रोग से होने वाली घोर वेदना से पीडित पुरुष के रोग हट जाने पर महान् हर्ष होता है, उसी प्रकार भव्य-जीव को अनिवृत्तिकरण-के बल से भगवान् वीतराग द्वारा कथित यथार्थ

જીવને શ્રદ્ધાની અત્યન્ત વિશુદ્ધ શક્તિ પ્રાપ્ત થઇ જાય છે, એટલા માટે ફરી કોઈ વખત ગ્રંથિબંધ થતો નથી. કોઈ મણિમાં એક વખત છિદ્ર–કાણું પાડયાં પછી કાલાન્તરમાં તે છિદ્રમાં કદાચ ધૂળ ભરાઈ જાય તો પણ તે છેદ પ્રથમ પ્રમાણે થતો નથી. આ પ્રકારે એકવાર સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી લેવાવાળા જીવ, સમ્યક્ત્વનો નાશ થવા છતાં પણ પછીથી તીવ્ર રાગ–દ્વેષ રૂપ પરિણામોની પ્રાપ્તિ થવા છતાંય પણ ગ્રંથિના રૂપમાં કર્મોનો બંધ કરતા નથી.

જેવી રીતે જન્મથી આંધળાને કોઈપણ ઉપાયથી નેત્ર મળી જતાં પદાર્થોના અસલી સ્વરૂપને જોઈને અત્યંત હર્ષ થાય છે. અથવા જેમ કોઈ મહાન્ રોગથી થવા વાળી મહાઘોર વેદનાથી પીડિત પુરૂષનો રોગ નિવારણ થઈ જતાં તેને મહાન હર્ષ થાય છે. તે પ્રમાણે ભવ્ય જીવને અનિવૃત્તિકરણના બળથી, ભગવાન વીતરાગદ્વારા કથિત

यथावस्थितवस्तुतत्त्वाऽभिरुच्या श्रद्धयाऽभूतपूर्वो विषयवैरस्यपुरस्कृतः प्रमोदः प्रादुर्भवति ।

॥ अनिवृत्तिकरणम्—

ततश्च ग्रन्थिभेदोत्तरकालमेव ततो विशुद्धतमं शुभाध्यवसायविशेषमनिवृत्तिकरणं प्राप्नोति, येन तावन्न निवर्त्तते जीवः सम्यक्त्वं न लभते यावदित्यनिवृत्तिकरणमुच्यते । अनिवृत्तिकरणबलेन जीवः सम्यग्दर्शनं लभते । तदेव नैसर्गिकी श्रद्धोच्यते ।

ननु प्रागुक्तं 'मिथ्यात्वमोहनीयकर्मोपशमादिभ्यः श्रद्धा जायते' पुनरुच्यते 'निसर्गादधिगमाद्वा श्रद्धा जायते ' तदसंगतम् ।

वस्तुस्वरूप के प्रति रूचिरूप श्रद्धा से विषयवैराग्यपूर्वक एक ऐसा आनन्द उत्पन्न होता है, जिस का पहेले कभी अनुभव नहीं हुआ था ।

अनिवृत्तिकरण—

ग्रंथिभेद के अनन्तर काल में अत्यन्त विशुद्ध परिणाम उत्पन्न होता है । वही **अनिवृत्तिकरण** कहलाता है । यह परिणाम प्राप्त होने पर जीव सम्यक्त्व प्राप्त किये विना नहीं लौटता, इसी कारण इसे **'अनिवृत्तिकरण'** कहते है । **अनिवृत्तिकरण** के द्वारा जीव सम्यग्दर्शन प्राप्त करता है । उसी को नैसर्गिक श्रद्धा कहते है ।

शङ्का—पहले कहा था कि—'मिथ्यात्वमोहनीयकर्म के उपशम आदि से श्रद्धा उत्पन्न होती है' और वाद मे कहते है कि—'निसर्ग से, अथवा अधिगम से श्रद्धा उत्पन्न होती है ' । यह कथन परस्पर असंगत है ?

યથાર્થવસ્તુસ્વરૂપની રૂચિરૂપ શ્રદ્ધાથી વિષયવૈરાગ્યપૂર્વક એક એવો આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે કે—જેનો પહેલા કોઈ વખત અનુભવ થયો નથી.

અનિવૃત્તિકરણ—

ગ્રંથિભેદના અનન્તર (તરતના) કાળમા અત્યન્ત વિશુદ્ધ પરિણામ ઉત્પન્ન થાય છે તે 'अनिवृत्तिकरण' કહેવાય છે. આ પરિણામ પ્રાપ્ત થયા પછી જીવ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વિના પાછો નથી ફરતો તેથીજ એને अनिवृत्तिकरण કહે છે. अनिवृत्तिकरण જીવ દ્વારા સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરે છે. તેનેજ નૈસર્ગિક (સ્વાભાવિક) શ્રદ્ધા કહે છે.

શંકા—પહેલા કહ્યું હતું કે—'મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ઉપશમ આદિથી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે ' અને પછી કહો છો કે—'નિસર્ગ અથવા અધિગમથી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે, એ કથન પરસ્પર અસંગત છે.

अत्रोच्यते-स एव क्षयोपशमादिर्निसर्गाधिगमाद्वा जायते, तथा च श्रद्धाया अपि तद्द्वयं कारणं सिद्ध्यतीति न दोषः।

ननु सम्यक्त्वगुणरहितेनैव जीवेन द्राघीयसी कर्मस्थितिर्ग्रन्थिभेदात्पूर्वं यथाप्रवृत्तिकरणेन यथा क्षपिता तथा तदवशिष्टमपि कर्मग्रन्थिं यथाप्रवृत्तिकरणेनैव भिनत्तु, ततो मोक्षमप्येवमेव प्राप्नोतु किं पुनरपूर्वकरणालम्बनेन ? अत्रोच्यते-महाविद्यासाधनवदेतद् द्रष्टव्यम्। यथा महाविद्यायाः साधने पूर्वं स्वल्प एव परिश्रमो भवति, तत्सिद्धिप्राप्तिसमये तु सा विद्या तद्विद्याधिष्ठातृदेवताकृत-

---

समाधान—मिथ्यात्वमोहनीय कर्म का क्षयोपशम आदि, निसर्ग से अथवा अधिगम से होता है, ऐसी स्थिति में यह दोनो कारण श्रद्धा के ही है, अतः कोई दोष नहीं है।

शङ्का—जीव ने सम्यक्त्व न होने पर भी जैसे उतनी बडी भारी कर्मस्थितिको ग्रंथिभेद से पहले ही **यथाप्रवृत्तिकरण** के द्वारा खपा डाली इसी प्रकार शेष स्थिति भी **यथाप्रवृत्तिकरण** के द्वारा ही खपा ले और मोक्ष भी इसी प्रकार प्राप्त करले फिर **अपूर्वकरण** का आश्रय लेने की क्या आवश्यकता है ?

समाधान— महाविद्या की साधना की तरह ही यहाँ समझना चाहिए। जैसे महाविद्या की साधना में पहले थोडा-सा श्रम होता है किन्तु जब उस को सिद्धि का समय नजदीक आता है तो वह विधाधिष्ठात्री देवताद्वारा किये जानेवाले नाना प्रकार के उपसर्गों द्वारा विघ्नयुक्त हो जाती है और प्रायः अत्यन्त कष्टसाध्य बन जाती है,

---

સમાધાન—મિથ્યાત્વમોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમ આદિ, નિસર્ગથી અથવા અધિગમથી થાય છે, એવી સ્થિતિમાં આ બન્ને કારણો શ્રદ્ધાનાજ છે તેથી કોઈ દોષ નથી.

શંકા—જીવને સમ્યક્ત્વ ન હોય તો પણ જેવી રીતે એવડી મહાભારી કર્મ સ્થિતિને ગ્રંથિભેદના પહેલાજ યથાપ્રવૃત્તિકરણના દ્વારા ખપાવી નાંખે છે તે પ્રમાણે શેષ સ્થિતિ પણ યથાપ્રવૃત્તિકરણદ્વારાજ ખપાવી નાંખે અને મોક્ષ પણ આ પ્રમાણે પ્રાપ્ત કરી લીએ તો પછી અપૂર્વકરણનો આશ્રય લેવાની શું આવશ્યકતા છે ?

સમાધાન—મહાવિદ્યાની સાધના પ્રમાણેજ અહિં સમજી લેવું જોઈએ. જેમ મહાવિદ્યાની સાધનામાં પહેલાં થોડો એવો શ્રમ થાય છે, પરન્તુ જ્યારે તેની સિદ્ધિનો સમય નજીક આવે છે ત્યારે તે વિદ્યાની અધિષ્ઠાત્રીદેવતાદ્વારા કરવામા આવતા નાના પ્રકારના ઉપસર્ગો દ્વારા વિઘ્નયુક્ત થઈ જાય છે. અને ઘણુ કરીને અત્યન્ત કષ્ટસાધ્ય

विविधोपसर्गैः सविघ्ना कष्टतरसाध्या च प्रायशो भवति, तद्वद् ग्रन्थिभेदो मनः-क्षोभादिविविधोपसर्गैः, परमवीर्योविष्कारपूर्वककष्टतरसाध्यत्वेन च सविघ्नोऽतिदुष्करश्च, तस्मात् केवलं यथाप्रवृत्तिकरणेन ग्रन्थिभेदो न भवितुमर्हति, अत एवा पूर्वकरणमावश्यकमिति। इत्थं चापूर्वकरणेन ग्रन्थिभेदं विधायाऽनिवृत्ति-करणेन श्रद्धा लभ्यते।

॥ अधिगमश्रद्धा—

येन प्रकारेण निसर्गतः श्रद्धा जायते स कथितः, अधुना–अधिगमश्रद्धा व्याख्यायते–अधि=अधिकृत्य तीर्थङ्कराद्युपदेशं निमित्तीकृत्य गमः=ज्ञानं यद्भवति सोऽधिगमः, वीतरागोपदेशश्रवणाद् वीतरागप्रणीतागमार्थपर्यालोचनाद्वा यथाव-

---

इसी प्रकार ग्रन्थिभेद भी मनःक्षोम आदि अनेक उपसर्गों के कारण विघ्नयुक्त हो जाता है और ग्रंथिभेद के करने में बडी शक्ति की आवश्यकता होती है, अत एव अकेले **यथाप्रवृत्तिकरण** से ग्रंथिभेद नहीं हो सकता, उस के लिए **अपूर्वकरण** की आवश्यकता होती है। इस प्रकार **अपूर्वकरण**–द्वारा ग्रन्थिभेद करने पर **अनिवृत्तिकरण**–द्वारा श्रद्धा प्राप्त की जाती है।

अधिगमश्रद्धा—

जिस प्रकार निसर्ग से श्रद्धा उत्पन्न होती है वह प्रकार कहा जा चुका। अब **अधिगमश्रद्धा** की व्याख्या की जाती है–तीर्थङ्कर आदि के उपदेश के निमित्त से होने वाला ज्ञान **अधिगम** कहलाता है। वीतराग भगवान् का उपदेश सुनने से

બની જાય છે, એ પ્રમાણે ગ્રંથિભેદ પણ મન ક્ષોભ આદિ અનેક ઉપસર્ગોના કારણે વિઘ્નયુક્ત થઈ જાય છે, અને તે ગ્રંથિભેદના કરવામાં ભારે શક્તિની આવશ્યકતા હોય છે, એટલા માટે એકલા યથાપ્રવૃત્તિકરણથી ગ્રંથિભેદ થતો નથી, તેને માટે અપૂર્વકરણની આવશ્યકતા રહે છે, એ પ્રમાણે અપૂર્વકરણ–દ્વારા ગ્રંથિભેદ કરવાથી અનિવૃત્તિકરણ–દ્વારા શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે

અધિગમશ્રદ્ધા—

જે પ્રમાણે નિસર્ગથી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થાય છે તે પ્રકાર કહેવામાં આવી ગયો છે. હવે અધિગમશ્રદ્ધાની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે–તીર્થંકર આદિના ઉપદેશના નિમિત્તથી થવાવાળું જ્ઞાન તે અધિગમ કહેવાય છે. વીતરાગ ભગવાનનો ઉપદેશ સાંભળવાથી, અથવા

स्थितपदार्थनिर्णयो जायते सोऽधिगमः, तस्मादुपशमादिद्वारेण तत्त्वार्थाभिरुचिर्जायते सा-अधिगमश्रद्धा ।

श्रद्धया शमसंवेगादयः प्रादुर्भवन्ति, ततश्च राज्यादिविभवं पुत्रदारादिकं स्वजनं सर्वं परिणामदुःखप्रदं विषवत्परित्यज्य सर्वसुखसारभूतं नित्यं ध्रुवं शाश्वतिकं मोक्षसुखं प्राप्तुकामः प्रव्रजितो भवति ।

संयमश्रेणिप्राप्तिकाले या प्रवृद्धपरिणामधारा वर्तते तां सर्वथा रक्षेन्न तु ह्रासयेदिति भावः । श्रद्धायाः परमदुर्लभत्वात्, ज्ञानचारित्रकारणतया मोक्षस्यादि-

---

अथवा वीतराग द्वारा निरूपित आगम के अर्थ का विचार करने से पदार्थों का यथार्थ निर्णय होता है । उस निर्णय को **अधिगम** कहते हैं । उस **अधिगम** से मिथ्यात्व-मोहनीय का क्षय, उपशम आदि होने पर तत्त्वार्थ की जो रुचि होती है, वह **अधिगम-श्रद्धा** है ।

श्रद्धा से शम, संवेग आदि उत्पन्न होते हैं, अत एव "राज्य आदि वैभव तथा पुत्र, पत्नी आदि समस्त आत्मीयजन अन्त में दुःखदायक है" ऐसा जान कर, और विष के समान उन का परित्याग कर के सब सुखो में उत्तम, नित्य, ध्रुव, शाश्वतिक मोक्ष-सुख की इच्छावाला वह सम्यग्दृष्टि पुरुष दीक्षित हो जाता है ।

तात्पर्य यह है कि-संयमप्राप्ति के समय परिणामो की जो बढी हुई धारा थी उस की सब प्रकार से रक्षा करना चाहिए, उसे घटने नहीं देना चाहिए । श्रद्धा परम दुर्लभ है, और ज्ञान एवं चारित्र का कारण होने से मोक्ष का आद्य कारण है, अत एव

વીતરાગદ્વારા નિરૂપિત આગમના અર્થનો વિચાર કરવાથી પદાર્થોનો યથાર્થ નિર્ણય થાય છે તે નિર્ણયને અધિગમ કહે છે તે અધિગમથી મિથ્યાત્વમોહનીયનો ક્ષય-ઉપશમ આદિ થયા પછી તત્ત્વાર્થની જે રૂચિ થાય છે, તે અધિગમશ્રદ્ધા છે.

શ્રદ્ધાથી શમ, સંવેગ આદિ ઉત્પન્ન થાય છે. એટલા માટે "રાજ્ય આદિ વૈભવ તથા પુત્ર, પત્ની વગેરે સમસ્ત આત્મીયજન અંતમાં દુઃખદાયક છે." એ પ્રમાણે જાણીને વિષની સમાન તેનો ત્યાગ કરીને સર્વસુખોમાં ઉત્તમ, નિત્ય, ધ્રુવ, શાશ્વતિક મોક્ષ સુખની ઇચ્છાવાળા સમ્યગ્દષ્ટિ પુરૂષ દીક્ષિત થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય એ છે કે-સંયમની પ્રાપ્તિના સમયે પરિણામોની જે વધતી જતી ધારા હતી તેનું સર્વ પ્રકારથી રક્ષણ કરવું જોઇએ. તેને ઘટવા દેવી જોઇએ નહિ. શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ છે અને જ્ઞાન, એવી રીતે ચારિત્રનું કારણ હોવાથી મોક્ષનુ મુખ્ય કારણ છે. એટલા માટે

कारणत्वाच्च श्रद्धां न परित्यजेत् । यथा–कथञ्चित्प्राप्तस्यापि संयमस्य श्रद्धापूर्वकरक्षणे यावज्जीवं सावधानो भवेदिति सूत्राशयः ॥ सू० २ ॥

शिष्यश्रद्धादृढीकरणाय 'परिशीलितमार्गोऽनुगम्यते' इति लोकरीत्या 'पूर्वमहापुरुषाचरितोऽयं मार्गः' इत्याशयेन कथयति—

यद्वा 'पूर्वमहापुरुषतीर्थङ्कर–गणधरादिभिरप्याचरितोऽयं मार्गः' इति प्रदर्शनाय शिष्यचेतसि श्रद्धातिरेको यथा स्यात्तथा सूत्रकारः स्वयमाह–'पणया' इत्यादि ।

॥ मूलम् ॥

पणया वीरा महावीहिं ॥ सू० ३ ॥

॥ छाया ॥

प्रणता वीरा महावीथिम् ॥ सू० ३ ॥

श्रद्धा का त्याग नहीं करना चाहिए, आशय यह है कि–बडी कठिनाई से प्राप्त होने वाले संयम की श्रद्धापूर्वक रक्षा करने में जीवनभर सावधान रहना चाहिए ॥सू. २॥

'चले मार्ग पर चला जाता है' इस लोकव्यवहार के अनुसार शिष्य की श्रद्धा मजवूत करनेके लिए 'यह मार्ग पूर्वकालीन महापुरुषों द्वारा आचरित है' इस आशयसे कहते है—

अथवा–'पूर्वकाल के तिर्थङ्कर गणघर आदिने भी इसी मार्ग का अवलम्वन किया है' यह वतलाते हुए शिष्य के चित्त की श्रद्धा वढाने के लिए कहते है:— 'पणया' इत्यादि ।

मूलार्थ—वीर पुरुष महामार्ग को प्राप्त हुए ॥ सू ३ ॥

શ્રદ્ધાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ; આશય એ છે કે–મહાન કઠિનાઈથી પ્રાપ્ત થવાવાળા સંયમની શ્રદ્ધાપૂર્વક રક્ષા કરવામાં જીવનના છેલ્લા શ્વાસ સુધી સાવધાન રહેવું જોઈએ (સૂ. ૨)

"ચાલતા માર્ગ પર ચલાવાય છે." આ લોકવ્યવહાર પ્રમાણે શિષ્યની શ્રદ્ધા મજબૂત કરવા માટે–'આ માર્ગ પૂર્વકાલીન મહાપુરૂષોએ આચરણ કરેલ છે.' આ આશયથી કહે છે—

અથવા પૂર્વ કાલના તીર્થંકર ગણધર આદિ સૌએ આ માર્ગનું અવલમ્બન (આશ્રય) કર્યું. એ બતાવવા માટે શિષ્યના ચિત્તની શ્રદ્ધાને વધારવા માટે કહે છે— 'पणया' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—વીર પુરૂષ મહામાર્ગને પ્રાપ્ત થયા–(વીર પુરૂષે મહામાર્ગને પ્રાપ્ત કર્યો) (સૂ. ૩)

॥ टीका ॥

वीराः=परीषहोपसर्गकषायादिरूपशत्रुविजयिनो भाववीराः संयमानुष्ठाने वीर्यवन्तः सर्वोत्कृष्टा इति यावत्,

महती चासौ वीथिः महावीथिः=सम्यग्ज्ञानादिलक्षणो महामार्गः, महापुरुषसेवितत्वात्, तां महावीथिम् प्रणताः=प्राप्ताः कठिनतरतपःसंयमाराधनेन प्राप्तवन्त इत्यर्थः, अयमेव मार्गो मोक्षावाप्तिकरोऽशेषसंयमिसेवितत्वात्। तीर्थङ्करादिमहापुरुषा अपि मार्गमिममनुशीलितवन्त इति विश्वसनीयतया शिष्याणां श्रद्धापूर्वकप्रवृत्तिर्यथा स्यादिति भावः।

यथा राजानो विपक्षपक्षदलनाद् वीरत्वेन प्रसिद्धा भवन्ति, एवमेव

टीकार्थ—परीषह, उपसर्ग, कषाय आदिरूप शत्रुओं को जीतनेवाले, संयम के आचरण में पराक्रम करनेवाले सर्वोत्कृष्ट भाववीर यहाँ 'वीर' शब्द से ग्रहण किये गये है।

सम्यग्ज्ञान आदि मोक्ष का महामार्ग 'महावीथि' कहलाता है, क्यों कि महापुरुषोंने उस का सेवन किया है। भाववीर इस महामार्ग को प्राप्त हुए है। अत्यन्त कठोर तप और संयम का आराधन करना ही इस मार्ग को प्राप्त करना है। यही मार्ग मोक्ष की प्राप्ति कराने वाला है, क्यो कि समस्त मुनियोंने इसी का सेवन किया है। तीर्थंकर आदि महापुरुषोंने भी इसी मार्ग का आश्रय लिया है, अत एव विश्वसनीय समझ कर शिष्यगण की भी इसी में प्रवृत्ति होनी चाहिए।

'वीर' पद से यह प्रकट किया गया है कि—जैसे राजा लोग अपने शत्रुओं का

ટીકાર્થ—પરીષહ, ઉપસર્ગ કષાય વગેરે શત્રુઓને જીતવાવાળા, સંયમના આચરણમાં પરાક્રમ કરવાવાળા સર્વોત્કૃષ્ટ ભાવવીર અહિં 'वीर' શબ્દ વડે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યા છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન આદિ મોક્ષનો માર્ગ તે "महावीथि" કહેવાય છે, કારણ કે મહાપુરૂષોએ તેનું સેવન કર્યું છે. ભાવવીર આ મહામાર્ગને પ્રાપ્ત થયા છે. અત્યન્ત કઠોર તપ અને સંયમનું આરાધન કરવું એ જ આ માર્ગને પ્રાપ્ત કરવો તે છે. આ માર્ગજ મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવવાવાળો છે. કારણ કે સમસ્ત મુનિઓએ એ માર્ગનો સેવન કર્યું છે. તીર્થંકર આદિ મહાપુરૂષોએ પણ આ માર્ગનો આશ્રય લીધો છે, એટલા માટે આ માર્ગને વિશ્વાસપાત્ર સમજીને શિષ્યગણની પણ આ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ થવી જોઈએ.

'वीर' પદથી એ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે કે:—જેમ રાજા લોક પોતાના શત્રુઓનો

परिषहादिरूपशत्रुविजयेन संयमिनोऽपि मोक्षमार्गं लब्ध्वा लोकोत्तरवीरा भवन्ति, इति वीरपदेन व्यज्यते, इति सूत्राशयः ॥ सू० ३ ॥

कश्चिन्मन्दधीः शिष्योऽनेकदृष्टान्तैर्बोध्यमानोऽपि अप्कायादिजीवेषु न श्रद्धातीति तमुद्दिश्य कथयति–हे शिष्य ! तव मतिर्यद्यप्यप्कायजीवविषये न परिस्फुरति, तद्विषये विशेषज्ञानाभावात्, तथापि भगवदाज्ञया श्रद्धा नितरां विधेयेत्याशयेनाह—'लोगं च' इत्यादि ।

मूलम्—

लोगं च आणाए अभिसमेच्चा अकुतोभयं ॥ सू० ४ ॥

छाया—

लोकं चाज्ञयाऽभिसमेत्य अकुतोभयम् ॥ सू० ४ ॥

दलन करके वीर पदवी पाते है, उसी प्रकार परीषह आदि शत्रुओं को जीतने से सयमी मोक्षमार्ग प्राप्त कर के लोकोत्तर वीर कहलाते है ॥सू. ३ ॥

कोई मन्दबुद्धिवाला शिष्य अनेक दृष्टान्तों से समझाने पर भी अप्काय आदि के जीवों पर श्रद्धा नहीं करता तो उसे लक्ष्य कर के कहते है–हे शिष्य ! यद्यपि तुम्हारी बुद्धि अप्काय के जीवों के विषय में नहीं दौडती, क्यों कि तुम्हे उस विषय का विशेष ज्ञान नहीं है, फिर भी भगवान् की आज्ञा से अवश्य ही श्रद्धा रखनी चाहिए । इस आशय से कहते है–' **लोगं च**' इत्यादि ।

मूलार्थ—भगवान् की आज्ञा से (अप्कायरूप) लोक को सम्यक् प्रकार से जानकर संयम का पालन करना चाहिए ॥ सू. ४ ॥

નાશ કરીને વીર પદવી પ્રાપ્ત કરે છે, તે પ્રમાણે પરીષહ આદિ શત્રુઓને જીતવાથી સંયમી પણ મોક્ષમાર્ગ પ્રાપ્ત કરીને લોકોત્તર વીર કહેવાય છે (સૂ. ૩)

કોઈ મંદબુદ્ધિવાળા શિષ્ય અનેક દૃષ્ટાન્તોથી સમજાવ્યા છતાં પણ અપ્કાય આદિના જીવો પર શ્રદ્ધા નથી કરતા તો તેને લક્ષ્યરૂપ રાખીને કહે છે કે.–હે શિષ્ય! હજી સુધી તમારી બુદ્ધિ અપ્કાયના જીવો વિષયમા દોડતી નથી (કામ કરતી નથી) કારણ કે તમને આ વિષયનુ વિશેષ જ્ઞાન નથી તો પછી ભગવાનની આજ્ઞાથી અવશ્યજ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. એ આશયથી કહે છે–' लोगं च ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાનની આજ્ઞાથી (અપ્કાયરૂપ) લોકને સમ્યક્ પ્રકારથી જાણીને સંયમનુ પાલન કરવું જોઈએ. (સૂ. ૪)

टीका—

अत्र लोकशब्देन प्रकरणवशादप्कायलोक एव गृह्यते, तमप्काय-लोकं, 'च'-शब्देनान्याँश्चाप्कायाश्रितान्, आज्ञया=तीर्थङ्करवचनेन, अभिसमेत्य= आभिमुख्येन सम्यक् ज्ञात्वा 'अप्कायादयो जीवाः सन्ती-त्येवमवबुध्येत्यर्थः, अकुतोभयम्=नास्ति कुतश्चित्केनापि प्रकारेण प्राणिनां भयं यस्मात्सोऽकुतोभयः= संयमस्तम् अनुपालयेत् इत्यन्वयः। सर्वथा जीवाभिरक्षणरूपसंयमानुपालने सावधानतया यत्नः कार्य इत्यर्थः।

यद्वाऽकुतोभयोऽप्कायलोको, यतोऽसौ न कुतश्चिदन्यस्माद्भयमिच्छति, स्वकीयमरणादिभयात् सर्वः प्राणिगणः खिन्नो भवति। 'सव्वे जीवा वि

टीकार्थ--मूल सूत्र में दिये हुए 'लोक' शब्द से, प्रकरण के कारण यहां अप्काय-लोक ही समझना चाहिए। 'च' शब्द से अप्काय के आश्रय रहे हुए अन्य जीवों का ग्रहण करना चाहिए। इस प्रकार अप्काय और अप्काय के आश्रित रहनेवाले अन्य जीवो को तिर्थङ्कर भगवान् की आज्ञा से सम्यक् प्रकार जानकर अर्थात् 'अप्काय आदि जीव है' ऐसा समझ कर संयम का पालन करना चाहिए। 'अकुतोभय' अर्थात् जिस से किसी भी प्राणि को किसी प्रकार का भय न हो ऐसा संयम। सर्वथा जीवरक्षारूप संयम के पालने में सावधान होकर यत्न करना चाहिए।

अथवा---'अकुतोभय' का अर्थ है-अप्कायलोक, क्यों कि वह दूसरे से भय की इच्छा नहीं करता। सभी प्राणी अपनी मृत्यु आदि के भय से खिन्न होते है।

ટીકાર્થ—મૂલસૂત્રમાં આપેલા 'लोक' શબ્દથી પ્રકરણના કારણે અપ્કાય-લોકજ સમજવું જોઈએ 'च' શબ્દથી અપ્કાયના આશ્રયે રહેલા અન્ય જીવોનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ. એ પ્રમાણે અપ્કાય અને અપ્કાયના આશ્રિત રહેવાવાળા અન્ય જીવોને તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાથી, સમ્યક્ પ્રકારે જાણી કરીને અર્થાત્ 'અપ્કાય આદિ જીવ છે.' એ પ્રમાણે સમજીને સયમનું પાલન કરવું જોઇએ. "अकुतोभय" અર્થાત્ જેના વડે કોઇપણ પ્રાણીને કોઈ પ્રકારનો ભય ન હોય એવો સંયમ, સર્વથા જીવ-રક્ષારૂપ સંયમના પાલનમાં સાવધાન થઇને યત્ન કરવો જોઈએ.

અથવા 'अकुतोभय'નો અર્થ છે-અપ્કાયલોક, કારણ કે તે બીજાના તરફથી ભયની ઇચ્છા કરતા નથી; સર્વ પ્રાણી પોતાના મૃત્યુ આદિના ભયથી ખિન્ન-દુઃખી થાય છે.

इच्छंति, जीविउं न मरिज्जिउं ' इति वचनात् । तमप्कायलोकं समनुपालयेदिति सम्बन्धः । संयमी सर्वप्राणिगणपरिपालक एव सन् नान्यस्मै भयमुत्पादयति, 'मित्ती मे सव्वभूएसु' इति वचनेन तस्य सर्वैः सह मैत्रीसद्भावात्, अतोऽसौ संयमी न तेभ्यो भयं जनयति, कस्मैचिदपि भयं केनापि नोत्पादयति, प्रत्युत सर्वप्राणिगणं परिरक्षतीति भावः ।

यद्यपि छद्मस्थैः प्राणिभिः सर्वद्रव्यपर्यायज्ञानाभावाद्बुद्धिसंस्काररहित्येनाप्कायजीवस्याव्यक्तचेतनया च 'आपो जीवाः सन्ती'-त्यपरोक्षत्वेन कदाचिदपि ज्ञातुं न शक्यते, तथापि सकलतीर्थोद्धारधुरीण-तीर्थङ्कर-वचनप्रामाण्यादवश्यं

आगम में कहा है-'सभी जीव जीवित रहना चाहते हैं मरना नहीं चाहते।" उस अप्कायलोक का पालन करे अर्थात् रक्षण करे। संयमी पुरुष समस्त प्राणियों का रक्षक होता है। वह किसी भी प्राणी को भय उत्पन्न नही करता। " मेरा सब प्राणियों पर मैत्रीभाव है" इस वचन के अनुसार उस की प्राणीमात्र पर मित्रता की भावना होती है। इस कारण संयमी उन्हे भय उत्पन्न नहीं करता, किसी को भी किसी द्वारा भय उत्पन्न नहीं कराता, वल्कि वह सब प्राणियों की रक्षा करता है ।

यद्यपि छद्मस्थ जीवों को समस्त द्रव्यों का ज्ञान नहीं होता इस कारण, तथा वुद्धि, संस्कार से रहित होने के कारण अप्काय के जीवो में अव्यक्त चेतना होने से, तथा 'जल जीव है' यह वात प्रत्यक्ष न होने से कभी इन्द्रियों द्वारा जानी नहीं जा सकती, फिर भी सम्पूर्ण तीर्थ का उद्धार करने में समर्थ तीर्थङ्कर के वचनो को प्रमाण

આગમમાં પણ કહ્યું છે કે-"સર્વ જીવ જીવતા રહેવાની ઇચ્છા કરે છે, મરવાની ઇચ્છા કરતા નથી." તે અપ્કાયલોકનુ પાલન કરે અર્થાત્ રક્ષા કરે. સંયમી પુરૂષ સમસ્ત પ્રાણીઓના રક્ષક થાય છે. તે કોઈ પણ પ્રાણીને ભય ઉત્પન્ન કરતા નથી. 'સર્વ પ્રાણીઓ પર મારો મૈત્રીભાવ છે.' આ વચન પ્રમાણે તેની સર્વ પ્રાણીમાત્ર પર મિત્રતાની ભાવના હોય છે, તે કારણથી સયમી તે જીવોને ભય ઉત્પન્ન કરતા નથી, કોઈને પણ કોઇથી ભય ઉત્પન્ન કરાવતા નથી, પરતુ તે સર્વ પ્રાણીઓની રક્ષા કરે છે.

જો કે છદ્મસ્થ જીવોને સમસ્ત દ્રવ્યો અને પર્યાયોનુ જ્ઞાન નથી; તે કારણથી તથા બુદ્ધિ, સંસ્કારથી રહિત હોવાથી અપ્કાયના જીવોમા અવ્યકત ચેતના હોવાથી, તથા 'જલ જીવ છે' એ વાત પ્રત્યક્ષ નહિ હોવાથી ઇન્દ્રિયોદ્વારા કોઈ વખત જાણવામાં આવતી નથી તો પણ સપૂર્ણ તીર્થનો ઉદ્ધાર કરવામા સમર્થ તીર્થકરના વચનોને પ્રમાણ

विश्वासो विधेयः । अवध्यादिप्रत्यक्षज्ञानिनोऽपि पूर्वं भगवदाज्ञायां श्रद्धावन्तः स एवाऽप्कायजीवान् विज्ञाय प्रत्यक्षज्ञानिनः संजाताः, अतः संयमिभिरवश्यमप्कायां जीवरक्षायां सावधानैर्भवितव्यमिति परमार्थः ॥ सू० ४ ॥

अप्कायलोकं भगवदाज्ञया विज्ञाय संयमिना यत् कर्तव्यं, तत् कथयति-' बेमि ' इत्यादि ।

मूलम्—

से बेमि-णेव सयं लोगं अब्भाइक्खिज्जा, णेव :अत्ताणं अब्भाइक्खिज्ज जे लोयं अब्भाइक्खइ से अत्ताणं अब्भाइक्खइ, जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ, से लं अब्भाइक्खइ ॥ सू० ५ ॥

छाया—

स ब्रवीमि नैव स्वयं लोकमभ्याख्यात्, नैवात्मानमभ्याख्यात्, यो लो मभ्याख्याति, स आत्मानमभ्याख्याति, य आत्मानमभ्याख्याति, स लोकमभ्य ख्याति ॥ सू० ५ ॥

मानकर अवश्य विश्वास करना चाहिए । अवधिज्ञानी आदि प्रत्यक्षज्ञानी भी पहले भगव की आज्ञा पर श्रद्धा रखते हुए अप्काय के जीवो को जान कर प्रत्यक्षज्ञानी हुए, अतः संय जनों को अप्काय आदि के जीवो की रक्षा में सावधान होना चाहिए ॥ सू. ४ ॥

भगवान् की आज्ञा से अप्कायलोक को जान कर संयमी को जो करना चाहिये प्रगट करते है—' से बेमि ' इत्यादि ।

मूलार्थ—वह मै कहता हूँ—स्वयं अप्कायलोक का अपलाप न क आत्मा का अपलाप न करे, जो लोक का अपलाप करता है वह आत्मा का अपलाप करता और जो आत्मा का अपलाप करता है वह लोक का अपलाप करता है ॥ सू. ५ ॥

માનીને અવશ્ય વિશ્વાસ કરવો જોઇએ. અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની પણ પ્રથમ ભગવા આજ્ઞા પર શ્રદ્ધા રાખીને અપ્કાયના જીવોને જાણી કરીને પ્રત્યક્ષજ્ઞાની થયા, એ સંયમી પુરૂષોએ અપ્કાય આદિના જીવોની રક્ષામાં સાવધાન રહેવું જોઇએ. (સૂ.

ભગવાનની આજ્ઞાથી અપ્કાયલોકને જાણીને સંયમીનુ જે કર્ત્તવ્ય છે તે પ્ર કરે છે—' से बेमि ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—તે હું કહું છું-પોતે અપ્કાય લોકનો અપલાપ-(હોવા છતાં કહેવું તે) ન કરે. આત્માનો અપલાપ કરે નહિ. જે લોકનો અપલાપ કરે છે તે આત્મ અપલાપ કરે છે. અને જે આત્માનો અપલાપ કરે છે તે લોકનો અપલાપ કરે છે. (સૂ.

टीका—

सोऽहं=भगवद्वचनेन ज्ञातापूकायस्वरूपः, ब्रवीमि=यथा भगवतः सकाशान्मया श्रुतं तथा कथयामीत्यर्थः। लोकम्=अपूकायलोकं, नैव स्वयम् अभ्याख्यात्='आपो जीवा न सन्ती'-त्येवं नापलपेदित्यर्थः। अभ्याख्यानं नामासदभियोगः, यथा कश्चिदचौरमुद्दिश्य वदति-चोरोऽयमिति। अत्र तु-'घृततैलादिवज्जीवानामुपकरणमात्रं जलं, न तु तद् जीवो भवितुमर्हति, जीवोपकरणत्वात्' एतत्कथनमेवासदभियोगः, यतो हि तुरगादीनां जीवानामपि जीवोपकरणत्वेन दृष्टत्वादुक्तरीत्या जलस्य जीवत्वं नापलपितुं शक्यते।

नन्वजीवानामपां जीवत्वारोपणमेवाभ्याख्यानं कुतो न भवति? मैवम्,

टीकार्थ—भगवान् के वचनों के अनुसार अप्काय का स्वरूप जानने वाला मैं कहता हूँ, अर्थात् मैंने भगवान् के समीप जैसा जाना है वैसा ही कहता हूँ—स्वयं अप्कायरूप लोक का अपलाप न करे अर्थात् ऐसा न कहे कि–'जल जीव नहीं है'।

असत् आरोप को अभ्याख्यान कहते है, जैसे अचौर को चौर कहना। यहाँ "घी तेल आदि के समान जल, जीवों का उपकरणमात्र ही हो सकता है, वह स्वयं जीव नहीं है, क्योंकि जीव का उपकरण है"। इस प्रकार का कथन ही असत्–अभियोग है। क्यों कि घोडा वगैरह जीव भी जीवोपकरण के रूप में देखे जाते है, अतः जल के जीवपन का अपलाव नहीं किया जा सकता।

शंका—अजीव जल में जीवत्व का आरोप करना ही अभ्याख्यान क्यों न समझा जाय?

ટીકાર્થ—ભગવાનનાં વચનો પ્રમાણે અપ્કાયનુ સ્વરૂપ જાણવાવાળો હું કહુ છું, અર્થાત્ મેં ભગવાનની પાસેથી જેવું સાંભળ્યુ છે તેવું જ કહુ છું—પોતે અપકાય રૂપ લોકનો અપલાપ કરે નહિ, અર્થાત્ એવું કહે નહિ કેઃ–'જલ જીવ નથી.' અસત આરોપને અભ્યાખ્યાન કહે છે, જેમકે અચૌરને ચૌર કહેવો. અહિં "ઘી તેલ આદિ પ્રમાણે જલ એ જીવોનુ ઉપકરણમાત્રજ હોઈ શકે છે, તે સ્વયં જીવ નથી, કારણ કે–" તે જીવનુ ઉપકરણ છે, આ પ્રકારનુ કહેવુંજ–અસત (મિથ્યા) અભિયોગ છે, કારણકે ઘોડા વગેરે જીવ પણ જીવોપકરણના રૂપમાં જોવામાં આવે છે. તેથી જલનુ જીવપણું અપલાપ કરી શકાય નહિ.

શંકા—અજીવ પાણીમા જીવપણાનો આરોપ કરવો તેજ અભ્યાખ્યાન શા માટે નહિ સમજવું?

अनुमानागमाभ्यां जीवलक्षणकलापसम्बन्धाच्चापां जीवत्वनिरूपणात् ।

यद्यप्कायलोकस्याभ्याख्यानं कुर्यात्, तर्ह्यात्मनोऽपि शरीराधिष्ठातुरभ्याख्यानं तेन कर्तव्य स्यात्, न च तत् सभवतीत्यत आह-नैवमात्मानमभ्याख्यादिति । आत्मा हि शरीराधिष्ठाता प्रत्यक्षभूतश्चेतनावानिति नापह्नोतुं शक्यः, तस्मादात्मा नास्तीत्येवमात्मानं नापलपेदित्यर्थः ।

यः खलु मन्दधीः लोकम्=अप्कायलोकम् अभ्याख्याति=अपलपति, स प्रत्यक्षादिप्रमाणैर्निरूपितमात्मानमभ्याख्याति । यश्चात्मानमभ्याख्याति-'आत्मा नास्ती'ति यद्वा-'अहं नास्मी'ति, स महामूढः लोकम्=अप्कायलोक

समाधान-ऐसा मत कहो । अनुमान और आगमप्रमाण से तथा जीव के लक्षणों के संबंध से जल को जीव निरूपण किया गया है ।

यदि अप्काय लोक का अभ्याख्यान किया जाय तो शरीर के अधिष्ठाता आमा का भी अभ्याख्यान करना होना मगर वह संभव नहीं है, यही बात कहते हैं-आत्मा का अभ्याख्यान न करे । आत्मा शरीर का अधिष्ठाता है और प्रत्यक्ष चेतना वाला है, अतः उस का अपलाप नहीं किया जा सकता । अत एव 'आत्मा नहीं है' इस प्रकार आत्मा का अपलाप न करें ।

जो मन्दबुद्धि अपूकायलोक का निषेध करता है वह प्रत्यक्ष जादि प्रमाणो से सिद्ध आत्मा का अपलाप करता है । और जो 'आत्मा नहीं है, अथवा 'मैं नहीं हूँ' इस तरह आत्मा का अपलाप करता है वह महामूढ मनुष्य अपने अज्ञान के बल से

સમાધાન—આ પ્રમાણે કહો નહિ, અનુમાન અને આગમ પ્રમાણથી તથા જીવના લક્ષણોના સંબંધથી જલનું જીવપણું નિરૂપણ કર્યું છે. જો અપ્કાય-લોકનું અભ્યાખ્યાન કરવામાં આવે તો શરીરના અધિષ્ઠાતા આત્માનું પણ અભ્યાખ્યાન કરવું પડશે. પરન્તુ તે સંભવ નથી. એ વાત કહે છે—

આત્માનું અભ્યાખ્યાન કરશો નહિ. આત્મા શરીરનો અધિષ્ઠાતા છે, અને પ્રત્યક્ષ ચેતનાવાળો છે. તેથી તેનો અપલાપ કરી શકાશે નહિ. એટલા માટે 'આત્મા નથી' એ પ્રમાણે અપલાપ કરશો નહિ.

જે મંદ બુદ્ધિવાળા અપ્કાયલોકનો નિષેધ કરે છે, તે પ્રત્યક્ષ આદિ-પ્રમાણોથી સિદ્ધ-આત્માનો અપલાપ કરે છે, અને જે "આત્મા નથી" અથવા "હું નથી" એ પ્રમાણે આત્માનો અપલાપ કરે છે તે મહામૂઢ મનુષ્ય પોતાના અજ્ઞાનના બળથી

स्वाज्ञानवलादभ्याख्याति। करचरणमुखाद्यवयवसहितशरीराधिष्ठाता सुव्यक्तोपयोगादिलक्षणः स्वात्माऽपि येनाभ्याख्यातस्तस्याव्यक्तोपयोगादिलक्षणस्याप्कायस्याभ्याख्यानं किं नु नाम दुष्करम् ? ॥ सू० ५ ॥

अप्कायलोकस्याभ्याख्याने बहुदोषापातो भवतीति पर्यालोच्यानगारा अप्कायं नोपमर्दयन्ति। दण्डिशाक्यादयस्तु नानगारा भवितुमर्हन्ति, तेषामप्कायोपमर्दकत्वादित्याह—'लज्जमाणा' इत्यादि।

मूलम्—

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो—त्ति एगे पवयमाणा जमिणं

अप्काय का अपलाप करता है। जिस ने हाथ. पैर, मुख आदि अवयवों से युक्त शरीर के अधिष्ठाता. तथा अत्यन्त स्पष्ट उपयोग आदि लक्षणों वाले आत्मा का ही अपलाप कर दिया तो उस के लिए अस्पष्ट उपयोग आदि लक्षणों वाले अप्काय का अपलाप करना कुछ भी कठिन नहीं है ॥ सू. ५ ॥

अप्काय का अपलाप करने से बहुत से दोष आते हैं, ऐसा विचार कर अनगार अप्काय की विराधना नहीं करते। दण्डी और शाक्य आदि. अनगार नहीं हो सकते, क्यों कि वे अप्काय की विराधना करते है। यह बात इस सूत्र मे बतलाते हैं—'लज्जमाणा' इत्यादि।

मूलार्थ—अप्काय की हिंसासे संकोच करने वालों को अलग समझो. और 'हम अनगार हैं' ऐसा कहने वालों को अलग समझो। जो नाना प्रकार के शस्त्रों से

અપ્કાયનો અપલાપ કરે છે જેણે હાથ. પગ, મુખ આદિ અવયવોથી યુક્ત, શરીરના અધિષ્ઠાતા. તથા અત્યન્ત સ્પષ્ટ ઉપયોગ આદિ લક્ષણોવાળા આત્માનોજ અપલાપ કરી દીધો, તેને માટે અસ્પષ્ટ ઉપયોગ આદિ લક્ષણોવાળા અપ્કાયનો અપલાપ કરવો તે કાંઈ કઠિન નથી. (સૂ. ૫)

અપ્કાયનો અપલાપ કરવાથી ઘણાજ દોષ આવે છે, એવો વિચાર કરીને અણુગાર અપ્કાયની વિરાધના કરતા નથી, દંડી અને શાકય આદિ, અણુગારો થઈ શકતા નથી કારણ કે તેઓ અપ્કાયની વિરાધના કરે છે તે વાત આગળના સૂત્રમાં બતાવે છે–'लज्जमाणा' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—અપ્કાયની હિંસાનો સંકોચ કરવાવાળાને જૂદા જાણો અને "અમે અણુગાર છીએ." એ પ્રમાણે કહેવાવાળાને પણ જૂદા જાણો જે નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી

विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारंभेणं उदयसत्थं समारभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति ॥ सू० ६ ॥

छाया—

लज्जमानाः पृथक् पश्य, अनगाराः स्म इति एके प्रवदमानाः यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः उदककर्मसमारम्भेण, उदकशस्त्रं समारभमाणा अन्यान् अनेकरूपाम् प्राणान् विहिंसन्ति ॥ सू० ६ ॥

टीका—

एके=अन्ये लज्जमानाः=अप्कायस्यारम्भे परमकरुणया द्रवितहृदयतया संकोचमापद्यमानाः, पृथक्=विभिन्नाः, केचित्तु प्रत्यक्षज्ञानिनोऽवधिमनःपर्ययकेवलिनः, केचित् परोक्षज्ञानिनो भावितात्मानोऽनगाराः सन्ति, इति पश्य। इमे सूक्ष्मबादराप्कायारम्भकरणे भीतास्त्रस्ता उद्विग्नास्त्रिकरणत्रियोगैरप्कायारम्भपरित्यागिनो विद्यन्ते तानवलोकयेत्यर्थः।

अप्काय का आरम्भ करते हैं वे अप्काय के शस्त्रों का आरंभ करने वाले अनेक प्राणियों के प्राणों का हनन करते है ॥ सू. ६ ॥

टीकार्थ—तीव्रकरुणा से द्रवित हृदयवाले कोई-कोई (अनगार) अप्काय के आरंभ में संकोच करते है-अप्काय का आरभ नहीं करते वे विभिन्न हैं-कोई अवधिज्ञानी कोई मनःपर्ययज्ञानी और कोई परोक्षज्ञानी भावितात्मा अनगार हैं, उन्हें देखो। ये सूक्ष्म बादर अप्काय का आरंभ करने में भीत है, त्रस्त है, उद्विग्न है, और तीन कारण तीन योग से अप्काय के आरंभ के त्यागी हैं, उन्हें देखो।

અપ્કાયનો આરંભ કરે છે; તે અપ્કાયના શસ્ત્રોનો આરંભ કરવાવાળા અનેક પ્રાણીઓના પ્રાણોનો નાશ કરે છે. (સૂ. ૫)

ટીકાર્થ—તીવ્ર કરૂણાથી દ્રવિત હૃદયવાળા કોઈ-કોઈ અણગાર આરંભમાં સંકોચ કરે છે—અપ્કાયનો આરંભ કરતા નથી તે જૂદા છે. કોઈ અવધિજ્ઞાની, કોઈ મનઃપર્યયજ્ઞાની અને કોઈ પરોક્ષજ્ઞાની ભાવિતાત્મા અણગાર છે, તેને જુઓઃ-તે સૂક્ષ્મ અને બાદર અપ્કાયનો આરંભ કરવામાં ભય પામેલા છે, ત્રસિત છે, ઉદ્વિગ્ન છે, અને ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી અપ્કાયના આરંભના ત્યાગી છે. તેને જુઓ.

एके=पुनरन्ये तु वयमनगाराः=साधवः स्मः, इति साभिमानं प्रवदमानाः 'वयमेव अप्कायजीवरक्षणपराः महाव्रतधारिणः' इति व्यर्थं प्रलपन्तो द्रव्यलिङ्गिनः सन्ति तान् पृथक्=पृथग्भावेन पश्य।

इमे खल्वनगाराभिमानिनो द्रव्यलिङ्गिनो मनागप्यनगारगुणेषु न प्रवर्त्तन्ते, नापि गृहस्थकृत्यं किञ्चित् परित्यजन्ति, इति दर्शयति-'यदिमम्' इत्यादि।

यद्=यस्माद् विरूपरूपैः=विभिन्नरूपैर्नानाविधैः, द्रव्यभावरूपैः शस्त्रैः। तत्र द्रव्यशस्त्रं स्वकाय-परकाय-तदुभयरूपम्। स्वकायशस्त्रं-तडागाद्युदकस्य कूपाद्युदकम्। कूपाद्युदकस्य तडागाद्युदकं च। परकायशस्त्रं द्राक्षा-शाक-तण्डुल-पिष्ट-

---

और कोई-कोई लोग 'हम साधु हैं' इस प्रकार अभिमान के साथ कहते हुए-अर्थात् 'हम ही अप्काय के रक्षक और महाव्रतधारी हैं' इस प्रकार वृथा प्रलाप करते हुए द्रव्यलिंगी हैं, उन्हे अलग समझो।

अनगार होने का अभिमान करने वाले ये द्रव्यलिंगी, अनगार के गुणों में तनिक भी प्रवृत्ति नहीं करते, और न गृहस्थ के किसी कार्य का त्याग करते है। यही बात आगे बतलाते है-'जमिणं.' इत्यादि।

वे नाना प्रकार के शस्त्रों से जलका आरंभ करते है। शस्त्र अनेक प्रकार के हैं, उन में से द्रव्यशस्त्र-स्वकाय, परकाय और उभयकायरूप है। तालाव का जल, कूप का जल परस्पर स्वकायशस्त्र है। इसी प्रकार कूप आदि के जल का शस्त्र-तालाव आदिका जल है यह स्वकायशस्त्र है। दाख, शाक, चावल, आटा, दाल, चना, वाल आदि परकाय

અને કોઈ-કોઈ લોક "અમે સાધુ છીએ" આ પ્રમાણે અભિમાન સાથે કહેતા અર્થાત્ 'અમેજ અપકાયના રક્ષક અને મહાવ્રત ધારણ કરવાવાળા છીએ' આ પ્રમાણે વૃથા પ્રલાપ કરતા થકા દ્રવ્યલિંગી છે તેને જૂદા જાણો.

અણુગાર હોવાનુ અભિમાન કરવાવાળા એ દ્રવ્યલિંગી સાચા અણુગારના ગુણોમાં જરાપણુ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, અને ગૃહસ્થના કોઈપણુ કાર્યોનો ત્યાગ કરતા નથી, તે વાત આગળ બતાવે છે-'जमिणं' ઈત્યાદિ.

તે નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી જલનો આરંભ કરે છે. શસ્ત્રો અનેક પ્રકારના છે, તેમાંથી દ્રવ્યશસ્ત્ર-સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાય-રૂપ છે. તલાવનુ પાણી, કુવાનું પાણી, પરસ્પર સ્વકાયશસ્ત્ર છે. એ પ્રમાણે કુવા વગેરેના જલનું શસ્ત્ર તલાવ આદિનું જલ છે, તે પણુ સ્વકાયશસ્ત્ર છે. દ્રાક્ષ, ચાવલ, લોટ,

दाली-चणक-वल्लादिकम्। तदुभयशस्त्रं-मृत्तिकादिमिश्रं जलम्। भावशस्त्रम्=अपः प्रति मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिहितत्वम्। एतैः शस्त्रैः उदककर्मसमारम्भेण=उदयकस्य कर्मसमारम्भः उदककर्मसमारम्भः=उदकमाश्रित्य ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मबन्ध-निबन्धनसावद्यव्यापारस्तेन, इमम्=अप्कायं विहिंसन्ति।

अप्कायहिंसायां प्रवृत्ताः खलु षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्तीत्याह-'उदकशस्त्र'-मित्यादि, उदकशस्त्रम्=उदकोपमर्दकं शस्त्रं, शस्यते=हिंस्यते अनेनेति शस्त्रं, तत् पूर्वोक्तप्रकारं द्रव्यभावभेदभिन्नं समारभमाणः=उदककायं प्रति व्यापारयन्तः, अन्यान्=अप्कायभिन्नान् अनेकरूपान् पृथिवीकायादीन्—स्थावरान्, द्वीन्द्रियादीन् त्रसांश्च विहिंसन्ति।

शस्त्र है। मिट्टी आदि से मिला हुआ जल उभयकायशस्त्र है। जल के विषय में मन, वचन और कायका दूषित प्रयोग करना भावशास्त्र है। इन शस्त्रों से जलकर्म का समारंभ कर के अर्थात् जल के आरंभद्वारा ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार के कर्मों के बंध कारणभूत सावद्य व्यापार कर के जलकाय की हिंसा करते है।

जो जलकाय की हिंसा में प्रवृत्त होते है वे षट्कायरूप समस्त लोक की हिंसा करते है, यह बतलाते है-'**उदयसत्थं.**' इत्यादि।

जिस के द्वारा हिंसा की जाय उसे शस्त्र कहते है। शस्त्र दो प्रकार के है—द्रव्यशस्त्र और भावशस्त्र। जिस से अप्काय की हिंसा हो वह अप्कायशस्त्र है। अप्कायशस्त्र का अप्काय के विषय में प्रयोग करने वाले अप्काय से भिन्न अनेक पृथ्वीकाय आदि स्थावरो की, तथा द्वीन्द्रिय आदि त्रस जीवों की हिंसा करते है।

દાલ, ચણા, વાલ આદિ પરકાયશસ્ત્ર છે. માટી આદિથી મળેલુ જલ ઉભયકાયશસ્ત્ર છે. જલના વિષયમાં મન, વચન અને કાયાનો દૂષિત પ્રયોગ કરવો તે ભાવશસ્ત્ર છે. એ શસ્ત્રોથી જલકર્મનો સમારંભ કરીને, અર્થાત્ જલના આરંભદ્વારા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધના કારણભૂત સાવદ્ય વ્યાપાર કરીને જલકાયની હિંસા કરે છે.

જલકાયની હિંસામાં જે પ્રવૃત્ત થાય છે તે ષટ્કાયરૂપ સમસ્ત લોકની હિંસા કરે છે. એ બતાવે છે—'उदयसत्थं'. ઈત્યાદિ જેના દ્વારા હિંસા કરી શકાય તેને શસ્ત્ર કહે છે. શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે—(૧) દ્રવ્યશસ્ત્ર અને (૨) ભાવશસ્ત્ર જેનાથી અપ્કાયની હિંસા થાય તે અપ્કાયશસ્ત્ર છે. અપ્કાયશસ્ત્રનો અપ્કાયના વિષયમાં પ્રયોગ કરવાવાળા અપ્કાયથી ભિન્ન અનેક પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરોની દ્વીન્દ્રિય વિગેરે ત્રસ જીવોની હિંસા કરે છે.

जगति खलु बहवो द्रव्यलिङ्गिनो विद्यन्ते, यथा-'वयं पञ्चमहाव्रतधारिणः सर्वारम्भपरित्यागिनः षट्कायरक्षका अनगाराः स्मः' इति वदन्तो दण्डिशाक्यादयः सन्ति। तत्र केचिद्देहशुद्ध्यर्थे बहूदकस्नायिनो भवन्ति। केचित्स्वनिवासर्थं गृहादि-निर्माणकरणे मृत्तिकापाषाणचूर्णादिषु निक्षेपणेनाप्कायमुपमर्दयन्ति। केचित् स्वोदर-पूर्त्यर्थं कृष्यादिषु जलसेचनं कुर्वन्ति। केचिच्च देवकुलाद्यर्थं सावद्यमुपदिशन्ति, पार्थिवीं देवगुर्वादिप्रतिमामनेकघटजलैः स्नपयन्ति। ते हि सविधिजिनपूजायां, प्रतिमाप्रतिष्ठापने बहुविधसचित्तजलैः प्रतिमास्नपने च महाभीमभवसमुद्रादात्मनः समुद्धारो भवतीति मन्यन्ते, उपदिशन्ति च—

संसार में बहुतसे द्रव्यलिंगी है। जैसे-'हम पचमहाव्रतधारी, सब आरम्भ के त्यागी, और षट्काय के रक्षक अनगार है' ऐसा कहने वाले दण्डी तथा शाक्य आदि है। इन में कोई-कोई देह की शुद्धि के लिए बहुत-से जल से स्नान करने वाले है। कोई अपने रहने के वास्ते मकान आदि बनाने के लिए मिट्टी ककर और चूने वगैरह में मिलाकर जलकाय की हिंसा करते है। कोई अपना पेट भरने लिए कृषि (खेती) में जल सींचते है। कोई देकुलादिके लिये सावद्य उपदेश करते है। कोई देव एवं गुरु की पार्थिव प्रतिमा को बहुत से-घडे पानी से स्नान कराते है। वे विधिपूर्वक जिनपूजा मे और प्रतिमा की प्रतिष्ठा में बहुत प्रकार के सचित्त जल से प्रतिमा के स्नान में, महा-भयंकर भवसागर से आत्मा का उद्धार होना मानते है और उपदेश देते है——

સંસારમાં બહુ સંખ્યામાં દ્રવ્યલિંગી છે. જેમ કે-'અમે પંચમહાવ્રતધારી, સર્વ પ્રકારના આરંભના ત્યાગી અને ષટ્કાયના રક્ષક અણગાર છીએ' આ પ્રમાણે કહેવાવાળા દંડી તથા શાકય આદિ છે, તેમાંથી કેટલાક તો દેહની શુદ્ધિ માટે ઘણા જ જલથી સ્નાન કરવાવાળા હોય છે. કેટલાક તો પોતાને રહેવા માટે મકાન આદિ બનાવવા માટે માટી કાંકરા અને ચુના વગેરેમાં મેળવીને જલકાયની હિંસા કરે છે. કોઈ-કોઈ પોતાનુ પેટ ભરવા માટે ખેતીમાં જલ સીંચે છે. કોઈ દેવકુલ વગેરે માટે સાવદ્યનો ઉપદેશ આપે છે, અને કોઈ દેવ અને ગુરૂની પાર્થિવ પ્રતિમાને ઘણાં જ-ઘડા પાણીથી સ્નાન કરાવે છે. તે વિધિપૂર્વક જિનપૂજામાં અને પ્રતિષ્ઠામાં ઘણાં જ પ્રકારના સચિત્ત જલથી પ્રતિમાને સ્નાન કરાવામાં મહાભયંકર ભવસાગરથી આત્મા-નો ઉદ્ધાર થાય છે, એવું માને છે. અને ઉપદેશ આપે છે:—

"सम्यक् स्नात्वोचिते काले, संस्नाप्य च जिनान् क्रमात् ।
पुष्पाहारस्तुतिभिश्च, पूजयेदिति तद्विधिः" ॥ १ ॥ (धर्मसंग्रहः)
"कुसुमक्खयधूवेहिं, दीवयवासेहि सुंदरफलेहि ।
पूया घयसलिलेहिं, अट्ठविहा तस्स कायव्वा" ॥ १ ॥
(दर्शनशुद्धिः सटीका १ तत्त्व)
छाया—"कुसुमाक्षतधूपै-र्दीपकवासैः सुन्दरफलैः ।
पूजा घृतसलिलै,-रष्टविधा तस्य कर्त्तव्या ॥ १ ॥" इति ।
"विहिणा उ कीरमाणा, सव्व च्चिय फलवई भवे चेट्ठा ।
इअलोइया वि किं पुण, जिणपूया उभयलोगहिया" ॥ १ ॥
(पञ्चाशक ४ विव.)
छाया—विधिना तु क्रियमाणा, सर्वा चैव फलवती भवेच्चेष्टा ।
इहलौकिकाऽपि किं पुन,-र्जिनपूजा-उभयलोकहिता ॥ १ ॥ इति ॥

तथैव पूजाप्रतिष्ठादिषु अप्कायोपमर्दनरूपे शास्त्रनिषिद्धे सावद्यकार्ये प्रवृत्त्याऽपि द्रव्यलिङ्गिनो दण्डिनः शाक्यादयश्च स्वात्मानमनगारमेव मन्यन्ते ।

"उचित काल में सम्यक् प्रकार से स्नान कर के और क्रम से जिनप्रतिमा को स्नान करा के पुष्प, आहार और स्तुतिसे पूजा करे । यह पूजा की विधि है" । (धर्मसंग्रह)

"विधिपूर्वक की हुई समस्त इस लोकसंबंधी चेष्टाएँ भी सफल होती है तो जिनेन्द्र भगवान् की पूजा का तो कहना ही क्या है, अर्थात् वह दोनों लोको में हितकारी है" । (पञ्चाशक ४ विव.)

इसी प्रकार पूजा प्रतिष्ठा आदि अप्काय की हिंसारूप, शास्त्रनिषिद्ध सावद्य कार्य में प्रवृत्ति करके भी द्रव्यलिंगी दंडी शाक्य आदि अपने आप को अनगार ही मानते है ।

"ઉચિત કાલમાં સમ્યક્પ્રકારથી સ્નાન કરીને અને ક્રમથી જિનપ્રતિમાને સ્નાન કરાવી, પુષ્પ, આહાર અને સ્તુતિથી પૂજા કરે. આ પ્રમાણે પૂજાની વિધિ છે. (ધર્મસંગ્રહ)

"વિધિપૂર્વક કરવામાં આવેલી લોકસંબંધી સમસ્ત ચેષ્ટાએ (ક્રિયાઓ) પણ સફલ થાય છે, તો જિનેંદ્ર ભગવાનની પૂજાનું તો કહેવું જ શું ? આ તો બન્ને લોકમાં હિતકારી છે ॥ ૧ ॥" (પંચાશક-૪-વિવ)

એ પ્રમાણે પૂજા પ્રતિષ્ઠા આદિ અપ્કાયની હિંસારૂપ શાસ્ત્રનિષિદ્ધ સાવદ્ય કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરીને પણ દ્રવ્યલિંગી દંડી, શાક્ય આદિ પોત-પોતાને અણગારજ માને છે.

ये उदकशस्त्रं प्रयुञ्जानाः षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्ति, ते द्रव्यलिङ्गिनो नरकनिगोदादिनानाविधदुःखज्वालमालाकुले दीर्घसंसारे परिभ्रमन्ति, उक्तञ्च–

" सावज्जपूयकारी, सावज्जं उवदिसति जे अण्णू ।
आउक्कायवहाओ, भमंति ते दीहसंसारे ॥ १ ॥ " ॥ सू० ६ ॥

अथ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं प्राह 'तत्थ' इत्यादि ।

मूलम्—

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण–माणण–पूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडियायहेउं से

जो लोग जलशस्त्र का प्रयोग करते हुए षट्काय के समस्त जीवों की विराधना करते है वे द्रव्यलिंगी नरक आदि के नाना प्रकारके दुःखों की ज्वालाओं के समूह से व्याप्त लम्बे संसार में चारों ओर चक्कर लगाते हैं । कहा भी है—

"जो पुरुष ज्ञानरहित होकर सावद्य का उपदेश देते है वे, और सावद्य पूजा करने वाले है वे अप्काय की हिंसा से दीर्घ संसार में भ्रमण करते है" ॥ सू. ६ ॥

सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते है–'तत्थ' इत्यादि ।

मूलार्थ—भगवान् ने परिज्ञा का प्रतिबोध दिया है । जो इस जीवन के सुख के लिए अपनी वन्दना, मानना, पूजा, जन्म–मरण से छुटकारा, तथा दुःखों का नाश

જે લોક જલશસ્ત્રનો પ્રયોગ કરીને ષટ્કાયના તમામ જીવોની વિરાધના કરે છે તે દ્રવ્યલિંગી, નરક નિગોદ આદિના નાના પ્રકારના દુઃખોની જવાલાઓના સમૂહથી વ્યાપ્ત લાંબા સંસારમાં ચારેય તરફ ચક્કર લગાવે છે. કહ્યું છે કે:–

"જે પુરુષ જ્ઞાનરહિત થઈને સાવદ્યનો ઉપદેશ આપે છે તે, અને સાવદ્ય પૂજા કરવાવાળા દીર્ઘ–લાંબા સંસારમાં ભ્રમણ કરે છે." ॥ ૧ ॥ (સૂ. ૬)

સૂધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે–'તત્થ' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાને પરિજ્ઞાનો બોધ આપ્યો છે. જે આ જીવનના સુખ માટે પોતાની વંદના, માન્યતા, પૂજા, જન્મ–મરણથી મુક્તિ તથા દુઃખોનાં નિવારણ માટે; તે

सयमेव उदयसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं उदयसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा उदयसत समारंभंते समणुजाणइ, तं से अहियाए तं से अबोहीए ॥ सू० ७॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता। अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं स स्वयमेवोदकशस्त्रं समारभते, अन् रुदकशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा उदकशस्त्रं समारभमाणान् समनुजाना तत्तस्याहिताय तत्तस्याबोधये ॥ सू० ७॥

टीका—

तत्र=अप्कायसमारम्भे भगवता=श्रीमहावीरेण परिज्ञा=सम्यगवबोधः ख प्रवेदिता=प्रतिबोधिता। कर्मबन्धसमुच्छेदार्थं जीवेन परिज्ञाऽवश्यं शरणीकरणीये भगवता प्रतिबोधितमिति भावः। ज्ञ-प्रत्याख्यान-भेदात् परिज्ञाया द्वैविध्यं, द्विविध यास्तस्या लक्षणं च प्रागभिहितम्।

करने के निमित्त वह स्वयं ही उदकशस्त्र का आरंभ करता है, दूसरों से उदकशस्त्र का आ कराता है, और उदकशस्त्र का आरंभ करने वालों की अनुमोदना करता है। वह उस अहित के लिए है, वह उसकी अबोधि के लिए है ॥ सू. ७ ॥

टीकार्थ—अप्काय के समारंभ के विषय में भगवान् श्री महावीरने सम्यग् बोध उपदेश दिया है। भगवान्ने कहा है कि-कर्मबंध का नाश करने के लिए जीव को परि का आश्रय आवश्य लेना चाहिए। ज्ञपरिज्ञा और प्रत्याख्यानपरिज्ञा, इस प्रकार परिज्ञा के भेद हैं। दोनों के लक्षण पहले ही कह चुके हैं।

પોતેજ જલશસ્ત્રનો આરંભ કરે છે, બીજા પાસે જલશસ્ત્રનો આરંભ કરાવે છે. ઞ જલશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળાની અનુમોદના કરે છે. તે પોતાના અહિત માટે તે તેની અબોધિને માટે છે. (સૂ. ૭)

ટીકાર્થ—અપ્કાયના સમારંભના વિષયમાં ભગવાન શ્રી મહાવીરે સમ બોધનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ભગવાને કહ્યું છે કે-કર્મબંધનો નાશ કરવા માટે જીવે પરિજ્ઞાનો આશ્રય જરૂર લેવો જોઈએ. જ્ઞપરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા, આ પ્રમ પરિજ્ઞાના બે ભેદ છે. બન્નેના લક્ષણો પ્રથમજ કહેવામાં આવ્યા છે

उपभोगद्वारम्—

जीवः कस्मै प्रयोजनायाप्कायजीवं प्रति सावद्यव्यापारं करोती ?–त्याह–'अस्य चैवे'–त्यादि। अस्यैव क्षणभङ्गुरस्य जीवितस्य जीवनस्यार्थे–सुखार्थं स्नान-पान–धावन–सेक–यानपात्रो–डुप–गमनागमनाद्यर्थम्, तथा परिवन्दन–मानन–पूजनाय–परिवन्दनं=प्रशंसा, तदर्थं, यथा–जलयन्त्रण शीकरवृष्ट्यादौ, 'फुंहारा' इति भाषायाम्। माननं=जनसत्कारः, तदर्थं, यथा–मलापकर्षस्नानवस्त्रमलापकर्षणादौ। पूजनं=वस्त्ररत्नादिपुरस्कारलाभस्तदर्थं, यथा–देवप्रतिमादिस्नपनपूजनादौ। जातिमरणमोचनाय तीर्थस्नानादौः। दुःखप्रतिघातहेतु=रोगादिशमनार्थं स्नानपानादौ, स स्वयमेवोदकशस्त्रं समारभते=व्यापारयति। अन्यैर्वा उदकशस्त्रं समारम्भयति=उद्योजयति। अन्यान्

उपभोगद्वार—

जीव किस प्रयोजन से अप्काय के जीवों के प्रति सावद्य व्यापार करता है ? इस का उत्तर कहते है–इसी क्षणभङ्गुर जीवन के सुख के लिए, अर्थात् स्नान, पान, धोना, सींचना, जहाज, नौका का गमनागमन, इत्यादि के लिए। प्रशंसाके लिए, जैसे–जल से फौहारा चलाने आदि में, लोगों से सत्कार पाने के लिए, जैसे–स्नान और वस्त्र आदि का मैल दूर करने आदि में, पूजा अर्थात् वस्त्र, रत्न आदि का पुरस्कार पाने के लिए, जैसे देवप्रतिमा आदि के स्नपन और पूजन आदि में, जन्म मरण से मुक्त होने के लिए तीर्थस्नान आदि में। दुःखों का निरोध करने के हेतु, अर्थात् रोग आदि को शान्त करने लिए स्नान–पान आदि में वह स्वयं अप्काय के विराधक द्रव्य और भावशस्त्र का आरंभ करता

ઉપભોગદ્વાર—

જીવ કયા પ્રયોજનથી અપ્કાયના જીવો પ્રતિ સાવદ્ય વ્યાપાર કરે છે ? તેનો ઉત્તર કહે છે કે–આ ક્ષણભંગુર જીવનના સુખ માટે, અર્થાત્, સ્નાન, પાન ધોવું, પાણી સીંચવું, વહાણ આગબોટમાં જવું આવવું,ઇત્યાદિ માટે. પ્રશંસાને માટે,જેમકે–નળમાંથી ફુવારા ચલાવવા આદિમાં, લોકોથી સત્કાર પામવા માટે. જેમકે–સ્નાન કરવામાં અને વસ્ત્ર વગેરેનો મેલ દૂર કરવામાં, પૂજા અર્થાત્ વસ્ત્ર, રત્ન, આદિનો પુરસ્કાર મેળવવા માટે, જેમ-દેવપ્રતિમા આદિના સ્નાન અને પૂજન વગેરેમા, જન્મ–મરણથી મુક્ત થવા માટે, જેમ–તીર્થસ્નાન આદિમાં, દુઃખોનો નિરોધ કરવાના હેતુથી, અર્થાત્–રોગ વગેરેની શાન્તિ માટે સ્નાન–પાન વગેરેમાં તે પોતે અપ્કાયના વિરાધક દ્રવ્ય અને ભાવ શસ્ત્રનો આરંભ કરે છે, બીજા પાસે અપ્કાયશસ્ત્રનો

वा उदकशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति=अनुमोदयति । तत्=अप्कायसमारम्भणं तस्य=अप्कायसमारम्भणं कुर्वतः कारयितुरनुमोदयितुश्च अहिताय भवति, तथा तत् तस्य अबोधये=जिनधर्मप्राप्त्यभावाय भवति ॥ सू० ७ ॥

येन तु तीर्थङ्करादीनां समीपेऽप्कायजीवस्वरूपं ज्ञातं स एवं विजानातीत्याह– 'से तं संबुज्झमाणे.' इत्यादि ।

मूलम्—

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाए सोच्चा भगवओ अणगाराणं वा अंतिए, इहमेगेसिं णायं भवइ–एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं उदयकम्मसमारम्भेणं उदयसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ सू० ८ ॥

है; दूसरों से अप्कायशस्त्रों का समारंभ करवाता है और अप्कायशस्त्र का आरंभ करने वाले दूसरों का अनुमोदन करता है । वह अप्काय का आरंभ, आरंभ करने वाले, कराने वाले और अनुमोदन करने वाले के अहित के लिए होता है और अबोधि–जिनधर्म की अप्राप्ति के लिए होता है ॥सू. ७॥

जिसने तीर्थंकर आदि के सन्निकट अप्काय के जीवों का स्वरूप जान लिया है, वह इस प्रकार जानता है–'से तं.' इत्यादि ।

मूलार्थ—भगवान और अनगारों से सुनकर अप्काय का स्वरूप जानता हुआ जीव चारित्र अङ्गीकार करके कोई–कोई इस प्रकार जानता है–यह ग्रंथ है, यह मोह है, यह मार (मृत्यु) है, यह नरक है । गृद्ध पुरुष नाना प्रकार के शस्त्रों से जल का आरंभ करके जलशस्त्र का समारंभ करता हुआ अन्य अनेक प्रकार के प्राणियों की हिंसा करता है ॥सू. ८॥

સમારંભ કરાવે છે, અને અપ્કાયશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે તે અપ્કાયનો આરંભ કરનારને કરાવનારને અને કરવાવાળાને અનુમોદન આપવાવાળાને એ સૌને માટે અહિત કરનાર છે. અને અબોધિ–જિનધર્મની અપ્રાપ્તિ માટે હોય છે. (સૂ ૭)

જેણે તીર્થંકર આદિના સમીપમાં અપ્કાયના જીવોનું સ્વરૂપ જાણી લીધું છે તે આ પ્રમાણે જાણે છેઃ–'से तं.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાન અથવા અણગારો પાસેથી સાંભળીને અપ્કાયના સ્વરૂપને જાણનારા જીવો ચારિત્ર અંગીકાર કરીને કોઈ–કોઇ આ પ્રમાણે જાણે છે–આ ગ્રંથ છે, આ મોહ છે, આ મૃત્યુ છે, આ નરક છે. ગૃદ્ધ પુરુષ નાના પ્રકારનાં (અનેક પ્રકારનાં) શસ્ત્રોથી જલનો આરંભ કરીને, જલશસ્ત્રનો આરંભ કરતા થકા બીજા અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. (સૂ. ૮)

छाया—

स तत् संबुध्यमान आदानीयं समुत्थाय श्रुत्वा खलु भगवतः अनगाराणां वाऽन्तिके, इहैकेषां, ज्ञातं भवति–एष खलु ग्रन्थः, एष खलु मोहः एष खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्यर्थं गृद्धो लोकः यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैरुदककर्मसमारम्भेण, उदकशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिनस्ति ॥ सू० ८ ॥

टीका—

यः खलु भगवतः=तीर्थङ्करस्य, अनगाराणाम्=तदीयश्रमणनिर्ग्रन्थानाम्, अन्तिके=समीपे, श्रुत्वा=उपदेशं निशम्य, आदानीयम्=उपादेयं, सर्वसावद्ययोगपरित्यागरूपं चारित्रं, समुत्थाय=अङ्गीकृत्य विहरति, स तत्–अप्कायसमारम्भणं, संबुध्यमानः=अहिताबोधिजनकत्वेन विज्ञाता भवति ॥

स हि–एवं विचारयति इह=मनुष्यलोके, एकेषां=श्रमणनिर्ग्रन्थोपदेशसंजातसम्यगवबोधवैराग्याणामात्मार्थिनामेव, ज्ञातं=विदितं भवति । किं ज्ञातं भवतीत्याकाङ्क्षायामाह—'एष खलु ग्रन्थः' इत्यादि ।

टीकार्थ—जो पुरुष तीर्थंकर भगवान् या उनके अनुयायी श्रमण निर्ग्रन्थों के समीप उपदेश सुनकर सर्वसावद्य व्यापार का त्यागरूप चारित्र अंगीकार करके विचरता है, वह अप्काय के आरंभ को समझता है–उसे अहितकर और अबोधिजनक जानता है। वह इस प्रकार विचार करता है–इस मनुष्य लोक में श्रमण निर्ग्रन्थों के उपदेश से सम्यग्ज्ञान और वैराग्य प्राप्त करनेवाले किन्हीं२ आत्मार्थियों को ही विदित होता है कि–'यह ग्रंथ है' इत्यादि ।

ટીકાર્થ—જે પુરુષ તીર્થંકર ભગવાન તથા તેના અનુયાયી શ્રમણનિર્ગ્રંથોના સમીપ ઉપદેશ સાંભળીને સર્વ સાવદ્યવ્યાપારના ત્યાગરૂપ ચારિત્ર અંગીકાર કરીને વિચરે છે, તે અપ્કાયના આરંભને સમજે છે–તેને અહિતકર અને અબોધિજનક જાણે છે, તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે કેઃ–આ મનુષ્ય લોકમાં શ્રમણ–નિર્ગ્રન્થોના ઉપદેશથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાવાળા કોઈ પણ આત્માર્થિઓના જાણવામાં હોય છે કે–'આ ગ્રંથ છે ઈત્યાદિ.

एषः=उदकशस्त्रसमारम्भः खलु=निश्चयेन, ग्रन्थः=ग्रथ्यते=बध्यतेऽनेनेति ग्रन्थः अष्टविधकर्मबन्धः। कारणे कार्योपचारादुदकशस्त्रसमारम्भस्य ग्रन्थरूपत्वम्, एवमग्रेऽपि बोध्यम्। तथा एषः उदकशस्त्रसमारम्भः मोहः=विपर्यासः विपरीतज्ञानरूपः। तथा एष एव मारः=मरणं निगोदादिमरणरूपः। तथा एष खलु नरकः=नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम्। इत्यर्थम्=एतदर्थं कर्मबन्ध-मोह-मरण-नरकरूपं घोरं दुःखफलं प्राप्य पुनः पुनरेतदर्थमेव लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः गृद्धः=लिप्सुरस्ति। यद्वा-गृद्धः=विषयभोगासक्तः, लोकः संसारी जीवः, इत्यर्थम्=एतदर्थमेव=कर्मबन्ध-मोह-मरण-नरकार्थमेव, प्रवर्तते।

जिस के द्वारा गूंथा जाय-बांधा जाय यह ग्रंथ कहलाता है। यह उदकशस्त्र का समारंभ ग्रंथ है, अर्थात् आठ कर्मों का बंध है। यहाँ कारण में कार्य का उपचार करके उदकशस्त्र के समारंभ को ग्रंथ कहा है। वास्तव में वह ग्रंथ (कर्मबंध) का कारण है। आगे भी इसी प्रकार समझना चाहिए।

यह जलशस्त्र का समारंभ मोह-विपरीत ज्ञान है। तथा यह मार-निगोद आदि के मरणरूप है। यह नरक है अर्थात् नारकी जीवो को होनेवाली दस प्रकार की वेदनाओ का स्थान है। कर्मबंध, मोह, मरण, और नरकरूप घोर दुःखरूप फल को प्राप्त कर के भी अज्ञानी लोग फिर इसी के लिए गृद्ध होते है। अथवा गृद्ध अर्थात् भोगो में आसक्त, संसारी जीव इसी के लिए, अर्थात् कर्मबंध, मोह, मरण तथा नरक के लिए ही प्रवृत्ति करते है।

જેના દ્વારા ગૂંથી શકાય-બાંધી શકાય તે ગ્રંથ કહેવાય છે. એ ઉદક-જલ-શસ્ત્રનો સમારંભ ગ્રંથ છે અર્થાત્ આઠ કર્મોનો બંધ છે. અહિં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને ઉદકશસ્ત્રના સમારંભને ગ્રંથ કહ્યો છે. વાસ્તવિક રીતે તે ગ્રંથ (કર્મબંધ)નું કારણ છે. આગળ પણ આ પ્રમાણે સમજવું જોઇએ.

આ જલશસ્ત્રનો સમારંભ મોહ-વિપરીત જ્ઞાન છે, તથા આ માર-નિગોદ વગેરેના મરણરૂપ છે, આ નરક છે-અર્થાત્ નારકી જીવોને થવાવાળી દસ પ્રકારની વેદનાઓનુ સ્થાન છે. કર્મબંધ, મોહ મરણ અને નરક રૂપ ઘોરદુઃખરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરીને પણ અજ્ઞાની લોક ફરીને તેના માટે ગૃદ્ધ-આસક્ત થાય છે. અથવા ગૃદ્ધ અર્થાત્ ભોગોમાં આસક્ત સંસારી જીવ એ માટે, અર્થાત્ કર્મબંધ, મોહ, મરણ તથા નરક માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

यद्यपि विषयभोगासक्तो लोकः शरीरादिपरिपोषणार्थं परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातार्थं चाप्कायशस्त्रसमारम्भं करोति, तथापि तत्फलं ग्रन्थ–मोह–मरण–नरकरूपमेव लभते, अत उदककर्मसमारंभस्य तदेव फलं भवतीति भावः ।

लोकः पुनः पुनः कर्मबन्धाद्यर्थमेव लिप्सुरस्ति, तदर्थमेव च प्रवर्तते, इति यदुक्तं तत्र हेतुमाह—' यदिमम्. ' इत्यादि ।

यद्=यस्माद्, गृद्धो लोकः, विरूपरूपैः=नानाविधैः शस्त्रैः=स्वकाय–परकायतदुभयरूपैः, उदककर्मसमारम्भेण=अप्कायमुद्दिश्याष्टविधकर्मसमुत्पादक-सावद्यव्यापारेण, इमम्=अप्कायं, विहिनस्ति=प्राणरहितं करोति । तथा–उदक-

---

तात्पर्य यह है कि विषयभोगो में आसक्त जीव, शरीर आदि का पोषण करने के लिए, वन्दन–मान–पूजन के लिए, जन्म-मरण से मुक्त होने के लिए तथा दुःखों का नाश करने के लिए, अप्काय के शस्त्र का आरंभ करता है मगर उस का फल–ग्रन्थ, मोह, मरण और नरक–रूप ही पाता है । अत एव जलकर्मसमारंभ का वही फल होता है ।

लोक बार–बार कर्मबंध आदि के लिए ही इच्छुक होता है, और उसी के लिए प्रवृत्ति करता है, यह बात पहले कही है । यहाँ उस का कारण बतलाते है––

क्यो कि गृद्धजन नाना प्रकार के स्वकाय, परकाय और उभयकायरूप शस्त्रों से, उदककर्म के आरभद्वारा, अप्कायसंबंधी अष्टकर्म–जनक सावद्यव्यापारद्वारा अप्काय की हिंसा करता है । तथा जलकाय के विराधक स्वकाय, परकाय और

તાત્પર્ય એ છે કે–વિષયભોગોમાં આસકત જીવ શરીર–આદિના પોષણ કરવા માટે વન્દન, માન, પૂજા માટે, જન્મ મરણથી મુકત થવા માટે તથા દુઃખોનો નાશ કરવા માટે અપ્કાયના શસ્ત્રનો આરંભ કરે છે, પરન્તુ તેનુ ફળ ગ્રંથ, મોહ, મરણ અને નરક રૂપજ પામે છે, એ માટે જલકર્મસમારંભનુ ફલ તેજ હોય છે.

લોક વારંવાર કર્મબંધ વગેરે માટે ઇચ્છા કરતા હોય છે; અને તે માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે. એ વાત પ્રથમ કહી છે. અહિં તેનુ કારણ બતાવે છે કેમકે–ગૃદ્ધ માણસ નાના પ્રકારના સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાય રૂપ શસ્ત્રોથી ઉદકકર્મના આરંભદ્વારા અપ્કાયના સંબંધી આઠ કર્મજનક સાવદ્યવ્યાપારદ્વારા અપ્કાયની હિંસા કરે છે. તથા

शस्त्रम्-अप्कायमर्दकं शस्त्रं स्वकायपरकायतदुभयरूपं, समारभमाणः=व्यापारयन् अन्यान्=पृथिवीकायादीन्, अनेकरूपान्=त्रसान् स्थावरांश्च, प्राणान्=प्राणिनो विहिनस्ति ।

अप्कायहिंसया षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव प्रणिहन्तीति घोरतरं दुरितं कुर्वन् पुनः पुनः ग्रन्थादिनरकान्तं प्राप्यापि तदर्थमेव प्रवर्त्तते न पुनर्मोक्षायेति भावः ॥ सू० ८ ॥

पुनरपि सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्राह—'से बेमि.' इत्यादि ।

॥ मूलम् ॥

से बेमि संति पाणा उदयनिस्सिया जीवा अणेगे ॥ सू० ९ ॥

॥ छाया ॥

स ब्रवीमि सन्ति प्राणा उदकनिश्रिता जीवा अनेके ॥ सू० ९ ॥

उभयकाय रूप शस्त्रों का आरंभ करता हुआ अन्यकाय—स्थावर और त्रस जीवों की भी हिंसा करता है, वह जलकायकी हिंसाद्वारा षड्जीवनिकायरूप समस्त लोक की हिंसा करता है; अतः अत्यन्त घोर पाप करता हुआ पुनःपुनः ग्रंथ से लेकर नरक तक के दुष्फलको पाकरके भी उसी के लिए प्रवृत्ति करता है—मोक्ष के लिए नहीं ॥सू. ८॥

सुधर्मा स्वामी फिर जम्बू स्वामी से कहते हैं—'से बेमि' इत्यादि ।

मूलार्थ—मैं कहता हूँ अप्काय के आश्रित प्राणी है और अन्य अनेक (द्वीन्द्रिय आदि) जीव भी है ॥सू. ९॥

જલકાયના વિરાધક સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાય રૂપ શસ્ત્રોનો આરંભ કરીને અન્યકાય-સ્થાવર અને ત્રસ જીવોની પણ હિંસા કરે છે. તે જલકાયની હિંસાદ્વારા ષડ્જીવનિકાયરૂપ સમસ્ત લોકની હિંસા કરે છે. તેથી અત્યન્ત ઘોર પાપ કરતા થકા ફરી ફરી ગ્રંથ (કર્મબંધ)થી લઈને નરક સુધીના માઠા-દુઃખકારક ફળને પામીને પણ તે માટે પ્રવૃત્તિ કરે છે. મોક્ષ માટે કરતા નથી. (સૂ. ૮)

સુધર્મા સ્વામી ફરીથી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે-'से बेमि.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—હું કહું છું-અપ્કાયના આશ્રિત પ્રાણી છે, અને અન્ય અનેક (દ્વીન્દ્રિય આદિ) જીવ પણ છે. (સૂ. ૯)

टीका—

सः=विज्ञाताप्कायस्वरूपोऽहं ब्रवीमि=यथा साक्षाद् भगवतः सकाशान्मया श्रुतं तथा कथयामीत्यर्थः। उदकनिश्रिताः जलरूपं कायमाश्रित्य वर्त्तमानाः अप्कायिका इत्यर्थः प्राणाः=प्राणिनः सन्ति। तथाऽनेके=द्वीन्द्रियादयः नानाविधाः जीवा नीलङ्गु-पूतरक-मत्स्यादयः उदकनिश्रिताः=उदकावस्थिताः सन्ति। देहली-दीपन्यायेनोदकनिश्रिता इत्यस्योभयत्रान्वयः, अनेनोदकं सचित्तमनेकजीवाधिष्ठितं चेति प्रतिबोधितम्।

टीकार्थ—अप्काय के स्वरूप का ज्ञाता मैं कहता हूँ। जैसा कि भगवान् से मैंने सुना है कि—अप्काय को आश्रित करके रहे हुए अप्कायिक प्राणी है, तथा अनेक द्वीन्द्रिय आदि नाना प्रकार के जीव नीलंगु, पूरतक, मत्स्य आदि भी जल में रहे हुए है। **उदकनिश्रिताः**—'जलकाय के आश्रित' यह पद देहली—दीपकन्याय से दोनों ओर जोड लेना चाहिए। यहाँ इतना समझ लेना आवश्यक है कि—जलकाय के जीवों का शरीर जल ही है, जब कि जल में रहने वाले त्रस आदि जीवो का शरीर भिन्न होता है, फिरभी वे जल ही में रहते है और जल की विराधना करनेसे उन त्रस आदि जीवो की भी विराधना होती है। जहाँ जलकाय है वहाँ सभी काय के जीव होते है।

ટીકાર્થ—અપ્કાયના સ્વરૂપને જાણનાર હું કહુ છું. જેવી રીતે કે મેં ભગવાન પાસેથી સાંભળ્યુ છે કે—અપ્કાયને આશ્રિત—આશ્રય કરીને રહેલા અપ્કાયના જીવો છે. તથા અનેક દ્વીન્દ્રિય આદિ નાના પ્રકારના જીવ નીલંગુ. પૂરતક, મત્સ્ય આદિ પણ જલમાં રહેલા છે. 'उदकनिश्रिताः' 'જલકાયને આશ્રિત' આ પદ દેહલી—દીપક—ન્યાયથી બન્ને બાજુ જોડી લેવું જોઈએ.

અહિં એટલુ સમજી લેવું આવશ્યક છે કે—જલકાયના—જીવોનાં શરીર જલજ છે. જ્યારે કે જલમા રહેવાવાળા ત્રસ આદિ જીવોના શરીર ભિન્ન—જૂદાં હોય છે તો પણ તે જલમાંજ રહે છે, અને જલની વિરાધના કરવાથી તે ત્રસ આદિ જીવોની પણ વિરાધના થાય છે. જ્યા જલકાય છે ત્યાં તમામ કાયના જીવ હોય છે.

अप्कायस्य लक्षणद्वारम्—

ननूदकं सचित्तमस्तीत्यत्र किं प्रमाणम्? उच्यते-आपः सचित्ताः, शस्त्रानुपहतत्वे सति द्रवत्वात्, हस्तिशरीरोपादानभूतकललवत्। वस्रवणादौ दोषवारणाय शस्त्रानुपहतत्वविशेषणोपादानम्। कललशब्दग्रहणेन सप्तदिवसमात्रवर्तिनो ग्रहणम्, ततः परमष्टमदिवसादौ तदेवार्बुदाद्यवस्थामापद्यते।

किञ्च-आपः सजीवाः, अनुपहतद्रवत्वात्, अण्डकमध्यस्थितकललवत्।

किञ्च-आपो जीवशरीराणि, छेद्यत्वात्, भेद्यत्वात्, दृश्यत्वात्, करचरणादिसमुदायवत्।

अप्कायका लक्षणद्वार

शंका—जल सचित्त है, इस विषय में क्या प्रमाण है?

समाधान—जल सचित्त है, क्यों कि शस्त्र के उपघात के विना ही वह द्रव (तरल) है, जैसे-हाथी के शरीर का उपादान कलल। यहाँ मूत्र आदि से व्यभिचार हटाने के लिए 'शस्त्र के उपघात के विना' यह विशेषण लगाया गया है। 'कलल' शब्द के ग्रहण करने से सिर्फ सात दिन का गर्भाशयस्थित शुक्रशोणितमिश्रित द्रवपदार्थ लेना चाहिए। आठवें दिन से उसकी अर्बुद आदि अवस्थाएं हो जाती हैं-अर्थात् वह गाढा होने लगता है।

और भी-जल सजीव है, क्यो कि वह अनुपहत द्रव है, जैसे अंडे का रस।

और भी-जल, जीव का शरीर है, क्यों कि उसका छेदन-भेदन किया जाता है और दृश्य है, हाथ पग आदि के समूह की तरह।

અપ્કાયનું લક્ષણદ્વાર—

શંકા—જલ-પાણી સચિત્ત છે એ વિષયમાં શું પ્રમાણ છે?

સમાધાન—જલ સચિત્ત છે. કેમકે શસ્ત્રના ઉપઘાત વિનાજ તે તરલ છે. જેવી રીતે હાથીના શરીરનુ ઉપાદાન "કલલ". અહિં મૂત્ર આદિથી વ્યભિચાર હઠાવવા માટે 'શસ્ત્રના ઉપઘાત વિના' એ વિશેષણ લગાડયું છે. "કલલ." શબ્દના ગ્રહણ કરવાથી માત્ર સાત દિવસનો ગર્ભાશયમાં રહેલો શુક્રશોણિત-મિશ્રિત દ્રવપદાર્થ સમજવો જોઈએ. આઠમા દિવસથી તેની અર્બુદ આદિ અવસ્થાઓ થઈ જાય છે. અર્થાત્ તે કઠણ થવા લાગે છે.

બીજું પણ-જલ સજીવ છે, કેમકે તે અનુપહત દ્રવ છે, જેમકે ઇંડાનો રસ.

બીજું પણ જલ-જીવ-શરીર છે. કેમકે-તેનુ છેદન-ભેદન કરી શકાય છે અને દૃશ્ય છે; હાથ-પગ આદિના સમૂહ પ્રમાણે.

किञ्चाऽव्यक्तोपयोगादीनि कषायपर्यन्तानि जीवलक्षणानि पृथिवीकायोद्देशके प्रागुक्तानि, तेषां जीवलक्षणानां समन्वयादापः सचित्ता मनुष्यवदिति विज्ञायते।

एवं तेजस्कायादेरेकेन्द्रियजीवस्यैतानि जीवलक्षणानि सन्तीति बोध्यम्।

आगमोऽपि यथा—"आऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता" इति (दशवै. अ० ४)

प्ररूपणाद्वारम्—

अप्काया जीवा द्विविधाः, सूक्ष्मबादरभेदात्। सूक्ष्मनामकर्मोदयात्

इस के अतिरिक्त–अव्यक्त उपभोग से लेकर कषायपर्यन्त जीव के जो लक्षण पृथ्वीकाय के उद्देशक मे बतलाये है, उन सब जीव के लक्षणो की विद्यमानता होने के कारण भी जल सचित्त है, जैसे मनुष्य आदि।

इसी प्रकार तेजस्काय आदि एकेन्द्रिय जीवों में भी जीव के लक्षण है, ऐसा समझ लेना चाहिए।

आगम प्रमाण से भी जल सजीव सिद्ध होता है–" अप सचित कहा गया है। उसमें अनेक जीव है और उन का अस्तित्व, अलग–अलग है।" (दश० अ० ४)

प्ररूपणाद्वार–

अप्काय के जीव दो प्रकार के है– सूक्ष्म और बादर। जिनके सूक्ष्मनाम

તે સિવાય અવ્યક્ત ઉપયોગથી લઈને કષાય સુધી જીવનાં જે લક્ષણ પૃથ્વીકાયના ઉદ્દેશકમા બતાવ્યા છે તે સર્વ જીવના લક્ષણોની વિદ્યમાનતા હોવાના કારણે પણ જલ સચિત્ત છે. જેવી રીતે મનુષ્ય આદિ. એ પ્રમાણે તેજસ્કાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોમા પણ જીવના લક્ષણ છે. એ રીતે સમજી લેવું જોઈએ.

આગમ પ્રમાણથી પણ જલ સજીવ સિદ્ધ થાય છે—

" અપ સચિત્ત કહેલુ છે; તેમાં અનેક જીવ છે. અને તેનુ અસ્તિત્વ અલગ-અલગ છે." (દશ૦ અ. ૪)

પ્રરૂપણાદ્વાર—

અપ્કાયના જીવ બે પ્રકારનાં છે—(૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) બાદર જેને સૂક્ષ્મનામ

सूक्ष्माः, वादरनामकर्मोदयाद् वादराः। तत्र सूक्ष्मा द्विविधाः—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च। सूक्ष्माः सर्वलोकव्यापिनः। वादरा लोकैकदेशे सन्ति। वादरा अप्काया अनेकविधाः—हिमा-वश्याय-मिहिका—करक-हरतनु—शुद्ध—शीतो-ष्ण—क्षाराम्ल-लवण—क्षीर—घृतोदकादयः। ते सर्वे वादरा अप्कायाः संक्षेपतो द्विधा—पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च। वादराणां यत्रैको जीवस्तत्रासंख्येयैर्वादरजीवैर्नियमतो भाव्यम्। वादराणां स्थानं समुद्रहूद-नदीप्रभृतयः।

वादराणां सूक्ष्माणां चोभयेषामप्कायानां पर्याप्तापर्याप्तभेदवदन्येऽपि शरीरत्रयादिभेदाः सन्ति, ते पृथिवीकायोद्देशे प्रागुक्तास्तत एव वोद्धव्याः।

कर्मका उदय है वे सूक्ष्म कहलाते है. और वादरनामकर्म के उदय वाले वादर कहलाते हैं। इन मेंसे सूक्ष्म जीव पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो प्रकार के है। सूक्ष्म सम्पूर्ण लोक में व्याप्त है। वादर लोक के एक देश में है, वादरअप्काय के अनेक भेद है—हिम, ओस, मिहिका (धूंवर) ओले, हरतनु (तृणके अग्र पर रहा हुआ पानी) शुद्ध, शीतउष्ण, क्षार, आम्ल, लवण, क्षीर, घृतोदक आदि। सव वादर अप्काय संक्षेप से पर्याप्त तथा अपर्याप्त के भेद से दो प्रकार के हैं। जहाँ एक वादर जीव होता है वहां नियम से असंख्यात वादर जीव होते है। समुद्र, तालाव, नदी वगैरह वादर जीवों के स्थान है।

वादर और सूक्ष्म, दोनों प्रकार के जलकाय के जैसे पर्याप्त और अपर्याप्त भेद किये गये है उसी प्रकार शरीरत्रय आदि और भेद भी है। वे पृथ्वीकाय के उद्देशक में वतलाये हैं। वहीं से जान लेने चाहिए।

કર્મનો ઉદય છે તે સૂક્ષ્મ કહેવાય છે અને બાદરનામકર્મના ઉદયવાળા બાદર કહેવાય છે. તેમાંથી સૂક્ષ્મ જીવ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારનાં છે. સૂક્ષ્મ સર્વ લોકમાં વ્યાપ્ત છે. અને બાદર લોકના એક દેશમાં છે. બાદર અપ્કાયના અનેક ભેદ છે. હિમ. ઝાકળ. હરતનુ (તૃણના અગ્રપર રહેલું પાણી) શુદ્ધ શીત.ઉષ્ણ ક્ષાર.અમ્લ, લવણ, ક્ષીર, ઘૃતોદક આદિ. સર્વ બાદર અપ્કાય સંક્ષેપથી પર્યાપ્ત તથા અપર્યાપ્તના ભેદથી બે પ્રકારનાં છે. જ્યાં એક બાદર જીવ હોય છે. ત્યા નિયમથી અસંખ્યાત બાદર જીવ હોય છે. સમુદ્ર. તળાવ. નદી વગેરે બાદર જીવોના સ્થાન છે.

બાદર અને સૂક્ષ્મ-બન્ને પ્રકારના જલકાયના જેવી રીતે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદ કરવામાં આવ્યા છે. તે પ્રમાણે શરીરત્રય આદિ બીજા ભેદો પણ છે તે પૃથ્વીકાયના ઉદ્દેશકમાં બતાવેલ છે. તે ત્યાંથી જાણી લેવા જોઈએ.

पृथिवीकायवद् असंख्येयाश्च प्रत्येकमुभये। केवलं शरीरसंस्थानं स्तिवुकबिन्दुक-संस्थितमेव।

परिमाणद्वारम्—

ये वादरपर्याप्ता अप्कायाः, ते संवर्तितलोकप्रतराऽसंख्येयभाग प्रदेशराशिपरिमाणाः, ये तु वादरा अपर्याप्ताः, तथा सूक्ष्माः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च राशयस्ते पृथक्-पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिपरिमाणाः सन्ति। अयमत्र विशेषः—वादरपर्याप्तेभ्यः पृथिवीकायेभ्यो वादरपर्याप्ता अप्काया असंख्येयगुणाः, वादरेभ्योऽपर्याप्तेभ्यः पृथिवीकायेभ्यो वादरा अपर्याप्ता अप्काया असंख्येय-गुणाः। सूक्ष्मापर्याप्तपृथिवीकायेभ्यः सूक्ष्मा अपर्याप्ता अप्काया विशेषाधिकाः,

---

पृथ्वीकाय के समान प्रत्येक प्रकार के जीव असख्यात है। अलबत्ता इन के शरीर का आकार स्तिवुकविन्दु (वुद-वुद) के समान है।

परिमाणद्वार—

वादर पर्याप्त अप्काय के जीव सवर्तित लोकप्रतर के असंख्येयभाग प्रदेशों के वरावर हैं, वादर अपर्याप्त तथा सूक्ष्म प्रर्याप्त और अपर्याप्त राशियाँ अलग अलग असंख्यात लोकाकाश के प्रदेश के बरावर है। यहा इतनी विशेषता समझनी चाहिए कि—वादर पर्याप्त पृथ्वीकाय की अपेक्षा वादर पर्याप्त अपूकाय असंख्यातगुणा है, और वादर अपर्याप्त पृथ्वीकाय की उपेक्षा वादर अपर्याप्त अपूकाय के जीव असंख्यातगुणा हैं। सूक्ष्म अपर्याप्त पृथ्वीकाय के जीवों से सूक्ष्म अपर्याप्त अप्कायिक जीव विशेष अधिक है

પૃથ્વીકાયની પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રકારના જીવ અસંખ્યાત છે. અલબત્ત તેના શરીરના આકાર સ્તિબુકબિન્દુ—બુદ—બુદના પ્રમાણે છે.

પરિમાણદ્વાર—

બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાયના જીવ સંવર્ત્તિત લોકપ્રતરના અસંખ્યેય ભાગ પ્રદેશોના બરાબર છે. બાદર અપર્યાપ્ત તથા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત રાશિઓ અલગ—અલગ અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે. અહિં એટલી વિશેષતા સમજવી જોઈએ કે—બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયની અપેક્ષા બાદર પર્યાપ્ત અપ્કાય અસંખ્યાત ગુણા છે, અને બાદર અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયની અપેક્ષા બાદર અપર્યાપ્ત અપ્કાયના જીવ અસંખ્યાત ગુણા છે. સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયના જીવોથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અપ્કાયિક જીવ વિશેષ અધિક છે.

सूक्ष्म-पर्याप्त-पृथिवीकायेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्ता अप्काया विशेषाधिकाः ॥ सू० ९ ॥

श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनमामन्त्र्य कथयति–'इहं चे.'–त्यादि ।

मूलम्—

इहं च खलु भो ! अणगाराणं उदयं जीवा वियाहिया सू० ॥ १० ॥

छाया—

इह च खलु भोः ! अनगाराणामुदकं जीवा व्याख्याताः ॥ सू० १० ॥

टीका—

'भोः' इति परस्परालापविषयकामन्त्रणे, तेन भोः=हेजम्बूः ! इह=जिनशासने खलु=निश्चयेन अनगाराणां=द्रव्यभावगृहरहितानां मुनीनां प्रतिबोधनायेति शेषः, उदकं जीवा व्याख्याताः' इति, उदकं जीवपिण्डभूत-

---

तथा सूक्ष्म पर्याप्त पृथ्वीकाय की अपेक्षा सूक्ष्म पर्याप्त अप्काय के जीव विशेष अधिक है ॥ सू. ९ ॥

श्री सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी को संबोधन करके कहते हैः–'इहं च' इत्यादि ।

मूलार्थ—हे शिष्य ! जिन शासन में अनगारों के लिए यह व्याख्या की गई है कि–जल जीव है ॥ सू. १० ॥

टीकार्थ—'भो' शब्द संबोधन के लिए है । इस का तात्पर्य यह हुआ कि–हे जम्बू ! इस जिन शासन में निश्चय से अनगारों अर्थात् द्रव्य और भाव गृह से रहित मुनियो के बोध के लिए 'जल जीव है' यह व्याख्यान किया गया है । जल, जीवों का

તથા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયની અપેક્ષા સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત અપ્કાયના જીવ વિશેષ અધિક છે. (સૂ ૯)

શ્રી સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને સંબોધન કરીને કહે છે–'इहं च' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—હે શિષ્ય ! જિનશાસનમાં અણગારોને માટે આ વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે, કે જલ જીવ છે. (સૂ. ૧૦)

ટીકાર્થ—'ભો' શબ્દ સંબોધન માટે છે. તેનુ તાત્પર્ય એ થયુ કે–હે જમ્બૂ ! આ જિનશાસનમાં નિશ્ચયથી અણગારોના અર્થાત્ દ્રવ્ય અને ભાવ ગૃહથી રહિત મુનિઓના બોધ માટે 'જલ જીવ છે' આ વ્યાખ્યાન કરવામાં આવ્યું છે. જલ, જીવોનો પિંડ છે, એ પ્રમાણે

मस्तीति भगवता केवलालोकेन विज्ञायानगारेभ्यः संयमरक्षणार्थमुदकं जीवत्वेन प्रतिबोधितमित्यर्थः। 'च'-शब्दात् तदाश्रिता अन्ये द्वीन्द्रियादयोऽपि जीवा व्याख्याता इति बोधितम्। यो बिन्दुमात्रोदकविराधकः, स षड्जीवनिकाय-विराधको भवतीति वर्त्तुलार्थः ॥ सू० १० ॥

शस्त्रद्वारम्—

ननु यदि जीवपिण्डभूतमुदकं भगवता प्रोक्तं तर्हि उदकसेविनां मुनीनामवश्यं प्राणातिपातदोषसम्पातः, तेन कथं संयमः संयमिनां संपद्यते ? उच्यते—

सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन त्रिविधमुदकम्। तत्र सचित्तं-नदीकूपतडागादि-

---

पिण्ड है, इस प्रकार भगवान् ने केवलज्ञान से जानकर साधुओं के संयम की रक्षा के लिए जल को जीव बतलाया है। सूत्र में दिये हुए 'च' शब्द से यह प्रकट किया गया है कि जल के आश्रित दूसरे द्वीन्द्रिय आदि जीव भी है। संक्षेप में तात्पर्य यह है कि-जो पुरुष एक बिन्दु जल की विराधना करता है वह षट्काय के जीवों का विराधक है ॥ सू. १० ॥

शस्त्रद्वार—

शंका—यदि जल जीवो का पिण्ड है, ऐसा भगवान्ने कहा है तो जलका सेवन करने वाले मुनियों को हिंसा का दोष लगता है। ऐसी स्थिति में साधुओं का संयम किस प्रकार कायम रह सकता है ?

समाधान—जल तीन प्रकार का है-(१) सचित्त (२) अचित्त और (३) मिश्र

ભગવાને કેવલજ્ઞાનથી જાણી કરીને સાધુઓના સંયમની રક્ષા માટે જલને જીવ તરીકે બતાવ્યુ છે. સૂત્રમાં આપેલા 'च' શબ્દથી એ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે કે-જલના આશ્રિત બીજા દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવ પણ છે. સંક્ષેપમાં તાત્પર્ય એ છે કે-જે પુરૂષ એક ટીપા જલની વિરાધના કરે છે તે ષટ્કાયના જીવોનો વિરાધક છે. (સૂ ૧૦)

શસ્ત્રદ્વાર—

શંકા—જો જલ જીવોનો પિંડ છે. એ પ્રમાણે ભગવાને કહ્યું છે તો જલનું સેવન કરવાવાળા મુનિઓને હિંસાદોષ લાગે છે. એવી સ્થિતિમાં સાધુઓનો સંયમ કાયમ કેવી રીતે રહી શકે છે ?

સમાધાન—જલ ત્રણ પ્રકારનું છે (૧) સચિત્ત (૨) અચિત્ત અને (૩) મિશ્ર.

जलम्। मिश्रं सचित्ताचित्तसंमिलितम्। एतद् द्वयं चाग्राह्यम्। अचित्तं द्विविधं स्वभावतः, शस्त्रसंपर्कतश्च। स्वभावतोऽचित्तं जलं केवलि-मनःपर्ययाऽवधि-श्रुत-ज्ञानिनस्तज्जानाना अपि न सेवन्ते, अनवस्थादोषप्रसङ्गात्, व्यवहाराशुद्धेश्च। प्रसिद्धं च यत् कदाचित्स्वभावतोऽचित्तजलपरिपूर्णं ह्रदं, स्वभावतोऽचित्तीभूतं तिलादिकं च दृष्ट्वा व्यवहाराशुद्धत्वात्पिपासाक्षुधापरिपीडितानामपि साधूनां पानार्थं भक्षणार्थं च तत्रानुज्ञा न कृता भगवतेति। यत्तु शस्त्रसंपर्कादचित्तं जलं तत् साधूनामुपभोगाय ग्राह्यं, तेन संयमनिर्वाहो भवति। किं तच्छस्त्रम्? इत्याह-'सत्थं.' इत्यादि।

नदी, कूप, तालाव आदि का जल सचित्त, और अचित्त मिला जल मिश्र कहलाता है। यह दोनों प्रकार का जल साधु के लिये अग्राह्य है। अचित्त जल दो प्रकार का है-स्वभाव से अचित्त और शस्त्र के संयोग से अचित्त। स्वभाव से अचित जल को केवली, मनःपर्ययज्ञानी, अवधिज्ञानी, तथा श्रुतज्ञानी, जानते है, मगर उस का सेवन नहीं करते। सेवन करने से अनवस्था दोष आता है और व्यवहार अशुद्ध हो जाता है। यह बात प्रसिद्ध है कि-कदाचित् स्वभाव से अचित्त जल से भरा हुआ तालाव, तथा स्वभाव से अचित्त तिल, आदि को देखकर व्यवहार में अशुद्ध होने के कारण प्यास और भूख से पीडित साधुओ को भी पीने-खाने की आज्ञा भगवान्‌ने नहीं दी है। जो जल, शस्त्र के संयोग से अचित्त हो गया हो वही साधुओ के लिए, ग्राह्य होता है। ऐसा करने से ही संयम का पालन होता है। वह शस्त्र क्या है, यह वतलाने के लिए कहते है-'सत्थं.' इत्यादि।

નદી, કુવા, તળાવ આદિનુ જલ સચિત્ત છે. સચિત્ત અચિત્ત બન્ને પ્રકારનુ ભેગું થયેલું જલ મિશ્રકહેવાય છે. આ બન્ને પ્રકારનાં જલ સાધુઓ માટે અગ્રાહ્ય છે અચિત્ત જલ બે પ્રકારનુ છે.(૧) સ્વભાવથી અચિત્ત અને (૨) શસ્ત્રના સંયોગથી અચિત્ત. સ્વભાવથી અચિત્ત જલને કેવલી, મનઃપર્યયજ્ઞાની, અવધિજ્ઞાની તથા શ્રુતજ્ઞાની જાણે છે, પરંતુ તેનુ સેવન કરતા નથી-સેવન કરવાથી અનવસ્થા દોષ આવે છે, અને વ્યવહાર અશુદ્ધ થઈ જાય છે. એ વાત પ્રસિદ્ધ છે કે-કદાચિત્ સ્વભાવથી અચિત્ત જલથી ભરેલું તળાવ તથા સ્વભાવથી અચિત્ત તલ આદિને જોઈને વ્યવહારમાં અશુદ્ધ હોવાના કારણે તરસ અને ભૂખથી પીડિત સાધુઓને પણ પીવા-ખાવાની આજ્ઞા ભગવાને આપી નથી. જે જલ શસ્ત્રના સંયોગથી અચિત્ત થઈ ગયુ હોય તે જલ સાધુઓ માટે ગ્રાહ્ય હોય છે. એ પ્રમાણે કરવાથીજ સંયમનુ પાલન થાય છે. તે શસ્ત્ર શું છે? એ બતાવવા માટે કહે છે-'સત્થં' ઇત્યાદિ.

मूलम्—

सत्थं चेत्थ अणुवीइ पास, पुढो सत्थं पवेइयं ॥ सू० ११ ॥

छाया—

शस्त्रं चात्र अनुविचिन्त्य पश्य, पृथक् शस्त्रं प्रवेदितम् ॥ ११ ॥

टीका—

अस्मिन् प्रस्तुतेऽप्काये शस्त्रं—शस्यते=हिंस्यते प्राणी येन तच्छस्त्रम् अनुविचिन्त्य ='इदमप्कायस्य शस्त्रम्' इति विचार्य, पश्य=हे शिष्य! ज्ञानदृष्ट्या विलोकय। शस्त्रम्=उपमर्दकं प्रस्तुतत्वादप्कायस्य पृथक्=विभिन्नरूपं स्वकायपरकायोभयकाय-भेदात् त्रिविधमित्यर्थः प्रवेदितं=प्रतिबोधितं भगवतेतिशेषः। तत्र स्वकायशस्त्रं नद्याद्युदकानां कूपाद्युदकम्। कूपाद्युदकानां नद्याद्युदकं च। स्वकायशस्त्रपरिणतं जलं साधूनामग्राह्यं व्यवहाराशुद्धेः। उभयकायशस्त्रं कूपादिजलस्योष्णजलं मृत्तिकादि-

---

मूलार्थ—अप्काय के विषय में, हे शिष्य! शस्त्र का विचार करो। अप्काय के शस्त्र पृथक्-पृथक् समझाये गये हैं॥ सू. ११॥

टीकार्थ—जिस के द्वारा हिंसा हो वह शस्त्र कहलाता है, हे शिष्य! अप्काय के विषय में 'यह अप्काय का शस्त्र है' इस प्रकार विचार करो अप्काय के शस्त्र स्वकाय, परकाय और उभयकाय के भेद से नाना प्रकार के भगवान् ने बतलाये हैं। कुंएका जल नदी के जल के लिए स्वकायशस्त्र है, इसी प्रकार नदी आदि का जल कुँए के जल के लिए स्वकायशस्त्र है। स्वकायशस्त्र से परिणत जल साधुओं के लिए ग्राह्य नहीं होता, क्यों कि वह व्यवहार में अशुद्ध है। उभयकायशस्त्र है—कुँए आदि के

મૂલાર્થ—અપ્કાયના વિષયમાં હે શિષ્ય! શસ્ત્રનો વિચાર કરો. અપ્કાયનાં શસ્ત્ર જુદાં જુદાં સમજાવ્યાં છે. (સૂ. ૧૧)

ટીકાર્થ—જેના દ્વારા હિંસા થઈ શકે તે શસ્ત્ર કહેવાય છે, હે શિષ્ય! અપ્કાયના વિષયમાં 'આ અપ્કાયનું શસ્ત્ર છે' એ પ્રમાણે વિચાર કરો અપ્કાયનાં શસ્ત્ર સ્વકાય, પરકાય, અને ઉભયકાયના ભેદથી નાના પ્રકારનાં ભગવાને બતાવ્યાં છે કુવાનું જલ, નદી આદિનાં જલ માટે સ્વકાયશસ્ત્ર છે. એ પ્રમાણે નદી આદિનું જલ કુવાનાં જલ માટે સ્વકાયશસ્ત્ર છે. સ્વકાયશસ્ત્રથી પરિણત જલ સાધુઓ માટે ગ્રાહ્ય રહેતું નથી. કારણ કે તે વ્યવહારમાં અશુદ્ધ છે. ઉભયકાયશસ્ત્ર છે કુવા આદિનાં જલ. માટે ગરમ જલ, અથવા માટી વગેરેથી

मिश्रजलं च। उभयकायशस्त्रपरिणतमपि न ग्राह्यम्, तत्र मिश्रशङ्कासद्भावात्। परकायशस्त्रपरिणतमेव जलं मुनीनां ग्राह्यम्, परकायशस्त्रं चाप्कायस्य अग्नि-मृत्तिका-द्राक्षा-शाक-तण्डुल-पिष्ट-दाली-चणकादिकम्। परकायशस्त्रपरिणतं=वर्णादीनां पूर्वावस्थावैलक्षण्यापन्नम्। तत्र वर्णतो धूसरत्वादिरूपं, गन्धतस्तत्तद्वस्तुसम्बन्धि-गन्धवत्त्वम्, रसतस्तत्तद्वस्तुसम्बन्धितिक्तकटुकषायादिरसवत्त्वम्। स्पर्शतः स्निग्धरूक्षत्वादिरूपम्। तदेवम्भूतमचित्तं जलमस्यैवाङ्गस्य द्वितीयश्रुतस्कन्धे पानैषणायामेकविंशतिविधं मुनीनां ग्राह्यत्वेन वक्ष्यते भगवता। तथाहि—

जल के लिए गर्म जल अथवा मिट्टी आदि से मिला हुआ जल। उभयकायशस्त्र से परिणत जल भी साधुओं के लिए ग्राह्य नहीं है, क्यों कि उस में मिश्र (सचित्ताचित्त) की शङ्का रहती है। मुनियों के लिए परकायशस्त्रपरिणत जल ही ग्रहण करने योग्य है। अप्काय का परकायशस्त्र—अग्नि, मिट्टी, दाख, शाक, चावल, आटा, दाल, और चना आदि हैं।

पहले की अपेक्षा वर्ण, रस गंध आदि वदल जाना परकायशस्त्र से जल के परिणत (अचित्त) हो जाने की पहचान है। वर्ण से जल का धूसर आदि हो जाना, गध से उस में मिली हुई वस्तुओं की गध आने लगना, इसी प्रकार जल में मिली हुई वस्तुओं का तीखा, कडवा, कसैला आदि रस का स्वाद आ जाना, और स्पर्श से जल का रूखा, चिकना आदि हो जाना जल के अचित्त होने के लक्षण है।

મળેલું જલ. ઉભયકાય શસ્ત્રથી પરિણત જલ પણ સાધુઓ માટે ગ્રાહ્ય નથી. કેમકે-તેમાં મિશ્ર (સચિત્તાચિત્ત) ની શંકા રહે છે. મુનિઓ માટે પરકાયશસ્ત્રપરિણત જલજ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. અપ્કાયનું પરકાયશસ્ત્ર, અગ્નિ, માટી, દ્રાક્ષ, શાક, ચાવલ, લોટ, દાલ અને ચણા આદિ છે.

પહેલાં કરતાં જેનાં વર્ણ, રસ, ગંધ, આદિ બદલાઇ જાય તે પરકાયશસ્ત્રથી જલ પરિણત (અચિત્ત) થઇ જવાની એ નિશાની અર્થાત્ ઓળખાણ છે.

વર્ણથી જલનું ધૂસર આદિ થઇ જવું, ગંધથી તેમાં મળેલી વસ્તુઓની ગંધ આવવી, એ પ્રમાણે જલમાં મળેલી વસ્તુઓના તીખા, કડવા, કસેલા આદિ રસનો સ્વાદ આવી જવો, અને સ્પર્શથી જલનું રૂક્ષ ચિકણું આદિ થઇ જવું એ જલ અચિત્ત હોવાના લક્ષણ છે.

(१) उत्स्वेद्यम्=पिष्टसंसृष्टपिठरादिप्रक्षालनजलम् । (२) संस्वेद्यम्= संसेकिमं वा=उत्कालिततिलधावनजलं, उत्कालितपत्रशाकादिधावनजलं वा। (३) तन्दुलोदकम्=तन्दुलधावनजलम्। (४) तिलोदकम्=तिलधावनजलम्। (५) तुषोदकम्=व्रीहिधावनजलम्। (६) यवोदकम्=यवधान्यक्षालनजलम्। (७) आचामकम्=अवश्रामणजलं 'औसामण' इति भाषाप्रसिद्धम्। (८) सौवीरम्= आरनालं, तक्रपात्रधावनजलं, तक्रोपरिष्ठान्निस्तारितजलं वा 'ऑछ' इति भाषायाम्। (९) आम्रफलादिधावनजलम् । (१०) आम्रातकपानकम्=आम्रातकधावनजलम्। आम्रातकमिति 'अम्बाडी' इति भाषाप्रसिद्धम् । (११) कपित्थपानकम्= कपित्थं='कविठ' इति भषायां, तस्य धावनजलम्। (१२) मातुलिङ्गम् 'विजोरा'

इस प्रकार का अचित्त जल इसी सूत्र के दूसरे श्रुतस्कन्ध में 'पानैषणा' प्रकरण में इक्कीस प्रकार का भगवान् ने साधुओ के लिए ग्राह्य कहा है। वह इस प्रकारः—

(१) उत्सेद्य–आटेका मिला हुवा पीठर (कथोटी) आदिका धोवन।

(२) संस्वेद्य (संसेकिम) उकाले हुए तिलोंका धोवन या उकाले हुए पत्तों के शाक का धोवन।

(३) चावलों का धोवन, (४) तिलों का धोवन, (५) धान्यका धोवन, (६) जौ का धोवन (७) ओसामण, (८) आरनाल, छाछ के वर्तनो का धोवन, अथवा छाछ के उपर का नितारा पानी जिसे 'आंछ' भी कहते है।

(९) आम आदि फलों का धोवन (१०) अम्बाडी का धोवन (११) कविठ (कैथ) का धोवन (१२) विजौरे का धोवन (१३) दाख का धोवन (१४) दाडिम (अनार)

આવા પ્રકારનુ અચિત્ત જલ આ સૂત્રના બીજા શ્રુતસ્કંધના પાનૈષણા–પ્રકરણમાં એકવીશ પ્રકારનું ભગવાને સાધુઓ માટે ગ્રાહ્ય કહ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છેઃ—

(૧) ઉત્સ્વેદ્ય–લોટ ભળેલું, કથરોટ આદિનું ધોવણ

(૨) સંસ્વેદ્ય–ઉકાળેલા તલનુ ધોવણ, અથવા ઉકાળેલા પત્તાવાળાં શાકનું ધોવણ.

(૩) ચોખાનુ ધોવણ (૪) તલનું ધોવણ. (૫) ધાન્યનું ધોવણ. (૬) જવનું ધોવણ. (૭) ઓસામણ. (૮) આરનાલ–છાસના વાસણોનું ધોવણ, અથવા છાસની ઉપર નીતરેલ પાણી. જેને 'આછ' પણ કહે છે.

(૯) આંબા–આમ્ર આદિ ફળોનુ ધોવણ (૧૦) અમ્બાડીનુ ધોવણ (૧૧) કોઠાનુ ધોવણ (૧૨) બિજોરાનું ધોવણ. (૧૩) દ્રાક્ષનું ધોવણ. (૧૪) દાડમનું ધોવણ (૧૫)

इति भाषायां, तस्य पानकं=धावनजलम्। (१३) द्राक्षापानकम्=द्राक्षाधावनजलम्। (१४) दाडिमपानकम्=दाडिमधावनजलम्। (१५) खर्जूरपानकम्=खर्जूरधावन-जलम्। (१६) नालिकेलपानकम्=नालिकेलधावनजलम्। (१७) करीरपानकम्=करीरधावनजलम्। (१८) कोलपानकम्=बदरधावनजलम्। (१९) आमलकपानकम्-आमलकधावनजलम्। (२०) चिञ्चपानकम्=चिञ्चा-अम्लिका'इमली' इति भाषायां, तस्याः पानकं=धावनजलम्। (२१) शुद्धविकृतम्=अग्न्युत्कालितमुष्णं जलं च।

इह शेषद्वाराणि पृथिविकायवद् विज्ञेयानि।

ये तु शाक्यादयः सचित्ताप्कायोपभोगिनः सन्ति तेषु शाक्यादयः स्वोपभोगार्थम् 'आपो जीवा न सन्ति' इति प्रतिपादयन्ति, दण्डिनस्तु जलं सचित्तं मन्यमाना अपि मोहप्रमादवशतः स्वार्थमुत्कालयन्ति, परमुपदिशन्ति, च, यथा त्रिदण्डमुत्कालनीयं जलम्, इत्युपदिश्याप्कायसमारम्भं कारयन्तो न केवलमप्कायं विहिंसन्ति, किन्तु तदाश्रितानन्यानपि द्वीन्द्रियान् विराधयन्ति।

का धोवन (१५) खजूर का धोवन (१६) नारियल का धोवन (१७) कैर का धोवन (१८) वेर का धोवन (१९) आँवले का धोवन (२०) इमली का धोवन (२१) अग्नि से उकाला हुआ गर्म जल।

जो शाक्य आदि सचित्त अप्काय का सेवन करते है, उन में से शाक्य आदि अपने उपभोग के लिए 'जल सचित नहीं है' इस प्रकार की प्ररूपणा करते है। दण्डी लोक जल को सचित्त मान कर के भी मोह और प्रमाद के वश हो कर अपने लिए पानीं गरम करवाते है ओर दूसरो को उकालने का उपदेश देते है कि-जल तीन दण्ड, उकालना चाहिए। अर्थात् तीन उकालेका पानी होना चाहिये इस प्रकार उपदेश देकर अपूकाय का समारम्भ करते हुए न केवल अपूकाय की हिंसा करते है अपि तु जल में रहने वाले द्वीन्द्रिय आदि की भी विराधना करत है।

ધોવણ. (૧૬) નારીએલનું ધોવણ. (૧૭) કેરનું ધોવણ. (૧૮) બોરાનું ધોવણ. (૧૯) આંબળાનુ ધોવણ. (૨૦) આંબલીનું ધોવણ. (૨૧) અગ્નિથી ઉકાળેલું ગરમ જલ.

જે શાકય આદિ સચિત્તઅપ્કાયનું સેવન કરે છે. તેમાંથી શાકય આદિ પોતાના ઉપભોગ માટે 'જલ સચિત્ત નથી' એ પ્રકારની પ્રરૂપણા કરે છે. દંડી જલને સચિત્ત માનીને પણ મોહ અને પ્રમાદ વશ થઈ. પોતાના માટે પાણી ગરમ કરાવે છે, અને બીજાને પાણી ગરમ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે કે-જલ ત્રણ દંડ-ઉકાળા આપીને ઉકાળવું જોઈએ. આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપીને અપ્કાયનો સમારંભ કરતા થકા કેવળ અપકાયનીજ હિંસા કરે છે, એટલુજ નહી પરન્તુ જલમાં રહેવાવાળા દ્વીન્દ્રિય આદિની પણ વિરાધના કરે છે.

दृश्यन्ते च तीर्थादिषु अधःकर्मादिदोषदूषितभक्तपानादिग्रहणेनाप्कायादिमहासमारम्भं कुर्वाणाः । न च ते स्वात्मानं भवसागरात्तारयितुं समर्था भवन्ति, उक्तञ्च–भगवतो-त्तराध्ययनसूत्रे–(अध्य. २०)

" चिरंपि से मुंडरुई भवित्ता, अथिरव्वए तवनियमेहिं भट्ठे ।
चिरंपि अप्पाण किलेसइत्ता, न पारए होइ हु संपराए " ॥ सू० ११ ॥

न केवलं ते हिंसादोपभागिनः, अपि त्वन्यदोपभागिनोऽपि सन्ति, तदेव भगवानाह–' अदुवा. ' इत्यादि ।

मूलम्—

अदुवा अदिन्नादाणं ॥ सू० १२ ॥

छाया—

अथवा अदत्तादानम् ॥ सू० १२ ॥

तीर्थ आदि पर आधाकर्म आदि दोषो से दूषित आहारपानी ग्रहणकरके अप्कायका महारंभ करते हुए देखे जाते है । वे अपने आत्मा को भवसागर से तारने में समर्थ नहीं है । भगवान् ने उत्तराध्ययनसूत्र (अध्ययन २०) में कहा है—

" जो पुरुष अस्थिर व्रत वाला है और तप तथा नियमों से भ्रष्ट है वह चिरकाल तक अपने आत्मा को क्लेश पहुँचाने पर भी संपराय (संसार से) पार नहीं हो चकता " (उत्त. अ. २०) ॥ सू० ११ ॥

सचित्त जल का आरंभ करने वाले अकेली हिंसा के ही भागी नहीं है, किन्तु अन्य दोषों के भागी भी हैं । यही बात भगवान् कहते हैः–'अदुवा.' इत्यादि ।

मूलार्थ—अथवा अदत्तादान का दोष लगता है ॥ मू० १२ ॥

તીર્થ આદિ પર આધાકર્મ આદિ દોષોથી દૂષિત આહાર–પાણી ગ્રહણ કરીને અપ્કાયનો મહારંભ કરતા હોય એમ જોવામાં આવે છે. તે પોતાના આત્માને ભવસાગરથી તારવામાં સમર્થ નથી. ભગવાને–उत्तराध्ययन सूत्रमां (અધ્યયન ૨૦માં) કહ્યું છે કે:–

" જે પુરુષ અસ્થિર વ્રતવાળા છે અને તપ તથા નિયમોથી ભ્રષ્ટ છે, તે લાંબા સમય સુધી પોતાના આત્માને કલેશ પહોંચાડવા ઉપરાંત પણ સંસારથી પાર થઈ શકતા નથી." (ઉત્તરા૦ અ. ૨૦) (સૂ. ૧૧)

સચિત્ત જલનો આરંભ કરવાવાળા એકલી હિંસાનાજ ભાગી નથી પરન્તુ અન્ય દોષોના પણ ભાગી છે તે વાત ભગવાન કહે છે–'अदुवा.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—અથવા અદત્તાદાનનો દોષ લાગે છે. (સૂ. ૧૨)

टीका—

'अथवा'-शब्दः कथितस्यार्थस्य प्रकारान्तरेण स्पष्टीकरणे वर्त्तते। येऽप्कायारम्भिणस्तेषामदत्तादानदोषापत्तिरपि। यतोऽप्कायजीवैस्तेभ्यो नार्पितानि स्वशरीराण्युपमर्दयितुं, ते च तानि वाङ्मनःकाययोगैः कृतकारितानुमोदितैरुपमर्दयन्ति, ततश्चाप्कायारम्भिणामदत्तादानदोषोऽप्यनिवार्यो भवति, तस्मान्मुमुक्षुभिः सर्वथाऽप्कायारम्भो वर्जनीयः, इति भगवता साक्षात्प्रोक्तम् ॥ सू० १२ ॥

सचित्तजलोपभोगिनो हि पृष्टाः सन्तो यद् वदन्ति तदाह—

यद्वा-अप्कायारम्भं स्वयं परिहर्तुमक्षमाः शाक्यादयो यद्वदन्ति तदाह—
'कप्पइ णे.' इत्यादि।

टीकार्थ—पहले कही हुई बात का दूसरी तरह से स्पष्टीकरण करने के लिये 'अथवा' शब्द है। जो अप्काय का आरंभ करते है उन्हे अदत्तादान का दोष भी लगता है। कारण यह है कि-अप्काय के जीवों ने अपने शरीर उपमर्दन करने के लिए उन्हें सौंपे नहीं है, फिर भी वे लोग मन, वचन, काय से और कृत, कारित, अनुमोदना से उनका उपमर्दन करते है. अतः अप्काय का आरंभ करने वालो को अदत्तादान का दोष अनिवार्य है। अतः मुमुक्षु पुरुषो को अप्काय का आरंभ त्यागना चाहिए। ऐसा भगवान् ने साक्षात् कहा है ॥ सू० १२ ॥

सचित्त जलका उपयोग करनेवाले पूछनेपर जो उत्तर देते है सो कहते है—
अथवा जो लोग अप्काय के आरंभ को त्यागने में असमर्थ है उनका कथन बतलाते है:—
'कप्पइ णे.' इत्यादि।

ટીકાર્થ—પ્રથમ કહેલી વાતને બીજી રીતથી સ્પષ્ટીકરણ કરવાના અર્થમાં 'અથવા' શબ્દ છે. જે અપ્કાયનો આરંભ કરે છે, તેને અદત્તાદાનનો દોષ પણ લાગે છે, કારણ એ છે કે-અપ્કાયના જીવોએ પોતાનું શરીર ઉપમર્દન કરવા માટે તેને સોંપ્યું નથી. તો પણ તે લોકો મન, વચન અને કાયાથી અને કરવું, કરાવવું તથા અનુમોદવું તે વડે કરી ઉપમર્દન કરે છે, તે કારણથી અપ્કાયનો આરંભ કરવાવાળાને અદત્તાદાનનો દોષ પણ અનિવાર્ય (ટાળી ન શકાય તેવો) છે. એ માટે મુમુક્ષુ પુરૂષોએ અપ્કાયનો આરંભ ત્યાગી દેવો જોઇએ. એ પ્રમાણે ભગવાને સાક્ષાત્ કહ્યું છે. (સૂ. ૧૨)

સચિત્ત જલનો ઉપયોગ કરવાવાળાને પૂછતાં જે ઉત્તર આપે છે-તે કહે છે, અથવા જે લોક અપ્કાયના આરંભને ત્યજવામાંઅસમર્થ છે. તેમનું કહેવું-કથન બતાવે છે-'कप्पइ णे.' ઇત્યાદિ.

मूलम्—

कप्पइ णे कप्पइ णे पाउं अदुवा विभूसाए ॥ सू० १३ ॥

छाया—

कल्पतेऽस्माकं कल्पतेऽस्माकं पातुं, अथवा विभूषायै ॥ सू० १३ ॥

टीका—

'कल्पतेऽस्माक'-मिति । न वयं स्वेच्छयोदकमुपमर्दयामः किन्त्वस्माकमागमे निर्जीवत्वेन प्रतिबोधितत्वादनिषिद्धत्वाच्च पातुं कल्पते । 'कल्पतेऽस्माकम्' इत्यस्य द्विरुच्चारणेन पुनःपुनरनेकप्रयोजनवशाद् बहुविध उपभोगोऽस्माकं कल्पते, इति बोध्यते । तथाहि—

भस्मस्नायिनो वदन्ति-अस्माकं पातुमेव कल्पते न तु स्नातुमिति ।

शाक्यादयस्त्वेवं जल्पन्ति-स्नान-पानादि सर्वं कल्पते जलेनेति ।

मूलार्थ—हमें कल्पता है, हमें कल्पता है, (जल) पीने और विभूषा करने-हाथ पैर आदि धोने, नहाने-के लिए ॥ सू. १३ ॥

टीकार्थ—हम स्वेच्छा से जल की विराधना नहीं करते, वरन हमारे आगम में जल को अचित्त बतलाया है और पीने का निषेध नहीं किया है, अत: हमें पीना कल्पता है। 'हमें कल्पता है' यह दो बार कहने से यह सूचित किया गया है कि-प्रयोजन के वश नाना प्रकार का उपभोग करना हमें कल्पता है। जैसे—

भस्म से स्नानकरनेवाले कहते है-हमें पीना हो कल्पता है, स्नानकरना नहीं कल्पता।

शाक्य आदि का कहना है कि-हमें पीना और स्नानकरना-सभी कुछ कल्पता है।

મૂલાર્થ—અમને કલ્પે છે, અમને કલ્પે છે, (જલ) પીવાને અને વિભૂષા-હાથ પગ આદિ ધોવા, નહાવા માટે (સૂ ૧૩)

ટીકાર્થ—અમે સ્વેચ્છાથી જલની વિરાધના કરતા નથી. પરંતુ અમારા આગમમાં જલને અચિત્ત બતાવ્યુ છે, અને પીવાનો નિષેધ કર્યો નથી. તેથી અમારે પીવું કલ્પે છે. 'અમારે કલ્પે છે.' આ બે વાર કહેવાથી એ સૂચિત કરવામાં આવ્યુ છે કે:—પ્રયોજનવશ નાના પ્રકારનો ઉપભોગ કરવાનુ અમને કલ્પે છે. જેમ કે-

ભસ્મથી સ્નાનકરવાવાળા કહે છે—અમારે પીવુ કલ્પે છે, સ્નાન કરવું કલ્પતું નથી.

શાક્ય આદિનું કહેવું છે કે-અમારે પીવું અને સ્નાન, સર્વ કાંઇ કલ્પે છે.

ते पुनरेवं वदन्ति–अथवा विभूषायै=शोभार्थं कल्पतेऽस्माकमुदकमिति। विभूषा नाम–करचरणमुखादिप्रक्षालनादिका, वस्त्रादिप्रक्षालनरुपा वा, तदर्थं जलेन व्यवहरतामस्माकं नास्ति कोऽपि दोषलेश इति ॥ सू० १३ ॥

पुनः किं कुर्वन्ति ते ? इत्याह–'पुढो सत्थेहिं,' इत्यादि

मूलम्–-

पुढो सत्थेहिं विउट्टंति ॥ सू० १४ ॥

छाया–-

पृथक् शस्त्रैर्व्यावर्त्तयन्ति (विकुट्टंति वा) ॥ सू० १४ ॥

॥ टीका ॥

आत्मानमनगारं प्रवदमाना शाक्यादयः पृथक्=भिन्नभिन्नस्वरूपैः शस्त्रैः=स्नानपानधावनोत्सेचनादिभिरप्कायजीवान् व्यावर्त्तयन्ति=प्राणेभ्यो व्यपरोपयन्ति। यद्वा विकुट्टन्ती'–तिच्छाया तेन विकुट्टन्ति=विशेषेण छिन्दन्ति, सर्वथा भावेन विराधयन्तीत्यर्थः ॥ सू० १४ ॥

उनका यह भी कहना है कि–विभूषा–शोभा के लिए भी जल का उपभोग हमें कल्पता है। हाथ, पैर, मुख, आदि धोना और वस्त्र आदि धोना विभूषा है। इस के लिए जलका व्यवहारकरने में हमें जरा भी दोष नहीं लगता ॥ सू० १३ ॥

वे और क्या करते है, सो करते हैः–'पुढो.' इत्यादि।

मूलार्थ–-भिन्न–भिन्न शस्त्रों से जलकाय की हिंसा करते है ॥ सू० १४ ॥

टीकार्थ–-अपन को अनगार कहते हुए शाक्य वगैरह भिन्न–भिन्न प्रकार के शस्त्रों से स्नान, पान, धोना, सींचना आदि कार्य कर के अप्काय की हिंसा करते है। अथवा पूर्णरुप से उस की विराधना करते है ॥ सू० १४ ॥

તેમનું એ પણ કહેવું છે કે વિભૂષા–શોભા માટે પણ જલનો ઉપભોગ અમારે કલ્પે છે. હાથ પગ, મુખ આદિને ધોવાં અને વસ્ત્ર આદિ ધોવાં તે વિભૂષા કહેવાય છે. એ માટે જલનો વ્યવહાર કરવામા અમને જરાપણ દોષ લાગતો નથી. (સૂ. ૧૩)

તે બીજું શું કરે છે, તે કહે છે 'पुढो.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—જૂદા જૂદા શસ્ત્રોથી જલકાયની હિંસા કરે છે. (સૂ. ૧૪)

ટીકાર્થ—પોતાને અણગાર કહેનારા શાકય વગેરે ભિન્ન–ભિન્ન પ્રકારના શસ્ત્રોથી સ્નાન, પાન, ધોવું, સીચવું આદિ કાર્ય કરીને અપ્કાયની હિંસા કરે છે. અથવા પૂર્ણ રૂપથી તેની વિરાધના કરે છે. (સૂ. ૧૪)

साम्प्रतमेषां युक्त्यागमयोर्निस्सारत्वं प्रदर्शयन्नाह–' एत्थवि.' इत्यादि ।

॥ मूलम् ॥

एत्थ वि तेसिं नो निकरणाए ॥ सू० १५ ॥

॥ छाया ॥

अत्रापि तेषां नो निकरणायै ॥ सू० १५ ॥

॥ टीका ॥

तेषां शक्यादीनां युक्तयः अत्र=अस्मिन्नप्कायारम्भविषये नो=नैव निकरणायै= निश्चयकरणाय समर्थाः सन्ति । अपिशब्देन तेषामागमोऽपि न निश्चेतुं समर्थो भवति । आगमत्वपि तत्र न संभवति, अनाप्तप्रणीतत्वात्, हिंसाविधायकत्वाच्च । यतो हि स एवागमशब्दवाच्यः यः खलु वीतरागप्रणीतः सर्वप्राणिहितकरो भवति ॥ सू० १५ ॥

उन का कथन युक्ति और आगम से सारहीन है, यह बतलाते हुए कहते है– 'एत्थवि.' इत्यादि ।

मूलार्थ––उन लोगों की युक्तियाँ अप्‌काय के विषय में निश्चय नहीं कर सकती ॥ सू० १५ ॥

टीकार्थ––उन शाक्य आदि की युक्तियाँ अप्काय के आरंभ के विषय में, निश्चय करने में समर्थ नहीं है । 'वि' अपि शब्द से यह सूचित किया है कि–उनका आगम भी निश्चय करने में समर्थ नहीं है । उनका आगम, आगम भी नहीं है, क्यों कि वह आप्तपुरुषद्वारा प्रणीत नहीं है और हिंसा का विधान करनेवाला है । आगम वही कहला सकता है जो वीतरागद्वारा प्रणीत हो और प्राणीमात्र का हितकारी हो ॥ सू० १५ ॥

તેમનુ કથન-કહેવુ-યુક્તિ અને આગમથી સારહીન છે. એ બતાવીને કહે છે- ' एत्थवि, ' ઈત્યાદિ.

મુલાર્થ-તે લોકોની યુક્તિઓ અપ્કાયના વિષયમાં નિશ્ચય કરી શકતી નથી. (સૂ. ૧૫)

ટીકાર્થ—તે શાકય આદિની યુક્તિઓ અપ્કાયના આરંભના વિષયમાં નિશ્ચય કરવામાં સમર્થ નથી. 'વિ' અપિ શબ્દથી એ સૂચિત કર્યું છે કે તેમનુ આગમ પણ નિશ્ચય કરવામા સમર્થ નથી. તેમનુ આગમ તે આગમ પણ નથી. કેમકે તે આપ્ત પુરૂષો દ્વારા પ્રણીત નથી. અને હિંસાનુ નિધાન કરવાવાળા છે. આગમ તે કહેવાય છે કે જે વીતરાગદ્વારા પ્રણીત હોય અને પ્રાણીમાત્રનુ હિતકારી હોય. (સૂ. ૧૫)

तदेवमपां जीवत्वं प्रतिबोध्य अस्य उद्देशस्य सकलार्थमुपसंहरन्नाह-' एत्थ सत्थं. ' इत्यादि ।

मूलम्—

एत्थ सत्थं समारभमाणस्य इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति । एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति । तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं उदयसत्थं समारंभेज्जा, णेवन्नेहिं उदयसत्थं समारंभावेज्जा, उदयसत्थं समारंभतेऽवि अण्णे न समणुजाणेज्जा । जस्सेते उदयसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति से हु मुणी परिण्णायकम्मे-त्ति बेमि ॥ सू० १६ ॥

तइओ उद्देशो समत्तो ॥ ३ ॥

छाया—

अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति । अत्र शस्त्रमसमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति । तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भयेत्, उदकशस्त्र

इस प्रकार जल को जीव वतलाकर इस उद्देशक के समस्त कथन का उपसंहार करते हैं–'एत्थ सत्थं.' इत्यादि ।

मूलार्थ—अप्काय में शस्त्र का आरंभ करने वाले को ये आरंभ ज्ञात नहीं होते । अप्काय में शस्त्र का आरंभ न करने वालो को ये आरंभ ज्ञात होते है । उन्हें जानकर बुद्धिमान् पुरुष स्वयं जल का आरंभ न करे, दूसरों से आरंभ न करावे और आरंभ करने वाले दूसरे को भला न जाने । जो जलकाय के इस आरंभ को जानता है वही परिज्ञातकर्मा मुनि है । भगवान् से मैने जो सुना वह कहता हूँ ॥ सू० १६ ॥

આ પ્રમાણે જલને જીવ બતાવીને આ ઉદ્દેશકનાં સમસ્ત કથનનો ઉપસંહાર કરે છે—' एत्थ. ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—અપ્કાયમાં શસ્ત્રના આરંભ કરવાવાળાને આરંભ જાણવામાં આવતા નથી. અપ્કાયમાં શસ્ત્રના આરંભ નહિ કરવાવાળાને એ આરંભ જાણવામાં આવે છે. તેને જાણી કરીને બુદ્ધિમાન પુરૂષ સ્વયં જલનો આરંભ કરે નહિ. બીજા પાસે આરંભ કરાવે નહિ. અને આરંભ કરવાવાળા બીજાને ભલો જાણે નહિ. જે જલકાયનો આ પ્રમાણે આરંભ જાણે છે. તે પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ છે, ભગવાન પાસેથી જે સાંભળ્યું તે કહું છું. (સૂ. ૧૬)

समारभमाणानन्यान् न समनुजानीयात्। यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० १६ ॥

। तृतीय उद्देशः समाप्तः ॥ ३ ॥

टीका--

अत्र=अस्मिन्नप्काये शस्त्रं=द्रव्यभावरूपं समारभमाणस्य=व्यापारयतः इत्येते आरम्भाः बन्धहेतुत्वेनापरिज्ञाता भवन्ति। अत्र=अस्मिन्नप्काये शस्त्रं=द्रव्य-भावरूपम् असमारभमाणस्य=अव्यापारयतः इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति। ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाताः, तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्ता भवन्तीत्यर्थः। ज्ञपरिज्ञापूर्विका प्रत्याख्यानपरिज्ञा यथा समुद्भवति दर्शयति-'तत् परिज्ञाय'-त्यादि। तद्=उदकारम्भणं परिज्ञाय='बन्धाय भवती'-त्येवमवबुध्य मेधावी=साधुमर्यादायां सावधानः, नैव स्वयमुदकशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैरुदकशस्त्रं समारम्भ-

---

टीकार्थ--इस अप्काय के विषय में द्रव्य और भाव रूप शस्त्र का व्यापार करने वाला अपने व्यपारों को कर्मबंध का कारण नहीं जानता। जो अप्काय के विषय में द्रव्य और भाव रूप शस्त्र का उपयोग नहीं करते, उन्हें इस व्यापारों का ज्ञान होता है। अर्थात् वे ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उनका त्याग कर देते है। ज्ञपरिज्ञा के बाद प्रत्याख्यानपरिज्ञा किस प्रकार उपन्न होती है सो कहते हैं--जल के आरंभ को कर्मबंध का कारण जानकर साधु की मर्यादा में रहने वाले बुद्धिमान् स्वयं जलकाय का आरंभ नहीं करे, दूसरों से आरंभ नहीं करावे और जलका आरंभ करने

ટીકાર્થ—આ અપ્કાયના વિષયમાં દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ શસ્ત્રનો વ્યાપાર કરવા-વાળા પોતાના વ્યાપારોને કર્મબંધનું કારણ જાણતા નથી જે અપ્કાયના વિષયમાં દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરતા નથી, તેને એ વ્યાપારોનું જ્ઞાન હોય છે. અર્થાત્ તે જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે છે.

જ્ઞપરિજ્ઞા પછી પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા કેવા પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે, તે કહે છે—જલના આરંભને કર્મબંધનું કારણ જાણી કરીને સાધુની મર્યાદામાં રહેવાવાળા બુદ્ધિમાન સ્વયં જલકાયનો આરંભ કરે નહિ, બીજા પાસે કરાવે નહિ. અને જલનો આરંભ કરવાવાળાને

येत्, उदकशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् अपि न समनुजानीयात् नानुमोदयेदित्यर्थः। यस्यैते उदकशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स एव परिज्ञातकर्मा मुनिर्भवति, इति ब्रवीमि, एतद्व्याख्यानं प्राग्वद् बोध्यम् ॥ सू० १६ ॥

इत्याचाराङ्गसूत्रस्याऽऽचारचिन्तामणिटीकायां प्रथमाध्ययने
तृतीयोद्देशः समाप्तः ॥ १ । ३ ॥

वाले दूसरों का अनुमोदन नहीं करे। जो उदकशस्त्र के आरंभ को जानता है वह परिज्ञातकर्मा मुनि है। 'इति बेमि' का अर्थ पहले की तरह जानना चाहिए ॥ सू० १६॥

इति श्री आचाराङ्ग सूत्र की 'आचारचिन्तामणि' टीका के
हिन्दी अनुवाद में प्रथम अध्ययनका
तीसरा उद्देशक समाप्त ॥ १-३ ॥

અનુમોદન આપે નહિ. જે ઉદકશસ્ત્રના આરંભને જાણે છે, તે પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ છે. 'इति बेमि' નો અર્થ પહેલાનાં પ્રમાણે જાણવો જોઈએ. (સૂ૦ ૧૬)

ઇતિ શ્રી આચારાંગ સૂત્રની 'आचारचिन्तामणि' ટીકાના
ગુજરાતી અનુવાદમાં પ્રથમ અધ્યયનનો
ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥ ૧।૩ ॥

अथ चतुर्थोद्देशः।

अनन्तरतृतीयोद्देशके मुनित्वप्राप्तयेऽप्कायस्य स्वरूपं निर्णीतं, तदर्थमेवाप्कायशस्त्रसमारम्भे ज्ञ-प्रत्याख्यान-भेदाद् द्विविधा परिज्ञाऽपि प्रवेदिता। अथैतदर्थमेव च क्रममाप्तमग्निकायं प्रतिबोधयितुकामश्चतुर्थमुद्देशकं प्रारभते। तत्रादौ 'तेजस्काया जीवाः सन्ती'ति निर्धारयितुमाद्यं सूत्रमाह-'से वेमि' इत्यादि।

मूलम्—

से वेमि नेव सयं लोयं अब्भाइक्खेज्जा, नेव अत्ताणं अब्भाइक्खेज्जा, जे लोयं अब्भाइक्खइ, से अत्ताणं अब्भाइक्खइ। जे अत्ताणं अब्भाइक्खइ, से लोयं अब्भाइक्खइ ॥ सू० १ ॥

चौथा उद्देशक—

पिछले तीसरे उद्देशक में साधुता की प्राप्ति के लिए अप्काय के स्वरूप का निर्णय किया, और अप्कायशस्त्र का उपयोग करने में ज्ञपरिज्ञा तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा भी बतलाई। अब उसी साधुता की प्राप्ति के लिए क्रमप्राप्त अग्निकाय का स्वरूप समझाते हुए चौथा उद्देशक आरंभ करते हैं। सर्वप्रथम तेजस्काय के जीवों का अस्तित्व निश्चित करने के लिए सूत्र कहते है-'से वेमि' इत्यादि।

मूलार्थ—भगवान् के समीप जैसा सुना है वैसा कहता हूं। स्वयं अग्निकायरूप लोक का अपलाप न करे। न आत्माका अपलाप करे। जो अग्निकाय का अपलाप करता है वह आत्मा का अपलाप करता है, जो आत्मा का अपलाप करता है वह अग्निकाय का अपलाप करता है ॥ सू० १ ॥

ચોથા ઉદ્દેશક—

પાછળના ત્રીજા ઉદ્દેશકમાં સાધુતાની પ્રાપ્તિ માટે અપ્કાયનો નિર્ણય કર્યો અને અપ્કાય શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવામાં જ્ઞપરિજ્ઞા તથા પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા પણ બતાવી. હવે તે સાધુતાની પ્રાપ્તિ માટે ક્રમપ્રાપ્ત અગ્નિકાયનું સ્વરૂપ સમજાવતા થકા-ચોથા ઉદ્દેશકનો આરંભ કરે છે. સર્વ પ્રથમ તેજસ્કાયના જીવોનું અસ્તિત્વ નિશ્ચય કરવા માટે સૂત્ર કહે છે-'से वेमि' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાનની સમીપ જેવું સાંભળ્યું છે, તેવું કહુ છું. સ્વયં અગ્નિકાય રૂપ લોકનો અપલાપ કરે નહિ, અને આત્માનો અપલાપ પણ કરે નહિ. જે અગ્નિકાયનો અપલાપ કરે છે, તે આત્માનો અપલાપ કરે છે. જે આત્માનો અપલાપ કરે છે તે અગ્નિકાયનો અપલાપ કરે છે. (સૂ ૧)

छाया—

स ब्रवीमि, नैव स्वयं लोकमभ्याख्यायात्, नैवात्मानमभ्याख्यायात्। यो लोकमभ्याख्याति, स आत्मानमभ्याख्याति। य आत्मानमभ्याख्याति, स लोकमभ्याख्याति ॥ सू० १ ॥

टीका—

येन मया नित्यं गुरुकुलनिवासिना भगवतः समीपे षड्जीवनिकाय-स्वरूपं निरवशेषविशेषपुरस्सरं श्रवणमननादिना परिज्ञाविषयीकृत्य निर्णीतं, सोऽहं ब्रवीमि=श्रुतं यथा भगवन्मुखात्, तथा कथयामीत्यर्थः।

लोकम्=अग्निकायलोकम्, प्रकरणसम्बन्धादिह लोकशब्देनाग्निकाय-लोकस्य ग्रहणम्। स्वयम्=आत्मना, नैव अभ्याख्यायात्=नैवापह्नुवीत। 'अग्निकाय-जीवा न सन्ती'त्येवमग्निकायजीवस्यापलापं नैव कुर्यादित्यर्थः। स्वयमित्यने-नाग्निकायजीवापलपनकर्मणा स्वमात्मानं नैव बध्नीयादित्यर्थो बोध्यते।

टीकार्थ—गुरुकुल में निवास करते हुए मैंने भगवान के मुख से षट्काय का समस्त विशेषो से युक्त जो स्वरूप श्रवण मनन आदि से परिज्ञा का विषय कर के निर्णीत किया है, उसे मै कहता हूँ। अर्थात् जैसा भगवान् के मुखारविन्द से सुना है वैसा ही कहता हूँ।

अग्निकाय का प्रकरण होने के कारण यहाँ 'लोक' का अर्थ अग्निकायरूप लोक समझना चाहिए। इस अग्निकाय का स्वयं अपलाप न करे अर्थात् यह न कहे कि—अग्निकाय के जीव नहीं है। स्वयं शब्द से यह अर्थ प्रकट होता है कि अग्निकाय के अपलापरूप कर्म से अपने आप को बद्ध न करे।

ટીકાર્થ—ગુરુકુલમાં નિવાસ કરીને મેં ભગવાનના મુખથી ષટ્કાયના સમસ્ત વિશેષોથી યુકત જે સ્વરૂપને શ્રવણ-મનન આદિથી પરિજ્ઞાનો વિષય કરીને નિર્ણીત કર્યું તે હું કહું છું. અર્થાત્ જે પ્રમાણે ભગવાનના મુખારવિંદથી સાંભળ્યું છે. તેવુંજ હું કહું છું.

અગ્નિકાયનું પ્રકરણ હોવાના કારણે અહિં 'લોક' નો અર્થ અગ્નિકાયરૂપ લોક સમજવો જોઈએ. આ અગ્નિકાયનો સ્વયં અપલાપ કરે નહિ. અર્થાત્ એ પ્રમાણે કહે નહિ કે-અગ્નિકાયના જીવ નથી 'સ્વયં' શબ્દથી એ અર્થ પ્રગટ થાય છે કે અગ્નિકાયના અપલાપરૂપ કર્મથી પોતે પોતાને બદ્ધ કરે નહિ.

अयं भावः—कृतकारितानुमोदितभेदेन, मनोवाक्कायभेदेन, तथाऽतीतानागतवर्तमान-भेदेन च प्रत्येकक्रियायाः सप्तविंशतिभेदा भवन्ति; एवमस्या अपि तेजस्काय-जीवाभ्याख्यानरूपक्रियाया एकस्या एव सप्तविंशतिभेदा भवितुमर्हन्ति। तत्र कस्याञ्चिदपि क्रियायां स्वात्मानं न नियुञ्ज्यादिति। उपपद्यतेऽप्ययमर्थः, अन्यथा हि स्वयंकृतस्यैवाभ्याख्यानस्य प्रतिषेधे कारितानुमोदितरूपाणां तेजस्कायजीवाभ्याख्यानरूपक्रियाणां प्रतिषेधाभावः प्रसज्येत। ततश्च तादृशाभ्याख्यानं पापाय न स्यात्। तथाचोत्सूत्रप्ररूपणापत्तिः।

तात्पर्य यह है—प्रत्येक के कृत, कारित, अनुमोदना, मन, वचन काय, और अतीत, अनागत, वर्तमान के भेद से (इनका परस्पर गुणाकार करने से) सत्ताईस भेद होते है। इसीप्रकार इस तेजस्काय का अपलापरूप क्रिया के भी सत्ताईस भेद हो सकते है। इन भेदों से किसी भी भेद में आत्मा को जोडना न चाहिए। अगर ऐसा अर्थ न लगाया जाता तो यह भी समझ लिया जाता कि—अग्निकाय का स्वय अपलाप न करे, मगर अपलाप कराने और अनुमोदन करने की क्रियाओ का निषेध नहीं है। ऐसा अर्थ संगत नहीं है, क्यो कि ऐसा अर्थ करने से केवल स्वयंकृत अपलापका ही प्रतिषेध होगा, किन्तु कारित और अनुमोदित अपलायका प्रतिषेध नहीं होगा और इस प्रकार का अपलाप पाप का कारण न होगा। फिर तो सूत्र के विरुद्ध प्ररूपणा का दोष आएगा।

તાત્પર્ય એ છે—પ્રત્યેક ક્રિયાના કરવું—કરાવવું અને અનુમોદના, મન, વચન, કાયા અને ભૂતકાલ, ભવિષ્યકાલ તથા વર્તમાન કાલના ભેદથી (એનો પરસ્પર ગુણાકાર કરવાથી) સત્યાવીસ ભેદ થાય છે. એ પ્રમાણે આ તેજસ્કાયના અપલાપરૂપ ક્રિયાના પણ સત્યાવીસ ભેદ થઈ શકે છે. એ ભેદોમાંથી કોઈ પણ ભેદમાં આત્માને જોડવો જોઈએ નહિ; પરન્તુ એ પ્રમાણે અર્થ કરવામા ન આવે તો એ પણ સમજી લેવામા આવત કે, અગ્નિકાયનો સ્વય અપલાપ કરે નહિ. પરન્તુ અપલાપ કરાવવાની અને અનુમોદન કરવાની ક્રિયાઓનો નિષેધ નથી. આ પ્રકારનો અર્થ સંગત નથી, કેમકે—આવો અર્થ કરવાથી કેવળ સ્વયંકૃત અપલાપનોજ નિષેધ થશે. કિન્તુ કારિત અને અનુમોદિત અપલાપનો નિષેધ થશે નહિ, અને એ પ્રકારનો અપલાપ પાપનું કારણ ન થાય, પછી તો સૂત્રના વિરુદ્ધ પ્રરૂપણાનો દોષ આવશે.

लक्षणद्वारम्--

ननु तेजस्कायजीवाः सन्तीत्यत्र किं मानम्? उच्यते-अङ्गारादयो जीवशरीराणि, छेद्यत्वाद्, दृश्यत्वाद्, करचरणादिसमुदायवत्।

अङ्गारादीनां प्रकाशपरिणामः आत्मप्रयोगाविर्भूतः शरीरस्थत्वात्, खद्योतदेहपरिणामवत्। यथा-रजन्यादौ विशिष्टकाले प्राणिविशेषस्य खद्योतस्य देहपरिणामो जीवप्रयोगविशेषाद् भवति, एवमङ्गारादीनामपि प्रकाशपरिणामः।

यद्वा-अङ्गारादीनामूष्मा आत्मसंप्रयोगपूर्वकः, शरीरस्थत्वात्, ज्वरोष्मवत्।

लक्षणद्वार—

शङ्का---तेजस्काय के जीवो के अस्तित्व में क्या प्रमाण है?

समाधान---अंगार आदि, जीव के शरीर है, क्यो कि वह छेद्य है, भेद्य है और दृश्य है, जैसे हाथ-पैर आदि का समूह।

अथवा---अंगार आदि की प्रकाशरूप पर्याय, आत्मा के प्रयोग से उत्पन्न हुई है; क्यों कि वह शरीर में स्थित है, जैसे-जुगनू के शरीर की पर्याय, जैसे रात्रि वगैरह खास समय में जुगनू नामका प्राणी का शरीरपरिणाम (चमकना) जीव के प्रयोग से प्रकट होता है, उसी प्रकार अंगार आदि का प्रकाशरूप परिणाम भी आत्मा के व्यापार से ही उत्पन्न होता है।

अथवा---अंगार आदि की गर्मी आत्मा के व्यापार से उत्पन्न होती है, क्यो कि वह शरीर में है, जैसे ज्वर की गर्मी. ज्वर की गर्मी जीव से युक्त शरीर में ही उत्पन्न होती है,

લક્ષણદ્વાર—

શંકા—તેજસ્કાયના જીવોના અસ્તિત્વ (હોવાપણા)માં શું પ્રમાણ છે?

સમાધાન—અંગાર આદિ જીવનાં શરીર છે. કેમકે તે છેદ્ય છે, ભેદ્ય છે, અને દૃશ્ય છે. જેમકે હાથ, પગ આદિનો સમૂહ.

અથવા—અંગાર આદિની પ્રકાશરૂપ પર્યાય આત્માના પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થઈ છે; કારણકે તે શરીરમાં સ્થિત છે. જેવી રીતે-જુગનૂ (આગિયો નામના પ્રાણી)ના શરીરની પર્યાય. જેમ રાત્રી વગેરે ખાસ સમયમાં જુગનૂ (આગીઓ) નામક પ્રાણીનો શરીર-પરિણામ (ચમકવું) જીવના પ્રયોગથી પ્રગટ થાય છે. તે પ્રમાણે અંગાર આદિના પ્રકાશરૂપ પરિણામ પણ આત્માના વ્યાપારથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

અથવા—અંગાર આદિની ગરમી આત્માના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થાય છે. કારણકે તે શરીરમાં છે. જેમકે જ્વર-તાવની ગરમી. જ્વર-તાવની ગરમી જીવથી યુક્ત શરીરમાંજ

यथा–ज्वरोष्मा जीवाधिष्ठितशरीरमेवाश्रित्य भवति, जीवसंयोगं नातिक्रामति। न च मृता ज्वरिणः क्वचिदुपलभ्यन्ते। एवमन्वयव्यतिरेकाभ्यामग्नेः सचित्तता विज्ञेया। न च सूर्यादिभिरनेकान्तो वाच्यः, सर्वेषामात्मसंयोगपूर्वक एवोष्ण-परिणामो भवति, तस्मादनेकान्तो न संभवति।

यद्वा––तेजः सचेतनम्, यथायोग्याहारग्रहणेन वृद्धिविशेषतद्विकार-वत्त्वात्, पुरुषवत्। एवमुक्तलक्षणेन तेजस्कायजीवाः सन्तीति विज्ञायते।

यद्वा–अव्यक्तोपयोगादीनि कषायपर्यन्तानि जीवलक्षणानि पृथिव्यप्-कायवत् तेजस्कायेऽपि समुपलभ्यन्ते। एवं च जीवलक्षणसद्भावात् तेजस्कायजीवाः सन्तीति निश्चीयते। आगमोऽपि यथा—

जीव के संयोग विना उत्पन्न नहीं होती। मुर्देमे ज्वर कहीं नहीं देखा जाता। इस प्रकार अग्नि मे अन्वय–व्यतिरेकद्वारा सचित्तता समझनी चाहिए। यहां सूर्य से हेतु में व्यभिचार नहीं है, क्यो कि सब में आत्मप्रयोगपूर्वक ही गर्मी हो सकती है, अतः व्यभिचार नहीं है।

अथवा–तेज सचेतन है, क्यों कि यथायोग्य आहार ग्रहण करने से उस में वृद्धिरूप विकार देखा जाता है, जैसे पुरुष में। इस प्रकार इस लक्षण से तेजस्काय के जीवों का अस्तित्व विदित होता है। अथवा अप्रकट उपयोग से लेकर कषायपर्यन्त जीव के लक्षण जैसे पृथ्वीकाय और अप्काय में पाये जाते हैं, उसी प्रकार तेजस्काय मे भी पाये जाते है। इस प्रकार जीव के लक्षण पाये जाने के कारण तेजस्काय के जीवों का अस्तित्व निश्चित होता है। इसमे आगम प्रमाण भी है––

ઉત્પન્ન થાય છે. જીવના સંયોગ વિના ઉત્પન્ન થતી નથી. મુડદામાં જ્વર–તાવ કોઈ સ્થળે જોવામાં આવતો નથી, આ પ્રમાણે અગ્નિમાં અન્વય–વ્યતિરેકદ્વારા સચિત્તતા સમજવી જોઇએ. અહિં સૂર્યથી હેતુમાં વ્યભિચાર નથી. કેમકે સર્વમાં આત્મપૂર્વકજ ગરમી હોઈ શકે છે, એટલા કારણથી વ્યભિચાર નથી.

અથવા—તેજ સચેતન છે. કેમકે યથાયોગ્ય આહાર ગ્રહણ કરવાથી તેનામા વૃદ્ધિરૂપ વિકાર જોવામા આવે છે. જેવી રીતે પુરુષમાં. આ પ્રકારે જીવના લક્ષણ મળવાથી તેજસ્કાયના જીવોનું અસ્તિત્વ જાણવામાં આવે છે.

અથવા—અપ્રગટ ઉપયોગથી લઇને કષાયપર્યન્ત જીવનાં લક્ષણ જોવામા આવે છે. તે કારણે તેજસ્કાયના જીવોનું અસ્તિત્વ નિશ્ચય હોય છે. આમાં આગમ પ્રમાણ પણ છે–

"तेऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएणं" इत्यादि। (दशवै० अ० ४)

प्ररूपणाद्वारम्-

अग्निकायजीवा द्विविधाः, सूक्ष्मबादरभेदात्। तत्र सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः। बादरनामकर्मोदयाद् बादराः। तत्र सूक्ष्माः द्विधा, पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च। सूक्ष्माः सर्वलोकव्यापिनः। बादरास्तु लोकैकदेशे सन्ति।

बादरा अग्निकाया अनेकविधाः-अङ्गारार्चिरलातशुद्धाग्न्यादयः। सर्वे बादरा अग्निकाया अपि द्विविधाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च। बादराणां यत्रैको जीवस्तत्रा-

---

"तेजस्काय सचित्त कहा गया है। उस में अनेक जीव है, उनका अस्तित्व अलग-अलग है, शस्त्रपरिणत अग्नि को छोड कर" इत्यादि। (दशवै० अध्य० ४)

प्ररूपणाद्वार—

अग्निकाय के जीव दो प्रकार के हैं-(१) सूक्ष्म और बादर, जिनके सूक्ष्म नामकर्म का उदय हो वे सूक्ष्म और जिनके बादर नामकर्म का उदय हो वे बादर जीव है। इनमें से सूक्ष्म के भी दो भेद है-पर्याप्त और अपर्याप्त। सूक्ष्म जीव समस्त लोकाकाश में व्याप्त हैं और बादर लोक के एक देश में है।

बादर अग्निकाय अनेक प्रकार के है। जैसे-अंगार, ज्वाला, अलात (जलता हुआ काष्ठ), शुद्ध अग्नि आदि। सब बादर अग्निकाय भी दो प्रकार के है-पर्याप्त

"તેજસ્કાય સચિત્ત કહેલું છે. તેમાં અનેક જીવ છે, તેનું અસ્તિત્વ અલગ-અલગ છે, શસ્ત્રપરિણત અગ્નિને છોડીને." ઇત્યાદિ (દશવૈ. અ. ૪)

પ્રરૂપણાદ્વાર—

અગ્નિકાયના જીવ બે પ્રકારના છે—(૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) બાદર. જેને સૂક્ષ્મ-નામકર્મનો ઉદય હોય તે સૂક્ષ્મ અને જેને બાદર નામકર્મનો ઉદય હોય તે બાદર-જીવ છે. તેમાંથી સૂક્ષ્મના પણ બે ભેદ છે. પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત. સૂક્ષ્મ જીવ સમસ્ત લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત છે. અને બાદર લોકના એક દેશમાં છે.

બાદર અગ્નિકાય અનેક પ્રકારના છે. જેમકે-અંગાર, જવાલા, બળતું લાકડું, શુદ્ધ અગ્નિ વગેરે. સર્વ બાદર અગ્નિકાય પણ બે પ્રકારના છે-પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત;

संख्येयैर्नियमतो भाव्यम्। बादराणां स्वस्थानं मनुष्यक्षेत्रमेव, न ततः परमस्ति।

बादरास्तेजस्कायाः व्याघाताभावे सति मनुष्यक्षेत्रेऽर्धतृतीयद्वीपसमुद्रेषु पञ्चदशक्षेत्रेषु विद्यन्ते। युगलसमयरूपे व्याघाते सति तु पञ्चमहाविदेहेषु वर्तन्ते, नान्यत्र। उपपाताङ्गीकरणेन लोकसंख्येयभागवर्तिनः सन्ति।

समुद्घातेन सर्वलोकवर्तिनः पृथिवीकायादयश्च मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता बादराग्निषु समुत्पद्यमानास्तत्तद्व्यपदेशभाजः सर्वलोकव्यापिनः सन्ति।

यत्र च बादराः पर्याप्तास्त व बादरा अपर्याप्ताः, यतस्ते तन्निश्रयो-

---

और अपर्याप्त। जहाँ एक बादर जीव होता है वहाँ नियम से असंख्यात जीव होते है। बादर जीवो का क्षेत्र मनुष्यलोक ही है, उससे आगे नहीं।

बादर तेजस्काय व्याघात (अन्तर) न हो तो मनुष्य क्षेत्र में अढाई द्वीप समुद्रों में पन्द्रह क्षेत्रों में रहते है। युगलियों के समयरूप व्याघात (अन्तर) के होने पर पाँच महाविदेहों में रहते हैं, अन्यत्र नहीं। उपघात की अपेक्षा लोक के संख्यात भाग में रहते है।

समुद्घात की अपेक्षा–समस्तलोकव्यापी पृथ्वीकाय आदि, मारणान्तिक समुद्घात करके बादर अग्नि में उत्पन्न होते हुए उस–उस व्यपदेश (नाम) के पात्र हो कर सर्वलोकव्यापी हैं।

जहाँ बादर पर्याप्त है वहीं बादर अपर्याप्त है, क्यों कि–अपर्याप्त जीव

જ્યાં એક બાદર જીવ હોય છે ત્યાં નિયમથી અસંખ્યાત જીવ હોય છે બાદર જીવોનું ક્ષેત્ર મનુષ્ય લોકજ છે. તેનાથી આગળ નથી.

બાદર તેજસ્કાય, અન્તર ન હોય તો મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં અઢી દ્વીપ–સમુદ્રોમાં, પંદર ક્ષેત્રોમાં રહે છે. યુગલિઆઓના સમયરૂપ અંતર હોવા પર પાંચ મહાવિદેહોમાં રહે છે, અન્યત્ર નહિ. ઉપપાતની અપેક્ષા લોકના સંખ્યાત ભાગમાં રહે છે

સમુદ્ઘાતની અપેક્ષા સમસ્તલોકવ્યાપી પૃથ્વીકાય આદિ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને બાદર અગ્નિમા ઉત્પન્ન થઈને તે–તે વ્યપદેશ–(નામ)ને પાત્ર થઈને સર્વ લોકવ્યાપી છે.

જ્યાં બાદર પર્યાપ્ત છે ત્યાંજ બાદર અપર્યાપ્ત છે, કેમકે–અપર્યાપ્ત જીવ પર્યાપ્તના

त्पद्यन्ते, तस्मात् सूक्ष्मा बादराश्च प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तभेदेन द्विविधा भवन्ति। सर्वे चैते वर्णगन्धरसस्पर्शभेदैः सहस्राग्रशो भिद्यमानाः संख्येययोनिप्रमुखशतसहस्रभेदपरिमाणा भवन्ति। तेषां संवृतोष्णा च योनिः सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन त्रिधा। एषां सप्त लक्षाणि योनयो भवन्ति।

सूक्ष्मबादराणामुभयेषामग्निकायानां शरीरसंस्थानं सूचीकलापाकृतिकम्, अन्ये शरीरत्रयादिभेदाः पृथिवीकाय वत्। उभयेऽग्निकायाः प्रत्येकमसंख्येयाश्च।

पर्याप्त के आश्रय ही उत्पन्न होते हैं। अतः सूक्ष्म और बादर, प्रत्येक के पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से दो भेद है और वर्ण, गंध, रस, और स्पर्श के भेद से हजारो भेदो को प्राप्त होते हुए इनकी संख्येय योनि वगैरह भेदों की संख्या लाखों की हो जाती है।

इनकी योनि संवृत और उष्ण है। वह भी सचित्त, अचित्त और मिश्र के भेद से तीन प्रकार की है। इनकी सात लाख योनियाँ हैं।

सूक्ष्म और बादर-दोनों प्रकार के अग्निकाय जीवों के शरीर का आकार सुइयों के समूह की तरह है। शरीरत्रय आदि अन्य भेद पृथ्वीकाय के समान हैं। दोनों प्रकार के अग्निकाय असंख्यात-असंख्यात है।

આશ્રયેજ ઉત્પન્ન થાય છે. એ કારણથી સૂક્ષ્મ અને બાદર પ્રત્યેકના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી બે ભેદ છે અને વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના ભેદથી હજારો ભેદો પામતા થકા એની સંખ્યેય યોનિ વગેરે ભેદોની સંખ્યા લાખો થઈ જાય છે.

તેની યોનિ સંવૃત અને ઉષ્ણ છે, તે પણ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની છે. એની સાત લાખ યોનિઓ છે.

સૂક્ષ્મ અને બાદર બન્ને પ્રકારના અગ્નિકાય જીવોના શરીરનો આકાર સોયના સમૂહની પ્રમાણે છે. શરીરત્રય (ત્રણ શરીર) આદિ અન્ય ભેદ પૃથ્વીકાયની સમાન છે. બન્ને પ્રકારના અગ્નિકાય અસંખ્યાત-અસંખ્યાત છે.

परिमाणद्वारम्—

बादरपर्याप्तास्तेजस्कायजीवाः क्षेत्रपल्योपमस्याऽसंख्येयभागमात्रवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः सन्ति। तदपेक्षया बादरा अपर्याप्तास्तेजस्कायजीवा असंख्यातगुणाः तदपेक्षया सूक्ष्मा अपर्याप्तास्तेजस्काया असंख्यातगुणाः, तदपेक्षया सूक्ष्माः पर्याप्तास्तेजस्काया असंख्यातगुणाः सन्ति। पृथिवीकायेन सहाग्निकायस्य परिमाणसमालोचनायां त्वेवमवधेयम्—

ये तेजस्काया बादरपर्याप्ताः क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागमात्रवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः सन्ति, ते बादरपर्याप्तेभ्यः पृथिवीकायेभ्योऽसंख्यातगुणहीनाः। शेषास्त्रयोऽपि राशयः पृथिवीकायवद् विज्ञेयाः। तत्रायं विशेषः—

परिमाणद्वार—

बादर पर्याप्त तेजस्काय के जीव क्षेत्रपल्योपम के असंख्यातवें भागवर्ती प्रदेशों की राशि के बराबर हैं। बादर अपर्याप्त तेजस्काय जीव उनसे असंख्यात गुणा हैं, सूक्ष्म अपर्याप्त इनसे भी असंख्यात गुणा है, और सूक्ष्म पर्याप्त इन से भी असंख्यात गुणा है। पृथ्वीकाय के साथ अग्निकाय के परिमाण का विचार किया जाय तो इस प्रकार है—

तेजस्काय के जो बादर पर्याप्त जीव क्षेत्रपल्योपम के असंख्यातवें भागवर्ती प्रदेशों के बराबर हैं, वे बादर पर्याप्त पृथ्वीकाय के जीवों से असंख्यातगुणा हीन हैं। शेष तीनों राशियाँ पृथ्वीकाय से समान ही समझ लेनी चाहिए। विशेषता सिर्फ इतनी है—

પરિમાણ દ્વાર—

બાદર પર્યાપ્ત તેજસ્કાયના જીવ ક્ષેત્ર-પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી પ્રદેશોની રાશિના બરાબર છે. બાદર અપર્યાપ્ત-તેજસ્કાય જીવ તેનાથી અસંખ્યાત ગુણા છે. સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત તેનાથી પણ અસંખ્યાત ગુણા છે. અને સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત તેનાથી પણ અસંખ્યાત ગુણા છે. પૃથ્વીકાયની સાથે અગ્નિકાયના પરિમાણનો વિચાર કરવામાં આવે તો આ પ્રકારે છે—

તેજસ્કાયના જે બાદર પર્યાપ્ત જીવ ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી પ્રદેશોની બરાબર છે; તે બાદર પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયના જીવોથી અસંખ્યાત ગુણા હીન છે. બાકીની ત્રણેય રાશિઓ પૃથ્વીકાયની સમાનજ સમજી લેવી જોઇએ, વિશેષતા માત્ર એટલી છે કે:—

बादरापर्याप्तेभ्यः पृथिवीकायेभ्यो बादरा अपर्याप्तास्तेजस्काया असंख्यातगुणहीनाः, सूक्ष्माऽपर्याप्तपृथिवीकायेभ्यः सूक्ष्मा अपर्याप्तास्तेजस्काया विशेषहीनाः। सूक्ष्मपर्याप्तपृथिवीकायेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तास्तेजस्काया विशेषहीना इति।

एवं युक्त्यागमप्रमाणाभ्यामग्नेर्जीवत्वे सिद्धे यदि कश्चिदग्निकायजीवस्याभ्याख्यानं कुर्यात्, तर्ह्युपयोगादिलक्षणैरनुमितस्य शरीराधिष्ठातुरात्मतोऽप्यभ्याख्यानं तेन कर्तव्यं स्यात्, परन्तु तन्न उचितं भवतीत्यत आह—"नैवाऽऽत्मानमभ्याख्याया"-दिति। केनचिदात्मना शरीरमिदं, परिगृहीतं, केनचिच्च शरीरमिदं परित्यक्तमिति प्रत्यक्षदर्शनादात्मनः शरीराधिष्ठातृत्वं सिध्यति।

बादर अपर्याप्त पृथ्वीकाय के जीवो से बादर अपर्याप्त तेजस्काय के जीव असंख्यातगुणा कम हैं। सूक्ष्म पर्याप्त पृथ्वीकाय के जीवो से सूक्ष्म अपर्याप्त तेजस्काय के जीव विशेष हीन है। सूक्ष्म पर्याप्त पृथ्वीकाय के जीवो से सूक्ष्म पर्याप्त तेजस्काय के जीव विशेष हीन है।

इस प्रकार युक्ति और आगमप्रमाण से अग्नि की सजीवता सिद्ध हो जाने पर भी यदि कोई अग्निकाय के जीवों का अपलाप करता है तो वह उपयोग आदि लक्षणों से अनुमान किये जाने वाले और शरीर के अधिष्टाता आत्मा का अपलाप करता है, मगर ऐसा करना उचित नहीं है, अतः सूत्रकार कहते हैं—' **आत्मा का अपलाप न करे** '। किसी आत्माने यह शरीर ग्रहण किया है और किसी ने शरीर का त्याग किया है, यह बात प्रत्यक्ष देखी जाती है। इस से यह सिद्ध हो जाता है कि शरीर, आत्मद्वारा अधिष्ठित है।

બાદર અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયના જીવોથી બાદર અપર્યાપ્ત તેજસ્કાયના જીવ અસંખ્યાત ગુણા ઓછા છે. સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયના જીવોથી સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત તેજસ્કાયના જીવ વિશેષહીન છે. સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયના જીવોથી સૂક્ષ્મ પર્યાપ્ત તેજસ્કાયના જીવ વિશેષહીન છે–વિશેષ ઓછા છે.

આ પ્રમાણે યુક્તિ અને આગમપ્રમાણથી અગ્નિની સજીવતા સિદ્ધ થઈ જવા છતાંય પણ જો કોઈ અગ્નિકાયના જીવોનો અપલાપ કરે છે તો તે ઉપયોગ લક્ષણોથી અનુમાન કરવામાં આવેલા અને શરીરના અધિષ્ઠાતા આત્માનો અપલાપ કરે છે. પરન્તુ એ પ્રમાણે કરવું તે ઉચિત નથી. તેથી સૂત્રકાર કહે છે–' આત્માનો અપલાપ ન કરો.' કોઈ આત્માએ આ શરીર ગ્રહણ કર્યું છે, અને કોઈએ શરીરનો ત્યાગ કર્યો છે, એ વાત પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવે છે. તેથી એ સિદ્ધ થાય છે કે શરીર આત્માદ્વારા અધિષ્ઠિત છે,

एवं च युक्त्यागमसंसिद्धः शरीराधिष्ठाता ज्ञानादिगुणवानयमात्मा कथमपि नापलपितुं शक्यः। तस्मादात्मा नास्तीत्येवमभ्याख्यानमात्मनो न कुर्यादित्यर्थः।

यः खलु मन्दधीः, लोकम्=अग्निकायलोकम्, अभ्याख्याति, आत्मवत्सर्वप्रमाणसंसिद्धमप्यग्निकायलोकं प्रत्याचष्टे—'अग्निकायजीवो नास्ती'ति, स आत्मानमभ्याख्याति=स मूढः खलु युक्त्यागमप्रमाणसंसिद्धमात्मानमपलपति 'आत्मा नास्ती'ति। सर्वप्रमाणसंसिद्धाग्निकायलोकाभ्याख्याने प्रवृत्तस्य सुकरमेवात्मनोऽभ्याख्यानम्, अग्निकायवदेवात्मन्यपि प्रमाणसत्तायास्तुल्यत्वादिति भावः।

य आत्मानमभ्याख्याति=यश्चात्मनोऽभ्याख्याने 'आत्मा नास्ती'

इस प्रकार युक्ति और आगम से सिद्ध शरीर के अधिष्ठाता तथा ज्ञान आदि गुणों वाले आत्मा का निषेध नहीं किया जा सकता। अत एव 'अत्मा नहीं है' इस प्रकार आत्मा का निषेध नहीं करना चाहिए।

जो मन्दबुद्धि पुरुष अग्निकायरूप लोक का जो आत्मा की भाँति समस्त प्रमाणों से सिद्ध है–निषेध करता है अर्थात् अग्निकाय के जीवों का निषेध करता है वह युक्ति और आगम से सिद्ध आत्मा का निषेध करता है। सब प्रमाणों से सिद्ध अग्निकाय लोक का अपलाप करने पर आत्मा का अपलाप करना सरल ही है, क्यों कि अग्निकाय और आत्मा के अस्तित्व में प्रमाणों का सद्भाव समान है।

जो मूर्ख 'आत्मा नहीं है' इस प्रकार आत्मा का निषेध करता है वह

આ પ્રમાણે યુક્તિ અને આગમથી સિદ્ધ, શરીરના અધિષ્ઠાતા તથા જ્ઞાન આદિ ગુણોવાળા આત્માનો નિષેધ કરી શકાતો નથી. એટલા માટે 'આત્મા નથી' આ પ્રમાણે આત્માનો નિષેધ કરી શકાતો નથી. એટલા માટે 'આત્મા નથી' આ પ્રમાણે આત્માનો નિષેધ કરવો જોઈએ નહિ.

જે મન્દબુદ્ધિ પુરુષ અગ્નિકાયરૂપ લોકનો કે જે આત્મા પ્રમાણે સમસ્ત પ્રમાણોથી સિદ્ધ છે તેનો, નિષેધ કરે છે, અર્થાત્ અગ્નિકાયના જીવોનો નિષેધ કરે છે, તે યુક્તિ અને આગમથી સિદ્ધ આત્માનો નિષેધ કરે છે. સર્વ પ્રમાણોથી સિદ્ધ અગ્નિકાયલોકના અપલાપ કરવાથી આત્માનો અપલાપ કરવો તે સરલજ છે. કેમકે અગ્નિકાય અને આત્માના અસ્તિત્વમાં પ્રમાણોનો સદ્ભાવ સમાન છે.

જે મૂર્ખ 'આત્મા નથી' આ પ્રમાણે આત્માનો નિષેધ કરે છે, તે 'અગ્નિકાય

त्यपलपने प्रवर्त्तते, स मूढः लोकम्=अग्निकायलोकम् अभ्याख्याति= 'अग्निकायजीवो नास्ती'-त्यपलपति । अयं भावः-सामान्यरूपेणात्मनः सिद्धौ सत्यामेव हि तस्यात्मनो भेदाः पृथिवीकायादयः सिध्यन्ति, नान्यथा । सामान्यात्मनोऽभ्याख्याने प्रवृत्तः साहसिकः पृथिवीकायादेर्विशेषात्मनोऽभ्याख्यानं सुतरां कर्तुमर्हतीति ।

अपि चायं भावः-करचरणाद्यवयवयुक्तशरीराधिष्ठाता सुव्यक्तोपयोगादि-लक्षणः स्वात्माऽपि येनाभ्याख्यातः, तस्याव्यक्तोपयोगादिलक्षणाग्निकायाभ्याख्यानं किं नु दुष्कर ?-मिति ॥ सू० १ ॥

'अग्निकाय नहीं है' इस प्रकार अग्निकाय का निषेध करता है।

तात्पर्य यह है कि-सामान्यरूप से आत्मा का अस्तित्व सिद्ध होने पर ही उसके पृथ्वीकाय आदि भेद सिद्ध हो सकते है अन्यथा नहीं । जो साहसी पुरुष सामान्य आत्मा का ही निषेध करने को तैयार हो गया वह पृथ्वीकाय आदि विशेष आत्माओं का निषेध करे; यह तो स्वाभाविक ही है ।

इससे यह भी आशय निकलता है-हाथ-पैर आदि अवयवो से युक्त शरीर के अधिष्ठाता और भलीभाँति प्रकट उपयोग आदि लक्षणो वाले अपने आत्मा का भी जिसने निषेध कर दिया उसके लिए अप्रकट उपयोग आदि लक्षणो वाले अग्निकाय का निषेध करना कौन बडी बात है ? ॥ सू० १ ॥

નથી' આ પ્રમાણે અગ્નિકાયનો નિષેધ કરે છે.

તાત્પર્ય એ છે કે-સામાન્યરૂપથી આત્માનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થવાથી જ તેના પૃથ્વીકાય આદિ ભેદ સિદ્ધ થઈ શકે છે, અન્યથા-બીજી રીતે નહિ. જે સાહસી પુરુષ સામાન્ય આત્માનોજ નિષેધ કરવા માટે તૈયાર થઈ ગયા તે પૃથ્વીકાય આદિ વિશેષ આત્માઓનો નિષેધ કરે એ તો સ્વાભાવિકજ છે.

એમાંથી એ પણ આશય નિકળે છે કે-હાથ-પગ આદિ અવયવોથી યુક્ત શરીરના અધિષ્ઠાતા ને સારી રીતે પ્રગટ ઉપયોગ આદિ લક્ષણોવાળા પોતાના આત્માનો પણ જેણે નિષેધ કરી દીધો તેને અપ્રગટ ઉપયોગ આદિ લક્ષણોવાળા અગ્નિકાયનો નિષેધ કરવો તે શું મોટી વાત છે? (સૂ. ૧)

अयमग्निकायलोकः स्वात्मवन्नैव अभ्याख्येय इति प्रतिबोधितम्, इदानीमग्निकायजीवोपमर्दनाद् विनिवृत्त एव मुनिर्भवितुमर्हतीत्याह–'जे दीह०' इत्यादि।

मूलम्—

जे दीहलोगसत्थस्स खेयन्ने, से असत्थस्स खेयन्ने, जे असत्थस्स खेयन्ने से दीहलोगसत्थस्स खेयन्ने ॥ सू० २ ॥

छाया—

यो दीर्घलोकशस्त्रस्य खेदज्ञः, सोऽशस्त्रस्य खेदज्ञः। योऽशस्त्रस्य खेदज्ञः, स दीर्घलोकशस्त्रस्य खेदज्ञः ॥ सू. २ ॥

टीका—

यो भव्यः, दीर्घलोकशस्त्रस्य=दीर्घश्चासौ लोकश्च दीर्घलोकः=वनस्पतिः, तस्य शस्त्रं दीर्घलोकशस्त्रम्=अग्निः। वनस्पतिकायस्य दाहकरणेन विनाशकतयाऽ-

अग्निकायलोक, आत्मा की तरह निषेध करने योग्य नहीं है, यह बतला दिया। अब बतलाते है कि–अग्निकाय के जीवों की हिंसा से निवृत्त होने वाला पुरुष ही मुनि होता है:–'जे दीह०' इत्यादि।

मूलार्थ—जो दीर्वलोक (वनस्पतिकाय) के शस्त्र (अग्निकाय) के दुःख को जानता है वही सयम के खेद को जानता है और जो संयम के खेद को जानता है वह दीर्घलोक के शस्त्र के खेद को जानता है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—जो भव्य पुरुष दीर्घलोक अर्थात् वनस्पति के शस्त्र–अग्नि के दुःख को जानता है, वही अशस्त्र अर्थात् संयम के खेद को जानता है। वनस्पतिकाय की विराधना

અગ્નિકાયલોક, આત્માની પ્રમાણે નિષેધ કરવા યોગ્ય નથી; તે બતાવી આપ્યું છે. હવે બતાવે છે કે–અગ્નિકાયના જીવોની હિંસાથી નિવૃત્ત થવાવાળા પુરુષજ મુનિ હોય છે:–'જે દીહ૦' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—જે દીર્ઘલોક (વનસ્પતિકાય)ના શસ્ત્ર (અગ્નિકાય)ના દુઃખને જાણે છે, તેજ સંયમના ખેદને જાણે છે, અને જે સંયમના ખેદને જાણે છે. તેજ દીર્ઘ લોકના શસ્ત્રના ખેદને જાણે છે. (સૂ. ૨)

ટીકાર્થ—જે ભવ્ય પુરુષ દીર્ઘલોક અર્થાત્ વનસ્પતિનુ શસ્ત્ર અગ્નિના દુઃખને જાણે છે, તેજ અશસ્ત્ર અર્થાત્ સંયમના ખેદને જાણે છે. વનસ્પતિકાયની વિરાધના કરવાના

ग्निस्तेषां शस्त्रं भवति । तस्य खेदज्ञः=खेदम्=उपमर्दनजन्यदुःखं जानातीति खेदज्ञः, स एव अशस्त्रस्य-अशस्त्रं=संयमः, संयमो हि न व्यापादको भयदो वा कस्यापीत्यशस्त्रमुच्यते । तस्य खेदज्ञः=संयमभङ्गभयजनितदुःखानुभवकुशलः । एवं संयमानुष्ठानादेव मुनित्वं लभ्यमिति भावः ।

ननु-कथमिदं ज्ञायते दीर्घलोकशब्दार्थो वनस्पतिरिति ? उच्यते-कायस्थितिकालेन, परिमाणेन, शरीरावगाहनया च वनस्पतिकायस्य अन्यैकेन्द्रियापेक्षया महत्त्वमस्ति । तथाहि-वनस्पतिकायस्य कायस्थितिकालोऽनन्तः, स चानन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीरूपः, तस्मिन्नसंख्येयाः पुद्गलपरावर्ता भवन्ति, ते पुद्गलपरावर्त्ता आवलिकाया असंख्येये भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणाः

करने के कारण अग्नि, वनस्पतिकाय का शस्त्र है । संयम से किसी की विराधना नहीं होती, न वह किसी को भयकारी है, अत एव संयम को अशस्त्र कहते है । संयम के भंग होने के भय से उत्पन्न होने वाला दुःख संयम का खेद कहलाता है । इस प्रकार संयम के पालन करने से ही मुनिपन होता है ।

शंका—दीर्घलोक शब्द का अर्थ वनस्पति कैसे समझा जाय ?

समाधान—कायस्थिति के समय, परिमाण और शरीर की अवगाहना से वनस्पतिकाय अन्य एकेन्द्रिय जीवो की अपेक्षा महान् है । वनस्पतिकाय की कायस्थिति का काल अनन्त है, और वह अनन्त भी अनन्त उत्सर्पिणीरूप—अवसर्पिणीरूप है । उसमें असंख्यात पुद्गलपरावर्तन होते है । वे पुद्गलपरावर्तन आवलिका के असंख्यातवें भाग में

કારણથી અગ્નિ વનસ્પતિકાયનું શસ્ત્ર છે. સંયમથી કોઈની પણ વિરાધના થતી નથી. તે કોઇને ભયકારી નથી. એ માટે સંયમને અશસ્ત્ર કહે છે. સંયમનો ભંગ થવાના ભયથી ઉત્પન્ન થવાવાળું દુઃખ તે સંયમનો ખેદ કહેવાય છે. આ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરવાથીજ મુનિપણું હોય છે.

શંકા—દીર્ઘલોક શબ્દનો અર્થ વનસ્પતિ કેવી રીતે સમજી શકાય ?

સમાધાન—કાયસ્થિતિના સમય, પરિમાણ અને શરીરની અવગાહનાથી વનસ્પતિકાય, અન્ય એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ મહાન્ છે. વનસ્પતિકાયની કાયસ્થિતિનો કાલ અનન્ત છે અને તે અનન્ત પણ અનન્ત ઉત્સર્પિણી—અવસર્પિણીરૂપ છે. તેમાં અસંખ્યાત પુદ્ગલપરાવર્ત્તન થાય છે. તે પુદ્ગલપરાવર્ત્તન આવલિકાના અસંખ્યાતમા

सन्ति । एतावान् कालो वनस्पतिकाल इत्युच्यते । परिमाणतस्तु प्रत्युत्पन्नवनस्पतिकायिकानां निर्लेपना नास्ति ।

शरीरावगाहनया च सातिरेकं योजनसहस्रम् । अतो वनस्पतिकायस्य दीर्घलोक इति व्यपदेशः । (प्रज्ञापना १८ पदे)

ननु प्रसिद्धमग्निशब्दं विहाय किमर्थमिह दीर्घलोकशस्त्रशब्दोपादानम् ? उच्यते—वनस्पतिकायदहनप्रवृत्तोऽग्निकायो बहुतरप्राणिनां विनाशको भवति, वनस्पतिकाये बहुविधाः प्राणिनः कीट पिपीलिका भ्रमरमधुमक्षिकाकपोतादयो निवसन्ति, तरुकोटरेषु पृथिवीकायाश्च, अवश्यायरूपा अप्काया अपि, मृदुतर-

---

जितने समय होते है उतने है, इतना काल वनस्पतिकाल कहलाता है । परिमाण से प्रत्युत्पन्न वनस्पतिकायिक जीवो की निर्लेपना नही है । इनके शरीर की अवगाहना कुछ अधिक एक हजार योजन है । इसी कारण वनस्पतिकाय को दीर्घलोक कहते हैं ।

अब प्रश्न हो सकता है कि–प्रसिद्ध 'अग्नि' शब्द को छोड कर '**दीर्घलोकशस्त्र**' शब्द का प्रयोग करने की क्या आवश्यकता थी ?

इसका उत्तर यह है कि—वनस्पतिकाय को जलाने में प्रवृत्त अग्निकाय और भी बहुत से प्राणियों का विनाश करता है । वनस्पतिकाय के सहारे कीडे, चिउंटी, भौंरे, मधुमक्खी और कबूतर आदि बहुत से प्राणी निवास करते है । वृक्षों की खोंतरों में पृथ्वीकाय के जीव भी होते हैं । ओसरूप अप्काय भी होता है, और अत्यन्त कोमल

ભાગમાં જેટલા સમય થાય છે. તેટલા છે એટલે કાળ તે વનસ્પતિકાળ કહેવાય છે. પરિમાણથી પ્રત્યુત્પન્ન વનસ્પતિકાયિક જીવોની નિર્લેપના નથી. તેના શરીરની અવગાહના કંઈક અધિક એક હજાર યોજન છે. આ કારણથી વનસ્પતિ કાયને 'दीर्घलोक' કહે છે.

હવે પ્રશ્ન થઈ શકે છે કે:-પ્રસિદ્ધ અગ્નિ શબ્દને છોડીને 'दीर्घलोकशस्त्र' શબ્દનો પ્રયોગ કરવાની શું આવશ્યકતા હતી? તેનો ઉત્તર એ છે કે–વનસ્પતિકાયને બાળવામાં પ્રવૃત્ત (ચાલુ) અગ્નિકાય બીજા પણ પ્રાણીઓનો વિનાશ કરે છે. વનસ્પતિના આશ્રયે કીડા, મંકોડા, ભમરા, મધમાખી અને કબૂતર આદિ ઘણાંજ પ્રાણીઓ નિવાસ કરે છે. વૃક્ષોના બખોલમાં પૃથ્વીકાયના જીવ પણ હોય છે. ઝાકળરૂપ અપ્કાય પણ હોય છે.

पल्लवानुसारी वायुरपि तत्र संभाव्यते, तदेवं वनस्पतिशस्त्रीभूय दहनो बहुतर-जीवान्नाशयतीति सूचनाय भगवता दीर्घलोकशस्त्रशब्दः परिगृहीत इति ।

यद्वा—दीर्घलोकः=पृथिवीकायादिः, पृथिव्यब्वायुवनस्पतिकायानां भवस्थितिर्यथाक्रमं द्वाविंशति,-सप्त-त्रि-दश-वर्षसहस्रपरिमाणा, अग्निकायस्य तु त्रीण्येवाहोरात्राणि । यथा बादराग्निकायाः पर्याप्तकाः स्वल्पाः सन्ति, अन्ये पृथिव्यादयः पर्याप्तकाः बहवः सन्ति, अतो दीर्घलोकः पृथिव्यादिस्तस्य शस्त्रम्=अग्निकायः । अग्निरुत्पाद्यमानः प्रज्वाल्यमानो वा पृथिव्यादिजीवसमूहं प्रणिहन्तीति तस्य शस्त्रत्वम् । उक्तञ्च—

पत्तों (कोपलो) का अनुसारी वायु भी वहाँ संभव है । इस प्रकार अग्नि वनस्पति का शस्त्र हो कर बहुतेरे जीवों का विनाश करता है । यह सूचित करने के लिए भगवान् ने **'दीर्घलोकशस्त्र'** शब्द का अग्नि के लिए प्रयोग किया है ।

अथवा—**'दीर्घलोकका'** अर्थ पृथ्वीकाय आदि है । पृथ्वीकाय, अप्काय, वायुकाय और वनस्पतिकाय की भवस्थिति क्रम से बाईस, सात, तीन और दश हजार वर्ष की है, मगर अग्निकाय की तीन रात्रि-दिन ही है । बादर अग्निकाय के पर्याप्त जीव स्वल्प हैं मगर पृथ्वी आदि के पर्याप्त जीव बहुत है । अतः **'दीर्घलोक'** शब्द से पृथ्वीकाय आदि का ग्रहण करना चाहिए और उनका शस्त्र अग्निकाय समझना चाहिए । अग्नि उत्पन्न होते ही और जलते ही पृथ्वी आदि के जीवो के समूह का घात करता है, अतः वह पृथ्वी आदि का शस्त्र है । कहा भी है:-

---

અને અત્યંત કોમલ પત્તા (કુંપળો)ના અનુસારી વાયુને પણ ત્યાં સંભવ છે. આ પ્રમાણે અગ્નિ, વનસ્પતિનું શસ્ત્ર બની ઘણાંજ જીવોનો વિનાશ કરે છે. આ હકીકત સૂચવવા માટે ભગવાને ' दीर्घलोकशस्त्र ' શબ્દનો અગ્નિ માટે પ્રયોગ કર્યો છે.

અથવા—દીર્ઘલોકનો અર્થ પૃથ્વીકાય આદિ છે, પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, વાયુકાય, અને વનસ્પતિકાયની ભવસ્થિતિ ક્રમથી બાવીસ, સાત, ત્રણ અને દસ હજાર વર્ષની છે. પરન્તુ અગ્નિકાયની ત્રણ રાત્રિ-દિવસજ છે. જેમકે-બાદર અગ્નિકાયના પર્યાપ્ત જીવ સ્વલ્પ છે. પરન્તુ પૃથ્વી આદિના પર્યાપ્ત જીવ ઘણાજ છે. એ માટે 'दीर्घलोक' શબ્દથી પૃથ્વીકાય આદિનું ગ્રહણ કરવું જોઈએ, અને તેનું શસ્ત્ર અગ્નિકાય સમજવું જોઈએ. અગ્નિ ઉત્પન્ન થતાંજ અને બળવાની ક્રિયા થતાંજ પૃથ્વીઆદિના જીવોના સમૂહનો ઘાત કરે છે. તેથી તે પૃથ્વી આદિનું શસ્ત્ર છે. કહ્યું પણ છે કેઃ—

"भूयाणमेसमाघाओ हव्ववाहो न संसओ"। (दशवै० ३ अ०गा०३५) तस्य खेदज्ञः=खेदयतीति खेदः=अग्नेर्व्यापारः, अग्निव्यापारो हि पृथिव्यादि-जीवानां दहनात्मकतया दुःखमुत्पादयतीत्यतः खेद-शब्देन व्यपदिश्यते, तं जानातीति खेदज्ञः। अग्निकायस्य व्यापारः सर्वप्राणिपीडाकर इति विज्ञाता यः खलु भवति, स एव अशस्त्रस्य=सप्तदशविधसंयमस्य खेदज्ञः=संयमक्षरणजन्य-दुःखानुभावकः, अस्तीति शेषः। अग्निकायव्यापारेण पृथिव्यादिजीवानां विनाशस्तेन संयमक्षरणं, ततश्च मुनित्वविभ्रंश इति सर्वस्वनाशकतयाऽग्निव्यापारः साधूनां ज्ञपरिया विज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिहरणीय इति भावः।

"यह अग्नि भूतों का घातक है, इसमें संदेह नहीं"। (दशवै. ३.अ. गा. ३५)

उस अग्नि के व्यापार को पृथ्वीकाय आदि का खेद कहते हैं, क्यों कि दाहक होने के कारण वह पृथ्वी आदि को दुःख उत्पन्न करता है। उसे जानने वाला 'खेदज्ञ' कहलाता है। 'अग्निकाय का व्यापार सब प्राणियों को पीडा पहुँचाता है'—जो ऐसा जानता वही पुरुष अशस्त्र का अर्थात् सत्तरह प्रकार के संयम के खेद का—संयम के भंग से होने वाले खेद का ज्ञाता होता है। तात्पर्य यह है कि—अग्निकाय के व्यापार से पृथ्वीकाय आदि के जीवों का विनाश होता है, और उससे संयमभंग होता है, और संयम के भंग से मुनिपन का भंग होता है। इस प्रकार अग्निव्यापार सर्वस्व का नाशक होने से वह साधुओं के लिए ज्ञपरिज्ञा से जानकर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्यागने योग्य है।

"આ અગ્નિ ભૂતોના ઘાતક છે, એમાં સંદેહ નથી." (દશ વૈ. અ. ૩. ગા ૩૫)

આ અગ્નિના વ્યાપારને પૃથ્વીકાયનો ખેદ કહે છે કારણ કે દાહક હોવાના કારણે તે પૃથ્વીઆદિને દુઃખ ઉત્પન્ન કરે છે તેને જાણવાવાળા 'ખેદજ્ઞ' કહેવાય છે. 'અગ્નિકાયનો વ્યાપાર સર્વ પ્રાણીઓને પીડા પહોંચાડે છે.' જે આ પ્રકારે જાણે છે તેજ પુરુષ અશસ્ત્રનો અર્થાત્ સત્તર પ્રકારના સંયમના ખેદનો-સંયમના ભંગથી થવાવાળા ખેદનો જ્ઞાતા-જાણનાર હોય છે. તાત્પર્ય એ છે કે-અગ્નિકાયના વ્યાપારથી પૃથ્વીકાય આદિના જીવોનો નાશ થાય છે. અને તેથી સંયમ ભંગ થાય છે, અને સંયમના ભંગથી, મુનિપણુ ભંગ થાય છે. આ પ્રમાણે અગ્નિવ્યાપાર સર્વસ્વનો નાશક હોવાથી સાધુઓ માટે જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યાગવા યોગ્ય છે.

उक्तमर्थं दृढीकर्तुं विपर्ययेण पुनः कथयति-'योऽशस्त्रस्य खेदज्ञः स दीर्घलोकशस्त्रस्य खेदज्ञः' इति, व्याख्या पूर्ववत्। ॥ सू० २ ॥

॥ शस्त्रद्वारम् ॥

ननु येन शस्त्रेण वह्निः खिद्यते, तत् केन दृष्टम्? अपि चाशस्त्रं संयमस्वरूपमिति केन दृष्टम्?, इति जिज्ञासायामाह—'वीरेहिं'. इत्यादि।

मूलम्—

वीरेहिं एयं अभिभूय दिट्ठं, संजएहिं सया जएहिं सया अप्पमत्तेहिं ॥सू०३॥

छाया—

वीरैः एतद् अभिभूय दृष्टम्, संयतैः सदा यतैः सदा अप्रमत्तैः ॥सू०३॥

इसी बात को दृढ करने के उद्देश्य से पुनः अन्यरूप से कहते हैं कि—जो अशस्त्र (संयम) के खेद को जानता है वह दीर्घलोकशस्त्र के खेद को जानता है। इस की व्याख्या पहले के समान ही समझनी चाहिए ॥ सू० २ ॥

शस्त्रद्वार-

शंका होती है कि—जिस शस्त्र से अग्नि को खेद होता है वह किस ने देखा है और संयमरूप अशस्त्र किस ने देखा है? इसके उत्तर में कहते हैः— 'वीरेहिं'. इत्यादि।

मूलार्थ—परिषह उपसर्ग आदि को जीतनेवाले संयत सदा यतनावान् और सदा अप्रमत्त रहने वाले वीर पुरुषों ने यह देखा है ॥ सू० ३ ॥

આ વાતને દૃઢ કરવાના ઉદ્દેશથી ફરી બીજા રૂપથી કહે છે કે—જે અશસ્ત્ર (સંયમ)ના ખેદને જાણે છે તે દીર્ઘલોકશસ્ત્રના ખેદને જાણે છે. તેની વ્યાખ્યા પ્રથમ કહેલી છે તે પ્રમાણે સમજવી જોઈએ. (સૂ. ૨)

શસ્ત્રદ્વાર-

શંકા થાય છે કે જે શસ્ત્રથી અગ્નિને ખેદ થાય છે તે કોણે જોયું છે? અને સંયમરૂપ અશસ્ત્ર કોણે જોયું છે? તેના ઉત્તરમાં કહે છેઃ-'वीरेहिं'. ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—પરીષહ-ઉપસર્ગ આદિને જીતવાવાળા, સંયત-સંયમી સદા યતનાવાન્ અને સદા અપ્રમત્ત રહેવાવાળા વીરપુરુષોએ તે જોયું છે. (સૂ. ૩)

टीका—

वीरैरिति। घनघातिकर्मरूपरिपुगणक्षपणानन्तरं लब्धातुलकेवलालोकलक्ष्म्या विराजन्त इति वीराः। यथा-राजानश्चतुरङ्गसैन्यसमावृतं स्वकीयमरिवर्गं निहत्य लब्धराज्यविजयलक्ष्म्या विराजमाना वीरा निगद्यन्ते। यद्वा-वि=विशेषेण ईरयन्ति=रागाद्यन्तरङ्गमहासुभटान् निवारयितुमनन्ततपोवीर्यं व्यापारयन्तीति वीराः। यद्वा-विशेषेण ईरयन्ति=शिवगतिं गमयन्ति भव्यजीवानिति वीराः। यद्वा-विशेषेण ईरयन्ति=ज्ञानाचारादीन् प्रति प्रेरयन्ति भव्यजीवानिति वीराः, तीर्थङ्करा गणधराश्च, तैर्वीरैः, एतद्=अग्निकायस्वरूपं, यद्वा-अग्निशस्त्रम् अशस्त्रं चेति द्वयं दृष्टं=ज्ञानदृष्ट्या विलोकितम्, अर्थतस्तीर्थङ्करैः, गणधरैस्तु भगवद्वचनैरिति विशेषः।

टीकार्थ—घातियाकर्मरूपी शत्रुओ के समूह को नाश करने के अनन्तर अनुपम केवलज्ञानरूपी लक्ष्मी प्राप्त होती है। उस लक्ष्मी से जो विराजमान है उन्हें वीर कहते है। जैसे कोई राजा, चतुरंग सेना से युक्त शत्रुओं को हराकर प्राप्त राज्य और विजय की लक्ष्मी से सुशोभित हो कर 'वीर' कहलाते है। अथवा राग-द्वेष आदि आन्तरिक महायोद्धाओं को रोकने के लिए अनन्त तपोवीर्य का प्रयोग करने वाले 'वीर' कहलाते है। अथवा भव्य जीवो को विशेषरूप से मुक्ति की ओर प्रेरित करने वाले 'वीर' कहलाते है। अथवा विशेषरूप से ज्ञानाचार आदि की ओर भव्य जीवो को प्रेरित करने वाले 'वीर' कहलाते है। ऐसे वीर तीर्थंकर गणधर आदि है। उन वीरों ने अग्नि के स्वरूप को अथवा अग्निशस्त्र और अशस्त्र को ज्ञानदृष्टि से देखा है। अर्थ से तीर्थकरों ने और उन के वचनों के अनुसार गणधरों ने देखा है।

ટીકાર્થ—ઘાતિ—કર્મરૂપી શત્રુઓના સમૂહનો નાશ કર્યાના અનન્તર અનુપમ કેવલજ્ઞાન રૂપી લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. તે લક્ષ્મીથી જે વિરાજમાન છે તેને વીર કહે છે. જેમ કોઈ રાજા, ચતુરંગ સેનાથી યુકત (ચાર પ્રકારની સેના સહિત) શત્રુઓને હરાવીને પ્રાપ્ત કરેલુ રાજ્ય અને વિજયરૂપ લક્ષ્મીથી સુશોભિત બની 'वीर' કહેવાય છે, અથવા—રાગ—દ્વેષ આદિ આન્તરિક મહાયોદ્ધાઓને રોકવાવાળાને 'वीर' કહે છે. અથવા ભવ્ય જીવોને વિશેષરૂપથી મુકિતની તરફ પ્રેરિત કરવાવાળા 'वीर' કહેવાય છે. અથવા વિશેષરૂપથી જ્ઞાનાચાર આદિની તરફ ભવ્ય જીવોને પ્રેરિત કરવાવાળા 'वीर' કહેવાય છે. એવા વીર તીર્થંકર અને ગણધર આદિ છે, તે વીરોએ અગ્નિના સ્વરૂપને અથવા અગ્નિશસ્ત્ર અને અશસ્ત્રને જ્ઞાનદષ્ટિથી જોયાં છે. અર્થથી તીર્થંકરોએ જોયાં છે. અને તેમના વચનો અનુસાર ગણધરોએ જોયા છે.

किं कृत्वा तैरेतद् दृष्ट?-मित्याकाङ्क्षायामाह—'अभिभूय' इति। परिषहोपसर्गान्, ज्ञानावरणीय-दर्शनावरणीय-मोहनीय-ऽन्तरायाख्यघातिकर्म-चतुष्टयं च विजित्य केवलं संप्राप्येत्यर्थः। कथम्भूतैस्तै?-रित्याह-संयतैः=सम्=सम्यक्प्रकारेण यताः=परमकरुणया ईर्यासमित्यादियतनावन्तस्तैः, सकलषड्जीव-निकायपरित्राणपरायणैरित्यर्थः। यतना द्विविधा-प्रमत्तयतना, अप्रमत्तयतना च। अथ प्रमत्तस्य कीदृशी यतना? उच्यते-कषायादिनिग्रहिण ईर्याद्युपयोगवत्त्वं प्रमत्तयतना कथ्यते।

अप्रमत्तयतना कषायरहितवचनसाध्या भवति। अत्र अप्रमत्तग्रहणादि-न्द्रियादिप्रमादवर्जनं गृह्यते। यतनाग्रहणाद् यावज्जीवयतना गृह्यते। अत एव

उन्हो ने क्या कर के यह देखा है? इस शंका का उत्तर है—परीषह और उपसर्गों को तथा ज्ञानावरण, दर्शनावरण, मोहनीय और अन्तराय नामक चार घातिया कर्मों को जीतकर केवल ज्ञान प्राप्त कर के उन्हो ने देखा है।

वे देखने वाले किस प्रकार के थे? इसका उत्तर यह है—सम्यक् प्रकार से, अत्यन्त करुणापूर्वक ईर्यासमिति आदि का पालन करनेवाले अर्थात् समस्त षट्काय की रक्षा में तत्पर थे। यतना दो प्रकार की है—प्रमत्त की यतना और अप्रमत्त की यतना। प्रमत्त की यतना कैसी होती है? इसका उत्तर यह है कि—कषाय आदि का निग्रह करने वाला पुरुष ईर्या आदि में जो उपयोग रखता है, वह प्रमत्तयतना है। अप्रमत्त की यतना कषायरहित वचनो से होती है। यहाँ अप्रमत्त शब्द से इन्द्रिय आदि प्रमादो का त्याग लेना चाहिए। यतना शब्द से यहाँ यावज्जीव यतना का ग्रहण करना चाहिए। अतः

તેમણે શું કરીને જોયાં છે? આ શંકાનો ઉત્તર એ છે પરીષહ અને ઉપસર્ગોને તથા જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય અને અન્તરાય નામના ચાર ઘાતિયા કર્મોને જીતીને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને તેમણે જોયાં છે.

તે જોવાવાળા કેવા પ્રકારના હતા? તેનો ઉત્તર–સમ્યક્પ્રકારે, અત્યન્ત કરુણાપૂર્વક ઈર્યાસમિતિ આદિના પાલન કરવાવાળા, અર્થાત્ સમસ્ત ષટ્કાયની રક્ષામાં તેઓ તત્પર હતા. યતના બે પ્રકારની છે–પ્રમત્તની યતના અને અપ્રમત્તની યતના. પ્રમત્તની યતના કેવી હોય છે? તેનો ઉત્તર એ છે કેઃ–કષાય આદિના નિગ્રહ કરવાવાળા પુરૂષ, ઈર્યા આદિમાં જે ઉપયોગ રાખે છે તે પ્રમત્તની યતના છે. અપ્રમત્તની યતના કષાયરહિત વચનોથી થાય છે. અહિં અપ્રમત્ત શબ્દથી ઇન્દ્રિય આદિ પ્રમાદોનો ત્યાગ લેવો જોઈએ. યતના શબ્દથી અહિં જીવમાત્રની યતનાનું ગ્રહણ કરવું જોઇએ. એ માટે

सद=सर्वदा यतैः=चरणकरणविषये निरतिचारतया यत्नवद्भिः, तथा–सदा=सर्वकाले अप्रमत्तैः=विषयकषायादिवर्जितैः । एवम्भूतैर्वीरैरग्निकायस्वरूपं तदीयशस्त्रमशस्त्रं च दृष्टमित्यर्थः ।

ननु किं नामाग्निशस्त्रम्? उच्यते–अग्न्युपमर्दकं शस्त्रम् । तत् किं–स्वरूप?–मितिचेत्, अत्रधेहि–अग्निशस्त्रं तावद् द्विधा–द्रव्य–भावभेदात् । तत्र द्रव्यशस्त्रं त्रिविधम् स्वकायपरकायोभयकायभेदात् । स्वकायशस्त्रं–अग्निकायस्याग्निकाय एव, यथा–तृणाग्निः, पर्णाग्नेः शस्त्रम् । परकायशस्त्रं–धूलिरापश्च, आर्द्रश्च-वनस्पतिः, त्रसाः प्राणिनश्च । उभयकायशस्त्रं तुषकरीषादिमिश्रोऽग्निरन्यस्याग्नेः,

---

सर्वदा चरणसत्तरी और करणसत्तरी में अतिचाररहित यतना करने वाले तथा सदैव विषय–कषाय आदि प्रमाद से रहित वीर पुरुषोंने अग्निकाय के स्वरूप को तथा उसके शस्त्र और अशस्त्र को देखा है ।

शङ्का—अग्निशस्त्र क्या है ?

समाधान—अग्नि की विराधना करने वाला शस्त्र अग्निशस्त्र कहलाता है। उसका स्वरूप क्या है ? सो इस प्रकार समझो-द्रव्य और भाव के भेद से अग्नि शस्त्र दो प्रकार का है । इनमें से द्रव्यशस्त्र के तीन भेद है–स्वकाय–शस्त्र, परकाय–शस्त्र और उभयकाय–शस्त्र । अग्निकाय का स्वकायशस्त्र अग्नि ही है, जैसे तिनके की अग्नि, पत्तों की अग्नि का शस्त्र है । धूलि और पानी आदि अग्निकाय का परकायशस्त्र है। गीली वनस्पति भी परकायशस्त्र है और त्रस पाणी भी । तुष (छिलका) और करीष

સર્વદા ચરણ સીત્તેરી અને કરણસીત્તેરીમાં અતિચારરહિત યતના કરવાવાળા તથા હંમેશાં વિષય–કષાય આદિ પ્રમાદથી રહિત વીર પુરુષોએ અગ્નિકાયના સ્વરૂપને તથા તેના શસ્ત્ર અને અશસ્ત્રને જોયાં છે.

શંકા—અગ્નિ શસ્ત્ર એ શું છે ?

સમાધાન—અગ્નિની વિરાધના કરવાવાળું શસ્ત્ર તે અગ્નિશસ્ત્ર કહેવાય છે. તેનું સ્વરૂપ કેવું છે ? તે આ પ્રમાણે સમજો–દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી અગ્નિશસ્ત્ર બે પ્રકારના છે, તેમાંથી દ્રવ્યશસ્ત્રના ત્રણ ભેદ છે સ્વકાયશસ્ત્ર પરકાયશસ્ત્ર, અને ઉભયકાયશસ્ત્ર. અગ્નિકાયનુ સ્વકાયશસ્ત્ર અગ્નિજ છે. જેમ તણખાની અગ્નિ, પાદડાંની અગ્નિનુ શસ્ત્ર છે. ધૂળ અને પાણી આદિ અગ્નિકાયનુ પરકાયશસ્ત્ર છે. લીલી વનસ્પતિ પણ પરકાયશસ્ત્ર છે. અને ત્રસ પ્રાણી પણ પરકાયશસ્ત્ર છે. તુષ અને છાણુ આદિથી મળેલી અગ્નિ

तप्तोदकादिकं च। भावशस्त्रं तु-अग्निं प्रति दुष्प्रणिहितमनोवाक्कायरूपम्। शेषाणि पृथिवीकायवद् बोध्यानि ॥ सू० ३ ॥

यस्तु प्रमादवशादुपभोगार्थमग्निकायजीवानुपमर्दयति, तत्फलमाह—'जे' इत्यादि।

मूलम्—

जे पमत्ते गुणट्ठिए से हु दंडेत्ति पवुच्चइ ॥ ४ ॥

छाया—

यः प्रमत्तः गुणार्थिकः (गुणस्थितः) स खलु दण्ड इति प्रोच्यते।

टीका—

यो हि प्रमत्तः=विषयकाषायादिप्रमादवशगः सन् गुणार्थिकः भवतीत्यन्वयः। गुणः=अग्निकायकृतोपकारः. स एवार्थः=प्रयोजनं यस्य स गुणार्थी, स एव गुणार्थिकः, रन्धन-पचन-प्रकाश-तापनादिप्रयोजनवान् भवति। यद्वा-

---

(छाणे) आदि से मिली अग्नि तथा गर्म जल अग्नि का उभयकायशस्त्र है। अग्नि के प्रति दुष्ट मन वचन और कायका प्रवर्त्तन भावशस्त्र है। शेष द्वार पृथिवीकाय के समान समझने चाहिए ॥ सू० ३ ॥

प्रमाद के वश होकर उपभोग के निमित्त अग्निकाय के जीवो की विराधना करने वाले को होने वाला फल कहते है:-'जे' इत्यादि।

मूलार्थ—जो प्रमादी पुरुष अग्नि के गुणो का अर्थी-रांधना आदि में स्थित-है, वह उसके लिए दण्ड कहलाता है ॥ सू० ४ ॥

टीकार्थ—विषय कषाय आदि प्रमादों के अधीन होकर पुरुष गुणार्थी होता है। अग्निकाय द्वारा होने वाला उपकार यहां गुण कहा गया है। इस गुण का अर्थी गुणार्थिक कहलाता है। रांधना, पकाना, उजाला करना आदि अग्नि के गुण हैं। जो

તથા ગરમ જલ અગ્નિનુ ઉભયકાયશસ્ત્ર છે. અગ્નિ પ્રતિનું દુષ્ટ મન, વચન અને કાયાનું પ્રવર્તન તે ભાવશસ્ત્ર છે, બાકીના દ્વાર પૃથ્વીકાયની સમાન બરાબર-સમજવા જોઈએ.(સૂ ૩)

પ્રમાદને વશ થઈ ઉપભોગના નિમિત્તે અગ્નિકાયના જીવોની વિરાધના કરવા વાળાને જે ફળ થાય છે-મળે છે. તે ફળ કહે છે. 'जे' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—જે પ્રમાદી પુરુષ અગ્નિના અર્થી-રાંધવું વિગેરેમાં સ્થિત-છે તે એના માટે દંડ કહેવાય છે. (સૂ. ૪)

ટીકાર્થ—વિષય કષાય આદિ પ્રમાદોને આધીન થઇને પુરુષ ગુણાર્થી થાય છે. અગ્નિકાય દ્વારા થવાવાળો ઉપકાર તેને અહિં ગુણ કહેવામાં આવ્યો છે. આ ગુણનો અર્થી તે ગુણાર્થિક કહેવાય છે. રાંધવુ-પકાવવું, અજવાળું કરવું આદિ અગ્નિના ગુણ છે.જે

'गुणस्थितः' इति च्छाया, तेन गुणेषु=अग्निगुणेषु रन्धनपचनादिषु, शब्दादिषु वा स्थितः=आसक्तः, रन्धनाद्यर्थमग्निमुत्पादयति प्रज्वालयति यथाकथञ्चिदुपमर्दयतीत्यर्थः। स मनोवाक्कायस्य दुष्प्रणिधानेनाग्निशस्त्रसमारम्भकरणेन चाग्न्यादीनां प्राणिनां दण्डं प्रति कारणभूतत्वाद् दण्ड इति प्रोच्यते, कारणे कार्योपचाराद्, दण्डवत् प्राणिनां हिंसकतया दण्ड इति निन्द्यनाम्ना लोके प्रसिध्यतीति भावः॥ सू० ४॥

एवं विज्ञायाग्निशस्त्रसमारम्भाद् विनिवर्तितव्यमित्याह--'तं' इत्यादि।

मूलम्—

तं परिण्णाय मेहावी इयाणिं णो जमहं पुव्वमकासी पमाएणं॥ सू० ५॥

छाया—

त परिज्ञाय मेधावी इदानीं नो यदहं पूर्वमकार्षं प्रमादेन॥ सू० ५॥

पुरुष इन गुणों मे अथवा शब्द आदि इन्द्रियविषयों में आसक्त है अर्थात् रांधने आदि के लिए अग्नि उत्पन्न करता है, जलाता है और किसी भी प्रकार उसका हनन करता है, वह पुरुष अपने मन, वचन, काय के दूषित व्यापार के कारण तथा अग्निशस्त्र का समारंभ करने के कारण अग्नि के जीवों के दंडका कारण होने से दण्ड कहलाता है। कारण में कार्य का उपचार करने से दंड के कारणभूत पुरुष को दंड कहते है। लोक में उस पुरुष की 'दंड' इस निंदनीय नाम से प्रसिद्धि होती है॥ सू० ४॥

अब बतलाते है कि पूर्वोक्त कथन जानकर अग्निशस्त्र के समारंभ से बचना चाहिए'— 'ते' इत्यादि।

मूलार्थ—अग्निकाय अथवा अग्निकाय के समारंभ को जानकर बुद्धिमान् पुरुष निश्चय करे कि—प्रमाद के वश होकर मैंने पहले जो किया सो अब नहीं करूंगा॥ सू० ५॥

પુરુષ આ ગુણોમાં અથવા શબ્દ આદિ ઇન્દ્રિયવિષયોમાં આસકત છે. અર્થાત રાંધવા આદિને માટે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે છે. બાળે છે, અને કોઈ પણ પ્રકારે તેનું હનન કરે છે, તે પુરુષ પોતાના મન, વચન અને કાયાના દૂષિત વ્યાપારના કારણે તથા અગ્નિશસ્ત્રનો સમારંભ કરવાના કારણે અગ્નિના જીવોને દંડનુ કારણ હોવાથી દંડ કહેવાય છે. કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી દંડના કારણભૂત પુરુષને પણ દંડ કહે છે. લોકમાં તે પુરુષની 'દંડ' આ નિંદનીય નામથી પ્રસિદ્ધિ થાય છે. (સૂ. ૪)

હવે બતાવે છે કે-પૂર્વોકત કથન જાણીને અગ્નિશસ્ત્રના સમારંભથી બચવું જોઈએ—'તં' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—અગ્નિકાય અથવા અગ્નિકાયના સમારંભને જાણી બુદ્ધિમાન પુરુષ નિશ્ચય કરે કે-પ્રમાદના વશ થઇને મેં પહેલાં જે કર્યું છે તે હવે નહીં કરૂં. (સૂ. ૫)

टीका—

मेधावी=ग्रहणधारणादिगुणवान्, यद्वा—साधुमर्यादारक्षणे सावधानः, यद्वा—हेयोपादेयविवेकनिपुणः, तम्=अग्निकायं, यद्वा तम्=अग्निशस्त्रसमारम्भं दण्डनास्फलप्रदं परिज्ञाय=ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन, प्रत्याख्यानपरिज्ञया हेयत्वेन पर्यालोच्य, प्रतिजानीते—अहं=मिथ्यात्वादिमलिनान्तःकरणः प्रमादेन=विषयकषायादिप्रमादवशतः यम्=अग्निशस्त्रसमारम्भं पूर्वम्=अज्ञानावस्थायाम्, अकार्षम्=कृतवान्, यत्तदोर्नित्यसाकाङ्क्षत्वात् तम् इदानीम्=संप्रति प्रव्रज्यावस्थायाम् नो=नैव करिष्य इति शेषः ॥ सू० ५ ॥

अथ सर्वथाऽग्निशस्त्रसमारम्भपरित्यागिनोऽनगारान्, तथाऽग्निशस्त्रसमारम्भे प्रवृत्तान् द्रव्यलिङ्गिनश्च विविच्य प्रतिबोधयितुमाह—'लज्जमाणा'. इत्यादि ।

टीकार्थ—ग्रहण और धारणादिक गुणो से युक्त, अथवा साधुओ की मर्यादा की रक्षा करने में सावधान, अथवा हेय और उपादेय के विवेक में निपुण पुरुष अग्निकाय अथवा अग्निकाय के समारंभ को जानकर अर्थात् ज्ञपरिज्ञा से उसे कर्मबंध का कारण समझकर और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से हेय समझकर इस प्रकार प्रतिज्ञा करते है—मिथ्यात्व आदि विकारो के वश होकर मैने अज्ञानदशा में अग्निकाय का समारंभ किया था । वह समारंभ अब दीक्षा—अवस्था में नही करूँगा ॥ सू० ५ ॥

अग्निशस्त्र का सर्वथा त्याग करने वाले अनगारो तथा अग्निशस्त्र के समारंभ में प्रवृत्ति करने वाले द्रव्यलिङ्गी पुरुषो को अलग अलग कर के समझाते हैं—'लज्जमाणा'. इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગ્રહણ અને ધારણાદિક ગુણોથી યુક્ત અથવા સાધુઓની મર્યાદાની રક્ષા કરવામાં સાવધાન, અથવા હેય અને ઉપાદેયના વિવેકમાં નિપુણ પુરુષ અગ્નિકાય અથવા અગ્નિકાયના સમારંભને જાણીને અર્થાત્ જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને કર્મબંધનું કારણ સમજીને અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી હેય-(ત્યાજ્ય) સમજીને આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરે છે—મેં અજ્ઞાન દશામાં મિથ્યાત્વ આદિ વિકારોને વશ થઇને અગ્નિકાયનો સમારંભ કર્યો હતો; તે સમારંભ હવે દીક્ષા-અવસ્થામાં નહીં કરૂં. (સૂ. ૫)

અગ્નિશસ્ત્રનો સર્વથા ત્યાગ કરવાવાળા અણગારો તથા અગ્નિશસ્ત્રના સમારંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા દ્રવ્યલિંગી પુરુષોને અલગ-અલગ કરીને સમજાવે છે—'લજ્જમાણા.'ઈત્યાદિ.

मूलम्—

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा, जमिणं विरूवरूवेहि सत्थेहिं अगणिकम्मसमारंभेणं, अगणिसत्थं समारंभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति ॥ सू० ६ ॥

छाया—

लज्जमानाः पृथक् पश्य, अनगाराः स्म इति एके प्रवदमानाः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः अग्निकर्मसमारम्भेण, अग्निशस्त्रं समारभमाणा अन्यान् अनेकरूपान् प्राणिनो विहिंसन्ति ॥ सू० ६ ॥

टीका—

लज्जमानाः=अग्निकायसमारम्भे परमकरुणया द्रवीभूतहृदयतया संकुचितात्मानः, अग्निशस्त्रसमारम्भपरित्यागिन इत्यर्थः, पृथक्=विभिन्नाः, केचित् प्रत्यक्षज्ञानिनोऽवधिमनःपर्ययकेवलिनः, केचित् परोक्षज्ञानिनो भावितात्मानोऽनगाराः

मूलार्थ—अग्निकाय के आरंभ में सकोच करने वालों को अलग समझो। और 'हम अनगार हैं' ऐसा कहने वाले नाना प्रकार के शस्त्रों द्वारा अग्निकर्म का समारंभ करने वाले दूसरे (द्रव्यलिङ्गी) अनेक प्रकार के प्राणियों की हिंसा करते हैं ॥ सू० ६ ॥

टीकार्थ—अत्यन्त दया के कारण अग्निकाय के समारंभ में हार्दिक संकोच करने वाले, इसी कारण अग्निशस्त्र के समारंभ के त्यागी अलग हैं, उन में कोई अवधिज्ञानी हैं, कोई मनःपर्ययज्ञानी है, कोई केवलज्ञानी है। कोई परोक्षज्ञानी भावितात्मा

મૂલાર્થ—અગ્નિકાયના આરંભમાં સંકોચ કરવાવાળાને અલગ સમજો, અને 'અમે અણુગાર છીએ' એ પણ કહેવાવાળા નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રો દ્વારા અગ્નિકર્મનો સમારંભ કરવાવાળા બીજા (દ્રવ્યલિંગી) અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. (સૂ. ૬)

ટીકાર્થ—અત્યન્ત દયાના કારણે અગ્નિકાયના સમારંભમાં હાર્દિક સંકોચ કરવાવાળા, આજ કારણથી અગ્નિશસ્ત્રના સમારંભના ત્યાગી અલગ છે—જૂદા છે. એમાં કોઇ અવધિજ્ઞાની છે, કોઇ મન.પર્યયજ્ઞાની છે, કોઈ કેવલજ્ઞાની છે. કોઈ પરોક્ષજ્ઞાની ભાવિતાત્મા અણુગાર છે. તે સર્વ સૂક્ષ્મ અને બાદર અગ્નિકાયનો સમારંભ કરવામાં

सन्तीति पश्य। इमे सूक्ष्मबादराग्निकायसमारम्भकरणे भीतास्त्रस्ता उद्विग्नास्त्रिकरण-त्रियोगैरग्निकायसमारम्भपरित्यागिनो विद्यन्ते तानवलोकयेत्यर्थः।

एके पुनरन्ये तु 'वयमनगाराः स्मः' इति साभिमानं प्रवदमानाः 'वयमेवा-ग्निकायजीवरक्षणपरा महाव्रतधारिणः' इति प्रलपन्तो द्रव्यलिङ्गिनः सन्ति, तान् पृथक् =पृथग्भावेन पश्य।

इमे खल्वनगाराभिमानिनो द्रव्यलिङ्गिनो मनागप्यनगारगुणेषु न प्रवर्तन्ते, नापि गृहस्थकृत्यं किञ्चित् परित्यजन्ति, इति दर्शयति-'यदिमम्' इत्यादि।

यद्-यस्माद् विरूपरूपैः=विभिन्नस्वरूपैः द्रव्यभावभेदभिन्नैः शस्त्रैः= अग्निकायशस्त्रैः, अग्निकर्मसमारम्भेण=अग्नेः कर्मसमारम्भः अग्निकर्मसमारम्भः=

अनगार हैं। ये सब सूक्ष्म और बादर अग्निकाय का समारंभ करने में भीत-डरने वाले हैं, त्रस्त हैं, उद्विग्न है और तीन करण तीन योग से अग्निकाय के समारंभ के त्यागी हैं, उन्हें देखो।

इन से विपरीत दूसरे लोग 'हम अनगार हैं, हमीं अग्निकाय की रक्षा में तत्पर हैं, महाव्रती हैं' इस प्रकार अभिमान के साथ प्रलाप करते हुए द्रव्यलिङ्गी है, उन्हें अलग समझो।

अनगार होने का अभिमान करने वाले ये लोग साधुओ का तनिक भी कर्तव्य नही करते और न गृहस्थकार्य का त्याग करते है।

वे लोग तरह-तरह के द्रव्य और भाव रूप अग्निकाय के शस्त्रो से अग्निकर्म का

ભીત-ભયવાન છે, ત્રસ્ત છે, ઉદ્વિગ્ન છે. અને ત્રણકરણ, ત્રણયોગથી અગ્નિકાયના સમારંભના ત્યાગી છે, તેને જુઓ.

એનાથી વિપરીત (ઉપર કહ્યા તેનાથી ઉલટો વ્યવહાર કરનારા) બીજા લોક 'અમે અણગાર છીએ, અમે અગ્નિકાયની રક્ષામાં તત્પર છીએ, મહાવ્રતી છીએ.' એ પ્રમાણે અભિમાનની સાથે પ્રલાપ કરે છે તે દ્રવ્યલિંગી છે, તેને અલગ સમજો.

અણગાર હોવાનું અભિમાન કરવાવાળા આ લોક સાધુઓના જરાપણ કર્ત્તવ્યને કરતા નથી અને ગૃહસ્થનાં કાર્યોનો ત્યાગ કરતા નથી.

તે લોક તરેહ-તરેહના દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ અગ્નિકાયના શસ્ત્રોથી અગ્નિકર્મને।

अग्नि निमित्तीकृत्य ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मबन्धनिबन्धनसावद्यव्यापारस्तेन, इमम्=अग्निकायं विहिंसन्ति ।

अग्निकायहिंसायां प्रवृत्ताः खलु षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्तीत्याह–'अग्निशस्त्र'–मित्यादि । अग्निशस्त्रम्=अग्न्युपमर्दकं शस्त्रम्, तत् पूर्वोक्तप्रकारं द्रव्यभावभेदभिन्नं समारभमाणाः=अग्निकायं प्रति व्यापारयन्तः अन्यान् त्रसांश्च विहिंसन्ति ।

इह बहुविधा द्रव्यलिङ्गिनो विद्यन्ते, यथा–'वयं पञ्चमहाव्रतधारिणः सर्वारम्भपरित्यागिनः षड्जीवनिकायरक्षका अनगाराः स्मः' इति वदन्तो दण्डिशाक्यादयः सन्ति । ते चात्मानमनगारं प्रवदमाना नानगारगुणेषु लेशतोऽपि प्रवर्तन्ते ।

आरंभ कर के अर्थात् अग्नि के निमित्त से ज्ञानावरण आदि आठ कर्मों का कारणभूत सावद्य व्यापार कर के अग्निकाय की हिंसा करते है ।

अग्निकाय की हिंसा मे प्रवृत्त पुरुष षट्कायरूप समस्त जीवो की हिंसा करते है, यही बतलाते है–अग्नि का घात करने वाले–द्रव्यशस्त्र और भावशस्त्र का अग्नि के विषय मे प्रयोग करने वाले अग्निकाय के अतिरिक्त अन्य पृथ्वीकाय आदि स्थावरों की तथा द्वीन्द्रिय त्रस जीवों की हिंसा करते है ।

ससार में बहुत से द्रव्यलिङ्गी है । 'हम पञ्चमहाव्रतधारी, समस्त आरंभ का त्याग करने वाले और षट्काय के रक्षक अनगार है । इस प्रकार कहने वाले दंडी शाक्य आदि है । वे अपने को अनगार कहते हुए भी लेशमात्र भी अनगार के गुणों मे प्रवृत्ति नहीं करते ।

આરંભ કરીને અર્થાત્ અગ્નિના નિમિત્તથી જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મોના કારણભૂત સાવદ્ય વ્યાપાર કરીને અગ્નિકાયની હિંસા કરે છે

અગ્નિકાયની હિંસામા પ્રવૃત્ત પુરુષ ષટ્કાયરૂપ સમસ્ત જીવોની હિંસા કરે છે. એજ બતાવે છે–અગ્નિનો ઘાત કરવાવાળા–દ્રવ્યશસ્ત્ર અને ભાવશસ્ત્રનો અગ્નિના વિષયમાં પ્રયોગ કરવાવાળા અગ્નિકાય સાથે બીજા પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરોની તથા દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવોની હિંસા કરે છે

સંસારમા ઘણાંજ દ્રવ્યલિંગી છે. 'અમે પંચમહાવ્રતધારી સમસ્ત આરંભનો ત્યાગ કરવાવાળા અને ષટ્કાયના રક્ષક અણગાર છીએ.' આ પ્રકારે કહેવાવાળા દંડી શાક્ય આદિ છે તે પોતાને અણગાર કહેતા થકા પણ લેશમાત્ર અણગારના ગુણોમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી.

शाक्यादयः पचन-पाचन-प्रतापन-प्रकाशाद्यर्थमग्निकर्मसमारम्भं कुर्वन्ति, कारयन्ति, कुर्वतोऽनुमोदयन्ति च, तेन षट्कायजीवविराधका भवन्ति ।

दण्डिनोऽपि-'वयं पञ्चमहाव्रतधारिणो जिनवचनाराधका अनगाराः स्मः' इत्यादि प्रवदमानाः साध्वाभासाः सावद्यमुपदिशन्तः शास्त्रनिषिद्धमप्यग्निकर्मसमारम्भं कारयन्ति ।

दृश्यन्ते हि-शास्त्रव्याख्यानादौ देवकुलादौ प्रतिमाप्रतिश्रयादिप्रतिष्ठादौ च धूपदीपहवनादिभिरग्निकर्मसमारम्भं कारयन्तो दण्डिनः एवं कथयन्ति च-स्नानादिना पुष्पैर्धूपैश्च पायसापूपलड्डूकादिभिर्विविधैर्नैवेद्यैश्च प्रतिमापूजा

शाक्य आदि पचन, पाचन, तापन तथा प्रकाश आदि के लिए अग्निकर्म का समारंभ करते है, कराते हैं और करते हुए का अनुमोदन करते है, अतः वे षट्काय के विराधक है ।

दण्डी कहते हैं-'हम पंचमहाव्रतधारी हैं, जिनवचन के आराधक अनगार हैं'। ये साध्वाभास सावद्य का उपदेश देते हैं और शास्त्रनिषिद्ध अग्निकर्म का समारंभ करवाते है ।

शास्त्र के व्याख्यान आदि में, देवकुल आदि में, प्रतिमा प्रतिश्रय और प्रतिष्ठा आदि में धूप दीप और हवन आदि द्वारा अग्निकर्म का आरंभ करवाते हुए दंडी देखे जाते है । वे ऐसा कहते है-'स्नान कराकर पुष्पो से, धूप से, खीर से, पूआ से, तथा लड्डू आदि से, तथा विविध प्रकार के नैवेद्य से प्रतिमा की पूजा करनी

શાક્ય આદિ પચન, પાચન, તાપન તથા પ્રકાશ આદિ માટે અગ્નિકર્મનો સમારંભ કરે છે, કરાવે છે અને કરનારને અનુમોદન આપે છે. તેથી તે ષટ્કાયના વિરાધક છે.

દંડી કહે છે કેઃ-'અમે પંચમહાવ્રતધારી છીએ, જિનવચનના આરાધક અણગાર છીએ.' એ સાધ્વાભાસ સાવદ્યનો ઉપદેશ આપે છે. અને શાસ્ત્રનિષિદ્ધ અગ્નિકર્મનો સમારંભ કરાવે છે.

શાસ્ત્રના વ્યાખ્યાન આદિમાં, દેવકુલ આદિમા, પ્રતિમા પ્રતિશ્રય તથા પ્રતિષ્ઠા આદિમાં ધૂપ, દીપ અને હવન આદિ દ્વારા અગ્નિનો આરંભ કરાવતા હોય તેવા દંડી જોવામાં આવે છે. તે એમ કહે છે કેઃ-સ્નાન કરાવીને, પુષ્પોથી, ધૂપથી, ખીરથી, માલપૂવા તથા લાડુ આદિથી તથા વિવિધ પ્રકારનાં નૈવેદ્યથી પ્રતિમાની પૂજા કરવી જોઇએ. જિન

कर्तव्येत्यादि । पुनः-जिनस्य वामपार्श्वे धूपः स्थापनीयः, दक्षिणपार्श्वे घृतपूर्णः प्रज्वालितः प्रदीपः स्थाप्यः, पायसापूपघृतपूरलड्डूकादि नैवेद्यमपि पुरतः स्थापनीयमित्यादि । तच्च विनाग्निकर्मसमारम्भं नोपपद्यते । ओषध्यर्थं क्राथादि, शुण्ठिपाकादि, पातुमुष्णोदकं, भोक्तुं विविधाहारं च कारयन्तीति ॥ सू० ६ ॥

अथ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं जगाद-'तत्थ'. इत्यादि ।

मूलम्—

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणण-पूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेवे अगणिसत्थं

चाहिए । जिन भगवान् के बाँई (डावी) ओर धूप रखना चाहिए और दाहिनी (जिमणी) ओर घी से भरा जलता दीप रखना चाहिए । सामने खीर, मालपूआ, घेवर और लड्डू आदि नैवेद्य रखना चाहिए " । ये सब अग्निकर्म का समारंभ किये विना नही हो सकते । वे लोग ओषधि के लिए काथ वगैरह, सौंठ का पाक आदि, पीने के लिए गर्म जल और खाने के लिए विविध प्रकार के आहार बनवाते है ॥ सू० ६ ॥

सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं:-'तत्थखलु' इत्यादि ।

मूलार्थ—इस विषय में भगवान्ने बोध दिया है। इसी जीवन के लिए, वन्दन, मानना और पूजा के लिए, जन्म मरण से मुक्त होने के लिए, तथा दुःखों का निवारण करने के लिए वह स्वय अग्निशस्त्र का आरंभ करता है, दूसरो से अग्निशस्त्रका

ભગવાનની ડાબી તરફ ધૂપ રાખવો જોઈએ. અને જમણી તરફ ઘીનો ભરેલો બળતો દીપક રાખવો જોઈએ. સામે ખીર, માલપૂવા, ઘેવર અને લાડું આદિ નૈવેદ્ય રાખવું જોઈએ. એ સર્વ અગ્નિકર્મના સમારંભ કર્યા વિના થઈ શકતા નથી. તે લોક ઔષધી માટે કવાથ વગેરે; સુઠના પાક આદિ, પીવા માટે ગરમ જલ અને ખાવા માટે વિધ-વિધ પ્રકારના આહાર બનાવરાવે છે. (સૂ. ૬)

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છેઃ-'તત્થ खलु'. ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—આ વિષયમાં ભગવાને બોધ આપ્યો છે. આ જીવન માટે વંદન, માનન, અને પૂજાને માટે, જન્મ-મરણથી મુક્ત થવા માટે તથા દુઃખોનું નિરાકરણ કરવા માટે તે પોતે અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરે છે, બીજા પાસે અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરાવે છે, અને

समारंभइ, अण्णेहिं वा अगणिसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा अगणिसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहीए ॥ सू० ७ ॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता । अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दनमानन-पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं स स्वयमेव अग्निशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा अग्निशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा अग्निशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति, तत् तस्याहिताय, तत् तस्याबोधये ॥ सू० ७ ॥

टीका—

तत्र=अग्निकायसमारम्भे भगवता=श्रीमहावीरेण परिज्ञा=सम्यगवबोधः खलु प्रवेदिता=प्रतिबोधिता । कर्मबन्धसमुच्छेदार्थं जीवेन परिज्ञाऽवश्यं शरणीकरणीयेति भगवता प्रतिबोधितमिति भावः ।

उपभोगद्वारम्—

लोकः कस्मै प्रयोजनायाग्निकायमुपमर्दयती ?–त्याह–'अस्य चैव जीवितस्ये'

आरंभ करवाता है और अग्निशस्त्र का आरंभ करने वाले दूसरो का अनुमोदन करता है, सो यह उस के अहित के लिए है, यह अबोधि के लिए है ॥ सू० ७ ॥

टीकार्थ—अग्निकाय के समारंभ में श्री महावीरने सम्यक् उपदेश दिया है। आशय यह है कि–कर्मबंध का नाश करने के लिए जीव को परिज्ञाका आश्रय अवश्य लेना चाहिए, ऐसा उपदेश दिया है ।

उपभोगद्वार-

किस प्रयोजन से लोग अग्निकाय की हिंसा करते हैं यह बतलाते हैं–इसी

અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન કરે છે. તે એના (પોતાના) અહિત માટે છે, તે અબોધિને માટે છે. (સૂ. ૭)

ટીકાર્થ—અગ્નિકાયના સમારંભમાં શ્રી મહાવીરે સમ્યક્ ઉપદેશ આપ્યો છે. આશય એ છે કે–કર્મબંધનો નાશ કરવા માટે જીવે પરિજ્ઞાનો આશ્રય અવશ્ય લેવો જોઈએ. એવો ઉપદેશ આપ્યો છે.

ઉપભોગ દ્વાર-

કયા પ્રયોજનથી લોક અગ્નિકાયની હિંસા કરે છે. એ બતાવે છે–આ ક્ષણભંગુર

त्यादि। अस्यैव क्षणभङ्गुरस्य जीवितस्य=जीवनस्य सुखार्थं प्रकाशकरणार्थम्, ओदनादिरन्धनार्थं, धूमयानादिगतिसिद्ध्यर्थं चेत्यर्थः। तथा-परिवन्दन-मानन-पूजनाय-परिवन्दनं=प्रशंसा तदर्थं, यथा-अग्नियन्त्रेण 'आतिशवाजी' इति-भाषाप्रसिद्धे क्षणनश्वरस्फुलिङ्गवृष्ट्यादौ, माननं=जनसत्कारः तदर्थं, यथा-भूपादीन् प्रसादयितु दीपमालादीपवृक्षनिर्माणादौ। पूजनं=वस्त्ररत्नादिपुरस्कारलाभस्तदर्थं, यथा-देवप्रतिमाद्यर्थं धूपदीपारात्रिककरणादौ। तथा-जातिमरणमोचनाय=जन्म-मरणबन्धमोचनार्थं, यथा-हवनादौ, दुःखप्रतिघातहेतुम्=वातरोगापनयनार्थं शीतापनोदनार्थं ज्वरविषूचिकादिनिवृत्त्यर्थ च दहनप्रतापनादौ, स=नश्वरजीवन-सुखाद्यर्थी स्वयमेव अग्निशस्त्रम्=अग्न्युपमर्दकं द्रव्यभावशस्त्रं समारभते=व्यापारयति।

क्षणभङ्गुर जीवन के सुख के लिए, प्रकाश करने के लिए, चावल आदि पकाने के लिए, रेल आदि चलाने के लिए, तथा अपनी प्रशसा के लिए, जैसे-अग्नियन्त्र से क्षणविनश्वर चिनगारियाँ वरसाने के लिए अर्थात् 'अतिशवाजी' के लिए' जन-सत्कार के लिए जैसे-राजा वगैरह को प्रसन्न करने के उद्देश्य दीपमालिका जलाना या दीपको के वृक्ष की रचना करना, तथा वस्त्र, रत्न आदि पुरस्कार पाने के लिए, जैसे-देवप्रतिमा आदि के लिए धूप-दीप आदि करना। तथा जन्म मरण से मुक्त होने के लिए, जैसे हवन आदि में, दुःखों का प्रतीकार करने के लिए, जैसे-वातरोग हटाने के लिए, ठंड दूर करने के लिए तथा ज्वर एवं विषूचिका दूर करने के लिए डांभ देना या तपाना आदि कार्य करने में। इन सव प्रयोजनों के लिए इस जीवन के सुख का अर्थी पुरुष स्वयं द्रव्य

જીવનના સુખ માટે, પ્રકાશ કરવા માટે, ચોખા આદિ રાંધવા માટે, રેલ આદિ ચલાવવા માટે તથા પોતાની પ્રશંસા માટે, જેમકે-અગ્નિયંત્રથી ક્ષણવિનશ્વર ચિનગારીઓ વરસાવવા માટે. અર્થાત્ 'આતશબાજી' માટે, જનસત્કાર માટે, જેમ-રાજા વગેરેને પ્રસન્ન કરવાના ઉદ્દેશથી દીપમાલિકા જગાવવી અથવા દીપકોના વૃક્ષની રચના કરવી, તથા વસ્ત્ર, રત્ન આદિ પુરસ્કાર પ્રાપ્ત કરવા માટે જેમ-દેવપ્રતિમા આદિ માટે ધૂપ-દીપ આદિ કરવું, તથા જન્મ-મરણથી મુક્ત થવા માટે જેમ-હવન આદિમાં, દુઃખોનો પ્રતિકાર કરવા માટે જેમ-વાતરોગ હઠાવવા માટે, ઠંડી દૂર કરવા માટે તથા જવર-તાવ અને કોલેરા દૂર કરવા માટે ડાંમવું-આદિ કાર્ય કરવામાં, આ સર્વ પ્રયોજનો માટે આ જીવનના સુખના અર્થી પુરુષ પોતે દ્રવ્યભાવ રૂપ અગ્નિશસ્ત્રનો

अन्यैर्वा अग्निशस्त्रं समारम्भयति=उद्योजयति । अन्यान् वा अग्निशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति=अनुमोदयति । तत्=अग्निकायसमारम्भणं, तस्य=अग्निकायसमारम्भणं कुर्वतः, कारयितुः, अनुमोदयितुश्च, अहिताय भवति, तथा तत्, तस्य अबोधये= सम्यक्त्वालाभाय, भवति ॥ सू० ७ ॥

येन तु तीर्थङ्करादिसमीपेऽग्निकायजीवस्वरूपं परिज्ञातं स एवं विभावयतीत्याह —'से तं.' इत्यादि ।

मूलम्—

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भगवओ अणगाराणं वा अंतिए, इहमेगेसिं णायं भवइ-एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं

भावरूप अग्निशस्त्र का आरंभ करता है, दूसरों से आरंभ करवाता है और आरंभ करने वालों की अनुमोदना करता है । वह अग्निकाय का आरंभ, करने, कराने और अनुमोदन करने वाले के अहित और सम्यक्त्व की अप्राप्ति के लिए होता है ॥ सू० ७ ॥

जिस ने तीर्थङ्कर आदि से अग्निकाय का स्वरूप समझ लिया है वह इस प्रकार विचार करता है:—'से तं.' इत्यादि ।

मूलार्थ—जो पुरुष तीर्थङ्कर भगवान् या उनके अनगारों से उपदेश सुनकर चारित्र अङ्गीकार कर के विचरता है, वह इस प्रकार सोचता है-संसार में किन्हीं-किन्हीं को ही यह ज्ञान होता है कि-यह ग्रंथ है, यह मोह है, यह मार है, यह नरक है।

આરંભ કરે છે. બીજા પાસે આરંભ કરાવે છે, અને આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે-આ અગ્નિકાયનો આરંભ કરનાર, કરાવનાર અને કરનારને અનુમોદન આપનારના અહિત અને સમ્યક્ત્વની અપ્રાપ્તિ માટે થાય છે. (સૂ. ૭)

જેણે તીર્થંકર આદિ પાસેથી અગ્નિકાયનું સ્વરૂપ સમજી લીધું છે, તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છેઃ—'સેતં' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—જે પુરુષ તીર્થંકર ભગવાન અથવા તો તેમના અણગારો પાસેથી ઉપદેશ સાંભળી ચારિત્ર અંગીકાર કરીને વિચરે છે-તે આ પ્રમાણે વિચારે છે કેઃ-સંસારમાં કોઈ-કોઈનેજ આ જાણવામાં હોય છે કે-આ ગ્રંથ છે, આ મોહ છે; આ માર-મૃત્યુ છે.

अगणिकम्मसमारम्भेणं अगणिसत्थं समारम्भमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ सू० ८ ॥

छाया—

स तत् संबुध्यमान आदानीयं समुत्थाय श्रुत्वा खलु भगवतः अनगाराणां वा अन्तिके, इहैकेषां ज्ञातं भवति-एष खलु ग्रन्थः, एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्यर्थं गृद्धो लोकः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः अग्निकर्मसमारम्भेण अग्निशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिनस्ति ॥ सू० ८ ॥

टीका—

यः खलु भगवतः=तीर्थङ्करस्य, अनगाराणाम्=तदीयश्रमणनिर्ग्रन्थानाम् वा अन्तिके श्रुत्वा=उपदेशं निशम्य आदानीयम्=उपादेयं सर्वसावद्ययोगविरतिरूपं चारित्रं समुत्थाय=अङ्गीकृत्य विहरति स तत्=अग्निकायसमारम्भणं, संबुध्यमानः=अहिताबोधिजनकत्वेन विज्ञाता भवति ।

स हि एवं विभावयति-इह=मनुष्यलोके, एकेषां=श्रमणनिर्ग्रन्थोपदेश-

---

गृद्ध लोक नाना प्रकार के शस्त्रों से अग्निकर्म का आरंभ करके अग्निशस्त्र का व्यापार करता हुवा अन्य भी अनेक प्रकार के प्राणियों की हिंसा करता है ॥ सू० ८ ॥

टीकार्थ--जो पुरुष भगवान् तीर्थङ्कर अथवा उन के अनगारों के निकट उपदेश सुनकर सर्वसावद्ययोग के त्यागरूप चारित्र को स्वीकार कर के विचरता है, वह अग्निकाय के समारंभ को अहितकर और अबोधिकर समझ लेता है ।

वह इस प्रकार सोचता है-इस मनुष्य लोक में, श्रमण निर्ग्रंथो के उपदेश से

આ નરક છે. ગૃદ્ધલોક નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી અગ્નિકર્મનો સમારંભ કરીને અગ્નિશસ્ત્રનો વ્યાપાર કરતા થકા અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. (સૂ. ૮)

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ ભગવાન તીર્થંકર અથવા તેમના અણગારોની સમીપ ઉપદેશ સાંભળીને સર્વસાવદ્યયોગના ત્યાગરૂપ ચારિત્રનો સ્વીકાર કરીને વિચરે છે. તે અગ્નિકાયના સમારંભને અહિતકર અને અબોધિકર સમજી લે છે.

તે આ પ્રમાણે વિચારે છે કેઃ-આ મનુષ્ય લોકમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના ઉપદેશથી

संजातसम्यगवबोधवैराग्याणामात्मार्थिनामेव, ज्ञातं=विदितं भवति । किं ज्ञातं भवती ? -त्याकाङ्क्षायामाह—'एष खलु ग्रन्थः' इत्यादि ।

एषः=अग्निशस्त्रसमारम्भः, खलु=निश्चयेन, ग्रन्थः-ग्रथ्यते=बध्यतेऽनेनेति-ग्रन्थः=अष्टविधकर्मबन्धः । कारणे कार्योपचारात् कारणभूतोऽग्निशस्त्रसमारम्भ एव कर्मबन्धरूपो ग्रन्थ इत्युच्यते । एवमग्रेऽपि बोध्यम् । तथा-एषः=अग्निशस्त्रसमारम्भः मोहः=विपर्यासः=अज्ञानम् । तथा-एष एव मारः=मरणं-निगोदादिमरणरूपः । तथा-एष नरकः=नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम् ।

इत्यर्थं=एतदर्थं, कर्मबन्ध-मोह-मरण-नरकरूपं घोरदुःखफलं प्राप्यापि पुनःपुनरेतदर्थमेव, लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः गृद्धः=लिप्सुरस्ति । यद्वा-गृद्धः=

जिन्हें सम्यग्ज्ञान और वैराग्य उत्पन्न हो गया है. उन आत्मार्थी पुरुषो को ही विदित होता है। क्या विदित होता ? सो कहते है-'यह ग्रंथ है' इत्यादि ।

यह अग्निशस्त्र का समारंभ निश्चय ही आठ प्रकार का कर्मबंध है । कारण में कार्य का उपचार करने से अग्निशस्त्र के समारंभ को ही कर्मबंध कहा है, वास्तव में यह समारम्भ कर्मबन्ध का कारण है । इसी प्रकार आगे भी समजना चाहिए। तथा यह अग्निसमारंभ मोह हैं-विपर्यास है-अज्ञान है ।

तथा यह समारंभ मृत्युरूप है-निगोद आदि मरणरूप है । और यह नरक है-नरक की दश प्रकार की यातनाओ का स्थान है ।

कर्मबंध, मोह, मरण और नरक रूप घोर दुःखमय फल प्राप्त करके भी अज्ञानी

જેને સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે, તે આત્માર્થી પુરૂષોનેજ જાણવામાં હોય છે. શું જાણવામાં હોય છે? તે કહે છે-'આ ગ્રંથ છે.' આદિ.

આ અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ નિશ્ચય-નક્કીજ આઠ પ્રકારના કર્મબંધ છે. કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી અગ્નિશસ્ત્રના સમારંભનેજ કર્મબંધ કહ્યો છે. વાસ્તવિક રીતે આ સમારંભ કર્મબંધનું કારણ છે. આ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું જોઈએ. તથા આ સમારંભ મોહ છે-વિપર્યાસ-અજ્ઞાન છે, તથા આ સમારંભ મૃત્યુરૂપ છે-નિગોદ આદિ મરણરૂપ છે. અને આ નરક છે-નરકની દસ પ્રકારની યાતનાઓનું સ્થાન છે.

કર્મબંધ, મોહ, મરણ અને નરકરૂપ ઘોર દુઃખમય ફલ પ્રાપ્ત કરીને પણ

भोगाभिलाषी लोकः=संसारी जीवः इत्यर्थम्=एतदर्थमेव=कर्मबन्धमोहमरणनरकार्थमेव प्रवर्तते इति शेषः।

अयं भावः—भोगाभिलाषी लोकः शरीरादिपरिपोषणार्थं परिवन्दनमाननपूजनार्थं जातिमरणमोचनार्थं दुःखप्रतिघातार्थं चाग्निशस्त्रसमारम्भं करोति, तत्फलं खलु कर्मबन्ध–मोह–मरण–नरकरूपमेव लभते, तस्मादग्निशस्त्रसमारम्भस्य तदेव फलं बोध्यमिति।

'लोकः पुनः पुनः कर्मबन्धाद्यर्थमेव प्रवर्तते' इति यदुक्तं, तत् कथं ज्ञायते? इति जिज्ञासायामाह–'यदिमम्.' इत्यादि।

यद्=यस्माद्, विरूपरूपैः=नानाविधैः शस्त्रैः=पूर्वोक्तप्रकारैः अग्निकर्म-

---

जीव वार–बार इसी की इच्छा करते हैं। अथवा भोगों का अभिलाषी संसारी जीव इस कर्मबंध, मोह मरण और नरक के लिए ही प्रवृत्त होते हैं।

तात्पर्य यह है—भोगों का अभिलाषी लोक शरीर आदि का पोषण करने के लिए, वंदना, मानना और पूजा के लिए जन्म–मरण से मुक्त होने के लिए और दुःख का प्रतीकार करने के लिए अग्निशस्त्र का समारंभ करता है और फलस्वरूप कर्मबंध, मोह, मरण और नरक रूप फल पाता है। अत एव अग्निशस्त्र के समारंभ का फल वही वध आदि समझना चाहिए।

'लोक वार–वार कर्मबंध आदि के लिए ही प्रवृत्ति करता है' यह जो कहा है सो कैसे ज्ञात हुआ? ऐसी जिज्ञासा होने पर कहते हैं—

क्यों कि वह नाना प्रकार के पूर्वोक्तशस्त्रों से अग्नि की विराधना करने वाला

અજ્ઞાની જીવ વારંવાર તેનીજ ઈચ્છા કરે છે. અથવા–ભોગોનો અભિલાષી સંસારી જીવ આ કર્મબંધ, મોહ, મરણ અને નરક માટેજ પ્રવૃત્ત થાય છે.

તાત્પર્ય એ છે–ભોગોના અભિલાષી માણસો શરીર આદિનું પોષણ કરવા માટે વંદના, માનના અને પૂજાને માટે, જન્મમરણથી મુક્ત થવા માટે અને દુઃખનો પ્રતિકાર કરવા માટે અગ્નિશસ્ત્રનો સમારંભ કરે છે અને ફલસ્વરૂપ કર્મબંધ, મોહ, મરણ અને નરકરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે છે એટલા માટે અગ્નિશસ્ત્રના સમારંભનું ફલ તે બંધ આદિ સમજવા જોઈએ

લોક વાર–વાર કર્મબંધ વગેરે માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. એવું જે કહ્યુ તે કેવી રીતે જાણવામાં આવ્યું? આ પ્રમાણે જીજ્ઞાસા થવાથી કહે છે—

समारम्भेण=अग्न्युपमर्दनरूपसावद्यव्यापारेण, इमम्=अग्निकायं विहिनस्ति । तथा अग्निशस्त्रं समारभमाणः=व्यापारयन् अन्यान्=पृथिवीकायादीन्, अनेकरूपान्=त्रसान् स्थावरांश्च, प्राणान्=प्राणिनो, विहिनस्ति=उपमर्दयति ॥ सू० ८ ॥

अग्निशस्त्रं समारभमाणा अनेकविधान् जीवान् कथं विहिंसन्ति ? तत्प्रतिबोधयितुं श्रीसुधर्मा स्वामी प्राह-' से बेमि '. इत्यादि ।

मूलम्—

से बेमि-संति पाणा पुढवीनिस्सिया तणनिस्सिया पत्तनिस्सिया कट्ठनिस्सिया गोमयनिस्सिया कयवरनिस्सिया, संति संपाइमा पाणा आहच्च संपयंति, अगणिं च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जंति, जे तत्थ संघायमावज्जंति,

---

सावद्य व्यापार कर के अग्निकाय की हिंसा करता है और अग्निकाय का आरंभ करता हुआ अन्य पृथ्वीकाय आदि नाना प्रकार के स्थावर एवं त्रस प्राणियो का घात करता है ॥ सू० ८ ॥

अग्निशस्त्र का आरंभ करने वाले अनेक प्रकार के जीवो की विराधना किस प्रकार करते हैं । यह समझाने के लिए श्रीसुधर्मा स्वामी कहते हैं:-' से बेमि. ' इत्यादि।

मूलार्थ--वही मै कहता हूँ-जीव पृथिवी के आश्रित है, तृण के आश्रित है, पतों के आश्रित है, काष्ट के आश्रित हैं गोवर के आश्रित है, कचरे के आश्रित है; संपातिम जीव अचानक आकर अग्नि में पड जाते है, कोई-कोई अग्नि को छूकर सिकुड

વ્યાપાર કરીને અગ્નિકાયની હિંસા કરે છે. અને અગ્નિકાયનો આરંભ કરવા સાથે અન્ય પૃથ્વીકાય આદિ નાના પ્રકારના ત્રસ જીવો એ પ્રમાણે સ્થાવર પ્રાણીઓનો ઘાત કરે છે. (સૂ. ૮)

અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળા અનેક પ્રકારના જીવોની વિરાધના કયા પ્રકારે (કેવી રીતે) કરે છે? તે સમજાવવા માટે, શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છેઃ-'से बेमि' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—તે હું કહું છું-જીવ પૃથ્વીના આશ્રિત છે. તૃણને આશ્રિત છે. પત્તાં-પાંદડાને આશ્રિત છે. લાકડાંને આશ્રિત છે. છાણને આશ્રિત છે. કચરાને આશ્રિત છે. સંપાતિમજીવ અચાનક આવીને અગ્નિમાં પડી જાય છે. જે સંકોચાઈ જાય છે.

ते तत्थ परियावज्जंति जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उद्दायंति ॥ सू० ९ ॥

छाया—

तद् ब्रवीमि-सन्ति प्राणाः पृथिवीनिश्रिताः तृणनिश्रिताः पत्रनिश्रिताः काष्ठनिश्रिताः गोमयनिश्रिताः कचवरनिश्रिताः, सन्ति संपातिमाः प्राणाः आहत्य संपतन्ति, अग्निं च खलु स्पृष्टा एके संघातमापद्यन्ते, ये तत्र संघातमापद्यन्ते ते तत्र पर्यापद्यन्ते, ये तत्र पर्यापद्यन्ते ते तत्रापद्रावन्ति ॥ सू० ९ ॥

टीका—

तद्=अग्निकायहिंसया यथा बहुविधाः प्राणिनः प्रणश्यन्ति, तद् ब्रवीमि=कथयामि, पृथिवीनिश्रिताः=पृथिवीरूपं कायमाश्रित्य वर्तमानाः पृथिवीकायिका इत्यर्थः । 'पृथिवीनिश्रिताः' इत्युपलक्षणम्, तेन तदाश्रिताः कृमि-कुन्थु-पिपीलिका-भुजङ्गम-मण्डूक-वृश्चिक-कर्कटकादयो गृह्यन्ते । तथा च पृथिवीकायिकास्तदाश्रितास्त्रसाश्चेत्यर्थः, वृक्षलतादयश्च । तथा-तृणनिश्रिताः=वनस्पतिकायिकाः,

---

जाते हैं; जो सिकुड जाते है वे मूर्छित हो जाते है और जो मूर्छित हो जाते है वे मर भी जाते है ॥सू० ९॥

टीकार्थ—अग्निकाय की हिंसा से बहुत प्रकार के जीवो का घात होता है, सो मैं कहता हूँ-पृथिवी के सहारे रहने वाले जीव पृथिवीकायिकों के अतिरिक्त और भी बहुत से है। जैसे-कृमि, कुंथुवा, चिउंटी, साप, मेंढक, विच्छु, केकडा, आदि। अतः पृथिवी आश्रित का अर्थ यहा पृथिवीकायिक स्थावर तथा त्रस जीव लेना चाहिए। वृक्ष और वेल आदि भी इसी में सम्मिलित है। तथा तृण-आश्रित वनस्पतिकाय के

મૂર્છિત થઈ જાય છે, અને જે મૂર્છિત થાય છે તે મરી પણ જાય છે. (સૂ. ૯)

ટીકાર્થ—અગ્નિકાયની હિંસાથી ઘણાજ પ્રકારના જીવોનો ઘાત થાય તે હું કહું છું-પૃથ્વીના આશ્રયે રહેવાવાળા જીવ પૃથ્વીકાયોની સાથે બીજા પણ ઘણા છે. જેમ કૃમિ કુંથવા, કીડીઓ, સાપ, દેડકાં, વીંછી કેંકડા આદિ. એ કારણથી પૃથ્વીઆશ્રિતનો અર્થ અહિં પૃથ્વીકાયિક સ્થાવર તથા ત્રસ જીવ લેવા જોઈએ. વૃક્ષ અને વેલા-વેલ આદિ પણ તેમાં સમ્મિલિત છે. તથા તૃણ-આશ્રિત વનસ્પતિકાયના જીવ અને તૃણના આશ્રયે રહેવા-

तृणमाश्रित्यावस्थायिनः मशककीटतृणजलौकादयश्च, तथा-पत्रनिश्रिताः=वनस्पतिकायिकाः पत्रमाश्रित्य निवासिनः पिपीलिकाभेदाः 'घोडन' इति मगधदेशे प्रसिद्धाः, कीटपतङ्गनीलङ्गुप्रभृतयश्च, तथा-काष्ठनिश्रिताः काष्ठं शरणीकृत्य स्थिताः घुणोद्देहिका-तदण्डादयः, अत्र काष्ठं शुष्कमिन्धनरूपं सार्द्रं च गृह्यते। तथा-गोमयनिश्रिताः =गण्डूपदभूमिस्फोटादयः। तथा कचवरनिश्रिताः-कचवरः शुष्कतृणपत्ररजःसमुदायरूपः, तं निश्रिताः=समाश्रिताः कृमिकुन्थुकीटादयः प्राणाः=प्राणिनः सन्ति।

तथा-संपातिमाः=उत्प्लुत्योत्प्लुत्य पतनशीलाः, प्राणाः=प्राणिनः दंशमशकमक्षिकापतङ्गपक्षिपवनादयः सन्ति। एते संपातिमा आहत्य=अग्निशिखाकृष्टाः स्वयमेवोपेत्य, अग्नौ संपतन्ति।

जीव और तृण के सहारे रहने वाले मच्छर कीडे और घास की जलोक (जौंक) आदि तृण-निश्रित कहलाते हैं। पतों के सहारे रहने वाले मगध देश में प्रसिद्ध घोडन तथा कीट, पतंग एवं नीलंगु (लट) आदि जीव हैं। धुन, उदई और उनके अण्डे आदि काठ के सहारे रहने वाले जीव काष्ठनिश्रित कहलाते हैं। यहाँ 'काष्ठ' शब्द से सूखा ईंधनरूप काठ और गीला काठ, दोनो समझने चाहिए। तथा गोबर के आश्रित गिंडीला और भूमिस्फोटक (भूफोड) आदि जीव हैं। इसी केकार कचरे के सहारे रहने वाले कृमि कुंथुवा तथा कीडा वगैरह, ये सब प्राणी हैं।

उड-उड कर गिरने वाले डांस, मच्छर, मक्खी पतंग, पक्षी और पवन आदि संपातिम जीव कहलाने हैं। ये संपातिम जीव आग की शिखा से स्वयं आकार्षित हो कर आग में गिर जाते हैं।

વાળા મચ્છર, કીડા અને ઘાસની જળો આદિ, તૃણ આશ્રિત કહેવાય છે. પત્તાં-પાંદડાંના આશ્રયે રહેવાવાળા મગધદેશમાં પ્રસિદ્ધ ઘોડન તથા કીટ પતંગ અને નીલંગુ (લટ) આદિ જીવ છે. ઘુણ ઉધેઈ અને તેનાં ઈંડાં આદિ-લાકડાના સહારે રહેવાવાળા જીવ કાષ્ઠનિશ્રિત કહેવાય છે. અહિં કાષ્ઠ શબ્દથી સૂકાં લાકડાંરૂપ કાષ્ઠ અને લીલાં કાષ્ઠ, આ બન્ને સમજવાં જોઇએ, તથા છાણમાં આશ્રય કરીને રહેલાં ગિંડોળા અને ભૂફોડા આદિ જીવ છે. આ પ્રમાણે કચરાના આશ્રયે રહેવાવાળા કૃમિ, કુંથુવા તથા કીડા વગેરે, આ સર્વ પ્રાણી છે.

ઉડી-ઉડીને પડવાવાળા ડાંસ, મચ્છર, માખી, પતંગ, પક્ષી અને પવન આદિ સંપાતિમ જીવ કહેવાય છે. એ સંપાતિમ જીવ આગની-અગ્નિની શિખાથી પોતે આકર્ષિત થઈને અગ્નિમાં પડી જાય છે.

अग्निकायसमारम्भे पृथिव्यादिसमाश्रितानां स्थावराणां त्रसानां चोपमर्दनादिकं यथा भवति तद् दर्शयितुमाह-अग्निं चेत्यादि ।

एके-केचित् प्राणिनः, अग्निम्=समुत्पादितं प्रज्वालितं चाग्निकायं स्पृष्टाः स्पर्शकर्तारः, आर्षत्वात् कर्तरि क्तः ।

संघातं=पक्षादिदहनेन गात्रसंकोचनम् आपद्यन्ते, प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । तत्र=अग्नौ पतित्वा ये जीवाः संघातमापद्यन्ते, ते तत्र पर्यापद्यन्ते=तापाभिभूता मूर्छां प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । ये तत्र=अग्नौ पर्यापद्यन्ते, ते तत्र=अग्नौ, अपद्रावन्ति=प्राणान् परित्यजन्ति । अग्निसमारम्भेण केवलमग्निकायविराधना न भवति, अपितु सर्वदिक्-संचारिणं त्रसानां पृथिव्यादीनां स्थावराणामपि वहुतराणां हिंसाऽवश्यं भवतीति भावः । अत ऽोक्तं भगवता—

अग्निकाय का आरंभ करने से पृथिवी आदि में आश्रित स्थावरो और त्रस जीवो का विराधन किस प्रकार होता है ? सो कहते है ।

कोई—कोई प्राणी जलती अग्नि को स्पर्श करके सिकुड जाते है—उन के पंख वगैरह जल जाते है । अग्नि में पड कर जो जीव सघात को प्राप्त होते है वे गर्मी से मूर्च्छित हो जाते है । अग्नि में गिरने वाले अपने प्राण भी खो देते है । अग्नि का समारंभ करने से केवल अग्निकाय की ही विराधना नहीं होती वरन् समी दिशाओ में संचार करने वाले त्रस और वहुत से स्थावर जीवों की भी हिंसा अवश्य होती है । इसी लिए भगवान् ने कहा है:—

અગ્નિકાયનો આરંભ કરવાથી પૃથ્વીઆદિમાં આશ્રય કરીને રહેલાં સ્થાવરો અને ત્રસ જીવોની વિરાધના જે પ્રકારે થાય છે, તે કહે છે—

કોઈ-કોઈ પ્રાણી બળતી અગ્નિનો સ્પર્શ કરીને સંકોચાઈ જાય છે. તેની પાંખો વગેરે બળી જાય છે. અગ્નિમાં પડીને જે જીવ સંઘાતને પ્રાપ્ત થાય છે તે ગરમીથી મૂર્છિત થઈ જાય છે અગ્નિમાં પડવાવાળા જીવ જે મૂર્છિત થઈ જાય છે તે પોતાના પ્રાણ પણ ખોઈ નાખે છે. અગ્નિનો સમારંભ કરવાથી કેવલ અગ્નિકાયની વિરાધના થતી નથી, પરન્તુ સર્વ દિશાઓમાં સંચાર કરવાવાળા ત્રસ અને ઘણાંજ સ્થાવર જીવોની પણ હિંસા અવશ્ય થાય છે. એ માટે ભગવાને કહ્યું છે—

"जायतेयं न इच्छंति, पावगं जलइत्तए ।
तिक्खमन्नयरं सत्थं, सव्वओवि दुरासयं ॥ १ ॥
पाईणं पडिणं वावि, उड्ढं अणुदिसामवि ।
अहे दाहिणओ वावि, दहे उत्तरओवि य ॥ २ ॥
भूयाणमेसमाघाओ, हव्ववाहो न संसओ ।
तं पईवपयावट्ठा, संजओ किंचि नारभे ॥ ३ ॥"(दशवै० अ० ६)

छाया—जाततेजसं नेच्छन्ति, पावकं ज्वालयितुम् ।
तीक्ष्णमन्यतरत् शस्त्रं, सर्वतोऽपि दुरासदम् ॥ १ ॥
प्राच्यां प्रतीच्यां वापि, ऊर्ध्वमनुदिक्ष्वपि ।
अधो दक्षिणतो वापि, दहेदुत्तरतोऽपि च ॥ २ ॥
भूतानामेष आघातो, हव्यवाहो न संशयः ।
तं प्रदीपप्रतानार्थं, संयतः किञ्चिन्नारभेत ॥ ३ ॥

"साधु अग्नि को जलाने की इच्छा तक नहीं करते, क्यो कि वह एक बडा ही तीखा शस्त्र है, जो किसी भी और से दुस्सह है—सभी ओर से जलाता है ॥१॥

यह अग्निशस्त्र पूर्व से भी और पश्चिम से भी ऊपर से भी और विदिशाओं की तरफ से भी नीचे से भी और दक्षिण से भी तथा उत्तर से भी जलाता है ॥२॥

अग्नि जीवो का घातक है, इस में कोई संशय नहीं है । साधु दीपक जलाने तथा प्रतापने के लिए उस का जरा भी आरंभ नहीं करते ॥३॥ (दशवै. अध्य. ६)

फिर भी कहा है—

"સાધુ અગ્નિને સળગાવવાની ઇચ્છા સુધી કરતા નથી, કારણુ તે એક મહાન તીક્ષ્ણ શસ્ત્ર છે. તે કોઈપણુ બાજુથી દુસ્સહ છે—ચારેય તરફથી બાળે છે." ॥ ૨ ॥

આ અગ્નિશસ્ત્ર પૂર્વથી પણુ અને પશ્ચિમથી પણુ ઉપરથી અને વિદિશાઓની તરફથી પણુ નીચેથી અને દક્ષિણુથી પણ અને ઉત્તરથી પણુ બાળે છે. ॥ ૨ ॥

અગ્નિ જીવોનો ઘાતક છે, તેમાં કાંઈ પણુ સંશય નથી. સાધુ દીપક સળગાવવા તથા તાપવાને માટે તેનો જરા પણુ આરંભ કરતા નથી." ॥ ૩ ॥ (દશવૈ. અધ્ય. ૬)

ફરી પણુ કહે છે—

"दो पुरिसा सरिसवया अन्नमन्नेहिं सद्धिं अगणिकायं समारंभंति, तत्थ णं एगे पुरिसे अगणिकायं समुज्जालेति, एगे विज्झवेति, तत्थ णं के पुरिसे महाकम्मयराए? के पुरिसे अप्पकम्मयराए? गोयमा! जे उज्जालेति से महाकम्मयराए, जे विज्झवेति से अप्पकम्मयराए"॥

छाया—द्वौ पुरुषौ सदृशवयस्कौ अन्यान्याभ्यां सार्द्धम् अग्निकायं समारभेते, तत्र खलु एकः पुरुषः अग्निकायं समुज्ज्वालयति, एको विध्यापयति, तत्र खलु कः पुरुषः महाकर्मतरकः? कः पुरुषः अल्पकर्मतरकः?। गौतम! यः (अग्निं) उज्ज्वालयति स महाकर्मतरकः, य (अग्निं) विध्यापयति स अल्पकर्मतरकः (भगवती सूत्र०) ॥ सू० ९ ॥

तदेवमग्निकायहिंसया बहुतरजीवोपमर्दनं भवतीति विदित्वा त्रिकरणत्रियोगैः कृतकारितानुमोदितैश्चाग्निशस्त्रसमारम्भो वर्जनीय इत्याह—'एत्थ सत्थं' इत्यादि।

"समान उम्र वाले दो पुरुष परस्पर अग्निकाय का आरंभ करते है। एक पुरुष अग्निकाय को जलाता है और एक बुझाता है। इन में से कौन-सा पुरुष महाकर्म बाँधता है? और कौन अल्पकर्म बाँधता है?। हे गौतम! जो अग्नि जलाता है वह महा कर्म बाँधता है और जो अग्नि बुझाता है वह अल्प कर्म बाँधता है" (भगवतीसूत्र.) ॥ सू० ९॥

इस प्रकार अग्निकाय की हिंसा होती है, यह जानकर तीन करण, तीन योग से, तथा कृत, कारित और अनुमोदना से अग्निशस्त्र का समारंभ त्याग देना चाहिए, यही बात कहते हैं-'एत्थ सत्थं.' इयादि।

"સમાન ઉંમરવાળા બે પુરૂષ પરસ્પર અગ્નિકાયનો આરંભ કરે છે. એક પુરૂષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે. બાળે છે અને એક બુઝાવે-ઓલવે છે. તે બેમાંથી કયો પુરૂષ મહા કર્મ બાંધે છે. અને કોણ અલ્પ કર્મ બાંધે છે? હે ગૌતમ! જે અગ્નિ સળગાવે છે-બાળે છે તે મહા કર્મ બાંધે છે. અને જે અગ્નિ બુઝાવે છે. તે અલ્પ કર્મ બાંધે છે." (ભગવતી સૂત્ર.) (સૂ. ૯)

આ પ્રમાણે અગ્નિકાયની હિંસાથી ઘણા પ્રકારના જીવોની હિંસા થાય છે. એ જાણી કરીને ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી તથા કરવું, કરાવવું અને અનુમોદનાથી અગ્નિશસ્ત્રનો સમારંભ ત્યજી દેવો જોઈએ, એજ વાત કહે છે-'एत्थ सत्थं.' ઈત્યાદિ.

मूलम्—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति। एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति। तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं अगणिसत्थं समारंभेज्जा, नेवऽण्णेहिं अगणि-सत्थं समारंभावेज्जा अगणिसत्थं समारंभमाणे अण्णे न समणु जाणिज्जा जस्सेते अगणिकम्मसमारंभा परिण्णाया भवंति, से हु मुणी परिण्णायकम्मे-त्ति बेमि ॥ सू० १० ॥

॥ चउत्थो उद्देसो समत्तो ॥ १-४ ॥

छाया—

अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः अपरिज्ञाता भवन्ति। अत्र शस्त्रंसमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति। तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयमग्निशस्त्रं समारभेत नैवान्यैरग्निशस्त्रं समारम्भयेत्, अग्निशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् न समनुजानीयात्। यस्यैते अग्निकर्मसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा-इति ब्रवीमि ॥ सू० १० ॥

॥ चतुर्थ उद्देशः समाप्तः ॥ १-४ ॥

टीका—

अत्र=अस्मिन् अग्निकाये, शस्त्रं द्रव्यभावरूपं प्रागुक्तं :समारभमाणस्य=

मूलार्थ—अग्निशस्त्र का आरंभ करने वाला इन आरंभो को नहीं जानता। अग्निशस्त्र का आरंभ न करने वाला इन आरंभो को जानता है। इन्हे जानकर बुद्धिमान् पुरुष स्वयं अग्निशस्त्र का आरंभ न करे, दूसरो से अग्निशस्त्र का आरभ न करावे और अग्निशस्त्र का आरंभ करने वालो की अनुमोदना न करे। जो इन समारंभो का ज्ञाता होता है वही मुनि परिज्ञातकर्मा है, ऐसा मै (भगवान् के कथानानुसार) कहता हूँ ॥सू० १०॥

टीकार्थ—अग्निकाय में द्रव्य और भावरूप पूर्वोक्त शस्त्र का व्यापार करने

મૂલાર્થ—અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળા એ આરંભોને જાણતા નથી અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ નહિ કરવાવાળા એ આરંભોને જાણે છે. તેને જાણીને બુદ્ધિમાન પુરૂષ સ્વયં અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ ન કરે, બીજા પાસે અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરાવે નહિ. અને અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે નહિ. જે આ સમારંભોના જ્ઞાતા-જાણકાર હોય છે તે મુનિ પરિજ્ઞાતકર્મા છે. એ પ્રમાણે હું (ભગવાનના વચનાનુસાર) કહું છું. (સૂ. ૧૦)

ટીકાર્થ—અગ્નિકાયમાં દ્રવ્ય અને ભાવરૂપ પૂર્વોક્ત શસ્ત્રનો વ્યાપાર (ઉપયોગ)

व्यापारयतः, इत्येते=पचनपाचनादयः आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः, अपरिज्ञाताः= अष्टविधकर्मबन्धकारणत्वेनाविज्ञाता भवन्ति, अग्निकाये शस्त्रं प्रयुञ्जानस्य परिज्ञाया अभावादिति भावः।

अत्र=अस्मिन् अप्काये शस्त्रम्=पूर्वोक्तस्वरूपम्, असमारभमाणस्य=अप्रयुञ्जानस्य, इत्येते=पचनपाचनादयः, आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः, परिज्ञाताः ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाताः भवन्ति, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्ता भवन्तीत्यर्थः।

ज्ञपरिज्ञापूर्विका प्रत्याख्यानपरिज्ञा यथा समुद्भवति तथा दर्शयति–'तत् परिज्ञाये'–त्यादि। तत्=अग्निकायारम्भणं, परिज्ञाय='कर्मबन्धाय भवती'-त्येवमवबुध्य, मेधावी=हेयोपादेयविवेककुशलः, साधुमर्यादावधानशील इति यावत्, नैव स्वयमग्निशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैरग्निशस्त्रं समारम्भयेत्, अग्निशस्त्रं

वाले को अर्थात् पचन–पाचन आदि पापमय कार्य करने वालो को यह ज्ञान नहीं होता कि–यह कार्य आठ प्रकार के कर्मों के बंध का कारण है, क्यों कि अग्निकाय के शस्त्र का प्रयोग करने वाले में परिज्ञा का अभाव होता है।

अग्निकाय में पूर्वोक्त शस्त्र का व्यापार न करने वाले को सावद्य व्यापारो का ज्ञान होता है। वह ज्ञपरिज्ञा से उन्हे जानता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उनका त्याग कर देता है।

ज्ञपरिज्ञा के बाद प्रत्याख्यानपरिज्ञा किस प्रकार उत्पन्न होती है? सो कहते हैं–अग्निकाय का आरंभ कर्मबंध का कारण है, यह जानकर हेय–उपादेय के विवेक में प्रवीण साधुमर्यादा का ध्यान रखने वाला स्वय अग्निशस्त्र का आरंभ नहीं करता, दूसरो से

કરવાવાળાને અર્થાત્–પચન–પાચન આદિ પાપમય કાર્ય–કરવાવાળાને એ જ્ઞાન હોતું નથી કે આ કાર્ય આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધનું કારણ છે. કારણ કે અગ્નિકાયનાં શસ્ત્રનો પ્રયોગ કરવાવાળાઓમાં પરિજ્ઞાનો અભાવ હોય છે.

અગ્નિકાયમાં પૂર્વોક્ત શસ્ત્રનો વ્યાપાર–ઉપયોગ નહિ કરવાવાળાને સાવદ્ય વ્યાપારોનુ જ્ઞાન હોય છે. તે જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને જાણે છે, અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી આપે છે.

જ્ઞપરિજ્ઞાની પછી પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા કયા પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે? તે કહે છે:–

અગ્નિકાયનો આરંભ કર્મબંધનુ કારણ છે એ પ્રમાણે જાણીને હેય–ઉપાદેયના વિવેકમા પ્રવીણ–કુશળ સાધુમર્યાદાનું ધ્યાન રાખવાવાળા પોતે અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરતા નથી; બીજા પાસે આરંભ કરાવતા નથી, અને આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન

समारभमाणान् अन्यान् न समनुजानीयात्=नानुमोदयेत् । शेषं सुगमम् । यस्यैते अग्निकर्मसमारम्भाः=कर्मणां समारम्भाः कर्मसमारम्भाः, अग्नेः कर्मसमारम्भाः अग्निकर्म-समारम्भाः=अग्निं निमित्तीकृत्य कर्मकारणीभूताः उपमर्दनव्यापारा इत्यर्थः,परिज्ञाताः =सर्वथा ज्ञाताः, ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन विदिताः प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परि-वर्जिता भवन्ति स एव परिज्ञातकर्मा-परिज्ञातानि=ज्ञपरिज्ञया स्वरूपतो विपाकतस्त-दुपादानतश्चावगतानि प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परित्यक्तानि कर्माणि=सावद्यव्यापाराः येन-स परिज्ञातकर्मा=मनोवाक्कायैः सकलसावद्यकरणकारणानुमतिनिवृत्तो मुनिर्भवती-त्यर्थः । 'इति ब्रवीमि' अस्य व्याख्यानं पूर्ववद् बोध्यम् ।

॥ इत्याचाराङ्गसूत्रस्याऽऽचारचिन्तामणिटीकायां प्रथमाध्ययने चतुर्थोद्देशकः संपूर्णः ॥ १-४ ॥

आरंभ नहीं कराता और आरंभ करने वालो की अनुमोदना नही करता । शेष भाग सुगम हैं।

अग्नि के निमित्त से होने वाले तथा कर्मबंध के कारणभूत यह सब पापमय व्यवहार जिस ने कर्मबंध के कारण ज्ञपरिज्ञा से समझ कर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग दिये है वही परिज्ञातकर्मा मुनि है । जिसने इन व्यापारो का स्वरूप, फल और कारण ज्ञपरिज्ञा से जान लिया है तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग कर दिया है उसे परिज्ञात-कर्मा मुनि कहते है । ऐसा मुनि मन, वचन काय से समस्त सावद्य के करने, कराने और अनुमोदन करने का त्यागी होता है । 'इति ब्रवीमि' की व्याख्या पहले के समान समझ लेना चाहिए ॥सू० १०॥

श्रीआचाराङ्गसूत्रकी 'आचारचिन्तामणि' टीकाके हिन्दी अनुवादमें प्रथम अध्ययनका चौथा उद्देश सम्पूर्ण ॥ १-४ ॥

આપતા નથી. શેષ-બાકીનો ભાગ સુગમ છે.

અગ્નિના નિમિત્તથી થવાવાળા તથા કર્મબંધના કારણભૂત આ સર્વ પાપમય વ્યવહારનો જેણે કર્મબંધના કારણે જ્ઞપરિજ્ઞાથી સમજીને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરી આપ્યો છે તેને પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ કહે છે. એવા મુનિ-મન, વચન, કાયાથી સમસ્ત સાવદ્યને કરવું, કરાવવું અને અનુમોદન કરવું તેના ત્યાગી હોય છે 'इति ब्रवीमि'ની વ્યાખ્યા પ્રથમના સમાન સમજી લેવી જોઈએ. (સૂ. ૧૦)

શ્રી આચારાંગસૂત્રની 'આચારચિંતામણિ' ટીકાના ગુજરાતી-અનુવાદમાં પ્રથમ અધ્યયનનો ચોથો ઉદ્દેશક સંપૂર્ણ. (૧-૪)

व्यापारयतः, इत्येते=पचनपाचनादयः आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः, अपरिज्ञाताः= अष्टविधकर्मबन्धकारणत्वेनाविज्ञाता भवन्ति, अग्निकाये शस्त्रं प्रयुञ्जानस्य परिज्ञाया अभावादिति भावः ।

अत्र=अस्मिन् अप्काये शस्त्रम्=पूर्वोक्तस्वरूपम्, असमारभमाणस्य=अप्रयुञ्जानस्य, इत्येते=पचनपाचनादयः, आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः, परिज्ञाताः ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाताः भवन्ति, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परित्यक्ता भवन्तीत्यर्थः ।

ज्ञपरिज्ञापूर्विका प्रत्याख्यानपरिज्ञा यथा समुद्भवति तथा दर्शयति-'तत् परिज्ञाये'-त्यादि । तत्=अग्निकायारम्भणं, परिज्ञाय='कर्मबन्धाय भवती'-त्येवमवबुध्य, मेधावी=हेयोपादेयविवेककुशलः, साधुमर्यादावधानशील इति यावत्, नैव स्वयमग्निशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैरग्निशस्त्रं समारम्भयेत्, अग्निशस्त्रं

वाले को अर्थात् पचन-पाचन आदि पापमय कार्य करने वाले को यह ज्ञान नहीं होता कि- यह कार्य आठ प्रकार के कर्मों के बंध का कारण है, क्यों कि अग्निकाय के शस्त्र का प्रयोग करने वाले में परिज्ञा का अभाव होता है ।

अग्निकाय में पूर्वोक्त शस्त्र का व्यापार न करने वाले को सावद्य व्यापारों का ज्ञान होता है । वह ज्ञपरिज्ञा से उन्हे जानता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उनका त्याग कर देता है ।

ज्ञपरिज्ञा के बाद प्रत्याख्यानपरिज्ञा किस प्रकार उत्पन्न होती है ? सो कहते हैं- अग्निकाय का आरंभ कर्मबंध का कारण है, यह जानकर हेय-उपादेय के विवेक में प्रवीण साधुमर्यादा का ध्यान रखने वाला स्वयं अग्निशस्त्र का आरंभ नहीं करता, दूसरों से

કરવાવાળાને અર્થાત્-પચન-પાચન આદિ પાપમય કાર્ય-કરવાવાળાને એ જ્ઞાન હોતું નથી કે આ કાર્ય આઠ પ્રકારના કર્મોનાં બંધનું કારણ છે. કારણ કે અગ્નિકાયનાં શસ્ત્રનો પ્રયોગ કરવાવાળાઓમાં પરિજ્ઞાનો અભાવ હોય છે.

અગ્નિકાયમાં પૂર્વોક્ત શસ્ત્રનો વ્યાપાર-ઉપયોગ નહિ કરવાવાળાને સાવદ્ય વ્યાપારોનુ જ્ઞાન હોય છે. તે જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને જાણે છે, અને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી આપે છે.

જ્ઞપરિજ્ઞાની પછી પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા કયા પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે ? તે કહે છે- અગ્નિકાયનો આરંભ કર્મબંધનુ કારણ છે એ પ્રમાણે જાણીને હેય-ઉપાદેયના વિવેકમા પ્રવીણ-કુશળ સાધુમર્યાદાનુ ધ્યાન રાખવાવાળા પોતે અગ્નિશસ્ત્રનો આરંભ કરતા નથી, બીજા પાસે આરંભ કરાવતા નથી, અને આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન

समारभमाणान् अन्यान् न समनुजानीयात्=नानुमोदयेत्। शेषं सुगमम्। यस्यैते अग्निकर्मसमारम्भाः=कर्मणां समारम्भाः कर्मसमारम्भाः, अग्नेः कर्मसमारम्भाः अग्निकर्मसमारम्भाः=अग्निं निमित्तीकृत्य कर्मकारणीभूताः उपमर्दनव्यापारा इत्यर्थः,परिज्ञाताः =सर्वथा ज्ञाताः, ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन विदिताः प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिवर्जिता भवन्ति स एव परिज्ञातकर्मा-परिज्ञातानि=ज्ञपरिज्ञया स्वरूपतो विपाकतस्तदुपादानतश्चावगतानि प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परित्यक्तानि कर्माणि=सावद्यव्यापाराः येन-स परिज्ञातकर्मा=मनोवाक्कायैः सकलसावद्यकरणकारणानुमतिनिवृत्तो मुनिर्भवतीत्यर्थः। 'इति ब्रवीमि' अस्य व्याख्यानं पूर्ववद् बोध्यम्।

॥ इत्याचाराङ्गसूत्रस्याऽऽचारचिन्तामणिटीकायां प्रथमाध्ययने
चतुर्थोद्देशकः संपूर्णः ॥ १-४ ॥

आरंभ नहीं कराता और आरंभ करने वालो की अनुमोदना नही करता। शेष भाग सुगम है।

अग्नि के निमित्त से होने वाले तथा कर्मबंध के कारणभूत यह सब पापमय व्यवहार जिस ने कर्मबंध के कारण ज्ञपरिज्ञा से समझ कर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग दिये है वही परिज्ञातकर्मा मुनि है। जिसने इन व्यापारो का स्वरूप, फल और कारण ज्ञपरिज्ञा से जान लिया है तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग कर दिया है उसे परिज्ञातकर्मा मुनि कहते है। ऐसा मुनि मन, वचन काय से समस्त सावद्य के करने, कराने और अनुमोदन करने का त्यागी होता है। 'इति ब्रवीमि' की व्याख्या पहले के समान समझ लेना चाहिए ॥सू० १०॥

श्रीआचाराङ्गसूत्रकी 'आचारचिन्तामणि' टीकाके हिन्दी अनुवादमें
प्रथम अध्ययनका चौथा उद्देश सम्पूर्ण ॥ १-४ ॥

આપતા નથી. શેષ-બાકીનો ભાગ સુગમ છે.

અગ્નિના નિમિત્તથી થવાવાળા તથા કર્મબંધના કારણભૂત આ સર્વ પાપમય વ્યવહારનો જેણે કર્મબંધના કારણે જ્ઞપરિજ્ઞાથી સમજીને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરી આપ્યો છે તેને પરિજ્ઞાતકર્મા મુનિ કહે છે. એવા મુનિ-મન, વચન, કાયાથી સમસ્ત સાવદ્યને કરવું, કરાવવું અને અનુમોદન કરવું તેના ત્યાગી હોય છે 'इति ब्रवीमि'ની વ્યાખ્યા પ્રથમના સમાન સમજી લેવી જોઈએ. (સૂ. ૧૦)

શ્રી આચારાંગસૂત્રની 'આચારચિંતામણિ' ટીકાના
ગુજરાતી-અનુવાદમાં પ્રથમ અધ્યયનનો
ચોથો ઉદ્દેશક સંપૂર્ણ. (૧-૪)

अथ पञ्चमोद्देशकः–

चतुर्थोद्देशेऽग्निकायस्वरूपं मुनित्वप्राप्तये प्रतिबोधितम्। साम्प्रतं तदर्थमेव क्रमप्राप्तवायुकायप्रतिबोधनावसरे वनस्पतिकायजीवस्वरूपं प्रतिबोधयितुकामः पञ्चमोद्देशकमुपक्रमते—'तं णो', इत्यादि।

ननु क्रमप्राप्तवायुकायप्रतिबोधनं कथं न प्रक्रम्यते? उच्यते–वायुकायः प्रत्यक्षतया दृष्टिगोचरो न भवति, अतस्तत्र श्रद्धा झटिति नोदेतुं प्रभवति, पृथिव्याद्येकेन्द्रियजीवस्वरूपं प्रतिबुध्य तु सुतरां वायुकायो विज्ञास्यते, अतः स एव क्रमो गुरुभिरुपादेयो भवति, येन जीवादितत्त्वविज्ञानाय शिष्याः

पंचम उद्देशक–

चौथे उद्देश में साधुता प्राप्त करने के लिए अग्निकाय का स्वरूप समझाया है। इसी के लिए क्रम के अनुसार वायुकाय का स्वरूप समझाने के प्रसंग में वनस्पतिकाय का स्वरूप बतलाने के लिए पाँचवाँ उद्देश आरंभ करते है–'तं णो.' इत्यादि।

प्रश्न—क्रम के अनुसार वायुकाय का स्वरूप क्यो नहीं बतलाया गया है? और वायुकाय को छोडकर वनस्पतिकाय के विवेचन का उद्देश्य क्या है?

उत्तर—बात यह है कि वायुकाय नेत्रो से प्रत्यक्ष दिखाई नहीं देता–सिर्फ स्पर्शेन्द्रिय से उस की प्रतीति होती है। इस कारण उस के विषय में जल्दी श्रद्धा नहीं होती। हाँ, पृथ्वीकाय आदि एकेन्द्रिय जीवों का स्वरूप समझ लेने पर वायुकाय सहज ही समझ में आ जायगा। गुरुजन वही क्रम काम में लाते है जिस से शिष्य जीवादि

પચમ ઉદ્દેશક—

ચોથા ઉદ્દેશકમાં સાધુતા પ્રાપ્ત કરવાને માટે અગ્નિકાયનુ સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. આ માટેજ ક્રમ અનુસાર વાયુકાયનુ સ્વરૂપ સમજાવવાના પ્રસંગે વનસ્પતિકાયનું સ્વરૂપ બતાવવાને માટે પાંચમા ઉદ્દેશકનો આરભ કરે છે–'तं णो.' ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન—ક્રમ પ્રમાણે વાયુકાયનુ સ્વરૂપ શા માટે બતાવ્યું નથી? અને વાયુકાયને છોડીને વનસ્પતિકાયના વિવેચનમાં કયો ઉદ્દેશ્ય છે?

ઉત્તર—વાત એ છે કે–વાયુકાય નેત્રથી પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવતો નથી. માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિયથી તેની પ્રતીતિ થાય છે આ કારણથી તેના વિષયમાં જલ્દી શ્રદ્ધા થતી નથી. હા, પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિય જીવોનુ સ્વરૂપ સમજી લીધા પછી વાયુકાય સહજે સમજવામાં આવી જશે. ગુરુજન આ ક્રમને કામમાં લાવે છે, જે વડે કરી શિષ્ય જીવાદિ

स्वयमेवोत्सहन्ते, तस्माद् वायुकायस्वरूपमनभिधाय वनस्पतिकायः प्रथमं प्रस्तूयते—'तं णो.' इत्यादि ।

यद्वा—अनन्तरचतुर्थोद्देशेऽग्निकायो दीर्घलोकशस्त्रशब्देनादौ प्रतिबोधितः। तत्र दीर्घलोकशब्दार्थो वनस्पतिरित्याशयं समधिगम्याग्निकायप्रकरणसमाप्त्यनन्तरं प्रथमं वनस्पतिकायस्वरूपं विज्ञातुकामस्य शिष्यस्य प्रतिबोधनाय पञ्चमं वनस्पतिकायोद्देशं कथयति—'तं णो.' इत्यादि ।

यथा वनस्पतिकायोपमर्दननिवृत्त्याऽनगारत्वं लभ्यते, तं प्रकारं निर्दिशति—'तं णो.' इत्यादि ।

तत्त्वों के ज्ञान में उत्साहित हों। यही कारण है कि पहले वायुकाय का स्वरूप न कह कर वनस्पतिकाय का वर्णन किया जाता है-'तं णो'. इत्यादि ।

अथवा—चौथे उद्देश में अग्निकाय को **'दीर्घलोकशस्त्र'** बतलाया है। दीर्घलोकका अर्थ वनस्पतिकाय है, यह आशय जानकर अग्निकाय के प्रकरण के पश्चात् ही शिष्य को वनस्पतिकाय का स्वरूप जानने की इच्छा होना स्वाभाविक है। जिज्ञासा के अनुरूप दिया हुआ उपदेश ही अधिक सफल होता है, अतः शिष्य की जिज्ञासा तृप्त करने के लिए पाँचवें उद्देश में वनस्पतिकाय का कथन किया जाता है-**'तं णो'**. इत्यादि ।

वनस्पतिकाय की हिंसा से निवृत्त होने पर ही साधुता प्राप्त होती है, वह किस प्रकार प्राप्त होती है ? सो कहते हैं-**'तं णो.'** इत्यादि।

તત્ત્વોના જ્ઞાનમાં ઉત્સાહિત થાય. આ કારણથી પ્રથમ વાયુકાયના સ્વરૂપને નહિ કહેતાં વનસ્પતિકાયનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે-'तं णो.' ઈત્યાદિ.

અથવા—ચોથા ઉદ્દેશકમાં અગ્નિકાયને 'दीर्घलोकशस्त्र' તરીકે બતાવ્યું છે. દીર્ઘલોકનો અર્થ વનસ્પતિકાય છે; એ આશયને સમજીને અગ્નિકાયના પ્રકરણની પછીજ શિષ્યને વનસ્પતિકાયના સ્વરૂપને જાણવાની ઇચ્છા હોય-થવી તે સ્વાભાવિક છે. જીજ્ઞાસાને અનુરૂપ આપેલો ઉપદેશજ અધિક સફલ થાય છે, એ કારણથી શિષ્યની જીજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવાને માટે પાંચમા ઉદ્દેશમાં વનસ્પતિકાયનું વિવેચન કરવામાં આવે છે-'तं णो.' ઈત્યાદિ.

વનસ્પતિકાયની હિંસાથી નિવૃત્ત થયા પછીજ સાધુતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે કયા પ્રકારે પ્રાપ્ત થાય છે. તે કહે છે-'तं णो.' ઈત્યાદિ.

मूलम्--

तं णो करिस्सामि समुट्ठाए मत्ता मइमं, अभयं विदित्ता तं जे णो करए, एसोवरए एत्थोवरए, एस अणगारेत्ति पवुच्चइ॥ सू० १ ॥

छाया—

तं नो करिष्यामि समुत्थाय मत्वा मतिमान्, अभयं विदित्वा तं यो नो कुर्यात्, एष उपरतः अत्रोपरतः, एषः अनगार इति प्रोच्यते ॥ सू० १ ॥

टीका--

मतिमान्=मेधावी श्रमणनिर्ग्रन्थादिदेशनाश्रमणसंजातहेयोपादेयविवेकवानित्यर्थः । मत्वा=वनस्पतिकायस्वरूपं विज्ञाय विभावयति-अहं समुत्थाय आत्मकल्याणार्थमुद्युक्तः सन् प्रव्रज्यां गृहीत्वा, तं=वनस्पतिकायसमारम्भं नो करिष्यामीति ।

मूलार्थ—मेधावी पुरुष विचार करता है-मैं आत्मकल्याण के लिए उद्यत होकर वनस्पतिकाय का आरंभ नहीं करूँगा । जो पुरुष संयम को जानकर आरंभ नहीं करता है वही आरंभ से उपरत है-वही जिन शासन में आरंभ से निवृत्त कहलाता है । वही अनगार कहलाता है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—श्रमण निर्ग्रन्थ आदि का उपदेश सुनने से जिसे हेय और उपादेय का विवेक उत्पन्न हो गया है वह वनस्पतिकाय का स्वरूप जानकर इस प्रकार विचार करता है-मैं आत्मकल्याण के लिए उद्यत होकर-दीक्षा लेकर वनस्पतिकाय का आरंभ समारंभ नहीं करूँगा ॥

મૂલાર્થ—મેધાવી પુરૂષ વિચાર કરે છે-હું આત્મકલ્યાણ માટે તૈયાર થઈને વનસ્પતિકાયનો આરંભ નહિ કરૂ. જે પુરૂષ સંયમને જાણીને આરંભ કરતા નથી તે આરંભથી ઉપરત છે, તેજ જિનશાસનમાં આરંભથી નિવૃત્ત કહેવાય છે, તેજ અણગાર કહેવાય છે. ॥ ૧ ॥

ટીકાર્થ—શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ આદિનો ઉપદેશ સાંભળવાથી જેને હેય અને ઉપાદેયનો વિવેક ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે. તે વનસ્પતિકાયના સ્વરૂપને જાણીને આ પ્રમાણે વિચાર કરે છેઃ—

હું આત્મકલ્યાણને માટે ઉદ્યત-તૈયાર થઇને-દીક્ષા લઇને વનસ્પતિકાયનો આરંભ સમારંભ કરીશ નહિ.

अस्योद्देशस्य वनस्पतिकायविषयकतयाऽत्र तच्छब्देन वनस्पतिकायसमारम्भः परिगृह्यते। अत्र वनस्पतिकायस्वरूपविज्ञानानन्तरं तत्समारम्भवर्जनप्रतिज्ञाप्रदर्शनेन ज्ञानक्रियाभ्यां मोक्ष इति प्रतिबोधितम्। यः अभयं-नास्ति भयं यस्मात् कस्य चित् प्राणिनः इत्यभयः=सर्वप्राणिप्राणत्राणलक्षणः संयमः, तं-विदित्वा तं=वनस्पतिकाय-समारम्भं नो कुर्यात्। एषः उपरतः=वनस्पतिजीवविषये सर्वथा समारम्भाद् विनिवृत्तः, अत्र=अस्मिन् जिनशासने उपरतः प्रोच्यते, इत्यन्वयः। तथा एषः=पूर्वोक्तलक्षण उपरतः 'अनगारः' इति प्रोच्यते। अनगारगुणानां संपूर्णतया तत्र सत्त्वात्, स एवानगारशब्दवाच्योऽस्तीति भावः।

अथ वनस्पतिकायस्य सम्यग्ज्ञानार्थं प्रागुक्ताष्टविधद्वाराणि निरूपणी-

---

यह उद्देश वनस्पतिकायसंबंधी है अतः यहाँ 'तत्' शब्द से वनस्पतिकाय का समारंभ लिया जाता है। पहले वनस्पतिकाय का ज्ञान होता है फिर उसके आरंभ का त्याग किया जाता है, यह बतलाकर सूचना की गई है कि मोक्ष, ज्ञान और क्रिया-दोनो से होता है।

जिससे किसीभी प्राणी को भय नहीं ऐसा, प्राणीमात्र की रक्षारूप संयम अभय कहलाता है। उसे जानकर वनस्पतिकाय का समारंभ न करे। इस प्रकार वनस्पतिकाय के आरंभ से विरत पुरुष जिनशासन में **'उपरत'** कहलाता है और वही उपरत पुरुष अनगार है, क्यों कि अनगार के गुण पूर्णरूप से उसीमें पाये जाते है।

वनस्पतिकाय का स्वरूप सम्यक् प्रकार से जानने के लिए पूर्वोक्त आठ

આ ઉદ્દેશ વનસ્પતિકાયસંબંધી છે. એ કારણથી અહિં 'तत्' શબ્દથી વનસ્પતિ-કાયનો સમારંભ લેવામાં આવે છે. પહેલાં વનસ્પતિકાયનું જ્ઞાન થાય છે. પછી તેના આરંભનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે એ બતાવીને સૂચના કરવામાં આવી છે કે-જ્ઞાન અને ક્રિયા, આ બન્નેથી મોક્ષ થાય છે.

જેનાથી કોઈ પણ પ્રાણીને ભય થાય નહિ. એ પ્રમાણે પ્રાણીમાત્રની રક્ષારૂપ સંયમ તે અભય કહેવાય છે. તેને જાણીને વનસ્પતિકાયનો સમારંભ કરે નહિ. આ પ્રમાણે વનસ્પતિના આરંભથી વિરત પુરુષ જિનશાસનમાં 'ઉપરત' કહેવાય છે. અને તેજ ઉપરત પુરુષ અનગાર છે. કારણ કે-અણગારના ગુણ પૂર્ણરૂપથી તેમાંજ જોવામાં આવે છે.

વનસ્પતિકાયનું સ્વરૂપ સમ્યક્પ્રકારે જાણવા માટે પૂર્વોક્ત આઠ દ્વારોનું નિરૂપણ

यानि, तत्र लक्षण–प्ररूपणा–शस्त्रो–पभोगद्वाराणि प्रदर्शयामोऽस्मिन्नुद्देशे, शेषाणि तु पृथिवीकायवदवगन्तव्यानि ।

लक्षणद्वारम्—

ननु कथमिदं विज्ञायते–वनस्पतिकायः सचित्तोऽस्तीति ? उच्यते–युक्त्यागमाभ्यां वनस्पतिकायस्य सचित्तत्वं निर्णीयते । तथाहि–

वृक्षलतादयो जीवशरीराणि दृश्यत्वात्, करचरणादिसमुदायवत् । तथा वृक्षादयः कदाचित् सचित्ता अपि, जीवशरीत्वात्, करचरणादिसमुदायवदेव ।

द्वारों का निरूपण करना चाहिए । उनमें से लक्षण, प्ररूपणा, परिमाण, शस्त्र और उपभोग द्वार यहाँ बतलाते है । शेष द्वार पहले कहे पृथ्वीकाय के समान समझ लेने चाहिए ।

लक्षणद्वार–

शङ्का—वनस्पतिकाय सचित्त है, यह कैसे जाना जा सकता है ?

समाधान—युक्ति और आगम से वनस्पतिकाय की सचित्तता का निर्णय होता है । वह इस प्रकार–वृक्ष और लता आदि जीव के शरीर है, क्यों कि वे दृश्य है । जो दृश्य होते है वे सब जीव के शरीर होते है, जैसे हाथ–पैर आदि । तथा–वृक्ष आदि कभी–कभी सचित्त भी होते है, क्यो कि वे जीव के शरीर है, जो जीव के शरीर होते है वे सचित्त होते है, जैसे हाथ–पैर आदि का समूह । तथा–वृक्ष अव्यक्त

કરવું જોઈએ, તેમાંથી લક્ષણ, પ્રરૂપણા, પરિમાણ, શસ્ત્ર અને ઉપભોગ દ્વાર અહિં બતાવે છે. શેષ–બાકીના દ્વાર પ્રથમ પૃથ્વીકાયમાં જે કહ્યાં છે તેના પ્રમાણે સમજી લેવાં જોઈએ.

લક્ષણદ્વાર—

શંકા—વનસ્પતિકાય સચિત્ત છે, એ કેવી રીતે જાણી શકાય છે?

સમાધાન—યુક્તિ અને આગમથી વનસ્પતિકાયની સચિત્તતાનો નિર્ણય થઈ શકે છે. તે આ પ્રમાણે છેઃ–વૃક્ષ અને લતા આદિ જીવના શરીર છે, કેમકે તે દૃશ્ય છે. જે દૃશ્ય હોય છે તે સર્વ જીવના શરીર હોય છે. જેવી રીતે હાથ–પગ આદિ. તથા વૃક્ષ આદિ કોઈ કોઈ વખત સચિત્ત પણ હોય છે, કારણકે તે જીવના શરીર છે. જે જીવનાં શરીર હોય છે તે સચિત્ત હોય છે. જેમ હાથ–પગ આદિનો સમૂહ. તથા વૃક્ષ અવ્યક્ત ઉપયોગ

तथा–वृक्षाः अव्यक्तोपयोगसुखादिमन्तः, अव्यक्तचेतनावत्त्वात्, सुप्तमूर्च्छित-पुरुषवत्। अत्र वनस्पतीनां दृश्यत्वहेतुना जीवशरीरत्वं सिद्ध्यति, ततश्च सचित्त-त्वम्। अपरश्च–वृक्षाः सचेतनाः, सर्वत्वगपहरणे मरणात्, अजवत्। वनस्पति-कायस्य सचेतनत्वमग्रेऽपि साधयिष्यते–'से बेमि–इमंपि जाइधम्मयं एयंपि जाइधम्मयं' इत्यत्र।

यद्वा–-अव्यक्तोपयोगादीनि कषायपर्यन्तानि जीवलक्षणानि पृथिवी-

उपयोग (चेतना) और सुख आदि से युक्त है, क्यो कि उन में अव्यक्त चेतना हैं, जो अव्यक्त चेतनावाला होता है वह अव्यक्त चेतनावाला और सुख आदि वाला होता है, जैसे सुप्त या मूर्च्छित पुरुष।

इस प्रकार 'दृश्यत्व' हेतु से सिद्ध होता है कि–वनस्पति, जीव का शरीर है और जीव का शरीर होने के कारण सचित्त भी है। इसके अतिरिक्त और भी प्रमाण है। जैसे वृक्ष चेतनावान् है क्यो कि उनकी सारी त्वचा (छाल) हटाने पर उनकी मृत्यु हो जाती है, सारी त्वचा हटाने पर जिस की मृत्यु हो जाती है वह सचेतन ही होता है, जैसे बकरा। वनस्पतिकाय को सचेतनता आगे भी–**'से बेमि–इमंपि जाइधम्मयं एयंपि जाइधम्मयं'** इस सूत्र की व्याख्या करते हुए सिद्ध की जायगी।

अथवा—अव्यक्त उपयोग से लेकर कषायपर्यन्त जीव के जो लक्षण पृथ्वी-

---

(ચેતના) અને સુખ આદિથી યુક્ત છે, કેમકે તેમાં અવ્યકત ચેતના છે. જે અવ્યકત ચેતનાવાળા હોય છે તે અવ્યકત ચેતનાવાળા અને સુખ આદિવાળા હોય છે. જેમ સુતેલા અથવા મૂર્ચ્છિત પુરૂષ. આ પ્રકારે 'દૃશ્યત્વ' હેતુથી સિદ્ધ થાય છે કે–વનસ્પતિ જીવનું શરીર છે અને જીવનું શરીર હોવાના કારણે સચિત્ત પણ છે. એની સાથે બીજું પણ પ્રમાણ છે. જેમકેઃ–વૃક્ષ ચેતનાવાન્ છે કેમકે તેની તમામ ચામડી–છાલ કાઢી નાંખવાથી તેનું મૃત્યુ થઈ જાય છે; તમામ છાલ કાઢી નાંખવાથી જેનું મૃત્યુ થઈ જાય છે તે ચેતન જ હોય છે. જેવી રીતે બકરા. વનસ્પતિકાયની ચેતનતા આગળ પણ–'से बेमि–इमंपि जाइधम्मयं एयंपि जाइधम्मयं' આ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતી વખતે સિદ્ધ કરવામાં આવશે.

અથવા—અવ્યકત ઉપયોગથી લઇને કષાય સુધી જીવના જે લક્ષણ પૃથ્વીકાયનાં

कायोद्देशे प्रागभिहितानि, तेषां जीवलक्षणानां वनस्पतिकायेऽपि सद्भावाद् वनस्पतिः सचित्तोऽस्ति, मनुष्यवदिति निर्णीयते।

अपिच—वनस्पतिः सचेतनः, बालाद्यवस्थासंदर्शनात्, अनुकूल-प्रतिकूलाहारादिना पुष्टिकार्श्यादिदर्शनात्, छेदनभेदनादिना म्लानतादिदर्शनाच्च मनुष्य-शरीरवत्।

यथा मनुष्यशरीरमनुकूलेनाहारादिना पुष्यति, तत्प्रतिकूलेन तदभावेन च शुष्यति, एवं वनस्पतिरप्यनुकूलजलवातादिभिः पुष्यति; प्रतिकूलजलवातादिभिश्च शुष्यति। यथा वा छेदनादिना मनुष्यशरीरं हस्तादि म्लायति, तथा

काय के उद्देश में पहले कहे गये हैं वे सब वनस्पतिकाय में भी पाये जाते हैं। इस कारण वनस्पति मनुष्य आदि के समान सचित्त है।

तथा—वनस्पति सचेतन है, क्यों कि उस में बाल्यावस्था आदि देखी जाती हैं, अनुकूल आहार से पुष्टि और प्रतिकूल आहार से कृशता आदि दिखाई देती है, और छेदन-भेदन आदि करने से मुरझाना वगैरह देखा जाता है, जैसे मनुष्य का शरीर।

तात्पर्य यह है कि जैसे मनुष्य का शरीर अनुकूल आहार आदि से पुष्ट होता है और प्रतिकूल आहार से या आहार के अभाव से सूख जाता है, उसी प्रकार वनस्पति भी अनुकूल जल-वायु आदि से पुष्ट होती है और प्रतिकूल जल-वायु आदि से सूख जाती है। अथवा जैसे छेदन-भेदन करने से मनुष्य का शरीर हाथ आदि मुरझा

ઉદ્દેશમાં પહેલા કહ્યાં છે, તે સર્વ વનસ્પતિકાયમાં પણ જોવામાં આવે છે. આ કારણથી વનસ્પતિ મનુષ્ય આદિના સમાન સચિત્ત છે.

તથા—વનસ્પતિ સચેતન છે, કેમકે તેમાં બાલ્યાવસ્થા આદિ અવસ્થાઓ જોવામાં આવે છે. અનુકૂલ આહારથી પુષ્ટિ અને પ્રતિકૂલ આહારથી કૃશતા-દુર્બલતા આદિ દેખાય છે, અને છેદન, ભેદન આદિ કરવાથી મુરઝાઈ જવું-કરમાઈ જવું સુસ્ત કે ખિન્ન થવાપણું વગેરે જોવામાં આવે છે. જેવી રીતે મનુષ્યનું શરીર

તાત્પર્ય એ છે કેઃ-જેમ મનુષ્યનું શરીર અનુકૂલ આહાર આદિથી પુષ્ટ થાય છે, અને પ્રતિકૂલ આહારથી અથવા તો આહારના અભાવથી સુકાઈ જાય છે તેવી રીતે વનસ્પતિ પણ અનુકૂલ જલ, વાયુ આદિથી પુષ્ટ થાય છે, અને પ્રતિકૂલ જલ વાયુ આદિથી સુકાઈ જાય છે. અથવા જેવી રીતે છેદન-ભેદન કરવાથી મનુષ્યશરીરના હાથ-પગ આદિ કરમાઈ જાય છે. તે પ્રમાણે પાંદડા, ફલ, ફૂલ, આદિ વનસ્પતિ પણ છેદન-ભેદન

पल्लवफलकुसुमादिरूपो वनस्पतिरपि छेदनादिना म्लायति, तस्माद् वनस्पतिः सचेतन इति सिद्धम् ।

यद्वा—वनस्पतिर्जीवः, चेतनावत्त्वात्, मनुष्यवत्, यथा मनुष्यस्य शब्दादिग्रहणशक्तिरूपा चेतना, तथैव वनस्पतौ समुपलभ्यते । तथाहि–वकुलादयो गीत–सुरागण्डूष–कामिनीचरणताडनादिभिः फलन्ति, शमीलज्जालुप्रभृतिषु च स्वापावबोधसंकोचादयो दृश्यन्ते । शापानुग्रहाभ्यामान्तरौ संकोचविकाशौ समस्त-वनस्पतीनां भवतः । उक्तञ्च—

जाता है उसी प्रकार पत्ता, फल, फूल, आदि वनस्पति भी छेदन–भेदन आदि से मुरझा जाती है, इससे सिद्ध होता है कि वनस्पति सचेतन है ।

अथवा—वनस्पति जीव है; क्यो कि चेतनावाली है, जैसे मनुष्य । जैसे–मनुष्य आदि में शब्द आदि को ग्रहण करने की शक्तिरूप चेतना है उसी प्रकार वनस्पति में भी शब्द आदि को ग्रहग करने की शक्तिरूप चेतना पाई जाती है । बकुल आदि के वृक्ष गीत, मदिरा का कुल्ला, कामिनी के पैर के ताडन आदि से फलते है । शमी तथा लज्जावती आदि में स्वाप, (सोना) अवबोध (जागना) और संकोच (सिकुडना) देखा जाता है । शाप और अनुग्रह से सब वनस्पति में संकोच और विकास होता है । कहा भी है :—

આદિથી કરમાઈ જાય છે સુકાઈ જાય છે, આ કારણથી સિદ્ધ થાય છે કે વનસ્પતિ સચેતન છે.

અથવા—વનસ્પતિ જીવ છે, કેમકે–ચેતનાવાળી છે, જેમ મનુષ્ય. જેવી રીતે મનુષ્ય આદિમાં શબ્દ આદિને ગ્રહણ કરવાની શક્તિરૂપ ચેતના છે. તે પ્રમાણે વનસ્પતિમાં પણ શબ્દ આદિને ગ્રહણ કરવાની શક્તિરૂપ ચેતના જોવામાં આવે છે. બકુલ આદિ વૃક્ષ ગીત, મદિરાના ગંડૂષ (કોગલા), સ્ત્રીના પગથી થયેલુ તાડન આદિથી ફળે છે. શમી તથા લજ્જાવંતી (રીસામણી) આદિમાં સુઈ જવું જાગવું અને સંકોચાઈ જવું વગેરે જોવામાં આવે છે. શાપ અને અનુગ્રહથી સર્વ વનસ્પતિમાં સંકોચ અને વિકાસ થાય છે. કહ્યું છે કેઃ–

"स्त्रीणां स्पर्शात् प्रियङ्गुर्विकसति बकुलः शीधुगण्डूषसेकात्,
पादाघातादशोकस्तिलककुरवकौ वीक्षणालिङ्गनाभ्याम् ।
मन्दारो नर्मवाक्याच्चटुमृदुहसनाच्चम्पको वक्त्रवाताद्,
वल्ली गीतान्नमेरुर्विकसति च पुरो नर्तनात् कर्णिकारः" ॥ १ ॥ इति ॥

आगमोऽपि—

"वणस्सई चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता, अन्नत्थ सत्थपरिणएणं" इति । (दशवै०)

प्रदर्शितं चाधुनिकवैज्ञानिकैः प्रत्यक्षतया स्वकृतप्रयोगविशेषेण वनस्पतीनां सचित्तत्वम्, यथा—क्रोधादिमुन्नाटयतां तेषां गालीप्रदानादिभर्त्सनवाक्यतो

"प्रियंगु का पेड स्त्रियो के स्पर्श से विकसित होता है, बकुल मदिरा के कुल्ले से खिल उठता है । अशोक वृक्ष स्त्री के पैर का आघात लगने से खिल जाता है । तिलक वृक्ष स्त्रियों के देखने से, तथा कुरवक उनके आलिंगन से खिल उठता है । मन्दार वृक्ष विनोदमय वाक्य सुनकर, चम्पक मृदुहँसी से, वल्ली वक्त्र (मुख) वायु से और नमेरु गीत से विकसित होता है । कनेर का पेड सामने नाचने से खिल जाता है" ॥१॥

वनस्पति की सचेतनता आगम प्रमाण से भी सिद्ध होती है । दश वैकालिक सूत्र में कहा है—**शस्त्रपरिणत को छोडकर शेष सब वनस्पति सचित्त कही गई है, वह अनेक जीववाली है और उन जीवों की सत्ता पृथक् पृथक् है"** ।

आधुनिक वैज्ञानिकोंने अपने प्रयोगो द्वारा प्रत्यक्ष दिखला दिया है कि-वनस्पति सचित्त है । क्रोध आदि करने से—गाली देने या भर्त्सना करने से वृक्ष, लता आदि

"પ્રિયંગુનો છોડ સ્ત્રીઓના સ્પર્શથી વિકસિત થાય છે, બકુલ મદિરાના કોગળા કરવાથી ખિલી ઉઠે છે. અશોક વૃક્ષ સ્ત્રીના પગનો આઘાત લાગવાથી ખિલી ઉઠે છે. તિલક વૃક્ષ સ્ત્રીઓને જોવાથી તથા કુરવક સ્ત્રીઓના આલિંગનથી ખિલી ઉઠે છે. મન્દાર વૃક્ષ વિનોદમય વાકય સાંભળીને, ચમ્પક મૃદુ હાંસીથી, વલ્લી વકત્ર (મુખ) વાયુથી અને નમેરુ ગીતથી વિકસિત થાય છે. કનેરનો છોડ તેના સામે નાચવાથી ખિલે છે." ॥૧॥

વનસ્પતિની સચેતનતા આગમપ્રમાણોથી પણ સિદ્ધ થાય છે દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યુ છે—"શસ્ત્રથી પરિણત—(છેદાએલી)ને છોડીને બાકીની સર્વ વનસ્પતિ સચિત્ત કહેલી છે, તે અનેક જીવવાળી છે, અને તે જીવોની સત્તા પૃથક્-પૃથક્ છે"

આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોએ પોતાના પ્રયોગો દ્વારા પ્રત્યક્ષ-બતાવી આપ્યુ છે કે વનસ્પતિ સચિત્ત છે. ક્રોધ આદિ કરવાથી, ગાળ દેવાથી અથવા તિરસ્કાર કરવાથી વૃક્ષ, લતા આદિ

वृक्षलतादयः संकोचमापद्यन्ते, स्तुतिवाक्यैश्च प्रवर्धन्ते, विकसन्ति चेति वनस्पतीनां सचेतनत्वे नास्ति केषाञ्चिद् विवादः।

ये तु सूक्ष्मा वनस्पतिकायास्ते चक्षुषा नैव दृश्यन्ते, अतस्तेषां सचित्तत्वं भगवद्वचनमात्रावगम्यमिति तत्रापि श्रद्धा करणीयैव।

प्ररूपणाद्वारम्-

वनस्पतिजीवा द्विविधाः-सूक्ष्मबादरभेदात्। सूक्ष्माः सर्वलोके कज्जलकूपिकावत् संभृताः। बादरास्तु लोकैकदेशे सन्ति। सूक्ष्माः पर्याप्तापर्याप्तभेदाद्द्विविधाः।

बादरा द्विविधाः-प्रत्येकशरीर-साधारणशरीरभेदात्। एकमेकं जीवं

संकोच को प्राप्त होते है और प्रशंसा करने से बढते, है और फूलते है अतः वनस्पति की सचित्तता में अब किसी को भी विवाद नहीं है।

सूक्ष्म वनस्पतिकाय के जीव आँख से नहीं दिखाई देते। भगवान् के वचनो से ही जाने जा सकते हैं। उन पर श्रद्धा रखनी चाहिए।

प्ररूपणाद्वार-

वनस्पतिकाय के जीव दो प्रकार के हैं-सूक्ष्म और बादर। सूक्ष्म जीव समस्त लोकाकाश में काजल की कुप्पी की तरह भरे हुए हैं। बादर जीव लोक के एक-एक भाग में होते है। सूक्ष्म जीवो के भी दो भेद है-पर्याप्त और अपर्याप्त।

बादर जीव प्रत्येकशरीर और साधारणशरीर के भेद से दो प्रकार के है।

સંકોચને પ્રાપ્ત થાય છે અને પ્રશંસા કરવાથી ફૂલે છે અને ખિલે છે એ કારણથી વનસ્પતિની સચિત્તતામાં હવે કોઈને પણ વિવાદ નથી.

સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયના જીવ નેત્રથી જોઈ શકાતા નથી. તે ભગવાનના વચનોથી જ જાણી શકાય છે. તેના પર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ.

પ્રરૂપણાદ્વાર—

વનસ્પતિકાયના જીવ બે પ્રકારના છે. (૧) સૂક્ષ્મ અને બાદર. સૂક્ષ્મ જીવ સમસ્ત લોકાકાશમાં કાજલની કુપ્પીની પ્રમાણે ભરેલા છે. બાદર જીવ લોકના એક-એક ભાગમાં હોય છે.

સૂક્ષ્મ જીવોના પણ બે ભેદ છે. (૧) પર્યાપ્ત અને (૨) અપર્યાપ્ત. બાદર જીવ પ્રત્યેકશરીર અને સાધારણશરીરના ભેદથી બે પ્રકારના છે. એક-એક જીવ સમ્બન્ધી

प्रति गतं प्रत्येकम्, प्रत्येकं शरीरं येषां ते प्रत्येकशरीराः । प्रत्येकनामकर्मोदयवशादेकैकस्य जीवस्य शरीरमौदारिकं वैक्रियं वा पृथक् पृथग् भवति । एवम्भूता जीवाः प्रत्येकशरीरा उच्यन्ते । नारकदेवमनुष्याः, द्वीन्द्रियादयः, पृथिव्यादयः, वृक्षगुच्छादिवनस्पतयश्च प्रत्येकशरीरिणः सन्ति । इमे प्रत्येकाः प्रत्येकजीवा अपि कथ्यन्ते ।

प्रत्येकशरीरा द्वादशविधाः–वृक्ष–गुच्छ–गुल्म–लता–वल्ली–पर्वग–तृण–वलय–रितौ–षधि–जलरुह–कुहणभेदात् ।

तत्र वृक्षा द्विविधाः–एकास्थिकाः (एकबीजकाः) बहुबीजकाश्च । तत्रैकास्थिका अनेकविधाः–निम्बाम्रजम्बूकौशम्बादयः । बहुबीजका अप्यनेकविधाः–

एक–एक जीवसंबंधी शरीर प्रत्येकशरीर कहलाता है । प्रत्येकनामकर्म के उदय से एक–एक जीव के शरीर औदारिक और वैक्रिय अलग–अलग होता है । ऐसे अलग–अलग शरीर वाले जीव प्रत्येकशरीर कहलाते है–नारक, देव, मनुष्य द्वीन्द्रिय आदि, पृथ्वीकाय आदि तथा वृक्ष, गुच्छ आदि वनस्पतिजीव प्रत्येक शरीरी हैं । इन्हे प्रत्येक और प्रत्येकजीव भी कहते है ।

प्रत्येकशरीरी वनस्पतिकाय बारह प्रकार के हैं–वृक्ष, गुच्छ गुल्म, लता, वल्ली, पर्वग, तृण, वलय, हरित, औषध, जलरुह और कुहण ।

इनमें वृक्ष दो प्रकार के है–एकास्थिक अर्थात् एक बीज वाले और बहु-बीजक अर्थात् बहुत बीजों वाले । एक बीज वाले नीम, आम, जामन और कौशम्ब आदि अनेक प्रकार के है । बहुबीजक भी अनेक प्रकार के है । जैसे अस्थिक, तिन्दुक,

---

શરીર પ્રત્યેક શરીર કહેવાય છે. પ્રત્યેકનામકર્મના ઉદયથી એક–એક જીવના શરીર ઔદારિક અને વૈક્રિય અલગ–અલગ હોય છે. એવા અલગ–અલગ શરીરવાળા જીવ પ્રત્યેકશરીર કહેવાય છે. નારક, દેવ, મનુષ્ય, દ્વીન્દ્રિય આદિ. પૃથ્વીકાય આદિ તથા વૃક્ષ, ગુચ્છ આદિ વનસ્પતિજીવ પ્રત્યેકશરીર છે. તેને પ્રત્યેક અને પ્રત્યેકજીવ પણ કહે છે.

પ્રત્યેકશરીરી વનસ્પતિકાય બાર પ્રકારના છે–વૃક્ષ, ગુચ્છ, ગુલ્મ, લતા, વલ્લી, પર્વગ, તૃણ, વલય, હરિત, ઔષધ, જલરુહ અને કુહણ.

એમાં વૃક્ષ બે પ્રકારના છે–એકાસ્થિક અર્થાત્ એક બીજવાળા, અને બહ્વસ્થિક અર્થાત્ ઘણાંજ બીજવાળાં. એક બીજવાળા–લીબડા, આંબા, જાંબુ અને કૌશમ્બ, આદિ અનેક પ્રકારના છે. બહુબીજક એટલે ઘણા બીજવાળા પણ અનેક પ્રકારના છે. જેમકે.–

अस्थिक-तिन्दुक-कपित्था-म्बाडक-मातुलिङ्ग-बिल्वा-मलक-पनस-दाडिमादयः।

एकास्थिकानां बहुबीजकानां च वृक्षाणां मूलैकजीवमाश्रित्य मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखाप्रवालेषु प्रत्येकमसंख्येया जीवाः सन्ति। एको मूलजीवस्तु मूलादिफलपर्यन्तं सर्वावयवं व्याप्य वृक्षेषु तिष्ठति।

नन्वेकास्थिकानां बहुबीजकानां च वृक्षाणां मूलकन्दस्कन्धत्वक्शाखादयः प्रत्येकमसंख्येयजीवाः सन्ति, इति यदुक्तं तत् कथमुपपद्यते, मूलादिफलपर्यन्ता वृक्षाः सर्वेऽप्येकशरीराकारा एवोपलभ्यन्ते, यथा-देवदत्तस्य शरीरमखण्डमेकरूपमुपलभ्यते तद्वत्, तस्मादेकशरीरात्मका एव वृक्षाः, कथममी प्रत्येकशरीरा असंख्येयजीवा इति ? उच्यते—

(तेंदू) कपित्थ (कविठ), अम्बाडक, मातुलिंग, बिल्व, आमला, पनस और दाडिम आदि।

एकास्थिक और बहुबीजक वृक्षो में मूलके एक जीव के सहारे मूल, कंद, स्कंध, छाल, शाखा,और प्रवाल में अलग-अलग असंख्यात जीव हैं। एक मूल जीव, मूल से लेकर फल तक वृक्ष के सभी अवयवों में व्याप्त होकर रहता है।

शंका--एक बीजवाले और बहुत बीज वाले वृक्षों के मूल, कन्द, स्कन्ध, त्वचा, शाखा आदि प्रत्येक असंख्यात जीव वाले है, यह कथन सही कैसे हो सकता है ? मूल से लेकर फलपर्यन्त वृक्ष सभी एक शरीराकार ही उपलब्ध होते हैं, जैसे कि देवदत्त का शरीर अखंड एकरूप ही देखा जाता है। अतः वृक्ष एक-एक शरीररूप ही हैं। उन में असंख्यात प्रत्येक किस प्रकार हो सकते है ?

અસ્થિક, તિન્દુક, કપિત્થ, અંબાડક, માતુલિંગ (બિજોરૂં), બિલ્વ, (બીલી), આમલાં, પનસ અને દાડમ આદિ.

એકાસ્થિક અને બહુબીજક વૃક્ષોમાં મૂળના એક જીવના આધારે મૂલ, કંદ, સ્કંધ છાલ, શાખા અને પ્રવાલમાં અલગ-અલગ અસંખ્યાત જીવ છે. એક મૂલ જીવ, મૂલથી લઇને ફલ સુધી વૃક્ષના સર્વ અવયવોમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે.

શંકા—એકબીજવાળા અને બહુબીજવાળા વૃક્ષોના મૂળ, કંદ, સ્કન્ધ, ત્વચા-છાલ, શાખા આદિ પ્રત્યેક અસંખ્યાત જીવવાળા છે. આ કથન સાચું છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? અથવા એ કથન સાચું કેવી રીતે હોઈ શકે ?

મૂલથી લઇને ફલ સુધી વૃક્ષ સર્વ એક શરીરાકારજ ઉપલબ્ધ થાય છે. જેમકે દેવદત્તનું શરીર અખંડ એકરૂપજ જોવામાં આવે છે. એ માટે વૃક્ષ એક એક શરીર-રૂપજ છે. તેમાં અસંખ્યાત પ્રત્યેકશરીર કેવી રીતે હોઈ શકે છે ?

मूलस्कन्धादिषु तेषामसंख्येयानामपि जीवानां प्रत्येकनामकर्मोदयात् पृथक् पृथगेव एकैकशरीरसद्भावेन प्रत्येकशरीरत्वं सिध्यति।

यद्यपि वृक्षाणां मूलादिषु प्रत्येकमसंख्येया अपि जीवाः परस्परं विभिन्नशरीराः, तथापि प्रबलरागद्वेषोपचिततथारूपप्रत्येकनामकर्ममाहात्म्यादेव परस्परं समाश्लिष्टाः संमिश्रिता भवन्ति। यथा श्लेषणद्रव्येण पिण्डीकृत्य निर्मितायां खसखसगुटिकायां प्रत्येकभागे स्वस्वसत्तया खसखसबीजानि तिष्ठन्ति। यथा वा–गुडमिश्रितैस्तिलैः कृतायां तिलपर्पटिकायां तिलाः स्वस्वरूपेण वर्तन्ते, तथैव प्रत्येकशरीरा असंख्येयजीवाः मूलकन्दादिषु प्रत्येकं तिष्ठन्ति। साधारण-

---

समाधान—मूल और स्कन्ध आदि में उन असंख्यात जीवों के, प्रत्येकनामकर्म के उदय से अलग–अलग एक–एक शरीर है, अतः वे सब प्रत्येकशरीरी सिद्ध होते है।

यद्यपि वृक्षों के मूल आदि में असंख्यात जीव है और उन सब के शरीर भिन्न–भिन्न है, फिर भी तीव्र राग–द्वेष के कारण उपार्जित प्रत्येकनामकर्म के प्रभाव से ही वे सब आपस में मिले हुए–से रहते है। जैसे किसी चिपकनी चीज में मिलाकर बनाई हुई खसखस की गोली के प्रत्येक भाग में खसखस के बीज अपना अलग–अलग अस्तित्व बनाये रखते हैं, अथवा जैसे गुड मिले तिलों की बनाई हुई तिलपपडी में तिलों के दाने अपने अपने स्वरूप में विद्यमान रहते है, उसी प्रकार प्रत्येकशरीरी असंख्यात जीव मूल, कन्द आदि में रहते है। साधारणवनस्पति से इन में यह भेद है कि–प्रत्येकशरीरी

સમાધાન—મૂલ અને સ્કંધ આદિમાં તે અસંખ્યાત જીવોના પ્રત્યેકનામકર્મના ઉદયથી અલગ–અલગ એક–એક શરીર છે, તો પણ તીવ્ર રાગ–દ્વેષના કારણે ઉપાર્જિત–પ્રાપ્ત કરેલા પ્રત્યેકનામકર્મના પ્રભાવથીજ તે સર્વ આપસમાં–પરસ્પરમાં મળેલા રહે છે, જેમ કોઈ ચિપકની (ચીકણી–ચોંટી જાય તેવી) ચીજમાં મેળવીને બનાવેલી ખસખસની ગોળીના પ્રત્યેક ભાગમાં ખસખસનાં બીજ પોતાનુ અલગ અલગ અસ્તિત્વ બનાવી રાખે છે. અથવા જેમ ગોળ મેળવેલી તલની તલપાપડી–તલસાંકળીમાં તલના દાણા પોત–પોતાના સ્વરૂપમાં વિદ્યમાન રહે છે, તે પ્રમાણે પ્રત્યેકશરીરી અસંખ્યાત જીવ મૂલ, કંદ આદિમાં રહે છે. સાધારણ વનસ્પતિથી તેનામાં એ ભેદ છે કે:–પ્રત્યેકશરીરી

वनस्पतिभ्यस्त्वेतावान् विशेषः- प्रत्येकशरीराः परस्परं संमिश्रिता अपि भिन्ना एव तिष्ठन्ति, साधारणशरीरास्त्वन्योन्यानुविद्धा इति ।

पत्रेषु प्रत्येकं मूलजीवाद्भिन्न एकैको जीवः । उक्तं हि प्रज्ञापनायामेकास्थिकबहुवीजवृक्षप्ररूपणावसरे-" पत्ता पत्तेयजीविया " इति ।

तथा-तालसरलनालिकेरवृक्षाणां स्कन्धश्चैकजीवः । तदुक्तम्-

" णाणाविहसंठाणा, रुक्खाणं एगजीविया पत्ता ।
खंधोवि एगजीवो, ताल-सरल-नालिएरीणं " ॥

छाया-नानाविध संस्थानानि, वृक्षणाम् एकजीविकानि पत्राणि ।
स्कन्धोऽपि एकजीवः, तालसरल नारिकेलानाम् ॥ (प्रज्ञा०)

जीव आपस में मिले हुए भी भिन्न-भिन्न रहते है किन्तु साधारणशरीरवाले जीव आपस में अनुविद्ध-एक रूप होकर रहते है । तात्पर्य यह है कि-प्रत्येकशरीरी जीवों का शरीर अलग-अलग होता है किन्तु इन साधारणशरीरी जीवों का शरीर एक ही होता है ।

पत्तो में मूल जीव से भिन्न एक-एक जीव अलग-अलग होते है । प्रज्ञापना सूत्र में एकबीज और बहुबीज वृक्षो की प्ररूपणा करते हुए कहा है- 'पत्ता पत्तेयजीविया' अर्थात् पत्ते प्रत्येक जीव वाले है ।

तथा ताल, साल, नालिकेर आदि वृक्षो का स्कन्ध एक जीव है । कहा है-

" नाना प्रकार के आकार वाले वृक्षों के पत्ते प्रत्येकजीव हैं और ताल, सरल तथा नारियल के स्कन्ध एकजीव हैं " ।

જીવ પરસ્પર મળેલા છતાં પણ ભિન્ન-ભિન્ન રહે છે; પરન્તુ સાધારણ શરીરવાળા જીવ પરસ્પરમાં અનુવિદ્ધ-એકરૂપ થઈને રહે છે. તાત્પર્ય એ છે કે-પ્રત્યેકશરીરી જીવોનાં શરીર અલગ-અલગ હોય છે. કિન્તુ આ સાધારણશરીરી જીવોનું શરીર એકજ હોય છે.

પત્તાં-પાંદડાંમાં, મૂલ જીવથી ભિન્ન એક-એક જીવ અલગ-અલગ હોય છે. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં એકબીજ અને બહુબીજ વૃક્ષોની પ્રરૂપણા કરતા થકા કહ્યું છે કેઃ- 'पत्ता पत्तेयजीविया' અર્થાત્ પત્તાં પ્રત્યેક જીવવાળા છે.

તથા તાલ, સરલ, નાળિએર આદિ વૃક્ષોના સ્કંધ એક જીવ છે. કહ્યુ છે કેઃ-

" નાના પ્રકારના આકારવાળા વૃક્ષોનાં પત્તાં-પાંદડાં પ્રત્યેકજીવ છે. અને તાલ, સરલ તથા નારિએલના સ્કંધ એકજીવ છે."

पुष्पेषु अनेकजीवाः-संख्याता असंख्याता अनन्ता वा सन्ति। उक्तञ्च- "पुष्फा अणेगजीवा" इति।

"पुष्फा जलया थलया, विंटबद्धा य नालिबद्धा य।
संखिज्जमसंखिज्जा, बोधव्वाऽणंतजीवा य"॥

छाया-पुष्पाणि जलजानि स्थलजानि, वृन्तबद्धानि च नालिबद्धानि च।
संख्येयानि (संख्येय जीवानि) असंख्येयानि (असंख्येय जीवानि)
बोद्धव्यानि अनन्त जीवानि च॥ (प्रज्ञा०)

यत्तु "पुष्पाणि चैकजीवानि मन्तव्यानी"-ति शीलाङ्काचार्यैरभिहितं तत् प्रामादिकम्, प्रज्ञापनासूत्रविरोधात्।

फलेषु मूलजीवमाश्रित्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ जीवौ स्तः। दोण्णि य जीवा फले भणिया" इति प्रज्ञापनावचनात्। वृक्षाः प्ररूपिताः, अथगुच्छादयः प्रोच्यन्ते-

---

फूलो में अनेक-संख्यात असख्यात अथवा अनन्त जीव होते है। कहा भी है-"पुप्फा अणेगजीवा" फूल अनेक जीव वाले होते है।

"जल में उत्पन्न होने वाले, स्थल में उत्पन्न होने वाले, वृन्तबद्ध या नालिबद्ध फूल संख्यात, असंख्यात अथवा अनन्त जीव वाले समझने चाहिए"। (प्रज्ञापनासूत्र)

"फूल एक जीव वाले होते हैं" यह शीलाङ्काचार्य का कथन भूलभरा है, क्यों कि यह प्रज्ञापनासूत्र से विरुद्ध है।

फलो में मूल जीव की अपेक्षा प्रत्येक दो-दो जीव है। प्रज्ञापना सूत्र मे कहा है- "फल में दो जीव कहे गये हैं।"

यहाँ तक वृक्षो का निरूपण किया। अब गुच्छ आदि के विषय में कहते है—

फूलोमां अनेक संख्यात असंख्यात अथवा अनन्त-જીવ હોય છે. કહ્યુ પણ છે-'पुप्फा अणेगजीवा' "ફૂલ અનેક જીવવાળા હોય છે"

"જલમાં ઉત્પન્ન થવાવાળાં, સ્થળમાં ઉત્પન્ન થવાવાળાં વૃન્તબદ્ધ અથવા નાલિબદ્ધ ફૂલ સંખ્યાત અસંખ્યાત અથવા અનન્ત જીવવાળાં છે, એમ સમજવું જોઈએ." (પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર).

"ફૂલ એક જીવવાળા હોય છે." આ શીલાકાચાર્યનુ કથન ભૂલભર્યું છે, કેમકે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રથી વિરુદ્ધ છે.

ફલોમા મૂલ જીવની અપેક્ષા પ્રત્યેક બે-બે જીવ છે. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં કહ્યું છે- "ફલમા બે જીવ કહેલા છે."

અહિં સુધી વૃક્ષોનુ નિરૂપણ કર્યું, હવે ગુચ્છ આદિના વિષયમાં કહે છે:-

गुच्छा अनेकविधाः-आढकी-वृन्ताकी-तुलसी-पिप्पलीप्रभृतयः । गुल्माः-ह्रस्वस्कन्धबहुकाण्डपत्रपुष्पफलोपेताः, तेऽनेकविधाः-सेरिका-नवमालिका-कोरण्टक-बन्धुजीवकादयः । लता अनेकविधाः-पद्मलता-नागलताऽशोकलताचम्पकलतादयः । यस्य वनस्पतेस्तिर्यक् तथाविधाः शाखाः प्रशाखा वा न प्रसृताः सा लतोच्यते ।

वल्ल्योऽनेकविधाः-पुष्पफली-कूष्माण्डी-कालिङ्गी-तुम्वी- त्रपुषी-कोशातकी -पटोलादयः । पर्वगा अनेकविधाः-इक्षु-वंश-नलवंश-वेतसप्रभृतयः । तृणानि-अनेकविधानि-कुशदूर्वादीनि । वलयानि-ताल-तमाल-केतकी-कदली-कन्दल्या-

---

गुच्छ अनेक प्रकार के है। जैसे-अरहर वृन्ताकी, तुलसी, पिप्पली आदि। जिनका तना छोटा हो, कांड बहुत हो और जो पत्तो, फूलो और फलो से युक्त हो उन्हे गुल्म कहते है। वे भी कई प्रकार के है। यथा-सेरिका, नवमालिका, कोरण्टक, बन्धुजीवक वगैरह। लताएँ भी अनेक प्रकार की है; जैसे-पद्मलता, नागलता, अशोकलता, चम्पकलता आदि। जिस वनस्पति की तिरछी अथवा खास तरह की शाखाएँ-प्रशाखाएँ नहीं फैलती वह लता कहलाती है।

वल्ली के भी अनेक भेद है। जैसे-पुष्पफली, कूष्माण्डी, कालिंगी, तुम्वी, त्रपुषी, (ककडी) कोशातकी तथा पटोलादि। पर्वग भी अनेक प्रकार के है। जैसे-इक्षु, (सेलरी) वंश, (बाँस) नलवंश, वेत आदि। कुश और दूब आदि तृण अनेक प्रकार के होते है। ताल, तमाल, केतकी, कदली, कन्दली आदि वलय

ગુચ્છ અનેક પ્રકારનાં છે. જેવાં કે-તુવેર, વૃન્તાકી, તુલસી, પિપ્પલી, આદિ. જેના થડ નાના હોય, કાંડ બહુજ હોય અને જે પત્તાં-ફૂલ અને ફળોથી યુક્ત હોય તેને ગુલ્મ કહે છે. તે પણ ઘણા પ્રકારના છે. જેમ-સેરિકા, નવમાલિકા, કોરંટક, બંધુજીવક વગેરે, લતાઓ પણ અનેક પ્રકારની છે. જેવી રીતે કે-પદ્મલતા, નાગલતા, અશોકલતા, ચમ્પકલતા આદિ. જે વનસ્પતિની તિરછી અથવા ખાસ તરહની શાખાઓ-પ્રશાખાઓ ફેલાતી નથી તે લતા કહેવાય છે.

વલ્લીના પણ અનેક ભેદ છે. જેવી રીતે પુષ્પફલી, કૂષ્માંડી, કાલિંગી, તુમ્બી, ત્રપુષી, કોશાતકી તથા પટોલાદિ. પર્વગ પણ અનેક પ્રકારના છે. જેમ-શેરડી, વાંસ, નલવંશ વેત આદિ. કુશ-દાભડો અને દૂબ-ધરો આદિ તૃણ અનેક પ્રકારનાં હોય છે. તાલ, તમાલ, કેતકી, કદલી-કેળ, કન્દલી આદિને વલય કહેવાય છે. તંદુલીયક, (તાંદલજો)

दीनि । हरितानि-तन्दुलीयक-वस्तुल-मार्जारपादिका-पालङ्क्यादीनि । ओषध्यः-शालि-व्रीहि-गोधूम-यव-बर्जरी-मुद्ग-माषादयः । जलरुहाः-उत्पल-पद्म-कुमुद-नलिन-पुण्डरीक-शतपत्र-सहस्रपत्र-कोकनदा-रविन्द-पनक-पनकचट्ट-शैवालादयः । कुहणाः भूमिस्फोटकाऽऽपकाय-सर्पच्छत्रादयः ।

उक्ताः प्रत्येकशरीरा वनस्पतयः । अथ साधारणशरीराः प्ररूप्यन्ते—

साधारणनामकर्मोदयादनन्तानां जीवानां साधारणमेकं शरीरं भवति। तस्मात् साधारणमेकं शरीरं येषां ते साधारणशरीराः ।

ननु कथमनन्तजीवानामेकं शरीरं संभवति, तथाहि-यः खलु प्रथमं

कहलाते है। तन्दुलीयक, वस्तुल, मार्जारपादिका, पालंकी आदि को हरित कहते है। शालि व्रीहि (धान) ओ गेहूँ, जौ, बाजरी, मूग, उडद आदि के पौधे ओषधि कहलाते है। उत्पल, पद्म, कुमुद, नलिन, पुण्डरीक शतपत्र, सहस्रपत्र, कोकनद, अरविन्द, पनक, पनकचट्ट, शैवाल आदि को जलरुह कहते है। भूमिस्फोटक, आपकाय और सर्पछत्र आदि कुहण कहलाते है।

यहाँ तक प्रत्येकशरीर वनस्पति का विवेचन हुआ। साधारणशरीर का प्ररूपण इस प्रकार है—

साधारणनामकर्म के उदय से अनन्त जीवों का एक साधारण होता है। जिनका शरीर साधारण अर्थात् एक हो, वे साधारणशरीर कहलाते है।

शङ्का—अनन्त जीवों का शरीर एक कैसे हो सकता हो? क्यों कि पहले-

वस्तुल (બથુવા) માર્જારપાદિકા, પાલંકી (સુવાપાલક) આદિને હરિત કહે છે. શાલી, વ્રીહિ (ધાન્ય) ગેહૂં-ઘઉં, જવ, બાજરો, મગ, અડદ આદિ ઓષધિ કહેવાય છે. ઉત્પલ, પદ્મ, કુમુદ, નલિન, પુંડરીક, શતપત્ર, સહસ્રપત્ર, કોકનદ, અરવિંદ, પનક, પનકચટ્ટ. શૈવાલ આદિને જલરુહ કહે છે. ભૂમિસ્ફોટક, આપકાય અને સર્પછત્ર આદિ-કુહણ કહેવાય છે

અહિં સુધી પ્રત્યેક વનસ્પતિનું વિવેચન થયું, સાધારણ શરીરનું પ્રરૂપણ આ પ્રકારે છે-

સાધારણનામકર્મના ઉદયથી અનન્ત જીવોનુ એક સાધારણશરીર હોય છે. જેનું શરીર સાધારણ અર્થાત્ એક હોય તે સાધારણશરીર કહેવાય છે.

શંકા—અનન્ત જીવોનાં શરીર એક કેવી રીતે હોઈ શકે છે? કેમકે પહેલ વહેલો

जातस्तेन तच्छरीरमुत्पादित, सर्वथा स्वायत्तीकृतं च, कथं तत्रान्येषां जीवानामवकाशः, नहि देवदत्तशरीरे देवदत्त इवान्येऽपि जीवाः सर्वावयवेषु सहैव परस्परानुप्रवेशपूर्वकं प्रादुर्भवन्ति ?

यद्वा-येनैव तच्छरीरं निष्पाद्य सत्यवकाशे स्वेतरैः सह परस्परानुप्रवेशेन स्वाधीनं कृतं, स एव यत्र प्रधानः स्यात्, ततश्च तस्यैव पर्याप्तापर्याप्तव्यवस्था, प्राणापानादियोग्यपुद्गलोपादानं वा भवेत्, नतु शेषाणाम् ? अत्रोच्यते—

नायं प्रश्नो युक्तिपथमारोहति, शङ्काकर्तुर्जिनशासनपरिज्ञानाभावात् ।

पहले जो जीव उत्पन्न हुआ उसने वह शरीर उत्पन्न किया और उसे पूरी तरह अपना लिया । फिर उस शरीर में दूसरे जीवों को अवकाश किस प्रकार मिल सकता है ? देवदत्त के शरीर में देवदत्त की तरह अन्य जीव भी सब अवयवों में, एक दूसरे में मिलकर उत्पन्न कैसे हो सकते है ?

अथवा—जिस जीवने वह शरीर उत्पन्न करके, अवकाश होने पर अपने से भिन्न अन्य जीवोके साथ मिलकर ग्रहण किया है वही जीव उस शरीर में प्रधान होगा । ऐसी स्थिति में उसी की पर्याप्त और अपर्याप्त की व्यवस्था होगी । वही प्राणापान आदि के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करेगा । शेष जीवों के विषय में किस प्रकार यह व्यवस्था हो सकती है ।

समाधान—यह शंका उचित नहीं कही जा सकती, क्यों कि शंकाकार को जिनशासन का परिज्ञान नहीं है ।

જે જીવ ઉત્પન્ન થયો તેણે તે શરીર ઉત્પન્ન કર્યું અને તેણે પૂરી રીતે પોતાનું કરી લીધું. પછી એ શરીરમાં બીજા જીવોને અવકાશ કેવી રીતે મળી શકે છે? દેવદત્તના શરીરમાં દેવદત્તની પ્રમાણે અન્ય જીવ પણ તમામ અવયવોમાં એક બીજાને મળીને ઉત્પન્ન કેવી રીતે થઈ શકે છે?

અથવા જે જીવે આ શરીર ઉત્પન્ન કરીને અવકાશ મળતાં પોતાનાથી ભિન્ન અન્ય જીવોની સાથે મળીને ગ્રહણ કર્યું છે તે જીવ એ શરીરમાં પ્રધાન થશે. એવી અવસ્થામાં-સ્થિતિમાં એની પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તની વ્યવસ્થા થશે. તેજ પ્રાણ-અપાન આદિના યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરશે. શેષ-બાકીના જીવોના વિષયમાં એ વ્યવસ્થા કેવી રીતે થઈ શકે છે?

સમાધાન—આ શંકા યોગ્ય નથી કેમકે-શંકા કરનારને જિન. શાસનનું પરિજ્ઞાન નથી.

साधारणनामकर्मप्रभावादनन्ता अपि जीवा एकस्मिन्नेव काले सहैवोत्पत्तिदेशे तिष्ठन्ति, सहैव पर्याप्तिं निर्वर्त्तयन्ति, सहैव प्राणापानयोग्यपुद्गलानुपाददते, सहैव च तेषामाहारादिपुद्गलग्रहणम्, तस्मान्न काचिदनुपपत्तिरिति। उक्तञ्च भगवता—

" समयं वक्कंताणं, समयं तेसिं शरीरनिव्वित्ती।
समयं आणग्गहणं, समयं उस्सानीसासा ॥ १६ ॥
एकस्स उ जं गहणं, बहूण साहारणाण तं चेव।
जं बहुयाणं गहणं, समासओ तंपि एगस्स ॥ १७ ॥

छाया—समकं व्युत्क्रान्तानां, समकं तेषां शरीरनिर्वृत्तिः।
समकमानग्रहणं, समकमुच्छ्वासनिःश्वासौ ॥ १६ ॥
एकस्य तु यद् ग्रहणं, बहूनां साधारणानां तदेव।
यद् बहुकानां ग्रहणं, समासतस्तदप्येकस्य ॥ १७ ॥

साधारणनामकर्म प्रभाव से अनन्त जीव एक ही काल में साथ ही उत्पत्ति देश में उत्पन्न होते है, साथ ही पर्याप्तियॉ पूर्ण करते है, साथ ही प्राणापान के योग्य पुद्गलो को ग्रहण करते है और साथ ही आहार आदि के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करते है। अत एव इस कथन में तनिक भी अयुक्ति नहीं है। भगवान् ने कहा है—

"साथ ही वे जीव उत्पत्तिदेश में आते है, साथ ही उनका शरीर बनता है, साथ ही प्राण ग्रहण करते है, साथ ही उच्छ्वास–निःश्वास होते है (१६) एक जीव जो ग्रहण करता है वह बहुत जीवो के लिए समान होता है और बहुत जीव जो ग्रहण करते है वह एक जीव के लिए भी होता है (१७)

સાધારણ નામકર્મના પ્રભાવથી અનન્ત જીવ એકજ કાલમાં સાથેજ ઉત્પત્તિદેશમા ઉત્પન્ન થયા છે. સાથેજ પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ કરે છે. સાથેજ પ્રાણ–અપાનના યોગ્ય–પુદ્દગલોને ગ્રહણ કરે છે, અને સાથેજ આહાર આદિના યોગ્ય પુદ્દગલોને ગ્રહણ કરે છે. એ માટે આ કથનમાં જરાપણ અસ્વાભાવિકતા અથવા અયુકતતા નથી. ભગવાને કહ્યું છે કેઃ—

"તે જીવ એક સાથેજ ઉત્પત્તિદેશમાં આવે છે, સાથેજ એનાં શરીરો બને છે, સાથેજ પ્રાણ ગ્રહણ કરે છે. સાથેજ શ્વાસોચ્છ્વાસ થાય છે. (૧૬) એક જીવ જે ગ્રહણ કરે છે તે બધાય જીવો માટે સમાનપણે થાય છે, અને તમામ જીવો જે ગ્રહણ કરે છે તે એક જીવને માટે પણ થાય છે (૧૭)

साहारणमाहारो, साहारणमाणपाणगहणं च।
साहारणजीवाणं, साहारणलक्खणं एयं" ॥ १८ ॥ (प्रज्ञा० ११५)

छाया-साधारणमाहारः, साधारणमानप्राणग्रहणं च।
साधारणजीवानां, साधारणलक्षणमेतत् ॥ १८ ॥

एवं च परस्परानुविद्धानन्तजीवसमूहरूपेण एकशरीरावस्थायिनो जीवाः साधारणशरीरा इति सिद्धम्। एते साधारणजीवशब्देन साधारणशब्देनापि च व्यपदिश्यन्ते।

तेऽनेकविधाः-सूरणकन्द-वज्रकन्द-शर्कराकन्द-रक्तालु-पिण्डालु-लशुन-पलाण्डु-गृञ्जन-शृङ्गबेरादयः। वनस्पतेर्मूलसंलग्नो भूम्यन्तर्गतो भागविशेषः कन्दः। एतेऽनन्तजीवपिण्डस्वरूपाः सन्ति।

साधारण जीवों का आहार साधारण होता है और साधारण प्राणापान का ग्रहण होता है, इस प्रकार उनका यह साधारण लक्षण कहा गया है" ॥१८॥ (प्रज्ञा० ११५)

इस प्रकार सिद्ध हुआ कि एक दूसरे में मिले हुए अनन्तजीवसमूहरूप से एक ही शरीर में रहने वाले साधारण जीव है। इन जीवों के लिए **'साधारणजीव'** तथा **'साधारण'** शब्द का भी व्यवहार किया जाता है।

साधारण जीव अनेक प्रकार के होते है। जैसे-सूरणकन्द, वज्रकन्द, शक्करकन्द, रताळु, पिंडालु, लहसुन, प्याज, गाजर, अदरख आदि। वनस्पति के मूलक साथ जुडा हुआ और जमीन के अन्दर रहने वाला हिस्सा कंद कहलाता है। ये कंद अनंत जीवों के पिंड हैं।

સાધારણુ જીવોનો આહાર સાધારણુ હોય છે અને સાધારણુ પ્રાણાપાનનું ગ્રહણુ હોય છે. એ પ્રમાણે તેનું આ સાધારણુ લક્ષણુ કહ્યું છે (૧૮)"

આ પ્રમાણે સિદ્ધ થયું કે એક બીજામાં મળેલા અનન્તજીવસમૂહરૂપથી એક જ શરીરમાં રહેવા વાળાં સાધારણુ જીવ છે. એ જીવોને માટે 'સાધારણુ જીવ' તથા 'સાધારણુ' શબ્દનો પણુ વ્યવહાર કરી શકાય છે.

સાધારણુ જીવ અનેક પ્રકારના હોય છે. જેમ-સૂરણુકદ, રતાળું, પિંડાળુ, લસણુ, ડુંગળી, ગાજર, આદુ આદિ. વનસ્પતિના મૂળની સાથે જોડાએલા અને જમીનની અંદર રહેવાવાળો ભાગ કંદ કહેવાય છે. આ કંદ અનન્ત જીવોના પિંડ છે.

बादरा वनस्पतयः संक्षेपतः षड्विधाः–अग्रबीज–मूलबीज–पर्वबीज–स्कन्धबीज–बीजरुह–संमूर्च्छिमभेदात् । अग्रे बीजं येषां ते–अग्रबीजाः कोरण्टकप्रभृतयः । मूलमेव बीजं येषां ते मूलबीजाः कदल्यादयः । पर्वणि=ग्रन्थौ सन्धिभागे पर्वैव वा बीजं येषां ते पर्वबीजाः इक्षु–वंश–वेत्रप्रभृतयः। स्कन्धः=स्थुडं, स एव बीजं येषां ते स्कन्धबीजाः=अरणि–शल्लकी–स्नुहीप्रभृतयः । बीजाद् रोहन्ति=प्रादुर्भवन्तीति बीजरुहाः=शालि–गोधूम–जव–मक्का–वर्जरीप्रभृतयः। संमूर्च्छन्ति=बीज विनाऽपि दग्धभूमावपि समुद्भवन्तीति संमूर्च्छिमाः पृथिवीजलसंयोगमात्रजनितास्तृणविशेषाः ।

बादर वनस्पति संक्षेप में छह प्रकार की है–(१) अग्रबीज (२) मूलबीज (३) पर्वबीज (४) स्कन्धबीज (५) बीजरुह और (६) संमूर्च्छिम । जिन वनस्पतियोंका बीज आगे रहता है ऐसी कोरण्टक आदि वनस्पतियाँ अग्रबीज कहलाती है । पर्व (पोर–संधिभाग) में जिनका बीज हो, या पर्व ही जिनका बीज हो उन्हे पर्वबीज कहते है, जैसे–ईख, बाँस, बेत आदि । स्कंध जिनका बीज हो ऐसी अरणि, शल्लकी, स्नुही (थुहर) वगैरह स्कन्धबीज कहलाती है । शाली, गेहूँ, जौ, मक्की, बाजरी वगैरह बीज से उगने वाली वनस्पति को बीजरुह कहते है । बीज के विना भी, जली हुई जमीन आदि में भी पृथ्वी और जल के संयोगमात्र से उत्पन्न होने वाली वनस्पति संमूर्च्छिम कहलाती है ।

બાદર વનસ્પતિ સંક્ષેપમાં છ પ્રકારની છે– (૧) અગ્રબીજ, (૨) મૂળબીજ, (૩) પર્વબીજ, (૪) સ્કન્ધબીજ, (૫) બીજરુહ, (૬) સંમૂર્છિમ. જે વનસ્પતિઓનું બીજ આગળ રહે છે એવી કોરંટક આદિ વનસ્પતિઓ અગ્રબીજ કહેવાય છે મૂળ એજ જેનુ બીજ હોય એવી કદળી આદિ વનસ્પતિઓ મૂળબીજ છે.–(પોર–સંધિભાગ)માં જેનું બીજ હોય તેને પર્વબીજ કહે છે, જેમકેઃ–શેલડી, વાંસ, નેતર આદિ. સ્કંધ જેનું બીજ હોય તે અરણી શલ્ય, સ્નુહી (થોર) વગેરે સ્કંધબીજ કહેવાય છે. શાલી, ઘઉં, જવ, મકાઈ, બાજરી વગેરે બીજથી ઉગવા વાળી વનસ્પતિને બીજરુહ કહે છે. બીજ વિના પણ બળી ગએલી જમીન આદિમાં પણ પૃથ્વી અને જલના સંયોગમાત્રથી ઉત્પન્ન થવા વાળી વનસ્પતિ તે સંમૂર્છિમ કહેવાય છે.

आकारतः प्रत्येकवनस्पतिरूपेण दृश्यमाना अपि वनस्पतयोऽनन्तजीवाः सन्ति। तेषां लक्षणमुच्यते—

यस्मिन् मूले भग्ने सति समश्चक्राकारो भङ्गो भवति, तत्र नियमतोऽनन्ता जीवा भवन्ति। तथा यस्मिन् स्कन्दे भग्ने संति समश्चक्राकारो भङ्गोदृश्यते तत्राप्य नन्ता जीवाः। एवं शेषेषु स्कन्ध-त्वक्-शाखा-प्रवाल-पत्र-पुष्प-फल-बीजेष्वपि विज्ञेयम्। ईदृशश्च भङ्गः प्रायेणापरिकावस्थायां भवति।

तथा-यस्य वनस्पतेर्मध्यगतसारभूतकाष्ठापेक्षया बहुलतरा स्थूला त्वग् भवति सा त्वगनन्तजीवस्वरूपा।

आकार से प्रत्येकवनस्पति के समान दिखाई देने वाली वनस्पतियाँ भी अनन्त जीव वाली होती है। उनका लक्षण यह है—

जिसका मूलभाग तोडने पर समान चक्राकार भंग होता है, उसमें नियम से अनंत जीव होते हैं। इसी प्रकार जिसका कन्द भाँगने पर समान चक्राकार भंग दिखाई दे उसमें भी अनंत जीव होते है। यही बात स्कंध, त्वचा, शाखा, प्रवाल, पत्र, पुष्प, फल और बीजो के विषय में भी समझनी चाहिए। इस प्रकार के भंग प्रायः सब होते है जब वनस्पति कच्ची होती है।

इसके अतिरिक्त जिस वनस्पति के बीच के सारभाग की अपेक्षा छाल बहुत मोटी होती है वह छाल भी अनंत जीव वाली होती है।

આકારથી પ્રત્યેક વનસ્પતિના સમાન-સરખી-દેખાવાવાળી વનસ્પતિ પણ અનન્ત જીવવાળી હોય છે. તેનું લક્ષણ એ છે. કે-જેનાં મૂળભાગને તોડવાથી સમાન ચક્રાકાર ભંગ થાય છે, તેમાં નિયમથી અનન્ત જીવ હોય છે. એ પ્રમાણે જેનો કન્દ ભાંગવાથી સમાન ચક્રાકાર ભંગ થયો દેખાઈ આવે તેમાં પણ અનન્ત જીવ હોય છે. એજ વાત સ્કંધ, ત્વચા, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર-પાંદડાં, પુષ્પ, ફલ અને બીજોના વિષયમાં પણ સમજવી જોઈએ. આ પ્રકારનો ભંગ પ્રાયઃ ક્યારે થાય છે કે જ્યારે વનસ્પતિ કાચી હોય છે ત્યારે થાય છે.

એના સિવાય જે વનસ્પતિના વચ્ચમાં સારભાગની અપેક્ષા છાલ ઘણી જ મોટી હોય છે, તે છાલ પણ અનંતજીવવાળી હોય છે.

तथा–किसलयरूपे पत्राङ्कुरे उद्गम्यमाने नियमतोऽनन्ता जीवा भवन्ति। उक्तञ्च प्रज्ञापनायां प्रथमपदे।

"सव्वोऽवि किसलओ खलु, उग्गममाणो अणंतओ भणिओ." इत्यादि।

छाया–सर्वोऽपि किसलयः खलु उद्गच्छन् अनन्त भणितः इत्यादि।

वनस्पतिर्भिद्यमानः पृथिवीसदृशेन भेदेन भिद्यते, सोऽप्यनन्तजीवस्वरूपः। अन्यच्च—

"गूढसिरागं पत्तं, सच्छीरं जं च होइ निच्छीरं।
जंपि य पट्ठणसंधिं, अणंतजीवं वियाणाहि॥ १॥" इति। (प्रज्ञा०)

छाया—गूढशिराकं पत्रं, सक्षीरं यच्च भवति निःक्षीरम्।
यदपि च प्रणष्टसन्धि, अनन्तजीवं विजानीहि॥ १॥ इति।

तथा–कौंपल जब उत्पन्न होती है तो उसमें भी अनत जीव होते हैं। प्रज्ञापना के पहले पदमें कहा है—

"उगते हुए सभी किसलय अनंतकाय कहे गये हैं।"

जिस वनस्पति की ग्रंथि या पोर, तोडनेपर रज से भरी हो, या जो वनस्पति, टूटने पर पृथ्वी के समान भेदो से टूटे, वह भी अनंतजीववाली होती है।

और भी कहा है:—

"जिस के तंतु साफ दिखाई न देते हों, तथा जिसकी संधि बिलकुल दिखाई न देती हो ऐसा पत्ता, अगर दूधवाला हो या उसमें दूध उत्पन्न न हो, उसे भी अनंतजीववाला समझना चाहिए"।

તથા—કુંપળ જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેમાં પણ અનંત જીવ હોય છે. પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના પ્રથમ પદમાં કહ્યુ છે કે.–

"ઉગતાં હોય તે સર્વ કિશલય (પલ્લવ તાજાં કુમળા પાનનો સમૂહ) અનન્તકાય કહ્યાં છે."

જે વનસ્પતિની ગ્રંથિ–ગાંઠ અથવા પોર, તોડવાથી રજથી ભરેલી, હોય અથવા જે વનસ્પતિ, તૂટવાથી પૃથ્વીના સમાન ભેદોથી તૂટે તે પણ અનંત જીવવાળી હોય છે. બીજું પણ કહ્યું છે કે:–

"જેનાં તંતુઓ ચોખ્ખાં દેખાતાં ન હોય, તથા જેની સંધિ (સાંધો) બીલકુલ દેખાતી હોય નહિ, એવાં પાંદડા દૂધવાળાં હોય અથવા એમાં દૂધ ઉત્પન્ન હોય નહિ, તેને પણ અનંત–જીવ વાળા સમજવા જોઈએ."

गूढशिराकमिति=गूढाः=अलक्ष्यमाणाः शिरा=नाडीजालं तन्तुजालमिति वा यस्य तत्। प्रणष्टसंधीति-प्रणष्टः=सर्वथाऽनुपलक्ष्यमाणः, सन्धिः=पत्रद्वयसंयोगरूपो भागो यस्य तत्। एतादृशं पत्रं सक्षीरं=सदुग्धम्, निःक्षीरम्=अनुत्पन्नदुग्धं वा तदनन्त-जीवं विजानीहीत्यर्थः।

एवमन्येऽप्यनेकविधाः शैवालादयोऽनन्तजीवाः स्वबुद्धया गुरुगमेन वा परिभावनीयाः। विस्तरतस्तु जिज्ञासुभिः प्रज्ञापनासूत्रं विलोकनीयम्।

सूक्ष्मनिगोदास्तु भगवद्वचनावगम्या एव, अनन्तशरीरसंघाते सत्यप्यतिसूक्ष्म-त्वान्नास्माकं चक्षुःपथेऽवतरन्ति। "आणागिज्झा एए चक्खुप्फासं न ते इंति" इति वचनात्। उक्तश्च प्रज्ञापनायां सदृष्टान्तं निगोदजीवस्वरूपं, यथा—

इसी प्रकार सेवार आदि अन्यान्य वनस्पतियो को भी अपनी बुद्धि से या गुरुगम से अनंतजीववाली समझ लेनी चाहिए। जिन्हें विस्तारपूर्वक जानना हो उन्हें प्रज्ञापनासूत्र देखना चाहिए।

सूक्ष्म निगोद भगवान् के वचन से ही समझे जा सकते है। एक शरीर में अनंत जीवों का पिण्ड होने पर भी वे जीव इतने सूक्ष्म होते है कि हम अपने नेत्रो से (आगम) उन्हें नही देख सकते। कहा भी है-"ये जीव सर्वज्ञकी आज्ञा से ही ग्रहण किये (जाने) जाते है। आँखे उन्हें नहीं देख सकतीं"। प्रज्ञापना सूत्र में उदाहरण के साथ निगोद का स्वरूप इस प्रकार बतलाया है—

એ પ્રમાણે સેવાળ આદિ જૂદી-જૂદી વનસ્પતિઓને પણ પોતાની બુદ્ધિથી અથવા ગુરુગમથી અનંતજીવવાળી સમજી લેવી જોઈએ, જેને વિસ્તારપૂર્વક જાણવાની ઈચ્છા હોય તેઓએ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર જોઈ લેવું જોઈએ.

સૂક્ષ્મનિગોદ ભગવાનના વચનથી જ સમજી શકાય છે (જાણી શકાય છે). એક શરીરમાં અનંત જીવોના પિંડ હોવા છતાં પણ તે જીવ એટલા સૂક્ષ્મ હોય છે કે આપણે આપણા નેત્રથી તેને જોઈ શકતા નથી. કહ્યું પણ છે કે:-"તે જીવ સર્વજ્ઞની આજ્ઞા (આગમ)થી જ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે-જાણવામાં આવે છે, નેત્રથી તે જોઈ શકાતા નથી." પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રમાં ઉદાહરણની સાથે નિગોદનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે બતાવ્યું છે-

" जह अयगोलो धंतो, जाओ तत्ततवणिज्जसंकासो ।
सव्वो अगणिपरिणओ, निगोअजीवे तहा जाण " ॥ १ ॥ इति ।

छाया—यथाऽयोगोलो ध्मातो, जातस्तप्ततपनीयसंकाशः ।
सर्वोऽग्निपरिणतो, निगोजीवान् तथा जानीहि ॥ १ ॥

यथा-अयोगोलोऽग्निना ध्मातः तप्तसुवर्णसदृशः सर्वांशतोऽग्निपरिणतोऽग्निरूप एव भवति हे शिष्य ! तथैव निगोदजीवान् जानीहि । निगोदजीवानां परिमाणस्वरूपमेव विज्ञेयम्—

अयं लोकश्चतुर्दशरज्जुपरिमितोऽस्ति । एको रज्जुरसंख्यातयोजनात्मकः, योजनं संख्याताङ्गुलपरिमितम्, एकमङ्गुलमसंख्याताकाशप्रदेशात्मकं भवति । तस्याङ्गुलस्यैकैकाकाशप्रदेशे निगोदानामसंख्याता गोलकाः, एकैकस्मिन् गोलके निगोदानामसंख्यातानि शरीराणि, एकैकस्मिश्च शरीरेऽनन्ता जीवा निवसन्ति । उक्तश्च—

"जैसे अग्नि में तपाया हुआ लोहे का गोला तपे सोने के समान पूर्णतया अग्निरूप ही हो जाता है, हे शिष्य ! उसी प्रकार निगोद के जीव समझो " । निगोद जीवों का परिमाण इस प्रकार समझना चाहिए—

लोकाकाश चौदह राजू का है । एक राजू में असंख्यात योजन होते हैं और संख्यात अंगुल का एक योजन होता है । आकाश के असंख्यात प्रदेश-परिमित एक अंगुल होता है । इस अंगुल के एक-एक आकाश प्रदेश में निगोद जीवों के असंख्यात गोले होते हैं । एक-एक गोलक में असंख्यात शरीर होते हैं और एक-एक शरीर में अनन्त जीवों का निवास है । कहा भी है—

" જેમ અગ્નિમાં તપાવેલો લોઢાનો ગોળો તપેલા સોના-પ્રમાણે પૂર્ણપણે અગ્નિરૂપ જ થઈ જાય છે, હે શિષ્ય ! એ પ્રમાણે નિગોદના જીવ સમજો." નિગોદના જીવોનું પરિમાણ-એ પ્રમાણે સમજવું જોઈએ—

લોકાકાશ ચૌદ રાજૂનો છે. એક રાજૂમાં અસંખ્યાત યોજન થાય છે, અને સંખ્યાત અંગુલનો એક યોજન થાય છે. આકાશના અસંખ્યાતપ્રદેશ-પરિમિત એક અંગુલ હોય છે. એ અંગુલના એક-એક આકાશપ્રદેશમાં નિગોદ જીવોના અસંખ્ય ગોળા હોય છે. એક-એક ગોલકમાં અસંખ્યાત શરીર હોય છે અને એક-એક શરીરમાં અનન્ત જીવોનો નિવાસ છે. કહ્યું પણ છે—

"गोला य असंखिज्जा, हुंति निगोया असंखया गोले।
एक्केको य निगोओ अणंतजीवो मुणेयव्वो" ॥ १ ॥

छाया-गोलाश्च असंख्येयाः, भवन्ति निगोदा असंख्येया गोले।
एकैकश्च निगोदः, अनन्त जीवो ज्ञातव्यः ॥ १ ॥ इति।

तत्रस्थप्रत्येकजीवस्य तैजसकार्मणे द्वे द्वे शरीरे पृथक् पृथक् स्तः। तदेकैकं शरीरमनन्तज्ञानावरणीयादियावदनन्तान्तरायकर्मणां वर्गणाभिः संयुक्तं वर्तते। सा चैकैका वर्गणाऽनन्तसूक्ष्मपरमाणुमयो भवतीति सूक्ष्मत्वं निगोदजीवानां सिद्धम्।

ये च शरीरत्रयाङ्गुलासंख्येयभागशरीरादिभेदाः पृथिवीकायोद्देशेऽभिहितास्ते वनस्पतिकायानामपि बोध्या', केवलमनित्थंस्थम्=अनियताकारं शरीरसंस्था-

---

"अंगुल के एक आकाशप्रदेश में असंख्यात गोले, एक गोले में असंख्यात निगोद-शरीर और एक-एक निगोदशरीर में अनंत जीव जानने चाहिए" ॥१॥

निगोद में रहने वाले हरेक जीव के अलग-अलग तैजस और कार्मण शरीर होते हैं, और प्रत्येक शरीर अनन्त ज्ञानावरणीय आदि तथा अनन्त अन्तराय कर्मों की वर्गणाओं से संयुक्त है, वह एक वर्गणा अनन्तसूक्ष्मपरमाणुरूप होती है। इस कथन से निगोदिया जीवों की सूक्ष्मता सिद्ध होती है।

पृथिवीकाय के उद्देश में तीन शरीर तथा अंगुल के असंख्यातवें भाग की अवगाहना आदि का कथन किया है, वह वनस्पतिकाय के लिए भी समझना चाहिए। यहाँ विशेष बात यह है कि वनस्पति जीवो के शरीर का आकार अनियत होता है।

"અંગુલના એક આકાશપ્રદેશમાં અસંખ્યાત ગોળા, એક ગોળામાં અસંખ્યાત નિગોદ-શરીર અને એક-એક નિગોદ શરીરમાં અનન્તજીવ જાણવા જોઈએ." ॥૧॥

નિગોદમાં રહેવા વાળા દરેક જીવને અલગ-અલગ તૈજસ અને કાર્મણ શરીર હોય છે, અને પ્રત્યેક શરીર અનન્ત જ્ઞાનાવરણીય આદિ તથા અનન્ત અન્તરાય કર્મોની વર્ગણાઓથી સંયુક્ત છે. તે એક વર્ગણા અનન્તસૂક્ષ્મપરમાણુરૂપ હોય છે. આ વચનથી નિગોદના જીવોની સૂક્ષ્મતા સિદ્ધ થાય છે.

પૃથ્વીકાયના ઉદ્દેશમાં ત્રણ શરીર તથા અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગની અવગાહના આદિનું નિરૂપણ કર્યું છે. તે વનસ્પતિકાય માટે પણ સમજી લેવું જોઈએ. અહિં વિશેષ વાત એ છે કે:-વનસ્પતિના જીવોનો આકાર અનિયત (નિયમવગરનો) હોય છે.

नमेषाम्, शेषमन्यत् समानम्। एषां स्थानं घनोदधिवातवलयादि। संख्यामङ्गीकृत्यानन्ताः सर्वे वनस्पतयः।

एवं वनस्पतीनां वृक्षादिभेदैः प्रत्येकसाधारणभेदैः, तथा–वर्णगन्धरसस्पर्शभेदैश्च सहस्रशो भेदा भवन्ति। योन्यादिभेदैः पुनर्लक्षशो भेदा जायन्ते।

वनस्पतेर्योनिः संवृता भवति। तस्याः सचित्ताचित्तमिश्रभेदेन त्रयो भेदाः, तथा शीतोष्णमिश्रभेदेन त्रयो भेदाः। एवं गणनया प्रत्येकवनस्पतियोनीनां दशलक्षसंख्यका भेदा भवन्ति। साधारणवनस्पतीनां चतुर्दशलक्षसंख्यका भेदा जायन्ते।

शेष सब पूर्ववत् है। इन का स्थान घनोदधिवातवलय आदि है। संख्या की अपेक्षा पूर्वोक्त सब प्रकार की वनस्पति–संख्या अनन्त है।

वृक्ष आदि के भेदो की अपेक्षा, प्रत्येक–साधारण की अपेक्षा तथा वर्ण, रस गंध और स्पर्श के भेद की अपेक्षा वनस्पति के हजारो भेद होते है। योनि आदि के भेदों की अपेक्षा विचार किया जाय तो लाखों भेद हो जाते है।

वनस्पति की योनि संवृत है। संवृतयोनि सचित्त, अचित्त, और मिश्र के भेद से तीन प्रकार की होती है। शीत, उष्ण तथा मिश्र के भेद से भी तीन प्रकार की है। इस प्रकार गणना करने से प्रत्येकवनस्पति की दस लाख योनियाँ है। साधारणवनस्पति की योनियाँ चौदह लाख है।

બાકી તમામ પૂર્વ પ્રમાણે છે. એનું સ્થાન ઘનોદધિવાતવલય આદિ છે. સંખ્યાની અપેક્ષા પૂર્વોકત સર્વ પ્રકારની વનસ્પતિ–સંખ્યા અનન્ત છે.

વૃક્ષ આદિના ભેદોની અપેક્ષાએ, પ્રત્યેક–સાધારણ અપેક્ષાએ તથા વર્ણ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શના ભેદની અપેક્ષાએ વનસ્પતિના હજારો ભેદ થાય છે. યોનિ આદિના ભેદોની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો લાખો ભેદ થઈ જાય છે. વનસ્પતિની યોનિ સંવૃત છે. સંવૃતયોનિ સચિત્ત, અચિત્ત અને મિશ્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે અને શીત ઉષ્ણ તથા મિશ્રના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની છે. આ પ્રમાણે ગણના કરવાથી પ્રત્યેકવનસ્પતિની દસ લાખ યોનિઓ છે, અને સાધારણ-વનસ્પતિની યોનિઓ ચૌદ લાખ છે.

परिमाणद्वारम्—

उक्तं प्ररूपणाद्वारम्। परिमाणद्वारमुच्यते—पर्याप्तबादराः प्रत्येकवनस्पतिजीवाः पिण्डीभूत-चतुष्कोणीकृत-लोकश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणाः, बादरपर्याप्ततेजस्कायजीवराशेश्चासंख्यातगुणाः सन्ति।

अपर्याप्तबादराः प्रत्येकवनस्पतिजीवास्तु असंख्यातानां लोकानां यावन्तः प्रदेशास्तावन्तः सन्ति। इमेऽप्यपर्याप्तबादरतेजस्कायजीवराशितश्चाऽसंख्यातगुणाः। प्रत्येकवनस्पतयः सूक्ष्मा न सन्ति, शास्त्रेऽनुपादानात्।

साधारणवनस्पतिजीवाः-सूक्ष्मबादरपर्याप्तभेदैश्चतुर्विधा अपि पृथक् पृथगनन्तानां लोकानां यावन्तः प्रदेशास्तावन्त इति। अत्रायं विशेषः—

परिमाणद्वार-

प्ररूपणाद्वार हुआ। अब परिमाणद्वार कहते हैं-पर्याप्तबादर-प्रत्येकवनस्पति जीव चौकोन की हुई लोकश्रेणी के असंख्यातवें भागवर्त्ती आकाशप्रदेशों की राशि के बराबर हैं, और बादरपर्याप्ततेजस्काय के जीवों से असंख्यातगुणे हैं। असंख्यात लोककाशों के प्रदेशों की बराबर अपर्याप्त बादर प्रत्येकवनस्पतिकाय के जीव हैं, और ये भी अपर्याप्तबादर-तेजस्काय के जीवों से असंख्यात गुने हैं। प्रत्येक वनस्पति में सूक्ष्म जीव नहीं होते, क्यों कि शास्त्र में कहीं उनका उल्लेख नहीं है।

साधारण वनस्पति के जीव सूक्ष्म, बादर, पर्याप्त और अपर्याप्त के भेद से चार प्रकार के हैं। इन चारों राशियों में से प्रत्येकजीवराशि की संख्या अनन्त लोकाकाश के प्रदेशों के बराबर है। इसमें इतनी विशेषता समझ लेनी चाहिए—

પરિમાણ દ્વાર—

પ્રરૂપણાદ્વાર થયુ. હવે પરિમાણદ્વાર કહે છે-પર્યાપ્તબાદરપ્રત્યેકવનસ્પતિ જીવ, ચતુષ્કોણ કરેલી લોકશ્રેણિના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી આકાશપ્રદેશોની રાશિ-ઢગલાના બરાબર છે અને બાદરપર્યાપ્તતેજસ્કાયના જીવોથી અસંખ્યાતગણા છે, અસંખ્યાત લોકાકાશોના પ્રદેશોની બરાબર અપર્યાપ્તબાદર પ્રત્યેકવનસ્પતિકાયના જીવ છે. અને તે પણ અપર્યાપ્તબાદર તેજસ્કાયના જીવોથી અસંખ્યાતગણા છે. પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં સૂક્ષ્મજીવ નથી, કેમકે-તેનો શાસ્ત્રમાં કોઈ સ્થાને ઉલ્લેખ નથી.

સાધારણ વનસ્પતિના જીવ સૂક્ષ્મ, બાદર, પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તના ભેદથી ચાર પ્રકારના છે. આ ચારેય રાશિઓમાંથી પ્રત્યેકજીવરાશિની સંખ્યા અનન્ત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે. તેમાં એટલી વિશેષતા સમજી લેવી જોઈએ—

साधारणबादरपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मा अपर्याप्ता असंख्यातगुणाः। तेभ्योऽपि सूक्ष्मपर्याप्तका असंख्यातगुणा विज्ञेया इति।

सूक्ष्मानन्तजीवानां परिमाणं कियदिति सदृष्टान्तमुच्यते-यथा-कश्चित् प्रस्थादिमापकवस्तुना धान्यराशिं परिमाप्याऽन्यत्र निक्षिपति, तथा यदि साधारणसूक्ष्मजीवराशिं लोकरूपप्रस्थेन मापयेत् लोका संभृता भवेयुः।

पर्याप्तबादरनिगोदपरिमाणं च यथा—

घनीभूतचतुरस्त्रीकृतसकललोकप्रतरस्यासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणाः पर्याप्तकबादरनिगोदाः सन्ति, ते प्रत्येकशरीर-बादरवनस्पति-पर्याप्तकेभ्यो-

---

साधारणबादरपर्याप्त जीवों की अपेक्षा बादर-अपर्याप्त असंख्यातगुणा है। बादरपर्याप्त की अपेक्षा सूक्ष्म-अपर्याप्त असंख्यातगुणा है और सूक्ष्म-अपर्याप्त उनसे भी असंख्यातगुणा है।

सूक्ष्म अनन्त जीवों का परिमाण कितना है, यह बात दृष्टान्त देकर समझाते हैं— जैसे कोई पुरुष प्रस्थ (सेर) आदि बाँटों से धान्य तोलकर दूसरी जगह रख देता है, उसी प्रकार यदि साधारणसूक्ष्मजीवराशि को लोकरूपी प्रस्थ से नापा जाय तो अनंत लोक भर जाएँ।

पर्याप्त बादर निगोद जीवों का परिमाण इस प्रकार का है—

चौकोर (चतुष्कोण) घन किये हुए सम्पूर्ण लोकप्रतर के असंख्यातवे भागवर्ती प्रदेशों के बराबर पर्याप्तबादरनिगोद जीव है। वे प्रत्येकशरीर—बादरवनस्पति

સાધારણપર્યાપ્ત જીવોની અપેક્ષા બાદરઅપર્યાપ્ત અસંખ્યાતગણા છે. બાદરપર્યાપ્તની અપેક્ષા સૂક્ષ્મ–અપર્યાપ્ત અસંખ્યાતગણા છે અને સૂક્ષ્મ–અપર્યાપ્ત તેનાથી પણ અસંખ્યાતગણા છે.

સૂક્ષ્મ અનન્ત જીવોનુ પરિણામ કેટલુ છે. એ વાત દૃષ્ટાન્ત આપીને સમજાવે છે—જેમ કોઈ પુરુષ પ્રસ્થ (તોળવાનુ વજન ૧ શેર) આદિ તોળવાના બાંટ–વજનથી. ધાન્ય તોળીને બીજી જગ્યાએ રાખી દે છે તે પ્રમાણે જો સાધારણ સૂક્ષ્મ જીવરાશિને લોકરૂપી પ્રસ્થથી તોળવામાં આવે તો અનંત લોક ભરાઈ જાય.

પર્યાપ્તબાદરનિગોદ જીવોનું પરિમાણ આ પ્રકારે છે—ચતુષ્કોણ ઘન કરેલા સમ્પૂર્ણ લોકપ્રતરના અસંખ્યાતમા–ભાગવર્તી પ્રદેશોની બરાબર પર્યાપ્તબાદરનિગોદ જીવ છે.

ऽसंख्येयगुणाः। शेषास्त्रयः-अपर्याप्तबादरनिगोदाः, अपर्याप्तसूक्ष्मनिगोदाः, पर्याप्त-सूक्ष्मनिगोदाश्च प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणाः क्रमशो बहुतरकाः सन्ति। साधारणजीवाश्चैतेभ्यो निगोदपरिमाणेभ्योऽनन्तगुणाः सन्तीति बोध्यम्।

यदि लोकाकाशस्यैकैकस्मिन् प्रदेशे एकैकः प्रत्येकवनस्पतिजीवः स्थाप्यते, तर्हि असंख्याता लोका भ्रियन्ते। यदि तु लोकाकाशस्यैकैकस्मिन् प्रदेशे एकैको निगोदजीवः स्थाप्यते, तर्हि अनन्ता लोका भ्रियन्ते।

उक्तञ्च प्रज्ञापनायाम्-१ पदे।

"लोगागासपएसे, परित्तजीवं ठवेहि एक्केक्कं।
एवं ठवेज्जमाणा, हवंति लोगा असंखिज्जा"॥ १॥

पर्याप्त जीवो से असंख्यातगुणा है। शेष तीन अर्थात् अपर्याप्तबादरनिगोद, अपर्याप्तसूक्ष्मनिगोद और पर्याप्त सूक्ष्मनिगोद असंख्यात लोकाकाश प्रदेशो के बराबर हैं, और क्रमशः अधिक-अधिक संख्या में हैं। साधारण जीव इन से अनन्तगुणा हैं।

यदि लोकाकाश के एक-एक प्रदेश में एक-एक प्रत्येकवनस्पति के जीव स्थापित किये जायँ तो असंख्यात लोक भर जाएँ, और यदि लोकाकाश के एक-एक प्रदेश में एक-एक निगोदिया जीव रक्खे जायँ तो अनन्त लोकाकाश भर जाएँ। प्रज्ञापनासूत्र के प्रथम पदमें कहा है—

"लोकाकाश के एक-एक प्रदेशमें अगर प्रत्येकवनस्पति के एक-एक जीव रख दिये जायँ तो असंख्यात लोक भर जाए॥ १॥

તે પ્રત્યેકશરીર-બાદરવનસ્પતિ પર્યાપ્ત જીવોથી અસંખ્યાત ગણા છે. બાકીના ત્રણ અર્થાત્-અપર્યાપ્તબાદરનિગોદ, અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મનિગોદ અને પર્યાપ્તસૂક્ષ્મનિગોદ અસંખ્યાત-લોકાકાશ પ્રદેશોના બરાબર છે, અને ક્રમશઃ અધિક-અધિક સંખ્યામાં છે. સાધારણ જીવ એનાથી અનન્ત ગણા છે.

જો લોકાકાશના એક-એક પ્રદેશોમાં એક-એક પ્રત્યેક વનસ્પતિના જીવને સ્થાપિત કરવામાં આવે તો અસંખ્યાત લોક ભરાઈ જાય, અને જો લોકાકાશના એક-એક પ્રદેશમાં એક-એક નિગોદિયા જીવને રાખવામાં આવે તો અનન્ત લોકાકાશ ભરાઈ જાય.

પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના પ્રથમ પદમાં કહ્યું છે કેઃ-

"લોકાકાશના એક-એક પ્રદેશમાં જો પ્રત્યેક વનસ્પતિના એક-એક જીવ રાખવામાં આવે તો અસંખ્યાત લોક ભરાઈ જાય." ॥ ૧ ॥

लोगागासपएसे निगोयजीवं ठवेहि एक्केकं ।
एवं ठवेज्जमाणा, हवंति लोगा अणन्ताओ ॥ १ ॥ " इति ।

छाया—लोकाकाशप्रदेशे, प्रत्येकजीवं स्थापय एकैकम् ।
एवं स्थाप्यमाना भवन्ति लोका असंख्येयाः ॥ १ ॥

लोकाकाशप्रदेशे निगोदजीवं स्थापय एकैकम् ।
एवं स्थाप्यमानाः भवन्ति लोका अनन्ताः ॥ १ ॥

इति परिमाणद्वारम् ॥ सू० १ ॥

शब्दादिविषयासत्त्या वनस्पतिकायोपमर्दनपराः पुनः पुनर्भवसिन्धौ निपतन्तीत्याशयेनाह–' जे गुणे. ' इत्यादि ।

मूलम्—

जे गुणे से आवट्टे । जे आवट्टे से गुणे ॥ सू० २ ॥

छाया—

यो गुणः स आवर्तः । य आवर्तः स गुणः ॥ सू० २ ॥

लोकाकाश के एक-एक प्रदेश में एक-एक निगोद जीव रख दिये जायँ तो इस प्रकार रखने से अनन्त लोक हो जाएँ "। इति परिमाणद्वार ॥ सू० २ ॥

इन्द्रियों के शब्द आदि विषयों में आसक्त होकर जो वनस्पतिकाय की हिंसा करते है वे बारम्बार भवसागर में डूबते है । इस अभिप्राय से शास्त्रकार कहते हैः– ' जे गुणे '. इत्यादि ।

मूलार्थ—जो गुण है सो आवर्त्त है । जो आवर्त्त है सो गुण है ॥सू० २॥

" લોકાકાશના એક-એક પ્રદેશમાં એક-એક નિગોદ જીવ રાખવામાં આવે તો આ પ્રકારે રાખવાથી અનન્ત લોક થઈ જાય. " ઇતિ પરિમાણદ્વાર. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ઇન્દ્રિયોના શબ્દ આદિ વિષયોમાં આસક્ત થઈને જે વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે. તે વારંવાર ભવ-સાગરમાં ડૂબી જાય છે. એ અભિપ્રાયથી શાસ્ત્રકાર કહે છે– ' જે ગુણે. ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—જે ગુણ છે તે આવર્ત્ત છે. જે આવર્ત્ત છે તે ગુણ છે. ॥ ૨ ॥

टीका—

यो गुणः=शब्दादिकः, स आवर्तः-आवर्तन्ते=परिभ्राम्यन्ति जीवा यत्र स –आवर्तः–जन्मजराधिव्याधिनानाविधक्लेशसंपातस्वरूपः संसारः। कारणे कार्योपचारात् संसारकारणीभूतस्य शब्दादिगुणस्य संसारत्वेन व्यपदेशः। गुणसेवनात् संसारं प्राप्नोतीति भावः। उक्तमर्थं दृढीकर्तुमुक्तवाक्यं परावर्तयन्नाह–य आवर्त इति। यश्चावर्तः=संसारः, स गुणः=शब्दादिः। रागद्वेषवशगः संसारी नैव शब्दादिगुणतो विरज्यते, न च मोक्षमार्गं प्राप्नोतीत्यर्थः।

यद्वा–'गुणे' 'आवर्ते' इति सप्तम्यन्तम्। यः गुणे=शब्दादौ वर्तते,

---

टीकार्थ—शब्द आदि जो गुण अर्थात् विषय है वही आवर्त्त है। जिसमें आवर्त्तन अर्थात् भ्रमण किया जाय उसे आवर्त्त कहते है। जन्म–जरा, आधि–व्याधि आदि नाना प्रकार के क्लेशो से परिपूर्ण यह संसार ही आवर्त्त है। शब्द आदि विषय संसार के कारण है, स्वयं संसार नही हैं, किन्तु यहा कारण में कार्य का उपचार करके शब्दादि विषयो को ही संसार कहा है। आशय यह है कि–इन विषयो का सेवन करने से संसार की प्राप्ति होती है। इसी अभिप्राय को दृढ करने के उद्देश्य से वाक्य को पलट कर शास्त्रकार कहते है–'जो आवर्त्त है वही गुण है'। राग–द्वेष आदि के अधीन रहने वाला संसारी जीव शब्द आदि गुणो से विरक्त नही होता और न मोक्षमार्ग प्राप्त करता है।

अथवा—मूल में जो **'गुणे'** और **'आवट्टे'** पद आये है। वे सप्तमीविभक्ति में हैं, इसका अर्थ यह हुआ कि–जो पुरुष शब्दादि गुणो में वर्त्तता है वह आवर्त्त

ટીકાર્થ—શબ્દ આદિ જે ગુણ છે, અર્થાત્ વિષય છે તેજ આવર્ત્ત છે. જેમાં આવર્ત્તન અર્થાત્ ભ્રમણ કરવામાં આવે તેને આવર્ત્ત કહે છે. જન્મ, જરા, આધિ, વ્યાધિ આદિ નાના પ્રકારના કલેશોથી પરિપૂર્ણ આ સંસારજ આવર્ત્ત છે. શબ્દ આદિ વિષય સંસારના કારણ છે. સ્વયં સંસાર નથી, પરન્તુ અહીં કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને શબ્દાદિ વિષયોને જ સંસાર કહ્યો છે. આશય એ છે કે:-વિષયોનું સેવન કરવાથી સંસારની પ્રાપ્તિ થાય છે. તે અભિપ્રાયને દૃઢ કરવાના ઉદ્દેશ્યથી વાકયને બદલીને શાસ્ત્રકાર કહે છે-'જે આવર્ત્ત છે તે ગુણ છે' રાગદ્વેષ આદિના આધીન રહેવાવાળા સંસારી જીવ શબ્દ આદિ ગુણોથી વિરકત રહેતા નથી અને મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરતા નથી.

અથવા—મૂલમાં જે 'गुणे' અને 'आवट्टे' પદ આપ્યાં છે. તે સાતમી વિભક્તિમાં છે. એનો અર્થ એ થયો કે-જે પુરુષ શબ્દાદિ ગુણોમાં વર્તે છે તે આવર્ત્ત અર્થાત્-

स आवर्ते=संसारे वर्तते । यश्चावर्ते, स गुणे वर्तते ।

ननु 'यो गुणे वर्तते, स आवर्ते वर्तते' इति यदुक्तं तत् सम्यगेव, परन्तु य आवर्ते वर्तते, न त्वसौ नियमेन गुणे वर्तते । यतस्तीर्थङ्करा भावितात्मानो मुनयः प्रतिमाधारिश्रावकाश्चावर्ते वर्तन्ते न तु शब्दादिगुणेषु, तदेतत् कथमुपपद्यते–'यश्चावर्ते वर्तते स गुणे वर्तते' इति ? ।

अनुकूलशब्दादिषु रागः, प्रतिकूलशब्दादिषु द्वेषः समुद्भवतीति रागद्वेषपूर्वकं गुणेषु शब्दादिषु या प्रवृत्तिस्तस्या एवात्राधिकारः । एवं चास्य वाक्यस्य तीर्थङ्करादि-विषयकत्वाभावान्नास्त्युक्तशङ्कावसर इति ।

अर्थात् संसार में वर्तता है, और जो संसार में वर्त्तता है वह शब्द आदि में वर्त्तता है ।

शङ्का—जो शब्दादि गुणो में वर्तता है वह संसार मे वर्तता है, यह कथन तो ठीक है, परन्तु जो संसार में वर्तता है वह नियम से शब्दादि विषयो में नहीं वर्तता ! भगवान् तीर्थंकर, भावितात्मा मुनि और प्रतिमाधारी श्रावक संसार में तो वर्तते है मगर शब्द आदि विषयो में नही वर्त्तते । अत एव यह कथन किस प्रकार बन सकता है कि जो आवर्त्त में वर्त्तता है वह शब्द आदि में वर्त्तता है ?

समाधान—अनुकूल शब्द आदि में राग उत्पन्न होता है और प्रतिकूल शब्द आदि में द्वेष होता है । इस प्रकार रागद्वेषपूर्वक विषयो में प्रवृत्ति करने का ही यहॉ प्रकरण है । तीर्थंकर आदि राग–द्वेषपूर्वक विषयो में प्रवृत्ति नही करते, अतः यह वाक्य तीर्थंकर या भावितात्मा मुनि आदि के लिए लागू नहीं होता । इस प्रकार उक्त शंका का यहां स्थान नही है ।

સંસારમા વર્તે છે, અને જે સંસારમાં વર્તે છે તે શબ્દ આદિમા વર્તે છે.

શંકા—જે શબ્દાદિ ગુણોમા વર્તે છે, તે સંસારમાં વર્તે છે. આ કથન–તો ઠીક છે, પરન્તુ જે સંસારમાં વર્તે છે તે નિયમથી શબ્દાદિક વિષયોમાં વર્તતા નથી. ભગવાન તીર્થંકર ભાવિતાત્મા મુનિ અને પ્રતિમાધારી શ્રાવક સંસારમાં તો વર્તે છે, પરન્તુ શબ્દાદિ વિષયોમા વર્તતા નથી. એ માટે આ કથન કેવી રીતે બની શકે છે, કે–'જે આવર્ત્તમાં વર્તે છે તે શબ્દ આદિમા વર્તે છે.'

સમાધાન—અનુકૂલ શબ્દ આદિમાં રાગ ઉત્પન્ન થાય છે અને પ્રતિકૂલ શબ્દ આદિમાં દ્વેષ થાય છે. આ પ્રમાણે રાગ–દ્વેષપૂર્વક વિષયોમા પ્રવૃત્તિ કરવી તેનુ જ અહીં પ્રકરણ છે. તીર્થંકર આદિ રાગ–દ્વેષપૂર્વક વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, માટે આ વાકય તીર્થંકર અથવા ભાવિતાત્મા મુનિ આદિના માટે લાગું થતું નથી. આ પ્રમાણે પૂર્વે જે શંકા કરી છે તે શંકાને અહીં સ્થાન નથી.

गत्यागतिरूप आवर्तोऽपि न तेषां दुःखजनको भवति। सामान्यतः संसारवर्तित्वं सामान्यशब्दादिगुणोपलब्धिश्च सर्वेषां संसारिणां संभवत्येव, तस्माद् गुणोपलब्धिर्न प्रतिषिध्यते। किन्तु यस्तत्र रागद्वेषपरिणामः स एव परिवर्जनीयत्वेन प्रतिबोध्यते, अत एवोक्तं भगवता—

"कण्णसोक्खेहिं सद्देहिं पेम्मं नाभिनिवेसए" इत्यादि। किञ्च—

"न शक्यं रूपमद्रष्टुं, चक्षुर्गोचरमागतम्।
रागद्वेषौ तु यौ तत्र, तौ बुधः परिवर्जयेत्॥"

इदमत्र तत्त्वम्-शब्दादिविषयासक्ताः खलु वनस्पतिजीवान् बहुशो

गति-आगतिरूप आवर्त्त भी उनके लिए दुःखजनक नहीं है। सामान्य संसारवर्त्तीपन और विषयो की सामान्य उपलब्धि सभी संसारी जीवो में होती है, अतः विषयों की उपलब्धि का निषेध नहीं किया जा सकता। हाँ विषयो में जो राग-द्वेषरूप परिणाम है वही त्याज्य है। अतः भगवान् ने कहा है—

"कण्णसोक्खेहिं सद्देहिं पेम्मं नाभिनिवेसए" इत्यादि।

"कानो को सुख देने वाले शब्दो पर अनुराग नहीं करना चाहिए"। तथा—आँखोके आगे आया हुआ रूप अनदेख नहीं किया जा सकता, वह तो दीख ही जाता है, मगर उस से कोई हानि नहीं होती। अलबत्ता उस रूप पर राग या द्वेष करने से हानि होती है। अतः विवेकी पुरुष राग और द्वेष का त्याग करे।

आशय यह है-शब्द आदि विषयों में आसक्त पुरुष वनस्पतिकाय के जीवों की

ગતિ-આગતિરૂપ આવર્ત્ત પણ તેઓને માટે દુઃખરૂપ નથી. સામાન્ય સંસારવર્ત્તીપણું અને વિષયોની સામાન્ય ઉપલબ્ધિ, સર્વ સંસારી જીવોમાં હોય છે. એથી વિષયોની ઉપલબ્ધિનો નિષેધ કરી શકાતો નથી. હા; વિષયોમાં જે રાગ-દ્વેષરૂપ પરિણામ છે, તેજ ત્યાજ્ય-ત્યજી દેવા યોગ્ય છે. એટલે ભગવાને કહ્યું છે-

"कण्णसोक्खेहिं सद्देहिं पेम्मं नाभिनिवेसए" અર્થાત્ કાનોને સુખ દેવાવાળા શબ્દો પર પ્રીતિ નહિ કરવી જોઈએ. તથા નેત્રોની સામે આવેલા રૂપ, ન દીઠા-અદીઠ કરી શકાતા નથી તે તો દેખવામાં આવેજ છે, પરન્તુ તેમાં કોઈ હાનિ થતી નથી. અલબત્ત એ રૂપ પર રાગ અથવા દ્વેષ કરવાથી હાનિ થાય છે. એ માટે વિવેકી પુરુષ રાગ અને દ્વેષનો ત્યાગ કરે.

આશય એ છે કેઃ-શબ્દ આદિ વિષયોમાં આસકત પુરુષ વનસ્પતિકાયના જીવોની

विहिंसन्ति। तथा हि–अनुकूलशब्दश्रवणार्थी वेणुवीणापटहादिवाद्यानि निर्मातुं बहुविधान् वनस्पतीन् विनिहन्ति। प्रियरूपविलोकनार्थी काष्ठमययुवतिप्रतिमा–गृह–तोरण-वेदिका-स्तम्भादि रचयितुं कतिचन वनस्पतीन् विनिकृन्तति। एवं घ्राणसुखार्थी कर्पूर-केतकी-पाटल-लवङ्ग-सरमचन्दना–गुरु–केसर-जातीफल-जातीपत्रिकादीन् परिग्रहीतुं विविधान् वनस्पतीन् विहिनस्ति। रसास्वादसुखार्थी मूलकन्दादिगतानसंख्यातानन्तान् वा जीवानुपमर्दयति। एवं स्पर्शसुखाभिलाषी च कमलदलमृणालकदलीदलवल्कलानुकूलदुकूलतूलादीन् परिग्रहीतुं नानाविधवनस्पतीनां प्राणव्यपरोपणं प्रकरोति।

बहुत हिंसा करते हैं। जैसे–अनुकूल शब्द सुनने का अभिलाषी पुरुष वेणु, वीणा, पटह (ढोल) आदि वाद्य बनाने के लिए नाना प्रकार के वनस्पतिकाय के जीवों की हिंसा करता है। प्रियरूप देखने का इच्छुक युवती की काष्ठमय प्रतिमा, गृह, तोरण, वेदिका, और स्तंभ बनाने के लिए वनस्पति को काटता है। इसी प्रकार घ्राणेन्द्रिय के सुखका लोलुप कपुर, केतकी, पाटल, (गुलाब) लोंग, सरस चन्दन अगर, केसर, जायफल, जायपत्री आदि के उद्देश्य से विविध प्रकार के वनस्पतिकायिक जीवों की हिंसा करता है। रसास्वाद का अनुरागी मूल आदि कन्दों में रहने वाले असंख्यात और अनन्त जीवों की हिंसा करता है। इसी प्रकार स्पर्श–सुख का अभिलाषी कमल के पत्ते, कमल की दंडी, केले के, पत्ते छाल और अनुकुल वस्त्र तथा रुई प्राप्त करने के लिए नाना प्रकार के वनस्पति जीवों का प्राण लेता है।

ઘણીજ હિંસા કરે છે. જેમ–અનુકૂલ શબ્દ સાંભળવાના અભિલાષી પુરુષ વેણુ–વીણા, ઢોલ આદિ વાદ્ય–વાજિંત્ર બનાવવા માટે નાના પ્રકારના વનસ્પતિકાયના જીવોની હિંસા કરે છે. પ્રિયરૂપ જોવાના ઈચ્છુક યુવતીની કાષ્ઠમય પ્રતિમા, ગૃહ, તોરણ. વેદિકા અને સ્તંભ બનાવવા માટે વનસ્પતિને કાપે છે. એ પ્રમાણે ઘ્રાણેન્દ્રિય (નાસિકા)ના સુખના લોલુપ–લાલચુ કપૂર, કેતકી ગુલાબ લવીંગ, સરસચંદન, અગર કેસર, જાયફળ, જાવંત્રી આદિ મેળવવાના ઉદ્દેશ્યથી વિવિધ પ્રકારના વનસ્પતિકાયિક જીવોની હિંસા કરે છે. રસાસ્વાદના અનુરાગી જીવ મૂળ આદિ કન્દોમાં રહેવાવાળા અસંખ્યાત અને અનન્ત જીવોની હિંસા કરે છે એ પ્રમાણે સ્પર્શસુખના અભિલાષી જીવ કમલપત્તાં, કમલકાકડી, કેવળના પત્તાં, છાલ અને અનુકૂલ વસ્ત્ર તથા રૂ પ્રાપ્ત કરવા માટે નાના પ્રકારના વનસ્પતિ જીવોના પ્રાણ લે છે.

एवं च वनस्पतिनिष्पन्नेषु शब्दादिगुणेषु वर्तमानः संसारं प्राप्नोति, स च संसारी रागद्वेषमलिनात्मकतया पुनः शब्दादिगुणेषु वर्तमानश्चतुर्गतिकसंसारतो न कदाचिद् बहिर्यातीत्यर्थः ॥ सू० २ ॥

शब्दादिगुणोपलब्धिमात्रं न संसारान्तःपतनस्य कारणं, किन्तु तत्र मूर्च्छैवेत्याह –'उड्ढं', इत्यादि ।

मूलम्—

उड्ढं अहं तिरियं पाईणं पासमाणे रूवाइं पासइ, सुणमाणे सद्दाइं सुणेइ । उड्ढं अहं तिरियं पाईणं मुच्छमाणे रूवेसु मुच्छइ सद्देसु यावि । एस लोए वियाहिए ॥ सू० ३ ॥

छाया—

उर्ध्वम् अधः तिर्यक् प्राचीनं पश्यन् रूपाणि पश्यति, शृण्वन् शब्दान् शृणोति, ऊर्ध्वम् अधः तिर्यक् प्राचीनं मूर्च्छन् रूपेषु मूर्च्छति, शब्देषु चापि । एष लोकः व्याख्यातः ॥ सू० ३ ॥

इस प्रकार वनस्पति से तैयार होने वाले इन्द्रिय–विषयों में वर्त्तमान जीव संसार प्राप्त करता हैं । संसारी जीव राग–द्वेष से मलिन होता है, अतः फिर विषयो में प्रवृत्त होता है । इस प्रकार वह कभी संसार से बाहर नहीं निकल पाता ॥सू० २॥

शब्द आदि विषयो को ग्रहण करने मात्र से संसार में पतन नहीं होता परन्तु उन में मूर्च्छा (गृद्धि) होना ही पतन का कारण है, यह कहते हैं–'उड्ढं.' इत्यादि ।

मूलार्थ—ऊपर, नीचे, और सामने तिरछी दिशा में दृष्टि डालता हुआ रूपों को देखता है, सुनता हुआ शब्द सुनता है । ऊपर, नीचे और सामने तिरछी दिशा में रूपोंमें मूर्च्छित होता है और शब्दों में भी । यह लोक कहा गया है ॥ सू० ३ ॥

એ પ્રમાણે વનસ્પતિથી તૈયાર થવાવાળા ઇન્દ્રિય વિષયોમાં વર્ત્તમાન જીવ સંસારને પ્રાપ્ત કરે છે. સંસારી રાગદ્વેષથી મલિન થાય છે, તેથી ફરીને વિષયોમાં પ્રવૃત્ત થાય છે. આ પ્રમાણે તે કોઈ દિવસ સંસારથી બહાર નીકળી શકતા નથી (સૂ.૨)

શબ્દ આદિ વિષયોને ગ્રહણ કરવા માત્રથી સંસારમાં પતન થતું નથી. પરન્તુ તેમાં મૂર્ચ્છા (ગૃદ્ધિ) થવાથીજ પતન થાય છે. તે કહે છે—'उड्ढं.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ઉપર, નીચે અને સામે તિરછી દિશામાં દૃષ્ટિ નાંખીને રૂપોને જુવે છે, સાંભળતા થકા શબ્દ સાંભળે છે, ઉપર નીચે અને સામે તિરછી દિશામાં રૂપોમાં અને શબ્દોમાં પણ મૂર્છિત થાય છે. આ લોક કહેવાય છે. ॥ ૩ ॥

टीका—

प्रज्ञापकदिशापेक्षया ऊर्ध्वम्=ऊर्ध्वदिश्यवस्थितं पर्वतशिखरप्रासादहर्म्याद्युपरिभागस्थम्, अधः=अधोदिश्यवस्थितं भूमिगृहादिकं, तिर्यक्=प्राच्यादिदिक्ष्ववस्थितं विदिक्ष्ववस्थितं च गृहभित्तिप्रासादहर्म्यादिकं, प्राचीन–तिर्यक्पदस्य विवरणमेतत्, प्राच्यां दिशि विद्यमानं पदार्थजातम्, एतच्चोपलक्षणम्–अन्या अपि तिर्यग्दिशो विज्ञेयाः । यद्वा–प्राचीनमिति–ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्दिगन्वयि, तेनोर्ध्वाधस्तिर्यग्दिक्ष्ववस्थितं, प्राचीनं=पुरातनम्–आधुनिकशिल्पिदुष्करतयाऽऽश्चर्यकारि पदार्थजातं, पश्यन्=चक्षुर्व्यापारयन्, रूपाणि=चक्षुर्ग्राह्यतया परिणतानि रूपवद्द्रव्याणि शालभञ्जिकादीनि स्त्र्यादिरूपाणि वा पश्यति ।

टीकार्थ—प्रज्ञापक-(देखने वाले की) दिशा की अपेक्षा ऊर्ध्व दिशा में-पर्वत के शिखर पर तथा प्रासाद या महल आदि के ऊपरी भाग में स्थित, भौंहरा आदि अधोदिशा में स्थित, पूर्व आदि तिरछी दिशाओं में स्थित तथा विदिशाओ में स्थित दीवार, हवेली और महल आदि को देखता है । मूल में आये हुए '**पाईणं**' अर्थात् 'प्राचीन' शब्द को तिरछी दिशा का विवरणरूप समझना चाहिए । अथवा 'प्राचीन' पद ऊर्ध्व, अधः और तिर्यक् सभी दिशाओं के साथ संबंध रखता है । तात्पर्य यह निकला कि–ऊर्ध्व दिशा में स्थित अधोदिशा में स्थित तथा तिरछी दिशामें स्थित प्राचीन अर्थात् आधुनिक शिल्पकारों के लिए दुष्कर होने से आश्चर्य उत्पन्न करने वाले पुराने पदार्थों की ओर नजर करता हुआ सुन्दर पुतलियों वगैरह को तथा स्त्री आदि के रूप को देखता है ।

ટીકાર્થ—પ્રજ્ઞાપક-(જોનારની) દિશાની અપેક્ષા ઉર્ધ્વ દિશામાં–પર્વતના શિખર પર તથા પ્રાસાદ અથવા મહેલ આદિના ઉપર ભાગમાં, સ્થિત, ભોંયરા આદિ અધોદિશામાં સ્થિત, પૂર્વ આદિ તિરછી દિશાઓમાં સ્થિત, તથા વિદિશાઓમાં સ્થિત ભીંત, હવેલી અને મહેલ આદિને દેખે છે. મૂલમાં આવેલો 'पाईण' અર્થાત્ પ્રાચીન શબ્દને તિરછી દિશાના વિવરણરૂપ સમજવો જોઈએ, અથવા પ્રાચીન પદ ઉર્ધ્વ, અધઃ અને તિર્યક્ સર્વ દિશાઓની સાથે સંબંધ રાખે છે. તાત્પર્ય એ નિકળે છે કે–ઉર્ધ્વ દિશામાં સ્થિત, અધોદિશામાં સ્થિત, તથા તિરછી દિશામાં સ્થિત પ્રાચીન અર્થાત્ આધુનિક શિલ્પકારો માટે દુષ્કર હોવાથી આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરવાવાળા પુરાણા પદાર્થોની તરફ નજર કરતા થકા સુન્દર પુતળીઓ વગેરેને તથા સ્ત્રીઆદિના રૂપને દેખે છે.

तथा–एतासु दिक्षु च शृण्वन्–श्रोत्रोपयोगयुक्तः सन् शब्दान् वेणुवीणादिसमुत्थान् गीतनादादिकान् वा शृणोति । श्रोत्रोपयोगाभावे तु न शृणोतीत्यर्थः । उपलक्षणमेतत्–जिघ्रन् गन्धान् जिघ्रति, रसयन् रसान् रसयति, स्पृशन् स्पर्शान् स्पृशति ।

इह दर्शनश्रवणाभ्यां रूपादिगुणोपलब्धिमात्रं प्रदर्शितम् । ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्पदोपादानेन च रूपादिगुणानां सर्वदिग्व्यापित्वेन तदुपयोगो दुष्परिहरोऽस्तीति प्रतिबोधितम् । रूपादिगुणोपयोगमात्रेण संसारगर्तावर्तसंपातो न भवति, किन्तु रूपादिगुणेषु मूर्च्छयेति बोधयितुमाह–'उड्ढं.' इत्यादि ।

इसी प्रकार पूर्वोक्त दिशाओ में श्रोत्रेन्द्रिय का उपयोग लगा कर वेणु वीणा आदि वाद्यो का, तथा गीत आदि का शब्द सुनता है । श्रोत्र का उपयोग न हो तो नही भी सुनता है । यह कथन उपलक्षण है, इस से यह भी समझ लेना चाहिए कि घ्राण, रसना और स्पर्श इन्द्रिय का उपयोग लगाकर सूंघता है, चखता है और स्पर्श करता है ।

यहाँ देखने और सुनने से रूप आदि गुणो की उपलब्धिमात्र सूचित की है । ऊर्ध्व, अधः तथा तिर्यक् पद देकर यह प्रकट किया है कि-इन्द्रियो के विषय-रूप आदि, सभी दिशाओ में भरे पडे है । ऐसी स्थिति में उनकी ओर ध्यान न जाने देना तो बडा ही कठिन कार्य है । मगर रूप आदि गुणो की ओर उपयोग जाने मात्र से संसार के गड्ढे में पतन नहीं होता । पतन तब होता है जब उनमें मूर्च्छा या राग–द्वेष हो, यह बात प्रकट करने के लिए कहा है–'उड्ढं.' इत्यादि ।

એજ પ્રમાણે પૂર્વોક્ત દિશાઓમાં શ્રોત્રેન્દ્રિયનો ઉપયોગ લગાવીને વેણુ–વીણા આદિ વાજીંત્રોના તથા ગીત આદિના શબ્દો સાંભળે છે. શ્રોત્રનો ઉપયોગ ન હોત તો સાંભળત નહિ. આ કથન ઉપલક્ષણ છે, એથી એમ સમજી લેવું જોઇએ કે, ઘ્રાણ, રસના અને સ્પર્શન ઇન્દ્રિયનો ઉપયોગ લગાવીને સૂંઘે છે, ચાખે છે, અને સ્પર્શ કરે છે.

અહીં દેખવા અને સાંભળવાથી રૂપ આદિ ગુણોની ઉપલબ્ધિ માત્ર સૂચિત કરી છે. ઉર્ધ્વ, અધઃ તથા તિર્યક્ પદ આપીને એ સૂચિત કર્યું છે કે–ઇન્દ્રિયોના વિષય રૂપ આદિ, સર્વ દિશાઓમાં ભર્યા પડયાં છે. એવી સ્થિતિમાં તેની તરફ ધ્યાન નહિ જવા દેવું તે તો ભારે કઠિન કામ છે. પરન્તુ રૂપ આદિ ગુણોની તરફ ઉપયોગ જવા માત્રથી સંસારના ખાડામાં પડવાનુ થતું નથી, પતન–પડવાનુ તો ત્યારે થાય છે કે જ્યારે. તેમાં મૂર્છા–અથવા રાગ–દ્વેષ થાય. આ વાત પ્રગટ કરવા માટે કહ્યું છેઃ–'उड्ढं.' ઇત્યાદિ.

पुनरूर्ध्वादेरुच्चारणं कस्याञ्चिदेकस्यामपि दिशि रूपादिषु मूर्च्छया संसारं प्राप्नोतीति बोधनार्थम्।

ऊर्ध्वादिदिक्ष्ववस्थितं रूपगुणं प्रति मूर्च्छन्=रागादिपरिणामं कुर्वन् सदसद्विवेकशून्यो भवन् वा रूपेषु=मनोहरेषु रूपवद्‌द्रव्येषु स्त्र्यादिरूपेषु वा मूर्च्छति=लोलुपो भवति। एवं शब्देषु च मूर्च्छति। अपिग्रहणाद् गन्धरसस्पर्शेषु मूर्च्छति=गृध्नुर्भवति। एषः=मूर्च्छाविषयीभूतो रूपादिगुणः, लोकः=संसारः, कारणे कार्योपचारात् मूर्च्छाविषयीभूतरूपादिगुणात्मको लोक इति व्याख्यातः=भगवता कथितः। ॥ सू० ३ ॥

संयमे गृहीतेऽपि प्रमादवशेन रूपादिगुणेषु मूर्च्छामुपगतः सन् पुनरगारित्वमापद्यते–इति दर्शयति–'एत्थ अगुत्ते.' इत्यादि।

दोवारा ऊर्ध्व आदि दिशाओ का कथन करके यह बतलाया है कि–किसी भी एक दिशामें स्थिति रूपादि में मूर्च्छा होने पर भी संसार की प्राप्ति होती है।

ऊर्ध्व आदि दिशाओ में स्थित रूप आदि विषयों में राग–द्वेषरूप परिणाम करता हुआ, सत्–असत् के विवेक से शून्य होकर मनोहर रूपो में या मनोहर रूपवाली स्त्री आदि के रूपों में पुरुष लोलुप हो जाता है। इसी प्रकार शब्दो में मूर्च्छित हो जाता है। गंध, रस, तथा स्पर्श में भी मूर्च्छित हो जाता है। मूर्च्छा का विषयभूत यह रूप आदि ही, कारण में कार्य का उपचार करने से संसार कहलाता है। ऐसा भगवान् ने फरमाया है ॥ सू० ३ ॥

संयम ग्रहण कर लेने के पश्चात् भी प्रमाद के वश में होकर रूप आदि गुणों में मूर्छा को प्राप्त होनेवाला फिर गृहस्थ बन जाता है, यह बात बतलाते है:–'एत्थ अगुत्ते.' इत्यादि।

બેવાર ઉર્ધ્વ આદિ દિશાઓ કથન કરીને એ બતાવ્યું છે કે–કોઈ પણ એક દિશામાં સ્થિત રૂપાદિમાં મૂર્છા થતાં પણ સંસારની પ્રાપ્ત થાય છે. ઉર્ધ્વ આદિ દિશાઓમાં સ્થિત રૂપ આદિ વિષયોમાં રાગ–દ્વેષરૂપ પરિણામ કરતા થકા સત્–અસત્‌ના વિવેકમાં શૂન્ય થઈને મનોહર રૂપોમાં અથવા તો મનોહર રૂપવાળી સ્ત્રી આદિના રૂપોમાં પુરુષ લોલુપ થઈ જાય છે. એ પ્રમાણે શબ્દોમાં મૂર્ચ્છિત થઈ જાય છે. ગંધ, રસ તથા સ્પર્શમાં પણ મૂર્ચ્છિત થઇ જાય છે. મૂર્છાના વિષયભૂત (મૂર્છા થવાનુ કારણ) આ રૂપ આદિજ, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરવાથી, સંસાર કહેવાય છે. એ પ્રમાણે ભગવાને ફરમાવ્યું છે. (સૂ. ૩)

સંયમ ગ્રહણ કરી લીધા પછી પણ પ્રમાદવશ થઈને રૂપ આદિ ગુણોમાં મૂર્છા પામવાવાળા ફરીને ગૃહસ્થ બની જાય છે. એ વાત બતાવે છે:–'एत्थ अगुत्ते.' ઈત્યાદિ.

मूलम्—

एत्थ अगुत्ते अणाणाए, पुणो पुणो गुणासाए, वंकसमायारे पमत्ते अगारमावसे ॥ सू० ४ ॥

छाया—

अत्र अगुप्तः अनाज्ञायां पुनःपुनर्गुणास्वादः, वक्रसमाचारः प्रमत्तः अगारमावसति ॥ सू० ४ ॥

टीका—

अत्र=अस्मिन् रूपादिगुणे, अगुप्तः=मनोवाक्कायगुप्तिरहितः मनसा-रूपादिषु रज्यते, वचसा प्रार्थयति, कायेन तदभिमुखं प्रवर्तते, स चागुप्तः अनाज्ञायाम्=अनाचारे वर्तमानः भगवदाज्ञाबहिर्वर्ती, अत एव पुनःपुनर्गुणास्वादः=असकृद् विषयसुखानुभवरसिकः, अत एव वक्रसमाचारः–वक्रः=कुटिलः समाचारः=

मूलार्थ—रूपादि विषयो में मन वचन कायका व्यापार न रोकने वाला भगवान्की आज्ञा से बाहर है, बार–बार विषयोंका आस्वादन करने वाला कुटिलाचारी, प्रमादी (साधु) फिर गृहस्थ बन जाता है ॥ सू० ४ ॥

टीका—रूप आदि विषयों में मन, वचन और काय की गुप्ति से रहित अर्थात् मन से राग करने वाला, वचन से विषयो की प्रार्थना करने वाला और काय से उनमें प्रवृत्ति करनेवाला ऐसा अनाचारी साधु भगवान को आज्ञा से बाहर हो जाता है। वह बारम्बार विषयसुखो के भोग में रसिक होकर कुटिल आचारवाला

મૂલાર્થ—રૂપાદિ વિષયોમાં મન, વચન અને કાયાનાં વ્યાપારને નહિ રોકવાવાળા, તે ભગવાનની આજ્ઞાથી બહાર છે. વારંવાર વિષયોનું આસ્વાદન કરવાવાળા, કુટિલાચારી-પ્રમાદી (સાધુ) પાછા ગૃહસ્થ બની જાય છે.

ટીકાર્થ—રૂપ આદિ વિષયોમાં મન, વચન અને કાયાની ગુપ્તિથી રહિત અર્થાત્ મનથી રાગ કરવાવાળા, વચનથી વિષયોની પ્રાર્થના કરવાવાળા અને કાયથી તેમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા, એવા અનાચારી સાધુ ભગવાનની આજ્ઞાથી બહાર થઈ જાય છે. તે વારંવાર વિષયસુખોના ભોગમાં રસિક થઈને કુટિલ આચારવાળા–અર્થાત્ અસંયમનું

आचारो यस्य स वक्रसमाचारः—असंयमानुष्ठायी, नरकादिगतिजनकत्वादसंयमस्य वक्रतया व्यपदेशः । इत्थम्भूतः स प्रमत्तः=प्रमादवशाद् विषयेषु मूर्च्छितः, अगारं= गृहम् आवसति । गृहीतसंयमोऽपि प्रमादवशाद् विषयासक्तः सन् पुनर्गृहस्थो भवती-त्यर्थः ॥ सू० ४ ॥

अथ शस्त्रद्वारम्—

अथ सर्वथा वनस्पतिशस्त्रसमारम्भपरित्यागिनोऽनगारान्, तथाऽग्निशस्त्रसमा-रम्भप्रवृत्तान् द्रव्यलिङ्गिनश्च विविच्य प्रतिबोधयितुमाह—'लज्जमाणा' इत्यादि ।

मूलम्—

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मो-त्ति एगे पवयमाणा, जमिणं

अर्थात् असमय का सेवन करने वाला प्रमादी फिर घर—वास में आजाता है । वह संयम धारण करने के पश्चात् भी प्रमाद के वश होकर विषयो में आसक्त होने के कारण फिर गृहस्थ वन जाता है ॥ सू० ४ ॥

शस्त्रद्वार—

वनस्पतिशस्त्र के आरंभ का सर्वथा त्याग करने वाले अनगारों का तथा अग्निशस्त्र के आरंभ में प्रवृत्त द्रव्यलिंगियोंका विवेचन करके उपदेश देते है:— 'लज्जमाणा.' इत्यादि ।

मूलार्थ—वनस्पतिकाय के आरंभ मे संकोच करने वाले साधुओं को अलग देखो । तथा 'हम अनगार हैं' इस प्रकार कहने वाले नाना प्रकार के शस्त्रोंसे

સેવન કરવાવાળા પ્રમાદી ફરી ઘરવાસમાં આવી જાય છે. તે સંયમ ધારણ કર્યા પછી પણ પ્રમાદને વશ થઈને વિષયોમાં આસક્ત થવાના કારણે ફરી ગૃહસ્થ બની જાય છે. (સૂ. ૪)

શસ્ત્રદ્વાર—

વનસ્પતિશસ્ત્રના આરંભનો સર્વથા ત્યાગ કરવાવાળા અણગારોનું તથા અગ્નિ-શસ્ત્રના આરંભમાં પ્રવૃત્ત દ્રવ્યલિંગીઓનું વિવેચન કરીને ઉપદેશ આપે છે.— 'लज्जमाणा.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—વનસ્પતિકાયના આરંભમાં સંકોચ કરવાવાળા સાધુઓને જુદા જાણો. તથા 'અમે અણગાર છીએ' આ પ્રમાણે કહેવાવાળા, નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી વનસ્પતિ-

विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइकम्मसमारंभेणं वणस्सइसत्थं समारंभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति ॥ सू० ५ ॥

छाया—

लज्जमानाः पृथक् पश्य, अनगाराः स्म इति एके प्रवदमानाः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः वनस्पतिकर्मसमारम्भेण वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणा अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिंसन्ति ॥ सू० ५ ॥

टीका—

लज्जमानाः=परमकरुणयार्द्रहृदयतया वनस्पतिकायसमारम्भे पराङ्मुखाः, वनस्पतिशस्त्रसमारम्भपरित्यागिनोऽनगारा इत्यर्थः। पृथक्=विभिन्नाः=केचित् प्रत्यक्षज्ञानिनोऽवधिमनःपर्ययकेवलिनः, केचित् परोक्षज्ञानिनो भावितात्मानः सन्तीति पश्य।

यद्वा-पृथक्=द्रव्यलिङ्गिभ्यः पृथग्भावेन सन्तीति पश्य। इमे-सूक्ष्मबादरवनस्पतिकायसमारम्भकरणे भीतास्त्रस्ता उद्विग्नास्त्रिकरणत्रियोगैर्वनस्पतिकायसमारम्भपरित्यागिनो विद्यन्ते इति विलोकयेत्यर्थः।

वनस्पतिकाय का आरंभ करने वाले, वनस्पतिशस्त्र का आरभ करते हुए अन्य अनेक प्रकार के प्राणियों की हिंसा करते हैं ॥ सू० ५ ॥

टीकार्थ—अत्यन्त करुणा से आर्द्र हृदयवाले मुनि वनस्पतिकाय के आरंभ से विमुख रहते हैं। ऐसे मुनि कोई अवधिज्ञानी, मनःपर्यायज्ञानी, और केवलज्ञानी होते है, और कोई-कोई परोक्षज्ञानी (मति-श्रुत ज्ञान के धारक) भावितात्मा होते हैं उन्हें देखो।

अथवा इन्हें द्रव्यलिंगियो से अलग ही समझना चाहिए। यह अनगार सूक्ष्म और बादर वनस्पति का आरंभ करने में भीत, त्रस्त, उद्विग्न हैं। तीन करण, तीन योग से वनस्पतिकाय के आरंभ के त्यागी हैं।

કાયનો આરંભ કરવાવાળા, વનસ્પતિ શસ્ત્રનો આરંભ કરતા થકા અન્ય અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. ॥ ૫ ॥

ટીકાર્થ—અત્યન્ત કરુણાથી આર્દ્ર હૃદયવાળા મુનિ વનસ્પતિકાયના આરંભથી વિરુદ્ધ રહે છે. એવા મુનિ કોઈ-કોઈ અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યયજ્ઞાની અને કેવળજ્ઞાની, હોય છે. અને કોઈ-કોઈ પરોક્ષજ્ઞાની (મતિ-શ્રુતજ્ઞાનના ધારક) ભાવિતાત્મા હોય છે તેને જુઓ.

અથવા તેને દ્રવ્યલિંગિઓથી જૂદાજ સમજવા જોઈએ. તે અણગાર સૂક્ષ્મ અને બાદર વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરવામાં બીએલા-ભયવાળા, ત્રસ્ત, ઉદ્વિગ્ન છે. ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી વનસ્પતિકાયના આરંભના ત્યાગી છે.

एके पुनरन्ये तु 'वयमनगाराः स्मः' इति साभिमानं प्रवदमानाः='वयमेव वनस्पतिजीवरक्षणपराः महाव्रतधारिणः' इति प्रलपन्तो द्रव्यलिङ्गिनः सन्ति, तान् पृथक् पश्य।

इमे खल्वनगाराभिमानिनो द्रव्यलिङ्गिनो मनागप्यनगारगुणेषु न प्रवर्तन्ते, नापि गृहस्थकृत्यं किञ्चित् परित्यजन्तीति दर्शयति-'यदिमम्.' इत्यादि।

यद्=यस्माद् विरूपरूपैः=विभिन्नस्वरूपैः शस्त्रैः=वनस्पतिकायशस्त्रैः, शस्त्रं हि वनस्पतिकायस्य द्रव्यभावभेदाद् द्विविधम्। तत्र द्रव्यशस्त्रं=स्वकाय-परकायोभयकायभेदात् त्रिविधम्। तत्र स्वकायशस्त्रं दण्डलकुटादयः। परकाय-शस्त्रं=कर्तरी-पाषाण-हस्त-पाद-मुख-वह्न्यादयः। उभयकायशस्त्रं=वासी-दात्र-

---

इनसे विपरीत कोई-कोई 'हम अनगार हैं' ऐसा अभिमानपूर्वक कहते हैं-'हम ही वनस्पति जीवों की रक्षा करने में तत्पर और महाव्रतधारी हैं,' इस प्रकार प्रलाप करते हुए द्रव्यलिंगी साधुओ को अलग समझो।

अनगार होने का अभिमान करने वाले ये द्रव्यलिंगी अनगार के गुणो में तनिक भी प्रवृत्ति नहीं करते। ये गृहस्थ के किसी भी कामका त्याग नहीं करते है, यह बात आगे बतलाते है--'यदिमम्.' इत्यादि।

नाना प्रकार के वनस्पतिकाय के शस्त्रोंद्वारा वनस्पतिकाय का आरंभ करके वनस्पतिकायकी हिंसा करते है। वनस्पतिशस्त्र दो प्रकारका है-द्रव्यशस्त्र और भावशस्त्र। द्रव्यशस्त्र के तीन भेद है-(१) स्वकायशस्त्र (२) परकायशस्त्र (३) उभयकायशस्त्र। डंडा लकडी वगैरह स्वकायशस्त्र है। कैंची, पत्थर, हाथ, पैर, मुख और आग आदि

તેનાથી વિપરીત-વિરૂદ્ધ કોઈ-કોઈ 'અમે અણગાર છીએ' આ પ્રમાણે અભિમાન પૂર્વક કહે છે-'અમેજ વનસ્પતિ જીવોની રક્ષા કરવામાં તત્પર અને મહાવ્રતધારી છીએ' આ પ્રમાણે પ્રલાપ-(બકવાટ) કરનારા દ્રવ્યલિંગી સાધુઓને જુદા સમજો.

અણગાર હોવાનું અભિમાન કરનારા એ દ્રવ્યલિંગી સાચા અણગારના ગુણો માટે જરા પણ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી તે ગૃહસ્થોનાં કોઈ પણ કામનો ત્યાગ કરતા નથી. એ બતાવે છે 'यदिमम्.' ઈત્યાદિ.

નાના પ્રકારના વનસ્પતિકાયનાં શસ્ત્રો વડે વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરીને વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે. વનસ્પતિશસ્ત્ર બે પ્રકારનાં છે-દ્રવ્યશસ્ત્ર અને ભાવશસ્ત્ર. દ્રવ્યશસ્ત્રનાં ત્રણ ભેદ છે—(૧) સ્વકાયશસ્ત્ર, (૨) પરકાયશસ્ત્ર, અને (૩) ઉભયકાયશસ્ત્ર. ડંડા, લાકડી વગેરે સ્વકાયશસ્ત્ર છે, કેંચી-(કાતર, સાંણસો) પત્થર, હાથ, પગ,

कुठारादयः। भावशस्त्रं तु वनस्पतिं प्रति मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिधानम्। वनस्पतिकर्मसारम्भेण=कर्मणां समारम्भः कर्मसमारम्भः=वनस्पतिं निमित्तीकृत्य ज्ञानावरणीयादिकर्मबन्धजनकसावद्यव्यापारस्तेन, इमं वनस्पतिकायं विहिंसन्ति।

वनस्पतिकायहिंसायां प्रवृत्ताः खलु षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्तीत्याह-'वनस्पतिशस्त्र'-मित्यादि। वनस्पतिशस्त्रं=वनस्पतिजीवोपमर्दकं शस्त्रं पूर्वोक्तप्रकारं, समारभमाणाः=वनस्पतिं प्रति प्रयुञ्जानाः, अन्यान्=वनस्पतिकायभिन्नान्, अनेकरूपान्, पृथिवीकायादीन्, द्वीन्द्रियादीन् त्रसांश्च तदाश्रितान् प्राणान्=प्राणिनः हिंसन्ति।

इह बहुविधा द्रव्यलिङ्गिनो विद्यन्ते। तत्र शाक्यादयः कन्द-मूल-पत्र-

---

परकायशस्त्र हैं। वसूला, दांती, कुठार आदि उभयकायशस्त्र हैं। वनस्पतिकाय के प्रति मन, वचन और काय का असत् प्रयोग करना भावशस्त्र है। इन शस्त्रोद्वारा वनस्पतिकायका आरंभ करके ज्ञानावरण आदि आठप्रकार के कर्मों को उत्पन्न करने वाला सावद्य व्यापार करके वनस्पतिकाय की हिंसा करते हैं।

जो वनस्पतिकाय की हिंसा में प्रवृत्त होता है वह छहों जीवनिकायरूप समस्त लोक की हिंसा करता है, यह बतलाते हैं, '**वनस्पतिशस्त्रम्**'. इत्यादि।

वनस्पतिकाय की हिंसाजनक पूर्वोक्त शस्त्रों का आरंभ करनेवाले लोग वनस्पतिकाय के अतिरिक्त पृथ्वीकाय आदि अन्य स्थावरों की तथा वनस्पति-आश्रित द्वीन्द्रिय आदि त्रस जीवों की भी हिंसा करते हैं।

संसार में अनेक प्रकार के द्रव्यलिंगी हैं। उन में से शाक्य आदि कंद, मूल,

---

મુખ અને અગ્નિ આદિ પરકાયશસ્ત્ર છે. વસૂલા દાંતી-દાતરડું, કુઠાર-કુહાડો આદિ ઉભયકાયશસ્ત્ર છે. વનસ્પતિકાય પ્રતિ મન, વચન અને કાયનો અસત્-પ્રયોગ કરવો તે ભાવશસ્ત્ર છે. એ શસ્ત્રોદ્વારા વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરીને-જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ પ્રકારના કર્મોને ઉત્પન્ન કરવાવાળા સાવદ્ય વ્યાપાર કરીને વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે.

જે વનસ્પતિકાયની હિંસામાં પ્રવૃત્ત થાય છે. તે છજીવનિકાયરૂપ સમસ્ત લોકની હિંસા કરે છે. એ બતાવે છે-'वनस्पतिशस्त्रम्.' ઇત્યાદિ.

વનસ્પતિકાયના હિંસાજનક પૂર્વોક્ત શસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળા લોક વનસ્પતિકાયના અતિરિક્ત પૃથ્વીકાય, આદિ અન્ય સ્થાવરોની તથા વનસ્પતિ આશ્રિત દ્વીન્દ્રિય-બે ઇંદ્રિય આદિ ત્રસ જીવોની પણ હિંસા કરે છે.

સંસારમાં અનેક પ્રકારના દ્રવ્યલિંગી છે. તેમાંથી શાક્ય આદિ કંદ, મૂલ, પત્તા,

पुष्पफलादिभोजनार्थं वनस्पतिकर्मसमारम्भं कुर्वन्ति, कारयन्ति, कुर्वतोऽनुमोदयन्ति च, तेन षड्जीवनिकायविराधका भवन्ति। दण्डिनोऽपि "वयं पञ्चमहाव्रतधारिणो जिनाज्ञाराधका अनगाराः स्मः" इत्यादि प्रवदमानाः साध्वाभासाः सावद्यमुपदिशन्ति, शास्त्रप्रतिषिद्धमपि वनस्पतिकर्मसमारम्भं कारयन्ति।

ते हि व्याख्यानमण्डपादौ चाशोकवृक्षपत्रादिभिर्वन्दनमालादिकं बन्धयन्ति, नानाविधपुष्पपत्रफलैः पञ्चोपचारादिपूजासु प्रवर्तयन्ति। तथाहि—

"काले सुइभूएणं, विसिट्ठपुप्फाइएहिं विहिणा उ।
सारथुइथोत्तगरुई, जिणपूया होइ कायव्वा ॥ १ ॥" (पञ्चाशकवृत्तिः)

छाया—काले शुचीभूतेन, विशिष्टपुष्पादिकैर्विधिना तु।
सारस्तुति स्तोत्रकरुचिना, जिनपूजा भवति कर्तव्या ॥ १ ॥

पत्ता, फूल आदि खाने के लिए वनस्पति का आरंभ करते हैं, कराते है और करने वाले की अनुमोदना करते है। ऐसा करके वे षड्जीवनिकाय की विराधना के भागी होते है। "हम पंचमहाव्रतधारी, जिन भगवान् की आज्ञा के आराधक अनगार हैं" ऐसा कहने वाले दडी झूठे साधु भी सावद्य का उपदेश देते हैं और शास्त्र में निषिद्ध किये हुए वनस्पतिकाय के आरंभ का उपदेश देते है।

वे व्याख्यानमंडप आदि में अशोक वृक्ष के पत्तों से बन्दनवार आदि बँधवाते है, नाना प्रकार के फल फूल पतो से पंचोपचार आदि पूजाओं में (श्रावकों) को प्रवृत्त करते है। जैसे—

"उचित समय पर, विधिपूर्वक विशिष्ट पुष्प आदि के द्वारा सुन्दर स्तोत्र—स्तुतिपूर्वक जिन भगवानकी पूजा करनी चाहिए"।

ફૂલ આદિ ખાવા માટે વનસ્પતિનો આરંભ કરે છે, અને કરાવે છે, અને કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે. એ પ્રમાણે કરીને તે ષડ્જીવનિકાયની વિરાધનાના ભાગીદાર થાય છે. 'અમે પંચ મહાવ્રતધારી, જિન ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક અણગાર છીએ.' આ પ્રમાણે કહેવાવાળા દંડી જુઠા સાધુ પણ સાવદ્યનો ઉપદેશ આપે છે, અને શાસ્ત્રમાં નિષેધ કરવામાં આવેલો વનસ્પતિકાયના આરંભનો ઉપદેશ આપે છે.

તે વ્યાખ્યાન-મંડપ આદિમાં અશોકવૃક્ષનાં પાંદડાંથી તોરણ આદિ બંધાવે છે. નાના પ્રકારના ફલ-ફૂલ અને પાંદડાથી પંચોપચાર આદિ પૂજાઓમાં (શ્રાવકોને) પ્રવૃત્ત કરે છે-જોડે છે. જેમ-"ઉચિત સમય-યોગ્ય સમય પર વિધિપૂર્વક વિશિષ્ટ-ઉત્તમ પુષ્પ આદિ દ્વારા સુન્દર સ્તોત્ર, સ્તુતિપૂર્વક જિન ભગવાનની પૂજા કરવી જોઇએ."

अपरञ्च-उमास्वातिवाचककृतप्रकरणे—

'मध्याह्न कुसुमैः पूजा' इति। 'गन्धवासाक्षतैः स्रग्भिः' इति।

'प्रधानैश्च फलैः पूजा' इत्यादि। किञ्च—

" न शुष्कैः पूजयेद्देवं, कुसुमैर्न महीगतैः।
न विशीर्णदलैः स्पृष्टै,-र्नाशुभैर्नाविकासिभिः " ॥ १ ॥

'न शुष्कैः पूजयेद्देवं कुसुमैर्न महीगतैः'-इत्यनेन 'आर्द्रैः त्रोटितैश्च कुसुमैर्देवं पूजयेत्'-इत्यर्थोऽवगम्यते। अहो! कीदृशो महासावद्योपदेशस्तेषाम्।

एवं देवमन्दिरादौ कदलीस्तम्भादिरोपणेन, अशोकादिवृक्षपत्रैर्वन्दन-

---

पञ्चाशकवृत्ति उमास्वातिकृत प्रकरण में कहा है—

"मध्याह्न में फूलों से पूजा की जाती है।" "गंध, वास और अक्षत से तथा मालाओ से पूजा होती है।" उत्तम फलों से पूजा की जाती है" इत्यादि। और भी कहा है—

"सूखे, जमीन पर गिरे हुए, टूटी पँखुडीवाले, छुए हुए, खराब और विना खिले फूलों से पूजा नहीं करनी चाहिए"।

'सूखे और जमीन पर गिरे हुए फूलों से पूजा नहीं करनी चाहिये' इसका अभिप्राय यह हुआ कि ताजे और तोडे हुए फूलो से पूजा करनी चाहिये अरेरे! उनका वह कैसा सावद्य उपदेश है।

इस प्रकार देवमंदिर आदि में कदलीस्तंभ खडा करके, अशोक वृक्ष के पत्तों से

પંચાશકવૃત્તિ ઉમાસ્વાતિકૃત પ્રકરણમાં કહ્યું છે—

'મધ્યાહ્નમાં ફૂલોવડે પૂજા કરવામાં આવે છે.' 'ગંધ, વાસ અને અક્ષતથી તથા માળાઓથી પૂજા થાય છે.' 'ઉત્તમ ફળોથી પૂજા કરવામાં આવે છે.' ઈત્યાદિ. બીજું પણ કહ્યું છે કેઃ—

"સૂકાં, જમીન પર ખરી પડેલાં, જેની પાંખડી તુટી ગઇ હોય, સ્પર્શ કરાએલાં, ખરાબ અને ખિલ્યા વિનાનાં ફૂલોથી પૂજા નહિ કરવી જોઈએ."

'સૂકાં અને જમીન પર ખરી પડેલાં ફૂલો વડે પૂજા ન કરવી જોઈએ' આનો અભિપ્રાય એ થયો કે લીલાં અને તાજાં તોડેલાં ફૂલોથી પૂજા કરવી જોઇએ. અરેરે! તેઓનો આ સાવદ્ય ઉપદેશ કેવો છે?

આ પ્રમાણે દેવમંદિર આદિમાં કેળના સ્થંભ ઉભા કરીને અશોકવૃક્ષનાં પાંદડાંથી

मालिकादिवन्धनेन, प्रतिमोपरि सचित्तपत्रपुष्पादिक्षेपणेन सचित्तनालिकेरदाडिमरसालफलादिनैवेद्योपचारेण च वनस्पतिहिंसां कारयन्तस्ते तदाश्रितानने कविधान् त्रसस्थावरान् प्राणिनो घातयन्ति । नहि-वीतरागाणां सावद्या सपर्या समुचिता, 'एस खलु गंथे' इत्यादिवचनेन सर्वारम्भाणामस्मिन्नेवागमे तैः साक्षात् प्रतिषिद्धत्वात् । नहि तत्तत्त्यागिभ्यस्तत्तत्त्यक्तद्रव्यसमर्पणं तुष्टिकरं भवतीति । नहि लोके मद्यमांसत्यागिभ्यो मद्यमांससमर्पणं तत्परितोषाय जायते । अलं वहुना ! हरितकन्दमूलादित्यागिनः श्रावका अपि न हरितकन्दमूलादिसमर्पणेन संतुष्यन्तीति विचारयन्तु मनीषिणः ॥ सू० ५ ॥

अथ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं जगाद-'तत्थ.' इत्यादि ।

वन्दनवार बाँधकर, प्रतिमा पर सचित्त पत्ते, फूल आदि चढाकर, सचित्त नारियल, दाडिम, आम आदि नैवेद्य के उपचार से वनस्पति की हिंसा करते हुए वे वनस्पति-आश्रित अनेक प्रकार के त्रस-स्थावर जीवों का घात करवाते है । वीतराग देव की पूजा सावद्य होना उचित्त नहीं है । 'एस खलु गंथे.' इत्यादि कथन द्वारा इसी आगम में समस्त आरंभों का वीतराग भगवान्ने साक्षात् निषेध किया है । जो पुरुष जिस वस्तु का त्यागी है, उसकी तुष्टि उस वस्तु को अर्पित करने से नहीं हो सकती । लोक में मद्य-मांस का त्याग करने वालों को मद्य-मांस की भेट संतोपजनक नहीं होती । अधिक क्या कहे ! हरित कंद मूल के त्यागी श्रावक भी हरित कन्द मूल की भेट से प्रसन्न नहीं होते है । बुद्धिमान् पुरुष स्वयं विचार करले ॥ सू० ५ ॥

सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामी से कहते है-'तत्थ.' इत्यादि ।

વંદનવાર બાંધીને, પ્રતિમા ઉપર સચિત્ત પાંદડા, ફૂલ આદિ ચઢાવીને, સચિત્ત નાળિએર, દાડમ, આંબા આદિ નૈવેદ્યના ઉપચારથી વનસ્પતિની હિંસા કરીને તે વનસ્પતિ-આશ્રિત અનેક પ્રકારના ત્રસ-સ્થાવર જીવોનો ઘાત કરાવે છે. વીતરાગદેવની પૂજા સાદ્ય હોય તે યોગ્ય નથી. 'एस खलु गंथे.' ઈત્યાદિ કથન દ્વારા આ આગમમાં તમામ સમારંભોનો વીતરાગ ભગવાને સાક્ષાત્ નિષેધ કર્યો છે. જે પુરુષ જે વસ્તુના ત્યાગી છે, તેની પ્રસન્નતા તે વસ્તુને અર્પણ કરવાથી થઈ શકતી નથી. લોકમાં મદ્ય-માંસના ત્યાગી-ત્યાગ કરવાવાળાને મદ્ય-માસની ભેટ સંતોષ ઉત્પન્ન કરતી નથી, અધિક શું કહીએ! લીલા કંદમૂળના ત્યાગી શ્રાવક પણ લીલા કન્દમૂળની ભેટથી પ્રસન્ન થતા નથી તો બુદ્ધિમાન પુરુષ પોતે વિચાર કરી લીએ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છે-'तत्थ.' ઈત્યાદિ.

मूलम्—

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया। इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणण-पूयणाए, जाइमरणमोयणाए, दुःक्खपडिघायहेउं, से सयमेव वणस्सइसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा वणस्सइसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वणस्सइसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहीए॥ सू० ६॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता। अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दन-मानन-पूजनाय, जातिमरणमोचनाय, दुःखप्रतिघातहेतुं, स स्वयमेव वनस्पतिशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा वनस्पतिशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति, तत् तस्याहिताय, तत् तस्याबोधये॥ सू० ६॥

टीका—

तत्र=वनस्पतिकायसमारम्भे, भगवता=श्रीमहावीरेण, परिज्ञा=सम्यगव-बोधः खलु=निश्चयेन प्रवेदिता=प्रतिबोधिता-कर्मबन्धसमुच्छेदार्थं जीवेन परि-

---

मूलार्थ—वनस्पतिकाय के आरंभ के संबंध में भगवान् ने सम्यक् बोध दिया है। इस जीवन के वन्दन, मानन और पूजन के लिए, जन्म-मरण से छुटकारा पाने के लिए तथा दुःखों का विनाश करने के लिए स्वयं वनस्पतिकायशस्त्र का आरंभ करता है, दूसरों से आरंभ करता और आरंभ करने वाले दूसरो का अनुमोदन करता है। वह आरंभ उस के अहित के लिए, उसकी अबोधि के लिए होता है॥ सू० ६॥

टीकार्थ—वनस्पतिकाय के आरंभ के विषय में भगवान् श्री महावीर स्वामीने सम्यक् उपदेश दिया है। अर्थात् भगवान ने बतलाया है कि-कर्मबंध को नष्ट करने के

મૂલાર્થ—વનસ્પતિકાયના આરંભના સમ્બંધમાં ભગવાને સમ્યક્ બોધ આપ્યો છે. આ જીવનના વંદન, માનન, અને પૂજન માટે, જન્મ-મરણથી છુટવાને માટે તથા દુઃખોનો વિનાશ કરવા માટે સ્વયં વનસ્પતિકાયશસ્ત્રનો આરંભ કરે છે, બીજા પાસે આરંભ કરાવે છે, અને આરંભ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન આપે છે. તે આરંભ તેના અહિત માટે તેમજ તેની અબોધિ માટે હોય છે. ॥ સૂ૦ ૬ ॥

ટીકાર્થ—વનસ્પતિકાયના આરંભના વિષયમાં ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ સમ્યક્ ઉપદેશ આપ્યો છે. અર્થાત્ ભગવાને બતાવ્યું છે કેઃ-કર્મબંધને નષ્ટ કરવા માટે

ज्ञाऽवश्यं शरणीकरणीयेति भगवता प्रतिबोधितमिति भावः ।

उपभोगद्वारम्—

लोकः कस्मै प्रयोजनाय वनस्पतिकायमुपदर्यती ? त्याह–'अस्य चैव जीवितस्ये '–त्यादि । अस्यैव नश्वरस्य जीवितस्य=जीवनस्य सुखार्थम्= आहार–वस्त्र–पात्र–माल्य–गन्ध–चूर्ण–तालवृन्ता–ऽर्गला–खट्वा–पल्यङ्क–शिबिका–शकट–हल–मुसल–पीठ-फलक–सिंहासन–दण्ड–लकुट–कपाट-वीणा–शालभञ्जिका–निर्माण–तापन–प्रतापन–प्रकाशने–न्धन–तैलाद्यर्थमित्यर्थः । तथा–परिवन्दन–मानन–पूजनाय, परिवन्दनं=प्रशंसा, तदर्थं, यथा–कश्चित् स्वप्रशंसार्थम् उपवनादौ पत्रादिकर्तनकलाकौशलेन वृक्षलतादीनां पत्रादीनि तथा छेदयति यथा तत्कर्तनेन

लिए जीव को परिज्ञा (उपदेश) अवश्य स्वीकार करना चाहिए ।

उपभोगद्वार—

लोग किस प्रयोजन से वनस्पतिकाय की हिंसा करते है ? यह बतलाते है–इसी नाशशील जीवन के सुख के लिए अर्थात् आहार, वस्त्र, पात्र, माला गंध, चूर्ण, तालवृन्त (पंखा), आगल, खाट, पलंग, पालकी, गाडी, हल, मूसल, पीढा, (वाजोट) फलको (पाट), सिंहासन, डंडा, लकडी, किवाड, वीणा, पुतली आदि बनवाने के लिए, तपाना, विशेष तपाना, प्रकाशन, ईधन, और तैल आदि के प्रयोजन से वनस्पतिकाय की हिंसा करते है । तथा प्रशंसा के लिए भी वनस्पति की हिंसा करते है, जैसे–कोई पुरुष अपनी प्रशसा के लिए वगीचा आदि में पत्ता वगैरह काटने की कला में कुशलता प्रकट करने के अभिप्राय से वृक्ष लता वगैरह को इस प्रकार काटता है जिससे उसमें

જીવને પરિજ્ઞા (ઉપદેશ)નો અવશ્ય સ્વીકાર કરવો જોઈએ

ઉપભોગદ્વાર—

લોક શું પ્રયોજનથી વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે? તે બતાવે છે–આ નાશ પામવાવાળા જીવના સુખ માટે, અર્થાત્–આહાર, વસ્ત્ર, પાત્ર, માલા, ગંધ, ચૂર્ણ, પંખા આગરિયો, ખાટ, પલંગ, પાલખી, ગાડી, હલ, મૂસલ, બાજોઠ, પાટ, સિંહાસન, ડંડા, લાકડી, કમાડ, વીણા, પુતલી વગેરે બનાવવા માટે, તપાવવું વિશેષ તપાવવું, પ્રકાશન, ઇન્ધન–(બાળવાના લાકડા) અને તૈલ આદિના પ્રયોજનથી વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે. તથા પ્રશંસા માટે પણ વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે, જેમકે–કોઈ પુરુષ પોતાની પ્રશંસા માટે બગીચા આદિમાં પાંદડા વગેરે કાપવાની કલામાં કુશળતા બતાવવાના અભિપ્રાયથી

गजाश्वमृगव्याघ्रसिंहादीनां स्वरूपं दधाना वृक्षादयस्तस्योपवनादेर्विशिष्टशोभां जनयन्ति।

माननं=जनसत्कारस्तदर्थं, यथा-स एव पत्रादिकर्तनकलाकुशलो मालाकारः स्वमाननार्थं कर्तरीशस्त्रेण वृक्षलतादीनां पत्रादिकं कृन्तति। पूजनं=वस्त्ररत्नादिलाभस्तदर्थम्, यथा-देवप्रतिमाद्यर्थं पत्रपुष्पफलादीनां त्रोटने। तथा-जातिमरणमोचनाय=जन्ममरणबन्धमोचनार्थं, यथा-मुक्तिकामन पूजायां पुष्पपत्रादिसमुच्छेदने, तथा-दुःखप्रतिघातहेतुं=व्याधिशमनाद्यर्थम्-ओषधि-वृक्षलतादीनां मूलकन्दशाखापत्रपुष्पफलादिभेदने, स जीवनसुखाद्यर्थी स्वयमेव

हाथी, घोडा, हिरन, बाघ, सिंह आदि का आकार बन जाता है और इससे उस बगीचे की सुन्दरता बढती है, ऐसा जानकर करता है।

जनसत्कार के लिए भी वनस्पति की हिंसा की जाती है, जैसे-पत्ता वगैरह काटने में कुशल वही पूर्वोक्त माली कैंची से वृक्षों या लताओं के पत्ता आदि काटता है। तथा पूजन के लिए अर्थात् वस्त्रों और रत्नों के लिए भी वनस्पतिकाय की हिंसा करते हैं। जैसे-देव प्रतिमा आदि के लिए पत्र, फूल, फल तोडने में।

जन्म मरण से छुटकारा पाने से लिए भी उक्त हिंसा की जाती है। जैसे-मुक्ति की इच्छा से पूजा के लिए फूल-फल तोडने में। दुःखो का प्रतीकार करने के लिए भी यह हिंसा की जाती है। जैसे-रोग मिटाने के लिए ओषधि, वृक्ष, लता, मूल, कन्द, शाखा, पत्र, फूल आदि तोडने में हिंसा की जाती है।

વૃક્ષ લતા વગેરેને એવા પ્રકારે કાપે છે કે તેમાં હાથી, ઘોડા, હરણ, વાઘ, સિંહ આદિનો આકાર બની જાય છે, અને તેથી એ બગીચાની સુંદરતા વધે છે. એવું સમજીનેજ કરે છે.

જન-સત્કાર માટે પણ વનસ્પતિની હિંસા કરવામાં આવે છે, જેમ-પાંદડાં વગેરેને કાપવામાં કુશલ આગળ કહેલો તેજ માળી કૈંચી (કાતર)થી વૃક્ષો અથવા લતાઓનાં પત્તાં આદિ કાપે છે. તથા પૂજન માટે અર્થાત્ વસ્ત્રો અને રત્નોને માટે પણ વનસ્પતિકાયની હિંસા કરે છે, જેમ-દેવપ્રતિમા આદિ માટે પત્ર ફૂલ ફલ તોડવામાં.

જન્મ-મરણથી છુટવા માટે પણ પૂર્વ કહેલી હિંસા કરવામાં આવે છે, જેમકે-મુક્તિની ઇચ્છાથી પૂજા માટે ફલ ફૂલ તોડવામાં.

દુઃખોનો પ્રતિકાર કરવા માટે પણ એ હિંસા કરવામાં આવે છે. જેમકે-રોગનિવારણ કરવા માટે ઔષધી, વૃક્ષ, લતા, મૂલ, કન્દ, શાખા, પત્ર, ફૂલ આદિ તોડવામાં હિંસા કર-વામાં આવે છે.

वनस्पतिशस्त्रं=वनस्पतिकायोपमर्दकं द्रव्यभावशस्त्रं समारभते=व्यापारयति । अन्यैर्वा वनस्पतिशस्त्रं समारम्भयति । अन्यान् वा वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति=अनुमोदयति ।

तत्=वनस्पतिकायसमारम्भ, तस्य वनस्पतिसमारम्भ कुर्वतः कारयितुः अनुमोदयितुश्च अहिताय भवति । तथा-तत् तस्य अबोधये=सम्यक्त्वालाभाय भवति । ॥ सू० ६ ॥

येन तु तीर्थङ्करादिसमीपे वनस्पतिकायस्वरूपं परिज्ञातं, स एवं विभावयतीत्याह—'से तं.' इत्यादि ।

मूलम्—

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भगवओ अण-

इस प्रकार जीवन को सुखी बनाने का अभिलाषी वह पुरुष वनस्पतिकाय की हिंसा करनेवाले द्रव्य और भावशस्त्र का स्वयं उपयोग करता है, दूसरों से उपयोग कराता है और वनस्पतिशस्त्र का उपयोग करने वाले दूसरों का अनुमोदन करता है ।

वनस्पतिकाय का वह आरंभ, आरंभ करने वाले, कराने वाले और अनुमोदन करने वाले के अहित के लिए होता है और सम्यक्त्व की अप्राप्ति का कारण बनता है ॥ सू० ६ ॥

तीर्थंकर आदि के निकट वनस्पतिकाय का स्वरूप जिसने जान लिया है, वह इस प्रकार विचार करता है-'से तं.' इत्यादि ।

मूलार्थ—वह पुरुष भगवान् या अनगारों से सुनकर समझ-बूझकर संयम

એ પ્રમાણે જીવનને સુખી બનાવવાના અભિલાષી તે પુરુષ વનસ્પતિકાયની હિંસા કરવાવાળા દ્રવ્ય અને ભાવ શસ્ત્રનો સ્વયં ઉપયોગ કરે છે, બીજા પાસે ઉપયોગ કરાવે છે અને વનસ્પતિશસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન આપે છે.

વનસ્પતિકાયનો આ આરંભ, આરંભ કરવાવાળાને, કરાવવાવાળાને અને અનુમોદન કરવાવાળાને અહિત માટે છે અને સમ્યક્ત્વની અપ્રાપ્તિનુ કારણ બને છે. ॥ સૂ૦૬ ॥

તીર્થંકર આદિના સમીપે વનસ્પતિકાયનું સ્વરૂપ જેણે જાણી લીધુ છે. તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે-'से तं' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—તે પુરુષ ભગવાન અથવા અણગારો પાસેથી સાંભળી-સમજી-બુઝીને

गाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णायं भवइ-एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए। इच्चत्थं गढिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वणस्सइ-कम्मसमारंभेणं वणस्सइसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥सू० ७॥

छाया—

स तत् संबुध्यमान आदानीयं समुत्थाय श्रुत्वा खलु भगवतः अनगाराणां वा अन्तिके, इहैकेषां ज्ञातं भवति-एष खलु ग्रन्थः, एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः। इत्यर्थं गृद्धो लोकः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः वनस्पतिकर्मसमारम्भेण वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिनस्ति ॥ सू० ७ ॥

टीका—यः खलु भगवतः=तीर्थङ्करस्य, अनगाराणां=तदीयश्रमणनिर्ग्रन्थानां वा अन्तिके श्रुत्वा, आदानीयम्=उपादेयसर्वसावद्ययोगविरतिरूपं चारित्रं, समुत्थाय=अङ्गीकृत्य विहरति, स तत्=वनस्पतिकायसमारम्भणं संबुध्यमानः= अहिताबोधिजनकत्वेन विज्ञाता सन् एवं विभावयति—'एवं खलु०' इत्यादि।

ग्रहण करके विचरता है। वह इस प्रकार समझता है-वनस्पतिकाय का आरंभ ग्रंथ है, यह मोह है, यह मार है, यह नरक है। गृद्ध लोग इसके लिए नाना प्रकार के शस्त्रों से वनस्पतिकाय का आरंभ करके, शस्त्र का प्रयोग करते हुए और भी अनेक प्राणियो का घात करते हैं॥ सू. ७ ॥

टीकार्थ—जो पुरुष तीर्थंकर से या उनके श्रमण निर्ग्रन्थो से सर्वसावद्य त्याग रूप संयम स्वरूप समझकर और उसे अंगीकार करके विचरता है वह वनस्पतिकाय के आरंभ को अहितकर और अबोधिजनक समझकर इस प्रकार विचार करता है:— 'एवं खलु०' इत्यादि।

સંયમ ગ્રહણ કરીને વિચરે છે. તે આ પ્રમાણે સમજે છે-વનસ્પતિકાયનો આરંભ ગ્રંથ છે, એ મોહ છે, એ માર છે, એ નરક છે. ગૃદ્ધ લોક એ માટે નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરીને શસ્ત્રનો પ્રયોગ કરતા થકા બીજાં પણ અનેક પ્રાણીઓનો ઘાત કરે છે. ॥ સૂ. ૭ ॥

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ તીર્થંકરથી અથવા તેમના શ્રમણ નિર્ગ્રન્થો પાસેથી સર્વ-સાવદ્ય (કર્મના) ત્યાગરૂપ સંયમના સ્વરૂપને સમજી ને અને તેને અંગીકાર કરીને વિચરે છે, તે વનસ્પતિકાયના આરંભને અહિતકર અને અબોધિજનક સમજી આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે-'एवं खलु०' ઈત્યાદિ.

इह=मनुष्यलोके एकेषां=श्रमणनिर्ग्रन्थोपदेशसंजातसम्यगवबोधवैराग्याणामात्मार्थिनामेवं ज्ञातं=विदितं भवति। किं ज्ञातं भवतीत्याकाङ्क्षायामाह—'एष खलु०' इत्यादि ।

एषः=वनस्पतिशस्त्रसमारम्भः खलु=निश्चयेन ग्रन्थः=कर्मबन्धः, कारणे कार्योपचारात् कारणभूतो वनस्पतिशस्त्रसमारम्भ एव कर्मबन्धरूपो ग्रन्थ इत्युच्यते। एवमग्रेऽपि बोध्यम्। तथा-एषः वनस्पतिशस्त्रसमारम्भः मोहः=विपर्यासः-अज्ञानम्। तथा-एष एव मारः=मरणं-निगोदादिमरणरूपः। तथा-एष एव नरकः=नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम् ।

इस मनुष्य लोक में जिन्हें श्रमण निर्ग्रंथों के उपदेश से सम्यग्ज्ञान और वैराग्य उत्पन्न हो गया है. उन्हीं को यह विदित होता है। क्या विदित होता है ? इस शंका का समाधान करने के लिए आगे कहते हैं-' एष खलु ग्रन्थ० ' इत्यादि ।

वनस्पतिकाय का आरंभ निश्चय से ग्रंथ अर्थात् कर्मबंधरूप है। कारण में कार्य का उपचार करके आरंभ को कर्मबंध कहा है। वस्तुतः वह कर्मबंध का कारण है। इसी प्रकार आगे भी समझ लेना चाहिए।

वनस्पतिकाय का समारंभ मोह अर्थात् अज्ञान है—अज्ञानजनक है। यह मार है अर्थात् निगोद आदि में मृत्यु का कारण है। यह नरक है अर्थात् नारकी जीवों को दश प्रकार की यातना का कारण है।

આ મનુષ્યલોકમાં જેને નિર્ગ્રન્થોના ઉપદેશથી સમ્યગ્જ્ઞાન, અને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થઈ ગયો છે. તેઓ આ જાણે છે. શું જાણે છે? એ શંકાનું સમાધાન કરવા માટે આગળ કહે છે, ' एष खलु ग्रन्थ० '-ઇત્યાદિ.

વનસ્પતિકાયનો આરંભ નિશ્ચય ગ્રંથ છે—અર્થાત્ કર્મબંધરૂપ છે, કારણમાં કાર્યનો ઉપચાર કરીને આરંભને કર્મબંધ કહે છે, વસ્તુતઃ તે કર્મબંધનું કારણ છે. એ પ્રમાણે આગળ પણ સમજી લેવું જોઈએ.

વનસ્પતિકાયનો સમારંભ મોહ અર્થાત્ અજ્ઞાન છે—અજ્ઞાનજનક છે, તે માર છે, અર્થાત્ નિગોદ આદિમાં મૃત્યુનું કારણ છે. તે નરક છે, અર્થાત્ નારકી જીવોને દસ પ્રકારની યાતનાઓનું કારણ છે.

इत्यर्थम्=एतदर्थं, कर्मबन्ध-मोह-मरण-नरकरूपं घोरदुःखफलं प्राप्यापि पुनः पुनरेतदर्थमेव लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः, गृद्धः=लिप्सुरस्ति। यद्वा-गृद्धः=भोगाभिलाषी, लोकः=संसारी जीवः, इत्यर्थम्=एतदर्थमेव=ग्रन्थ-मोह-मरणनरकार्थमेव प्रवर्त्तत इति शेषः।

लोकः पुनः पुनः कर्मबन्धाद्यर्थमेव प्रवर्त्तत इति यदुक्तं, तत् कथं ज्ञायते? इति जिज्ञासायामाह—'यदिमम्.' इत्यादि।

यद्=यस्माद्, विरूपरूपैः=नानाविधैः शस्त्रैः पूर्वोक्तप्रकारैः, वनस्पतिकर्मसमारम्भेण=वनस्पतिकायोपमर्दनरूपसावद्यव्यापारेण, इमं=वनस्पतिकायं विहिनस्ति। तथा वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणः=व्यापारयन् अन्यान्=पृथिवीकायादीन् अनेकरूपान् =त्रसान् स्थावरांश्च तदाश्रितान् प्राणान्=प्राणिनः विहिनस्ति=उपमर्दयति ॥सू० ७॥

अज्ञानी जीव कर्मबंध, मोह, मरण और नरक रूप इन फलों को प्राप्त करके भी बार-बार इसी में गृद्ध होते है। अथवा भोग के अभिलाषी पुरुष इसी ग्रंथ, मोह, मरण और नरक के लिए ही प्रवृत्ति करते है।

लोग पुन-पुनः कर्मबंध आदि के लिए ही प्रवृत्ति करते हैं' यह जो कथन किया है सो कैसे ज्ञात हुआ? इस जिज्ञासा के होने पर कहते हैं-'यदिमम्.' इत्यादि।

क्यों कि नाना प्रकार के पूर्वोक्त शस्त्रो द्वारा वनस्पतिकाय की हिंसा करने वाले लोंग सावद्य व्यापार से वनस्पतिकाय का घात करते है। तथा वनस्पतिकाय का आरंभ करते हुए अन्य पृथ्वीकाय आदि अनेक प्रकार के तदाश्रित त्रस और स्थावर जीवों की घात करते है ॥ सू० ७॥

અજ્ઞાની જીવ કર્મબંધ, મોહ, મરણ અને નરકરૂપ એ ફળોને પ્રાપ્ત કરીને પણ વારં-વાર એમાં ગૃદ્ધ થાય છે. અથવા ભોગના અભિલાષી પુરુષ આ ગ્રંથ, મોહ, મરણ અને નરક માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

લોક પુનઃ પુનઃ (ફરી-ફરી) કર્મબંધ વગેરે માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે; એ કથન જે કર્યું છે, તે કેવી રીતે જાણવામાં આવ્યુ? એ જીજ્ઞાસા થવાથી કહે છે. 'यदिमम्.' ઈત્યાદિ.

કેમકે નાના પ્રકારનાં પૂર્વોક્ત શસ્ત્રો દ્વારા વનસ્પતિ કાયની હિંસા કરવાવાળા લોક સાવદ્ય વ્યાપારથી વનસ્પતિકાયનો ઘાત કરે છે, તથા વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરતા થકા, અન્ય પૃથ્વીકાય આદિ અનેક પ્રકારના તદાશ્રિત ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો ઘાત કરે છે. ॥ સૂ. ૭ ॥

वनस्पतिकर्मसमारम्भफलप्रदर्शनपुरस्सरं वनस्पतिसमारम्भेऽनेकत्रसस्थावरजीव-हिंसाऽवश्यम्भाविनीति प्रदर्शितम्, संप्रति वनस्पतेः सचेतनत्वशङ्कायां तस्य मनुष्य-शरीरवत् सचेतनत्वमस्तीति प्रदर्शयति—'से बेमि.' इत्यादि ।

यद्वा-यथा मनुष्यशरीरे चैतन्यं सुगमं, तथा वनस्पतिकायेऽपि, तस्माद् वनस्पतेर्मनुष्यशरीरसादृश्यं दर्शयति सूत्रकारः-'से बेमि.' इत्यादि ।

मूलम्—

से बेमि-इमंपि जाइधम्मयं एयंपि जाइधम्मयं, इमंपि बुड्ढिधम्मयं एयंपि बुड्ढिधम्मयं, इमंपि चित्तमंतयं एयंपि चित्तमंतयं, इमंपि छिण्णं मिलाइ एयंपि

वनस्पतिकाय के आरंभ का फल प्रगट करके यह भी प्रदर्शित कर दिया गया है कि—वनस्पतिकाय का आरंभ करने से अन्य त्रस और स्थावर जीवो की हिंसा भी अवश्य होती है । अब वनस्पतिकाय के सचेतन होने में शंका होने पर उसकी मनुष्य शरीर के समान सचेतनता सूत्रकार प्रकट करते है—'**से बेमि.**' इत्यादि ।

अथवा—जैसे मनुष्यशरीर में चैतन्य को समझना सुगम है उसी प्रकार वनस्पतिकाय में भी । अत एव वनस्पति मनुष्यशरीर के समान है, यह बात सूत्रकार कहते है-'**से बेमि.**' इत्यादि ।

मूलार्थ—वह मैं कहता हूँ—यह (मनुष्यशरीर) जन्मशील है, वह (वनस्पतिशरीर) भी जन्मशील है । यह वृद्धिशील है, वह भी वृद्धिशील है । यह सचित्त है वह भी सचित्त है । छेदने पर यह मुरझा जाता है, वह भी छेदने पर मुरझा जाता है ।

વનસ્પતિકાયના આરંભનું ફળ પ્રગટ કરીને એ પણ પ્રદર્શિત કરી આપ્યુ છે કે—વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરવાથી અન્ય ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા પણ અવશ્ય થાય છે. હવે વનસ્પતિકાયની સચેતનતા હોવામાં શંકા હોવાથી તેની સચેતના મનુષ્યશરીરની સચેતનતા સમાન સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે-'से बेमि.' ઈત્યાદિ.

અથવા—જેમ મનુષ્ય શરીરમાં ચૈતન્યને સમજવામાં સુગમતા છે, તે પ્રમાણે વનસ્પતિકાયમાં પણ સુગમતા છે. એ માટે વનસ્પતિ મનુષ્યશરીરના સમાન છે. એ વાત સૂત્રકાર કહે છેઃ-'से बेमि.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—તે હું કહું છું-આ (મનુષ્ય શરીર) જન્મશીલ છે તે (વનસ્પતિ-શરીર) પણ જન્મશીલ છે, આ વૃદ્ધિશીલ છે, તે પણ વૃદ્ધિશીલ છે, આ સચિત્ત છે—છેદવાથી તે સૂકાઈ જાય છે, તે પણ છેદવાથી સૂકાઈ જાય છે. આ પણ આહારક છે, તે

छिण्णं मिलाइ, इमंपि आहारगं, एयंपि आहारगं, इमंपि अणिच्चयं एयंपि अणिच्चयं, इमंपि असासयं एयंपि असासयं, इमंपि चओवचइयं एयंपि चओवचइयं, इमंपि विपरिणामधम्मयं एयंपि विपरिणामधम्मयं ॥ सू० ८ ॥

छाया—

स ब्रवीमि-इदमपि जातिधर्मकम् एतदपि जातिधर्मकम्, इदमपि वृद्धिधर्मकम् एतदपि वृद्धिधर्मकम्, इदमपि चित्तवत् एतदपि चित्तवत्, इदमपि छिन्नं म्लायति एतदपि छिन्नं म्लायति, इदमपि आहारकम् एतदपि आहारकम्, इदमपि अनित्यकम् एतदपि अनित्यकम्, इदमपि अशाश्वतम् एतदपि अशाश्वतम्, इदमपि चयोपचयिकम् एतदपि चयोपचयिकम्, इदमपि विपरिणामधर्मकम् एतदपि विपरिणामधर्मकम् ॥ सू० ८ ॥

टीका--

येन साक्षाद्भगवन्मुखाद् वनस्पतेः सचेतनत्वं श्रुतं सोऽहं ब्रवीमि= यथा भगवता कथितं, तथा कथयामीत्यर्थः । प्रतिज्ञातमर्थं प्रदर्शयति-इदमपीत्यादि ।

यह भी आहारक है, वह भी आहारक है । यह भी अनित्य है, वह भी अनित्य है । यह भी अशाश्वत है, वह भी अशाश्वत है । यह भी चय-उपचय वाला है, वह भी चय-उपचय वाला है । यह भी विविध प्रकार से परिणमनशील है और वह भी विविध प्रकार से परिणमनशील है ॥ सू० ८ ॥

टीकार्थ—जिसने साक्षात् भगवान् के मुख से वनस्पतिकाय की सचेतनता सुनी है वही मैं कहता हूँ—जैसा भगवान् ने कहा है वैसा ही मै कहता हूँ । यही बात कहते हैं-'इदमपि०' इत्यादि ।

પણ આહારક છે. આ પણ અનિત્ય છે. તે પણ અનિત્ય છે. આ પણ અશાશ્વત છે, તે પણ અશાશ્વત છે. આ પણ ચય-ઉપચયવાળા છે, તે પણ ચય-ઉપચયવાળા છે. આ પણ વિવિધ પ્રકારથી પરિણમનશીલ છે, અને તે પણ વિવિધ પ્રકારથી પરિણમન શીલ છે. ॥સૂ. ૮॥

ટીકાર્થ—જેણે સાક્ષાત્ ભગવાનના મુખથી વનસ્પતિકાયની સચેતનતા સાંભળી છે. તેજ હું કહું છું-જેવું ભગવાને કહ્યું છે, તેવું જ હું કહું છું, એ વાત કહે છે-'इदमपि.' ઈત્યાદિ.

इह पुरुषस्योपदेशयोग्यतया सामर्थ्येन संनिहितत्वात्तच्छरीरं संनिकृष्टवाचिनेदम्शब्देन परामृश्यते। इदमपि मनुष्यशरीरं, यद्वा–सामान्यरूपेण त्रसकाये चैतन्यस्य सुज्ञेयत्वात् इदं=त्रसशरीरं, जातिधर्मकं–जातिः–जननं, तद्धर्मकं–जननस्वभावं, एतदपि=वनस्पतिशरीरमपि जातिधर्मकं=मनुष्यशरीरवद् वनस्पतिशरीरमपि जननस्वभावकमस्तीत्यर्थः। तथा इदमपि मनुष्यशरीरं वृद्धिधर्मकं=बालकौमाराद्यवस्थामाश्रित्य वर्धनस्वभावम्, एतदपि वनस्पतिशरीरं अङ्कुरकिसलयपत्रस्कन्धशाखाप्रशाखादिना वर्धनशीलम्। इदमपि मनुष्यशरीरं चित्तवत्=चेतना-

---

'इदम्' शब्द का प्रयोग समीपवर्ती वस्तु के लिए किया जाता है। मनुष्य ही उपदेश का पात्र है और उसका शरीर भी अत्यन्त समीप है अतः मनुष्य के शरीर को 'इदम्' शब्दद्वारा निर्दिष्ट किया गया है। अथवा त्रस जीव के शरीर में चैतन्य को समझना सुगम है, इस कारण 'इदम्' का अर्थ मनुष्यशरीर के बजाय त्रस जीव का शरीर समझ लेना चाहिए।

यह मनुष्यशरीर या त्रस जीव का शरीर उत्पन्न होने का स्वभाव वाला है, उसी प्रकार वनस्पति का शरीर भी उत्पन्न होने का स्वभाव वाला है। तथा मनुष्य शरीर वृद्धिशील है–बाल, कुमार आदि अवस्थाओं में बढता जाता है उसी प्रकार वनस्पति–शरीर भी अंकुर, किसलय, पत्र, स्कंध, शाखा और प्रशाखा आदि रूप से बढता जाता है। मनुष्यशरीर चेतनावान् है उसी प्रकार वनस्पति का शरीर भी चेतनावान् है,

---

'इदम्' શબ્દનો પ્રયોગ સમીપવર્ત્તી વસ્તુ માટે કરવામાં આવે છે. મનુષ્યજ ઉપદેશને પાત્ર છે, અને તેનુ શરીર અત્યન્ત સમીપ છે. એ કારણથી મનુષ્યના શરીરને 'इदम्' શબ્દદ્વારા નિર્દિષ્ટ કર્યું છે. અથવા ત્રસ જીવના શરીરમાં ચૈતન્યને સમજવું સુગમ છે. એ કારણથી 'इदम्'નો અર્થ મનુષ્ય શરીરના બદલે ત્રસ જીવનુ શરીર સમજી લેવું જોઈએ.

આ મનુષ્યશરીર અથવા ત્રસજીવનુ શરીર ઉત્પન્ન થવાના સ્વભાવવાળું છે, તે પ્રમાણે વનસ્પતિનુ શરીર પણ ઉત્પન્ન થવાના સ્વભાવવાળું છે. તથા મનુષ્યશરીર વૃદ્ધિશીલ છે–બાલકુમાર, આદિ અવસ્થાઓમાં વધતું જાય છે, તે પ્રમાણે વનસ્પતિશરીર પણ અંકુર, કિસલય–કુમળા, પાન, પત્ર, સ્કંધ, શાખા અને પ્રશાખા આદિરૂપથી વધ્યે જાય છે, મનુષ્યશરીર ચેતનાવાન છે, તે પ્રમાણે વનસ્પતિનું શરીર પણ ચેતનાવાન છે.

युक्तम्, एतदपि=वनस्पतिशरीरं चित्तवत्=चेतनावत्, लज्जालुधात्र्यादीनां सकोच-विकास-स्वापा-वबोधदर्शनात्। इदमपि=मनुष्यशरीरं हस्तादि छिन्नं सत् म्लायति=शुष्यति, एतदपि=वनस्पतिशरीरमपि पल्लवफलपुष्पादि छिन्नं सत् म्लायति=शुष्कं भवति। इदमपि आहारकम्=क्षीरौदनाद्याहारकरणशील, तथैव एतदपि=वनस्पतिशरीरं भूजलाद्याहारभोजि, न चैतदाहारकत्वमचेतनानां दृष्टम्।

तथा इदमपि=मनुष्यशरीरम् अनित्यकं= न सर्वदाऽवस्थायि, एतदपि वनस्पतिशरीरम् अनित्यकम् आयुषोऽवधिसत्त्वात्, वनस्पतिशरीरस्य हि उत्कृष्ट-मायुर्दशवर्षसहस्राणि। तथा-इदमपि=मनुष्यशरीरम् अशाश्वतं=प्रतिक्षणमावीचीमर-

---

क्यों कि लज्जावंती धात्री आदि वनस्पत्तियों में सकोच, विकास, स्वाप (निद्रा) और अवबोध (जागना) देखा जाता है। हाथ आदि मनुष्यशरीर छेदने पर मुरझा जाता है उसी प्रकार पत्ता, फूल, फल आदिरूप वनस्पतिशरीर भी छेदने पर मुरझा जाता है। यह मनुष्यशरीर दूध और ओदन आदि का आहार करता है और वनस्पति शरीर भी पृथ्वी, जल आदि का आहार करता है। आहार करने कि क्रिया अचेतन में नहीं देखी जाती।

मनुष्यशरीर अनित्य है-सदा ठहरने वाला नहीं है, इसी प्रकार वनस्पतिशरीर भी अनित्य है, क्यो कि उसकी आयु की सीमा है। वनस्पतिशरीर की उत्कृष्ट आयु दस हजार वर्ष की है।

मनुष्य शरीर अशाश्वत है-आवीचिमरण प्रतिक्षण होता रहता है, और वनस्पति

કેમકે લજ્જાવંતી-(રીસામણી), ધાત્રી આદિ વનસ્પતિઓમાં સંકોચાવું, વિકાસ, નિદ્રા અને જાગવું જોવામાં આવે છે.

હાથ-આદિ મનુષ્યશરીર છેદવાથી સૂકાઈ જાય છે. તે પ્રમાણે પાંદડા, ફલ, ફૂલ આદિ રૂપ વનસ્પતિશરીર પણ છેદવાથી સૂકાઇ જાય છે. આ મનુષ્યશરીર દૂધ અને ભાત વગેરેનો આહાર કરે છે, તેમ વનસ્પતિશરીર પણ પૃથ્વી, જલ આદિનો આહાર કરે છે, આહાર કરવાની ક્રિયા અચેતનમાં જોવામાં આવતી નથી.

મનુષ્ય શરીર અનિત્ય છે. હમેશાં સ્થિર રહેવાવાળું નથી, એ પ્રમાણે વનસ્પતિ-શરીર પણ અનિત્ય છે. કેમકે-તેની આયુષ્યની સીમા છે. વનસ્પતિશરીરની ઉત્કૃષ્ટ આયુ દસ હજાર વર્ષની છે.

મનુષ્યશરીર આશાશ્વત છે-આવીચિમરણ પ્રતિક્ષણ થતું રહે છે, તેમ

णेन मरणात्, एतदपि=वनस्पतिशरीरम् अशाश्वतं=प्रतिक्षणमरणशीलम् । यथा-इदमपि=मनुष्यशरीरं चयापचयिकम्=इष्टानिष्टाहारादिक प्राप्य वृद्धिह्रासशीलम्, तथा-एतदपि=वनस्पतिशरीरं चयापचयिकम्=अनुकूल-प्रतिकूलजलवातादिना वृद्धिह्रासस्वभावम् । यथा-इदमपि मनुष्यशरीरं विपरिणामधर्मकं=विविधपरिणाम-शीलम्, तत्तद्व्याधिवशाद् उदरवृद्धिपाण्डुकृशत्वादिरूपं, रसायनस्नेहाद्युपचार-वशाद् विशिष्टरूपबलोपचयादिरूपं वा विविधपरिणामं प्राप्नोति तथा-एतदपि=वनस्पतिशरीरं विपरिणामधर्मकं=व्याधिवशात् पत्रपुष्पफलादीनां वर्णादिष्वन्यथा-भावदर्शनात्, विशिष्टदोहदप्रदानेन कदाचित्तेषामुपचयदर्शनाद विविधपरिणाम-शीलम् । यथा जननस्वभावादिधर्माणां समुदायः सचेतने मनुष्यशरीरे

शरीर भी अशाश्वत है-उसका भी प्रतिक्षण मरण होता है । मनुष्यशरीर इष्टानिष्ट आहार आदि को पाकर बढता-घटता रहता है, उसी प्रकार वनस्पति का शरीर भी अनुकूल जल-वायु से बढता और प्रतिकूल जल-वायु से घटता है । जैसे मनुष्यशरीर में नाना प्रकार के परिणमन होते हैं-विविध बीमारियो से उदर का बढना, पाण्डु, कृशता आदि, तथा रसायन और घृत आदि के सेवन से विशिष्टरूप और बल की वृद्धि होती है, उसी प्रकार वनस्पति का शरीर भी विविध प्रकार के परिणमनवाला है-रोग होने पर वनस्पति के पत्ते, फूल, फल आदि और ही तरह के देखे जाते है, विशेष प्रकार का दोहद देने से कभी-कभी उन में उपचय भी होता है । इस प्रकार वनस्पति का शरीर भी विविध परिणमन वाला है । जननस्वभाव आदि धर्मों का समूह सचेतन मनुष्य शरीर में या त्रस

વનસ્પતિશરીર પણ અશાશ્વત છે-તેનું પણ પ્રતિક્ષણ મરણ થતું રહે છે. મનુષ્ય શરીર ઇષ્ટાનિષ્ટ આહાર આદિથી વધતું ઘટતું રહે છે તે પ્રમાણે વનસ્પતિનું શરીર પણ અનુકૂલ જલ-વાયુથી વધે છે અને પ્રતિકૂળ જલવાયુથી ઘટે છે. જેમ મનુષ્યશરીરમાં નાના પ્રકારનું પરિણમન થાય છે, વિવિધ બિમારીઓથી પેટનું વધવું, પાંડુરોગ, કૃશતા (દુબલાપણું) આદિ, તથા રસાયન અને ઘૃતઆદિના સેવનથી વિશિષ્ટરૂપ અને બલવૃદ્ધિ થાય છે, તે પ્રમાણે વનસ્પતિનું શરીર પણ વિવિધ પ્રકારના પરિણમન-વાળું છે, રોગ થતાં વનસ્પતિના પાંદડાં, ફૂલ, ફલ આદિ જૂદીજ જાતનાં દેખાય છે, વિશિષ્ટ પ્રકારના દોહદ દેવાથી કોઈ-કોઈ વખત તેમાં ઉપચય થાય છે, એ પ્રમાણે વનસ્પતિનુ શરીર પણ વિવિધ પરિણમનવાળું છે. જનનસ્વભાવ આદિ ધર્મોનો સમૂહ સચેતન મનુષ્યશરીરમાં અથવા ત્રસજીવના શરીરમાં જોવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે

त्रसशरीरे वा वर्तते, तथा–वनस्पतिशरीरेऽपि, तस्माद् वनस्पतिकायः सचेतन इति निःसंशयं जानीहीति भावः ॥ सू० ८॥

एवं वनस्पतिकायस्य सचित्तत्वं विदित्वा मुनित्वप्राप्तये त्रिकरणत्रियोगैस्तत्समारम्भो वर्जनीय इत्याशयेनाह—'एत्थ सत्थं.' इत्यादि।

मूलम्—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति, एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वणस्सइसत्थं समारंभेज्जा, णेवण्णेहिं वणस्सइसत्थं समारंभावेज्जा, णेवण्णे

जीव के शरीर में पाया जाता है, उसी प्रकार वनस्पति के शरीर में भी पाया जाता है। अत एव वनस्पतिकाय सचेतन है, यह बात निःसंशय समझ लेना चाहिए॥ सू० ८॥

इस प्रकार वनस्पतिकाय की सचित्तता जानकर साधुता प्राप्त करने के लिए तीन करण और तीन योग से वनस्पतिकाय का समारंभ त्यागना चाहिए। इस अभिप्राय से कहते हैं:—'**एत्थ सत्थं.**' इत्यादि।

मूलार्थ—वनस्पतिकाय में शस्त्र का आरंभ करने वाले को ये आरंभ ज्ञात नहीं होते। वनस्पतिकाय में शस्त्र का आरंभ न करने वाले को ये आरंभ ज्ञात होते हैं। इन्हें जानकर बुद्धिमान् पुरुष न स्वयं वनस्पतिशस्त्र का आरंभ करे, न दूसरों से वनस्पति-शस्त्र का आरंभ करावे और न वनस्पतिशस्त्र का आरंभ करने वाले दूसरों का अनुमोदन

વનસ્પતિના શરીરમાં પણ જોવામાં આવે છે. એજ માટે વનસ્પતિકાય સચેતન છે, એ વાત સંદેહરહિત સમજી લેવી જોઇએ. ॥ ૮॥

એ પ્રમાણે વનસ્પતિકાયની સચિત્તતા જાણીને સાધુતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી વનસ્પતિકાયને સમારંભ ત્યજવો જોઇએ. એ અભિપ્રાયથી કહે છેઃ—'एत्थ सत्थं.' ઈત્યાદિ

મૂલાર્થ—વનસ્પતિકાયમાં શસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળાને આ આરંભ જાણવામાં નથી. (અને) વનસ્પતિકાયમાં શસ્ત્રનો આરંભ નહિ કરવાવાળાને આ આરંભ જાણવામાં છે. તેને જાણીને બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પોતે વનસ્પતિશસ્ત્રનો આરંભ કરતા નથી. બીજાની પાસે વનસ્પતિનો આરંભ કરાવતા નથી. અને વનસ્પતિશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન કરતા નથી. જે વનસ્પતિશસ્ત્રના સમારંભનાં જાણકાર

वणस्सइसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा । जस्सेते वणस्सइसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति, से हु मुणी परिण्णायकम्मे–त्ति बेमि ॥ सू० ९ ॥

छाया–अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः अपरिज्ञाता भवन्ति। अत्र शस्त्रमसमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्तिः तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं वनस्पतिशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैर्वनस्पतिशस्त्रं समारम्भयेत्, वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् न समनुजानीयात् । यस्यैते वनस्पतिशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० ९ ॥

टीका–अत्र=अस्मिन् वनस्पतिकाये, शस्त्रं=पूर्वोक्तप्रकारं, समारभमाणस्य=व्यापारयतः, इत्येते=पूर्वोक्ताः त्रिकरण–त्रियोगैः आरम्भाः=वनस्पतिकायोपमर्दनरूपाः सावद्यव्यापाराः अपरिज्ञाताः=कर्मबन्धकारणत्वेनानवगता भवन्ति। अत्र=अस्मिन्नेव वनस्पतिकाये शस्त्रं=प्रागुक्तप्रकारम् असमारभमाणस्य=अप्रयुञ्जानस्य इत्येते=पूर्वोक्ता आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः परिज्ञाता भवन्ति=ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाता भवन्ति, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिवर्जिता भवन्तीत्यर्थः ।

ज्ञपरिज्ञापूर्विका प्रत्याख्यानपरिज्ञा यथा भवति तं प्रकारं दर्शयति-

---

करे । जो वनस्पतिशस्त्र के समारंभ का ज्ञाता है वही मुनि है, वही परिज्ञातकर्मा है । ऐसा मै कहता हूँ ॥ सू० ९ ॥

टीकार्थ—वनस्पतिकाय के विषय में पूर्वोक्त प्रकार से शस्त्र का उपयोग करने वाले को पूर्वोक्त–तीन करण तीन योग से होने वाले वनस्पति की हिंसारूप सावद्य व्यापार-अज्ञात होते हैं, अर्थात् वह नहीं जानता कि—इन व्यापारों से कर्म का वध होता है। जो वनस्पतिकाय के विषय में पूर्वोक्त शस्त्रों का प्रयोग नहीं करता वह पूर्वोक्त सावद्य व्यापारों का ज्ञाता होता है । वह ज्ञपरिज्ञा से इन्हें जानता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग देता है । ज्ञपरिज्ञा के पश्चात् ही प्रत्याख्यानपरिज्ञा किस प्रकार होती है सो दिखलाते हैं–

છે, તેજ મુનિ છે. તેજ પરિજ્ઞાતકર્મા છે. એ પ્રમાણે હું કહું છું. ॥ સૂ૦ ૯ ॥

ટીકાર્થ—વનસ્પતિકાયના વિષયમાં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાવાળાને પૂર્વોકત (આગળ કહેલા) ત્રણ કરણ–ત્રણ યોગથી થવાવાળી વનસ્પતિની હિંસારૂપ સાવદ્ય વ્યાપાર અજ્ઞાત હોય છે, અર્થાત્ તેને જાણવામાં નથી કે આ વ્યાપારોથી કર્મનો બંધ થાય છે.

જે વનસ્પતિકાયના વિષયણાં પૂર્વોકત સાવદ્ય વ્યાપારોના જ્ઞાતા હોય છે. તે જ્ઞપરિજ્ઞાથી તેને જાણે છે. અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યાગ કરી દે છે.

જ્ઞપરિજ્ઞાની પછીજ પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા કેવા પ્રકારે હોય છે. તે બતાવે છે–

'तत् परिज्ञाये' त्यादि । तद्=वनस्पतिकायारम्भणं, परिज्ञाय=कर्मबन्धनस्य कारणं भवतीत्यवगत्य, मेधावी=हेयोपादेयविवेकनिपुणः, नैव स्वयं वनस्पतिशस्त्रं समारभेत= व्यापारयेत्, अन्यैर्वा नैव वनस्पतिशस्त्रं समारम्भयेत्, वनस्पतिशस्त्रं समारभमाणान् न समनुजानीयात्=नानुमोदयेत् । शेषं सुगमम् ।

यस्यैते वनस्पतिकर्मसमारम्भाः=वनस्पतिं निमित्तीकृत्य कर्मकारणीभूताः सावद्यव्यापाराः परिज्ञाताः=ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन विदिताः, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति, स एव परिज्ञातकर्मा=त्रिकरणत्रियोगैः परिवर्जितसकलसावद्य-व्यापारः, मुनिर्भवति । 'इति ब्रवीमि'=इति=एतत्सर्वम्, ब्रवीमि=भगवतः समीपे यथा श्रुतं तथा कथयामीत्यर्थः ॥ सू० ९ ॥

॥ इत्याचाराङ्गसूत्रस्याचारचिन्तामणिटीकायां प्रथमाध्ययने पञ्चमोद्देशकः संपूर्णः ॥

वनस्पतिकाय के आरंभ को कर्मबंध का कारण जानकर हेय-उपादेय का विवेक रखनेवाला बुद्धिमान् पुरुष स्वयं वनस्पतिकाय का आरंभ न करे, दूसरो से आरंभ न करावे और आरंभ करने वालो का अनुमोदन न करे । शेष सब सुगम है । वनस्पतिकाय के आरंभ के निमित्त से होने वाले सावद्य व्यापारो को जिसने ज्ञपरिज्ञा से कर्मबंध का कारण जान लिया है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग दिया है, वह तीन करण तीन योग से समस्त सावद्यो का त्यागी ही मुनि होता है । सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते है-हे जम्बू ! जैसा भगवान् के समीप मैने सुना है, वैसा ही यह सब मै कहता हूँ ॥ सू० ९ ॥

॥ श्री आचाराङ्गसूत्रकी 'आचारचिन्तामणि' टीकाके हिन्दी अनुवाद में
प्रथम अध्ययनका पाँचवाँ उद्देश समाप्त ॥ १-५ ॥

વનસ્પતિકાયના આરંભને કર્મબંધનું કારણ જાણીને હેય-ઉપાદેયનો વિવેક રાખવા-વાળા બુદ્ધિમાન્ પુરૂષ પોતે વનસ્પતિકાયનો આરંભ કરતા નથી. બીજા પાસે આરંભ કરાવતા નથી, અને આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપતા નથી. શેષ-બાકી સર્વ સુગમ છે.

વનસ્પતિકાયના આરંભના નિમિત્તથી થવાવાળા સાવદ્ય વ્યાપારોને જેણે જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મબંધનું કારણ જાણી લીધુ છે અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યજી આપ્યા છે તે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી સમસ્ત સાવદ્યોના ત્યાગીજ મુનિ હોય છે સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે-હે જમ્બૂ! જેવું ભગવાનની સમીપ મેં સાંભળ્યું છે; તેવુંજ આ સર્વ હું કહું છું. ॥સૂ૦ ૯॥

શ્રી આચારાંગસૂત્રની 'आचारचिन्तामणि' ટીકાના ગુજરાતી
અનુવાદમાં પ્રથમ અધ્યયનનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ॥૧-૫॥

॥ अथ षष्ठोद्देशः ॥

अनन्तरपञ्चमोद्देशके वनस्पतिकायस्वरूपं निरूपितम् । अधुना क्रमप्राप्त-त्रसकायस्वरूपप्रतिबोधनार्थमयं षष्ठ उद्देशकः प्रस्तूयते । इयं हि शैली भगवद्देशनायाः, यद्-वनस्पतिकायानन्तरं त्रसकायप्रतिबोधनम्, सर्वस्मिन्नागमे तथैव भगवद्देशनायाः सत्त्वात् । एतत् समीचीनमपि, मनुष्यशरीरदृष्टान्तोपन्यासेन वनस्पतेः सचेतनत्वं साध्यते, तत्र वनस्पतिकायस्वरूपविज्ञानानन्तरं मनुष्यस्वरूपं जिज्ञासमानस्य शिष्यस्य प्रतिबोधनाय तस्य त्रसकायान्तर्गतत्वेन त्रसकायोद्देशकथनस्यौचित्यात् । त्रसकाय-स्वरूपं वक्तुमनाः श्री सुधर्मास्वामी कथयति-'से बेमि.' इत्यादि ।

छठाउद्देश

पिछले पाँचवे उद्देश में वनस्पतिकाय का स्वरूप निरूपण किया गया है अब क्रम से प्राप्त त्रसकाय का स्वरूप बतलाने के लिए छठा उद्देश कहते है ।

भगवान् के उपदेश की यही शैली है कि वनस्पतिकाय के अनन्तर त्रसकाय का स्वरूप समझाया जाता है । तब आगमो में भगवान् का उपदेश इसी प्रकार है । यह ठीक भी है, क्यो कि मनुष्य के शरीर का दृष्टान्त देकर वनस्पति की सचित्तता सिद्ध की है तो वनस्पतिकाय के स्वरूप के पश्चात् मनुष्य का स्वरूप जानने की इच्छा रखने वाले शिष्य के प्रतिबोध के लिए त्रसकाय का स्वरूप समझना चाहिए, क्यों कि मनुष्य भी त्रसकाय के अन्तर्गत है । त्रसकाय का स्वरूप कहने की इच्छा रखने वाले श्री सुधर्मा स्वामी अलग सूत्र कहते है-'से बेमि.' इत्यादि ।

છઠ્ઠો ઉદ્દેશ—

પાછળના પાંચમા ઉદ્દેશમાં વનસ્પતિકાયના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. હવે ક્રમથી પ્રાપ્ત ત્રસકાયના સ્વરૂપને બતાવવા માટે છઠ્ઠા ઉદ્દેશને કહે છે.

ભગવાનના ઉપદેશની એજ શૈલી છે કેઃ-વનસ્પતિકાયની પછી ત્રસકાયનું સ્વરૂપ સમજાવવામાં આવે છે. સર્વ આગમોમા ભગવાનનો ઉપદેશ આ પ્રમાણે છે, અને તે ઠીક પણ છે, કેમકે મનુષ્યના શરીરનું દૃષ્ટાન્ત આપીને વનસ્પતિની સચિત્તતા સિદ્ધ કરી છે, તો વનસ્પતિકાયના સ્વરૂપ પછી મનુષ્યસ્વરૂપ જાણવાની ઈચ્છા રાખવાવાળા શિષ્યના પ્રતિબોધ માટે ત્રસકાયનું સ્વરૂપ સમજાવવું જોઈએ, કારણકે મનુષ્ય પણ ત્રસકાયની અન્તર્ગત છે. ત્રસકાયના સ્વરૂપને કહેવાની ઈચ્છા રાખવાવાળા શ્રી સુધર્મા સ્વામી આગળનું સૂત્ર કહે છે.-'से बेमि.' ઈત્યાદિ.

मूलम्—

से बेमि संतिमे तसा पाणा, तंजहा-अंडया, पोयया, जराउया, रसया, संसेयया, संमुच्छिमा, उब्भियया, उववाइया, एस संसारेत्ति पवुच्चइ मंदस्स अवियाणओ ॥ सू० १ ॥

छाया—

स ब्रवीमि, सन्तीमे त्रसाः प्राणाः, तद्यथा-अण्डजाः, पोतजाः, जरायुजाः, रसजा, सस्वेदजाः, संमूर्च्छिमाः (संमूर्च्छनजाः) उद्भिज्जाः, औपपातिकाः (उपपातजाः)। एष संसार इति प्रोच्यते मन्दस्य अविजानतः ॥ सू० १ ॥

टीका—

येन भगवद्वदनारविन्दनिर्गतसकलार्थाः सम्यगवधारिताः, सोऽहं ब्रवीमि= यथा भगवन्मुखाच्छ्रुतं तथा कथयामीत्यर्थः।

त्रसाः प्राणा इमे सन्तीत्यन्वयः। त्रसाः-त्रस्यन्ति-त्रसनामकर्मोदयात् तापाऽऽद्युपतप्ताच्छायाऽऽदिकं प्रत्यभिसर्पन्तीति त्रसाः=द्वीन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियपर्यन्ताः।

मूलार्थ—वह मै कहता हूँ-ये त्रस प्राणी है, जैसे-अण्डज, पोतज, जरायुज, रसज, संस्वेदज, संमूर्छित, उद्भिज और औपपातिक (उपपातज)। मंद एवं अज्ञानी के लिए यह संसार कहा गया है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—जिसने भगवान् के मुखकमल से निकले हुए समस्त जीवादि स्वरूपो को भली भाँति समझ लिया है ऐसा मै कहता हूँ, अर्थात् हे जम्बू ! भगवान के मुख से जैसा मैंने सुना है वैसा तुझे कहता हूँ।

त्रसनामकर्म के उदय से ताप आदि से पीडित होकर छाया वगैरह की ओर जाने वाले द्वीन्द्रिय से पचेन्द्रिय तक के जीव त्रस कहलाते है। इन में द्वीन्द्रिय जीव के स्पर्शन

મૂલાર્થ—તે હું કહું છું—એ ત્રસ પ્રાણી છે. જેમ-અંડજ, પોતજ, જરાયુજ, રસજ, સંસ્વેદજ, સંમૂર્છિમ, ઉદ્‌ભિજ અને ઔપપાતિક (ઉપપાતજ) મંદ અને અજ્ઞાનીઓ માટે આ સંસાર કહેવામાં આવ્યો છે. ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકાર્થ—જેણે ભગવાનના મુખકમલથી નીકળેલા સમસ્ત જીવાદિ સ્વરૂપોના અર્થને રૂડી રીતે સમજી લીધા છે, એવો હું કહું છું, અર્થાત્ હે જમ્બૂ ! ભગવાનના મુખથી જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવુંજ તને કહું છું.

ત્રસનામકર્મના ઉદયથી તાપ વગેરેથી પીડા પામીને છાયા વિગેરેની પાસે જવાવાળા દ્વીન્દ્રિય, (બે ઇન્દ્રિય) જીવથી લઇને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો સુધી સર્વ ત્રસ

तत्र द्वीन्द्रियाणां स्पर्शनरसनरूपे द्वे इन्द्रिये, त्रीन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्राणरूपाणि त्रीणीन्द्रियाणि, चतुरिन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुरूपाणि चत्वारीन्द्रियाणि, पञ्चेन्द्रियाणां स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्ररूपाणि पञ्चेन्द्रियाणि सन्ति ।

यद्यपि–त्रस्यन्ति=अभिसन्धिपूर्वकमनभिसन्धिपूर्वकं वा ऊर्ध्वमधस्तिर्यक्षु चलन्तीति व्युत्पत्त्या द्वीन्द्रियादयस्तथाऽग्निकाया वायुकाया अपि त्रसा उच्यन्ते। त्रसानां हि द्वौ भेदौ मुख्यतः स्तः–गतितो लब्धितश्च । तत्र गतिः=क्रिया चलनं, देशान्तरप्राप्तिः, स्वभावतोऽनभिसन्धिपूर्वक–तद्योगादग्निकाया वायुकायाश्च त्रसा भवन्तीति गतित्रसा उच्यन्ते। लब्धिस्तु त्रसनामकर्मोदये सति भवति,

---

और रसना ये दो इन्द्रियाँ होती हैं। तीनईन्द्रियवालो के स्पर्शन, रसना और घ्राण, ये तीन इन्द्रियाँ होती है। चतुरिन्द्रिय जीवोंके स्पर्शन, रसना, घ्राण और चक्षु, ये चार इन्द्रियाँ होती है। पंचेन्द्रिय जीवो के स्पर्शन, रसना घ्राण, चक्षु और श्रोत्ररूप पाँच इन्द्रियाँ होती है।

जो जीव इरादापूर्वक या विना ही इरादे के, ऊपर नीचे या तिरछे चलते है वे त्रस जीव है। इस व्युत्पत्ति के अनुसार द्वीन्द्रिय आदि तथा अग्निकाय और वायु भी त्रस कहलाते है। मुख्यरूप से त्रस जीवो के दो भेद है–(१) गतित्रस और (२) लब्धित्रस। गति कहिए अथवा क्रिया, चलना अथवा एक देश से दूसरे देश में पहुँचना कहिए। विना इरादे के यह गतिक्रिया मौजूद होने के कारण अग्निकाय और वायुकाय भी त्रस है। उन्हें गतित्रस कहते है। त्रसनाकर्म का उदय होने पर लब्धि-

---

કહેવાય છે. દ્વીન્દ્રિય જીવોને સ્પર્શન (ચામડી) અને રસના (જીભ) આ બે ઇન્દ્રિયો હોય છે. ત્રીન્દ્રિયોને ચામડી, જીભ અને નાસિકા રૂપ ત્રણ ઇન્દ્રિયો હોય છે ચતુરિન્દ્રિય જીવોને ચામડી, જીભ, નાસિકા અને નેત્ર, આ ચાર ઇન્દ્રિયો હોય છે પંચેન્દ્રિય જીવોને ચામડી, જીભ, નાસિકા, નેત્ર અને શ્રોત્ર–કાન રૂપ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય છે.

જે જીવ ઇચ્છાપૂર્વક અથવા ઇચ્છા વિના ઉપર, નીચે અથવા તિરછા ચાલે છે તે ત્રસ જીવ છે. આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર દ્વીન્દ્રિય આદિ તથા અગ્નિકાય અને વાયુકાય પણ ત્રસ કહેવાય છે મુખ્યરૂપથી ત્રસ જીવોના બે ભેદ છે–(૧) ગતિત્રસ (૨) લબ્ધિત્રસ. ગતિ કહો અથવા ક્રિયા કહો તે એકજ છે. ચાલવું અથવા એક દેશથી બીજા દેશમાં પહોંચવું કહો. વિના ઇચ્છાથી આ ગતિ કરવાની ક્રિયા હાજર હોવાથી અગ્નિકાય અને વાયુકાય પણ ત્રસ છે. તેને ગતિત્રસ કહે છે. ત્રસનામકર્મનો ઉદય હોવાથી લબ્ધિત્રસતા

तद्योगादभिसन्धिपूर्वकदेशान्तरप्राप्तिलक्षणक्रियायुक्तत्वाद् द्वीन्द्रियादय एव लब्धित्रसा उच्यन्ते । तेजोवायवः किल न त्रसनामकर्मोदयनिर्वृत्ताः, किन्तु स्थावरनामकर्मोदयनिर्वृतत्वाल्लब्धितः स्थावरा एव; तथाप्यत्र द्वीन्द्रियादयो लब्धित्रसा एव परिगृह्यन्ते, न तु गतित्रसाः, अग्निकायानां प्रागेव चतुर्थोद्देशे प्रतिबोधितत्वात्, वायुकायानामग्रे वक्ष्यमाणत्वाच्च ।

यत्तु "लब्ध्या तेजोवायू त्रसौ, लब्धिस्तच्छक्तिमात्रं लब्धित्रसानामिहाधिकारो नास्ति, तेजसोऽभिहितत्वाद् वायोश्चाभिधास्यमानत्वाद्, अतः सामर्थ्यात् गतित्रसा एवाधिक्रियन्ते" इति कैश्चिदुक्तं, तत् प्रामादिकम्,

---

त्रसता प्राप्त होती है । इस लब्धि से इरादापूर्वक गतिक्रिया द्वीन्द्रिय आदि में ही पाई जाती है, अत एव उन्हें लब्धित्रस कहते हैं। तेजस्काय और वायुकाय में त्रसनाम–कर्म का उदय नहीं होता । उन में स्थावरनामकर्म का उदय है, अतः लब्धि की अपेक्षा ये दोनो स्थावर ही है । फिर भी यहाँ द्वीन्द्रिय आदि लब्धित्रस जीवों का ग्रहण करना चाहिए, गतित्रस जीवो का नहीं, क्यों कि अग्निकायिक जीवो का चौथे उद्देश में पहले ही वर्णन किया जा चुका है और वायुकाय का आगे वर्णन किया जायगा ।

किसी ने कहा है–"लब्धि की अपेक्षा तेजस्काय और वायुकाय त्रस हैं । लब्धि सिर्फ शक्ति को ही कहते है । यहाँ लब्धित्रस जीवो का प्रकरण नही है, क्यो कि अग्निकाय का कथन किया जा चुका है और वायुकाय का कथन आगे किया जायगा, अतः सामर्थ्य से गतित्रस ही यहाँ ग्रहण करने योग्य हैं" । यह कथन प्रमादपूर्ण है;

પ્રાપ્ત છે. એ લબ્ધિથી ઇચ્છાપૂર્વક ગતિ કરવાની ક્રિયા દ્વીન્દ્રિયાદિમાંજ જોવામાં આવે છે, એટલા માટે તેને લબ્ધિત્રસ કહે છે. તેજસ્કાય અને વાયુકાયમાં ત્રસનામકર્મનો ઉદય નથી; તેનામાં સ્થાવરનામકર્મનો ઉદય છે. તેથી લબ્ધિની અપેક્ષાએ એ બન્ને સ્થાવર જ છે. ફરીને પણ અહિ દ્વીન્દ્રિય આદિ લબ્ધિત્રસ જીવોનું જ ગ્રહણ કરવું જોઈએ, ગતિત્રસ જીવોનુ નહિ. કારણકે અગ્નિકાયિક જીવોનું ચોથા ઉદ્દેશકમાં પ્રથમ વર્ણન કરવામાં આવી ગયુ છે, અને વાયુકાયનું આગળ ઉપર વર્ણન કરવામાં આવશે.

કોઇએ કહ્યું કે–"લબ્ધિની અપેક્ષા તેજસ્કાય અને વાયુકાય ત્રસ છેઃ-લબ્ધિ, માત્ર શક્તિનેજ કહે છે. અહિ લબ્ધિત્રસ જીવોનું પ્રકરણ નથી કારણકે અગ્નિકાયનું વિવેચન તો કરી દેવામાં આવ્યુ છે, અને વાયુકાયનું વિવેચન આગળ કરવામાં આવશે. તેથી સામર્થ્યથી ગતિત્રસનું જ અહિ ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે." આ કથન પ્રમાદપૂર્ણ છે.

लब्धित्रसानां गतित्रसत्वेनाङ्गीकारात्। गतित्रसानां लब्धित्रसत्वाभावात्, द्वीन्द्रियादीनां गतित्रसत्वेन शास्त्रेऽनङ्गीकाराच्च ।

प्राणाः=प्राणिनः, इमे=प्रत्यक्षतोऽवगम्याः, यद्वा–वक्ष्यमाणप्रकारकाः सन्ति । ते यथा-(१) अण्डजाः=अण्डाज्जाताः–पक्षिगृहकोकिलादयः, (२) पोतजाः=पोता एव जायन्त इति पोतजाः–हस्तिवल्गुलीचर्मजलूकादयः, (३) जरायुजाः=जरायुर्गर्भवेष्टनचर्म, तत्र जाताः–गोमहिष्यजा, विकमनुष्यादयः, (४) रसजाः=विकृतरसाज्जाताः, (५) संस्वेदजाः=संस्वेदाज्जाताः–मत्कुणयूकादयः, (६) संमूर्छिमाः=संमूर्छनजाः मक्षिकापिपीलिकाशलभादयः, (७) उद्भिज्जाः=उद्भेदनम् उद्भित्, तस्माज्जाताः-पतङ्गखञ्जरीटादयः, (८) औपपातिकाः=उपपाते भवाःदेवानार-

क्यो कि लब्धित्रसों को गतित्रसरूप में अंगीकार किया गया है। मगर गतित्रस लब्धित्रस नहीं हो सकते। द्वीन्द्रिय आदि में गति का सद्भाव है अतः शास्त्र में ऐसा अंगीकार नहीं किया गया।

त्रस प्राणी इस प्रकार है–(१) अण्डज–अडों से उत्पन्न होने वाले पक्षी, गृहकोकिला आदि। (२) पोतज–पोतरूप पैदा होने वाले हाथी, बल्गुली, चर्मजलू आदि। (३) जरायुज–गर्भ जिस से लिपटा रहता है वह पतली चमडी जरायु कहलाती है, उस से उत्पन्न होने वाले गाय, भैंस, बकरी, मनुष्य आदि जरायुज कहलाते है। (४) रसज–विकृत रस में पैदा हो जाने वाले, (५) संस्वेदज–पसीने से पैदा होने वाले खटमल, जूं आदि। (६) संमूर्च्छिम–मक्खी, कीडी, शलभ आदि। (७) उद्भिज–उद्भेदन से उत्पन्न होने वाले पतंग, खंजरीट आदि। (८) औपपातिक–देव और नारकी।

કારણ કે લબ્ધિત્રસોને ગતિત્રસનાં રૂપમાં અંગીકાર કરવામાં આવ્યો છે, પરન્તુ ગતિત્રસ લબ્ધિત્રસ થઈ શકતા નથી. દ્વીન્દ્રિય આદિમાં ગતિનો સદ્ભાવ છે, તેથી શાસ્ત્રમાં એ પ્રમાણે અંગીકાર કરવામાં આવ્યો નથી.

ત્રસ પ્રાણી આ પ્રમાણે છે–(૧) અંડજ–ઈંડાથી ઉત્પન્ન થવાવાળાં પક્ષી, ગૃહ-કોકિલા (ગરોળી) આદિ. (૨) પોતજ–પોતરૂપ પેદા થવાવાળા હાથી, વલ્ગુલી, ચર્મ-જલૂક (જળો) આદિ. (૩) જરાયુજ–ગર્ભ જેનાથી વિંટાએલુ રહે તે પાતળી ચામડી જરાયુ કહેવાય છે. તેમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા ગાય, ભેંસ, બકરી, મનુષ્ય આદિ જરાયુજ કહેવાય છે. (૪) રસજ–વિકૃતરસમાં પેદા થવાવાળા (૫) સંસ્વેદજ–પરસેવાથી પેદા થવાવાળા માકડ, જૂં આદિ. (૬) સંમૂર્છિમ–માખી, કીડી, તીડ આદિ. (૭) ઉદ્ભિજ્જ–ઉદ્ભેદનથી ઉત્પન્ન થનાવાળા પતંગ, ખંજરીટ આદિ. (૮) ઔપપાતિક–દેવ અને નારકી.

इह सर्वेषां त्रसजीवानामष्टविधं जन्म प्रतिबोधितम्‌एतदेव संमूर्च्छनगर्भोपपातेषु समावेश्य त्रिविधं जन्मेत्यपि शास्त्रेऽभिहितम्। सन्तीत्यनेन त्रसानामप्यस्तित्वं त्रिकालवर्तीति बोध्यते। मन्दस्य=कुशास्त्रवासनायुक्तस्य, अत एव-अविजानतः= हिताहितविवेकरहितस्य, एषः=अण्डजादिसमुदायः संसारः प्रोच्यते, अष्टविधत्रसकाये कुशास्त्रवासनावतः पुनः पुनरुत्पत्तिरूपं संसरणं भवतीति स एषः संसारो निगद्यत इत्यर्थः।

अथ त्रसकायस्य सम्यग्ज्ञानार्थं लक्षणाद्यष्टद्वाराणि निरूपणीयानि। तत्र लक्षण-प्ररूपणा-परिमाण-शस्त्रो-पभोग-वेदना-द्वाराणि यथाक्रमं प्रदर्श्यन्ते, अव-शिष्ट-वध-निवृत्ति-द्वारद्वयं पृथिवीकायोद्देशे यथाऽभिहितं तथैवावगन्तव्यम्।

यहाँ सभी त्रस जीवो का आठ प्रकार का जन्म बतलाया गया है। इसे संमूर्छन, गर्भ और उपपात में समाविष्ट कर देने से तीन प्रकार का जन्म शास्त्र में बतलाया है। **'संति'** इस पद द्वारा त्रस जीवो का त्रिकालवर्त्ती अस्तित्व सूचित किया गया है। मन्द अर्थात् मिथ्याशास्त्रों के संस्कार से प्रभावित, अत एव हित-अहित के विवेक से शून्य पुरुष के लिए अण्डज आदि का समूहरूप संसार कहा गया है। आठ प्रकार के त्रसकाय में मिथ्याशास्त्रों के संस्कार वाले का पुनः पुनः जन्म-मरणरूप संसरण होता है। वही संसरण संसार कहलाता है!

त्रसकाय का समीचीन ज्ञान प्राप्त करने के लिए लक्षण आदि आठ द्वारों का निरूपण करना चाहिए। उन में से लक्षण, प्ररूपणा, परिमाण, शस्त्र उपभोग और वेदना द्वार क्रम से बतलाते हैं। वध और निवृत्ति द्वार जैसे पृथ्वीकाय के उद्देश में कहे है वैसे ही यहाँ समझ लेने चाहिए।

અહિં સર્વ ત્રસ જીવોનો આઠ પ્રકારનો જન્મ બતાવ્યો છે. તેને સંમૂર્છન, ગર્ભ અને ઉપપાતમાં સમાવેશ કરી દેવાથી ત્રણ પ્રકારનો જન્મ શાસ્ત્રમાં બતાવ્યો છે. 'संति' આ પદ દ્વારા ત્રસ જીવોનું ત્રિકાલવર્ત્તી અસ્તિત્વ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે. મંદ અર્થાત્ મિથ્યાશાસ્ત્રોના સંસ્કારથી પ્રભાવિત, એવં હિત અહિતના વિવેકથી શૂન્ય પુરૂષ માટે અંડજ આદિના સમૂહરૂપ સંસાર કહેવામાં આવ્યો છે. આઠ પ્રકારના ત્રસકાયમાં મિથ્યાશાસ્ત્રોના સંસ્કારવાળાઓનું પુનઃ પુનઃ જન્મ-મરણ રૂપ સંસરણ થાય છે. એજ સંસરણ તે સંસાર કહેવાય છે.

ત્રસકાયનું સારૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે લક્ષણ આદિ આઠ દ્વારોનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ, તેમાંથી લક્ષણ, પ્રરૂપણા, પરિમાણ, શસ્ત્ર, ઉપભોગ અને વેદના દ્વાર ક્રમથી બતાવે છે, વધ અને નિવૃત્તિ દ્વાર જેવી રીતે પૃથ્વીકાયના ઉદ્દેશમાં કહ્યાં છે તેવી રીતેજ અહિં સમજી લેવા જોઈએ.

लक्षणद्वारम्—

सुखदुःखेच्छाद्वेषादिकं चेतनलक्षणं त्रसकाये परिस्पष्टमस्ति। अस्य सचेतनत्वे विवादो नास्ति केषाञ्चित् अस्य व्यक्तोच्छ्वासादिलक्षणप्राणयोगात्। अपरञ्च—

त्रसकायस्य लक्षणं शास्त्रे नवविधं प्रज्ञप्तम् यथा–(१) अभिक्रमणम्, (२) प्रतिक्रमणम्, (३) संकोचनम्, (४) प्रसारणम्, (५) रुतम्, (६) भ्रमणम्, (७) त्रसनम्, (८) पलायनम्, (९) आगतिगतिविज्ञानम्, इति॥

अभिक्रमणं=प्रज्ञापकं प्रत्यभिमुखं क्रमणम्, प्रतिक्रमणं=प्रज्ञापकात् प्रतिकूलं क्रमणम्। संकोचनम्=गात्रसंकोचकरणम्, प्रसारणं=गात्रविततकरणम्,

---

लक्षणद्वार—

सुख, दुःख, इच्छा और द्वेष आदि चेतना के लक्षण त्रसकाय में स्पष्ट मालूम होते है। इस की सचेतनता में किसी को भी विवाद नहीं है। प्रकट उच्छ्वास आदि प्राण होने के कारण त्रस जीव प्राणी हैं।

शास्त्र में त्रसकाय का लक्षण नव प्रकार से बतलाया गया है। जैसे–(१) अभिक्रमण (२) प्रतिक्रमण (३) संकोचन (४) प्रसारण (५) रुत (६) भ्रमण (७) त्रसन–त्रास पाना (८) पलायन–भागना और (९) गति–आगति का ज्ञान। प्रज्ञापक की अपेक्षा से सामने जाना अभिक्रमण है। प्रज्ञापक की अपेक्षा से प्रतिकूल जाना–पीछे लौटना प्रतिक्रमण है। शरीर को सिकोडना संकोचन है। शरीर को फैलाना

લક્ષણદ્વાર—

સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા અને દ્વેષ આદિ ચેતનાનું લક્ષણ ત્રસકાયમાં સ્પષ્ટ માલૂમ પડે છે, તેની ચેતનતામાં કોઈને પણ વિવાદ–વાંધો નથી. પ્રગટ ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણ હોવાના કારણથી ત્રસ જીવ પ્રાણી છે.

શાસ્ત્રમાં ત્રસકાયના લક્ષણો અનેક પ્રકારે બતાવવામાં આવ્યાં છે. જેમકે–(૧) અભિક્રમણ, (૨) પ્રતિક્રમણ, (૩) સંકોચન, (૪) પ્રસારણ, (૫) રૂત, (૬) ભ્રમણ, (૭) ત્રસન–ત્રાસ પામવો, (૮) પલાયન–ભાગવું અને (૯) ગતિ–આગતિનું જ્ઞાન. પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાથી સામે જવું તે અભિક્રમણ છે. પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાથી પ્રતિકૂલ જવું–પાછા ફરવું તે પ્રતિક્રમણ છે. શરીરને સંકોડવું તે સંકોચન છે. શરીરને ફેલાવવું તે પ્રસારણ છે.

रुतं=शब्दकरणम्, भ्रान्तम्=इतश्चेतश्च गमनम्, त्रसनम्=दुःखादुद्वेजनम्, पलायितम्=पलायनम्, आगतेः कुतश्चित्कचित्, गतेश्च कुतश्चित् कचिदेव च विज्ञानम्। उक्तञ्चैतद्भगवता दशवैकालिकसूत्रे- –

"जेसिं केसिंचि पाणाणं अभिक्कंतं पडिक्कंतं संकुचियं पसारियं रुयं भंतं तसियं पलाइयं आगइगइविण्णाया" ॥ १ ॥ इति।

प्ररूपणाद्वारम्—

त्रसकायाश्चतुर्विधाः-द्वीन्द्रिय – त्रीन्द्रिय – चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियभेदात् । इहैव प्रथमोद्देशके लोकवादिप्रकरणे त्रसानां भेदप्रभेदाः प्ररूपिताः। विस्तरतो

प्रसारण है। बोलना रुत कहलाता है। इधर-उधर जाना भ्रमण है। दुःख से उद्वेग पाना त्रसन है। भागने को पलायन कहते है। एक जगह से दूसरी जगह आने-जाने का विज्ञान आगतिगतिविज्ञान कहलाता है।

भगवान् ने दशवैकालिक सूत्र में कहा हैः—

"जिन किन्हीं प्राणियों में अभिक्रमण, संकोचन, प्रसारण, रुत, भ्रमण, त्रसन, पलायन और आगतिगतिका विज्ञान (पाया जाता है वे सब त्रस जीव हैं।)"

प्ररूपणाद्वार—

त्रसकाय के चार भेद हैं-द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और पंचेन्द्रिय। इसी शास्त्र के पहले उद्देश के अन्दर लोकवादी प्रकरण में त्रस जीवो के भेद-प्रभेद कहे है। विस्तार से जानने के इच्छुक वहीं से जान लेवें। इस सूत्र में भगवान् ने

બોલવું તે રૂત કહેવાય છે. અહીં-તહીં જવું તે ભ્રમણ છે. દુઃખથી ઉદ્વેગ પામવું તે ત્રસન છે. ભાગવું તેને પલાયન કહે છે. એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ આવવા-જવાનું વિજ્ઞાન તે આગતિગતિવિજ્ઞાન કહેવાય છે.

ભગવાને દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છેઃ-

"જે કોઈ પ્રાણીઓમાં અભિક્રમણ, પ્રતિક્રમણ, સંકોચન, પ્રસારણ, રુત, ભ્રમણ, ત્રસન, પલાયન અને આગતિ-ગતિનું વિજ્ઞાન (જોવામાં આવે છે તે સર્વ ત્રસ જીવ છે.)"

પ્રરૂપણાદ્વાર—

ત્રસ કાયના ચાર ભેદ છેઃ-દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય. આજ શાસ્ત્રના પ્રથમના ઉદ્દેશમાં લોકવાદીપ્રકરણમાં ત્રસજીવોના ભેદ-પ્રભેદ બતાવ્યા છે, વિસ્તારથી

जिज्ञासुभिस्तत एवावगन्तव्याः । अस्मिन् सूत्रेऽपि भगवता–अण्डजपोतजादिभेदाः प्रदर्शितास्तेऽपि तत्रैव समाविष्टाः ॥

परिमाणद्वारम्—

क्षेत्रतः संवर्तितलोकप्रतरासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिप्रमाणाः त्रसकायपर्याप्तकाः । एते च बादरतेजस्कायपर्याप्तकेभ्योऽसंख्येयगुणाः, त्रसकायपर्याप्तकेभ्यस्त्रसकायिकाऽपर्याप्तकाः असंख्येयगुणाः ।

तथा कालतः प्रत्युत्पन्नत्रसकायिकाः सागरोपमलक्षपृथक्त्वसमयराशिपरिमाणा जघन्यपदे, उत्कृष्टपदेऽपि सागरोपमलक्षपृथक्त्वपरिमाणा एवेति । तथा चागमः—

अंडज और पोतज आदि जो भेद बतलाये है, ये सब भी उन्हीं में अन्तर्गत हो जाते है ।

परिमाणद्वार–

त्रसकाय के पर्याप्त जीव क्षेत्र की अपेक्षा सवर्तित लोकप्रतर के असंख्यातवे भागवर्ती प्रदेशो की राशि के बराबर है । ये बादर तेजस्काय पर्याप्त जीवों से असंख्यातगुणा है । पर्याप्त त्रसकायिक जीवो की अपेक्षा अपर्याप्त त्रस जीव असंख्यातगुणा है । काल की अपेक्षा जघन्यपद में प्रत्युत्पन्न त्रस जीव एक लाख से नौ लाख तक के सागरोपम की समय–राशि के बराबर है और उत्कृष्ट पद में भी एक लाख से नौ लाख तक के सागरोपम की समयराशि के बराबर ही है । आगम में भी कहा है—

જાણવાની ઇચ્છાવાળા ત્યાંથી જાણી લે. આ સૂત્રમાં ભગવાને–અંડજ અને પોતજ આદિના જે ભેદ બતાવ્યા છે, તે સર્વનો તેમા સમાવેશ થઈ જાય છે.

પરિમાણદ્વાર—

ત્રસકાયના પર્યાપ્તજીવ ક્ષેત્રની અપેક્ષા સંવર્તિત લોકપ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી પ્રદેશોની રાશિના બરાબર છે તે બાદર તેજસ્કાય પર્યાપ્ત જીવોથી અસંખ્યાત ગણા છે. પર્યાપ્ત ત્રસકાયિક જીવોની અપેક્ષા અપર્યાપ્ત ત્રસજીવ અસંખ્યાત ગણા છે.

કાલની અપેક્ષા જઘન્યપદમાં પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસજીવ એકલાખ થી નવલાખ સુધીના સાગરોપમની સમય–રાશિના બરાબર છે. અને ઉત્કૃષ્ટ પદમા પણ એક લાખથી નવલાખ સુધીના સાગરોપમની સમય–રાશિના બરાબર જ છે. આગમમા પણ કહ્યુ છેઃ–

" पडुप्पन्ना तसकाइया केवइकालस्स निल्लेवा सिया ? गोयमा ! जहन्नपए सागरोवमसयसहस्सपुहत्तस्स, उक्कोसतएवि सागरोवमसयसहस्सपुहत्तस्स" ॥ इति ।

विरहापेक्षया त्रसानां निष्क्रमणमुपपातश्च जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा भवन्ति, उत्कृष्टतस्तु प्रतरस्यासंख्येयभागप्रदेशपरिमाणाः । त्रसेषु जीवानां नैरन्तर्येणोत्पत्तिर्निष्क्रमो वा जघन्येनैकं समयं द्वौ समयौ त्रीन् वा समयान् भवति । उत्कृष्टतस्त्वावलिकाया असंख्येयभागपरिमितं कालं सततमेवोत्पत्तिर्निष्क्रमो वा भवति। नैरन्तर्येणैकजीवस्यावस्थानं तु जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं त्रसकाये भवति, तदनु स पृथिव्याद्येकेन्द्रियेषु समुत्पद्यते । उत्कृष्टतः सातिरेकं सागरोपमसहस्रद्वयं सततं नैरन्तर्येण त्रसकाये तिष्ठति। ततः

" प्रत्युत्पन्न त्रसकायिक जीव कितने काल के बराबर हैं ? गौतम ! जघन्य पद में एक लाख से नौ लाख तक के सागरोपम के बराबर और उत्कृष्ट पद में भी इतने ही है" ।

विरह की अपेक्षा त्रस जीवो का निष्क्रमण और उपपात जघन्य एक, दो या तीन है, और उत्कृष्ट प्रतर के असंख्यातवें भागवर्ती प्रदेशो के बराबर है। त्रसकाय में जीवो की निरन्तर उत्पत्ति या च्यवन जघन्य एक समय, दो समय, तीन समयतक है। उत्कृष्ट आवलिका के असंख्यातवें भाग परिमित काल तक निरन्तर उत्पत्ति और च्यवन होता रहता है। निरन्तर एक जीव की स्थिति जघन्य अन्तर्मुहूर्त तक त्रसकाय में होती है और उसके बाद वह पृथ्वीकाय आदि एकेन्द्रिय में उत्पन्न होता है। उत्कृष्ट कुछ अधिक दो हजार सागरोपमतक निरन्तर त्रसकाय में ठहर सकता है। तत्पश्चात्

"પ્રત્યુત્પન્ન ત્રસકાયિક જીવ કેટલા કાલની બરાબર છે? ગૌતમ! જઘન્ય પદમાં એક લાખથી નવલાખ સુધીના સાગરોપમની બરાબર અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં પણ એટલાં જ છે."

વિરહની અપેક્ષા ત્રસ જીવોનુ નિષ્ક્રમણ અને ઉપપાત જઘન્ય એક, બે અથવા ત્રણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગવર્ત્તી પ્રદેશોની બરાબર છે. ત્રસકાયમાં જીવોની નિરંતર ઉત્પત્તિ અથવા નિષ્ક્રમણ (ચ્યવન) જઘન્ય એક સમય, બે સમય અથવા ત્રણ સમય સુધી છે. ઉત્કૃષ્ટ આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પરિમિત કાલ સુધી નિરંતર ઉત્પત્તિ અને નિષ્ક્રમણ (નિકળવું) થતું રહે છે. નિરંતર એક જીવની સ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્ત સુધી ત્રસકાયમાં હોય છે. અને તે પછી તે પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ઉત્કૃષ્ટ કાંઈક અધિક બે હજાર સાગરોપમ સુધી

पृथिव्यादिषूत्पद्यते । ॥ सू० १ ॥

त्रसजीवानां सुखं दुःखं वा यथा भवति तदाह—'निज्झाइत्ता.' इत्यादि ।

मूलम्—

निज्झाइत्ता पडिलेहित्ता पत्तयं परिनिव्वाणं सव्वेसिं पाणाणं सव्वेसिं भूयाणं सव्वेसिं जीवाणं सव्वेसिं सत्ताणं असायं अपरिनिव्वाणं महब्भयं दुक्खं-त्ति बेमि ॥ सू० २ ॥

छाया—

निध्याय प्रतिलेख्य प्रत्येकं परिनिर्वाणं सर्वेषां प्राणानां सर्वेषां भूतानां सर्वेषां जीवानां सर्वेषां सत्त्वानाम् असातम् अपरिनिर्वाणं महाभयं दुःखमिति ब्रवीमि ॥ सू० २ ॥

प्रकरणसम्बन्धात् त्रसजीवस्वरूपं पृथिव्यादिसकलजीवस्वरूपं वा

पृथ्वीकाय आदि स्थावरो में उत्पन्न होता है ॥ सू० १ ॥

त्रसजीवों को सुख-दुःख जिस प्रकार होता है सो कहते हैः—'**निज्झाइत्ता.**' इत्यादि ।

मूलार्थ—विचार करके और अच्छी तरह देखकर कहता हूँ कि-सभी प्राणियो का, सभी भूतो का, सभी जीवो का, और सभी सत्वो का परिनिर्वाण अर्थात् सुख पृथक्-पृथक् है । तथा असातारूप, अपरिनिर्वाणरूप महाभयरूप दुःख भी पृथक्-पृथक् है । ॥ सू० २ ॥

टीकार्थ—त्रस जीवो का प्रकरण होने के कारण 'विचार करने' का आशय यह है कि त्रसजीवों का स्वरूप, अथवा पृथ्वीकाय आदि समस्त जीवों का

निरंतर त्रसकायमां रही शके छे, ते पछी पृथ्वीकाय आदि स्थावरोमा उत्पन्न थाय छे. ॥सू० १॥

त्रस જીવોને સુખ-દુઃખ જે પ્રકારે થાય છે, તે કહે છેઃ-'निज्झाइत्ता.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—વિચાર કરીને સારી રીતે જોઈને કહું છું કે-સર્વ પ્રાણીઓ સર્વ-ભૂતો, સર્વ જીવો અને સર્વ સત્વોનુ પરિનિર્વાણ અર્થાત્ સુખ પૃથક્-પૃથક્-જૂદા-જૂદાં છે, તથા અસાતારૂપ અપરિનિર્વાણરુપ મહાભયરૂપ દુઃખ પણ જૂદા-જૂદા છે. ॥સૂ૦ ૨॥

ટીકાર્થ—ત્રસજીવોનુ પ્રકરણ હોવાના કારણે ત્રસજીવોનું સ્વરૂપ અથવા પૃથ્વીકાય

निध्याय=मनसा समालोच्य, प्रतिलेख्य=विलोक्य सम्यग् विज्ञायेत्यर्थः, ब्रवीमि=कथयामि–सर्वेषां प्राणानां=प्राणाः सन्ति येषां ते प्राणाः=प्रणिनस्तेषां, सर्वेषां भूतानाम्=उत्पत्तिशीलानाम्, सर्वेषां जीवानां=कालत्रये जीवनाद् चैतन्यस्वरूपाणामित्यर्थः, सर्वेषां सत्त्वानां=सर्वदाऽस्तित्ववताम्, त्रसजीवानाम्, यद्वा–सर्वेषामित्यस्य पुनः पुनरुपादानेन स्थावरा अपि गृह्यन्ते, तेन त्रसानां स्थावराणां च जीवानामित्यर्थः। परिनिर्वाणं=सुखं, प्रत्येकम्=एकैकं पृथक् पृथगस्ति ।

शब्दव्युत्पत्त्या विभिन्नार्थबोधकत्वात् प्राणभूतादिशब्दानामुच्चारणं न पुनरुक्तिदोषः । 'निज्झाइत्ता' 'पडिलेहित्ता' इति पदद्वयेन जीवानां पुनः पुनरनुसन्धानं प्रतिलेखनं च सूचितम्, तदेव पुनः पुनर्विधेयतया प्रतिबोधनार्थ-

---

स्वरूप मन से विचार करके तथा सम्यक् प्रकार से जानकर कहता हूँ । सभी प्राणियों का सभी भूतो अर्थात् उत्पत्तिशील जीवो का, सभी जीवो (त्रिकाल में जीवित रहने वाले) का और सभी सत्त्वो (सर्वदा अस्तित्व वाले त्रस जीवो) का, अथवा बार–बार 'सव्वेसिं' पदका प्रयोग करने के कारण यह अर्थ लेना चाहिए कि–सभी त्रस और स्थावर जीवो का सुख पृथक्–पृथक् है ।

शब्दशास्त्र की दृष्टि से भिन्न–भिन्न अर्थ के बोधक प्राण, भूत आदि शब्दो का उच्चारण करने पर भी पुनरुक्ति दोष नहीं है । अथवा प्राण भूत आदि शब्दो को एक ही अर्थ का वाचक मान लिया जाय तो भी पुनरुक्तिदोष नहीं है । 'निज्झाइत्ता' 'पडिलेहित्ता' इन दो पदो द्वारा जीवो का पुनः पुनः विचार एवं प्रतिलेखन सूचित किया है । उसी को पुनः पुनः विधेयरूप से समझाने के लिए

આદિ સમસ્ત જીવોનું સ્વરૂપ મનથી વિચાર કરીને તથા સમ્યક્ પ્રકારે જાણીને કહું છું–સર્વ પ્રાણીઓનું, સર્વભૂતોનું અર્થાત્ ઉત્પત્તિશીલ જીવોનું, સર્વ જીવો (ત્રણ કાલ જીવિત રહેવાવાળા)નું, અને સર્વ સત્વો–(સર્વદા અસ્તિત્ત્વવાળા ત્રસ જીવો)નું, અથવા વારંવાર 'સવ્વેસિં' પદનો પ્રયોગ કરવાના કારણે એ અર્થ લેવો જોઇએ કે–સર્વ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનું સુખ પૃથક્–પૃથક્ છે.

શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી ભિન્ન–ભિન્ન અર્થના બોધક પ્રાણ–ભૂત આદિ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવાથી પણ પુનરૂક્તિ દોષ આવતો નથી અથવા પ્રાણભૂત આદિ શબ્દોને એકજ અર્થના વાચક માની લેવામાં આવે તો પણ પુનરૂક્તિદોષ નથી 'निज्झाइत्ता' 'पडिलेहित्ता' આ બે પદો દ્વારા જીવોનો પુનઃ પુનઃ વિચાર અર્થાત્ પ્રતિલેખન સૂચિત કર્યું છે. તેને પુનઃ પુનઃ

मनेकपर्यायशब्दैस्तेषामुपादानात् ।

तथा सर्वेषां दुःखं प्रत्येकं पृथक् पृथगस्ति । कथम्भूतं दुःखमित्याह—'असात'-मित्यादि । असातम् असातवेदनीयकर्मफलभूतम्, तथा-अपरिनिर्वाणम्= सर्वथा शरीरमनः पीडाकरम्, तथा-महाभयम्=दुःखादधिकं भयमन्यन्नास्ति, यतः सर्वेऽपि प्राणिनः शारीरान्मानसादपि दुःखादुद्विजन्ते, तस्मान्महाभयस्वरूपमित्यर्थः ॥ सू० २ ॥

एतच्च ब्रवीमीत्याह 'तसंति पाणा.' इत्यादि ।

मूलम्—

तसंति पाणा पदिसो दिसासु य । तत्थ पुढो पास आतुरा, परितावंति, संति पाणा पुढो सिया ॥ सू० ३ ॥

अनेक पर्यायवाची शब्दो का प्रयोग किया गया है ।

इसी प्रकार सब जीवों का दुःख भी पृथक्-पृथक् है । दुःख किस प्रकार का है ? सो कहते है-वह असातावेदनीय कर्म का फल है, शरीर और मन को पूरी तरह पीडा उत्पन्न करता है और महाभयंकर है-दुःख से बढकर और कोई भय नहीं है, क्यों कि सभी प्राणी शारीरिक और मानसिक दुःख से घबराते है, अत वह महाभयकारी है ॥ सू० २ ॥

और मै यह कहता हूँ—'तसंति पाणा.' इत्यादि ।

मूलार्थ-प्राणी विदिशाओ मे और दिशाओ मे उद्वेग पाते है । अलग-अलग प्रयोजनो के लोलुप लोग उन्हे संताप पहुचाते है । वे त्रस प्राणी पृथ्वी आदि विभिन्न आश्रयो पर आश्रित है ॥ सू० ३ ॥

વિધેયરૂપથી સમજાવવા માટે અનેક પર્યાયવાચી શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

આ પ્રમાણે સર્વજીવોના દુઃખ પણ જૂદા-જૂદા છે દુઃખ કયા પ્રકારના છે? તે કહે છે-તે આ અસાતાવેદનીય કર્મનું ફળ છે; શરીર અને મનને પૂરી રીતે પીડા ઉત્પન્ન કરે છે. અને મહા ભયંકર છે. દુ.ખથી વધારે કોઈ પણ ભય નથી કારણકે સર્વ પ્રાણી-શારીરિક અને માનસિક દુઃખથી ગભરાય છે. તેથી તે મહાભયકારી છે. ॥સૂ૦ ૨॥

અને હું એ પણ કહું છું:—'तसंति पाणा.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—પ્રાણી વિદિશાઓમાં અને દિશાઓમાં ઉદ્વેગ પામે છે. અલગ-અલગ પ્રયોજનોથી લોલુપ લોક તેને સંતાપ પહોંચાડે છે. તે ત્રસ પ્રાણી પૃથ્વી આદિ વિભિન્ન આશ્રયો પર આશ્રિત છે. ॥સૂ૦ ૩॥

छाया—

त्रस्यन्ति प्राणाः प्रदिशः दिशासु च । तत्र तत्र पृथक् पश्य, आतुराः परितापयन्ति, सन्ति प्राणाः पृथक् श्रिताः ॥ सू० ३ ॥

टीका—

प्राणाः=प्राणिनः प्रकरणसम्बन्धात् त्रसजीवाः प्रदिशः=प्रगता दिक् प्रदिक् विदिगित्यर्थः, ततः प्रदिशः, तथा–दिशासु प्राच्यादिदिक्षु च समागन्तुकेभ्यो दुखेभ्य, त्रस्यन्ति=बिभ्यति । सर्वदिग्विदिक्षु त्रसाः सन्ति, ते च सर्वदिग्विदिग्भ्यः समागन्तुकेभ्यो दुःखेभ्यस्त्रस्यन्तीत्यर्थः ।

कुतस्तेषां दुःखसंभवः ? इति जिज्ञासायामाह-'तत्र-तत्रे' त्यादि । तत्रतत्र=तेषु–तेषु, पृथक्=विभिन्नेषु प्रयोजध्नेषु, आतुराः=अर्चाचर्ममांसादिगृघ्नवः त्रसान् परितायन्ति=परिपीडयन्ति । विविधवेदनोत्पादनेन प्राणव्यपरोपणेन च सर्वथा दुःखं जनयन्तीत्यर्थः । कीदृशास्ते त्रसाः, यानातुराः परितापयन्ति ? इति जिज्ञासाया-

---

टीकार्थ—त्रस का प्रकरण होने से 'प्राण' शब्द का अर्थ यहाँ त्रसजीव समझना चाहिए । त्रस प्राणी विदिशाओं में आगन्तुक दुःखों से त्रस्त है । तात्पर्य यह है कि–सभी विदिशाओं में और सभी दिशाओं में त्रसजीव विद्यमान हैं और सभी विदिशाओं और दिशाओ से आने वाले दुःखों से वे पीडित होते है ।

उन्हें दुःख क्यों होता हैं ? इसका उत्तर यह है–विभिन्न प्रयोजनों से आतुर लोग अर्थात् अर्चा (शरीर), चर्म, मांस, आदि के लोलुप पुरुष त्रस जीवो को पीडा पहुँचाते हैं । उन्हें भाँति–भाँति की वेदना उत्पन्न करके उनके प्राणों का व्यपरोपण करते है और सब प्रकार से दुःख उत्पन्न करते है । वे त्रसजीव पृथिवी आदि के

ટીકાર્થ—ત્રસનું પ્રકરણ હોવાથી 'પ્રાણ' શબ્દનો અર્થ ત્રસજીવ સમજવો જોઇએ ત્રસ પ્રાણી વિદિશાઓમાં તથા દિશાઓમાં આગન્તુક દુઃખોથી ત્રાસ પામે છે. તાત્પર્ય એ છે કે:–સર્વ વિદિશાઓમાં અને સર્વ દિશાઓમાં ત્રસ જીવ વિદ્યમાન છે, અને સર્વ વિદિશાઓ તથા દિશાઓથી આવવાવાળા દુઃખોથી તે પીડા પામે છે.

તેને દુઃખ શા માટે થાય છે? તેનો ઉત્તર એ છે કે–જૂદા–જૂદા પ્રયોજનોથી આતુર લોક અર્થાત્ અર્ચા (શરીર), ચર્મ, માંસ વગેરેના લાલચું પુરુષ ત્રસ જીવોને પીડા પહોંચાડે છે, તેને જૂદી–જૂદી જાતની વેદના ઉત્પન્ન કરે છે. તે ત્રસ જીવ પૃથ્વી આદિના આશ્રયે

माह-' सन्ति' इत्यादि। श्रिताः=पृथिव्यादीन् समाश्रित्यावस्थिताः, पृथक्=विभिन्नाः द्वीन्द्रियादयः, प्राणाः=प्राणिनः सन्ति।

यद्यपि सर्वदिग्विदिग्भ्य आगामिनो दुःखाद् बिभ्यन्तस्त्रसजीवाः स्वात्मरक्षार्थं पृथिव्यादीन् समाश्रित्य वर्तन्ते तथापि मांसचर्मादिलुब्धा आतुरास्तान् बन्धनताडनादिना शावकाद्यपहारेण प्राणाद्यपहारेण च परिपीडयन्ति, ततः संसारं प्राप्नुवन्ति। तस्मादेतत् परिज्ञाय सकलसावद्यव्यापारपरिहारेण संयमानुष्ठाने प्रवर्तितव्यमिति भावः ॥ सू० ३ ॥

अथ सर्वथा त्रसकायसमारम्भपरित्यागिनोऽनगारान्, तथा त्रसकाय-समारम्भप्रवृत्तान् द्रव्यलिङ्गिनश्च विविच्य प्रतिबोधयितुमाह-' लज्जमाणा. ' इत्यादि।

सहारे अलग-अलग रहे हुए हैं।

यद्यपि सब दिशाओं और विदिशाओं से आनेवाले दुःखों से डरने वाले त्रस जीव अपनी रक्षा के लिए पृथ्वी आदि के सहारे टिके रहते हैं फिर भी मांस और चर्म आदि के लोभी लोग उन्हें बंधन एवं ताडन द्वारा. उनके बच्चोंका अपहरण करके तथा उनके प्राणों का हनन करके उन्हें पीडा पहुँचाते हैं और इस कारण वे हिंसक, संसार को प्राप्त होते है। आशय यह है कि-यह सब जानकर सम्पूर्ण सावद्य व्यापार का त्याग करके संयम की साधना में प्रवृत्त होना चाहिए ॥ सू० ३ ॥

अब पूर्णरूप से त्रसकाय के आरंभ का त्याग करने वाले अनगारों का तथा त्रसकाय के आरंभ में प्रवृत्ति करने वाले द्रव्यलिंगियों का विवेचन करके समझाते हुए कहते है-' लज्जमाणा. ' इत्यादि।

અલગ-અલગ રહેલા છે.

જો કે સર્વ દિશાઓ અને વિદિશાઓથી આવનારા દુઃખોથી ડરવાવાળા ત્રસજીવ પોતાની રક્ષા માટે પૃથ્વી આદિના આશ્રયે ટકી રહે છે. ફરી પણ માંસ અને ચામડા આદિના લોભી લોક તેને બંધન એ પ્રમાણે તાડનદ્વારા, તેના બચ્ચાંઓનુ અપહરણ કરીને (ચોરી જઈને) તથા તેના પ્રાણોનું હનન-નાશ કરીને તેને પીડા પહોચાડે છે. અને આ કારણથી તે હિંસક-સંસારને પ્રાપ્ત થાય છે. આશય એ છે કે-એ સર્વ જાણી કરીને સંપૂર્ણ સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરીને સંયમની સાધનામાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. ॥૩॥

હવે પૂર્ણરૂપથી ત્રસકાયનાં આરંભનો ત્યાગ કરવાવાળા અણગારોનુ તથા ત્રસ-કાયના આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા દ્રવ્યલિંગિઓનું વિવેચન કરીને સમજાવતા થકા કહે છે—' लज्जमाणा. ' ઈત્યાદિ.

मूलम्—

लज्जमाणा पुढो पास, अणगारा मोत्ति एगे पवयमाणा, जमिणं, विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंभेणं, तसकायसत्थं समारभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति ॥ सू० ४ ॥

छाया—

लज्जमानाः पृथक् पश्य, अनगाराः स्मः, इति एके प्रवदमानाः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः त्रसकायसमारम्भेण, त्रसकायशस्त्रं समारभमाणा अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिंसन्ति ॥ सू० ४ ॥

टीका—

लज्जमानाः=परमकरुणयाऽऽर्द्रहृदयतया त्रसकायसमारम्भे पराङ्मुखाः त्रसकायसमारम्भपरित्यागिनोऽनागारा इत्यर्थः । पृथक्=विभिन्नाः, केचित्- प्रत्यक्षज्ञानिनोऽवधिमनःपर्ययकेवलिनः, केचित्-परोक्षज्ञानिनो भावितात्मानः, सन्तीति पश्य । यद्वा-पृथक्=द्रव्यलिङ्गिभ्यः पृथग्भावेन सन्तीति पश्य । इमे त्रस-

---

मूलार्थ—त्रसकाय के आरंभ में संकोच करने वाले (अनगारो को) अलग समझो। '**हम अनगार हैं**' ऐसा कहने वाले कोई-कोई (द्रव्यलिंगी) नाना प्रकार के शस्त्रों का प्रयोग करते हुए और भी अनेक प्रकार के प्राणियो की हिंसा करते है उनको अलग देखो ॥ सू० ४ ॥

टीकार्थ—परम करुणा से जिनका हृदय द्रवित है ऐसे अनगार त्रसकाय के आरंभ से सर्वथा विमुख रहते है। ये अनगार अलग-अलग हैं। कोई अवधिज्ञानी, कोई मनःपर्ययज्ञानी और कोई केवलज्ञानी हैं। कोई-कोई परोक्षज्ञानी भाविमात्मा हैं,

---

મૂલાર્થ—ત્રસકાયના આરંભમાં સંકોચ કરવાવાળા અણગારોને અલગ-જુદા- સમજો, 'અમે અણગાર છીએ' એ પ્રમાણે કહેવાવાળા કોઈ-કોઈ દ્રવ્યલિંગી, નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોથી ત્રસકાયનો આરંભ કરીને, ત્રસકાયનાં શસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરતા થકા બીજા પણ અનેક પ્રકારના પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. તેને અલગ જુઓ. ॥સૂ૦ ૪॥

ટીકાર્થ—પરમ કરૂણાથી જેનું હૃદય દ્રવિત છે એવા અણગાર ત્રસકાયના આરંભથી સર્વથા વિમુખ રહે છે-દૂર રહે છે. તે અણગાર અલગ-અલગ છે. કોઈ અવધિજ્ઞાની, કોઈ મનઃ-પર્યયજ્ઞાની, અને કોઈ કેવલજ્ઞાની છે. કોઈ-કોઈ પરોક્ષજ્ઞાની

कायसमारम्भकरणे भीतास्त्रस्ता उद्विग्नास्त्रिकरणत्रियोगैस्त्रसकायसमारम्भपरित्यागिनो विद्यन्ते, इति विलोकयेत्यर्थः।

एके पुनरन्ते तु 'वयमनगाराः स्मः' इति साभिमानं प्रवदमानाः 'वयमेव त्रसकायरक्षणपरा महाव्रतधारिणः' इति प्रलपन्तो द्रव्यलिङ्गिनः सन्ति, तान् पृथक् पश्य।

इमे खल्वनगाराभिमानिनो द्रव्यलिङ्गिनो मनागप्यनगारगुणेषु न प्रवर्तन्ते, नापि गृहस्थकृत्यं किञ्चित् परित्यजन्तीति दर्शयति—'यदिमम्.' इत्यादि।

यद्=यस्माद्; विरूपरूपैः=विभिन्नस्वरूपैः शस्त्रैः, शस्त्रं हि द्रव्यभावभेदाद्

इन्हे देखो। अथवा इन्हे द्रव्यलिंगियो से अलग समझना चाहिए। ये त्रसकाय का आरंभ करते हुए डरते है, त्रस्त होते है, उद्विग्न होते है—तीन करण, तीन योग से त्रसकाय के आरभ के त्यागीं है, यह देखो।

और कोई-कोई **'हम अनगार हैं'** इस प्रकार अभिमानपूर्वक कहते हुए तथा **'हम ही त्रसकाय के रक्षक और महाव्रतधारी हैं'** इस तरह प्रलाप करते हुए कई द्रव्यलिगी है, उन्हें अनगारो से अलग समझो।

अनगार होने का अभिमान करने वाले ये द्रव्यलिंगी अनगार के गुणो में तनिक भी प्रवृत्त नहीं होते और न गृहस्थ के किसी काम का त्याग करते है। यह बात आगे बतलाते है:—**'यदिमम्'** इत्यादि।

द्रव्य और भाव के भेद से शस्त्र दो प्रकार का है। द्रव्यशस्त्र के तीन

ભાવિતાત્મા છે. આને જુઓ. અથવા એને દ્રવ્યલિંગીઓથી અલગ સમજવા જોઈએ. જે ત્રસકાયનો આરંભ કરતાં ડરે છે, ત્રસ્ત થાય છે, ઉદ્વિગ્ન થાય છે—ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી ત્રસકાયના આરંભના ત્યાગી છે એ જુઓ.

અને કોઈ-કોઈ 'અમે અણગાર છીએ' એ પ્રમાણે અભિમાનપૂર્વક કહેતા થકા તથા 'અમેજ ત્રસકાયના રક્ષક અને મહાવ્રતધારી છીએ' એ પ્રમાણે પ્રલાપ—બકવાદ કરનારા કેટલાક દ્રવ્યલિંગી છે. તેને અણગારોથી જૂદા સમજો.

અણગાર હોવાનું અભિમાન કરવાવાળા એ દ્રવ્યલિંગી અણગારના ગુણોમાં જરાપણ પ્રવૃત્ત નથી અને ગૃહસ્થના કોઈ પણ કામનો તેઓએ ત્યાગ કર્યો નથી. તે વાત આગળ બતાવે છે-'यदिमम्.' ઈત્યાદિ

દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી શસ્ત્ર બે પ્રકારનાં છે દ્રવ્યશસ્ત્રના ત્રણ ભેદ છે. સ્વકાય,

द्विविधम्, तत्र-द्रव्यशस्त्रं-स्वकाय-परकायो-भयकायभेदात् त्रिविधम्। तत्रस्वकाय-शस्त्रेत्रसकायस्य त्रसकायः, यथा-मृगादीनां व्याधकुक्कुरादयः, मनुष्यादीनां मनुष्यादयः। परकायशस्त्रम्-पाषाणजलाग्निलगुडखङ्गतोमरछुरिकादयः। उभयकायशस्त्रम्-लगुडखङ्गा-दिधारिणो मनुष्यादयः। भावशस्त्रं तु त्रसकायं प्रति मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिधानम्। त्रसकायसमारम्भेण, त्रसः=त्रसनशीलः कायः=शरीरं यस्य स त्रसकायस्तस्य समारम्भः=पीडाकरः सावद्यव्यापारस्तेन, इमं=त्रसकायं विहिंसन्ति ।

त्रसकायहिंसायां प्रवृत्ताः खलु षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्तीत्याह-'त्रसकायशस्त्रम्.' इत्यादि । त्रसकायशस्त्रं=त्रसजीवोपमर्दकं शस्त्रं पूर्वोक्तप्रकारं, समारम्भमाणाः=त्रसकायं प्रति प्रयुञ्जानाः अन्यान्=त्रसकायभिन्नान्

भेद हैं-स्वकाय, परकाय, और उभयकाय। त्रसकाय का त्रसकाय स्वकायशस्त्र है, जैसे मृग आदि के लिए व्याध, कुत्ता आदि, मनुष्य के लिए मनुष्य आदि। परकायशस्त्र जैसे पत्थर, जल, अग्नि, लकडी, तलवार, तोमर, छेरी आदि। उभयकायशस्त्र जैसे लाठी, तलवार आदि कारण करने वाला मनुष्य आदि। त्रसकाय के प्रति मन, वचन, और कायका अप्रशस्त व्यापार होना भावशस्त्र है। इन नाना प्रकार के शस्त्रो से त्रसकाय का समारंभ करके लोग त्रसकाय को पीडा पहुँचाते है।

त्रसकाय की हिंसा में प्रवृत्ति करने वाले छह प्रकार के जीवनिकायरूप सम्पूर्ण लोक की हिंसा करते है, यह बात कहते है-त्रसकाय में, त्रसकाय की हिंसा करने वाले शस्त्रो का जो प्रयोग करते है वे त्रसकाय के अतिरिक्त अनेक प्रकार के पृथ्वीकाय आदि

परकाय अने उभयकाय, त्रसकायनुं त्रसकाय ते स्वकायशस्त्र छे, जेम मृग आदिने माटे वाघ-कुतरा आदि, मनुष्यने माटे मनुष्य आदि. परकायशस्त्र, जेमके पथ्थर, जल, अग्नि, लाकडी, तरवार, भालु, छरी आदि. उभयकायशस्त्र, जेमके-लाकडी, तलवार आदि धारण करवावाळा मनुष्य आदि. त्रसकायना प्रति मन, वचन अने कायानो अप्रशस्त व्यापार थवो ते भावशस्त्र छे. ते नाना प्रकारनां शस्त्रोथी त्रसकायनो समारंभ करीने लोक त्रसकायने पीडा पहोंचाडे छे.

त्रसकायनी हिंसामां प्रवृत्ति करवावाळा छ प्रकारना जीवनिकायरूप सम्पूर्ण लोकनी हिसा करे छे. ए वात कहे छे-त्रसकायमां, त्रसकायनी हिसा करवावाळा-शस्त्रोनो जे प्रयोग करे छे, ते त्रसकायथी जूदा अनेक प्रकारना पृथ्वीकाय आदि पांच स्थावर

अनेकयरूपान् पृथिवीकायादीन् पञ्चस्थावरान्, प्राणान्=प्राणिनः, विहिंसन्ति ।

इह बहुविधा द्रव्यलिङ्गिनो विद्यन्ते । तत्र शाक्यादयः कन्दमूलपत्र-पुष्पफलादि भोक्तुं तदाश्रितत्रसजीवसमारम्भेण पृथिव्यादिस्थावरसमारम्भेण च त्रसजीवान्, पृथिव्यादीन् स्थावरांश्च घ्नन्ति घातयन्ति हिंसतोऽनुमोदयन्ति च । दण्डिनोऽपि—

"वयं पञ्चमहाव्रतधारिणो जिनाज्ञाराधका अनगाराः स्मः" इत्यादि प्रवदमानाः साध्वाभासाः सावद्यमुपदिशन्ति शास्त्रप्रतिषिद्धमपि षड्जीवनिकाय-समारम्भं कारयन्ति । प्रतिमामन्दिरादिनिर्माणार्थं गर्तकरणे, पाषाणादीनां खण्डशः करणे, तेषामूर्ध्वतो निपतने च मनुष्यादीन् तथा—बहुतरवृक्षच्छेदने

पाँच स्थावर प्राणियों की भी हिंसा करते है ।

संसार में बहुत प्रकार के द्रव्यलिंगी है । उन में से शाक्य आदि कन्द, मूल, पत्र, पुष्प, फल आदि भोगने के लिए उन पर रहे हुए त्रसजीवो का समारंभ करके त्रस और स्थावर जीवों की घात करते है, कराते है और घात करने वाले की अनुमोदना करते है । दण्डी भी—

'हम पंचमहाव्रतधारी, जिनाज्ञा के आराधक अनगार हैं' ऐसा कहने वाले झूठे साधु सावद्य का उपदेश देते है और शास्त्र में निषिद्ध षड्जीवनिकाय का समारंभ कराते है । प्रतिमा, मन्दिर, आदि का निर्माण करने के लिए—खड्डे खोदने मे, पत्थरो के टुकडे करने में, उन्हे ऊपर से पटकने मे मनुष्य आदि का घात कराता है । बहुत—से वृक्षो को छेदने में वृक्षाश्रित अण्डजों के पंचेन्द्रिय बच्चो का घात कराते है ।

પ્રાણીઓની પણ હિંસા કરે છે.

સંસારમાં ઘણાં પ્રકારના દ્રવ્યલિંગી છે. એમાથી શાકય આદિ કન્દ, મૂળ, પત્ર, પુષ્પ, ફલ આદિ ભોગવવા માટે–ઉપયોગ કરવા માટે, તેના પર રહેલા ત્રસ જીવોનો સમારંભ કરીને અને પૃથ્વી આદિ સ્થાવર જીવોનો સમારંભ કરીને ત્રસ અને સ્થાવર જીવોનો ઘાત કરે છે. કરાવે છે, અને ઘાત કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે. દંડી પણ "અમે પંચમહાવ્રતધારી, જિનાજ્ઞાના આરાધક અણગાર છીએ." એ પ્રમાણે કહેવાવાળા જુઠા સાધુ સાવદ્યનો ઉપદેશ આપે છે. અને શાસ્ત્રમા નિષિદ્ધ ષડ્જીવનિકાયનો સમારંભ કરાવે છે.

પ્રતિમા, મંદિર વગેરેનું નિર્માણ કરવા માટે ખાડા ખોદવા, પત્થરોના ટુકડા કરાવવા, તેને ઉપરથી પછાડવામા મનુષ્ય આદિનો ઘાત કરાવે છે. ઘણાજ વૃક્ષોને કાપવાથી વૃક્ષોના

तदाश्रितान् अण्डजशावकादीन् , पञ्चेन्द्रियान् पिपीलिकापतङ्गादिबहुविधविकलेन्द्रियांश्च, प्रतिमापूजनार्थं पुष्पवाटिकाकरणे पुष्पपत्रफलादित्रोटनेऽपि च षड्जीवनिकायान् घातयन्ति ॥ सू० ४ ॥

अथ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं कथयति—'तत्थ खलु.' इत्यादि ।

मूलम्—

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया, इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदण-माणण-पूयणाए जाइमरणमोयणाए दुःखपडिघायहेउं से सयमेव तसकायसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा तसकायसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वा तसकायसत्थं समारंभमाणे समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहीए ॥ सू० ५ ॥

कीडी पतंग आदि वहुत प्रकार के विकलेन्द्रिय जीवो का घात कराते हैं। प्रतिमापूजन के लिए फूलोका बगीचा बनाने में, फूल, पत्ता और फल आदि तोडने में भी षट्काय के जीवों की घात कराते है ॥ सू० ४ ॥

अब सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते हैं:-'तत्थ खलु.' इत्यादि ।

मूलार्थ—त्रसकाय के आरंभ के विषय में भगवान्ने उपदेश दिया है। इसी जीवन के वन्दन, मानन, और पूजन के लिए, तथा जन्म-मरण से छूटने के लिए और दुःख का विनाश करने के लिए वह स्वयं त्रसकाय के शस्त्र का समारंभ करता है, दूसरो द्वारा त्रसकाय का समारंभ करता है और त्रसकाय का समारंभ करने वाले अन्य लोगों का अनुमोदन करता है। यह उसके अहित के लिए हैं, उसकी अबोधि के लिए है ॥ सू० ५ ॥

આશ્રયે રહેલા અંડજ જીવોના પંચેન્દ્રિય બચ્ચાઓનો ઘાત કરાવે છે. કીડી પતંગ આદિ ઘણાજ પ્રકારના વિકલેન્દ્રિય જીવોનો ઘાત કરાવે છે. પ્રતિમાપૂજન માટે ફૂલોના બગીચા બનાવવામાં ફૂલ, પતાં (પાંદડા) અને ફળ આદિ તોડવામાં પણ ષટ્કાયના જીવોનો ઘાત કરે છે. ॥ ૪ ॥

હવે સુધર્મા સ્વામી જમ્બૂ સ્વામીને કહે છેઃ-'तत्थ खलु.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ત્રસકાયના આરંભના વિષયમાં ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો છે. આ જીવનના વંદન, માન, અને પૂજનને માટે તથા જન્મ-મરણથી છૂટવા માટે અને દુઃખનો નાશ કરવા માટે તે પોતે ત્રસકાયના શસ્ત્રનો સમારંભ કરે છે, બીજા પાસે ત્રસકાયનો આરંભ કરાવે છે. અને ત્રસકાયનો સમારંભ કરવાવાળા અન્ય લોકોને અનુમોદન આપે છે, તે એમના અહિત માટે છે, એમની અબોધિ માટે છે. ॥સૂ૦ ૫॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता। अस्य चैव जीवितस्य परिवन्दनमानन-पूजनाय जातिमरणमोचनाय दुःखप्रतिघातहेतुं, स स्वयमेव त्रसकायशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा त्रसकायशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वा त्रसकायशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति, तत्तस्याहिताय, तत्तस्याबोधये ॥ सू० ५ ॥

टीका—

तत्र=त्रसकायसमारम्भे भगवता=श्रीमहावीरेण परिज्ञा=ज्ञ-प्रत्याख्यानभेदाद् द्विविधा, खलु निश्चयेन प्रवेदितः=प्रतिबोधिता। कर्मरजःपरिहरणार्थं जीवेन परिज्ञाऽवश्य शरणीकरणीयेति भगवता प्रतिबोधितमिति भावः।

उपभोगद्वारम्—

लोकः कस्मै प्रयोजनाय त्रसकायमुपमर्दयतीत्याह–'अस्य चैव जीवितस्य' इत्यादि। अस्यैव=अचिरस्थायिनः, जीवितस्य=जीवनस्य सुखार्थम्–मांसचर्माद्यर्थम्, तथा–परिवन्दन–मानन–पूजनाय, परिवन्दनं=प्रशंसा, तदर्थम्, यथा-व्याघ्रादिमृगयादौ, माननं=जनसत्कारस्तदर्थम्, यथा–राज्ञः सकाशात् पदकादि

टीकार्थ—त्रसकाय के समारंभ के संबंध में श्री महावीरने ज्ञपरिज्ञा और प्रत्याख्यान-परिज्ञा का उपदेश दिया है। अर्थात् भगवान्ने कहा है कि–कर्मरज को हटाने के लिए जीव को परिज्ञा अवश्य स्वीकार करनी चाहिए।

उपभोगद्वार–

लोग किस प्रयोजन से त्रसकाय की हिंसा करते हैं? सो कहते हैं–इसी अस्थायी जीवन के सुख के लिए, मांस और चमडी के लिए, तथा प्रशंसा के लिए, जैसे व्याघ्र आदि का शिकार करने में, मानन के लिए, जैसे राजा से पदवी पाने के उद्देश्य से

ટીકાર્થ—ત્રસકાયના સમારંભના સંબંધમાં શ્રી મહાવીરે જ્ઞપરિજ્ઞા અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાનો ઉપદેશ આપ્યો છે અર્થાત્ ભગવાને કહ્યું છે કે–કર્મ રજને દૂર કરવા માટે જીવે પરિજ્ઞા અવશ્ય સ્વીકારવી જોઈએ.

ઉપભોગ દ્વાર—

લોક શું પ્રયોજનથી ત્રસકાયની હિંસા કરે છે? તે કહે છે–આ અસ્થિર જીવનના સુખ માટે, માસ અને ચામડીના માટે, તથા પ્રશંસા માટે. જેમ કે–વાઘ આદિનો શિકાર કરવામા. માન માટે, જેમ કે–રાજા પાસેથી પદવી મેળવવાના ઉદ્દેશ્યથી જીવતા

लब्धुं सजीवसदृशव्याघ्रादिमृतकलेवरनिर्माणादौ, तथा-पूजन=वस्त्ररत्नादिलाभस्तदर्थम्, यथा-देवीपूजार्थं बलिदानादौ,

तथा-जातिमरणमोचनार्थम् = जन्ममरणबन्धपरिहारार्थं=यथा मोक्षकामनया यागादौ, यथा-वातादिव्याधिप्रतीकाराय तैलादौ, सः-जीवनसुखाद्यर्थी स्वयमेव त्रसकायशस्त्रं समारभते=व्यापारयति, अन्यैर्वा त्रसकायशस्त्रं समारम्भयति=प्रयोजयति, अन्यान् वा त्रसकायशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति=अनुमोदयति, तत्=त्रसकायसमारम्भणम्, तस्य=त्रसकाय समारम्भं कुर्वतः, कारयितुः, अनुमोदयितुश्च, अहिताय भवति। तथा तत्-तस्य अबोधये=सम्यक्त्वालाभाय भवति।

जीवित व्याघ्र आदि के समान व्याघ्र आदि का कलेवर बनाने में, और पूजक के लिए जैसे वस्त्र रत्न आदि की प्राप्ति के लिए, तथा-देवीकी पूजा करने के लिए प्रयोजन से बलिदान आदि करने में हिंसा करते हैं।

तथा-जन्म-मरण-बंध आदि से छुटकारा पाने के लिए, जैसे-मोक्ष की कामना से यज्ञ आदि करने में, वात आदि के रोगों का प्रतीकार करने के लिए तैल आदि तैयार करने में, जीवन के सुख का अर्थी स्वयं ही त्रसकाय के शस्त्र का समारंभ करता है, दूसरों से त्रसकाय के शस्त्र का समारंभ कराता है और त्रसकाय के शस्त्र का समारंभ करने वालों का अनुमोदन करता है। यह त्रसकाय का आरंभ उस आरंभकर्ता के लिए अहितकर और अबोधिजनक होता है।

વાઘના સમાન વાઘ આદિનું કલેવર બનાવવામાં અને પૂજન માટે જેમકે-વસ્ત્ર, રત્ન આદિ પ્રાપ્તિ માટે. તથા દેવીની પૂજા કરવાના પ્રયોજનથી બલિદાન આદિ કરવામાં હિંસા કરે છે.

તથા-જન્મ, મરણ, બંધ આદિથી છુટવા માટે. જેમકે-મોક્ષની કામનાથી યજ્ઞ આદિ કરવામાં, વાત આદિ રોગનો પ્રતિકાર કરવા માટે (રોગની દવા કરવા માટે) જીવનના સુખના અર્થી સ્વયં-પોતેજ ત્રસકાયના શસ્ત્રનો સમારંભ કરે છે. બીજા પાસે ત્રસકાયના શસ્ત્રનો સમારંભ કરાવે છે. અને ત્રસકાયના શસ્ત્રનો સમારંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે. તે ત્રસકાયનો આરંભ એ આરંભ કરનારને માટે અહિતકર્તા અને અબોધિ ઉત્પન્ન કરનાર છે.

वेदनाद्वारम्-

अत्र प्रसङ्गतस्त्रसकायस्य वेदनोच्यते-वेदना यथासंभवं द्विविधा-कायिकी, मानसी च। शल्यसूच्यादिवेधाज्जाता, ज्वरातिसारकासादिव्याधिजनिता वा कायिकी, प्रियवियोगादकृता मानसी ॥ सू० ५ ॥

येन तु तीर्थङ्करादिसमीपे त्रसकायस्वरूपं परिज्ञातं स एवं विभावयतीत्याह— 'से तं.' इत्यादि।

मूलम्—

से त संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा भगवओ अनगाराणं वा अंतिए इहमेगेसिं णाय भवइ, एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु

वेदनाद्वार-

प्रसंग पाकर त्रसकाय की वेदना का निरूपण किया जाता है-यथासंभव वेदना दो प्रकार की है-कायिक और मानसिक। कांटे, सुई आदि चुमने से अथवा ज्वर, अतिसार, खांसी आदि रोगों से उत्पन्न होने वाली वेदना कायिक कहलाती है। प्रिय वस्तु के वियोग आदि कारणों से होने वाली वेदना मानसिक वेदना है ॥ सू० ५ ॥

जिसने तीर्थंकर आदि के समीप त्रसकायका स्वरूप समझ लिया है, वह इस प्रकार विचारता है:-'से तं.' इत्यादि।

मूलार्थ—भगवान् अथवा अनगारों के समीप सुनकर वह त्रसकाय का ज्ञाता त्रसकाय को जानता हुआ सयम धारण करके इस प्रकार जानता है-यह त्रसकाय का आरंभ

વેદનાદ્વાર—

પ્રસંગ હોવાથી ત્રસકાયની વેદનાનુ નિરૂપણ કરવામાં આવે છે-સાધારણ રીતે વેદના બે પ્રકારની છે-કાયિક અને માનસિક કાંટા, સોય આદિ વાગવાથી, અથવા જ્વર-તાવ, અતિસાર-ઝાડા, ખાંસી આદિ રોગોથી ઉત્પન્ન થવાવાળી વેદના કાયિક કહેવાય છે. પ્રિય વસ્તુના વિયોગ વગેરેના કારણોથી થનારી વેદના માનસિક-વેદના છે. ॥સૂ૰૫॥

જેણે તીર્થંકર આદિના સમીપમા ત્રસકાયનુ સ્વરૂપ સમજી લીધું છે, તે આ પ્રમાણે વિચારે છે—'से तं.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાન અથવા અણુગારોના સમીપ સાભળીને તે ત્રસકાયના જ્ઞાતા ત્રસકાયને જાણતા થકા સયમ ધારણ કરીને આ પ્રમાણે જાણે છે-આ ત્રસકાયનો આરંભ

मारे, एस खलु णरए, इच्चत्थं गढिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं तसकायसमारंभेण, तसकायसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ सू० ६ ॥

छाया—

स तत् संबुध्यमान आदानीयं समुत्थाय श्रुत्वा भगवतोऽनगाराणां वा अन्तिके, इहैकेषां ज्ञातं भवति—एष खलु ग्रन्थः एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः। इत्यर्थं गृद्धो लोकः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः त्रसकायसमारम्भेण त्रसकायशस्त्रं समारभमाणोऽन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिनस्ति ॥ सू० ६ ॥

टीका—

यः खलु भगवतः तीर्थङ्करस्य, अनगाराणां=तदीयश्रमणनिर्ग्रन्थानां वा अन्तिके श्रुत्वा, आदानीयम्=उपादेयं सर्वसावद्ययोगविरतिरूपं चारित्रं, समुत्थाय=अङ्गीकृत्य, विरहति, स तत्=त्रसकायसमारम्भणं संबुध्यमानः=अहिताबोधिजनकत्वेन विज्ञाता सन् एवं विभावयति—

ग्रन्थ है, यह मोह है, यह मार है, यह नरक है। लोलुप लोग नाना प्रकार के शस्त्रों द्वारा त्रसकायका आरंभ करके, त्रसकायका आरंभ करते हुए अनेक प्रकारके अन्य प्राणियोका (भी) विराधाता करते हैं ॥ सू० ६ ॥

टीकार्थ—जो पुरुष भगवान् तीर्थंकर के मुख से अथवा उनके अनुयायी निर्ग्रन्थ श्रमणों के मुख से सुनकर सर्व सावद्य के त्यागरूप चारित्र को अंगोकार करके विचरता है, वह त्रसकाय के समारंभ को अहितकर और अबोधिजनक समझता है। वह इस प्रकार सोचता है—

ગ્રન્થ છે, આ મોહ છે, આ માર છે; આ નરક છે, લોલુપ લોક નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોદ્વારા ત્રસકાયનો આરંભ કરીને, ત્રસકાયનો આરંભ કરતા થકા અનેક પ્રકારના અન્ય પ્રાણીઓનો પણ ઘાત કરે છે. ।।સૂ૦ ૬।।

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ ભગવાન તીર્થંકરના મુખથી અથવા તેમના અનુયાયી નિર્ગ્રન્થ શ્રમણોના મુખથી સાંભળીને સર્વ સાવદ્ય ત્યાગરૂપ ચારિત્રને અંગીકાર કરીને વિચરે છે તે ત્રસકાયના સમારંભને અહિતકર અને અબોધિકર—અબોધિ ઉત્પન્ન કરનાર સમજે છે. તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છે—

इह=मनुष्यलोके, एकेषां=श्रमणनिर्ग्रन्थोपदेशसजातसम्यगवबोधवैराग्याणामात्मार्थिनामेव ज्ञातं भवति । किं ज्ञातं भवती ?-त्याकाङ्क्षायामाह—' एस खलु ग्रन्थः. ' इत्यादि ।

एष=त्रसकायसमारम्भः, खलु=निश्चयेन, ग्रन्थः=कर्मवन्धः, कारणे कार्योपचारात्, एवमग्रेऽपि वोध्यम् । तथा एषः=त्रसकायसमारम्भः मोहः=विपर्यासः-अज्ञानम् । तथा-एष एव मारः=मरणं निगोदादिमरणरूपः । तथा-एप एव नरकः=नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम् ।

इत्यर्थम्=एतदर्थं=ग्रन्थ-मोह-मरण-नरकरूपं घोरदुःखफलं प्राप्यापि पुनः पुनरेतदर्थमेव लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः, गृद्धः=लिप्सुरस्ति । यद्वा-गृद्धः=भोगाभिलाषी, लोकः=संसारी जीवः, इत्यर्थम्=एतदर्थमेव=ग्रन्थमोहमरणनरकार्थमेव प्रवर्तते ।

इस मनुष्य लोक मे श्रवण निर्ग्रन्थो के उपदेश से सम्यग् ज्ञान और वैराग्य प्राप्त कर लेने वाले ही यह जान लेते है कि-त्रसकाय का समारंभ निश्चय ही कर्मवध है । यहाँ कारण में कार्यका उपचार करके कर्मवध के कारण को कर्मबंध कहा है । आगे भी इसी प्रकार समझना चाहिए । यह त्रसकाय का समारंभ मोह अर्थात् अज्ञान है । वह मार अर्थात् निगोद आदि में मृत्यु का कारण है । यह समारंभ नरक है अर्थात् दस प्रकार की नारकीय यातना का स्थान है ।

ग्रंथ, मोह, मरण और नरकरूप घोर दुःखमय फल प्राप्त करके भी अज्ञानी लोग वार-वार इसी के इच्छुक होने है । अथवा भोगों की अभिलाषा करने वाले संसारी लोग इस ग्रंथ, मोह, मार और नरक के लिए ही प्रवृत्ति करते है ।

આ મનુષ્ય લોકમા નિર્ગ્રન્થોના ઉપદેશથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરી-લેવાવાળાજ એમ જાણી શકે છે કે-ત્રસકાયનો સમારંભ નિશ્ચયજ ગ્રંથ-કર્મબંધ છે. અહિં કારણમા કાર્યનો ઉપચાર કરીને કર્મબંધના કારણને કર્મબંધ કહ્યો છે. આગળ પણ આ પ્રમાણે સમજવુ જોઈએ.

આ ત્રસકાયનો સમારંભ મોહ અર્થાત્ અજ્ઞાન છે. આ માર અર્થાત્ નિગોદ આદિમાં મૃત્યુનું કારણ છે. આ સમારંભ નરક છે. અર્થાત્ દસ પ્રકારની નારકીય યાતનાનુ સ્થાન છે.

ગ્રંથ, મોહ, મરણ અને નરકરૂપ ઘોર દુઃખમય ફલ પ્રાપ્ત કરીને પણ અજ્ઞાની લોક વારંવાર તેની ઇચ્છાવાળા થાય છે. અથવા ભોગોની અભિલાષા કરવાવાળા સંસારી લોક આ ગ્રંથ, મોહ, માર અને નરક માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

'लोकः पुनः पुनर्ग्रन्थाद्यर्थमेव प्रवर्तते' इति यदुक्तं, तत् कथं ज्ञायते ? इति जिज्ञासायामाह—' यदिमम्. ' इत्यादि ।

यद्=यस्माद्, विरूपरूपैः=नानाविधैः शस्त्रैः=पूर्वोक्तप्रकारैः त्रसकायसमारम्भेण=त्रसकायोपमर्दनरूपसावद्यव्यापारेण, इमं=त्रसकायं विहिनस्ति । तथा त्रसकाय-शस्त्रं समारभमाणः=व्यापारयन् अन्यान् पृथ्वीकायादीन् स्थावरान्, प्राणान्=प्राणिनः, विहिनस्ति=उपमर्दयति ॥ सू० ६ ॥

यस्मै प्रयोजनाय त्रसकायो हन्यते, तत् प्रयोजनं यद्यपि-'इमस्स चेव जीवियस्स.' इत्यादिनाऽभिहितम्, तथापि विशिष्य तत्तत्प्रयोजनं पुनः प्रदर्शयितुमाह—' से बेमि.' इत्यादि ।

लोग वारम्बार ग्रंथ आदि के लिए ही प्रवृत्ति करते है, यह बात कैसे मालूम हुई ? इस का समाधान के लिए कहते है—'यदिमम्' इत्यादि ।

क्यो कि वे नाना प्रकार के शस्त्रो द्वारा त्रसकाय का समारंभ करके त्रसकाय की हिंसा करते हैं और त्रसकाय का समारंभ करते हुए पृथ्वीकाय आदि अन्य स्थावर प्राणियो का भी विराधना करते है ॥ सू० ६ ॥

जिस प्रयोजन से त्रसकाय की हिंसा की जाती है वह योजन 'इस जीवन के सुख के लिए' इत्यादि कथन द्वारा बतलाया जा चुका है, फिर भी विशेष रूप से उस हिंसाका प्रयोजन बतलाने के लिए श्री सुधर्मा स्वामी कहते है—'से बेमि.' इत्यादि ।

લોક વારંવાર ગ્રંથ આદિના માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે. એ વાત કેવી રીતે માલૂમ પડી ? એનુ સમાધાન કરવા માટે કહે છેઃ—' यदिमम्.' ઈત્યાદિ.

કેમ કે નાના પ્રકારના શસ્ત્રોદ્વારા ત્રસકાયનો સમારંભ કરીને ત્રસકાયની હિંસા કરે છે, અને ત્રસકાયનો સમારંભ કરતા થકા પૃથ્વીકાય આદિ અન્ય સ્થાવર પ્રાણીઓનો પણ ઘાત કરે છે. ॥ સૂ૦ ૬ ॥

જે પ્રયોજનથી ત્રસકાયની હિંસા કરવામા આવે છે. તે પ્રયોજન "આ જીવનના સુખ માટે" ઈત્યાદિ વિવેચનદ્વારા બતાવ્યુ છે. (બતાવી ચૂકયા છીએ.) ફરી પણ વિશેષરૂપથી એ હિંસાનું પ્રયોજન બતાવવા માટે શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છેઃ—' से बेमि.' ઈત્યાદિ.

मूलम्—

से बेमि—अप्पेगे अच्चाए हणंति, अप्पेगे अजिणाए वहंति, अप्पेगे मंसाए वहंति, अप्पेगे सोणियाए वहंति, एवं हिययाए, पित्ताए, वसाए, पिच्छाए, पुच्छाए, वालाए, सिंगाए, विसाणाए, दंताए, दाढाए, णहाए, ण्हारूणीए, अट्टीय, अट्ठिमिंजाए, अट्ठाए, अणट्ठाए, अप्पेगे 'हिंसिंसु मे' त्ति वा वहंति, अप्पेगे 'हिंसंति मे' त्ति वा वहंति, अप्पेगे 'हिंसिस्संति मे' त्ति वा वहंति ॥ सू० ७ ॥

छाया—

तद् ब्रवीमि—अप्येके अर्चायै घ्नन्ति, अप्येके अजिनाय घ्नन्ति, अप्येके मांसाय घ्नन्ति, अप्येके शोणिताय घ्नन्ति एवं हृदयाय, पित्ताय, वसायै, पिच्छाय, पुच्छाय वालाय, शृङ्गाय, विषाणाय, दन्ताय, दंष्ट्रायै, नखाय, स्नायवे, अस्थ्ने, अस्थिमज्जायै, अर्थाय, अनर्थाय, अप्येके 'अवधीषुरस्मा'–निति वा घ्नन्ति, अप्येके 'हिंसन्त्यस्मा' निति वा घ्नन्ति, अप्येके 'हनिष्यन्त्यस्मा'–निति वा घ्नन्ति ॥ सू० ७ ॥

मूलार्थ—मैं वह (प्रयोजन) कहता हूँ—कोई अर्चा शरीर के लिए त्रसकाय का विराधना करते है, कोई चर्म—चमडे के लिए घात करते है, कोई मांस के लिए घात करते है, कोई रक्त के लिए घात करते है, कोई हृदय के लिए, पित के लिए, चर्बी के लिए पंख के लिए, पूँछ के लिए, बाल के लिए, सींग के लिए, विषाण (सुअर का दांत) के लिए, दांत (हाथीदांत) के लिए, दाढों के लिए, नख के लिए, स्नायु के लिए, हड्डी के लिए, मज्जा के लिए. अर्थ के लिए, अनर्थ के लिए—(निरर्थक) कोई 'हमें मारा था' इस भावना से, कोई 'हमें मारता है' इस भावना से, और कोई 'हमें मारेगा' इस भावना से त्रसकाय का घात करते है ॥ सू० ७ ॥

મૂલાર્થ—હું કહું છું:–કોઈ અર્ચા (શરીર) માટે ત્રસકાયનો ઘાત કરે છે. કોઈ ચામડી માટે ઘાત કરે છે. કોઈ માસ માટે ઘાત કરે છે કોઈ રક્ત–લોહી માટે ઘાત કરે છે. કોઈ હૃદય માટે, પિત્ત માટે, ચરબી માટે, પાખો માટે, પૂછડા માટે, વાળ માટે, શીંગડા માટે, વિષાણ (સૂવરના દાંત) માટે, હાથી દાંત માટે, દાઢો માટે, નખ માટે, સ્નાયુ માટે, હાડકાં માટે, મજ્જા માટે, અર્થ માટે, અનર્થ–(નિરર્થક) કોઈ 'અમને માર્યા હતા' એ ભાવનાથી, કોઈ 'અમને મારે છે' એ ભાવનાથી, અને કોઈ 'અમને મારશે' આ ભાવનાથી ત્રસકાયનો ઘાત કરે છે. ॥ સૂ૦ ૭ ॥

टीका—

यदर्थं त्रसजीवा हन्यन्ते, तद् ब्रवीमि-अप्येके=केचिच्च, अत्रापि-शब्दः वक्ष्यमाणापेक्षया समुच्चयार्थः, अर्चायै-अर्च्यते=पूज्यते-इत्यर्चा=शरीरं, तदर्थं घ्नन्ति=हिंसन्ति, यथा सुलक्षणं पुरुषं व्यापाद्य तच्छरीरेण विद्यामन्त्रं, साधयन्ति, यद्वा-स्वर्णपुरुषनिर्माणार्थं द्वात्रिंशल्लक्षणं पुरुषं प्रतप्ततैले निक्षिप्य निघ्नन्ति। तथा अप्येके=केचन अजिनाय=चर्मार्थं मृगव्याघ्रदीन् घ्नन्ति। तथा अप्येके=केचन मांसाय छागादीन् घ्नन्ति। अप्येके=केचन शोणिताय=त्रिशूलालेखकरणादौ शोणितं ग्रहीतुं घ्नन्ति। एवं हृदयाय=हृदयं गृहीत्वा साधका मथ्नन्ति, तदर्थं घ्नन्ति। पित्ताय मयूरादीन्, वसायै व्याघ्रादीन्, पिच्छाय मयूरादीन्, पुच्छाय रोझादीन, वालाय चमर्यादीन, शृङ्गाय मृगादीन्,

---

टीकार्थ—हे जम्बू जिस प्रयोजन से त्रसकाय की हिंसा होती है, वह कहता हूं। कोई-कोइ अर्चा अर्थात् शरीर के लिए विराधाना करते हैं, जैसे किसी पुरुष को अच्छे लक्षण वाला समझकर उसे मार डालते हैं, और उसके शरीर से विद्या तथा मत्र का साधन करते हैं। अथवा स्वर्णपुरुष के निर्माण के लिए बत्तीस लक्षण वाले पुरुष को तपे हुए तेल में डालकर मारते हैं। कोई चर्म के लिए मृग और वाघ आदि का घात करते है। कोई मांस के लिए बकरा आदि को मारते हैं। कोई त्रिशूल का चिन्ह बनाने आदि के लिए तथा रक्त पीने के उद्देश्य से घात करते हैं। इसी प्रकार हृदय के लिए घात करते हैं-घातक लोग हृदय लेकर मथते है। इसी तरह पित्तके लिए मयूरो को चर्बीके लिए वाघ आदि को, पंखो के लिए मयूरो को, पूंछके लिए रोझ आदि कों, वाल के

ટીકાર્થ—જે પ્રયોજનથી ત્રસજીવોની હિંસા થાય છે; તે કહું છું. કોઈ-કોઈ અર્ચા અર્થાત્ શરીરના માટે ઘાત કરે છે. જેમકે-કોઈ પુરૂષને સારા લક્ષણવાળો સમજીને તેમ મારી નાંખે છે, અને તેના શરીરથી વિદ્યા તથા મંત્રની સાધના કરે છે અથવા-સ્વર્ણ પુરૂષના નિર્માણ માટે બત્રીસ લક્ષણવાળા પુરૂષને તપાવેલા તેલમાં નાંખીને મારે છે. કોઈ ચામડા માટે મૃગ અને વાઘ વગેરેનો ઘાત કરે છે. કોઈ માંસ માટે બકરા વગેરેને મારે છે. કોઈ ત્રિશૂલનું ચિહ્ન બનાવવા વગેરે માટે લોહી પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશ્યથી ઘાત કરે છે. એ પ્રમાણે કોઈ હૃદય માટે ઘાત કરે છે-ઘાતકી લોક હૃદય લઈને મથે છે. એ પ્રમાણે પિત્ત માટે મોરને, ચરબી માટે વાઘ આદિને વાળ માટે ચમરી-ગાય આદિને, શીંગ માટે મૃગ આદિને મારે છે. વિષાણ-શબ્દ જો કે હાથી

विषाणाय, विषाणशब्दो गजदन्ते रूढस्तथापीह सूकरदन्तो ग्राह्यः, तदर्थं सूकरम्, दन्ताय हस्त्यादीन्, दंष्ट्रायै वराहादीन्, नखाय व्याघ्रादीन्, स्नायवे गवादीन्, अस्थ्ने शङ्खादीन्, अस्थिमज्जायै–अस्थिमज्जा=अस्थिगतरसः, तदर्थं, महीषादीन्, घ्नन्ति। इत्थम्–अर्थाय=प्रयोजनवशात् केचिद् घ्नन्ति। तथा– अनर्थाय= विनाऽपि प्रयोजनं केचिद् घ्नन्ति। अप्येके=केचिच्च, "इमे व्याघ्रसर्प-सूकरादयः शत्रवो वा अस्मान् अपीडयन्, अस्मदीयान् वाऽवधिषुः" इति द्वेषवासनया घ्नन्ति। अप्येके=केचिच्च, "इमे व्याघ्रादयः शत्रवो वा वर्तमानकालेऽस्मान्, अस्मदीयान् वा हिंसन्ति." इति मत्वा घ्नन्ति।

लिए चमरी गाय आदि को, सींग के लिए मृग आदि को मारते हैं। विषाण शब्द यद्यपि हाथीदांत के अर्थ में रूढ है तथापि यहां 'सुअर का दांत' अर्थ लेना चाहिए। सुअर के दांत के लिए सुअर का घात किया जाता है। दांत के लिए हाथी आदि को, दाढों के लिए शूकर वगैरह को, नख के लिए वाघ आदि को, स्नायु के लिए गाय आदि को, हड्डी के लिए शंख आदि को, अस्थिमज्जा अर्थात् हड्डियों में रहने वाले एक प्रकार के रस के लिए भैंसा वगैरह का घात करते हैं। इस प्रकार कोई–कोई प्रयोजन के लिए त्रसजीवों की हिंसा करते हैं और कोई–कोई विना प्रयोजन ही हिंसा करते हैं। कोई–कोई 'इस वाघ, सर्प और शूकरने तथा शत्रुओंने हमें पीडा पहुंचाई है, अथवा हमारे आत्मीयजन का वध किया है' इस प्रकार की द्वेष–वासना से इनका घात करते हैं। कोई लोग यह सोचकर कि–'ये व्याघ्र आदि अथवा शत्रु वर्तमान कालमें हमें या हमारे लोगोंको मारते हैं' उनका घात करते हैं। कोई लोग यह विचार करके कि–'यह

દાંતના અર્થમાં રૂઢ છે. તો પણ અહિં 'સૂઅરનાં દાંત' એવો અર્થ લેવો જોઈએ. સૂઅરના દાંત માટે સૂઅરનો ઘાત કરવામાં આવે છે દાંત માટે હાથી આદિનો, દાઢોને માટે શૂકર-ભૂંડ વગેરેનો, નખ વગેરે માટે વાઘ આદિનો. સ્નાયુને માટે ગાય આદિનો. હાડકાં વગેરે માટે શંખ આદિનો. અસ્થિમજ્જા અર્થાત્, હાડકાંમાં રહેનારા એક પ્રકાર રસ માટે ભેંસા–પાડા વગેરેનો ઘાત કરે છે. આ પ્રમાણે કોઈ–કોઈ પ્રયોજન માટે ત્રસ જીવોની હિંસા કરે છે. અને કોઈ–કોઈ પ્રયોજન વિનાજ હિંસા કરે છે. કોઈ–કોઈ 'આ વાઘ સર્પ અને શૂકર–ભૂંડે તથા શત્રુઓએ અમને પીડા પહોંચાડી હતી. અથવા અમારા આત્મીય-જનનો (તેણે) વધ કર્યો હતો.' આ પ્રકારે દ્વેષ–વાસનાથી તેનો ઘાત કરે છે. કોઈ માણસ એવો વિચાર કરીને કે–'આ વાઘ આદિ, અથવા શત્રુ વર્તમાન કાળમાં અને અથવા

अप्येके=केचिच्च, 'अस्मान् अस्मदीयान् वा इमे व्याघ्रादयः शत्रवो वा हनिष्यन्ति" इति हेतोस्त्रसकायान् घ्नन्ति ॥ सू० ७ ॥

एवं त्रसकायसमारम्भं विदित्वा मुनित्वलाभाय तत्समारम्भः सर्वथा परिहर्तव्यः, इत्याशयेनोद्देशकार्थमुपसंहरन्नाह—" एत्थ सत्थं." इत्यादि ।

मूलम्—

एत्थ सत्थं समारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति। एत्थ सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति, तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं तसकायसत्थं समारंभेज्जा, णेवऽण्णेहिं तसकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेवऽण्णे तसकायसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा । जस्सेते तसकायसमा-

---

व्याघ्र आदि अथवा यह शत्रु हमें या हमारों को मारेंगे' उन्हें मार डालते है। इस प्रकार लोग त्रसकाय की हिंसा करते हैं ॥ सू० ७ ॥

इस प्रकार त्रसकाय के समारंभ को जानकर साधुता प्राप्त करने के लिए त्रसकाय का आरंभ सर्वथा त्याग देना चाहिए। इस आशय से इस उद्देश का उपसंहार करते हुए कहते हैं–'एत्थ सत्थं'. इत्यादि ।

मूलार्थ—त्रसकाय में शस्त्र का समारंभ करने वाले को यह आरंभ अपरिज्ञात होते है। त्रसकाय में शस्त्र का समारंभ नही करने वाले को यह आरंभ परिज्ञात होते हैं। मेधावी पुरुष उन्हे जानकर स्वयं त्रसकाय में शस्त्र का समारंभ न करे, दूसरों से त्रसकाय के शस्त्र का समारंभ न करावे, और त्रसकाय में शस्त्र का समारंभ करने वाले का अनु-

---

અમારાને મારે છે' તેથી તેનો ઘાત કરે છે. કોઈ લોક 'આ વાઘ આદિ અથવા આ શત્રુ મને અથવા અમારાને મારશે.' એવું વિચારીને તેને મારી નાંખે છે. આ પ્રમાણે લોક ત્રસકાયની હિંસા કરે છે. ॥ સૂ૦ ७ ॥

આ પ્રમાણે ત્રસકાયના સમારંભને જાણીને સાધુતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ત્રસકાયનો આરંભ સર્વથા ત્યાગી દેવો જોઈએ–ત્યજી દેવો જોઇએ. એ આશયથી આ ઉદ્દેશકનો ઉપસંહાર કરતા થકા કહે છે–'एत्थ सत्थं'. ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ત્રસકાયને વિષે શસ્ત્રનો સમારંભ કરવાવાળાને આ આરંભ અપરિજ્ઞાત હોય છે. ત્રસકાયને વિષે શસ્ત્રનો સમારંભ નહિં કરવાવાળાને આ આરંભ પરિજ્ઞાત છે. (જાણવામાં છે). બુદ્ધિમાન પુરૂષ તેને જાણીને પોતે ત્રસકાયમાં શસ્ત્રનો સમારંભ કરે નહિ બીજા પાસે ત્રસકાયના શસ્ત્રનો સમારંભ કરાવે નહિ અને ત્રસકાયમાં શસ્ત્રનો સમારંભ

रंभा परिण्णाया भवति, से हु मुणी परिण्णाय कम्मे-त्ति बेमि ॥ सू० ८ ॥

छट्ठो उद्देसो समत्तो ॥ ६ ॥

छाया—अत्र शस्त्रं समारभमाणस्यइत्येते आरम्भा अपरिज्ञाता भवन्ति । अत्र शस्त्रसमारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, तं परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं त्रसकायशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैस्त्रसकायशस्त्रं समारम्भयेत्, त्रसकायशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् न समनुजानीयात् । यस्यैते त्रसकायशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० ८ ॥

॥ षष्ठोद्देशः समाप्तः ॥ ६ ॥

टीका—अत्र=अस्मिन् त्रसकाये, शस्त्रं=पूर्वोक्तप्रकारं, समारभमाणस्य=व्यापारयत, इत्येते=पूर्वोक्ताः त्रिकरणत्रियोगैः आरम्भाः=वनस्पतिकायोपमर्दनरूपाः सावद्यव्यापाराः, अपरिज्ञाताः=कर्मबन्धकारणत्वेनानवगता भवन्ति ।

अत्र=अस्मिन्नेवत्रसकाये, शस्त्रं=प्रागुक्तप्रकारम्, असमारभमाणस्य=अप्रयुञ्जानस्य, इत्येते=पूर्वोक्ताः, आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः परिज्ञाता भवन्ति=ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन विज्ञाता भवन्ति, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिवर्जिता भवन्तीत्यर्थः ।

मोदन न करे । जो त्रसकाय के समारंभो का ज्ञाता है वही मुनि है, परिज्ञातकर्मा है ॥सू० ८॥

टीकार्थ—त्रसकाय के विषय में पूर्वोक्त शस्त्रों का व्यापार करने वाले को 'तीन करण और तीन योग से होने वाले सावद्य व्यापार कर्मबंध के कारण है' ऐसा ज्ञात नहीं होता ।

और त्रसकाय में पूर्वोक्त शस्त्रों का व्यापार न करने वाला पूर्वोक्त सावद्य व्यापारों को ज्ञपरिज्ञा से कर्मबंध का कारण समझता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से उनका त्याग कर देता है ।

કરવાવાળાને અનુમોદન આપે નહિ, જે ત્રસકાયના સમારંભને જાણે છે. તેજ મુનિ છે. પરિજ્ઞાતકર્મા છે. ॥સૂ૦ ૮॥

ટીકાર્થ—ત્રસકાયના વિષયમાં પૂર્વોકત (આગળ કહેલાં) શસ્ત્રોનો વ્યાપાર કરવાવાળા 'ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી થવાવાળો સાવદ્ય વ્યાપાર કર્મબંધનું કારણ છે.' એ પ્રમાણે જાણતા નથી. અને ત્રસકાયમાં પૂર્વોકત (આગળ કહેલાં) શસ્ત્રોનો વ્યાપાર નહિં કરવાવાળા પૂર્વોકત (આગળ કહેલા) સાવદ્ય વ્યાપારોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મબંધનુ કારણ સમજે છે, અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી તેનો ત્યાગ કરી દે છે.

ज्ञपरिज्ञापूर्विका प्रत्याख्यानपरिज्ञा यथा भवति तं प्रकारं दर्शयति-'तत् परिज्ञाये'-त्यादि। तद्=त्रसकायारम्भणम्, परिज्ञाय=कर्मबन्धस्य कारणं भवतीत्यवबुध्य, मेधावी=हेयोपादेयविवेकनिपुणः, नैव स्वयं त्रसकायशस्त्रं समारभेत=व्यापारयेत्, अन्यैर्वा नैव त्रसकायशस्त्रं समारम्भयेत्, त्रसकायशस्त्रं समारभामाणान् अन्यान् वा न समनुजानीयात्=नानुमोदयेत्।

यस्यैते त्रसकायसमारम्भाः=त्रसकायोपमर्दकसावद्यव्यापाराः, परिज्ञाताः=ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन विदिताः, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति, स एव परिज्ञातकर्मा=त्रिकरणत्रियोगैः परिवर्जितसकलसावद्यव्यापारः, मुनिर्भवति। 'इति ब्रवीमि' इति। अस्य व्याख्यानं पूर्ववत्॥ सू० ८॥

॥ इत्याचाराङ्गसूत्रस्याचारचिन्तामणिटीकायां प्रथमाध्ययने षष्ठ उद्देशकः संपूर्णः॥

ज्ञपरिज्ञापूर्वक होने वाली प्रत्याख्यानपरिज्ञा का स्वरूप शास्त्रकार दिखलाते है त्रसकाय के आरंभ को कर्मबंध का कारण जानकर बुद्धिमान् अर्थात् हेय-उपादेय का विवेकी पुरुष स्वयं त्रसकाय के शस्त्र का उपयोग न करे, दूसरों से त्रसकाय के शस्त्र का उपयोग न करावे और त्रसकाय के शस्त्र का उपयोग करनेवाले का अनुमोदन न करे।

जिसने त्रसकाय का घात करने वाले सावद्य व्यापारों को ज्ञपरिज्ञा से बंध का कारण समझ लिया है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग दिया है वही तीन करण तीन योग से सर्व सावद्य व्यापारो का ज्ञाता पुरुष मुनि होता है। 'त्ति बेमि' पदकी व्याख्या पहले के समान समझनी चाहिए॥ सू० ८॥

श्री आचाराङ्गसूत्रके प्रथम अध्ययन का छठा उद्देश समाप्त १-६॥

જ્ઞપરિજ્ઞાપૂર્વક થવાવાળી પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાનું સ્વરૂપ શાસ્ત્રકાર બતાવે છે-ત્રસકાયના આરંભને કર્મબંધનું કારણ જાણીને બુદ્ધિમાન અર્થાત્ હેય-ઉપાદેયનો વિવેકી પુરૂષ પોતે ત્રસકાયના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે નહિ, બીજા પાસે ત્રસકાયના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરાવે નહિ, અને ત્રસકાયના શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે નહિ.

જેણે ત્રસકાયનો ઘાત કરવાવાળા સાવદ્ય વ્યાપારોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી બંધનું કારણ સમજી લીધું છે, અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યજી દીધું છે. તે ત્રણ કરણ, ત્રણ યોગથી સર્વસાવદ્યવ્યાપારોના જ્ઞાતા-જાણકાર પુરૂષ મુનિ હોય છે. 'त्ति वेत्ति' પદની વ્યાખ્યા પહેલાં પ્રમાણે સમજી લેવી જોઈએ. ॥સૂ૦ ૮॥

॥ શ્રી આચારાંગસૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશ સમાપ્ત. ॥ ૧ । ૬ ॥

। अथ सप्तमोद्देशकः ।

वायुकायस्य चाक्षुषप्रत्यक्षविषयत्वाभावात् तस्य सचित्तत्वे स्वतः श्रद्धा नोत्पद्यते, किन्तु पृथिव्याद्येकेन्द्रियाणां, द्वीन्द्रियादेस्त्रसकायस्य च स्वरूपं विदित्वा जातश्रद्धो वायुकायं सुतरां विजानातीत्याशयेन तद्विषयकश्चरमः सप्तमोऽयमुद्देशकः प्रारभ्यते ।

यथा वायुकायोपमर्दननिवृत्त्या मुनित्वं प्राप्यते, तं प्रकारं प्रदर्शयितुमाह— 'पहू एजस्स.' इत्यादि ।

मूलम्—

पहू एजस्स दुगुंछणाए आयंकदंसी अहियं-ति नच्चा । जे अज्झत्थं

सातवाँ उद्देश-

वायुकाय के जीव चक्षु के गोचर नहीं होते. अत एव वायु की सचित्तता में स्वतः श्रद्धा उत्पन्न नहीं होती । किन्तु पृथ्वीकाय आदि एकेन्द्रियों का. तथा द्वीन्द्रिय आदि त्रस जीवों का स्वरूप समझ लेने से जिसे श्रद्धा उत्पन्न होगई है वह वायुकाय को स्वयं ही जान लेता है । इस आशय से वायुकायसंबंधी यह अंतिम सातवाँ उद्देश आरंभ किया जाता है ।

वायुकाय की हिंसा त्यागने से ही साधुपन प्राप्त होता है, यह बात आगे प्रदर्शित करते हैः—'पहू एजस्स.' इत्यादि ।

मूलार्थ—दुःखदर्शी पुरुष (वायुकाय के आरंभ को) अहितकर जानकरके वायुकाय के आरम्भ को त्यागने में समर्थ होता है । जो अध्यात्म को जानता है वह

સાતમો ઉદ્દેશ-

વાયુકાયના જીવ નેત્રથી જોવામાં આવતા નથી, એ કારણથી વાયુની સચિત્ત-તામા સ્વતઃ શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થતી નથી. પરન્તુ પૃથ્વીકાય આદિ એકેન્દ્રિયોના તથા દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવોના સ્વરૂપને સમજી લેવાથી જેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે, તે વાયુકાયને પોતેજ જાણી લે છે. એ આશયથી વાયુકાયસંબંધી આ અંતિમ-છેલ્લા સાતમા ઉદ્દેશનો આરંભ કરવામા આવે છે.

વાયુકાયની હિંસા ત્યાગવાથી સાધુતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ વાત આગળ બતાવે છે—'पहू एजस्स.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—દુઃખદર્શી પુરૂષ (વાયુકાયના આરંભને) અહિતકર જાણીને વાયુકાયના આરંભને ત્યજી દેવામાં સમર્થ હોય છે, જે અધ્યાત્મને જાણે છે. તે બહારને જાણે છે,

जाणइ, से वहिया जाणइ, जे वहिया जाणइ, से अज्झत्थं जाणइ। पयं तुल्लमन्नेसिं। इह संतिगया दविया णावकंखंति जीविउं ॥ सू० १ ॥

छाया—

प्रभुः एजस्य जुगुप्सायाम् आतङ्कदर्शी अहित-मिति ज्ञात्वा। यः अध्यात्मं जानाति, स बहिर्जानाति। यः बहिर्जानाति स अध्यात्मं जानाति। एतत् तुल्य-मन्येषाम्। इह शान्तिगताः द्रविकाः नावकाङ्क्षन्ति जीवितुम् ॥ सू० १ ॥

टीका—

यः आतङ्कः=कृच्छ्रजीवनं, दुःखं, तच्च शारीरमानसभेदाद् द्विविधम्, तत्र कण्टकशस्त्रादिजनितं शारीरम्, प्रियवियोगाप्रियसंयोगाभिलषितालाभदारिद्र्यादि-कृतं मानसम्। एतद् द्विविधदुःखरूपमातङ्कं पश्यति तच्छीलश्चेत्यातङ्कदर्शी, यद्वा-षड्जीवकायसमारम्भेण वायुकायसमारम्भेण वा यद्दुःखं स आतङ्कः, तं

बाह्य को जानता है, जो बाह्य को जानता है वह अध्यात्म को जानता है। यह (सुख-दुःख) दूसरों का भी अपने समान है। उपशम को प्राप्त और राग-द्वेष से रहित संयमी पुरुष, पर की हिंसा करके अपने जीवन की इच्छा नहीं करते ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—कष्टमय जीवन या दुःख को आतंक कहते है। शारीरिक और मानसिक भेद से दुःख दो प्रकार का है। कंटक एवं शस्त्र आदि से होने वाला दुःख शारीरिक कहलाता है। प्रियवियोग और अप्रियसंयोग, इस की अप्राप्ति और दरिद्रता आदि से होने वाला दुःख मानसिक कहलाता है, इन दोनो प्रकार के दुःखरूप आतंक को देखने वाला आतंकदर्शी कहलाता है। अथवा षड्जीवनिकाय या वायुकाय के समारम्भ से होने वाला दुःख आतंक कहलाका है, और उसे देखने वाला अतंकदर्शी है। वह

જે બહારને જાણે છે તે અધ્યાત્મને જાણે છે. આ (સુખ-દુઃખ) બીજાઓને પણ આપણા સમાન છે.

ઉપશમને પ્રાપ્ત અને રાગ-દ્વેષથી રહિત સંયમી પુરૂષ પરની-બીજાની હિંસા કરીને પોતાના જીવનની ઇચ્છા કરતા નથી. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

ટીકાર્થ—કષ્ટમય જીવન અથવા દુઃખને આતંક કહે છે. શારીરિક અને માનસિક ભેદથી દુઃખ બે પ્રકારનાં છે. કંટક અર્થાત્ શસ્ત્ર આદિથી થવાવાળાં દુઃખ શારીરિક કહેવાય છે પ્રિયવિયોગ અને અપ્રિયસંયોગ, ઈષ્ટની અપ્રાપ્તિ અને દરિદ્રતા આદિથી થનારા દુઃખો તે માનસિક કહેવાય છે. આ બન્ને પ્રકારનાં દુઃખરૂપ આતંકને જોવાવાળા આતંકદર્શી કહેવાય છે. અથવા ષડ્જીવનિકાય અથવા વાયુકાયના સમારંભથી

पश्यतीत्यातङ्कदर्शी भवति, स हिताहितविवेककुशलत्वाद् अहितम्=अशुभकरं वायुकायसमारम्भणमस्तीति ज्ञात्वा, एजस्य=एजतीत्येजः कम्पनशीलत्वाद् वायुः, तस्य, जुगुप्सायां=निन्दायां, सेवनपरिवर्जने समारम्भनिवृत्तौ, इति यावत् ,

प्रभुः=समर्थो भवति । जुगुप्सा, संयमना, अकरणा, वर्जना, व्यावर्तना, निवृत्तिरित्येकार्थाः ।

अयमाशयः—वायुकायसमारम्भकरणे शारीरं मानसं च सर्वमेव दुःखं मयि समापद्येत, तस्मादिदमातङ्कजनकत्वादहितमिति विज्ञाता, तत्सेवनलक्षणसमारम्भपरिहरणे समर्थो भवतीति ।

यः अध्यात्मम्=आत्मनीति अध्यात्मम् स्वात्मगतं सुखं दुःखं वेत्यर्थः,

---

हित—अहित के विवेक में कुशल होने से वायुकाय से आरम्भ को अहितकर समझकर वायु के आरम्भ का त्याग करने में समर्थ होता है । मूल में आये हुए जुगुप्सा (दुगुछा) शब्द के कई अर्थ होते हैं । जैसे—संयमन, अकरण (न करना), वर्जन (त्यागना), व्यावर्त्तन (हटना) और निवृत्ति (त्याग) ।

आशय यह है—'वायुकाय का आरम्भ करने से मुझे शारीरिक और मानसिक सभी दुःख प्राप्त होंगे अतः यह आरम्भ अतंकजनक होने के कारण अहितकर है' । ऐसा जानने वाला उसके सेवनरूप आरम्भ के त्याग में समर्थ होता है ।

जो अध्यात्म को अर्थात् अपने आत्मा में स्थित सुख—दुःख को जानता है

થનારૂં દુઃખ આંતક કહેવાય છે, અને એને જોવાવાળા આતંકદર્શી છે. તે હિત-અહિતના વિવેકમાં કુશળ હોવાના કારણથી વાયુકાયના આરંભને અહિતકર સમજીને વાયુના આરંભને ત્યાગ કરવામાં સમર્થ હોય છે. મૂલમાં આવેલો 'दुगुंछणा–जुगुप्सा' શબ્દના કેટલાય અર્થ થાય છે. જેમકેઃ-સંયમન, અકરણ-(નહિ કરવું) વર્જન, (ત્યાગવું) વ્યાવર્ત્તન, (હઠવું) અને નિવૃત્તિ (ત્યાગ).

આશય એ છે કે-' વાયુકાયનો આરંભ કરવાથી મને શારીરિક અને માનસિક સર્વ દુઃખ પ્રાપ્ત થશે; એ માટે એ આરંભ આતંકજનક હોવાના કારણે અહિતકર છે. ' એ પ્રમાણે જાણવાવાળા એના સેવનરૂપ આરંભના ત્યાગમાં સમર્થ હોય છે.

જે અધ્યાત્મને અર્થાત્ પોતાના આત્મામા સ્થિત સુખ-દુઃખને જાણે છે, તે બાહ્ય

जानाति स बहिः=परकीयं सुखं दुःखं वा जानाति। ममात्मनि दुःखमसातवेदनीय-कर्मोदयात् समापतितं, सुखमपि सातवेदनीयकर्मोदयात् स्वानुभवसिद्धम्, एवं स्वात्मगतसुखदुःखप्रत्यक्षेण परकीयसुखदुःखानुमानं कर्तुं शक्नोतीत्यर्थः। उक्तमर्थं दृढीकर्तुं पुनस्तमेव परावर्त्तयन्नाह--'यः बहिर्जानाति'. इत्यादि।

यः, बहिः=परात्मगतं सुखं दुःखं वा जानाति, स अध्यात्मं=स्वात्मगतं सुखं दुःखं वा जानाति। परेषां स्वस्य च सुखदुःखयोरनुकूलप्रतिकूलवेदनीयरूपे स्वरूपे साम्यादिति भावः।

यद्वा-परविराधनापरिहारेण तत्फलभूतं स्वात्मनः सुखं, तथा परपीडनेन तत्फलभूतं स्वात्मनो दुःख भवति, एवं परकीयमेव सुखं दुःखं वा

वह बाह्य अर्थात् दूसरे के सुख-दुःख को जानता है। मेरे आत्मा में असातावेदनीय कर्म के उदय से दुःख आया है और सातावेदनीय कर्म के उदय से सुख स्वानुभव सिद्ध है। इस प्रकार अपने आत्मा का सुख और दुःख जो प्रत्यक्ष से जानता है, वह दूसरों के सुख-दुःख का अनुमान कर सकता है। इसी अभिप्राय को पुष्ट करने के लिए यही बात पलटकर कहते हैं-जो बाह्य को जानता है वह अध्यात्म को जानता है।

अर्थात्-जो पराये सुख-दुःख को जानता है वह अपने आत्मा के सुख दुःख को जानता है। पराये और अपने सुख-दुःख का अनुकूल वेदन और प्रतिकूल वेदन रूप स्वरूप समान है।

अथवा-परको पीडा पहुंचाने का त्याग करने से सुखरूप फल प्राप्त होता है और पीडा पहुंचाने से दुःख मिलता है। इस प्रकार पराया सुख और दुःख

અર્થાત બીજાના સુખ-દુઃખને જાણે છે. મારા આત્માને વિષે અસાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી દુઃખ આવ્યું છે, અને સાતાવેદનીય કર્મના ઉદયથી સુખ સ્વાનુભવસિદ્ધ છે. આ પ્રમાણે પોતાનાં આત્માનાં સુખ-દુઃખનું અનુમાન કરી શકે છે. એ અભિપ્રાયને પુષ્ટ કરવા માટે એજ વાત પલટાવીને કહે છેઃ-જે બાહ્યને જાણે છે તે અધ્યાત્મને જાણે છે.

અર્થાત્—જે પરાયા સુખ-દુઃખને જાણે છે, તે પોતાના આત્માના સુખ-દુઃખને જાણે છે. પરાયા-બીજાના અને પોતાના સુખ-દુઃખનુ અનુકૂલ વેદન અને પ્રતિકૂલ વેદનરૂપ સ્વરૂપ સમાન છે.

અથવા—બીજાને પીડા પહોંચાડવાના ત્યાગ કરવાથી સુખરૂપ ફલ પ્રાપ્ત થાય છે. અને પીડા પહોંચાડવાથી દુઃખ મળે છે.

स्वात्मनः सुखरूपेण दुःखरूपेण वा परिणम्यते। एवं तयोः कार्यकारणभावं यो विजानाति, स एव स्वात्मगतसुखदुःखविज्ञातेति भावः।

परकीयसुखदुःखविज्ञाता स्वात्मनः सुखं दुःखं वा जानातीत्युक्तार्थे हेतुं प्रदर्शयन्नाह– 'एयं तुल्लमन्नेसिं' इति। एतत्=सुखं दुःखं वा, तुल्यं=सदृशमेव, अन्येषाम्=परेषां जीवानां स्वस्य चेत्यर्थः।

"कट्ठेण कंटणए व, पाए विद्धस्स वेयणट्टस्स।
जा होइ अणिव्वाणी, णायव्या सव्वजीवाणं॥
जह मम ण पियं दुक्खं, जाणिय एमेव जीवाणं"॥

छाया–– काष्ठेन कण्टकेन वा पादे विद्धस्य वेदनार्त्तस्य।
या भवति अनिर्वाणि–र्ज्ञातव्या सर्वजीवानाम्॥
यथा मम न प्रियं दुःखं ज्ञात्वा एवमेव सर्वजीवानाम्।" इति।

ही अपने सुख–दुःख के रूप में परिणत हो जाता है। इस प्रकार जो उनके कार्यकारण भाव को जानता है वही अपने आत्मा के सुख–दुःख का ज्ञाता होता है।

दूसरों के सुख–दुःख का ज्ञाता ही अपने सुख–दुःख को जानता है, इस कथन में हेतु दिखलाते हुए कहते हैः–'**यह सुख और दुःख दूसरों के और अपने समान ही है**'। कहा भी हैः—

लकडी से या कंटक से पैर में विंध जाने की वेदना से पीडित पुरुष को जो असतोष होता है, वही सब जीवों को होता है।

जैसे मुझे दुःख प्रिय नहीं है, उसी प्रकार अन्य अन्य प्राणियों को भी दुःख प्रिय नहीं है"।

આ પ્રમાણે બીજાના સુખ અને દુઃખજ પોતાના સુખ–દુઃખના રૂપમાં પરિણુત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે જે તેના કાર્ય–કારણ ભાવને જાણે છે, તેજ પોતાના આત્માનાં સુખ–દુઃખના જ્ઞાતા હોય છે.

બીજાનાં સુખ–દુઃખનાં જ્ઞાતા જ પોતાના સુખ–દુઃખને જાણે છે. આ કથનમાં હેતુ બતાવતા થકા કહે છે કેઃ—

"આ સુખ અને દુઃખ બીજાનાં અને આપણાં સમાન છે." કહ્યું છે કેઃ–

"લાકડીથી અથવા કાંટાથી પગમાં વિંધાઈ જવાની વેદનાથી પીડિત પુરુષને જે અંતર્વેદના થાય છે, તેવીજ સર્વ જીવોને (વેદના) થાય છે."

"જેમ મને દુઃખ પ્રિય નથી, તે પ્રમાણે બીજા પ્રાણીઓને પણ દુ.ખ પ્રિય નથી."

अन्यत्र च—" मर्तव्यमिति यद्दुःखं, पुरुषस्योपजायते ।

शक्यस्तेनानुमानेन, परोऽपि परिरिक्षितुम् " ॥१॥ इति ।

स्वपर-सुखदुःखयास्तुल्यत्ववेदिनो न वायुकायं विराधयन्तीत्याह-'इह शान्तिगताः' इत्यादि । इह=जिनप्रवचने, शान्तिगताः=स्वपरसुखदुःखयोः समत्वविज्ञानाद् औपशमिकभावं प्राप्ताः सम्यक्त्विन इत्यर्थः यद्वा=शान्तिः=सावद्यव्यापारपरिहारः, तामुपगताः द्रविकाः=रागद्वेषरहिताः, यद्वा-द्रवः=संयमः कर्मद्रवणकारित्वात्, स विद्यते येषां ते द्रविकाः= कर्मनिवारणशीलाः संयमिनः जीवितम्=व्यजनादिना वायुकायस्य समारम्भेण प्राणान् परिरक्षितुं नावकाङ्क्षन्ति=नेच्छन्ति ।

दूसरी जगह कहा है—

' तेरा मरना ही अच्छा है, ऐसा वाक्य सुनने मात्र से पुरुष को जो दु ख होता है, इसी में अंदाज लगाकर दूसरो की रक्षा करनी चाहिए " । १ ।

जो पुरुष स्व–पर सुख–दुःख को समान समझते हैं वे वायुकाय की विराधना नहीं करते, यही बात कहते हैं:—

जिनशासन में अपने और पराये सुख–दुःख को समान समझकर जो उपशम भावको प्राप्त हुए है अर्थात् सम्यग्दृष्टि है, अथवा पापमय व्यापारों के त्यागी हैं, तथा राग–द्वेष से रहित हैं, अथवा कर्मों को निवारण करनेवाले संयम से विभूषित है, वे पंखा आदि से वायुकाय का समारम्भ करके अपने प्राणों की रक्षा करने की इच्छा नहीं करते ।

બીજી જગ્યાએ પણ કહ્યું છે કેઃ-

" તારે મરવું જ સારૂં છે." એ પ્રમાણે સાંભળવાથી પુરૂષને જે દુઃખ થાય છે. તે અનુમાનથી બીજાની રક્ષા કરવી જોઈએ. ॥ ૧ ॥

જે પુરૂષ સ્વ–પરના (પોતાનાં અને પારકાના) સુખ–દુઃખને સમાન સમજે છે, તે વાયુકાયની વિરાધના કરતા નથી. તે વાત કહે છે–

જિન શાસનમાં પોતાનાં અને બીજાનાં સુખ–દુઃખને સમાન સમજીને જે ઉપશમ ભાવને પ્રાપ્ત થયા છે, અર્થાત્ સમ્યગ્દષ્ટિ છે, અથવા પાપમય વ્યાપારોના ત્યાગી છે. તથા રાગ દ્વેષથી રહિત છે, અથવા કર્મોનું નિવારણ કરવાવાળા સંયમથી વિભૂષિત છે તે પંખા આદિથી વાયુકાયનો સમારંભ કરીને પોતાના પ્રાણોની રક્ષા કરવાની ઇચ્છા કરતા નથી.

जिनप्रवचनोक्तचरणकरणसेविनः स्वप्राणरक्षणार्थमपि परजीवोपमर्दनं नेच्छन्ति, ते हि अचाक्षुषवायुजीवविराधनाविनिवृत्ताः कथमन्यचाक्षुषपृथिव्यादिजीवोपमर्दने प्रवर्तेत, न कथमपीति भावः।

अथ वायुकायस्य सम्यग्ज्ञानार्थं लक्षणाद्यष्ट द्वाराणि निरूपणीयानि। तत्र लक्षणप्ररूपणापरिमाणशस्त्रोपभोगद्वाराणि यथाक्रमं निरूप्यन्ते। अवशिष्ट-वधवेदनानिवृत्ति द्वाराणि पृथिवीकायोद्देशे यथा कथितानि तथैवावगन्तव्यानि।

जिनागम में कथित चरण–करण का सेवन करने वाले अपने प्राणों की रक्षा करने के लिए भी दूसरे जींव की हिंसा करने की अभिलाषा नहीं करते। वे चक्षु से न दिखाई देने वाले वायुकाय के जीवों की विराधना से भी निवृत होते हैं तो चक्षु-गोचर अन्य पृथ्वीकाय आदि के जीवों की विराधना में कैसे प्रवृत्त हो सकते हैं–किसी प्रकार भी नहीं।

वायुकाय का सम्यग्ज्ञान प्राप्त करने के लिए लक्षण आदि आठ द्वारों का निरूपण करना चाहिए। उनमें से लक्षण, प्ररूपणा, परिमाण, शस्त्र और उपभोग द्वारों का क्रम से निरूपण करते हैं। शेष वध, वेदना और निवृत्ति द्वार जैसे पृथ्वीकाय के उद्देश में कहे है वैसे ही यहाँ समझ लेने चाहिए।

જિનાગમમાં કહેલા ચરણ–કરણનું સેવન કરવાવાળા પોતાના પ્રાણોની રક્ષા કરવા માટે પણ બીજા જીવોની હિંસા કરવાની અભિલાષા કરતા નથી. તે નેત્રથી નહિ દેખાતા વાયુકાયના જીવોની વિરાધનાથી પણ નિવૃત્ત હોય છે, તો પછી નેત્રથી જોઈ શકાય તેવા બીજા પૃથ્વીકાય આદિના જીવોની વિરાધનામાં કેવી રીતે પ્રવૃત્ત થઈ શકે છે? કોઈ પ્રકારે પણ થઈ શકતા નથી.

વાયુકાયનું સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે લક્ષણ આદિ આઠ દ્વારોનું નિરૂપણ કરવું જોઈએ. તેમાંથી લક્ષણ, પ્રરૂપણા, પરિમાણ, શસ્ત્ર અને ઉપભોગ દ્વારોનું ક્રમથી નિરૂપણ કરે છે, શેષ–(બાકી) વધ, વેદના અને નિવૃત્તિ દ્વાર જેવી રીતે પૃથ્વીકાયના ઉદ્દેશમાં કહ્યા છે, તેવીજ રીતે અહિં સમજી લેવું જોઈએ.

लक्षणद्वारम्-

ननु कथमिदं ज्ञायते वायुः सचित्त इति?, अत्रोच्यते-गृह्यतां तावदनुमानं प्रमाणम्, वायुश्चेतनावान् अनन्यप्रेरिताऽनियततिर्यग्गमनवत्त्वात्, हरिणगवयादिवदिति । अनियतविशेषणोपादानात् परमाणौ अपरप्रेरिततिर्यग्गतिसत्त्वेऽपि नानैकान्तिकत्वम्, तस्य हि परप्रयोगनिरपेक्षस्य स्वाभाविकी गतिरनुश्रेणिर्भवति तस्मात् सा नियतैव । आगमोऽपि प्रमाणं, यथा-दशवैकालिकसूत्रे-" वाउ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएणं " । इति,

वायुश्चित्तवानाख्यातोऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वः अन्यत्र शस्त्रपरिणतात् । इति च्छाया,

---

लक्षणद्वार-

शंका—वायु सचित्त है, यह बात किस प्रकार जानी जाय ?

समाधान—पहले अनुमान प्रमाण ही लीजिए:-वायु चेतनायुक्त है, क्यों कि वह दूसरो की प्रेरणा विना अनियत रूप से तिरछी गति करती है, जैसे हिरन, रोझ आदि। हेतु में 'अनियत' विशेषण लगा देने से प्रेरणा का अभाव और तिरछी गति होने पर भी परमाणु व्यभिचार नहीं होता। परमाणु दूसरे की प्रेरणा के विना जो गति करता है वह गति श्रेणी के अनुसार नियत ही होती है-अनियत नहीं। इस विषय में आगम भी प्रमाण है। दशवैकालिक सूत्र में कहा है—

" वायु सचित्त कही गई है। वह अनेक जीवोंवाली है, और उन जीवों का अस्तित्व पृथक्-पृथक् है। सिर्फ शस्त्रपरिणत वायु सचित्त नहीं है "।

લક્ષણદ્વાર—

શંકા—વાયુ સચિત્ત છે એ વાત કેવી રીતે જાણી શકાય ?

સમાધાન—પ્રથમ અનુમાનપ્રમાણ લઈએ-વાયુ ચેતનાયુક્ત છે, કેમકે તે બીજાની પ્રેરણા વિના અનિયતરૂપથી તિરછી ગતિ કરે છે, જેમ-હરણ, રોઝ આદિ. હેતુમાં ' અનિયત ' વિશેષણ લગાવી દેવાથી પરપ્રેરણાનો અભાવ અને તિરછી ગતિ હોવા છતાંય પણ પરમાણુથી વ્યભિચાર થતો નથી, પરમાણુ બીજાની પ્રેરણા વિના જે ગતિ કરે છે, તે ગતિ શ્રેણી-અનુસાર નિયતજ હોય છે, અનિયત નહિ.

આ વિષયમાં આગમ પણ પ્રમાણ છે. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે-

"વાયુ સચિત્ત કહેવામાં આવ્યો છે. તે અનેક જીવવાળો છે અને તે જીવોનું અસ્તિત્વ પૃથક્-પૃથક્ (જુદું-જુદું) છે, માત્ર શસ્ત્રપરિણત વાયુ સચિત્ત નથી, "

प्ररूपणाद्वारम्–

वायुकाया द्विविधाः–सूक्ष्मा बादराश्चेति। तत्र सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनः, बादरास्तु लोकैकदेशे सन्ति। बादराः पञ्चविधाः–उत्कलिकावातः, मण्डलिकावातः, गुञ्जावातः, घनवातः, शुद्धावतश्चेति। ये तु ते पौरस्त्यादिभेदा लोकवादिप्रकरणे प्रागभिहितास्तेऽप्यत्रैवान्तर्भूताः। यः स्थित्वा स्थित्वा उत्कलिकाभिर्वाति स उत्कलिकावातः, वातोलीरूपो मण्डलिकावातः, यो गुञ्जन् वाति स गुञ्जावातः, पृथिव्यादीनामाधारतया व्यवस्थितो हिमपटलकल्पोऽतिघनीभूतो घनवातः, मन्द-स्तिमितः शीतकालादिषु शुद्धवातः।

संक्षेपेण वायुकायास्त्रिविधाः–सचिता अचित्ता मिश्राश्च। उत्कलिकावातादयः

प्ररूपणाद्वार–

वायुकाय दो प्रकार का है–सूक्ष्म और बादर। सूक्ष्म जीव समस्त लोक में रहते है। बादर पाँच प्रकार के है–(१) उत्कलिकावात (२) मण्डलिकावात (३) गुञ्जावात (४) घनवात और (५) शुद्धवात। पौरस्त्य आदि जो भेद लोकवादी के प्रकरण में पहले बतलाये है वे सब भी इन्हीं भेदों में अन्तर्गत हो जाते है। ठहर–ठहर कर उत्कलिकारूप से बहनेवाली वायु उत्कलिकावात है। वातोलीरूप वायु को मण्डलिकावात कहते है। गूँज–गूँज कर बहने वाली वायु को गुञ्जावात कहते है। पृथ्वी आदि के आधार पर स्थित हिमपलट के समान अत्यन्त सघन वायु को घनवात कहते है। शीतकाल आदि में धीमे–धीमे चलने वाली वायु शुद्धवात है।

संक्षेप से वायुकाय के तीन भेद है–(१) सचित्त (२) अचित और

પ્રરૂપણાદ્વાર—

વાયુકાય બે પ્રકારના છે. (૧) સૂક્ષ્મ અને (૨) બાદર. સૂક્ષ્મ જીવ સમસ્ત લોકમાં વ્યાપ્ત છે. અને બાદર, લોકના એક–દેશમાં રહે છે. બાદર પાચ પ્રકારના છે. (૧) ઉત્કલિકાવાત, (૨) મંડલિકાવાત, (૩) ગુંજાવાત, (૪) ઘનવાત અને (૫) શુદ્ધવાત.

પૌરસ્ત્ય આદિ જે ભેદ લોકવાદીના પ્રકરણમાં પહેલા બતાવ્યાં છે, તે સર્વે આ ભેદોમા અન્તર્ગત થઇ જાય છે. જરા–રહી–રહીને ઉત્કલિકારૂપમા વહેવાવાળો વાયુ તે ઉત્કલિકાવાત છે. વાતોલીરૂપ વાયુને મંડલિકાવાત કહે છે. ગૂંજી–ગૂંજી ને વહેવાવાળી હવાને ગુંજાવાત કહે છે. પૃથ્વીઆદિના આધારપર સ્થિતિ હિમપટલ સમાન અત્યન્ત સઘન વાયુને ઘનવાત કહે છે. શીતકાલ આદિમા ધીમે–ધીમે વહેતો વાયુ તે શુદ્ધવાયુ છે.

સંક્ષેપથી વાયુકાયના ત્રણ ભેદ છે. (૧) સચિત્ત (૨) અચિત અને (૩) મિશ્ર.

सचित्ताः, उद्गारोच्छ्वासादयोऽचित्ताः सचित्ताचित्तयोः संमिश्रणेन मिश्राः ।

परिमाणद्वारम्-

ये बादरपर्याप्तका वायुकायास्ते संवर्तितलोकप्रतरासंख्येयभागवर्तिप्रदेशराशिपरिमाणाः, शेषास्त्रयोऽपि राशयः पृथगसंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणा भवन्ति, विशेषश्चायमत्रावगन्तव्यः-बादराप्कायपर्याप्तकेभ्यो बादरवायुपर्याप्तका असंख्येयगुणाः, बादराप्कायाऽपर्याप्तकेभ्यो बादरवायुकायाऽपर्याप्तका असंख्येयगुणाः । सूक्ष्माप्कायाऽपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुकायाऽपर्याप्तका विशेषाधिकाः, सूक्ष्माप्कायपर्याप्तकेभ्यः सूक्ष्मवायुकायपर्याप्तका विशेषाधिकाः ॥ सू० १ ॥

---

(३) मिश्र । उत्कालिकावात आदि सचित है, उद्गार और उच्छ्वास आदि अचित्त है, और मिली हुई-सचित्त-अचित्त वायु मिश्र है ।

परिमाणद्वार-

बादरपर्याप्तवायुकाय के जीव संवर्तित लोकप्रतर के असंख्यातवें भागवर्ती प्रदेशों के बराबर है । शेष तीनो प्रत्येक राशियाँ असंख्यात लोकाकाश के प्रदेशो के बराबर है । यहाँ इतनी विशेषता समझनी चाहिए-बादर अप्काय के पर्याप्त जीवो की अपेक्षा वायुकाय के बादर पर्याप्त असंख्यात गुणा है । अप्काय के अपर्याप्त बादर जीवो से वायुकाय के अपर्याप्त बादर असंख्यात गुणा हैं । अप्काय के सूक्ष्म अपर्याप्त जीवो से सूक्ष्म वायुकाय के अपर्याप्त विशेष अधिक हैं । अप्काय के सूक्ष्म पर्याप्त जीवों से सूक्ष्म वायुकाय के पर्याप्त विशेषाधिक है ॥ सू० १ ॥

ઉત્કાલિકાવાત આદિ સચિત્ત છે. ઉદગાર અને ઉચ્છ્વાસ આદિ અચિત્ત છે. અને સચિત્ત તથા અચિત્ત એ બંને એક સાથે મળેલા હોય તે વાયુ મિશ્ર છે.

પરિમાણદ્વાર—

બાદરપર્યાપ્તવાયુકાયના જીવ સંવર્તિત લોક પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તી પ્રદેશોના બરાબર છે. બાકી ત્રણ પ્રત્યેક રાશીઓ અસંખ્યાત લોકાકાશના પ્રદેશોની બરાબર છે. અહિ એટલી વિશેષતા સમજવી જોઇએ-બાદર અપૂકાયના પર્યાપ્ત જીવોની અપેક્ષા વાયુકાયના બાદર પર્યાપ્ત અસંખ્યાત ગણુા છે. અપૂકાયના અપર્યાપ્ત બાદર જીવોથી વાયુકાયના અપર્યાપ્ત બાદર અસંખ્યાત ગણુા છે. અપ્કાયના સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત જીવોથી સૂક્ષ્મ વાયુકાયના અપર્યાપ્ત વિશેષ અધિક છે. અપૂકાયના સૂક્ષ્મપર્યાપ્ત જીવોથી, સૂક્ષ્મ વાયુકાયના પર્યાપ્ત વિશેષાધિક છે. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

अथ सर्वथा वायुकायसमारम्भपरित्यागिनोऽनगारान्, तथा वायुकाय-समारम्भप्रवृत्तान् द्रव्यलिङ्गिनश्च विविच्य प्रतिबोधयितुमाह—'लज्जमाणा.' इत्यादि।

अथ शस्त्रद्वारम्-

मूलम्—

लज्जमाणा पुढो पास। अणगारा मो-त्ति एगे पवयमाणा जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं, वाउसत्थं समारंभमाणा अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसंति ॥ सू० २ ॥

छाया—

लज्जमानाः पृथक् पश्य। अनगाराः स्म इति एके प्रवदमानाः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः वायुकायसमारम्भेण, वायुकायशस्त्रं समारभमाणा अन्यान् अनेक-रूपान् प्राणान् विहिंसन्ति ॥ सू० २ ॥

वायुकाय के समारंभ का सर्वथा त्याग करने वाले मुनियों को और वायुकाय के समारम्भ में प्रवृत्ति करने वाले द्रव्यलिंगियो को अलग-अलग बतलाने के लिए कहते हैं—'लज्जमाणा.' इत्यादि।

शस्त्रद्वार-

मूलार्थ—वायुकाय का समारम्भ करने में संकोच करने वाले अनगारों को अलग देखो, और कोई-कोई 'हम अनगार हैं' ऐसा कहते हुए नाना प्रकार के शस्त्रो से वायुकाय का समारम्भ करके, वायुकाय का समारम्भ करते हुए अन्य अनेक प्रकार के प्राणियों की हिंसा करते है उनको अलग देखो ॥ सू० २ ॥

વાયુકાયના સમારંભનો સર્વથા ત્યાગ કરવાવાળા મુનિઓને અને વાયુકાયના સમારંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા દ્રવ્યલિંગિઓને જૂદા-જૂદા બતાવવા માટે કહે છેઃ—'લજ્જમાણા.' ઈત્યાદિ.

શસ્ત્રદ્વાર—

મૂલાર્થ—વાયુકાયના સમારંભમાં સંકોચ કરવાવાળા અણગારોને જૂદા જાણો, અને કોઈ-કોઈ 'અમે અણગાર છીએ' એવું કહેનારા અને નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી વાયુકાયનો સમારંભ કરીને, વાયુકાયનો સમારંભ કરતા થકા બીજા અનેક પ્રકારના પ્રાણિઓની હિંસા કરે છે. તેને પણ જૂદા-જૂદા જાણો. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

टीका—

लज्जमानाः=परमकरुणयाऽऽर्द्रचित्तया वायुकायसमारम्भे पराङ्मुखाः, वायुकायसमारम्भपरित्यागिनोऽनागाराः, पृथक्=विभिन्नाः, केचन प्रत्यक्षज्ञानिनोऽवधिमनःपर्ययकेवलिनः, केचित् परोक्षज्ञानिनो भावितात्मानः सन्तीति पश्य। यद्वा-पृथक्=द्रव्यलिङ्गिभ्यः पृथग्भावेन सन्तीति पश्य। इमे वायुकायसमारम्भकरणे भीतास्त्रस्ता उद्विग्नास्त्रिकरणत्रियोगैर्वायुकायसमारम्भपरित्यागिनो विद्यन्ते इति विलोकयेत्यर्थः।

एके पुनरन्येतु 'वयमनगाराः स्मः' इति साभिमानं प्रवदमानाः 'वयमेव वायुकायरक्षणपराः महाव्रतधारिणः' इति प्रलपन्तो द्रव्यलिङ्गिनः सन्ति, तान् पृथक् पश्य।

टीकार्थ—परम करूणा से आर्द्र-चित्त होने के कारण वायुकाय के समारम्भ से विमुख, वायुकाय के समारम्भ का सर्वथा त्याग करने वाले अनगार भिन्न हैं—कोई अवधिज्ञानी कोई मनःपर्ययज्ञानी और कोई केवलज्ञानी हैं, और कोई मतिश्रुतज्ञान के धारक भावितात्मा साधु हैं, उन्हें देखो। अथवा उन्हें द्रव्यलिंगियों से भिन्न समझो। ये अनगार वायुकाय का समारम्भ करने में भीत हैं, त्रस्त हैं, उद्विग्न हैं तथा तीन करण तीन योग से वायुकाय का समारम्भ करने के त्यागी हैं।

और कोई-कोई **'हम अनगार हैं'** इस प्रकार अभिमानपूर्वक कहते हुए, **'हम ही वायुकाय की रक्षा करने वाले पंचमहाव्रतधारी हैं'** ऐसा प्रलाप करने वाले द्रव्यलिंगी हैं, उन्हें अनगारो से अलग समझो।

ટીકાર્થ—પરમ કરુણાથી આર્દ્ર-ચિત્ત હોવાના કારણે વાયુકાયના સમારંભથી વિમુખ, વાયુકાયના સમારંભનો સર્વથા ત્યાગ કરવાવાળા અણગાર જૂદા છે-કોઈ અવધિજ્ઞાની, કોઈ મનઃપર્યયજ્ઞાની અને કોઈ કેવલજ્ઞાની છે, અને કોઈ મતિ-શ્રુત જ્ઞાનના ધારક ભાવિતાત્મા સાધુ છે, તેને જુઓ. અથવા તેને દ્રવ્યલિંગિઓથી જૂદા જાણો, તે અણગાર વાયુકાયનો સમારંભ કરવામાં ભીત (બીવા વાળા) છે, ત્રસ્ત છે, ઉદ્વિગ્ન છે. તથા ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી વાયુકાયનો સમારંભ કરવાના ત્યાગી છે.

અને કોઈ-કોઈ 'અમે અણગાર છીએ' આ પ્રમાણે અભિમાનપૂર્વક કહે છે. કે 'અમેજ વાયુકાયની રક્ષા કરવાવાળા પંચમહાવ્રતધારી છીએ.' એવો બકવાદ કરનારા દ્રવ્યલિંગી છે. તેને અણગારોથી જૂદા જાણો.

इमे खल्वनगाराभिमानिनो द्रव्यलिङ्गिनो मनागप्यनगारगुणेषु न प्रवर्तन्ते, नापि गृहस्थकृत्यं किञ्चित् परित्यजन्तीति दर्शयति—'यदिमम्.' इत्यादि ।

यद्=यस्माद्, विरूपरूपैः=विभिन्नस्वरूपैः, शस्त्रैः. शस्त्रं हि द्रव्यभावभेदाद् द्विविधम्, तत्र द्रव्यशस्त्रं–स्वकायपरकायोभयकायभेदात त्रिविधम् । तत्र स्वकायशस्त्रं–शीतवायोरुष्णवायुः, उष्णवायोश्च शीतवायुः पूर्वदिगादिवायोः पश्चिम-दिगादिवायुः स्वकायशस्त्रम । व्यजन–तालवृन्त–शूर्प–चामर–पत्र–वेलकर्णाभिधार-णादयः, घर्मार्तो यद् बहिरवतिष्ठते वातागमनमार्गे साऽभिधारणा,

तथा–चन्दनोशीरादीनां गन्धाः, अग्निर्ज्वालाप्रतापश्च, तथा मुशलादिना

अनगार होने का अभिमान करने वाले ये द्रव्यलिंगी अनगार के गुणो में तनिक भी प्रवृत्ति नहीं करते और गृहस्थों के किसी कृत्य का त्याग नहीं करते है । यह आगे कहते हैः—

द्रव्यशस्त्र और भावशस्त्र के भेद से शस्त्र दो प्रकार का है । द्रव्यशस्त्र के तीन भेद है–(१) स्वकाय (२) परकाय और (३) उभयकायशस्त्र । उष्णवायु, शीतवायु का और शीतवायु, उष्णवायु का, तथा पूर्वादिदिशाओंका वायु, पश्चिमादिदिशाओं के वायु का स्वकायशस्त्र है, पंखा, तालवृन्त, सूप, चामर, पत्र, कपडा और अभिधारणा आदि. धूप से पीडित पुरुष हवा आने के रास्ते में ठहरता है उसको अभिधारणा कहते है ।

तथा–चन्दन, खसखस आदि की गंध, आगकी ज्वाला, ताप आदि परकायशस्त्र है ।

અણગાર હોવાનું અભિમાન કરવાવાળાઓ દ્રવ્યલિંગી (સાચા) અણગારના ગુણોમાં જરા પણ પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, અને ગૃહસ્થોના કોઈ પણ કાર્યનો ત્યાગ કરતા નથી તે આગળ કહે છે.

દ્રવ્યશસ્ત્ર અને ભાવશસ્ત્રના ભેદથી શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે, દ્રવ્યશસ્ત્રના ત્રણ ભેદ છે. (૧) સ્વકાય, (૨) પરકાય, (૩) ઉભયકાય-શસ્ત્ર, ઉષ્ણવાયુ, શીતવાયુનો અને શીતવાયુ, ઉષ્ણવાયુનો તથા પૂર્વાદિ દિશાઓના વાયુનો પશ્ચિમ આદિ દિશાઓનો વાયુ સ્વકાયશસ્ત્ર છે વાંસનો બનાવેલો તથા તાલપત્રનો બનાવેલો પંખો, સૂપડા, ચામર, પત્ર, વસ્ત્રખંડ અને અભિધારણા આદિ, તાપથી પીડિત પુરુષ હવા આવવાના રસ્તામાં થોભી જાય છે, તેને અભિધારણા કહે છે.

તથા–ચન્દન, ખસખસ, આદિની ગંધ, અગ્નિ, અગ્નિની જવાલા, તાપ આદિ તથા

कण्डनं, तुषाद्यपसारणार्थं शूर्पास्फालनं, वस्त्रादिगतरजःप्रभृतिवारणाय वस्त्रादीनामाच्छोटनमास्फोटनं प्रस्फोटनं च, तथा शीघ्रगमनं वायुकायस्य विराधकं परकायशस्त्रम्। उभयकायशस्त्रम्-अनावृतमुखेन भाषणम्, एतत्सर्वं द्रव्यशस्त्रम्। भावशस्त्रं तु मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिधानम्। एवंविधैः शस्त्रैः, वायुकायसमारम्भेण=वायुकायोपमर्दकसावद्यव्यापारेण, इमं वायुकायं विहिंसन्ति।

वायुकायहिंसायां प्रवृत्ताः खलु षड्जीवनिकायरूपं लोकं सर्वमेव विहिंसन्तीत्याह—'वायुकायशस्त्रम्.' इत्यादि। वायुकायशस्त्रं=वायुकायोपमर्दकं द्रव्यभावशस्त्रं पूर्वोक्तप्रकारं, समारभमाणाः=वायुकायं प्रति प्रयुञ्जानाः अन्यान्=वायुकायभिन्नान् अनेकरूपान् पृथिवीकायादीन् स्थावरान् द्वीन्द्रियादीन्त्रसांश्च प्राणान्=प्राणिनः, विहिंसन्ति।

मूसल से कूटना, छिलके हटाने के लिए सूप से फटकना, धूल-रेत आदि झाडने के लिए वस्त्र आदि को फटकारना-झटकना तथा जल्दी चलना भी वायुकाय का विराधक परकाय शस्त्र है खुले मुख से बोलना उभयकायशस्त्र। मन, वचन, और कायका अप्रशस्त व्यापार भावशस्त्र है। इन नाना प्रकार के शस्त्रो से द्रव्यलिंगी वायुकाय की हिंसा करने वाले सावद्य व्यापार करके वायुकाय की हिंसा करते हैं।

जो वायुकाय की हिंसा में प्रवृत्त होता है वह षट्कायरूप समस्त लोक की हिंसा करता है, यह कहते हैं-वायुकाय की विराधना करने वाले पूर्वोक्त द्रव्य और भावशस्त्रों का वायुकाय के प्रति प्रयोग करने वाले वायुकाय से भिन्न अनेक प्रकार के पृथ्वीकाय आदि स्थावरो की तथा द्वीन्द्रिय आदि त्रसजीवो की भी हिंसा करता है।

મૂસળથી કૂટવું, છાલ કાઢવા માટે, સૂપડાથી ઝાટકવું, ધૂળ-રેતી વગેરેને ખંખેરવા માટે વસ્ત્ર વગેરેને ઝાટકવું-પછાડવું, તથા જલદી-જલદી ચાલવું તે પણ વાયુકાયનું વિરાધક પરકાય શસ્ત્ર છે. ઉઘાડા-ખૂલ્લા મોઢે બોલવું તે ઉભયકાયશસ્ત્ર છે. આ સર્વ વાયુકાયનાં દ્રવ્યશસ્ત્ર છે, મન, વચન અને કાયાનો અપ્રશસ્ત (વખાણવા લાયક નહિ તે) વ્યાપાર તે ભાવશસ્ત્ર છે. આ નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી દ્રવ્યલિંગી વાયુકાયની હિંસા કરવાવાળાઓ સાવદ્ય વ્યાપાર કરીને વાયુકાયની હિંસા કરે છે.

જે વાયુકાયની હિંસામાં પ્રવૃત્ત થાય છે તે ષટ્કાયરૂપ સમસ્ત લોકની હિંસા કરે છે. એ કહે છેઃ-વાયુકાયની વિરાધના કરવાવાળા પૂર્વોક્ત દ્રવ્ય અને ભાવશસ્ત્રનો વાયુકાયના પ્રતિ પ્રયોગ કરવાવાળા વાયુકાયથી ભિન્ન અનેક પ્રકારના પૃથ્વીકાય આદિ સ્થાવરોની, તથા દ્વીન્દ્રિય આદિ ત્રસ જીવોની પણ હિંસા કરે છે.

इह बहुविधद्रव्यलिङ्गिनो विद्यन्ते, तत्र शाक्यादयो व्यजनादिशस्त्रैर्वायुकाय-समारम्भं कुर्वन्ति, कारयन्ति, कुर्वतोऽनुमोदयन्ति, तथा च संपातिमादीनां हिंसनेन षड्जीवनिकायविराधका भवन्ति। दण्डिनोपि–"वयं पञ्चमहाव्रतधारिणो जिनाज्ञाराधका अनगाराः स्मः" इत्यादि प्रवदमानाः साध्वाभासाः सावद्यमुपदिशन्ति, शास्त्रप्रतिषिद्धमपि वायुकायसमारम्भं कुर्वन्ति, कारयन्ति च। ते हि अनावृतमुखेन वदन्ति गायन्ति च। तथा अग्रपूजादौ विविधवाद्यनृत्यादिकं कारयन्ति, एतत्सर्वं मिथ्यादर्शनशल्याभिधं पापमाचरन्ति।

उक्तञ्च—"गंधव्वनट्टवाइय–लवणजलारत्तिआइदीवाई।
जं किच्चं तं सव्वं–पि ओअरइ अग्गपूयाए" ॥ १ ॥

संसार में तरह–तरह के द्रव्यलिंगी हैं, उन में से शाक्य आदि पंखा वगैरह से वायुकाय का आरंभ करते हैं, कराते है और आरंभ करने वाले की अनुमोदना करते हैं, और संपातिम (उडकर अचानक आजाने वाले) आदि जीवों की हिंसा करके षट्काय के विराधक बनते हैं। झूठे साधु दण्डी भी 'हम पंचमहाव्रतधारी तथा जिन भगवान् की आज्ञा के आराधक अनगार हैं' इस प्रकार कहते हुए सावद्य का उपदेश देते है। शास्त्र में निषिद्ध वायुकाय का समारंभ करते है और कराते हैं। वे खुले मुख से बोलते और गाते है, तथा अग्रपूजा आदि में विविध प्रकार से वाद्य एवं नृत्य आदि कराते है। यह सब मिथ्यादर्शनशल्यनामक पाप है। वे इसका आचरण करते हैं। जैसे कहा है–

સંસારમાં તરેહ–તરેહના દ્રવ્યલિંગી છે, તેમાંથી શાકય આદિ પંખા વગેરેથી વાયુકાયનો આરંભ કરે છે, કરાવે છે, અને આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે છે, અને સંપાતિમ (ઉડીને અચાનક આવવાવાળા) આદિ જીવોની હિંસા કરીને ષટ્કાયના વિરાધક બને છે. દંડી પણ 'અમે પંચમહાવ્રતધારી તથા જિન ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક અણગાર છીએ.' આ પ્રમાણે કહેતા થકા સાવદ્યનો ઉપદેશ આપે છે. શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ મનાએલા વાયુકાયનો સમારંભ કરે છે અને કરાવે છે. તે ખુલ્લા મુખથી–ઉઘાડા મોઢે–બોલે છે અને ગાય છે, તથા અગ્રપૂજા વગેરેમાં વિવિધ પ્રકારથી વાદ્ય અને નૃત્ય આદિ કરાવે છે. આ સર્વે મિથ્યાદર્શનશલ્ય નામનુ પાપ છે. તે એનું આચરણ કરે છે. જેમ કહ્યું છે–

छाया—गन्धर्वनृत्यवादित्र-लवणजलारात्रिकादिदीपादयः।
यत्किञ्चित्कृत्यं तत्सर्वमप्यवतरत्यग्रपूजायाम् ॥ १ ॥ इति।

किञ्च—सप्तदशभेदिपूजाविधावपि गीतनृत्यवाद्यानि कर्त्तव्यतयोपदिशन्ति।

किञ्चैकविंशतिविधपूजायामपि नृत्यगीतवादित्रैश्चामरवीजनैश्च वायुकायसमारम्भं कारयन्ति।

उक्तञ्च—"स्नात्रं विलेपनविभूषणपुष्पवास—
धूपप्रदीपफलतन्दुलपत्रपूगैः।
नैवेद्यवारिवसनैश्चमरातपत्र,-
वादित्रगीतनटनस्तुतिकोशवृद्धया ॥ १ ॥
इत्येकविंशतिविधा जिनराजपूजा" इत्यादि।

"गाना, नाचना, बजाना, लवण-जल, आरती करना, दीपक जलाना आदि जितने कार्य हैं, वे सब अग्रपूजा में किये जाते हैं" ॥१॥

तथा वे द्रव्यलिंगी दण्डी 'सत्तरहप्रकार की पूजा में भी गीत, नृत्य और वाद्य आदि क्रियाएँ करनी चाहिए' ऐसा अपदेश देते हैं।

तथा इक्कीसभेदी पूजा में भी नृत्य, गीत, वादित्र तथा चामर और पंखा आदि के द्वारा वायुकाय का समारंभ कराते हैं। जैसा कहा है:—

"स्नान, विलेपन, आभूषण, पुष्प, वास, धूप, दीप, फल, चावल पत्र, सुपारी, नैवेद्य जल, वस्त्र, चामर, छत्र, वादित्र, गीत, नाटच, स्तुति और कोशवृद्धि, इस तरह इक्कीस प्रकार की जिन भगवान् की पूजा होती है" ॥१॥

"ગાવું, નાચવું, બજાવવું, મીઠું, જલ, આરતી કરવી, દીપક-દીવો બાળવો આદિ જેટલાં કાર્ય છે, તે સર્વ અગ્રપૂજામાં કરવામાં આવે છે." ॥ ૧ ॥

તથા તે દ્રવ્યલિંગી-દંડી 'સત્તરપ્રકારની પૂજામાં પણ હમેશાં નૃત્ય અને વાદ્ય-વાજીંત્ર આદિ ક્રિયાઓ કરવી જોઇએ.' એવો ઉપદેશ આપે છે.

તથા એકવીસભેદી પૂજામાં પણ નૃત્ય, ગીત, વાજીંત્ર તથા ચામર અને પંખા આદિ દ્વારા વાયુકાયનો સમારંભ કરાવે છે. જેમ કહ્યું પણ છે-

"સ્નાન, વિલેપન, આભૂષણ, પુષ્પ, વાસ, ધૂપ, દીપ, ફલ, ચોખા, પત્ર, સોપારી, નૈવેદ્ય, જલ, વસ્ત્ર, ચામર, છત્ર, વાજીંત્ર, ગીત, નાટક, સ્તુતિ અને કોશવૃદ્ધિ (ધર્માદાના નામે નાણાં-ધન-નીવૃદ્ધિ) આ પ્રમાણે એકવીસ પ્રકારની જિનભગવાનની પૂજા થાય છે." ॥૧॥

अलमधिकेन–एवमपि ते प्रलपन्ति–यदि जिनभक्त्युद्रेकेण साधुरपि नृत्येत्तदा नास्ति दोष इति ॥ सू० २ ॥

अथ सुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनं प्राह—'तत्थ खलु.' इत्यादि ।

मूलम्—

तत्थ खलु भगवया परिण्णा पवेइया । इमस्स चेव जीवियस्स परिवंदणमाणण-पूयणाए जाइमरणमोयणाए दुक्खपडिघायहेउं से सयमेव वाउसत्थं समारंभइ, अण्णेहिं वा वाउसत्थं समारंभावेइ, अण्णे वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणइ, तं से अहियाए, तं से अबोहीए ॥ सू० ३ ॥

छाया—

तत्र खलु भगवता परिज्ञा प्रवेदिता । अस्य चैव जीवितस्य परि-

ज्यादा क्या कहें ! वे यहाँ तक भी बकते है कि–जिनराज की भक्ति में मस्त होकर अगर साधु भी नाचने लगे तो भी कोई दोष नहीं है अर्थात् वह आराधक है ॥ सू० २ ॥

सुधर्मा स्वामी जम्बू स्वामी से कहते है:–'तत्थ खलु.' इत्यादि ।

मूलार्थ—भगवान् ने वायुकाय के आरंभ के विषय में उपदेश दिया है। इसी जीवन के परिवन्दन, मानन, और पूजन के लिए, जन्म–मरण से छुटकारा पानेके लिए, दुःख का नाश करने के लिए लोग स्वयं वायुकायशस्त्र का आरंभ करता है, दूसरों से वायुकायशस्त्र का आरंभ कराता है और वायुकायशस्त्र का आरंभ करने वाले दूसरों की अनुमोदना करता है । यह उसके अहित के लिए और उसकी अबोधि के लिए है ॥ सू० ३ ॥

વિશેષ શું કહીએ, તે એટલે સુધી પણ કહે છે કે–જિનરાજની ભક્તિમાં મસ્ત થઈને અગર સાધુ પણ નાચ કરવા લાગે તો પણ કોઈ દોષ નથી અર્થાત્ તે આરાધક છે. ॥૨॥

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છેઃ–'तत्थ खलु.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાને વાયુકાયના આરંભના વિષયમાં ઉપદેશ આપ્યો છે. આ જીવનના પરિવંદન, માનન અને પૂજા માટે, જન્મ, મરણથી છુટવા માટે, દુઃખનો નાશ કરવા માટે. લોક સ્વયં–પોતે વાયુકાયશસ્ત્રનો આરંભ કરે છે, બીજા પાસે વાયુકાયશસ્ત્રનો આરંભ કરાવે છે. અને વાયુકાયશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન આપે છે. તે એના (પોતાના) અહિત માટે અને તેમની અબોધિને માટે છે. ॥ ૩ ॥

वन्दनमाननपूजनाय, जातिमरणमोचनाय, दुःखप्रतिघातहेतुं स स्वयमेव वायुशस्त्रं समारभते, अन्यैर्वा वायुशस्त्रं समारम्भयति, अन्यान् वायुशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानाति, तत् तस्याहिताय, तत् तस्याबोधये ॥ सू० ३ ॥

टीका--

तत्र=वायुकायसमारम्भे, भगवता=श्रीमहावीरेण, परिज्ञा-ज्ञ-प्रत्याख्यान-भेदाद् द्विविधा, खलु=निश्चयेन, प्रवेदिता=प्रतिबोधिता। कर्मरजः-परिहरणार्थं भव्य-जीवेन परिज्ञाऽवश्यं शरणीकरणीयेति भगवता प्रतिबोधितमिति भावः ।

उपभोगद्वार--

लोकः कस्मै प्रयोजनाय वायुकायमुपमर्दयतीत्याह-'अस्य चैव जीवितस्य' इत्यादि । अस्यैव=अल्पकालावस्थायिनः, जीवितस्य=जीवनस्य सुखार्थम् व्यजन-तालवृन्त-भस्त्र-ध्मात-फूत्कारा-च्छ्वासादिभिश्च, शीतोष्णवायु-

---

टीकार्थ—वायुकाय के समारंभ के विषय में श्री महावीरने ज्ञपरिज्ञा तथा प्रत्याख्यानपरिज्ञा बतलाई है । तात्पर्य यह है कि-कर्मरूपी रजको हटाने के लिए भव्य जीव को परिज्ञा अवश्य स्वीकार करना चाहिए, ऐसा उपदेश भगवान्ने दिया है ।

उपभोगद्वार-

लोग किस प्रयोजन से वायुकाय की विराधना करते है? यह बतलाते हैं-इस अल्पकालीन जीवन के सुख के लिए पंखा, ताडपंखा हिलाना, धौंकनी का धौंकना, फूंक मारना, श्वास लेना आदि क्रियांओ द्वारा, तथा शीत और उष्ण वायुका सेवन द्वारा वायुकाय की हिंसा करते हैं ।

ટીકાર્થ—વાયુકાયના સમારંભના વિષયમાં શ્રીમહાવીરે જ્ઞપરિજ્ઞા તથા પ્રત્યાખ્યાન-પરિજ્ઞા બતાવી છે. તાત્પર્ય એ છે કે:-કર્મરૂપી રજને દૂર કરવા માટે ભવ્ય જીવોએ પરિજ્ઞાનો અવશ્ય સ્વીકાર કરી લેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે ભગવાને ઉપદેશ આપ્યો છે.

ઉપભોગદ્વાર—

લોક કયા પ્રયોજનથી વાયુકાયની વિરાધના કરે છે? એ બતાવે છે. આ અલ્પ-કાળના જીવનના સુખ માટે પંખા, તાડપંખા હલાવવા, ધમણ ધમવી-ફૂંક મારવી, શ્વાસ લેવો, આદિ ક્રિયાઓદ્વારા તથા શીત અને ઉષ્ણ (ઠંડા અને ગરમ) વાયુના સેવનદ્વારા

सेवनैश्च, तथा परिवन्दन-मानन-पूजनाय, परिवन्दनं=प्रशंसा, तदर्थं-दृतिवाद्यवेणु-प्रभृतिवादनादौ, माननं=जनसत्कारस्तदर्थं, व्यजनयन्त्रादिप्रचालनादौ, पूजनं=वस्त्ररत्नादिलाभस्तदर्थं वायुयान-वायुयन्त्रादिनिर्माणादौ, तथा जाति-मरणमोचनार्थ=देवप्रतिमाभिमुखं नृत्यगीतवादित्रप्रयोगे, व्यजनचामरादिवीजने च, तथा दुःखप्रतिघातहेतुं=व्याधिप्रतीकारार्थं नवीनवैज्ञानिकोद्भावितवायु-चिकित्सायां, तथा-तालवृन्तादिना वायुकायोद्भावने स=जीवनसुखाद्यर्थी, स्वयमेव वायुशस्त्रं=वायुकायोपमर्दकं-शस्त्रं समारभते=व्यापारयति, अन्यैर्वा वायु-कायशस्त्रं समारम्भयति=प्रयोजयति, अन्यान् वायुशस्त्रं समारभमाणान् समनु-

---

तथा परिवन्दन अर्थात् प्रशंसा पाने के लिए, मशकवाद्य और बाँसुरी बजाकर, मानन अर्थात् जनसत्कार के लिए व्यजनयंत्र (बीजली का पखा) गानयंत्र (रेडियो, ग्रामोफोन आदि) बजाकर, पूजन अर्थात् वस्त्रो एव रत्नो आदि के लाभ के लिए वायुयान (एरोप्लेने) वायुयंत्र आदि के बनाने में, तथा जन्म-मरण से छुटकारा पाने के लिए, जैसे-जिनप्रतिमा के आगे नृत्य, गीत और वादित्र का प्रयोग करने में, चामर पंखा आदि डुलाने में; तथा दुःख का नाश करने के लिए, जैसे-व्याधि मिटाने के लिए आधुनिक वैज्ञानिको द्वारा निकाली हुई वायुचिकित्सा में तथा ताडपंखा आदि द्वारा वायुकाय की उदीरणा करने में वायुकाय की हिंसा करते है। इस प्रकार इस जीवन के सुख के अर्थी स्वयं वायुकाय के घातक शस्त्रों का समारंभ करते है, दूसरों से कराते है और वायुकाय का समारंभ करने वाले दूसरो का अनुमोदन

તથા પરિવન્દન, અર્થાત્ પ્રશંસા મેળવવા માટે મશકવાદ્ય અને વાંસળી વગેરે બજાવીને, વ્યજનયંત્ર તથા ગાનયંત્ર (વિજળીથી ચાલતા પંખા અને રેડીઓ તથા ગ્રામોફોન) વગેરે બજાવીને, પૂજન અર્થાત્-વસ્ત્રો એવં રત્નો આદિના લાભ માટે વાયુયાન (એરોપ્લેન) અને વાયુયંત્ર આદિ બનાવવામાં. તથા જન્મ-મરણથી છુટવા માટે. જેમકેઃ-દેવપ્રતિમાની પાસે નૃત્ય-ગીત અને વાજીંત્રનો પ્રયોગ કરવામાં, ચામર, પંખા આદિ હલાવવામાં, તથા દુઃખનો નાશ કરવા માટે, જેમકે-વ્યાધિ મટાડવા માટે આજકાલના વૈજ્ઞાનિકદ્વારા શોધ કરાએલી વાયુચિકિત્સામાં, તથા તાડપત્રના પંખાદ્વારા વાયુકાયની ઉદીરણામાં વાયુકાયની હિંસા કરે છે. એ પ્રમાણે આ જીવનના સુખના અર્થી પોતે વાયુકાયના ઘાતક શસ્ત્રોનો સમારંભ કરે છે, બીજાની પાસે કરાવે છે. અને વાયુકાયનો સમારંભ કરવાવાળા બીજાને અનુમોદન આપે છે. વાયુકાયનો એ

जानाति=अनुमोदयति । तद्=वायुकायसमारम्भणं, तस्य=वायुकायसमारम्भणं-कुर्वतः कारयितुः अनुमोदयितुश्च अहिताय भवति । तथा-तत् तस्य अबोधये=सम्यक्त्वालाभाय भवति ॥ सू० ३ ॥

येन तु तीर्थङ्करादिसमीपे वायुकायस्वरूपं परिज्ञातं स एवं विभावयतीत्याह—'से तं.' इत्यादि ।

मूलम्—

से तं संबुज्झमाणे आयाणीयं समुट्ठाय सोच्चा खलु भगवओ अणगाराणं वा अंतिए, इहमेगेसिं णायं भवइ-एस खलु गंथे, एस खलु मोहे, एस खलु मारे, एस खलु णरए । इच्चत्थं गढिए लोए, जमिणं विरूवरूवेहिं सत्थेहिं वाउकम्मसमारंभेणं, वाउसत्थं समारंभमाणे अण्णे अणेगरूवे पाणे विहिंसइ ॥ सू० ४ ॥

करते हैं । वायुकाय का यह आरंभ करने वाले, कराने वाले और उसकी अनुमोदना करने वाले को अहितकर होता है तथा अबोधिजनक होता है ॥ सू० ३ ॥

तीर्थंकर आदि के निकट जिसने वायुकाय का स्वरूप समझ लिया है, वह इस प्रकार बिचार करता है:-**'से तं.'** इत्यादि ।

मूलार्थ—भगवान् से या उनके अनगारो से सुनकर-समझकर जिसने संयम धारण किया है वह जानता है कि-यह वायुकाय का समारंभ ही ग्रंथ है, यही मोह है, यही मार है, यही नरक है । इसी में लोग गृद्ध हो रहे है, क्यो कि नाना प्रकार के शस्त्रो से वायुकाय के समारंभद्वारा वायुशस्त्र का आरंभ करते हुए अन्य अनेक प्रकार के प्राणियों की हिंसा करते हैं ॥ सू० ४ ॥

આરંભ, આરંભ કરવાવાળાને, કરાવનારને અને તેની અનુમોદના આપવાવાળાને અહિતકર થાય છે, તથા અબોધિજનક થાય છે. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

તીર્થંકર આદિના સમીપમાં જેણે વાયુકાયનું સ્વરૂપ સમજી લીધું છે, તે આ પ્રમાણે વિચાર કરે છેઃ-'से तं.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—ભગવાન પાસેથી અથવા તેમના અણગારો પાસેથી સાંભળી-સમજીને જેણે સંયમ ધારણ કર્યું છે તે જાણે છે કેઃ-આ વાયુકાયનો સમારંભજ ગ્રંથ છે. એજ મોહ છે. એજ માર છે. એજ નરક છે, એમાં લોકો ગૃદ્ધ થઈ રહ્યા છે, કેમકે નાના પ્રકારના શસ્ત્રોથી વાયુકાયના સમારંભદ્વારા વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરતા થકા અન્ય અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓની હિંસા કરે છે. ॥સૂ૦ ૪॥

छाया—

स तत् संबुध्यमान आदानीयं समुत्थाय श्रुत्वा खलु भगवतः अनगाराणां वा अन्तिके इहैकेषां ज्ञातं भवति-एष खलु ग्रन्थः, एष खलु मोहः, एष खलु मारः, एष खलु नरकः, इत्यर्थं गृद्धो लोकः, यदिमं विरूपरूपैः शस्त्रैः वायुकर्मसमारम्भेण वायुशस्त्रं समारभमाणः अन्यान् अनेकरूपान् प्राणान् विहिनस्ति ॥ सू० ४ ॥

टीका—

यः खलु भगवतः=तीर्थङ्करस्य, अनगाराणां=तदीयश्रमणनिर्ग्रन्थानां वा अन्तिके श्रुत्वा आदानीयम्=उपादेयं सर्वसावद्ययोगविरतिरूपं चारित्रं समुत्थाय= अङ्गीकृत्य, विहरति, स तत्=वायुकाय समारम्भणं संबुध्यमानः=अहिताबोधिजनकत्वेन विज्ञाता सन्नेवं विभावयति—

इह=मनुष्यलोके, एकेषां=श्रमणनिर्ग्रन्थोपदेशसंजातसम्यगवबोधवैराग्याणामात्मार्थिनामेव, ज्ञातं=विदितं भवति। किं ज्ञातं भवतीत्याकाङ्क्षायामाह—'एष खलु ग्रन्थः', इत्यादि।

एषः वायुशस्त्रसमारम्भः खलु=निश्चयेन ग्रन्थः=कर्मबन्धः, कारणे

टीकार्थ– जिस पुरुषने तीर्थंकर भगवान् या उनके अनुयायी श्रमण निर्ग्रन्थों के मुखारविन्द से सुनकर सर्व सावद्य का त्यागरूप संयम अंगीकर किया है वह वायुकाय के समारंभ को अहितकर और अबोधिजनक समझता हुआ इस प्रकार विचारता है—

इस लोक में श्रमण निर्ग्रथों के उपदेश से सम्यग्ज्ञान और वैराग्य प्राप्त करने वाले आत्मार्थी जनों को ही यह विदित होता है कि—

वायुशस्त्र का यह समारंभ निश्चितरूप से कर्मबंध का कारण है। कारण में

ટીકાર્થ—જે પુરુષે તીર્થંકર ભગવાન અથવા તેમના અનુયાયી શ્રમણ–નિર્ગ્રંથોના મુખારવિન્દથી સાંભળીને સર્વ સાવદ્યના ત્યાગરૂપ સંયમ અંગીકાર કર્યો છે, તે વાયુકાયના સમારંભને અહિતકર અને અબોધિજનક સમજતા થકા આ પ્રમાણે વિચારે છે-

આ લોકમાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોના ઉપદેશથી સમ્યગ્જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કરવાવાળા આત્માર્થી જીવોનેજ એ જાણવામાં છે કેઃ-

વાયુશસ્ત્ર આનો સમારંભ નિશ્ચિતરૂપથી કર્મબંધનું કારણ છે. કારણમાં

कार्योपचारात्। एवमग्रेऽपि बोध्यम्। तथा-एषः वायुशस्त्रसमारम्भः, मोहः=विपर्यासः =अज्ञानम्। तथा एष एव मारः=मरणं निगोदादिमरणरूपः। तथा एष एव नरकः= नारकजीवानां दशविधयातनास्थानम्।

इत्यर्थ=एतदर्थं ग्रन्थमोहमरणनरकरूपं घोरदुःखफलं प्राप्यापि पुनः पुनरेतदर्थ-मेव, लोकः=अज्ञानवशवर्ती जीवः गृद्धः=लिप्सुरस्ति। यद्वा गृद्धः=भोगाभिलाषी, लोकः=संसारी जीवः, इत्यर्थे-एतदर्थमेव=ग्रन्थमोहमरणनरकार्थमेव प्रवर्त्तत इति शेषः।

लोकः पुनः पुनः कर्मबन्धाद्यर्थमेव प्रवर्तत इति यदुक्तं, तत् कथं ज्ञायते ? इति जिज्ञासायामाह—'यदिमम्.' इत्यादि।

यद्=यस्माद् विरूपरूपैः=नानाविधैः शस्त्रैः पूर्वोक्तप्रकारैः वायुकर्म-

---

कार्य का उपचार करके कर्मबंध के कारण को मूल में कर्मबध कहा है। आगे भी इसी प्रकार समझ लेना चाहिए। तथा यह वायुकाय का समारंभ अज्ञानरूप है, यह निगोद आदि में मृत्यु का कारण है, और नरक है अर्थात् नारकीय यातनाओं का स्थान है।

ग्रंथ, मोह मरण और नरकरूप घोर दुःखमय फल पाकर भी अज्ञानी जीव वार-बार इसी की लालसा करते हैं। अथवा भोगो के अभिलाषी संसारी जीव इस ग्रंथ, मोह, मरण और नरकरूप फल के लिए ही प्रवृत्ति करते है।

लोग कर्मबंध के लिए ही पुनः-पुनः प्रवृत्ति करते हैं, यह जो कहा है सो किस प्रकार जाना जाय ? ऐसी जिज्ञासा होने पर कहते हैं:—'यदिमम्.' इत्यादि।

क्यों कि नाना प्रकार के, वायुकाय की विराधना करने वाले सावद्य व्यापार

કાર્યનો ઉપચાર કરીને કર્મબંધનાં કારણને મૂલમાં કર્મબંધ કહેલ છે. આગળ પણ આ પ્રકારે સમજી લેવું જોઈએ. તથા એ વાયુકાયનો સમારંભ અજ્ઞાનરૂપ છે. એ નિગોદ આદિમાં મૃત્યુનું કારણ છે (અર્થાત્ નિગોદમાં લઈ જવાવાળો છે) અને નરક છે. અર્થાત્ નારકીય યાતનાઓનું સ્થાન છે.

ગ્રંથ, મોહ, મરણ અને નરકરૂપ ઘોર દુઃખમય ફલ પ્રાપ્ત કરીને પણ અજ્ઞાની જીવ વારંવાર એની લાલચ કરે છે, અથવા ભોગોના અભિલાષી સંસારી જીવ આ ગ્રંથ, મોહ, મરણ અને નરકરૂપ ફલ માટેજ પ્રવૃત્તિ કરે છે.

લોક કર્મબંધ માટેજ પુનઃ પુનઃ પ્રવૃત્તિ કરે છે. એ પ્રમાણે જે કહ્યું છે તે કેવી રીતે જાણી શકાય ? એવી જીજ્ઞાસા થતાં કહે છે–'यदिमम्.' ઈત્યાદિ.

કેમકે નાના પ્રકારથી વાયુકાયની વિરાધના કરવાવાળા સાવદ્યવ્યાપારદ્વારા તે

समारम्भेण=वायुकायोपमर्दनरूपसावद्यव्यापारेण, इमं=वायुकायं विहिनस्ति । तथा-वायुशस्त्रं समारभमाणः-व्यापारयन्, अन्यान्=पृथिवीकायादीन्, अनेकरूपान् स्थावरांस्त्रसांश्च, प्राणान्=प्राणिनः विहिनस्ति=उपमर्दयति ॥ सू० ४ ॥

वायुशस्त्रं समारभमाणा अनेकविधान् जीवान् कथं विहिंसन्ति, तत् च प्रतिबोधयितुं श्रीसुधर्मा स्वामी प्राह—' से बेमि. ' इत्यादि ।

मूलम्—

से बेमि-सति संपाइमा पाणा आहच्च संपयंति य, फरिसं च खलु पुट्ठा एगे संघायमावज्जंति । जे तत्थ संघायमावज्जंति, ते तत्थ परियावज्जंति । जे तत्थ परियावज्जंति ते तत्थ उद्दायंति ॥ सू० ५ ॥

छाया—

तद् ब्रवीमि-संति संपातिमाः प्राणाः, आहत्य संपतन्ति च, स्पर्शं च खलु स्पृष्टा एके संघातमापद्यन्ते । ये तत्र संघातमापद्यन्ते, ते तत्र पर्यापद्यन्ते । ये तत्र पर्यापद्यन्ते ते तत्रापद्रावन्ति ॥ ५ ॥

द्वारा वे वायुकाय का घात करते हैं। तथा वायुकाय के शस्त्रों का प्रयोग करते हुए पृथ्वीकाय आदि अनेक प्रकार के स्थावरों का, तथा त्रस जीवों का उपमर्दन करते हैं ॥सू. ४॥

वायुकाय के शस्त्रों का प्रयोग करने वाले नाना प्रकार के जीवों की हिंसा कैसे करते है ? यह बतलाने के लिए श्री सुधर्मा स्वामी कहते हैं:-'से बेमि.' इत्यादि ।

मूलार्थ—वह मैं कहता हूँ-एकाएक उडकर पडने वाले जीव है जो अचानक आपडते हैं, और वायुकाय से स्पृष्ट होकर कोई-कोई संघात को प्राप्त होते है। जो संघात को प्राप्त होते है उनका शरीर सिकुड जाता है, मूर्छित हो जाते हैं, वे मर भी जाते हैं ॥ सू० ५ ॥

વાયુકાયનો ઘાત કરે છે. તથા વાયુકાયના શસ્ત્રોનો પ્રયોગ કરતા થકા પૃથ્વીકાય આદિ અનેક પ્રકારના સ્થાવરો તથા ત્રસજીવોનુ ઉપમર્દન (નાશ) કરે છે. ॥સૂ. ૪॥

વાયુકાયના શસ્ત્રોના પ્રયોગ કરવાવાળા નાના પ્રકારના જીવોની હિંસા કેવી રીતે કરે છે? એ બતાવવા માટે શ્રી સુધર્મા સ્વામી કહે છેઃ-' से बेमि. ' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—હું તે કહું છું-એકાએક (ઓચિંતા) ઉડીને પડવાવાળા જીવ છે. તે અચાનક આવી પડે છે, અને વાયુકાયથી સ્પૃષ્ટ થઈને કોઈ-કોઈ જથારૂપે થાય છે. જે સંઘાત-સમુદાય-જથારૂપમાં પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું શરીર સંકોચાઈ જાય છે, મૂર્છિત થઈ જાય છે, અને તે મરી પણ જાય છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

टीका--

तद् ब्रवीमि=वायुकायहिंसया यथा बहुविधाः प्राणिनः प्रणश्यन्ति, तत् कथयामि-संपातिमाः=उत्पत्योत्पत्यपतनशीलाः, प्राणाः=प्राणिनः सन्ति= वायुकायमाश्रित्व विद्यन्ते । एते संपातिमाः आहत्य=व्यजनतालवृन्तवस्त्रादिभिः प्रोद्भावितवायुकायादाघातं प्राप्य, संपतन्ति=वायुवेगसमाकृष्टाः प्राणापगमायोद्विग्नास्तत्रैव वायुकाये संविशन्ति, संश्लिष्यन्तीत्यर्थः ।

स्पर्शं चेति । स्पर्शोऽस्यास्तीति स्पर्शः=स्पर्शवान्, तं स्पर्शं=वायुकायं, स्पृष्टाः =स्पर्शकर्तारः, आर्षत्वात् कर्तरि क्तः । एके=वायुवेगसमाहताः प्राणिनः, संघातमापद्यन्ते=परस्परसंघर्षेण गात्रसंकोचं प्राप्नुवन्ति ।

ये तत्र=वायुकाये संपतिताः संघातमापद्यन्ते, ते तत्र=वायुकाये

टीकार्थ—वायु की हिंसा से अनेक प्रकार के प्राणियो का घात किस प्रकार होता है सो कहता हूँ । संपातिम अर्थात् उड–ऊडकर पडने वाले अनेक जीव वायुकाय के आश्रित रहते है । ये संपातिम जीव पंखा, तालवृन्त–पंखा कि एक जाति, वस्त्र आदि से ऊदीरणा की हुई वायुकायद्वारा आघात पाकर गिर पडते हैं, अर्थात् वायु के वेग से खिंचकर घबराये हुए वायुकाय के साथ हो जुड–से जाते हैं।

यहाँ स्पर्श का अर्थ हैं स्पर्शवान् अर्थात् वायु । कोई–कोई वायु के वेग से आहत हुए जीव संघात को प्राप्त होते है अर्थात् परस्पर रगड खाकर सिकुड जाते है ।

वायुकाय में पडे हुए जो जीव सिकुड जाते हैं वे वायुकाय के आघात से

ટીકાર્થ—વાયુકાયની હિંસાથી અનેક પ્રકારનાં પ્રાણીઓનો ઘાત કેવી રીતે થાય છે. તે હું કહું છું:-સંપાતિમ-ઉડી-ઉડીને પડવાવાળા અનેક જીવ વાયુકાયના આશ્રયે રહે છે. તે સંપાતિમ જીવ, પંખા, તાડપત્ર, વસ્ત્ર આદિથી ઉદીરણા કરાએલા વાયુકાયદ્વારા આઘાત પામીને પડી જાય છે. અર્થાત્ વાયુના વેગથી ખેંચાઈને ગભરાએલા વાયુકાયની સાથેજ જોડાઈ જાય છે.

અહીં સ્પર્શનો અર્થ છે-સ્પર્શવાન્-અર્થાત્ વાયુ કોઈ-કોઈ વાયુના વેગથી આહત-તાડન કરાએલા જીવ સંઘાત-જથાપણાને પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ પરસ્પર ઘસડાઈને સંકોચાઈ જાય છે.

વાયુકાયમાં પડેલા જે જીવો સંકોચાઈ જાય છે તે વાયુકાયના આઘાતથી મૂર્છિત

संश्लिष्टा पर्यापद्यन्ते=वायुकायाघातेन मूर्छामाप्नुवन्ति-प्रणष्टचेतना भवन्तीत्यर्थः। ये तत्र=पर्यापद्यन्ते, ते तत्र=वायुकाये, अपद्रावन्ति=प्राणैर्वियुज्यन्ते।

वायुशस्त्रसमारम्भेण न केवलं वायुजीवविराधना जायते, किन्तु सर्वदिक्-संचारिणां संपातिमजीवानामन्येषां च बहुविधानां हिंसाऽपि दुर्निवारा भवतीति भावः॥ सू० ५॥

एवं वायुकायस्य सचित्तत्वं विदित्वा मुनित्वप्राप्तये त्रिकरण-त्रियोगैस्तत्समा-रम्भो वर्जनीय इत्याशयेनाह—'एत्थ सत्थं.' इत्यादि।

मूलम्—

एत्थ सत्थं समारम्भमाणस्स इच्चेते आरंभा अपरिण्णाया भवंति।

मूर्छित हो जाते है—उनकी चेतना नष्ट हो जाती है, और जो मूर्छित हो जाते है वे प्राणों से रहित हो जाते है अर्थात् मर जाते है।

वायुकाय के शस्त्र का आरम्भ करने से अकेले वायुकाय की ही विराधना नहीं होती वरन् सभी दिशाओ में फिरने वाले संपातिम जीवों की तथा अन्य अनेक प्रकार के जीवों की हिंसा होना भी अनिवार्य है॥ सू० ५॥

इस प्रकार वायुकाय की सचित्तता समझकर साधुता प्राप्त करने के लिए तीन करण तीन योग से वायुकाय का समारम्भ त्यागने योग्य है। इस आशय से सूत्रकार कहते है—**'एत्थ सत्थं.'** इत्यादि।

मूलार्थ—वायुकाय के विषय में शस्त्र का व्यापार करने वाला इन व्यापारों

થઈ જાય છે-તેની ચેતના નાશ પામી જાય છે. અને જે મૂછિંત થઈ જાય છે તે પ્રાણોથી રહિત પણ થઈ જાય છે અર્થાત્ મરણ પામે છે.

વાયુકાયના શસ્ત્રનો આરંભ કરવાથી, એકલા વાયુકાયના જીવોનીજ વિરાધના થાય છે એટલુંજ નહિ પરન્તુ સર્વ દિશાઓમાં ફરવાવાળા સંપાતિમ જીવોની તથા અન્ય અનેક પ્રકારના જીવોની ઘાત થવી તે પણ અનિવાર્ય છે. ॥સૂ. ૫॥

આ પ્રમાણે વાયુકાયની સચિત્તતા સમજીને સાધુતા પ્રાપ્ત કરવા માટે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી વાયુકાયનો સમારંભ ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. એ આશયથી સૂત્રકાર કહે છેઃ-'एत्थ सत्थं.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ:—વાયુકાયના વિષયમાં શસ્ત્રનો વ્યાપાર કરવાવાળાઓ એ વ્યાપારોને

एत्थं सत्थं असमारंभमाणस्स इच्चेते आरंभा परिण्णाया भवंति। तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं वाउसत्थं समारंभेज्जा, णेवऽण्णेहिं वाउसत्थं समारंभावेज्जा, णेवऽण्णे वाउसत्थं समारंभंते समणुजाणेज्जा, जस्सेते वाउसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति, से हु मुणी परिण्णायकम्मे-त्ति बेमि ॥ सू० ६ ॥

छाया—

अत्र शस्त्रं समारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः अपरिज्ञाता भवन्ति। अत्र शस्त्रमसारभमाणस्य इत्येते आरम्भाः परिज्ञाता भवन्ति। तं परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं वायुशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैर्वायुशस्त्रं समारम्भयेत्, नैवान्यान् वायुशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात्। यस्यैते वायुशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति, स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० ६ ॥

टीका—

अत्र=अस्मिन् वायुकाये, शस्त्रं=पूर्वोक्तप्रकारं समारभणास्य=व्यापारयतः, इत्येते=पूर्वोक्ताः त्रिकरणत्रियोगैः कृता आरम्भाः=वायुकायोपमर्दनरूपाः

को कर्मबंध का कारण नहीं समझता। वायुकाय में शस्त्रो का व्यापार न करने वाला इन व्यापारो को कर्मबंध का कारण समझता है। उसे जानकर विवेकी पुरुष स्वयं वायु शस्त्र का आरम्भ न करे, दूसरो से वायुशस्त्र का आरम्भ न करावे और वायुशस्त्र का आरम्भ करने वालो का अनुमोदन न करे। जो वायुकाय के शस्त्रो के व्यापार को जानता है वही मुनि है, वही सावद्य व्यापार का त्यागी है। ऐसा मैं कहता हूँ ॥ सू० ६ ॥

टीकार्थ—वायुकाय के विषय में पूर्वोक्त शस्त्रों का उपयोग करने वाला तीन करण तीन योग से किये जाने वाले और वायुकाय के घातक सावद्य व्यापारो को कर्मबंध

કર્મબંધનું કારણ સમજતા નથી, વાયુકાયમાં શસ્ત્રોનો વ્યાપાર નહિ કરવાવાળા તે વ્યાપારને કર્મબંધનું કારણ સમજે છે. તેને જાણીને વિવેકી પુરૂષ પોતે વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરે નહિ, બીજા પાસે વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરાવે નહિ, અને વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે નહિ. જે વાયુકાયના શસ્ત્રોના વ્યાપારને જાણે છે તેજ મુનિ છે. તેજ સાવદ્ય વ્યાપારના ત્યાગી છે. આવું-(આ પ્રમાણે) હું કહું છું. ॥ સૂ. ૬ ॥

ટીકાર્થ—વાયુકાયના વિષયમાં પૂર્વોક્ત શસ્ત્રોનો ઉપયોગ કરવાવાળા, ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી કરવામાં આવતા અને વાયુકાયના ઘાતક સાવદ્ય વ્યાપારોને કર્મબંધનું કારણ

सावद्यव्यापाराः, अपरिज्ञाताः=कर्मबन्धकारणत्वेनानवगताः भवन्ति ।

अत्र=अस्मिन्नेव वायुकाये, शस्त्रं=प्रागुक्तप्रकारम्, असमारभमाणस्य=अप्रयुञ्जानस्य, इत्येते=पूर्वोक्ताः, आरम्भाः=सावद्यव्यापाराः, परिज्ञाता भवन्ति=ज्ञपरिज्ञया परिज्ञाताः, प्रत्याख्यानपरिज्ञया परिवर्जिता भवन्तीत्यर्थः ।

ज्ञपरिज्ञापूर्विका प्रत्याख्यानपरिज्ञा यथा भवति, तं प्रकारं दर्शयति–'तत् परिज्ञाय' इत्यादि । तद्=वायुकायारम्भणं, परिज्ञाय=' कर्मबन्धस्य कारणं भवती' त्यवगत्य, मेधावी=हेयोपादेयविवेकनिपुणः स्वयं वायुशस्त्रं नैव समारभेत=नैव व्यापारयेत्, अन्यैर्वायुशस्त्रं नैव समारम्भयेत्, वायुशस्त्रं समारभमाणान् अन्यान् नैव समनुजानीयात्=नैवानुमोदयेत् ।

यस्यैते वायुशस्त्रसमारम्भाः=वायुकायमुद्दिश्य शस्त्रैस्तदुपमर्दनरूपाः

का कारण नहीं समझता । अर्थात् उसे यह ज्ञान नहीं होता कि–'इन पाप–कृत्यों से मुझे कर्म का बंध होगा'

लेकिन इसी वायुकाय के विषय में शस्त्रों का आरंभ न करने वाला सावद्य व्यापारों को ज्ञपरिज्ञा से जानता है और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग देता है ।

ज्ञपरिज्ञापूर्वक प्रत्याख्यानपरिज्ञा जिस प्रकार होती है सो दिखलाते है–वायुकाय के आरंभ को कर्मबंध का कारण जानकर हेयोपादेय का विवेक रखने वाला पुरुष स्वयं वायुशस्त्र का आरंभ न करे, दूसरों से वायुशस्त्र का आरंभ न करावे और वायुशस्त्र का आरंभ करनेवालों का अनुमोदन न करे ।

जिसने वायुकायसंबंधी इन आरंभों को अर्थात् सावद्य व्यापारों को ज्ञपरिज्ञा से

સમજતા નથી. અર્થાત્ તેમને એ જ્ઞાન થયુ નથી કે–'આ પાપકૃત્યોથી મને કર્મનો બંધ થશે.' પરંતુ આ વાયુકાયના વિષયમાં શસ્ત્રોનો આરંભ નહિ કરવાવાળા સાવદ્ય વ્યાપારોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી જાણે છે, અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી ત્યજી દે છે જ્ઞપરિજ્ઞાપૂર્વક પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞા જે પ્રમાણે હોય છે. તે બતાવે છે–વાયુકાયના આરંભને કર્મબંધનું કારણ જાણીને હેય–ઉપાદેયનો વિવેક રાખવાવાળા પુરુષ પોતેજ વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરે નહિ બીજા પાસે વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરાવે નહિ. અને વાયુશસ્ત્રનો આરંભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે નહિ.

જે વાયુકાયસંબંધી એ આરંભોને અર્થાત્ સાવદ્ય વ્યાપારોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી 'કર્મ-

सावद्यव्यापाराः, परिज्ञाताः=ज्ञ-परिज्ञया बन्धकारणतया विदिताः, प्रत्याख्यान-परिज्ञया च परिवर्जिता भवन्ति, स एव परिज्ञातकर्मा=त्रिकरणत्रियोगैः परिवर्जित-सकलसावद्यव्यापारः, मुनिर्भवति।

ननु त्रिकरणत्रियोगैर्वायुकायविराधनापरिहारेण यस्तु परिज्ञातकर्मा स एव मुनिर्भवतीत्युक्तं तत्कथमुपपद्यते ? यतो हि गच्छता तिष्ठता आसीनेन स्वपता भुञ्जानेन भाषमाणेन वायुकायविराधना दुष्परिहरा कथं तर्हि मुनिश्चरेत् तिष्ठेत् आसीत शयीत भुञ्जीत भाषेत ? इति। अत्रोच्यते-मुनिनां सर्वं स्वकर्त्तव्यं यतनयैव संपादनीयम्, अत एवोक्तं भगवता--

---

कर्मबंध का कारण जान लिया और प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग दिया है वही तीन करण और तीन योग से त्याग करने वाला मुनि होता है।

शंका--'तीन करण और तीन योग से वायुकाय की विराधना का त्याग करने वाले ही मुनि होते हैं' यह कथन किस प्रकार सही हो सकता है ? चलने, ठहरने, बैठने, सोने, आहार करने और भाषण करने में वायुकाय की विराधना से बच नहीं सकते। ऐसी दशा में मुनि कैसे चले, कैसे ठहरे कैसे बैठे, कैसे सोए, कैसे भोजन करे और कैसे बोले ?

समाधान—मुनि को अपनी सब क्रियाएँ यतनापूर्वक ही करनी चाहिए। भगवान्‌ने कहा है:--

---

બન્ધનું કારણ છે' એમ જાણી લીધું છે અને પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાથી તેને ત્યજી દીધા છે, તે ત્રણ કરણ અને ત્રણયોગથી ત્યાગ કરવાવાળા મુનિ હોય છે.

શંકા—'ત્રણ કરણ અને ત્રણયોગથી વાયુકાયની વિરાધનાનો ત્યાગ કરવાવાળા જ મુનિ હોય છે.' આ વચન કેવી રીતે સાચું હોઈ શકે છે? ચાલતાં, બેસતાં, રોકાતાં, સુતાં, ભોજન કરતાં અને ભાષણ કરતાં વાયુકાયની વિરાધનાથી બચી શકાતું નથી. એવી દશામાં મુનિ કેવી રીતે ચાલે, કેવી રીતે બેસે, કેવી રીતે રોકાય, કેવી રીતે સુવે, કેવી રીતે ભોજન કરે અને કેવી રીતે બોલે?

સમાધાન—મુનિએ પોતાની સર્વ ક્રિયાઓ યતનાપૂર્વક કરવી જોઇએ, ભગવાને કહ્યું છે—

" जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए।
जयं भुंजंतो भासंतो, पावकम्मं न बंधई " ॥ १ ॥

ननु गमनागमनादौ यतनायाः सुसंपाद्यत्वेऽपि भाषणयतना कथं विधेया? कथमपि भाषणे हि वायुकायविराधना परिहर्त्तुं न शक्यते, कथं मुनिर्यतनया भाषेत? भाषणे वायुकायविराधनया सार्द्धं सूक्ष्मव्यापिसंपातिमजीवानामपि विराधनाऽवश्यम्भाविनी, तेषां वायुवेगसमाकृष्टानामाहत्य संपतनेन, वायुसंस्पर्शेन च संघात पर्यापत्त्य-पद्रावणान्त भवतीत्यत्रैवोद्देशेऽभिहितत्वात्? इति चेदुच्यते—

मुखवस्त्रिकाबधनं भाषणयतना भगवता प्रतिबोधिता, एष वायुकाय-

"यतनापूर्वक चले, यतनापूर्वक खडा रहे, यतनापूर्वक बैठे, यतनापूर्वक सोए, यतनापूर्वक भोजन करे और यतनापूर्वक बोले तो (साधु) पापकर्म का बंध नहीं करता है" ॥१॥

शङ्का—जाने-आने में यतना सरलता से हो सकती है मगर बोलने की यतना किस प्रकार करनी चाहिए? बोलने में वायुकाय की विराधना कीसी भी प्रकार नहीं टल सकती तो मुनि किस प्रकार भाषण करे?, भाषण करने में वायुकाय की विराधना के साथ सर्वत्र व्याप्त छोटे-छोटे सपातिम जीवो की विराधना भी अवश्य होती है। इसी उद्देश में बतलाया गया है कि-सपातिम जीव वायु के वेग से खिंचकर आ पडते है और वायु के स्पर्श से संघात को प्राप्त होते है, मूछिंत्त हो जाते हैं और मर भी जाते हैं।

समाधान—भगवान् ने मुखवस्त्रिका बाँधना भाषणी की यतना बतलाई है।

'યતનાપૂર્વક ચાલે, યતનાપૂર્વક બેસે, યતનાપૂર્વક રોકાય; યતનાપૂર્વક સુવે, યતનાપૂર્વ ભોજન કરે, અને યતનાપૂર્વક બોલે તો (સાધુ) પાપ કર્મનો બંધ કરતા નથી.॥૧॥

શંકા—જવા આવવામાં યતના સરલતાપૂર્વક થઈ શકે છે, પરંતુ બોલવાની યતના કેવી રીતે કરવી જોઈએ? બોલવામાં વાયુકાયની વિરાધના કોઈ પણ પ્રકારથી ટળી શકતી નથી, તો મુનિ કેવી રીતે ભાષણ કરે? ભાષણ કરવામાં વાયુકાયની વિરાધનાની સાથે સર્વત્ર વ્યાપ્ત નાના-નાના સંપાતિમ જીવોની વિરાધના પણ અવશ્ય થાય છે. આ ઉદ્દેશમાં બતાવવામાં આવ્યું છે કે-સંપાતિમ જીવ વાયુના વેગથી ખેંચાઈને આવી પડે છે; અને વાયુના સ્પર્શથી સંઘાત-(સમુદાય)ને પામે છે, મૂછિંત થઈ જાય છે અને મરણ પણ પામે છે.

સમાધાન-ભગવાને મુખવસ્ત્રિકા બાધવી તે ભાષણની યતના બતાવી છે. આ વાયુકાયનો

समारम्भः ग्रन्थमोहमारनरकरूपस्तस्मादहितोऽयमिति मत्वा वायुकायविराधनया शान्तिमार्गावलम्बिनः संयमिनः प्राणान् धारयितुमपि नावकाङ्क्षन्तीत्यत्रैवोद्देशे समुपदिशता भगवता भाषणयतनारूपं मुखवस्त्रिकाबन्धनमिति सूचितम्। उक्तञ्च समुत्थानसूत्रे—

"........तओ पच्छा गोयमा! सलिंगे मुहपत्तिं मुहेण सद्धिं बंधे॥ १॥

मुहपत्तीः णं भंते! किंपमाणा? गोयमा! मुहप्पमाणा मुहपत्ती। मुहपत्ती णं भंते! कस्स वत्थस्स कडे? गोयमा! एगस्सवि सेयवत्थस्स णं अट्ठपुडलाए मुहपत्तिं करेह॥ २॥

कस्सट्ठं मुहपत्तीए णं अट्ठ पुडलाइं? गोयमा! अट्ठकम्मदहणट्ठं॥

मुहपत्ती णं भंते?, कहं बंधे?, गोयमा! एगकन्नेण दुचकन्नप्पमाणेण दोरेण सद्धिं मुहे बंधेह। मुहपत्तीएणं भंते! के अट्ठे?, गोयमा? जण्णं मुहअंते सइ वट्टति से तेणट्ठेणं मुहपत्ती। कस्सट्ठंभंते! मुहपत्तिं मुहेणसद्धिं बंधे?, गोयमा! सलिंगवाउ-जीवरक्खणट्ठं॥ ३॥

जइ णं भंते! मुहपत्ती वाउजीवरक्खणट्ठाए तो किं सुहुमवाउकायजीवरक्खण-ट्ठाए वा बायरवाउकायजीवरक्खणट्ठाए वा? गोयमा! णोति सुहुमवाउकायजीव-रक्खणट्ठाए वायरवाउकायजीवरक्खणट्ठाए। नो-ति अविसेसं, एवं ते सव्वेवि अरिहंता पवुच्चंति॥ ४॥" इति।

यह वायुकाय का समारंभ ग्रन्थ है, मोह है, मार है, नरक है और इस कारण अहितकारी है, अत एव शान्ति-मोक्षमार्ग का अवलम्बन करने वाले संयमी वायुकाय की विराधना करके अपने प्राणों की भी इच्छा नहीं करते। इसी उद्देश में भगवान् ने उपदेश देते हुए भाषा यतनारूप मुखवस्त्रिका का बाँधना सूचित किया है। समुत्थान सूत्र में कहा भी है:—

સમારંભ ગ્રંથ છે, મોહ છે, માર છે, નરક છે, અને તે કારણે અહિતકારી છે. એટલા માટે શાંતિ-મોક્ષ માર્ગનું અવલંબન કરવાવાળા સંયમી વાયુકાયની વિરાધના કરીને પોતાના પ્રાણની પણ ઇચ્છા કરતા નથી. આ ઉદ્દેશમાં ભગવાને ઉપદેશ આપતા થકા ભાષા યતનારૂપ મુખવસ્ત્રિકા બાંધવાની સૂચના કરી છે.

સમુત્થાનસૂત્રમાં કહ્યું પણ છે:—

छाया—

"...ततः पश्चात् गौतम! सलिङ्गो मुखपत्रीं मुखेन सार्द्धं बध्नीयात्। मुखपत्री खलु भदन्त! किंप्रमाणा?, गौतम! मुखप्रमाणा मुखपत्री। मुखपत्री खलु भदन्त! केन वस्त्रेण कृता?, गौतम! एकस्यापि श्वेतवस्त्रस्याष्टपुटकां मुखपत्रीं कुर्यात्॥ २॥

कस्मै अर्थाय भदन्त! मुखपत्री खलु अष्टपुटका?, गौतम! अष्टकर्म-दहनार्थम्। मुखपत्रीं भदन्त! कथं बध्नीयात्?, गौतम? एककर्णेन द्वितीयकर्ण-

---

"..गौतम! तत्पश्चात् स्वलिंगी साधु मुख के साथ मुखपत्ती बाँधे ॥१॥

प्रश्न—भगवान्! मुँहपत्ती का क्या प्रमाण है?

उत्तर—गौतम! मुँह के बराबर मुँहपत्ती होती है।

प्रश्न—भगवान्! मुँहपत्ती किस वस्त्र की होती हैं?

उत्तर—गौतम! एक सफेद वस्त्र की आठ पुटकी मुँहपत्ती होती है ॥२॥

प्रश्न—भगवान्! मुँहपत्ती आठ पुटकी क्यों होनी चाहिए?

उत्तर—गौतम! आठ कर्मों को भस्म करने के लिए।

प्रश्न—भगवान्! मुँहपत्ती किस तरह बाँधनी चाहिये?

उत्तर—गौतम! एक कान से दूसरे कान तक लम्बे डोरे के साथ मुँहपत्ती मुख पर बाँद्धनी चाहिए।

"...ગૌતમ! તત્પશ્ચાત્ સ્વલિંગી સાધુ મુખ સાથે મુખપત્તિ બાંધે. (૧)

પ્રશ્ન—ભગવાન્! મુંહપત્તીનુ શું પ્રમાણ છે?

ઉત્તર—ગૌતમ! મુખની બરાબર મુંહપત્તી હોય છે.

પ્રશ્ન—ભગવન્! મુંહપત્તી કયા વસ્ત્રની બને છે?

ઉત્તર—ગૌતમ! એક સફેદ વસ્ત્રની આઠ પડની મુંહપત્તી હોય છે. (૨)

પ્રશ્ન—ભગવન્! મુંહપત્તી આઠ પડની શા માટે હોવી જોઇએ?

ઉત્તર—ગૌતમ! આઠ કર્મોને ભસ્મ કરવા માટે.

પ્રશ્ન—ભગવન્! મુંહપત્તી કેવી રીતે બાંધવી જોઇએ?

ઉત્તર—ગૌતમ! એક કાનથી બીજા કાન સુધી લાંબા દોરાની સાથે મુંહપત્તી મુખ પર બાંધવી જોઇએ.

प्रमाणदवरकेण सार्द्धं मुखे बध्नीयात् मुखपत्र्या भदन्त ! कोऽर्थः ?, गौतम ! यत्खलु मुखान्ते सदा वर्त्तते तेनार्थेन मुखपत्री । कस्मै अर्थाय भदन्त ! मुखपत्रीं मुखेन सार्द्धं बध्नीयात् ?, गौतम ! स्वलिङ्गवायुजीवरक्षणार्थम् ॥ ३ ॥

यदि खलु भदन्त ! मुखपत्री वायुजीवरक्षणार्थाय तत्किं सूक्ष्मवायुकायजीवरक्षणार्थाय वा बादरवायुकायजीवरक्षणार्थाय ? गौतम ! नो इति सूक्ष्मवायुकायजीवरक्षणार्थाय, (किन्तु) बादरवायुकायजीवरक्षणार्थाय, नो इति अविशेषम्, एवं ते सर्वेऽपि अर्हन्तः ब्रुवन्ति ॥ ४ ॥ इति ।

संप्रति केचिन्मुनिम्मन्या मुखवस्त्रिकाबन्धनं प्रतिषेधयन्ति तेषामाचार्यास्तु

प्रश्न–भगवान् ! मुँहपत्ती का अर्थ क्या है ?

उत्तर–वह सदैव मुँह पर बंधी रहती है इस लिए वह मुँहपत्ती कहलाती है ।

प्रश्न–किस प्रयोजन से मुँहपत्ती मुख पर बाँधनी चाहिए ?

उत्तर–मुँहपत्ती बाँधना साधु का स्वलिंग है इस लिए, तथा वायुकाय के जीवों की रक्षा के लिए मुँहपत्ती बाँधी जाती है ॥३॥

प्रश्न–भगवान् अगर वायुकाय की रक्षा के लिए मुँहपत्ती है तो सूक्ष्म वायुकाय की रक्षा के लिए है या बादर वायुकाय की रक्षा के लिए ?

उत्तर–सूक्ष्म वायुकाय की रक्षा के लिए नहीं किन्तु बादर वायुकाय के जीवों की रक्षा के लिए है । सभी अर्हन्त ऐसा ही कहते है " ॥४॥

आजकल अपने को मुनि मानने वाले कोई–कोई मुखवस्त्रिका के बाँधने का

પ્રશ્ન—ભગવન્ ! મુંહપત્તીનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર—ગૌતમ ! તે હમેશાં મુખપર બાંધી રહે છે. તેથી તે મુંહપત્તી કહેવાય છે.

પ્રશ્ન—શું પ્રયોજનથી મુંહપત્તી મુખપર બાંધવી જોઇએ ?

ઉત્તર—મુંહપત્તી બાંધવી તે સાધુનું સ્વલિંગ છે એ માટે, તથા વાયુકાયના જીવોની રક્ષા માટે મુંહપત્તી બાંધે. (૩)

પ્રશ્ન—ભગવન્ ! અગર વાયુકાયની રક્ષા માટે, મુંહપત્તી છે. તો શું સૂક્ષ્મ વાયુકાયની રક્ષા માટે છે. અથવા બાદર વાયુકાયની રક્ષા માટે છે ?

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ વાયુકાયની રક્ષા માટે નહિ પરન્તુ બાદર વાયુકાયના જીવોની રક્ષા માટે છે. સર્વ અર્હન્ત એ પ્રમાણેજ કહે છે. (૪)

આજ કાલ પોતાને મુનિ માનવાવાળા કોઇ–કોઇ મુખવસ્ત્રિકા બાંધવાનો નિષેધ

मुखवस्त्रिकाबन्धनं स्वीकुर्वन्त्येव। उक्तश्च जिनपतिशिष्यपूर्णभद्रगणिकृतातिमुक्तक-चरित्रे (श्लोकेषु ८०-८१-८२)—

"अथानन्यमुखस्तिष्ठन्, पुरतो निश्चलासनः।
प्राञ्जलिर्वदनद्वारे, दधानो मुखवस्त्रिकाम् ॥ ८० ॥

इत्यादि यावत्—

शुश्रावासौं श्रुतस्यार्थ,-मतिमुक्तमुनिर्मुदा" ॥ २ ॥ इति

विक्रमसंवत्सरे द्व्यशीत्यधिकद्वादशशत (१२८२) परिमिते पूर्णभद्रगणिना विरचितोऽयमतिमुक्तकचरित्रनाधेयो ग्रन्थः, यस्यास्मिन् विक्रमसंवत्सरे द्व्यधिकद्वि-सहस्र (२००२) परिमिते विंशत्यधिकसप्तशत (७२०) वर्षाणि व्यतीतानि,इतश्च स्फुटमेतदवगम्यते मुखवस्त्रिकाबन्धनं-सादर परिगृहीतं तेषामाचार्यैस्तदनुयायिभिश्च।

निषेध करते है। परन्तु उनके आचार्य मुखवस्त्रिका बांधना स्वीकार करते है। जिनपति के शिष्यपूर्णभद्रगणिविरचित **'अतिमुक्तकचरित्र'** (श्लोक ८०-८१-८२). में कहा हैः—

"पर-पदार्थों में सुख न मानने वाला, निश्चल आसन से सामने हाथ जोडकर मुख पर मुँहपती धारण किये हुअ अतिमुक्तक मुनिने श्रुतका अर्थ सुना ॥८०-८२॥

विक्रम संवत १२८२ में पूर्णभद्र गणिने यह अतिमुक्तकचरित्र नामक ग्रंथ लिखा है। इस संवत् २००२ तक उसे ७२० वर्ष हो चुके है। इस से स्पष्ट ज्ञात होता है कि उनके आचार्योंने और उनके अनुयायियोंने मुखवस्त्रिका का बाँधना आदरपूर्वक अंगीकार किया है।

કરે છે. પરન્તુ તેમના આચાર્ય મુખવસ્ત્રિકા બાંધવાનુ સ્વીકાર કરે છે. જિનપતિના શિષ્ય પૂર્ણભદ્રગણિ-વિરચિત 'અતિમુક્તકચરિત્ર'માં શ્લોક ૮૦-૮૧-૮૨માં કહ્યું છેઃ-

પર પદાર્થોમાં સુખ નહિ માનવાવાળા નિશ્ચલ આસનથી સામે હાથ જોડીને મુખપર મુંહપત્તી ધારણ કરેલા 'અતિમુક્તક' મુનિએ શ્રુતનો અર્થ સાંભળ્યો. ॥૮૦-૮૨॥

વિક્રમ સંવત્ ૧૨૮૨માં પૂર્ણભદ્ર ગણિએ આ અતિમુક્તકચરિત્ર નામનો ગ્રંથ લખ્યો છે. આ સંવત્ ૨૦૦૨ સુધીમાં તેને ૭૨૦ વર્ષ વ્યતીત થઈ ચૂક્યાં છે. એથી સ્પષ્ટ જાણમાં આવે છે કે-તેમના આચાર્યોએ અને તેમના અનુયાયિઓએ મુખવસ્ત્રિકા બાંધવાનુ આદરપૂર્વક અંગીકાર કર્યું છે.

अपरश्च जिनपतिशिष्य लव विरचिते सनत्कुमारचरित्रे सनत्कुमारतृतीय-पूर्वभविक—'विक्रमयशो'-नृपवर्णनेऽभिहितम्—

"मुखेन्दुराजन्मुखवस्त्रिकश्च,
कथासु लेभे विरजा द्विजौधैः ।
निषेवितः प्रान्तनिविष्टराज,—
हंसीव विभ्राजि सरः श्रियं यः ॥ १ ॥"

सनत्कुमारः, तृतीयपूर्वजन्मनि विक्रमयशो नाम नृपोऽभवद् । स च परिषदि धर्मकथाश्रवणार्थं यथोपविष्टस्तद्वर्णनं कुर्वन्नाह—

"मुखेन्दुराजन्मुखवस्त्रिकश्च" इत्यादि । व्याख्या-इन्दुरिव मुखं मुखेन्दुः, मुखेन्दौ राजन्ती मुखवस्त्रिका यस्य स मुखेन्दुराजन्मुखवस्त्रिकः, मुखोपरिनिबद्धातिशुक्लवस्त्रविनिर्मितदेदीप्यमानमुखवस्त्रिकः । विरजाः=निर्मलान्तः करणः,

---

इसके अतिरिक्त जिनपति के शिष्य लवद्वारा रचित सनत्कुमारचरित्र में सनत्कुमार के तीसरे पूर्वभववर्ती विक्रमयश नामक राजा का वर्णन करते हुए कहा है—

सनत्कुमार अपने तृतीय पूर्वभव में विक्रमयश नामक राजा था । वह परिषद् में धर्मकथा सुनने के लिए जिस प्रकार बैठा था उसका वर्णन करते हुए कहते हैं—**'मुखेन्दु.'** इत्यादि । इसकी व्याख्या इस प्रकार हैः—

जिसके मुखचन्द्र पर मुखवस्त्रिका सुशोभित थी अर्थात् मुख के ऊपर बँधी हुई, सफेद वस्त्र की बनी हुई मुखवस्त्रिका से जिसका मुख शोभायमान हो रहा था, जिसका अन्तःकरण निर्मल था और जो द्विजों के समूह से सेवित था ऐसा विक्रमयश—

એ સિવાય જિનપતિનાશિષ્ય લવદ્વારા રચિત સનત્કુમારચરિત્રમાં સનત્કુમારના ત્રીજા પૂર્વભવવર્ત્તી 'વિક્રમયશ' નામના રાજાનું વર્ણન કરતા થકા કહે છે કેઃ-

સનત્કુમાર પોતાના ત્રીજા પૂર્વભવમાં 'વિક્રમયશ' નામના રાજા હતા, તે પરિષદ્‌માં (સભામાં) ધર્મકથા સાંભળવા માટે જે પ્રમાણે બેઠા હતા તેનું વર્ણન કરતા થકા કહે છે કે-'મુખેન્દુ.' ઈત્યાદિ. એની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે-

જેના મુખચન્દ્ર પર મુખવસ્ત્રિકા સુશોભિત હતી, અર્થાત મુખ ઉપર બાંધેલી સફેદ વસ્ત્રની બનેલી મુખવસ્ત્રિકાથી જેનું મુખ શોભાયમાન થઈ રહ્યું હતું, જેનુ અન્તઃકરણ નિર્મલ હતું, અને જે દ્વિજોના સમૂહથી સેવિત હતા, એવા વિક્રમયશ નામના રાજા

द्विजौघैः=द्विजसमूहैर्निषेवितः, यः=विक्रमयशो नृपः कथासु=धर्मकथापरिषत्सु श्रियं=शोभां लेभे=प्राप्तवान्। किमिव ? प्रान्ते निविष्टा राजहंसी यस्य तत् प्रान्तनिविष्टराजहंसि, विभ्राजि=देदीप्यमानं सर इव।

यथा प्रान्तनिविष्टया राजहंस्या विभ्राजमानं सरः श्रियं लभते तथा मुखोपरिनिबद्धदेदीप्यमानमुखवस्त्रिकया विक्रमयशो नृपः सदसि श्रियं लब्धवानित्यर्थः।

करेण मुखवस्त्रिकाधारणे तु करतलावृतमुखवस्त्रिकाया दीप्तिः समाच्छादिता स्यात्, कथं तर्हि '....राजन्मुखवस्त्रिकः'–इत्यत्र 'राजन्'–पदप्रयोगसंसूचितमुखवस्त्रिकागतप्रभायाः प्रकाशमानता तिरोहिता भवेत्, तर्हि राजहंसीप्रभया 'विभ्राजी'–ति सरोविशेषणेन साम्यमपि न सिद्धयेत्।

नामक राजा धर्मकथा की परिषद् में शोभा को प्राप्त हुआ। कैसी शोभा को प्राप्त हुआ ? जैसे जिसके किनारे राजहंसी बैठी हो वह तालाव सुशोभित होता है।

जिसके किनारे राजहंसी बैठी हो वह तालाव जैसे शोभित होता है उसी प्रकार मुख पर बंधी हुई और देदीप्यमान मुखवस्त्रिका से विक्रमयश राजा व्याख्यानपरिषद् में शोभित हुआ।

अगर हाथ से मुखवस्त्रिका पकडी होती तो मुखवस्त्रिका की दीप्ति हथेली से छिप जाती। ऐसी स्थिति में '...राजन्मुखवस्त्रिकः' इस पद में 'राजन्' शब्द के प्रयोग से मखवस्त्रिका की जो प्रभा सूचित की है वह प्रकाशमान कैसी होती ? फिर तो वह छिपी हुई प्रभा रहजाती ! और फिर सरोवर के किनारे बैठी हुई राजहंसिनी की उपमा भी ठीक नहीं बैठ सकती।

ધર્મકથાની સભામાં શોભાને પામ્યા છે. કેવી શોભાને પામ્યા છે? જેમકેઃ—જેના કિનારે રાજહંસી બેઠાં હોય તે તળાવ સુશોભિત થાય છે.

જેના કિનારે રાજહંસી બેઠાં હોય તે તળાવ જેવી રીતે સુશોભિત હોય છે તે પ્રમાણે મુખ પર બાંધેલી અને ઝગમગાટ શોભાયમાન મુખવસ્ત્રિકાથી વિક્રમયશ રાજા વ્યાખ્યાપરિષદ્—(સભા)માં શોભતા હતા.

અથવા હાથથી મુખવસ્ત્રિકા પકડી હોતે તો તે મુખવસ્ત્રિકાની દીપ્તિ—પ્રકાશ હથેલીથી ઢંકાઈ જાત. એવી સ્થિતિમા 'राजन्मुखवस्त्रिकः' આ પદમા 'राजन्' શબ્દના પ્રયોગથી મુખવસ્ત્રિકાની જે પ્રભા—(પ્રકાશ) સૂચિત કરી છે, તે પ્રકાશમાન કેવી રીતે થાત? પછી તો તે ઢંકાએલી જેવી પ્રભા રહી જાત અને પછી સરોવરના કિનારે બેઠેલાં રાજહંસીની ઉપમા બરાબર ઘટી શકત નહિ.

अपरञ्च सरसि राजहंसी यथा सर्वथाऽनावृता सती सरःशोभां जनयति तथा मुखवस्त्रिका नृपस्य श्रियं करोतीति तात्पर्यं करतलेन मुखवस्त्रिकाधारणे कथमपि नोपपद्यते।

तस्मादेतत्सनत्कुमारचरित्रपद्यं विक्रमयशोनृपस्य सदोरकमुखवस्त्रिकाबन्धनमासीदिति सुस्पष्टमावेदयति।

अहो! महीयान् मोहमहिमा यत्स्वकीयगुरुवराणां संप्रदायवाक्यमपिसमुल्लङ्घयन्तो नवीना न कथञ्चित्त्रपन्ते।

विस्तरतस्तु जिज्ञासुभिर्दशवैकालिकसूत्रस्य मत्कृताचारमणिमञ्जूषाटीकायां प्रथमाध्ययने विलोकनीयम्।

इसके अतिरिक्त—जैसे राजहंसिनी बिलकुल उघाडी होकर ही सरोवर की शोभा बढाती है उसी प्रकार मुखवस्त्रिका राजा की शोभा बढाती थी। यह तात्पर्य हाथ से मुखवस्त्रिका धारण करने में किसी भी प्रकार नहीं घट सकता।

अतः सनत्कुकारचरित्र का यह पद्य स्पष्टरूप से प्रकट करता है कि—विक्रम यश राजा के मुख पर डोरासहित मुखवस्त्रिका बंधी थी।

अहो! मोह की महिमा महान है, जिस के प्रभाव से आधुनिक लोग अपने गुरुओं के परम्परा वाक्य का उल्लंघन करते हुए भी लज्जित नहीं होते।

विस्तार से समझने की इच्छा रखने वाले मेरी रची हुई दशवैकालिक सूत्र की 'आचारमणिमंजूषा'—टीका के अन्दर पहले अध्ययन में देख सकते है।

એ સિવાય-જેવી રીતે રાજહંસિની એકદમ ઉઘાડી થઈનેજ સરોવરની શોભા વધારે છે, તેવીજ રીતે મુખવસ્ત્રિકા રાજાની શોભા વધારતી હતી. આ તાત્પર્ય હાથથી મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરે તો-અથવા કરવાથી કોઈ પણ પ્રકારે બની શકે નહિ.

એ કારણથી સનત્કુમારચરિત્રનું એ પદ સ્પષ્ટરૂપથી બતાવી આપે છે કેઃ- વિક્રમયશ રાજાના મુખપર દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા બાંધી હતી.

અહો! મોહનો મહિમા મહાન્ છે. જેના પ્રભાવથી આધુનિક લોક પોતાના ગુરુઓના પરમ્પરા વાક્યનું ઉલ્લંઘન કરતા પણ શરમાતા નથી.

વિસ્તારથી સમજવાની ઇચ્છા રાખવાવાળા. મારી રચેલી દશવૈકાલિકસૂત્રની 'आचारमणिमंजूषा'-ટીકાની અંદર પહેલા અધ્યયનમાં જોઈ શકે છે.

इति ब्रवीमि, इति=एतत्सर्वं ब्रवीमि=भगवतः समीपे यथा श्रुतं तथा कथयामीत्यर्थः ॥ सू० ६ ॥

अथ षड्जीवनिकायारम्भकरणेन कर्मबन्धो भवतीत्याह–'एत्थपि· इत्यादि ।

मूलम्—

एत्थंपि जाण उवादीयमाणा, जे आयारे ण रमंति, आरंभमाणाविणयं वयंति, छन्दोवणीया अज्झोववण्ण आरंभसत्ता पकरंति संगं ॥ सू० ७ ॥

छाया—

अत्रापि जानीहि उपादीयमानाः, ये आचारो न रमन्ते, आरभमाणा विनय वदन्ति, छन्दोपनीता अध्युपपन्नाः, आरम्भसक्ताः प्रकुर्वन्ति सङ्गम् ॥ सू० ७ ॥

सुधर्मा स्वामी कहते हैं–यह सब भगवान् के समीप जैसा सुना है वैसा कहता हूँ ॥ सू० ३ ॥

अब यह कहते है कि–षड्जीवनिकाय का आरंभ करने से कर्मबंध होता है:–'एत्थंपि.' इत्यादि ।

मूलार्थ––वायुकाय के विषय में भी आरंभ करने वाले, कर्मो से बद्ध होते है, ऐसा समझो । जो आचार में रमण नहीं करते आरम्भ करते हुए भी अपने को विनय (चारित्र) वाले मानते है, इच्छानुसार चलते है, गृद्ध है और आरम्भ में आसक्त है वे कर्मो उपार्जन करते हैं ॥ सू० ७ ॥

સુધર્મા સ્વામી કહે છેઃ—આ સર્વ ભગવાનની સમીપમાં જેવું સાંભળ્યું છે તેવુંજ કહું છું. ॥ ૬ ॥

હવે એ કહે છે કે–ષડ્જીવનિકાયનો આરંભ કરવાથી કર્મબંધ થાય છેઃ–'एत्थंपि.' ઈત્યાદિ.

મૂલાર્થ—વાયુકાયના વિષયમાં પણ આરંભ કરવાવાળા, કર્મોથી બદ્ધ થાય છે એ પ્રમાણે સમજો. જે આચારમાં રમણ કરતા નથી, આરંભ કરતા થકા પણ પોતાને વિનય (ચારિત્ર) વાળા માને છે, ઈચ્છાનુસાર ચાલે છે, ગૃદ્ધ છે, અને આરંભમાં આસકત છે, તે કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે. ॥ સૂ૦ ૭ ॥

टीका—

अत्रापि=एतस्मिन् वायुकायेऽपि, अपिशब्दात् अवशिष्टे पृथिव्यादिचतुष्के स्थावरे त्रसकाये च ये भोगलोलुपाः स्वार्थवशगाः आरम्भं कुर्वन्ति, ते उपादीयमानाः =ज्ञानावरणीयादिकर्मभिर्बध्यमाना भवन्तीत्येवं जानीहि।

एकजीवारम्भप्रवृत्तः शेषजीवनिकायारम्भजनितकर्मभिर्बद्धो भवतीत्येवं विद्धीत्यर्थः। के पुनः पृथिव्याद्यारम्भकरणेन शेषजीवारम्भजन्यकर्मभिरपि बध्यमाना भवन्तीति जिज्ञासायामाह-'ये आचारे न रमन्ते' इति।

ये आचारे=ज्ञानदर्शनादिपञ्चविधाचारे न रमन्ते=न धृतिं कुर्वन्ति, तान् कर्मभिर्बध्यमानान् जानीहि। के पुनराचारे न रमन्ते? दण्डिशाक्यादयः।

कथमेतद्विज्ञायते? इति जिज्ञासायामाह-'आरभमाणा विनयं वदन्ति'

टीकार्थ—इस वायुकाय के विषय में भी-(अपि) शब्द से पृथ्वी आदि अन्य स्थावरो में तथा त्रसकाय में जो भोगों के लोलुप और स्वार्थपरायण होकर आरम्भ करते है, वे ज्ञानावरण आदि कर्मो से बद्ध होते हैं, ऐसा समझो।

तात्पर्य यह है कि—एक जीव के आरम्भ में प्रवृत्ति करने वाला शेप जीवनिकायोंके आरम्भ से उत्पन्न होने वाले कर्मों से भी बद्ध होता है।

ऐसे कौन हैं जो पृथ्वी आदि एक कायका आरम्भ करके शेप जीवनिकायों के आरम्भ से होने वाले कर्मोंद्वारा बद्ध होते हैं? इस का समाधान करने के लिए कहते है—

जो ज्ञानाचार दर्शनाचार आदि पाँच आचारों में स्थिर नहीं होते उन्हें कर्मबंध होता है, ऐसा जानो। आचार में कौन स्थिर नहीं होते? दण्डी तथा शाक्य आदि।

यह कैसे ज्ञात हुआ? इसके उत्तर में कहते हैं—वे पृथ्वीकाय आदि की विराधना

ટીકાર્થ—આ વાયુકાયના વિષયમાં પણ 'અપિ' શબ્દથી પૃથ્વી આદિ અન્ય સ્થાવરોમાં તથા ત્રસકાયમાં જે ભોગોના લાલચુ અને સ્વાર્થપરાયણ થઇને આરંભ કરે છે. તે જ્ઞાનાવરણ આદિ કર્મોથી બદ્ધ થાય છે. એ પ્રમાણે સમજો.

તાત્પર્ય એ છે કે:-એક જીવના આરંભમાં પ્રવૃત્તિ કરવાવાળા બાકીના જીવ-નિકાયોના આરંભથી ઉત્પન્ન થવાવાળા કર્મોથી પણ બદ્ધ થાય છે.

એવા કોણ છે કે જે પૃથ્વી આદિ એક કાયનો આરંભ કરીને બાકીના જીવ-નિકાયોના આરંભથી થનારા કર્મોદ્વારા થાય છે? તેનું સમાધાન કરવા માટે કહે છે:-

જે જ્ઞાનાચાર-દર્શનાચાર આદિ પાંચ આચારોમાં સ્થિર નથી થતા તેને કર્મ-બન્ધ થાય છે, એ પ્રમાણે જાણો.

આચારમાં કોણ સ્થિર નથી રહેતા? દંડી અને શાક્ય આદિ.

એ કેવી રીતે જાણ્યું? તેના ઉત્તરમાં કહે છે:-તે પૃથ્વીકાય આદિની વિરાધના

इति। आरभमाणाः, पृथिव्यादीन् पीडयन्तोऽपि विनयं=कर्मणां विनयाद् विनयः संयमस्तं, वदन्ति='वयमेव संयमिसेवनपराः' इति निश्शङ्कं निगदन्तीत्यर्थः।

ननु स्वात्मानं संयमिनं मन्यमानास्ते कस्मात्पृथिव्यादिजीवहिंसनपराः? इति जिज्ञासायां हेतुगर्भविशेषणपदद्वयमाह—'छन्दोपनीताः' 'अध्युपपन्नाः' इति। 'छन्दोपनीताः'=छन्दः=स्वाभिप्रायः, तेनोपनीताः स्वतन्त्राः शास्त्रविरुद्धविचारशीला इत्यर्थः।

यद्वा छन्दः-अभिप्रायः=इच्छा, विषयाभिलाषस्तेनोपनीताः, तथा 'अध्युपपन्नाः,' अधि=अधिकम् अतिशयेन उपपन्नाः=तद्गतचित्ताः विषयसंनिविष्टचित्ताः विषयभोगार्थमातुरा इत्यर्थः। यतश्छन्दोपनीता अध्युपपन्नाश्च तस्मात्ते पृथिव्यादीन् विहिंसन्तीति भावः। एवं पृथिव्यादिहिंसनेन पुनः कर्मबन्धं प्राप्नोतीत्याह—'आरम्भसक्ताः'. इत्यादि। आरम्भः=सावद्यव्यापारः,

---

करते हुए भी अपने आपको निश्शंक होकर संयमी कहते है। वे यह मानते है कि हम ही सयम का सेवन करने में तत्पर हैं।

वे लोग अपने आपको संयमी मानते हुए भी पृथ्वीकाय आदि के जीवो कीं हिंसा में तत्पर क्यों होते है? ऐसी जिज्ञासा होने पर दो विशेषण कहते है, जिन में हेतु छिपा है— 'छन्दोपनीत' और 'अध्युपपन्न'

छन्द का अर्थ है—अपना अभिप्राय, उससे स्वतंत्र अर्थात् शास्त्र से विरुद्ध विचार करने वाले। अथवा छन्द का अर्थ इच्छा है। कहाँ विषयभोगो की अभिलाषा को छन्द कहा है, उस में जो स्वतंत्र हों। तथा अध्युपपन्न अर्थात् विषयो में अत्यन्त आसक्त—विषयभोगों के लिए आतुर। तात्पर्य यह है कि—छन्दोपनीत और अध्युपपन्न होने के कारण वे पृथ्वी आदि की हिंसा करते है और कर्मों का बंध करते है। आरम्भ

કરવા છતાંય પણ પોતે-પોતાને નિઃશંક થઈને સંયમી કહે છે. તે એવું માને છે કેઃ—અમે પણ સંયમનું સેવન કરવામાં તત્પર છીએ.

તે લોક પોતે-પોતાને સંયમી માનતા થકા પણ પૃથ્વીકાય આદિના જીવોની હિંસામાં તત્પર શા માટે હોય છે? એવી જીજ્ઞાસા થતાં બે વિશેષણ કહે છે જેમાં હેતુ છુપાએલો છે 'छन्दोपनीत' અને 'अध्युपपन्न' 'છન્દ'નો અર્થ છે પોતાનો અભિપ્રાય તેનાથી સ્વતંત્ર અર્થાત્ શાસ્ત્રથી વિરૂદ્ધ વિચાર કરવાવાળા. અથવા છન્દનો અર્થ ઇચ્છા છે. અહિં વિષયભોગોની અભિલાષાને છન્દ કહેલ છે. તેમાં જે સ્વતંત્ર હોય. તથા અધ્યુપપન્ન અર્થાત્ વિષયોમાં અત્યન્ત આસક્ત—વિષયભોગો માટે આતુર. તાત્પર્ય એ છે કે છન્દોપનીત અને અધ્યુપપન્ન હોવાના કારણે તે પૃથ્વી આદિની હિંસા કરે છે અને કર્મોનો બંધ કરે છે. આરંભ અર્થાત્—સાવદ્ય વ્યાપારમાં પ્રવૃત્ત પુરુષ જ્ઞાનાવરણીય

तत्र सक्ताः=प्रवृत्ताः, सङ्ग=सज्यन्ते=श्लिष्यन्ते जीवा अनेनेति सङ्गः=ज्ञानावरणी-यादिकं कर्म, तं सङ्गंप्रकुर्वन्ति=समुत्पादयन्ति ।

एवं षड्जीवनिकायारम्भकारिणः खलु कर्मबन्धनपराधीनतां समुपेत्य जन्म-जरामरणेष्टवियोगानिष्टसंयोगेप्सिताऽसिद्धिविविधव्याधिजनितदुःख संकुलेघोरतर-संसारदावानले पुनः पुनः स्वात्मानमिन्धनीकुर्वन्तीति भावः ॥ सू० ७ ॥

अथ यस्तु पृथिव्यादिषड्जीवनिकायारम्भकरणाद्विनिवृत्तः स एव मुनिर्भवती-त्युद्देशार्थमुपसंहरन्नाह—'से वसुमं.' इत्यादि ।

मूलम्—

से वसुमं सव्वसमण्णागयपण्णाणेणं अप्पाणेणं अकरणिज्जं पावं कम्मं णो अण्णेसि ॥ सू० ८ ॥

छाया—

स वसुमान् सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेन आत्मना अकरणीयं पापं कर्म नो अन्वेषयेत् ॥ सू० ८ ॥

अर्थात् सावद्य व्यापार में प्रवृत्त ज्ञानावरणीय आदि कर्मो को ऊपार्जन करते है ।

इस प्रकार षड्जीवनिकाय का आरम्भ करने वाले कर्मबन्धन के अधीन होकर जन्म मरण, इष्टवियोग, अनिष्टसंयोग, इष्ट की असिद्धि तथा विविध प्रकार की व्याधियो से उत्पन्न होने वाले दुःखो से व्याप्त, घोरतरसंसाररूपी दावानल में अपने आत्मा को ईंधन बनाते है ॥ सू० ७ ॥

जो पृथ्वी आदि षड्जीवनिकाय के आरम्भ से निवृत्त है वही मुनि होता है; इस उद्देश के अर्थ का उपसंहार करते हुए शास्त्रकार कहते हैं:-'**से वसुमं.**' इत्यादि ।

मूलार्थ—वही वसुमान् है (सम्यक्त्व-चारित्रवान्-सम्यग्दृष्टि है) जो यथार्थ पदार्थों को जाननेवाले ज्ञानात्मा से पाप को अकरणीय समझकर नही करता है ॥ सू० ८ ॥

આદિ કર્મોનું ઉપાર્જન કરે છે.

આ પ્રમાણે ષડ્જીવનિકાયનો આરંભ કરવાવાળા કર્મબન્ધને આધીન થઈને જન્મ, જરા, મરણ, ઇષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટસંયોગ, ઇચ્છેલી વસ્તુની અપ્રાપ્તિ, તથા વિવિધ પ્રકારની વ્યાધિઓથી ઉત્પન્ન થનારાં દુઃખોથી વ્યાપ્ત, ઘોરતર સંસારરૂપી દાવાનલમાં પોતાના આત્માને ઇંધન-(બળતણરૂપ) બનાવે છે. ॥ સૂ૦ ૭॥

જે પૃથ્વી આદિ ષડ્જીવનિકાયના આરંભથી નિવૃત્ત છે તેજ મુનિ હોય છે, આ ઉદ્દેશના અર્થનો ઉપસંહાર કરીને શાસ્ત્રકાર કહે છે:-'से वसुमं.' ઇત્યાદિ.

મૂલાર્થ—તેજ વસુમાન્ છે (સમ્યક્ત્વ-ચારિત્રવાન્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે) જે યથાર્થ પદાર્થોને જાણવાવાળા જ્ઞાનાત્માથી પાપને અકરણીય (કરવા યોગ્ય નથી એવું) સમજીને કરતા નથી. ॥સૂ૦ ૮॥

टीका—

यस्तु षड्जीवनिकायारम्भनिवृत्त्या संयमपालनपरायणः, स वसुमान्, द्विविधानि हि वसूनि सन्ति द्रव्यभावभेदात्, तत्र द्रव्यवसूनि-सुवर्णादीनि, भाववसूनि-सम्यक्त्वादीनि, अत्र भाववसुतात्पर्यको वसुशब्दः, तानि वसूनि यस्य यस्मिन् वा सन्ति स वसुमानित्यर्थः, सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेन=सर्वाणि समन्वागतानि प्रज्ञानानि यस्यात्मनः स सर्वसमन्वागतप्रज्ञानः=यथावस्थितविषय-ग्राहिसर्वविषयकज्ञानवान्, तेन ।

यद्वा-सर्वेषु द्रव्यपर्यायेषु समन्वागतं=सम्यक्प्राप्तं तत्तद्विषयमाकलय्य सर्व-द्रव्यपर्यायगतं प्रज्ञानं यस्य स सर्वसमन्वागतप्रज्ञानः, तेन, आत्मना, अकरणीयम्=अकर्तव्यम्, ऐहिकपारलौकिकसुखविघातकत्वादनाचरणीयम्, इति मत्वा, पापं कर्म=प्राणातिपात-मृषावादा-दत्तादान-मैथुन-परिग्रह-क्रोध-मान-माया-लोभ-राग-द्वेष

टीकार्थ—जो पुरुष षड्जीवनिकायसंबंधी आरम्भ का त्याग करके संयम के पालन में तत्पर होता है वही वसुमान् है । वसु के दो भेद हैं-(१) द्रव्यवसु और (२) भाववसु । स्वर्ण आदि धन द्रव्यवसु कहलाता है, और तप संयमादिरूप ऋद्धि को भाववसु कहते है । यहाँ 'वसु' शब्द से भाववसु ही समझना चाहिए । वसु जिसे प्राप्त हो वह वसुमान् है, अर्थात् सम्यक्त्व आदि से युक्त पुरुष वसुमान् कहलाता है ।

जो वस्तु जैसी हैं उसे उसी रूप में जानने वाला सर्वग्राही ज्ञान 'सर्वसमन्वागत प्रज्ञान' कहलाता है । अथवा समस्त द्रव्यो और पर्यायों को यथार्थरूप से जानने वाला ज्ञान 'सर्वसमन्वागत प्रज्ञान' कहलाता है । ऐसे ज्ञानरूप आत्मा से पाप को इस लोक तथा परलोकसंबंधी सुखों का घातक होने से अकर्तव्य समझकर (१) प्राणातिपात (२) मृषावाद (३) अदत्तादान (४) मैथुन । (५) परिग्रह (६) क्रोध, (७) मान (८) माया (९) लोभ

ટીકાર્થ—જે પુરૂષ ષડ્જીવનિકાયસંબંધી આરંભનો ત્યાગ કરીને સંયમના પાલનમાં તત્પર થાય છે. તેજ વસુમાન્ (સમ્યગ્દષ્ટિ) છે. વસુના બે ભેદ છે. (૧) દ્રવ્ય-વસુ અને (૨) ભાવવસુ, સુવર્ણ આદિ ધન દ્રવ્યવસુ કહેવાય છે. અને સમ્યક્ત્વ આદિ રૂપ ઋદ્ધિને ભાવવસુ કહે છે. અહિં 'વસુ' શબ્દથી ભાવવસુ જ સમજવું જોઇએ. વસુ જેને પ્રાપ્ત હોય તે વસુમાન્ છે. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ આદિથી યુક્ત પુરૂષ વસુમાન્ કહેવાય છે.

જે વસ્તુ જેવી છે તેને તેવા રૂપમાં જાણવાવાળા સર્વગ્રાહી જ્ઞાન 'સર્વસમન્વા-ગત પ્રજ્ઞાન, કહેવાય છે. અથવા સમસ્ત દ્રવ્યો અને પર્યાયોને યથાર્થ રૂપથી જાણવા-વાળું જ્ઞાન 'સર્વસમન્વાગત પ્રજ્ઞાન' કહેવાય છે. એવા જ્ઞાનરૂપ આત્માથી પાપને આ લોક તથા પરલોક-સંબંધી સુખોનુ ઘાતક હોવાથી અકર્તવ્ય સમજીને (૧) પ્રાણાતિપાત, (૨) મૃષાવાદ, (૩) અદત્તાદાન, (૪) મૈથુન, (૫) પરિગ્રહ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન,

-कलहाऽभ्याख्यान-पैशुन्य-परपरिवाद-रत्यरति-मायामृषा-मिथ्या-दर्शनशल्याभिधानमष्टादशप्रकारं नान्वेषयेत्=न स्वयं कुर्यात्, न चान्यैः कारयेत्, न चान्यं कुर्वाणमनुमोदयेदित्यर्थः ।

योऽयमात्मा स्वकीयप्रज्ञानेन सर्वद्रव्यपर्यायसमाकलनयोग्यतां धारयति, येन च मोक्षमार्गावलम्बनतः शिवपदमपि शक्यते गन्तुम्, तस्यात्मनः पुनरधःपतनकारित्वात् पापं कर्म सर्वथा परित्याज्यमिति विभाव्य षड्जीवनिकायारम्भकरणात्सर्वथा विनिर्वर्तितव्यमिति भावः ॥ सू० ८ ॥

षड्जीवनिकायारम्भस्य सर्वथा परिहार एव मुनित्वं प्रापयतीत्याह—'तं परिण्णाय.' इत्यादि ।

मूलम्—

तं परिण्णाय मेहावी णेव सयं छज्जीवनिकायसत्थं समारंभेज्जा णेवऽण्णेहिं छज्जीवनिकायसत्थं समारंभावेज्जा, णेवऽण्णे छज्जीवनिकायसत्थं

---

(१०) राग (११) द्वेष (१२) कलह (१३) अभ्याख्यान (१४) पैशुन्य (१५) परपरिवाद (१६) रति-अरति (१७) माया-मृषा और (१८) मिथ्यादर्शनरूप अठारह प्रकार का पाप जो स्वयं नहीं करता है, दूसरो से नहीं कराता है और दूसरे करने वाले का अनुमोदन नहीं करता है वही पुरुष वसुमान् है ।

तात्पर्य यह है कि-जो आत्मा अपने प्रज्ञान से समस्त द्रव्यो और पर्यायों को भली भाँति जानने की योग्यता धारण करता है और जो मोक्ष-मार्ग का आश्रय लेकर मुक्तिपद भी प्राप्त कर सकता है उसको 'आत्मा का अधःपतन करने वाले पापकृत्य सर्वथा त्याज्य हैं' ऐसा विचार करके षड्जीवनिकाय के आरंभ से विरत हो जाना चाहिए ॥सू० ८॥

षट्काय के आरंभ का त्याग ही साधुता प्राप्त कराता है, यह बात आगे कहते हैं:-'तं परिण्णाय.' इत्यादि ।

---

(८) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્વેષ, (૧૨) કલહ, (૧૩) અભ્યાખ્યાન, (૧૪) પૈશુન્ય, (૧૫) પરપરિવાદ, (૧૬) રતિ-અરતિ, (૧૭) માયા-મૃષા અને (૧૮) મિથ્યાદર્શનરૂપ અઢાર પ્રકારનાં જે પાપ તેને પોતે કરતા નથી, બીજા પાસે કરાવતા નથી, અને બીજા કરવાવાળાને અનુમોદન આપતા નથી. તેજ પુરૂષ વસુમાન્ છે.

તાત્પર્ય એ છે કે:-જે આત્મા પોતાના પ્રજ્ઞાનથી સમસ્ત દ્રવ્યો અને પર્યાયોને રૂડી રીતે જાણવાની યોગ્યતા ધારણ કરે છે, અને જે મોક્ષમાર્ગનો આશ્રય લઇને મુક્તિપદ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેને, 'આત્માનું અધઃપતન કરનારાં પાપકૃત્ય સર્વથા ત્યાજ્ય છે' એવો વિચાર કરીને ષડ્જીવનિકાયના આરંભથી નિવૃત્ત થઈ જવું જોઇએ. ॥સૂ૦ ૮॥

ષટ્કાયના આરંભનો ત્યાગજ સાધુતા પ્રાપ્ત કરાવે છે. એ વાત આગળ કહે છે:-'तं परिण्णाय.' ઈત્યાદિ.

समारंभंते समणुजाणेज्जा । जस्सेते छज्जीवनिकायसत्थसमारंभा परिण्णाया भवंति, से हु मुणी परिण्णायकम्मे-त्ति बेमि ॥ सू० ९ ॥

॥ सत्तमो उद्देसो समत्तो ॥ १ । ७ ॥

॥ आयारसुत्ते पढमज्झयणं समत्तं ॥ १ ॥

छाया—

तत् परिज्ञाय मेधावी नैव स्वयं षड्जीवनिकायशस्त्रं समारभेत, नैवान्यैः षड्जीवनिकायशस्त्रं समारम्भयेत्, नैवान्यान् षड्जीवनिकायशस्त्रं समारभमाणान् समनुजानीयात् । यस्यैते षड्जीवनिकायशस्त्रसमारम्भाः परिज्ञाता भवन्ति स खलु मुनिः परिज्ञातकर्मा, इति ब्रवीमि ॥ सू० ९ ॥

॥ सप्तम उद्देशः समाप्तः ॥१-७॥

॥ आचारसूत्रे प्रथमाध्ययनं समाप्तम् ॥

टीका—

तत्=षड्जीवनिकायारम्भणं, परिज्ञाय=ज्ञपरिज्ञया 'कर्मबन्धस्य कारणं भवती'ति बुद्ध्वा मेधावी=हेयोपादेयविवेकनिपुणः, नैव स्वयं षड्जीवनिकाय-शस्त्रं समारभेत । अन्यैर्नैव समारम्भयेत्=नैव प्रयोजयेत् । अन्यान् षड्जीवनिकाय-शस्त्रं समारभमाणान् नैव समनुजानीयात्=नैवानुमोदयेत् ।

यस्यैते षड्जीवनिकायशस्त्रसमारम्भाः—षड्जीवनिकायानां शस्त्रैः=

मूलार्थ—यह बात जानकर बुद्धिमान् पुरुष षड्जीवनिकायसंबधी शस्त्र का समारंभ न करे, दूसरो से षड्जीवनिकायसंबंधी शस्त्र का समारभ न करावे, और षड्-जीवनिकायसंबंधी शस्त्र का समारंभ करने वालों का अनुमोदन न करे । षड्जीवनिकाय-संबंधी आरंभ को जो बध का कारण जान लेता है, वही मुनि है और वही परिज्ञातकर्मा है । ऐसा मै कहता हूँ ॥सू० ८॥

टीकार्थ—षड्जीवनिकाय के आरम्भ को ज्ञपरिज्ञा से कर्मबंध का कारण जानकर हेय-उपादेय का विवेक रखने वाला पुरुष षड्जीवनिकाय के शस्त्र का स्वयं आरम्भ न करे, दूसरों से न करावे और आरम्भ करने वालो की अनुमोदना न करे ।

षड्जीवनिकायसंबंधी जो शस्त्र पहले बतलाये जा चुके है उनके द्वारा षड्जीवनिकाय को

મૂલાર્થ—એ વાત જાણીને બુદ્ધિમાન પુરૂષ ષડ્જીવનિકાયસંબંધી શસ્ત્રનો સમારભ કરે નહિ, બીજા પાસે ષડ્જીવનિકાયસંબંધી શસ્ત્રનો સમારભ કરાવે નહિ, અને ષડ્જીવનિકાયસંબંધી શસ્ત્રનો સમારભ કરવાવાળાને અનુમોદન આપે નહિ. ષડ્જીવનિકાયસંબંધી આરભને જે બંધનુ કારણ જાણી લે છે. તેજ મુનિ છે, અને તેજ પરિજ્ઞાતકર્મા છે. એવું હુ કહું છું. ॥ સૂ૦ ૯ ॥

ટીકાર્થ—ષડ્જીવનિકાયના આરંભને જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મબંધનુ કારણ જાણીને હેય-ઉપાદેયનો વિવેક રાખવાવાળા પુરૂષ ષડ્જીવનિકાયના શસ્ત્રનો પોતે આરંભ કરે નહિ, બીજા પાસે કરાવે નહિ, અને આરંભ કરનારને અનુમોદન આપે નહિ.

ષડ્જીવનિકાયસંબંધી જે શસ્ત્ર પ્રથમ બતાવી આવ્યાં છે. તેના દ્વારા ષડ્જીવનિકાયને

स्वस्वशस्त्रैः समारम्भाः=पीडाकरसावद्यव्यापाराः परिज्ञाताः=ज्ञपरिज्ञया बन्धकारणत्वेन विदिताः, प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिहृता भवन्ति स एव परिज्ञातकर्मा=त्रिकरणत्रियोगैः परिवर्जितसकलसावद्यव्यापारः, मुनिर्भवति। इति=एतत् सर्वम्, ब्रवीमि=भगवतः समीपे यथा श्रुतं तथा कथयामि ॥ सू० ९ ॥

॥ इत्याचाराङ्गसूत्रे आचारचिन्तामणिटीकायां शस्त्रपरिज्ञाख्ये
प्रथमाध्ययने सप्तमोद्देशः सम्पूर्णः ॥ १-७ ॥

पीडा पहुँचाने वाले सावद्य व्यापारो को ज्ञपरिज्ञा से कर्मबंध का कारण जानकर प्रत्याख्यानपरिज्ञा से त्याग देता है वही पुरुष तीन करण औन तीन योग से सावद्य व्यापारों का त्यागी मुनि होता है। यह सब भगवान् के मुखारविन्द से जैसा मैने साक्षात् सुना है वैसाही कहता हूँ ॥ सू० ९ ॥

॥ इति श्री आचाराङ्गसूत्रकी आचारचिन्तामणिटीका के हिन्दी-अनुवादमें
प्रथम अध्ययनका सातवाँ उद्देश सम्पूर्ण ॥ १ ॥

પીડા પહોંચાડવાવાળા સાવદ્ય વ્યાપારોને જે જ્ઞપરિજ્ઞાથી કર્મબંધનું કારણ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યજી દે છે, તે પુરૂષ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સાવદ્ય વ્યાપારોનો ત્યાગી મુનિ હોય છે. આ સર્વે ભગવાનના મુખારવિંદથી જેવું મેં સાક્ષાત્ સાંભળ્યું છે, તેવુંજ કહું છું. ॥ સૂ० ૯ ॥

ઇતિ શ્રીઆચારાંગસૂત્રની 'आचारचिन्तामणि' ટીકાના ગુજરાતી અનુવાદમાં
પ્રથમ અધ્યયનનો સાતમો ઉદ્દેશ સમ્પૂર્ણ. ॥ ૧-૭ ॥

आद्ये चाध्ययने प्ररूपितमिदं संसारचक्रेऽनिशं,
भ्राम्यन् दिक्षु विदिक्षु गच्छति ततश्चात्मा समागच्छति।
इत्येवं कथितं मही-जल-शिखि-प्राण-द्रुमाणां तथा,
जीवत्वं त्रस-कायिकस्यचतदारम्भे परिज्ञाऽपि च ॥ १ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रति विरचितायाम् आचाराङ्गसूत्रस्याऽऽचारचिन्तामणिटीकायां शस्त्रपरिज्ञाख्यं प्रथममध्ययनं संपूर्णम् ॥ १ ॥

प्रथम अध्ययन में यह निरूपण किया गया है कि-आत्मा संसार चक्र में पडकर नाना दिशाओं में और नाना विदिशाओ में निरन्तर भ्रमण करता रहता है। साथ ही पृथ्वी, अप्, तेज, वायु वनस्पति और, त्रस की सचित्तता भी सिद्ध की गई है, और उनका आरम्भ करने में परिज्ञा भी प्रदर्शित की गई है ॥ १ ॥

॥ इति श्री-आचाराङ्गसूत्रकी 'आचारचिन्तामणि' टीका के हिन्दी अनुवाद में 'शस्त्रपरिज्ञा' नामक प्रथम अध्ययन सम्पूर्ण ॥ १ ॥

પ્રથમ અધ્યયનમાં એ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યુ છે કેઃ-આત્મા સંસારચક્રમાં પડીને અનેક દિશાઓમાં અને અનેક વિદિશાઓમાં નિરન્તર ભ્રમણ કરતો રહે છે સાથેજ પૃથ્વી, અપ, તેજ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસની સચિત્તતા પણ સિદ્ધ કરી છે. અને તેનો આરંભ કરવામાં પરિજ્ઞા-વિવેક પણ પ્રદર્શિત કરેલ છે. ॥ ૧ ॥

॥ ઇતિ શ્રી આચારાંગસૂત્રની 'आचारचिन्तामणि' ટીકાના ગુજરાતી અનુવાદમાં 'शस्त्रपरिज्ञा' નામનું પ્રથમ અધ્યયન સમ્પૂર્ણ. ॥ ૧ ॥

દાતાઓની નામાવલી

આદ્ય મુરબ્બીશ્રી, મુરબ્બીશ્રી, સહાયક મેમ્બરો
તથા
મેમ્બરોની યાદી

ગામવાર કક્કાવારી લીષ્ટ

તા. ૧૮-૧૦-૪૪ થી તા. ૨૮-૨-૫૮ સુધીમાં
દાખલ થએલ મેમ્બરો.

(૨૫૦ થી ઓછી રકમો આ યાદીમાં સામેલ કરી નથી.)

શ્રી અખિલ ભારત શ્વે. સ્થા. જૈન શાસ્ત્રોદ્ધાર સમિતિ
ગરેડીઆ કુવા રોડ – ગ્રીન લોજ પાસે
રાજકોટ.

આદ્યમુરબ્બીશ્રીઓ–૪

(ઓછામા ઓછી રૂા. ૫૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	શેઠ શાન્તીલાલ મંગળદાસભાઈ જાણીતા મીલમાલીક	અમદાવાદ	૧૦૦૦૦
૨	શેઠ હરખચંદ કાલીદાસભાઈ વારીયા. હા. શેઠ લાલચંદભાઈ, જેચંદભાઈ નગીનભાઈ, વૃજલાલભાઈ, તથા વલ્લભદાસભાઈ	ભાણવડ	૬૦૦૦
૩	કોઠારી જેચંદભાઈ અજરામર હા. હરગોવીદભાઈ જેચંદભાઈ	રાજકોટ	૫૨૫૧
૪	શેઠ ધારશીભાઈ જીવનભાઈ	સોલાપુર	૫૦૦૧

મુરબ્બીશ્રીઓ–૨૨

(ઓછામાં ઓછી રૂા. ૧૦૦૦ ની રકમ આપનાર)

નંબર	નામ	ગામ	રૂપિયા
૧	વકીલ જીવરાજભાઈ વર્ધમાન કોઠારી હા. કહાનદાસભાઈ તથા વેણીલાલભાઈ	જેતપુર	૩૬૦૫
૨	દોશી પ્રભુદાસ મૂળજીભાઈ	રાજકોટ	૩૬૦૪
૩	મ્હેતા ગુલાબચંદ પાનાચંદ	,,	૩૨૮લાાાન્ાા
૪	સ્વ. પિતાશ્રી છગનલાલ શામળદાસના સ્મરણાર્થે હ. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ	૩૨૫૧
૫	મ્હેતા માણેકલાલ અમુલખરાય	ઘાટકોપર	૩૨૫૦
૬	સંઘવી પીતામ્બરદાસ ગુલાબચંદ	જામનગર	૩૧૦૧
૭	શેઠ શામજીભાઈ વેલજીભાઈ વીરાણી	રાજકોટ	૨૫૦૦
૮	નામદાર ઠાકોર સાહેબ લખધીરસિંહજી બહાદુર	મોરબી	૨૦૦૦
૯	શેઠ લ્હેરચંદ કુંવરજી હા. શેઠ ન્યાલચંદ લ્હેરચંદ	સિદ્ધપુર	૨૦૦૦
૧૦	શાહ છગનલાલ હેમચંદ વસા હા. મોહનલાલભાઈ તથા મોતીલાલભાઈ	મુંબઈ	૨૦૦૦
૧૧	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ	મોરબી	૧૯૬૩
૧૨	મ્હેતા સોમચંદ તુલસીદાસ તથા તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. મણીગૌરી મગનલાલ	રતલામ	૧૫૦૦
૧૩	મ્હેતા પોપટલાલ માવજીભાઇ	જામજોધપુર	૧૩૦૧
૧૪	દોશી કપુરચંદ અમરશી હા. દલપતરામભાઇ	,,	૧૦૦૨
૧૫	બગડીઆ જગજીવનદાસ રતનશી	દામનગર	૧૦૦૨

૧૬	શેઠ આત્મારામ માણેકલાલ	અમદાવાદ	૧૦૦૧
૧૭	શેઠ માણેકલાલ ભાણાજીભાઇ	પોરબંદર	૧૦૦૧
૧૮	શ્રીમાન ચંદ્રસિંહજી મ્હેતા (રેલ્વે મેનેજર સાહેબ)	કલકત્તા	૧૦૦૧
૧૯	મ્હેતા સોમચંદ નેણસીભાઇ (કરાંચીવાલા)	મોરબી	૧૦૦૧
૨૦	શાહ હરીલાલ અનોપચંદભાઈ	ખંભાત	૧૦૦૧
૨૧	કોઠારી છબીલદાસ હરખચંદભાઈ	મુંબઈ	૧૦૦૦
૨૨	કોઠારી રંગીલદાસ હરખચંદભાઈ	સિહોર	૧૦૦૦

સહાયક મેમ્બરો–૩૬

(ઓછામાં ઓછી રૂા. ૫૦૦ ની રકમ આપનાર)

૧	શાહ રંગજીભાઇ મોહનલાલ	અમદાવાદ	૭૫૧
૨	મોદી કેશવલાલ હરીચંદ્ર	સાબરમતી	૭૫૦
૩	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ હા. શેઠ ઝુંઝાભાઇ વેલસીભાઇ	વઢવાણ શહેર	૭૫૦
૪	શેઠ નરોત્તમદાસ ઓઘડભાઇ	જોરાવરનગર	૭૦૦
૫	શેઠ રતનશી હીરજીભાઇ હા. ગોરધનદાસભાઇ	જામજોધપુર	૫૫૫
૬	બાટવીયા ગીરધર પ્રમાણંદ હા. અમીચંદભાઇ	ખાખીજાળીઆ	૫૨૭
૭	મોરબીવાળા સંઘવી દેવચંદ નેણશીભાઇ તથા તેમના ધર્મપત્નિ અ. સૌ. મણીબાઇ તરફથી હા. મુળચંદ દેવચંદ (કરાંચીવાળા)	મલાડ	૫૧૧
૮	વોરા મણીલાલ પોપટલાલ	અમદાવાદ	૫૦૨
૯	ગોસળીયા હરીલાલ લાલચંદ તથા અ. સૌ. ચંપાબેન ગોસળીયા	અમદાવાદ	૫૦૨
૧૦	શેઠ પ્રેમચંદ માણેકચંદ તથા અ. સૌ. સમરતબેન (રાજસીતાપુરવાળા)	અમદાવાદ	૫૦૨
૧૧	શેઠ ઇશ્વરલાલ પુરૂષોતમદાસ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૨	શેઠ ચંદુલાલ છગનલાલ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૩	શાહ શાન્તીલાલ માણેકલાલ	અમદાવાદ	૫૦૧
૧૪	શેઠ શીવલાલ ડમરભાઇ (કરાંચીવાળા)	લીંબડી	૫૦૧
૧૫	કામદાર તારાચંદ પોપટલાલ ધોરાજીવાળા	રાજકોટ	૫૦૦
૧૬	મ્હેતા મોહનલાલ કપુરચંદ	રાજકોટ	૫૦૦
૧૭	શેઠ ગોવીંદજી પોપટભાઇ	રાજકોટ	૫૦૦
૧૮	શેઠ રામજીભાઇ શામજી વીરાણી	રાજકોટ	૫૦૧

૧૯	સ્વ. પિતાશ્રી નંદાજીના સ્મરણાર્થે હા. વેણીચંદ શાન્તીલાલ (જાબુઆવાળા)	મેઘનગર	૫૦૧
૨૦	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ હા. શેઠ ઠાકરશી કરસનજી	થાનગઢ	૫૦૦
૨૧	શેઠ તારાચંદજી પુખરાજજી	ઔરંગાબાદ	૫૦૦
૨૨	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈન સંઘ ૧૫૦ શેઠ શેષમજી જીવરાજજી ૧૨૫ ,, અનરાજજી લાલચંદજી ૧૨૫ ધુડ્ડચંદજી રૂપચંદજી ૧૦૦ દગડુમલજી ચાંદમલજી ૫૦૦	ઔરંગાબાદ	૫૦૦
૨૩	મ્હેતા મૂળચંદ રાઘવજી હા. મગનલાલભાઇ તથા દુર્લભજીભાઇ	ધ્રાફા	૫૦૦
૨૪	શેઠ હરખચંદ પુરૂષોત્તમ હા. ઇન્દુકુમારભાઇ	ચોરવાડ	૫૦૧
૨૫	શેઠ કેસરીમલજી વસતીમલજી ગુગલીયા	રાણાવાસ	૫૦૧
૨૬	સ્થા. જૈનસંઘ હા. બાટવીયા અમીચંદ ગીરધરભાઇ	બાબીજાળીઆ	૫૦૧
૨૭	શેઠ ખીમજીભાઈ બાવાભાઇ હા. ફુલચંદભાઇ, નાગરદાસભાઈ તથા જમનાદાસભાઈ	મુંબઇ	૫૦૧
૨૮	શેઠ મણીલાલ મોહનલાલ ડગલી હા. મુળજીભાઇ મણીલાલ	મુંબઇ	૫૦૧
૨૯	સ્વ. કાંતીલાલભાઇના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાલચંદ સાકરચંદ	મુંબઇ	૫૦૧
૩૦	કામદાર રતીલાલ દુર્લભજી (જેતપુરવાળા)	મુંબઇ	૫૦૧
૩૧	શાહ જયંતીલાલ અમૃતલાલ	શીવ	૫૦૧
૩૨	વોરા મણીલાલ લક્ષ્મીચંદ	શીવ	૫૦૧
૩૩	શેઠ ગુલાબચંદ ભુદરભાઈ	બારેરોડ	૫૦૧
૩૪	મહાન ત્યાગી બેન ધીરજકુંવર ચુનીલાલ મ્હેતા	ભાણવડ	૫૦૧
૩૫	શ્રી સ્થાનકવાસી જૈનસંઘ	ધ્રાફા	૫૦૧
૩૬	શ્રી મગનલાલ છગનલાલ શેઠ	રાજકોટ	૫૦૧

૩૧૬ મેમ્બરોનું ગામવાર લીસ્ટ

અમદાવાદ તથા પરાંઓ

૧	શેઠ ગીરધરલાલ કરમચંદ	૨૫૧
૨	શેઠ છોટાલાલ વખતચંદ હસ્તે ફકીરચંદભાઈ	૨૫૧
૩	શાહ કાન્તીલાલ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૪	શાહ પોચાલાલ પીતામ્બરદાસ	૨૫૧
૫	શાહ પોપટલાલ મોહનલાલ	૨૫૧

૬	શેઠ પ્રેમચંદ સાકરચંદ	૨૫૦
૭	શાહ રતીલાલ વાડીલાલ	૨૫૧
૮	શેઠ લાલભાઈ મંગળદાસ	૨૫૧
૯	સ્વ. અમૃતલાલ વર્ધમાનના સ્મરણાર્થે હસ્તે કાનજીભાઈ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૧૦	ભાવસાર ભોગીલાલ જમનાદાસ (પાટણવાળા)	૨૫૧
૧૧	શાહ નટવરલાલ ચંદુલાલ	૨૫૧
૧૨	શાહ નરસિંહદાસ ત્રીભોવનદાસ	૨૫૧
૧૩	શ્રી શાહપુર દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. વહીવટકર્તા શેઠ ઈશ્વરલાલ પુરૂષોતમદાસ	૨૫૧
૧૪	શ્રી છીપાપોળ દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈનસંઘ હા. ચંદુલાલ અમૃતલાલ	૨૫૧
૧૫	શાહ ચીનુભાઈ બાલાભાઈ C/o શાહ બાલાભાઈ સહાસુખરામ	૨૫૧
૧૬	શાહ ભાઈલાલ ઉજમશી	૨૫૧
૧૭	શ્રી સુખલાલ ડી. શેઠ હા. ડૉ. કુ. સરસ્વતીબેન શેઠ	૨૫૧
૧૮	શ્રી સૌરાષ્ટ્ર સ્થા. જૈનસંઘ હા. શાહ કાન્તીલાલ જીવણલાલ	૨૫૧
૧૯	મોદી નાથાલાલ મહાદેવદાસ	૨૫૧
૨૦	શાહ મોહનલાલ ત્રીકમદાસ	૨૫૧
૨૧	શ્રી છકોટી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શાહ પોચાલાલ પીતામ્બરદાસ	૨૫૧
૨૨	શેઠ પોપટલાલ હંસરાજના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ બાબુલાલ પોપટલાલ	૨૫૧
૨૩	દેશાઈ અમૃતલાલ વર્ધમાન બાપોદરાવાળા હા. ભાઈલાલ અમૃતલાલ દેશાઈ	૨૫૧
૨૪	શાહ નવનીતલાલ અમુલખરાય	૨૫૧
૨૫	શાહ મણીલાલ આશારામ	૨૫૧
૨૬	શાહ ચીનુભાઈ સાકરચંદ	૨૫૧
૨૭	શાહ વરજીવનદાસ ઉમેદચંદ	૨૫૧
૨૮	શાહ રજનીકાન્ત કસ્તુરચંદ	૨૫૧
૨૯	સંઘવી જીવણલાલ છગનલાલ (સ્થા. જૈન)	૨૫૧
૩૦	શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ ધાંગધ્રાવાળા	૨૫૧
૩૧	અ. સૌ. બેન રતનબાઈ નાહેચા હા. શાહ ફુલાજી ચંપાલાલજી	૨૫૧
૩૨	શાહ હરિલાલ જેઠાલાલ ભાડલાવાળા	૨૫૧
૩૩	શ્રી સરસપુર દરીયાપુરી આઠકોટી સ્થા. જૈન ઉપાશ્રય હા. ભાવસાર ભોગીલાલ છગનલાલ	૨૫૧
૩૪	શેઠ પુખરાજજી સમતીરામજી સાદડીવાળા	૨૫૧
૩૫	શેઠ લાલચંદ મીશ્રીલાલ	૨૫૧

૩૬	સ્વ. પિતાશ્રી જવાહીરલાલજી તથા પૂજ્ય ચાચાજી હજારીમલજી ખરડીયાના સ્મરણાર્થે હા. મૂળચંદ જવાહરલાલ	૨૫૧
૩૭	સ્વ. ભાવસાર બબાભાઈ (મંગળદાસ) પાનાચંદના સ્મરણાર્થે હા. તેમના ધર્મપત્નિ પુરીબેન	૨૫૧
૩૮	સ્વ. પિતાશ્રી રવજીભાઈ તથા સ્વ. માતુશ્રી મૂળીબાઈના સ્મરણાર્થે હ. કકલભાઈ કોઠારી	૩૦૧
૩૯	ભાવસાર કેશવલાલ મગનલાલ	૨૫૧
૪૦	શાહ કેશવલાલ નાનચંદ જાખડાવાળા હા. પાર્વતીબેન	૨૫૧
૪૧	શાહ જીતેન્દ્રકુમાર વાડીલાલ માણેકચંદ રાજસીતાપુરવાળા (સાબરમતી)	૨૫૧
૪૨	શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ (સાબરમતી)	૨૫૦
૪૩	બીપીનચંદ્ર તથા ઉમાકાંત ચુનીલાલ ગોપાણી (રાણપુરવાળા)	૩૦૧

અમલનેર

૧	શાહ નાગરદાસ વાઘજીભાઈ	૨૫૧
૨	શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. શાહ ગાંડાલાલ ભીખાલાલ	૨૫૧

આણંદ

૧	રમણીકલાલ એ. કપાસી હા. મનસુખલાલભાઈ	૨૫૧

આસનસોલ

૧	બાવીસી મણીલાલ ચત્રભુજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ મણીબાઈ તરફથી હા. રસીકલાલ, અનીલકાત, વિનોદરાય.	૨૫૧

આટકોટ

૧	શાહ ચુનીલાલ નારણજી	૩૦૧

ઉદેપુર

૧	શેઠ મોતીલાલજી રણજીતલાલજી હીંગડ	૨૫૧
૨	શેઠ મગનલાલજી બાગરેચા	૨૫૧
૩	અ. સૌ. બ્હેન ચંદ્રાવતી તે શ્રીમાન બહોતલાલજી નાહરના ધર્મપત્નિ હા. શેઠ રણજીતલાલજી હીંગડ	૨૫૧
૪	સ્વ. શેઠ કાળુલાલજી લોઢાના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ દોલતસિંહજી લોઢા	૨૫૧
૫	સ્વ. શેઠ પ્રતાપમલજી સાખલાના સ્મરણાર્થે હા. પ્રાણલાલ હીરાલાલ સાખલા	૨૫૧

૬	પૂજ્ય પિતાશ્રી મોતીલાલજી મ્હેતાના સ્મરણાર્થે હ. રણજીતલાલજી મોતીલાલજી મ્હેતા	૨૫૧
૭	છગનલાલજી આગરેચા	૨૫૧

ઉમરગાવરોડ

૧	શાહ મોહનલાલ પોપટલાલ પાનેલીવાળા	૨૫૧

ઉપલેટા

૧	શેઠ જેઠાલાલ ગોરધનદાસ	૨૫૧
૨	સ્વ. બેન સંતોકબેન કચરા હા. ઓતમચંદભાઇ, છોટાલાલભાઈ તથા અમૃતલાલભાઈ વાલજી (કલ્યાણવાળા)	૨૫૧
૩	શેઠ ખુશાલચંદ કાનજીભાઈ હા. શેઠ પ્રતાપભાઈ	૨૫૧
૪	સંઘાણી મૂળશંકર હરજીવનભાઈના સ્મરણાર્થે હ. તેમના પુત્રો જયંતીલાલભાઈ તથા રમણીકલાલ	૨૫૧

એડન કેમ્પ

૧	શાહ ગોકળદાસ શામજી ઉદાણી	૨૫૧

કલોલ

૧	શેઠ મોહનલાલ જેઠાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ આત્મારામ મોહનલાલ	૨૫૧
૨	ડૉ. મયાચંદ મગનલાલ શેઠ હા. ડૉ. રતનચંદ મયાચંદ	૨૫૧
૩	સ્વ. નાથાલાલ ઉમેદચંદના સ્મરણાર્થે હા. શાહ રતીલાલ નાથાલાલ	૨૫૧
૪	શાહ મણીલાલ તલકચંદના સ્મરણાર્થે હા. મારફતીયા ચંદુલાલ મણીલાલ	૨૫૧

કડી

૧	શ્રી સ્થા. દરીયાપુરી જૈનસંઘ હા. ભાવસાર દામોદરદાસ ઇશ્વરભાઇ	૨૫૧

કોલકી

૧	પટેલ ગોવીંદલાલ ભગવાનજી	૨૫૧
૨	પટેલ ખીમજી જેઠાભાઇ વાઘાણી (તેમના સ્વ. સુપુત્ર રામજીભાઈના સ્મરણાર્થે)	૩૦૨

ખીચન

૧	શેઠ કીશનલાલ પૃથ્વીરાજ	૨૫૧

ખંભાત

૧	શેઠ માણેકલાલ ભગવાનદાસ	૨૫૧
૨	શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હા. પટેલ કાન્તીલાલ અંબાલાલ	૨૫૧
૩	શાહ સાકરચંદ મોહનલાલ	૨૫૧
૪	શાહ ચંદુલાલ હરીલાલ	૨૫૧

ગુંદા

૧ સ્વ. મહેતા પુનમચંદ ભવાનભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ દીવાળીબેન લીલાધર ૨૫૧

ગોંડલ

૧ સ્વ. બાખડ વચ્છરાજ તુલસીદાસનાં ધર્મપત્નિ કમળબાઈ તરફથી
હા. માણેકચંદભાઇ તથા કપુરચંદભાઇ ૨૫૧
૨ પીપળીઆ લીલાધર દામોદર તરફથી તેમનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ.
લીલાવતી સાકરચંદ કોઠારીના બીજા વરસીતપની ખુશાલીમાં ૩૦૧
૩ કામદાર જુઠાલાલ કેશવજીના સ્મરણાર્થે હા. હરીલાલ જુઠાભાઇ ૩૦૧

ગોધરા

૧ શાહ ત્રીભોવનદાસ છગનલાલ ૩૦૧

ઘટકણુ

૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

ઘોલવાડ (થાણા)

૧ મહેતા ગુલાબચંદ ગંભીરમલજી ૩૦૦

ચુડા (ઝાલાવાડ)

૧ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ હ. રતીલાલ ગાંધી પ્રમુખ ૨૫૧

જલેસર (બાલાસોર)

૧ સંઘવી નાનચંદ પોપટભાઈ થાનગઢવાળા ૨૫૧

જામજોધપુર

૧ શ્રી સ્થા. જૈનસંઘ ૩૮૭
૨ શાહ ત્રીભોવનદાસ ભગવાનજી પાનેલીવાળા ૨૫૧

જામનગર

૧ શેઠ છોટાલાલ કેશવજી ૨૫૧
૨ શેઠ ચતુરદાસ ઠાકરશી ૨૫૧
૩ વોરા ચીમનલાલ દેવજીભાઈ ૨૫૧

જામખંભાળીઆ

૧ શેઠ વસનજી નારણજી ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન. સંઘ હા. મ્હેતા રણછોડદાસ પરમાણુંદ ૨૫૧
૩ સંઘવી પ્રાણલાલ લવજીભાઈ ૨૫૧

જુનાગઢ

૧ શાહ મણીલાલ મીઠાભાઈ હા. હરીલાલભાઈ (હાટીના માળીઆવાળા) ૨૫૧

જુનારદેવ (મધ્યપ્રાંત)

૧ ઘેલાણી ત્રીકમજી લાધાભાઈ ૨૫૧

જેતપુર

૧ શેઠ અમૃતલાલ હીરજીભાઈ હા. નરભેરામભાઈ (જસાપુરવાળા) ૨૫૧
૨ દોશી છોટાલાલ વનેચંદ ૨૫૧
૩ કોઠારી ડોલરકુમાર વેણીલાલ ૨૫૧

જેતલસર

૧ શાહ લક્ષ્મીચંદ કપુરચંદ ૨૫૧
૨ કામદાર લીલાધર જીવરાજના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ જબકબેન તરફથી હા. શાન્તીલાલભાઈ ગોંડલવાળા ૨૫૧

ડભાસ

૧ સ્વ. તુરખીઆ લહેરચંદ માણેકચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ જીવતીબાઈ તરફથી હા. જયંતીભાઈ ૨૫૧

ડોંડાઇચા

૧ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ હા. શેઠ ચંપાલાલ મારવે ૨૫૦

થાનગઢ

૧ શાહ ઠાકરશીભાઇ કરસનજી ૨૫૧
૨ શેઠ જેઠાલાલ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧
૩ શાહ ધારશી પાશવીર હા. સુખલાલભાઈ ૨૫૧

દહાણુ રોડ (થાણા)

૧ શાહ હરજીવનદાસ ઓઘડ ખંધાર (કરાંચીવાળા) ૨૫૧

દિલ્હી

૧ લાલા પૂર્ણચંદજી જૈન (સેન્ટ્રલ બેંકવાળા) ૩૫૧

ધાર (મધ્યપ્રાંત)

૧ શેઠ સાગરમલજી પનાલાલજી ૨૫૧

મુંબઈ તથા પરાંઓ

૧	શેઠ છગનલાલ નાનજીભાઈ	૨૫૧
૨	શાહ હરજીવન કેશવજી	૨૫૧
૩	ઘેલાણી પ્રભુલાલ ત્રીકમજી (બોરીવલી)	૨૫૨
૪	શેઠ છોટુભાઈ હરગોવિંદદાસ કટોરીવાલા	૨૫૧
૫	શ્રીવર્ધમાન સ્થા.જૈનસંઘ હા.કેસરીમલજી અનોપચંદજી ગુગળીયા(મલાડ)	૨૫૧
૬	શેઠ ડુંગરશી હંસરાજ વીસરીયા	૨૫૧
૭	શાહ રમણીકલાલ કાળીદાસ તથા અ. સૌ. કાન્તાબેન રમણીકલાલ	૨૫૧
૮	શાહ હિંમતલાલ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૯	શાહ રતનશી મોણશીની કુંપની	૨૫૧
૧૦	શાહ શીવજી માણેક કચ્છ (બેરાજાવાળા)	૨૫૧
૧૧	વોરા પાનાચંદ સંઘજીના સ્મરણાર્થે હા. ત્રંબકલાલ પાનાચંદ વોરા બ્રધર્સ	૨૫૧
૧૨	સ્વ. પૂ. પિતાશ્રી વીરચંદ જેસીંગભાઈ લખતરવાળાના સ્મરણાર્થે હા. કેશવલાલ વીરચંદ શેઠ	૨૫૧
૧૩	શાહ કુંવરજી હંસરાજ	૨૫૧
૧૪	સ્વ. માતુશ્રી માણેકબેનના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ વલ્લભદાસ નાનજી (પોરબંદરવાળા)	૩૦૧
૧૫	શેઠ દેવરાજજી જીતમલજી પૂનમીયા સાદડીવાળા	૨૫૧
૧૬	એક સદ્‌ગૃહસ્થ હા. શેઠ સુંદરલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૧૭	અ. સૌ. પાનબાઈ હા. શેઠ પદમશી નરસિંહભાઈ (મલાડ)	૨૫૧
૧૮	શ્રી અમૃતલાલ વર્ધમાન બાપોદરાવાળા હા. દલીચંદ અમૃતલાલ	૨૫૧
૧૯	સ્વ. શાહ નાગશી સેજપાળ ગુંદાળાવાળાના સ્મરણાર્થે હા. રામજી નાગશી (મલાડ)	૩૦૧
૨૦	શાહ રામજી કરશનજી થાનગઢવાળા	૨૫૧
૨૧	શાહ નગીનદાસ કલ્યાણજી વેરાવળવાળા	૨૫૧
૨૨	શીવલાલ ગુલાબચંદ શેઠ મેવાવાળા	૨૫૧
૨૩	સ્વ. જટાશંકર દેવજી દોશીના સ્મરણાર્થે હા. રણછોડદાસ (બાબુલાલ) જટાશંકર દોશી	૩૦૧
૨૪	સ્વ. ગોડા વણારશી ત્રીભોવન સરસઈવાળાના સ્મરણાર્થે હા. જગજીવન વણારશી ગોડા (મલાડ)	૨૫૧
૨૫	સ્વ. ત્રીભોવનદાસ વ્રજપાળ વીંછીયાવાળાના સ્મરણાર્થે હા. હરગોવિંદદાસ ત્રીભોવનદાસ સજમેરા	૨૫૧

૨૬ સ્વ. કાનજી મૂળજીના સ્મરણાર્થે તથા માતુશ્રી દિવાળીબાઈના ૧૬
ઉપવાસના પારણા પ્રસંગે હા. જયંતીલાલ કાનજી કાળાવડવાળા (મલાડ) ૨૫૧

૨૭ શેઠ ખુશાલભાઈ ખેંગારભાઈ ૨૫૦

૨૮ શાહ પ્રેમજી માલશી ગંગર (મલાડ) ૨૫૧

૨૯ સ્વ. પિતાશ્રી પતુભાઈ મોનાભાઈના સ્મરણાર્થે હા. કાનજી પતુભાઈ ૨૫૧

૩૦ શાહ વેલજી જેશીંગભાઈ છાસરાવાળા તરફથી તેમનાં
ધર્મપત્નિ અ. સૌ. સ્વ. નાનબાઈના સ્મરણાર્થે ૩૦૧

૩૧ સ્વ.પિતાશ્રી રામશી વેલજીના સ્મરણાર્થે હા.શાહ દામજી રામશી(મલાડ) ૩૦૧

૩૨ શેઠ ત્રંબકલાલ કસ્તુરચંદ લીંબડીવાળા તરફથી
શ્રી અજરામર શાસ્ત્ર ભંડાર લીંબડી માટે (માટુંગા) ૨૫૧

૩૩ સ્વ. પિતાશ્રી ભીમશી કોરશી તથા માતુશ્રી પાલાબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ ઉજમશીભાઈ ભીમશીભાઈ કચ્છપતરીવાળા (મલાડ) ૩૦૧

૩૪ શેઠ ચુનીલાલ નરભેરામ વેકરીવાળા ૨૫૧

૩૫ શાહ વૃજાંગભાઈ શીવજી (મલાડ) ૨૫૧

૩૬ રતીલાલ ભાઈચંદ મ્હેતા ૨૫૧

૩૭ શાહ ખીમજી મૂળજી પૂંજા (મલાડ) ૨૫૧

૩૮ મેસર્સ સવાણી ટ્રાન્સપોર્ટ કંપની હા. શેઠ માણેકલાલ વાડીલાલ ૨૫૧

૩૯ ઘેલાણી વલભજી નરભેરામ હા. નરશીભાઈ વલભજી ૨૫૧

૪૦ અ.સૌ. સમતાબેન શાન્તીલાલ C/o શાન્તીલાલ ઉજમશી શાહ(મલાડ) ૨૫૧

૪૧ તેજાણી કુબેરદાસ પાનાચંદ ૨૫૧

૪૨ કપાસી મોહનલાલ શીવલાલ ૨૫૧

૪૩ સ્વ. પિતાશ્રી કેશવલાલ વછરાજ કોઠારીના સ્મરણાર્થે
સુરજબેન તરફથી હા. તનસુખલાલભાઈ (મલાડ) ૨૫૧

૪૪ દડીયા અમૃતલાલ મોતીચંદ (ઘાટકોપર) ૨૫૧

૪૫ શેઠ સરદારમલજી દેવીચંદજી કાવેડીયા (સાદડીવાળા) ૨૫૧

૪૬ દોશી ચત્રભુજ સુંદરજી (ઘાટકોપર) ૨૫૧

૪૭ દોશી જુગલકીશોર ચત્રભુજ (ઘાટકોપર) ૨૫૧

૪૮ દોશી પ્રવીણચંદ્ર ચત્રભુજ (ઘાટકોપર) ૨૫૧

૪૯ શાહ ત્રીભોવનદાસ માનસિંગ દોઢીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ કરમચંદ ત્રીભોવનદાસ ૨૫૧

૫૦ શાહ જેઠાલાલ ડામરશી આંગણવાળા હા. શાહ રતીલાલ જેઠાલાલ ૨૫૦

૫૧ શાહ ચંદુલાલ કેશવલાલ ૨૫૧

રંગુન

૧	કામદાર ગોરધનદાસ મગનલાલનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. કમળાબેન	૨૫૧

લખતર

૧	શાહ રાયચંદ ઠાકરશીના સ્મરણાર્થે હા. શાહ. શાન્તિલાલ રાયચંદ	૨૫૧
૨	ભાવસાર હરજીવનદાસ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ ત્રીભોવનદાસ હરજીવનદાસ	૨૫૧
૩	શાહ તલકશી હીરાચંદના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ અમૃતલાલ તલકશી	૨૫૧
૪	શાહ ચુનીલાલ માણેકચંદ	૨૫૧
૫	શાહ જાદવજી ઓઘડભાઈ સદાદવાળાના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ શાન્તીલાલ જાદવજી	૨૫૧
૬	દોશી ઠાકરશી ગુલાબચંદના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ સમરતબેન વ્રજલાલ તરફથી હા. જયંતીલાલ ઠાકરશી	૨૫૧

લાલપુર

૧	શેઠ નેમચંદ સવજીભાઈ મોદી હા. મગનલાલભાઈ	૨૫૧
૨	શેઠ મૂળચંદ પોપટલાલ હા. મણીલાલભાઈ તથા જેસીંગલાલભાઈ	૨૫૧

લાખેરી (રાજસ્થાન)

૧	માસ્તર જેઠાલાલ મોનજીભાઈ હા. મ્હેતા અમૃતલાલ જેઠાલાલ (સીવીલ એન્જીનીઅર સાહેબ)	૨૫૧

લીમડી (પંચમહાલ)

૧	શાહ કુંવરજી ગુલાબચંદ	૨૫૧
૨	છાજેડ ઘાસીરામ, ગુલાબચંદ	૨૫૧।≈

લોનાવલા

૧	શેઠ ધનરાજજી મૂળચંદજી મૂથા	૨૫૧

વઢવાણ શહેર

૧	શાહ દીલીપકુમાર સવાઈલાલ હા. સવાઈલાલ ત્રંબકલાલ શાહ	૨૫૧
૨	શાહ મગનલાલ ગોકળદાસ હા. રતીલાલ મગનલાલ કામદાર	૨૫૧
૩	સંઘવી મૂળચંદ બેચરભાઈ હા. જીવણલાલ ગફલદાસ	૨૫૧
૪	શેઠ વૃજલાલ સુખલાલ	૨૫૧
૫	શેઠ કાન્તીલાલ નાગરદાસ	૨૫૧

૬ વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ ૨૫૧
૭ સંઘવી શીવલાલ હીમજીભાઈ ૨૫૧
૮ શાહ દેવશી દેવકરણ ૨૫૧
૯ વોરા ડોસાભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈન સંઘ હા. વોરા નાનચંદ શીવલાલ ૨૫૧
૧૦ વોરા ધનજીભાઈ લાલચંદ સ્થા. જૈનસંઘ હા. વોરા પાનાચંદ ગોબરદાસ ૨૫૧
૧૧ દોશી વીરચંદ સુરચંદ હા. દોશી નાનચંદ ઉજમશી ૨૫૧
૧૨ સ્વ. વોરા મણીલાલ મગનલાલ હા. વોરા ચત્રભુજ મગનલાલ ૨૫૧

વટામણ

૧ શ્રી વટામણ સ્થા. જૈનસંઘ હા. શ્રી ડાહ્યાભાઈ હલુભાઈ પટેલ ૨૫૧

વલસાડ

૧ શાહ ખીમચંદ મૂળજીભાઈ ૨૫૧

વણી

૧ મ્હેતા નાનાલાલ છગનલાલનાં ધર્મપત્નિ સ્વ. ચંચળબેન તથા
પુરીબેનના સ્મરણાર્થે હા. ભાઈ મનહરલાલ નાનાલાલ ૨૫૧

વડોદરા

૧ કામદાર કેશવલાલ હિંમતરામ પ્રોફેસર સાહેબ (ગોંડલવાળા) ૨૫૧
૨ વકીલ મણીલાલ કેશવલાલ શાહ ૨૫૧
૩ સ્વ. પિતાશ્રી શાહ ફકીરચંદ પુંજાભાઈના સ્મરણાર્થે
હા. શાહ રમણલાલ ફકીરચંદ ૨૫૧

વડીયા

૧ પંચમીયા ભવાનભાઈ કાળાભાઈ (જેતપુરવાળા) ૨૫૧

વાંકાનેર

૧ માસ્તર કાન્તીલાલ ત્રંબકલાલ ખંઢેરીયા ૨૫૧
૨ શ્રી સ્થા. જૈન સંઘ (રૂા. ૨૫૦ બાકી) ૨૫૧
૩ દફતરી ચુનીલાલ પોપટભાઈ મોરબીવાળા હા. પ્રાણલાલ ચુનીલાલ ૨૫૧

વીંછીયા

૧ શ્રી. સ્થા. જૈન સંઘ હા. અજમેરા રાયચંદ વ્રજપાળ ૨૫૧

વીરમગામ

૧ શાહ વાડીલાલ નેમચંદ વકીલ ૨૫૦
૨ શાહ વિઠ્ઠલભાઈ મોદી માસ્તર ૨૫૧
૩ શાહ નાગરદાસ માણેકચંદ ૨૫૧
૪ શાહ મણીલાલ જીવણલાલ (શાહપુરવાળા) ૨૫૧
૫ શાહ અમુખલ (બચુભાઈ) નાગરદાસનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. બેન લીલાવતીના વરસીતપના પારણાની ખુશાલીમાં હા. ભાઈ કાન્તીલાલ નાગરદાસ ૩૦૦
૬ સ્વ. શેઠ ઉજમશી નાનચંદના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હા. શેઠ ચુનીલાલ નાનચંદ ૨૫૧
૭ સ્વ. મણીલાલ લક્ષ્મીચંદના સ્મરણાર્થે તેમના પુત્રો તરફથી હા. ખીમચંદભાઈ (ખારાઘોડાવાળા) ૨૫૧
૮ સ્વ શેઠ હરીલાલ પ્રભુદાસના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ અનુભાઈ હરીલાલ ૨૫૧
૯ સંઘવી જેચંદભાઈ નારણદાસ ૨૫૧
૧૦ સ્વ. શાહવેલશીભાઈ સાંકરચંદભાઈના સ્મરણાર્થે હા. ચીમનલાલ વેલશી (કત્રાસવાળા) ૨૫૧
૧૧ પારેખ મણીલાલ ટોકરશી લાતીવાળા તરફથી (મોટીબેનના સ્મરણાર્થે) ૨૫૧
૧૨ શાહ નારણદાસ નાનજીભાઈના સુપુત્ર વાડીલાલભાઈનાં ધર્મપત્નિ અ. સૌ. નારંગીબેનના વરસીતપ નીમીત્તે હા. શાન્તીલાઈ ૨૫૧
૧૩ સ્વ. છબીલદાસ ગોકળદાસના સ્મરણાર્થે તેમનાં ધર્મપત્નિ કમળાબેન તરફથી હા. મંજુલાકુમારી ૨૫૧
૧૪ શ્રી સ્થા. જૈન શ્રાવિકાસંઘ હા. પ્રમુખ અ. સૌ. રંભાબેન વાડીલાલ ૨૫૧
૧૫ સ્વ. ત્રીભોવનદાસ દેવચંદ તથા સ્વ. અ. સૌ. ચંચળબેનના સ્મરણાર્થે હા. ડૉકટર હિંમતલાલ સુખલાલ ૨૫૧
૧૬ શાહ મૂળચંદ કાનજીભાઈ તરફથી હા. શાહ નાગરદાસ ઓઘડભાઈ ૨૫૧
૧૭ શેઠ મોહનલાલ પીતાંબરદાસ હા. ભાઈ કેશવલાલ તથા મનસુખલાલ ૨૫૧
૧૮ શ્રીમતી હીરાબેન નથુભાઈના વરસીતપ નીમિત્તે હા. નથુભાઈ નાનચંદ શાહ ૩૦૧
૧૯ સ્વ. મણીયાર પરસોત્તમ સુંદરજીના સ્મરણાર્થે હા. શેઠ સાકરચંદ પરસોતમદાસ ૨૫૧
૨૦ શેઠ મણીલાલ શીવલાલ ૨૫૧

વેરાવળ

૧ શાહ કેશવલાલ જેચંદભાઈ ૨૫૧
૨ શાહ ખીમચંદ સૌભાગ્યચંદ વસનજી ૨૫૧

સતારા

૧ સ્વ. મદનલાલજી કુંદનલાલજી કોઠારીના સ્મરણાર્થે
હા. તેમનાં ધર્મપત્નિ રાજકુંવરબાઈ મદનલાલજી ૨૫૧

સાલબની (બંગાળ)

૧ દોશી ચુનીલાલ ફુલચંદ મોરબીવાળા ૨૫૦

સાણંદ

૧ શાહ હીરાચંદ છગનલાલ હા. શાહ ચીમનલાલ હીરાચંદ ૩૦૧
૨ અ. સૌ. ચંપાબેન હા. દોશી જીવરાજ લાલચંદ ૨૫૧
૩ પટેલ મહાસુખલાલ ડોસાભાઈ ૨૫૧
૪ શાહ સાંકરચંદ કાનજીભાઈ ૨૫૧
૫ પુરીબેન ચીમનલાલ કલ્યાણજી સંઘવી લીંબડીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. વાડીલાલ મોહનલાલ કોઠારી ૨૫૧
૬ પારેખ નેમચંદ મોતીચંદ મૂળીવાળાના સ્મરણાર્થે
હા. પારેખ ભીખાલાલ નેમચંદ ૨૫૧
૭ સંઘવી નારણદાસ ધરમશીના સ્મરણાર્થે હા. જયંતીલાલ નારણદાસ ૨૫૧

સુરત

૧ શ્રી. સ્થા. જૈનસંઘ હા. શાહ છોટુભાઈ અભેચંદ ૨૫૧

સુવઇ (કચ્છ)

૧ સાવળા શામજી હીરજી તરફથી સદાનંદી જૈન મુનીશ્રી છોટાલાલજી
મહારાજના ઉપદેશથી સુવઇ સ્થા. જૈનસંઘ જ્ઞાનભંડારને ભેટ ૨૫૧

સુરેન્દ્રનગર

૧ શેઠ ચાંપશીભાઈ સુખલાલ ૨૫૧
૨ ભાવસાર ચુનીલાલ પ્રેમચંદ ૨૫૧
૩ સ્વ. કેશવલાલ મૂળજીભાઇનાં ધર્મપત્નિ અમૃતબાઈના સ્મરણાર્થે
હા. ભાઈલાલ કેશવલાલ (થાનગઢવાળા) ૨૫૧
૪ શાહ ન્યાલચંદ હરખચંદ ૨૫૧

સંજેલી (પંચમહાલ)

૧	શાહ લુણાજી ગુલાબચંદ	૨૫૧
૨	શ્રી. સ્થા. જૈનસંઘ હા. શેઠ પ્રેમચંદ દલીચંદ	૨૫૧

હાટીનામાળીયા

૧	શેઠ ગોપાલજી મીઠાભાઇ	૨૫૦

હારીજ

૧	શાહ અમુલખભાઈ મૂળજી હા. પ્રકાશચંદ અમુલખ	૩૦૧
૨	સ્વ. બેન ચંદ્રકાન્તાનાં સ્મરણાર્થે હા. અમુલખ મૂળજીભાઈ	૩૦૧

હુબલી

૧	શેઠ હીરાચંદ વનેચંદજી કટારીઆ	૨૫૧

કુલ્લ મેમ્બરોની સંખ્યા તા. ૨૮-૨-૫૮ સુધી

૪ આદ્ય મુરબ્બીશ્રીઓ	૩૧૬ પ્રથમ વર્ગના મેમ્બરો
૨૨ મુરબ્બીશ્રીઓ	૮૩ બીજા વર્ગના મેમ્બરો
૩૬ સહાયક મેમ્બરો	૪૬૧ કુલ્લ મેમ્બરો

(બીજા વર્ગને સદંતર બંધ કરવામાં આવેલ છે)

રાજકોટ, તા. ૧-૩-૫૮

સાંકરચંદ ભાઇચંદ શેઠ
મંત્રી,
શ્રી અ. ભા. શ્વે. સ્થા. જૈન શા. સ.

નોટઃ–તા. ૨૩-૧૨-૫૭ ના દિને મુંબઈ મુકામે ધી યુનિયન બેંક ઓફ ઇન્ડીઆ લી. માં રૂા. ૨૫૧-૦-૦ એક સદ્‌ગૃહસ્થે ભરેલા છે. જેનું નામ તે ભરનાર ભાઈ તરફથી મળેલ નથી તેમજ બેંક તરફથી વધુ વિગત મળી નથી તો તે રૂા. ૨૫૧ ડીપોઝીટ તરીકે હાલ જમા પડયા છે જેનું નામ અમોને મળતાં લીસ્ટમાં લેવામાં આવશે.